

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

“ACEM’DEN RUM’A”: İDRİS-İ BİDLÎSÎ’NİN HAYATI,
TARİHÇİLİĞİ VE HEŞT BEHİŞT’İN II. BAYEZİD KISMI

(1481–1512)

Vural GENÇ
2502080354

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Feridun M. EMECEN

İstanbul 2014

Bu doktora tezi İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından 6967 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.



T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
1982 ENSTİTÜSÜ



DOKTORA

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı :Vural GENÇ Numarası :2502080354
Anabilim/Bilim Dalı :Tarih Tez Savunma Tarihi :03.07.2014
Danışman :Prof.Dr.Feridun M. EMECEN Saati :14:00
Tez Başlığı :”Acem’den Rum’a: İdris-i Bidlisî’nin Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt Behişt’in II.Bayezid Kısım (1481-1512)”

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği’nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ’NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof.Dr.Feridun M. EMECEN		Kabul
2-Prof.Dr.Abdülkadir ÖZCAN		Kabul
3-Prof.Dr.Mahmut AK		Kabul
4-Prof.Dr.İdris BOSTAN		Kabul
5-Prof.Dr.Ali GÜZELYÜZ		Kabul

بروم و شام و بگرد و دیاربکر...
بهر دیار گرفتار جور بدخواهان
ز دست رفته جهان و بدستشان ادبار

Rum ve Şam ve Kürd ve Diyarbekir'de...
Her diyarda kötülerin zulmüne müptela oldum
Dünya gözüme karardı, bedbahtlığım onların yüzündendi

İdris-i Bidlîsî
Kahire 1517

“Acem’den Rum’a”: İdris-i Bidlîsî’nin Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt Behîşt’in II. Bayezid Kısım (1481–1512)

Vural GENÇ

ÖZ

İdris-i Bidlîsî, modern araştırmacıların üzerinde sıkça durduğu, günümüz tarih yazımında da hafızalarda canlı kalabilen, devam edegelen bazı tarihsel tartışmaların bugün dahi merkezinde bulunan 16. yüzyıl Osmanlı dünyasının nadir figürlerinden biridir. Şimdiye kadar müellif üzerine yapılmış çalışmaların odak noktasını genellikle eserleri oluşturmuştur. Sadece bir eserini ya da eserin bir bölümünün çevirisi şeklinde olan bu çalışmalarda kaynakları derinlikli irdelememenin doğal bir sonucu olarak genellikle içinde bulunduğu zeminden ve zamanının dinamiklerden koparılmış, romantik bakışın hâkim olduğu bir Bidlîsî tablosu çizilmiştir. Bütün bu algıyı sorgulama saikiyle ortaya çıkan bu tezde, müellife ve patronaj ilişkilerine adapte ettiği değişken zihniyetinin bir ürünü olan *Heşt Behîşt*’e daha farklı bir zaviyeden bakılarak, II. Bayezid dönemi tarih yazımı, Osmanlı ideolojisi ve imparatorluk tasavvuru tartışılmaya, büyük resme bakılacak olursa II. Bayezid ile Safeviler ve Memlükler gibi rekabet halindeki güçlü komşularının 16. yüzyılın başında bir Acem bürokratının değişken zihin dünyasında bıraktığı imaj algılanmaya çalışılmıştır.

From ‘Ajam to Rūm: The Intellectual Life and Historical Writing of Idrīs-i Bidlīsī, with a focus on the Reign of Bāyezīd II According to Hasht Behisht (1481–1512)

Vural GENÇ

ABSTRACT

A bureaucrat and historian of Iranian provenance, Idris-i Bidlīsī is undoubtedly one of the most original and important intellectual figures in the 16th-century Ottoman world. He and his work have been the focus of long-standing historical debates that have continued till the present day. Until now, the focus of most modern scholarly works on Bidlisi has usually been a single piece by him (or a part thereof), whereby modern authors would remain content with translating that piece without providing a proper, in-depth textual, historiographic, or historical analysis. As a result, such modern works have come to present a skewed, romanticized image of Bidlīsī, which has been largely detached from the nature and dynamics of the historical context in which Bidlīsī evolved as an intellectual and writer. This thesis arose from the ambition to correct these shortcomings in the modern historiography on Bidlīsī. By looking at Bidlīsī and his *Hasht Behisht*, and more specifically at the ways in which the latter was shaped by Bidlīsī’s patronage relationships, this thesis takes up the task to open up a window into Bidlīsī’s evolving mindset and worldview. On another plane, through an in-depth analysis of *Hasht Behisht*’s section on the reign of Bayezid II (1481–1512), the thesis strives to provide a glimpse into the nature of Ottoman imperial ideology and self-image in the age of Bidlīsī. In addition, and looking at the larger historical context, I have likewise striven to analyze the interplay of the imperial images of the Ottomans and their contemporary imperial rivals – the Mamluks and the Safavids, as reflected in Bidlīsī’s *Hasht Behisht*.

ÖNSÖZ

Elinizdeki bu tez başlangıçta sadece *Heşt Behişt*'in II. Bayezid dönemini kapsayan sekizinci cildi üzerine odaklanmayı hedefliyordu. Beklenti, Farsça'dan Türkçe'ye tercüme edilecek eserin bu cildinin derinlemesine bir analize tabi tutulması ve bunun üzerinden bir tarih yazım tartışması yapılması yönündeydi. Ancak hem *Heşt Behişt*'in hem de müellife ait diğer kaynak külliyatının detaylı irdelenmesi çalışmayı daha geniş bir safhaya taşıyarak kapsamını genişletti. Ustaca kaleme alınmış bu Farsça metin (*Heşt Behişt*) farklı nüshalarıyla okuyucunun tahayyülünü zorlayacak, içinde birbirine tezat oluşturan birden fazla ideolojiyi barındıran karmaşık bir yapıya sahipti. Örneğin inşa etmeye çalıştığı Osmanlı ideolojisi ile düşman addedilen bir hanedana biçilen ilahi misyonun bir arada bulunması, himaye altında kaleme alınmış bir eser olmasına rağmen padişahın ve bazı saray erkânının otoritesi ile çelişen eleştirilere yer vermesi dikkatli okuyucunun zihninde soru işaretleri bırakacak türdendi. *Heşt Behişt* nüshaları arasında yapılan uzun soluklu karşılaştırma ve analiz neticesinde bunun müellifin değişen dünya görüşü ve ideolojisinin, yaşadığı zihniyet kırılmasının bir yansıması olduğu anlaşıldı. Bu soruların cevaplanması ancak metni anlamaya anahtar olabilecek bir biyografi kaleme almakla mümkün görünüyordu. İdris-i Bidlîsî ve *Heşt Behişt* ile ilgili yapılan mevcut bir kısım çalışmaların da içerdiği çeşitli problemler, romantik okumalar ve problemli yaklaşımlar konunun birincil kaynaklar ışığında tekrar ele alınmasını, müellif ile eserin ideolojik içiçeliği, değişen ideolojisini uzun bir zaman dilimine yaydığı inşa sürecinde –ki 1504'te başladığı esere en son halini ancak 1512'de verebilmişti- metnine yansıtması tezin biyografi ve eserin kombine edildiği bir çalışma olmasını elzem hale getirdi. Bu da haliyle epey vakit aldı. Mevcut külliyatın okunması ve irdelenmesi müellif ve eseri ile ilgili çeşitli problemlerin çözülmesine önemli katkılar sundu. Bu külliyat ışığında yapılan tespitler ve elde edilen yeni bilgiler farklı bir Bidlîsî portresi ortaya çıkardı. Bu safhada amaçlanan şey konuyu romantik ve yanlı okumaların olmadığı, periyodik bağlamından kopartılıp modern zamanlara uyarlanmadığı daha rasyonel bir düzlemde şekillendirmektir. Bunun için mevcut kaynaklar ve belgeler 16. yüzyılın kendisine has dinamiklerinin eksen

oluşturduğu bir zeminde, patronaj ilişkilerinin belirleyici ve şekillendirici olduğu bir atmosferde yorumlandı.

Bidlîsî için çizilen bu detaylı tasvir için hiç kuşkusuz onun ardında bıraktığı, yaşamının çeşitli evrelerinden kesitler sunan bir yığın külliyata borçluyuz. Coğunluğu Farsça bir kısmı da Arapça olan başta Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Kütüphanesi ile İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan eserleri, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan ve önemli detaylar sunan uzun mektupları çalışmamızın birincil kaynaklarını oluşturmuştur. Buna Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan birkaç tasnifi de eklemek gerekir. Tahran'daki Majles-e Shura-e Islami, Ketabkhane va Sazman-e Asnad-e Melli, Tahran Üniversitesi ve Bonyad-e Iranshinasi kütüphaneleri konuyla ilgili hatırı sayılır derecede kaynak barındırması açısından benim için oldukça faydalı oldu.

Araştırma ve yazım aşamasında bazı kurumların sağladığı maddi destekler tezin kuşkusuz bu aşamaya gelmesini sağladı. İstanbul Üniversitesi'nin Bilimsel Araştırma Projeleri kapsamındaki maddi destekleri, Türk Petrol Vakfı ile Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun araştırma bursları tez konum ile ilgili araştırma yapma imkânı sundu. Desteklerinden dolayı bu kurumların hepsine teşekkür ederim.

Tezle meşgul olduğum süre içerisinde geniş bir çevreden fikri anlamda beslendim. Danışman hocam Prof. Dr. Feridun Emecen bu işte başından beri yanımda oldu. Yazdıklarımı sabırla okudu. Düşündüklerim üzerinden yaptığımız konuşmalar ise konuya daha geniş bir zaviyeden bakmamı sağladı. Tarihi metinlerin barındırdığı zorluklar karşısında çaresiz kaldığım anlarda engin tecrübesi ve bilgi birikimiyle bu metinlerin anlatılarının ötesini keşfetmede bana rehber oldu. Saygıdeğer hocama ne kadar teşekkür etsem azdır. Prof. Dr. Ali Güzelyüz'e metin çözümlemelerindeki yardımlarından dolayı minnettarım. Tez konusu kapsamında yaptığım İran seyahatlerim boyunca konu üzerinde tartışmalar yürütüp, fikir alışverişinde bulunduğum değerli dostum Mustafa Dehqan'a, İran'daki çeşitli kütüphanelerde yaptığım çalışmalar süresince bazı kaynakların temini konusunda yardımlarını esirgemeyen Rasool Jafarian'a, harita çiziminde yardımcı olan Ensar Köse ve M. Emre Özdoğan'a, tez çalışmalarım süresince dönem dönem bir araya geldiğimiz ve tez üzerine tartışmalar yürüttüğümüz arkadaşlarım Cihangir

Gündoğdu, Bülent Genç, Zozan Pehlivan ve Nikolay Atasanov Antov’a sonsuz teşekkürler.

İÇİNDEKİLER

ÖZ

ÖNSÖZ

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM: DERVİŞLİK İLE BÜROKRATLIK ARASINDA BİR DÜNYA: İDRİS- İ BİDLÎSÎ’NİN İRAN YILLARI.....	24
1. 1. Bidlîsî’nin İlk Yılları.....	25
1. 1. 1. Nurbahşîye Merkezi Rey’de Doğumu ve Ailesi.....	25
1. 1. 2. Bidlîsî Ailesi ve Safevî Tarikatı.....	36
1. 1. 3. Doğu’nun Cezbesi: Tebriz’de İkamet.....	46
1. 1. 4. İlim-irfan talebinde bir <i>tâlib-i şikeste-bâl</i> : Medrese Yılları ve Eğitimi...52	
1. 2. Sultan Yakub’un Hizmetinde.....	59
1. 2. 1. 15. yüzyılda Tebriz ve Heşt Behişt Sarayı’nda Bidlîsî.....	59
1. 2. 2. Tebriz’den Uzakta: Sultan Yakub ile Berda-Şamahî ve Bakü’de.....	82
1. 2. 3. Sultan Yakub’un Ardından: Son Yıllar.....	92
1. 2. 4. Akkoyunlu Saltanatı’nın Sonu ve Safevîler’in Ortaya Çıkışı: Bidlîsî ile Şah İsmail Arasındaki İlişki.....	105
1. 2. 5. Şahın Gulamı: Bidlîsî’nin Safevî Sarayı’na İntisabı ve Ardından Tebriz’den Ayrılışı.....	116
1. 3. “Avarelik” Dönemi.....	130
1. 3. 1. Yeni Hamî Arayışları.....	130
1. 3. 2. Rum’a Yolculuk ve Sofya’da Mecburi İkamet.....	138
II. BÖLÜM: TEBRİZ VE SOFYA’DAN SONRA OSMANLI SARAYINDA.....	158
2. 1. 1. Sultan Bayezid’in Hizmetinde Bir Acem Bürokratı.....	159
2. 1. 2. Sultanın Sarayında Sıkıntılı Yıllar: Bidlîsî Karşıtı Saray İçi Hizipleşme..165	
2. 1. 3. Bir Zamane Firdevsîsi: II. Bayezid’e Kırgınlık ve İstanbul’dan Ayrılış...190	
2. 1. 4. Acem mi? Rumî mi? 16. Yüzyılda Kimliğin Patronaja Etkisine Bidlîsî	

Örneği.....	217
2. 2. 1. Şah’a Doğru: Hacca Gidiş ve Mekke Yılları.....	227
2. 2. 2. Şah ile Sultan Arasında: Şah İsmail ile Yazışma ve İran’a Tekrar Dönme Çabaları.....	234
2. 3. 1. Sultan Selim’in Hizmetinde: Mekke’den Dönüş.....	243
2. 3. 2. Sultan’dan Himaye ve Haklarının İadesi Talebi.....	251
2. 3. 3. On İki Yıllık Bir Aradan Sonra Tebriz’e Dönüş: İran Seferi.....	255
2. 3. 4. Çaldıran’dan Sonra: Safevî Topraklarında Sultanın Gönüllü Propagandisti.....	260
2. 3. 5. Kahire’ye İkinci Gidiş: Mısır Seferi.....	286
2. 3. 6. İstanbul’a Dönüş ve Son Yıllar.....	295
III. BÖLÜM: BİDLÎSÎ’NİN TARİH YAZICILIĞI VE HEŞT BEHİŞT.....	302
3. 1. 15. ve 16. Yüzyıllarda İran Tarih Yazıcılığı Geleneğine Bir Bakış.....	303
3. 2. Bir Geç-Timurlu Tarihi: Heşt Behişt.....	307
3. 3. Heşt Behişt’in Kaleme Alınması.....	314
3. 4. Üslup Tartışmaları: Bidlîsî’ye Göre Tarih Tanımı ve Tarihçilik.....	334
3. 5. Bidlîsî’nin Hanedan ve Padişah İmajı İnşası.....	348
3. 6. İdeal Bir Hükümdar: II. Bayezid.....	367
3. 7. Bidlîsî’nin Tarih Yazımında Coğrafya ve Egemenlik Kurgusu.....	381
3. 8. Acem ve Rum Dünyası Arasında Yeni Bir Tarih İnşası: Bidlîsî’nin Dünya Görüşündeki Değişimin <i>Heşt Behişt</i> ’e Yansımaları.....	386
3. 9. Heşt Behişt’in Kaynaklarına Bir Bakış.....	397
3. 10. Hanedanın İhtişam ve Azamet Göstergesine Delil Olarak Tarihi Vesikalar: Bidlîsî’nin Kullandığı Defterhane Kayıtları.....	418
3. 11. Tarih İnşa Çabası mı? Meth ve Sena Gayesi mi? Bidlîsî’nin Övgü Aracı Olarak Kullandığı Sözlü Kaynaklar.....	429
3. 12. Bayezid’in Üstün İmajına Bir Katkı: Bidlîsî’nin Kendi Gözlemleri.....	447
3. 13. 15. Yüzyıl Sonunda “Sınır”ların Ötesindeki Bir Coğrafyaya Ait Bilginin Kaynaklığı: Tebriz’deki Bir Acem Bürokratının Gözünden Osmanlı Dünyası.....	453
3. 14. Heşt Behişt’in Kaynaklığı.....	459
IV. BÖLÜM: HEŞT BEHİŞT’İN II. BAYEZİD KISMI (1481–1512).....	484

SONUÇ.....	952
BİBLİYOGRAFYA.....	962
EKLER.....	976
ÖZGEÇMİŞ.....	984

KISALTMALAR

A.RSK	Bâb-1 Âsafî Ruus Kalemi
AÜ	Ankara Üniversitesi
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	cilt
Çev.	Çeviren
d.	Defter
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
e.	Evrak
Ed.	Editör
EI	Encyclopaedia of Islam
EIr	Encyclopaedia Iranica
Frs.	Farsça
h.	Hicri
Haz.	Hazırlayan
ist.	İstinsah
İÜ	İstanbul Üniversitesi
Krş.	Karşılaştırma
Ktp.	Kütüphane
nr.	Numara
nşr.	Neşreden
s.	Sayfa
sy.	Sayı
TED	Tarih Enstitüsü Dergisi
tr.	Tarih
T SMA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TSMK	Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
TT	Tapu Tahrir
TTK	Türk Tarih Kurumu
vol.	Volume

vr.	Varak
yay.	Yayınları
YEE	Yıldız Esas Evrakı

GİRİŞ

Literatür Değerlendirmesi ve Problemler

Sultan [Bayezid'in] hanedanla ilgili sadece dikkatle irdelenmiş doğruların yer alacağı belagatli bir tarih kitabı yazmam konusundaki talebine cevaben şöyle denildi: Bu sermayesiz fakir, doğrusu bu hanedanın doğru haberlerini araştırma ve yanlışından ayırma konusunda o kadar hicap duyuyor ve kendisini bu konuda öyle kusurlu görüyor ki gece gündüz bütün vaktini bu işe harcamasına rağmen, kusurunu telafi etmeye yetiştiremiyor. Yanlış ve batıl şeyleri yazmaya meyl etmek nerede kaldı¹?

1506 yılının sonlarına doğru eserini tamamlamak üzere olan Bidlîsî, aslında bu satırlarıyla Osmanlı hanedanının tarihini kaleme alırken kaynak seçimi ve onların değerlendirilmesi konusunda ne kadar titiz olduğunu vurgulamak istemişti. Padişahın sadece doğru bilgileri kıstas alması yönündeki telkinleri onu bu konuda hassas davranmaya zorlamış, ileride oluşacak herhangi bir mahçubiyete mahal vermemek adına bütün vaktini doğru ve yanlışları ayırmaya harcamak durumunda kaldığını ifade etmişti. Doğru ve yanlışları ayırma konusuna gelince; onun bahsettiği şey hiç kuşkusuz mevcut yazılı ve sözlü kaynakların dikkatlice okunduktan ve dinlendikten sonra kritik edilerek, doğruluğu ispatlanarak kullanılmasıydı. Bidlîsî, padişahın nezareti altında olduğunu bildiği böyle zorlu ve ağır bir işe sorumluluk bilinci ile girişti. İki buçuk yıl sürecektir olan çalışması için çok geniş bir kaynak külliyatından yararlandı.

Böyle bir giriş yapmaktan kasıt Bidlîsî konusunda yapılmış modern çalışmaların aynı titizlikle sürdürülüp sürdürülmediğini tartışmak, mevcut çalışmaların kritik edilerek bu tezin, literatüre neler kattığını ortaya koymaktır. Genel olarak bakıldığında Bidlîsî ile ilgili yapılmış çalışmaları iki grupta toplamak mümkündür. Birincisi *Kanun-ı Şehinşâh*², *Selim Şah-nâme* ve *Heşt Behişt* gibi eserlerinin tarihi bir kaynak olarak değerlendirilip Türkçe'ye çevrildiği, bu yapılırken de müellifin biyografisi ile ilgili tekrar niteliğindeki klasik bilgilerin yinelenildiği ve yer yer yanlışlıkların tekrarlandığı çalışmalardır. Bu çerçevede yapılan ilk tezlerden olup kaleme alındığı tarih, çeşitli araştırmacılar tarafından tartışılan ve birbirinden farklı dönemlere tarihlenen *Kanun-ı Şehinşâh* üzerinde durmak gerekir. Konu ile

¹ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2198, vr. 236b-237a.

² Eser adının en doğru şeklinin bu olduğu önermesini yapılarak aşağıda bunun gerekçeleri üzerinde durulacaktır.

ilgili ilk çalışma olan doktora tezinde Hasan Tavakkolî, eserde hiçbir atıf bulunmamasına rağmen Kanunî Sultan Süleyman'a takdim edildiğini söylerken muhtemelen eserin adıyla Kanunî arasında kurduğu bağ onu bu yanlışlığa sürüklemiştir³. Eserin Türkçe çevirisinin verildiği bu tezde yer alan müellif biyografisi ile ilgili hatalar daha sonra ortaya çıkacak mevcut tekrarlar ve yanlışlıkların kaynağı olacaktır. Tavakkolî'yi takip eden bazı araştırmacılar da hiçbir analize tabi tutmadan, mukaddimede eserin II. Bayezid'in oğlu Şehzade Şehinşah'a takdim edildiği açıkça belirtilmesine rağmen bu ayrıntıya dikkat etmeden aynı hataya düşmekten kurtulamamışlardır. Örneğin Tavakkolî'yi kaynak olarak İran'da yaptığı çalışmasında Abdullah Masoudi Arani, esere kaynağıyla aynı zaviyeden bakmıştır⁴. Bir başka örnek olarak Ahmet Akgündüz, Bidlîsî'nin biyografisi ile ilgili üretilen hayali bilgileri⁵ tekrarlamanın yanında bu eserin, hiçbir bilimsel dayanağı olmadan Selim'e sunulduğunu iddia etmiş, Selim dönemi kanunnameleri kategorisinde değerlendirmiş, dahası burada geçen kanunları Selim'in imparatorluk tasavvuruyla bütünleştirme, Selim'in emperyal vizyonunun bir yansıması olarak takdim etme yanılışına düşmüştür⁶. Oysa mukaddimesi dikkatli okunduğunda eserin Bayezid'in şehzadelerinden Şehinşah adına padişah henüz tahtta iken 1511'den önceki bir tarihte –ki şehzade 1511'de ölmüştü- 1508 ya da 1509'da kaleme aldığı görülebilir ki tezin ikinci ve üçüncü bölümleride bundan detaylı olarak bahsedilecektir. Tavakkolî'nin tezi konusunda kaleme aldığı makalesinde⁷ Abdüsselam Uygur, dilbilimsel açıdan tezdeki çeviri hataları ve yanlışlar üzerinde durmuştur. Tezin çeviri hataları ile dolu olduğunu ve bu haliyle daha sonraki araştırmacılar tarafından sorgulanmaksızın kullanılmasını eleştiren Uygur titizlikle kaleme aldığı bu makalesiyle tezin

³ Hasan Tavakkolî, Bidlîsî'nin bu eseri, Selim için yazdığını fakat onun ölümünden sonra Selim'i öven şiirleri çıkarıp onu Kanunî'ye ithaf ettiğini söyler. Hasan Tavakkolî, **İdris-i Bitlisî'nin Kanun-ı Şehinşahi'sinin Tenkidli Neşri ve Türkçeye Tercümesi**, yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul 1974, s. 27; Bazı kaynaklarda eserin Selim'in adına yazıldığı ancak onun ölümünden sonra Kanunî'ye takdim edildiği bilgisi yer alır. Bkz., Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, c. 3, Ankara 2000, (tıpkıbasım), s. 8.

⁴ Abdullah Masoudi Arani, "Muarefi-e Kitab-e Qanun-e Shahenshahi", **Aine-e Pazuhish**, sy. 76 (Mehr-Aban 1381), s. 76–81.

⁵ Çeşitli vesilelerle ileride bahsedeceğimiz mevcut yanlışların bir güncellemesi olduğu için burada tekrarlama gereği duyulmamıştır.

⁶ Akgündüz de Tavakkolî'nin fikirlerini benimseyerek eserin Kanunî'ye takdim edildiğini söyler. Bkz., Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri; Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnameleri**, c. 3, İstanbul 1991, s. 12.

⁷ Abdüsselam Uygur, "Kanun-i Şehinşâhî Tercümelerinde Rastlanan Bazı Çeviri Hataları ve Bunların Tashihi", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sy. 22 (Güz 2007), s. 103–120.

bilimsellikten uzak olduğunu vurgulamıştır. Esere başından sonuna kritik bir gözle bakmasına ve okumasına rağmen Uygur da malesef Bidlîsî'nin mukaddimede eseri kimin adına kaleme aldığını belirttiği kısımları gözden kaçırmıştır. O da buradaki Şehinşâh kelimesini özel anlamıyla değil de genel anlamı olan “padişahlar padişahı” şeklinde değerlendirmiştir⁸. Oysa Uygur eserin mukaddimesini dikkatle okumuş olsaydı Bidlîsî'nin burada eseri şehzadelerin en büyüğü adına kaleme aldığını belirttiğini görebilir, önemli tespitler içeren bir başka makalesinde de sorunsallaştırdığı⁹ eserin kimin adına kaleme alındığı sorusunun cevabını bulabilirdi. Üstelik Bidlîsî'nin *Kanun-i Şehinşâh* olarak belirttiği¹⁰ eserin adını tüm diğer araştırmacılar gibi Uygur da *Kanun-i Şehinşâhî* olarak yansıtarak burada Şehzade Şehinşâh'ı temsil eden özel ismin genel anlamıyla (padişahlar padişahı) algılanmasına vesile olmuştur. Kanımızca araştırmacıları bu noktada yanılgıya sürükleyen şey metnin içinde şehzadenin adının geçmesine (*Kanun-ı Şehinşâh*) rağmen araştırmacıların bunu özel bir isim olarak ele almaları, Bidlîsî'nin Şehinşâh gibi çok fazla ön planda olmayan bir şehzade adına eser kaleme almasına ihtimal vermeyerek genel anlamı olan “şahlar şahı” şeklinde değerlendirmeleri, ve eserin tamamında bir özel –Şehinşâh- bir de genel –şâhenşâhî- anlamıyla geçen kelimeyi bağlamından uzak değerlendirmeleri olmuştur.

Kanun-ı Şehinşâh'in kaleme alındığı dönem tam olarak tespit edilmeksizin tıpkı Akgündüz gibi Selim'in son saltanat yıllarında tamamladığı şeklindeki yanlış bilgiye dayanılarak yapılmış bir başka çalışma, maalesef periyod olarak tezin argümanını desteklemekten çok uzaktır. Kanunî Sultan Süleyman döneminde hükümdarlık algısı üzerine odaklanan doktora tezinde Hüseyin Yılmaz'ın, Süleyman çağı olarak tanımladığı dönem içinde kaleme alınmış olan politik eserlere *Kanun-ı Şehinşâh*'ı da eklemiş olması tartışmaya değer bir konudur¹¹. Yazar, Kanunî çağında

⁸ Yazar eserin adını “Kralın Kanunu” şeklinde verir. Bkz. Uygur, “Kanun-i Şehinşâhî Tercümelerinde Rastlanan Bazı Çeviri Hataları ve Bunların Tashihi”, s. 110–111.

⁹ Abdüsselam Uygur, “İdris-i Bitlisi ve Eserleri Üzerine Yapılan Bazı Bilimsel Araştırmalara Tenkidi Bir Yaklaşım”, Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına, Ed. Abdülkerim Özaydın, İstanbul 2008, s. 53–69.

¹⁰ Bidlîsî “Şode nameş çu Kanun-i Şehinşâh” ifadeleriyle eserin adını açıklığa kavuşturur. İdris-i Bidlîsî, *Kanun-ı Şehinşâh*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1888, vr. 94a.

¹¹ Hüseyin Yılmaz, *The Sultan and the Sultanate: Envisioning Rulership in the Age of Suleyman the Lawgiver (1520–1566)*, Harvard University, yayınlanmış doktora tezi, 2005; tezin basılmış hali için bkz. Hüseyin Yılmaz, *The Sultan and the Sultanate: Envisioning Rulership in the Age of Suleyman the Lawgiver (1520–1566)*, Harvard University Press, 2005.

hükümdarın nasıl tasavvur edildiği sorusuna cevap ararken haliyle başlıca kaynak olarak bu dönemde kaleme alınmış siyasetname türü eserlere müracaat etmiş, bu külliyat üzerinden hükümdar profili ve hükümdarlık tasavvurunu resmetmeye çalışmıştır. Bidlîsî'nin, bu eseri 1520'de ölümünden hemen önce Selim'in doğu ve güneydeki fetihlerinin ve kazanımlarının ardından İslam dünyasındaki tartışılmaz üstünlük imajını inşa için kaleme aldığı ifadesi eserin Şehzade Şehinşâh'a takdim ettiği gerçeği dikkate alınacak olursa Yılmaz'ın tezini dayandırdığı bazı noktaları tartışmaya açar¹². Örneğin yazar bu bağlamda Bidlîsî'nin hükümdarın tekliği konusundaki görüşlerini Bayezid'in şehzadeleri arasındaki taht mücadelelerinin şekillendirdiği, bu kaotik döneme tanıklık eden birisi olarak hükümdarın da Tanrı gibi tek olması gerektiği fikrini daha sonra kaleme alacağı *Kanun-ı Şehinşâh*'a yansıttığını ileri sürer¹³. Bidlîsî bu eseri Bayezid'in şehzadeleri arasındaki mücadelelerin, Selim'in doğu ve güneydeki fetihlerinin ardından değil de 1508-09'lar gibi daha erken bir tarihte yazdığı gibi hükümdarın tekliği konusunu Bayezid-Cem mücadelesi ekseninde ilk olarak *Kanun-ı Şehinşâh*'ta değil politik bir metin olan *Heşt Behişt*'te tartışmıştır. Kalemienin seyfiyeye üstünlüğünü öne süren Bidlîsî'nin bu fikirleri ile Süleyman çağında baskın gelen bir politik düşüncenin temsilcisi olduğunu, Bidlîsî'nin vezir algısını Selim'in vezirlerle ilgili görüşlerinin yoğun bir şekilde şekillendirdiğini söyler ki şu halde eserin Selim'in tahta geçişinden önceki bir tarihte kaleme alınmış olması bu savları çürütür¹⁴.

Yazar her ne kadar Osmanlıların İslam dünyasında üstünlük elde etmelerine rağmen bunların tartışıldığı politik metinlerin Osmanlı entelektüel dünyasında çok fazla yankı bulmayıp buna dair metinlerin nispeten geç tarihlerde üretildiğini söylese de¹⁵ Bidlîsî'nin 1508-09'larda kaleme aldığı bu metni bu anlamda erken bir örnektir. Bidlîsî, İslam dünyasında tartışılmaz üstünlük imajını kazandıracak olan Selim ve Süleyman'ın büyük fetihlerinden çok önce Bayezid dönemi gibi nispeten büyük

¹² Yılmaz, *The Sultan and the Sultanate: Envisioning Rulership in the Age of Suleyman the Lawgiver (1520–1566)*, s. 4, 84.

¹³ Yılmaz, *The Sultan and the Sultanate: Envisioning Rulership in the Age of Suleyman the Lawgiver (1520–1566)*, s. 159–160.

¹⁴ Yılmaz, *The Sultan and the Sultanate: Envisioning Rulership in the Age of Suleyman the Lawgiver (1520–1566)*, s. 332, 343.

¹⁵ Yılmaz, *The Sultan and the Sultanate: Envisioning Rulership in the Age of Suleyman the Lawgiver (1520–1566)*, s. 385–86.

askeri başarıların yaşanmadığı sakin bir dönemde bu iddiaları dillendirecek bir metin kaleme aldı. Sonuç olarak *Kanun-ı Şehinşâh*'ın II. Bayezid dönemine ait politik bir eser olması, Selim'in son yıllarında yazıldığını, Süleyman çağı politik düşüncesine katkılar yaptığını öne süren Yılmaz'ın bu konudaki görüşlerini tartışmaya açar. Şu halde Süleyman çağının üstün imajının bir yansıması olarak gördüğü bu eser peryod olarak yazarın iddialarını desteklemekten uzak görünmektedir. Bu da yazarın II. Bayezid döneminde kaleme alınmış bu esere dayanarak yaptığı Selim ve Süleyman çağı hükümdarlık tasavvuru kurgusunu tartışmalı hale getirir.

Büyük ölçüde bir çeviri niteliği taşıyan Hicabi Kırlangıç'ın *Selim Şâh-nâme* adlı doktora tezi de bu ilk kategoride değerlendirilebilir¹⁶. Kırlangıç'ın başarılı *Selim Şâh-nâme* çevirisi dışında müellife dair özet olarak verdiği biyografik bilgilerde titiz davranmasına rağmen bilinen bazı hataları tekrarladığı görülebilir¹⁷.

Heşt Behişt'in mukaddimesi ve birinci cildi, Fatih dönemini kapsayan yedinci cildi ile hatime ve şikâyetnâme kısmı üzerine şimdiye dek yapılmış çalışmalar da bu grubun içinde yer alır¹⁸. Bu her üç çalışma da sadece eserin ilgili kısmının Türkçe'ye çevirisine ve kaynaklarına odaklanmış olup, bazı yeni bilgiler hariç kaleme alınan eserin içeriğini tamamlayan ve yazarının dünya görüşünün şekillendiği kültürel ve siyasal atmosferi anlamamıza yardımcı olan müellif biyografisine çok fazla yer verilmemiştir. Orhan Başaran eserin hatime ve şikâyetnamesini çalıştığı doktora tezinde müellifin biyografisine ait bazı yeni önemli bilgileri eklemiş, ancak bunun yanında çevirdiği kısımlarla ilgili değerli bilgileri maalesef bir biyografi konteksinde değerlendirememiştir. Müellifin doğum yeri ve tarihi konusundaki önemli tespiti Bidlîsî çalışmalarına önemli bir katkı olarak görülebilirken maalesef bazı yanlış bilgileri tekrarlamaktan kurtulamamıştır. Bidlîsî'nin babası Hüsameddin Bidlîsî'nin eldeki tarihsel verilere rağmen 1495'te Tebriz'de öldüğü, yaşının münşilik

¹⁶ İdris-i Bidlîsî, *Selim Şâh-nâme*, Haz. Hicabi Kırlangıç, Ankara 2001.

¹⁷ Kırlangıç, sıklıkla tekrarlanan mevcut yanlış bilgilere ek olarak Hüsameddin Bidlîsî'nin Diyarbekir'de Uzun Hasan'a münşilik yaptığından da bahseder.

¹⁸ Orhan Başaran, *İdris-i Bidlîsî'nin Heşt Behişt'inin Hâtîme'si (Metin-İnceleme-Çeviri)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, Erzurum 2000; Vural Genç, *İdris-i Bidlîsî, Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi (Tahlil-Tercüme)*, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 2007; Muhammed İbrahim Yıldırım, *İdris-i Bidlîsî Heşt Behişt VII Ketibe: Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481*, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmış doktora tezi, İstanbul 2010; Yıldırım tarafından yayınlanan tez için bkz., Muhammed İbrahim Yıldırım, *İdris-i Bidlîsî Heşt Behişt VII Ketibe: Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481*, TTK Yay., Ankara 2013.

yapamayacak kadar küçük olmasına rağmen Bidlîsî'nin Uzun Hasan'a münşilik ve bazı hükümdar çocuklarına da lalalık yaptığı, daha eski olduğunu çeşitli vesilelerle belirtmesine rağmen Bayezid'le ilk tanışıklığının 1485'te yazdığı fetihnameye dayandığı, vakanüvislik müessesesinin henüz olmadığı bir tarihte Osmanlı sarayında vakanüvislik görevini sürdürdüğü, hiçbir tarihsel bilgi olmadığı halde Bayezid'in nişancılığını yaptığı, başlangıçta bir müddet Şah İsmail'in himayesinde bulunduğu halde ilk ortaya çıktığında Şah İsmail'e karşı bir duruş sergilediği ve eserini Kanunî'ye takdim ettiğine dair en küçük bir atıf bulunmamasına rağmen *Kanun-ı Şehinşâh* adlı eserini ona takdim ettiği yolundaki bilgiler bu yaygın yanlışların başında gelir. Bunların dışında dilbilimsel incelemenin ağırlıkla ön planda olduğu tezin esas odak noktasını oluşturan başarılı hatime ve şikâyetnâme çevirisi ile Başaran, Bidlîsî'nin saray çevresi ile olan ilişkileri ve bir dönüm noktası olan Mekke serüvenini literatüre kazandırmıştır.

Bu satırların yazarı ve M. İbrahim Yıldırım tarafından yapılan tezler de daha çok eserin kaynaklarına yönelik olduğu için bazı yeni tespitler dışında müellifin bütün eserleri kaynak alınarak bütünlüklü bir müellif biyografisi çıkarmanın uzağında olmuştur. Biyografi çalışması olma iddiası taşımadıkları için her iki çalışmada da Türkçe çeviriye ve kaynaklar üzerine yoğunlaşmıştır. Eserin mukaddimesi ve birinci cildini kapsayan yüksek lisans tezinde bu satırların yazarı, Bidlîsî ile ilgili bilgileri dayandığı kaynakların sorgulamasını yapmadığı için her ne kadar kaçınsa da literatürdeki mevcut birkaç hatayı tekrar etmek durumunda kalmıştır¹⁹. Bunun yanında birinci cildin kaynakları, Bayezid'in patronajı ve Bidlîsî'nin saray çevresindeki yaşamı hakkında bazı önemli bilgileri açığa kavuşturmuştur.

Yıldırım, Fatih dönemini kapsayan eserin yedinci cildi üzerinde yaptığı teziyle müellifin biyografisine ve eserin kaynaklarına dair önemli bilgiler ortaya çıkararak literatüre önemli katkılar yapmış, bu cildin barındırdığı zengin bilgileri Fatih dönemi ile ilgilenen araştırmacıların dikkatine sunmuştur. Ancak tezinin giriş kısmında büyük ölçüde Başaran'ın tezine dayanan Yıldırım bundan dolayı

¹⁹ Bunlar, Hüsameddin Bidlîsî'nin Uzun Hasan'ın sarayında münşilik yaptığı ve 1495'te Tebriz'de öldüğü, kendisinin de Diyarbekir'de Uzun Hasan'a münşilik yaptığı şeklindeki birkaç yanlışlıktan ibarettir.

Başaran'ın tekrarladığı yukarıda bahsi geçen bazı hatalarını tekrarlamaktan kurtulamamıştır²⁰. Yine bazı önemli ipuçları yakalamasına rağmen eserin birden farklı nüshaları olduğunu birbirine tezat görüşlerle ortaya koymaya çalışmıştır. Şöyle ki bu iki nüsha farklılığını bir yerde Bayezid'e ve Selim'e takdim edilenler şeklinde doğru olarak tasnif etmişken başka bir yerde bu nüsha farklılıklarını birer sene aralıkla Bayezid'e sunulan ilaveli nüshalar şeklinde değerlendirmiştir²¹. Yazar, eserin iki defa Bayezid'e takdimini iki inamat kaydına dayandırır ki ilerleyen bölümlerde bahsedileceği gibi bu inamat kayıtları *Heşt Behişt*'ten sonra padişah ve şehzadesi adına kaleme aldığı kitaplarla ilgilidir. Bidlîsî, Bayezid'e hiçbir zaman iki farklı nüsha takdim etmediği gibi üçüncü bölümde detaylı olarak değinileceği gibi bunlar Bayezid'e ve Selim'e takdim ettiği farklı nüshalardır. Bidlîsî'nin kısa tuttuğu konularda detaylı bilgi için eserin bir başka nüshasına atıfta bulunduğunu tespit etmiş, ancak böyle bir nüshaya ulaşamadığını söylemiştir. Oysa Esad Efendi 2198 nolu nüsha ile karşılaştırma yapılmış olsaydı, *Heşt Behişt-i Ekber* diye tanımlanan nüshanın o olduğunu ve tercüme için esas aldığı Nuruosmaniye 3209 nüshasından daha detaylı ve önemli bilgiler ihtiva ettiğini görebilirdi²². Yıldırım'ın düştüğü bir başka handikap da eserin kaleme alınış tarihi ile ilgilidir. 1503'te Sofya'da olduğunu belirtmesine rağmen, niçin orada bulunduğunu sorgulamaksızın *Heşt Behişt*'in telifine padişah'tan aldığı emir doğrultusunda 1502–03 yılında başladığını ileri sürmüştür²³. Hâlbuki 1506 yılı ortalarında otuz ay süren bir çalışmanın sonunda bitirdiğini söyleyen Bidlîsî zaten eserin telifine 1502–03 yılında başlamadığını açıkça belirtmiştir. Kaldı ki zaten o tarihlerde Sofya ve civarındaki ikametini sürdürdüğü

²⁰ Uzun Hasan'a münşilik yaptığı, babasının 1495'te Tebriz'de öldüğü, tanışıklığın 1485'teki fetihname olayına gittiği, Şah İsmal'i reddettiği ve II. Bayezid'e nişanlık yaptığı, *Mir'atü'l-Cemâl*'i 1501 yılından önce tamamladığı bunlardan bazılarıdır.

²¹ Yıldırım, ilk nüsha tipini 1506-07'de, ilaveli ikinci nüsha tipini de 1507-08'de padişaha takdim ettiğini söyler. Buna kanıt olarak da 914 yılında kitap getirdiği için kendisine inam verildiği kaydını gösterir. Yıldırım, **İdris-i Bitlîsî Heşt Behişt VII Ketibe: Fatih Sultan Mehmed Devri 1451–1481**, s. lvii. Oysa bu inam kaydı sultana sunduğu başka kitaplarla –ki ilerleyen bölümlerde bunlardan bahsedilecektir- ilgili olup, *Heşt Behişt*'in ciltlerinin bitirilmesi münasebetiyle Bidlîsî'ye Mayıs 1506'da en yüksek inamın verildiği bilinmektedir. Bu inamat kaydı dışında Bidlîsî, çeşitli münasebetlerle eserini bu tarihten sonra bitirdiğinden sıklıkla bahseder.

²² Yıldırım çeviri için sadece Nuruosmaniye 3209'u esas aldığından, eserin Esad Efendi 2198'de bulunan nüshasının içerdiği daha detaylı ve kıymetli bilgilerden maalesef istifade edememiştir.

²³ Yıldırım, **İdris-i Bitlîsî Heşt Behişt VII Ketibe: Fatih Sultan Mehmed Devri 1451–1481**, s. lvii.

bilinmektedir. Bu çelişkiler, farklı bilgileri ortaya çıkaran bazı çeviri yanlışlıkları²⁴ ve ona ait olmadığı halde Bidlîsî'ye atfettiği bir eser²⁵ dışında Yıldırım, kullandığı zengin kaynakları ve içerdiği detaylı bilgiler noktasında eserin Fatih cildinin yapılacak çalışmalar için vazgeçilmez bir kaynak olduğunu ortaya koymuştur. Buraya kadar bahsi geçen çalışmaların en belirgin ortak özelliği yazarlarının, tezlerine esas teşkil eden eserler dışındaki müellifin diğer eserlerine çok fazla müracaat etmemeleri, çalışmalarını teze konu olan kısımlarla sınırlandırmaları ve verdikleri bütünlüklü olmaktan uzak, özet müellif biyografisinde aynı çalışmaları kaynak almalarından dolayı burada yeralan bazı yanlış bilgileri tekrarlamalarıdır.

Bu ilk grupta ancak farklı bir çerçevede değerlendirilebilecek olan bazı çalışmalar da mevcuttur. Bidlîsî'nin herhangi bir eserine dayalı bir çalışma olmanın ötesinde onun mevcut eserleri üzerinden yeni bir Bidlîsî portresi çizme iddiasında bulunan Ebru Sönmez'in hazırladığı yüksek lisans tezi meseleye geniş bir zaviyeden

²⁴ “*Mesela Hazine-i Âmire’ye mahsus olan, küffâr ve Hristiyan reislerinin cizye ve haraçları, yani “Saviy-yi Cizye-i Ru’ûs”, sultanların ve erkân-ı din ve devletin ve kalelerin mevkufâtıdır ve 400x100.000 akçe-i Rumiye baliğ olur ki her 4 akçe bir dirhem hâlis meskûk gümüşe tekabül ederdi. Bu vecih Harac-ı Saviy, sultanlar ve meliklerden alınır.*” cümlesi okunduğunda sanki Osmanlı vergi sisteminde “*Harac-ı Saviy*” ve “*Saviy-yi Cizye-i Ru’ûs*” adında iki vergi türü olduğu ve bunun sadece “*küffâr ve Hristiyan reislerinden*” alındığı bilgisi çıkar. Oysa buradaki “saviy” kelimesi ...den başka, ...nın dışında anlamı vermekte olup Yıldırım’ın belirttiği gibi eşitlik anlamı vermez. Yine “ru’ûs” olup *reisler* şeklinde çevirdiği ifade Hristiyan reislerini değil başlar/kelleler yani her bir kişiyi karşılamaktadır. Çeviri hatasından kaynaklanan cümlemin doğru çevirisi şu şekilde olmalıdır: “*Küffâr ve Nasara’dan alınan kelle cizyesi ve haracı –ki Hüdâvendigârın hazine-i âmiresine aittir- kelle cizyesi hariç –ki sultanların ve erkân-ı din ve devletin hayır imaretlerinin mevkufât ve müsellemiyâtıdır- 400x100.000 akçe imiş ki her dört akçe bir dirhem halis gümüşe tekabül eder. Bu haraç miktarına Boğdan, Eflak, Venedik, Sakız ve Dubrovnik melik ve sultanlarından gelen mukarreriyât dâhil değildir.*” İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 372b.

²⁵ Bu eserlerin başında Yıldırım’ın bizzat araştırmalar sonucunda ulaştığını belirttiği *Levâmihi’l-Fusûleyn* adlı eser gelir. Yıldırım, bu eserin Bidlîsî’ye ait olduğunu, ilk defa kendisi çalışmaları sonucunda bir nüshasına ulaşıldığını, Receb 929’da tamamlandığını, hicri 1051’de de Mehmed b. Ali el-Edrînî tarafından istinsah edildiği bilgisini verir. Bkz., Yıldırım, **İdris-i Bidlîsî Heşt Behişt VII Ketibe: Fatih Sultan Mehmed Devri 1451–1481**, s. xliii. Oysa yazarın bahsettiği nüsha dikkatle incelendiğinde içinde çeşitli konularda fetvaların ve şer’i hükümlerin bulunduğu Arapça bir eser olduğu, eserin son bölümünü oluşturan veba bölümünde (55. bölüm) müellifin vebadan korunma yollarını anlattığı kısımda Bidlîsî’den ve *el-İba ‘an mevâki’i’l-vebâ* adlı eserinden bahsettiği, Bidlîsî’nin önerdiği çözümleri aktarırken kaynağını belirtmek adına “... bu nakli [Bidlîsî’den] yaptım. İdris b. Hüsameddin el-Bidlîsî bu eseri 919 Receb’inde Konya’da tamamlamıştır.” şeklinde düştüğü kaydın kitabı kaleme alanın Bidlîsî olduğu şeklinde yanlış anlaşılmasına vesile olduğu görülür. Bkz., Mehmed b. Ali el-Edrînî, **Levâmihi’l-Fusûleyn**, Ali Emiri, Feyzullah Efendi, nr. 1071, vr. 405b. Nitekim bu kaydın hemen altında ferağ kaydında gerçek müellif, Mehmed b. Ali el-Edrînî Edirne’deki Sultan Bayezid Medresesi müderrislerinden olduğunu ve eseri hicri 1051’de tamamladığını açıkça belirtir. Yıldırım’ın eserin yazılış tarihi olarak gösterdiği 929 Receb’i, Bidlîsî’nin ölümünden üç yıl sonraki bir tarihtir. Dahası bu tarih 929 şeklinde yanlış okunmuştur. Burada bahsettiği tarihin doğru okunuşu 919 Receb’i idi ki bu da veba konulu kitabını bitirdiği tarihtir. Bu bilgi eksikliği ve eserin detaylı irdelenmemesi Yıldırım’ın bu eseri Bidlîsî’ye aitmiş gibi görmesine yol açmıştır.

yaklaşan bir çalışma olarak farklı bir kategoride değerlendirilebilir²⁶. Bidlîsî'nin politik ve entelektüel biyografisi ile Osmanlı-Safevî mücadelesinde aldığı role odaklanan tez üç ana başlık altında değerlendirilebilir. Meseleye farklı bir perspektifle baktığı tezinin ilk bölümünde Sönmez, 16. yüzyılın kültürel ve politik dünyası bağlamında çok fazla detaylı olmasa da dönemin atmosferi resmeden bir müellif biyografisi vermeye gayret etmiştir. Bayraktar, Kırlangıç ve Başaran'ın metodlarından daha farklı bir metodla meseleye yaklaştığını, mevcut literatürün hem Türkçe çevirileri hem de Farsça orijinallerini kullandığını belirten yazar, bahsi geçen yazarlara ait çalışmaları büyük ölçüde kaynak olarak kullandığı için bazı hataları da tekrarlamak durumunda kalmıştır²⁷. Birkaç örnek dışında mevcut hatalardan arındırılmış müellif biyografisinde müellifin eserlerine müracaat etmemekten kaynaklanan bazı yanlış tespitler de mevcuttur²⁸.

Yazar, esas odak noktasını tezin ikinci bölümünü oluşturan Bidlîsî'nin Osmanlı'nın doğudaki genişleme politikasında yerel Kürt yöneticiler üzerindeki rolü ve aracılığı üzerine çevirmiştir. 16. yüzyılın başında Osmanlı-Safevi mücadelesinde Kürtler'in aldığı konumu kaynaklar üzerinden dikkatli bir analizle sunan yazar meseleyi klasik okumaların dışında daha geniş bir çerçeveye oturtmuştur. Bu haliyle bu bölüm Bidlîsî'nin faaliyet alanının ve aktivitelerinin kısmen gerçekçi bir düzlemde resmedildiği bir veche taşır. Ancak çoğunlukla müellifin *Selim Şâh-nâme*'si ve Farsça raporlarına dayanarak kaleme aldığı bu bölümde Bidlîsî'yi Kürt hanedanlarıyla güçlü bağları olan, onlar arasında prestij sahibi birisi olarak resmetmesi tartışılması gereken diğer bir konudur. Bidlîsî'nin bu döneme ait metinlerinde kendisini böyle takdim etmeye çalıştığı bir gerçektir. Ancak Bidlîsî

²⁶ Ebru Sönmez, **An Acem Statesman in the Ottoman Court: İdris-i-Bidlîsî and the making of the Ottoman policy on Iran**, Boğaziçi University, Institute for Graduate Studies in Social Sciences, yayınlanmış yüksek lisans tezi, İstanbul 2006; Ayrıca tezin kitap olarak baskısı için bkz. Ebru Sönmez, **İdris-i Bidlisi Ottoman Kurdistan and Islamic Legitimacy**, Libra Kitap ve Yay., İstanbul 2012.

²⁷ Sönmez, Hüsameddin Bidlîsî'nin Akkoyunlu sarayında münşilik yaptığını *Tâcü't-Tevârih*'e dayanarak açıklıyorsa da Hoca Sadeddin'in eseri dikkatle okunduğunda kendisinden münşi olarak bahsedilenin babası Hüsameddin Ali değil oğlu İdris-i Bidlîsî olduğu görülür. Bkz., Hoca Sadeddin Efendi, **Tâcü't-Tevârih**, c. 2, İstanbul Tabhâne-i Âmire 1279, s. 566.

²⁸ Bidlîsî'nin Türkçe yazamadığı, Şah İsmail'in ideolojisini reddederek keskin bir Şîî karşıtı olarak İran'dan ayrıldığı, Kürt beyleri arasındaki propaganda faaliyetleri için Amasya'dan gönderildiği, Mısır seferi sonrası İstanbul'a Diyarbekir'den döndüğü tezleri ile 1511'de Mekke'de kalışını tekrar Kahire'ye gitmek istemesine bağlaması bunlardan bazılarıdır. Oysa müellifin mevcut eserleri dikkatlice okunduğunda bu tespitlerin doğru olmadığı görülebilir.

Kürt bir aileye mensup olsa bile kırklı yaşlarına kadar hayatını İran’da geçiren Fars bürokrasisine intisap etmiş bir bürokratin, Şerefhanlar gibi daha prestijli Kürt hanedanları varken Kürtler üzerinde prestijli bir konuma sahip olduğunu söylemek biraz abartılı olacaktır. Elinizdeki tezin ikinci bölümünde tartışılacağı üzere Çaldıran sonrasında Kürt beylerinin iki kutuplu dünya arasında izledikleri pragmatist siyaset göz önüne alındığında Kürtler’in Osmanlı-Safevi mücadelesinde aldıkları konumda Bidlîsî’nin oynadığı rolün biraz abartılı olduğu görülecektir. Tезin son bölümünde daha çok Bidlîsî’nin teorize ettiği Osmanlı sultanı ve halife imajı üzerinde dururken kullandığı temel kaynaklardan ilkinin her hangi bir sorgulama yapmadan müellife aitmiş gibi değerlendirmesi, diğer kaynağını ise hiçbir dayanağı olmadan tezini periyod olarak desteklemek için yazıldığı dönemden çok sonraki bir dönemin ürünü olarak tanımlaması bazı problemlere yol açmıştır. Yazarın, Selim ve Süleyman dönemi Osmanlı halife-sultan konsepti ve ideal hükümdar fikri için müracaat ettiği ve mesnetsiz bir şekilde Bidlîsî’ye atfedilen *Risâle fi’l-Hilâfe ve Âdâbü’s-Selâtîn* adlı bu eserin var olan tek nüshası dikkatle incelendiğinde ona ait olmadığı rahatlıkla görülür²⁹. Öncelikle kitabın girişine düşürülen “Ali Emirî Bey’in şehadet ettiği gibi bu eser İdris-i Bidlîsî’ye aittir” kaydı dışında Bidlîsî’nin olduğuna dair en ufak bir ipucu bulunmayan bu eserin girişinde müellifine dair bir bilginin yer almayışı -ki Bidlîsî bütün eserlerinin girişinde kendisi ile ilgili detaylı bilgi vermeyi ihmal etmez- Bidlîsî’nin kaleminden çıkmayacak kadar sade bir dile ve üsluba sahip oluşu, Arapça başlayıp Farsça-Arapça devam etmesi, gelişi güzel kaleme alınmış olması bu iddiayı desteklemektedir. Üstelik siyasetname vechesi taşıyan bu küçük eser, Bidlîsî’nin siyasetname konulu diğer eserlerine hiç benzememektedir. Eserde yer alan basit yazım ve gramer hataları³⁰ Bidlîsî gibi profesyonel bir kalemden değil de daha amatör bir kalemden çıktığının kanıtıdır. Üstelik Selim adına yazılan bu eserin bitirilme tarihi olan Zilhicce 918/Şubat-Mart 1513 Bidlîsî’nin henüz Mekke’de olduğu tarihtir. Şu halde eserin Selim döneminde kaleme alınmış olması ve basit bir siyasetname vechesi taşıması Bidlîsî’ye atfedilmesine neden olmuş gibi gözükmektedir. Bu bölüm için kullandığı bir diğer kaynak olan *Kanun-ı Şehinşâh*’ın, Bayezid dönemi Osmanlı hükümdarlık tasavvurunu teorize etmesi, Selim ve

²⁹ **Risâletü’l-Hilâfe ve Âdâbü’s-Selâtîn ve Vüzerâ**, İÜ. Nadir Eserler, nr. F.1228.

³⁰ اینچونان kelimesinin گورخته, اینچونان kelimesinin ise گورخته şeklinde yazılması bunlardan bazılarıdır.

Süleyman dönemi halife-sultan konsepti ve ideal hükümdar fikrini teorize ettiğini öne süren yazarın bu konudaki yorumlarını ve değerlendirmelerini sorunlu kılar. Sönmez'in 1508-09'larda kaleme alınmış bir esere dayanarak yaptığı Selim ve Süleyman çağı hükümdarlık tasavvuru kurgusunu tartışmalı hale getirmektedir. Yılmaz'ın tezinden hareketle *Kanun-ı Şehinşâh*'ın Selim ve oğlu Kanunî döneminde tamamlandığı şeklinde yanlış bir bilgiye dayanarak eserin, Selim'in İran ve Mısır seferlerinden sonra Osmanlı emperyal imajını idealize etmek ve Müslüman dünya liderliğini kanıtlamak için kaleme aldığını söyler³¹. II. Bayezid döneminde kaleme alınan eser üzerinden yapılan böyle bir değerlendirme açıkçası yazarın anakronizme düşmesine yol açmıştır. Oysa elinizdeki tezin üçüncü bölümünde bahsedileceği gibi Bidlîsî böyle bir emperyal imajı ve İslam dünyası liderliği iddialarını Bayezid döneminde formüle etmişti. Sönmez'in meseleye daha geniş bir perspektiften bakarak mevcut literatüre önemli katkılar sunduğu tartışılmazsa da müellife ait külliyatı derinlemesine analiz edememesi onu bazı hatalara sürüklemiştir.

Aikaterini Dimitriadou'nun Bidlîsî ve *Heşt Behişt* konusunda yaptığı doktora tezi hem müellif biyografisine yer vermesi hem de II. Bayezid döneminin bazı olaylarına *Heşt Behişt*'te geçtiği şekilde değinmesi ve son olarak eserin sekizinci cildinin özet çevirisine yer vermesi itibarıyla farklı bir yere sahiptir³². Tez esas olarak iki ana bölümden oluşur. Yazar ilk bölümü Bidlîsî'nin biyografisine, Osmanlı tarih yazıcılığına, Cem Sultan ile Bayezid arasındaki iktidar mücadelesine ve Osmanlı-Venedik savaşlarına ayırırken ikinci bölümde *Heşt Behişt*'in II. Bayezid dönemine ait kısımları özet bir şekilde çevirmeyi tercih etmiştir. Yazarın birinci bölüm içinde müellif biyografisi için kullandığı kaynak³³, mevcut hataları tekrarlamasına neden olmuştur. Bidlîs'te doğumu, babasının Akkoyunlu sarayında münşi olduğu, Diyarbakir'den Tebriz'e taşınmaları, babasının 1495'te öldüğü, Kahire'den Mekke'ye hac emiri olan amcası oğluyla gitmesi ve Mekke'den İstanbul'a 1512 yılı

³¹ Sönmez, Osmanlı-Memlûk, Osmanlı-Safevi mücadelesinin Bidlîsî'nin hafızasında yer edindiğini ve böyle politik bir atmosferde eserini kaleme aldığını söyler. Bkz., **Sönmez, An Acem Statesman in the Ottoman Court: İdris-i-Bidlîsî and the making of the Ottoman policy on Iran**, s. 8, 105, 114-15.

³² Aikaterini Dimitriadou, **The Heşt Bihîşt of İdris Bidlisi: the reign of Bayezid II (1481–1512)**, Edinburgh University, yayınlanmamış doktora tezi, 2000.

³³ Mehmet Bayrakdar, **Bitlisli İdris**, Ankara 1991.

içinde döndüğü bilgisi bu klasikleşmiş yanlış tekrarlardan sadece bir kaçırdır³⁴. Bu yanlış bilgilerin her biri yerinde değerlendirileceği için burada ayrıca değinilmesine gerek görülmemiştir. Bunların dışında kaynakları yanlış değerlendirmesi ve belgeyi başka bir kontekste oturtması bazı sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Öyle ki dikkatle incelendiğinde yazarın verdiği biyografik bilginin gelişi güzel işlendiği görülür. Örneğin yazar hem Bidlîsî'ye hem de Kemâlpâşazâde'ye tarih yazma fikrini verenin II. Bayezid olduğu ileri sürer ki gerçekte durum hiçte öyle değildir³⁵. Bidlîsî, bu teklifi bizzat kendisi sultana yaptığı gibi Kemâlpâşazâde'yi bu iş için sultana takdim eden kişi Müeyyedzâde'dir. Yine Bidlîsî tarih yazımına 1504'ten hemen sonra başladığını ve bu işin iki buçuk yıl sürdüğünü birçok yerde belirtmesine rağmen Dimitriadou, Bidlîsî'nin eseri henüz Osmanlı sarayına intisap etmediği bir tarih olan 1502 yılında kaleme almaya başladığını, 1506-07'de bittiğini müellifin yazım işinin iki buçuk sene sürdüğü iddiasının abartılı olduğunu bu işin dört yıl sürdüğünü iddia etmektedir³⁶. Bir başka örnek olarak Bidlîsî eserinin bitirdikten 1511 yılına kadar ki zamanı İstanbul'da geçirirken ve burada olduğu inamat kayıtları tarafından sabitlenirken yazar hiçbir kaynağa dayanmadan onun bu süreyi Köstendil'de geçirmiş olabileceğini söylemektedir³⁷. Birincil olan kaynakları kullanırken onlardan aldığı bilgileri konteksinin dışında farklı bir periyotta değerlendirmesi hatalı bilgiler üretmesine neden olmuştur. Bu konuya verilecek iki örnekten ilki *Şerefnâme*'de geçen ve Bidlîsî'ye atfedilen kasidedir. Dimitriadou birinci bölümde bahsedeceğimiz bu kasidenin Bidlîsî tarafından 1512 yılında Mekke'de iken Şah İsmail'e yazıldığını ileri sürmektedir³⁸. Oysa bu konu için kullandığı kaynak olan *Şerefnâme*'yi dikkatlice incelemiş olsaydı, Şeref Han'ın bu olayın 1501'de Şah İsmail'in tahta cülusundan hemen sonra gerçekleştiği şeklindeki ifadesini görebilirdi. İkinci olarak yazar, Selim'in ölümünden sonra Süleyman'ın tahta çıkışının ilk zamanlarında Bidlîsî'nin yakın çevresini Kanunî'ye takdim edecek kadar nüfuzlu bir konumda olduğunu ileri sürer ve bu savını Bidlîsî tarafından Kanunî'ye yazıldığını iddia ettiği bir mektuba dayandırır. Onun iddiasında göre

³⁴ Dimitriadou, *The Heşt Bihişt of Idris Bidlisi*, s. 34–35, 38–39.

³⁵ Dimitriadou, *The Heşt Bihişt of Idris Bidlisi*, s. 32–33.

³⁶ Dimitriadou, *The Heşt Bihişt of Idris Bidlisi*, s. 36, 45.

³⁷ Dimitriadou, *The Heşt Bihişt of Idris Bidlisi*, s. 37.

³⁸ Dimitriadou, *The Heşt Bihişt of Idris Bidlisi*, s. 38.

Bidlîsî, “Akkoyunlu beylerinden Tokatlı³⁹ Rüstem Bey’i müstakbel İran seferinde padişahın ordusuna klavuzluk yapabilecek vasıflara sahip olduğu gerekçesiyle mektup eşliğinde Kanunî’ye takdim etmiştir⁴⁰”. Kullandığı belgede geçen Akkoyunlu beyleri ve İran seferi ifadeleri ile arıza sahibinin adının İdris olması Dimitriadou’yu yanıltmıştır. Kanunî’nin ilk İran seferinden (1533–34) yaklaşık on küsur yıl önce vefat etmiş olan Bidlîsî, on yıl öncesinden böyle bir seferin olacağına dair kehanette bulunamayacağına göre mektubu kaleme alan kişi Bidlîsî ile aynı adı taşıyan bir başkasıdır. Dimirtiadou’nun, Uzunçarşılı’nın eserinin ekinden aldığı, orijinali Osmanlı Arşivi’nde bulunan bu belge dikkatle okunduğunda Bayburd sancak beyi İdris Bey’in Akkoyunlu beylerinden Bayburd sancağında zeamete sahip olan Tokarlı Rüstem Bey’i uygun bir göreve getirmesi için 1533’ten hemen önce Kanunî’ye yazdığı arızası olduğu görülür⁴¹. Bayburd tahrir defterinde de hem sancak beyi İdris Bey’in hem de Tokarlı Rüstem Bey’in adlarının geçmesi bu bilgiyi doğrular niteliktedir⁴². Her iki örnekte de görüldüğü gibi yazarın dikkatsizliği mevcut bilgiyi çok sonraki bir zaman dilimi üzerine kurgulamasıyla sonuçlanmıştır. 1503’te kaleme aldığı bilinen *Miratü’l-Cemâl*’i, 1508–10 yılları arasında Bayezid’in patronajı altında kaleme aldığını söylemesi⁴³, Bidlîsî’nin Selim’e henüz şehzadelik yıllarında sunduğunu açıkça belirtmesine rağmen *Miratü’l-‘Uşşâk*’ın 1515’te padişaha sunulduğu⁴⁴ ileri sürmesi kaynağı yanlış okumasının getirdiği hatalardır. Buraya kadar verilen örneklerin gösterdiği gibi müellifin mevcut eserlerine başvurmadiği için haliyle içlerindeki zengin biyografik bilgiden de mahrum kalan, buna rağmen müellifin hayatına dair çok az bilgi bulunduğunu öne süren⁴⁵ Dimitriadou’nun kaleme aldığı Bidlîsî biyografisi, hatalarla dolu olup, kullanışlı bir biyografi olmaktan çok uzaktır.

Yazarın bu ilk bölümde üzerinde durduğu bir diğer konu da Cem hadisesi ile Osmanlı-Venedik savaşlarıdır. Daha çok Cem hadisesi ile Venedik savaşlarına uzun

³⁹ Doğrusu Tokarlı şeklinde olmalıdır.

⁴⁰ Dimitriadou, *The Heşt Bihişt of Idris Bidlisi*, s. 41.

⁴¹ Belge için bkz., A.RSK. 1/1, h. 939.

⁴² Bu tahrir göre sancak beyi İdris Bey’di ve Tokarlı Rüstem Bey 20.500 akçe zeamete sahipti. İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975, s. 137, 139–140.

⁴³ Dimitriadou, *The Heşt Bihişt of Idris Bidlisi*, s. 42.

⁴⁴ Dimitriadou, *The Heşt Bihişt of Idris Bidlisi*, s. 43.

⁴⁵ Dimitriadou, *The Heşt Bihişt of Idris Bidlisi*, s. 34.

uzadıya yer verilen bu bölümün çok az kısmı yazarı şahsi değerlendirmelerini taşır. Örneğin Venedik savaşlarının anlatıldığı kısımda Osmanlı denizcilik tarihinin geçmişine genişçe yer verilmesi tezin odak noktasından çıkmasına neden olmuştur. II. Bayezid dönemi olayları arasından seçtiği bu iki konuyu yine büyük ölçüde Bidlîsî'nin anlatısına dayanarak değerlendirmiş, bir saray tarihçisi olarak olaylara bakışını tahlil etmeye gayret etmiş, anlatısını hangi reflekslerle kurguladığı sorularına cevap aramaya çalışmıştır. Şu halde yazar, tezinde Bidlîsî'nin verdiği bilgiler ışığında II. Bayezid'in saltanatına yoğunlaşmayı hedeflediğini söylemişse de sadece bu iki anlatı üzerinden bu sorulara cevap araması ve kaynaklarını tespit etmeye çalışması haliyle eserin tamamını kapsamayan sonuçlara ulaşmasına neden olmuştur. Tezin ikinci ana bölümünü *Heşt Behişt*'in II. Bayezid döneminin özet çevirisi oluşturur. Çeviri için daha erken tarihli müellif hatları olmasına rağmen geç tarihli iki nüshayı⁴⁶ kullanmayı yeğleyen yazar, eserin özet bir çevirisini yaparak normalde dört yüz küsur sayfaya karşılık gelen bu metni doksan sayfaya sığdırmıştır. Birçok detay ve anlatının yer almadığı bu çeviri bütünlüklü ve kullanışlı bir kaynak olmaktan çok uzaktır.

Bidlîsî konusunda yazılmış kitap, makale ve ansiklopedi maddeleri de ikinci grupta toplanabilir. Koji İmazawa'nın *Heşt Behişt* nüshaları üzerine yaptığı titiz çalışma nüsha farklılıklarını konu edinen önemli bir çalışmadır⁴⁷. İmazawa, araştırmasının sonunda *Heşt Behişt*'in biri Bayezid'e diğeri Selim'e olmak üzere iki farklı nüsha tipinin olduğunu tespit etmiş ve bunlardan A tipi olarak tanımladığı ve Selim'e takdim edilen nüshaların yapılacak çalışmalar için esas alınmasını önermiştir. İmazawa B tipi olarak tarif ettiği Bayezid'e sunulan nüshalardan bazı kayıtların silindiğini belirtmesine rağmen bu farklılıkların boyutunu tam olarak tespit edememiş olsa gerek A tipi nüshaların daha kullanışlı olduğunu vurgulamıştır. Makalesi için sadece eserin dördüncü cildini esas alması, diğer ciltleri karşılaştırmamış olması onu bu yanlış tespite sürüklemiş olmalıdır. Oysa elinizdeki tezin üçüncü bölümde belirtileceği üzere eserin eksiksiz ve daha fazla bilgi ihtiva

⁴⁶ Çeviri için biri Berlin'de (Orient 3179, ist. tr.1560–61) diğeri İngiltere'de (British Museum 7646–47 ist. tr. 1580) bulunan iki nüshayı esas almıştır. Dimitriadou, *The Heşt Bihîşt of Idris Bidlisi*, s. 54–55.

⁴⁷ Koji İmazawa, “İdris-i Bitlisî'nin Heşt Bihîşt'inin İki Tip Nüshası Üzerine Bir İnceleme”, *TTK Belleten*, LXIX, sy. 256 (Aralık 2005), s. 859–896.

eden nüshaları Selim’e değil Bayezid’e takdim edilen nüshalardır. Gerçekte iki tip nüsha arasındaki farklılıklar Imazawa’nın belirttiği “kelime, ifade ve muhteva farklılıkları”nın çok ötesinde elinizdeki tezin üçüncü bölümünde bahsedileceği üzere müellifin zihin dünyasındaki değişikliklerle ortaya çıkan, eserin yeni bir hüviyetle yeniden inşasının sonucudur. Bu zihin dünyasındaki değişiklik müellifi, sadece eser üzerinde küçük oynamalar yapmaya değil, ondan bölümler silmeye ve ona yeni bölümler eklemeye zorlamıştır. Nüsha farklılıklarının A tipinde olmayan B tipindeki “birkaç kaydı”n çok ötesinde olduğunu hesaba katacak olursak Imazawa’nın A tipi nüshaları önermesinin aksine, yapılacak çalışmalarda her iki nüsha tipinin de karşılaştırmalı olarak esas alınması kanımızca daha doğru olacaktır. Imazawa, müellifin biyografisi ile ilgili yeryer hatalara da düşmüştür⁴⁸. Ancak daha da önemlisi tespit ettiği iki tip nüshanın ortaya çıkışı meselesine cevap ararken düştüğü bazı handikaplardır. Nüsha farklılıklarının, II. Bayezid’e sunulan nüshanın Mekke’de iken yeniden inşa edilmesinden kaynaklı olduğunu tartışılmaz bir şekilde söyleyeceği yerde buna sadece ihtimal vermiş, dahası Bidlîsî’nin bu değişikliğini “Bayezid’in maiyetinin, bu kitap düşmanları över ve kayıtları ıtnaplı ve önemsizdir” yollu eleştirilerinin etkisi ile yaptığını öne sürmüştür⁴⁹. Oysa üçüncü bölümde bahsedileceği üzere bu değişiklikte Bayezid ve maiyetinin hiçbir etkisinin olmadığını açıklayan en önemli kanıt Bidlîsî’nin, İran padişahlarını övdüğü ithamına rağmen muasır İran hükümdarları bölümünü çıkarmadığı gibi Mekke’de tashih ettiği nüshasına II. Bayezid’in muasır Akkoyunlu hükümdarları tarihçesi ilave etmesi, Osmanlı saray erkânına ait bazı övücü ifadeleri çıkarıp eleştirel ifadeler eklemesi, Şah İsmail’e müceddid rolü biçmesi olmalıdır. Dolayısıyla bu nüsha farklılıklarına müellifin değişen dünya görüşü ve patronaj ilişkilerinin etkisi olduğu açıktır.

Bidlîsî üzerine yapılmış çalışmaların bir kritiği olan makalesinde Abdüsselam Uygur, müellif ile ilgili yukarıda bahsi geçen ve sürekli tekrarlanan hataları arındırma gayesi taşır⁵⁰. Uygur bu hatalı bilgileri tek tek ele almış ve titizlikle yaptığı kaynak incelemesi neticesinde müellifin yaşamı ve eserlerine ait bu yaygın

⁴⁸ İran’dan ayrıldıktan sonra İstanbul’a Mekke’den geçerek geldiği, 1502–03 yılında kendisine tarih yazma emrinin verildiği bunlardan birkaçıdır. Bkz. Imazawa, “İdris-i Bitlîsî’nin Heşt Bihişt’inin İki Tip Nüshası Üzerine Bir İnceleme”, s. 890.

⁴⁹ Imazawa, “İdris-i Bitlîsî’nin Heşt Bihişt’inin İki Tip Nüshası Üzerine Bir İnceleme”, s. 896.

⁵⁰ Abdüsselam Uygur, “İdris-i Bitlîsî ve Eserleri Üzerine Yapılan Bazı Bilimsel Araştırmalara Tenkidi Bir Yaklaşım”, **Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına**, Ed. Abdülkerim Özaydın, İstanbul 2008, s. 53–69.

yanlışların yerine doğru bilgileri ikame edebilmiştir⁵¹. Buna rağmen bazı yanlış tespitler yapmaktan kurtulamamıştır. Bidlîsî'nin 1501-02'de Osmanlı sarayına intisap ettiğini söylemesi bunun en açık örneğidir. İkinci bölümde görüleceği gibi Bidlîsî henüz bu tarihte Tebriz'de idi ve uzun süren Sofya ve civarındaki ikametinin ardından ancak 1504 ortalarında saraya intisap edebilmişti. Bir diğeri de Uygur'un, "doğum yer belli olmasa bile "Benim ilk gurbet konağım Rum oldu" mısrasından doğum yerinin Bidlîs ve Diyarbekir olamayacağı sonucu çıkarılabilir" ifadeleridir⁵². Uygur burada Bidlîs ve Diyarbekir'i Rum coğrafyasından addettiği için Bidlîsî'nin daha farklı bir coğrafyadan geldiğinin düşünülebileceğini öner sürer ki oldukça problemli bir yaklaşımdır. Bidlîsî Rey/Sulakân doğumlu değil de Bidlîs doğumlu olsaydı bile İstanbul'daki ikametini "Benim ilk gurbet konağım Rum oldu" ifadeleriyle anlatabilirdi. Zira Diyarbekir ve Bidlîs civarı hiçbir zaman "Rum" coğrafyasından sayılmamıştı.

Bidlîsî'ye ait kaynak külliyyatının derli toplu bir listesinin verildiği ansiklopedi maddeleri⁵³ dışında munhasıran Bidlîsî üzerine olmayan bazı çalışmalara da burada yer vermekte fayda var. Müellifin kendisi ve eserleri üzerinde detaylı bir çalışma yapılması çağrısında bulunan bazı araştırmacılar maalesef kendileri de detaylı bir çalışma yapmaksızın özellikle "Osmanlı tarihi için istifade edilmemiş bir hazine olarak niteledikleri" eserle ilgili peşin hükümler vermişler, hatta bunlardan bazıları işi, eserin ilk Farsça Osmanlı tarihi olduğunu söyleyemeye kadar vardırırmışlardır⁵⁴. Osmanlı tarih yazıcılığı üzerine kaleme aldığı makalesinde V. L. Ménage, "*Heşt Behişt*'in iyice incelenmesi durumunda ona hak etmediği bir tarihi kaynak değerinin verildiğinin, belâgat unsurlarının sıyrılması halinde esas hikâyenin birbirine zıt gelenekler arasında ahenk sağlamak düşüncesiyle yapılmış tahriflerle dolu olduğunun ve Neşrî'nin anlatısından farklı olmadığının görüleceğini" öne

⁵¹ Hüsameddin Bidlîsî'nin Uzun Hasan'ın münşisi olduğu ve payitahtın Tebriz'e taşınmasından sonra ailenin de Tebriz'e gelip yerleşmesi, Bidlîsî'nin Akkoyunlu sarayında hükümdar çocuklarına lalalık yaptığı bilgisinin yanlış olduğu, Mir'âtü'l-Cemâl'in 1503'te yazıldığı, Bidlîsî'ye atfedilen bazı eserlerin onunla bir alakası olmadığı belli başlı önemli tespitlerdendir.

⁵² Uygur, "İdris-i Bitlisi ve Eserleri Üzerine Yapılan Bazı Bilimsel Araştırmalara Tenkidi Bir Yaklaşım", s. 55.

⁵³ Abdülkadir Özcan, "İdris-i Bitlisi", **DİA**, XXI (2000), s. 485; Abdülkadir Özcan, "Heşt Bihişt", **DİA**, XVII (1998), s. 271-273; V.L. Ménage, "Bidlîsî İdris", **EI**, I (1960), s. 1207; Cornell H. Fleischer "Mawlana Hâkim-al-Din Edris bin Hüsâm-al-Din Ali el Bedlisi", **EIr.**, IV (1990), s. 75.

⁵⁴ Ahmet Uğur, "Selimnameler", **A. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi**, sy. 17 (1987), s. 370.

sürmektedir⁵⁵. Ménage'nin eleştirdiği yegâne şey eserin anlaşılması güç olan dili ve üslubuydu. Üçüncü bölümde değinileceği gibi sadece II. Bayezid dönemini anlattığı sekizinci cildi için kullandığı yazılı, sözlü kaynaklar ve defterhane kayıtlarının başka bir örneğinin olmayışı, onun kendi dönemi için ne kadar değerli bir kaynak olduğunu anlamaya yardımcı olur. Dolayısıyla Bidlîsî'nin kullandığı kanunname metinlerinin, yaptığı elkab formülasyonu ve devlet teşkilatlanmasına ayırdığı bölümlerin Osmanlı tarih yazıcılığında öncesi olmayan bir yenilik olduğunu dikkate alacak olursak Ménage'nin tespitinin çok acele verilmiş bir hüküm olduğu söylenebilir.

Buraya kadar bahsedilen çalışmaların birçoğunun müellifin kaynak külliyatına kapsamlı bir şekilde müracaat etmeyen türden çalışmalar olduğu görülmektedir. Modern araştırmacılar tarafından kullanılan kaynaklar, Bidlîsî ile ilgili kısmen yanlış bir gözlem yaratılmasına neden olmuştur. Müellif ile ilgili çalışma yapan birtakım araştırmacıların Bidlîsî'ye ait birinci elden kaynak külliyatını derinlikli olarak irdelememeleri ve bunun sonucunda ortaya çıkan hatalı okuma ve yanlış tespitler kaynak sorgulaması yapmayan sonraki araştırmacılar tarafından da tekrarlanmış, böylece hayal ürünü bilgilerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bidlîsî'yi 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyıl başında Osmanlı-Safevi ve Memlük rekabeti sahasında ve patronaj ilişkileri odağında değerlendiren elinizdeki tezin en ayırt edici yönü, müellifin ulaşılabilen bütün külliyatının okunup irdelenmesi ve böylelikle daha bütünlüklü bir müellif biyografisi verilmeye gayret edilmesidir.

Aslında biyografi çalışmaları, çalışmaya konu olan müellifin eserlerinin değerlendirilmeden ortaya konulamayacağı gibi eser bazlı çalışmalar da bütünlüklü bir müellif biyografisi çıkarılmadan düşünülemez. Zira çalışmaya konu olan müellifin eseri, onu ortaya çıkaran şartlar kabilinden olan biyografi olmaksızın tek başına bir anlam ifade etmez. *Heşt Behişt* bunun en bariz örneğidir. 16. yüzyılın başı gibi çalkantılı bir dönemin ürünü olan bu eseri şekillendirmesinde yüzde yüz katkısı olduğu düşünülen müellifinin bütünlüklü bir biyografisi olmadan eser tek başına anlaşılabilir. Yukarıda bahsi geçen eserin nüsha farklılıkları üzerine duran Imazawa'yı yanlış bir tespite sürükleyen şey müellifin derinlikli bir biyografisinin olmayışıdır. Bidlîsî'nin yaşamındaki bu kırılma noktası bilinmeden, bu kırılmanın

⁵⁵ V.L. Ménage, "Osmanlı Tarihçiliğinin Başlangıcı", Çev. Salih Özbaran, TED, IX (1978), s. 238.

tarihyazımına etkisi anlaşılamadan eseri değerlendirmek oldukça güçtür. Müellifin biyografisine ihtiyaç tam da burada ortaya çıkar. Elinizdeki tezde geniş bir biyografiye yer verilmesinin en önemli nedeni yaşamı boyunca Osmanlı-Safevi-Memlûk rekabet sahasında iç içe olduğu patronaj ilişkileri ile bunun yarattığı zihin dünyasındaki keskin değişimlerin Bidlîsî'nin tarihyazımına bariz bir şekilde yansımış olmasıdır.

Bidlîsî, 15. yüzyıl sonu ve 16.yüzyılın başında önce Osmanlı-Akkoyunlu ardından Osmanlı Memlûk ve Osmanlı-Safevi çekişmesinin olduğu oldukça çalkantılı bir dönemde yaşamıştı ve birbirine düşman olan bu her dört hanedan ile de farklı zamanlarda ilişki kurduğu karmaşık siyasal bir konjonktürün ürünüydü. Bundan dolayıdır ki o, yapılan modern çalışmaların birçoğunda neredeyse Osmanlı-Safevi, Sünni-Kızılbaş karşıtlığının olduğu bir zemine indirgenmiş, bütün bir yaşamı ve faaliyetlerine bakılmaksızın sadece hayatının kısa bir dönemini oluşturan aktif siyasi evresi bu iki kutuplu dünya arasında anlamlandırılmaya çalışılmıştır. 16. yüzyılın başında Osmanlı ve Safevi çatışmalarının gölgesinde değerlendirilen Bidlîsî imajı bu tarihi çekişmenin modern yansımalarında da kendisine yer bulmuştur. Hal böyle olunca mevcut çalışmaların birçoğu taraflı olmaktan kurtulamamıştır. Her bir taraf onun bütün bir yaşamını ve eserlerini dikkate almaksızın farklı bir tablo çıkarmaya gayret etmiştir. Böyle kaygan bir zeminde çoğunlukla meseleye tek bir zaviyeden bakan çalışmalar onu Osmanlı padişahına sadık, mutaassıp bir Sünni ve İran-Kızılbaş düşmanı şeklinde resmetmeye çalışmıştır. Oysa dikkatle incelendiğinde bütün bir hayatı ve eserleri farklı ve renkli bir Bidlîsî portresi çizmek için eşsiz veriler sunar. Elizindeki tezin belli başlı tartışma konularından birisi, yaratılan bu Bidlîsî imajının sorgulanmasıdır. Hayatının sadece kısa bir evresi değerlendirilerek varılan bu genel yargılar belli bir dönem için doğru olsa bile bütün bir yaşamını anlamlandırmaya yetmez. Selim dönemindeki faaliyetlerine bakarak Bidlîsî'yi Kızılbaş/İran düşmanı olarak takdim eden birisi, onun Osmanlı patronajının ardından Şah İsmail'in himayesine girme teşebbüslerini-ki ikinci bölümde bundan bahsedilecektir- okuduğunda rahatlıkla onun için Osmanlı düşmanı, Şah İsmail yanlısı hükmünü verebilir. Oysa mesele salt mezhebî karşıtlık çerçevesine indirgenemeyecek kadar karmaşıktır. İddia edilenin aksine elinizdeki tezde verilen Bidlîsî'nin bütün bir biyografisi okunduğunda ilişkilerinde din ve mezhebî aidiyetin

hiçbir zaman belirleyici olmadığı görülecektir. Burada esas belirleyici olan şey patronaj ilişkisidir. Elinizdeki tez, Bidlîsî'ye dar ve ideolojik bir zaviyeden bakan görüşlerin aksine meseleyi 16. yüzyıl Osmanlı-Memlûk-Safevî rekabeti sahasında şekillenen patronaj ilişkileri ile bu ilişkilerin Bidlîsî'nin dünya görüşü üzerindeki yansımaları çerçevesinde değerlendirmeyi, Acem kimliğine sahip birisi olarak onun "Rum" ve Osmanlı tasavvurunu yansıtmayı hedeflemektedir.

Eserlerinden kapsamlı bir şekilde yararlanılarak çerçevesi çizilen bütünlüklü bir Bidlîsî biyografisi yanında tezin üzerinde durduğu ikinci konu onun tarihyazıcılığı ve temsil ettiği ekolün Osmanlı tarih yazımındaki yansımalarıdır. Burada üzerinde durulan tartışmalı nokta bilinenin aksine *Heşt Behîşt*'in ilk Farsça Osmanlı tarihi, Bidlîsî'nin ise İran tarih yazıcılığı pratiklerini Osmanlı tarih yazımında deneyen ilk tarihçi olmadığıdır. Bidlîsî'den önce Fatih dönemi *şahname* yazarlarından Kâşifî ve Mualî ile erken Bayezid dönemi kronik yazarları ve *şahname* yazarlarından Tursun Bey ve Melik Ümmî geleneksel İran tarih yazımı pratiklerini ve de Perso-İslamik emperyal diskuru Osmanlı tarih yazımında uygulamışlardır. Fatih dönemine ait olan Şükrullah'ın *Behçetü't-Tevârih*'i ise Farsça kaleme alınmış olmasına rağmen İranî emperyal diskuru yansıtmaktan uzak sade bir dil ve üsluba sahip olması yönüyle yukarıda bahsedilen eserlerden ayrılır. Bidlîsî'yi seleflerinden ayıran en önemli özelliği ise bir geç-Timurlu tarihçisi olarak Timurî tarih yazım pratiklerini Osmanlı tarihi konseptine başarıyla uyduran, şekil ve üslup noktasında Osmanlı tarih yazımında öncesi olmayan bir standartizasyon sağlayan ilk kişi olmasıydı. Böyle bir tarih yazımı siparişinin Osmanlı-Memlûk ve Osmanlı-Venedik savaşları ile hala padişahın iktidarını tehdit edebilecek bir konumda bulunan Cem Sultan'ın ölümünün sonrasında denk gelmesi bir tesadüf değildir. Burada tartışılan nokta Bayezid'in içte ve dışta gücünü konsolide ettikten sonra emperyal iddialara sahip olduğunu göstermek için tarih yazım emri verip vermediğidir. Bidlîsî'nin eserini 1480'lerden beri bir tarih yazdırma hevesine sahip olduğunu bildiğimiz Bayezid'in, çerçevesini çizdiği üslup doğrultusunda şekillendirmesi ve yazım aşamasında kontrol etmesi için sürekli sultana takdim edilmesi Osmanlı tarih yazımına padişahın doğrudan müdahalesi olarak değerlendirilmesi ele alınan bir diğer husustur. Bu noktadan bakıldığında tez, II. Bayezid gibi bir padişahın babası ve oğlunun ihtişamlı iktidarlarının gölgesinde

kalan saltanat yıllarını, Osmanlı-Safevi-Memlûk rekabet sahası ve Osmanlı-İran kültür dünyası çerçevesinde ideoloji inşası ve tarih yazımı açısından analiz etme amacı taşır.

Heşt Behişt'in sekizinci cildinin ihtiva ettiği bilgilere dayanarak II. Bayezid'in saltanat yıllarını kaleme almak kuşkusuz bu tezin kapsamı dışındadır. Aşağıda bahsi geçecek olan tezin temel iddiaları müellif ve eserine ait özgün anlatının etrafında şekillendirilmeye çalışılacaktır. Bidlîsî'nin "Acem'den Rum'a" uzanan şahsi dünyasını ve eserini okumaya ve anlamaya rehber olacak bir biyografisi ile tarih yazıcılığı ve ideoloji inşası üzerine odaklanan tezin en temel argümanlarından birisini yukarıda verilen bilgilerden hareketle şöyle ortaya koyabiliriz: İstanbul'un fethi gibi Osmanlı imparatorluk imajını belirgin bir şekilde ortaya çıkaran bir dönemde, imparatorluğun emperyal ve İslam dünyasının hamiliği iddialarının propaganda edileceği tarihlere ihtiyaç duyulmuş, Fatih dönemiyle başlayan İranî emperyal nosyona sahip tarih kaleme aldırma geleneği ve İran'dan gelen ulemanın bu maksatla himaye edilmesi II. Bayezid döneminde de aynı tonda devam etmiştir. Bu geleneği babasından devralan Bayezid içeride Cem hadisesini hallettikten ve dışarıda Memlûk ve Venediklere karşı başarılar elde edip gücünü konsolide ettikten sonra Müslüman dünya liderliği için rakipleri Akkoyunlular ve Memlûkler ile yarışırken dini ve siyasi yeni bir ideolojiye ihtiyaç duyduğunda bu konu için tam uygun olduğunu düşündüğü Bidlîsî'yi bu ideolojiyi inşa etmekle ve rakiplerine karşı propagandasını yapmakla görevlendirdi. Böyle bir metnin, her şeyden önce İranî-Timurî bir nosyon taşımasının istenmesi Timurî mirasın 16. yüzyılın başında bile Osmanlı dünyasında dikkate değer bir olgu olduğuna ve ne derece önemsendiğine, Osmanlıların Timurlularla aralarında en azından meşruiyet zemininde bir bağ kurma teşebbüslerine ışık tutar niteliktedir. Daha açık bir ifadeyle ilk defa bir Osmanlı padişahı, Timur'un gibi emperyal imajı yansıtacak bir hanedan tarihi kaleme aldirmaya karar verdiğinde Timurî meşruiyet aygıtlarını kullanmaktan çekinmedi. Padişahın bizzat üslup ve içeriğini belirlediği ve yer yer müdahalelerde bulunduğu böyle bir hanedan tarihi, aslında kendi dönemi içinde önemli bir siyasal ve kültürel proje olarak değerlendirilebilir. Böylece Osmanlı tarih yazımında geliştirilerek zirveye taşınan ve tarih yazım geleneğini derinden etkileyen bir ekol, neşvünema bulmuş oldu. Bu anlamda *Heşt Behişt* sade bir hanedan tarihi olmanın

ötesinde içerisinde imparatorluğun emperyal iddialarının tartışıldığı, Osmanlıların 16. yüzyıl İslam dünyasının hamisi olduğu propagandasının yapıldığı ve rakiplerini bu yönlü meşruiyet iddialarından mahrum bırakan siyasi bir misyona sahipti. Tezin temel argümanlarından bir diğeri de 16. yüzyılda Osmanlı sarayında himaye gören İranlı ulema ve bürokratların sıklıkla karşılaştıkları “ayrımcı” atmosferi paylaşan Bidlîsî’nin, romantik yaklaşımlar ve okumalarla resmedildiği gibi tüm Osmanlı macerası boyunca Osmanlı ideolojisini savunan, padişahlara “sadık” bir şahsiyet olmaktan ziyade, mezhebî aidiyetin çoğu zaman belirleyici olmadığı karmaşık patronaj ilişkileri içerisinde hareket eden ve ideolojisini yeni patron adaylarına göre tayin eden 16. yüzyılın mobilize haldeki ulema ve sufi dünyasının bir parçası, geldiği kültürel ve siyasal arka plana dayanarak *Rum*’da *Acem* siyaseti ve kültürünün bir temsilcisi olduğudur. Üçüncü olarak da devlet felsefesi, siyaset adabı, inşa geleneği, tarih yazıcılığı, hükümdar-yönetim fikri ve algısı gibi kökleri İslam öncesi İran-Sasanî kültür dünyasına kadar inen İranî emperyal nosyonun Osmanlı-İran dünyası arasındaki kültürel ve bürokratik hareketlilik noktasında bir taşıyıcısı olmasıdır ki bunu Tûsî ve Devvânî gibi 13. ve 15. yüzyıl İslam dünyasının önemli filozof ve mutasavvıflarının takipçisi olmakla zaten gösterir. Tezin temel argümanları çerçevesinde son olarak da Bidlîsî’nin Osmanlı tarih yazımında denediği yeni bir takım pratiklerle gözle görülür bir ekol oluşturduğu, kaleme aldığı Osmanlı hanedan tarihiyle tarz ve üslup bakımından Osmanlı tarihçiliğini değil de geç-Timurlu tarihçiliğini temsil ettiği, buna ilaveten 15. ve 16. yüzyıl İran siyaset ve kültür dünyasının önemli siyasi, ilmî ve tasavvufî kimliklere sahip figürleriyle kurduğu yakın ilişkinin ona geniş entelektüel bir çevreden beslenme imkânı sunduğu gibi tüm Osmanlı yaşamı boyunca bir türlü adapte olamadığı *Rumî* kimliğin aksine sıkı sıkıya sarıldığı *Acem* kimliğini korumasına vesile olduğudur.

Dört bölüm halinde tertip edilen tezin bütün bölümleri için Bidlîsî’nin geride bıraktığı külliyat üzerinde adeta arkeolojik bir çalışma yapılmış, en küçük detaylar bile önemli katkı sunacağı düşüncesiyle gözden kaçırılmamıştır. Kendisine ve babasına ait eserler, kaside ve mektuplardan oluşan bu külliyatı Bidlîsî’nin Tebriz’den bu yana yanında taşıdığı ve biriktirdiği külliyattır. Bunun bir kısmı kendi hattıyla yazılmış olup geri kalan önemli bir kısmı da orijinaleri bugün elimize ulaşmayan bazı eserlerin, kaside ve mektuplarının Bidlîsî’nin oğlu Ebulfazl’ın yakın

çevresinden olduğunu düşündüğümüz Muhammed b. Bilal tarafından 952/1545-46'da istinsah edilmiş halidir. Bu çerçevede tezin ilk bölümü Bidlîsî'nin ilk yılları ile Akkoyunlu sarayındaki görevi ve bürokrasideki yeri üzerine odaklanmaktadır. Bu bölümde Şîî/Nurbahşî bir ailenin mensubu olan Bidlîsî'nin 15. yüzyılın sonunda Akkoyunlu dünyasında sufilik ile bürokratiklik arasındaki yaşamı değişen iktidarların getirdiği yeni patronaj ilişkileri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ayrıca Bidlîsî örneği üzerinden 15. yüzyıl sonu Tebriz'indeki entelektüel hayat ve hareketliliği resmetmek hedeflenen bir diğer konudur. Bu bölüm için Bidlîsî'nin yoğunlukla ilk dönem eserleri yanında 15. yüzyıl Akkoyunlu dünyasına ait muasır kaynaklardan kapsamlı bir şekilde yararlanılmıştır. İkinci bölüm Bidlîsî'nin İran'dan ayrılmasından sonraki Sofya ve civarı ikameti ile II. Bayezid'in sarayına intisabına odaklanmıştır. Burada Osmanlı sarayındaki bir Acem bürokratinin yaşamı ve faaliyetleri patronaj ilişkileri çerçevesinde değerlendirilmiş olup, ayrıca bu bölüm 16. yüzyılın başında Osmanlı sarayında bir Acem'in karşılaştığı güçlükler ve yaşadıklarını iyi özetler niteliktedir. Bidlîsî örneği üzerinden Osmanlı ve Acem dünyası arasındaki ulema ve sanatkâr gidiş gelişleri, himaye koşulları ve patronaj ilişkileri tartışılmaktadır. Bidlîsî'nin içinde yer aldığı kültürel ve siyasi projeler burada üzerinde tartışılan bir başka konudur. İkinci bölüm için de yoğunlukla müellifin eserlerinden, mektuplarından ve 16. yüzyıl Osmanlı kaynaklarından yararlanılmıştır. Tezin üçüncü bölümünde *Heşt Behişt*'in kaleme alınmasını hazırlayan ortam, II. Bayezid dönemi tarih yazımı, Bidlîsî'nin tarih yazıcılığı ve Osmanlı tarih yazımına katkıları üzerinde durulmaktadır. Eserin kaynakları noktasında, müellifin kullandığı yazılı, sözlü ve arşiv kayıtları ile bunların metne kattığı orijinalliğin eserin kaynak değerine etkisi tartışılan bir başka husustur. Bu bölüm için Timurlu, Akkoyunlu ve Safevî kronikleri, Bidlîsî'nin diğer eserleri ile *Heşt Behişt*'in farklı nüshaları, 15. ve 16. yüzyıl Osmanlı kronikleri ile *Fatih Kanunnamesi* başlıca müracaat edilen kaynaklar arasındadır. Bunların yanında Akkoyunlu ve erken Safevî dönemine ait münşeatlar Bidlîsî çağının ideolojisine ışık tutması açısından ilk üç bölüm için sıklıkla müracaat edilmiş kaynaklar arasındadır. Tezin son bölümünü oluşturan dördüncü bölümde *Heşt Behişt*'in II. Bayezid dönemini kapsayan sekizinci defterin çevirisi yer almaktadır.

Bu cildin sonunda yer alan hatime ve şikâyetname kısımları daha önce doktora tezi⁵⁶ olarak çalışılmasına rağmen, Bayezid dönemini tamamlayan bölümler olması hasebiyle tekrardan çevirilerek metne eklenmesi lüzumu hâsıl olmuştur. Hem kullandığı kaynaklar hem de müellifin kendi yaşadığı dönem olması itibariyle önemli bilgiler içeren bu cilt bilhassa sonundaki devlet teşkilatlanması bölümü ile II. Bayezid dönemi için vazgeçilmez bir kaynak niteliğindedir. Müellif biyografisinin geniş tutulmasının esas nedeni üçüncü ve dördüncü bölümlerin ve burada konu edinilen nüsha farklılıklarının daha iyi anlaşılması içindir. Çeviri eserin 1506'da sonlandırılan ilk nüshası (Esad Efendi 2198) ile 1512'de Mekke'de tashih edilip bitirilen ikinci nüshası (Nuruosmaniye 3209) arasında karşılaştırma yapılarak tamamlanmıştır.

Tez çalışmamız boyunca müellife ait mevcut külliyat üzerinde yaptığımız incelemeler bazı yeni ve önemli bilgileri ortaya çıkarmıştır. Bidlîsî'nin *Risâle der İlm-i Kıyâfet* adlı yeni bir eserinin tespiti, Tebriz'den ayrıldıktan sonra İstanbul'a gelmeden önce bir müddet Sofya ve civarında ikamet ettiği, *Kanun-ı Şehinşâh* adlı eserinin kimin adına ne zaman kaleme alındığı, Bidlîsî ile Şah İsmail arasındaki ilişkiye ışık tutacak yazışmalar ve onun Safevi sarayına intisap teşebbüsleri, *Heşt Behişt*'i Şah İsmail'e intisap etme teşebbüsleri arifesinde Mekke'de iken tashih edip tamamlaması ve eseri bu yeni patronaj hazırlığı çerçevesinde şekillendirmesi bunların en başında ve mevcut paradigmayı değiştirecek türden tespitler olup diğer önemli tespitlere de sırasıyla yeri geldiğinde değinilecektir.

Elinizdeki tez her ne kadar müellifin eserlerinden kapsamlı bir şekilde yararlanılarak hazırlanmışsa da eksiksiz bir çalışma olduğu iddiasını taşımaz. Müellifin ulaşılabilen eserlerinden hareketle, nitelikli bir biyografisi çıkarılmaya gayret edilerek ve *Heşt Behişt*'in Osmanlı tarih yazımındaki yeri ve kaynak değeri tartışılarak mevcut literatüre katkı yapmayı hedeflemektedir.

⁵⁶ Orhan Başaran, **İdris-i Bitlîsî'nin Heşt Bihîşt'inin Hâtîme'si (Metin-İnceleme-Çeviri)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, Erzurum 2000.

I. BÖLÜM

DERVİŞLİK İLE BÜROKRATLIK ARASINDA BİR DÜNYA: İDRİS-İ BİDLÎSÎ'NİN İRAN YILLARI

Bidlîsî'nin Osmanlı sarayına intisabına kadarki geçen kırk yedi yıllık yaşam öyküsü, geldiği kültürel ve siyasal arka plan ve yetiştiği entelektüel ortamın onun üzerinde nasıl bir etki bıraktığı ve zihin dünyasını nasıl şekillendirdiği gibi sualleri cevaplamak bakımından üzerinde önemle durulması gereken ilk konudur. Bu bölümün ilk kısmında Bidlîs ve Tebriz'deki ilk yılları ve etrafındaki sufi-entelektüel çevrenin tesirleri, ikinci kısmında profesyonel bir bürokrat olarak Akkoyunlu sarayına intisabı, hanedanın ortadan kalkmasının ardından Şah İsmail ile olan münasebetleri, son kısmında ise Tebriz'den yeni bir hami bulmak adına ayrılışından sonra daha İstanbul'a gelmeden Sofya'ya sıkıştırdığı kısa yaşam öyküsüne değinilecektir. Birinci bölümün eksenini oluşturan ana anlatı, Osmanlı intisabı öncesi kırk yedi yıllık yaşam serüveni boyunca özellikle Tebriz ve Şiraz gibi İran'ın büyük kültür merkezlerinde Bidlîsî'nin kültürel, siyasal ve tasavvufî olarak beslendiği entelektüel ağların etrafında şekillenmekte olup aynı zamanda Bidlîsî örneği üzerinden Tebriz'deki canlı entelektüel hayat resmedilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede kaynak olarak daha çok müellifin kendi eserlerine serpiştirdiği bilgiler ve 15. yüzyıl İran dünyasına ait bazı önemli eserler kullanılacaktır. Bidlîsî ile ilgili mevcut çalışmalar onun hayatının neredeyse üçte ikisini oluşturan bu dönemle ilgili bir tablo sunmamaktadırlar. Hayatının bu uzun ve verimli yıllarını görmezden gelen ve bunun yerine hikâyeye Osmanlı intisabı ile başlamayı tercih eden çalışmalar onu Osmanlı-İran dünyası arasındaki kültürel ve bürokratik hareketliliğin bir parçası olarak görmekten uzaktırlar. Onun zihin dünyasını, ideolojisini, tarih yazımını ve devlet algısını şekillendiren bu dönemin, mevcut kaynaklar ışığında ete kemiğe büründürülmesi Bidlîsî'nin on altı yıllık Osmanlı macerasını anlamaya da rehber olacaktır. Bundan dolayı tezin birinci bölümü Bidlîsî'nin İran'da yetiştiği zengin kültürel atmosferi resmetmeyi hedeflemektedir.

شدم آواره غریت بسی سال
جدا از خان و مان و ربع و اطلال
شد اول منزل غریت مرا روم
که قدر اهل علم آنجاست معلوم*

1. 1. Bidlîsî'nin İlk Yılları

1. 1. 1. Nurbahşîye Merkezi Rey'de Doğumu ve Ailesi

1512 yılının Nisan ayında Mekke'de iken *Heşt Behişt*'ine eklediği *Şikâyetnâme*'sinde Bidlîsî, doğup büyüdüğü memlekette bahsederken, ailesi ve çocuklarından uzakta senelerdir gurbette bulunduğunu, *Rum*'un ise kendisine ilk gurbet konağı olduğunu yukarıdaki dizeleriyle ifade ediyordu⁵⁷. Henüz daha birkaç yıl önce ayrılmak durumunda kaldığı, doğduğu memleketinden şimdi çok uzaklarda olduğunu 1503–04'te Sofya'da iken tamamladığı bir başka eserinde; “Zamanın cevri ü cefası, gece ve gündüzün birbirini kovalamasıyla meydana gelen olaylar asıl vatanımdan uzaklaşmama sebep olmuştu. Şimdi *Rum* ülkesinde, bütün aziz dostlarımdan sohbetinden mahrum bir haldeyim. Artık yalnızlığa alışmış, kendi gam ve üzüntülerimle arkadaşlık eder olmuşum. Bu üzüntülerimden bir an olsun uzaklaşmak için nağme söylüyor, şiir yazıyordum” şeklindeki duygusal ifadelerle dile getiriyordu⁵⁸. Memleketi ve ailesinden ayrılmanın getirdiği acıyı ve hasreti, *Rum*'a bir türlü alışamadığını eserlerinde sıklıkla dillendiren Bidlîsî, aslında dolaylı yoldan da olsa memleketinin *Rum*'un dışında bir yer olduğunu ima ediyordu. Birçok eserinin mukaddimesinde İran'dan ayrılmasına değinen Bidlîsî yine bir başka eserinin girişinde benzer şekilde memleketinden ayrılışını aktarırken bu defa ondan açıkça şu şekilde bahsediyordu: “Ahir zaman fitnelerinin ortaya çıktığı bir zamanda, İran'ı viran edecek olan zelzelenin bu topraklarda refah içinde yaşayan ahaliye kendisini hissettirdiği bir anda bu fakir İdris vatanını terk etmek zorunda kaldı. Sevdikleri ve dostlarından ayrılıp, çöllere ve dağlara düştü”⁵⁹.

Farklı tarihlerde kaleme aldığı bu satırlarından da anlaşılacağı üzere Bidlîsî, doğup büyüdüğü memleketinin İran olduğunu açıkça belirtiyor, ancak tam olarak

* Ailem ve yakınlarımdan ayrı, gurbetin geçici konaklarında avare olarak çok zaman geçirdim. İlk gurbet konağım ilim ehlinin kıymetinin bilindiği *Rum* oldu.

⁵⁷ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 632a.

⁵⁸ İdris-i Bidlîsî, *Şerh-i Kaside-i Hamriye*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4092, vr. 6b-7a.

⁵⁹ İdris-i Bidlîsî, *Kanun-ı Şehinşâh*, vr. 92b-93a.

İran'ın hangi şehrinde dünyaya geldiğinden bahsetmiyordu. Henüz medrese çağında iken istinsah ettiği bir başka eser⁶⁰ şimdiye kadar mesnetsiz bir şekilde sırf taşıdığı Bidlîsî nisbesinden dolayı Bidlîs doğumlu olduğu ileri sürülen Bidlîsî'nin hayatı hakkında önemli bir detayı göz önüne sermektedir. İçindeki dört risale de Bidlîsî tarafından istinsah edilen mecmuanın son varağındaki⁶¹ bir kayda göre o, 21 Safer 861, 18 Kanuni'l-ahir 768, 28 Urdibeheşt 826 (18 Ocak 1457) Salı gecesi Rey'e bağlı Sulakân⁶² nahiyesinde dünyaya gelmişti⁶³. Bu kayıta “kâtib-i zayıçe” olarak tanımlanan Bidlîsî'nin doğum tarihi üç farklı takvime göre verilmiştir. Söz konusu doğum tarihinin yer aldığı bu kayıt ve onun altında yer alan ve bazı önemli tarihlerin burçlara bakılmak suretiyle yorumlandığı *istihrac-ı tâli*' tablosu, Bidlîsî tarafından bir başkasına ait zayıçeden nakledilmişti. Bidlîsî'nin kendi doğum tarihini naklettiği bu zayıçe, yanındaki kayıttan da anlaşılacağı üzere babası Hüsameddin Ali'nin tarikat piri, aşağıda genişçe değinilecek olan Seyyid Muhammed Nurbahş'ın oğlu Şah Kasım Nurbahş'a aitti⁶⁴.

Bidlîsî'nin henüz bir medrese öğrencisi iken *ilm-i hey'ete* (astronomi) olan ilgisi onu bu yönde yazılmış eserleri istinsah etmeye sevk ettiği açıktır. Bir müstensih olarak kendi doğum tarihini ve *istihrac-ı tali*' şemasını da Şah Kasım'ın zayıçesinden nakletmişti. İyi bir bilgin ve bir de *zic* sahibi olan Şah Kasım, tıpkı babası Seyyid Muhammed Nurbahş gibi Hüsameddin Bidlîsî'nin ruhanî rehberi idi. Bidlîsî, Sulakan'da dünyaya geldiğinde Şah Kasım, babasının yanındaydı ve babasının müridi olan Hüsameddin Bidlîsî'nin orada dünyaya gelen oğlunun doğum gününü burçlara bakmak suretiyle farklı takvimlere göre *zayıçesine* kaydetmişti. Daha sonra Şah Kasım, bir süreliğine Akkoyunlu Sultan Yakub'un sarayında

⁶⁰ Ragıp Paşa Kütüphanesi'nde üzerindeki temellük kaydında sahibi ve kâtibi İdris b. Hüsameddin el-Bidlîsî kaydının yer aldığı mecmua içib bkz., İdris-i Bidlîsî, **Mecmû'a**, Ragıp Paşa Ktp., nr. 919.

⁶¹ İdris-i Bidlîsî, **Mecmû'a**, vr. 221a.

⁶² Bugün Tahran'ın güneybatısında yeralan ve Kan Sulakân denilen çeşmeleri ve ırmağı bol her türlü meyve ve tahılın yetiştiği köy. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Akbar Dehkuda, **Lughatnâme**, c.19, Tehran 1345, s. 724.

⁶³ İdris-i Bidlîsî, **Mecmû'a**, vr. 221a; Bu bilginin ilk olarak tespiti için bkz. Orhan Başaran, **İdris-i Bidlîsî'nin Heşt Bihişt'inin Hâtîme'si (Metin-İnceleme-Çeviri)**, s. 15.

⁶⁴ Naql şod az zayıçe-e ke be-khatt-e mostekhrâj-e tali' ast. Hazret-e velâyet-penâh hekmat-dastgâh Shah Qasim b. Imam Muhammad el-Nurbakhsh. İdris-i Bidlîsî, **Mecmû'a**, vr. 221a.

bulunduğu 1480’li yıllarda Bidlîsî onunla görüşmüş, zayıçesini görmüş ve kendisi ile ilgili bu kaydı oradan naklederek kitabına eklemiş olmalıydı⁶⁵.

Bidlîsî’nin dünyaya geldiği İran coğrafyasının 15. yüzyıldaki siyasal durumuna bakacak olursak; Timur’un 1405’te ölmesinin ardından Doğu İran (Horasan-Herat) doğrudan Timur’un halefleri tarafından yönetilirken, Timurî yönetimin vassalları olan Türkmen hanedanlıkları Batı İran’ın kontrolünü ele geçirmeye başlamışlardı. İran coğrafyasındaki bu Timurî mirasın paylaşımı, beraberinde parçalanmışlık ve siyasi istikrarsızlıkları da getirdi. Karakoyunlular Azerbaycan, Irak-ı Arab ve Irak-ı Acem’i, Akkoyunlular ise Diyarbekir, Kürdistan ve Arminiye’yi kontrolleri altına aldılar⁶⁶. Bidlîsî’nin dünyaya geldiği, sufi-mehdici Nurbahşî topluluğunun merkezi olan Rey bölgesinin (Kan Sulakan) 15. yüzyılın ikinci yarısındaki siyasi tablosu oldukça karmaşık idi. İran’ın Azerbaycan, Irak, Fars ve Horasan gibi bölgeleri Şahruh’un ölümünün ardından Timur’un halefleri olan diğer kardeşler arasında başlayan mücadelelerden dolayı sürekli olarak el değiştiriyordu. Rey ve civarı da Şahruh’un ölümünün ardından onun halefleri Sultan Muhammed ve Horasan hâkimi Mîrzâ Babür arasında birkaç defa el değiştirmişti. Sultan Muhammed, 856/1452–53 yılında kardeşi Mîrzâ Babür tarafından yenilip öldürülünce onun Rey ve Irak bölgesindeki altı yıllık hâkimiyeti de sona ermiş, bu tarihten itibaren başta Rey olmak üzere Yezd ve Şîrâz, Mîrzâ Babür’ün eline geçmişti. Ancak Mîrzâ Babür’ün bu bölgedeki hâkimiyeti çok kısa sürdü. Şahruh tarafından 839/1435–36 yılından itibaren Azerbaycan’ın idaresine getirilmiş olan Karakoyunlu Cihanşah, 856/1452–53’te Babür Mîrzâ’nın Horasan’a gitmesini fırsat bilerek Rey ve bütün Irak’ı zaptetti. Karakoyunlu Cihanşah, 872/1467’de Muş Ovası’nda Akkoyunlu Uzun Hasan tarafından yenilip öldürülünceye kadar bu topraklara hâkim oldu. Bu tarihten itibaren Rey ve civarı Safevîler’in ortaya çıktığı tarihe kadar (1501) otuz yıl boyunca Akkoyunlu sultanlarının tasarrufunda kalacaktı⁶⁷. Bidlîsî 1457’de Rey/Sulakan’da dünyaya geldiği zaman İran’ın yeni sahibi Şîî Karakoyunlu Cihanşah idi. O, Timur’un altı halefi arasındaki mücadeleyi

⁶⁵ Shahzad Bashir, **Messianic Hopes and Mystical Visions, The Nurbakhshiye Between the Medieval and Modern Islam**, Columbia 2003, s. 178.

⁶⁶ John E. Woods, **Akkoyunlular: aşiret, konfederasyon, imparatorluk:15. yüzyıl Türk-İran siyaseti üzerine bir inceleme**, Çev. Sibel Özbudun, İstanbul 1993, s. 67–83.

⁶⁷ Husayn Kariman, **Rey-e Bâstân**, c. 2, Tehran 1371, s. 228–232.

fırsat bilerek önce Fars ve Kirmân'ı ele geçirmiş, ardından 1457 yılında Horasan ve Herât'ı da işgal etmişti; en az on yıl daha İran'a hükmedecekti.

Sulakan, 1447 yılından itibaren sufi-mehdici Nurbahşî tarikatının piri Seyyid Muhammed Nurbahş ve takipçilerinin merkezi haline gelmişti. Son ikametgâhı olan Sulakân'dan önce Gilân'da bulunan Nurbahş, Şahruh'un ölümünün ardından ortaya çıkan sükûneti fırsat bilerek öğretilerini yayacak halifeler ve tarikat yoldaşları yetiştireceği yer olarak burayı seçmiş, Gilân'dan ayrılarak Sulakân'a gelip yerleşmişti. Yerleşmek ve öğretilerini yaymak için Rey bölgesini seçmesinin en önemli nedeni buranın nüfusunun tamamına yakınının Şîî olması ve Ehl-i Beyt'e mensup birçok şahsın kabrinin bulunduğu mukaddes bir mekân olmasıydı⁶⁸. Böylece Timurlu yöneticilerinin baskısı altında gitmek zorunda kaldığı Horasan, Luristan, Kürdistan, Azerbaycan, Şîrvân ve Gilân'daki mecburi ikameti sona erecek Şîî Karakoyunlu Cihanşah'ın hâkim olduğu Rey/Sulakan'a gönüllü olarak yerleşecekti.

Geniş bir Nurbahşî takipçi kitlesinin bulunduğu Sulakân köyünün adına ilk olarak 13. yüzyıl Harezmsah kaynaklarında rastlanmaktadır. Bu kaynaklara göre Sultan Muhammed Harezmsah'ın oğlu Sultan Gıyasüddin, babasının ölümünün ardından gelerek Rey'deki şahlık tahtına oturmuş, kardeşi Celaledin Harzemşah'ın gelişinden haberdar olunca da kaçıp Sulakân'da gizlenmişti⁶⁹. Kendisi de Rey'li olan Emin Ahmed Râzî'nin 16. yüzyılda kaleme aldığı *Heft İklim* adlı eserinde Sulakân'dan, oldukça dağlık, su kaynakları zengin, ormanlık, çeşit çeşit meyve ağaçları, bağ ve bostanlarıyla yemyeşil bir köy şeklinde bahsedilmektedir⁷⁰.

Bidlîs kökenli bir ailenin çocuğu olarak 15. yüzyıl İran'ının güçlü bir Şîî merkezi olan Rey'de dünyaya gelen Bidlîsî'nin ailesi hakkındaki tüm bildiklerimiz kendi eserlerinin satır aralarına sıkıştırdığı bazı bilgiler ve arşiv kaynaklarındaki bir takım kayıtlarla sınırlıdır. Hemen hemen bütün eserlerinde kendisinin ve babasının künyesini İdris bin Hüsameddin Ali el-Bidlîsî şeklinde verir.

Bununla birlikte ailesi hakkında bazı yeni bilgiler tespit etme imkânı da bulunmaktadır. Osmanlı Arşivi'nde bulunan Bitlis'e ait Tapu Tahrir Defteri'nde

⁶⁸ Hamd-Allah b. Ebibekr b. Muhammad b. Nasr Mustawfî Qazvini, *Nuzhat al-Qulub*, Ed. Muhammad Debir Siyaqi, Tehran 1336, s. 59; Seyyid Nur-Allah Shûshterî, *Ketâb-e Mustetâb-e Mejâlis al-Muminîn*, c.1, Tehran, 1335, s. 91.

⁶⁹ Kariman, *Rey-e Bâstân*, c. 2, s. 563–564.

⁷⁰ Emin Ahmed Râzî'nin *Heft İklim*'inden nakleden Husayn Kariman, *Rey-e Bâstân*, c. 2, s. 563–564.

Bidlîsî ailesine ait evlâdiye vakıflardan bahsedilirken, bu vakıfların mütevellî ve mutasarrıfı olan onun dedesi ve dedesinin babasının isimleri zikredilir. 1555 yılına ait bu tahrir kaydına göre dedesinin adı Şeyh Taceddîn Hacı Hüseyin, dedesinin babasının adı da Mevlânâ Mecdüddîn el-Bidlîsî'dir⁷¹. Dedesinin “Şeyh” onun babasının ise “Mevlânâ” sıfatını taşıması Bidlîsî'nin ailesinin en az iki kuşaktan bu yana köklü bir tasavvufî gelenekten geldiğine ve taşıdıkları sıfatlar dolayısıyla aklî ve naklî ilimleri ikmal etmiş, mevlanalık ve şeyhlik derecesine yükselmiş Bidlîsî'nin imtiyazlı ulema sınıfına mensup olduklarına işaret etmektedir. Bu önemli tespite dayalı olarak babası Hüsameddin Ali, tekrar mercek altına alınırsa onun farklı coğrafyalardaki entelektüel gelişim çizgisi ve buralardaki faaliyetleri üç dönem halinde incelenebilir. İlk dönemi, Bidlîs ve civarındaki yaşamı, ikincisini Rey'de Nurbahşîye tarikatı etrafındaki yaşamı ve faaliyetleri, son olarak da 1473 yılından öncesinden başlatılabilecek olan Tebriz'deki yaşamı teşkil eder.

Anlaşıldığına göre devrin en fazıl mutasavvıflarından biri olan Hüsameddin Ali Bidlîsî, Nurbahşîye tarikatına intisap etmiş, bir müddet bu tarikatın kurucusu Seyyid Muhammed'in hizmetinde bulunmuş ve orada mektep hocalığı yapmış saygın bir âlim ve kuvvetli bir mutasavvıftı⁷². Nurbahşîye tarikatına olan sıkı bağlılığından dolayı eserlerinde kendisini Hüsameddin Ali el-Bidlîsî el-Nurbahşî şeklinde tanıtmış⁷³, bazı kaynaklar da buna atfen onu “Mevlana Şeyh Hüsameddin Nurbahşî” şeklinde takdim etmişlerdi⁷⁴. Entelektüel yaşamını derinden etkileyecek hatta kendisini farklı coğrafyalara sürükleyecek kadar sıkı sıkıya bağlı olduğu bu tarikatı ve öğretilerini tanımak hem onun hem de Nurbahşî öğretilerinin uzun yıllar etkisi altında kalan oğlu İdris-i Bidlîsî'nin dünyasını anlamaya yardımcı olacaktır.

Nurbahşîye, Nimetullahîye, Muşa'sa' ve Hurufîye tarikatları gibi 15. yüzyıl İran'ının en önemli tasavvufî hareketlerinden biriydi. Şiîlik ile sufizmin bağdaştırıldığı mehdici karakterli bu hareket, döneminin Hurûfîye (Fazlullah Esterâbâdî) ve Muşa'sa' (Muhammed b. Falah Muşa'sa') gibi diğer iki önemli mehdici hareketine (ve daha sonra Safevilere) benzer şekilde yedinci İmam Musa el-

⁷¹ BOA, TD, nr. 413, s. 211.

⁷² Cornell H. Fleischer, “Mawlana Hâkim-al-Din Edris bin Hüsam-al-Din Ali el Bedlisi”, s. 75.

⁷³ Hüsameddin Ali el-Bidlîsî, *Şerh-i Hutbetü'l-Beyân-ı Emîrü'l-Müminîn Ali*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1777, vr. 2a.

⁷⁴ Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*, Haz. T. Yazıcı, Ankara 1982, s. 126.

Kâzım'a intisap ediyordu. Bunlardan Muş'a'sa' hareketi 12 İmamcı geleneği sürdürüp var olan otoritelerini politik sahayla sınırlayarak mehdici iddialarını buna göre kurgularken Nurbahş tıpkı Fazlullah Esterâbâdî gibi otoritesini mistik sahayla sınırlandırarak mehdicilik iddiası üzerine yoğunlaştı ve 12 İmamcı doktrini yeniden yorumlama noktasında bulunduğu muhit gereğince sufizm ve şiizm öğelerini kullandı⁷⁵.

Hüsameddin Ali'nin intisap ettiği Nurbahşîye tarikatının kurucusu Şeyh Muhammed b. Abdullah Musevî Horasanî Nurbahş (ö.1465 Rey/Sulakân) Şîî bir sufi idi ve 27 Muharrem 795'te (13 Aralık 1392) 13. yüzyıla kadar Nizârî İsmailîlerin güçlü bir kalesi konumunda olan Kuhistan'daki Kâin şehrinin Savijân köyünde dünyaya gelmişti. Soyunun yedinci İmam Musa el-Kâzım'dan geldiğini iddia eden babası Abdullah, İmam Rıza'nın kabrini ziyaret etmek için Bahreyn taraflarından Tûs'a gelmiş ve burada Kâin'e yerleşmişti. Mürşitlerinden de anlaşılabacağı gibi Nurbahş, Kübrevîye hareketinin içinden çıkmıştı. Sufi bir hareket olan Kübrevîye, liderleri Sadeddin Hamuya ve Alaüddevle Simnânî zamanında Şîîliğin bu sufi harekete güçlü bir şekilde nüfuz etmesine tanıklık etti. Örneğin Sadeddin Hamuya 12 İmam doktrinini bu sufi harekete adapte ederken, Alaüddevle Simnânî ise sadece Hz. Ali'nin hilafetini meşru kabul etti. Neticede bu sufi Kübrevîye hareketinin formel olarak Şîîliğe dönüşümü Nurbahş ile birlikte başladı. Kendisinin Şîî olduğunu açıkça ilan eden Nurbahş'ın üzerinde Kübrevîye dışındaki etki çok daha güçlü idi⁷⁶. O, tasavvufta meşhur Şîî fakihlerinden Ahmed b. Fahd el-Hillî'nin, (ö. 1437) Alaüddevle Simnânî'nin, Hâce İshak Huttalânî'nin müridi ve Seyyid Ali Hemedânî'nin şagirdi oldu. İbn Arabî'nin *vahdet-i vücûd* doktrinini özümseyen Nurbahş'ı Timurluların yegâne hedefi yapan şey onun mehdilik iddiası idi. Kübrevî tarikatının merkezi olan Huttalân'da iken mürşidi Hâce İshak'ın da desteğiyle Huttalân ve Bedahşân civarında kendisinin mehdi olduğunu ilan ettiğinde Timurlu yöneticileri bu Şîî-mehdici iddiaların tehlikesini farketmişlerdi. Hâce İshak,

⁷⁵ Bashir, *The Nurbakhshiye Between the Medieval and Modern Islam*, s. 35; Said Amir Arjomand, *The Shadow of God and the Hidden Imam: Religion, Political Order and Societal Change in Shi'ite Iran from the Beginning to 1890*, Chicago 1984, s. 72, 75, 83.

⁷⁶ Arjomand, *The Shadow of God and the Hidden Imam*, s. 30, 75.

Timur'un oğlu Şahruh'a açık bir şekilde muhalif idi, müridi Muhammed Nurbahş ise kendisinin Ali soylu olduğunu iddia ediyordu⁷⁷.

Bu maksatla 826'da (1422–23) Şahruh'a karşı ayaklandılar. Herat'ta iken bu haberi alan Şahruh onların üzerine bir ordu sevk ederek, birçok sufiyi öldürttü. Bu ayaklanma sonrasında hem Hâce İshak hem de Seyyid Muhammed yakalandı. Hâce İshak, Ağustos 1424'te Belh'te öldürüldü. Şahruh, Seyyid Muhammed'i de öldürmek istedi, ancak halk tarafından çok sevildiği ve büyük itibar gördüğü için çekinerek onu Şirâz'a sürmekle yetindi. Şirâz'da bir müddet kalan ve Şîîler için kutsal olan bütün ziyaretgâhları gezen Nurbahş, oradan Irak, Kürdistan, Luristan ve Gilân'a geçecekti. Yenilgiyi kabul etmeyen Seyyid Muhammed, Kürdistan ve Luristan'da iken öğretileri noktasında buradaki Kürt ve Lur aşiretleri, ümera ve ekâbir üzerinde büyük tesir bıraktı. Bu süre boyunca içinde bulunduğu Ehl-i Hak muhiti onun "heterodoks" inançlarla olan bağlantılarını ortaya koyar. Kendisine biat eden çok sayıda takipçi bulunduğu bu bölgede adına para bastırılıp hutbe okutulmuştu⁷⁸. Bu durumdan rahatsız olan Şahruh onu bir kez daha çağırarak zindana attırdı ve oradan da Herat'a götürüldü. Sonunda Timur'un topraklarını terk edip Rum beldelerine gitmesi istendi. Ancak İran'da kalmayı tercih eden Seyyid Muhammed, bu defa Gilân'ı seçti. Gilân'da mehdiliğini ilan ettiğinden beri ilk defa bir sükûnet dönemi (1437–47) geçirecekti. Şahruh'un ölümüne kadar burada kaldı. Onun ölümünün ardından son ikamet edeceği yer olan Rey'e giderek burayı kısa zamanda bir Nurbahşî merkezi haline getirdi. On dokuz yıl kalacağı Sulakân'da kendisine vekil, halife ve müritler yetiştirdi. Tarikat faaliyetlerini sürdürdüğü Rey/Sulakân'da 14 Rebiülevvel 869'da (12 Ocak 1465) öldüğünde⁷⁹ Bidlîsî'ye göre ardında sekizyüz bin takipçi bırakmıştı⁸⁰.

Nurbahş'ın ölümünün ardından halefleri Şah Kasım Feyzbahş (ö. 1511) ve Şah Bahaüddin zamanında bu Şîî tarikat gelişmeye ve büyümeye devam etti. Şah İsmail, Şah Kasım'ı Rey'in en prestijli, itibar sahibi seçkini olarak ilan ederken oğlu

⁷⁷ Nurbahş'ın ayrıntılı biyografisi için bkz., Seyyid Nur-Allah Shûshterî, **Ketâb-e Mustetâb-e Mejâlis al-Muminîn**, c.2, Tehran, 1335, s. 143–48; Bashir, **The Nurbakhshiye Between the Medieval and Modern Islam**, s. 47–48.

⁷⁸ Seyyid Nur-Allah Shûshterî, **Mejâlis al-Muminîn**, c.2, s. 146; Bashir, **The Nurbakhshiye Between the Medieval and Modern Islam**, s. 55–56.

⁷⁹ Bashir, **The Nurbakhshiye Between the Medieval and Modern Islam**, s. 60.

⁸⁰ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 20b.

Şah Bahaüddin de hamisi Hüseyin Baykara'nın ölümü ardından Şah İsmail'e intisap etti. Şebisterî'nin *Gülşen-i Râz*'ına şerh yazan Şiraz'ın Nurbahşî seçkinlerinden Şeyh Şemseddin Muhammed Lahîcî (ö.1515) ise Şah İsmail tarafından *halife* olarak tayin edilmişti⁸¹. Dönemin meşhur mutasavvıflarından ve Nurbahş'ın müritlerinden Lâhîcî aynı zamanda Şah İsmail 1494'te Akkoyunlu Sultan Rüstem'in zulmünden kaçıp Lâhîcân hâkimi Kârkiyâ Mîrzâ'ya sığındığında beş yıl kalacağı bu yerde yetiştirilmesi için tayin edilen kimseydi⁸². Nurbahşîlerle Safevîler arasındaki bu ilk karşılaşma onlara ileride Safevî İran'ında rahatlıkla faaliyetlerini sürdürme imkânı verecekti.

Şah İsmail'in bu tarikata olan muhabbeti ve ilgisi Nurbahşîye şeyhlerinin Rey'de daha fazla güç ve nüfuz elde etmelerine yardımcı oldu. XVII. yüzyıl Safevî saray tarihçisi İskender Bey Münşî'nin yazdığına göre Safevîler zamanında Seyyid Muhammed'in Taraşt⁸³'da bir meskeni vardı ve saray tarafından himaye ediliyordu. Bunun dışında Rey ve Şehriyâr vilayetlerinde bağ ve bahçeleri, iktâ' (*suyurgalât*) gelirleri vardı⁸⁴. Seyyid Muhammed Nurbahş'ın Gilân ve Rey/Sulakân'daki son dönemleri tarikat piri olarak tarikat yolunu ve öğretilerini öğretmekle geçmişti. Şöhreti o kadar yayıldı ki bu dönemde İran'ın doğusu ve batısından birçok takipçisi onun önce Gilân ve ardından Sulakân'daki hankâhlarına adeta akın etmeye başladılar. Bunlar arasında en tanınmış simalardan birisi yukarıda bahsi geçen Şah İsmail'in mürebbisi, Şemsüddin Muhammed b. Yahya Lâhîcî idi. Lâhîcî'nin, *Esrârü's-Şuhûd* adlı mesnevîsinde bahsettiği gibi Nurbahşî topluluğu ve pirlerinin Gilân civarında olduklarını etraftan duyar duymaz Lâhîcân'dan ayrılması, iki günlük bir yolun ardından kendisine katılan diğer müritlerle birlikte Nurbahş'ın yanına gitmesi, müritleri harekete geçiren saikler hakkında fikir verir⁸⁵.

⁸¹ Nurbahş'ın haleflerinin Şah İsmail ile olan sıcak ilişkileri için bkz. Arjomand, **The Shadow of God and the Hidden Imam**, s. 115.

⁸² Abd al-Rafî Haqiqat, **Tarikh-e Erfan va Arefan-e Irani**, Tehran 1370, s. 123–126; **Cambridge History of Iran: The Timurid and Safavid Periods**, Ed. Peter Jackson-Laurence Lockhart, Vol. 6 (1986), s. 657, 197–98; Dehkhuda, **Lughatnâme**, c. 27, Tehran 1346, s.865–866; Bashir, **The Nurbakhshiye Between the Medieval and Modern Islam**, s. 167.

⁸³ Bugün Tahran'ın batısında, Tahran ile Karaj arasında yer alan bir yerleşim yeri.

⁸⁴ Iskandar Beg Turkaman, **Tarikh-e Alam Aray-e Abbasi**, Haz. Iraj Afshar, c. 1, Tehran 1382, s. 145.

⁸⁵ Bashir, **The Nurbakhshiye Between the Medieval and Modern Islam**, s. 66.

Kendisini Hz. Ali'nin tarikatı ve yolunun *müceddidi* olarak tanıtarak tasavvufî çizgisini açıkça beyan eden Nurbahş, *Risâletü'l-Huda* adlı eserinde kendisine katılan tarikat yoldaşları ve halifelerin kültürel arkaplanları hakkında önemli bilgiler verir. Buna göre toplam 212 tarikat yoldaşından 22'si Kübrevî tarikatı piri Hacı İshak'ın ruhanî koruması altında faaliyet yürüttüğü Maverâünnehr'den, 13'ü ailesel köklerle bağlı olduğu Kuhistan'dan, 17'si geçmişte çeşitli faaliyetlerde bulunduğu ve bir müddet kaldığı Luristan ve Kürdistan'dan, 37'si on yıl ikamet ettiği Gilân'dan 5'i ise Rey ve Kazvîn civarından gelmişlerdi. Bu geniş coğrafyadan sağlanan katılım kuşkusuz Nurbahş'ın çok başarılı bir faaliyet çizgisi izlediğine işaret eder. Nurbahş'ın Luristan, Kürdistan ve Azerbaycan'dan gelen 17 tarikat yoldaşı Abhar, Bidlîs, Halhal, Irak-ı Acem, Karahrûd, Kalur, Hurramâbâd, Sultaniya, Burujird, Erbil ve Tebriz şehirlerindendi ve bunlardan yedisi Kürt idi⁸⁶.

Şeyh Muhammed Nurbahş'ın bu yedi Kürt müridinden biri hiç kuşkusuz Bidlîsî'nin babası Hüsameddin Ali idi. O, Nurbahş'ın Sulakân'a geldiği tarih olan 1447 yılından birkaç yıl sonra yani 1450'lerde *Risâletü'l-Huda*'da da belirtildiği gibi yaşadığı şehir olan Bidlîs'ten intikal etmişti. Hüsameddin Ali, muhtemelen Nurbahş'ın Kürdistan ve Luristan'da sürdürmüş olduğu propagandaların sonucu olarak erken bir tarihte bu tarikata intisap etmiş, tıpkı şeyhin diğer müritleri gibi onun Sulakân'a gelip yerleştiğini duyar duymaz Bidlîs'ten ayrılarak yanına gelmişti. Oğlu İdris de, babasının tarikat pirini görme, öğretilerini alma amacıyla geldiği Sulakân'da 1457'de doğmuştu.

Seyyid Muhammed Nurbahş'tan büyük bir saygıyla bahseden İdris, onun ihtişamına vurgu yapmak için abartılı bir dille doğumundan ölümüne kadar etrafa yaydığı halifeleri vasıtasıyla sekiz yüz bin civarında bir takipçi topladığından bahseder⁸⁷. Bu halifelerinden birisi de hiç kuşkusuz Bidlîsî'nin babası Hüsameddin Ali Bidlîsî idi. O diğer tüm halifeleri gibi Nurbahş'ın Sulakân'daki meclislerine katılıyordu. Gerçekleşen bu meclislerde zaman zaman Nurbahş'ın, Fatih'ten övgüyle bahsettiğini Bidlîsî bizzat babasına dayanarak şu şekilde nakleder:

Mîrzâ Şahruh ve Cihanşâh gibi padişahların karşısında Seyyid Muhammed Nurbahş oldukça korkusuz idi. Örneğin Cihanşâh'a yazdığı mektuplarda ona

⁸⁶ Bashir, *The Nurbakhshiye Between the Medieval and Modern Islam*, s.68–69.

⁸⁷ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behîşt*, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 20b.

“Fıravun” şeklinde hitap ederken kendisini de Musa ve Eimme-i Hüda’nın varisi olarak görüyordu. Şahruh’tan sonraki haleflerine de bu yollu sözler sarfetmekten çekinmedi. Ancak Fatih’ten saygıyla bahsederdi. Acem şahlarının dervişlerin irşâd faaliyetlerinden korkmasına ve onlara eziyet etmelerine karşın Fatih’in bir derviş dostu olduğunu bu meclislerinde sıklıkla dile getirir ve meclisteki halifelerine şu sözlerle telkinde bulunurdu: “Bu derviş [Seyyid Muhammed Nurbahş] Âl-i Muhammed arasında Hz. Ali’nin tarikatını yenileyen ve Mustafa’nın şeriat sırlarını keşfeden kişidir”⁸⁸.

Nurbahş, *Risâletü’l-Huda* adlı eserinde müridi Hüsameddin Bidlîsî’den açıkça bahsetmektedir. O, Hüsameddin Bidlîsî’yi zahirî ilimleri iyi öğrenmiş bir âlim, batınî bilgiyi ikmal etmiş bir arif olarak nitelemektedir. Bu esere göre Hüsameddin Bidlîsî, Nurbahş’ın Kürt müritlerinden Şihâbüddin Gûrânî’nin ruhanî koruması altındaydı. Gûrânî’nin ölümünden sonra da doğrudan Nurbahş’ın kendisine intisap etmişti. Nurbahş, hem Gûrânî’nin hem de Hüsameddin Bidlîsî’nin sürekli kendi sohbetlerine ve inziva meclislerine katıldıklarından, kendi yanında tevhid ve tasavvuf hakikatlerini araştırıp riya ziye ilmini öğrendiklerinden bu eserinde bahsetmektedir⁸⁹. Gûrânî, mehdiciliğini açığa vurduğu ilk zamanlarından beri Nurbahş’ın yanında yer almış, sadakatini otuz yıl devam ettirmişti. Gûrânî gibi Hüsameddin Ali de Nurbahş’ın Kürdistan ve Luristan’da davasını resmen ilan etmesinin bir başarısını temsil ediyordu. Kendisini açıkça Nurbahşî olarak tanımladığı eserlerinde Hz. Ali’yi Allah’ın velisi (*Aliyyen Velîyullah*) olarak kabul etme ve *vahdet-i vücûd* fikrini Nurbahş’ın kendisinden devralmıştı⁹⁰.

Nurbahş daha hayatta iken etrafa gönderdiği halifeleri vasıtasıyla takipçi toplamaya başladı. Halifelerini gönderdiği coğrafyalar arasında Osmanlı toprakları da bulunuyordu. Bidlîsî, “öğretilerini Rum’da yaymak için biri yeğeni Sultan Ali ve diğeri Şeyh Muhammed Semerkandî olmak üzere iki halifesini gönderdiğinden bahseder. Seyyid Muhammed’in bu iki halifesinin Fatih tarafından iyi karşılandığını, onun *duaguyu* zümresine dâhil olduğunu ve Manisa civarına yerleştiklerini, onların evlat ve ahfadının da II. Bayezid’in *duaguyu* zümresinde girmiş olduklarından

⁸⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 20b.

⁸⁹ Seyyid Muhammed Nurbahş, **Risâletü’l-Huda**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3702, vr. 100b.

⁹⁰ Bashir, **The Nurbakhshiye Between the Medieval and Modern Islam**, s. 168–172.

bahsederek Osmanlı padişahlarının Nurbahşîliğin kurucusu ve halifelerine büyük saygı duyduklarını dolaylı yoldan vurgular⁹¹.

Bidlîsî, babası Hüsameddin Ali'nin takipçisi olduğu bu tarikat önderinden kendi eserinde de bahsetmektedir. *Heşt Behişt*'in yedinci ketibesinde ondan “seyyidlerin kutbu, Ehl-i Beyt arasında 12 İmamlar'dan sonra insanın ulaşabileceği en yüksek kemâlâtı kendisinde barındıran Emir Seyyid Muhammed Nurbahş” şeklinde söz ederken her ne kadar Halvetîliğin Gülşenî kolunun takipçisi olsa da ilk üstadı olarak gördüğü babasının ruhanî koruması ve yetiştirmesi altında Nurbahşîlik öğretilerinden beslendiğini anlamamıza yardımcı olur⁹².

Hüsameddin Ali, güçlü bir 12 İmam inancına sahip olduğunu ve çok sıkı bir Nurbahş takipçisi olduğunu birçok eserinde açıkça belirtmektedir. Örneğin Hz. Ali'nin faziletlerini anlattığı ve Hz. Muhammed'in Hz. Ali ile ilgili sözlerinin şerhini verdiği *Şerh-i Hutbetü'l-Beyân-ı Emirü'l-Müminîn Ali* adlı eserinde kendisini açıkça Hüsameddin Ali el-Bidlîsî en-Nurbahşî olarak tanıtmaktadır⁹³. Shahzad Bashir'e göre o, Nurbahş'ı mehdici kişiliğinden çok, büyük bir mistik kişilik olarak kabul ediyordu. Gerek yetiştiği ortam gerekse yegâne üstadı olan babasından aldığı eğitimden dolayı babasının takipçisi olduğu bu sufi tarikattan etkilenmiş, onun izleri Bidlîsî'nin dünya görüşüne yansımıştır. Nurbahşîlikten etkilenmekle beraber babasının izlediği bu mistik yolun yanında Halvetî şeyhi İbrahim Gülşenî'nin takipçiliğini de yapacaktı⁹⁴.

Hüsameddin Bidlîsî'nin 1447 tarihi sonrasında geldiği Sulakân'da en az beş-altı yıl ikamet etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. “Mehdi”nin yanında dünyaya gelen İdris en az üç-dört yaşına kadar burada ikamet etti. Hüsameddin Bidlîsî'nin buradan ayrılışı büyük bir ihtimalle Seyyid Muhammed Nurbahş'ın öldüğü tarih olan 1465 yılından önce olmalıydı. Zira Nurbahş'ın hem son yılları hem de ölümünün ardından onun en başarılı ve yetenekli tarikat yoldaşları, tarikat öğretilerini adeta birer halife gibi yaymak adına yavaş yavaş Sulakân'dan ayrılıp etrafa dağılmaya

⁹¹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 21a.

⁹² İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 20a-20b.

⁹³ Hüsameddin Ali, **Şerh-i Hutbetü'l-Beyân-ı Emirü'l-Müminîn Ali**, Ayasofya, 1777, vr. 2a.

⁹⁴ Bashir, **The Nurbakhshiye Between the Medieval and Modern Islam**, s. 169.

başlamışlardı⁹⁵. Kendisi de bir Nurbahşî halifesi olarak irşât faaliyetleri için kendi memleketi olan Bidlîs'e geri döndü⁹⁶. Diğer yandan aşağıda genişçe bahsedilecek olan ve Hüsameddin Ali'nin bizzat içinde bulunduğu Bidlîs ve civarında meydana gelen iki olay ve bir tahrir kaydı 1465 tarihinden hemen önce İran'dan ayrıldığına ve Bidlîs'e yerleştiğine işaret eder.

مرا میدان ابا عن جد غلام خاندان خود
که جدم خادم جدت براه قدس چاکر شد
ز تلمیذان جد ثانی شاه است والد هم
که علم ظاهر از وی دید و باطن زو منور شد*

1. 1. 2. Bidlîsî Ailesi ve Safevî Tarikatı

İdris-i Bidlîsî'nin, 1501'de Şah İsmail'e yazdığı bir kasidesinde verdiği bir bilgi, babası Hüsameddin Ali hakkında bazı farklı bir ayrıntıları da ortaya çıkarmıştır. *Şerefnâme*'de İdris-i Bidlîsî'ye atfedilen bu methiyeye her ne kadar ihtiyatla yaklaşmak gerekliyse de meselenin vaz'ı açısından buna temas etmek gereklidir. İlerleyen sayfalarda genişçe tartışılacağı üzere Şah İsmail ile arasındaki yazışma ve irtibat bu methiyenin doğru olma ihtimalini öne çıkarır.

Şah İsmail'in Tebriz'i ele geçirmesinden (1501) sonra yaptığı davete cevap olarak yazdığı methiyesinde İdris, kendisinin dede ve babasından bu yana Şah'ın hanedanının kulları olduğunu, dede ve babasının şahın baba ve dedelerinin hizmetinde bulunduğunu, babası Hüsameddin Ali'nin, şahın dedesinin (Şeyh Cüneyd) şagirdleri arasında yer aldığını, zâhirî ilimleri ve bâtını ondan öğrendiğini ve onun sayesinde aydınlandığını açıkça belirterek Safevî hanedanı ile kendi ailesi arasında derin ve köklü bir bağ kurar⁹⁷. Burada ilk olarak kendi dedesi Şeyh Taceddin Hacı Hüseyin ile Şah İsmail'in büyük dedeleri arasında bir bağ kurmuşsa da maalesef bunu destekleyecek bir başka kayda ya da bilgiye sahip değiliz. Ancak mevcut bilgiler ışığında sufilik ile Şiiliğin karışımı mehdici bir hareket olan

* Beni, atam ve dedemden bu yana kendi hanedanının gulamı olarak bil. Zira kutsallık yolunda dedem senin dedenin kulu oldu. Babam da Şah'ın dedesinin şagirdlerindendir; zahiri ilimleri ondan öğrenmiş, batını onunla nurlanmıştı.

⁹⁵ Bashir, *The Nurbakhshiye Between the Medieval and Modern Islam*, s. 164.

⁹⁶ Bu tarikat halifeleri genelde irşât faaliyetlerini geri döndükleri memleketlerinde sürdürüyorlardı. Sadece Seyyid Muhammed Nurbahş'ın yanına gelip dönen müritler değil, 15. yüzyılda Tebriz'de bulunan Gülşenîye tarikatının kurucusu İbrahim Gülşenî'nin yanına Anadolu coğrafyasından gelen müritleri de irşât faaliyetleri için kendi yaşadıkları şehirleri seçmişlerdi.

⁹⁷ Şeref Han Bidlîsî, *Şerefnâme: Tarikh-e Mufasssal-e Kurdistan*, Haz. V. Veliaminof Zernof, c. 1, Tehran 1377, s. 343–344.

Nurbahşîye tarikatının halife/müritlerinden olup bu tarikatın sıkı bir takipçisi olan ve bu uğurda gittiği Rey/Sulakân'dan henüz dönmüş olan Hüsameddin Ali'nin, Şah İsmail'in dedesi, Safevî tarikatının siyasal bir organizasyona dönüşümünü başlatan Şeyh Cüneyd ile gerçekten görüşüp görüşmediği, eğer böyle bir görüşme olduysa bunun nerede ve ne zaman gerçekleştiği sorularına cevap aramak lazımdır.

Bilindiği üzere Şah İsmail'in dedesi Şeyh Cüneyd (1447–1460) 1447 yılında babası Şeyh İbrahim'in yerine Erdebil'de tarikat postuna oturduktan sonra takipçi sayısını çoğaltmış, tarikatın sınırlarını genişletmişti. Tarikatı, tasavvufî yönünden çok askerî ve siyasî yönünün ağır bastığı bir organizasyona dönüştüren Şeyh Cüneyd, Karakoyunlu hükümdarı ve Azerbaycan'ın o zamanki hâkimi Cihanşâh'ın bütün dikkatini kendi üzerine çekmişti. Kendisi de mutaassıp bir Şîî olan Cihanşâh, onun etrafında toplanan sufî ve müritlerinin çokluğundan endişe duyuyor, iktidarı için bir tehdit oluşturabileceğini düşünüyordu. Hatta Şeyh'in takipçilerinin aileleri ve mallarıyla birlikte göç ettiği Erdebil şehri bir ordugâh halini almıştı. Durumdan endişelenen Cihanşâh çareyi 1448'de Erdebil'deki Şeyh Safî dergâhına Cüneyd'in amcası Cafer'i getirmekte, Cüneyd'i de Erdebil'den çıkmaya zorlamakta bulmuştu. Şeyh Cüneyd, yanındaki en sadık müritleriyle ata ocağı olan Erdebil'den çıktı ve uzun bir müddet ikamet edeceği Anadolu'ya yöneldi⁹⁸.

İran'dan ayrıldıktan sonra Şeyh Cüneyd'in ilk uğradığı yer Anadolu olacaktı. Cüneyd'in ilk olarak Osmanlı topraklarına yönelmesinin sebepleri erken dönemlerden itibaren Osmanlı hanedanının Erdebil Dergâhı'na duyduğu saygı ve her yıl “çerağ akçesi” adı altında gönderdikleri hediyelerde aranmalıdır⁹⁹. Cüneyd'in, II. Murad'tan kendisine oturması için bir yer vermesi yönündeki talebi nazikçe reddedilince 1449 yılında Karaman tarafına yönelmiş burada da Sünni tekke şeyhleriyle girdiği dini tartışmalardan dolayı fazla kalamamış ve sırasıyla Toroslardaki Varsak Türkmenleri, Suriye ve Trabzon'daki ikameti, dini propagandaları ve daha sonra torunu İsmail'in başlatacağı iktidar yürüyüşüne büyük destek verecek olan çok geniş bir takipçi kitlesi oluşturmasının ardından 1456 yılında Diyarbakir'e (Amid) Akkoyunlu sultanı Uzun Hasan'ın yanına gitmişti. Cüneyd,

⁹⁸ Walter Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi**, Çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara 1992, s.15–16.

⁹⁹ Richard F. Kreutel, **Haniwaldanus Anonimi'ne Göre Sultan Bayezid-i Veli (1481–1512)**, Çev. Necdet Öztürk, İstanbul 1997, s. 35.

sufilere ve dervişlere duyduğu büyük bir saygıyla şöhret bulan Uzun Hasan tarafından iyi karşılanacağını umuyordu¹⁰⁰. Zira Uzun Hasan'ın sarayı, o zamanlarda Şîî, Sünni hatta Hristiyan her çeşit inançtan sufi, mürit ve din adamlarının toplandığı mistik bir mekân halini almıştı. Farklı dinsel hareketlere karşı hoşgörölü ve açık olan Herat'ın hâkimi Hüseyin Baykara¹⁰¹ gibi Uzun Hasan da sarayında Şeyh Cüneyd Safevî, Dede Ömer Rûşenî ve İbrahim Gülşenî Halvetîye, Hüsameddin Bidlîsî ise Nurbahşîye tarikatını temsil etmekteydi. Safevî kronik yazarı Budak Münşi Kazvinî, onun maiyetinde birçok din âlimi bulunduğunu, huzurunda fıkıh, hadis ve tefsir tartışmaları yapıldığını kaydetmektedir. 16. yüzyıl doğu dünyasının birer bilim ve kültür merkezi olan Herat, İstanbul ve Kahire'den geri kalmamak için hem de ilmi meselelere duyduğu alakadan dolayı birçok âlimi bol hediyeler ve bağışlarla kendi sarayına çekmeye çalışmıştı¹⁰². Safevîlere olan desteğinde siyasi dengeleri sağlama kaygısı ön planda olsa da Uzun Hasan sadece Safevîlere değil; bütün şeyh ve dervişlere büyük saygı ve ilgi gösterdi. Mesela bu cümleden Batı Anadolu'lu Aydın'lı bir sufi olan Dede Ömer, Uzun Hasan tarafından Tebriz'e davet olunmuş, burada kendisine bir tekke verilmişti¹⁰³.

Şeyh Cüneyd ve Uzun Hasan'ın buluşması ve aralarında sağladıkları ittifak her iki tarafın da çıkarlarına uygundu. Uzun Hasan, büyük bir nüfuz ve takipçi kitlesine sahip bu yeni bağlaştığı sayesinde ortak düşmanları olan Karakoyunlu Cihanşâh'a karşı bir harekete girişebilecek, Cüneyd'in yanındaki sufileri ve takipçileriyle birlikte kayınpederi Trabzon Rum İmparatoru Kalo İoannes'in topraklarında yaptığı yağma ve çapul hareketlerine bir şekilde engel olacak, Şeyh Cüneyd de Uzun Hasan'ın yanında Karakoyunlu Cihanşâh'a karşı elde edeceği bir galibiyetin neticesinde atalarının postunun bulunduğu Erdebil'e tekrar dönebilecekti. Bu ittifak Uzun Hasan'ın, kız kardeşi Hatice Begüm'ü Şeyh Cüneyd'e nikâhlanmasıyla daha da pekişecekti.

Cüneyd 1456 yılında geldiği Diyarbakir'de 1459 yılına kadar üç yıl boyunca ikamet etti. Şeyh, burada Uzun Hasan'ın izniyle yeni takipçi ve müritler kazanmak

¹⁰⁰ Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, s. 16–22.

¹⁰¹ Ertuğrul İ. Ökten, **Jâmî (817–898/1414–1492): His Biography and Intellectual Influence in Herat**, University of Chicago, yayınlanmamış doktora tezi, Chicago 2007, s. 257–258.

¹⁰² Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, s. 99, 103.

¹⁰³ Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, s. 103–106.

amacıyla Akkoyunlu toprağının her tarafına halifeler gönderdi. Anadolu, Karaman, Suriye ve Amid'teki ikameti boyunca Diyarbekir ahalisi, Şamlu, Dulkadir ve Karaman aşiretleri ve Azerbaycan ahalisinin de aralarında bulunduğu çok geniş bir coğrafyada çok sayıda mürit ve takipçi kazanmış, dönemin kroniklerinin ifadesiyle şöhreti her bu bölgelerin en uzak noktalarına dek yayılmıştı¹⁰⁴. Cüneyd'in Diyarbekir'de dört yıl kaldığını yazan Safevî saray tarihçisi Hasan-ı Rumlu ise onun Erdebil'den yalnız değil de müritlerinden bir topluluk ile ayrıldığını ve Diyarbekir'de kaldığı süre içinde takipçi kazanmak için civar bölgelere birçok halifeler gönderdiğini ve neticede kendisine bağlı sadık ve samimi on iki bin halife/mürit toplamayı başardığını kaydetmektedir¹⁰⁵. Tartıştığımız meseleye tekrar dönecek olursak Şeref Han'ın, İdris'e atfettiği bu methiye eğer gerçekten ona ait ise Hüsameddin Ali'nin, çağdaşı Şeyh Cüneyd'i Diyarbekir civarında görmüş olması gerekir. 1457 tarihinde Bidlîsî'nin Rey/Sulakân'da dünyaya geldiğini göz önüne alacak olursak bu kısa süreli görüşme Sulakân dönüşü gerçekleşmiş olmalıydı. İdris, kendisine atfedilen Şah İsmail'e yazdığı bu methiyede babasının zahirî ilimleri ve bâtını Şah İsmail'in dedesi Şeyh Cüneyd'ten öğrendiğini ifade ederken babası ile Şeyh Cüneyd arasındaki ciddi bir üstat-şagird ilişkisine ışık tutar. Muhtemelen Hüsameddin Bidlîsî, Hasan-ı Rumlu'nun bahsettiği Cüneyd'in binlerce müridinden biriydi ve kısa süreli de olsa ondan dersler almıştı. Bidlîsî, babasının Cüneyd'in şagirdi olduğunu, dedelerinin her zaman şahın dedelerinin hizmetinde olageldiğini kendisinin de şahın hizmetçisi ve kulu olduğunu belirtmişti.

Dervişliğe meyyal Uzun Hasan'ın bütün tarikat erbablarına, sufi ve dervişlere eşit mesafede yaklaştığı, revaç verdiği, koruyup kolladığı, hatta daha ileri gidilerek Şeyh Cüneyd ile arasındaki yakınlıktan dolayı Cüneyd'in müridi olduğu yolundaki iddiaların yayıldığı bir ortamda Şîî-mehdici bir tarikat olan Nurbahşîye'nin müritlerinden birisi olan, bu uğurda mesafeleri dahi göz önüne alarak Rey gibi uzak bir coğrafyaya mürşidini ziyaret etmek için giden, Hüsameddin Ali'nin bir başka sufi tarikat olan Safevî tarikatının pirinin hizmetinde bulunması ve ondan dersler alıp onun “şagirdi” olması pek muhtemeldir. Üstelik aralarındaki yaş

¹⁰⁴ Muhammad Aref Ispanaqchipashazadeh, *İnqilab al-Islam Beyn al-Khavass va al-Avam*, Haz. Rasool Jafarian, Tehran 1379, s. 28; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 27.

¹⁰⁵ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2006, s.394–395.

farkı mürşid-mürid ilişkisini gerektirecek düzeydeydi. Diğer taraftan dönemin atmosferi böyle bir ilişki kurmak için elverişli sayılırdı. Zira tasavvufi nitelikli mehdici-mileryan hareketlerin İran ve Anadolu’da zirve yaptığı 15. yüzyılda sufilerin ve dervişlerin benzer karakterdeki hareketlere katılmaları oldukça anlaşılabilir bir durumdu. Hüsameddin Ali’nin ilk olarak Akkoyunlu saray çevresine ne zaman girdiği bilinmemekle beraber eğer Şah İsmail’in dedesi Şeyh Cüneyd ile Amid civarında görüşmüş ise onun bu tarihlerde (1456–1459) Uzun Hasan’ın, saray çevresinde himaye ettiği ulema ağına dâhil olmuş olmasına ihtimal verilebilir.

Bidlîsî’nin aktardığı ve gözleme dayanan ikinci olay Sulakân’daki ikametinin ardından İran’dan dönüldüğüne ve hala Bidlîs’de bulunulduğuna işaret etmektedir. Uzun Hasan ile Karakoyunlu Cihanşâh arasında 12 Rebiülâhır 872’de (10 Kasım 1467) gerçekleşen savaş öncesinde İdris, Muş Ovası üzerinden Diyarbekir’e doğru gelen Karakoyunlu Cihanşâh’ın ordusunu babasıyla birlikte gördüğünü belirtmektedir. Henüz o tarihte on yaşında bir çocuk olan İdris, orduyu toplandığı yerde seyretmeye geldiğini ve ordunun kalabalıklığı ve görkeminden hatırında kalanları yazar¹⁰⁶. Onun anlatımına göre Muş Ovası’ndan çıkıp Bidlîs hudutlarından geçerek Diyarbekir’e doğru yönelen Karakoyunlu Cihanşâh’ın ordusunu bu güzergâh arasında bir yerde gördüğünü söylemektedir.

Akkoyunlu kaynakları, İdris’in bizzat tanıklık ettiği bu sahneyi doğrular nitelikte bilgi verir. Bu kaynaklarda Cihanşâh’ın Hürmüz, Kenc, Mukrân, Gilân, Taberistan, Fars ve Irak’tan topladığı hayvanlar, silahlar, cephaneler ve zırhlarla donanmış kalabalık bir orduyu Muş Ovası’na getirdiği ve burada kurulan çadırlardan ovanın dahi görülemediği yazılmaktadır¹⁰⁷.

Safevî kaynakları da Akkoyunlu kaynaklarına uygun olarak Cihanşâh’ın Muş Ovası civarında Uzun Hasan’ın konakladığı menzilin çok yakınına yerleştiğini ve yaz mevsimini burada geçirdiğini yazmaktadır¹⁰⁸. Uzun Hasan bu zaferin ardından Fatih Sultan Mehmed’e gönderdiği fetihnamede Karakoyunlu Cihanşâh’ın ordusuyla birlikte Muş Ovası yolundan hareket ederek Çapakçur civarına gelip nüzul ettiklerini

¹⁰⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 19b; Yıldırım, **İdris-i Bidlîsî Heşt Behîşt VII Ketibe: Fatih Sultan Mehmed Devri 1451–1481**, s. 30.

¹⁰⁷ Ebubakr-i Tihriânî, **Kitab-ı Diyarbakriyya**, Haz. Necati Lugal-Faruk Sümer, Ankara 1993, s. 418.

¹⁰⁸ Ghiyas al-Din b. Humam al-Din Khvandamir, **Habib al-siyar**, c. 4, Tehran 1380, s. 86.

belirtmektedir¹⁰⁹. İdris ve babası Hüsameddin Ali, Karakoyunlu ordusunun çadırlarını Muş Ovası civarında görmüşlerdi. Zira o tarihlerde Bidlîs'te ikamet etmekteydiler. İdris'in burada ordunun kalabalıklığı ile ilgili verdiği tanımlamalar Akkoyunlu kaynaklarındaki tanımlamalara uymaktadır.

Hüsameddin Bidlîsî, Sulakân'dan döndükten sonra kısa süreli olarak Şeyh Cüneyd buluşmasının ardından¹¹⁰ 1465–66 yılından biraz önce en az üç kuşaktan bu yana atalarının yaşadığı şehir olan Bidlîs'e yerleşti. Bunu gösteren kesin tarih, aileye ait vakıf kayıtlarıdır. Aşağıda genişçe değinileceği üzere Hüsameddin Ali'nin, Bidlîs'in Rojiki Kürt beyi Mîr Şeref ile ortaklaşa sahip olduğu vakfın ve kendisine ait diğer vakıfların tarihi 870/1465-66'dır¹¹¹. Hüsameddin Bidlîsî, sufi tarikat mensup ve halifelerinin, mürşitlerinin yanından ayrıldıktan sonra kendi memkeletinde irşat faaliyetini sürdürmek şeklinde izledikleri geleneğine uyarak tüm diğer Nurbahşî halifeleri gibi kendi memleketinde propaganda yapmaya başladı. Bidlîs zaten Hüsameddin Ali'nin doğrudan ayrılarak Sulakân'a gittiği yerd. Ailenin burada köklü bir geçmişi vardı, dedelerinden bu yana şehrin önde gelen saygın ve imtiyazlı ulema sınıfından idiler. Bidlîsî'nin babası Mevlanâ Hüsâmeddin Ali ve dedesi Şeyh Taceddin Hacı Hüseyin ve onun babası Mevlanâ Mecdüddin el-Bidlîsî, Bidlîs'in en önemli mutasavvıf sülalesi olarak tanınıyordu ve kendilerine verilen ikta'lardan anlaşılacağı üzere Bidlîs'in Kürt beylerinin himayesi altındaydılar¹¹².

İdris'in dedeleri zamanında Bidlîs şehri, Şîî Karakoyunluların nüfuz sahasında idi ve Cihanşah'a tabi olan Rojiki Kürtlerinden Mîr Şemseddin, Mîr İbrahim gibi Bidlîs beyleri tarafından idare ediliyordu¹¹³. Hüsameddin Ali oğlu İdris ve ailesinin diğer fertleriyle Rey/Sulakân dönüşü Bidlîs'e geldiğinde beyliğin

¹⁰⁹ Muhammad Husayn Amir Ardush, **Uzun Hasan-e Aqqyunlu va Siyasetha-e Sharqi va Gharbi**, Tehran 1381, s. 75; Uzun Hasan'ın Fatih'e gönderdiği fetihname için bkz, **Esnad va Mukatebat-e Tarikhi-e Iran az Timur ta Shah Ismail**, Haz. Abd al-Husayn Navai, Tehran 1370, s. 554–556.

¹¹⁰ Bu görüşmenin nerede olduğuna dair kesin bir bilgi bulunmaz. Hüsameddin Ali'nin kısa süreli Diyarbekir çevresinde kalma ihtimali olacağı gibi Şeyh Cüneydin de Diyarbekir'de kaldığı üç yıl içerisinde propaganda faaliyetleri çerçevesinde dönemin önemli bir tasavvuf merkezi olan Bidlîs civarında kalmış olmasına ihtimal verilebilir.

¹¹¹ TD, nr. 413, s. 211.

¹¹² TD, nr. 413; Şeref Han Bidlîsî, **Şerefnâme**, c.1 s. 415.

¹¹³ Karakoyunlular ile Bidlîs beyleri arasında baba-evlat ilişkisine benzeyen sağlam bir ilişki vardı; o kadar ki Kara Yusuf, Bidlîs beyi Melik Şemseddin'e “oğlum” diye hitap ediyordu. O zamanki Bidlîs hâkimi Emir Şemseddin, Kara Yusuf'u Timurla olan mücadelelerinde desteklemişti. Hatta bir defasında Kara Yusuf ona sığınmıştı. Kara Yusuf, Timur ordularını yenip Azerbaycan'ın tümünü ele geçirdiğinde aralarındaki dostluktan dolayı Bidlîs beyi Melik Şemseddin'e Bidlîs vilayetinin ona ait olduğunu pekiştiren bir ferman çıkardı. (1406) Bkz., Şeref Han Bidlîsî, **Şerefnâme**, c. 1, s. 374–387.

başında Mîr II. İbrahim bulunuyordu. Hem tahrir kayıtları hem de Şeref Han'ın bu konuda verdiği bilgiler o zamanlarda şehir nüfusunun çoğunluğunun Ermeniler'den oluştuğunu göstermektedir¹¹⁴. Müslümanlar ise çoğunlukla Şafî ve kısmen de Hanefî mezhebine mensuptular¹¹⁵. Şeref Han, Bidlîs'in her zaman "fazıl ve âlimlerin toplandığı yer, bilginlerin merkezi" konumunda olduğunu yazmaktadır. Mevlana Abdurraman Bidlîsî, Şeyh Ammar Yasir el-Bidlîsî, Şeyh Ebu Tahir Kürdî ve Hüsameddin Bidlîsî bunlardan sadece bir kaçıydı¹¹⁶. Bunlardan Şeyh Ammar Yasir el-Bidlîsî, silsilesi Cüneyd-i Bağdadî'den Hasan el-Basrî ve Hz. Ali'ye kadar uzanan bir tarikatın Bidlîs'teki temsilcisi konumundaydı. Seyyid Muhammed Nurbahş'ın ondan "veli, mürşit, zahir ve batın ilminin âlimi, zamanının yegâne evliyası, müctehid" şeklinde bahsetmesi aralarında tasavvufî açıdan bir yakınlık olabileceğini düşündürebilir¹¹⁷. Ammar Yasir el-Bidlîsî'nin burada oluşu 15. yüzyılın sonunda Bidlîs'i İranlı sufileri cezbeden bir yer haline getirmişti¹¹⁸. Her ne kadar Şeref Han, Bidlîs'i daha çok Sünniliğiyle ön plana çıkarma gayreti sergilese de bu, aşırı Şîî ve heterodoks eğilimli bir çevrenin olmadığı anlamına gelmiyordu. 1450 civarında yani Hüsameddin Ali'nin yaşadığı dönemde Gıyaseddin el-Esterâbâdî tarafından yazılan Hurûfî metni *İstivânâme* şer'î yükümlülüklerin cennette yaşandıklarından dolayı gerçek müminleri bağlamadığını iddia eden "sapkın" bir öğretinin kaynağı olarak Derviş Hacı İsa Bidlîsî'den söz etmektedir. Yine Şeyh Bedreddin'in öğretisinin izleri de aynı bölgede takip edilebilir. Bedreddin'in mistik hocası Bidlîs'in Ahlat kasabasında olan Hüseyin Ahlâtî idi¹¹⁹. Derviş Hacı İsa Bidlîsî'nin çağdaşı olan Hüsameddin Bidlîsî de Şîî-sufî-mehdici Nurbahşî tarikatının takipçisi olarak mevcut ortodoks ulemanın dışında bir profil çiziyordu. Bütün bunlar Bidlîs'in 15. yüzyılda sanıldığı gibi sadece mutaassıp Sünniliğin hâkim olduğu bir atmosfer olmaktan

¹¹⁴ 1540 tahririne göre şehir merkezindeki 26 mahalleden 16'sı Ermeni 10'u ise Müslüman nüfustan meydana geliyordu. Sadece şehir merkezinde toplam nüfus olan 1.481 rakamının 358'ini (283 hanede) Müslüman, 1.124'ünü ise Hristiyan Ermeniler oluşturuyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz., TD. nr. 413, s. 2-16.

¹¹⁵ Şeref Han Bidlîsî, *Şerefnâme*, c.1 s. 341.

¹¹⁶ Şeref Han Bidlîsî, *Şerefnâme*, c.1 s. 345.

¹¹⁷ Hafız Husayn Karbalâî Tabrizî, *Rawdat al-jinan va jannat al-janân*, Ed. Jafar Sultan al-Qurra'i, c.2, Tehran 1965/1344, s. 335-36.

¹¹⁸ Şeyh Necmeddin Kübra, Huzistân'da hankâhında kaldığı Şeyh İsmail Kasrî'nin tavsiyesi ile tarikat öğretilerini almak için buradan Bidlîs'e gelmişti. Bkz., Hafız Husayn Karbalâî Tabrizî, *Rawdat al-jinan va jannat al-janân*, c. 2, s. 333.

¹¹⁹ Martin van Bruinessen, *Kürtlük, Türklük, Alevilik*, Çev. Hasan Yurdakul, İstanbul 2011, s. 97-98.

ziyade hem ortodoks hem de heterodoks ulemanın yetiştiği, canlı bir tasavvufi atmosfere¹²⁰ sahip bir yer olduğuna işaret etmektedir. Bidlîsî, Hristiyan/Ermenilerin çoğunlukta, Müslümanlarının ise ortodoks ve heterodoks eğilimlere sahip olduğu, her iki dini topluluğun da Bidlîs'in Kürt beylerinin tebaası addedildiği böyle mistik bir atmosferde yetişti.

Bidlîs beylerinin müttefiki ve koruyucusu Karakoyunlu Cihanşah, 1467'de Uzun Hasan tarafından öldürölüp toprakları ele geçirildiği vakit yukarıda da belirttiğimiz gibi aile Mîr II. İbrahim'in idaresi altındaki Bidlîs'te yaşıyordu ve Cihanşah'ın ordusunun geçişini buradayken görmüşlerdi. Şehrin en önde gelen ulema ailesinden olmaları dolayısıyla Mîr II. İbrahim zamanında kendilerine ikta' olarak Gevâr nahiyesine tabi Ermeni nüfusun yaşadığı Oktağ köyünün hâsılatı ve Bidlîs Kalesi'nin altındaki köprünün kenarında bulunan bir değirmenin gelirleri verilmişti. Bidlîs beylerinin bu şekilde yararlılık gösteren birçok kimselere, sufi ve dervişlere ikta tevcih ettiğinden bizzat Şeref Han bahsetmektedir. Üstelik bu tevcihatı yaparken Bidlîs beylerinin, ortodoks ya da heterodoks ulema/sufi-derviş ayrımı yapmadığı Hüsameddin Bidlîsî örneği üzerinden rahatlıkla görülebilir. Bir başka örnek olarak yukarıda bahsi geçen heterodoks dervişlerden, Hüsameddin Bidlîsî'nin muasırı Derviş Hacı İsa Bidlîsî'ye bir zaviye tahsis edilmiş ve Tatvan'a bağlı Ermeni köyü Hacirlu'nun gelirlerinin bir kısmı bu zaviyeye vakfedilmişti¹²¹. Hüsameddin Bidlîsî'nin ailesine tevcih edilen bu ikta gelirleri iki ayrı evladiye vakfı altında toplanmıştı. Bu iki vakfın gelirleri de Hüsameddin Ali'nin vakıf şartı gereğince ailenin soyu devam ettikçe aile fertlerine ait olacak, fertlerin soyunun inkita'mın ardından ise Hüsameddin Ali'nin Bidlîs'te inşa ettirdiği Şeyh Ebu Tahir Zaviyesi'nin olacaktı. Bu vakfiyenin tarihi 870/1465–66 yılı idi ve aile bu iki vakfı da Bidlîs beylerinin iki çocuğuyla müştereken tesahüp ediyordu¹²². Bu kayıt aynı zamanda ailenin Bidlîs'te olduğuna işaret etmektedir. Şeyh Ebu Tahir Kürdî olarak da bilinen ve evliya menkıbelerinde bahsi geçen bu zat Bidlîs'in saygın âlimlerinden birisiydi

¹²⁰ Bitlis tahririnde şehire bu tasavvufi atmosferi bahşeden sufilerin zaviyelerinin çokluğu dikkat çekicidir. **TD**, nr. 413, s. 203–211.

¹²¹ Bitlis tahririnde kendisinden Şeyh İsa olarak bahsedilen ve zaviyesine gelir tahsis edilen kişi Derviş Hacı İsa Bidlîsî olmalıdır. **TD**, nr. 413, s. 208.

¹²² **TD**, nr. 413, s. 211.

ve Hüsameddin Ali'nin daha sonra adına zaviye inşa edecek olmasına bakılırsa muhtemelen bir sufi olarak bu şeyhin dergâhında bir müddet hizmette bulunmuştu¹²³.

Uzun Hasan, Cihan Şah'ı öldürdükten sonra (1467) Bidlîs vilayetini istila etmesi için Bijenoğlu Süleyman Bey komutasında büyük bir ordu gönderdi. Bidlîs emiri Mîr II. İbrahim üç yıl sürecek olan bu Akkoyunlu kuşatmasına direndi. Kaleleri sağlamlaştırdı, şehri tahkim etti. Kuşatma süresi uzayınca yiyecek ve mühimmatın tükenmesinden ve açlığın, öldürücü hastalıkların yayılmasından ötürü kuşatma altındaki halk sıkıntı içine düştü. Açlık ve hastalık birçok ölümlerin yaşanmasına yol açtı. Bidlîsî ailesi de bu uzun süren kuşatmadan etkilendi. Netice de iki taraf da barış yapmak durumunda kaldı. Mîr İbrahim, kaleyi Akkoyunlu Bijenoğlu Süleyman Bey'e teslim etti ve Tebriz'e Uzun Hasan'ın sarayına gitti. Akkoyunluların Bidlîs'teki egemenlikleri yirmi dokuz yıl sürecekti. Mîr İbrahim yanına şehrin ileri gelenlerinden on iki aileyi de alarak Tebriz'e hareket etmişti. Bidlîsî ailesi muhtemelen bu zorlu kuşatma yılları zamanında ya da Akkoyunluların şehri ele geçirmelerinin ardından Bidlîs'ten ayrıldı. Muhtemelen Mîr İbrahim'in kuşatmanın sona erip şehrin teslim edildiği 1470 yılında yanında Tebriz'e götürdüğü on iki aileden birisi de Bidlîsî ailesi olmalıydı. Zira Bidlîs beyleri, Bidlîsî ailesine onlarla müşterek vakıf kuracak, iktâ tahsis edecek ve şehrin en arif sülalesi olarak tanıyacak kadar yakın idiler¹²⁴.

Aile, 1470'lerin hemen başındaki Tebriz ikametinden önce Bidlîs'te ikamet etmişti. Bu süre zarfında Hüsameddin Bidlîsî tasavvufî faaliyetlerine devam ederken oğlu İdris de hem babasının yanında hem de medresede ilk eğitimini almaya başladı. Bidlîsî kendi kitap ve mektupları arasında sadece iki yerde Bidlîs civarında bulunduklarına dair ipuçları verir. Bunlardan birincisi, Çaldıran Savaşı'ndan sonra Kürt beyleri arasında ittifak sağlamak için "Urmi'den Uşni'ye Amid'ten Malatya'ya kadar olan Kürt beldelerine" gönderildiğinde "ırsî bağlardan ve yakınlıklardan kaynaklanan eski ilişkiler ve dostlukları" sayesinde onlarla irtibat kurduğunu yazarak bir taraftan Kürt kökenli oluşuna vurgu yaparken diğer taraftan da o civardaki

¹²³ Abdurrahman Câmî, *Nefhâtü'l-üns* (Evliya Menkıbeleri), Haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İstanbul 2011, s. 489-491; Şeref Han Bidlîsî, *Şerefnâme*, c.1, s. 345.

¹²⁴ Şeref Han Bidlîsî, *Şerefnâme*, c.1 s. 387-390.

ikametine ve o çevreyle olan ilişkilerine ışık tutar¹²⁵. İkinci olarak da 1511 yılından önce İstanbul'dan ayrılmak istediğinde alışık olduğu bir memleket olan Diyarbekir'e gitmek niyetinden bahsetmesi, bunun öncesinde bir müddet de olsa o civarda kaldığına işaret eder¹²⁶. Aile Bidlîs'teki ikametlerinin ardından 1473 tarihinden önce kesin olarak Tebriz'e yerleşti¹²⁷. Tebriz'e gelip yerleşmelerinde Bidlîs'in Akkoyunlularca ele geçirilmesinin ve uzun süren kuşatma, kıtlık ve hastalık sonucunda birçok ölümlerin yaşanmasının, Bidlîsî ailesinin adeta hamisi olan Bidlîs beylerinin Tebriz'e gelmesinin ve Akkoyunlu payitahtının buraya taşınmasının dışında önemli bir neden daha vardı; bu kuşkusuz Tebriz'in önemli bir Nurbahşî merkezi olmasıydı.

Seyyid Muhammed Nurbahş'ın ölümünden sonra Tebriz, Nurbahşî şeyhlerinin en hareketli olduğu merkezlerden biri haline gelmişti. 15. yüzyılın ilk yarısında Tebriz'deki bu dikkate değer varlık Nurbahş'ın İran'ın Kürt ve Lur bölgelerindeki faaliyetleri ve kazandığı takipçileriyle doğrudan ilintiliydi. Nurbahşî şeyhlerinin Tebriz'deki faaliyetlerine ek olarak şehir, Nurbahşîye hareketinin Osmanlı İmparatorluğu topraklarına doğru bir yayılım ağını da destekliyordu. Nitekim daha önce de bahsedildiği gibi iki Nurbahşî halifesinin Osmanlı topraklarına gidip, Fatih tarafından kabul gördüğü de bu çerçevede açıklanabilir. Osmanlı topraklarındaki bu yayılma Seyyid Muhammed Nurbahş'ın Kürt halife/müritleri aracılığıyla gerçekleşiyordu. Tebriz'de bulunan Nurbahşî şeyhlerine ait türbeler buranın önemli bir Nurbahşî merkezi olduğunun en önemli kanıtıdır. Hüsameddin Ali Bidlîsî Nurbahşî, Muhammed b. Sa'd Hemedânî, Zünnûn Nurbahşî Tebrizî, Nadir Kulu, Baba Receb Nurbahşî, Şeyh Kasım Kardgar, Pir Hüseyin Kardgar ve Muhammed Siyahpûş gibi Nurbahşî takipçileri tarafından sıklıkla ziyaret edilen isimler Nurbahşîler'in Kahire, Bağdat, Şirâz ve Anadolu dışında, Tebriz'deki merkezlerinin önemli halifeleri konumundaydı¹²⁸. Bu halifeler Nurbahş'ın ölümünün ardından burayı kendilerine merkez edinmişlerdi.

¹²⁵ İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 237.

¹²⁶ Bidlîsî'nin II. Bayezid'e yazmış olduğu bu arıza için bkz, *el-Münşeat min kurbi zuhurü'd-devleti'l-Osmaniye ila aheri ahdi Selimü'l-evvel: Min tahrirati İdris el-Bidlîsî va Lâmi'î va gayruha*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3879, vr. 1a-1b.

¹²⁷ 1473 tarihi ailenin Tebriz'de olduğunu gösteren kesin kanıttır. Zira bu tarih baba Hüsameddin Bidlîsî'nin Tebriz'de kaleme aldığını birkaç eserin tarihidir.

¹²⁸ Bashir, *The Nurbakhshiye Between the Medival and Modern Islam*, s. 167.

1. 1. 3. Doğu'nun Cezbesi: Tebriz'de İkamet

Üzerinde tartışılması gereken bir diğer önemli husus da Hüsameddin Ali Bidlîsî'nin Akkoyunlu Uzun Hasan'ın sarayında nişancılık görevini ifa ve payitahtın Tebriz'e taşınmasının ardından burada da eski görevine devam edip etmediği meselesidir. Hemen belirtilmelidir ki Hoca Sadeddin Efendi'nin *Tâcü't-Tevârîh* adlı eseri kaynak gösterilerek ortaya atılan Hüsameddin Ali'nin, Uzun Hasan döneminde Diyarbakir'de münşilik görevinde bulunduğu bilgisi hiçbir tarihi gerçeğe dayanmayıp bu kaynağın yanlış okunmasıyla ortaya çıkan bir bilgidir ve daha sonraki araştırmacılar tarafından tekrarlanagelmıştır. Oysa adı geçen eserde kendisinden münşi olarak bahsedilen baba Hüsameddin Ali değil oğul İdris-i Bidlîsî'dir.¹²⁹ Üstelik muasır hiçbir Akkoyunlu kaynağında (*Kitab-ı Diyarbakriyya* ve *Tarih-i Âlem-ârâ-yı Amini*) Hüsameddin Ali'den münşi olarak bahsedilmez. Uzun Hasan'ın inşa makamını üstlendiği bilgisinin herhangi bir doğruluk payı da yoktur. Zira Uzun Hasan'ın divanında inşa makamını üstlenen isimlerden en önemlisi Hacı Seydi Muhammed Münşî-i Şirâzî idi ve muhtemelen Diyarbakir payitaht iken bu görevine başlamış, Tebriz'e taşınmasının ardından 1473 yılına değin münşiliğine devam etmişti¹³⁰. Yine saray tarihçisi *Kitab-ı Diyarbakriyya*'nın müellifi Ebubekr-i Tihranî'nin de Uzun Hasan döneminde divan-ı inşa makamında bulunduğunu bilmekteyiz¹³¹. Bunların yanında kaynaklara yansıdığı kadarıyla Uzun Hasan'ın münşiliğini yapmış bir diğer isim de Hacı Celalü'l-İslam Saedî idi¹³². Dolayısıyla Akkoyunlu sarayında bulunmuş olan Hacı Seydi Muhammed Münşî-i Şirâzî, Ebubekr-i Tihranî, Hacı Celalü'l-İslam Saedî, 1481 yılı öncesine bu göreve getirilen İdris-i Bidlîsî ve 1487 yılı öncesinde bu göreve başlamış olduğunu bildiğimiz Fazlullah ibn Ruzbihan gibi münşilerin isimleri Akkoyunlu kaynaklarında açıkça zikredilirken Hüsameddin Ali'nin adına münşi olarak rastlanılmaması bu bilginin

* Ne güzel bir mevsim, ne cömert bir Hüsrev! Allah'ım onun saltanatını kötü gözlerin nazarından koru!

¹²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârîh*, c.2, s. 566.

¹³⁰ Ebubekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbakriyya*, c. 2, s. 582.

¹³¹ İdris-i Bidlîsî, *Mecmû'a-i Münşeat*, İÜ. Nadir Eserler Ktp., F 906, vr. 17a.

¹³² Fazl Allah Ibn Ruzbihan Khunji Isfahani, *Tarikh-i Alam Aray-i Amini*, Haz. Muhammed Akbar Ashiq, Tehran 2003, s.174.

doğruluğunu sorgulamamızı gerektirir. Fatih Sultan Mehmed ile Uzun Hasan arasında 1473’de gerçekleşen Otlukbeli Savaşı sonrasında Akkoyunlu bürokrat ve âlimlerinden olup sarayda münşilik görevini yapmakta olan Hacı Seydi Muhammed Münşî-i Şîrâzî de Fatih’in eline düşmüştü¹³³. Bu tarihten hemen sonra bu göreve kimin getirildiği bilinmemekle beraber ileride değinileceği gibi 1481’den önceki bir tarihte İdris-i Bidlîsî’nin 1487’de ise Fazlullah ibn Ruzbihan münşi olarak bu görevi sürdürdüğü bilinmektedir. Şu halde Akkoyunlu sarayında münşilik makamında bulunanların isimleri bu şekilde kaynaklara yansımışken Hüsameddin Ali’nin münşi olarak bu kaynaklarda zikredilmemesi, onun zannedildiği gibi münşi olmadığına işaret etmektedir.

Üstelik kendisi de Sultan Yakub’un münşiliğini yerine getiren Bidlîsî, babasının münşilik kariyerine hiç değinmemektedir. Şayet böyle bir bilginin doğruluk payı olsaydı babasından yer yer bahsettiği eserlerinde bu konuya da mutlaka değineceği düşünülebilirdi. Hâlbuki Bidlîsî, babasının bürokratlığından ziyade onun sufilik ve âlimliğine vurgu yapar. Gerçekten de Hüsameddin Bidlîsî, başta *Risâletü’l-Huda* ve *Şerefnâme* olmak üzere kendisinden bahseden bütün muasır kaynaklarda bu tartışmalı bürokratik kariyerinden ziyade sadece âlimliği, sufiliği ve samimi tarikat müritliği sıfatıyla karşımıza çıkmaktadır. Rey/Sulakân’daki ikameti, Şeyh Cüneyd ile olan ilişkisi, Şîrâz’da Devvânî’nin meclislerine katılması gibi daha birçok örnek onun hayatı boyunca bu mistik-sufî çevrelerin içinde olduğuna işaret eder. Nitekim Sultan Yakub’a takdim etmek istediği ancak onun ölümünden dolayı bunu gerçekleştiremediği, 1490 yılı sonrasında kaleme aldığı bir eserinde çocukluğundan bu yana Kur’an’daki hakikatlerin sırlarını keşfetmekle meşgul olduğunu dile getirmesi tasavvufî kimliğini vurgulaması açısından oldukça önemlidir¹³⁴. Bu haliyle saray içerisindeki bürokrat sınıfından birisinin profilinden ziyade Uzun Hasan ve oğlu Yakub’un himayesi altında bir ucuyla saraya eklenilen mistik bir sufî çevrenin bir parçası olarak dikkat çekmektedir. Hamisi olarak gördüğü Sultan Yakub adına eser kaleme almaya çalışması bunun bir başka somut örneğidir.

¹³³ Ebubekr-i Tihirânî, *Kitab-ı Diyarbakriyya*, c. 2, s. 582; Dikkate değer bir diğer önemli detay da münşilerin her zaman sultanın maiyetiyle hareket etmesi, savaşlara dahi katılmasıdır. Eğer Hüsameddin Ali, bu tarihte böyle bir vazifeyi deruhte etmiş olsaydı tıpkı Şîrâzî gibi bu savaşa katılabilir, esir edilen tüm diğer devlet erkânıyla aynı akibeti paylaşabilirdi.

¹³⁴ Hüsameddin Ali en-Nurbahşî, *Câmi’ü’t-tenzîl ve’t-tevîl*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 109, vr. 1b.

Sonuç olarak hem Bidlîs hem de Tebriz’de iken iyi birer hami olan Akkoyunlu sultanlarının kendi çevrelerinde şekillendirdiği her çeşit sufi akım ve tarikattan gelen mistik atmosfere eklemlenmiş bir halka olarak gösterilebilecek olan Hüsameddin Ali’nin münşiliğine kaynaklarda rastlanmaz, bu durum yanlış okuma ve yorumlarla ortaya atılmış ihtiyatla ele alınması gereken meseledir.

Yaygın olarak tekrarlanagelen Karakoyunlu Cihanşâh’ın, Uzun Hasan tarafından 1467’de yenilgiye uğratılıp topraklarının tamamıyla ele geçirilmesinden iki yıl sonra 1469’da Akkoyunlu başkentinin Diyarbekir’den Tebriz’e nakledilmesiyle, Hüsameddin Ali’nin ailesiyle birlikte Tebriz’e yerleşmesi meselesi de hiçbir tarihi kaynağa dayanmaz. Zira o tarihte aile Diyarbekir’de değil, Bidlîs’te ikamet ediyordu. Akkoyunluların Bidlîs kuşatması ardından şehri terk edip Tebriz’e göçen aileler arasında yer almış olmaları ihtimali daha mantıklı bir çerçeveye oturmaktadır. Diğer taraftan Hüsameddin Ali bizzat Nurbahş’ın ruhanî koruması altında kalmış ve tarikat öğretilerini doğrudan ondan ikmal etmiş birisi olarak tüm diğer Nurbahşî halifeleri gibi Tebriz’e yerleşmeyi uygun bulmuştu. Bu yerleşmenin 1473 yılından önceki bir tarihte gerçekleşmiş olduğu kaynaklara dayanılarak rahatlıkla ileri sürülebilir. Şöyle ki; Bidlîsî *Hakku’l-mubîn fi şerh-i hakki’l-yakîn* adlı eserinin önsözünde hac dönüşü Uzun Hasan’ı ziyaret için Tebriz’e gelen Molla Câmî’nin de içinde bulunduğu bir hac kafilesini babasıyla birlikte karşılamaya gittiklerini anlatırken 1473’ten sonra kesin olarak Tebriz’de ikamet ettiklerini kaydeder. Benzer şekilde Bidlîsî, henüz on altı yaşında medrese çağındaki bir talebe olarak istinsah ettiği risalelerden biri olan Hacı Safiyüddin Abdelmümin’in *Risaletü’l-edvârü’l-mûsikî* adlı eserin istinsah kaydına düştüğü Zilhicce 877 (Nisan-Mayıs 1473) Tebriz tarihi ve yeri bu tarihten önce gelinip Tebriz’e yerleşildiği kanaatini kesinleştirmektedir¹³⁵. Ancak diğer taraftan bazı karineler, Tebriz’deki ikamet başlangıcını 1473 tarihinden birkaç yıl öncesine götürmeye yardımcı olur. Bunlardan en önemlisi İdris’in, babasının ruhanî koruması ve yetiştirmesi altında daha on dört yaşındayken 876 (1471–72)’da Tebriz’de ilmî bahislere, felsefî ve tasavvufî tartışmalara katıldığı bilgisidir¹³⁶. Bu son bilgi ailenin, Bidlîs’in 1470’te

¹³⁵ İdris-i Bidlîsî, *Mecmû’a*, vr. 201a.

¹³⁶ İdris-i Bidlîsî, *Hakku’l-Mubîn fi şerhi risaleti’l-hakki’l-yakîn*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2338, vr. 3a.

Akkoyunlular tarafından alınmasının hemen ardından şehri terk eden aileler arasında bulunma ihtimalinin olduğu görüşünü güçlendirir.

15. yüzyıl İranı'nın büyük filozofu ve mutasavvıfı, bir bilim ve kültür merkezi olan Herat'ın zengin Timurlu yöneticisi Sultan Hüseyin Baykara'nın himayesindeki Nakşibendî şeyhi Molla Abdurrahman Câmî, hac dönüşü Halep üzerinden 17 Ekim 1473'te Tebriz'e geldiğinde Uzun Hasan onu karşılaması için en yakınlarından saray tarihçisi *Kitab-ı Diyarbakriyya*'nın müellifi Ebubekir Tehrânî ve Derviş Kasım Şakadil'i göndermişti. Bu kişilerin ardından diğer büyükler ve ileri gelenler takip etmişlerdi¹³⁷. Bidlîsî, Tebriz'de ikametleri esnasında Horasan hacılarının şehirlerine geldiğini ve aralarında Molla Câmî'nin bulunduğunun şehirdeki tekke ve medrese çevrelerince işitildiğini, ilim ve irfan talebinin daha başlarında bulunan bir *sâlik* olarak kendisinin de bu haberi duyar duymaz onu görmeye gittiğini ve tertip edilen mecliste onlarla sohbet etme fırsatı bulduğunu yazar¹³⁸.

Hayatının büyük bir bölümünü Tebriz'de geçiren Hüsameddin Ali, buradayken de ilmî çalışmalarına devam etmiş, Akkoyunlu sarayından büyük himaye gören sufi çevrelerden Celâleddin Devvânî, Seyyid Mîr Sadrüddin, Mevlânâ Muhammed Şârih, Mevlânâ Ali-i Şifkî, Seyyid Murtaza-yı Şerifi, Mevlânâ Şemseddin Behrâm-ı Bahhâs ve Emîr Fahrüddin Haydar gibi zamanın ulemasıyla İbrahim Gülşenî'nin meclislerinde bulunduğunu bilmekteyiz¹³⁹. *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*'de yer alan bu bilgi Hüsameddin Bidlîsî'nin bu süre içerisinde sadece Tebriz'de kalmadığı devrinin en fazıl mutasavvıf ve âlimlerinden Celaleddin Devvânî'nin meclislerinde bulunmak için Şîrâz'a kadar gittiğini ortaya çıkarmaktadır. Karakoyunlu Cihan Şah'ın 1465 yılında Tebriz'de yaptırdığı Gökmedrese'de (Muzafferiye Medresesi) müderrislik yapan ve Akkoyunlular'ın Tebriz'i ele geçirmesinin ardından Irak'a giden Devvânî bir müddet sonra tekrar Şîraz'a dönmüş ve hayatının büyük bir kısmını burada geçirmişti. 1478 yılında Akkoyunlu tahtına oturan Sultan Yakub, Devvânî'yi merkezi Şîraz olan Fars eyaleti *kâdilkudât*lığına tayin etmişti. Dolayısıyla Devvânî, Uzun Hasan ve Sultan Yakub

¹³⁷ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 103.

¹³⁸ İdris-i Bidlîsî, *Hakku'l-Mubîn fi şerhi risaleti'l-hakki'l-yakîn*, vr.3b.

¹³⁹ Muhyî-i Gülşenî, *Menakıb-ı İbrahim Gülşenî*, s. 40–41, 126.

zamanında Şirâz'da kalmış, Hüsameddin Bidlîsî de, İbrahim Gülşenî ile birlikte bu maksatla Şirâz'a seyahat etmişti. Bu anlatıda Devvânî'yi ön plana çıkarmamızı gerektirecek en önemli husus da Bidlîsî'nin üzerinde büyük bir tesir bırakacak olmasıydı.

Bu kısa süreli seyahatlerinin dışında Nurbahş'ın bir halifesi olarak diğer halifeleri gibi Tebriz'de faaliyetlerine devam etti. Hz. Ali'nin, *Hutbetü'l-Beyân*'ına 893/1487–88 yılında Tebriz'de *Şerh-i Hutbetü'l-beyân-ı Emirü'l-Müminîn Ali* adında bir şerh yazdı. Allah'ın velîsi (*Aliyyen Velîyullah*) olarak takdim ettiği Hz. Ali'nin faziletlerinden, Hz. Muhammed'in Hz. Ali ile ilgili hadislerinden bahsettiği eserinde Hüsameddin Ali, *velâyet* inancına vurgu yaparken diğer taraftan bağlı bulunduğu tarikatı ön plana çıkararak kendisini Hüsameddin Ali el-Bidlîsî en-Nurbahşî şeklinde tanıtmıştır¹⁴⁰. Tebriz'de iken Rebiülevvel 888/Nisan-Mayıs 1483'te tamamladığı bir diğer eseri de Muhyîddin Arabî'nin *Fususü'l-hikem*'ine Arapça yazdığı bir şerhti.

Hüsameddin Ali'nin 900/1494–95'te Tebriz'de vefat ettiği yolundaki görüşler pek gerçeği yansıtmamaktadır¹⁴¹. II. Bayezid dönemine 909/1503–04–929/1522–23 tarihleri arasına ait bir inamat defterinde babasının İran'da ölümü vesilesiyle taziye maksadıyla Bidlîsî'ye inam verildiği kaydı düşülmüştür. 13 Şaban 909/31 Ocak 1504 tarihini taşıyan bu kayıt sanılanın aksine Hüsameddin Ali'nin 1494–95'te değil de 1504'te Tebriz'de öldüğü gerçeğini açıklığa kavuşturmaktadır¹⁴². Bir başka eserinde Bidlîsî, bu meseleye netlik kazandırarak İran'dan ayrıldığı zamana (1501) değin sürekli anne ve babasının yanında olduğunu, bu ayrılış dolayısıyla ilk defa anne ve babasından uzak düştüğünü dile getirerek baba ve annesinin henüz o tarihte sağ olduğu ifade eder¹⁴³.

Hüsameddin Bidlîsî'nin, vefat ettiği yer olan Tebriz'de medfun olduğunu bizzat oğlu teyit eder. Çaldıran Savaşı (1514) sonrasında Selim'in ordularıyla birlikte Tebriz'e girildiğinde bizzat gidip babasının mezarını ziyaret ettiğini açıkça ifade

¹⁴⁰ Hüsameddin Ali el-Bidlîsî, *Şerh-i Hutbetü'l-beyân-ı Emirü'l-müminîn Ali*, vr. 2a.

¹⁴¹ Hasan Tavakkolî doktora çalışmasında Bidlîsî'nin babasının bu tarihte vefat ettiğini yazmaktadır. Bkz. Tavakkolî, *İdris-i Bitlisî'nin Kanun-ı Şehinşahi'sinin Tenkidli Neşri ve Türkçeye Tercümesi* s. 2; Bunun dışında mevcut literatürde bu hata tekrarlarına gelmiştir.

¹⁴² İn'am be taziye-i Mevlana İdris Münşî ki der vilayet-i Acem pedereş moteveffa şod. 13 Şaban 909 Câme: Çatma-i Bursa. Bkz. *Defter-i Müsveddat-ı İn'amat ve Tasaddukat ve Teşrifat ve İrsaliyyat ve Gayrihi 909–929*, Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 0.71, s. 33.

¹⁴³ İdris-i Bidlîsî, *Risâle-i Münâzara-i Rûze ve 'İyd*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1888, vr. 211b.

eder¹⁴⁴. Fazilet sahibi bir mutasavvıf olan Hüsameddin Ali'nin *İrşadı Menzili'l-Küttâb* adlı bir tefsiri ile Abdürrezzak Kâşânî'nin *Istılâhât-ı Sufiye*'sine ve Şeyh Mahmud Şebisterî'nin *Gülşen-i Râz*'ına iki Arapça şerhi vardır¹⁴⁵. Şeref Han Bidlîsî, *Şerefnâme* adlı eserinde Mevlânâ Hüsameddin Bidlîsî'nin tasavvufta Ebu Necibüddin Suhravardî'nin müridi, Şeyh Necmeddin Kübra'nın pîri Şeyh Hazret-i Ammar b. Yaser el-Bidlîsî¹⁴⁶'ye intisap ettiğini, *riyâzât* ve *mücahedâtta* olgunluk mertebesine eriştikten sonra tasavvuf alanında bir tefsir kaleme aldığını belirtmektedir¹⁴⁷.

Görüldüğü gibi Bidlîsî'nin aile fertleri arasında en fazla bilgiye sahip olduğumuz isim, babası Hüsameddin Ali'dir. Annesinden doğrudan bahsetmek yerine satır aralarında bilgiler verir. Bu bilgi de onun kimliğini açıklığa kavuşturma konusunda bize yardımcı olamamaktadır. Eserlerinden birinin satır arasında İran'dan ayrılırken anne ve babasını ve hatta çocuklarını yerinde bıraktığını onlardan ilk defa ayrıldığını dolayısıyla büyük bir acı içerisinde olduğunu aktarırken anne, babası ve çocuklarının Tebriz'de kaldığına işaret eder. Ayrıca muhtemelen Hüsameddin Bidlîsî'nin, İdris'ten başka bir çocuğu bulunmamaktaydı. Şayet olmuş olsaydı Bidlîsî İran'dan ayrılırken geride bırakmak zorunda kaldığı sevdikleri listesine kardeşlerini de eklerdi. Oysa o sadece anne, baba ve çocuklarını geride bıraktığını yazar ve kardeşlere her hangi bir vurgu yapmaz¹⁴⁸.

Diğer taraftan Bidlîsî'nin annesine ait tek kayıt, II Bayezid dönemine ait yukarıda bahsettiğimiz bir inamat kayıdır. 29 Receb 916/1 Kasım 1510 bu inamat kaydı Bidlîsî henüz İstanbul'da iken annesine verilen dört bin akçe nakit ve sade Frenk kemhasından yapılmış elbise türünden inamlarla ilgilidir.¹⁴⁹ Bidlîsî 1502 yazından sonra İran'dan ayrıldıktan sonra geride bıraktığı annesi, babası, eşi ve

¹⁴⁴ İdris-i Bidlîsî, **Hakku'l-Mubîn fi şerhi risaleti'l-hakki'l-yakîn**, vr. 7a.

¹⁴⁵ Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, c. 3, s. 58

¹⁴⁶ Ammar b. Yaser el-Bidlîsî, Cüneyd-i Bağdadî'den Hasan el-Basrî ve Hz. Ali'ye kadar uzanan bir tarikat silsilesinin devamıydı. Bkz., Hafız Husayn Karbalâi Tabrizî, **Rawdat al-jinan va jannat al-janân**, c.1, s. 97, 342.

¹⁴⁷ Şeref Han Bidlîsî, **Şerefnâme**, c.1 s. 342.

¹⁴⁸ İdris-i Bidlîsî, **Risâle-i Münâzara-i Rûze ve 'İyd**, vr. 211b.

* Varlık sırlarını bilmek, Hakk'ı yakîn olarak görmek istedim.

¹⁴⁹ İn'am be vâlide-i Mevlana İdris. Nakdiye: 4 000. Câme: Kemhâ-i sürma-i Frengî-i sâde be zir'a-yı Bursa. 47, 29 Receb 916/1 Kasım 1510. Bkz. **Defter-i Müsveddat-ı İn'amat ve Tasaddukat ve Teşrifat ve İrsaliyyat ve Gayrihi 909-929**, s. 402.

çocuklarını muhtemelen babasının 1504 yılındaki ölümünün ardından Tebriz'den İstanbul'a getirtmişti.

گفتم که شوم عارف اسرار وجود

تا حق یقین بیابم از عین شهود*

1. 1. 4. İlim-irfan talebinde bir *tâlib-i şikeste-bâl*: Medrese Yılları ve Eğitimi

Henüz çok küçük yaşta iken ailesi ile birlikte doğduğu Sulakan'dan ayrılan Bidlîsî, Tebriz'de 1470'lerin başındaki kesin ikametleri öncesinde bir müddet Bidlîs civarında kalmıştı ve dolayısıyla en az on iki-on üç yaşına kadar ilk medrese eğitimini babasının nezareti altında buralarda almış olmalıydı. Ancak o, esas kendisini önce *mollalık* ardından *mevlânâlık* mertebesine yükseltecek, Akkoyunlu saraydaki bürokrat sınıfına taşıyacak ve sağlam bir kariyer sunacak olan eğitimi Tebriz'de alacak, böyle bir entelektüel çevrede yetişecekti. 1470'lerin başına götürebileceğimiz Tebriz'deki kesin ikametleri süresince burada köklü bir gelenekten gelen medreselerde eğitime devam etti.

15. yüzyılda Tebriz, iyi birer hami ve zengin patronlar olan Akkoyunlu sultanları (Uzun Hasan ve Sultan Yakub) sayesinde bilimsel ve kültürel açıdan o dönem Herat, İstanbul ve Kahire'sinden daha geri değildi. 16. yüzyılın başında yaşanacak olan iktidar değişikliğinin getirdiği kaos ortamı ve ulema sınıfının etrafa dağılışı öncesinde bir anlamda en parlak çağını yaşıyordu. Akkoyunlu sultanlarının ilmî meselelere duydukları şahsi merak ve alakalarından dolayı birçok âlimi bol hediyelerle sarayına çekmeye çalışmaları payitahtlarını bir cazibe merkezi haline getirdi¹⁵⁰. Onlar, batıdaki komşuları olan Osmanlı sultanları ile yüksek İslam kültürü, bilim ve sanatın koruyucusu olma noktasında adeta yarış içerisinde olmuş, bu konuda onlardan geri kalmamışlardı¹⁵¹. Nitekim bu çerçevede İran'ın çeşitli bölgelerinden özellikle Herat ve Semerkand'tan davet ettikleri Timurlu dönemi ulema sınıfı ile Tebriz'de ta İlhanlılardan beri süregelen köklü bir medrese geleneğine daha da revaç vermişlerdi. Akkoyunluların en parlak zamanında, 1470–72 yıllarında Uzun Hasan'ın sarayında bulunan Semerkand'lı Ali Kuşçu ile Timurlu Ebu Said'in

¹⁵⁰ Celalüddin Devvanî, Molla Cami örnekleri vs.

¹⁵¹ Hinz, *Uzun Hasan Şeyh Cüneyd*, s. 98–99.

himayesinde olan Abdülhayy bunlara örnek gösterilebilir. Bu isimlerin dışında Karakoyunlu Cihanşah zamanında Tebriz'deki Muzafferiye Medresesi'nde müderrislik yapan Celaledin Devvânî de şehrin Akkoyunlularca ele geçirilmesinden sonra Akkoyunlu sultanlarının himayesine girmişti. İlhanlılar zamanında sahip olduğu medrese ve müderrislerinin şöhretinden dolayı tüm İslam coğrafyasındaki talebelerin akınına uğrayan Tebriz, Uzun Hasan ve Sultan Yakub'un saltanatı zamanında da küçük ölçekte de olsa âlimlerin ve sanatkârların toplandığı merkez haline gelmişti¹⁵².

Akkoyunlular sahip oldukları coğrafyada Timurlulardan miras olarak aldıkları medrese geleneğini yaşattılar. Bu dönemde İran'ın en revaçtaki köklü medreseleri başta doğuda Herat olmak üzere Tebriz, Isfahan ve Şirâz şehirlerinde bulunuyordu. Bu medreselerde hem aklî hem de naklî ilimlerin tedrisi yapılıyordu. Dersler müderrislerin etrafında halka şeklinde toplanılıp işlendiği için o müderrisin halkası (Ebu İshak Şirâzî'nin, Celaledin Devvânî'nin halkası vs.) adıyla anılıyordu. Bu medreselerde alınan eğitimin dışında talebeler ilmiyle şöhret bulmuş olan müderrislerin bulundukları şehirlere de seyahat ediyorlardı; bu mobilize haldeki talebelerin uzak coğrafyalara seyahatleri ortaçağ İslam dünyasında pek revaçta idi. Örneğin İlhanlı sultanlarına vezirlik yapmış olan *Câmi'ü't-tevârih* adlı eserin yazarı meşhur İlhanlı devlet adamı ve saray tarihçisi Hâce Reşidüddin Fazlullah Hemedânî (1247–1318) zamanında İslam coğrafyasının farklı yerlerinden altı bine yakın talebe, ilim tahsili için Tebriz'e geldiği bilinmektedir¹⁵³. Medreselerde verilen dersler medresenin vakıf şartlarına göre değişiyordu. Mesela Hâce Reşidüddin Fazlullah ve çocuklarının Tebriz'de inşa ettikleri medreselerde her talebe istediği alandaki şöhretli müderrislerden ders alabiliyordu. Her talebenin istediği dalı seçtiği bu medreselerde usûl, fûrû', aklî (matematik, edebiyat ve mantık) ve naklî (tefsir, kelam, hadis, fıkıh)

¹⁵² Doğuda Tebriz'e rakip sayılabilecek bir diğer ilim ve kültür başkenti de -Timur döneminde olduğu kadar parlak olmasa da -Herat idi. Sadece Sultan Hüseyin Baykara'nın saltanatı zamanında Herat'ta - kendisinin âlimleri himaye eden ve koruyan birisi olması yine bir âlim olan Ali Şîr Nevâî'nin kendisinin veziri olmasından dolayı- Timur döneminin arta kalan uleması bir müddette olsa Herat'ı kendilerine sığınak ve toplanma yeri yapmışlardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tofigh Heidarizadeh, "Muhajerat-e Ulama-e Iran be Impraturi-e Osmanî", **Majalle-e Farhang**, sy. 20–21 (1375) Tehran, s. 72; Ayrıca Herat'taki kültürel patronaj için bkz., Maria Eva Subtelny, "Socioeconomic Bases of Cultural Patronage Under the Later Timurids", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 20 (1988), Cambridge, s. 483–484.

¹⁵³ Husayn Sultanzadeh, **Tarikh-e Madaris-e Iran az Ahd-e Bastan ta Tasis-e Dar al-Funun**, Tehran 1364, s. 391.

ilimler öğretiliyordu¹⁵⁴. Bu temel müfredatın yanında imparatorluğun farklı coğrafyalarında yaşayan farklı mezheplerdeki nüfus için daha esnek bir eğitim modeli uygulanıyor, farklı müfredatlar izlenebiliyordu. Örneğin 16. yüzyıl başlarında hem hanefî hem de şafiî müderris ve talebelerin bulunduğu Mardin'deki medreselerde bu mezheplerin hukukuna göre müfredat uygulanmıştı¹⁵⁵.

Eğitimin yanında barınmanın da ücretsiz olduğu bu medreselerden mezun olan her talebe hocasından aldığı icazetname ile tedris hayatına başlayabiliyor, kadılık, müftülük, müderrislik, münşilik vs. gibi *ehl-i kalem* sınıfındaki çeşitli görevlere getiriliyorlardı.

Bidlîsî ailesinin Tebriz'deki ikametleri zamanında şehirde hali hazırda İlhanlılar zamanından beri süregelen bir medrese geleneği ve İslam coğrafyasındaki talebeleri buraya çekecek kadar şöhret bulmuş eğitim kurumları vardı. Bu medreselere Karakoyunlular ve Akkoyunlular zamanında da yenileri eklendi. Bu dönemde şehrin en meşhur ve büyük medreselerinden birisi Nasriyye Medresesi idi. Heşt Behişt Sarayı'nın da yer aldığı Sahib-e 'Ebâd Meydanı'nda bulunan bu medrese Uzun Hasan tarafından yapılmıştı ve devrin en şöhretli müderrisleri burada dersler veriyordu¹⁵⁶. Bu medrese dışında Bidlîsî zamanında var olan medreselerden bir kısmı da Karakoyunlu Cihanşah'ın yaptırdığı medreselerdi. Bunlardan Gökmedrese (Muzafferîye Medresesi) 1465 yılında bizzat Cihanşah tarafından yaptırılmıştı. Bir diğer medrese de Cihanşah'ın, eşi adına yaptırdığı medresesiydi¹⁵⁷.

İlhanlılar zamanından beri ilim tahsili için gelenlerin uğrak yeri olan Tebriz'deki medreselerde Bidlîsî'nin yaşadığı dönemde ulemadan birçok isim müderrislik yapıyordu. Örneğin Hafızüddin Muhammed b. Ahmed b. Adil (Hâfız-ı Acem, ö.957/1550–51) Tebriz'deki medreselerde Mevlânâ Mürîd'in yanında tahsil görmüştü. İtikadından dolayı Şah İsmail tarafından hapsedilen ve daha sonra Diyarbakir'e kaçıp gelen Ebu Said b. Şeyh Sun'ullah da burada müderrislik yapan bir

¹⁵⁴ Sultanzadeh, **Tarikh-e Madaris-e Iran**, s. 397–398.

¹⁵⁵ Nejad Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, Ankara 1991, s. 75.

¹⁵⁶ Sultanzadeh, **Tarikh-e Madaris-e Iran**, s.188; Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, s. 95.

¹⁵⁷ Evliya Çelebi Tebriz'e yaptığı seyahatinde şehirde toplamda 47 büyük medrese olduğunu, buralarda bütün ilimlerin öğretildiğini ve şöhretli âlimlerinin olduğunu yazmaktadır. O sadece Cihanşah'ın eşi adına yaptırdığı (Medrese-i Zevce-i Şah Cihan) medresenin adını verir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Haz. Zekeriya Kurşun, Seyyid Ali Kahraman, Yücel Dağlı, c. 2, İstanbul 1998, s. 124.

başka isimdi¹⁵⁸. Devrin bir diğer meşhur âlim ve müderrisi, Uzun Hasan ve oğlu Sultan Yakub'un himayesi altında bulunan Celaleddin Devvânî, Tebriz'den sonra ikamet ettiği Şirâz'da yarattığı yeni ekolü ile bu geleneği devam ettiriyordu. Öyle ki Osmanlı topraklarından Şirâz'a gelip Devvânî'nin medresesinde eğitim gören şagird sayısı küçümsenemeyecek derecede idi. Örneğin Müeyyedzade Kadı Abdurrahman İstanbul'dan Şirâz'a gitmiş, burada Devvânî'nin okulunda yedi yıl eğitim almıştı.

İdris-i Bidlîsî, Tebriz'de hangi medresede eğitim gördüğü konusunda bir ipucu vermemektedir. Ancak kendisine Akkoyunlu sarayında bürokratlık gibi bir kariyer sağlayacak olan eğitimi muhtemelen Nasriyye gibi bizzat uzun Hasan'ın bina ettiği, saray çevresine yakın, büyük ve şöhretli bir medresede almış olmalıydı. Henüz medrese çağındayken istinsah ettiği eserlere bakılacak olursa devam ettiği medresede aklî bilimlerin iyi bir şekilde tedrisi yapılmaktaydı. Bidlîsî, aldığı eğitimin bir tezahürü olarak, astronomi ve musikiye oldukça fazla ilgi duymuş olsa gerek ki Şemsüddin Hasan Muhammed'in *Nizâmü'l-'arecü'n-Nişâbü'rî*, Hâce Nasîruddin Tûsî'nin *Tezkireti Nasîriyye fi'l-hey'e* (ist. tr.1 Zilka'de 877/30 Mart 1473), Hâce Safiyüddin Abdelmümin'in *Risâletü'l-edvârü'l-mûsıkî* (ist. tr. Zilhicce 877) adlı eserlerini henüz on altı yaşında iken Tebriz ve Meraga'da Nisan-Mayıs 1473'te istinsah etmişti. Astronomiye (*hey'et*) olan ilgisinden dolayı Nasîruddin Tûsî'nin (ö.1274) bu konudaki eseri olan *Tezkireti Nasîriyye fi'l-hey'e* adlı eserini istinsah etmek için Meraga'ya yolculuk etmişti. İlhanlı hükümdarı Hülâgü'nün (ö. 1265) Nasîruddin Tûsî için inşa ettirdiği Meraga Rasathanesi'nin kütüphanesinde bulunduğunu söylediği bu eseri istinsah etmiş, bu vesile ile bir ay boyunca Meraga'da ikamet etmişti¹⁵⁹.

Heşt Behişt'inin mukaddimesinde tarih ile görüşlerini açıklarken onu nücüm, tıp ve fıkıh ilimleriyle karşılaştırmakta ve bu ilimleri de iyi bir şekilde ikmal ettiğini dolayı yoldan ifade etmektedir¹⁶⁰. Bidlîsî, *Muhatarat*¹⁶¹ ilminin dallarından biri olarak gördüğü tarih ilmini Tebriz'deki medresesinde öğrenmeye başlamıştı. Buradaki anlatılarından anlaşıldığı kadar tarih öğrenimini daha sonra ekol olarak

¹⁵⁸ Heidarzadeh, "Muhajerat-e Ulama-e Iran be Impraturi-e Osmanî", s. 81, 83.

¹⁵⁹ İdris-i Bidlîsî, *Mecmû'a*, vr. 164a.

¹⁶⁰ Genç, *İdris-i Bitlisî, Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi* (Tahlil-Tercüme), s. 44.

¹⁶¹ Bidlîsî, *İlm-i Muhadarat*'ı "beliğlerin beyan meclisindeki konuşmalarının keyfiyetinden ve ayanlar meclisindeki fasihlerin konuşmalarının adabından bahseden bir ilim" şeklinde tarif eder.

devam ettireceği Herat merkezli Timurlu tarihçilik geleneği çerçevesinde sürdürmüştü. Yine burada aktarıldığına göre *fünûn-ı edebiyeye ve ilm-i ısrıyenin* on iki ilminden biri olarak ifade ettiği *ilm-i muhatarat* dışında *lûgat, sarf, ıstikak, ma'ani, nahiv, ilm-i inşâ-yı nazm, ilm-i inşâ-yı nesr, arûz, kavaîf* ve *ilm-i kitabet* gibi yüksek edebiyat eğitimini de medrese almıştı¹⁶².

Bidlîsî, nakli ve *fünûn* ilimleri konusunda aldığı eğitimden bahsederken yegâne üstadı olarak babasını göstermektedir. O, bizzat kendi kaleminden bu konu ile ilgili ipuçları vermekte ilk eğitimini babasından aldığını “*vâlid-i mağfur ve üstâdım ve muktedâ-yı mebrûrum Mevlânâ Hüsâmü’l-hakk ve’d-din Ali el-Bidlîsî*”¹⁶³ sözleriyle dile getirmektedir. *Tercüme-i Çehel Hadis* adlı eserinde, kırk hadis ile ilgili rivayetleri, meclislerinde ve sohbetlerinde bulunduğu şeyhler ve üstatlardan aktardığını belirtir ve bu isimlerin en başında “şeyhim, üstadım, Şeyhü’l-muhakkikîn, kıdvetü’l-muhaddisîn ve’l-müfessirîn Mevlana Hüsâmü’l-hak ve’d-din Ali el-Bidlîsî” dediği babasını sayar¹⁶⁴. Eserlerinin birçok yerinde babasından “üstadım” şeklinde bahsetmesi, babasından iyi bir eğitim aldığına işaret etmektedir. Daha genç yaşında bir *sâlik* olarak sahip olduğu öğrenme kabiliyetinden dolayı her konuda temel bilimleri (*ulûm-ı mütearife*) öğrenmeye başladığını, ancak asıl ilim, hikmet ve fen noktasında babası gibi bütün ilim ve fenleri kendisinde toplayan bir zat olmak ve bu rütbeyi elde etmek istediğini kaydederek genel eğilimini göstermeye çalışmıştır¹⁶⁵. Bidlîsî, 1471–1472 yıllarında Tebriz’de iken “ehl-i hak ve yakînün mürşidi, ulemanın en mahiri ve tasavvuf ilimlerinin üstadı” olarak tanımladığı babasının yanında ondan ilim, fen ve hikmet konularında dersler aldığını açıkça beyan eder¹⁶⁶. Babasından sonra dini ilimler konusunda eğitim aldığı bir diğer üstad da “benim ikinci şeyhim ve efendim, iftiharü’l-muhaddisîn, fakihlerin ve hadisçilerin üstadı mevlana zahirü’l-mille ve’d-din” dediği İbrahim-i Salmâsî’dir¹⁶⁷. Meşhur bir hadis nakilcisi, güvenilir bir hadis nakil silsilesine sahip olan Mevlânâ İbrahim-i Salmasî, Karakoyunlu Cihanşâh zamanı *kadilkudat*larından Mevlana Necmeddin Muhammed Eskevî’nin şagirdlerindendi. Eserini hicri 10. yüzyılda kaleme alan

¹⁶² Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 45.

¹⁶³ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 20a-20b.

¹⁶⁴ İdris-i Bidlîsî, **Tercüme-i Çehel Hadis**, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, 469, vr. 2b-3a.

¹⁶⁵ İdris-i Bidlîsî, **Hakku’l-Mubîn fi şerhi risaleti’l-hakki’l-yakîn**, vr. 3a.

¹⁶⁶ İdris-i Bidlîsî, **Hakku’l-Mubîn fi şerhi risaleti’l-hakki’l-yakîn**, vr. 3a.

¹⁶⁷ İdris-i Bidlîsî, **Tercüme-i Çehel Hadis**, vr. 3a.

Hafız Hüseyin-i Kerbelâi Tebrizî, Bidlîsî'nin hadis nakil kaynağı Salmâsî'yi (ö.911/1505–06) fıkıh, tefsir ve hadis alanında zamanının meşhur âlimleri arasında sayar¹⁶⁸.

Bidlîsî'nin daha medrese yıllarında tasavvufî konulara ilgi duymasında hiç kuşkusuz babası gibi bir mutasavvıfın etkisi çok büyüktü. Zira 1471-72'de daha on dört yaşında iken zâhîrde *ulemâ-i râsihîn* bâtında ise *mürşid-i ehl-i hak ve yakînden* olduğunu söylediği babasının yetiştirmesi altında *maârif-i sufiyeyi* öğrenmeye başladığını söyler¹⁶⁹. Kendisine sufiliği anlama yolunda İbn Arabî'nin *vahdet-i vücûd* doktrini ve onun sufi terminolojisinin etkisi altında kalmış olan Şeyh Sa'deddin Mahmud-ı Şebisterî'nin *Hakkü'l-yakîn* ve *Gülşen-i Râz* adlı iki eserinin rehber olduğundan, bunlar sayesinde düşüncelerinin olgunlaştığından ve tasavvufî meseleleri kavramaya başladığından bahsederek aslında genel tasavvufî eğiliminde hangi çizgide olduğunu anahatlarıyla ortaya koyar. Bidlîsî, babasının nezareti altında sufiliğe yönelik okumalarına babasının o tarihte şerhini yazmayı sürdürdüğü, Şah Nimetullah-ı Velî'nin (*Ravza-i Ethâr*) ve Şemsüddin Muhammed b. Ali-yi Lâhîcî'nin (*Miftâhü'l-i'câz*) de üzerine birer şerh kaleme aldığı *Gülşen-i Râz* ile başlamıştı¹⁷⁰.

15. yüzyıl doğu dünyasının bir bilim ve kültür merkezi olan Tebriz'in, devrin büyük âlimlerinin uğrak noktası olmasının da Bidlîsî'nin tasavvufî bir temayüle sahip olmasında etkisi olduğu tartışılmazdır. İdris-i Bidlîsî, babası Hüsameddin Ali ile birlikte 1473'te Tebriz'e gelen ve kısa süreli ikamet eden Molla Câmi'nin meclislerinde, onun sohbetlerine katıldığında on altı yaşındaydı. Daha bu yaşlarda tasavvufa ilgi duyduğunu, ilim öğrenmenin de henüz başlarında olduğunu vurgulayan İdris-i Bidlîsî, Molla Câmi'nin de bulunduğu bu mecliste orada bulunanlara *Gülşen-i Râz*'dan bahsetmiş ve ardından *Hakkü'l-yakîn*'e bir şerh yazılıp yazılmadığı, yazıldıysa orada bulunanları kastederek “Azerbaycan âlimlerinin elinde olup olmadığını” sormuştu. Medrese çağında iken bu esere bir şerh yazma niyetinde olan İdris bu konuşmanın ardından iki kitabı da Molla Câmi'nin önüne koyup, şerhi

¹⁶⁸ Salmasî, Şeyh Ebubekir Zenharân-ı Armavî'nin evladından idi. Bkz., Hafız Husayn Karbalâi Tabrizî, *Rawdat al-jinan va jannat al-janân*, c.1, s. 444–445, c.2, s. 58-60.

¹⁶⁹ İdris-i Bidlîsî, *Hakku'l-Mubîn fi şerhi risaleti'l-hakki'l-yakîn*, vr. 3a.

¹⁷⁰ İdris-i Bidlîsî, *Hakku'l-Mubîn fi şerhi risaleti'l-hakki'l-yakîn*, vr. 3a-b.

ve yazarı hakkında konuştuktan sonra Molla Câmî'nin de *Hakkü'l-yakîn*'e bir şerh yazma niyetinde olduğunu anlamış ve bu işten bir anlamda şimdilik vazgeçmişti¹⁷¹.

Hem Akkoyunlu¹⁷² hem de Osmanlı kaynaklarında geçen Bidlîsî'ye verilen “mevlânâ” ve “molla” ünvanları onun bu medreselerde aldığı eğitime ışık tutması açısından önemlidir. Mevlana, dini ilimleri ikmal etmiş şöhretli bilginlere verilen bir sıfat niteliği taşıırken *molla* unvanı o dönem İran dünyasında iyi bir tahsil almış, liyakat ve ehliyet sahibi kimseler için kullanılmaktaydı¹⁷³. Bidlîsî için kullanılan bu her iki unvan da onun Tebriz medreselerinde çok iyi bir eğitim aldığına işaret etmektedir.

Eserlerinde din bilimleri, edebiyat, tarih ve felsefe gibi konularda girdiği bilimsel tartışmalar ve bunlara getirdiği yorumlar, astronomi, coğrafya ve iklim bilimi gibi farklı disiplinleri sıklıkla kullanması onun aldığı eğitimin kapsamı hakkında bize fikir vermektedir. Burada aldığı eğitim hiç kuşkusuz babasının saray çevresine yakın olmasının tesiriyle onu Sultan Yakub'un Heşt Behişt Sarayı'nda bürokratiklik gibi önemli bir kariyere taşıyacaktı.

Sonuç olarak Bidlîsî, Tebriz'de devam ettiği medresesinde aklî ve naklî ilim dallarından, ilm-i nücûm, musıkî, tefsir, fıkıh, hadis, edebiyat ve tarih alanlarında eğitim alırken diğer taraftan özellikle naklî bilimler konusunda babasından iyi bir eğitim aldığını vurgulamaktadır. Babası Hüsameddin Ali'nin içinde bulunduğu sufi-mistik çevreler aslında Bidlîsî için önemli bir avantaj sayılırdı. O, eğitimi süresince bu avantajlı durumu kullanacak küçük yaşlardan itibaren babasıyla birlikte devrin ulemasının oluşturduğu bu meclislere katılma fırsatı bulacak, sufilikle hemhal olacaktı. “Meclis ve sohbetlerinde bulunduğu şeyhler ve üstadlar” arasında Molla Câmî, Celaleddin Devvânî, Kadı İsa Savecî, Şeyh Necmeddin Mes'ud ve İbrahim Gülşenî gibi tasavvufî, ilmi ve siyasi anlamda Akkoyunlu dünyasını ve siyasetini temsil eden isimler en meşhurlarıdır. Aldığı eğitim medrese ile sınırlı olmayıp bunun dışında çeşitli vesileler ile katıldığı devrin en fazıl mutasavvıf, âlim ve sufilerin

¹⁷¹ İdris-i Bidlîsî, *Hakku'l-Mubîn fi şerhi risaleti'l-hakki'l-yakîn*, vr. 3b-4a.

¹⁷² Özellikle *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî* de ondan Molla İdris şeklinde bahsedilmektedir.

¹⁷³ Örneğin Akkoyunlular devrinde İbrahim Gülşenî için Molla İbrahim, Abdurrahman Câmî için Molla Câmî ve Sultan Yakub'un himaye ettiği saray şairi Şehidî için Molla Şehidî ünvanı kullanıldığını bilmekteyiz. Safevîler devrinde Molla Sadra diye bilinen Sadreddîn-i Şîrâzî, baba-oğul Molla Meclisî'ler gibi çok sayıda âlim, ilmî bir şeref ve liyakat ifade eden molla unvanı ile anılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hamid Algar “Molla” *DİA*, sy. 30 (2005), İstanbul, s. 238–39.

öğretici meclisleri de onun için hayatının her anında devam ettirdiği eğitiminin bir parçası idi. Aslında bu atmosferi yaratan şey yaşadığı şehirdi. Bir bilim ve kültür merkezi, ulema çevrelerinin yolunun kesiştiği bir kavşak noktası olarak Tebriz, Bidlîsî'nin ilk yılları ve eğitimi için önemli role sahipti. Bidlîsî, entelektüel gelişiminin oluşmasında bu anlamda Tebriz'e çok şey borçluydu. Etrafında bulunan geniş yelpazeli bu entelektüel çevre onun kişisel gelişimini doğrudan etkileyen önemli bir faktördü. Bütün bunların yanında İdris en az üç kuşaktan bu yana gelen saygın bir ulema ailesinin ferdiydi. Dolayısıyla aileden gelen ilmi birikimi de tevarüs etmişti.

ای قبله جان من جنابت روشن دل من بآفتاب
از خدمت تست عزت من در صحبت تست دولت من*

1. 2. Sultan Yakub'un Hizmetinde

1. 2. 1. 15. yüzyılda Tebriz ve Heşt Behişt Sarayı'nda Bidlîsî

Tebriz'in, İlhanlılar dönemiyle başlayan bir yönetim, ticaret ve bilim-kültür merkezi olma vasfını 15. yüzyılda Karakoyunlu ve Akkoyunlu hanedanlıkları zamanında da sürdürdüğünden bahsedilmiştir. 1469 yılında Akkoyunlu payitahtı olan şehir, Uzun Hasan ve oğlu Sultan Yakub zamanında bilim ve sanatı himaye etmelerinden dolayı önemli bir bilim ve kültür merkezi olmuş, imparatorluğun siyasal, iktisadi, kültürel ve dinsel yaşamının etrafında döndüğü bir merkez vasfını kazanmıştı. Akkoyunlular hiç kuşkusuz şehrin bu kimliğini İlhanlılar'dan tevarüs etmişler, bu haliyle Timurîlerden sonra bilim ve sanat erbabının himaye edildiği en güvenli yer olan Herat ile rekabet eder bir duruma gelmişlerdi¹⁷⁴.

Uzun Hasan'ın, Karakoyunlu saltanatına son vererek Tebriz'i ele geçirmesi mevcut siyasal teşekkülün konar-göçer aşiretler gurubundan evrensel egemenlik iddialarında bulunan ve İslam'ın hamileri olduklarını her fırsatta komşularına göstererek¹⁷⁵ aslında onlarla bu anlamda eşit olduklarını vurgulayan uluslararası siyasal bir güce dönüştürmüş; bu durum oğlu Yakub döneminde Tebriz'de yüksek bir

* Ey varlığı canımın kiblesi olan sen! Kalbim senin güneşinle aydınlanır. Senin hizmetinle şeref bulurum, senin sohbetin bana mutluluktur.

¹⁷⁵ Uzun Hasan'ın, Fatih'e yazdığı mektubunda Gürcistan'a yaptığı seferlerden gaza şeklinde bahsetmesi, İslamın hamisi olmada Osmanlılarla eşit bir konumda olduğunu vurgulamaya yönelik olup üstlendiği dini misyona meşruiyet kazandırmak amacındadır.

İslami kültürün çiçeklenmesini sağlamıştır¹⁷⁶. Sultan Yakub, Akkoyunlu tahtına oturduğu zaman imparatorluğun sınırları batıda Fırat'tan doğuda Horasan'a kuzeyde Kur Vadisi'nden güneyde İran körfezine dek uzanıyordu. Onun edebiyat, bilim ve güzel sanatları himayesi, Tebriz'in bu anlamda var olan uluslararası ününe ün katmıştı. Patronajı altında, tarih yazıcılığı geç-Timurlu tarihçilerinden Fazlullah Hunji-İsfahanî ile birlikte yüksek bir belagat düzeyine ulaşırken, Şirâzlı Ehlî, Baba Figânî ve Bennâî gibi himaye gören şairler Tebriz sarayının cazipliğini temsil ediyordu. 15. yüzyıl sonlarında tarih yazıcılığı, edebiyat, hat ve minyatür Herat'taki Timurî ekolle rekabet eder hale gelmişti¹⁷⁷.

Tebriz, sahip olduğu siyasi ve kültürel önemin yanı sıra İran ipeğinin Hazar-Akdeniz güzergâhı üzerinde bulunuyordu ve bu ipek ticaret yolunun başlıca duraklarından olmasından dolayı İranlı, Venedikli, Cenevizli ve diğer Avrupalı tüccarların uğrak yeri haline gelmişti. Ayrıca Erzurum-Bursa-İstanbul kara yolu güzergâhı ve Trabzon-Kırım deniz yolu güzergâhı ağının başlangıç noktasında idi. Bidlîsî'nin de yaşadığı dönem olan 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyıl başında şehrin en canlı panoramasını veren hiçkuşkusuz Venedikli seyyahlar ve diplomatlar idi.

Frencesco Romano, 16. yüzyılın başında ticaret için gittiği Tebriz'in aynı Venedik gibi etrafının duvarlarla çevrili olmadığını, şehirde eski İran şahlarının yaptırdığı büyük saraylar olduğundan bahseder. Venedikli bu tüccarın anlattığına göre; şehrin ortasından geçen iki nehrin etrafı, türlü meyvelerin yetiştiği, arpa, pirinç ve buğday ekiminin yapıldığı bağ ve bahçelerle çevrilmişti. Şehrin hemen hemen her tarafında suları kanallarla getirilmiş olan çeşmeler vardı. Akkoyunlular zamanında şehrin zengin profiline ve dinamiğine yeni mekânlar eklendi. Yönetim merkezi Uzun Hasan'ın yaptırdığı Nasriyye kompleksi ve ardından Sultan Yakub'un tamamladığı, Venedikli diplomat ve seyyahların dillerine destan olan Heşt Behişt Sarayı ve Ali Kapu Mescidi gibi idari, kültürel ve dinsel mekanizmaların bulunduğu Sahib-e 'Ebâd Meydanı idi¹⁷⁸. Heşt Behişt Sarayı'nın da içinde bulunduğu bu meydan bahsedilen iki nehirden biri olan Mehranrûd Nehri'nin kenarında yer alıyordu.

¹⁷⁶ Woods, **Akkoyunlular: aşiret, konfederasyon, imparatorluk**, s. 203.

¹⁷⁷ Woods, **Akkoyunlular: aşiret, konfederasyon, imparatorluk**, s. 242–243.

¹⁷⁸ Şehir ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Fariba Zarinebaf-Shahr, **Tabriz Under Ottoman Rule**, University of Chicago, yayınlanmamış doktora tezi, Chicago 1991.

Şehir, bir kültür ve ticaret merkezi olmasından dolayı farklı dinler ve milliyetlerden nüfusun içiçe yaşadığı kozmopolit bir yer olma özelliği taşıyordu. Ez cümle şehirde Farmlar ve Türkmenler'in dışında hatırı sayılır derecede Ermeni ve İran tebaası olup ticaret amacıyla Bağdat, Kâşân ve Yezd'ten gelen Yahudi nüfus da yaşıyordu. Şehir tüccarların uğrak merkezi olmasından dolayı aynı zamanda önemli bir gümrük merkeziydi. Şehrin pazarlarında her çeşit ham ve işlenmiş ipek bulunuyordu, Halep, Bursa ve İstanbul'a tüccarlar vasıtasıyla götürölüyordu¹⁷⁹. Tebriz ile Bursa arasındaki bu ticari yakınlık 15. yüzyılın sonunda Bidlîsî'nin de dikkatini çekmiş olmalıydı ki yaşadığı dönemde Tebriz'de "Tebrizlilerin bir evi de Bursa'dadır" sözünün yaygınlık kazandığını dile getirmesine neden olmuştu. Bidlîsî'nin yaşadığı dönemde Tebriz şehri, aynı İstanbul, Herat ve Kahire gibi canlı bir bilim-kültür ve ticaret merkezi olma vasfını korudu. Bu döneme ait kaynaklar Akkoyunlu başkentinin zenginliğini gösteren saray, medrese, han, hamam, bedesten, pazarlar ve sulama kanalları gibi yapılardan bahsetmektedir. Doğu ve batı için bir cazibe merkezi olan şehir bu haliyle dönemin İslam dünyasının saygın ulemasının da uğrak noktasıydı. Bidlîsî tüm İran hayatı boyunca şehrin sağladığı bu kültürel ve entelektüel atmosferden dolayı birçok saygın âlim ve mutasavvıfla tanışma fırsatı bulacaktı. 16. yüzyıl başına kadar böyle bir atmosferde yaşayan Bidlîsî buradan ayrıldıktan sonra şehre duyduğu özlemi eserlerinde sıklıkla dile getirecekti.

Bidlîsî'nin yaşadığı dönem olan 15. yüzyıl Akkoyunlu İran'ında toplumsal tabakalanmanın temelini *ehl-i şimşir* (seyfiye) olarak adlandırılan asker-aşiret-Türkmenler ile *ehl-i kalem* (kalemiye) olarak bilinen sivil-yerleşik-Fars bürokrasi sınıfları oluşturmaktaydı. *Ehl-i kalem* sınıfını, bilginler, âlimler, fakihler, kadılar, tabipler, edipler ve saray idaresinde bulunan tüm bürokrat ve görevliler oluştururken *ehl-i şimşir* sınıfı sadece askerlerden meydana gelmekteydi. Yönetici olan bu sınıf "havas" addedilirken yönetilenler olan ve bu iki kesimin haricini oluşturan tüccarlar, zenaat erbapları ve çiftçiler "avam" tabakasından sayılıyordu. Bu toplumsal yapı içerisinde *ehl-i kalem* sınıfı özellikle de bunlar içinden âlimler ve müderrisler önemli bir itibara sahiptiler. Bunların bir şekilde saray ya da sultanla bir bağ kurmuş olanları

¹⁷⁹ *Safarnameha-e Vaniziyan dar İran*, Çev. Manuchihr Amiri, Tehran 1349, s. 381-387.

daha da nüfuzlu idi¹⁸⁰. Bu toplumsal tabakalanma içindeki her bir sınıf Akkoyunlu konfederasyonunu oluşturan farklı unsurların denetimi altındaydı. Sözgelimi *ehl-i şimşir* adı verilen askeri bürokrasi Türkmenlerin elinde iken devlet bürokrasisi ve saray yönetimi Farsların elinde idi. Minorsky'nin “Türkmenler ve Farslar yağ ve su gibi birbirine karışmaz¹⁸¹” sözüyle özetlediği gibi bu iki tabaka arasındaki geçişlerde katı bir durağanlık söz konusuydu; askeri bürokrasi üzerinde Türkmen aşiretleri tarafından kadılık, sadrlık, münşilik, müstevfilik ve vezirlik gibi saray ve idari bürokrasi üzerinde ise kentli Farslar monopoli kurmuştu.

Sultan Yakub 1478 yılında Akkoyunlu tahtına oturduğu zaman Bidlîsî henüz yirmili yaşlardaydı ve muhtemelen medrese öğrenimini tamamlamıştı. Sultan Yakub küçük yaşta olduğu için annesi Selçukşah Begüm saray işlerini idare ediyordu. Bu anlamda akrabaları ya da doğrudan kendisine bağlı isimler saraydaki önemli kademelerin çoğunu ele geçirmişlerdi¹⁸². Bidlîsî münşilik kariyerine ilk adım attığı zaman Heşt Behişt Sarayı bu bahsedilen seçkin sınıf arasındaki iktidarı elinde tutma ve denetleme rekabetine sahne olmuştu.

Bidlîsî'nin Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub'un Tebriz'deki Heşt Behişt Sarayı¹⁸³, ndaki münşilik görevine hangi tarihte ve ne şekilde başladığı kesin olarak belli değildir. Muhyî-i Gülşenî, Şeyh İbrahim Gülşenî'nin menkıbelerini anlattığı *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî* adlı eserinde onun divan kâtibi olduğunu açıkça belirtmesine rağmen ne zamandan beri bu işi sürdürdüğünden bahsetmez ve aktardığı

¹⁸⁰ Sultanzadeh, *Tarikh-e Madaris-e Iran*, s. 420–421.

¹⁸¹ *Tadhkirat Al-Muluk: A Manual of Safavid Administration*, Haz., V. Minorsky, Cambridge 1980, s. 188.

¹⁸² Woods, *Akkoyunlular: aşiret, konfederasyon, imparatorluk*, s. 237–238

¹⁸³ Giovan Maria Angolello sefernâmesinde Şah İsmail'in, Sultan Hasan Bey'in Tebriz'in biraz dışında yaptırdığı Heşt Behişt sarayında yaşadığını söylemektedir. Venedikli seyyahın da sefernamesinde belirttiği bu Heşt Behişt adlı sarayın yapımına Uzun Hasan zamanında başlanmış ve ancak Sultan Yakup zamanında bitirilmiştir. Bkz., *Safarnameha-e Vanizyan dar Iran*, s. 318; tacir Francesco Romano bu sarayın Uzun Hasan zamanında yapıldığını seyahat notlarında belirtmiştir. Ancak bu sarayın tacirin sandığı gibi Uzun Hasan'ın zamanında yapıldığı pek belli değildir. Bkz., Hinz, *Uzun Hasan Şeyh Cüneyd*, s. 59; Uzun Hasan tarafından yapımına başlanmış olan Heşt Behişt Sarayı, saray tarihçisi Fazlullah'a göre Sultan Yakub zamanında 891/1486'da tamamlanmıştır. Bkz., Fadlullah b. Ruzbihan Khunji-Isfahani, *Tarikh-i Âlam-ârâ-yi Âmini*, Ed. John Woods, Great Britain 1992, s. 226; Saray hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Vural Genç, “Heşt Behişt Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na: Şah İsmail'in, Çaldıran Savaşı'ndan Sonra Alıkonulan Hazine ve Eşyaları”, *Toplumsal Tarih*, sy. 208 (2011), s. 24–36.

olaylar vesilesiyle Bidlîsî'nin divan kâtibi olduğunu söyleyerek dolaylı yoldan onun divan-ı inşa makamındaki bu vazifesine işaret eder¹⁸⁴.

Münşî Bidlîsî'nin Akkoyulu sarayında divan kâtibi olarak bulunması ile ilgili erken kayıtlardan biri Şeyh İbrahim Gülşenî'nin Sultan Yakub'a yazdığı mektupla ilgilidir. Bidlîsî tarafından Sultan'a okunan bu mektupta Şeyh, Uzun Hasan ile Karakoyunlu Cihanşah arasındaki savaşta (1467) Cihanşah tarafından alınan bazı esirlerin, kaçırılan bazı kadınların ve kızların eşlerine ve ailelerine teslim edilmesi ve Sultan Yakub'ın bu noktada şer'-i şerife uyması gerektiğini dile getiriyordu¹⁸⁵. Bu talep Uzun Hasan öldükten (1478) sonra oğlu Sultan Yakub'un ilk saltanat yıllarında gerçekleşmiş olmalıydı. Savaştan on-on iki yıl sonra gerçekleştiğini düşündüğümüz bu talep doğrultusunda kendisinden divan kâtibi olarak bahsedilen Bidlîsî'nin 1480'lerin başında yirmi üç-yirmi dört yaşlarında bu görevini sürdürdüğü bilgisi çıkmaktadır.

Muhyî-i Gülşenî başka bir kayıta dolaylı da olsa Bidlîsî'nin ne zaman münşilik görevini sürdürdüğü ile ilgili bir ayrıntı daha verir. Bu bilgiye göre Sultan Yakub kardeşi Yusuf Han'ın vali olarak bulunduğu Kâşân'dan başka bir yere göndererek, burayı Şeyh İbrahim'e vermek ister, Şeyh ise *"bizim intisâbımız İmam Ali'yedir cümle âlemi arz etseler itibar etmeyiz"* sözleriyle bunu kabul etmez. Muhyî, bu hadiseler esnasında Bidlîsî'nin münşî olduğunu ve olayları tafsilatıyla bildiğini hatta Şeyh ile Mısır'da buluştuklarında bu olayı tekrar hatırladıklarını kaydetmektedir¹⁸⁶. Sultan Yakub'un, Kaşan şehrini kardeşi Yusuf Han'a verdiği tarih tam olarak belli olmasa da muhtemelen iktidarı kardeşi Sultan Halil'den aldığı 1478 yılından bir müddet sonra olmalıydı. Zira Akkoyunlu saray tarihçisi Fazlullah ibn Ruzbihân bunu destekler mahiyette bilgi vermektedir. Ruzbihân, Sultan Yakub'un saltanat tahtına oturduktan (1478) bir müddet sonra Kâşân ve Nain şehirlerinin tamamı ile Isfahan, Karabağ ve Azerbaycan'ın bir kısmının gelirlerini kardeşi Yusuf Mîrzâ'ya bıraktığından söz etmektedir¹⁸⁷.

Bidlîsî'nin münşiliğine işaret eden bir başka kayıt da Sultan Yakub zamanında, her zaman sultanın huzuruna rahatlıkla girip çıkabilmesi, istediği yerde

¹⁸⁴ Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*, s. 232.

¹⁸⁵ Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*, s. 151–152.

¹⁸⁶ Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*, s. 165–166.

¹⁸⁷ Fazlullah ibn Ruzbihân, *Tarikh-i Alam Aray-i Amini*, s. 410.

konaklayıp kalması, hiç kimsenin buna mani olmaması için Şeyh İbrahim Gülşenî'ye verilen “*tarhanlık hükmü*”¹⁸⁸ ile ilgilidir. Bu hüküm Sultan Yakub'un emriyle bizzat divan münşilerinden Molla Bidlîsî tarafından yazılmıştı¹⁸⁹.

Muhyî-i Gülşenî, Sultan Yakub'un Şeyh İbrahim Gülşenî'ye büyük itibar gösterdiğini, Molla Bidlîsî'nin ise sürekli Şeyh'in hizmetinde bulunduğunu, her konuda ondan yardım dilediğini, hatta bir gün Mısır'da iken Sultan Selim'in kendisine olan ilgisizliğini Şeyh'e şikâyet ettiğinde Şeyh'in bunu bir kaside halinde yazıp sultana okumasını tavsiye ettiğini yazmaktadır¹⁹⁰. Bidlîsî münşilik görevine başladığı 1480'li yıllardan İran'dan ayrılacağı tarih olan 1502'ye kadar bu Halvetî dervişinin gönüllü müritliğini sürdürecekti.

Muhyî-i Gülşenî'nin menakıbı, İbrahim Gülşenî'nin Sultan Yakub üzerindeki ruhanî etkisini ve Bidlîsî ile olan yakınlığını anlatan menkıbelerle doludur. Gülşenî, Bidlîsî'nin dünya görüşünün ve tasavvufî meşrebinin oluşmasında Hüsameddin Bidlîsî'den sonra ikinci sırada yer aldığı için onun tasavvufî yönüne kısaca değinmek gerekecektir.

Gülşenî'nin mensubu olduğu Halvetîlik, Safevî tarikatıyla aynı kökenden geliyordu ve şeyhleri, aynı Safevîler gibi soylarının İmam Musa Kâzım'dan geldiğini iddia ediyorlardı¹⁹¹. Aynı zamanda Safevî tarikatının kurucusu Şeyh Safiyüddin Erdebîlî (ö.1359) Halvetîliğin kurucusu Pîr 'Umar Halvetî'nin (ö.1397) üstadı olan Muhammed Harezmî'nin de ruhanî rehberiydi. Safevîlerin kuruluşundan önce Halvetîliğin kriptö-Şîî eğilimlerine sahip olduğu bilinmektedir¹⁹². Aslında bu dönemde birçok sufi tarikatının Hz. Ali'ye dek götürdükleri şecereleri ile kriptö-Şîî eğilimleri sergiledikleri bilinen bir gerçekse de¹⁹³ meselenin daha geniş bir çerçevede

¹⁸⁸ Seçkin kimselere verilen, sultanların huzuruna engelsiz çıkmak ve vergilerden muafiyet şeklindeki imtiyazları içeren berat. Timurlu, Akkoyunlu ve Safevîlerde Tarhanlık için bkz. Maria Eva Subtelny, “**Socioeconomic Bases of Cultural Patronage Under the Later Timurids**”, s. 483–484.

¹⁸⁹ Muhyî-i Gülşenî, **Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî**, s. 77.

¹⁹⁰ Muhyî-i Gülşenî, **Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî**, s. 82, 352–353.

¹⁹¹ Halvetîlik için bkz., John J. Curry, **The Transformation of Muslim Mystical Thought in the Ottoman Empire: The Rise of the Halveti Order (1350–1650)** Great Britain 2010.

¹⁹² Örneğin Halvetî kaynakları, Halvetîlerin, 12 İmamları ruhanî ataları olarak kabul, şeyhlerinin İmam Ali ve onun soyundan gelenlerin mezarlarını ziyaret ettiklerinden, Şîîlikten farklı da olsa bir Mehdî inancına sahip olduklarından bahsetmektedir. Bkz. Giv Nassiri, **Turco-Persian Civilization and the Role of Scholars' Travels and Migration in its Elaboration and Continuity**, University of California, yayınlanmamış doktora tezi, 2002 s. 353–54.

¹⁹³ Ali'nin Sünnî ezoterizmindeki yeri her ne kadar Şîîlikten farklıda olsa 13.yüzyıldan itibaren birçok sufi tarikatında kriptö-Şîî eğilimlerinin olduğu ve bunlardan birçoğunun şecerelerini İmam Ali'ye dek

kavranması Arjomand'ın Şîîliğin sufilik üzerindeki nüfuzu tespitiyle mümkündür¹⁹⁴. Kendisinin de bir Halvetî dervişi olmasına rağmen Gülşenî klasik ehl-i sünnet anlayışının dışında bir meşrebe sahipti. Bu Halvetî dervişi aynı Aydınlı Dede Ömer Ruşenî gibi Uzun Hasan zamanında sarayda yer almaya başlamıştı¹⁹⁵. Onun yukarıda bahsi geçen “*bizim intisâbımız İmam Ali'yedir cümle âlemi arz etseler itibar etmeyiz*” sözleri bu meşrebini açıklayan iyi bir örnek olabilir¹⁹⁶. Meşrebi noktasında Gülşenî ve müritlerinin Mevlevîlik ve özellikle Melâmîliğe daha yakın olduklarını belirten görüş dikkate değerdir. Bu görüşün sahibi A. Yaşar Ocak'a göre Melâmîliğin yaygın olduğu Hayrabolu'da on dört adet Gülşenî tekkesinin var oluşu, melâmet meşrebinin şeyhin eserlerinde açıkça kendisini hissettirmesi, *vahdet-i vücûd* meselesinde Melâmîlerle aynı paralelde olması¹⁹⁷ ve şeyhin Arapça ve Farsça eserlerinin Sünni ulema tarafından *ilhad* addedilecek *şathiyelerle* dolu olması Gülşenîler ile Melâmîler arasındaki inanç benzerliğini ve yakın ilişkiyi gözler önüne sermektedir. Gülşenî'de *vahdet-i vücûd* telakkisinin oluşmasında eski bir Hurufî merkezi olan Tebriz'de dolayısıyla Hurufîliğin tesiri altında kalmış olması bu görüşe ait bir diğer saptamadır. Gülşenî'den sonra onun müritleri de bu çizgiyi takip ettiler. 16. yüzyıl şairlerinden Usûlî gibi daha birçok şairin Gülşenî olup şeyhleri gibi Melâmî-Hurûfî meşrebe sahip oldukları yazdıklarından açıkça belli olmaktadır. Netice itibariyle Bidlîsî'nin şeyhi olan Gülşenî'nin sıkı bir ehl-i sünnet çizgisi takipçisi olmadığı söylenebilir¹⁹⁸. Hatta bu düşünceleri ileride Sünni ulemanın küfür

götürdükleri görülür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hamid Algar, “A brief history of the Naqshbani order” **Naqshbandis: Historical Developments and Situation of a Muslim Mystical Order**, Ed. Marc Gaborie-Alexandre Popovic-Thierry Zarcone, Istanbul-Paris 1990, s. 11.

¹⁹⁴ Arjomand, **The Shadow of God and the Hidden Imam**, s. 30, 74–75.

¹⁹⁵ Curry, **The Transformation of Muslim Mystical Thought in the Ottoman Empire: The Rise of the Halveti Order (1350–1650)** s. 62; Woods, **Akkoyunlular: aşiret, konfederasyon, imparatorluk**, s. 245.

¹⁹⁶ Aslında Gülşenî'de fazla hissedilmeyen klasik ehl-i sünnet çizgisinin bir yönüyle Akkoyunlu yönetiminde de farklı bir şekilde tezahür ettiği bazı örneklerle anlaşılabilir. Örneğin 15. yüzyılın sonunda Tebriz'den Mekke'ye giden hac kafileleri önce Kerbela'ya İmam Hüseyin'in türbesine (Meşhed) ardından Necef'e İmam Ali'nin türbesine uğruyor, daha sonra Mekke'ye gidiyorlardı. Gülşenî 1494-95'te hacca gittiğinde bu güzergâhı izlemişti. Bu durum onların “kripto-Şîî” eğilimlere sahip olduğu şeklinde açıklanamayacağı gibi, klasik ehl-i sünnet çizgisinin de biraz dışında olduklarına delalet edebilir. Bkz. Muhyî-i Gülşenî, **Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî**, s. 227–231.

¹⁹⁷ **Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî**, şeyhin, İbn-i Arabî'nin görüşlerini ne denli benimsediğini gösteren örneklerle doludur. Bkz. Muhyî-i Gülşenî, **Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî**, s. 180–81.

¹⁹⁸ Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15–17. Yüzyıllar**, İstanbul 2013, s. 370–372; Abdülhakî Gölpinarlı, **100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar**, İstanbul 1969, s. 215–216.

ve ilhad suçlamasıyla aleyhine fetva verilmesine bile neden olacaktı. Uzun yıllar Akkoyunlu sultanlarının himayesinde kalan şeyh, Akkoyunlu saltanatının sonlarına doğru çıkan kargaşa dolayısıyla Tebriz'den ayrılmış, Diyarbekir, Maraş ve Kudüs'teki ikametinin ardından Mısır'a gelerek buraya yerleşmişti. Sultan Selim burayı aldığıında (1517) onun yanında bulunan Bidlîsî, Şeyh'i burada bir kez daha görme fırsatı bulmuştu¹⁹⁹.

Bidlîsî, kendisini Akkoyunlu sarayında bürokratik mertebesine taşıyacak olan bu kariyer ilerlemesini nasıl sağlamıştı? Aldığı eğitimden sonra genç bir *molla* olarak bu münşilik kariyerine başlamasında babası Hüsameddin Ali'nin ve onun da içinde bulunduğu saray etrafındaki mistik-sufî çevrenin ne derece etkili olduğu sorusunu akla getirebilir. Hemen belirtilmelidir ki bu çevreden, daha sonra Bidlîsî'nin de müridi olduğu Halvetî dervişi Şeyh İbrahim Gülşenî, Sultan Yakub üzerinde oldukça güçlü bir etkiye sahipti ve adeta sultanın ruhanî danışmanı konumundaydı²⁰⁰. Uzun Hasan zamanından beri saray içinde nüfuz sahibi olduğu görülen Gülşenî'nin başta mühürdarlık olmak üzere sultanın elçilik ve tarhanlık görevini yerine getirdiği bilinmektedir²⁰¹. O, Uzun Hasan'a oğlu Şehzade Yakub için Kadı İsa Savecî'yi lala olarak tayin ettirecek kadar nüfuz sahibi idi. Sultan Yakub tahta geçince yine Gülşenî'nin isteği üzerine eski lalası olan Kadı İsa Savecî'yi kadı olarak atadı²⁰². Böylece bir taraftan Gülşenî'nin saray içindeki etkisi ve nüfuzu daha da artarken diğer taraftan doğrudan sultana ulaşma şeklindeki imtiyazlı bir konum elde etti²⁰³. Hem bu Halveti dervişinin saray içindeki etkinliği hem de onunla Hüsameddin Bidlîsî arasında bu ikilinin Şirâz'a Devvânî'nin yanına gidecek kadar olan yakınlık ve samimiyetleri, Bidlîsî'nin en azından Sultan Yakub'a takdim edilmesinde ve bu münşilik kariyerine adım atmasında etkisinin olduğu düşünülebilir. İbrahim Gülşenî'nin saraydaki atamalarda etkin rol oynadığına göre

¹⁹⁹ Muhyî-i Gülşenî, **Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî**, s. 80.

²⁰⁰ Şeyh İbrahim Gülşenî, şeriat ilkelerini bürokrasinin üstünde yer almasını sağlayacak, hazine açıklarının dengelenmesi adına dinsel kurum mensuplarının ücretlerinden yapılacak kısıntıyı engelleyip bunun yerine vezirler ve asker sınıfının gelirlerinden kesinti yapmayı önerecek kadar Sultan Yakub'un üzerinde etki sahibi idi. Bkz. Woods, **Akkoyunlular: aşiret, konfederasyon, imparatorluk**, s. 245.

²⁰¹ Side Emre, **İbrahim-i Gülşenî: Itinerant Saint and Cairene Ruler**, University of Chicago, yayınlanmamış doktora tezi, Chicago 2009, s. 53.

²⁰² Muhyî-i Gülşenî, **Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî**, s. 86.

²⁰³ Emre, **İbrahim-i Gülşenî: Itinerant Saint and Cairene Ruler**, s. 58.

pekâlâ kendi yakın çevresinden olan ve daha sonra da bir müridi gibi hareket edecek olan Bidlîsî'yi münşi olarak bizzat Sultan Yakub'a önermiş olabilir. Aslında hem Bidlîsî' hem de babası saray çevresindeki bu sufi kitlenin içinde yer alıyordu. Küçük yaşlardan beri bu çevre içinde yetişmiş ve onların meclislerine katılmış birisi için bu durum oldukça avantajlıydı ve sarayda bürokratik gibi önemli bir kariyer elde etmede olumlu rol oynamıştı. Gülşenî'nin kurduğu, saray içindeki yönetime kadar uzanan bu güçlü ağın dışında Bidlîsî'nin aldığı eğitim onun yerleşik Fars bürokrasisinin elinde tuttuğu bu göreve getirilmesinde belirleyici rol oynamıştı. Zira Akkoyunlu sarayının çeşitli yönetim kademelerine her çeşit medrese mezunları getirilmekteydi²⁰⁴.

Menakıb-ı İbrahim Gülşenî'de yer alan bahsedilen kayıtların dışında Akkoyunlu kaynakları arasında Bidlîsî'nin münşiliğine işaret eden en erken ve kesin tarihli kayıt Bidlîsî'ye ait münşeât mecmuasında yer alan 1481 tarihli bir fetihname suretidir. Oğlu Ebulfazl tarafından tamamlanan bu münşeât mecmuasında 1481 tarihli bir fetihnamenin üzerinde yer alan "inşa-i ebevî" kaydı Bidlîsî'nin bu tarihte Akkoyunlu sarayında münşi olduğuna işaret eder²⁰⁵. Bu fetihname Akkoyunlu ümerasından Bayındır Bey'in isyanının bastırılması sonrasında kaleme alınmıştı. Bayındır Bey, Sultan Yakub tarafından, muhalif olan Muşa'sa' hareketini bertaraf etmek üzere görevlendirilmişken Hemedan'a vardığında Irak, Isfahan ve Kum ümerasını etrafına toplayarak Sultan Yakub'a karşı isyan etti. Sufi Halil Bey, 1481 yılında Bayındır Bey'i öldürüp isyanı bastırdıktan sonra bu haber Sâve'de bulunan Sultan Yakub'a ulaştı ve sultan bununla ilgili fetihnameyi münşisi Bidlîsî'ye yazdırmıştı²⁰⁶. Bu kayıt Bidlîsî'nin 1481 tarihinden önce henüz yirmili yaşlarda Tebriz'deki Heşt Behişt Sarayı'nda *ehl-i kalem* sınıfında genç bir münşi olarak görev yaptığına işaret etmektedir. Onun divan kâtibi olarak görevini sürdürdüğünü gösteren diğer kayıtlar 1484 ve 1485 tarihlidir. Sultan Yakub'un dostluklarının devamına dair Eylül 1484'te Sultan Hüseyin Baykara'ya gönderdiği mektubu da Bidlîsî inşa

²⁰⁴ Emre, **İbrahim-i Gülşenî: Itinerant Saint and Cairene Ruler**, s. 55.

²⁰⁵ Bidlîsî'nin kaleme aldığı 1481 tarihli fetihname sureti için bkz. İdris-i Bidlîsî, **Mecmû'a-i Münşeât**, vr. 26b-29b.

²⁰⁶ Fazlullah ibn Ruzbihan, **Tarikh-i Alam-Aray-i Amini**, s. 195-205.

etmişti²⁰⁷. Sultan II. Bayezid'in 1485'teki Kili ve Akkirman fetihleri münasebetiyle Akkoyunlu Sultan Yakub'a gönderdiği fetihname ve kendisinin Akkoyunlu sarayında iken bu fetihnameye verdiği cevap ile ilgili olarak Bidlîsî şunları yazmaktadır:

[Sultan Bayezid] İslam memleketlerinin her tarafına fetihnameler, menşûrlar ve beşâretnâmeler gönderdi. O cümleden aralarındaki güveni ve itikadı pekiştirmek, dostluğu ve halis niyeti açığa çıkarmak için bu eşîğin eski kullarından olan Hâce Seydî Muhammed Münşî-i Şîrâzî'nin fasih ve belîğ bir dille yazdığı fetihnameyi sarayın önde gelen itibar sahibi bir elçi beraberinde cennet-mekân, hüsrevlik tacının incisi, Bayındırî sultanlarının alın akı Sultan Yakub'un (Allah onun delilini bağış nurlarıyla nurlandırсын ve günahlarını affetsin) sarayına gönderdi. O beşaretnamede fasih, incelik ve olgunluk içeren nükteler vardı. Sultanın o menşuruna, bu İslami fethi cevap olarak o zamanlarda Yakub Han'ın divânında münşilik vazifesini eda eden bu fakirler fakiri ve hakirler hakiri bir tehniyetname yazdı²⁰⁸.

Bidlîsî'nin belirttiğine göre Sultan Bayezid'in fetihnamesini, Akkoyunlu sarayının eski bürokratlarından olup Uzun Hasan zamanında münşilik görevi yapan Hâce Seydî Muhammed Münşî-i Şîrâzî kaleme almıştı ve Heşt Behîşt Sarayı'nda münşî iken bu fetihnameye cevap yazan kişi Bidlîsî'nin kendisi idi. Hâce Seydî Muhammed Münşî-i Şîrâzî, Uzun Hasan ile Fatih arasında 1473'de gerçekleşen Otlukbeli Savaşı sonrasında Fatih'in eline düşen bürokrat ve âlimlerden biriydi ve münşî sıfatından da anlaşılacağı gibi divân-ı inşâ makamında münşilik vazifesini yerine getiriyordu²⁰⁹. 1473 yılından itibaren Osmanlı sarayında eski görevi olan münşilik vazifesini yerine getiren Hâce Seydî Muhammed Münşî-i Şîrâzî, Bidlîsî'nin izleyeceği yolu daha önceden izlemiş biri olarak bir anlamda Bidlîsî için bir rehber belki de Osmanlı sarayına yolculuğunda ona ilham kaynağı olacaktı. Bidlîsî'nin Akkoyunlu devletinin yıkılışından sonra diğer Akkoyunlu ümerası ve bürokratları gibi doğruya değil de batıya yönelmesinde önemli bir etken olmalıydı.

²⁰⁷ Münşeatta bu mektub *inşâ-yı ebevî* şeklinde kaydedilmiştir. Bkz., İdris-i Bidlîsî, **Mecmû'a-i Münşeât**, vr. 9a-9b.

²⁰⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 535b.

²⁰⁹ İdris-i Bidlîsî **Heşt Behîşt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 468a; Ebubakr-i Tihirânî, **Kitab-ı Diyarbakriyya**, s. 582; Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, s. 99; Şîrâzî dışında Fatih'in eline düşen Akkoyunlu bürokrat ve âlimler arasında Irak-ı Acem'in kadılarından Mevlana Kadı Mahmud-ı Şüreyhî- ki daha sonra Edirne defterdârı ve kadısı olacaktır- ve fıkıh âlimi Uzun Hasan'ın imâmı ve musâhibi Kadı Ali-i Hısnıkeyfî de bulunuyordu. Bidlîsî bu âlim ve bürokratların yüksek makamlara getirildiğini, ömürlerinde görmedikleri saygınlık ve itibarı bu eşikte gördüklerini yazmaktadır. Bkz., İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 468a.

Bidlîsî'nin en azından 1481 yılında Tebriz'deki Heşt Behişt sarayında *divan-ı inşa* makamında münşilik görevini sürdürdüğünü ve dolayısıyla *ehl-i kalem* sınıfını oluşturan yerleşik Fars bürokrasisi sınıfına dâhil olduğunu, henüz yirmi dört yaşında ancak tecrübeli bir münşi olarak bu görevde öncesinin de olduğunu söyleyebiliriz. Bürokrasideki bu görevi karşılığında muhtemelen Bidlîsî'ye hamisi Sultan Yakub tarafından suyurgal tahsis edilmiş olmalıydı. Zira Yakub'un askeri olmayan sınıflara, özellikle de sivil bürokrasi ve dinsel entelijansiyaya suyurgal tahsis ettiği bilinmektedir²¹⁰. Bidlîsî, 1481'de münşilik vazifesini ifa ettiği zaman Yakub'un imparatorluğunun Diyarbekir, Irak-ı Arab, Irak-ı Acem, Ermeniye-i Suğra, Ermeniye-i Kübra, Azerbaycan, Fars, Gilân, Şîrvân, Mâzenderân, Cezayir (Fırat ve Dicle arası), Kürdistan ve Luristan'dan müteşekkil olduğundan bahsediyordu²¹¹.

Onun uzun müddet münşilik görevini ifa ettiği bu saray yukarıda da bahsettiğimiz gibi idari birimlerin merkezi konumunda olan Sahib-e 'Ebâd Meydanı'nda yer alıyordu. Tebriz'den bir dere ile ayrılan bu meydanının batı tarafındaki kemerli beyaz bir cümle kapısından geçilerek girilen bahçe içindeki Heşt Behişt Sarayı ile ilgili en detaylı bilgi tacir Francesco Romano²¹²'ya aittir. 16. yüzyıl başında geldiği Tebriz'de uzun müddet kalan bu tacir, Heşt Behişt Sarayı'nı sefernâmesinde detaylı bir şekilde şöyle anlatmaktadır:

Bu saray İran'daki bütün saraylardan en muhteşem olanıdır. Hasan Bey'in yaptırdığı bu sarayın İran'da bir eşini daha göremezsiniz. Bu saray şehre yakın, şehirden kuzeyde bir nehirle ayrılan büyük ve güzel bir bahçenin ortasına inşa edilmiştir. Saray sekiz kısımdan oluştuğu için ona "Heşt Behişt" adı verilmiştir. Dört girişi olan bu sarayın bütün odaları çini ve tezhiple süslenmiştir. Tavanındaki ejderha tasvirleri öyle iyi yapılmıştır ki canlı sanırsınız. Sarayın geniş salonunun tavanında eski İran şahlarının savaşları altın, gümüş ve lacivert taşı ile resmedilmiştir. Yine burada Tebriz'e gelerek Hasan Bey'in huzuruna kabul edilen Osmanlı elçilik heyeti de tasvir edilmiştir. Av tasvirlerinin, gergedan ve fil gibi birçok canlıların tasvir edildiği bu salon tavanı altın suyu ve lacivert taşı ile süslenmişti. Bu geniş salona ipekten muhteşem bir halı serilmişti. Bu yuvarlak halının benzerleri sarayın diğer odalarında da görülebilir. Bütün odaların duvarları altın suyu ve lacivert

²¹⁰ Subtelny, "Socioeconomic Bases of Cultural Patronage Under the Later Timurids", s. 482; Muhyî-i Gülşenî, **Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî**, s. 111.

²¹¹ İdris-i Bidlîsî, **Mecmû'a-i Münşeât**, vr. 38a.

²¹² Anonim olarak bilinen bu tüccarın, Francesco Romano adını taşımasıyla ilgili olarak bkz., Jean-Pierre Aubin, "Chroniques persanes et relations italiennes, Notes sur les sources narratives du règne de Shah Esmail Ier, **Studia Iranica**, sy. 24 (1995), s. 247-259.

taşlarıyla tezyin edilmiş olup, sarayın bütün kapıları da aynı şekilde süslenmiş üzerlerine inciden harflerle yazılar yazılmıştı²¹³.

Akkoyunlularda yönetim biriminin başını divan teşkilatı oluşturuyordu ve tüm diğer sivil bürokraside olduğu gibi divan üzerinde de yerleşik Fars bürokrasisi monopoli kurmuştu. *Divân-ı âlâ* denilen bu büyük divan, divan-ı inşa, divan-ı istifa ve divan-ı arz şeklinde birden fazla divandan oluşmaktaydı. *Divân-ı inşa* makamı, *münşi-i memâlik*'in sorumluluğu altındaydı. Burada vazifeli olan münşi, divan beyi tarafından gönderilen emirlerin yanında hükümdar mektuplarını, devletlerarası yazışmaları, *suyurgal* ve *tiyullar* ile ilgili fermanları da kaleme almaktaydı²¹⁴. Bu yazışmalar, fermanlar, *suyurgal* ve *tiyullar* münşi tarafından resmi dil Farsça ile kaleme alındıktan sonra tuğralanmak için *tuğranevis*'e gönderilirdi. Burada görevli münşiler *ilm-i inşa* eğitimi almış kimseler arasından seçiliyordu. Sultanların bütün açık ve gizli yazışmaları münşinin elinden çıktığı için de aynı zamanda sultanın *mukarribleri*ydiler. Bu divandaki münşilere *pervaneci-i hümayûn* ve *pervaneci* yanında *münşi-i memâlik* de deniliyordu. İnşa divanında *münşi-i memâlik*in altında görev yapan, payeleri düşük birden fazla münşi bulunuyordu²¹⁵. Saray bürokrasisi resmi dil Farsça'yı konuşurken, Türkmen askeri elit ise Türkçe konuşuyordu. Ancak bu, bütün saray erkânının Türkçe bildiği anlamına gelmez. *Kalemiyedeki* Fars bürokratların Türkçe bilmedikleri çoğu zaman kaynaklara yansımıştır. Örneğin *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*'de Akkoyunlu sarayında Kadı İsa Sâvecî gibi Türkçe bilmeyen bürokrat ve kâtiplerin varlığından bahsedilir²¹⁶. Doğumundan itibaren Farsça konuşulan, Fars dilinin nüfuz ettiği bir sahada yetişen Bidlîsî için Farsça, anadili Kürtçe'den sonra öğrendiği ikinci dil oldu. Dolayısıyla sivil Fars bürokrasisinden gelen birisi olarak yukarıda bahsi geçen Türkçe bilmeyen bürokratlar arasında olması muhtemeldi. Ancak daha sonra Çağatay Türkçesi ile kaleme aldığı az sayıdaki şiire bakılacak olursa Bidlîsî'nin Türkçe'ye Akkoyunlu sarayında iken aşına olmaya başladığı söylenebilir. Akkoyunlulara ait Çağatay

²¹³ Amiri, *Safarnameha-e Vanizyan dar Iran*, s. 388–392.

²¹⁴ İlhan Erdem-Kazım Paydaş, *Akkoyunlu Devleti: Siyaset, Teşkilat, Kültür*, Ankara 2007, s. 186.

²¹⁵ Willem Floor, *Safavid Government Institutions*, California 2001, s. 50–52; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Ankara 1988, s. 280–81; Ayrıca ardıllarının Timurlulardan tevarüs ettiği divan bürokrasisinin değişmeyen işleyişi için bkz., Minorsky, *Tadhkirat Al-Muluk: A Manual of Safavid Administration*, s. 61–62.

²¹⁶ Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*, s. 66–67.

Türkçesi ile kaleme alınmış bazı berat ve fermanlar resmi dil Farsça'nın yanında az da olsa Çağatay Türkçesi'nin de kullanıldığına işaret eder²¹⁷. Yukarıda bahsi geçtiği gibi Akkoyunlu sarayında *divan-ı inşa* bürokrasisini tüm diğer saray bürokrasisi örneğinde olduğu gibi birkaç kuşaktan beri bu görevi sürdüren kuzey ve orta İran kökenli Fars aileler elinde tutuyordu. Bunlardan Kucucî, Savejî ve Deylemî²¹⁸ gibi ailelerin İlhanlılar zamanında Tebriz'e gelip yerleştikleri çeşitli *divan-ı inşa* bürokrasisindeki görevlerini hanedan olarak Akkoyunlular zamanında da sürdürdükleri bilinmektedir²¹⁹. Bidlîsî Akkoyunlu bürokrasisine dâhil olduğunda saray bürokrasisi üzerinde monopoli kurmuş bu Fars bürokrat hanedanların dışında, soya dayanan intisapla değil de başka bir yolla intisap eden ve sadece kendisini temsil eden birkaç münşiden biriydi.

İnşa makamında bulunmak sadece hükümdar adına yazışmaları kaleme almak bunun için de iyi bir hatta sahip olmak anlamına gelmiyordu. İnşa özü itibarıyla herhangi bir yazışmaya sofistike bir şekil vermek için yüksek bir edebi bilgiye ve yaratıcılığa sahip olmayı gerektiriyordu²²⁰. İyi bir ilm-i inşa eğitimi almış olan münşiler, nazım ve nesirin karışımının oluşturduğu, yüksek bir edebiyat formuna dönüştürdükleri inşa sanatıyla kaleme aldıkları metinlerle kendi devletlerinin doğası ile evrensel egemenlik iddialarını formüle etmeleri ve muhataplarına yansıtmaları bakımından önemli ve imtiyazlı bir mevki ve misyon sahibiydiler. Başka bir deyişle ürettikleri sofistike metinlerle himayesinde bulundukları hükümdarlar için emperyal bir imaj oluşturdıklarından her dönem önemsenmişlerdi. Şah İsmail'in ilk münşilerinin 12 İmamcı devletin doğasını ve İslam dünyasındaki egemenlik iddialarını ustaca ürettikleri metinlerle İslam dünyasına yansıtmaları bunun iyi bir örneği olabilir²²¹. Bu açıdan bakıldığında münşilerin, hamilerinin ajandalarını ve iddialarını yansıtan iyi birer ideoloji inşacıları olduklarını söylemek abartılı olmaz.

²¹⁷ Uzunçarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal**, s. 281.

²¹⁸ İlhanlılar'dan beri Tebriz'de *divân-ı inşa* bürokrasisi üzerinde monopoli kuran bu aileler Akkoyunluların ardından Safevîlere de hizmet etmeyi sürdürdüler.

²¹⁹ Colin P. Mitchell, **The Practice of Politics in Safavid Iran: Power, Religion and Rhetoric**, London 2009, s. 50–51.

²²⁰ Colin Paul Mitchell, "To Preserve and Protect: Husayn Va'iz-i Kashifi and Perso-Islamic Chancellery Culture", **Iranian Studies**, sy, 36 (2003), s. 486–487.

²²¹ Mitchell, **The Practice of Politics in Safavid Iran: Power, Religion and Rhetoric**, s. 32–38.

Bidlîsî, münşilik gibi yüksek edebî bilgiye ve yaratıcılığa sahip olmayı gerektirecek bir mansıbı hak ettiğine bakılırsa çok iyi bir eğitim almıştı. Sadece nesir alanında değil nazım alanında da kendisini yetiştirmişti. Zira münşilik biraz da şairlik yetilerine sahip olmaktan geçiyordu ve şiir münşilerin yazışmalarda kullandıkları önemli bir unsurdur. O dönemde Herat (Horasan), Tebriz ve Isfahan gibi önemli kentlerde varlığını sürdüren birden fazla inşa ekolü vardı ve bu ekollerin üstatları kendi yanlarında münşilik kariyerine adım atacak şagirdler yetiştiriyordu. Örneğin Bidlîsî'nin mevkidaşı Fazlullah ibn Ruzbihan Şemsüddin Muhammed Sehâvî'nin inşa ekolünden geliyordu ve onun şagirdi idi²²². Kadî Ahmed Kumî, Bidlîsî'nin Hâce Abdülhayy'ın inşa geleneğinin takipçisi olduğundan bahseder²²³. Hâce Abdülhayy daha önce de bahsedildiği gibi Herat'ta Sultan Hüseyin Baykara'nın münşiliğini yapmış, onun ölümünden sonra Özbek hanı Şeybanî Han'ın himayesine girmiş son olarak da Şah İsmail'e intisap etmiş İran dünyasında tanınan yetenekli bir münşi idi. Birçok şagird yetiştirdiği gibi onun şagirdi olmayan ancak geleneğini takip eden Bidlîsî gibi takipçilerinin sayısı da oldukça fazla idi. Bidlîsî de Abdülhayy'ın şagirdi olan Şeyh Muhammed Temimî gibi Horasan ve Tebriz olmak üzere iki tarz inşa geleneğine sahip olan Hâce Abdülhayy'ın Tebriz'de Akkoyunlu sultanları için ürettiği inşa örneklerini model almıştı. Görüldüğü gibi Bidlîsî, Heşt Behişt Sarayı'nda münşilik kariyerinde ilerleme sağlayacak olan deneyimini inşa sanatında kendisine has bir tarz ve olgun bir usul yakalamış olan Abdülhayy'ın geleneğini takip ederek kazanmıştı.

Bidlîsî, Akkoyunlu sarayında münşi olarak bulunduğu süre boyunca Akkoyunlu sultanların Osmanlı ve Hind padişahları, Şirvan şahları ve Horasan hâkimleri ile olan yazışmalarını, *tiyul* ve *suyurgal* beratlarını, *tarhanlık hükümlerini* ve fetihnameleri bizzat kendisi kaleme aldı. Çoğunluğu kendi inşası olan bu döneme ait yazışmalarını bu esnada bir münşeât altında toplamaya başladı²²⁴. Kendisine has yarattığı inşa üslubuna ait örneklerini bir araya getirmesi bir münşi ve kâtip sınıfının

²²² Fazlullah ibn Ruzbihan, **Tarikh-i Alam-Aray-i Amini**, s. 46.

²²³ Qadî Mir Ahmad Munshî Qumî, **Gulestan-e Hunar**, Haz. Ahmad Suheili Khwansari, Tehran 1352, s. 43.

²²⁴ II. Bayezid ile Sultan Yakub arasında toplamda beş adet diplomatik yazışma olmasına rağmen münşeâtında bunlardan sadece üçüne yer vermesi, Baysungur Mirza ve Sultan Ahmed'e ait seçme birkaç inşa örneğinin bulunması Bidlîsî'nin sadece kendisine ait mektupları bir araya getirdiği fikrini güçlendirir.

yetişmesine hizmet etmek amaçlı olmalıydı. Zira o dönemde canlı bir gelenek olan inşa örneklerini toplama Timurly merkezi olan Herat'ta da devam ediyordu²²⁵. Bu münşiler yazışma üslubu ve elkab formölasyonu ile kendi inşa ekollerini yaratma çabasındaydılar. Yaratılan edebî kalıplar ve özellikle elkab formölasyonu daha sonraki münşilere ilham kaynağı oluyordu²²⁶. Bidlîsî'nin de inşa örnekleriyle Herat'ta Hüseyin Baykara ve Alişîr Nevâî'nin himayesindeki muasırı Kemaleddin Hüseyin Va'iz-i Kâşîfî (ö. 910/1504–05) gibi İran ve Osmanlı dünyasında uzun yıllar model alınacak edebî kalıplar ve elkab formölasyonu yaratıp yaratmadığı ancak münşeat örnekleri üzerinden yapılacak bir değerlendirme ile açıklığa kavuşturulabilir. Hemen belirtmelidir ki Kadı Ahmed Kumî'nin, Bidlîsî için kullandığı "hattı nazik ve güzel değilse de inşadaki üslup ve usulü çok iyidir"²²⁷ ifadeleri onun iyi bir usul yakaladığını gösterebilir. Her ne kadar üstadı Abdülhayy'ın Tebriz ekolünü sürdürse de bu onun Hâce'nin Herat ekolünden etkilenmediği anlamına gelmemelidir. Gerçekten de takipçisi olduğu Abdülhayy en fazla Herat ekolünden şagird yetiştirmişti ve Herat'ta ürettiği inşa örnekleriyle şöhret bulmuştu. Bidlîsî Herat ve Tebriz inşa ekollerini yakından takip ederek kendi inşa tarzını yarattı. Kendisine has olan bu tarzı daha sonra Osmanlı dünyasına da taşıyacaktı.

Bidlîsî Osmanlı padişahları, şırvan řahları²²⁸, Herat'ın Timurî hükümdarları²²⁹ ve Akkoyunlu saltanat erkânı için elkab formölü ederken hiç

²²⁵ Bidlîsî'nin muasırı Kemaleddin Hüseyin Va'iz-i Kâşîfî örneği için bkz., Colin Paul Mitchell, **To Preserve and Protect: Husayn Va'iz-i Kashifi and Perso-Islamic Chancellery Culture**, s. 494.

²²⁶ Mitchell, Kemaleddin Hüseyin Va'iz-i Kâşîfî'nin formüle ettiği kalıpların ve elkabın İran ve Osmanlı dünyasındaki muahhar münşiler tarafından kullanıldığını tespit etmiştir. Bkz., Mitchell, **To Preserve and Protect: Husayn Va'iz-i Kashifi and Perso-Islamic Chancellery Culture**, s. 495-500.

²²⁷ Qadi Mir Ahmad Munshi Qumi, **Gulestan-e Hunar**, s. 44.

²²⁸ Örneğin Ferruh Yesar şırvânşâh için şöyle bir elkab formölü etmişti: Âlî-cenâb, uhuvvet-meâb, saltanat-penâh, ma'delet-destgâh, melik-i mülükül-'Acem, hânü's-selâtîn fi'l-'âlem, zübdei'l-hükkâm mine'l-ümem, semere-i şecere-i iyâlet ve şehriyârî, negîn-i hâtem-i celâlet ve kâmkârî, el-manzûr bi-inzâr-ı 'inâyât, el-meliku'l-'azam, 'inâyetü's-saltana ve'd-din şırvanşah Ferruh Yesar. İdris-i Bidlîsî, **Mecmû'a-i Münşeat**, vr. 4a-5a.

²²⁹ Herat hâkimi Hüseyin Baykara'ya iki tarafın dostluğunun devam edeceğine dair yazdığı mektupta ona şöyle hitap ediyordu: Câlîs-i izz ü temkin, hâris-i havza-i mülk ve din, mûmehhid-i kavânîn-i haşmet ve bahtiyârî, müessis-i kavâid-i übhet ve şehriyârî, noyan-ı e'adl-ı kâmkâr, iftihâr-ı selâfîn-i zevi'l-iktidar, mu'izzü's-saltana ve'l-ikbâl Sultan Hüseyin Mirzâ; yine Ağustos-Eylül 1484'te dostluğun devamına dair Hüseyin Baykara'ya yazdığı bir başka mektupta ona şöyle hitap etti: Âlîcenâb, saltanat-meâb, ma'delet-iyâb, nisfet-penâh, saadet-sipâh, memleket-destgâh, hâfiz-ı mevâlid-i mülk ve millet, nâzım-ı menâzım-ı din ve devlet, mebhet-i te'yidât-ı ilahî, medâr-ı felek-

kuşkusuz Akkoyunlu siyasetinin kurumsallaştırıcısı Devvânî'den ilham aldı. Devvânî'nin hamisi Uzun Hasan'a takdim ettiği *Arznâme* adlı eserine bakıldığında Bidlîsî'nin kullandığı elkabın prototiplerinin burada formüle edildiği görülecektir²³⁰. Bidlîsî esin kaynağı olan bu formülasyonu geliştirip güncelledi. Hemen belirtmelidir ki Bidlîsî'nin diplomatik yazışmalarda formüle ettiği İran dünyasına ait bu elkab daha sonra Osmanlı saltanat erkânı için formüle edeceği elkaba model olacaktı²³¹. İyi bir *ilm-i inşa* eğitimi alan bir münşi olarak onun Timurlu sarayında çalışan münşilerin inşa örneklerini görüp etkilendiğine, onları çok yakından takip ettiğine hiç kuşku yoktur. Örneğin Şahrûh'un münşisi Hacı Hüsrev'in yazdığı bir fetihnamenin bütün inşa örnekleri arasında çok meşhur olduğunu ve herkesçe bilindiğini söylerken Timurlu sarayındaki bu inşa örneklerine duyduğu hayranlığı gizleyememişti²³².

Bidlîsî'nin kaleme aldığı bu diplomatik yazışmalar, Yakub döneminin siyaseti ve emperyal iddialarına ışık tutacak türden kayıtlar olması bakımından incelenmeye değerdir. Akkoyunluların tıpkı Osmanlılar gibi gazilik geleneğini her fırsatta komşularına göstermek için İslam'ın koruyucusu oldukları iddiasıyla kendi *ucları* olan kuzeybatıdaki Kafkasya bölgesine seferler düzenledikleri bilinmektedir. Bidlîsî'nin kaleme aldığı bir fetihnamede, Akkoyunlu ordusunun “imanı tazelemek, din düşmanlarının kökünü kazımak” için gazaya çıktığından bahsetmesi bu gizli rekabetin yazışmalara yansıdığını hissettirir²³³. Bidlîsî'nin münşi olduğu dönemde II. Bayezid ile Sultan Yakub arasındaki diplomatik yazışmalara bakıldığında buralarda kullanılan elkab her iki tarafın bir diğerini nasıl algıladığını göstermesi bakımından

evâmîr ve nevâhî *ellezi tefahare el-mülk bi-vucudihi*, muhakkık-ı kavânînü's-saltana ve'l 'adale, hâris-ı esâsü'l-mülk, bi-reyi'l-metîn, câlis-i mâsanid-i e'azîmu's-selâtin ve'l ekâsire, mu'izzü's-saltana ve'l ikbâl Sultan Hüseyin. Bkz. İdris-i Bidlîsî, **Mecmû'a-i Münşeât**, vr. 5a/b, 9a/b.

²³⁰ Jalal al-Din Davvani, “Arz-e Sipâh-e Uzun Hasan”, Haz. İraj Afshar, **Majalle-e Danishgede-e Edebiyat**, sy. 28, Tehran 1335.

²³¹ Sufi Halil için kaleme aldığı *terbiyetnâmede* ona “âlicenâb, emâret-meâb, iyâlet-iyâb, ‘azudü'd-devletü'l-muzafferîye, muhtârü's-saltanatü'l-Bayındırîyye, nâsıb-ı ‘alâmü'l-iyâle, hâiz-i aksâmü'l-'adâle, Nasîrüddin Sufî Halîl” şeklinde hitap ediyordu. Bkz., İdris-i Bidlîsî, **Mecmû'a-i Münşeât**, vr.10a; Bir başka örnek olarak Akkoyunlu saray erkânından Zeyneddin Ali Ağa Mirâhûrî için formüle ettiği “iftihârü'l-emâsil ve'l-e'azîm, mu'temedü'd-devle ve's-saltana, mu'temin-i hazretü's-saltana” elkabı Enderun görevlileri ve kapıkulu ocak ağalarına formüle edeceği elkabta ona model olmuştur. İdris-i Bidlîsî, **Mecmû'a-i Münşeât**, vr. 6b-8a.

²³² Bidlîsî'ye göre Hacı Hüsrev, bu büyüleyici fetihnameyi Karakoyunlu Kara Yusuf'un, Şahrûh ile savaş arefesinde ölümü üzerine kaleme almıştı. İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 277a.

²³³ Fetihname için bkz., İdris-i Bidlîsî, **Mecmû'a-i Münşeât**, vr. 3b.

ilginçtir. Aşağıdaki satırlarda tartışılacağı üzere Bayezid, Sultan Yakub’a “İran ve Turan’ın hâkimi, adil Noyan ve cömert sultan” gibi daha çok dünyevî ünvanlarla hitap edip ona evrensel İslamî bir meşruiyet bahşedecek ünvanları kullanmamaya özen gösterirken²³⁴ bunun aksine Yakub bütün diplomatik yazışmalarında Bayezid’e evrensel İslamî bir meşruiyet bahsetti. Onu Allah yolunda gaza eden (*el-mücahid fi sebilullah/el-gazi fi sebilullah*), iki dünyada da Allah’ın gölgesi (*zıllullah fi’l-arzeyn*) küfrün izlerini yok eden (*kâmi’-i ayâtü’l-küfr*) İslam’ın ve Müslümanların koruyucusu (*hâfiz-ı suğûru’l-İslam ve’l-Müslimîn*) hilafet tahtında oturan (*câlis-i serîrü’l-hilâfe*) Allah tarafından desteklenmiş (*el-müeyyed min indillah*) İslam’ın meşru temsilcisi bir hükümdar şeklinde resmetti. Her ne kadar Osmanlılar gaza, cihad, hilafet gibi İslamî ünvanları bahşetmekten kaçinsa da Akkoyunlu sultanları bu evrensel İslamî egemenlik sembollerine sahip olduklarını iddia ediyorlardı. Üstelik bu ideolojiyi inşa edenler de bu iddiaları kaleme aldıkları metinler vasıtasıyla rakip hanedanlara hissettiren münşilerdi. Örneğin Bidlîsî, Yakub’un ağzından dostlukların devamı babında Bayezid için kaleme aldığı mektupta Akkoyunluların da Osmanlılar gibi hilafeti temsil ettiklerini ve dolayısıyla eşit olduklarını “hilafete intisap eden bu iki hanedan (*in do khanavade-i khilafet-entema*)” ifadeleriyle vurguluyordu²³⁵. Bayezid’in 1485’te gelen fetihnamesine yazdığı cevapta hamisi Yakub’dan *halifetür’r-rahmanî* şeklinde bahsetmesi Osmanlı hanedanına bu iddialarını güçlü bir şekilde yansıtmak amacına matuftu²³⁶. Diplomatik yazışmalara yansıyan bu ton aynı zamanda Bidlîsî’nin Devvânî’nin inşa ettiği Akkoyunlu ideolojisini güncellediğini gösterir.

Münşeatta yer alan bazı mektupların herhangi bir tarafa gönderilmeyen model alınacak türden yazışmalar olup bir münşi sınıfını eğitmeye yönelik olduğu açıktır. Bidlîsî çeşitli resmi yazışma ve tayin-tevcih ferman-beratları için içinde sadece isimlerin (*fulan kas*) ve yer adlarının (*fulan mavzi*) boş bırakıldığı şöyle kalıplar

²³⁴ Örneğin 1485 yılında Yakub’a gönderdiği Karaboğdan fetihnamesinde ona şöyle hitap ediyordu: Âli-hazret saltanat-menkabet uhuvvet-meâb, celâlet-kubâb iyâlet-iyâb, memâlik-penâh adâlet-destgâh, sultân-ı e’adl ve azam-ı nâmdâr, noyân-ı ecell ve ekrem-i âli-mikdâr, sâhib-i celâyilü’l-ikbal bi-teyidâtü’s-sübânîye, sahib-i ezyâlü’l-celâl ‘ala serîrü’l-iclâlü’l-Bayındırıyye, müşeyyid-i kavâ’idü’l-‘adâletü’l-Nüşrevânîyye, müceddid-i merâsimü’l-mekârimü’l-hüsrevânîye, hâvî-i meâsir-i mefâhirü’s-saadât bi-mehâsinü’l-ahlâk, hâiz-i serîrü’s-saltana fi e’aliyü’l-merâtibü’l-gâyât bi’l-istihkâk, âlihazret uhuvvet-meâb Sultan Yakub. İdris-i Bidlîsî, **Mecmû‘a-i Münşeât**, vr. 10b-13b.

²³⁵ İdris-i Bidlîsî, **Mecmû‘a-i Münşeât**, vr. 6b-8a.

²³⁶ Fetihnâme cevabı için bkz., İdris-i Bidlîsî, **Mecmû‘a-i Münşeât**, vr. 14a.

oluşturmuştu: *Tiyul ve suyurgal* beratları için (*çon âli-cenâb fulan... tamâmî-i mâl ve muteveccihât-ı fulan mavzi*’, *fulan ra be-rasm-i suyurgal-i ebedî muaf va musallam minamudim*), divan bürokrasisindeki çeşitli görevlere getirilecek kişilere verilecek berat formunu (*vezâret ve divân-ı tavâci be canib-i muşarunileyh tafviz farmudim*), hac izin başvuru mektubunu, seyyidlere suyurgal tayini beratı için (*çon fulan ki.... tamâmî-i fulan mavzi ra be-rasm-i suyurgal be muşarunileyh erzani daştım/tamâmî-i mâl ve muteveccihat-ı mavzi*’-i *fulan ra be-rasm-i suyurgal bar fulan kas muaf ve musallam farmudim*), “fuzala-yı takva-şiar, ulema-yı diyanet-medar”ın bir mansıba tayini için (*fulan mansıb-ı kaza ra be muşarunileyh mufavvaz ve marcu’ farmudim*), ihtisab divanına tayin için (*çon âsâr-ı ilm u enânet, aksâm-ı fazl-ı diyânet fulan ra be mansıb-ı ehtesab tafviz farmudim*) tarhanlık hükmü için (*bazi ra ke aba an ceddin dar selk-i umerâ-i kiram ve sanadid-i ‘izam ma’dud budaand be hukm-i lazımi’l-itba... zemâm-ı hukumet ve dârâyî-i ‘ayan-ı iyâlet ve leşker-ârâyî-i har ferqe ra be-hasb-i ahliyat ve estehkak-ı irsi ve ektesabi va be kadr-i kabiliyet-i zati ve entesabi be dast-i tadbir va iktidar va be kabza-i tashir ve ihtiyar-ı saadetmandi siporda and.*) imtiyazname için (*fulankas ke asl-i şarifeş az şecere-i tayyibe-i saadet-menkabet ast va nihâl-i tabi-i latifeş az raşahat-ı fazayil va kamalat sarsabz....iktiza-yı şeme-i karime-i husrevi muşarunileyh ra beynü’l-emsal va’l-emasil az iltifat-ı padişahane ehtisas arzani daşt*). İçinde elkabın da bulunduğu bu klişelerle sonraki münşilerden beklenen Bidlîsî’nin boş bıraktığı şahıs ve yer isimlerini doldurarak bu formülasyonu kullanmaktaydı.

Bidlîsî münşeatinde kendisinin inşa ettiği mektupların dışında Osmanlı ve Hind padişahlarının cevabî mektuplarına ve Akkoyunlu sarayında münşilik yapmış olan Ebubekr-i Tehranî’nin birkaç mektubuna da yer vermişti. Bu münşeatten anlaşıldığı üzere 1485 tarihli fetihname cevabı Bidlîsî’nin müstakbel hamisi Bayezid’e yazdığı ilk mektup değildi. İlki 1481 tarihli olan üç adet mektubu Bidlîsî, Bayezid için inşa etmişti.²³⁷ Diplomatik yazışmalar dışında tüccarlara verilen tarhanlık hükmü²³⁸, ve muafiyetnâme, terbiyetname ve istimaletname kapsamında

²³⁷ Bidlîsî’nin Bayezid için kaleme aldığı mektuplar için bkz., İdris-i Bidlîsî, **Mecmû‘a-i Münşeât**, vr, 6b-8a, 14a-17a, 27b-29b.

²³⁸ Subtelny, tüccarlara verilen *tarhanlık hükmü*nün genel anlamıyla kişisel vergilerden muaf olmak anlamına geldiğinden bahseder. Bkz., Maria Eva Subtelny, “Socioeconomic Bases of Cultural Patronage Under the Later Timurids”, s. 484.

birçok berat kaleme aldı²³⁹. Bidlîsî bu münşeâtını daha sonra beraberinde İstanbul'a getirecekti. Zira Bayezid'in fetihname suretini *Heşt Behişt*'e buradan kopyalama fırsatı bulmuştu.

Heşt Behişt Sarayı'nda *divan-ı inşa* makamında görev yapan tek münşi Bidlîsî değildi. Sultan Yakub'un saray tarihçisi *Tarih-i Alam Aray-ı Amini*'nin müellifi Fazlullah ibn Ruzbihan'ın da en erken 1486 yılından beri divanda sultanın münşilik görevini yerine getirdiğini bilmekteyiz²⁴⁰. Ruzbihan da tüm diğer divan erkânı gibi sultanın maiyetinde hareket ediyordu. Sultan Yakub, 1487'de Herat hâkimi Hüseyin Baykara'dan gelen mektubun cevabını Fazlullah'ın yazmasını emretmişti²⁴¹. Bunların dışında *münşî-i memâlik* Hacı Şemsüddin Muhammed Kumî'nin de 1488–89 tarihlerinde sultanın münşilik vazifesini yerine getirdiğini Akkoyunlu kaynaklarından takip etmekteyiz²⁴².

Genç bir münşi olan Bidlîsî, evvela babasının ruhanî koruması altında tasavvufî bir eğitim alması ve buna daha sonra eklediği bürokratik kariyerinden dolayı Yakub'un patronajı altında geçen tüm zamanı boyunca bürokratik ile dervişlik arasında bir çizgide seyretti. Ona bu imkânı sunun hiç kuşkusuz Tebriz'de Akkoyunlu sarayı etrafında oluşan entelektüel ve kültürel atmosferdi. Sultan Yakub da tıpkı babası gibi her çeşit tasavvufî görüşün temsilcilerine saray etrafında yer vermiş, bu tasavvuf erbaplarının patronajı altında inşa ettiği dinsel mekânlarda faaliyetlerini yürütmelerini sağlamıştı. Öyleki askeri seferlerinde, yaylak ve kışlak ikametlerinde sufileri, âlim ve fazılları beraberinde götürüyor, kurdukları meclislerde ilmî tartışmalar yürütüyorlardı²⁴³. Bir tarafta Nurbahşîler ve Halvetîler diğer tarafta Nakşibendîler bu sufi çevrenin birer parçasıydılar. Bidlîsî'nin babası bir Şîî-Nurbahşî takipçisi ve halifesi olarak Yakub'un patronajı altındaydı ve hamisinin adına eser kaleme alıyordu. Birer Halvetî dervişi olan bütün faaliyetlerinde Yakub'un yanından ayrılmayan Gülşenî ve Dede Ömer Ruşenî sarayda, özellikle Yakub üzerinde oldukça

²³⁹ Hacı Muhammed Horasanî adındaki bir tüccar için kaleme aldığı *tarhanlık hükmü* ve 1481 Aralık–1482 Ocak tarihinde Hacı Abdullah Semerkandî'nin dervişlerinin yaptıkları ticarete kendilerine kolaylık gösterilmesi ve vergilerden muaf tutulması için kaleme aldığı muafiyetnâme için bkz., İdris-i Bidlîsî, *Mecmû'a-i Münşeât*, vr. 33a-b, 36a-37b.

²⁴⁰ Fazlullah ibn Ruzbihan, *Tarih-i Alam Aray-ı Amini*, s. 222.

²⁴¹ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 101.

²⁴² Fazlullah ibn Ruzbihan, *Tarih-i Alam Aray-ı Amini*, s. 341.

²⁴³ Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*, s. 180–81.

nüfuz sahibi idi. Nakşibendîler de payitaht Tebriz'deki bu mistik oluşumun bir halkası idiler. Öyle ki Yakub 1482 kışında çok saygı duyduğu Nakşibendî şeyhi Hâce Abdullah Semerkandî'nin dervişlerinin tüm İran'da yapacakları ticaretlerinde kendilerine kolaylık gösterilmesi ve vergilerden muaf tutulması yönünde *tarhanlık hükmü* çıkarmıştı²⁴⁴. Nakşibendî şeyhi Derviş Kasım, Sultan Halil döneminde bile birçok yüksek mevkide bulunmuştu²⁴⁵. Bidlîsî, Heşt Behişt Sarayı'ndaki tüm bu siyasi atmosferin ve bürokrasinin dışında sık sık meclislerine katılıp sohbetler edeceği entelektüel bir çevre yaratabilmişti. Bidlîsî'nin içinde bulunduğu bu muhit aynı zamanda Tebriz'in entelektüel hayatının canlı bir yansıması idi. Çevresinde bulunan sufiler, devlet adamları, şairler, âlimler ve nakkaşlar hiç kuşkusuz onun ilmi, edebi, siyasi ve tasavvufî yönünün şekillenmesinde oldukça önemli rol oynadı. Tasavvuf konusunda ilk rehberi olan babasından sonra İbrahim Gülşenî onun etkisinde kaldığı ikinci şahsiyetti. Bidlîsî'nin de eserlerinde sıklıkla bahsettiği bu meclisler ve ilmî tartışmalar Muzafferiye ve Nasıriyye kompleksleri yanında Sultan Yakub'un Halvetî sufileri için inşa ettiği zaviyede²⁴⁶ gerçekleşiyordu. Ona göre Sultan Yakub döneminde bu meclislere katılanlar zamanının yegâne arifleri ve fazılları idiler ve Bidlîsî ile çok yakın ilişkilere sahiptiler. Sultan Yakub'un kazaskeri Mevlana Kadı İsa Savecî ve Şeyh Necmüddin Mesud ile sık sık Gülşenî'nin meclislerine katılıyordu²⁴⁷. Özellikle Kadı İsa Savecî ile Şeyh Necmeddin Mesud, Bidlîsî'nin edebî, tasavvufî ve bürokratik kişiliğinin gelişimi açısından çok önemli rol oynadığı gibi Sultan Yakub'un meclislerine katılanlar arasında en fazla samimi olduğu ve kendi üzerinde en fazla tesir bırakan iki isimdi. Akkoyunlu sarayında iken yıllarca bu kişilerin hizmetinde kaldığını, Sultan Yakub'un meclislerindeki bu sık görüşmelerinden dolayı onlara alıştığını Bidlîsî bizzat bahsetmektedir²⁴⁸. Hem Kadı İsa Savecî hem de Şeyh Necmüddin Mesud, Akkoyunlu sarayındaki yerleşik Fars bürokrasisinden geliyordu. Bunlardan ilki, İbrahim Gülşenî'nin referansıyları Sultan Yakub'un vezareti mansıbına getirilmişti ve İlhanlılar zamanından beri Tebriz'deki hanedanlara bürokrat yetiştiren Savecî hanedanındandı. Bundan dolayı hem Gülşenî

²⁴⁴ İdris-i Bidlîsî, **Mecmû'a-i Münşeât**, vr. 36a-37b.

²⁴⁵ Woods, **Akkoyunlular: aşiret, konfederasyon, imparatorluk**, s. 245.

²⁴⁶ Muhyî-i Gülşenî, **Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî**, s. 167-68.

²⁴⁷ Muhyî-i Gülşenî, **Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî**, s. 352-353.

²⁴⁸ İdris-i Bidlîsî, **Divân-ı Kadı Safiyüddin İsa ve Şeyh Necmüddin Mes'ud**, Muallim Cevdet Yazmalar, nr. K.000121, vr. 5a,6a.

hem de onun çevresindeki Hüsameddin Ali ve Bidlîsî'ye yakın bir isimdi. Kadı İsa, Hüsameddin Ali ve Gülşenî'den sonra Bidlîsî'nin en çok etkisi altında kaldığı üçüncü kişidir. Bidlîsî onun '*ulûm-ı arabîyye* ve *kavanin-i edebîyye* de eşsiz olduğunu, saraydaki nüfuzunun şöhretinden dolayı etraftaki bütün büyük melik ve sultanların onun eşiğine geldiklerini söyler²⁴⁹. Aralarındaki bu samimi ilişki Bidlîsî'nin onun adına bir eser kaleme almasına vesile olmuştu. Sultan Yakub'tan sonra Kadı İsa adına bir eser kaleme alarak bir alt hamî olarak onu hoşnut etmek istediği açıktır. Kadı'ya takdim ettiği *Risale fi'n-Nefs* adlı bu Arapça eser Yakub'un saltanat yılları içinde (1478–1490) kaleme alınmıştı²⁵⁰. Eserini takdim ederken ondan "Kadı Safiyü'l-mille ve's-şeri'a ve'd-devle ve'd-din İsa" şeklinde bahsetmesi eserin İslamî reformların uygulama konulduğu bir dönemde kaleme alındığı hissini verir. Dönemin kronikleri Kadı İsa'nın Sultan Yakub üzerinde ne derece etkili olduğunu gösteren anlatılarla doludur²⁵¹. O, Yakub'un yönetiminde mutlak bir iktidar kazanmış, göçer askeri eliti tasfiye etmeyi başarmıştı. Hükümet üzerindeki örfi yasaları kaldırarak, geleneksel İran-İslamî devlet örgütlenmesini sağlayacak bir dizi reform yapma yoluna gitti. Aslında şeriat ile bozkır yasalarının yaptırım ve uygulanabilirliği Moğollar'ın merkezi Asya ile İran'daki hâkimiyetlerinden beri üzerinde tartışıl原因 bir konuydu. Örneğin Şahrüh, bu bozkır yasalarını feshederek şer'i pratikleri uygulamaya koymuştu²⁵². İran'da İslamî kanunlar ile Çingiz'in örfi yasaları arasındaki bu tansiyon Kadı İsa'nın örfi yasaların yerine şeriatı ikame etme teşebbüsleriyle devam etti²⁵³. Kadı İsa'nın bu reformları arasında ticaret sisteminin askeri elitin denetiminden çıkarılması, kadı, seyyid ve ulemaya suyuşgal tayini, vergi mültezimliği ve imtiyazların kaldırılması gibi göçer askeri elitin sahip olduğu imtiyazları tehdit edecek türden girişimler de vardı. Bidlîsî'nin Kadı İsa ile olan yakın ilişkileri ve daha sonra benzer girişimlerde bulunan Göde Ahmed'i

²⁴⁹ İdris-i Bidlîsî, *Divân-ı Kadı Safiyüddin İsa ve Şeyh Necmüddin Mes'ud*, vr. 7a-7b.

²⁵⁰ İdris-i Bidlîsî, *Risale fi'n-Nefs*, Catalogue of the Arabic Manuscripts in the John Rylands Library Manchester, nr. 385, Haz. A. Mingana, Manchester 1934, s. 679.

²⁵¹ Hondmîr, Kadı İsa'nın mührünün olmadığı hükümlerin Sultan Yakub tarafından geçersiz sayıldığından bahseder. *Rijâl-i Kitab-e Habib al-siyar*, Haz. Abd al-Husayn Navai, Tehran 1379, s. 252.

²⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz., Maria Eva Subtelny, *Timurids in Transition: Turco-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran*, Leiden-Boston 2007, s. 24-28.

²⁵³ V. Minorsky, "The Aq-qoyunlu Land Reforms", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 17 (1955), s. 451.

desteklemesi bu İslamî reformlara başından beri muasırları Hondmîr ve Fazlullah ibn Ruzbihan²⁵⁴ gibi olumlu baktığı anlamına gelir. Kadı İsa'nın bu merkezileştirici siyaseti askeri elite yerleşik sivil bürokrasi ve dinsel entelijansiyayı karşı karşıya getirecekti²⁵⁵.

Pervaneci Necmeddin Mes'ud ise Kadı İsa'nın kızkardeşinin oğluydu ve sultan tarafından *emîr-i divan* olarak tayin edilmişti. Bütün saltanat, reaya ve askerî işler ona tevdi edildiği gibi, bütün ümera ve devlet erkânı ona tabi kılınmıştı. Bu geniş imtiyazına rağmen onun esas sorumluluğu toprak nizamını idare ve iktisadi işlerdi²⁵⁶. Tıpkı dayısı Kadı İsa gibi sultan üzerinde öyle nüfuz sahibi idi ki Sultan Yakub, fermanlarının Necmeddin Mes'ud'un mührü olmaksızın geçersiz olduğunu duyurmuştu²⁵⁷. Bidlîsî onun şer'î meselelerde dayısı Kadı İsa'nın yardımcısı olduğunu ve Sultan Yakub'a şeyhlik ve mürşidlik dahi yaptığından söz eder²⁵⁸. Bidlîsî'nin tabirine göre bu iki isim Sultan Yakub'un hilafetinin adeta iki gözü mertebesindeydi. Sultana en yakın iki isim olduklarından mülkî, malî ve dini işler tamamen onların kontrolü altındaydı. Yerleşik Fars bürokrat hanedanlarından gelen, 15. yüzyıl sonlarının ilmi ve kültürel arka plana sahip olmasının yanında İran devlet yönetimi aygıt, pratik ve geleneğini bilen ve bu alanda donanıma sahip olan bu iki isimle kurulan yakınlık Bidlîsî'ye Osmanlı dünyasında da savunacağı bir dünya görüşü kazandıracaktı. Kadı İsa ve Necmüddin Mes'ud'un devlet yönetme, toprak reformu, Moğol örfî yasaların yerine şeriat kanunlarını icra etme pratik ve tecrübelerinden yararlanacak, onların yanında elde ettiği bu kazanım Bidlîsî'nin devlet, hilafet, saltanat ve hükümdar tahayyülünü şekillendirecek, edebi kişilikleri, ona bilimsel ve kültürel anlamda derinlik katacaktı. Diğer taraftan sultana en yakın olan bu iki kişiyle geliştirilen ilişki bürokrasideki kariyerinde ilerleme sağlamasına vesile olabilecekti.

²⁵⁴ Hem Hondmîr hem de Ruzbihan, İslam'ın emir ve buyruklarının Çingiz'in yasaları altında lekelendiği yazarak tıpkı Bidlîsî gibi bu reformlardan taraf olduklarını açıkça göstermişlerdir. Bkz., Subtelny, *Timurids in Transition: Turco-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran*, s. 25.

²⁵⁵ Woods, *Akkoyunlular: aşiret, konfederasyon, imparatorluk*, s. 249–250; Minorsky, “The Aq-qoyunlu Land Reforms”, s. 457.

²⁵⁶ Minorsky, “The Aq-qoyunlu Land Reforms”, s. 452.

²⁵⁷ Navaî, *Rijâl-e Kitâb-e Habib al-siyar*, s. 252–253.

²⁵⁸ İdris-i Bidlîsî, *Divân-ı Kadı Safiyüddin İsa ve Şeyh Necmüddin Mes'ud*, vr. 8a-8b.

Bidlîsî'nin yaşadığı dönemde Tebriz, zengin hamileri sayesinde bu canlı entelektüel ve kültürel hayatı destekleyecek bir alt yapıya sahipti. Emperyal iddialara sahip olduğunu göstermek isteyen zengin patronlardan Karakoyunlu Cihanşâh'ın yaptırdığı Muzafferiye kompleksinin ardından Uzun Hasan'ın buna eklediği Nasırıyye kompleksi seyyidler, sufi şeyhleri, bilginler, astronomların uğradığı, Bidlîsî ve babası Hüsameddin Bidlîsî ve Gülşenî'nin yanında Tebriz dışından gelen birçok sufînin ilmî tartışmalar yürüttükleri yerlerdi²⁵⁹. Bidlîsî çağında Tebriz sahip olduğu bu atmosferle Herat'tan gelen birçok âlim ve şaire ev sahipliği yaptı. Mevlana Bennâî ve Emir Kemalüddin Hüseyin Nişâbü'rî, Bidlîsî'nin bu çevreden tanıma fırsatı bulduğu iki önemli isimdi. Her ikisi de eski hamilerinden incinmiş olduklarından yeni hami edinmek adına Herat'tan gelmişlerdi. Emîr Kemalüddin Hüseyin Nişâbü'rî, ilm-i cifr ve tasavvuf konularında Mevlânâ Bennâî ise musikî ve tasavvufta oldukça şöhret bulmuşlardı²⁶⁰. Bunlardan Bennâî, Tebriz'de kaldığı müddet boyunca Sultan Yakub adına eserler kaleme almıştı²⁶¹. Bidlîsî her ikisinin de sohbetlerinde bulundu ve tasavvuf konusunda her ikisinden musikî konusunda da Bennâî'den çok şey öğrendi. Her ne kadar bu iki isim Tebriz'de çok uzun müddet kalmamış ve tekrardan Herat'a dönmüşlerse de Bidlîsî ile olan dostlukları devam etti. Bidlîsî İstanbul'da II. Bayezid'in hizmetinde iken samimi dostluklarının nişanesi olarak onlara mektup yazacaktı. Bidlîsî'nin bulunduğu dönemde Sultan Yakub'un sarayı birçok yetenekli şairin himaye gördüğü patronaj merkeziydi. Şîrâzlı Ehlî, Baba Figânî, Şehidî ve Câmî'nin yeğeni Abdullah Hatîfî bunlardan bir kaçıdır. Uzun müddet bu şairlerin bulunduğu atmosferde bulunması Bidlîsî'ye edebi kariyerini ilertmesi konusunda katkı sunacaktı.

Bidlîsî'nin de katıldığı payitaht Tebriz'de tertip edilen bu meclislerde tasavvufî konuların yanında siyaset hatta komşu coğrafyalara dair meseleler de konuşuluyordu. Bu meclislere katılan bilginlerden bir kısmının himaye maksadıyla Herat ve Tebriz'den İstanbul'a giden ve ardından tekrar İran'a dönen ulema ve

²⁵⁹ Bu iki kompleks için bkz., Ertuğrul Ökten, "Imperial Acquyuntlu Construction of Religious Establishments in the Late Fifteenth Century Tabriz", **Politics, Patronage and the Transmission of Knowledge in 13th-15 th Century Tabriz**, Ed. Judith Pfeiffer, Leiden-Boston 2014, s. 371-385.

²⁶⁰ Muhammad Yusuf Valeh, **Khuld-e Barin: Iran dar Ruzegar-e Safaviyan**, Ed. Mir Hashem Muhaddes, Tehran 1372, s. 311.

²⁶¹ Behrâm ve Behrûz adlı kitabını Sultan Yakub adına yazmıştı. Bkz. Sam Mîrzâ Safevî, **Tadhkire-e Tuhfe-e Sami**, Haz. Rukn al-Din Humayunfarukh, Tehran (tarihsiz), s. 167-68.

sanatkârlar olması Fatih dönemi Osmanlı dünyasının buralarda çokça konuşulmasına vesile olmuştu. Tebriz-İstanbul arasında ilmi seyahatlerde bulunan bu ulema ve sanatkârlar iki taraf arasında bilgi akışkanlığını sağladığı gibi Bidlîsî'nin de daha Tebriz'de iken Osmanlı dünyasına dair bilgi sahibi olmasını sağlıyordu. Bunlardan birisi Sultan Yakub zamanında Bidlîsî'nin de katıldığı meclislerde bulunan Mevlana Şeyh Ebu İshak Tebrizî ve diğeri ise Fatih'in nakkaşlarından olup Bellini gibi bir Fatih portresi çizen İranlı bir nakkaştı. Fatih'in himayesinde önce kadılık ardından nişancılığa getirilen Ebu İshak Tebrizî ile bu Acem nakkaşının Fatih'in cömertliği, ulemaya olan düşkünlüğü, adaleti ve Osmanlı dünyası ile ilgili anlatıları Bidlîsî'nin hafızasında yer edinecekti²⁶².

در موسم اینچنین خزانى آراست زمانه بوستانى
ساقى بده آن مى مىغانه فارغ کنم از غم زمانه*

1. 2. 2. Tebriz'den Uzakta: Sultan Yakub ile Barda-Şamahî ve Bakü'de

Bidlîsî'nin münşî olarak 1480'lerin hemen başında saraya girmesi ve münşilik kariyeri, Sultan Yakub'un birkaç yıllık saltanatına başına denk gelmişti. Daha kariyerin başında genç bir münşî iken hamisi henüz iki yıldır tahtta idi. Bidlîsî, kendisinin de henüz genç, sultanın ise tahtta daha taze olduğuna *Risâle-i Rebi'ü'l-ibrâr* adlı eserinde dolaylı yoldan vurgu yapar²⁶³. O, genç bir bürokrat olarak Yakub'un gözüne girmekte gecikmedi; terfi etmenin hami adına kaleme alınacak eserlerin çokluğuyla mümkün olduğu, mevkidaşlarının da bu yolla yükseldiği bir ortamda hamisi olan genç sultan adına ilk eserini 1480 baharında kaleme aldı²⁶⁴. *Risâle-i Rebi'ü'l-ibrâr* adlı bu küçük Farsça eseri sultanın kuzeyde Mugan Yaylağı'ndaki ikametini konu ediniyordu. Akkoyunlu sultanlarının mevsimlere göre

²⁶² İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 38b-39a.

*Böyle bir sonbaharda zaman bir bostanı süsledi. Ey saki! O muğâne [tasavvufta şarap satanların sembolü] şarabı ver ki zamanın üzüntülerini atalım.

²⁶³ Eserinde kendisinin henüz gençlik çağının başında olduğunu "*evân-i novcevânî*", sultanın da saltanatının başlangıcında/baharında olduğunu "*zeman-i saltanateş rebi'ü'l-ibrâr bud*" sözleriyle dile getirir. İdris-i Bidlîsî, **Risâle-i Rebi'ü'l-ibrâr**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1888, vr. 232a, 234a.

²⁶⁴ Sultan Yakub adına kaleme alınan bu eserin Bidlîsî'nin ilk eseri oluşunu şu satırlardan çıkarmak mümkün; "Umulur ki bu tabiat bakiresi, fikir bahçesinin bu genç fidanı, sultan ve meclisindekiler tarafından kabul görür." İdris-i Bidlîsî, **Risâle-i Rebi'ü'l-ibrâr**, vr. 234a/b.

yaylak ve kışlak arasındaki sürekli gidiş gelişleri ve mevsime bağlı bu hareketlilik Bidlîsî'yi böyle bir eser kaleme almaya sevk etmiş olabilir. Aslında yaylak ve kışlak arasındaki bu mevsimsel göçler, İran şahlarının sürdürdüğü nomadik bir gelenektir. Tüm 15. ve 16. yüzyıllarda Akkoyunlu sultanları ve Safevi şahları, Mugan, Sehend ve Ucan'ı yaylak, Karabağ, Karaağaç ve Kum'u ise kendilerine kışlak olarak seçmişlerdi. Bidlîsî'nin de yazdığı gibi bu göçler ekinoks tarihlerine (*estevâ-i leyl u nehâr*) göre belirleniyor, sultan, bütün devlet erkânı ve ordu 21 Mart'tan (Nevrûz) sonra gittikleri yaylakta 21 Eylül tarihlerine kadar kalıp, ardından kışlağa dönüyorlardı. Bidlîsî, bu gezintisinde Allah'ın halifesi (*halifetullah*) olarak tavsif ettiği hamisinin yanında idi. *Anâsır-ı erbaan*ın, iklim ve mevsimlerin oluşumunu ve baharın diğer mevsimlere olan üstünlüğünü konu edindiği bu eseri ve burada kullandığı kavramsal dil, onun kozmolojiye ve astronomiye olan ilgisinin ve bu yönde aldığı eğitimin ne kadar iyi olduğunun anlaşılmasına yardımcı olur. Daha kariyerinin başında iken astronomi ve kozmografyaya olan ilgisi ve bu yönde eserler vermesi daha medrese çağında iken istinsah ettiği eserlerin çoğunluğunun astronomi ile ilgili olmasından rahatlıkla anlaşılabilir. 1480 baharında kaleme aldığı bu küçük risalede Bidlîsî, Akkoyunlu sarayındaki resmi pozisyonunu, sultanın hizmetindeki kalem erbabından olduğunu “cihangir şahın *duagûy*ı olması, İdris'in iftihar etmesi için yeterlidir” sözleriyle açıklığa kavuşturur. Bidlîsî, bürokrasideki kariyer basamaklarını hızlıca tırmanmak istiyor olsa gerek ki hamisine takdim ettiği bu ilk eserinde, onun adaletini ve cömertliğini ön plana çıkarmıştı²⁶⁵.

Payitaht Tebriz'in kuzeyinde Hazar Denizi'nin yakınlarındaki Mugan Yaylağı'nda bahar ve yaz mevsimi geçirilirken sultanın yanında Bidlîsî'nin ve bütün devlet erkânının dışında sultanın manevi ve ruhani rehberi Şeyh İbrahim Gülşenî de bulunuyordu²⁶⁶. Mugan Yaylağı'ndaki bu bahar ve yaz ikameti aynı yılın eylül ayına

²⁶⁵ İdris-i Bidlîsî, *Risâle-i Rebi'ü'l-ibrâr*, vr. 233a/b.

²⁶⁶ *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*, Bidlîsî'nin *Risâle-i Rebi'ü'l-ibrâr* ve *Risâle-i Hazâniye* adlı eserlerinin tam yazılış tarihi ile ilgili ilginç bir detay verir. Ona göre *Risâle-i Hazâniye*'nin konu edildiği sultanın Erran kışlağına göçü ve kayın babası Ferruh Yesar Şirvanşah'ı ziyareti, Bayındır Bey'in isyanından hemen önce gerçekleştirilmişti. Şirvanşah'ın daveti üzerine yapılan bu gezintiye Şeyh İbrahim Gülşenî de eşlik etmiş, bu gezintiden dönülmesinin ardından 1480-81 kışında Bayındır Bey'in isyanı gerçekleşmişti. Bu bilgiye göre *Risâle-i Hazâniye*, Bayındır Bey'in isyanının bastırıldığı 1481 kışından hemen önceki 1480 sonbaharında, *Risâle-i Rebi'ü'l-ibrâr* ise sultanın Şirvanşah ziyaretinden önce bulunduğu yaylağı olan Mugan'da 1480 ilkbaharında kaleme alınmıştı. Ayrıntılı

kadar sürdü²⁶⁷. Sultanın yaylaktan ayrılışını “değişen tabiat, yer ve gök olaylarının” getirdiği sebeplere bağlayan Bidlîsî, böylece bu ikinci göçü konu edinen bir eser daha yazıp hamisine takdim etme fırsatı bulacaktı. Bidlîsî, Sultan Yakub’un Errân’daki bu kışlağını *Risâle-i Hazâniye* adlı eserinde anlatır. Sonbahar başında başlayan bu seyahat soğukların başlayacağı mevsim sonuna kadar sürecekti. Bidlîsî, sultanın yanında olmasından dolayı bu seyahatini detaylı bir şekilde anlatmıştı. Onun kaydettiğine göre Sultan Yakub, Azerbaycan Yaylağı’ndan (Mugan Yaylağı) hareketle kışın daha yumuşak geçtiği Erran Kışlağı’na gitmeye niyetlenmişti. Bütün devlet erkânı ve ordunun da bulunduğu bu yolculukta sultanın ilk durak yeri Berda’ şehri idi. “Onun eşiği bütün sultanların, Acem ve Arab şahlarının toplandığı yerdî” sözleriyle sultanın Berda’ ikametinde onun vassalları ve tabilerinin yanına gelerek itaatlerini arzetmelerinden bahsetmektedir²⁶⁸. Sultan burada ikamet ederken Berda’ ile Şirvan’ın yakınlığından dolayı Şirvan hâkimi Ferruh Yesar Şirvanşah (1465–1500) sultanın Berda’da olduğunu duyunca bir vassalı olarak itaatini arz etmek üzere onun huzuruna çıkmış, onu Şirvan’a davet etmişti²⁶⁹. Sultan, bu Şirvan seyahatine olumlu cevap vermişti. Bidlîsî’nin de belirttiği gibi her ne kadar her gittiği yere ordusunu da götürmek Akkoyunlu sultanlarının geleneği ise de bu defa seyahat masraflarını aza indirmek adına bu gelenek terk edilerek ordu Berda’da bırakılmıştı. “Zararlı ordunun isyanını def etmek için hazırlanan [Akkoyunlu] ordusunun olduğu yerde bırakılmasından” kasıt aslında her ne kadar Bidlîsî açıklamasa da Bayındır Bey’in 1480–81 kışı öncesinde başlattığı isyanı ile ilgiliydi. Bütün orduyla hareket etmekten vazgeçen ve tedbir maksadıyla ardında bırakan sultan, Bidlîsî’nin *erbab-ı ihtisas ve havas* dediği *işret* meclislerini beraberce akdettikleri seçilmiş bir güruhla hareket etmeye karar vermişti. Bu seçilmişler güruhu arasında kendisini Akkoyunlu sarayının mülazımı olarak tanıtan Bidlîsî’nin de olması onun, sultanın *işret*

bilgi için bkz. Muhyî-i Gülşenî, **Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî**, s. 115–119; Fazlullah ibn Ruzbihan, **Tarikh-i Alam Aray-i Amini**, s. 197–199.

²⁶⁷ Bidlîsî, “İeyl u nehâr estevâ-i tamam yafte” sözleriyle yaylağın ardından sonbahardaki ekinoks tarihine vurgu yapar ve bunu kışlak için harekete geçme tarihi olarak verir. İdris-i Bidlîsî, **Risâle-i Hazaniye**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi 1888, vr. 244a.

²⁶⁸ İdris-i Bidlîsî, **Risâle-i Hazaniye**, vr. 245a.

²⁶⁹ İdris-i Bidlîsî, **Risâle-i Hazaniye**, vr. 244b-245a.

meclislerine katılacak kadar ayrıcalıklı bir konum (*mukarrib*) elde ettiğine işaret eder²⁷⁰.

Bidlîsî, Sultan Yakub ve maiyetiyle beraber büyüklüğü karşısında şaşkınlığını gizleyemeyip satırlara döktüğü Kür Irmağı'ndan gemilerle Şirvan'a doğru hareket etmişti. Bu gemi yolculuğun ardından Şirvan'ın başkenti Şamahi'ye ulaştıklarında bütün şehir halkı karşılamaya çıkmıştı²⁷¹. Ferruh Yesar Şirvanşah, sultan ve maiyetini merasimle karşılamış, Bidlîsî'nin "güzellik ve letafet madeni" dediği Şamahi'de bir hafta ikamet edilmişti. Bu müddet içinde şehrin pazarları, güzel bağları, Bidlîsî'nin "İran mülkünün güldestesi" dediği Gülistan Kalesi gibi kale ve imaretler de ziyaret edilmişti. Şamahi'deki bir haftalık ikamet ve Şirvanşah'ın cariyeler, gılman türlü kumaş ve eşya hediye etmesinin ardından Sultan Yakub maiyeti ile birlikte Bakü'ye hareket etti²⁷². Bakü'de deniz kenarındaki av gezintileri, işret meclislerinin ve sultanla olan yakın sohbetlerin ardından Aras ve Kür nehirlerinin birleştiği Hazar Denizi'ne yakın bir noktada bulunan Bidlîsî'nin ismini vermediği bir başka şehre daha gidilmişti²⁷³. Bu şehir Sultan Yakub ve Bidlîsî'nin son uğradıkları şehirdi. Bu seyahatinde Şeyh İbrahim Gülşenî ve Şeyh Necmeddin Mes'ud da sultana eşlik ediyordu. Buradaki gezinti, işret meclisleri ve avlanmanın ardından geri dönmeye karar verildi. 1480 sonbaharındaki Şirvan-Şamahi ve Bakü civarındaki gezintinin ardından Bidlîsî'nin de altını çizdiği gibi mevsimin kış, karın çok fazla olmasına rağmen şanseseri hiçbir sorunla karşılaşmadan Erran Kışlağı'na dönmüştü²⁷⁴. Bidlîsî bu eseri kaleme alırken hiçkuşkusuz Devvânî'nin, hamisi Uzun Hasan için yazdığı yaylaktan kışlağa gidiş seramonisini konu edinen *Arznâme*'sinden ilham almış olmalıydı. Zira her iki eser de belagatli bir sonbahar tarifi ve sultanın kışlağa gitme niyetiyle başlar ve devlet erkânı, ordu ve vassal beylerin kışlakta *arza* çıkmaları temasını işlemektedir. Devvânî, Uzun Hasan'ın

²⁷⁰ "Mulazem-i astân-i efazel-mekân, el-fakir el-hekim İdris". İdris-i Bidlîsî, **Risâle-i Hazaniye**, vr. 245b.

²⁷¹ İdris-i Bidlîsî, **Risâle-i Hazaniye**, vr. 245b-246a.

²⁷² Bakü'deki gezinti esnasında topraktan çıkan ateş Sultan Yakub'un dikkatini çekmiş, sultan bunun sebebini maiyetinde bulunan Bidlîsî'ye sormuştu. Bidlîsî ise bunu topraktan çıkan yanıcı doğalgazın oluşturduğu bir ateş olarak açıklamıştı. Bkz. İdris-i Bidlîsî, **Risâle-i Hazaniye**, vr. 247b.

²⁷³ Bidlîsî bu şehrin deniz kenarında yer almasından dolayı balıklarıyla ve ördekleriyle meşhur olduğunu, ahalisinin balıkçılık ve ördek avıyla meşgul olduklarını yazar. İdris-i Bidlîsî, **Risâle-i Hazaniye**, vr. 247b-248a.

²⁷⁴ İdris-i Bidlîsî, **Risâle-i Hazaniye**, vr. 248a-248b.

yaylaktan kışlağa göçünü ve kışlakta devlet erkânının kendilerini sultana arz ettiği ihtişamlı töreni uzun zamandır görmediği için kaleme alma ihtiyacı duyduğunu belirtirken²⁷⁵ bu eseri okumuş birisi olarak Bidlîsî de Sultan Yakub'un yaylaktan kışlağa göçünü fırsat bilerek aynı tarzda bir eser kaleme aldı.

Risâle-i Hazâniye, sultanın bu seyahati vesilesiyle Bidlîsî'nin yazıp ona takdim ettiği ikinci eseri idi. Burada kendisini açıkça sultanın *mülazımı* olduğunu söyleyerek saraydaki pozisyonunu açıklığa kavuşturuyordu. Hamisi Yakub'a "Hüsrev alametli Hüsrev, Cemşîd mekânlı Keyhüsrev, yerin ve zamanın Dârâ'sı, felekleri dize getiren Behrâm" şeklinde verdiği sıfatlar mevkidaşı Ruzbihân'ın ya da Câmî ve Devvânî'nin Akkoyunlu sultanları için kullandıkları "gazi" tanımlamasından çok farklıydı²⁷⁶. Ruzbihan, Yakub için sultan ünvanını kullanırken Bidlîsî ona daha İranî olan bir ünvanı "şah" ünvanını vererek Şah Yakub şeklinde tavsif etti. Daha çok İslam öncesi İran şahlarının sıfatları üzerinden yaptığı tanımlamalarla İran şahları ile Türkmen Akkoyunlu sultanları arasında bir bağ kurdu. İranîleştirmek aslında Bidlîsî'nin daha sonraki hamileri için de sıkça kullanacağı bir yöntemdi. Her ne kadar hamisini İranî ünvanlarla tavsif etse de Timur gibi bir cihan padişahının/sahib-kıranın güçlü imajını kullanmak vazgeçilmez bir prestij kaynağıydı. Bundan dolayı hamisinin yönetimine Timurî bir meşruiyet bahşetmek, Moğol-bozkır geleneğiyle bağ kurmak adına onu *sahib-kıran* ve *han* olarak takdim ettiği de görülür²⁷⁷. Diğer taraftan bu İranî yönetime İslamî bir meşruiyet katmak adına hamisi Yakub'u Allah'ın halifesi (*halifetullah/halifetü'r-rahmanî*) olarak takdim etmesi aslında Devvânî'nin 1475 yılında kaleme aldığı *Ahlâk-ı Celâlî*'sinde Uzun Hasan için kurguladığı "Allah'ın halifesi" tanımlamasının bir kopyası gibidir²⁷⁸. Bidlîsî bu şekilde Uzun Hasan'ın karizmasını halefine tevarüs ettirmiştir.

Sultan ve genç bürokratı Bidlîsî, 1480 sonbaharındaki bu gezintinin ardından sonbahar sonunda tekrar Mugan'a geldiler. Bayındır Bey'in isyanını buradayken haber almışlardı. Ancak katıldıkları avın bitmesinin ardından Tebriz'e dönebilmişlerdi²⁷⁹. Ardından da Sâve tarafına hareket ettiler. Tüm bu seyahati

²⁷⁵ Jalal al-Din Davvani, *Arz-e Sepâh-e Uzun Hasan*, s. 40.

²⁷⁶ İdris-i Bidlîsî, *Risâle-i Hazâniye*, vr. 244b.

²⁷⁷ İdris-i Bidlîsî, *Risâle der İlm-i Kıyâfet*, İÜ, FY 267, vr. 7a/b.

²⁷⁸ Woods, *Akkoyunlular: aşiret, konfederasyon, imparatorluk*, s. 182.

²⁷⁹ İdris-i Bidlîsî, *Mecmû'a-i Münşeât*, vr. 28b.

boyunca sultanın yanında bulunan Bidlîsî, Bayındır Bey'in yenildiği haberini aldıktan sonra 1481 kışında Sultan Bayezid adına ilk yazışması olacak olan bir fetihname kaleme almıştı²⁸⁰.

Bidlîsî, hamisinin hizmetinde on yıl kalacaktı. Tüm bu süre içinde askeri seferlerde, yaylak kışlak göçlerinde onun yanından ayrılmadı. Saltanat yıllarında ondan iyi bir himaye gördüğünü “ne güzel bir mevsim, ne cömert bir Hüsrev, Allah’ım onun saltanatını kötü gözlerin nazarından koru” sözleriyle memnuniyetle vurguluyordu²⁸¹. Bidlîsî’nin Akkoyunlu sarayında ne zamana kadar bu görevi ifa ettiği ve ne gibi aktivitelere katıldığı konusu Akkoyunlu kaynaklarına doğrudan yansımadığından ancak bununla ilgili fikir yürütmelerde ve saptamalarda bulunabiliriz. Ayrıca Akkoyunlu tarihine de yer verdiği *Heşt Behişt*’in sekizinci defterinde Sultan Yakub’un maiyetinde iken doğrudan içinde bulunduğu hadiselerden bahsetmez. Bununla beraber Sultan Yakub ve sonrasına ait tarihi olaylar tamamen kendi gözlemlerine dayanır. Onun bu süre içinde hamisi Sultan Yakub adına eserler yazmaya devam ettiği bilinmektedir. Oldukça üretken bir bürokrat olarak hamisi için kaleme aldığı kıyafetname konulu üçüncü eserini bu süre içinde tamamlamış olmalıydı. Hiçbir yerde adı geçmeyen *Risâle der İlm-i Kıyâfet*²⁸² adlı eserinden ilk defa kendisi *Heşt Behişt*’inin ilk kopyalarından birinde bahseder. Şimdilerde Sultan Yakub’un hizmetinde bulunan ancak daha önce Fatih’in hizmetinde bulunmuş olan bir Acem nakkaşının Fatih için çizdiği ancak İstanbul dönüşü beraberinde Tebriz’e getirdiği bir portre vesilesiyle eserinden bahseden Bidlîsî, Sultan Yakub’un da bulunduğu bir mecliste nakkaşın çıkardığı portreye bakarak karakter tahlili yapması için sultan tarafından görevlendirildiğini anlatır. İyi bir *ilm-i kıyâfet* uzmanı olduğunu hatta daha öncesinde sultan adına *Risâle der İlm-i Kıyâfet* adında bir eser yazıp takdim ettiğini dile getirir²⁸³. Tahta çıkan sultanların kıyâfet ilmini bilmelerinin gerekliliği üzerinde duran Bidlîsî’nin Yakub’un bu ilmi öğrenmek için kendisine emir verdiği ve kendisinin de bu doğrultuda eserini kaleme aldığı ifadelerine bakılacak olursa eserini Yakub’un tahta çıkışının ilk yıllarında

²⁸⁰ İdris-i Bidlîsî, *Mecmû’a-i Münşeât*, vr. 26b-29b; Fazlullah ibn Ruzbihan, *Tarikh-i Alam Aray-i Amini*, s. 199.

²⁸¹ İdris-i Bidlîsî, *Risâle-i Hazâniye*, vr. 244a.

²⁸² Bu eserin bir kopyasına yapılan araştırmalarımız sonucunda ilk defa tarafımızca ulaşılmıştır.

²⁸³ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 29a.

tamamlamış ve hamisine takdim etmişti. Bu küçük Farsça manzum risalede hamisini “hanedanın göz bebeği, peygamber sıfatlı, cömert Yakub Han” şeklinde tavsif ediyordu²⁸⁴. Hükümdarlara şimdiye dek *baznâme* ve *feresnâme* gibi eserlerin takdim edildiğini ancak *insannâme* türünde eserler takdim edilmediğini, eserinin bu anlamda bir ilk olduğunu söylese de eser konu ve içerik bakımından Seyyid Muhammed Nurbahş’ın aynı konulu eserinin manzum versiyonu idi. Nurbahş’ın *İnsannâme* adlı bu eseri²⁸⁵ Bidlîsî’nin ilham aldığı kaynak olmalıydı. Onun bu küçük risalenin sonunda “şahın (Sultan Yakub) kendisine olan lütfu devam ettikçe *İlm-i Kef*²⁸⁶ konusunda da bir risale yazmak” niyetinde olduğunu belirtmesi, himayesinin devam etmesini garantilemek şeklinde okunmalıdır. Bu durum aynı zamanda münşisi olduğu Yakub adına birden fazla eser kaleme alan ve buna devam etmek isteyen üretken bir *kul* profiline sahip olduğunu da teyit etmektedir.

Bazı örneklerle sabit olduğu gibi Akkoyunlularda divan görevlileri ve bürokratlar sultanın her türlü seferlerine, başta yaylak-kışlak ve av tertipleri olmak üzere çeşitli seyahatlerine katıldığı bilinmektedir²⁸⁷. Örneğin Haziran 1483’te düzenlediği av partisinde hamisinin yanında yer alan Bidlîsî sultanın burada atından düşerek geçirdiği bir kazayı ve aldığı yaralanmayı bilgilendirici bir haber mahiyetinde kaleme alarak etrafa duyurmaya çalıştı²⁸⁸. Bu durumu dikkate alacak olursak bir münşi olarak Bidlîsî, Sultan Yakub’un 1485–86 ve 1489’daki Gürcistan, 1487 Gilân ve 1488 Mazenderân seferleri gibi birçok askeri seferlerine ve seyahatlerine katılmıştı. Eylül 1485’te Sultan Yakub babasının izlediği bir yol olan “İmam ve İslam sınırlarının koruyucusu” vasfıyla dinsel meşruiyet sağlamak ve İslamî egemenlik simgelerini kullanmak için Gürcistan üzerine yürüdüğünde yanında ulemayı ve divan görevlilerini de götürmüştü. Bu seferde Ahalkerek, Ahıska ve Atskuri gibi Gürcistan şehirleri ele geçirildi. Ele geçirilen kalelerdeki hazine ve

²⁸⁴ İdris-i Bidlîsî, *Risâle der İlm-i Kıyâfet*, İÜ, FY 267, vr. 6b-7b.

²⁸⁵ Seyyid Muhammed Nurbahş, *İnsannâme*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, nr. 115.

²⁸⁶ *İlm-i Kef* ya da *Kefnâme*, avuç içindeki çizgilere ve parmakların şekline bakılarak karakter tahlili yapan eserlere verilen ad. Bidlîsî, böyle bir eser yazmak istese de bunu gerçekleştirip gerçekleştirmede pek bilinmemektedir.

²⁸⁷ Uzun Hasan’ın münşisi Şîrâzî’nin Otlukbeli Savaşı’na katıldığı ve Sultan Yakub’un bir diğer münşisi olan Fazlullah ibn Ruzbihan’ın 1488’deki Erdebil/Sehend seyahatinde sultanla birlikte gittiğini Akkoyunlu kaynaklarından takip edebilmekteyiz.

²⁸⁸ 13 Cemaziyelevvel 888/19 Haziran 1483 tarihli bu mektup için bkz., İdris-i Bidlîsî, *Mecmû‘a-i Münşeat*, vr. 4b-5a.

eşyalar muhtemelen Bidlîsî'nin de içinde bulunduğu divan kâtipleri tarafından hazine-i âmire adına zapt ve kaydedildi²⁸⁹. II. Bayezid'in Sultan Yakub'a gönderdiği Kili-Akkirman fetihnemesi bu sefer dönüşü gelmişti ve Bidlîsî tarafından yazılan fetihname cevabında Bayezid'e İslam'ın ve Müslümanların koruyucusu, küfrü yok eden, hilafet tahtında oturan, Allah tarafından desteklenmiş hükümdar şeklinde hitap edilmişti²⁹⁰.

Askeri seferler dışında Bidlîsî'nin, Tebriz-Karabağ-Kum kışlakları ve Ucan-Sehend yaylakları arasındaki seyahatlerinde sultanın maiyetiyle birlikte yolculuk ettiği pekâlâ söylenebilir. Örneğin Mayıs 1486'da Sultan Yakub'un Ucan Yaylağı'na gidişi ve aynı yılın Eylül ayında Tebriz'de çıkan veba salgını yüzünden kışlamak üzere Kum'a gitmeleri²⁹¹, Kum'daki iki aylık kışlamanın ardından 1486 senesi Kasım ayı ortasında Sultan'ın, kardeşi Kaşan hâkimi Yusuf Mîrzâ'yı ziyaret etmek için Kâşân'a gelmesi, buradaki kısa süreli ikametinin ardından aynı ayın sonunda Natanz üzerinden Isfahan'a gelmeleri²⁹², esnasında sultanın yanında devlet erkânı, divan görevlileri ulema ve fuzela taifesi de bulunuyordu. Sultan, Isfahan'daki ikametleri esnasında Kurban Bayramı vesilesiyle bütün devlet erkânına, ulema ve fuzelaya hilatlar ve hediyeler dağıtmış, bu cümleden saray tarihçisi ve münşisi olan Fazlullah ibn Ruzbihan da bu hilat ve hediyelerden payına düşeni almıştı. Sultan Yakub'un mülazımı olduğunu söyleyen münşi Bidlîsî'nin de sultanın maiyeti arasında bulunmuş olması gerektiğini bu uzun yolculuk ve Isfahan'daki bu hilat töreninde bulunduğu²⁹³, ardından kışlamak için tekrar Kum'a dönen sultan ve maiyetiyle hareket ettiği söylenebilir²⁹⁴.

1488'de Şeyh Haydar'ın isyanı haberini aldığı sırada Kum'daki kışlağında olan Sultan Yakub, Şirvan hâkimi Ferruh Yesar Şirvanşah'ın yardım isteği üzerine

²⁸⁹ Fazlullah ibn Ruzbihan, *Tarikh-i Alam Aray-i Amini*, s. 216–217; Woods, *Akkoyunlular: aşiret, konfederasyon, imparatorluk*, s. 243.

²⁹⁰ Bidlîsî, II. Bayezid için şu elkabı formüle etmişti: Âlî-hazret, hilâfet-penâh, saltanat-destgâh, saadet-sipâh, el-mücâhid fi sebilullah, nâsıb-ı 'alâmü'l-fethi'l-mübîn, hâfız-ı suğûrû'l-İslam ve'l-Müslimîn, bânî-i mebânî-i serîrû'l-hilâfe 'ala e'ali'l-merâtib, sâlib-i ruûsü'l-adaullah, 'ani'l-menâkib, kâmi'-i râyâtü'l-küfr ve'd dalâl, râfi'-i râyâtü'l- adl ile gayetü'l-kemâl, hâmi-i havzaüddin 'an şurûrû'l-muanidîn el-müeyyed bi-teyid-i min Allahü'l-mecid, muğisü'd-devle ve's-saltana ve'l-ikbâl Sultan Bayezid. İdris-i Bidlîsî, *Mecmû'a-i Münşeât*, vr. 14a-17a.

²⁹¹ Fazlullah ibn Ruzbihan, *Tarikh-i Alam Aray-i Amini*, s.232–233.

²⁹² Fazlullah ibn Ruzbihan, *Tarikh-i Alam Aray-i Amini*, s. 248.

²⁹³ Nitekim yıllar sonra kaleme alacağı *Selimnâme*'sinde Isfahan'ın detaylı bir tasvirini yapması burada bulunduğunu teyit eder.

²⁹⁴ Fazlullah ibn Ruzbihan, *Tarikh-i Alam Aray-i Amini*, s. 248–249.

hemen harekete geçmiş, Sultaniye’de iken münşilerine yazdırdığı mektubunu Şirvanşah’a göndermişti²⁹⁵. Zira Şeyh Haydar’ın, babası Cüneyd’in intikamını almak için Şirvan bölgesinde başlattığı biz dizi askeri sefer hem Şirvan hâkimi Ferruh Yesar Şirvanşah hem de onun güçlü müttefiki Sultan Yakub’u iyiden iyiye kaygılandırmış, bunun üzerine iktidarını sarsma potansiyeline sahip olan Şeyh Haydar’a karşı Ferruh Yesar’a destek mahiyetinde ordu göndermişti²⁹⁶. Sultan Yakub’un, Erdebil’e gelerek Sehend Yaylağı’nda konaklamış, bir münşi olarak yanında Fazlullah’ı da götürmüş olduğunu Fazlullah’ın kendisi aktarmaktadır. Ruzbihan’ın mevkidaşı Bidlîsî’nin de bu tarihte Sehend’de bulunduğu tahmin edilebilir²⁹⁷.

1488 yılı sonbahar başlarında o kışı Tebriz’de geçirmek istemiş ve bu maksatla kış hazırlıklarını görmeleri için Urmiye ve Miyanduab taraflarına birlikler göndermişse de sonbahar sonlarında Tebriz’de veba salgını çıktığını duyunca bu kararından vazgeçmişti. Gerçekten de sonbahar sonlarında Tebriz’de çıkan veba birçok ölüme ve şehir halkının ve askeri birliklerin etrafa dağılmasına yol açmıştı. Tebriz’de kışlamaktan vazgeçen sultan maiyetiyle birlikte kuzeye yönelmiş, Aras Nehri’nden geçerek Karabağ tarafına hareket etmişti. Kasım 1488’de kışlağa gelinmişti. Sultan Karabağ kışlağında iken ordusu Gürcü seferine çıktı. Zira Tiflis, sultanın bir önceki seferi (1485–86) esnasında alınmış ve idaresi Emir Halil Bektaş’a bırakılmıştı. Sultan bu seferden dönüp Kum’daki kışlağına vardığında Gürcüler tekrar saldırmış ve Tiflis Kalesi’ni ele geçirmişlerdi. Emir Halil de çaresiz kaçarak Karabağ Kışlağı’ndaki sultanın huzuruna çıkmış ve yeni bir Gürcü seferi için sultandan izin istemişti²⁹⁸. İkinci Gürcü seferi ile ilgili detaylı anlatımlarına bakılacak olursa muhtemelen Fazlullah ibn Ruzbihan bir saray tarihçisi ve de münşi olarak orduyla birlikte bu sefere katılmış, mevkidaşı Bidlîsî ise bir diğer münşi olarak Karabağ’da kalmış olmalıydı. Şubat-Mart 1489’da Karabağ’daki ikametleri

²⁹⁵ Sultan Yakub’un Şirvanşah’a yazdığı bu cevabi mektubu eğer Fazlullah Ruzbihan yazmış olsaydı, mutlaka kitabında bundan bahsederdi. Zira bir münşi olan Fazlullah kitabında sultan adına kendisinin kaleme aldığı tüm mektuplardan “bu fakirin kaleminden çıkmıştır” şeklinde bahsetmektedir. Diğer taraftan Bidlîsî’ye ait olmuş olsaydı mutlaka münşeatinde ona yer verirdi. Şu halde Şirvanşah’a gönderilen mektup bir başka münşi tarafından kaleme alınmış olmalıydı.

²⁹⁶ Adel Allouche, **Osmanlı-Safevî İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi**, Çev. Ahmet Emin Dağ, İstanbul 2001, s. 61–62.

²⁹⁷ Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, s. 101.

²⁹⁸ Fazlullah ibn Ruzbihan, **Tarikh-i Alam Aray-i Amini**, s. 328–329.

esnasında yaşanan vassal ve elçi gidiş gelişleri, Bidlîsî için daha diplomatik bir atmosfer yaratmıştı²⁹⁹. Bidlîsî ve hamisi 1489 baharının ortalarına kadar Karabağ'da kaldılar³⁰⁰.

1490 yılı Bidlîsî ile on yıldır himayesinde bulunduğu hamisi “Şah Yakub”un birlikte geçirdikleri son yıl oldu. Bu sene yazının sonunda Sehend Yaylağı'ndan kışlamak Tebriz'e hareket ettiklerinde şehirde tekrar veba salgını olduğu öğrenilince sultan ve maiyeti kışlamak için tekrar Karabağ'a yönelmişlerdi. Karabağ Kışlağı'nda yayılan veba salgını sultanın annesi Selçukşah Begüm ile kardeşi Yusuf Mîrzâ'nın ölümüne neden olmuş, sultan da aynı kışın Aralık ayında (24 Aralık 1490) vebadan dolayı Karabağ Kışlağı'nda vefat etmişti³⁰¹. Sultan Yakub vefat ettiğinde Bidlîsî onunla beraber Karabağ Kışlağı'nda idi ve şans eseri bu salgından etkilenmemişti. Bayındırî sultanlarının alın akı olarak nitelediği eski hamisinin, Sultan Bayezid ile olan sıcak ilişkilerine vurgu yaparak ondan şöyle söz eder:

Saltanatı boyunca bütün melikler, devletin ileri gelenleri uzak ve yakın tüm akrabalar onun merhamet ve lütuf gölgesinde rahatlıkla yaşadılar ve mülk ve maldan yeterince nasiplendiler. Kardeşleri, yeğenleri, amca çocukları ve büyük emirler onun devlet gölgesinde önemli vilayet mansıplarına ve idarelerine getirildiler³⁰².

Sultan Yakub, Bidlîsî'yi destekleyen, onu has bendeleri zümresine alan cömert bir hami idi. Otuz üç yaşındaki genç bürokrat Bidlîsî, adına *Risâle-i Rebi'ü'l-ibrâr*, *Risâle-i Hazâniye* ve *Risale der İlm-i Kıyâfet* adında üç eser kaleme aldığı ve en az on yıl himayesinde kaldığı güçlü hamisini kaybetmekle belki de yüksek bir mevkîe atanma ümidini de kaybetmişti. Yıllar sonra Osmanlı himayesinde iken eski hamisi Yakub için kaleme aldığı aşağıdaki satırlar aslında daha sonra bile hiçbir zaman Yakub'un ki kadar iyi bir himaye ortamı göremediğini anlatmaya yeterlidir: Asrın şahenşahı Şah Yakub, cümle şahlar için Ya'sub³⁰³ mertebesindedir³⁰⁴.

²⁹⁹ Horasan sultanı Sultan Hüseyin Mîrzâ'nın, vassalları olan Şîrâz *darûğası*nın ve Sultan Muhsen Muş'âş'a'nın elçileri bu tarihte Sultan Yakub'un huzuruna çıkmışlardı. Fazlullah ibn Ruzbihan, **Tarikh-i Alam Aray-i Amini**, s. 357–358.

³⁰⁰ Sultan Yakub'un bir şehzadesi bu senenin Nisan ayında sultan henüz Karabağ Kışlağında iken dünyaya gelmişti. Bkz., **Tarikh-i Alam Aray-i Amini**, s. 340.

³⁰¹ Fazlullah ibn Ruzbihan, **Tarikh-i Alam Aray-i Amini**, s. 418–419; İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 515a.

* Herkes kendi uzun boylu servisinin eteğinden tutmuş, bense bir köşede gamlı gönlümle başbaşayım.

³⁰² İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 515a.

*Herkes kendi servisinin yüce eteğini tutarken ben ise dertli gönlümle bir köşeye çekilmişim.

1. 2. 3. Sultan Yakub'un Ardından: Son Yıllar

Sultan Yakub'un ölümünün (1490) ardından, sultanın maiyetinin bulunduğu Karabağ Kışlağı'nda Akkoyunlu şehzadeleri ve ümerasının iktidarı ele geçirme mücadeleleri şiddetli çatışmalara yol açtı. Bu çatışmalar uzun zamandır Türkmen aşiretlerinin askerî bürokrasisi ile yerleşik sivil Fars bürokrasinin arasında var olan rekabet ve çatışmanın bir dışa vurumuydu. Neticede Karabağ'daki kışlık karargâhta siyasal ve askeri üstünlük Musullu fraksiyonunun eline geçti. Musullu Sufî Halil sultanın halefî Baysungur Mîrzâ'yı onun vasiyeti üzerine tahta çıkarmak suretiyle tüm kontrolü tek eline aldı. Yalnızca birkaç ay sonra sivil Fars bürokrasisinden en güçlü rakiplerini idam vesair yollarla tasfiye etmiş, kontrolü ele almıştı. Bu Fars bürokratları arasından Sultan Yakub zamanında İbrahim Gülşenî'nin tavsiyesi ile kadılığa getirilen ve Bidlîsî'ye çok yakın isimlerden Kadı İsa Savecî toprak reformu ve şer'î uygulamaları ile imtiyazlı kesimi hedef alan politikaları sonucu idam edilmiş (1492) ve mali işlerden sorumlu vezir Şah Mahmud Can Deylemî de Kazvin'e kaçmak zorunda kalmıştı³⁰⁵. Sultan Yakub döneminin devlet adamlarından Bidlîsî'nin çok yakın olduğu bir diğer kişi Necmeddin Mes'ud da Kadı İsa'nın öldürülmesinden bir ay sonra Şirvan'da Baysungur Mîrzâ'nın yanındayken bazı ümera tarafından zehirletildi³⁰⁶. Ruhanî rehberi konumundaki Gülşenî dahi karşıt hizbin hedefi oldu. Sultan Yakub'un ölümü esnasında Bidlîsî gibi Karabağ'da sultanın yanında bulunduğu için Tebriz'deki bütün malları müsadere edildi³⁰⁷. Böylece Bidlîsî'nin etrafındaki Fars bürokrasisinden oluşan güçlü hizip dağıtılmış oldu. Bidlîsî, doğrudan gözlemlerine dayanan Karabağ Kışlağı'nda yaşanan bu olayları şu şekilde aktarır:

Sultan Yakub'tan sonra saltanat davası güden kardeşleri, yeğenleri ve amca çocukları arasında ihtilaf baş gösterdi. Aşiret ve kabile sahibi, aynı zamanda ordu komutanı yüksek mertebeli birçok bey vardı. Lakin bu büyük beylerden Sufî Halil dışında hiç kimse o dergâhta hazır bulunmamıştı. Kardeşi Mesih Bey, Sultan Halil, Uğurlu Muhammed ve Maksud Bey'in oğulları gibi, Hasan

³⁰³ Reis. Hz. Ali'nin sıfatlarından birisi.

³⁰⁴ İdris-i Bidlîsî, *Divân-ı Kadı Safiyüddin İsa ve Şeyh Necmüddin Mes'ud*, vr. 5a.

³⁰⁵ Woods, *Akkoyunlular: aşiret, konfederasyon, imparatorluk*, s. 252–253.

³⁰⁶ Navaî, *Rijâl-e Kitâb-e Habib al-siyar*, s. 253.

³⁰⁷ Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*, s. 210–11.

Bey'in kardeşi Cihangir Bey'in çocukları gibi amca çocukları ve sair amca çocukları Sultan Yakub'un ordugâhında idiler. Sufi Halil, Sultan Yakub'un öldüğü gün halefi olan Mîrzâ Baysungur'u onun tahtına oturttu. İki üç gün sonra, Baysungur Mîrzâ hem on iki yaşında olması hem de hasta olmasından dolayı, Sultan Yakub'un bütün amca çocukları ve emirlerin tamamının ittifakıyla Mesih Bey'i saltanat tahtına oturtular ve Halil Bey Sufi ve Baysungur Mîrzâ'ya karşı ayaklandılar. Onları ortadan kaldırmak istiyorlardı. O yiğit komutan, evlatları, tabileri ile ve bütün Bayındırî ümerası ve şehzadeleriyle savaştı. Gösterdiği yiğitlikle bütün muhalifleri yenilgiye uğrattı. Mesih Bey ve serdarlarını, şehzadeler ve ileri gelenleri öldürdü. Bağdad hâkimi olan ve Sultan Yakub'un büyük emirlerinden birisi olan Şah Ali Purnak, Mahmud Bey b. Uğurlu Muhammed'i himayesine alıp onu Irak ve Fars memleketlerinde sultan ilan ederek Sufi Halil'e karşı ayaklandı. Sufi Halil, şehzade Baysungur'u kışkırttı ve acilen Şah Ali Bey ve Mahmud Bey'i ortadan kaldırması için Karabağ'dan yolladı. Yirmi gün boyunca ordu yürüdü. Yanındaki az sayıdaki askerleriyle Dergezin'de muhalifleriyle karşılaştı. Otuz bin süvarisi ve ileri gelen ümerasıyla düşmana karşı savaştı. İlahi yardım sayesinde düşmanına karşı galip geldi. Hepsini intikam kılıcından geçirdi. Bir defada Irak, Fars ve Kirman'ın sahibi oldu³⁰⁸.

Bidlîsî'nin yukarıda anlattığı gibi Sufi Halil'in bu iktidarına ilk tepki Irak-ı Arab ve Fars'ın Purnak valisinden gelmişti. Şah Ali Bey Purnak, Uzun Hasan'ın Uğurlu Muhammed'den olan torunu Mahmud'u sultan ilan etti. Bu olaylar 1490 kışında gerçekleştiğinde Baysungur Mîrzâ henüz Karabağ Kışlağı'nda idi ve Bidlîsî de onunla birlikte bulunuyordu. Ordu Karabağ'dan harekete geçip yirmi günlük bir yolculuğun ardından Dergezin'e geldiğinde Bidlîsî de Baysungur'un maiyeti içinde bulunuyordu. Dergezin'deki savaşta Şah Ali Bey ve Mahmud Bey yenilgiye uğratıldı ve Baysungur Mîrzâ tek başına Tebriz'de saltanat tahtına oturdu. Yukarıda bahsedildiği gibi yönetimde radikal değişiklikler yapan ve rakiplerinin önemli bir kımını tasfiye eden Sufi Halil'in altı ay sürecek olan bu askeri diktatörlüğüne Diyarbekir'de iken Yakub'un hamisi ve kayınpederi olan Süleyman Bey Bican son verecekti. Süleyman Bey, 1491 yazında Azerbaycan sınırlarında bizzat kadim düşmanı Sufi Halil ile karşı karşıya gelerek onu yenilgiye uğrattı ve öldürdü. Baysungur Mîrzâ, yeni efendisi Süleyman Bey Bican ile 1491-92 kışında Tebriz'e geldi³⁰⁹. Bayezid, Baysungur Mirza'nın tahta cülusunu tebrik etmekte gecikmedi. Elçisi Yar Ahmed Ağa vasıtasıyla gönderdiği mektubunda padişah "Sufi Halil'in

³⁰⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 515a-515b.

³⁰⁹ Khvandamir, **Habib al-siyar**, s. 436-437; Woods, **Akkoyunlular: aşiret, konfederasyon, imparatorluk**, s. 252-254.

fesadının def edilmesinden” memnuniyet duyduğunu söylüyordu³¹⁰. Bidlîsî’nin çok tamahkâr ve zalim birisi olarak tarif ettiği Süleyman Bey Bican’a karşı ilk hareket çok fazla geçmeden Sultan Yakub’un amca çocuklarından İbrahim Sultan b. Halil Bey’den geldi. Eybe Sultan olarak bilinen İbrahim Sultan, Sufi Halil’in iktidarı zamanında Alıncak Kalesi’nde hapis bulunan, Uzun Hasan’ın Maksud Bey’den olan torunu Rüstem Mîrzâ’yı çıkarmak için bağlaşıklarıyla birlikte Karabağ’dan Alıncak’a doğru hareket etti. Rüstem Mîrzâ’yı Alıncak’tan çıkarttıktan sonra Süleyman Bey’i bertaraf etmek ve Baysungur’u tahttan indirmek amacıyla Tebriz’e doğru hareket geçti. Bu haberin alınmasının ardından Tebriz’den Marand’a gelen Baysungur Mîrzâ ve Süleyman Bey, düşmanlarına karşı bir öncü birlik göndermişti. Saf değiştirip Rüstem Mîrzâ tarafına geçen bu ilk ordu Baysungur Mîrzâ’nın ordusunu zayıf duruma düşürmüştü. Baysungur çaresiz Şirvan’a dedesi Ferruh Yesar’ın yanına sığınırken Süleyman Bey de Diyarbekir’e kaçtı. Rüstem Mîrzâ da Tebriz’e yürüyerek 1492 Mayıs sonuna boş kenti ele geçirdi³¹¹. Bu iki taht iddiası arasındaki anlaşmazlık Şirvan’a komşu, on bin kişinin yaşamını idame ettirecek kapasiyete sahip Karabağ, Gence ve Berda’ gibi bazı memleketlerin Mîrzâ Baysungur’a Tebriz’in ise Rüstem’e verilmesi suretiyle geçici olarak çözüme kavuşturulmuştu. Bu süre içerisinde Baysungur Mîrzâ Şirvan’da kaldı ve kayınpederi Ferruh Yesar Şirvanşah’ın desteğini aldığı ilk hamlesinde Rüstem taraftarları ile Kur Nehri kıyılarında karşılaşmış ancak bir netice alamamışlardı. 1493 baharı başlarında Şirvan’dan çıkarak tekrar Tebriz’i ele geçirmeye çalıştı. Tebriz’in kuzeyindeki Ahar ve Mişkin’deki bu son karşılaşmada Baysungur taraftarları yenildi Baysungur ise ele geçirilip idam edildi³¹².

Bidlîsî’nin tüm bu iktidar değişiklikleri ve hesaplaşmalarının tam merkezinde Karabağ’daki taht değişikliğinin ardından bütün faaliyetlerinde ve seyahatlerinde Baysungur’un yanında yer aldığını, onunla birlikte yapılan anlaşma gereği Şirvan’da ikamet ettiği düşünülmektedir. O, Sultan Yakub öldüğünde Karabağ Kışlağı’nda idi ve muhtemelen halefi zamanında da aynı vazifesini ifa etmeye devam

³¹⁰ İdris-i Bidlîsî, **Mecmû‘a-i Münşeat**, vr. 10a-11a.

³¹¹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 515b; Khvandamir, **Habib al-siyar**, s. 437–438; Woods, **Akkoyunlular: aşiret, konfederasyon, imparatorluk**, s. 254–255.

³¹² İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 516a; Khvandamir, **Habib al-siyar**, s. 439–440; Woods, **Akkoyunlular: aşiret, konfederasyon, imparatorluk**, s. 255–256.

etti. Münşeatinde Baysungur adına Sultan Bayezid için kaleme aldığı birkaç mektubu bu konuda fikir vermektedir. Örneğin Yakub'un Karabağ Kışlağı'nda ölümü ardından Akkoyunlu tahtına oturduğunu beyan eden bir mektuba münşeatinde yer vermesine bakılırsa Bidlîsî tarafından kaleme alınmış olmalıydı³¹³. Zira Şeref Han'ın, Bidlîsî ile ilgili olarak “uzun bir müddet Akkoyunlu sarayında sultanların münşilik vazifesini ifa etti” şeklindeki ifadesinden ve Kadı Ahmed Kumî'nin “üç Akkoyunlu sultanına münşilik yaptı bilgisinden”³¹⁴ onun birden fazla Akkoyunlu sultanının münşiliğini ifa ettiği sonucunu, Sultan Yakub'un ölümünden sonra en azından halefi Baysungur Mîrzâ'nın üç yıllık saltanatı boyunca onunla birlikte olduğu ve *divan-i inşâ* makamında münşilik vazifesini sürdürmüş olabileceği bilgisini çıkarabiliriz³¹⁵.

Baysungur Mîrzâ'nın 1493'te öldürülmesi ve Rüstem Mîrzâ'nın Tebriz'de kontrolü sağlamasıyla birlikte Yakub'un sarayına bağlı olan Baba Figânî gibi bazı isimlerin Rüstem'e intisap etmelerinin aksine Bidlîsî, saray çevresinden ve bulunduğu konumdan uzaklaştı. Zira Sultan Yakub'un etrafındaki Kadı İsa ve Necmeddin Mes'ud gibi Bidlîsî'nin de sarayda en büyük destekçisi olan bürokratik sınıf idam vesair yollarla dağıtılmış, yerini başka fraksiyonlar almıştı. Ruhanî rehberi Gülşenî bile düşmanı olan Rüstem Mirza'nın iktidarıyla birlikte idamla burun buruna gelmişti. Artık Bidlîsî himayesiz kalmıştı. Üstelik Rüstem Mîrzâ gibi, Baysungur ve etrafındaki Kadı İsa ve Necmeddin Mes'ud hizbinin düşmanı olan bir yöneticinin sarayına intisap etme olasılığı da çok düşük görünüyordu. Rüstem Mîrzâ'nın sarayına intisap etmediğini onunla ilgili yazdığı satırlardan ve Rüstem'in, Gülşenî düşmanı olmasından çıkarmak mümkündür. Bidlîsî, adeta gasıp olarak gördüğü Rüstem Mîrzâ'yı çocuk yaşta tahta çıkan, şehvet ve işret düşkünü, ordusunu ve reayasını düşünmeyen, uyuşturucu bağımlısı ve kadın düşkünü komutan ve danışmanlara sahip, saltanatı boyunca kargaşadan başka bir şey zuhur etmeyen birisi olarak

³¹³ Bunun dışında Bayezid tarafından Baysungur'a gönderilen cülus tebriki mahiyetindeki mektubun da üzerinde bulunan “ebevî” kaydı bunların cevaplarının Bidlîsî tarafından kaleme alındığı izlenimi uyandırır. İdris-i Bidlîsî, **Mecmû'a-i Münşeât**, vr. 7b-8b, 10b-11b.

³¹⁴ Kumî, Bidlîsî'nin münşilik yaptığı sultanları Uzun Hasan, Rüstem Padişah ve Elvend Mirza olarak gösterir. Ancak daha önce de bahsedildiği gibi, Bidlîsî'nin Uzun Hasan'ın münşiliğini yapamayacak kadar çocuk yaşta, yazdıklarından dolayı Rüstem Mirza'nın saltanatına ise oldukça uzak olduğunu bilmekteyiz. Diğer yandan Kumî'nin bu listeye Sultan Yakub'u eklememesi verdiği bilginin doğruluğunu sorgulamaya yol açar. Qadi Mir Ahmad Munshi Qumi, **Gulestan-e Hunar**, s. 44.

³¹⁵ Şeref Han Bidlîsî, **Şerefnâme**, s. 343.

tanıtarak dolaylı yoldan hiçbir şekilde himayesine girmediğini anlamaya yardımcı olmaktadır³¹⁶.

Payitaht Tebriz’de yaşanan tüm bu iktidar mücadelesini gözlemleyen ve aktaranlardan biri de Bidlîsî’nin babası Hüsameddin Bidlîsî’dir. Hüsameddin Bidlîsî, Sultan Yakub daha ölmeden evvel onun adına bir eser kaleme almaya başlamıştı. Kadı Nasîrüddin Beyzavî’nin *Camîü’t-tenzîl ve’t-tevîl* adlı eserine yazmayı planladığı şerhini Sultan Yakub’a takdim etmeyi düşünüyordu. Ancak Yakub’un 1490 yılındaki ölümü ve ardından yaşanan aşiret konfederasyonlarının taraf olduğu iktidar mücadelesi Bidlîsî ailesini zor duruma soktuğu gibi baba Hüsameddin Bidlîsî’nin de Yakub’a takdim etmeyi planladığı eserini akamete uğrattı. Hüsameddin Bidlîsî, eserini kaleme alma sürecini ve İran genelinde yaşanan kargaşayı şöyle anlatmaktadır:

Kadı Nasrûddin Ömer el-Beyzavî’nin *Camîü’t-tenzîl ve’t-tevîl* adlı eserine bir şerh yazmayı düşünüyordum. Sultan Muzaffirüddin Yakub el-Bayındır Hânî adına kaleme alıyordum ve okuması için ona takdim edecektim. Ancak böyle adil bir sultanın ölümü, bizi kederlendirdi. Ülkenin doğuda ve batıda yaşayan bütün tebaasını üzdü. O öldükten sonra ülkesinde sağladığı emn ü emana halel geldi. İran’da fitneler ortaya çıktı ve bütün beldelerde imana halel geldi. Bayındır hanlarının memleketlerinde nizam bozulunca hem halk arasında hem de tebaa ile yöneticiler arasında bir kargaşa çıktı. Bayındırî tebaasının ülke dışına kaçması şiddetlendi. Güvenli olabilecek başka beldele gittiler³¹⁷.

Bu kargaşa ortamından Bidlîsî ailesi de etkilendi. Hüsameddin Bidlîsî, Sultan Yakub adına yazmaya başladığı ancak onun ölümüyle yarıda kalan kitabını yazmak için daha güvenli olduğunu düşündüğü Mekke’ye gitmeye karar verdi. Ailesinden hiç bahsetmediğine bakılırsa muhtemelen onları arkasında bırakarak 1490’dan sonraki bir tarihte Tebriz’den ayrıldı³¹⁸. Aynı tarihlerde bu kaostan etkilenecek Tebriz’den ayrılan Gülşenî’nin de Mekke’ye gitmesine bakılırsa bu iki ismin beraberce hareket ettiklerine ihtimal verilebilir³¹⁹. Babasının hami arama girişimi Mekke’de devam ederken Bidlîsî ailesiyle birlikte bir müddet daha Tebriz’de kalacaktı. En erken 1480 yılından 1493 yılına kadar bulunduğu saray

³¹⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 516a.

³¹⁷ Hüsameddin Ali en-Nurbahşî, **Camîü’t-tenzîl ve’t-tevîl**, vr. 1b-3a.

³¹⁸ Hüsameddin Ali en-Nurbahşî, **Camîü’t-tenzîl ve’t-tevîl**, vr. 2a.

³¹⁹ Gülşenî, hicri 900 (1494–95) tarihinde çıkan kaostan biraz uzak durmak için hacca gitmeyi tercih etmişti. Bkz. Muhyî-i Gülşenî, **Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî**, s. 227.

içindeki hizmet dönemi ve bu dönem sultanlarını övgü dolu bir dille anlatması, Rüstem Mîrzâ ile başlayıp onun ölümü olan 1497 yılına kadar devam eden kargaşa dönemini eserlerinde sert bir dille eleştirip kötülemesi onun bu dönemde olaylara dışarıdan baktığı ve hiçbir şekilde Rüstem Mîrzâ döneminde saraya tekrar giremediği anlamına gelir. Nitekim kendisinin verdiği bir ayrıntı Rüstem Mirza'nın saltanatının daha başlarında Tebriz'den ayrıldığını gösterir. Bu bilgiye göre Bidlîsî, babasının Mekke'ye gitmesinden bir müddet sonra bu kargaşa ortamından uzaklaşmak adına Tebriz'den ayrılarak Şiraz'a gelmişti. Şiraz'ı seçmesinin en önemli nedeni, Uzun Hasan ve Yakub'un himayesi altında bulunmuş olan ünlü bilgin Devvânî'nin burada oluşuydu. Üstelik babası Hüsameddin Ali de bir zamanlar Gülşenî ile beraber Devvânî'nin yanına gelmiş, onun meclislerine katılmışlardı. İşte bu yakın ilişki Bidlîsî'yi Şiraz'a çekti. O, Devvânî'nin yanında bulunuşunu ve meclislerinde bulunmanın kendisine sağladığı ayrıcalığı şöyle anlatır:

Bu fakir bundan önce Acem diyarında, gam ve mihnet ülkesinde birgün ilim ve hikmetlerin araştırmacısı, üstad Mevlana Celaleddin Muhammed Devvânî'nin kutsal mertebedeki sohbetinde bulunuyordum. Aslında Mevlana Devvânî bu fakirin üstadı ve babası mertebesindeydi. Devvânî'nin kutsal sohbet meclisinde bulunduğum esnada, mücahitler sultanının elçisinin [II. Bayezid] büyük padişah sultan Rüstem Bayındır Han'ın tahta cülusunu tebrik için gelmişti³²⁰.

II. Bayezid'in cülus tebriki için gelen elçisi Mayıs 1493'ten sonra yani Rüstem Mirza'nın Akkoyunlu tahtına oturmasının ardından Tebriz'e gelmiş olmalıydı. Bu bilgiye göre Bidlîsî, Rüstem'in Baysungur'u yenip öldürmesinden ve tahta geçmesinden bir müddet sonra 1493 baharında Tebriz'den Şiraz'a geldi. Bu şekilde Tebriz'deki kaos ortamından bir müddet uzakta kalacak, bu süreyi kendi ilmî çalışmalarına ayıracaktı. Şiraz'da iken babası gibi gördüğünü söylediği Devvânî'nin meclislerine katıldı. "Rum"dan gelen ulema, Şiraz'da iken Devvânî ile yaptıkları sohbetlerin başlıcasını oluşturuyordu. Hatta Bidlîsî, Müeyyedzâde'nin adını ve ününü ilk defa burada, Devvânî'den işitmişti³²¹. Akkoyunlu kurumsallaşmasının

³²⁰ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 369a-370a.

³²¹ Hazret-i Celâlî, Kadı Abdurrahman ile Şirâz'da olan musahabetini ve üstat-şagird ilişkisini bu fakire şöyle anlattı: "Aşağı yukarı kırk yıldır Rum memleketinden gelen âlimler ve fazılların birçoğuyla görüşme fırsatım oldu. Hem feyz hem de sözlü sohbet yoluyla onlardan çok ilmi bahisler işittim. Müeyyedzâde Abdurrahman Çelebi'nin ilmi derecesi geçmişteki ve şimdiki fazıllardan daha

mimarı olan Devvânî'nin yanında bulunmak, onun şagirdliğini yapmak daha sonra yapacağı hilafet tartışmaları ve yazacağı siyasetname türündeki eserleri için Bidlîsî'ye rehber olacaktı. O, Şiraz'da hizmetinde kaldığı süre içinde Devvânî'nin dünya görüşünün etkisi altında kaldı. Ayrıca Devvânî'nin meclislerinde bulunup ondan dersler almak kendisi için bir prestijdi.

Bidlîsî, Şiraz'da Devvânî'nin meclislerinde ilmî tartışmalara katılırken ve onun şagirdliğini sürdürürken payitaht Tebriz'deki istikrarsızlık devam ediyordu. Rüstem Mîrzâ'nın etrafındaki yöneticilerin giderek ondan kopması ve itaatsizlikleri Akkoyunlu ümerasından Nur Ali Bayındır'ın bu durumu babasının ölümünden sonra İstanbul'a sığınan Uğurlu Muhammed'in oğlu Ahmed Han'a iletmesine neden olmuştu. Nur Ali, Sultan II. Bayezid'e yazdığı mektubunda Rüstem'i şikâyet ederek sultandan aynı zamanda damadı olan Ahmed Han'ın Akkoyunlu tahtına geçmesine izin vermesini istemişti. Bunun üzerine II. Bayezid bu genç taht adayını bir Osmanlı birliğiyle Rüstem Mîrzâ'nın üzerine gönderdi. Tebriz'den çıkan Rüstem Mîrzâ'nın birlikleri Ahmed Han'ın Osmanlı destekli birlikleri ile Aras vadisinde karşılaştılar ve Rüstem Mîrzâ kendi birliklerinden bir kısmının karşı tarafa geçmesi sonucu yenilgiye uğradı. 1497 yılında Ahmed Han tek başına Tebriz'de Akkoyunlu tahtına oturdu³²².

1493 civarında Şiraz'da olduğu bilinen Bidlîsî en az birkaç yılını burada Devvânî'nin yanında geçirmiş, muhtemelen 1497'de Rüstem Mirza'nın ölümünden sonra tekrar Tebriz'e dönmüştü. Zira Rüstem Mirza'nın ölümü ve ardından Ahmed Han'ın tahta oturması (1497) Bidlîsî için tekrar saraya dönme ve yeni bir hami elde etme anlamına geliyordu. Bu maksatla daha saltanatının ilk zamanlarında muhtemelen hala Şiraz'da iken Ahmed Han'a manzum bir mektup yazdı. Bidlîsî, Ahmed Han'ın eşiğinden uzak olduğunu şu satırlarla dile getiriyordu:

Ne mutlu seni gören gözlere ve senin eşiğinin tozunu gözüne sürme yapanlara. Senin hariminde mukim olanlar ne mutludurlar. Senin yanından ayrılanların hali ne perişandır. Öyle avareyim ki talihim bile her zaman beni daha da avare ediyor. Ayrılıktan dolayı hastayım ve seni yâd etmek benim ilacımdır. Senin güneşinin doğuşunu âleme bildiren saba rüzgârı bana da müjdeli haberi verdi. İdris kendi şevk ve niyazını saba rüzgârıyla yazılı olarak

üstündür. Aklî ve naklî ilimlerde kimse onun kadar derinleşememiştir.” Bkz. İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 369a-370a.

³²² Woods, **Akkoyunlular: aşiret, konfederasyon, imparatorluk**, s. 260–261.

sun, olur ki o rüzgârın yolu Sultan'ın dergâhına düşer. Dinin sığınağı sultan Ebu'n-Nasr Ahmed, senin ordunun atlarının nalının çıkardığı bir kıvılcım güneşin vazifesini görür. Senin ayrılığından dolayı dudaklarım susuz, gözlerim ise kan deryasında. Olur ki her ikisinin devasını da karaların ve denizlerin şahı verir³²³.

Bidlîsî bu satırlarıyla aslında Baysungur Mîrzâ ile Ahmed Han arasındaki dönem olan Rüstem Mîrzâ'nın saltanatı yıllarında (1493–1497) saraydan uzak “avare” olduğunu dile getirmektedir. Ahmed Han'ın tahta çıkışının hemen ardından yazıldığını tahmin ettiğimiz bu kasidede Bidlîsî yeni bir mansıp talebi ve himaye bekleyişi içerisinde olduğunu açıkça ifade etmekteydi. Kendisini Sultan Ahmed'e tanıtmayı, bir mansıp elde edebilmek için iyi bir başlangıç sayılırdı. Kısa bir süre sonra tecrübeli bir münşi olan Bidlîsî politikalarını övgü dolu bir dille anlattığı Sultan Ahmed'in himayesine girmeyi başardı. Onun, Sultan Ahmed'in himayesinde münşiliğe devam ettiğini Tebriz'den II. Bayezid'e gönderdiği fetihnamesinden çıkarılabiliriz³²⁴. Bu fetihnameyi kaleme aldığına bakılırsa Bidlîsî, Göde Ahmed'in zaferinin hemen ardından Şiraz'dan Tebriz'e dönmüştü. Bidlîsî'nin kaleme aldığı 1497 tarihli bu fetihnamede Sultan Ahmed, II. Bayezid'e *sultanü'l-guzât ve'l-mücâhidîn* diye hitap ediyor, babası mertebesinde gördüğünü, adalet ve cihangirlikte onu rehber aldığını, sultandan gördüğü lütufların karşılığında şükretmek için bu fetihnameyi yazdığını söylüyordu. Bayezid, cevabını Göde Ahmed'in göndermiş olduğu elçi beraberinde çok gecikmeden Tebriz'e ulaştırdı. Bu cevabî mektupta padişahın Göde Ahmed için kullandığı elkab Akkoyunlu sultanları için kullanılan alışlageldik elkabtan çok farklıydı. Bayezid, bu defasında kendisine babam diye hitap eden Göde Ahmed'e “*neyyireyn-i serîrû'l-hilâfe* (hilafet tahtının ayı ve güneşi)” şeklinde hitap ediyordu³²⁵. Aslında daha önce bahsedildiği gibi Akkoyunlu sultanları, bütün diplomatik yazışmalarında Osmanlı padişahları için “ebu'l-feth,

³²³ İdris-i Bidlîsî, **Risâle ila Sultan Ahmed el-Bayındırî fi hali gaybetihi an atabetihi (Kasâid Münşeât ve Mürâselât)**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1888, vr. 147b.

³²⁴ Feridun Ahmed Bey, II. Bayezid'e gelen bu fetihnâmenin Bidlîsî'nin kaleminden çıktığını yazmaktadır. Bkz. Feridun Ahmed Bey, **Münşeâtü's-Selâtin**, c.1, İstanbul 1274, s. 333–334.

³²⁵ Hazret-i nübüvvet-rütbet, saltanat-penâh, memleket-câh, memâlik-destgâh, melâyik-sipâh, sultan-ı azam-ı zafer-şîâr, hâkân-ı ekrem-i kâmkâr-ı nusret-disâr, mübeyyin-i berâhinü'd-devle fi'l-afâk, neyyireyn-i serîrû'l-hilâfe bi'l-'adl ve'l-ahlâk, kâbız-ı mefâtihi'l-memâlik bi'l-istihkâk, mazhar-ı te'yidâtü's-sübhâniyye, mazharü'l-'izz-i bâbü's-saltana, kâmi'-i i'tâku'z-zulme ve'l-e'adi, râfi'-i livâi'l-kerme ve'l-eyâdi, el-manzûr bi-inzâr-ı 'inâyâtü'l-melikü's-samedü'l-vehhâb, hazre-i ferzend-i e'azz-ı ercumend Sultan Ahmed-i Kâmyâb. Bkz., İdris-i Bidlîsî, **Mecmû'a-i Münşeât**, vr. 9a-10a.

ebu'l-gazi, el-gazi fi sebilullah ve câlis-i serîrû'l-hilâfet" vb. İslamî ünvanları kullanmışlardı. Bidlîsî tarafından inşa edilen ve Sultan Bayezid'e gönderilen birçok mektupta ondan ve babası Fatih Sultan Mehmed'ten "gazi, hâfız-ı suğurû'd-din, hâmî-i havza-i İslam ve'l-Müslimîn" şeklinde bahsediliyordu. Ancak Akkoyunlu sultanları Uzun Hasan ve halefi Yakub, İslamın meşru temsilcileri olma yolunda tıpkı Osmanlılar gibi gaza misyonu ile hareket ederek Kafkasya'ya askeri seferler düzenlemelerine, kendilerini *halifetü'r-rahmanî* olarak takdim etmelerine rağmen Osmanlı padişahları hiçbir diplomatik yazışmasında –Göde Ahmed hariç- onlara bu ünvanları bahşetmediler³²⁶. Padişahın bu şekilde hitap etmesinin altında hiç kuşkusuz Ahmed'i başından beri izlediği politikalarda desteklediği anlamına gelir. Burada kullanılan "hilafet tahtının ayın ve güneşi" ifadesi Osmanlı padişahlarının daha çok evlatları için kullandıkları bir ifade idi. Açıktır ki Bayezid de Göde Ahmed'i hem evladı yerinde görüyor, hem de bir anlamda kendi "hilafet tahtı"nın metbularından addediyordu.

Göde Ahmed, Osmanlı himayesi altında yetişmesinin bir sonucu olsa gerek Tebriz'de Osmanlı tipi merkezi bir idari yapı kurmak niyetindeydi³²⁷ ve bu amaçla ilk olarak göçer askeri eliti şeriat hükümlerine bağladı. Aslında bu bir bakıma Kadı İsa'nın başarısız reform girişimlerinin bir devamı sayılırdı. Ardından dini entelijansiye özel bir saygı göstererek onları kendine bağlaştık kılmaya çalıştı. Nüfuzlarını kırmak adına kendisini iktidara taşıyanların bir kısmını idam, bir kısmını da sürgün ettirdi³²⁸. Amcası Yakub'u taklit ederek geçmişte askeri ve idari yöneticilere verilen *suyurgalları* iptal ettirdi³²⁹. Bu reformlar arasında şarap içmeyi yasaklamak gibi şer'î uygulamalar da vardı. Ahmed Han'ın uygulamaya koyduğu bu yeni siyaset Rüstem Mîrzâ'nın politikalarını sert bir dille eleştiren Bidlîsî'nin de dikkatini çekmişti. Bidlîsî, sorumsuz olarak nitelediği Rüstem Mîrzâ'ya karşı Ahmed Han'a belki de eski hamisi Yakub'u, Kadı İsa'yı taklit etmesinden ve onun reformları yolundan gitmesinden dolayı (Göde Ahmed) daha sıcak bakıyordu³³⁰. Rüstem

³²⁶ Woods, **Akkoyunlular: aşiret, konfederasyon, imparatorluk**, s. 165.

³²⁷ Minorsky, "The Aq-qoyunlu Land Reforms", s. 461.

³²⁸ Woods, **Akkoyunlular: aşiret, konfederasyon, imparatorluk**, s. 261.

³²⁹ Reza Rezazade-i Langroudi, "Siyaset-i Eqtesadi-yi Ahmad Aqquyunlu", **Tahqiqat-i Eslami**, s. 118.

³³⁰ Kadı İsa ve Göde Ahmed'in bu İslamî reformları Bidlîsî dışında Ruzbihân ve Lârî gibi dönemin birçok tarihçisi tarafından da övgüyle bahsedilir. Minorsky, "The Aq-qoyunlu Land Reforms", s. 461.

Mîrzâ'nın yapılan savaş sonrasında öldürülmesi (1497) ve adeta kurtarıcı olarak gördüğü Ahmed Han'ın tek başına Tebriz'de tahta oturmasını ve uygulamaya koyduğu merkezîyetçi İslamî siyaseti Bidlîsî şu satırlarla anlatmaktadır:

Adalet hükümlerini yeniden yerli yerine oturttu. Mülke ve dine büyük bir aydınlık bağışladı. Önceki iktidarlarda bu memleket hiçbir zaman böyle yönetilmemişti, memleket onun kahır hançeriyle refah bulmuş, şeriat onun adalet nuruyla süslenmişti³³¹.

Bidlîsî bu satırları ile Rüstem Mîrzâ'nın tarafı olmaktan ne kadar uzak olduğunu, onun adil olmayan yönetimine koyduğu tepkiselliği, Ahmed Han'ın uyguladığı yeni İslamî reformları ise desteklediğini anlamamızı sağlamaktadır. Dahası Osmanlı merkezîyetçi siyasetini model aldığını “Saltanat geleneğini ve adalet kanunlarını icra etmede kendisini Mücahidlerin Sultanı'nın taklitçisi olarak görüyordu” satırlarıyla açıkça ifade eder³³². Bidlîsî eskiden yaptığı gibi Sultan Ahmed'in himayesinde de payitaht Tebriz'de tertip edilen ve şöhretli âlimlerin iştirak ettiği çeşitli ilmî meclislere katılmaya devam etti. Sultan Ahmed, yirmi iki yılını Fatih ve II. Bayezid'in himayesi altında geçirmiş ve siyasi açıdan onlardan çok fazla etkilenmiş birisi olarak Bidlîsî'nin de bulunduğu bu meclislerde sürekli İstanbul tecrübelerinden, Osmanlı idari sisteminden, Akkoyunlu mülki ve idari sisteminin komşu devletlerin özellikle Osmanlıların sistemiyle olan benzerlik ve farklılığından bahsediyordu. Bidlîsî'nin verdiği bu bilgiler Sultan Ahmed'in örnek aldığı ve uygulamaya koymak istediği Osmanlı tipi idari sistemin tartışmalarının ulemanın katıldığı meclislerde tartışmaya açtığına işaret etmektedir. Bidlîsî bunu şu satırlarla ifade etmektedir:

Devlet erkânıyla yaptığı halvet meclislerinde ve toplantılarında sürekli Sultan Mehmed'in adaletinden ve akılâne sıfatlarından bahseder, onunla ilgili haberleri o mecliste bulunan kimselere anlatırdı. O yüce şanlı padişahın düşmanlarını nasıl bertaraf ettiğine dair hikâyeler naklederdi³³³.

Bidlîsî'nin de bir münşi olarak katıldığı ve hamisinin sürekli Osmanlı dünyasından bahsettiği bu meclisler 15. yüzyılın sonunda Osmanlı dünyasına ait bilginin, buranın çok uzağındaki Tebriz'de bilinebilirliğini ortaya koyması açısından

³³¹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 516b.

³³² İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 516b.

³³³ Sultan Ahmed'ten duyduğu Fatih ile ilgili hikâyeleri Bidlîsî burada uzun uzadıya kaydetmiştir. İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 31b-32a.

oldukça ilginçtir. Ancak yönetim tartışmalarının da yürütüldüğü bu meclisler çok fazla sürmeyecekti. İzlediği merkezîyetçi politikalar, başını Eybe Sultan'ın çektiği Akkoyunlu emirlerinin karşı koyuşu ile sonuçlanacak ve Osmanlı tipi bir idari sistemi tepeden uygulamakla itham edilen Göde Ahmed, Isfahan yakınlarında Aralık 1497'de muhalifleriyle girdiği bir savaşta öldürüldü³³⁴. Bir kez daha hâmisini kaybeden ve hayal kırıklığı içerisinde tekrar köşesine çekilen Bidlîsî, hamisi için şu mersiye kaleme almıştı: Bu alçak dünyaya gönül verme, zira o hiç kimseye karşı vefalı değildir, bu rezilin başlangıçta mert kişiye bağışlayıp da geri almadığı nesi vardır³³⁵.

Göde Ahmed'in kısa saltanat aylarındaki hizmetini saymazsak Bidlîsî, Baysungur Mîrzâ'nın ölümü olan 1493'ten Akkoyunlu saltanatının yıkılışı olan 1501 yılına değin uzun süreli olarak saray çevresinden uzak kalacaktı. Ahmed Han'ın yenilip öldürülmesinin ardından Sultan Yakub'un Şirvan'da bulunan diğer oğlu Sultan Murad'ın hurucu, Uzun Hasan'ın oğlu Yusuf Bey'in oğulları Elvend ve Muhammedî Mîrzâlar arasındaki savaş ve Muhammedî Mîrzâ'nın öldürülmesi Akkoyunlu saltanatının Elvend Mîrzâ ile Sultan Murad arasında paylaştırılması gibi hadiseler ve tüm bu çalkantılı dönem ve idarecileri Bidlîsî tarafından sert bir dille eleştirilmekte, o adeta bu kargaşaya (ahir zaman) son verecek bir kurtarıcıyı beklemektedir. Bidlîsî Akkoyunlu ümerasının tahtı ele geçirmek için küçük yaştaki şehzadeleri yanlarına alıp birbirlerine karşı mücadele ettikleri bu dönemi şu şekilde resmetmektedir:

Akkoyunlu şehzadelerin hepsi küçük yaşta olmalarından dolayı, ümera ve komutanlardan birçoğu bu şehzadeleri iktidar ve hükümeti ele geçirme vesilesi olarak görüyordu. Bu Türkmen taifesinin ekserisi ordu toplamak için zulüm ve zorbalıktan geri kalmıyordu. Irak, Fars ve Azerbaycan memleketlerinin bütün imaret ve ziraatını mahvettiler. Nifak ve zorbalık bayrağını dalgalandırdılar. Memleketin aziz ve saygıdeğer şahsiyetlerini zelil ettiler. Ulema, ayan ve şeyhlerden birçok yegâne şahsı, malını almak için katlettiler. Memleketin tamamında, veba, kıtlık, katliam gibi çeşit çeşit fitne ve fesatlar ortaya çıktı. Memleketin bu melikleri ilahi gazap, kahr ve belalara düşer oldu. Öyle ki yedi ilkim ve ülkenin yanağının beni olan Şirâz gibi, Yezd, Kirmân gibi birçok vilayet harap oldu. Oradaki halkın geçim ve yaşam

³³⁴ **Jahan-gushay-e Khaqan: Tarih-e Shah Ismail**, Haz. Dr. Allah Ditta Muztar, İslamabad 1986, s. 75–78; Woods, **Akkoyunlular: aşiret, konfederasyon, imparatorluk**, s. 262.

³³⁵ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 517a.

kaynakları kurudu, yok oldu. Vahşi hayvanlardan ve kervanlardan başka içinde hiçbir insanın bulunmadığı beldeye döndü³³⁶.

Tüm bu olumsuzluklar yaşanırken Bidlîsî, Tebriz’de saraydan uzak, annesi, babası Hüsameddin Ali, eşi ve en az bir çocuğu ile birlikte sakin bir yaşam sürdürdü. Baysungur Mîrzâ döneminden sonra Rüstem Mirza zamanında saraya giremediyse de Ahmed Han’ın iktidarı zamanında hamî bulmak adına giriştiği teşebbüş sonuç vermiş, kısa süreli olarak Akkoyunlu sarayına intisap etmiş, ancak bu Sultan Ahmed’in ölümüyle yarıda kalmıştı. Hem Sultan Yakub hem de Göde Ahmed, Bidlîsî için iyi birer hamî idiler ve onların zamanında gördüğü iyi himayeyi yıllar sonra İstanbul’da iken Selim’e yazdığı bir mektubunda “Bu fakirin ilim izzetini el üstünde tutmuşlardı. Dinî ve dünyevî bütün hizmetlerde Allah indinde bu fakiri razı ediyorlardı.” ifadeleriyle anlatırken aslında yaşadığı düş kırıklığını da özetliyordu³³⁷. Bidlîsî artık tamamen himayesizdi. “Avarelik” olarak tanımladığı tüm bu zaman içinde yukarıda bahsettiği Rüstem Mîrzâ zamanında çıkan bir veba salgınından da etkilenmişti. Onun belirttiğine göre 1495’te Tebriz’de çıkan bu veba salgını şimdiye dek örneğini baba ve dedesinin dahi görmediği derecede öldürücüydü ve “Frenk beldelerinden başlayıp hızlıca yayılmış önce Rum’a ardından Arap ve Acem beldelerine daha sonra Hind ve Çin memleketlerine dek varmıştı”. Birçok insanı kırıp geçiren bu salgına kendisi de Tebriz’de iken yakalanmış ve yaklaşık dört ay bu hastalığın pençesinde yatmıştı. Neticede kendisine ait olduğunu iddia ettiği özel reçete ve çeşitli ilaç tedavileriyle salgından kurtulmuş, şans eseri ailesinden de ölen olmamıştı³³⁸.

Göde Ahmed’in kısa süreli saltanatından sonra 1498’den 1501 yılına kadar Akkoyunlu tarihine taht için mücadele eden Elvend Mirzâ ve Sultan Murad’ın bitmek bilmeyen çatışmaları damgasını vurdu. 1500 sonbaharında bu çekişme bu iki taht adayının lehine sonuçlandırıldı: Elvend’e Azerbaycan, Arminiyye, Diyarbekir, Mugan ve Harran, Sultan Murad’a ise Fars, Kirman, Irak-ı Acem ve Irak-ı Arab

³³⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 517a-517b.

³³⁷ İdris-i Bidlîsî, **Rok‘e-yi Risale be Meclis-i Humayun-i Sultan Selim (Kasâid Münşeat ve Mürâselât)**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1888, vr. 227a-228a.

³³⁸ İdris-i Bidlîsî, **el-İbâ ‘an Mevâki’l-vebâ**, Süleymaniye Ktp., Aşir Efendi, nr. 275/3, vr. 119b-120a.

verilmek üzere imparatorluk ikiye bölündü³³⁹. Bu bitmez tükenmez çatışmaların getirdiği fiilî bölünme son demlerini yaşayan imparatorluk için bir istikrar getirmedi. Bu dönemde Bidlîsî doğal olarak ailesiyle beraber imparatorluğun batı kısmında yani Elvend Mirza'ya ait topraklarında kaldı. Saraydan uzaklaşmanın ve dolayısıyla bir hami bulamamanın yarattığı hayal kırıklığı ile bu dönemi çok sert bir dille eleştirerek tepkiselliğini ortaya koydu³⁴⁰. Artık eski bir bürokrat olan Bidlîsî, bu dönemi “zulüm ve ilhadın geldiği çeşitli fitnelerin ortaya çıktığı” ahir zaman olarak değerlendirerek “zalim asiler” olarak tanımladığı Bayındırlı beylerinin (Elvend Mirza ve Sultan Murad) iktidar mücadelelerinin sonuçlarını ve bu “fitnelerinin ilahi intikam kılıcı” ile ortadan kaldırılışını şöyle kaydeder:

Bu beldelerdeki zulüm ve ilhad musibetinden ve çeşit çeşit fitnelerin getirdiği uğursuzluktan dolayı ilahi intikam kılıcı bu zalim taife arasına düştü. O fesat dolu taifenin kötü işleri ve fiillerinin neticelerini *yeryüzünde ortalığı fesada vermek, ekinleri tahrip edip nesilleri bozmak için çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez* ayetini açıklamaktadır. 910/1504–05 senesinde gayb eli intikam kılıcıyla o zalim asilerin hepsini (*Savaştta*) *inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onlara iyice vurup sindirince bağı sıkıca bağlayın (esir alın)* manasının kanıtı yapmış, bir defada bütün mülkü o zalimler guruhundan temizlemiştir. Onların devlet ağacını, kökünden sökmüştür³⁴¹.

Onun “ilahî intikam kılıcı” olarak nitelediği ve “gayb eli” olarak gördüğü kişi hiç kuşkusuz Şah İsmail idi ve verdiği tarih ise son Akkoyunlu saltanat ortaklarının ortadan kaldırıldığına işaret ediyordu. Şah İsmail'in, babası Şeyh Haydar ve dedesi Şeyh Cüneyd'in intikamını almak için Şirvanşahlar'a ve Akkoyunlular'a karşı huruç etmesi belki de Bidlîsî'nin bu ahir zaman senaryoları içinde onu beklenen kurtarıcı olarak görmesine yol açmıştı. Bidlîsî burada Kızılbaşlara ve Şah İsmail'e İslamî referanslarla “bir defada bütün mülkü o zalimler guruhundan temizleyen ve onların devlet ağacını kökünden söken” ilahi bir misyon yüklemiş, adeta yüzyıl başında

³³⁹ Woods, **Akkoyunlular: aşiret, konfederasyon, imparatorluk**, s.263–64.

³⁴⁰ Bidlîsî tüm bu fikirlerini ve eleştirilerini Tebriz'de değil de birkaç yıl sonra geleceği İstanbul'da ortaya koyacaktı. İstanbul'da iken içinde bulunduğu zor şartlar ve sıkıntılar onun Şah İsmail'e içten içe sempatiyle bakmasına neden olacaktı.

*Bu kulun hüsnü ihtilatından dolayı Şah Haydar'a olan has bendeliği oldukça iyiydi. Kur'an ayetlerinde bu kulun adının geçtiği yerde İsmail'in de adının geçmesi ne ilahi bir tevafuktur.

³⁴¹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 517b.

gelen bir *müceddid*³⁴², Woods'un tabiriyle "tıpkı Akkoyunlu güneşinin 1467'de Karakoyunlu zorbalığının gecesini dağıtışı gibi dünyayı Akkoyunlu kötülüğünden temizleyen Kutsal Öfke'nin araçları³⁴³" rolü biçmişti. Hatta bu durumu Kur'an ayetleriyle açıklamaya çalışması, iktidara bir İslamî ve ilahî bir meşruiyet sağlama çabası olarak anlaşılabilir. Şah İsmail'in parlak zaferler kazandığı bir dönemde Mekke'de iken kaleme aldığı bu satırları, (1512) Bidlîsî'nin aslında İstanbul'da yaşadığı hayal kırıklığı ve sıkıntılı yıllardan dolayı İran'dan ayrılmanın pişmanlığı içinde olduğunu yansıtmaya yeter gözükmetedir.

طریق بندکی خاص من با شاه حیدر هم
ز حسن اختلاط بنده همچون شیر و شکر شد
ز حسن اتفاق است این که در آیات فرقانی
بهر جا نام اسماعیل نام بنده همبر شد*

1. 2. 4. Akkoyunlu Saltanatı'nın Sonu ve Safevîler'in Ortaya Çıkışı: Bidlîsî ile Şah İsmail Arasındaki İlişki

Akkoyunlu Rüstem Mîrzâ'nın (ö.1497), rakibi Baysungur Mîrzâ'yı tahttan indirmek için politik bir ittifak yoluna gidip Şeyh Haydar'ın büyük oğlu İsmail'in ağabeyi Sultan Ali ve dolayısıyla Safevî takipçilerinin nüfuzundan yararlanarak onları yanına çekmesinin ve Akkoyunlu tahtını bu şekilde ele geçirmesinin ardından yükselen Safevî taraftarlığı ve Sultan Ali'nin dinsel politik kimliği karşısında Rüstem, Akkoyunlu yönetici elitlerin daha önce de sıklıkla başvurduğu bir yöntem olan şiddet ve bastırma yoluna başvuracaktı. İsmail'in ağabeyi Sultan Ali, Rüstem Mîrzâ tarafından 1493 yılında öldürüldü. Bu kısa süreli Kızılbaş-Akkoyunlu ittifakının ardından gelen Safevî takipçi avı ve onlara yönelik uygulanan işkenceler ve şiddet politikası tarikatın varisi olan olan İsmail'i tarikat hiyerarşisiyle birlikte Gilân/Lâhîcân hâkimi Kârkiyâ Ali Mîrzâ'nın yanına sığınmaya zorladı. İsmail beş yıl

* Kaynaşma mizacından dolayı bu bendenin Şah Haydar ile arası süt ile şeker gibi oldu. Şu güzel tesadüfe bak ki Kur'an ayetlerinde İsmail adının geçtiği yerde bu bendenin adı da geçmektedir.

³⁴²Bu bilgileri İstanbul'da 1506 yılında tamamladığı nüshasına değil de Mekke'de iken 1512 yılında tashih ettiği nüshasına eklemesi Bidlîsî'nin hala Şah'a karşı sempati duyduğu şeklinde anlaşılabilir. İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 517b.

³⁴³ Woods, **Akkoyunlular: aşiret, konfederasyon, imparatorluk**, s. 299–300.

kalacağı Lâhîcân'da, daha önce de bahsedildiği gibi Nurbahş'ın müritlerinden Şemseddin Lâhîcî'nin manevî ve ruhanî rehberliği altında yetiştirilecekti³⁴⁴.

İsmail, Ağustos-Eylül 1499'da yanındaki tarikat ileri gelenleri ile uzun iktidar yürüyüşü için Lâhîcân'dan ayrıldığında henüz on iki yaşındaydı. 1500 yılı baharında geldiği Erzincan'da kendisine katılan Anadolu ve Suriye'deki Kızılbaş takipçileri ile birlikte Şirvan'a hareket etti. 1500 kışı başlarında önce Ferruh Yesar Şirvanşah'ı yenip öldürerek hem babasının hem de dedesinin intikamını aldı ve ardından aynı yıl içinde Akkoyunlu topraklarını kuzeni Sultan Murad ile paylaşmış olan Elvend Mîrzâ'nın üzerine yürüdü. Nahçıvan yakınlarındaki Şarur'da onu yenerek Tebriz'e giden yolu kendisine açmış oldu. Şarur'daki zaferin ardından başkent Tebriz'e girdi ve 1501 sonbaharında şahlığını ve 12 İmamcı Şîî doktrinini resmen ilan etti³⁴⁵.

Bütün bu gelişmeler yaşanırken Bidlîsî, sanıldığı ve iddia edildiği gibi İran'dan ayrılmamıştı; hala Tebriz'de idi. 1512'de Mekke'de iken kaleme aldığı satırlardan o dönemde yaşanan gelişmeleri yakından takip ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin Şah İsmail'in, 1500 sonbaharında "Ermenistan Hoy'undan Şirvan'a; Ferruh Yesar Şirvanşah üzerine gidişi ve Yecüc ordusunu mağlup etmek için İskender seddini demir kılıcıyla açışı" hadisesinden hafızasında kalanları yazmıştı³⁴⁶. 1512'de Mekke'de başladığı *Heşt Behişt* tashihinde Şah İsmail'i "zalimler güruhunu (Akkoyunlular) temizleyen, ilahî intikam kılıcı" olarak görmesinin arkasında kuşkusuz Şah'ın, Bidlîsî'nin "zalim ve zorba" olarak gördüğü, memleketin harap olmasına neden olmakla itham ettiği ve bir anlamda da saraydan uzaklaşmasına sebep olan Akkoyunlu şehzadelerini ortadan kaldırması yatmaktadır. Bu satırlar, Şah İsmail'in ortaya çıkışıyla beraber İran'dan kaçtığı şeklinde ileri sürülen görüşleri geçersiz kıldığı gibi kaçmak şurda dursun Bidlîsî'nin onu adeta bir kurtarıcı olarak görmesinin ve ona sempatiyle baktığının anlaşılmasının en sağlam kanıtı gibidir. Belki de "zorba Bayındırîler" in bertarafının ardından şahın sarayına intisap etme ve

³⁴⁴ Şemseddin Lâhîcî, daha sonra Şah tarafından *sadr* makamına getirildi.

³⁴⁵ Amir Sadr al-Din Ibrahim Amini Haravi, **Futuhât-e Shahî: Tarikh-e Safavi az Aghaz ta Sal-e 920**, Ed. Muhammad Reza Nasiri, Tehran 1383, s. 176; Khvandamir, **Habib al-siyar**, s. 467-468, Allouche, **Osmanlı-Safevî İlişkileri**, s. 70-71; Woods, **Akkoyunlular: aşiret, konfederasyon, imparatorluk**, s. 265-66.

³⁴⁶ İdris-i Bidlîsî, **Cevâb-ı Risâle-i Şâhiye (Kasâid Münşeât ve Mürâselât)**, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 1888, vr. 145a.

bu anlamda yeni bir hami bulma hesapları da yapmış olmalıydı. Dolayısıyla Bidlîsî'nin, “zulüm ve ilhadı getiren o fesat dolu taifenin (Akkoyunlular) kökünü kazıyan³⁴⁷” İsmail'in bu çıkışını olumlu karşılamış olduğu yukarıdaki satırlarından daha rahat anlaşılabilir.

Aşağıda genişçe bahsedileceği gibi bir Akkoyunlu bürokrati olan Bidlîsî'nin, Şah İsmail'in himayesine girmek için teşebbüslerde bulunması, şahın intisap noktasında izlediği siyaseti analiz etmekle daha rahat anlaşılabilir. Şah İsmail her ne kadar Akkoyunlu yöneticilerinin birçoğunu mezarlarından çıkarıp kemiklerini yaktıracak derecede onlara düşman ise de, diğer taraftan kendisini anne tarafından dedesi olan Uzun Hasan'ın varisi olarak görüyordu. Esas sorun idari sistemle sufi organizasyonunu birbirine entegre etmektir. Bu maksatla o, bir taraftan Sünnilere yönelik bu baskıcı politikalarına devam ederken diğer yandan da hem düşmanı hem de varisi olarak gördüğü Akkoyunlulardan tevarüs ettiği devlet teşkilatını bazı küçük ilavelerle uygulamaya koydu³⁴⁸. Ancak genel itibarıyla Safevî bürokratik sistemi Timurluların ve Akkoyunluların uyguladıkları sistemin bir kopyası gibiydi ve aynı şekilde işliyordu³⁴⁹. Yönetim hiyerarşisi aynı Akkoyunlularda olduğu gibi *ehl-i kalem* olarak adlandırılan bürokrasiyi oluşturan yönetici yerleşik İranî unsurlar ile *ehl-i şemşir* olarak adlandırılan Şah İsmail'i iktidara taşıyan, birçoğu İran dışından Anadolu'dan gelmiş olan, ordu görevlerini elinde tutan Kızılbaşlar'dan oluşuyordu³⁵⁰. Şah, ilk atamaları bu durumu dikkate alarak gerçekleştirdiyse de daha sonra Kızılbaş kabilelerin nüfuzunu kırmak için onların elinde bulunan başta *vekil-i nefis-i nefis-i hümayûn*³⁵¹ makamı olmak üzere çeşitli makamlara Timurlu, Karakoyunlu ve Akkoyunlu saraylarında hizmet etmiş Fars bürokratlarını getirmeye başladı³⁵².

³⁴⁷ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 517b.

³⁴⁸ H.R. Roemer, “The Safavid Period”, **The Cambridge History of Iran**, Vol. 6, Cambridge University Press, 1986, s. 215–216.

³⁴⁹ Floor, **Safavid Government Institutions**, s. 50–51; Mitchell, **The Practice of Politics in Safavid Iran**, s. 49–50.

³⁵⁰ Roger Savory, **Iran Under The Safavids**, Cambridge University Press 1980, s. 31.

³⁵¹ Hüseyin Beg Şamlu'ya verilen bu makam 6 yıl sonra bir Fars olan Emir Necm'e tevdi edilmişti.

³⁵² Şah İsmail daha iktidarının ilk yıllarında başlattığı İranî unsurların lehine olan bu siyasi atamalara Kızılbaşların rencide olmasına rağmen aralıksız devam etti. 16. ve 17. yüzyıllarda Safevî idaresinde meydana gelen bu siyasi ve dini dönüşüm için bkz. Kathryn Babayan, **The Waning of Qizilbash: The spiritual and the temporal seventeenth century Iran**, Ph. D. dissertation, Princeton University,

Bu siyaset çerçevesinde Şah İsmail resmen Safevî iktidarını tesis edip Tebriz’de şahlık tahtına oturmasının ardından eski Timurlu, Karakoyunlu ve Akkoyunlu saray bürokratlarından ve çevresinden idarecileri devşirmeye ve başta Heşt Behişt Sarayı olmak üzere merkez ve eyalet idaresinin yönetim kademelerinde önemli payelere getirmeye başladı³⁵³. Devşirilen bu bürokrat ve elitler kısa zamanda Safevîlerin emperyal politikalarına entegre olurken siyasi bir teşekküle dönüşen bu askeri-sufî organizasyonu Türk-Moğol-İran bürokrasi geleneğine adapte ettiler. Aslında Akkoyunlu iktidarının gevşemeye yüz tuttuğu dönemlerin başında kabileler ve onların yöneticilerinin birçoğu Şah İsmail’e intisap etmiş, geriye kalanlar bu şekilde tabiiyetini bildirmişlerdi³⁵⁴. Hiç kuşkusuz Akkoyunlu bakiyesi yönetici seçkin sınıf da güç-himaye ilişkisini dikkate alarak bu yolu izleyecekti. Şah İsmail bir taraftan Sünnilere yönelik sert ve baskıcı politikalar uygularken diğer yandan Sünni Akkoyunlulara hizmet etmiş olan yönetici kadroları mezhebî aidiyetlerine bakmadan çeşitli idari makamlara getirerek devşirmekten çekinmedi. Örneğin Akkoyunlu Elvend Mîrzâ’nın vezirlerinden Şemsüddin Zekeriya-yı Kucûcî, Mayıs 1501’de Mahmudâbâd Kışlağı’ndaki Şah İsmail’in huzuruna çıkarak ona biat etmiş, yeni devletin kurulmasının hemen ardından şahın birinci vezirliği (*divân-ı âlâ*) makamına yükseltilmişti³⁵⁵. Kucûcîler uzun yıllar Celayirler, Timurlular, Karakoyunlu ve Akkoyunlulara hizmet etmiş bürokrat Fars hanedanlarından birisiydi³⁵⁶.

İsmail geriye kalan birçok Akkoyunlu bürokratını formel yollardan kendisine intisap ettirmeye devam etti. Sultan Yakub’un vezirlerinden ve Elvend Mîrzâ’nın sarayının seçkin yönetici Fars zümresinden ve Kazvin ekâbirinden Melik Mahmud Deylemî³⁵⁷’yi, Kucûcî ailesinin intisabından bir yıl sonra himayesi altına

1993; Kathryn Babayan, “The Safavid Synthesis: From Qizilbash Islam to Imamite Shi’ism”, **Iranian Studies**, vol. 27 (1994), s. 135–161.

³⁵³ Bürokrasiden gelen bu seçkinlerin Şah İsmail tarafından himaye edilmesi için bkz., Colin Paul Mitchell, **The Sword and the Pen: Diplomacy in Early Safavid Iran 1501-1555**, Ph.D dissertation, University of Toronto 2002, s. 46-52.

³⁵⁴ Andrew J. Newman, **Safavid Iran: Rebirth of a Persian Empire**, London-New York 2009, s. 16.

³⁵⁵ Hurshah b. Qubad al-Husayni, **Tarikh-e Ilchi-e Nizamshah**, Ed. Muhammad Reza Nasiri-K. Haneda, Tehran 1379, s. 13; Roemer, “The Safavid Period”, **The Cambridge History of Iran**, s. 213–214.

³⁵⁶ Mitchell, **The Practice of Politics in Safavid Iran**, s. 28.

³⁵⁷ “Deylem taifesinden olup Kazvin ekâbirindendir.” Bkz. Sam Mîrzâ Safevî, **Tezkire-i Tuhfe-i Sami**, s. 91.

aldı ve *vezir-i şâh-ı âlem* makamına getirdi³⁵⁸. Uzun süre Uzun Hasan ve halefi Sultan Yakub’a hizmet etmiş olan Saveji ailesi de açıkça Şîî ve Safevî karşıtlığını ilan etmesine rağmen daha sonra Şah İsmail’in hizmetine girecek, şahın diplomatlığını yapacak daha sonra da Horasan hâkimi olacaklardı. Akkoyunlu hanedanına hizmet eden bir diğer seçkin aile olan Isfahanlı Câbirî ailesi Şah İsmail’in Isfahan’ı ele geçirmesinden sonra ona biat etmiş ve kendilerine Fars’ın yöneticiliği verilmişti³⁵⁹. Yine Akkoyunluların son döneminde Şîrâz’daki Mansuriye Medresesi’nde müderrislik yapan Mir Gıyaseddin Mansur, Şah İsmail tarafından Meraga Rasathanesi’nin başına getirildi³⁶⁰. Timurlu *divanî* yöneticilerinden Kum’da bulunan Kadı Muhammed Kâşânî gibi Uzun Hasan ve Sultan Yakub’a hizmet etmiş daha birçok ulema ve bürokrat kısa zamanda Safevî patronajına girdi³⁶¹.

Şah İsmail’e intisap eden yalnızca bürokratlar ve devlet adamları değildi. Sultan Yakub’ın sarayında onun patronajı altında bulunan Baba Figânî gibi bir kısım şairler de İran’dan hiç ayrılmadan Safevî patronajına girdi³⁶². Bunun yanında şah, Herat’taki Timurlu ve Buhara’daki Sünnî Şeybanî Han’ın bürokratlarından isimleri de çeşitli vesilelerle yanına çekiyordu. Bu cümleden Sultan Hüseyin Mîrzâ’nın hizmetinde bulunmuş olan Hâce Celaleddin Hondmir Tebrizî, Şah’ın vezirlik makamına getirdiği bir diğer isimdi³⁶³. Şah İsmail’in ezeli düşmanı olan Muhammed Şeybânî Han’ın münşiliği görevini yapan Emir Nizamüddin Abdülhayy Münşi’yi himaye etmesi şahın bu noktada inançsal bir diskriminasyona başvurmadağı ya da onları Şîîliğe adapte ettiğı şeklinde okunabilir³⁶⁴.

Şah İsmail’in himayesine giren bir diğer Akkoyunlu seçkini ise Bidlîsî’nin yazıştığı yakın çevresinden Nakşibendî şeyhi Emir Abdülvehhâb idi. Uzun Hasan

³⁵⁸ Muhammad Yusuf Valeh, *Khuld-e Barin*, s. 315; Mitchell, *The Practice of Politics in Safavid Iran*, s. 29.

³⁵⁹ Newman, *Safavid Iran*, s. 16.

³⁶⁰ Abdurrahman Atcıl, *The Formation of the Ottoman Learned Class and Legal Scholarship (1300–1600)*, University of Chicago, yayınlanmamış doktora tezi, Chicago 2010, s. 113.

³⁶¹ Mitchell, *The Practice of Politics in Safavid Iran*, s. 29.

³⁶² Paul E. Losensky, “Shahidi Qumi: Poet Laureate of the Aqqyunlu Court”, *History and the Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East*, Ed. Judith Pfeiffer and Sholeh A. Quin, Weisbaden 2006, s. 284.

³⁶³ Muhammad Yusuf Valeh, *Khuld-e Barin*, s. 317; Celalüddin Hondmir Tebrizî, Şah İsmail’den himaye gören tek Herat’lı yönetici değildi. Şah Bahaüddeve de Sultan Hüseyin Mîrzâ’nın ölümünden sonra Horasan’dan Irak’a gelmiş, Şah İsmail’in inam ve ihsanlarına mazhar olmuştu. Bkz. Muhammad Yusuf Valeh, *Khuld-e Barin*, s. 321.

³⁶⁴ Navaî, *Rijal-e Kitab-e Habib al-siyar*, s. 293.

zamanında Azerbaycan şeyhülislamı olarak tayin edilen Abdülvehhâb, Akkoyunlu saltanatı boyunca bu makamda kalmış, bu devletin ortadan kalkmasından sonra Şah İsmail'in ilk saltanat yılında aşağıda bahsedileceği şekilde yaşadığı bir olaydan dolayı Tebriz'i terketmek durumunda kalacaktı. Zira o bir Akkoyunlu seçkini idi ve Şah İsmail'in Akkoyunlulara düşmanca davrandığını ve bu yolla intikam aldığını gayet iyi biliyordu. Bundan dolayı Şah İsmail'in ilk zamanlarında Herat'a gidip Sultan Hüseyin Baykara'nın himayesine girdi. Sultan Hüseyin Baykara'nın 1506 yılında ölümüne kadar Herat'ta onun himayesinde kaldı. Onun ölümünden sonra Şah İsmail ile yazışmış ve Şah bir *emanname* ile onu Tebriz'e davet etmişti. Netice de Tebriz'e gelen Emir Abdülvehhâb, Şah İsmail tarafından iyi karşılandı ve Uzun Hasan'ın damadı olması vesilesiyle kendisine Nasırıyye Medresesi'nin tevliyeti tevdi edildi³⁶⁵.

Bu örneklerden anlaşılacağı üzere Şah İsmail, dini müesseseleri oluşturmak için bir taraftan Cebel Amil, Lübnan ve Bahreyn'den Şîu ulema getirirken diğer taraftan devlet bürokrasisini kurumsallaştırmak için Akkoyunlu bakiyesi Sünni ulema ve yönetici kadrolardan oluşan seçkin isimleri de kendi himayesine alıp aynı Akkoyunlularda olduğu gibi *ehl-i kalem* sınıfına Fars bürokratlarını getirmek şeklinde çok geniş bir yelpaze çizmişti. Akkoyunlu bürokratlarının devşirildiği bu ortam Bidlîsî'yi şahın sarayına intisap etme noktasında cezbetmişti. Eski bir Akkoyunlu bürokratı olan Bidlîsî de, şaha itaat edip sarayına intisap eden diğer Akkoyunlu bürokrat ve uleması gibi tekrardan eski sarayı olan Heşt Behîşt Sarayı'na dönme ve Şah'ın himayesine girme hesapları yapıyor olmalıydı. Üstelik o bir zamanlar Akkoyunlu sarayında mevkidaşı olan Fazlullah ibn Hunci gibi Şah İsmail'e ve atalarına yönelik hakaretimiz, sivri bir dil³⁶⁶ kullanmadığı daha doğrusu hiçbir siyasi kimlikle ön plana çıkmadığı için korkup kaçmasını gerektiren bir durum da yoktu. Üstelik içinde bulunduğu muhit bunun için uygun görünüyordu. Daha önce de bahsi geçen Şah İsmail'in Nurbahşîler ile olan sıcak ilişkisi ve aralarında sabık mürebbsi ve aynı zamanda Hüsameddin Bidlîsî'nin Sulakân'daki tarikat yoldaşı

³⁶⁵ Navaî, **Rijal-e Kitab-e Habib al-siyar**, s. 277; Navai, **Shah Ismail-e Safavî: Esnad va Mukatebat-e Tarikhi Hamrah ba Yaddashtha-e Tafsili**, s. 231–232.

³⁶⁶ Mutaassıp bir Sünni olan müellif, Alam Aray-ı Amini adlı eserinde Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar ve takipçileri için “gosâleparastân-ı Rum [buzağıya tapanlar]” ifadesini kullanmış, Safevî hanedanı için çok sivri bir dil geliştirmişti. Bkz. Fazlullah ibn Ruzbihan, **Tarikh-i Alam Aray-i Amini**, s. 252.

Lâhîcî'nin ve Şah Kasım'ın da bulunduğu bir kısım Nurbahşî seçkinini prestijli konumlara getirmesi Şîf-Nurbahşî bir aileden gelen Bidlîsî için bir bakıma avantajlı sayılabilir. Bu doğrudan ilişki ona belki de şahın gözünde makbul görünme hissi ve beraberinde güven vermişti.

Sanıldığı gibi Bidlîsî 1501 güzünde şahın tahta çıkışından hemen sonra Tebriz'den ayrılmadı. Bidlîsî'nin, şahın saraya intisap etmek ve onun himayesine girmek için bir bekleyiş içerisinde olduğunu şimdilerde şahın yeni veziri olan sabık Sultan Yakub'un gözde vezirlerinden Melik Mahmud Deylemî'ye³⁶⁷, Tebriz'de iken yazdığı manzum mektubundan daha iyi anlaşılabilir. Melik Mahmud Deylemî, Bidlîsî'nin saraydaki eski çevresinden bir tanıdığı olarak tekrardan bir hami bulabilmiş, konumunu korumuştur. Bu kısa mektubunda Bidlîsî, Veziriazam Melik Mahmud Deylemî'ye şunları yazmıştı:

Ey lütufları her daim iyileşmemi sağlayan kimse, bir çare ver zira bu gamlı gönlüm beni çok yıprattı. Senin gözlerin, şahlığın mumuyla aydınlandığına göre akıbetim için bana da bir yol göster Mahmud³⁶⁸.

Bidlîsî yukarıdaki samimi ve sıcak satırlarından da anlaşılacağı üzere Heşt Behişt Sarayı'na yeniden intisap etmiş olan eski dostu Mahmud Deylemî'den saraya kabulü, şahın gözünde makbul olma konusunda açıkça yardım bekliyor, şah ile kendisi arasında aracı kılıyordu. İçinde bulunduğu psikolojik durumu ve ruh halini iyi yansıtan bu satırlar Bidlîsî'nin akıbet kaygısı taşıdığını ve bundan dolayı derin bir hayal kırıklığı içerisinde olduğunu göstermektedir. 1501 sonbaharında Melik Mahmud Deylemî'nin şah tarafından vezir olarak atanmasından sonra Tebriz'de, uzun bir müddet saray çevresinden uzak bir hayat süren ve güçlü bir hami edinmeyi bekleyen Bidlîsî bu durumdan haberdar olmuş ve bu tarihten sonra yukarıdaki satırları kaleme alarak ondan kendisine yol göstermesini talep etmişti.

Şahın hamiliğini ve bir mansıba kabul edilmeyi bekleyen Bidlîsî, ilk fırsatı değerlendirmiş, nasıl bir cevap aldığı bilinmez ama Deylemî'yi kendi varlığından ve isteklerinden haberdar etmişti. Bunun yanında şahın dikkatini çekecek bir vesile

³⁶⁷ Fazlullah ibn Ruzbihan, Sultan Yakub zamanında Divân'ın önde gelen muteber vezirlerinden biri olan Mahmud Deylemî'den övgüyle söz etmektedir. Bkz. Fazlullah ibn Ruzbihan, **Tarikh-i Alam Aray-i Amini**, s. 335,342.

³⁶⁸ İdris-i Bidlîsî, **Risâle ila Veziru'l'azam Melik Mahmud ed-Deylemî (Kasâid Münşeât ve Mürâselât)**, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 1888, vr. 148b.

yaratmayı düşünüyordu. Safevî kronikleri Şah'ın Tebriz'de tahta oturduğu 1501 sonbaharında şehir ve civardaki bütün ulema, ümera, seyyid ve sufi taifesinin, şahlığını tebrik ve ona itaat için Heşt Behişt Sarayı'na geldiklerinden³⁶⁹ ve bunların kroniklerde *mezheb-i hakk-ı eimme-i isna-aşere* [مذهب حق ائمه اثنا عشر] olarak geçen Şîîliğin resmi mezhep olarak kabulüne ve şahın tahta çıkışına مذهبك الحق ya da مذهبنا حق şeklinde tarih düşürdüklerinden bahsederler³⁷⁰. Bu ikinci tarihi [مذهبنا حق³⁷¹] düşen şimdiye kadar şahın dikkatini bir vesileyle üzerine çekmeye çalışan Bidlîsî'den başkası değildi.

Safevî kronikleri, Bidlîsî'ye ait olduğu *Şerefnâme*'nin yazarı Şerefhan tarafından ileri sürülen bu tarih düşürmeden açıkça bahsederler³⁷². Üstelik bu kroniklerde de görüleceği üzere bu tarih düşürme olayı olumlu bir şekilde verilir, yani bir polemik konusu olduğundan bahsedilmez. Ancak Safevî kronikleri her iki tarihin de kimin tarafından düşürüldüğüne değinmezler³⁷³. Sadece eserini 1596'da kaleme almış olan Şeref Han bu tarih düşürmenin Bidlîsî'ye ait olduğu belirtir³⁷⁴. Safevî kroniklerine yansıyan Bidlîsî'nin düşürdüğü bu tarih, *Şerefnâme*'ye inanacak olursak şahın dikkatini çekmeyi başarmış, onun kulağına dek gitmişti. Şah, has musahip ve nedimi Kemaleddin Tabib Şirâzî'ye bir mektup yazmasını ve bu düşürülen tarihin Bidlîsî'ye ait olup olmadığını sordurmasını emretmişti. Bidlîsî ise cevap olarak kendisine ait olduğunu ve Farsça değil Arapça³⁷⁵ olduğunu “mezhebimiz haklıdır” manasını kastettiğini şaha yazılı olarak bildirdi³⁷⁶. Hoşuna giden bu açıklama üzerine şah belli bir meblağ ve inam göndermek suretiyle

³⁶⁹ Khurshah, *Tarikh-e Ilchi-e Nizamshah*, s. 16; Hasan-ı Rumlu, *Ahsanu't-Tawarikh*, Ed. C. N. Seddon, Vol. I, Baroda 1931, s. 60; *Jahan-gushay-e Khaqan*, s. 146.

³⁷⁰ Qadi Ahmad bin Sharaf al-Din al-Husayn al-Husayni al-Qumi, *Khulasat al-Tawarikh*, Ed. Ehsan Eshraqi, c.1, Tehran 1383, s. 64; *Jahan-gushay-e Khaqan*, s. 150.

³⁷¹ Hicri 906 tarihine denk düşmektedir.

³⁷² Bidlîsî, bazı önemli tarihler için tarih düşürme geleneğini hiç elden bırakmamıştı. Osmanlı patronajı altında iken birçok önemli olaya bu şekilde tarih düşürdüğü bilinmektedir.

³⁷³ Qadi Ahmad Qumi, *Khulasat al-Tawarikh*, c.1, s. 64; *Jahan-gushay-e Khaqan*, s. 150.

³⁷⁴ Şeref Han Bidlîsî, *Şerefnâme*, s. 343–344.

³⁷⁵ Düşürülen bu tarih Farsça Hak olmayan mezhep Arapça ise Hak olan mezhebimiz anlamına geliyordu. Dolayısıyla iki tarafa da çekilebilecek bir esnekliğe sahipti.

³⁷⁶ Tebriz'de Şah İsmail'in başkentinde yaşayan ve kısa bir süre ona intisap ettiği bilinen Bidlîsî'nin şahın tahta cülusu için Farsça “Hak olmayan mezhep” şeklinde tarih düşürmüş olması imkânsızdır. Şu halde o bu tarihi Arapça olarak formüle edip düşürmüş ardından şah tarafından kabul görerek intisabına yol açmıştır. Modern tarihçi ve araştırmacıların aksi görüşü Şerefhan'ın öne sürdüğü bu bölümde analiz edilecek olan yorumlarına dayanır.

Bidlîsî'yi mülazemetine çağırdı³⁷⁷. Bidlîsî, şaha cevaben yazdığı satırlarında kendi ailesi ile Şah'ın ailesi arasındaki samimi ilişkiyi kronolojik olarak şu şekilde özetlemişti:

Atadan ve dededen beri beni kendi hanedanınızın gulamı olarak bilin. Zira dedem kutsal yolunda dedenin hizmetçisi idi. Babam da şahın dedesinin tilmizlerindendir ve zahirî ilimleri ondan öğrendi ve batını onunla aydınlandı. Benim Şah Haydar'a olan has bendeliğim bu bendenin ihtilatından dolayı süt ile şeker gibi oldu. Kur'an'ın ayetlerinde İsmail'in adının geçtiği her yerde bu bendenin [İdris] adının da geçmesi Allah'ın güzel bir lüftüdür³⁷⁸.

Şeref Han'ın, Bidlîsî'ye atfettiği bu tarih düşürme ve Şah İsmail'e yazdığı kaside her ne kadar Bidlîsî'nin kendi eserlerinde bahis konusu olmasa da ona ait olduğu düşünülebilir. Şeref Han'ın bu konudaki güvenilirliğinin en önemli kanıtı Bidlîsî'den naklettiği iki kasideden ikincisinin yani *Kaside-i Mısriye*'nin *Selim Şâh-nâme*'de geçiyor olmasıdır. Bu durum *Heşt Behişt*'i de kaynak olarak kullandığımız Şeref Han'ın, Bidlîsî'ye ait bir külliyyatı gördüğü ve okuduğu buradan hareketle ona ait kasideleri eserine kaydettiği fikrini güçlendirir ki Şah İsmail'e hitaben yazdığı kasideyi de bu külliyyat içinde görüp kaydetmiş olmalıdır. Her ne kadar Şeref Han, Bidlîsî'nin bu satırları cevaben yazıp gönderdikten sonra şahın hizmetine girmeyi geri çevirdiğini, düşürülen tarihin Arapça değil Farsça olduğunu yazarsa da bu satırlardan şahın bu davetini geri çevirdiği sonucunu çıkarmak biraz güç görünmektedir. Kendisiyle şahın ailesi arasındaki samimi ilişkiyi özetleyen bu satırlardan Bidlîsî'nin, kendisine verilecek herhangi bir görevi büyük bir iştiaikle kabul edecek durumda olduğunu rahatlıkla çıkarmak mümkündür. Dahası Şah İsmail'in veziri Mahmud Deylemî'ye yazdığı mektubunda bu niyetini açıkça ifşa ettiğinden bahsedilmişti. Şeref Han'ın, Bidlîsî'nin geri çevirdiğini iddia ettiği bu davet ile ilgili yorumu onun içinde bulunduğu siyasi-politik atmosfer incelendiğinde daha rahat anlaşılacaktır.

Şeref Han'ın, Kürt beyliklerinin bulunduğu coğrafyayı kontrol altına almaya çalışan Osmanlılar ve Safevîlerin rekabeti ortamında doğmuş olan ve Sultan III. Mehmed'e (1595–1603) sunulmuş olan *Şerefnâme* adlı eseri Osmanlılık yönü ağır

³⁷⁷ Şeref Han Bidlîsî, *Şerefnâme*, s. 343–344; Muhammad Aref Ispanaqchipashazadeh, *İnqilab al-Islam Beyn al-Khavass va al-Avam*, s. 48–49.

³⁷⁸ Şeref Han Bidlîsî, *Şerefnâme*, s. 343–344.

basan bir eserdi³⁷⁹. Babasının sığındığı Safevî sarayında ve Şiîliğin merkezi olan Kum kentinde büyümüş, uzun bir müddet Safevîlere ardından Osmanlılara hizmet etmiş olan Osmanlılık yönü ağır basan Şeref Han'ın bu yorumu, geçmişte Safevî şahları ile münasebetleri olan kendilerini ve de kendileri gibi Bidlîs'in nüfuzlu bir hanedanından gelen Bidlîsî'yi "aklama" çabasından başka bir şey değildir. Daha açık bir ifadeyle Şeref Han'ın, Bidlîsî ile ilgili bu yorumları okunurken onun Osmanlı tarafına iltica ettiği ve eserini III. Mehmed'e takdim ettiği unutulmamalıdır. Diğer taraftan ikinci bölümde bahsedileceği üzere bütün Kürt beylerini ya da Kürtleri Osmanlı dünyasına mutaassıp Sünniler olarak takdim etmek, bir dönem "sapkın" Kızılbaş olarak gösterilenleri daha sonra "İslam'ı kavi Müslüman" olarak yansıtarak aklamak 16. yüzyıl boyunca devam edecek bir olguydu³⁸⁰. Aynı saiklerle hareket eden Şeref Han, Şah İsmail'in Bidlîsî'yi davetini kendi ağzından ve istediği şekilde cevaplamış gibi gözükmemektedir. O, düşürülen bu tarihin Bidlîsî'ye ait olduğunu ancak Arapça değil Farsça olduğunu kaydederek meseleyi kendi istediği şekilde yorumlar ve Bidlîsî'nin yazdığı manzum cevabında şahın davetini kabul etmediğine dair hiçbir vurgu bulunmamasına rağmen yine kendi düşündüğü ve istediği şeyi Bidlîsî'ye yaptırarak onun bu daveti yazdığı bu satırlarla geri çevirdiği ileri sürer. Oysa Safevî kroniklerinde bahsedilen diğer tarih düşürme formüllerinde olduğu gibi Bidlîsî'nin düşürdüğü bu tarih de Arapça idi. Şu halde Şeref Han, düşürülen bu tarihin Bidlîsî'ye ait olması noktasına itiraz etmez, ancak onun yanlış anlaşıldığını ileri sürerek meseleyi kendi zaviyesinden vuzuha kavuşturur.

Bidlîsî bu tarihi, Şah İsmail'in tahta cülusunun daha başlarında formüle etmiş olmalıydı. Zira o, Şah'a "zalim Bayındırî taifesini" ortadan kaldıran ilahi bir misyon yüklemişti. Yaklaşık on yıl sonra İstanbul'dan ayrılıp Mekke'ye geldiğinde kaleme alacağı satırları okunduğunda bu fikrinin değişmediği görülecektir. Diğer taraftan dört gözle beklediği bir mansıp elde etme arzusuna neredeyse erişmişken Tebriz'de şahın payihatında yaşayan Bidlîsî'nin, şahın gazabına neden olacak ve hatta ölümüyle sonuçlanabilecek böyle Farsça bir tarih düşürme hadisesini yaratacak

³⁷⁹ Djene Rhys Bajalan, "Şeref Xan's Sharafnama: Kurdish Ethno-Politics in the Early Modern World It's Meaning and It's Legacy", *Iranian Studies*, Vol. 45/VI (2012), s. 795–796, 799.

³⁸⁰ Bidlîsî'nin "sapkın" bir Kızılbaş ve Şah İsmail taraftarı olarak takdim ettiği Hakkârî beyi İzzeddin Şîr Bey'den daha sonra "İslamî kavi Sünnî Müslümanlar" şeklinde bahsetmesi için elinizdeki tezin ikinci bölümüne bakınız.

olması pek mantık çerçevesiyle örtüşmemektedir. Üstelik Bidlîsî, eserlerinin birçoğunda bu ayrılma hadisesine değinmesine rağmen bu olaydan hiç bahsetmemektedir. Sonuç olarak düşürülen bu tarih Arapça olup Bidlîsî'ye ait olduğu fikri ortaya çıkmaktadır. Eğer gerçekten Şeref Han'ın dediği gibi bu tarih Farsça ve ciddi bir polemik yaratmış olsaydı, Bidlîsî 1512 yılında Mekke'de iken Şah İsmail'e yazdığı mektubunda ya da *Heşt Behişt*'inde bundan bahseder, İran'a dönmeye ve şahın hizmetine girmeye hazır olan birisi olarak bu meseleyi açıklığa kavuştururdu. Ya da böyle bir "suç"u işlemekten dolayı İran'a tekrar dönmeyi aklından bile geçirmezdi.

Dikkati çeken bir diğer şey de hem bu kasidesinde de hem de *Heşt Behişt*'teki satırlarında Bidlîsî'nin, Şah İsmail'den bahsederken Kur'anî referansları sıklıkla kullanıyor olmasıdır. Bu, Devvânî'nin Uzun Hasan, Fazlullah Huncî-İsfahânî'nin ise Sultan Yakub için yaptığı iktidar kökenine İslamî meşruiyet vurgusu yapma çabasının bir benzeriydi³⁸¹. Şah İsmail'e yazdığı kasidesinde yer alan "Kur'an'ın ayetlerinde İsmail'in adının geçtiği her yerde bu bendenin [İdris] adının da geçmesi Allah'ın güzel bir lüftüdür" ifadeleri bunun en bariz örneğidir. Bidlîsî bu yolla bir taraftan İsmail adının Kur'an'da geçmesini şah için ilahî bir lütuf olarak telakki ederek diğer taraftan da kendi adının da aynı yerde geçmesini ilahî bir destek ve ezelî iradeye uygun düşen ortaklık olarak görüp şaha biat etmeye hazır olduğu mesajını vermek istemiştir³⁸². *Heşt Behişt*'te yer alan ve Akkoyunlular için kullandığı "yeryüzünde ortalığı fesada vermek, ekinleri tahrip edip nesilleri bozmak için çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez" ve Safevîler için kullandığı "(Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onlara iyice vurup sindirince bağı sıkıca bağlayın (esir alın)" ayetleri Şah İsmail iktidarına ilahî bir meşruiyet bahşetme ve onun ilahî bir güçle desteklendiğini iddia etme olarak okunabilir. Ancak daha da ilginç Bidlîsî'nin Şah İsmail'e ilahî bir misyon ve İslamî bir meşruiyet bahşettiği bu satırları 1506 yılında İstanbul'da bitirdiği *Heşt Behişt* nüshasına değil de Mekke'de iken 1512 yılında tashih ettiği ve eklemeler yaptığı nüshasına kaydetmiş olmasıdır.

³⁸¹ Woods, **Akkoyunlular: aşiret, konfederasyon, imparatorluk**, s. 180–182.

*Her şeye rağmen kendi çabanı göster, ilahi yardım varsa arkana al. Ey garib miskin! İşinden geri kalıp boş boş oturma.

³⁸² Şeref Han Bidlîsî, **Şerefnâme**, s. 343–344.

با این همه جهد خویش بنمای توفیق چو هست کار فرمای
از کار خود ای غریب مسکین بر تکیه که فــــراغ منشین*

1. 2. 5. Şah'ın Gulamı: Bidlîsî'nin Safevî Sarayı'na İntisabı ve Ardından Tebriz'den Ayrılışı

Şah'ın, Tebriz'de tahta oturmasının ardından Bidlîsî'nin onun himayesine girmek için veziri gibi güçlü araçları kullanmasından, tahta cülusuna dahi tarih düşürmesinden ve şah tarafından kabul görüp davet edilmesinden bahsedilmişti. Bidlîsî, şahın bu davetine olumlu bir cevap vermiş olmalıydı. Nitekim *Menakıb-ı İbrahim Gülşenî* şahın tahta cülusunun ardından bazı Akkoyunlu bürokratlarının şahın elinden “taç giyindiklerinden”, bunlar arasında Bidlîsî'nin iyi ilişkiler kurduğu Tebriz şeyhülislamı Emir Abdülvehhab'ın ve Şeyh Abdullah'ın da bulunduğu bahseder³⁸³. Yukarıda geniş bir çerçevede tartışılan birçok Akkoyunlu yönetici elitin Şah İsmail'in himayesine girmesi hadisesi *Menakıb*'ın verdiği bu bilgiyi doğrular. Burada verilecek olan bazı önemli detaylar Emir Abdülvehhab ve tüm diğer Akkoyunlu eliti ile birlikte Elvend Mirza'nın bürokratları arasında zikredilen Bidlîsî'nin de “şahın elinden taç giyinmiş” olabileceğini düşündürür niteliktedir. “Şahın elinden taç giyinmek” sembolik bir ifade olduğu için Bidlîsî'nin şahın elinden taç giyinmemiş olduğunu varsaysak bile bu onun şaha intisap etmediği anlamına gelmez. Şeref Han'ın, yukarıda bahsedilen saiklerden dolayı reddetmesine rağmen Bidlîsî'nin 1501 sonbaharından sonra kısa bir dönem için şaha intisap ettiğini şahın veziri olan eski dostu Deylemî'ye yazdığı, intisap bekleyen mektubundan, Şeref Han'ın ona atfettiği, şah tarafından kendisine verilecek herhangi bir görevi büyük bir iştiaikle kabul edeceğini havi kasidesinden çıkarmak mümkün olabileceği gibi yıllar sonra İstanbul'da ve Mekke'de iken Şah İsmail'e yazacağı mektuplar vesilesiyle de bu durumu bizzat kendisi itiraf eder. İkinci bölümde detaylı değinileceği gibi Bidlîsî'nin Mekke'ye gitme arifesinde kaleme aldığı “Başım senin kapının toprağından ayrıldı sanki canım tenimden ayrılmıştı. Eğer bir daha senin kapından ayrılırsam başımı gövdemden ayır. İdris sen canı canana son anda yetiştir. İran'ın Behrâm gibi olan serverinin kapısına iltica et ve şiir ve nesirler kaleme alarak onun

* Herşeye rağmen kendi çabanı göster, ilahi yardımı arkana al. Ey miskin garip! İşinden geri kalıp da sırtını boşa yaslama!

³⁸³ Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*, s. 253.

*duagûy*ı ol”³⁸⁴ satırları onun bir müddet şahın hizmetinde kaldığını tartışmasız olarak kanıtlar niteliktedir. Özellikle “bir daha senin kapından ayrılırsam başımı gövdemden ayır” ifadesi Tebriz’den ayrılmadan önce şahın hizmetinde kaldığını yansıtan en açıklayıcı kanıt olmalıdır. Yine ikinci bölümde bahsedileceği üzere Mekke’de iken 1512’de kaleme aldığı bir mektubunda şahtan, işlediği bir hatadan ve “kulluktaki kusurlarından” dolayı affedilmeyi beklemesi, “kusurları yüzünden özür dilemek” için şahın yanına gelmek istemesi, şahın varlığına rağmen başkalarının (II. Bayezid) methini yaptığından dolayı mahçubiyet içinde olduğunu belirtmesi gibi pişmanlık dolu ifadeleri şahın hizmetinde iken bir müddet sonra Tebriz’den ayrılmasından duyduğu “utanç” ile ilgiliydi³⁸⁵. Aynı mektupta geçen “umarım şahın kulları ve hizmetçileri bu hakir kulu unutmamışlardır” “şahın ve devlet erkânının bu fakir İdris’e duyduğu muhabbet ve lütuf” şeklindeki ifadeler Bidlîsî’nin hatırlanmaktan dolayı memnuniyet içerisinde olduğunu gösterdiği gibi, bir müddet şahın saray erkânı içinde kaldığına işaret eden önemli bir diğer ipucudur³⁸⁶. Son olarak aynı mektupta yer alan “şahın dergâhının kadim olan bu gulamının oradan ayrılıp hicranın karanlık çöllerine düşmesi reva mıydı?” ifadesi onun şaha intisap edip, sarayında bir müddet hizmet ettiğini ve bir müddet sonra ayrılmak durumunda kaldığını kuşkuyla mahal bırakmayacak bir şekilde açıklığa kavuşturur³⁸⁷. Tam olarak şahın yanında nasıl bir pozisyona sahip olduğunu bilemesek de –muhtemelen münşilik vazifesini ifa etti- bu bilgiler şahın yanında bir müddet bulunduğunu kanıtlar ve bu konuda başta Şeref Han’ın öne sürdüğü ve modern araştırmacıların da onu takip ettiği Bidlîsî’nin, şahın intisabını reddederek kaçtığı şeklindeki mesnetsiz görüşlerini çürütür.

O halde Şah İsmail’in hizmetinde bir müddet bulunduğunu bizzat kendisi söyleyen Bidlîsî’yi Tebriz’den ayrılmaya zorlayan şey ne idi? Kadı Ahmed Kumî’nin verdiği bilgiye inanacak olursak Bidlîsî, Elvend Mirza’nın münşiliğini de yapmıştı³⁸⁸. 1501 sonbaharında Şarur’da yenilen Akkoyunlu Elvend Mirzâ savaştan sağ olarak kaçmayı başarmıştı. Bu zaferin ardından şah, Tebriz’e yürüdü ve burada

³⁸⁴ İdris-i Bidlîsî, *Murasele ile bazı ‘uzamâ el-Acem (Kasâid Münşeat ve Mürâselât)*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1888, vr. 148a.

³⁸⁵ İdris-i Bidlîsî, *Cevâb-ı Risâle-i Şâhiye*, vr. 146a.

³⁸⁶ İdris-i Bidlîsî, *Cevâb-ı Risâle-i Şâhiye*, vr. 146a/b.

³⁸⁷ İdris-i Bidlîsî, *Cevâb-ı Risâle-i Şâhiye*, vr. 146b.

³⁸⁸ Qadi Mir Ahmad Munshi Qumi, *Gulestan-e Hunar*, s. 44.

kendisine biat eden şehrin ileri gelenleri ve devlet erkânı tarafından karşılandı. Tebriz’de şahlık tahtına oturan genç şah, 907/1501–02 kışını Tebriz’de geçirdi³⁸⁹. Bidlîsî’nin Şah İsmail’e kısa süreli intisabı ve aşağıda bahsedilecek olan “Kızılbaş elinden taç giyinme” hadisesi bu tarihten hemen sonrasına rastlamış olmalıydı. Akkoyunlu devlet erkânından birçoğunun bu esnada Şah İsmail’e biat ettiği, Kucûcî, Savejî ve Deylemî gibi Akkoyunlu sultanlarına hizmet etmiş bürokrat ailelerin, şahın himayesine girdiğinden yukarıda bahsedilmişti. Akkoyunlular ile Safeviler arasındaki idari teşkilatlanma devamlılığı ve şahın sarayındaki esnek geçişler *divan-ı inşa* makamı örneğinde de görülür. Safevilerdeki *divan-ı inşa* bürokrasisi Akkoyunlu mukabilinin bir devamı niteliğindeydi. Erken yıllarında Şah İsmail’in *inşa* makamında bulunanlar İlhanlılar zamanından beri Tebriz’de çeşitli hanedanlara hizmet eden bir aile ağından geliyorlardı. Örneğin Bidlîsî gibi *divan-ı inşa* kökenli *nesta’lik* üstadı Mevlana Enis ve Mevlana Abdülkerim, Şah İsmail’e intisap eden Akkoyunlu divan elitinden birkaçıydı³⁹⁰. Bu bilgiler göz önüne alındığında böyle bir bürokrasi ağından gelen Bildîsî’nin de Safevî bürokrasisine intisap etmiş olması gayet normal bir olguydu.

Bidlîsî 1501–02 kışını Tebriz’de şahın hizmetinde geçirirken 1502 baharında Elvend Mirza, Erzincan tarafındayken topladığı ordusuyla kaybettiği Tebriz’i tekrar ele geçirmek için hareket etti. Bu haberi alan şah, Mayıs 1502’de ordusuyla o tarafa yöneldi. Şahın Erzincan yakınlarına vardığından haberdar olan Elvend Mirza onunla karşılaşmak yerine kaçmayı tercih etti. Şah İsmail, Elvend’in Erzincan, Saru Kubbe’deki ordugâhını bastığında onlar eşya ve yüklerini yerinde bırakarak çoktan kaçmışlardı³⁹¹. Bu haber Tebriz’e şahın yenilip Elvend’in galip olduğu şeklinde yayıldı. Zira Şah İsmail hemen Tebriz’e dönmemiş, 1502 yazında Alaüddeve meselesi ile uğraşmıştı. Elvend Mirza ise hemen Tebriz’e gelmiş ve tahtı tekrar ele geçirmişti³⁹². *Menakıb-ı İbrahim Gülşenî* şahın mağlup olduğu şeklindeki haberlerin Tebriz’de yayılmasının ardından Tebriz’de şahtan “taç giyenler” olarak belirtilen şaha intisap etmiş kimselerin Elvend’in gelişini duyunca “Kızılbaş tacını”

³⁸⁹ Ghulam Sarwar, **History of Shah Islam Safawi**, Aligarh 1939, s. 38–39.

³⁹⁰ Mitchell, **The Practice of Politics in Safavid Iran**, s. 50–51.

³⁹¹ Khvandamir, **Habib al-siyar**, c. 4, s. 468–69; Hasan-ı Rumlu, **Ahsanu’t-Tawarikh**, s. 63–64.

³⁹² Amir Sadr al-Din Ibrahim Âmini Haravi, **Futuhât-e Shahi**, s. 182; Woods, **Akkoyunlular: aşiret, konfederasyon, imparatorluk**, s. 267.

çıkarmış olduklarından ve Elvend'i karşıladıklarından bahseder. 1502 yazında (907 sonu 908 başı) Elvend şehri ele geçirerek tekrar tahta oturduğunda Bidlîsî de Tebriz'de idi. *Menakıba* göre Elvend'in eski devlet erkânı şaha kısa süreli intisabın ardından tekrar Elvend Mirza'ya intisap etmişlerdi ve önce şaha biat edip şimdi Elvend'i karşılayanlar arasında Emir Abdülvehhab da bulunuyordu. Tıpkı Emir Abdülvehhab gibi şaha intisap ettiği bilgisini göz önünde tutacak olursak en başta 1501 sonbaharında şahtan taç giyinenler arasında Elvend'in münşiliğini yaptığı ileri sürülen Bidlîsî'nin de olduğu söylenebilir. *Menakıb*, İbrahim Gülşenî'nin hiçbir şekilde “şahtan taç giymediğini”, Kızılbaşlarla ne düşmanlığı ne de münasebeti olduğunu savunmacı bir dille vurgulayarak Gülşenî'yi şaha biat edip şimdi Elvend'i karşılayanlardan ayrı tutar. Elvend'in şehre gelişini “Tebriz'de şahtan taç giyenlerin ekseri çıkarmışlar ve şenlikler eylemişler³⁹³” şeklinde ifade eden *Menakıb*'daki bu sözlere inanacak olursak şahın erkânının çoğu şimdi Elvend'e biat etmişti. Şah İsmail, Bakü tarafında iken Elvend'in Tebriz'i aldığını duyunca derhal Tebriz'e yöneldi. 1502 yazında şahın gelişini duyan Elvend, Bağdat tarafına kaçtı; Şah İsmail tekrar Tebriz'i ele geçirdi³⁹⁴. *Menakıb*'a göre Elvend'in şehri ele geçirdiğini ve kendisinden taç giyenlerin Kızılbaş tacını çıkarıp Elvend'e biat ettiklerini duyan şah gazaba gelip, Bakü'den Tebriz'e hareket ettiğinde öncesinde şaha biat edenlerin çoğu şimdi onun düşmanına biat ettikleri için öldürülecekleri korkusuyla kaçmak zorunda kaldılar. Kaçanlar arasında Emir Abdülvehhab da vardı. Bu olay 1502 yazının sonunda (907 sonu 908 başı) gerçekleşti. 1502 yazının sonunda Tebriz'i terk ettiğine göre iki de bir şah ve Elvend Mirza'ya biat edenler ve son olarak Elvend'i karşılayanlar arasında Bidlîsî'nin de olması mümkün gözükmektedir. Elvend'e biat etsin veya etmesin şahın gazapla geldiğini duyunca tıpkı “Kızılbaş tacını çıkaran” diğerleri gibi çaresiz şehri terk etmek durumunda kaldığı söylenebilir. Nitekim o, Tebriz'den ayrılışına eserlerinden birinde 907³⁹⁵, bir diğerinde de 908³⁹⁶ şeklinde iki

³⁹³ Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*, s. 253.

³⁹⁴ Amir Sadr al-Din İbrahim Âmini Haravi, *Futuhât-e Shahi*, s. 182–83.

³⁹⁵ Mekke'de iken kaleme aldığı Heşt Behişt mukaddimesinde 907 senesinde ayrıldığından bahseder.

³⁹⁶ *Risâle-i Münâzara-i Rûze ve 'İyd* adlı eserinde verdiği bu tarih daha sarîh ve dakıktır. Zira bu eseri Tebriz'den ayrıldıktan hemen sonra geldiği Sofya'da kaleme almıştır.

tarikh verir³⁹⁷. Onun vermek istediği tarih 907 sonu ve 908 başı olmalıdır ki bu da şahın tekrar Tebriz'e geldiği 1502 yazı başına denk gelir. Ayrıca 908 yılı içinde birgün şehirden çaresiz ayrılmak zorunda kaldığını söylemesi³⁹⁸ zaten şu halde Şah İsmail'in 1501 güzünde (Rebiülevvel-Cemaziyelevvel 907) başlayan fiili iktidarının üzerinden neredeyse bir yıl geçmesine rağmen hala Tebriz'de kalmış olduğunu teyit eden en açık kanıttır. Üstelik bu ayrılığı sadece ezeli iradeye bağlaması ciddi bir nedenden dolayı ayrılmadığını açıklayabilir³⁹⁹. Şu halde buraya kadar yapılan tartışmalardan hareketle Bidlîsî'nin, sanıldığı gibi Şah İsmail'in iktidarının başlangıcı olan 1501'de İran'dan ayrılmadığını, yaklaşık bir yılını Şah İsmail'in Tebriz'deki hâkimiyeti altında onun hizmetinde geçirdiğini söylemek mümkündür. Yukarıda bahsi geçen olay tıpkı diğerleri gibi Bidlîsî'nin de korkuya kapılıp kaçmasına sebep olmuş olabilir. *Menakıb*'a göre şahın korkusundan Tebriz'den kaçan hane sayısı beş bin civarında idi⁴⁰⁰. Bu rakam Tebriz'den ayrılan nüfusun büyüklüğünü göstermektedir.

Bidlîsî'nin Tebriz'den ayrılmasında önemli rol oynadığı düşünülen bu olayın dışında son on yıldır yaşadığı çevrede var olan kaos ortamı da onun bu kararı almasını tetikleyen bir diğer faktördü. Şahın iktidarı ele geçirmesinin çok öncesinde Rüstem Mirza'nın saltanat yıllarından başlayan ve Akkoyunluların yıkılışına dek devam edecek olan kaos ortamı Bidlîsî'nin ve çevresindeki Gülşenî gibi isimlerin psikolojisini olumsuz yönde etkilemişti. Akkoyunluların son dönemlerinde yaşanan kaostan daha o zaman göçleri tetiklediği bilinen bir olguyken bütün bu göçleri Şah İsmail'in zuhuruyla başlatmak –ki şahın iktidarının bu göçleri arttırdığına şüphe yoktur- biraz abartılı olacaktır. Nitekim kaynaklara yansıdığı kadarıyla Rüstem Mirza dönemde başlayan ve Akkoyunlu topraklarının ikiye bölünmesinden sonra (1500 yazı) daha da artan yağma olayları, eşkiyalık ve gasp ülkenin her tarafında öyle yaygınlaşmıştı ki Gülşenî bile müritlerine başka yerlere gitmelerini tavsiye

³⁹⁷ Gerçekten iddia edildiği gibi Şah İsmail'in tahta cülusundan hemen sonra kaçmış olsaydı o bu tarihi 907–908 (1502 yazı) olarak vermez, şahın tahta cülus ettiği 907 Rebiülevvel-Cemaziyelahir (1501 güzü) tarihi olarak verirdi.

³⁹⁸ İdris-i Bidlîsî, **Risâle-i Münâzara-i Rûze ve 'İyd**, vr. 211b.

³⁹⁹ “Gece ve gündüzün birbirini kovalaması sonucu ortaya çıkan hadiseler ve değişimler vatanımdan ayrılmama yol açmıştı”. İdris-i Bidlîsî, **Şerh-i Kaside-i Hamriye**, vr. 6b.

⁴⁰⁰ Muhyî-i Gülşenî, **Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî**, s. 254.

etmişti⁴⁰¹. Bidlîsî, bu döneme ait gözlemlerini “zulüm ve ilhad musibeti ve çeşit çeşit fitnelerin getirdiği uğursuzluk” şeklinde aktarmaktadır. Hatırlanacak olursa böyle bir kaos da Sultan Yakub’un ölümünün hemen ardından yaşanmış, herkesin İran’dan kaçtığını ifade eden Hüsameddin Bidlîsî de bu yüzden Mekke’ye gitmek durumunda kalmıştı. Aşağıda detaylı olarak değinileceği gibi bu kaos başta Emir Abdülvehhâb ve İbrahim Gülşenî gibi birçok Akkoyunlu seçkininin Tebriz’den kaçmasına neden olacaktı.

Bu göçleri tetikleyen bir diğer etken de Şah İsmail’in, şahlığını ilan ettiği 1501 sonbaharının hemen ardından Akkoyunlu bakiyelerine ve özellikle Sünnilere yönelik uygulamaya koyduğu şiddet politikasının yarattığı atmosferdi. Şah, 12 İmamcı Şîî doktrininin ilanının ardından açıkça Sünnileri hedef aldı. Bu şiddet politikasının temelinde örgütlediği mezhepsel ideolojisi meşrulaştırmak gayesi vardı. *Teberrâiyân*⁴⁰² olarak bilinen Safevî taraftarlarının Tebriz sokaklarında ve pazar yerlerinde başta üç halife olmak üzere Sünni imamlara ve bütün Sünnilere lanetler yağdırmaya, tahkir etmeye başlaması bunun en açık örneğidir⁴⁰³. Şah, üç halifeye lanet okumayanların, Akkoyunlu döneminde Safevî taraftarlarına zulmeden bütün Sünnilerin katledilmesini emretti ve kendisi de Akkoyunlu hanedanına olan düşmanlığını göstermek için Sultan Yakub’u mezarından çıkarıp kemiklerini yaktırdı, birçok Akkoyunlu bakiyesi ordu mensubunu kılıçtan geçirdi⁴⁰⁴. Bazı kaynaklarda çoğunluğu bazılarında ise azınlığı oluşturduğu ileri sürülen Tebriz’in Sünni nüfusu⁴⁰⁵ üzerindeki bu şiddet politikası şahın bazı danışmanlarını bile

⁴⁰¹ Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*, s. 247–48.

⁴⁰² Ruhunu ve tenini Şah’a vakfedenler.

⁴⁰³ *Jahan-gushay-e Khaqan*, s. 149.

⁴⁰⁴ Manuchihr Parsadust, *Shah Ismail-e Avval; padishahî ba asarha-e dirpay dar Iran va Irani*, Tehran 1375, s. 279.

⁴⁰⁵ 14. yüzyılın İranlı coğrafyacısı Kazvinî, o dönemde Tebriz ahalisinin çoğunun Sünni ve Şafi olduğunu, diğer din ve mezheplere göre bunların sayısının oldukça fazla olduğunu yazmaktadır. Bkz. Hamd-Allah b. Ebibekr b. Muhammad b. Nasr Mustawfî Qazvinî, *Nuzhat al-Qulub*, ed. Muhammad Debir Siyaqî, Tehran 1336, s. 88; Bununla beraber Şah İsmail’in tahta çıktığı dönemde Azerbaycan [İsna Aşere], Gilân ve Mazenderan [Zeydî Şîîleri], Bilâd-ı Irak ve Horasan [İsmaililer] ahalisinin çoğu Şîî idi ve yöneticilerin şiddetinden korktukları için takiyye yoluna gitmişlerdi. Taberistan ve Horasan’daki mahalli Şîî hükümetleri yanında Safevîlerden daha güçlü olan Büveyhoğulları İran’a hâkim bir Şîî devleti idi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammad Aref İspanaqchishazadeh, *İnqilab al-Islam Beyn al-Khavass va al-Avam*, s. 46–47 ve Asghar Heidari, “Selâle-e Safaviye va Mazhab-e Tashayyu”, *Maktab-e Islam*, sy. 12, s. 43; Kazvinî’nin aksine Şuşterî şehir nüfusunun çoğunluğunun 12 İmamcı Şîîlerden oluştuğunu, az bir kısmının Şafi-Sünni olduğunu yazar. Bkz. Seyyid Nur-Allah Shûshterî, *Ketâb-e Mustetâb-e Mejâlis al-Muminîn*, c.1, s. 81; Bu dönem İran’ın mezhep haritası

kaygılandırmıştı. Ancak şah, bu mezhebi şiddet kullanarak yayma konusunda kararlıydı ve bütün memurlarına bunu reddedenlerin öldürölmelerini salık vermişti. Nüfusun önemli bir bölümünün Sünni olduğu bir yerde şiddet kullanmadan bu doktrini yaymak imkânsız görünüyordu. Sıradan halk için bu tehditler inançlarını değıştirmeleri için yeterliydi. Ancak Sünni ulema bu noktada direndi. Bu direnenlerden bir kısmı öldüröldü⁴⁰⁶, önemli bir kısmı da çareyi ya sessiz kalıp yerinde oturmakta ya da Herat, Maverâünnehr ve Osmanlı topraklarına kaçmakta buldu⁴⁰⁷. Dönemin kronikleri Sünni mabedleri ve medreselerinde hemen hemen kimsenin kalmadığını dramatik bir dille anlatır⁴⁰⁸. *Tarih-i İlçi-yi Nizâmşâh*'ın müellifi Hurşah, bu girişimler neticesinde Şiîliğin günden güne yayıldığını, revaç bulunduğunu, Sünniliğin gitgide azalmaya başladığını ve var olanların ise Sünniliğini korkudan gizlemeye başladığını yazmaktadır⁴⁰⁹.

Tebriz'deki Akkoyunlu ulemasının hamî aramak adına başka yerlere gidişî Şah İsmail'in zuhurundan çok daha öncesine dayanmaktadır. Sultan Yakub'un ölümü sonrası yaşanan iktidar mücadelesi ve aşiret konfederasyonlarının birden fazla taht adayını desteklemeleri tam bir kaos ortamı yaratmıştı. Bidlîsî'nin "ahir zaman" olarak telakki edip kıyamet senaryoları kurguladığı Akkoyunlu saltanatının son yedi yılına denk gelen bu kaos, yağma ve eşkiyalık hareketlerini beraberinde getirmiş, nihayet çıkan büyük bir veba salgını şehirden ayrılmayı tetiklemişti. Kendisi de böyle bir kaosun mağduru olarak Tebriz'den ayrılıp Mekke'ye gelen Hüsameddin Bidlîsî'nin belirttiğı gibi Sultan Yakub sonrası başlayan ve uzun süre devam edecek olan iktidar mücadeleleri ve bunun getirdiğı sık sık taht değışiklikleri Akkoyunlu tebaasının ülke dışına kaçmasına daha güvenli olabilecek başka yerlere gitmelerine neden oldu⁴¹⁰. Dolayısıyla Akkoyunlu İran'ından yaşanan ilk göç dalgası Sultan Yakub döneminin hemen sonrasına rastlamaktadır. Bu ulema göçünde iktidarın Şiî

için bkz., Rasool Jafarian, *Tarikh-e Tashayyu' dar Iran: az aghaz ta tulu'-e dawlat-e Safavi*, Intisharat-e Nashr-e 'Ilm, Tehran 1390, s. 774-776.

⁴⁰⁶ Bu katliamı seyahat notlarında aktaran Venedikli diplomat Angiolello öldürölenlerin sayısının 20 bin civarında olduğunu yazarken, tacir Francesco Romano ise Şah İsmail'i Neron'a benzetmektedir. Bkz. Amiri, *Safarnameha-e Vaniziyan dar Iran*, s. 310, 409.

⁴⁰⁷ Muhammad Aref Ispanaqchipashazadeh, *Inqilab al-Islam Beyn al-Khavass va al-Avam*, s. 48.

⁴⁰⁸ Hasan-i Rumlu, *Ahsanu't-Tawarikh*, s. 61; *Jahan-gushay-e Khaqan*, s.148-149; Muhammad Yusuf Valeh, *Khuld-e Barin*, s.122-123; Savory, *Iran Under The Safavids*, s. 29.

⁴⁰⁹ Hurshah b. Qubad al-Husayni, *Tarikh-e İlchi-e Nizamshah*, s.17.

⁴¹⁰ Hüsameddin Ali en-Nurbahşî, *Câmi'ü't-tenzîl ve't-tevîl*, vr. 1b-3a.

ve Sünnî olmasının pek fazla belirleyici etkisinin olmadığı söylenebilir. Sünnî Timurlular ve Akkoyunlular devrinde yaşandığı gibi Şîî Safevî yönetimi döneminde de bu türden ulema göçlere rastlanır. Örneğin hemen belirtilmelidir ki bu ulema kaçıışının ilk örnekleri Akkoyunlular ve Safevîler'den daha önce Timur'un İran'ı istila etmesi zamanında yaşanmıştı. Bu esnada bir kısım ulema Timur'un himayesini girdiğı gibi bir kısmı da kaçmak zorunda kalmıştı⁴¹¹.

İkinci ve esas göç dalgasının Şah İsmail'in Akkoyunlu devletine son vermesiyle başladığına kuşku yoktur. Şah İsmail'in Şîîliği yaymak için izlediğı sert politika, kendi himayesine giren ve sarayına intisap eden Akkoyunlu bürokrat, ulema ve müderris sayısından daha fazlasının İran'dan zorunlu olarak ayrılmasına neden olacaktı. Zira İran'da o dönemdeki birçok medrese ve ilmi merkez Sünnî ulemanın elinde idi ve Sünnî ulemanın yeni mezhebi kolaylıkla kabul etmemesi tabii bir durumdu⁴¹². Bidlîsî'nin de içinde bulunduğu bu ağır siyasal konjonktör ve geçiş dönemi onun gibi birçok Akkoyunlu eliti bürokrat ve ulemasının Tebriz'den ayrılmasına yol açacaktı.

Tebriz'den ayrılanların çoğı Bidlîsî'nin içinde bulunduğu muhittendi. Bunların en başında saray tarihçisi ve Sultan Yakub zamanında bir dönem münşilik yapmış olan Fazlullah ibn Ruzbihan gelmektedir. Bidlîsî'nin de mevkidaşı olan Ruzbihan (ö. 1521) yukarıda da bahsedildiğı gibi Sünnilikteki aşırı taassubu ve Sultan Yakub'a sunduğı *Tarikh-i Alam Aray-i Amini* adlı eserinde şahın atalarına yönelik hakaretimiz söylemlerinden dolayı daha şahın ilk zamanlarında öldürüleceğı korkusuyla Tebriz'i terk etmiş, önce Kâşân'a ardından Buhara'ya Sünnî Özbek hanı Muhammed Şeybanî Han'a sığınmıştı⁴¹³. Akkoyunlu Sünnî saray ekâbirinden olup İran'dan ayrılmak zorunda kalan âlimlerden bir diğeri de Celaleddin Devvânî'nin

⁴¹¹ Nassiri, **Turco-Persian Civilization and the Role of Scholars' Travels and Migration in its Elaboration and Continuity**, s. 328–329.

⁴¹² Heidarizadeh, "Muhajerat-e Ulama-e Iran be Impraturi-e Osmanî", s. 50–51.

⁴¹³ Fazlullah, bir Safevî ve Kızılbaş karşıtı olarak Muhammed Şeybanî Han'ı Şah İsmail'e karşı savaşa tahrik edecekti. Muhammed Şeybanî Han'ın Merv'deki savaşta Şah İsmail tarafından öldürülmesinin ardından Herat'tan Buhara'ya gelmişti. Şah İsmail'e olan düşmanlığını o dereceye vardırmıştı ki Şah İsmail ile savaşması teşvik için Sultan Selim'e buradayken cesaretlendirici kasideler yazıp gönderiyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Jahanbakhsh Savaqeb, **Tarikh-nigari-e Asr-e Safaviye va Shenakht-e Manabe va Maakhez**, Shiraz 2001, s. 139–142; Navaî, **Rijal-e Kitab-e Habib al-siyar**, s. 275.

talebelerinden Mevlana Muslihuddin Larî Ensarî idi. O da birçok Akkoyunlu ulema ve müderrisi gibi Osmanlıya sığınacaktı⁴¹⁴.

Şah İsmail bu ulema ve şuarâ zümresinden birkısmını kendisine intisap ettirmede kısmen başarılı oldu. Hatta Kızılbaşlık karşıtı olan ve bunu yazılı olarak dile getiren birkısım ulema ve şuarâyı affedip sarayına davet ettiyse de fazla kabul görmedi. Örneğin Sultan Yakub'un himayesinde bulunan ve Akkoyunlu devletinin yıkılmasından sonra Herat'a giden Şehidî, Şah İsmail'in Horasan'ı ele geçirmesinden sonra Safevîlere yönelik tahkir edici ve alaylı bir beyit yazmasına rağmen şahın sarayına intisap etmesi yönünde davetler aldı. Ancak şair kendi konumunun tehlikeye düşeceğini düşündüğünden Hindistan'a gitmeyi tercih etti⁴¹⁵.

Şah İsmail'in ilk zamanlarında başta Tebriz, Horasan ve Herat şehirlerinden Osmanlı topraklarına ve Maverâünnehr'e göç eden ulema şunlardan ibarettir: Muzafferüddin Ali Şîrâzî Osmanlı topraklarına, Herat medresesi müderris ve hikmet ve riyaziyat üstadı Mir Murtaza Hirevî, Hekim Aynülmülk Devvânî Şîrâzî (Celaeddin Devvânî'nin torunu) ve *Tıbb-ı Yusufî*'nin müellifi Yusefî Hirevî Herat'ın Şah İsmail tarafından alınmasının ardından Kandahar'a, *Bedâyiü'l-vekâî*'nin müellifi Zeynüddin Mahmud Vâsîfî Maverâünnehr'e, Tebriz şeyhülislamı Semerkand'a, Nizamüddin Abdel Ali b. Muhammed b. Hüseyin Bircendî, (ö.934/1527–28) üstadı Seyfüddin Ahmed b. Yahya Taftazânî'nin Herat'ta öldürülmesinin ardından Trabzon'da Şehzade Selim'e sığınmışlardı⁴¹⁶.

Bu saydığımız isimler dışında *Düsturü's-saltana*'nın yazarı Ebulfazl Münşî-i Şîrâzî, *Fevâtihü'l-ilâhiyye ve mefâtihü'l-gaybiyye* adlı eserin yazarı Nimetullah b. Mahmud Nahçivânî, Şemsüddin Berdâ'î, *Selîmnâme* yazarı Molla Muhammed Adâî-i Şîrâzî, şair Haşimî Çelebi, şair ve *Süleymannâme* müellifi Şâhî, Şeyh ve zahidlerden Sinanüddin Yusuf, Hattat Hüseyin Mirhonî, nakkaş, şair, Kanûnî'nin nakkaşbaşlarından Belîğî, Nakşibendî şeyhlerinden Muhammed Kemalüddin Şâsî, şair Câmî-i Rûmî, Sultan Yakub'un saray şairlerinden Habibî, şair Serverî Çelebi,

⁴¹⁴ Sultan Selim'in de sarayında kalan Lârî, zamanın çoğunu Amid'te geçirmiş burada da vefat etmiştir. Savaqeb, *Tarikh-nigari-e Asr-e Safaviye*, s. 142.

⁴¹⁵ “Az kulah-ı surkh-i sufî parda sazam dida-ra, ta bibinad chashm-i man an sar bi-khun ghaltida-ra”. Losensky, “Shahidi Qumi: Poet Laureate of the Aqquyunlu Court”, s. 288.

⁴¹⁶ Heidariyadeh, “Muhajerat-e Ulama-e Iran be Impraturi-e Osmani”, s. 64, 73–75, 79–80.

şair Şemsî Çelebi ve din âlimi ve kâtip Abdülmüttalib b. Seyyid Murtaza gibi birçok şair, edip ve âlim Şah İsmail'in saltanatı zamanında İran'ı terk etmişlerdi⁴¹⁷.

Adeta bir müridi gibi hareket edip tüm meclislerine katıldığı İbrahim Gülşenî'nin yeni ve güçlü bir hami bulmak adına Tebriz'den ayrılışının, Bidlîsî'nin psikolojisini de etkilediğini düşündüğümüzden Gülşenî'nin ayrılışına burada kısaca değinmek gerekecektir.

Bir Halvetî şeyhi olarak Akkoyunlu sultanlarının himayesi altında bulunmuş, daha önce de bahsedildiği gibi klasik bir *ehl-i sünnet* çizgisinin dışında, Melâmî-Hurûfî bir meşrebe sahip olan Gülşenî'nin, daha Şah İsmail'in Tebriz'i ele geçirmesinden önce Rüstem ve Elvend Mirzalar zamanında çıkan kaos ortamında kendi takipçilerine Tebriz'den ayrılmaları tavsiyesinde bulunduğundan bahsedilmişti. *Menakıb-ı İbrahim Gülşenî*'de geçen “şeyhin Kızılbaş taifesi ile ne münasebeti olmuştur ne de bir düşmanlığı” ifadeleri aslında Gülşenî ile Kızılbaşlar arasında herhangi bir sorun olmadığına işaret eder⁴¹⁸. Ancak Gülşenî'yi esas “Kızılbaş”ların hedefi haline getiren şey Bayındırî beylerinin değerli eşya ve hazinelerini evinde sakladığı iddiasıydı. Bu iddiaya göre Şah İsmail ile Elvend Mirza arasında gerçekleşecek olan savaştan önce Bayındırî ümerası eşya ve hazinelerini güvenilir olduğu gerekçesiyle şeyhin evine saklamışlardı. Elvend Mirza'nın yenilgisinin ardından Akkoyunlu ümerası dağılmış, Şah İsmail bir müddet sonra Elvend'in peşinden gitmişti. Bu esnada Bayındırî beyleri şeyhin evindeki eşyalarını almışlardı. Elvend'in yukarıda bahsi geçen kısa süreli ikinci Tebriz hâkimiyeti esnasında Gülşenî de Tebriz'de idi. Muhtemelen o da diğerleri gibi Elvend'e biat etmişti. Şahın tekrar Tebriz'i ele geçirmesinin ardından tayin ettiği görevliler Bayındırî beylerinin eşya ve hazineleri için şeyhi araştırmaya başladılar. Artık Akkoyunlular gibi onu destekleyecek güçlü bir hami olmadığı için yeni bir hami bulmanın yollarını düşünmeye başladı. Tebriz'de kaldığı sürece karşıt biri olarak damgalanacağını, hayatının da tehlikeye gireceğini biliyordu. Tebriz'de yaşanan kaos ortamı, ulemanın yeni hamiler bulmak adına etrafa dağılması Gülşenî'nin bu kararı almasında etkili olmuş olabilir. Şahın casusları bir taraftan başına ödül konulan Gülşenî'yi aramakla meşgulken diğer taraftan Tebriz ahalisinden de onu takip etmeleri ve izini bulmaları

⁴¹⁷ Heidarizadeh, “Muhajerat-e Ulama-e Iran be Impraturi-e Osmanî”, s. 92–93.

⁴¹⁸ Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*, s. 254.

istenmişti⁴¹⁹. Gerçekten de bu dönemde Akkoyunlu hanedanının fertleri Şah İsmail'in casusları tarafından sıkı bir şekilde takip ediliyor, onlara ait hazinelerin bulunduğu tahmin edilen evlere baskınlar düzenleniyordu. Bunun neticesinde Akkoyunlu hanedanından onlarcası yakalanıp idam edildi. Yine Sultan Elvend'in hizmetinde bulunmuş olan sekiz yüz kişi şahın emriyle idam edildiler⁴²⁰. Bu çerçevede Gülşenî'yi hedef yapan ilk şey her ne kadar sıkı bir ehl-i sünnet taraftarı olmasa da Sünni Akkoyunlu eliti içerisinde yer alması ikinci olarak da Bayındırî hanedanının değerli eşya ve hazinelerini saklıyor olmasıydı. Bu yüzden Tebriz'den ayrılana kadar şahın casusları tarafından takip edildi, hatta birtakım rivayetlere göre de yakalanıp işkenceye uğradı. Neticede yanında bir halifesi olduğu halde Diyarbakir'e giden bir kervanın içinde kendisini sürekli takip eden Safevî ajanlarından saklanarak Tebriz'den kaçmayı başardı⁴²¹.

Bidlîsî'yi Tebriz'den ayrılmaya zorlayan saiklerden biri de şeyhi olarak gördüğü Gülşenî'nin şehirden ayrılması olmalıydı. Bu Halvetî şeyhi ile Molla Bidlîsî arasındaki sıkı şeyh-mürît ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda Gülşenî'nin sözlerinin onun üzerinde etkili olmasına ihtimal verilebilir. Bidlîsî, şehirden ayrılmadan önce bir taraftan şahın adamları tarafından aranan şeyhi ile olan bağlantısını diğer taraftan ise hem kendisi hem de babasının yakın çevresinden olan Nimetullah b. Mahmud Nahçivânî, gizli *Rafizî*lerden olduğu söylenen Şeyhülislam Abdülvehhab⁴²² ve Fazlullah ibn Hunji gibi kişilerin Tebriz'den kaçışını göz önünde bulundurmuş olmalıydı. İçinde bulunduğu bu kaotik ve istikrarsız ortamda, ulemanın “Kızılbaş korkusu” ile dört bir tarafa kaçtığı, Kızılbaş karşıtlarına yönelik tutuklama ve sıkı bir takibatın yaşandığı, himaye görmenin artık güçleştiği bir zamanda Bidlîsî her ne kadar Kızılbaş karşıtı bir duruş ve siyaset sergilememişse de bu psikolojik atmosferde kendisini destekleyecek bir hami bulmak için güzergâhını çizecek, gitmeyi kalmaya tercih edecekti.

Gerçekten de Şah'ın hedefi haline gelen bu Sünni ulema arasından en fazla da dikkat çekenler ve takibata uğrayanlar kuşkusuz Kızılbaş düşmanlığını açıktan

⁴¹⁹ Muhyî-i Gülşenî, **Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî**, s.255–57.

⁴²⁰ Parsadust, **Şah İsmail-e Avval**, s. 279–280.

⁴²¹ Emre, **İbrahim-i Gülşenî**, s. 63–65; Himmet Konur, **İbrahim Gülşenî: Hayatı, Eserleri, Tarikatı**, İstanbul 2000, s. 115–116.

⁴²² Menakıb-ı İbrahim Gülşenî'de Tebriz şeyhülislamından “zahirde Sünni batında Rafizî” şeklinde bahsedilmektedir. Bkz. Muhyî-i Gülşenî, **Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî**, s. 227

yürüten ve onlar aleyhine fetva veren kimselerdi. Örneğin Kızılbaşlar ve Şiîler aleyhine ölüm fetvası vermiş olan Kadı Ömer de bu korkuyla kaçanlardandı⁴²³. Kaçmayı başaranların aksine Tebriz’de yakalanıp tutuklanan Sünnî ulema da yok değildi. Örneğin Tebrizli âlimlerden Ebu Said b. Şeyh Sunullah, itikadından dolayı Şah İsmail tarafından hapsedilmiş, malları da müsadere edilmişti⁴²⁴. Tüm bu şartlar göz önünde bulundurulduğunda Bidlîsî’nin ciddi anlamda bir Kızılbaş karşıtlığından dolayı değil de içinde bulunduğu istikrarsız ortamdan çıkıp yeni bir hami bulmak adına Tebriz’den ayrılmaya karar verdiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Nitekim aşağıda daha detaylı bahsedileceği üzere Bidlîsî bu anlamda daha Tebriz’de iken Kızılbaş karşıtı sert bir söylem geliştirmiş, Fazlullah ibn Hunji ve daha birçokları gibi muhalif siyasi bir duruş sergilemiş olsaydı 1512 yılında Mekke’den tekrar şahın hizmetine dönmeyi aklından bile geçirmezdi.

Bidlîsî, birçok eserinde türlü vesilelerle doğup büyüdüğü İran’dan, ailesi, yakınları ve saray çevresinden sürekli özlemle bahseder ve Rum’un kendisi için ilk gurbet yeri olduğunu, burada misafir olduğunu, yıllardır evinden uzak olduğunu sıklıkla işler. O, Akkoyunlu saltanatının yıkılmasını ve akabinde yaşananları bir görgü tanığı olarak şu şekilde resmeder ve memleketinden ayrılmasının sebeplerini fazla bir gerekçe göstermeden şu şekilde açıklar:

Ahir zaman fitne ve kargaşasının orta çıktığı, İran’ı viran edecek olan zelzelenin bu topraklarda refah içinde yaşayan halka ulaştığı bir zamanda bu fakir Bidlîsî b. Hüsameddin Ali el-Bidlîsî, ülkesini terk etmek, çok sevdiği ailesi, sevdikleri ve dostlarından ayrılmak zorunda kaldı⁴²⁵.

Zamanın getirdiği değişiklikler, gece ve gündüzün birbirini kovalaması sonucu ortaya çıkan hadiseler asıl vatanımdan ve yârimin diyarından ayrılmama neden olmuştu⁴²⁶.

Bu hakirler hakiri ve fakirler fakiri İdris b. Hüsameddin Ali el-Bidlîsî, gaddar olan zamanın değişmesinden dolayı vatanını terk edip gurbete düşmeye tercih etmişti. Zalim Türkler’in yuvasından fikir ve düşüncelerin gönderilmesinden sonra buhran, gariplik ve hüznün sonsuz olduğu çöllerde firara doğru yüz çevirmiş, olayların ve fitnelerin yüz türlü bela ve mihnetin meskeni olan

⁴²³ Kadı Ömer, Kızılbaşlar ve Şiîler aleyhine verdiği fetvanın haricinde Şah İsmail’in Harezm’e gönderdiği birliklere karşı şehir halkını kışkırtmış, bu birliklerin Harezmîlerce katledilmelerine neden olmuştu. Sığındığı Şeybani Han’ın yanında onu sürekli Şah İsmail’le savaşa teşvik etmişti. Muhammed Aref İspanağchipashazadeh, **İnqilab al-Islam Beyn al-Khavass va al-Avam**, s. 49.

⁴²⁴ Şeyh Sun’ullah mahpustan kaçmayı başarmış ve Diyarbekir’e gelmişti. Burada medreselerde tedris işine başlamıştı. İznik ve İstanbul medreselerinde dersler vermiş, Şehzade Korkud’un hususi eğitmenliğini yapmıştı. Heidariyadeh, “Muhajerat-e Ulama-e Iran be Impraturi-e Osmani”, s. 83.

⁴²⁵ İdris-i Bidlîsî, **Kânun-ı Şehinşâh**, vr. 92b-93a.

⁴²⁶ İdris-i Bidlîsî, **Şerh-i Kaside-i Hamriye**, vr. 6b.

vatanından sevdiklerinin ayrılık acısıyla ayrılırken ayağı bin türlü müşkülün çamuruna batmıştı. ...Zalim hâkim ve meliklerin birbiri ardına gelen hükümlerinden ve Haricîler'in darbelerinden dolayı bütün ülke tehlikeli bir yer haline gelmiş, bütün Acem ülkesi perişan olan gönül gibi karışmıştı. Güvenli olan beldelerin çoğu hatta neredeyse tamamı zalim ve günahkârların ayaklarının uğursuzluğundan dolayı sefil bir duruma ve bin türlü belaya düşmüş, veba, kıtlık, yağma, katliam ve kâfirlerin hücumu korkusundan lanetlenmişti⁴²⁷.

“İran’ı viran edecek olan zelzele” olarak tanımladığı Akkoyunlu saltanatının son döneminde yaşanan siyasi istikrarsızlık ve iktidar kavgalarının kıtlık, yağma, veba salgını ve katliamlara yol açtığını ifade eden Bidlîsî burada İran’dan ayrılmasının nedenini açıkça ifade etmez ve sadece “zalim Türkler’in yuvasından fikirlerin yollanması” şeklinde değerlendirir. Ayrıca bahsettiği tüm bu hadiseler Akkoyunluların son dönemiyle ilgili olup Şah İsmail’in tahta çıkışı sonrası yaşanan gelişmelere değinmez. Tıpkı aynı eserinin başka bir yerinde Akkoyunluların son dönemini anlatırken “Bu Türkmen taifesinin [Akkoyunlular] ekserisi ordu toplamak için zulüm ve zorbalıktan geri kalmıyordu. Irak, Fars ve Azerbaycan memleketlerinin bütün imaret ve ziraatını mahvettiler. Nifak ve zorbalık bayrağını dalgalandırdılar. Memleketin aziz ve saygıdeğer şahsiyetlerini zelil ettiler. Ulema, ayan ve şeyhlerden birçok yegâne şahsı, malını almak için katlettiler. Memleketin tamamında, veba, kıtlık, katliam gibi çeşit çeşit fitne ve fesatlar ortaya çıktı⁴²⁸” şeklinde bahsettiği gibi burada da anlatılan tüm bu olumsuzluklar Akkoyunlulara maledilir. Akkoyunlu ümerasının özellikle Rüstem Mîrzâ döneminden itibaren başlattığı bitmez tükenmez savaşın yarattığı tahribatın “Haricîlerin darbeleri”nden daha fazla olduğunu vurgulayan Bidlîsî, bu noktada meseleye Safevî tarihçileri gibi bakmaktaydı. Safevî tarihçisi Yahya b. Abdüllatif Kazvinî aynı Bidlîsî’nin belirttiği gibi Akkoyunluların son döneminde memleketin harap olduğunu, zulmün getirdiği uğursuzluktan dolayı kıtlık ve vebanın ortaya çıktığını ve bunun sonucunda çok sayıda insanın öldüğünü, birçoklarının da memleketini terk edip dağıldıklarını kaydetmektedir⁴²⁹. Bidlîsî’nin

⁴²⁷ Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 26.

⁴²⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 517a-517b.

⁴²⁹ Yahya b. Abd al-Latif Qazvinî, **Lubb al-Tawarikh**, haz. Mir Hashem Muhaddes, Tehran 1386, s. 231.

yukarıdaki satırlarda “zalim Türkler”⁴³⁰ olarak tanımladığı hiçkuşkusuz başka yerlerde de “Türkman” taifesi olarak adını andığı Bayındırî taifesidir⁴³¹. Haricîler’den kasıtsa Safevîler olmalıdır. Yukarıda da görüldüğü gibi Bidlîsî, ayrılmasına neden olacak olan ortamın daha fazla Akkoyunluların son döneminde yaratıldığını belirtir. Ancak hemen hatırlanmalıdır ki Bidlîsî’nin İran’ın harap olması ve kendi zorunlu ayrılışına neden olması noktasında eleştirdiği, buna karşılık Safevîler için hiçbir olumsuz ifadenin yer almadığı bu satırları 1512 yılında Mekke’de iken *Heşt Behişt*’e eklediği mukaddimesinde yer almaktadır. Aşağıda genişçe bahsedileceği üzere Şah İsmail’in patronajını beklerken kaleme aldığı bu satırlar içinde bulunduğu ruh hali çerçevesinde hiç te şaşırtıcı değildir.

Tüm bu tartışmalarda da görüldüğü gibi Bidlîsî, Tebriz’den ayrılmasına “zamanın değişmesi” dışında gerekçe olarak tatminkâr bir cevap vermez. Aslında bu, yaşadıkları coğrafyalardan ayrılan ulemanın sıklıkla dile getirdiği formel bir gerekçeden başka bir şey değildi. Örneğin 15. yüzyılın sonlarına doğru İran’dan gelip II. Bayezid’in himayesine giren Melik Ümmî de tıpkı Bidlîsî gibi *Rum*’a gelişini “zamanın değişmesi ve bozulması, evimden ayrılmama, sefere çıkmama neden oldu”⁴³² şeklindeki bir sebeple açıklar. Bidlîsî’nin, birçok eserinde Tebriz’den ayrılmasıyla ilgili olarak aynı konuya temas ederek, “vatanından, akraba ve dostlarından” ayrı düşmesini “takdiri ilahi, bahtının ters dönmesi ve talih yıldızının alçalması” gibi bir takım sebeplere bağlaması, buna karşılık şahla sorun yaşadığına, onunla dini bir polemige girdiğine ve bu nedenle kaçtığına dair eserlerinde bir ipucu dahi bulunmaması, Şah İsmail’in korkusundan kaçtığı şeklinde işlenen savları çürütür.

Göde Ahmed’in sarayına kısa süreli intisabının dışında Rüstem Mîrzâ zamanından beri kendisini destekleyecek güçlü bir hami bulamayışını, bu himayesizliğin getirdiği ciddi sıkıntılar ve çaresizlikleri Şah İsmail’in veziri Mahmud Deylemî’ye yazdığı mektupta endişeli bir dille açığa vurmuştu. Bunun ardından gelen şahın sarayındaki kısa süreli intisabının da devam etmemesi Bidlîsî’yi

⁴³⁰ Burada mevzu bahis eğer Safevîler olsaydı kendilerinden “Zalim Türkler” [Turkan-i sitemkâr] değil de Kızılbaşlar olarak bahsedilirdi.

⁴³¹ Bütün Safevî kaynaklarında da Akkoyunlulardan *Türkmanlar* şeklinde bahsedilir.

*Ne haberlerimi yarime götürecek candan bir dostum, ne de beni teselli edecek bir arkadaşım var.

⁴³² Melik Ümmî, *Şâhnâme az goftar-i Melik Ümmî*, TSMK, Hazine, nr. 1123, vr. 11a.

1490'dan bu yana Tebriz'de istikrarlı bir himaye ortamı kalmadığı konusunda düşündürmüş olmalıydı. Onu göçe zorlamada payı olduğunu düşündüğümüz tüm bu sebepleri bir kenara bırakacak olursak yaşadığı şehri terke zorlayan esas neden yukarıda da genişçe değinildiği gibi Bayındırî beylerinin (Elvend ve Sultan Murad) kendi aralarındaki çekişmeye Şah İsmail ile olan savaşların da eklenmesi, Elvend'in tekrar Tebriz'i ele geçirmesi sonrasında yaşanan ve "ahir zaman" şeklinde telakki ettiği hadiseler, bunun getirdiği korku, şehrin sürekli el değiştirmesinin yarattığı kaostan devam edeceği endişesi, aynı tarihte yaşanan büyük ve öldürücü bir veba salgınının yarattığı kaçış gibi birden fazla faktör ve bu durumun sürekli himayesiz kalmasına yol açması idi. Daha açık bir ifadeyle ona bu kararı aldırان kuşkusuz bu kaostan çıkma isteğı ve yeni, güçlü bir hami ile istikrarlı bir himaye ortamı arayışydı. Babası Hüsameddin Ali'yi, 1490'da Yakub'un ölümü sonrasında Tebriz'den Mekke'ye, Herat'ta Timurlu patronajı altında bulunan Ali Kuşçu'yu ise Uluğ Bey'in ölümü sonrası önce Mekke'ye ardından İstanbul'a getiren faktörün de böyle bir kaos ve himayesizlik ortamı olduğu unutulmamalıdır⁴³³.

نه محرمی که پیام به سوی یار برد
نه همدمی که غم از خاطر افکار برد*

1. 3.“Avarelik” Dönemi

1. 3. 1.Yeni Hami Arayışları

16. yüzyıl doğu dünyasında hanedan devletlerinde refah ve himaye kaynağı saray ve dolayısıyla sarayın en başındaki isim olan sultan olduğunu için bilgin ve sanatkârlar saraya daha bağımlı halde idiler. Çeşitli sebeplerden dolayı hamisini kaybeden bilgin ve sanatkârlar refahını büyük ve zengin hükümdarların sarayında, onların himayesinde ararlardı. İki yönlü işleyen bu ilişkide hükümdarlar şöhret bulmuş olan ulema ve sanatkarları himaye ederken, himaye arayan bu ulema ve sanatkarlar da bilim ve sanatın koruyucusu olma iddiasındaki o hükümdarın

* Haberlerimi yare ulaştıracak ne bir samimi dostum, ne de bu gamlı hatırımı soracak bir dert ortağım var.

⁴³³ Nassiri, *Turco-Persian Civilization and the Role of Scholars' Travels and Migration in its Elaboration and Continuity*, s. 441–443; ayrıca Ali Kuşçu'nun Molla Câmî ile ilmî tartışmaları ve hamisinin ölümü üzerine Câmî'nin de etkisi olduğu düşünülen Herat'tan ayrılışı için bkz. Ökten, *Jâmî (817–898/1414–1492): His Biography and Intellectual Influence in Herat*, s. 245–248.

patiyahtına prestij kazandırır⁴³⁴. Örneğin 16. yüzyılda bilim ve sanatın koruyucusu olma iddiasıyla hareket eden İstanbul, Tebriz ve Herat gibi önemli merkezler bu bilgin ve sanatkarları cezbederek şöhretlerini arttırmanın peşindeydiler.

Hamisini kaybeden bir bilgin ve bürokrat olarak Bidlîsî de bu saiklerle hareket edecek, daha güçlü ve zengin bir hami arayışı içerisine girecekti. O, 1502 yazından sonra anne-babası eşi ve en az iki çocuğunu⁴³⁵ geride bırakarak çok sevdiği Tebriz'den ayrıldı. Nitekim kendisinin de belirttiği gibi ilk defa anne-babası, eşi ve çocuklarından ayrılıyordu. Kırk dört yaşında iken gerçekleşen bu zorunlu ayrılık esnasında Bidlîsî evli ve çocuklu birisiydi ve muhtemelen nereye gideceği henüz belli olmadığı için ailesi ve çocuklarını bu tehlikeli yolculuğa atmamıştı⁴³⁶. Yukarıdaki beyitinde de vurguladığı gibi bu zorlu yolculuğunda başından beri yalnızdı. Kendisinin belirttiğine göre yanında derdini dökecek, memleketine ve ailesine haber götürecek ne bir kimse, ne de kadim dostlarından ve sohbet arkadaşlarından birisi vardı⁴³⁷.

Tebriz'den ayrıldıktan sonra kendisi için ilk gurbet yeri olacak olan Rum'a yöneldiğini, her ne kadar hacca gitmeye niyetlenmişse de bir arkadaşının tavsiyesi üzerine, Rum ülkesinin hac yolu üzerinde olduğunu dolayısıyla buradan geçerek de hacca gidebileceğini düşünerek hareket ettiğini belirten⁴³⁸ Bidlîsî, bir başka eserinde de çöllere ve dağlara düşüp mesafeler kat ettiğini ve nihayet II. Bayezid'in sarayına kavuştuğunu ifade etmektedir⁴³⁹.

Bidlîsî'yi, kadim dostlarından olup Maverâünnehr'e gidecek olan Fazlullah ibn Hunji, Herat'a gidecek olan Emir Abdülvehhâb ve Diyarbekir'e gidecek olan İbrahim Gülşenî'nin aksine daha batıya gitmeye iten şey gerçekte neydi?

Bilindiği gibi ulema, şura ve sanatkar sınıfı ile devlet bürokrasisindeki görevlilerin, eski hamilerini kaybetmelerinin ardından yeni hami bulmak amacıyla yaptıkları uzun mesafeli yolculuklar 16. yüzyıl *Acem* ve *Rum* dünyasında oldukça sık rastlanan bir durumdu. 16. yüzyılda İstanbul, Tebriz, Herat ve Buhara gibi şehirler

⁴³⁴ Halil İnalcık, **Şair ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme**, Ankara 2003, s. 13.

⁴³⁵ Burada kullandığı “çocuklarım” ifadesi birden fazla çocuğu olduğunu teyit eder.

⁴³⁶ İdris-i Bidlîsî, **Risâle-i Münâzara-i Rûze ve 'İyd**, vr. 211b-212a.

⁴³⁷ İdris-i Bidlîsî, **Risâle-i Münâzara-i Rûze ve 'İyd**, vr. 211b.

⁴³⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 632a.

⁴³⁹ İdris-i Bidlîsî, **Kanun-ı Şehinşâh**, vr. 92b-93a.

hami bulmak adına yollara düşen bu kimselerin mobilize olmalarına, sürekli gidiş gelişlerine sahne olan önemli cazibe merkezlerindendi. Bu sadece hamilerini kaybedenlerin yaptığı bir yolculuk değildi. Çoğunlukla kendi sahasında şöhret bulmuş bir bilgin ya da sufi ile çalışmak, daha iyi eğitim fırsatları yakalamak maksadı bu yolculukların en büyük nedeni idi. Bu büyük bilim ve kültür merkezleri arasındaki ulema gidiş gelişinin en önemli sonucu da kültürler arası bir kaynaşmayı, bilgi alışverişini ve iki taraf arasında kurulan ağlar sayesinde yeni hareketlilikleri yaratıyor olmasıydı⁴⁴⁰. Bu merkezlerin birinden diğerine giden ulema, şair, sanatkâr ve bürokratlar aynı şekilde himaye ediliyor, coşkuyla karşılanıyordu. Yöneticileri ise ilim ve sanatı himaye ettiklerini göstermek ve bu yolla kendi merkezlerini cazip bir hale getirmek için çokça çaba harcıyorlardı. Bunlar arasında Osmanlı sultanları da İran'daki münşileri, şairleri ve âlimleri kendi sarayına çekebilmek için elinden gelen her şeyi yapıyordu⁴⁴¹. Zira İran coğrafyası 16. yüzyıl doğu dünyası için oldukça önemli cazibe merkezlerine sahip olması, ünlü bilginleri ve medreseleriyle kazandığı ününden dolayı oldukça çekiciydi. Buraya yapılan ilmî yolculuklar ve iyi bir Acem bilgininden dersler almak Rum'da tanınmak için oldukça önemliydi.

Aslında Osmanlı-İran arasındaki ulema gidiş gelişini 1501 tarihinden önceye götürmek mümkündür. Osmanlılar ile Timurlular (Şahruh dönemi) arasında Timurluların son dönemlerine kadar sürecek olan dostane ilişkilerin en büyük kanıtı iki ülke arasında gidip gelen ulema hareketliliği idi. Timurlu İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından Doğu İran'da (Horasan'ın büyük bir kısmı) Herat merkezli olarak müstakil bir şekilde hâkimiyetini sürdüren Sultan Hüseyin Baykara (875–911/1471–71/1505–06) hem son dönem Timurlu ulema ve sanatçıların sığındığı güvenli bir idareci olmuş hem de bunun döneminde Osmanlı tarafından gidiş geliş yapan ulema hareketliliği Şahruh dönemine nazaran daha da artmıştı⁴⁴². İstanbul'un fethinden sonra özellikle 15. yüzyılın sonuna doğru birçok Müslüman entelektüelinin daha iyi eğitim fırsatı bulmak adına Rum'dan Acem ve Maverâüneh'r'e seyahat

⁴⁴⁰ Nassiri, **Turco-Persian Civilization and the Role of Scholars' Travels and Migration in its Elaboration and Continuity**, s. 332.

⁴⁴¹ İnalçık, **Şair ve Patron**, s. 10–11.

⁴⁴² Osmanlı ve İran dünyası arasındaki ulema, meşayih ve sanatkâr gidiş gelişleri ve bunun her iki dünyaya katkıları için bkz. Giv Nassiri, **Turco-Persian Civilization and the Role of Scholars' Travels and Migration in its Elaboration and Continuity**, University of California, yayınlanmamış doktora tezi, 2002.

ettikleri bilinen bir gerçektir. Bu yüzyılın sonuna doğru, Osmanlıların her anlamda İslam'ın yegâne meşru temsilcileri oldukları iddiasıyla, Akkoyunlularla bölgesel bir rekabete girişmeleri bu yarış başka bir sayfaya taşıdı⁴⁴³. Örneğin Fatih Sultan Mehmed'in, ilim ve sanat faaliyetlerini destekleyen ve ulemayı himaye eden birisi olarak, İran'da şöhret bulmuş olan ulemayı kendi yanına çekmek için onlarla irtibata geçtiği bilinmektedir. Hatta İran'a giden elçilerle birlikte oradaki ulemaya vermeleri için sıklıkla kıymetli hediyeler göndermekten geri durmamıştır. Onun bu çabaları sonuçsuz kalmadı; Timurlu İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından birçok İranlı âlim eserlerini Fatih'e ithaf ettiler. Bu cümleden Celaleddin Devvânî, *Risâle-i İsbâtü'l-vâcib* adlı eserini 886/1481–82 yılında Fatih'in adına yazmış, Yezdli Meybudî (ö.1503) ise *Câm-ı Gîtî-namâ* adlı eserini II. Bayezid'e takdim etmişti. Yine Molla Abdurrahman Câmî'yi hac dönüşünde İstanbul'a çekmek için Hacı Ataullah Kirmânî'yi beş bin *eşrefî* altınla onun yanına gönderdi. Gelmesi halinde yüz bin bin *eşrefî* altın vereceği vaadinde de bulundu. Onun halefi II. Bayezid de hem Amasya'daki şehzadelik yıllarında hem de İstanbul'daki saltanatı boyunca İran'dan gelen birçok âlim ve sanatkârı himaye etmiş, geniş bir entelektüel ve sanatkâr çevreyi etrafında toplamıştı. Abdurrahman Câmî, Celaleddin Devvânî, Seyfuddin Ahmed Taftazânî, Mîr Cemâluddin Ataullah, II. Bayezid'in yıllık hediye gönderdiği ve mektuplaştığı âlimler arasındaydı. Osmanlı ve İran uleması arasındaki kadim dostluk ve gidiş-gelişler, Osmanlı topraklarına daha önceden göç etmiş olan İran ulemasının yüksek medreselerde müderrislik başta olmak üzere çeşitli önemli mevkilere getirilmiş olmaları, İran ulemasının, burayı tercih etmesinde etkin rol oynamıştı⁴⁴⁴.

Güçlü Osmanlı patronajı, İran ile Osmanlı uleması arasında kurulmuş olan ağ ve yukarıda bahsedilen köklü ilişkiler ulema zümresinin Osmanlıya göçüne neden oldu. Bunun dışında İran ulemasının gittiği yerler arasında Hint ve Maveraünnehr coğrafyası da bulunuyordu. Mevcut siyasi otoritelerin yıkılması sonucu ortaya çıkan kargaşa, parlak medreseler ve ilmi merkezlerde buradakileri himaye edecek hamilerin artık bulunmayışı, güçlü Osmanlı iktidarı ve onların ulema ve sanatkârları himaye etmeleri bu ulema ve sanatkârların Osmanlıya ve diğer yerlere göç

⁴⁴³ Curry, *The Transformation of Muslim Mystical Thought in the Ottoman Empire: The Rise of the Halveti Order (1350–1650)*, s. 50–51.

⁴⁴⁴ Heidarizadeh, "Muhajerat-e Ulama-e İran be Impratûri-e Osmanî", s. 50,57–58.

etmelerine neden olmuştu. Bu göçler esnasında İran'ın köklü medrese geleneğinden gelen âlimler Osmanlı ülkesinde has tabiplik, şehnamecilik, kazaskerlik ve şehzade lalalığı gibi önemli görevlere getirilmişlerdi⁴⁴⁵.

Şah İsmail'in ortaya çıkışından sonra İran'dan ayrılıp himaye edilmek maksadıyla Osmanlı topraklarına gelen birçok İranlı bürokrat, âlim ve müderris bu anlamda iyi karşılanmış, tıpkı selefleri gibi himaye görmüştü. Örneğin II. Bayezid'in kazaskerlerinden Kadı Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin Şîrâz'da Devvânî'nin medresesinden arkadaşları olan Muzafferüddin Ali Şîrâzî ve meşhur bir tabip olan Hekim Şah Muhammed Kazvinî (ö.928/1521–22), Şah İsmail'in iktidarının ardından İran'dan Osmanlı sarayına iltica ettiğinde Müeyyedzâde'nin referansı ve âlimlik yönünü ve maharetini sultana tavsiyesi üzerine Bayezid tarafından himaye edilmiş, bunlardan ilki Sahn-ı Seman'da tedrise başlamıştı⁴⁴⁶. Zira hami ile himaye arayan “kul” arasında nüfuzlu bir kimsenin bulunması işi kolaylaştırmaktaydı. Bunların dışında Tebriz'de Mevlana Mürîd'in yanında tahsil görmüş olan Hâfızüddin Muhammed b. Ahmed b. Adil (Hâfız-ı Acem Berda', ö.957/1550–51) Bayezid zamanında Müeyyedzâde'nin aracılığı ile Ali Paşa, Merzifon ve Sahn medreselerinde, önce Mardin ardından İstanbul'a gelmiş olan Kıvamüddin Yusuf ise II. Bayezid tarafından ilkin Bursa'daki Sultaniye ardından İstanbul'daki Semaniye Medresesi müderrisliğine getirilmişti⁴⁴⁷.

Güçlü bir himaye bekleyen Bidlîsî'yi buraya yönlendiren en önemli etken aslında kendisinin de belirttiği gibi Rum'da “ilim ehlinin değerinin iyi bilinmesi” idi. Buna ilk örnek olarak da başta Hacı Münşî-i Şîrâzî olmak üzere Uzun Hasan dönemi saray ekâbiri ve bazı bürokratların 1473'te esir alınıp götürüldüğü İstanbul'da çeşitli önemli görevlere getirilmeleri, bu çerçevede daha önce Akkoyunlu sarayında da münşilik yapan Hacı Şîrâzî'nin Osmanlı sarayında da itibar görmesi ve münşilik vazifesine devam etmesidir. Bidlîsî için örnek teşkil eden bu durum bununla sınırlı değildi; Osmanlı sarayında İran'dan gelip itibar gören ve önemli görevlere getirilen çok sayıda bürokrat ve âlim bulunuyordu. Bunlardan Mevlana Kudbeddin Ahmed bin Hekim Reis Mevlana Nefis Kirmânî, (ö.903/1497–98) Sultan Ebu Said

⁴⁴⁵ Heidarizadeh, “Muhajerat-e Ulama-e Iran be Impraturi-e Osmanî”, s. 50–51.

⁴⁴⁶ Heidarizadeh, “Muhajerat-e Ulama-e Iran be Impraturi-e Osmanî”, s. 64.

⁴⁴⁷ Atıl, **The Formation of the Ottoman Learned Class and Legal Scholarship (1300–1600)**, s. 110; Heidarizadeh, “Muhajerat-e Ulama-e Iran be Impraturi-e Osmanî”, s. 81–82.

Timurî'nin müsahiplerindendi. Sultan Ebu Said'in, Uzun Hasan tarafından öldürülmesi ve siyasi hayatına son verilmesinin ardından şöhretini işittiği Fatih Sultan Mehmed'in sarayına gelmiş, ulema arasındaki yerini almıştı. Bir diğeri Mevlana Ataullah Kirmânî idi. (ö.905/1499–1500) O da tıpkı Mevlana Nefis Kirmânî gibi II. Bayezid'in musahipliğini yapmıştı ve devrin uleması arasına girmişti⁴⁴⁸. Muhyiddin Muhammed b. Abdülevvel Kazvînî (ö. 926/1519–20) ilk tahsilini İran'da almış ardından II. Bayezid zamanında Osmanlıya göç etmişti. O da birçok selefi gibi Müeyyedzâde aracılığı ile Sahn, Mustafa Paşa ve Manisa medreselerinde dersler vermiş, kadılık yapmıştı⁴⁴⁹.

Fatih zamanında İran'dan gelerek Osmanlı sarayına intisap eden Ali Çelebi Fenârî, Molla Gürânî, Mevlana Şeyh Ebu İshak Tebrizî ve Ali Kuşçu gibi bilginlerin çok iyi karşılanıp himaye gördüklerini ve prestijli mevkilere atandıklarını Bidlîsî çok iyi biliyordu. Örneğin Şeyh Ebu İshak Tebrizî, himayesinde kaldığı Fatih zamanında bir müddet nişancılık gibi önemli görevini ifa etmiş, ardından Tebriz'e geri dönmüş ve Sultan Yakub'a intisap etmişti. Tebriz'de tertip edilen meclislere katılan Şeyh burada aralarında Bidlîsî'nin de bulunduğu katılımcılara Fatih'in ulemaya olan yakınlığını, gelen bütün âlim ve sanatkârların iyi karşılanması ve doğrudan huzuruna çıkarılması konusunda erkânını tenbih ettiğini anlatmıştı⁴⁵⁰. Bundan başka bir zamanlar Fatih'in himayesinde bulunan ancak daha sonra Sultan Yakub'un sarayına intisap eden bir Acem nakkaşı ve eski hamisi Göde Ahmed'in başta Osmanlı sarayında ulemaya gösterilen ayrıcalıklar olmak üzere Osmanlı sarayı ve padişahları konusundaki anlatımları onun hafızasında yer edinmişti⁴⁵¹. Son olarak Şîrâz'da Devvânî'nin yanında geçirdiği süre içerisinde onunla sürekli olarak Rum'dan gelen ulema hakkındaki konuşmalarının, onun düşüncelerini şekillendirdiğine şüphe yoktur. Devvânî ile Osmanlı uleması arasında kurulmuş olan ağı Osmanlı sarayında iyi bir himayenin başlangıcı olduğunu örnekleriyle görmüştü. Üstadlarının

⁴⁴⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 612b.

⁴⁴⁹ Atcıl, **The Formation of the Ottoman Learned Class and Legal Scholarship (1300–1600)**, s.110; Heidarizadeh, "Muhajerat-e Ulama-e Iran be Impraturi-e Osmanî", s. 84.

⁴⁵⁰ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 37b-38a, 39a.

⁴⁵¹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 29a, 31a-33a.

“Rum”dan gelen şagirdleri sayesinde Anadolu’da kurdukları ağ, İranlı bilginleri Anadolu’ya çeken bir diğer önemli bir faktördü⁴⁵².

Osmanlı sarayı İranlı âlim, sufi, şair ve bürokratlar için oldukça cazip görünüyordu. Bu açıdan bakıldığında II. Bayezid, İran’daki âlim ve sanatkârlar tarafından sanatı ve bilimi himaye eden bir kişi olarak zaten bilinmekteydi. Örneğin 15. yüzyılın İranlı hekimlerinden Gıyasüddin bin Muhammed Sebzevârî, *Mir’âtü’s-sıhha fi’t-tıbb* (t.1490) adlı eserini İsfahan’da Sultan II. Bayezid adına kaleme almıştı⁴⁵³. Bu durum Bidlîsî’nin himaye için neden Osmanlı sarayını seçtiği konusuna bir nebze de olsa ışık tutmaktadır. Ancak şuda bir gerçektir ki II. Bayezid zamanında İran’dan göç eden âlim ve sanatkârlar her ne kadar Osmanlılar tarafından misafirperverce karşılanmışlarsa da bu yeni gelen bilginler, hamilerin çoğalması ve bunun yarattığı rekabet ortamından dolayı Fatih zamanındaki selefleri gibi yüksek prestijli pozisyonlar elde edemeyecekti⁴⁵⁴.

Son olarak da 16. yüzyılın başında Akkoyunlu saltanatı sona erdiğinde Şah İsmail’e intisap etmeyen bir kısım saray ekâbirinin gideceği çok ta fazla yer yoktu. Doğuda Özbek hanları, Mısır’da Memlûkler ve batıda Osmanlılar 16. yüzyılın başında İslam dünyasının önemli merkezleri konumunda olup Akkoyunlu saray ekâbirinin yeni bir hami elde etmek için gideceği başlıca yerlerdendi. Bunlardan sonuncusu diğerleriyle karşılaştırılamayacak derecede önemli bir cazibe merkeziydi. Daha açık bir ifadeyle Bidlîsî’nin, İran’dan ayrıldıktan sonra bu üç seçenek dışında gideceği pek fazla bir yer yoktu. İstanbul, İslam’ın meşru temsilcisi olma iddiasına sahip olan bir merkez olarak diğer yerlere göre Bidlîsî’ye yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı daha cazip geliyordu. Dolayısıyla buraya gittiği takdirde selefleri gibi karşılanacağı, itibar göreceği dahası önemli bir mevkie getirileceğini düşünüyordu.

⁴⁵² Devvânî, Şerif Cürcânî, Ali Kadızâde Rûmî ve Sadeddin Taftazânî gibi İranlı bilginler referans olmak yoluyla kendi şagirdlerini “Rum”a gönderebiliyorlardı. Bkz. Nassiri, **Turco-Persian Civilization and the Role of Scholars’ Travels and Migration in its Elaboration and Continuity**, s. 420–425.

⁴⁵³ Hasan Tajbakhsh, **Tarikh-e Bimarestanha-e Iran az Aghaz ta Asr-e Hazer**, Tehran 2000, s. 165–66.

⁴⁵⁴ Atıl, **The Formation of the Ottoman Learned Class and Legal Scholarship (1300–1600)**, s.109.

Bidlîsî, *Şikâyetnâmesinde* 1485 yılında gelen fetihnameye verdiği cevaptan dolayı sultan ile tanışıklığı olduğunu, ilim ve fazilete çok değer veren bu sultan [II. Bayezid] ile bu sayede görüşme imkânı bulabileceğini yazmaktaysa da aslında bu tanışıklık biraz daha eskiye gidiyordu⁴⁵⁵. Padişah ile olan bu “tanışıklık” 1485 yılıyla sınırlı değildi. İlki 1481 yılına ait üç mektubu Sultan Yakub adına Bayezid için inşa ettiğinden bahsedilmişti. Kendisi dışında babası Hüsameddin Bidlîsî de II. Bayezid’i gıyabında tanıyordu. Kadı Nasırüddin Beyzavî’nin *Camiü’t-tenzîl ve’t-tevîl* adlı eserine yazdığı şerhini II. Bayezid’e takdim etmişti. Hüsameddin Bidlîsî’nin eserinin girişinde yazdığı bu satırları II. Bayezid’in himayesine girmek gibi bir düşünceye sahip olduğunu gösteriyor:

En son muradım tahkik göklerinin zirvesine çıkmaktı. O yer ehl-i hak sultanının südde-i seniyyesi idi. Nübüvvet ve velayetin mazharı, rahmanî hilafetin önderi, faziletleri övülmüş kimse, maddi ve manevi saltanat tahtının sahibi, putları kıran, adalet ve faziletiyle İslam’ı tesis eden, müşriklere yaptığı tazyiklerle mülkünü genişleten, kara ve denizlerin meliki, mücahit ve gazilerin sultanı gıyasü’s-saltana ve’l-hilâfe ve’d-dünya ve’d-din Ebu’l-Feth Sultan Bayezid b. Sultan Mehmed Han. Bu telifimi mütalaa etmesi için o hazrete takdim ettim. Dualarımın yanında bunu hediye ettim⁴⁵⁶.

Yukarıdaki satırlardan anlaşıldığı gibi Bidlîsî’den önce babası Hüsameddin Bidlîsî, II. Bayezid’in himayesine girmek için onun adına eser kaleme alıp, takdim etmişti. Hüsameddin Ali, bu satırları kaleme aldığı anda Sultan Yakub ölmüş, Akkoyunlu hanedanı bir buhran dönemi içerisine girmişti. Bu kaos ortamında fazla kalmamak ve İran’dan ayrılmak için II. Bayezid’in himayesine girmeyi düşünüyordu. Eserini tamamlamak için Tebriz’den ayrılıp Mekke’ye gelmişti. Hac görevini yerine getirdikten sonra bir müddet ulemeden çeşitli kimselerle görüşmek için seyahat edip, onlardan yardım talebinde bulunmuştu. Ardından eserini burada tamamlayarak Sultan Bayezid’e göndermişti. Ancak belki de kendisi doğrudan takdim etmediği için her hangi bir sonuç alamamıştı⁴⁵⁷. Bu takdim vesilesi ile aralarında bir tanışıklık oluşmuş olabilir. 15. yüzyılın sonunda Tebriz’de bulunan Bidlîsî ve babası

⁴⁵⁵ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 632a.

⁴⁵⁶ Hüsameddin Ali en-Nurbahşî, **Câmi’ü’t-tenzîl ve’t-tevîl**, vr. 3a-4a; Hüsameddin Ali en-Nurbahşî, **Câmi’ü’t-tenzîl ve’t-tevîl**, Süleymaniye Ktp., Murad Molla, nr. 108, vr. 8a.

⁴⁵⁷ II. Bayezid dönemine ait inamat defterlerinde İran’dan yazılıp gönderilen birtakım eserlerle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Himaye arayan kimse eserini bizzat takdim edemediği durumlarda gönderebiliyordu.

Hüsameddin Bidlîsî'nin, II. Bayezid'i gıyabında tanıyor olmaları iki dünya arasındaki bilgi akışı ve bilinebilirliği iyi özetler. Babasının bir zamanlar denediği ancak başaramadığı bu hami edinme işine oğlu kaldığı yerden devam edecekti.

Bidlîsî'yi cezbeden bir diğer koşul ise “ahir zaman” alametlerinin hicri 900 yılının başlarında İran'da çıktığı bir dönemde Osmanlı topraklarının güvenli olduğunu düşünmesiydi. Bütün İslam memleketlerinde “zulüm ve karanlığın yayılmış olduğu bir zamanda, adaletin var olduğu, ilim ehlinin kıymetinin bilindiği, mazlumların himaye gördüğü tek memleketin Rum ülkesi” olduğunu dile getiren Bidlîsî bu anlamda seleflerinin İstanbul'da nasıl bir muameleyle karşılaştığını iyi bildiğinden yüzünü batıya, İstanbul'a doğru çevirdiğini belirtir⁴⁵⁸.

نمی دانم چه گم کردم در این دشت
که سرگشته بیايد روز و شب گشت*

1. 3. 2. Rum'a Yolculuk ve Sofya'da Mecburi İkamet

Bidlîsî, esas niyetinin hacca gitmek olduğunu, güzergâhı üzerinde bulunduğu için sultanın huzuruna da çıkarak “haccını ikilemek” istediğini dile getirirse de esas niyetinin en azından başlangıçta hac olmadığı aşikârdır. Her ne kadar güçlü bir hami olarak gördüğü II. Bayezid'in hizmetine girmek gibi bir gayesi varsa da başlangıçta bunu nasıl gerçekleştireceğini, çıktığı kaos ortamından tam olarak nereye gideceğini bilemiyordu. Zira onun aklından geçen şey doğrudan sultanın huzuruna çıkmak değil de müstakbel hamisi olarak gördüğü Bayezid ile görüşmeden önce bir hazırlık aşamasına girerek, kulluğunu arzetmeye vesile olacak, intisabını kolaylaştıracak bir fırsat yaratmaktı. Nitekim babası da aynı yöntemi izlemiş, Bayezid adına kaleme aldığı bir eseri takdim ederek kendisine himaye vesilesi yapmıştı. Bidlîsî bu süreci çok yakından bildiği için İstanbul'a doğrudan geçmeden önce bütün bu hazırlıkları yapacağı geçici bir ikametgâh bulması gerekecekti.

Bidlîsî, mevcut eserlerinin sadece birinde şimdiye kadar pek fazla bilemediğimiz ve hiçbir kaynakta geçmeyen İran'dan ayrılış ve İstanbul'a varış arasında geçen süre ve yolculuğu hakkında detaylı bilgi vermektedir. *Risâle-i Münâzara-i Rûze ve 'İyd* adlı bu küçük eserinde, İran'dan ayrıldıktan sonra hangi

* Bu çölde gece gündüz başıboş bir şekilde arayacak kadar neyimi kaybettiğimi bilemiyorum.

⁴⁵⁸ Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 27; İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr.632a.

güzergâhları takip ettiğini, nerelerde kaldığını ve başından neler geçtiğini açıklamakta, sanıldığı gibi Tebriz'den çıktıktan sonra doğruca İstanbul'a Sultan Bayezid'in huzuruna gitmediğini kanıtlamaktadır. Bu kaynağa göre 908 senesi başlarında (1502 yazı ortaları) İran'dan ayrılan Bidlîsî, neredeyse bir yılını yollarda geçirmişti ve 908 senesi ortalarında (1502 sonbaharı ve kışı) bile hala “uçsuz bucaksız ovalarda ve dağlarda perişan ve çaresiz bir şekilde” dolaşıyordu⁴⁵⁹.

O, bu yolculuğa yalnız başına çıkmıştı ve kendisinin de yakındığı gibi tanıdıklarından ve kadim dostlarından hiç kimse yanında bulunmuyordu. Seyyahların, yolcuların ve türlü sebeplerden dolayı bir yerden başka bir yere seyahat edenlerin dahi yollardaki tehlikelerden dolayı bu zamanda en azından daha güvenilir olan kervan ya da hac kabileleri ile hareket ettikleri göz önünde bulundurulacak olursa Bidlîsî'nin tek başına başladığı bu yolculuk onun için çok tehlikeli olacak ve zaman zaman yolunu dahi zorlukla bulabilecekti. Gerçekten de Bidlîsî'nin yollara düştüğü 1502 yazı Acem'den Rum'a seyahat edenler için tehlikelerle doluydu. Hareket halinde olduğu Osmanlı-Safevi “sınırı” Şah İsmail'in takipçilerinin kullandığı güzergâhlardandı. 1501'den bu yana padişah *yukarı canib*⁴⁶⁰ ile Rum arasında gidip gelen “Erdebil sufleri”ne yönelik sıkı bir takibatta bulunuyor, bütün şehzadelerine bu şahısların yakalanıp idam edilmesi için hükümler gönderiyordu⁴⁶¹. Böyle bir takibatın yapıldığı ve ele geçirilenlerin idam edildiği ortamda İran'dan Rum'a gelmek Bidlîsî için büyük tehlikeler barındırabilirdi. Aşağıdaki satırlarından anlaşıldığı kadarıyla kendisi de bu tehlikelerin farkındaydı.

İran'daki bu kaos ortamını “ahir zaman fitneleri” olarak tanımlayan Bidlîsî memleketi, ailesi, dostları ve akrabalarından ayrılmayı ve gurbete düşmeyi tercih etmek durumunda kaldığını belirtirken muhtemelen yolculuktaki yalnızlığını vurgulamak için kendisini Hz. İsa'nın ayrılan havarilerine benzetmişti⁴⁶². Kimi zaman ıssız bir dağın tepesinde, kimi zaman ise dar bir ova kuytusunu ile dağlık

⁴⁵⁹ İdris-i Bidlîsî, *Risâle-i Münâzara-i Rûze ve 'İyd*, vr. 211b.

⁴⁶⁰ Bu dönemde Osmanlı diplomasisinde İran için kullanılan bu ifade için bkz. Feridun M. Emecen, “Şark Meselesinin Doğuşu: Osmanlı Devleti'nin Şark Meselesinin Ortaya Çıkışı”, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, Timaş Yay., İstanbul 2009, s. 321-344.

⁴⁶¹ Padişahın, Erdebil suflerinin ele geçirilip idam edilmelerini içeren hükümler için bkz. İlhan Şahin-Feridun Emecen, *Osmanlılarda Divan-Bürokrasi-Ahkâm: II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, İstanbul 1994, s. 78-79, 126.

⁴⁶² İdris-i Bidlîsî, *Risâle-i Münâzara-i Rûze ve 'İyd*, vr. 211b-212a.

alanlarda yer alan mağaralarda kalmak ve burada zaman geçirmek zorunda kaldığını söylerken yolculuğu esnasında nerelerden geçtiğini tam olarak belirtmez. Uzun bir müddet kaldığı bir mağarada iken artık bu uzun, zor ve tehlikeli yolculuktan bıktığını ve bir yerde yerleşmek istediğini anlatıyor, içinde bulunduğu psikolojiyi ve ruh halini “eşim ve dostumdan uzak bu hüznü dolu mağarada yerleşecek ve sükûn bulacak bir mekân arzusunu taşıyorum” sözleriyle yansıtıyordu. Kendisinin de belirttiği gibi yolculuğunun bu anlarında yalnız başına idi ve daha sonra yol arkadaşları edinecek ve yolunu bulma noktasında onlardan yardım alacaktı. Bütün bu sıkıntılara ilaveten bulunduğu yerde Sultanın [Bayezid] eşiğinden ve ona hizmet etmekten uzak olduğunu belirtmekte, yolculuğunun ilk zamanları ile ilgili her hangi bir yer adı, hangi güzergâhı geçerek yoluna devam ettiği noktasında bir bilgi vermezken sonuna doğru Rum memleketinin en uzak noktasında “*dârü’l-harb-ı küffâr*”a yakın bir yerde, Hristiyanların arasında, tek başına yırtıcı kuşlar gibi vahşi bir halde ve vahşi bir mekânda olduğunu kaydetmektedir. Satırlarından da anlaşılacağı üzere Bidlîsî, Tebriz’den başladığı bu yolculuğunda Venedik, Cenevizli ve diğer Avrupalı tüccarların da kullandığı İran ipeğinin Avrupa’ya açıldığı güzergâhı kullanarak Tebriz-Erzurum-Amasya-Bursa ve İstanbul üzerinden imparatorluğun en batı ucunda Osmanlı toprakları içerisinde bulunan ancak “*darü’l-harb*”e de yakın olan bir yere gelmişti. Zira sultanın toprakları içerisinde olmasına rağmen yine de onun hizmetine ulaşmaktan uzak kaldığını belirtiyor ve bundan pişmanlık duyduğunu da ifade ediyordu⁴⁶³.

O, 1503 kışında geldiği ve bir müddet kaldığı bu yerleşimi şu satırlarla tasvir etmektedir:

Ormanın köşesinde, dikenlikler arasında kış mevsimindeki bir bülbül gibiydim. Bu avare olan gönlümün kuşuna yerleşecek bir yuva yapıyordum. Oranın nasıl ormanlarla kaplı olduğunu ve nasıl dağlık bir yer olduğunu nasıl anlatayım? Orada yaşayan yol kesen, adam yiyen ve hepsi de kâfir olan şeytan siretlilerle ilgili ne yazayım ki? Ormanlarının sıklığı orada yaşayan kâfirlerin dağınık ve perişan saçlarını andırıyordu. Bu yoğun ormanlar âşıkların hayal gecesine ve malihulya olan insanların düşüncelerine ne de çok benziyordu. Bulduğum mekân dikenliklerle dolu bir çöl gibiydi ve zemini tamamen çamurlarla kaplıydı. Öyle bir yerdi ki toprağında envai çeşit diken bitmişti. Sultanın adalet ve güvenlik tedbirlerinin bu ormanda yayılmasına rağmen kılıç gibi olan dikenleri gelen geçen yolcuların başındaki sarığı dahi

⁴⁶³ İdris-i Bidlîsî, *Risâle-i Münâzara-i Rûze ve ‘İyd*, vr. 212a.

çekinmeksizin kapıyorlardı. Bataklıkları, yolcuların yolunu kesebilecek kadar küstahtı⁴⁶⁴.

Bidlîsî'nin adını vermediği bu yer imparatorluğun batıdaki en ücra köşesinde Hristiyanlarla Müslümanların birlikte yaşadığı bir orman ve dağ yerleşimi idi. O, vahşi hayvanlarla dolu olduğunu söylediği bu ormanlık ve dağlık alanda Hristiyan ahali ile birlikte yaşamakta ve onlara dair olan gözlemlerini şöyle aktarmaktaydı:

Gurbete düşen bu fakir, vahşi hayvanlarla dolu bu dağlar ve ormanlarda kâfirlerin sohbetine müptela olmuştu. Türlü sıkıntı ve bela içerisinde, bu ahali arasında bu yolunu şaşırılmış kul, imanını kemale erdirmekle meşgul oluyordu. Bu günahkâr ve asi fakir, put gibi olan o güzel yüzlülerin arasında Hakk'tan utanarak Müslümanlığın adını kötüye çıkarıyordu. Bulunduğum yerde ibadetlerini kiliselerde sürdüren dindar keşiş ve ruhbanlar bulunuyordu. Onlar vakit ve saatlerini kiliselerin çan seslerine göre ayarlamışlardı. Mesih'i kendilerine önder kabul eden bu kavimin önderi olan rahipler köhne olan manastırlarda inzivaya çekilmişlerdi ve burada ibadetlerine ve din konusundaki ilmi çalışmalarına devam ediyorlardı. Allah'ın kelamı o güruh için hiçbir şey ifade etmiyordu. Onların nazarında İslam'ın şan ve şerefi, Kum ve Kâşân'daki Osman ve Ömer'in şan ve şerefi kadardı⁴⁶⁵.

Bidlîsî, adını vermediği bu yerde bir müddet Hristiyan ahali arasında kaldı. 1503 kışında geldiği bu yerde manastır türü bir yapılanmanın ya içinde ya da ona yakın bir çevrede kalmış, böylece manastırlardaki inziva hayatı ve ibadetlerle ilgili detayları yakından izleme fırsatı bulmuştu. 1503 Ramazan'ını Hristiyanlar arasında geçirdiğinden bahsederken 1503 baharının başında hala o civarda olduğunu kanıtlar. Hristiyan ahali arasındaki uzun süreli ikametini ve yaşadıklarını ise şu şekilde aktarmaktadır:

Zamanın akıp giderken, geceler gündüzü kovalarken o yolunu kaybetmiş kavmin arasında o inzivaya çekilinen yerde kalırken Müslüman ve Hristiyanların yaşadığı o yerde bu iki güruh arasında ansızın bir gürültü patırtı sesleri duydum. Mülhitlerle Allah'ın varlığı ve birliğine inananların bulunduğu o mecliste, semaların yapılıp, nağmelerin söylendiği toplantılardan çıkan gürültüye benzer bir gürültüydü. Müslümanların itaat ve riyazet nuru

⁴⁶⁴ İdris-i Bidlîsî, **Risâle-i Münâzara-i Rûze ve 'İyd**, vr. 212b.

⁴⁶⁵ İdris-i Bidlîsî, **Risâle-i Münâzara-i Rûze ve 'İyd**, vr. 213a; Bidlîsî'nin bu son cümlede kullandığı ifade İranlı Şiî şair Molla Hayratî'ye aitti. Hayratî, Kâşân halkının Şiilikteki, Kazvin halkının ise Sünnilikteki taassubunu belirtmek amacıyla şu satırları kaleme almıştı. "Khwarem andar-e velâyet-e Qazvin, chon Omer dar velâyet-e Kashan". [Ömer nasıl Kaşân'da zelilse, ben de Kazvin'de zelimim.] Bkz., Jafarian, **Tarikh-e Tashayyu' dar Iran**, s. 837. Molla'nın bu satırlarına daha sonra aralarında Bidlîsî'nin de bulunduğu çeşitli şairler tarafından nazireler kaleme alınmıştır.

yüzlerinden, Hristiyanların sarhoşluk, pişmanlık ve üzüntü halleri çatık kaşlarından belli oluyordu. Müslümanların tartışmaları yaklaşan oruç ve ibadet ayı ile ilgiliydi. Kara bahtlı Hristiyanların da oruç ayları yaklaşmıştı. Kötü şöhretli bu Hristiyanlar oruçlarını şarap ve kutsal ekmekle açıyorlar, kebablarını domuz etinden yapıyorlardı. Ben fakir ise içine düştüğüm perişanlıktan ve hasretten dolayı haftanın, ayın hesabını unutmuş, takvimi şaşırmıştım. Güçlüklerden ve imkânsızlıklardan dolayı her günümü, o ruhbanların bitmek bilmeyen oruçları gibi daima vuslat orucuyla geçirdim. Artık hiçbir ümidim ve sevineceğim bir şey kalmadığı için ve bu duruma alıştığım için bu ayrılığın ardından bayramların geleceğini imkânsız görüyordum⁴⁶⁶. Her iki millet ve dinden olan tedbir sahibi haberlilere gönüllerde üzüntü ve sevinç şeklinde iki farklı çekişmeye yol açan kimdir? Bu iki çeşit perişanlık ve sevinç seslerinin çıkmasının sebebi nedir? diye sordum. Boş, batıl ve yalan haberleri nakleden Hristiyan rahipler ve bilginler sınıfından bir gurubu “bu yıl Müslümanlarla Hristiyanların oruç ayları aynı zamana denk geldi, her iki tarafın müneccimleri bu oruç ayını birbirine denk getirmişlerdi” şeklinde cevap verdi. Hristiyanların Rumî aylarda olan oruçları 908 senesi Ramazan’ının başına (Mart 1503) denk gelmişti⁴⁶⁷. Bu mübarek vakitte eteği günaha bulaşmış bu asi ve suçlu fakir, bu gam dolu meskende bu iki milletin sülûk ettiği yoldan kendime yakın, onunla konuşacağım ve kaynaşacağım hiç kimseyi göremiyordum. Kendim için içimdeki dertleri dökecek, yaşadığım sorunları ve olayları anlatacak Allah’ı sevenler güruhundan Allah dostu bir kardeş arıyordum. Allah ehli kimselerinden birisi görme arzusu ile yanıp tutuştuğum bu arayış esnasında o bölgede halk arasında şöhret bulmuş olan üç pirin hizmetine vardım. Bu üç pirin etrafında da tarikat kardeşlerinden oluşan bir kalabalık vardı⁴⁶⁸.

Bidlîsî’nin bundan sonra anlattığı hikâyenin sembolik bir yanı vardı ve sofistike bir kurguya dayanıyordu. Tanıştığını söylediği üç pirin adlarının Recep, Şaban ve Ramazan olduğunu belirtirken aslında üç ayların gelmiş olmasına rağmen kendisinin bundan haberdar olmadığını anlatmak istiyordu. Zira İran’dan ayrıldıktan beri yolculuğunun uzun olmasından dolayı zaman mefhumunu yitirdiğini söylüyordu⁴⁶⁹. Tebriz’den ayrılalı neredeyse bir sene olan Bidlîsî sözlerine şöyle devam ediyordu:

Gurbete düşmüş olan ben fakir bir müddet önce Allah dostu olan tanıdıklarımın ayrılışı, sohbet ettiğim Allah ehli dostlarımdan uzak kalmıştım. Belki de zamanın fazılları ve ariflerinden ya da vefakâr dostlarımdan birinin hizmetinde olmayalı aylar belki yıllar olmuştu. Can dostlarımla kavuşmanın lezzetli iştret şerbetinden içmeyeli uzun zaman

⁴⁶⁶ İdris-i Bidlîsî, **Risâle-i Münâzara-i Rûze ve ‘İyd**, vr. 213a-213b.

⁴⁶⁷ İdris-i Bidlîsî, **Risâle-i Münâzara-i Rûze ve ‘İyd**, vr. 214a.

⁴⁶⁸ İdris-i Bidlîsî, **Risâle-i Münâzara-i Rûze ve ‘İyd**, vr. 214a-214b.

⁴⁶⁹ İdris-i Bidlîsî, **Risâle-i Münâzara-i Rûze ve ‘İyd**, vr. 215a.

olmuştu. Bu dergâhın kabul görmüşlerinden olan bu saygın zatlarla olan buluşma ve sohbet fırsatına hiç beklemediğim bir anda kavuşmuştum. Bir zaman doğruluk adımlarımla onların sohbetlerine koştum ve onlarla kaynaştım. Bu üzgün halimin tafsilatını, yaşadığım zorlu maceraları onlara anlattım. Ve onlara şöyle dedim: İlahi dergâhın azizlerinin yol arkadaşı, dindar kardeşlersiniz, Allah'ın dergâhında her zaman sizin için yer vardır, her sabah dua ve münacat elini açan sizlerin kurtuluş mertebelerinde kudret ve iktidarınız vardır. Bağışlanma dilenen o dergâhta bu gurbete düşmüş dertli ve akıbeti belli olmayan bu hacet sahibi için de birkaç kelimeden edin.⁴⁷⁰ Ezeli irade, ters dönmüş bahtım ve kayan talih yıldızım bu zayıf kulun ülkesinden ayrılıp avare olmasına neden olmuş, ucu bucağı olmayan gurbet çöllerine atmıştı. Yolunu şaşırmış olan kavmin içinde zelil etmiş, bu memleketin tehlikeli yollarına sürüklemişti. Ey yolunu şaşırmışlara doğru yolu gösteren, rehberliğin ve himayenle yolunu kaybetmiş bu kişiye de kendi doğruluk yolunu göster, bu avareyi emn ü eman meskenine, ihsan kabesine yani rahmanın cennet bahçesinin harimine, meleklerin sığındığı can kabesine ulaştır. Doğru yolu gösteren rehberin delaletiyle ve ilahi yardımın refakatiyle talihimin yıldızı tekrar yükseldi. Sultanın [II. Bayezid] memleketinin cana can katan havasını koklamak aklıma düştüğünden bu avare gönlüm yüzünü din ve olgunluk ülkesine çevirdi.⁴⁷¹

Bidlîsî, adını vermediği bunun yerine sadece “*dârül’l-harb-ı küffâr*”a yakın bir yerde olduğunu belirttiği ikametgâhında, yörenin Hristiyan ahalisi ile hatta manastırda münzevi ruhban ve keşiş sınıfı ile bir müddet kalmış, buradaki ikametinin de uzun süreli olduğunu, uzun zamandır dostlarından ayrı olduğunu dile getirerek ifade etmiştir. Kendisinin de belirttiği gibi bu yerde Müslümanlarla Hristiyanlar birlikte yaşıyorlardı. Ancak her iki dinden de ahalinin yaşadığı bu yerde neden Müslümanlarla değil de Hristiyan ahalisi ile birlikte kaldığı meselesi pek açık değildir. Bidlîsî’nin adını vermediği bu yer Sofya’nın güneybatısında yer alan Köstendil sancağına bağlı Dupniçe⁴⁷² kasabası olmalıydı. Bu yer önemli bir Hristiyan merkezi olmasının yanında Sofya’ya da çok yakındı. Hem Bidlîsî’nin bundan sonraki ikinci durağı “yakınlarda daha güzel bir yer” şeklinde bahsettiği Sofya olacaktı. Onun tariflerine göre kaldığı yer etrafı dağlar ve ormanlarla çevrili, büyük manastırların olduğu ve çok sayıda keşişin inzivaya çekildiği bir yerdi. Bu açıdan bakıldığında Dupniçe, Balkan Hristiyanları için çok seçkin bir merkezdi. Nahiyyede, Aynaroz (Athos Dağı) dışında balkanların en büyük manastırı olan meşhur Rila Manastırı

⁴⁷⁰ İdris-i Bidlîsî, *Risâle-i Münâzara-i Rûze ve ‘İyd*, vr. 215b.

⁴⁷¹ İdris-i Bidlîsî, *Risâle-i Münâzara-i Rûze ve ‘İyd*, vr. 216a-216b.

⁴⁷² Günümüzde Stanke Dimitrov.

bulunmaktaydı. Nahiyeye bağlı Boboşeva köyü 12. yüzyılda Bizans döneminde inşa edilmiş en eski kilise ve manastırlarının bulunduğu bir başka yerleşim yeri idi⁴⁷³. Diğer taraftan Bidlîsî'nin bu yerin dinsel nüfus dağılımı ile ilgili anlatıları 16. yüzyıl tahrirlerinde yer alan bilgileri destekler niteliktedir. Bidlîsî kasabanın çoğunun Hristiyanlardan oluştuğunu Müslümanların ise azınlık olduğunu söylemektedir. 16. yüzyıl tahrirlerine bakıldığında kasabada 42'si Müslüman, 141'i Hristiyan olmak üzere toplamda 183 hanenin bulunduğu, hane sayısına göre kasabanın nüfusunun bu tarihlerde 900–1000 kişiden ibaret olup Müslümanların bu nüfusun %23'ünü teşkil ettiği görülecektir⁴⁷⁴. Zaten kendisine daha sonra zeamet olarak Dupniçe'nin verilmesi, eserin yazım aşamasında sıklıkla buraya seyahat etmesi bu tespiti destekler niteliktedir ve büyük ihtimalle kendi istediği üzerine burası seçilmiştir.

1502 yazında başladığı bu uzun yolculuğa Bidlîsî, Şubat 1503'te adını vermediği ancak Dupniçe olarak tahmin ettiğimiz bu yerde son vermişti. Tebriz'den başlayıp “*dâru'l-harb-i küffâr*”a yakın bir yerde sonlandığı bu yolculuğu aşağı yukarı yedi-sekiz ay sürmüştü. Bu dervişlerle olan görüşmeleri esnasında ülkesinden ayrılmasının nedenlerini ve yolculuk esnasında başından geçenleri onlara anlatmıştı. Adını vermediği darü'l-harbe yakın olan bu yerden, yakınlarda olduğunu bildiği ya da öğrendiği Sultan'ın başkentine gitmeye niyetlenmişti. Bulunduğu yerden ayrılışını ve İstanbul'dan önceki son durağı olan Sofya'ya gidişini şu şekilde anlatıyordu:

Gönlümden güzelliklerle dolu o ülkeye gitmek geçiyordu. Doğruluk yolunun rehberi, rıza ve teslim kafilesinin önderi şevk ve arzu binitlerini harekete geçirmek için bu yakınlarda kutlu bir dergâh olduğu ve onun yakınlığında ve bir menzil ötesinde inzivaya çekilip ibadetlerini devam ettirecekler için Sofya adında safa dolu bir şehir olduğu avazesi ve sesini ortaya attı. Sofya şehri talip kişi için gayet münasip bir yerdi. Yumuşak bir havası ile geniş ve yüksekçe bir mekân üzerinde kuruluydu. Bu haliyle vaat edilmiş bir cennet gibiydi. Öyle mübarek bir havası vardı ki susuz çöllerde yolunu kaybetmişleri cananın yoluna kavuşturuyor, onları küfür ülkesinden iman ülkesine vardiyyordu. Ayrılık acısı çekmişlere, elem görmüş kişilere kavuşma şerbetini tattırıyordu. Bu kutlu dergâhın sakinleri olan tevhid ehli zatlar ve ümmetin salih kişileri gurbetlik çeken dertliler için yegâne dost ve gam ortağıydı. Oranın halkı, iyi huylu, güzelleri ise cennet perileri gibi eşsiz güzellikteydi⁴⁷⁵.

⁴⁷³ Machiel Kiel, *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period*, Netherlands 1985, s. 109.

⁴⁷⁴ Machiel Kiel, “Dupniçe” *DİA*, c.10, İstanbul 1994, s. 3–4.

⁴⁷⁵ İdris-i Bidlîsî, *Risâle-i Münâzara-i Rûze ve 'İyd*, vr. 216b-217a.

Bidlîsî, Dupniçe olduğu düşünölen bu yerden bir müddet sonra ayrılmış, bir menzil ötede olduğunu söylediğı Sofya'ya gelmişti. Onun gözlemlerine göre, Sofya şehri mukaddes zatların ikamet ettiğı, kutsî atmosfere sahip bir şehirdi. Gençleri melek gibi güzel yüzlü, yaşlıları ise iyi ahlaklıydılar ve ibadet ve itaate rağbetleri vardı. Ahalisi, tevhid ilmini araştırıyordu. Şehir büyük bir dağın (Vitoşa Dağı) eteklerinde kurulmuştu, geniş ovası türlü bitki ve av hayvanları ile doluydu. Sofya şehri ve etrafındaki bu yüksek dağ, Bidlîsî'ye Tebriz şehri ve Sehend Dağı'nı Hemedan şehri ile Elvend Dağı'nı hatırlatmıştı. O, yaşadığı şehre duyduğu özlemi ve oraya benzerliğini şu cümlelerle aktarıyordu:

Tebriz şehri ve Sehend Dağı'nı bana anımsattığı için Sofya'ya ve kenarındaki bu yüksek dağa âşık olmuştum. Sorhab Dağı'nın hatırasının kanlı yaşlarla doldurduğu gözlerimi, Sofya'daki bu dağdan çıkan sularla yıkamıştım⁴⁷⁶.

O, Tebriz'e benzettiğı, dahası kendisine yaşadığı şehir olan Tebriz'i hatırlatmasından dolayı Sofya'yı sevmiş ve kısa zamanda alışmıştı. Etrafından duyduğu bilgiler üzerine geldiğı Sofya'da, "kanaat mülkü" olarak tabir ettiğı bir dergâh bulmuş ve burada inzivaya çekilmişti. Şehre geldikten sonra sıkıntılı halinden kurtulduğunu ve adeta hayat bulduğunu belagatli bir dille aktarıyordu⁴⁷⁷. Bidlîsî'nin ikamet ettiğı bu dergâh Sofya civarında yaygın olduğu bilinen bir zaviye olmalıydı⁴⁷⁸. Belki kendisini buraya çeken şey de burada bir sufi dergâhının varlığıydı. Ayrıca sultanın bu dergâha kişisel bağışları da olsa gerek ki Bidlîsî, sultanın nimetlerine şükretmenin gerekliliğini "onun saltanatı bizim için bayramdır, biz onun bağış sofrasıyla doyarız" şeklinde ifade ediyor, bir bakıma kendisini daha şimdiden sultanın himayesinde görüyordu⁴⁷⁹. Sofya izlenimlerini daha sonra *Heşt Behişt*'e ekleyecek kadar şehrin güzelliğinin etkisinde kalmıştı⁴⁸⁰.

⁴⁷⁶ İdris-i Bidlîsî, *Risâle-i Münâzara-i Rûze ve 'İyd*, vr. 217b.

⁴⁷⁷ İdris-i Bidlîsî, *Risâle-i Münâzara-i Rûze ve 'İyd*, vr. 217b-218a.

⁴⁷⁸ 926/1520 tarihli Sofya tahririne göre şehirde Baba Şems, Karaoğlan, Balaban Beğ ve Şüca Halife b. İbrahim adlarında dört adet zaviye ve bunlara ait vakıflar bulunuyordu. Bkz., TD, nr. 409.

⁴⁷⁹ İdris-i Bidlîsî, *Risâle-i Münâzara-i Rûze ve 'İyd*, Ayasofya 3203, vr. 18b; İdris-i Bidlîsî, *Mir'âtü'l-Cemâl*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1888, vr. 6a.

⁴⁸⁰ Sofya'nın I. Murad zamanında fethini anlatırken şehri bizzat gördüğünden bahsetmiş ve izlenimlerini satırlara dökmüşü. Hatta şehir için kaleme aldığı kaside Sofya'da iken Bayezid adına kaleme aldığı eserde bulunan kasidenin aynısıydı. İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 149b-150a.

Bidlîsî, 1502 yazının başlarında Tebriz'den çıkarak yedi-sekiz ay süren yolculuğun akabinde önce imparatorluğun en batı ucunda adını belirtmediği bir yerde ikamet etmiş, ardından İstanbul yolu üzerinde kendisi için sondan iki önceki durak olacak olan Sofya'ya gelip yerleşmişti. Ancak onun öncesinde Tebriz'den çıktıktan sonra hangi güzergâhı izleyerek buraya geldiği sorusunun cevabını aramak gerekiyor. Bir başka eserinde verdiği bir detay bu konuyu daha iyi anlamamızı sağlamaktadır. *Şerh-i Kaside-i Hamriye* adlı eserinde Bidlîsî, İstanbul'a gitmeden önce ilk olarak Amasya'ya uğradığı ve Şehzade Ahmed ile bir yakınlaşması olduğunu şu satırlarla aktarmaktadır:

Bu fakirin, Rum mülkünün adalet meskenine gelmesinin daha başlarında, o dinin sığınağı padişahın, ilim memleketlerinin hüsrevinin, ehl-i iman sultanlarının sultanının, cihan hüsrevlerinin hüdavendigârının [Sultan Bayezid] eşiğini öpme şerefine nail olmadan önce, nüvvâb-ı kâmyâb, huddâm-ı refî'ü'l-cenân, zamanın sultanının o veliahdı, sultan alametli, yüce şanlı o şehzade, Ahmed'in ahlakının mazharı, rahmet ve faziletin geniş mülkünün hüsrevi, şahlığın dürretü't-tacî, kayserlik hanedanının sirâc-ı vehhâcî [Şehzade Ahmed] tarafından ilk olarak hoşça karşılanmış, şefkat ve merhametine mazhar olmuş, bu zerre o güneş tarafından korunmuştu⁴⁸¹.

Bidlîsî, Tebriz-Erzurum üzerinden geldiği Amasya'da bir müddet kalmış ardından İstanbul'a gitmek gayesiyle buradan ayrılmıştı. Nitekim *Heşt Behişt*'te verdiği bilgiler bununla örtüşmektedir. Sultanın henüz şehzade iken Amasya'da inşa ettirdiği cami, medrese, ribat, darü'z-ziyâfe ve zaviyeleri anlattığı kısımda ancak gören birisinden duyabileceğimiz kadar canlı olan izlenimleri ve medresedeki müderrise dair verdiği bilgi onun Amasya'da bir müddet kaldığına işaret etmektedir⁴⁸². Öyleyse onu ilk olarak Amasya'ya çeken şey neydi?

Öncelikli olarak Amasya, Tebriz'den gelen İran ticaret yolunun ve Osmanlıların İran'a yaptıkları sefer güzergâhının önemli bir durağı idi. Şehir bunun dışında Bidlîsî'yi buraya çekecek bir başka özelliğe daha sahipti. Şehzade sancağı olan şehirde II. Bayezid'in en büyük oğlu Şehzade Ahmed ikamet ediyordu. Tıpkı babası gibi o da idaresinden sorumlu olduğu bu sancakta küçük bir saray modeli ve teşkilatlanması etrafında şehri bir bilim ve kültür merkezi haline getirmiş, medrese ve kütüphaneleriyle etraftaki özellikle de İran'daki âlim, şair ve sanatkârları

⁴⁸¹ İdris-i Bidlîsî, *Şerh-i Kaside-i Hamriye*, vr. 7b-8a.

⁴⁸² İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 512a-512b.

cezbedecek bir atmosfer yaratmıştı. Örneğin 15. yüzyılın İranlı hekimlerinden Gıyasüddin bin Muhammed Sebzevârî, ilk tıp eğitimi aldığı İsfahan ve Şîrâz'dan çıkarak Anadolu'ya geldiğinde, ilk olarak Amasya'da Şerefüddin Sabuncuoğlu'nun yanında kalmıştı⁴⁸³. Yine Ali Kuşçu ve Şeyh Hamdullah'tan hat sanatı konusunda dersler almak için doğudan gelen Muhammed Handan da ilk olarak Amasya'ya gelmiş, ardından İstanbul'a geçmişti. Fatih'in saray şairlerinden Kabulî, İstanbul'a gitmeden önce bir müddet Amasya'da Şehzade Bayezid'in himayesi altında kalmış, onun adına methiyeler kaleme almıştı. Bu anlamda şehir, himaye görmek adına buradan payitahta ulaşacaklar için önemli bir durak noktasıydı⁴⁸⁴.

Amasya II. Bayezid'in şehzadeliliği zamanından beri önemli bir kültür merkezi idi ve veliaht Şehzade Ahmed de bu anlamda babasının yolundan giderek etrafında birçok sanatkâr ve âlimi toplayarak himaye etmiş, entelektüel bir muhit oluşturmuştu. Bu hami sıfatı iyi bilindiğinden olsa gerek İran'dan gelen sanatkâr ve âlimler ilk olarak onun sarayına uğradı. Sarayında nakkaşlardan, musikişinas ve şairlere dek uzanan geniş bir sanatkâr topluluğu bulunuyordu ve bunların birçoğu İran'dan gelmişti. Bunlardan Akkoyunlu Sultan Yakub'un hizmetinde de bulunmuş olan musikişinas Zeynelabidin en meşhurdur. Buradaki âlim, şair ve sanatkâr topluluğundan bazıları zamanla prestijini arttırmak maksadıyla şehzade tarafından İstanbul'daki saraya gönderiliyorlardı⁴⁸⁵.

Bidlîsî ne kadar kaldığını bilenmezse de İstanbul'a gidiş güzergâhı üzerinde Amasya'da Şehzade Ahmed ile bir yakınlık sağlamış, ondan sıcaklık görmüş, herhalde asıl niyetinin Sultan Bayezid'in sarayına gitmek olduğunu belirterek oradan ayrılmıştı. Amasya onun için yolun yarısı demekti, padişahın sarayına intisap etmek şehzadenin kapısından geçmekle mümkündü. Örneğin Yezdli Kabulî ilk önce bir müddet Şehzade Bayezid'in himayesinde kalmış, buradan Fatih'in himayesine girmeyi başarmıştı. Bidlîsî'nin izlediği yol bundan farklı olmayacaktı. Ayrıca aşağıda bahsedileceği gibi şehzade adına daha sonra Sofya'da iken eser kaleme alarak şükranlarını sunacak kadar da Şehzade Ahmed'ten himaye görmüş olmalıydı. Buradan hareketle muhtemelen İstanbul üzerinden geçerek önce daha batı noktada

⁴⁸³ Tajbakhsh, *Tarikh-e Bimarestan-e Iran az Aghaz ta Asr-e Hazer*, s. 165–66.

⁴⁸⁴ Hilal Kazan, *XV ve XVI Asırlarda Osmanlıların Sanatı Himayesi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul 2007, s. 74.

⁴⁸⁵ Kazan, *XV ve XVI Asırlarda Osmanlıların Sanatı Himayesi*, s. 74, 126–127.

Dupniçe olduğu düşünölen “*dârü’l-harb-i küffâr*”a yakın bir yerde, ardından da Sofya’da ikamet etmişti. Bu noktada neden İstanbul’da değilde buradan ayrılarak daha batıya gittiği sorusu akıllara gelebilir. 1503 baharında Sofya civarında olduğu bilgisini dikkate alacak olursak bundan önceki bir tarihte İstanbul’dan geçmiş olmalıydı. Bidlîsî’nin buradayken doğrudan batıya doğru ilerlemesi geldiği tarihlerde sultanın batıda Venediklilerle olan mücadeleler kapsamında sürekli hareket halinde olmasıyla açıklanabilir.

Uzun süren “avare”liği ve “*dârü’l-harb-i küffâr*”a yakın olduğunu söylediği yerde geçirdiği sıkıntılı günlerin ardından 908 Ramazan’ının sonuna doğru (1503 baharı başları) Sofya’ya geldi, zira Ramazan Bayramı’nda Sofya’da idi. 1503 baharında şehirde olduğunu bildiğimiz Bidlîsî, “birkaç yıldır zamanın arifleri ve fazıllarından hiçbirinin hizmetinde bulunamamıştım” sözleriyle aslında yolculuğunun ne kadar sürdüğünü açıklamaya çalışır⁴⁸⁶. Sofya’daki ikameti Bidlîsî için oldukça verimli geçecekti. Sofya şehrini ve şehirde inzivaya çekilecek mekânların ve buralarda tasavvuf ehli zatlar olduğunu olduğunu etrafından duymuştu. Bu özelliklere sahip Sofya, bir zamanlar tarikat pirinin meclislerinden ve sohbetlerinden ayrılmayan ve başladığı bu mecburi seyahatinden dolayı uzunca bir müddet böyle ruhani bir atmosferden uzak kalan bu “avare” *sâlikî* kendisine çekecekti. Tebriz’e benzer güzellikte olduğunu söylediği ve bundan dolayı ısınmaya başladığı Sofya’da tasavvuf ehli kimselerin bulunduğu bir dergâhta inzivaya çekildi. Şehrin mistik atmosferinin de etkisiyle buralarda yeni kazandığı çevresiyle ilmî ve edebî sohbetlerde bulundu, onlara başından geçen hadiseleri anlattı⁴⁸⁷. Kısa zamanda bu çevre içinde giren ve onların sohbetlerine katılan Bidlîsî Sofya’daki münzevi hayatıyla ilgili şu detayları vermektedir:

Rum memalikinin en uzak köşesinde bütün aziz dostlarımın hizmetinde bulunmaktan ve onlarla sohbet etme şerefinden şimdi mahrum kalmıştım. Bir mahallin köşesinde tek başına yaşamaya artık alışmıştım. Her daim gam ile dostluk ediyordum. ...[Zamanla] bu gurbet ve düş kırıklığı mahallesinin hakir toz zerresi, her türlü günahlardan dolayı hicap duyan bu fakir İdris b. Hüsameddin el-Bidlîsî’nin mihnet diyarının hemdemlerinin bazılarıyla muhabbeti, sohbet mahremi dostlardan bazılarıyla üns ve aşinalığı ortaya çıktı; sahabiyet akdi, ülfet ve kaynaşma duyguları muntazam hale geldi.

⁴⁸⁶ İdris-i Bidlîsî, *Risâle-i Münâzara-i Rûze ve ‘İyd*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya 3203, vr. 7a.

⁴⁸⁷ İdris-i Bidlîsî, *Risâle-i Münâzara-i Rûze ve ‘İyd*, Ayasofya 3203, vr. 7b.

...Zamanın mihnet ve sıkıntılarının şiddetinden, oradaki sâlikler ile birlikte olmanın getirdiği faydalardan dolayı her türlü söz ve sohbet açılıyor, her daim muhabbet kelamı bir yere doğru akıp gidiyor, söz sözü açıyordu. Kardeşler ve dostlarla olan bu sohbet esnasında bir hikâyeden diğer hikâyeye bir şikâyetten diğerine geçilip dinleniyordu⁴⁸⁸.

Bidlîsî'nin Sofya'dan önceki ikametinden ayrılıp Sofya'ya gelişi kendisinin de belirttiği gibi II. Bayezid'in huzuruna çıkma hazırlığıydı. 1503 baharı başından aynı senenin yazına kadar Sofya'da kaldığı süre boyunca kendisini sultana takdim etmenin uygun bir zamanını kolluyor olmalıydı. Üstelik yaşadığı yer imparatorluk payitahtına nispeten yakın bir yer ve Bayezid'in o esnadaki askeri faaliyetlerine çok uzak olmadığından muhtemelen olan bitenden haberdar oluyordu. Zira padişahın gündemi o sıralar oldukça yoğundu. Bayezid'in 1499 yılında başlayan Venedikle olan mücadelesi devam ediyordu. Bu çerçevede padişah, ilk önce İnebahtını 1499 yazında fethetmiş, ardından Moton ve Koron'un fethi hazırlıklarını sürdürmüştü. 1500 baharında Moton ve Koron'un alınması için Edirne'den harekete geçmiş, aynı senenin yazında bu iki kale de ele geçirilmişti. Bunun ardından Venedikle olan savaşlar devam etti. Sultan bu süre boyuca İstanbul, Edirne ve askeri sefer rotaları arasında adeta mekik dokudu. Nihayet Ağustos 1503'te imzalanan bir anlaşma ile Venedikle sürdürülen dört yıllık yorucu savaş önemli toprak kazanımları ile sona erdirilmiş oldu⁴⁸⁹. Bidlîsî bu gelişmeleri Sofya'da iken yakından takip ediyor olsa gerek padişahın "906/1500-01'den itibaren iki yıl boyunca sürekli olarak Frenk memleketini özellikle de Rumeli bölgesindeki İnebahtı, Moton, Koron ve sair kaleleri fethetme düşüncesi"nden dolayı sürekli hareket halinde olduğunu bildiği için şimdilik bulunduğu yerde kalmayı tercih etti.

Uzunca bir müddet uzak kaldığı böyle bir ortama tekrar dönen Bidlîsî, şimdi Sofya'da düşündüğü şeyleri gerçekleştirme fırsatı bulacaktı. Sultan Bayezid ve oğlu Şehzade Ahmed'in himayesine girmenin özellikle de Bayezid'in huzuruna çıkıp kendisini takdim etmenin bir yolunu aradı. Bunu yapmanın en uygun yolu onlar adına birer eser ya da kaside kaleme almaktı. Kaleme alacağı bu eserleri bu iş için bir vesile yapabilirdi. İntisap etmek, himaye görmek ve inşa sanatındaki maharetini

⁴⁸⁸ İdris-i Bidlîsî, **Şerh-i Kaside-i Hamriye**, vr. 6a-7a.

⁴⁸⁹ Venedikle olan savaşlar için bkz., Sydney Nettleton Fisher, **Sultan Bayezid Han 1481-1512**, Çev. Hazan Yalın, İstanbul 2014, s. 80-110.

göstermek için sultanı ve çevresini abartılı kasidelerle övmek usuldendi. Ancak bu vesile ile kendisini müstakbel hamisine beğendirebilecek ve ondan himaye görebilecekti. Üstelik bu, hami arayanların sıklıkla başvurduğu bir yöntemdi. Örneğin Yezdli Kabulî, Şehzade Bayezid ve Fatih'in himayesine girmek istediği zaman onlar adına kendisini tanıttacak birer kaside kaleme almıştı⁴⁹⁰. Bidlîsî de hami arayışındaki bir kişi olarak birkaç defa bu duruma yakından şahit olmuştu, dolayısıyla seleflerinin ne şekilde hareket ettiklerini çok iyi biliyordu. Daha Akkoyunlu sarayındayken mevkidaşı olan Fazlullah ibn Hunji, Sultan Yakub ile görüşmeden ve onun himayesini talep etmeden önce onun adına kaleme aldığı *Kitâb-ı Bedî'ü'z-zamân* adlı eserini 1487 yılında Sultan Sehend Yaylağı'nda iken huzuruna çıkmış ve takdim ettiği bu eseri vesilesiyle himayesini talep etmişti⁴⁹¹. Diğer taraftan en yakın örnek olarak babası Hüsameddin Ali, II. Bayezid'in himayesini talep etmeden önce onun adına bir eser kaleme almış, himayesini talep ettiğini açıkça yazdığı eserini Bayezid'e takdim etmişti⁴⁹². Dolayısıyla Bidlîsî, babasının denediği himaye edilme yollarının nasıl yöntemlere sahip olduğunu iyi biliyordu.

Sofya'da kaldığı zaman dilimi içerisinde bulduğu huzur ve sükûn ortamının da katkısıyla II. Bayezid ve şehzadelerinin edebiyat ve şiirle ilgilendiğini biliyor olsa gerek biri Sultan Bayezid'e (*Risâle-i Münâzara-i Rûze ve 'İyd*) biri Şehzade Ahmed'e (*Şerh-i Kaside-i Hamriye*) ve biri de Şehzade Selim'e (*Mir'âtü'l-'Uşşâk*) olmak üzere üç eser telif etti. Bu şekilde hem padişah hem de şehzadelerinin dikkatini üzerine çekecek, mülazemet talebinde bulunacak, en azından bunlardan birinden himaye görebilecekti. Bu şekilde şehzadelerin dikkatini çekip beğeni kazanan birçok şair ve bilgin onların saraylarına intisap etmeyi başarmıştı. Örneğin şiir sunarak şehzadelerin himayesini talep eden bu dönem şairlerinden Andelibî ve Necâtî, Şehzade Mahmud'un⁴⁹³, Münîrî Şehzade Ahmed'in ve Niyâzî Şehzade

⁴⁹⁰ İ.H. Ertaylan, *Külliyât-ı Divân-ı Kabulî* (tıpkıbasım), İstanbul 1948, s. 99–101.

⁴⁹¹ Fazlullah ibn Ruzbihan, *Tarikh-i Alam Aray-i Amini*, s. 70.

⁴⁹² Hüsameddin Ali en-Nurbahşî, *Câmi'ü't-tenzîl ve't-tevîl*, vr.3a-4a.

⁴⁹³ “Bu cümleden Rum'un en fasih ve en beliği, âşıkların serveri Hüsrev ve Hasan-ı Dehlevî'nin tarzını Rum memleketinde yeniden yaratan, Acem ve Arab ediplerinin tarzını Türkî kalıba döken, Türkçe nazım hususunda zamanının en şöhretlisi olan, âşıkların erbabı merhum Mevlana Necatî kendisini şehzadeyi övme ve medhetmeye adanmıştı.” Bkz. İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 342a.

Abdullah'ın himayesine girebilmiş, defterdarlık, nişancılık ve divan kâtipliği gibi çeşitli görevlerek getirilmişti⁴⁹⁴.

Aslında Bidlîsî yukarıda değinilen Sofya macerasını anlattığı *Risâle-i Münâzara-i Rûze ve 'İyd* adlı eserini Sofya'da iken Sultan Bayezid adına kaleme almıştı. Eserin içeriğinden de anlaşılacağı üzere giriş kısmı küçük bir *şerh-i hâl* niteliğindeydi ve Tebriz'den çıkışını ile "Rum'un en ücra köşesine" kadar geliş süresi içerisinde yaşadıklarını anlatıyordu. Ramazan bayramı vesilesi ile kaleme alınmıştı ve *Mir'âtü'l-Cemâl*'inden münazara tarzına alışık olduğunu bildiğimiz Bidlîsî bu eserini üç aylar ile iki bayramın kendi aralarında üstünlük tartışmasına girdiği sofistike bir kurguya dayandırıyor. Aslında İran'dan ayrılışının ve yaşadıklarının detaylı bir anlatımıyla müellif, kendisini bir derviş olarak takdim ederek sultanın dikkatini çekmek istiyordu. Dikkatle okunduğunda eserin tamamında bir bağışlanma, sıkıntılarını yansıtmak dolayısıyla kabul görme isteği havasının hâkim olduğu görülecektir. Bu risaleyi 1503 kışında kaleme almış, sonuna ise aynı yılın Mart'ına (29 Mart 1503) denk düşecek olan Ramazan Bayramı'ndan dolayı II. Bayezid adına yazdığı bir kasidesini eklemişti. Sultanın dikkatini çekmek ve kabul görmek için yazdığı kasidesinde açıkça ondan yardım talep ediyor ve himayesine girme arzusu taşıdığını ifade ediyordu:

Şeriatin yeryüzündeki sığınağı, Rum mülkünde yüz kayseri kendisine gulam eden Sultan! Senin kapın [bize] bir Kâbe ve Dârü'l-İslâm'dır. Oruç ayı bile senin hizmetine gelmiştir, varlığından dolayı bu din mülkünde her gün bize bayramdır. Memleketler sultanı Bayezid, senin sayende küfür karanlığı temizlendi, şeriat günü aydınlandı. Bayramın kutlu olsun zira sen en büyük bayramsın. Şahın etrafında olan herkes gamdan azadedir ve bu bayram gününde sevinçlidir. Kendimden başka gamdan nasibini almış, gurbetlik ve hüznü evinde oturan bir başkasını göremiyorum. Eğer şahın lütfu yardım ederse, İdris'e bu gurbette esirliğin gamı vız gelir. Her günüm onun verdiği bağışlarla bayram gibi olur⁴⁹⁵.

Bu küçük risalesini sultana takdim edip etmediği takdim ettiysede bizzat mı yoksa bilinen bir usul olan aracılar vasıtasıyla mı yaptığı bilinmemektedir. Zira saray dışında bulunduğundan göndermesi veya mektupla takdim etmesi gerekmektedir. Diğer taraftan takdim edilmişse bile padişahın yukarıda bahsedilen Venedikle savaş

⁴⁹⁴ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr* (tıpkıbasım), Ankara 2009, s. 218b-221b.

⁴⁹⁵ İdris-i Bidlîsî, *Risâle-i Münâzara-i Rûze ve 'İyd*, vr. 217a-218a.

dönemine denk gelmesi böyle olağanüstü bir dönemde dikkate alınmamasına neden olmuş olabilir. Ancak bu takdim biçimi araçlar ya da sultanın altında bir hamiyi tanımaya bağlıydı. Şairlerin, sultana yakın hamilerle ilişki kurmak istemekleri de bu yüzdendi⁴⁹⁶. Doğrudan sultana ulaşmak ve takdim etmek biraz zor olduğundan ve Bidlîsî'nin de böyle bir aracı hamiden yoksun olmasından dolayı yazdıklarını nasıl ulaştırdığı tam olarak belli değildir. Ancak diğer taraftan Ramazan Bayramı vesilesiyle sultan adına bir kaside kaleme aldığına göre gönderme saikiyle hareket ettiği açıktır. Kasidenin 1503 baharında Ramazan Bayramı dolayısıyla yazılmış olması, 1504 yazından öncesine ait inamat kayıtlarının da olmayışı bunu takip etmeyi güçleştirmektedir. İnamat kayıtlarında yer alan çeşitli şairlerce gönderilmiş olan 'ıydiye tarzındaki kasideler, bu şekilde bir kaside gönderme geleneğinin varlığından haberdar etmektedir. Yezdli Kabulî Amasya'da iken kendisini tanıtmak için Fatih adına kaleme aldığı kasidesini İstanbul'a göndermişti⁴⁹⁷. Şu halde Bidlîsî de kasidesini bu şekilde sultana takdim etmiş olabilir.

O, bir taraftan Sultan Bayezid ile temas kurmak istiyor diğer taraftan da alternatif seçenekleri deniyordu. Şehzade Ahmed'den gördüğü kısa süreli himaye ve şefkatin karşılığı olarak Sofya'da iken katıldığı meclislerde onun adına bir eser kaleme almak isteğini şu şekilde anlatmaktadır:

Uzunca bir süredir ki verilen nimetlere şükretmesini bilmeyen nankör insanlar gibi o şefkatli sultanın [Şehzade Ahmed] dergâhına dostluk içtenlik ve muhabbeti içeren ne bir dua ne de bir sena edilememiş, bu konuda oldukça gecikmişti. Zira verilen nimetlere şükretmek peygamberin emri idi. Bu maksatla o zatın adına *Kaside-i Hamriye*'nin bir şerhini yapmak akla geldi⁴⁹⁸.

Bidlîsî, 13. yüzyılın meşhur sufilerinden olup İbn Arabî'nin *vahdet-i vücüt* doktriniyi özümseyen İbnü'l-Fârız'ın (ö. 1235) hamriye kasidesine yazdığı bu şerhle bir taraftan bu geleneği devam ettirirken diğer taraftan da bu meşhur esere şerh yazan mutasavvıfların kervanına katılmayı hesap ediyor olmalıydı. Eski hamisi adına tekrardan kasideler kaleme almak İranlı şairlerin sıklıkla yaptığı bir işti. Örneğin Kabulî, Şehzade Bayezid'in hizmetinden ayrılıp Fatih'in sarayına intisap ettikten

⁴⁹⁶ Tuba Işınsu İsen-Durmuş, **II. Selim Dönemi Sonuna Kadar Osmanlı Edebi Hamilik Geleneği**, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, Ankara 2006, s. 93.

⁴⁹⁷ Ertaylan, **Külliyât-ı Divân-ı Kabulî**, s. 99–101.

⁴⁹⁸ İdris-i Bidlîsî, **Şerh-i Kaside-i Hamriye**, vr. 9a-9b.

sonra bile eski hamisi adına kasideler kaleme alıp göndermeye devam etti⁴⁹⁹. Bu geleneğe uyan Bidlîsî'nin 909/1503 sonbaharından önce Sofya'da iken Şehzade Ahmed adına kaleme aldığı bu eserinde şehzade için yazılmış uzun bir kaside de vardı. Kasidesinde cömertlikte ve adalette eşsiz olduğunu belirttiği şehzadenin, sultanın veliahdı ve dinin koruyucusu olduğunu dile getiriyordu⁵⁰⁰. Kaside dikkatle okunduğunda “kayserlik onundur, şahlığı kader kalemi tarafından yazılmıştır ve herkesçe bilinir” ifadelerinden şehzadenin, Bayezid'in tartışılmaz veliahtı olduğu kanısının daha o zamanlarda yaygın olduğu görülebilir. O, şehzadenin bilginliği ve cömertliğini vurgulayarak himaye görmek niyetini taşıdığını hissettirir. Eserini tamamlayıp Şehzade Ahmed'e gönderen Bidlîsî “kemalat sahiplerince okunmasını ve şehzade tarafından kabul görmesini” temenni ediyor, şehzade tarafından kabul görmesi halinde eşsiz bir eser olacağını “Eğer şah bir an bakarsa bu esere (kadehe/câma) bilirim ki o zaman (kadehim/câmım) câm-ı Cemşid gibi eşsiz olur.” sözleriyle ifade ediyordu⁵⁰¹. Himaye edilmek için her zaman haminin yanında bulunmak şart değildi. Bazen çok uzak bir şehirde bulunan kimseler de zengin ve güçlü hamiler tarafından himaye edilebilirdi. Örneğin Devvânî Şîrâz'da olmasına rağmen hamileri Uzun Hasan ve Yakub Tebriz'de idiler. Dolayısıyla Tebriz'den çıktıktan sonra ilk olarak Şehzade Ahmed'in hizmetine gelmesi ve kısa bir müddet onda kalması, ardından Sofya'da iken adına bir eser kaleme alması onun az ve uzak da olsa şehzade tarafından himaye edildiğini düşündürülebilir.

Bidlîsî sadece Şehzade Ahmed ile değil taht için güçlü bir aday olabilecek Trabzon'daki Şehzade Selim ile de bir yakınlık kurmuştu. O, şiire ve edebiyata düşkün olan Şehzade Selim'in de ilim ve sanatı himaye ettiğini İran'dan gelen sanatkârlara hürmet gösterip onları himaye ettiğini ve bu şekilde geniş bir sanatkâr çevreye sahip olduğunu biliyor olmalıydı⁵⁰². İran'dan gelip şehzadenin Trabzon'daki sarayında ondan himaye gören İranlı âlim ve sanatkârlar da yok değildi. Şah İsmail'in saltanatının ilk döneminde İran'ı terk eden ulemadan Nizamüddin Abdel Ali b. Muhammed b. Hüseyin Bircendî'nin, (ö.934/1527–28) üstadı Seyfüddin

⁴⁹⁹ Ertaylan, *Külliyât-ı Divân-ı Kabulî*, s. 175–178.

⁵⁰⁰ İdris-i Bidlîsî, *Şerh-i Kaside-i Hamriye*, vr. 8a-9a.

⁵⁰¹ İdris-i Bidlîsî, *Şerh-i Kaside-i Hamriye*, Ali Emiri, Frs. 134, vr. 7a/b.

⁵⁰² Şehzade Selim'in Trabzon valisi iken himaye ettiği şair ve sanatkârlar için bkz. *İsen-Durmuş, II. Selim Dönemi Sonuna Kadar Osmanlı Edebi Hamilik Geleneği*, s. 148.

Ahmed b. Yahya Taftazânî'nin Herat'ta öldürülmesinin ardından Trabzon'da Şehzade Selim'e sığınmış olduğundan yukarıda bahsedilmişti.

Bayezid'in sarayına intisabından evvel “devişlerin harmanının başak toplayıcısı, âşıklar mahallesinin dilencisi olan hakir İdris'in aklına onların lafz ve ıstılahlarını yazarak bir mecmua biraraya getirmek gelmişti”⁵⁰³. Tasavvufi metinleri anlamak için bir rehber gibi olan bu eser Arapça ve Farsça terimlerin batınî manalarını alfabetik olarak açıklıyordu. *Mir'âtü'l-'Uşşâk* adını verdiği bu eserini Allah'ın halifesinin halefi dediği Şehzade Selim adına yazdı. Hem eserin mukaddimesinden hem de Selim'e yazdığı kasidesinden hareketle henüz İstanbul'a, Bayezid'in sarayına gelmediği bir zamanda kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Bidlîsî gerçekten bu eseri Bayezid'e intisabından sonra yazmış olsaydı mukaddimesinde diğer eserlerinde olduğu gibi İran'dan ayrıldıktan sonra Bayezid'e intisap ettiğinden mutlaka bahsederdi. Oysa bu eserin girişinde böyle bir ifade olmadığı gibi kendisinden, uzaklarda intisap bekleyen birisi olarak bahsetmektedir. Bu bilgiler dikkate alındığında eserin İstanbul'a gelmeden önce Sofya civarında iken kaleme alındığı söylenebilir⁵⁰⁴. Bu eserle bir taraftan kendisini dervişler zümresine dâhil ederken diğer taraftan bu zümrenin en hakiri addediyordu. Âşıklık makamında *Mecnunluk* derecesine henüz ulaşamadığını ancak *Leylanın* menziline bu yolun yolcularından işittiğini şimdi ise kabul edilmeyi beklediğini⁵⁰⁵ belirten Bidlîsî bu eseri ne amaçla kaleme aldığını şu satırlarla ifade eder:

Uzun zamandır gurbetin gamını atmak için cana can katan bazı nağme ve elhân dinleyerek gönlümdeki gamı atmış ve rahatlamıştım. Bu gam esnasında ruhanî memleketlerden gelen bazılarında gam silen bazı şiirler dinlemiştim. ...İrfanî nüktelerin şerhini beyan eden bu risale mana ve suret ülkesinin hüsrevi, rahmanî halifenin halefî, cihangirlik saltanatının şerefine [Şehzade Selim] dua ve niyazmendliğin arz edilmesine onun yüce turabını ve yüce eşiğini öpmeye bir vesile olur. Cömertlik meclisinin sultanları olan bu büyük zatlardan umulur ki bu sermayesiz dilencilere şefkat gösterip velinimetleri olalar, bu fakiri fazilet ve ihsanla yâd edeler⁵⁰⁶.

⁵⁰³ İdris-i Bidlîsî, *Mir'âtü'l-'Uşşâk*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1888, vr. 153b.

⁵⁰⁴ Bunun yanında eserin mukaddimesinde yer alan ve aşağıda da özeti verilen kasidede Bidlîsî'nin Bayezid'e intisabının ardından Şehzade Selim için böyle bir eser kaleme aldığını düşündürebilecek bazı ifadelerin yer alışı tarihlendirmeyi güçleştirmekteyse de her halükârda eserin daha şehzadelik yıllarında iken Selim'e yazıldığı kesindir.

⁵⁰⁵ İdris-i Bidlîsî, *Mir'âtü'l-'Uşşâk*, vr. 154a.

⁵⁰⁶ İdris-i Bidlîsî, *Mir'âtü'l-'Uşşâk*, vr. 154b-155a.

Bidlîsî, genç şehzadenin eşîğini öpmeye vesile kılmak için böyle bir eseri kaleme aldığını açıkça belirterek onun himayesine girmeye hazır olduğunu, ondan velinimetini olmasını umduğunu dile getirmektedir. Yegâne gayesi şiir ve edebiyata düşkün olan bu genç şehzadeye inşa sanatındaki hünerini ve kaleminin gücünü göstermek, kendi ifadesiyle “cevherini sarrafa göstermek”ti. Şehzade adına yazdığı uzun kaside de ondan ilim ehline hazineler saçan, sınırsız cömertliğe sahip, kayserlik tahtına en yakın zat şeklinde bahsederek isteklerini bir kez daha şu şekilde yineliyor, mülazemetine girmeye hazır olduğunu dile getiriyordu:

Onun [Şehzade Selim] kapısı Kâbe gibidir ben de ihramımı giyinmişim, ancak benim binitim oldukça zayıf ayağım ise kırıktır. Ben onu arayan avareyim, bir zerre gibi olan ben o güneşe ulaşmayı arzuluyorum, benim avareliğim onu aramakla ortaya çıktı. Eğer bu kapıda talihim bana yardımcı olursa toprağım bir iksir bakışıyla altına döner. Vücudumun nakdini rayiç etmek için cevherimi [kaleme aldığı eser] o sarrafa [şehzade] götürüyüm. Adını *Mir‘ât-ı ‘Uşşâk* koydum beğenileceğini umarım. Kendi vasfımla ilgili daha ne söyleyeyim; beyanlarım oldukça parlaktır. Ümit ederim ki İdris onunla buluşma fırsatını bulur⁵⁰⁷.

1503 baharı ile sonbaharı arasında hem sultan hem de şehzadeler adına kaleme aldığı bu eser ve kasideler tüm doğu edebiyatında olduğu gibi onun himaye ve inayet arayışının farklı bir ifade şekliydi⁵⁰⁸. Bidlîsî o senenin baharını ve yazını Sofya’da geçirdi. Sultanın uzun süreli savaşlarının bitişi İstanbul’a dönüşünü kolluyor olmalıydı. Nitekim Ağustos 1503’te Venedik ile olan anlaşmasının ardından uzun süreli bir barış dönemi başlayınca onun için de bir fırsat doğmuş oldu. Padişahın artık İstanbul’da bulunacak olması Bidlîsî’yi harekete geçirdi. Aşağı yukarı altı ay kaldığı Sofya’dan ayrılarak uzun zamandan beri üzerinde çalıştığı planları uygulamaya koymak için İstanbul’un yolunu tuttu. Sofya onun İstanbul’dan önceki son durağı değildi. İstanbul civarındaki Azadlu köyü Bidlîsî’nin Sofya ile İstanbul arasındaki son ikametgâhı oldu. Buraya muhtemelen 1503 yazından hemen sonra geldi. Zira uzun zamandır üzerinde çalıştığı *Mir‘âtü’l-Cemâl* adlı eseri Ekim 1503’te (Cemaziyelevvel 909) burada tamamlamıştı⁵⁰⁹. Kendisinin de bahsettiği gibi “Kostantiniyye’nin tevabiinden” olan Azadlu⁵¹⁰’da kalma sebebi padişahın huzuruna

⁵⁰⁷ İdris-i Bidlîsî, *Mir‘âtü’l-‘Uşşâk*, vr. 155b-156a.

⁵⁰⁸ İnalçık, *Şair ve Patron*, s. 23.

⁵⁰⁹ İdris-i Bidlîsî, *Mir‘âtü’l-Cemâl*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2149.

⁵¹⁰ Osmanlı baruthanesinin bulunduğu, İstanbul-Edirne yolu üzerinde bir köy yerleşimi.

çıkmadan önce ona takdim etmeyi düşündüğü *Mir'âtü'l-Cemâl*'i tamamlamak olmalıydı. Zira himayesine girmek için kaleme aldıkları eserlerini ta Acem'den padişaha gönderen ulemanın var olduğu bir atmosferde⁵¹¹ herhangi bir eser kaleme almadan sultanın huzuruna çıkması beklenemezdi. Bu, İstanbul'a gelmeden önce Bayezid adına "o Rum kayserinin, o ilim memleketinin Cemşîd'inin adına" kaleme aldığı ikinci eser olacaktı. "Umulur ki bu risale ufukların sultanlarının iyi ahlak kazanması için bir kanunnâme olur"⁵¹² ifadelerinden eserin bir ahlak kitabı olduğu rahatlıkla anlaşılabilir. Daha sonra kaleme alacağı *Heşt Behişt* ve *Kanun-ı Şehinşâh*'ta bahsettiği ideal yönetim ve hükümdar tartışmalarının en erken denemesi idi. Ancak bu ilk denemesinde ideal yönetim ve hükümdar tartışmalarını ütöpik bir ülke, yönetim ve idareciler şeklindeki İran devlet felsefesi pratiklerini yansıtan sofistike bir hikâye üzerine kurgulamıştı⁵¹³. Eserini tamamladıktan sonra bu defa bizzat kendisi sultanın huzuruna çıkacak ve onu takdim edecekti. Şehzadeler ve sultanın adına yazdığı ilk eseri doğrudan kendisi değil de aracılar vasıtasıyla takdim etmiş ve muhtemelen istediğini elde edememiş olsa gerek bu defa bu yöntemi izleyecekti. Bidlîsî bu eserin mukaddimesinde ilk olarak kaleminin ve hünerinin güçlü olduğuna vurgu yaparak kendisini müstakbel hamisine methediyor, daha sonra içinde bulunduğu hayal kırıklığını ve bir türlü bir yere yerleşip kendisini destekleyecek bir hamî bulamamasını şöyle ifade ediyordu:

Sırlar bahçesinin bu bülbülü, kendi fikir yuvasından ve sahip olduğu gökten uçup, tutkun âşıkların diyarlarına yolunu düşürmüş, kalemi şeker yağdıran melek huylu bu kuş mana ve can göğünde uçmaya, rahmanî mukâşiflerin ilhamlı gönül fezasında kanatlanmaya başlamışsa da hala dahi uçmaya devam ediyordu. Kutsal âlemin feyzini bekleyen kırık kanatlı bu hakir İdris bir türlü bir karar bulamamış, aslında bî-kararlıkta karar bulmuştu⁵¹⁴.

Başından beri bu eserini bizzat sultana sunmak isteği onun "gerçi böyle bir hediyeyi [sultana] sunmak, âlemi aydınlatan güneşin eyvanına bir kadeh sunmak, Cemşîd'in *câmhanesine* bir karbarcık takdim etmek mesâbesindeydi" satırlarından daha iyi anlaşılmaktadır⁵¹⁵. Artık "zelillğin ve zulmün çok olduğu bir zamanda

⁵¹¹ II. Bayezid dönemine ait inamat kayıtları, inam almak ya da himaye görmek için padişaha eser takdim eden ulema ile doludur.

⁵¹² İdris-i Bidlîsî, *Mir'âtü'l-Cemâl*, Esad Efendi, nr. 1888, vr. 8b.

⁵¹³ Eserle ilgili detaylı analiz için bkz., üçüncü bölüm.

⁵¹⁴ İdris-i Bidlîsî, *Mir'âtü'l-Cemâl*, Esad Efendi, nr. 1888, vr. 23a.

⁵¹⁵ İdris-i Bidlîsî, *Mir'âtü'l-Cemâl*, vr. 26a.

zayıf bir sivrisinek gibi kendisini kayserin kasrına atmayı, güçsüz bir karınca ve kanadı kırık bir serçe gibi düşe kalka İskender mülklü, Süleyman'ın eman dilenen sarayına kavuşmayı talep⁵¹⁶ ediyordu. Bayezid adına kaleme aldığı kasidesinde Sofya'dan bu yana dolaylı yoldan da olsa ondan himaye gördüğünü söylüyorsa da nihai amacı istikrarlı bir himaye ortamı elde etmektir:

Güneşin âlemi aydınlatır, din senin elinde ihya olur. Serverliği zamanında Nebî'nin dini muhkem oldu. Şeriat, Haydar'ın kılıcıyla şeref buldu. Haşr gününde dağlar kadar günahım varsa da senin af rüzgârlarının önünde yok olur gider. İdris kara yüzlü, günâhkâr bir kuldur, lütfunla bu cehennemliğin yüzüne su dök, içim kor gibidir. Kıyamet gününde bu hakir zerreyi yerden kaldır. Sana ulaşmada ayağım gevşekse de senin sofrandan nevale yiyorum. Bu şer ve fitneden bana bir kurtuluş yolu göster ki eşiğine geleyim. Kurtuluş yolunda senin lütfun bana rehberdir. Şeriatın ayaklar altında olduğu, zulümle dolu bir devrandır. Acem mülkü adil hüsrevlerin kalmadığı artık muhafaza edilmeyen bir mülktür. Âlem fitneci Türklerden dolayı haraptır, İran ülkesi virane olmuştur. Eşiğini öpmek bana müyesser olmadı⁵¹⁷.

Akkoyunlu saltanatının çöküşü aşamasında İran'da meydana gelen kaosu ve bundan “fitneci Türkler” dediği Akkoyunluları sorumlu tuttuğu bu satılar Bayezid'e İran'da olan bitenlerle ilgili fikirler verdiği gibi o ana dek içinde bulunduğu kötü şartları, bir an önce Bayezid'e intisap etme fikrini iyi özetlemektedir. Diğer taraftan “seni ne kadar övsem dilim buna kâfi gelmez, nazm ve nesirde eksiksem de inşada edip olduğum meşhurdur⁵¹⁸” satırları ile tevazu ile karışık olarak inşadaki hünerini sergileyerek daha şimdiden buna uygun bir mansıba talip olduğunu göstermek istediği açıktır. İstanbul yakınlarında Azadlu'da kaleme aldığı bu eseri vesilesiyle kendisini bizzat sultana takdim etme fırsatı bularak, yıllardır süren hamî arayışını başarıyla sonuçlandıracaktı.

⁵¹⁶ Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 28.

⁵¹⁷ İdris-i Bidlîsî, **Mir'âtü'l-Cemâl**, Esad Efendi, nr. 1888, vr. 6a-7b.

⁵¹⁸ İdris-i Bidlîsî, **Mir'âtü'l-Cemâl**, Esad Efendi, nr. 1888, vr. 6a-7b.

II. BÖLÜM

TEBRİZ VE SOFYA'DAN SONRA OSMANLI SARAYINDA

Bidlîsî'nin kırk yedi yıllık yaşamının ardından Acem'den Rum'a gelerek Osmanlı sarayına intisabı ve sonrasındaki on altı yıllık faaliyetleri bu bölümün ana konusunu oluşturmaktadır. Birinci bölümde olduğu gibi bu bölümde de anlatının tonunu yansıtmak için yer yer müellifin çeşitli eserlerinden yapılan alıntılara geniş yer verilmiştir. Bu çerçevede 1504 yılı başlarında II. Bayezid'in himayesine giren Bidlîsî'nin Bayezid dönemindeki takriben sekiz yıllık İstanbul ikametine ve burada yer aldığı kültürel projelere, İstanbul ikameti ardından bir buçuk yıllık Mekke ikametine, burada iken yeni hami bulmak adına Şah İsmail ile irtibat kurmasına, Selim'in tahta çıkışı sonrasında kararını değiştirip tekrar İstanbul'a dönmesine ve 1520'deki ölümüne kadar aşağı yukarı altı yıl boyunca Selim'in himayesinde yer alacağı siyasi projeler üzerinde durulacaktır. Burada dikkati çeken şey onun Bayezid'in himayesinde iken kültürel, Selim'in himayesinde ise daha çok siyasi planlar içinde yer aldığıdır. Hayatının bu iki farklı dönemi aynı zamanda onu zihin dünyasında bazı değişiklikler yapmaya zorlamıştır. Bu bölümün ana hedefi, hakkındaki romantik okumaların aksine Bidlîsî'yi 16. yüzyıl Osmanlı-Safevî ve Memlûk imparatorluklarının rekabet sahasında, değişken patronaj ilişkileri ekseninde tasvir etmek olacaktır. Bu bölümde yine 16. yüzyılda bir Acem bürokratinin Osmanlı sarayında karşılaştığı güçlükler, onun gözünden Osmanlı dünyasının nasıl algılandığı ve patronaj ilişkilerinin ne derece belirleyici olduğu analiz edilecektir. Çoğunlukla müellife ait eserlere dayanılarak kaleme alınan bu bölüm okuyucuya yazarının karmaşık ve değişken zihin dünyasından kesitler sunan *Heşt Behişt*'in kaleme alındığı ortamı ve şartları canlı bir panoroma eşliğinde sunmayı hedeflemektedir.

2. 1. 1. Sultan Bayezid'in Hizmetinde Bir Acem Bürokratı

Aslında Bidlîsî'nin, daha Sofya civarına gelmeden dârü'l-harbe yakın olduğunu söylediği ve Dupniçe olarak tahmin edilen yerde iken Sultan Bayezid'in yanına gitme niyetinin yavaş yavaş ortaya çıktığı görülmektedir. 1503 Ramazan'ını Hristiyanlar arasında geçirirken ortaya çıkan bu isteği Bidlîsî "sultanın korunmuş ülkesinin gönüllere ferahlık veren havasını koklama isteği bende belirdi, bu avare gönlüm *ehl-i kemâlin* olduğu Müslüman ülkesine yönelmek istedi" ifadeleriyle açıklar⁵¹⁹. Ancak muhtemelen bu düşüncüyü olgunlaşması için zamana bıraktı. Hem yukarıda bahsedildiği gibi sultanın Venedikle olan savaşlar gibi daha ciddi meseleleri varken bu tür şeylere dikkat çekmesi oldukça zor görünüyordu. Öte yandan kendisini sultana takdim edecek güçlü bir aracıya sahip olmadığı için bu işi tek başına kendi imkânları ölçüsünde halletmesi gerekecekti.

Güçlü bir hamiye giden yol üzerinde bulunan güçlü ve nüfuzlu bir aracı hami edinme de aslında oldukça etkili bir faktördü. Himaye görmek isteyenler bu araçlar vasıtasıyla kendilerini sultana takdim edebilmekteydiler. Örneğin II. Bayezid'in kazaskerlerinden Müeyyedzâde Abdurrahman'ın Şîrâz'da Devvânî'nin medresesinden arkadaşları olan Muzafferüddin Ali Şîrâzî'nin ve Hekim Şah Muhammed Kazvinî'nin, Şah İsmail'in iktidarıyla beraber İran'dan göçmelerinin ardından kendi referansı ve âlimlik yönünü ve maharetlerini sultana tavsiyesi üzerine Bayezid tarafından hoşça karşılanıp himaye edildiğinden yukarıda bahsedilmişti. Kendisi de bu aracı faktörünü daha önce denemiş, Şah İsmail'in sarayına intisap etmek için onun veziri Mahmud Deylemî'yi aracı olarak kullanmak istemişti. Ancak bu defa böyle güçlü bir referansa sahip olmadığını "bu hakir bendeye ne talih ne de bahtı yardımcı oluyordu"⁵²⁰ sözleriyle daha iyi anlatıyordu. "Rum"dan İran'a büyük bir sufî ya da âlimin yanında eğitim almak için gidenler kendilerine ait bağımsız bir ağa sahip olarak geri dönüyorlar, daha sonra bu ağa yenilerini kattıkları gibi onları gerektiği durumlarda tavsiye edebiliyorlardı. Bidlîsî

*Ne kadar senin eşiğinden uzakta olsam da gönlümün kuşu, dua ve arzuhalini sunmak için her seher vakti senin tarafına uçuyor.

⁵¹⁹ İdris-i Bidlîsî, *Risâle-i Münâzara-i Rûze ve 'İyd*, Ayasofya 3203, vr. 9a.

⁵²⁰ Genç, *Heşt Behîşt Osman Gazi Dönemi*, s. 28.

güçlü bir referans olabilecek zamanın ünlü sufi ve âlimlerinden Molla Câmi ve Devvânî gibi Bayezid'in türlü vaatlerle yanına çekmeye çalıştığı isimlerle yakından ilişkisi olmasına, Molla Câmi'nin kısa süreli Devvânî'nin ise uzun süreli olarak çeşitli meclislerinde ilmî ve edebî sohbetlerde bulunmasına rağmen Müeyyedzâde'nin aksine bu ağın "Rum" tarafındaki bağlantılarından yoksundu. Her ne kadar Şiraz'da iken Devvânî kendisine Müeyyedzâde'den bahsetmişse de onunla şahsî bir tanışıklığı yoktu. Bunun için de sultanın himayesini talep etmeye vesile olacak bir fırsat yaratması gerekecekti. İşte bu maksatla İstanbul'a giden yol üzerindeki son durakları Sofya ve Azadlu'ya gelerek yerleşmiş, 1503 baharından aynı senenin sonbaharının sonu, kışının başına kadarki zamanını buralarda geçirmiş, buralarda adını vermediği bir sufi dergâhında inzivaya çekilerek, sultan ve şehzadeleri adına eserler kaleme almıştı.

Ekim 1503'te (Cemaziyelevvel 909) Azadlu'da olduğunu bildiğimiz Bidlîsî'nin buradan tam olarak ne zaman ayrılıp İstanbul'a geldiği bilinmemektedir. Kendisi de mevcut eserleri arasında bu detaya dair bilgi vermez. Ancak muhtemelen *Mir'âtü'l-Cemâl*'i Ekim 1503'te tamamladıktan bir müddet sonra İstanbul'a gelmiş olmalıydı. Zira II. Bayezid dönemine ait in'amat ve tasaddukât defterindeki bir kayıt Bidlîsî'nin İstanbul'a geldiği ve Bayezid tarafından kabul edilmesinin ardından saray çevresine girmeyi başardığı ile ilgili önemli bir detay vermektedir. 13 Şaban 909/31 Ocak 1504 tarihli bu kayıta babası Hüsameddin Ali'nin Tebriz'de vefat etmesinden dolayı Bidlîsî'ye taziye olarak Bursa *çatmasından* bir elbise verildiği kaydı yer almaktadır. Bu kayıt bir taraftan babası Hüsameddin Ali'nin gerçek ölüm tarihini verirken diğer taraftan da Bidlîsî'nin saray çevresine girdiği ve Sultan tarafından kabul gördüğünü belirten en erken tarihli kayıt olarak karşımıza çıkar⁵²¹. Bu kayda göre Bidlîsî Ekim 1503'ten hemen sonra Azadlu'dan ayrılarak İstanbul'a gelmiş ve sultanın huzuruna çıkmıştı. Diğer taraftan *Heşt Behişt*'i iki buçuk yılın ardından 1506 yılı ortalarında bitirdiği dikkate alınacak olursa onun bu yazım işine 1504 yılı başlarında başladığı sonucuna ulaşır ki bu da yukarıdaki bilgileri destekler.

⁵²¹ İn'am be taziye-i Mevlana İdris Münşi ki der vilayet-i Acem pedereş moteveffa şod. 13 Şaban 909 Câme: Çatma-i Bursa. Bkz. **Defter-i Müsveddat-ı İn'amat ve Tasaddukat ve Teşrifat ve İrsaliyyât ve Gayrihi 909-929**, s.33.

Neticede aşamalı olarak kat ettiği kimi zaman devam ederek kimi zaman da bir yere yerleşerek yaklaşık olarak iki yıl sürecek uzun ve tehlikeli bir yolculuğun ardından nihayet İstanbul'a, II. Bayezid'in sarayına gelmeyi başarmıştı. Venedikle olan barıştan hemen sonra gelmesi dolayısıyla padişahın İstanbul'da ikamet ettiğini biliyor olması gelişmeleri yakından takip ettiğini göstermektedir. Sultanın âlim ve fazıllara değer verdiğini bildiği için kendi ilmi kimliğini ön plana çıkaran Bidlîsî, Bayezid ile olan tanışıklığını ve onun adına kaleme aldığı *Mir'âtü'l-Cemâl* adlı eserini bu görüşmeye vesile yapmak istediğini şöyle anlatır:

Şeref ve iftiharım için gazi sultanın [II. Bayezid] dergâhına gitmek, yolunun toprağına adım atarak bütün insanların sığındığı yer olan kapısını tavaf, sultanla aşinalığım olduğu için, canı gönülden dualarımı arz etmek istedim. İlim ve fazilet onun nazarında kıymetli olduğu için ilmi bir hediye [i] *Mir'âtü'l-Cemâl* [i] bu görüşme için vesile kıldım. Kendisini görmeme icazet çıkınca küstahlıkla ileriye doğru bir adım attım. Eşiğini öptükten, felek gibi olan sarayının direklerine el sürüp tavaf ettikten sonra⁵²² onun bağışlar saçan elini öptüm ve huzuruna birkaç kitap bıraktım. Erbab-ı kemâle has olan bir fen ile *Mir'âtü'l-Cemâl*'i hazırlamıştım. Kitabın içine tefsir, meani ve beyan ilimlerinden çokça örnekler koymuştum. En fasih olan nazım ve nesirle [kitabı] onun yüce adıyla süsledim⁵²³.

Sultan ile olan aşinalığı hiç kuşkusuz Akkoyunlu sarayında münşi iken Sultan Yakub adına inşa ettiği en erkeni 1481 yılına ait birkaç mektuba ve daha önce bahsedildiği gibi babasının Bayezid adına bir eser kalem almasına dayanıyordu. Bu inşa sanatının ve hünerinin bir nebze de olsa sergilenmesi ve kendisini müstakbel hamisine beğendirmesi için bir yol olacaktı. Bunu pekiştirmek ve kaleminin gücünü göstermek için yazdığı eseri *Mir'âtü'l-Cemâl*'i Sultan Bayezid'e takdim etti. Bu eserin Bidlîsî'nin ideal yönetim ile ilgili fikirlerini içeriyor olması, içinde bulunduğunu söylediği kaos ortamında adalet, kanun ve şeriate riayet eden bir hükümdarın nizamını sürdürebileceği yönünde bir mesaj olarak algılanabilir. Daha açık bir ifadeyle içinde bulunduğu şartlar, "Akkoyunluların kanun ve şeriate aykırı uygulamaları"nın getirdiği yıkım ve kaos, onu kanun ve şeriate kafaya yormaya ve böyle bir eser kaleme almaya sevketmişti. Sultana takdim ettiği diğer kitaplar da onun adına ilk olarak kaleme aldığı ve Ramazan Bayramı vesile ile takdim ettiği

⁵²² Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 30.

⁵²³ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 632a-632b.

Risâle-i Münâzara-i Rûze ve 'İyd ve şehzadeler adına kaleme aldığı diğer eserleri olmalıydı.

Her ne kadar kalemi konusunda mütevazı olduğunu söylese de sultanın ağzından kendisini övmesi o kadar da mütevazı olmadığını gösterir. Bu görüşme esnasında padişahın, kendisine ait inşa örneklerini ile bazı ilmi risale ve telifatları okuduğundan övgüyle söz etmesi buna örnek gösterilebilir⁵²⁴. 1503–04 kışında geldiği Osmanlı sarayında sultan tarafından hoşça karşılanan Bidlîsî, şöhretinin sultan tarafından bilinmesine rağmen ilmi derinliği ve hünerinin sultan tarafından araştırılmasını şu satırlarla ifade etmektedir.

Yanında her ülkenin fazıl ve bilgini bulunduğu için benim sikkemi onların pazarına arzetti; onun fikir terazisinden geçip geçemeyeceğini araştırdı. Her ne kadar benim şöhretimi duymuşsa da yine de benim ilmi seviyemi araştırdı. Bu imtihanı geçince maden ocağım bakır ve altından bir ayar tuttu. Allah'a şükürler olsun ki sikkem halis çıktı ve muhlis olan güzellik yüzünü açtı⁵²⁵.

İddia ettiği gibi mektuplarının belagat yönünden Bayezid'i etkileyip etkilemediği bilinmez ancak Bidlîsî'nin kendisinden bu şekilde övgüyle bahsetmesi ve padişahın kendi eserlerini okuma ve takip etme imtiyazına sahip olduğunu göstermesi “söz meydanı”ndaki üstünlük ve yegânelik iddiasıyla açıklanabilir. Diğer taraftan ulemanın katıldığı bu ilmi meclislerde belirli konular etrafında tartışmalar yürütülerek “imtihan”a tabi tutulacak kişinin ilmi derinliğine bakılması bir gelenektir. Yezdli Kabulî'nin 1475 yılında Fatih'e takdim ettiği divanı İran'dan gelen şair ve ediplerin gerek padişah gerekse şehzade ve büyük devlet erkânı tarafından nasıl imtihana çekildiklerini gösteren ayrıntılarla doludur⁵²⁶. Kendisi de intisap aşamasında böyle zorlu bir imtihandan geçtiğinden bizzat bahseder. Dahası aşağıda da bahsedileceği üzere Ali Kuşçu ilk olarak Fatih'in sarayına intisap ettiğinde dönemin “Rum uleması” böyle bir tartışma yaparak onun ilmi derinliğini ölçme adı altında itibarsızlaştırmak istemişlerdi. Bidlîsî için yapılan bu toplantı onun ilmi seviyesini ölçmenin yanında eksikliğini bularak intisabının engellenmesi amacını da taşıyor olabilirdi. Nitekim hem İran hem de Osmanlı kaynakları bu ilmi tartışmaların

⁵²⁴ Bidlîsî'ye göre padişah ona şöyle hitap etmişti: “ Uzun zamandır ki sizin İran meliklerine ait belagat dolu yazışmalarınızı, ilmi risale ve telifatlarınızı okumuşuz.” İdris-i Bidlîsî, *Şelimşâhnâme*, Lala İsmail, nr. 348, vr. 17a/b.

⁵²⁵ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 632b.

⁵²⁶ Ertaylan, *Külliyât-ı Divân-ı Kabulî*, s. 24.

itibarsızlaştırmayı hedefleyen bir yönünün de olduğunu vurgulayan örneklerle doludur⁵²⁷.

Bidlîsî kendi tabiriyle bu imtihanı geçtikten sonra sultan onu en yakın çevresine tanıtmış ayrıca kendisine çeşitli inamlar vererek onu hac niyetinden de vazgeçirmişti⁵²⁸. “Sultanın lütuf ve merhameti sayesinde o hanedanın *duagûyân* ve *meddâhân* zümresine katılarak itibar bulmuştu ve dolayısıyla artık kendisini söz erbablarının safında görüyordu”⁵²⁹. “Mânâ pazarında nakdinin revaç bulması” bu ilmi heyetten gelecek olumlu görüşlere bağlıydı. Bidlîsî’nin bahsettiği bu ilmi yetenek araştırmasını yürüten ulema arasında tevcih ve tayinlerde sultan üzerinde etkisi olduğu bilinen ve ileride de görüleceği üzere Bidlîsî karşıtı muhalefetin başını çekecek olan Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi’nin de bulunduğu bilinmektedir. Hatta Bidlîsî’nin de bahsettiği gibi sultan tüm tayin ve tevcihlerde çeşitli mansıplara getirilecek kişilerin yeteneğini ölçme işini Müeyyedzâde’ye bırakmıştı. Aslında Bidlîsî, Müeyyedzâde’yi Devvânî vasıtasıyla gıyabında tanıyordu. Kendisini böyle bir mecliste Devvânî’nin şagirdi olarak takdim etmiş olması muhtemeldir. Bu durum Devvânî’nin şagirdi olmakla övünen Müeyyedzâde’de kıskançlık yaratmış olabilir. Nitekim 16. yüzyılda Osmanlı ve İran dünyasında kıskançlık sonucu himayesini kaybeden birçok âlimin varlığı bilinmektedir. Bundan dolayı “imtihan” esnasında Bidlîsî’nin intisabını zorlaştıracak şekilde onun aleyhinde görüş bildirmiş olması ve dolayısıyla ilk husumet kıvılcımlarının burada çıkmış olması muhtemeldir. Zira Müeyyedzâde’nin, görevi hak edecek ilmi kalitesi olmadığını ileri sürerek Molla Zamirî’nin Sahn-ı Semân’a atanmasına karşı çıkmış olduğunu bilmekteyiz⁵³⁰. Bidlîsî, Müeyyedzâde’nin tayin ve terfilerde II. Bayezid üzerindeki etkileri ve nüfuzu konusunda şunu söylemektedir:

Kendisi sultan tarafından Anadolu kazaskerliğine Hacı Hasanoğlu da Rumeli kazaskerliğine getirilmesine rağmen sultan onun fazilet ve bilgisine daha fazla rağbet ediyordu. Bundan dolayı sultan, âlimler ve fazılların

⁵²⁷ Örneğin Sultan Yakub zamanında Şiraz’dan Tebriz’e davet edildiğinde Tebriz’in o dönem ulemasından Şeyh Ebu İshak Tebrizî, Celâleddin Muhammed Devvânî’yi böyle bir mecliste itibarsızlaştırmak istemişti. Bkz., Seyyid Nur-Allah Shûshterî, **Mejâlis al-Muminîn**, c.2, s. 221-222.

⁵²⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 632b.

⁵²⁹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 522b; İdris-i Bidlîsî, **Kanun-ı Şehinşâh**, vr. 92b-93a.

⁵³⁰ Atıl, **The Formation of the Ottoman Learned Class and Legal Scholarship (1300–1600)**, s. 138–139.

yetiştirilmesi, hünermendler ve ariflerden hak edenlerin seçilmesi işini onun ayna gibi olan tedbir terazisinde deniyordu. Basiret gözlerini fikir göklerindeki ay ve güneş mertebesinde görüyordu. Zamanın fazıllarının ehliyet ve kudretinin tasdiki işini ona yönlendiriyordu. Faziletin doğru olan pazarında ilim ve fen sahiplerinin rütbelerini *hiç bilenle bilmeyen bir olur mu?* mazmununun tecrübesiyle ölçmek için adalet terazisini onun iktidar eline vermişti. Ağır taşların niteliğini ortaya koyma, ilim ve bilginliğin kıymetli ve kıymetsiz olan cevherlerini birbirinden ayırt etme işini o bilgi sarrafı arifin kifayet ve dirayet eline bırakmıştı⁵³¹.

Daha önce Acem'den gelenlere yaptığını bildiğimiz gibi Bayezid bu defa da huzuruna çıktıktan ve *Mir'âtü'l-Cemâl*'i takdim ettikten sonra muhtemelen Bidlîsî'ye ikamet edeceği bir hane ya da hane bedeli olarak inam verdi⁵³². Ne şekilde tahsis edildiğini bilemediğimiz bu hane Eyüb Ensârî'de idi ve hayatının sonuna kadar ailesi ve hizmetindeki köleleri ile orada ikamet edecekti⁵³³. Üçüncü bölümde ayrıntılı olarak değinileceği üzere bundan bir müddet sonra da bir imparatorluk kültür projesi olarak kendisine Farsça hanedan tarihi yazma görevi verildi. Aslında henüz daha Sofya'da iken yapmayı teklif ettiği bu işi şimdi resmen deruhte etmişti. Sultanın huzuruna çıktıktan ve kendi ifadelerine göre tarih yazım işini gerçekleştirecek donanım ve ehliyeteye sahip olduğu sultan tarafından tasdik edildikten sonra 1504 yılı ortalarında bu işe girişecek, iki buçuk yıl sürecek olan *Heşt Behişt* adını verdiği bu hanedan tarihini 912/1506 yılında büyük ölçüde (dibacesiz ve hatimesiz) tamamlayacak, üçüncü bölümde değinileceği gibi çeşitli sebeplerden dolayı eserin son hali ile takdimi akamete uğrayacaktı. Bu görevi deruhte etmesinden sonra yegâne hamisi olan padişah tarafından aylık verilen *müşahereden* başka kendisine saliyâne de tayin olundu⁵³⁴. Âşık Çelebi, II. Bayezid tarafından kendisine zeamet olarak Dupniçe kasabasının verildiğinden söz etmektedir. Dzerman Nehri kenarında yer

⁵³¹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 613a-613b.

⁵³² II. Bayezid, Şevval 910'da Acem'den gelen Sultan Ali'ye hane alması için 15000 akçe inam vermişti. Bkz., **Defter-i Müsveddat-ı İn'amat ve Tasaddukat ve Teşrifat ve İrsaliyyat ve Gayrihi 909-929**, s. 104.

⁵³³ Ailenin Eyyüb Ensârî'de ikamet ettiğini açık şekilde doğrulayan en erken kayıt Evâsıt-ı Receb 921/Eylül 1515 tarihli kadı sicilidir. Bu sicilde Bidlîsî'den 12 Receb 921/22 Ağustos 1515'te Üsküdar'da yakalanan Hırvat asıllı kölenin sahibi olması vesilesiyle bahsedilmektedir. Ayrıca burada kölenin Eyyüb Ensârî'de oturan Bidlîsî'nin oğlu Ebulmevâhib olduğu belirtilmiştir. Bkz., **İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919-927/M. 1513-1521)**, Haz. Bilgin Aydın-Ekrem Tak, İstanbul 2008, s. 202, 489.

⁵³⁴ Mecdî Mehmed Efendi, **Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri: Hadaiku's-Şakaik**, Haz. Abdülkadir Özcan, c.1, İstanbul 1989, s. 327.

alan Dupniçe Ovası'nın güney ucunda yer alan bu kasaba⁵³⁵ Bidlîsî'nin daha sonra da eserini yazmaya devam etmek için gideceği bir yer olacaktı.

Bidlîsî bu zorlu görevi devraldığında II. Bayezid yaklaşık yirmi üç yıldır tahtta bulunuyordu. Cem ile olan iktidar mücadelesini kazanmasının ardından Boğdan taraflarına düzenlenen askeri seferler, Osmanlı-Memlûk savaşları ve son olarak Osmanlı-Venedik savaşları ve bunun getirdiği toprak kazanımları padişahın yirmi üç yıllık uzun soluklu icraatı kabilindendi. Bu uzun ve yorucu savaşların ardından ilk defa 1503 yazından sonra padişah uzun bir dönem sefere çıkmayacak, iktidarının sonuna doğru yaşanacak taht kavgalarına kadar kısmen sakin bir ortam oluşacaktı. Bidlîsî'nin Osmanlı sarayına intisabı tam da bu sükûnet döneminin başına denk geldi. İstanbul'da kaldığı süre boyunca hiçbir askeri sefer ve savaş yaşanmayacaktı. O artık İstanbul'da alışık olmadığı yeni bir ortama girmişti. Acem kimliğine sahip birisi olarak kendisini yabancı hissettiği bu ortama kısa sürede uyum sağlamaya çalıştıysa da bu o kadar kolay olmayacaktı. Yıllardır aradığı güçlü ve zengin bir hami bulmasının ve kendi tabiriyle bir yerde karar tutmasının ardından Tebriz'de bıraktığı ailesini yanına getirtmek istedi. Şimdiye kadar ailesi, Safevî payitahtı Tebriz'de babası Hüsameddin Ali'nin koruması altında idi. Ancak kendisinin de Osmanlı sarayına intisap ettiği tarih olan 1504 kışında babasının ölümü üzerine artık annesi, eşi ve çocuklarına bakacak kimse kalmadığı için onları İstanbul'a getirtmesi gerekecekti. Bu tarihten hemen sonra kendisi gitmeden muhtemelen Tebriz'den gelen kervan kabileleri aracılığıyla annesi, eşi ve çocuklarını İstanbul'a getirtti.

من سكه زدم بقالب خوب او نیز زده و ليك مقلوب
روکش ز نحاس کی شود زر قلاب کجا و کیمیاگر*

2. 1. 2. Sultanın Sarayında Sıkıntılı Yıllar: Bidlîsî Karşısı Saray İçi Hizipleşme

1504 yılı ortalarından itibaren başladığı eserini iki buçuk yıl içinde dibacesiz ve hatimesiz sonlandıran Bidlîsî hem eserin yazım aşamasında hem de

⁵³⁵ Kiel, "Dupniçe" s. 3–4.

*Güzel kalıplarla iyi bir sikke bastım. O da basmış ancak sahte. Bakır kaplamayla altına döner mi? Kimyager nerede, kalpazan nerede?

sonrasında saray içinde ciddi bir takım sorunlarla karşılaştı. Aslında aşağıda bahsedileceği gibi Bidlîsî, Osmanlı sarayında bu tür sorunlarla karşılaşan ilk Acem olmadığı gibi hem *Acem* hem de *Rumî*leri hedef alan kıskançlığa dayalı hizipleşme ve himayeyi sonlandırma amaçlı gözden düşürüp itibarsızlaştırma faaliyetleri 16. yüzyılda saray çevresinde sıklıkla yaşanan bir durumdu. Yaşadığı sorunların en başında sarayda Bidlîsî karşıtı oluşturulan ve onun aleyhinde gözden düşürücü siyasi propaganda yapan içlerinde vezir ve kazaskerlerinde bulunduğu hizbin faaliyetleri gelmekteydi.

16. yüzyıl Osmanlı sarayında hami-kul arasındaki patronaj ilişkisine bakmak Bidlîsî karşıtı oluşturulan hizbin perde arkasını daha iyi anlayabilme noktasında fikir verebilir. İlk olarak, bir Acem bürokratı ve seçkini olarak saray çevresine girmeyi başaran Bidlîsî, münşiliğinin ötesinde onu önce *mollalık* ardından *mevlanalık* derecesine taşıyacak olan bir bilgi, kültür ve dünya görüşüne sahipti. Acem medreselerinde aldığı ve güvendiği eğitimi, Tebriz'in entelektüel atmosferinde yetişmesi, Şiraz'da Devvânî gibi İslam dünyasında tanınan çağının büyük bir mutasavvıfının şagirdliğini yapması, padişahla Sultan Yakub ve Göde Ahmed vasıtasıyla olan tanışıklığı ve bunların getirdiği özgüven tüm diğer selefleri gibi kendisine de Osmanlı sarayında ilerlemeyi sağlayacak, kariyer elde edecek bir fırsat sunacaktı. Daha bu kariyerinin başlangıcında iken “saray tarihçiliği” vasfını elde etmesi onun bu kariyer basamağını hızlıca tırmanacağına işaret ediyordu.

15. ve 16. yüzyıl Osmanlı dünyasında, bilimin ve sanatın koruyucuları olma iddiasında bulunan padişahların İran'daki âlim ve sanatkârları türlü inamlarla cezbetmeye çalıştığı, Acem medreselerinde eğitim görmüşlerin el üstünde tutulduğu⁵³⁶, bu maksatla Acem medreselerinden eğitim alıp gelenlerin en iyi mansıplara getirildiğini göz önüne alacak olursak 16. yüzyıl İslam dünyasının önemli siyasi figürleri ile olan tanışıklığı ve büyük mutasavvıf ve filozofları olarak bilinen

⁵³⁶ 16 yüzyıl tezkirecisi Sehî Bey'in (ö. 1548) bu konuya verdiği örnek Osmanlıda Acem sanatkâr, âlim ve bürokrat algısını anlamamız açısından oldukça çarpıcıdır. Sehî Bey bu konuda şunları yazmaktadır: “Leâlî, Sultan Mehmed'in musahibi idi. O zamanda Acemlere ziyadesiyle rağbet olduğundan o da kendisini Acem diye tanıtarak hayli hürmet gördü. İstanbul'da Yedikule civarındaki kilise Kılıç Baba tekkesine dönüştürülerek buna verildi. Sultanın ihsan ve inamlarıyla zengin oldu. Sonradan sahte Acem olduğu duyulunca sultan başta tekke olmak üzere elindeki her şeyi aldı ve fakir düştü”. Günay Kut, *Heşt Bihişt: The Tezkire by Sehî Beg*, (Sources of Oriental Languages and Literatures 5) ed. Şinasi Tekin-Göntül Alpay Tekin, Harvard Üniversitesi Basımevi, 1978, s. 207–208.

Câmî, Devvânî ve Gülşenî'nin hizmetlerinde bulunmayı imtiyaz olarak gören ve Bayezid'i adeta kendisine hayranmış gibi takdim eden Bidlîsî'nin sahip olduğu bu entelektüel geçmişe ve güçlü referanslarına dayanarak nasıl büyük bir özgüven ve hatta ileri giderek büyükleme havasına girdiğini daha rahat anlayabiliriz. Bidlîsî, Osmanlı padişahlarının İran uleması ve sanatkârlarını İstanbul'a çekmek için giriştiği türlü teşebbüslere Fatih örneğini verirken aslında bu örnek üzerinden kendisinin de içinde bulunduğu bu İran ulemasını eşsiz ve imtiyazlı bir konuma getirme çabasını şu şekilde yansıtır:

Sultan Mehmed, Mevlana Ali Kuşçu'yu Horasan'dan Rum'a getirmek için kendi hazinesinden mağribî kırmızı altınlar gönderilmesini emretti. O, Mevlana Ali Kuşçu'nun gönül kuşunun bu hüsrevane inamlar karşılığında bilginin koruyucusu olan kendisinin devlet yuvasında uçmasını, her daim göğün dokuzuncu tabakasını kendisine yuva ve gezinti alanı yapan o kuşun dirhem ve dinar tuzağına düşmesini ümit ediyordu. Ali Kuşçu Horasan'dan Rum'a geldiğinde sultan onu Rum'un bütün ulema zümresi içerisinde en itibarlı konuma yükseltti⁵³⁷.

Üçüncü bölümde daha detaylı bahsedileceği üzere Bidlîsî, kaleminin kuvvetli olduğunu övünerek yazarken bir tarafa da şimdiye kadar tarih yazımı anlamında doğru düzgün eserler verilmediğini “sultanın destanlarını Türk diliyle yazan Rum fazıllarının eserleri arasında bahsedilmeye değer bir şey yoktu⁵³⁸” şeklinde dile getirerek yapılmış çalışmaları küçümseyecek, “belagat sahibi beliglerden olmayan bazı Türklerin tarih kitaplarına boş yere verilen inamları⁵³⁹” eleştirecek, bu işin üstesinden ancak kendisinin geleceğini yakın çevresine telkin ederek kendisine büyük bir rol biçecek ve muhtemelen ilk dikkatleri de bu noktada üzerine çekecekti. Öyle ki inşa sanatındaki yegâneliğini ve hünerini yansıttığı bu satırlarla hem rakiplerini küçümsemesi hem de beklentilerini yüksek tutması takındığı tavır konusunda fikir vericidir:

Benim bülbülüm nağmeler söylemeye başlayınca, çayır kuşları nağme söylemekten vazgeçerler. Bülbülüm gülün yapraklarına bakarak nağmeler ve güzel sözler okur, diğerlerinin nağmeleri ile niye ilgilenisin ki. ...Aynı arş kuşu gibiyim, her sabah erkenden nağmemi söylerim. Sesim ve âvâzemden

⁵³⁷ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 33a-33b.

⁵³⁸ Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 32.

⁵³⁹ TSMA e.5675.

dolayı şehrin bütün kuşları işte zamanı söyleyen budur diye şakımaya başlarlar⁵⁴⁰.

İkinci olarak da hamilik meselesine değinmek konunun anlaşılması bakımından önemlidir. II. Bayezid, Bidlîsî'nin saraydaki yegâne hamisi idi. Ancak sultan saraydaki tek hami de değildi. Hamilik geleneğinin sultandan daha aşağıya yayılan bir geleneğe dönüşmesi Fatih döneminde başlamıştı. Padişahın altında aralarında şehzadelerin de bulunduğu bu hamiler hamiliğin getirdiği itibarın peşinde olmanın dışında himayesindeki bazı kimseleri takdim etmek suretiyle kendilerini padişaha faydalı bir kul olarak tanıtmaya saikiyle de hareket ediyorlardı⁵⁴¹. Örneğin II. Bayezid'in nişancısı Tacizâde Cafer Çelebi, Rumeli kazaskeri Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi, Defterdar Pîrî Paşa, vezirleri Kasım ile Hadım Ali Paşalar da aynı zamanda şairleri ve sanatkârları destekleyen hamilerdendi⁵⁴². Bunlardan Müeyyedzâde, gençlik yıllarında Şehzade Bayezid'in himayesine girmişti. Amasya'da Şehzade Bayezid'in yanında iken genç şehzadeyi uyuşturucu madde müptelası yaptığı ithamıyla Fatih'in korkusundan İran'a kaçmak durumunda kalmıştı. İran'da iken Devvânî'nin Şîrâz'daki medresesinde eğitim almıştı. II. Bayezid'in tahta cülusundan sonra döndüğünde bir müddet Edirne kadılığı yapmış ardından Anadolu ve Rumeli kazaskerliğine getirilmiş, sultanın yanındaki en nüfuzlu kişi mertebesine yükselmişti⁵⁴³. Sahip olduğu nüfuzun yanında Devvânî'nin ekolünden gelen birisi olarak bir taraftan Devvânî ile doğrudan bir ağ kurması sayesinde sultana tanıtmak ve onlara referans olmak yoluyla İran'dan gelen medrese arkadaşlarının himaye edilmelerini sağlarken diğer taraftan da kendisi doğrudan Kemalpaşazâde, Ebussuud, Hâfız-ı Acem, Zâtî ve Necâtî gibi birçok âlim ve şairi himayesine alıyordu⁵⁴⁴ ve aynı zamanda mülazım ve muidlere icazet veren bir merci konumundaydı⁵⁴⁵. Müeyyedzâde, kendi talebelerinden Kemalpaşazâde'nin hamisi

⁵⁴⁰ Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 37, 41.

⁵⁴¹ Emine Fetvacı, **Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayının Gözüyle Resimli Tarih**, İstanbul 2013, s. 19–20.

⁵⁴² İsen-Durmuş, **II. Selim Dönemi Sonuna Kadar Osmanlı Edebi Hamilik Geleneği**, s. 39–40.

⁵⁴³ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 613a.

⁵⁴⁴ Mustafa İsen, **Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım**, Ankara 1994, s. 166; Hasan Aksoy, "Müeyyedzade Abdurrahman Efendi", **DİA**, c. 31 (2006), s. 485.

⁵⁴⁵ Rumeli kazaskeri Mevlana Müeyyedzâde bir müderris olarak II. Bayezid döneminde Mevlana Davud, Mevlana Bedreddin, Mevlana Mahmud Çelebi, Mevlana Süleyman ve Mevlana 'Ubeyd gibi mülazım ve mu'idlere icazet vermişti. **TSMA**, d. 9555, 29 Z. 921.

olarak onun yevmî otuz akçe ile Edirne'deki Ali Bey Medresesi'nin müderrisliğine getirilmesine ve kısa bir süre sonra da II. Bayezid'in himayesine girerek otuz bin akçe ile Türkçe bir hanedan tarihi yazmasına aracı olmuştur⁵⁴⁶. Amasya'nın entelektüel ortamında yetişip Müeyyedzâde'nin aracılığıyla Bayezid'in himayesine girmiş olan Kemalpaşazâde kısa zamanda da kendisine Türkçe bir tarih yazma görevi verilmişti.

Vezir Hadım Ali Paşa da Bidlîsî karşıtı olarak karşımıza çıkacak olan ve padişahın yanındaki en nüfuzlu kişilerden bir diğerydi. Sultanın tahta cülusunun başında Karaman beylerbeyi idi. Daha sonra önce Rumeli beylerbeyliğine getirilmiş, ardından 892–903 (1486–87/1497–98) yılları arasında bir müddet vezaret mansıbında kalmıştı. 912 (1506–07) yılında tekrar vezirlik mansıbına geldiğinde artık eskisinden daha da nüfuzluydu. Bidlîsî onun bu son göreve gelişi için şunları yazmaktadır:

Sultan onu iyi karşıladı, hürmet etti. Taktığı taçla onun başını göklere kaldırdı. Veziriazamlık mesnedini, divan erkânındaki önceliği ve mülkî işlerdeki kontrolü ona bıraktı. Mülk, din, adalet ve kanun işlerinin anahtarlarını onun ihtiyat eline verdi⁵⁴⁷.

Hadım Ali Paşa nüfuzunun yanında şiire vakıf birisi olarak Mevlana Nihânî, Zâtî ve Mesihî gibi şairleri himaye edip musahipliği ve kâtipliği mertebesine yükselterek kendi etrafında entelektüel bir çevre oluşturmuştu⁵⁴⁸. Bahsedilen bu şairler bu aracı hamiler vasıtasıyla şiirlerini padişaha ulaştırıyorlar, karşılığında inam veya mansıp alabiliyorlardı. Bidlîsî, Ali Paşa'nın hamilik şöhretini “Doğrusu o günlerde bu iyi huylu vezirin şöhreti Arap ve Acem memleketlerine dek yayılmıştı. Hacet ve istek sahibi herkes yardım görme ümidiyle ona koşuyordu. Onun cömertliğini ve ahlakını duyan herkes hayır ve esenlik duasıyla onu övüyordu.” satırlarıyla anlatmaktadır⁵⁴⁹.

15. yüzyılın sonunda Osmanlı sarayında patronaj sistemindeki zorlukları en iyi anlatan, hamisiz ulema, şura ve sanatkârların hiçbir şey yapamayacağını özetleyen kişi 1490 yılında *Selâtinname* adlı eserini tamamlayan Kemâl olmalıdır.

⁵⁴⁶ Şerafettin Turan, “Kemalpaşazade”, *DİA*, c. 25 (2002), s. 238.

⁵⁴⁷ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 606a.

⁵⁴⁸ Sehî Bey bunlardan Nihânî'nin şiirlerinde Kızılbaşlık karşıtı mutaassıp bir dil kullandığından bahseder. Bkz. Kut, *Heşt Bihişt: The Tezkire by Sehî Beg*, s. 258–259.

⁵⁴⁹ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 605b.

Türkçe manzum olarak kaleme aldığı eserinin Farsça olmayışından dolayı itibar edilmediğinden yakınan Kemâl, hami edinmek için dostlarının kendisine verdiği tavsiyeleri şu satırlarla anlatır:

Seni sana gerekse can u dilden, bunların eteğin hiç koma elden. Bunlar şefkat edip kılsa nazar ger, olursun halkı içinde muteber. Bunlardan olmazsa sana derman, düşüp elden ayağa kaldın iy can. Dahi anlar durur insan-ı kâmil, olur katında her maksûd hâsıl. Bunlar düşmüş olanlar rehberidür ki sanma sen buları serseridür. Olurlar hizmetinde olma hâmûş, dut eteğin olmağıl [sen] ferâmûş⁵⁵⁰.

Kemâl, II. Bayezid adına kaleme aldığı *Selâtnâme* adlı eserini bir mansıp elde etme ümidiyle paşalara, vezirlere ve sultana takdim etmek istemişti. Ancak çevresi tarafından paşa ve vezirlerin Türkçe değil Farsça eserlere rağbet ettikleri konusunda uyarılması, Fatih döneminden beri devam edegelen Farsça'nın Osmanlı sarayındaki prestijinin hala devam ettiğine işaret eder. Fatih döneminde onun patronajı altındaki İranlı Farsça manzum tarih yazıcıları Osmanlı sarayında bu işi adeta tekeline almışlardı ve *Rumîler* az da olsa Farsça'yı yazın dili olarak kullanmakla beraber eserlerini daha çok Türkçe kaleme aldıkları için pek fazla beğenilmiyorlardı⁵⁵¹. Kemâl'in kendi tecrübesi üzerinden hamisiz bir şair veya sanatkârın hiçbir şey ifade etmediği ve 15. yüzyılın sonunda Osmanlı sarayında himaye edilmede Farsça'nın çok ağır bir etkisi olduğu anlatısı bu atmosferi iyi resmeder niteliktedir⁵⁵².

Bütün bu hami-kul ilişkisi göz önünde tutulduğunda şunlar söylenebilir ki; 16. yüzyılın başında Osmanlı sarayında başta sultan olmak üzere birden fazla hami bulunuyordu. Bu himaye edilenler hamilerine sundukları eserleri doğrultusunda himaye ve inayet görüyorlardı. Mesleğine göre eğer münşi ise kâtipliğe, ulemadan ise müderrislik, kadılık gibi ilmiye mansıbına tayin ediliyordu. Sanatçılar, patronun gözüne girmek için rakiplerinden daha mükemmeliyi ortaya koyma çabasındaydılar. Hem askerî hem de idarî sistemde tayin ve terfiler en yakın amirin tavsiyesi ile mümkündü. Dolayısıyla himaye edilenler için her türlü nimet ve mertebe yalnızca

⁵⁵⁰ XV. Yüzyıl Tarihçilerinden Kemâl: *Selâtnâme* (1299–1490), Haz. Necdet Öztürk, Ankara 2001, s. 209–210.

⁵⁵¹ Sara Nur Yıldız, “Ottoman historical writing in Persian, 1400–1600”, *Persian Historiography*, Ed. Charles Melville, London-New York 2012, s. 437–438.

⁵⁵² Kemâl, *Selâtnâme*, s. 207.

hamilerinden kaynaklandığı için bunu elde etmek isteyen adaylar kıyasıya bir rekabete giriyor, bu uğurda haset, entrika ve yaltakçılıktan geri kalmıyorlardı. Her hami de kendi himayesindekileri terfi ettirmek için diğer rakip hami ile kıyasıya rekabet içersine girebiliyordu⁵⁵³. Örneğin Necâtî'nin, divanını hamisi Müeyyedzâde'nin adına kaleme aldığı için Müeyyedzâde'nin rakipleri olan diğer vezirlerin hışmına uğradığı bilinmektedir⁵⁵⁴. Bu durum aynı zamanda birer hami olan vezirlerin birbirleriyle olan rekabet ve düşmanlığını gözler önüne serer.

Bu mansıp elde etme işi içinde yerli ulema ve sanatkârlar ile Acemden gelip el üstünde tutulanlar arasında haliyle ciddi rekabetler yaşandığı bir gerçektir. Bunun bir yansıması olarak dönemin şuara tezkirelerinde Rumî şairler ile Acem şairlerinin kıyas edilmesi, Osmanlı şairlerinin Farsça şiir de yazabilme gücünde oldukları bir üstünlük nişanesi olarak belirtilmiştir. Ayrıca Fatih zamanından beri saray ve çevresinde, İran'ın yüksek saray kültürü ve köklü medrese geleneğinden gelen ilim ve sanat erbaplarına karşı bir üstünlük ve yarışma eğiliminin olduğu bilinmektedir⁵⁵⁵. Saray çevresinde yer almak ve himaye edilmenin Acem olmakla mümkün olduğunun düşünüldüğü ve bundan dolayı Acem aydınlarının akın akın geldiği, Acem'e giden birçok Osmanlı âlimi ve şairinin dönüşte üstat olarak karşılandığı erken dönemlerden itibaren sarayda İranlı âlim ve sanatkârlara karşı ayrımcı bir tutum takınıldığı bilinmektedir. Önemli bir mansıp edinmek için kendisine Acem'den gelme süsü verenlerin bulunduğu bir ortamda haliyle yerli Osmanlı âlimleri ve sanatkârları ile onların hamilerinin, kendilerini imtiyazlı ve üstün konumda hisseden Acemlere verilen bu ayrıcalıktan şikâyet etmelerine, onlara karşı bir kıskançlığı da yol açacaktı⁵⁵⁶. Örneğin Bidlîsî karşıtı hizbin başını oluşturan Hadım Ali Paşa'nın himayesindeki şair Mesihî "*Mesihî, gökten insen sana yer yok, yürü var gel ya Arab'dan ya Acem'den*" dizeleriyle saraydaki patronaj ve intisap ilişkilerinde Acem olmanın ne derece belirleyici olduğunu bu şekilde özetlemekte ve bu durumdan şikâyet etmekteydi.

Acem'den gelenlere karşı oluşturulan hizipleşmenin hedefindeki Bidlîsî bu anlamda ilk örnek değildi. Örneğin Ali Kuşçu'nun itibarlı bir mevkîye getirilmesi ve

⁵⁵³ İnalcık, *Şair ve Patron*, s. 16, 28.

⁵⁵⁴ Latîfî Tezkiresi, Haz. Mustafa İsen, Ankara 1999, s. 86.

⁵⁵⁵ İnalcık, *Şair ve Patron*, s. 21.

⁵⁵⁶ İnalcık, *Şair ve Patron*, s. 13.

sultan tarafından el üstünde tutulmasından rahatsızlık duyan bir kısım “Rum uleması”nın ona olan muhalefeti Bidlîsî şöyle anlatır:

Fazilet erbabından addedilen Rum ulemasından bir kısmı Ali Kuşçu’nun böyle itibarlı bir mevkie getirilmesi ve sultan tarafından el üstünde tutulmasından dolayı onu kıskanmaya başlamışlardı. Rum uleması muhalefet bayraklarını dalgalandırıp onunla ilmi bir tartışmaya girmek için sultandan izin istediler. O mevlananın sözlerine itiraz ve muhalefet ederek akılları sıra hataya düşürerek böyle bir bilgini itibarsızlaştırmayı hesaplıyorlardı⁵⁵⁷.

Yezdli Kabulî’nin Osmanlı sarayında yaşadıkları da seleflerinin başına gelenden farklı olmadığı gibi İranlılara karşı takınılan tutumu yansıtan bir diğer örnektir. Fatih’in himayesindeki Kabulî, divanında her vesile ile padişahın huzuruna çıkmasını kıskananların bu işe mani olduklarını, inam almasını istemeyen ve engelleyen vezirler bulunduğunu, neticede kendisini gözden düşürmeyi başardıklarını açıkça ifade eder⁵⁵⁸. Öte taraftan 16. yüzyılın bir diğer meşhur şehnamecisi Arifi’nin de kendi döneminde saray içindeki buna benzer bir hizbin hedefi olarak itibarsızlaştırılmak istenmesi Osmanlı sarayındaki İranlı algısının hala devam ettiğini gösterir niteliktedir⁵⁵⁹. Buraya kadar verilen örneklerden himaye edilen ulemaya karşı hizipleşme ve kıskançlıkların sadece Osmanlı sarayında yaşandığı sonucu çıkarılmamalıdır. Patronaj ilişkisi çerçevesinde açıklanabilecek bu duruma İran dünyasında da sıklıkla rastlanmaktaydı. Firdevsî böyle bir kıskançlık ve iftira sonucu Gazneli Mahmud’un himayesinden çıktığı gibi Bidlîsî’nin çağdaşı olan İranlı Melik Ümmî böyle bir akibeti yaşadığını “hangi şehriyarın yanına gidip, hizmetinde kaldıysam kıskançların yüzünden ayrılmak zorunda kaldım⁵⁶⁰” sözleriyle özetler.

Bidlîsî 1504 kışında girdiği saray çevresinde böyle bir hami-kul ilişkisi ile karşılaşmıştı. Acem’den gelen bir âlim ve bürokrat olarak el üstünde tutulması, doğrudan sultanın himayesinde bulunması dolayısıyla rakiplerine fark atması, sultanın himayesine girdikten sonra kendisine saray tarihçiliği vasfı ve bununla beraber müşahere, salyane ve ikta tahsis edilmesi, bütün bunların üzerine Acem olmanın verdiği büyük bir özgüven ve büyüklenme içinde rakiplerini küçümsemesi,

⁵⁵⁷ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 33b.

⁵⁵⁸ Ertaylan, **Külliyât-ı Divân-ı Kabulî**, s. 18–19.

⁵⁵⁹ İdris-i Bidlîsî, **Selim Şah-nâme**, s. 60.

⁵⁶⁰ Melik Ümmî, **Şâhnâme az goftar-i Melik Ümmî**, vr. 11b.

sultanın altında bulunan hamilerin dikkatini çekmiş, başını derde sokmaya yetmişti. Bidlîsî karşıtı ortaya çıkan hizip, onun saray tarihçiliğiyle yetinmeyip bürokraside daha yüksek bir makam beklentisi içinde olması, buna karşın sultanın altındaki diğer hamilerin de kendi çevresinde olanların tayini ve terfiinde böyle ciddi bir rakiple karşılaşmaları çerçevesinde okunabilir.

Gerçekten de hem 1512 yılında Mekke’de iken Sultan Bayezid’e yazdığı mektubunda hem de *Şikâyetnâme*’sinde hanedan tarihi yazma görevine başladığı zaman sultan tarafından kendisine makam, mevki ve mali yönden türlü vaatler verildiğinden ve bunların sultan tarafından sürekli dile getirildiğinden bahsetmektedir⁵⁶¹. Bununla beraber ne gibi bir makam vaadi olduğuna dair en ufak bir ipucu vermez. Üçüncü bölümde detaylı bahsedileceği gibi II. Bayezid döneminde kaleme aldığı eserlerinde yansıttığı kanun takıntısı ilmiye-kalemiye kökenli birisi olarak nişancılık gibi bir makama talip olduğunu düşündürebilir. Hem her ne kadar Osmanlı kanunlarının bu konudaki teamülü açıksa da kendisi gibi Tebriz’den gelen Ebu İshak Tebrizî bir müddet Fatih’in nişancılığını yapmıştı. Kısa süreli İstanbul ikametinin ardından tekrar Tebriz’e dönen Ebu İshak Tebrizî, Bidlîsî’nin de bulunduğu Sultan Yakub’un meclislerine katılmış, bu sayede Bidlîsî daha Tebriz’de iken Osmanlı sarayındaki işleyiş hakkında içeriden birisi vasıtasıyla bilgi sahibi olmuştu.

İşte Bidlîsî’ye sultan tarafından verilen makam vaadi ve ileride bürokraside kaydedeceği olası hızlı yükselişi, kendi tabiriyle “Hüdavendigâr’ın bu fakire duyduğu muhabbet, merhamet ve inayet herkesin kıskançlığına yol açmıştı”⁵⁶². Kıskançlık her ne kadar intisaptan mahrum bırakılanların sığındığı bir neden ve sıklıkla işlediği bir konu ise de gerçekte karşılığı olan bir durumdu. Örneğin II. Bayezid’in emriyle şahname türünde bir eser kaleme alan İranlı Melik Ümmî de aynı dertten mustarip olduğunu 1486’da kaleme aldığı “hangi şehriyarın yanına gittiysem ve hizmetinde kaldıysam kıskançların yüzünden hizmetinden ayrılmak zorunda kaldım”⁵⁶³.” satırlarıyla ifade ediyordu. Bu saydığımız nedenlerden dolayı saraya gelmesinin daha ilk zamanlarında sultan hariç diğer bir kısım saray erkânı tarafından

⁵⁶¹ TSMA, e. 5675; İdris-i Bidlîsî, **Hest Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 635b.

⁵⁶² TSMA, e. 5675.

⁵⁶³ Melik Ümmî, **Şâhnâme az goftar-i Melik Ümmî**, vr. 11b.

pek hoş karşılanmamış, böylece Bidlîsî ile karşıtları arasında ciddi bir kutuplaşma başlamıştı. Bu kutbun bir tarafını oluşturan Bidlîsî'nin sultan dışında destekçisi yok denecek kadar az iken karşı tarafın gücü daha fazlaydı ve ilerleyen aşamalarda sultanı da yanına çekmeyi başaracaklardı.

Bidlîsî başlangıçta sultana ulaşan himaye hiyerarşisinin alt hamilerden itibaren başladığını yakından gördükten sonra hem iyi ilişkiler geliştirmek hem de sultanla iyi ilişkiler sağlamak için bu alt hamilere şiirler yazarak onların dikkatini çekmeye çalıştı. Hem alt hamiler üzerinde olumlu bir hava bırakmak sultanın görüşlerini de olumlu yönden etkilemekteydi. Bu maksatla Defterdâr Pîrî ve Leys Çelebilere, Davud, Mustafa ve İskender Paşalara ve daha sonra baş düşmanı olacak olan Hadım Ali Paşa'ya kasideler sundu. Özellikle bunlar arasından Ali Paşa'nın bir alt hami ve sultana giden yok üzerinde bir nüfuzlu bir aracı hami olduğunu bildiği için ilişkilerinin ilk evresinde ona övgü dolu şiirler yazdı. Ali Paşa'ya bir sefer dönüşünde yazdığı dörtlülükte onun sevgisini kazanmak istediği açıkça anlaşılır:

Seni yâd etmek benim kalbimin yegâne tesellisidir, seni hatırlamakla gamlı olan gönlümü tedavi ediyorum. Kalbim senin harimine ulaşmaktan mahrum olunca senin yokluğunda mahrumiyet ve ümitsizlik benim yoldaşım oldu⁵⁶⁴.

Bidlîsî başlangıçta Müeyyedzâde ile de ilişkilerini iyi tutmaya çalıştı. Müeyyedzâde'nin Galata'daki evinin bahçesinde Kadızâde-i Acemî ve Tâcîzâde Cafer Çelebi'nin de aralarında bulunduğu birçok isimle ziyafetlere ve çeşitli ilmî tartışmalara ve inşa sanatı müsabakalarına katıldığı bilinmektedir. Hatta oğlu Ebulfazl Mehmed'in, Müeyyedzâde'den dersler aldığı, Müeyyedzâde kazasker olduğunda onu terakki ettirdiğinden Âşık Çelebi bizzat bahsetmektedir⁵⁶⁵.

Bidlîsî'nin, II. Bayezid'ten geriye doğru yazmaya başladığı eserinin ilk yani Bayezid dönemine ait kısımları⁵⁶⁶ dikkatle okunduğunda hem Hadım Ali Paşa hem de Müeyyedzâde için kaleme aldığı övgü dolu satırları en azından daha başlangıçta iki taraf arasında ciddi bir düşmanlığın ve çekişmenin olmadığı, kıskançlık olsa bile

⁵⁶⁴ İdris-i Bidlîsî, **Murasele ile Ali Paşa (Kasâid Münşeât ve Mürâselât)**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1888, vr. 149b.

⁵⁶⁵ **Meşa'irü's-Şu'ara or Tezkere of Âşık Çelebi**, Haz. G. M. Meredith-Owens, London 1971, s. 195b, 261a.

⁵⁶⁶ Eserini yazarken belli bir sıra takip etmediği onun satırlarından anlaşılabilir. Örneğin II. Bayezid dönemini anlattığı kısımda Davud Paşa ile ilgili olarak “ onun, kutlu sultan Mehmed dönemindeki destanları anlatılacaktır” ifadesi ilkin Bayezid dönemini yazmaya başladığını, ardından geriye doğru bir sıra takip ettiğini gösterir.

dikkatleri üzerine çekmemek için Bidlîsî'nin her iki rakibini de sınırsız övgü yağmuruna tuttuğu görülür. Örneğin “zamane Âsaf”ı, muzaffer naib, yüce şanlı vezir, cihanın halifesinin halifesi” şeklinde tavsif ettiği Hadım Ali Paşa'yı, Koron'un fethindeki başarısından dolayı Hz. Ali ile özdeşleştirdiği⁵⁶⁷, Karaman'da huruç eden eski hanedan üyelerinden birinin başlattığı hareketi paşaya ayırdığı bir bölümde anlatırken onun diplomasideki üstünlüğünü ve siyaset adamlığını öve öve bitiremediği dikkat çeker. Hadım Ali Paşa'nın yaptırdığı camiye tarih dahi düşen⁵⁶⁸ Bidlîsî bariz bir şekilde eserinin ilk versiyonunda kalemini Ali Paşa'yı övmeye ve hoşnut etmeye de hasretmişti.

Bidlîsî'nin hoşnut etmek istediği, çıkarlarını gözettiği bir başka kişi de Müeyyedzâde idi. Kazaskeri, ulemaya saygılı, onları destekleyen, daha tanışmadan çok önce Devvânî vasıtasıyla şöhretini duyduğu birisi olarak takdim etti. Hatta *Heşt Behişt*'i kaleme alırken kendisine sürekli yardımı olduğunu “sürekli belagatle dolu olan kendi cevher kelimalarıyla anlatılmak istenen meramı ve yazılmak istenen manayı bu fakire telkin ediyordu. Bu hakir kul ona dua ve şükr takdiminde acizdir. Kırık kalemi ise onu övmeye çaresizlik ve utangaçlık içindedir.” sözleriyle ifade etti⁵⁶⁹. Kazaskerin inşa hünerini okuyucuların dikkatine sunmak için bir bölüm bile ayırmıştı. Gerçek maksadı kendi tabiriyle sultanın yaptıklarını hatırlatmanın yanında böyle nüfuzlu devlet erkânının bahsine kitabında yer vererek onları ölümsüzleştirmekti. Bu bölümde Moton ve Koron fetihlerinden sonra Kanısav Gavri'ye yazdığı fetihnameyle sultan dâhil herkesin beğenisini topladığını şu sözlerle aktardı: “Marifet sahibi sultan bütün yazılanlara baktıktan sonra onlar arasından âlimlerin âlimi, mana ülkesinin valisi, sultanın kazaskeri ilim ve hikmetleri kendisinde toplayan Kadı Müeyyedü'l-mille ve'd-din Abdurrahman'ın –bu fakirin dili onu zikretmeye yetmez- hikmet dolu inşası ön plana çıktı. İnşasını kendi göz terazisinde tartan fazilet-perver sultan, onun inşasının diğer bütün yazılanlardan

⁵⁶⁷ “Gaza yolunda herkes çaba sarfettiyse de neticede kâfir kalesinin kapısını Ali söktü.” ifadeleriyle aslında paşa ile Hayber Kalesi'nin kapısını söken Hz. Ali arasında bir ilişki kurmuştu. Bkz. İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 316b, 318b.

⁵⁶⁸ “Cuma ve cemaatin akdedildiği en güzel zamanda 912/1506–07 senesinin bir Cuma gününde orada Cuma namazı eda edildi. Bu kırık kalpli tarafından caminin tamamlanmasına bir tarih düşüldü.” İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 357.

⁵⁶⁹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 369a-370a.

üstün olduğunu anladı ve kabul etti⁵⁷⁰.” Ayrıca örnek olması açısından o fetihnameyi kitabına kopyaladı. Bir taraftan onu överken diğer taraftan da ondan bahsettiği bölümlerde Devvânî’nin meclislerine katılanın sadece Müeyyedzâde olmadığını vurgulamak ve bu yolla Devvânî’nin sohbetinde bulunmanın getireceği prestijden faydalanmak adına bazı hikâyeler ekledi. Örneğin şahsî tanışıklığından çok önce Şîrâz’da yanına gittiği Devvânî’den, Müeyyedzâde ile ilgili övgü dolu sözler işittiğini kaydetmişti. Özellikle burada Devvânî ile ilgili “Mevlana Devvânî bu fakirin [İdris-i Bidlîsî] üstadı ve babası mertebesindeydi, onun kutsî sohbetlerinde bulunuyordum⁵⁷¹” satırları aslında Müeyyedzâde’nin kendisi için övünç kaynağı olarak gördüğü Devvânî’nin *rahle-i tedrisinden* geçme prestijine ortak olmak şeklinde okunabilir. Bidlîsî’nin kendisini de Devvânî’nin *rahle-i tedrisinden* geçtiğini hatta daha ileri giderek onu babası mertebesinde görmesini hissettirmesi alttan alta bir rekabet ortamını doğurmuş olabilir.

Ancak her iki isimle olan iyi ilişkilerinin fazla uzun sürmediğini, ilişkilerin ilerleyen aşamalarda kendisini kıskanmaları nedeniyle bozulduğunu Bidlîsî’nin çeşitli vesilelerle yazdığı mektuplarından ve kasidelerinden çıkarmak mümkündür. Saray erkânıyla olan yakınlaşma çabaları en azından doğrudan kendisine muhalif olanlar üzerinde pek işe yaramadı ve yavaş yavaş bir karşıt hizip oluşmaya başladı. Bidlîsî karşıtı oluşturulan hizbin başını sarayda vezir Hadım Ali Paşa ile kazasker Müeyyedzâde Abdurrahman çekiyordu. Bu iki ismin bir diğer ortak özelliği de aynı zamanda Şehzade Ahmed yanlısı hizbin öncüleri olmalarıydı⁵⁷². Bidlîsî’yi hedef alanlar yalnızca Şehzade Ahmed yanlıları değildi. Öyle görünüyor ki Bidlîsî daha fazla kişinin düşmanlığını kazanmıştı. Örneğin Âşık Çelebi, kazasker Halilî’nin de Bidlîsî’ye düşman olduğunu ve sırf bu düşmanlık yüzünden oğlu Ebulfazl’a düşük gelirli bir tevcihatta bulunduğunu yazmaktadır⁵⁷³. Bunlardan ilk ikisi sultanın altında bulunan zengin ve nüfuzlu hamilerdendi ve himaye görenlerden oluşturdukları geniş bir çevreye sahiptiler. Şîrâz’da Devvânî’nin medresesinde kendisini ayrıcalıklı

⁵⁷⁰ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 320b-321a

⁵⁷¹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 369a-370a.

⁵⁷² Bidlîsî, Ali Paşa’nın Şehzade Ahmed yanlısı olduğunu şöyle aktarmaktadır: “Veziriazam, şehzadenin tahta cülusuna taraftar idi. Olur da düşman ordusu dağıtılsa bu başarısından dolayı herkes şehzadeye biat edecekti. Ali Paşa ve rikabındakiler çabucak onu kayserlik tahtına oturtacaklardı”. İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 625b.

⁵⁷³ Meredith-Owens, **Meşa‘irü’ş-Şu‘ara or Tezkere of Âşık Çelebi**, s. 195b.

kılacak kadar eğitim alan ve sarayda iken etrafında İran'dan gelen sanatçı ve müderrisleri toplayıp onların himaye edilmesini sağlayan birisi olarak Müeyyedzâde, yine İran medreselerinde eğitim almış, Devvânî'nin *rahle-i tedrisinden* geçmiş, aklî ve naklî bilimleri ikmal etmiş, *mevlanalık* mertebesine yükselmiş ve dahası saray içinde bürokraside yükselme hedefleri taşıyan ve bu kariyer ilerleme vaadi kendisine sultan tarafından verilen Bidlîsî'yi kendisine ciddi bir rakip görmüş olabilir. Bidlîsî'ye verilen tarih yazma görevinin hemen ardından himayesinde olan Kemalpaşazâde'yi kendi aracılığıyla sultana takdim ederek Türkçe bir hanedan tarihi yazmasını sağlaması bu rekabetin bir yansıması şeklinde okunabilir. Böylece kazasker kendi himayesinde bulunan birisine tarih yazdırmakla padişah için faydalı bir kul olduğunu, himayesinde iyi kimseler yetiştirdiğini gösterip Bayezid'i hoşnut edecek, bir anlamda bu işi Bidlîsî'den başka kimselerin de yapabileceğini hissettirmiş olacaktı. Müeyyedzâde'nin, Bidlîsî'nin yazacağı tarihe alternatif bir tarih yazdırmak için gösterdiği çabaları Mecdî şöyle nakl eder:

Mervîdür ki Mevlânâ Kemalpaşazâde'nin evâil-i zuhûrunda Anadolu Kazaskeri Müeyyedzâde Efendi, Sultan Selim [Bayezid olacak] merhum huzûrunda anı çokça terbiyet idüb kemâlâtını takrîr iyledi. *Tevârîh-i Âl-i Osman* Molla İdris'e Farsî dilde yazdırıldığı gibi ana Türkî dilde yazdırılsa dahi münâsibdür. Bu mananın zuhûru Kemalpaşazâde'nin iltifâtına münhasırdur. Gayri münşîler edâ-yı hak merâmında mukasserdürler, bundan gayri kimse anın hakkından gelmez. Sultan bunun üzerine bu merâmın itmâmına fermân idüb Kemalpaşazâde'ye otuz bin akçe sadaka virdi⁵⁷⁴.

Müeyyedzâde, Kemalpaşazâde'nin yazacağı tarihin alternatifsiz olacağını, başka hiçbir münşî tarafından da yazılamayacağını özellikle vurgulayarak belki de Bidlîsî'nin tarih yazımı konusundaki iddiasının çok abartılı olduğunu, onun bu işin üstesinden gelemeyeceğini sultana dolaylı yoldan açmak istemişti. Üstelik yazacağı bu tarih tıpkı Bidlîsî'nin model aldığı İlhanlı ve Timurlu tarihleri tarzında olacaktı. Müeyyedzâde böylece ilk hamlesini yaparak Bidlîsî'nin karşısına aynı tarzda hanedan tarihi yazacak bir rakip çıkaracak ve her anlamda sonuna kadar onu destekleyecekti.

Bidlîsî'ye sultan tarafından verilen mevki vaatleri endişelendirici derecede önemli bir mevki olsa gerek Hadım Ali Paşa'yı da Müeyyedzâde ile aynı hizipte bir

⁵⁷⁴ Mecdî Mehmed Efendi, *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri: Hadaiku'ş-Şakaik*, s. 384.

araya getirmişti. Zira her ikisi de Acem'den gelen bu yabancının sahip olduğu bilgi ve dünya görüşüyle bulundukları konumu sarsacağından endişelenmiş olabilirler. Onların bir diğer kaygısı da nihayetinde kendileri gibi bir hami konumuna yükselecek olan Bidlîsî'nin, Acem'deki çevresine saray içerisinde yer açmak, sultana tanıtarak tayin ve terfi edilmelerini sağlamak suretiyle kendi himaye ettikleri çevrelerin tayin ve terfilerinin önünün alınması ve gözden düşürülmesi olmalıydı. Endişelerinde haksız da sayılmazlardı. Bidlîsî, kendisi de Hadım Ali Paşa, Müeyyedzâde başta olmak üzere diğer alt hamiler gibi hareket etmeye başladı. Padişahın himayesinde olduğu ve ilişkilerinin iyi olduğu ilk dönemlerde kendi çevresinden tanıtip takdim ettiği bazı kimselerin “kulluğa alınmasını” sağlamaya çalıştı. Örneğin kendi çevresinden Muhammed adlı birisini *rıkkıyet varakası* ve kendi takdim mektubu beraberinde padişahın huzuruna gönderdi. Padişaha hitaben yazdığı arızada huzura çıkacak ve *hâkbûs-i südde-i devlet* olacak olan Muhammed'in himaye edilmesini ve “kulluğa kabul olunmasını” istemiş, hatta her işin üstesinden gelebilecek bir kabiliyete sahip önceden beri ekâbire hizmet edegelen birisi olarak tanıtmış, ona referans olmuştu. Muhammed'in kulluğa kabulünün “zamanın hadiselerinden dolayı harap olan *dervîş-i dil-rîşî* yani kendisini sevindireceğini belirtiyordu⁵⁷⁵.

Kendi çevresinden kişileri sadece padişaha değil, ekâbirden kimselere de tanıtip, himaye görmelerini sağladı. Örneğin meclislerine sıklıkla katıldığını söylediği ancak adını vermediği bir zata yazdığı mektupta hizmetine gönderdiği bir kimseyi “Bu *risâle-i ittihâdı* ulaştıracak olan *seyyidü'l-ehibbâ ve senedü'l-ashâb câmi'-i fûnûn ve 'l-edeb, el-mustağni 'ani'l-nu'ût ve 'l-elkâb* kutlu Filânüddin'i bizim sadık dostumuz olarak biliniz. O güzel ahlak ve uğurlu merhametinizden umulan şey odur ki bu dostumuz hakkında lütfunuzu esirgemeyiniz, onun hakkında düşüneceğiniz her ihsan ve kerem bu kadim muhibbe yapılmış bilecektir”⁵⁷⁶ sözleriyle takdim ediyordu. Bidlîsî'nin bu hamilik girişimleri, ulema ve şura ile ilgili sözlerinin Osmanlı entelektüel dünyasında bir referans gibi kabul görmesi diğer

⁵⁷⁵ İn rok'e dar tarbiyat-e kasi nebişte bud, İdris. “*el-Münşeatu min kurbi zuhurü'd-Devleti'l-Osmaniye ila aheri ahdi Selimü'l-evvel: Min tahrirati İdris el-Bidlîsî ve Lâmi'î ve gayruha*”, Esad Efendi, nr. 3879, vr. 1a-1b.

⁵⁷⁶ Bidlîsî tarafından yazılan bu mektup aslında herkes için kullanılacak taslak bir metindi. Bkz., Molla İdris, “*el-Münşeatu min kurbi zuhurü'd-Devleti'l-Osmaniye ila aheri ahdi Selimü'l-evvel: Min tahrirati İdris el-Bidlîsî va Lâmi'î va gayruha*”, Esad Efendi, nr. 3879, vr. 12b-13a.

rakip hamilerin dikkatini çekecek, onların himayesinde tayin ve terfi bekleyen kimselerle Bidlîsî'nin mevcut adayları arasında kıyasıya bir rekabete yol açacaktı. Elbette bu durum Ali Paşa ve Müeyyedzâde gibi nüfuzlu hamilerin pek hoşuna gidecek türden bir şey değildi.

Sanıldığıının aksine Bidlîsî'ye karşı oluşturulan bu muhalefet, eserini takdim ettikten sonra değil o eserini yazmaya başladığı andan itibaren ortaya çıktı. Tamamladığı her cildi temize çekilmesi için gönderen Bidlîsî, dili ve üslubundan dolayı daha şimdiden karşıtları tarafından sert bir şekilde eleştirilmeye başlandı. “Bu dar görüşlü zavallılar ve beceriksizlerin kınamalarına karşın bu mızrağı mertlerin meydanına getirmenin⁵⁷⁷” gerekliliğini anladığı için eleştirilere kulak asmayarak işine devam etti.

O, bir taraftan eserini yazarken diğer taraftan da hamilerinden terfi ve tayin bekleyenlerle girdiği kıyasıya rekabet çerçevesinde saraydaki güçlü kişilerin birçoğuna kasideler yazarak onlarla iyi ilişkiler kurma yoluna gitti. Bunu yaparken her vesile ile hamisini öven kasideler kaleme alarak hem inam almayı hem de şöhretini artırmaya çalışan İranlı şairler gibi hareket etti. Başta sultan olmak üzere şehzadeleri Ahmed, Selim, Mahmud ve Korkud'a, Şehzade Selim'in oğlu küçük yaştaki Süleyman'a, Ali, İskender, Mustafa ve Davud paşalara, Piri ve Leys Çelebiler gibi birçok devlet görevlisine çeşitli vesilelerle yazdığı kaside ve gazeller onun saray çevresinde göze girip güçlü bir ağ kurarak tutunma saikiyle hareket ettiğine, inam almayı bekleyen diğer şairlerle bu anlamda rekabetten geri kalmayıp iyi bir *meddah* olduğunu ispat etmeye çalıştığına işaret eder. Örneğin iyi bir hami olan Pîrî Paşa'ya yazdığı rübaisinde onun beğenisini kazanma çabaları “yaşının gençliğine rağmen pirlere kadar tecrübeye sahipsindir” satırlarından rahatlıkla okunabilir⁵⁷⁸. Ancak saray çevresine yazdığı kasidelerle onların gözüne girme, hoşnut etme ve güçlü bir ilişki kurma çabası çoğu zaman pek işe yaramadı. Dikkat çekme konusundaki bu ısrarı aksine düşman kazanmasına yol açtı. Örneğin Şehzade Ahmed'e olan yakınlığı ve onun adına kaleme aldığı eser ve kasideler genç şehzadeyi iktidar mücadelesi

⁵⁷⁷ Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 36.

⁵⁷⁸ İdris-i Bidlîsî, **Fi muhatebetu Pîrî Çelebi ed-Defterî (Kasâid Münşeat ve Mürâselât)**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1888, vr. 148b.

boyunca destekleyecek olan Müeyyedzâde ve Hadım Ali Paşa'nın pek hoşuna gitmeyecekti.

Bu muhalefetin ilk emareleri kitabının yedinci cildini tamamladığında iyiden iyiye ortaya çıktı. Bu muhalif grup eserin temize çekilmesi için gönderilen Sultan Mehmed'e ait olan cildini alıp, hediye olarak Tatar hanı Mengi'ye gönderdiler. Bidlîsî bu esnada yakalandığı şiddetli hastalığa rağmen kendisine her türlü kötülük ve zulmü yapmaya devam ettiklerinden bahsetmektedir⁵⁷⁹. Müeyyedzâde, kendi aracılığıyla sultana takdim edip, bir Osmanlı tarihi yazmaya başlamasına vesile olduğu Kemalpaşazâde'yi bu süre içerisinde destekledi. Saray içindeki bu hizipleşme aynı görevle görevlendirilen Kemalpaşazâde ile Bidlîsî'yi de karşı karşıya getirmiş olmalıydı. Zira Kemalpaşazâde, Bidlîsî karşıtı olan Müeyyedzâde'nin himayesinde bulunuyor, onun vesilesiyle aldığı inam ve bağışlar sayesinde vazifesine devam ediyordu. Kemalpaşazâde ile Bidlîsî arasında da bir çekişmenin olduğu Bidlîsî'nin Mekke'de iken sultana yazdığı mektupta rakibi olarak gördüğü Kemalpaşazâde'yi kastederek "bu fakire rağmen belagat sahibi beliglerden olmayan bazı Türklerin tarih kitaplarını yüce inamlar, sınırsız bağış ve ziynetlerle el üstünde tuttular" satırlarından daha rahat anlaşılabilir⁵⁸⁰.

O her ne kadar böyle bir muameleyle karşılaşmışsa da bir taraftan da sultanın vaatlerini yerine getireceği düşüncesiyle eserini yazmaya devam etti. İçinde bulunduğu sıkıntıları, saray çevresinden gördüğü kötülükleri içini dökmek adına Tebriz'deki saray çevresinden bazı kimselere ve sultanın şehzadelerine yazdı. Hüseyin Baykara zamanında Tebriz'e gelerek bir müddet Sultan Yakub'un yanında kalmış olan Mevlana Bennâî ile Mevlana Alaüddin Tabib Şîrâzî'ye yazdığı mektuplarda aralarındaki mesafe ne kadar olursa olsun dostluklarının süreceğini, memleketinden uzak kalmanın ve gurbetliğin getirdiği zorlukları anlatıyor, onlardan alacağı her bir haberin kendisi için hayat kaynağı olacağını dile getirerek haberleşmenin devamlı olmasını istiyordu⁵⁸¹. Bennâî ile 1511 baharından önce mektuplaşmış olmalıydı, zira o, 1511 baharında Özbeklere karşı Babür'ü

⁵⁷⁹ TSMA, e. 5675.

⁵⁸⁰ TSMA, e. 5675.

⁵⁸¹ İdris-i Bidlîsî, **Rok'a ki be hıdmet-i Mevlana Bennâî be Horasan ferestade şod az diyâr-ı Rum (Kasâid Münşeât ve Mürâselât)**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, 1888, vr. 228a-228b; İdris-i Bidlîsî, **Rok'e-yi risale be Mevlana Alaüddin Tabib Şîrâzî (Kasâid Münşeât ve Mürâselât)**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, 1888, vr. 229b- 230a.

desteklemek için Doğu Horasan'a gelen Safevîler tarafından idam edilmişti. Mektuplaştığı çoğu kişiler bir zamanlar Tebriz'den tanıdıklarıydı. Bunlardan birisi de Herat'ta bulunan ancak Sultan Yakub zamanında bir müddet Tebriz'de bulunmasından dolayı tanıma fırsatı bulduğu ilm-i cifr ve tasavvuf konularında şöhret yapmış şimdilerde Şah İsmail'in himayesine bulunan Emîr Kemalüddin Hüseyin Nişâbûrî idi⁵⁸². Nişâbûrî'ye yazdığı mektupta tek tesellisinin eski dostlarıyla yazışmak olduğunu dile getiriyordu. Mektuplaşma sayesinde içindeki sıkıntıların hafiflediğini söyleyerek aslında içinde bulunduğu ruh halini yansıtıyordu⁵⁸³. Şah Muhammed es-Sâbıkî'ye yazdığı mektubunda ise ondan aralarındaki kadim dostluktan dolayı kendisini hayırla yâd etmesini istiyordu⁵⁸⁴.

Bidlîsî bu süre içinde sadece İran'daki kadim dostlarına değil sultanın şehzadelerine de yazarak onlara ince bir dille şikâyetlerini yansıttı. Haklı olduğunu ve hakkının teslim edilmesi gerektiğini ısrarla vurguladı. Antalya'daki Şehzâde Korkud bunlardan birisiydi. Tebriz'den ayrılmanın getirdiği hüznü ve özlemi hala içinde taşıdığı satırlarından anlaşılan Bidlîsî, pişmanlık ve hayal kırıklığı içerisinde genç şehzadeye şu sözlerle yakınmıştı:

Yar ve diyardan uzak ayrılık derdinden gamlıyım, bu kara bahtımdan dolayı daha iyi olacağımı sanmıyorum. Zamanın bana yaşattığı cevr ü cefadan adalet gününde bir mazlum olarak şikâyetçi olacağım. Ey saba rüzgârı eğer şahın [Şehzade Korkud] eşiğinden geçecek olursan bana yapılan zulm ve sitemi ona hatırlat. Epey müddettir vatanımdan uzaktayım ola ki maksud Kâbe'sinde kendime bir rehber bulurum, gönül Kâbe'si senin eşiğindi, ancak talihim ters döndü, bahtım bana yardım etmedi⁵⁸⁵.

Bu süre zarfında İstanbul çevresinde bulunan bazı dostlarına yazdığı mektuplar karşısındaki muhalif görüşün yanında kendi etrafında küçük bir çevre edindiğine işaret eder. Saray içinde kendisi gibi inşa ve şiire meraklı nişancı Tacizâde Cafer Çelebi, Mustafa Paşa ve kapı ağası Yunus Ağa gibi bir ekâbir çevresi olduğu gibi saray dışında da sufi çevrelerden dostlara sahipti. Adını belirtmediği bir

⁵⁸² Navaî, **Rijal-e Kitab-e Habib al-siyar**, s. 183–184.

⁵⁸³ İdris-i Bidlîsî, **Rok'e be hıdmet-i movahhed-i vahid Emir Kemalüddin Hüseyin Nişâbûrî be Horasan (Kasâid Münşeât ve Mürâselât)**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, 1888, vr. 228b-229a.

⁵⁸⁴ İdris-i Bidlîsî, **Risâle ila Şah Muhammed es-Sâbıkî (Kasâid Münşeât ve Mürâselât)**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1888, vr. 147b.

⁵⁸⁵ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 595b.

tanıdığına yazdığı mektupta “ciğeri yanmış, zayıf ve teni harab olmuş *dervîş-i dil-rîşî* unutmayıp” ondan kendisi ile ilgili haberler yazmayı esirgememesini istemişti⁵⁸⁶.

Payitahtta bulunduğu süre içerisinde tıpkı Tebriz’de ve Sofya’da yaptığı gibi alışık olduğu üzere sufi-mistik çevrelere girmeyi başardı, onların sohbet ve meclislerine katıldı. Tıpkı Uzun Hasan’ın etrafındaki tüm sufi tarikatlere ve önderlerine eşit şekilde yaklaşıp himaye etmesi örneğinde olduğu gibi Bidlîsî de bu geleneğin küçük bir modelini kendi etrafında şekillendirdi ve tasavvufta birden çok tarikate yakınlık gösterdi. Örneğin Tebriz’de Gülşenî’nin yanında, İstanbul’da çeşitli zamanlarda Nakşibendî çevresinde bulunurken Nurbahşî çevrelerle de bağını koparmadı. Neticede babasının Nurbahşîliğinden dolayı kendisinde de hala bir Nurbahşî damarı vardı. İstanbul’da iken Nurbahş’ın bir zamanlar İran’dan Fatih’in yanına gönderdiği iki halifesine ait birkaç kitabı görme ve okuma fırsatı buldu. Okuduğu kitaplar arasında Şeyh Muhammed Semerkandî’ye ait birkaç manzum ve mensur eser ve onun piri Şeyh Muhammed Nurbahş için yazdığı naat türünde bir eser de bulunuyordu⁵⁸⁷.

Nurbahşîliğe ait kitapları okurken diğer yandan Nakşibendîlerle yakın bir ilişki kurdu. Mektup yazarak adeta sitemde bulunduğu bir başka isim de bu sufi çevreden Mahmud Çelebi idi. Mahmud Çelebi İstanbul’daki Nakşibendî tarikatının saygın şeyhlerindendi. Geniş bir mürit kitlesi vardı. Örneğin *Şakâyyik-i Nu’mânîye*’nin müellifi Taşköprüzâde onun talebelerindendi. Bu döneme ait yazılarında da kendisinden *dervîş-i dil-rîşî* şeklinde bahseden Bidlîsî, dervişlik ve sufilik yönünü diğer tüm yönlerinden daha öne çıkaran birisi olarak bu sufi çevrenin toplantılarına ve sohbetlerine katıldı. Tarikatın müritleri arasında Hasan, Hüseyin, Süleyman Çelebiler gibi yakından tanıdığı birçok isim vardı. Sıkıntı ile geçen bu dönemde ailece görüştükleri annesinden selamlar gönderdiği Şeyh Mahmud Çelebi’ye şunları yazdı:

Bu kendisinden geçmiş hakir duacıdan, bu dervîş-i dil-rîşten ruha letafet veren esenlik ve selamlar olsun. Bu fakir duacıdan hatırı sorulacak olursa inleyen kalbinin dertleri bilinmek istenirse; devletinizin ve ömrünüzün devamı için sürekli dua etmektedir. O vâcib-i vucûddan ve feyizler saçan hazretten temenni

⁵⁸⁶ İn risale dar bab-e iştiyak be kasi ferestade bud, İdris, “*el-Münşeatu min kurbi zuhurü’l-Devleti’l-Osmaniye ila aheri ahdi Selimü’l-evvel: Min tahrirati İdris el-Bidlîsî va Lâmi’î va gayruha*”, Esad Efendi, nr. 3879, vr. 35b-36b.

⁵⁸⁷ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behîşt*, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 21a.

edilen şey sizin ruha ferahlık veren cemalinizi görmektir. Zira bu dostların gönüllerine müjdeler verir. Umulur ki en yakın zamanda bu görüşme müyesser olur. Daha sonra zamanın en uğurlusu, cihanın en seçkini Hüseyin Çelebi'ye bolca selam, dua ve esenlik gönderilir. Umulur ki kabul olur. Bu cihan bağının latif dalı, Süleyman Çelebi'ye, gülistanının en hoş kokulu gülü, feraset bostanının reyhanı olan Hasan Çelebi'ye ve fitnat ağacının meyvesi olan Ali Hilmi'ye dualar ve senalar irsal olunur kabul oluna. Ve Kasım'a ve diğer var olan bütün hizmetçilere bu fakiri bilen yarana selam gönderilir. Umarım kabul olunur. Valide duacınız sizlere ve hatun hazretlerine selam ederler. Gâh gâh selametiniz ile ilgili sair haberlerinizi esirgemeyesiniz⁵⁸⁸.

Bidlîsî, “biz o mihmanhanenin münzevilerindeniz diye sevinirken unutulup o inziva halkasından çıkarıldık mı?” sözleriyle Mahmud Çelebi'ye kendisini unuttuğu için sitem etmişti. Tam bir ruhsal bunalım geçiriyor, muhaliflerinin kışkırtmasının etkisiyle herkesin kendisini unuttuğunu zannediyordu. Bidlîsî'nin bu sözlerine oldukça alınan onu hiçbir zaman unutmadığını söyleyen Mahmud Çelebi bu tavır karşısında şaşkınlığa düşerek şu cevabı verdi:

Gücüme giden bu iftiranız, aklımı karma karışık eden bu sözlerinizi duyduktan sonra kendimi kaybedip dehşete düştüm. Sizin gibi birisinden böyle endişe-i fasid ile dostluk pazarını kâsid kılması beklenmez. Bu muhibbinizin sizin övülmüş güzel haslet ve vasıflarınızı kulağına küpe etmediği bir zaman mı var? Acaba bir an ola mı ki ruha can veren kadehi istirahat zamanında elime alayım ve onunla gamlarımı def etmeye çalışayım. Sizin yüzünüzü görmek sevincimizin artmasına neden olur. İnşallah en yakın zamanda bize müyesser olur. Gâh gâh ferahlık verecek olan sıhhat ve selamet haberlerinizi eksiz etmeyin⁵⁸⁹.

Bidlîsî'nin padişahı, şehzadelere, saray erkânı ve içinde sufilerin de bulunduğu geniş bir çevreye şikâyetnâmeler yazmak, savunma mecrası olarak gördüğü bu metinler üzerinden kendisini ifade etmek dışında yapabileceği pek bir şey yok gibiydi⁵⁹⁰. II. Bayezid'in her ne kadar onu desteklese de muhaliflerine karşı

⁵⁸⁸ İn tahiyat be hedmat-e Mahmud Çelebi ferestad der bab-e iştîyak, İdris, “el-Münşeatu min kurbi zuhurü'd-Devleti'l-Osmaniye ila aheri ahdi Selimü'l-evvel: Min tahrirati İdris el-Bidlîsî va Lâmi'i va gayruha”, Esad Efendi, nr. 3879, vr. 33b-34b.

⁵⁸⁹ İn tahiyat ez taraf-ı Mahmud Çelebi ferestade ber-tarik-i cevab. İdris, “el-Münşeatu min kurbi zuhurü'd-Devleti'l-Osmaniye ila aheri ahdi Selimü'l-evvel: Min tahrirati İdris el-Bidlîsî va Lâmi'i va gayruha”, Esad Efendi, nr. 3879, vr. 34b-35b.

⁵⁹⁰ Bidlîsî'nin şikâyetlerini yansıttığı bir başka isim de Lamii Çelebi olmalıydı. Tıpkı Mahmud Çelebi gibi Buhârî'nin müritlerinden olan Lamii Çelebi'yi tanışıklığı olduğu Nakşî çevrelerden dolayı iyi biliyordu. Lamii Çelebi'nin münşeatinde yer alan “efâzıl-ı devran”dan birine gönderdiği mektup Bidlîsî'nin münşeatiyle karşılaştırıldığında Lamii Çelebi'ye yazmış olabileceği düşünülen bir şikâyetnamenin cevabı hissini uyandırmaktadır. Düşmanların gazabına uğradığı, memleketten ayrılıp gitmek istediğini dile getiren Bidlîsî bütün tanıdıklarına yazdığı bu şikâyetname türündeki mektuplardan birini de Lamii Çelebi'ye yazmış olmalıydı. Zira Lamii Çelebi, o “efâzıl-ı devran”a

nasıl bir tavır sergilediği bilinmemekle beraber en azından daha başlangıçta bu hizipleşmenin tarafı olmaktan çok uzak durduğu bilinmektedir. Bidlîsî zaman zaman bu şikâyetlerini sultana yansıttı. Çeşitli vesilelerle yazdığı şiirlerinde sultana *ehl-i fakre* meyilli olması, padişahlığının ancak bu şekilde anlam kazanacağı yönündeki mesajları, sultandan bu konuda yardım beklemesi şeklinde okunabilir⁵⁹¹. Bir seyahat dönüşü vesilesiyle sultan için kaleme aldığı kaside de saraydaki yegâne hamisi ve dayanağı olan sultanın gelişinden büyük sevinç duyduğunu ancak perişan halde olduğunu, yüzünün hiç gülmediğini ona duyurmuştu⁵⁹².

Hizipleşmenin hedefindeki Bidlîsî'nin bu süre içinde bir takım şeylerden de mahrum kaldığı örneğin etrafında entelektüel bir edebi çevre oluşturan Hadım Ali Paşa ve Müeyyedzâde'lerin başkentte tertip ettikleri edebiyat meclislerine katılamadığı söylenebilir. Buna alternatif olarak kendisinin de içinde bulunduğu bir grup edip ve şairle başka meclisler tertip etmişti. Bidlîsî'nin de katıldığı bu edebi toplantılar, “cihanın bağının cennet bahçesi gibi olduğu, gül, sümbül ve reyhanın açıp secili kuşların nara atmaya başladığı, nergisin baharı müjdelemek için tacını başına taktığı bahar mevsiminde her biri fasihlik ve zerafette eşsiz, belagatte Vassâf ve Hassân'dan daha belîğ” kimselerin katılımıyla “sevinç arttıran çok güzel bir mekânda, rahatlık ve ferahlık bağışlayan cennetteki İrem bağlarını andıran bir yerde işret, sohbet ve saz” icrası şeklinde gerçekleştiriliyordu. Kendisinin mi tertip ettiği yoksa sadece katılımcı mı olduğu tam olarak bilinmese de ekâbirden bazı kimseleri bizzat kaleme aldığı davet mektupları ile bu meclislere davet etmesi tertip edenlerden birisi olduğuna işaret etmektedir⁵⁹³. Buna ilaveten görevi başındayken sultanın yakın

verdiği cevapta mektubunun şikâyetle dolu olduğunu, marifet ve fazileti bırakıp, terk-i diyarı ve inzivayı seçmek istemesinin acele ile verilmiş bir karar olduğunu, kalıp mücadele etmesi gerektiğini, âlim ve fazılların her yerde kıymetinin olduğunu vurgulayarak onu teselli etmek istemiştir. Mektuplarının bile daha sonra bir münşeât altında toplanacak kadar yakın ilişkiye sahip olmaları ve aynı çevrelerde bulunmaları böyle bir yazışmanın gerçekleşebileceğini mümkün kılabilir. Bidlîsî'nin yazdığı şikâyet mektuplarından birinde yer alan “şematet-i ada” ifadesinin Lamîî Çelebi'nin cevabî mektubunda yer alması bu mektuplaşmanın iki tarafa ait olabileceğini düşündürülebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Hüseyin Karaman, **Lamîî Çelebi'nin Münşeâtı**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon 2001, s. 260-68.

⁵⁹¹ İdris-i Bidlîsî, **Muhatebetu ma'e's-sultan (Kasâid Münşeât ve Mürâselât)**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1888, vr. 149b.

⁵⁹² İdris-i Bidlîsî, **Fi tehniyeti kudümü's-sultan (Kasâid Münşeât ve Mürâselât)**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1888, vr. 149b.

⁵⁹³ Dar istida-yı meclis-i üns suret-i tahrir yaft. İdris, “**el-Münşeatu min kurbi zuhurü'd-Devleti'l-Osmaniye ila aheri ahdi Selimü'l-evvel: Min tahrirati İdris el-Bidlîsî va Lâmi'i va gayruha**”, Esad Efendi, nr. 3879, vr. 10a-10b, 11a-12a.

çevresinde bulunduğu, tertip edilen bayram tebriklerine çeşitli bazı şöenlere katıldığını kendi satırlarında çıkarmak mümkündür⁵⁹⁴. Diğer taraftan payitahtta “Rum diyarının bazı fazıllarıyla, İskender alametli sultanın bazı has gulamlarıyla” çeşitli sohbet meclislerinde bulunduğunu bizzat kendisi söylemektedir⁵⁹⁵. Bu meclislerde sohbetle bulunduğu isimlerden birisinin Mevlana Zamîrî olması, Bidlîsî’nin veziriazam ve kazaskerin çevresinden ne kadar uzak olduğunu gösterir. Hatırlanacağı gibi Zamîrî, Müeyyedzâde’nin ilmî yeterliliği olmaması dolayısıyla intisabını engellemeye çalıştığı ve buna rağmen sultanın ısrarı ile himaye edilen bir isimdi. *Ehl-i kalem* olmalarının dışında kendilerine olan muhalefetin bu iki ismi bir araya getirmiş olması muhtemeldir. Bidlîsî *Rum* uleması ile tertip edilen ilmî münazaralara katılmıştı. Ulemanın birbirlerini imtihana çektikleri ve hatta itibarsızlaştırmaya kadar vardırıdıkları bu ilmi münazaralar bazen o dönem bilginlerinin kırılmasına birbirlerine düşmanlık beslemelerine neden oluyordu. Bu münazaralardan birinde bilginlerle imtihana hazır olup tartışmak istediğini belirten Leys Çelebi’ye yapılan “Senin adın nakıs fiillerden, sen bu tartışmaya dâhil değilsin⁵⁹⁶” sataşmalara Bidlîsî de Leys Çelebi’nin tarafını tutarak katılmış, bu sataşmada onu destekleyecek bir gazel kaleme almıştı⁵⁹⁷.

Tüm bu tutumlar ve kendi tabiriyle uğradığı haksızlıklar karşısında Bidlîsî’nin *Heşt Behişt* dışında kendisini savunacağı başka bir mecra yok gibiydi. Bundan dolayı zaman zaman eserinde bazı noktalar üzerinden bu konuya temas etti. Örneğin yedinci cildi yazarken gördüğü kötü muameleye gönderme yapmak, selefleri olup daha önce Osmanlı sarayına intisap etmiş olan İran ulemasının hiçbir şekilde böyle bir muamele görmediğini vurgulamak ve bunu hamisi II. Bayezid’in dikkatine sunmak için Fatih’in ulemaya olan düşkünlük ve saygınlığını ön plana çıkardı. Fatih’in İran’dan gelen ulemayı doğrudan huzuruna çıkarmaları yönünde etrafındakilere tenbihler verdiğini, onları cezbetmek için hazineler saçtığını, Fatih

⁵⁹⁴ “Sultanın bayram günleri ve divan toplantıları katılımcılarının sınırlandırılmasına rağmen çok fazla kalabalık oluyordu.” İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye, nr. 3209, 616b.

⁵⁹⁵ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 237b-238a.

⁵⁹⁶ *Latîfî Tezkiresi*, Haz. Mustafa İsen, Ankara 1999, s. 291.

⁵⁹⁷ Leys Çelebi’nin ismine dair yazdığı gazel de şöyle diyordu: “Âlemin sultanının Leys adındaki naibi, adının nefy-i mutlak olarak kullanıldığını duyunca üzölmüşü. İşe bak ki nefy yerine ispat etmişlerdi. İsimlerin gökten indiğini söyledim, isimlerin taşıdıkları sırların arifleri doğru olan şeye nefy manası vermişler.” İdris-i Bidlîsî, *Fi gazel-i Leys Çelebi el-Defferî (Kasâid Münşeat ve Mürâselât)*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1888, vr. 148a.

zamanında İran'dan gelen ulemanın el üstünde tutulduğunu dile getirerek kendi yaşadıkları üzerinden İran ulemasının önceki gibi önemsenmemesini eleştirdi. Buna somut olarak da Ali Kuşçu örneğini verdi:

Sultan Mehmed'in onu [Ali Kuşçu] iyi karşılaması ve Rum uleması arasında en itibarlı mevkie getirmesi herkesin onu kıskanmasına yol açmıştı. Sadece İstanbul'a ayak basması karşılığında sultan ona üç bin kırmızı altın vermişti. Ona ailesi ve yakınlarına günlük ihtiyaçlarını karşılamak için her gün bin Rumî akçe veriyordu⁵⁹⁸.

Aslında Bidlîsî, bu şekilde Fatih zamanında saraya intisap etmiş İranlı bir âlim olan Ali Kuşçu ile kendisi arasında bir bağ kurarak, onun şartları ile kendi şartlarını karşılaştırarak satırlarını okuyacak olan padişah ve devlet erkânına dolaylı yoldan bir mesaj vermeyi düşünmüş olabilir.

Saray içerisinde otorite kurma ve sultana en yakın olma mücadelesine dayanan bu hizipleşmede Bidlîsî'nin oldukça sessiz ve temkinli bir siyaset izlediği görülür. Yukarıda kısaca bahsi geçtiği gibi her ne kadar rakipleri açıktan düşmanlık yürütüyor, padişahın gözünden düşürmek için ellerinden geleni yapıyorsa da kendisi bu hizbe olan düşmanlığını doğrudan açığa çıkarmak yerine onlarla iyi geçinmeye çaba sarfetti. Onlarla olan sorunlarını üstü kapalı olarak sadece bu dönemde yazıştığı kimselere yansıtmakla yetindi. Belki de rakiplerinin her konuda güçlü kendisinin ise korumasız olduğunu hesaplamış olması onu böyle davranmaya zorlamıştı. Nitekim yardım talebinde bulunmuş olmasına rağmen sultandan olumlu bir karşılık alamadığı bilinmektedir. Bidlîsî her ne kadar bu bozuk ilişkileri yansıtmamaya çalıştıysa da bunu gizleyemedi. Hadım Ali Paşa'nın 912/1506-07'de tekrar vezaret mansıbına getirilmesinin ardından paşanın İstanbul'a gelişini karşılamaya giden kalabalık arasında yoktu. Her ne kadar "Bu satırların yazarı hakir fakir, bu iştihak vadisinde sevgili görmek isteyenler arasında en ön saflarda ise de zayıflık ve takatsizlikten, bu kitabın yazılmasından kaynaklanan bazı engellerden dolayı bu karşılama hizmetini yerine getirmede diğerlerinden geride kaldı." şeklindeki bahanelerle gidemediğini söylediyse de husumetten dolayı gitmediği açıktır. Bunun yerine sadece bir kaside yazarak formel yolla onun gelişini tebrik etti⁵⁹⁹.

⁵⁹⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 33b.

⁵⁹⁹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 356a/b.

Bidlîsî'nin hasımlarına yönelik övgü dolu bu satırlarını okuyan birisi onlarla herhangi bir sorun yaşamadığı sonucuna varabilir. Oysa üçüncü bölümde detaylı bahsedileceği üzere onun bu düşünceleri ve övgü dolu satırları sadece 1506 yılında kaleme aldığı eserinin ilk versiyonu için geçerliydi ve onlarla ilgili gerçek düşüncelerini daha sonra 1512 yılında Mekke'de tashih edeceği kitabına ekleyecekti. Burada verdiği bilgiler aralarındaki düşmanlık ve çekişmenin kökenlerine, sarayda yaşanılanlara ışık tutmaya yardımcı olması açısından önemlidir. 1512 yılında Mekke'de iken eserini tashih ettiği esnada Hadım Ali Paşa ve Müeyyedzâde ile ilgili birçok övgü dolu ifadeyi çıkarmak ve yerine sert eleştirel ifadeler koymakla işe başladı. Artık karşısında hoşnut edeceği bir çevre yoktu. Payitahtta iken söylemek istediği ancak söyleyemediği şeyleri şimdi rahatlıkla yazabilir, onların bu olumsuz yönlerini daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaştırabilirdi. Bu işi usulüne uygun yaptı. Evvela Müeyyedzâde'yi ilmi yönden biraz methettikten sonra “bahsedilen kadı her ne kadar şer‘i fazilet ve ilmî kemâlât vasıflarına sahipse de Rum fazılları arasında ilmî anlamda mahareti ve şöhreti varsa da [onunla ilgili] doğruları söylemek yerinde olur⁶⁰⁰” ifadeleriyle başladığı bölümde ona yönelik bazı sert eleştirilerde bulundu. Nübüvvet mertebesinde oturduğunu ileri sürdüğü bu şahsı, çok kötü bir haslete sahip olmakla itham ediyor, muhteris birisi olarak nefesine yenik düştüğünü, iktidarını ve mevkiini sürekli arttırmak gayesinde olduğunu ve bunda aşırıya kaçtığını belirtiyordu. Bidlîsî'ye göre Müeyyedzâde zorba ve kibirli birisiydi; zorbalık ve büyülenmeyi de vakar ve huzur veren haslet olarak nitelendiriyordu. Müeyyedzâde ile ilgili görüş ve eleştirilerini şöyle devam ettiriyordu:

Zorbalığı ve büyülenmesine dayanarak saygın erbabı hakir görmekte, saygı ve hürmete layık olanı zelil görmekte ısrar ediyordu. Makam ve mevki lezzeti onun nezdinde beğenilen bir şeydi. Zalim ve zorba padişahlara bu şekildeki benzerlik onun sevdiği bir şeydi. ...Ona göre tebaaya merhamet etmek kalbi hastalıklardan ve ruhani kuvvetlerin zaafından ileri gelir. İdarecilerin ve savaşçıların arzu ve isteklerinin ölmesine neden olur. Haberler yoluyla, hadisler vasıtasıyla ya da tarikat ve fütüvvet ehlinin eserleriyle yüce Allah'ın öncelikle kendisini rahman ve rahim olarak tanımladığı duyulmuştur ve sabittir. Güya Abdurrahman olarak bilinen bu şahsın nezdinde rahman adının kökü rahm ve rahmetten gelmemiştir. Hiçbir şekilde yaşarken ya da öldükten sonra kendisi için bile merhameti mülhaza etmemiştir. Kulak verilmesi

⁶⁰⁰ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 613b.

gereken birbirlerine acımayı öğütleyenlerden⁶⁰¹ bu sözü can kulağıyla dinlememiş. Bu kötü huylarında, makam ve mevki ihtirasında aşırıya kaçmasaydı havas ve avamın refahı ve afiyetine, kendisinin de hayırlı akibete uğramasına vesile olurdu⁶⁰².

Bu satırlarıyla aslında saray çevresinde iken Müeyyedzâde'den nasıl bir muamele gördüğünü yansıtmaktaydı. Müeyyedzâde sahip olduğu makam-mevki ihtirası ve zorbalığı ile “hürmete layık insanları zelil” ettiği gibi Bidlîsî’yi de aynı şekilde hakir görmüş, zelil etmişti. Doğrudan Müeyyedzâde’den naklettiği bazı sözlere bakılırsa onunla dini konularda ciddi bir polemige girmiş, onu din bilgisi konusunda donanımsız olmakla suçlamıştı. Kitabının hatime kısmında bu meseleyi meşru bir zeminde akli ve nakli delillere dayandırarak tartışacağını söylerken aslında dini meselelerde kendisinin Müeyyedzâde’nin sahip olduğu ehliyetten daha fazlasına sahip olduğunu belirtiyor, bir bakıma onu bulunduğu mevkiye layık görmüyordu.

Bidlîsî’nin sert eleştiri oklarını yönelttiği bir diğer isim de veziriazam Hadım Ali Paşa oldu. 1512 yılında yazdığı eleştiri dolu satırlar onunla yaşadığı sorunları ifşa eder. Bidlîsî bu eleştiriye bir ölçü içerisinde yapmış, onun için yazdığı övgülerin büyük bir bölümünü çıkardığı satırlarına şu eleştirel ifadeleri koymuştu:

Umulur ki yaptırdığı bu hayır binaları [paşanın] günahlarının affolmasına, derecesinin yükselmesine, hacetlerinin kabul olmasına vesile olur. Çünkü vezareti döneminde makamının verdiği sarhoşluktan dolayı Müslümanların zaruri işlerini ihmal etmişti. Kendi faziletini ve sultanın inamlarını saçmada bu fayda kapılarının önüne set oluyordu. Mizacındaki sertliğinden dolayı ihtiyaç sahiplerine sert davranıyor, onları incitiyordu. Bazen de gönül ehilleri ve azizlerin kalbini gazaba gelerek kırıyordu. Umarım yaptığı iyilikler ve cömertlikler onun eksiklik ve kusuruna baskın gelir⁶⁰³.

Paşayı da aynı Müeyyedzâde gibi makam, mevki peşinde koşan, gaddar ve cimri birisi olarak tanıtırken hiç kuşkusuz burada kendi yaşadığı acı tecrübeleri serdetmiş, bu iki isimden gördüğü kötülük ve eziyet üzerinden onların kişiliklerini kaleme almıştı. Hem Müeyyedzâde hem de Hadım Ali Paşa sultanın özel ilgisinden dolayı kiskandıkları Bidlîsî’yi küçük düşürmüş, kariyer ilerlemesinde önünü kesmiş ve eserin yazım aşamasında bile ona gelen inam ve ihsanların önünde set olmuşlardı.

⁶⁰¹ [090.017] وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ

⁶⁰² İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 613b.

⁶⁰³ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 606b.

İleride üzerinde etraflıca durulacağı gibi Bidlîsî'nin burada yaptığı şey bu iki isim üzerinden bir sistem eleştirisiydi.

Aslında Bidlîsî'nin başlangıçta kitabına kaydetmekten çekindiği ve ancak 1512'de ekleyeceği Hadım Ali Paşa ve Müeyyedzâde'ye yönelttiği bu eleştiriler bir kimseyi eleştirmek isteyen müellif ve şairlerin sıklıkla kullandığı bir yöntemdi. Bu eleştirilerin kitaba yazılması hedefteki isimlerle ilgili görüşlerin daha geniş bir okuyucu çevresine ulaşmasını sağlıyordu. Örneğin Bidlîsî'nin rakibi ve mevkidaşı Kemalpaşazâde de hızlı yükselişinin önünde adeta bir set olan Rumeli kazaskeri Hacı Hasanzâde ile ilgili eleştiri ve görüşlerini kitabına kaydetmekten çekinmemişti⁶⁰⁴. Ancak yukarıda bahsi geçtiği gibi yalnız olduğu bu mücadelesinde o daha fazla düşmanlık kazanmamak için bu eleştirilerini sonraya saklayacaktı.

Bidlîsî'nin karşısında sadece bu iki isim yoktu. Bu iki ismin etrafında toplanan geniş bir saltanat erkânı vardı. O kadı ve vezirin kimler olduğunu açıkça belirtirken bunların yanında kendisine karşı olduğunu ileri sürdüğü naipler ve divan erbablarının kimler olduğundan bahsetmez. Yazdığı ağır hicivlerden anlaşıldığı kadarıyla saray çevresinde kendisiyle ilgili dedikodu çıkaran, kınayan ve kötüleyen bir hayli kimse vardı. O bu dedikodulardan rahatsız olmadığını, aksine kendi isminin dedikoducular vasıtasıyla esas düşmanlarının kulağına gitmesine sevindiğini söylemektedir⁶⁰⁵.

Muhalliflerin çıkardığı asılsız iddialar ve dedikodular saray çevresinde o kadar çabuk yayıldı ki Bidlîsî'nin yakınında bulunan bazı kimseler de bu propagandanın etkisinde kaldı. Bunlardan biri Bidlîsî'nin saygıyla ve övgüyle bahsettiği, himaye ve destek gördüğü yakın çevresinden kapı ağası Yunus Ağa idi. Yunus Ağa, padişahın takdirini kazanmış birisi olarak “hâcibü'l-hüccablık mansıbından kısa zamanda yeniçeri sipahsalarlığı” getirilmişti⁶⁰⁶. Karşıtları Bidlîsî'yi Yunus Ağa'nın yanında ölçüsüzce aşağılayıp gözden düşürmek için elinden geleni yaptılar. Bu dedikoduların Yunus Ağa'ya kadar ulaştığını haber alan Bidlîsî ona bir mektup yazdı:

⁶⁰⁴ Kemalpaşazâde, kazaskerin ölümü için şu kıtayı yazmıştı: İbn Hasan ol kabîh sûret, şer mazharı mazhar-ı cehâlet, n'ola bana ger muâriz olsa, hûşîd-i kemâle âriz olsa. Bkz. Mecdî Mehmed Efendi, **Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri: Hadaiku's-Şakaik**, s. 384.

⁶⁰⁵ İdris-i Bidlîsî, **Fi baz'ı ehli'l-nemimetu ve'l-hica (Kasâid Münşeât ve Mürâselât)**, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 1888, vr. 148b, 150a.

⁶⁰⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 616b.

Eğer huda-yı yezdan ecelden eman verirse ihsan kaynağı olan huzurunuzda vardığımda onların nasıl yalancı, dolandırıcı ve arabozucu olduklarını size anlatacağım. Ama yalancılar çıkardıkları türlü yalanlarla bu fakirler fakiri duacınızı, bu *dervîş-i dil-rîşî* huzurunuzda zelil etmek ve sohbetinizden uzaklaştırmak istiyorlar. Bunun için bu kul hakkında hayli nâ-şâyeste kelâm etmişler. Hâşâ ki bu kuldan o kıskançların dediği gibi ef'al-i nâ-sezâ ve akvâl-i nâ-revâ gelmiş ola. Senin korumanda olan kimselerin düşmandan korkmasına gerek yoktur. Senin lütfuna mahzar olan kimse düşmanı neden düşünsün ki? Kıskanç ve fitnecilerin sözleriyle zelil ve hacil olma ki bizim senden başka intisap edeceğimiz kimsemiz yok⁶⁰⁷.

Muhaliflerinin onu gözden düşürmek için hakkında uydurma haberler çıkarmak gibi bir dizi yönleme başvurduğu, bunu Bidlîsî'nin yakın çevresi ve destekçileri üzerinde denemeye başladıkları söylenebilir. Eserini dibace ve hatime hariç tamamladığında geriye kalan kısımları da bitirip padişaha sunma şartı olarak Bayezid'ten vaatlerini tutmasını istemişti. Ancak sıra vaat edilen inamları almaya geldiğinde vezir ve kazasker uzun zamandır sürdürdükleri muhalefetin dozunu daha da arttırarak sultanı da kendi yanlarına çekmeyi başaracak, Bidlîsî için adeta zindan olacak olan bir kaç yıllık bir süreci de başlatmış olacaktı.

نیست اندر سنت عفو تو محمود انتقام

نیست اندر مذهب جود تو جان را امتناع*

2. 1. 3. Bir Zamane Firdevsîsi: II. Bayezid'e Kırgınlık ve İstanbul'dan Ayrılış

Eserin dibace ve hatimesi hariç, sekiz cildinin bitirilmesinden sonra Bidlîsî karşısı bu hizip zaten uzun zamandır aralarında var olan husumeti doruk noktasına çıkardı; acımasızca eleştirenler işi onu kötölemeye, eserini ise yerden yere vurmaya hatta intihalle suçlamaya kadar vardırıdılar. Gözden düştüğü takdirde sultanın vaatlerinden ve mükâfatlarından payına düşeni alamayacak ve böyle bir rakip betaraf edilmiş olacaktı. Özellikle intisap edecek ulemanın ilmi yeterliliklerini ölçen bir merci konumunda olan inşa geleneğine vakıf birisi olarak Müeyyedzâde'nin, *Heşt Behişt*'in dili ve üslubunu beğenmediği, Bidlîsî'nin aşağıda sıralayacağı eleştirilerin

*Ey Mahmud intikamlı zat! Senin geleneğinde affetmek yok mudur? Cömert mezhebinde cana esirgeme yok mudur?

⁶⁰⁷ İn tahiyyat be ağa-yı dergâh-ı cihân-penâh nebişte bud İdris, “el-Münşeatu min kurbi zuhurü'd-Devleti'l-Osmaniye ila aheri ahdi Selimü'l-evvel: Min tahrirati İdris el-Bidlîsî va Lâmi'î va gayruha”, Esad Efendi, nr. 3879, vr. 28b-29a.

birçoğunun ondan geldiği açıktır. Bidlîsî, Hadım Ali Paşa ve Müeyyedzâde Abdurrahman'ın, *Heşt Behişt*'in mükemmeliyetini kıskanıp onu kusurlu göstermeye çalıştıklarını şöyle anlatır:

Kısa bir zamanda böyle belîğ bir eserin yazılması zamane insanları arasında birçok iş zuhûra getirdi. Bu sanattan nakden fakir ve sermayesiz olan bazı fazîletsizler, kalplerindeki kıskançlık hastalığından ve kutsal kuvvet ile takate sahip olamamalarından dolayı geniş olan o sekiz bahçeyi [*Heşt Behişt*] kötöleme ve yerme girişiminde bulundular⁶⁰⁸.

Yine Bidlîsî'nin naklettiğine göre “devlet düşmanı” olan devlet erkânından bazıları (Hadım Ali Paşa ve Müeyyedzâde Abdurrahman) çeşitli tahriklerle telif ettiği metnin aslını bin bir hakaret ile elinden almış, kendisini ise sultanın gözünden düşürmüşlerdi⁶⁰⁹. Bu karşıt hizip, telif süresini ve hacmini dikkate alarak böyle hacimli bir eserin kısa bir sürede yazılamayacağını dile getirerek eserin “kadim olan fâzılların kitap ve risalelerinden intihal yoluyla nakledildiği” şeklindeki söylentileri saray çevresinde yaymaya başladılar⁶¹⁰. Hatta ona göre bir adım daha ileri giderek kitapta Osmanlı hanedanının düşmanları olan İran şahlarını övdüğü yolunda ithamlarda bulundular. Hadım Ali Paşa ve Müeyyedzâde'nin İran şahlarının övülmesinden neyi kastettikleri tam olarak belli değildir. Bidlîsî'nin, Şah İsmail için üstü kapalı bir şekilde “zalim Akkoyunlu taifesini ortadan kaldıran ilahi intikam kılıcı” imajı çizerek ve bu yorumunu Kur'an ayetleriyle destekleyerek iktidarı için İslamî bir meşruiyet zemini oluşturduğu övücü ifadeleri ise 1506 tarihli nüshada değil, 1512'de Mekke'de iken tashih ettiği nüshada yer alıyordu. Dolayısıyla eserinin ilk halinde İran şahlarına yönelik övücü ifadeler yoktu. Muhaliflerin övüldüğünü ileri sürdüğü İran şahları Bidlîsî'nin Osmanlı padişah imajıyla bütünleştirdiği Behrâm, Feridûn, Nûşîrevân ve Cemşîd gibi Sasanî şahları da olamazdı. Zira Sasanî şahları gibi eski İran şahlarının iktidar, güç ve adalet sembolü olarak imgelenmesi Bidlîsî ile başlamış bir gelenek değildi; daha öncesinde Kâşîfî, Mualî, Melik Ümmî gibi şehname tarzı manzum eserler veren müelliflerin dışında, bu tarzı düz yazıda başarıyla uygulayan Tursun Bey gibi tarihçiler zaten bu imgeleri kullanmıştı. Örneğin Tursun Bey, hem Fatih hem de II. Bayezid için Kisra, Cemşîd, Hüsrev,

⁶⁰⁸ Genç, *Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi*, s. 34.

⁶⁰⁹ TSMA, e. 5675.

⁶¹⁰ Genç, *Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi*, s. 34.

Feridûn sıfatlarını kullanırken II. Bayezid'i adaletinden dolayı Nûşîrevân'a benzetmiş ve ona ikinci Cemşîd yakıştırması yapmıştır. Eserin bundan başka hiçbir yerinde İran şahlarına⁶¹¹ yönelik övgüyle açıklanabilecek bir ifade bulunmazken her bir padişahın muasırı İlhanlı ve Timurlu hükümdarlarının tarihçelerine yer vermesi, bu hükümdarlardan birçoğunu İslam'ı ihya eden, arkasında iyi izler bırakan, eşsiz hizmetler yapan adil ve fazıl kimseler olarak takdim etmesi⁶¹², Timur gibi Osmanlı kaynaklarına menfî olarak yansıyan bir karakterden yer yer övücü ifadelerle bahsetmesi⁶¹³, oğlu Şahruh'u ve onun soyundan gelenleri şeriatı uygulayan dindar ve cömert padişahlar şeklinde övmesi⁶¹⁴ muhaliflerinin Bidlîsî'ye yönelttikleri ağır suçlamaların tek kaynağı olmalıydı. Bu çerçevede her padişahın muasırı olan İlhanlı, Celayirli, Timurlu, Karakoyunlu ve Akkoyunlu hükümdarlarından etraflı bir şekilde bahsetmiş, İsfahan, Azerbaycan, Fars (Şîrâz), Diyarbekir, Bağdad, Horasan ve Irak memleketlerinin siyasi durumunu kaleme almıştı. Bu işin kendi içinde bir mantığı vardı. Bidlîsî'ye göre muasır padişahların tarihine yer vermek onları Osmanlı hanedanı ile karşılaştırmak ve Osmanlıların üstünlüğünü vurgulamak, sultana dostunu ve düşmanını tanıtmak amacına matuftu⁶¹⁵. Hiçbir övgü amacı taşımayan muasır hanedanların tarihini karşılaştırmalı olarak verme metodu geç-Timurlu tarihçilerin izlediği bir gelenektir. Örneğin Safevi tarihçileri Hondmir ve Hasan-ı Rumlu da benzer şekilde kısa Osmanlı tarihçelerine eserlerinde yer vermişlerdi. Oysa Bidlîsî, sadece övgü olarak addedilen bu tarihsel anlatıyı vermediği gibi, yer yer bu İran hükümdarlarının bir kısmına ciddi eleştiriler de getirmişti. Örneğin eski hamisinin babası olan Uzun Hasan'ı Osmanlı padişahlarının gazalarına engel olmakla itham etmiş, eski patronları olan Akkoyunlu padişahlarının meşruiyetini sorgulama yoluna gitmişti. Şu halde muhaliflerin bu eleştirileri hiçbir ciddi dayanağı

⁶¹¹Bidlîsî, kitabının Akkoyunluları anlattığı kısmında Sultan Rüstem hariç bütün Akkoyunlu sultanlarından övgüyle bahseder. Ayrıca Akkoyunlu hanedanının hiçbir zaman Osmanlı hanedanına düşman olmadığını tam tersine iyi ilişkiler içerisinde olduklarından bahseder ve bu kısmın sonunda Şah İsmail için bazı övücü ifadeler yer alır. Ancak bu 1506'da değil 1512'de esere eklenmiş bir bölümdür.

⁶¹²İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 125a.

⁶¹³Üçüncü bölümde Bidlîsî'nin çizdiği Timur imajından detaylı olarak bahsedilecektir.

⁶¹⁴İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 276b-277a.

⁶¹⁵“O muasır sultanları anmanın açıkçası çok fazla faydası var. Bunlardan biri cömertlik, adalet ve yüce mertebe bakımından Âl-i Osman'ın şanının üstün tutulması içindir. Bir diğeri ise övülmesi amaçlanan sultana dostunun ve düşmanının değerini göstermektir” İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 633a.

olmayan sırf polemik konusu olması adına yaptıkları türden eleştirilerdi. Kısa İran tarihçesi olan bu bölümler muhaliflerinin eleştirilerine dayanak olmuş ve bu saray erkânı yazımın her aşamasını kontrol eden padişahı da etkilemiş olsalar gerek bir müddet sonra Bidlîsî'nin elindeki müsveddelerden birinde yer alan muasır İran hükümdarları kısmının üzerini çizdiği görülür⁶¹⁶. Bidlîsî, muhaliflerinin eseri konusundaki müdahaleci tavırlarından, içeriğini değiştirmek istediklerinden açıkça bahseder. Hatta II. Bayezid'in muasırı olan Akkoyunlu sultanlarının tarihlerine bu ilk versiyonda yer vermemesi muhaliflerinin telkinlerin etkili olduğu bunun üzerine padişahın direktifleri doğrultusunda bunu yazmaktan vazgeçtiği şeklinde anlaşılabilir. Yine ona göre karşıt hizbin eser ile ilgili sıraladığı diğer kusurlar ise dibacesinin olmayışı, olayların basit olmasına rağmen sözün gereksiz yere uzatılması, anlamın muğlâk olması ve gereksiz tasvirlerin çokça bulunmasıydı⁶¹⁷. Bidlîsî, eserinin uzun cümleler ve lüzûmsuz tafsilatla dolu olduğu şeklindeki şikâyetleri bizzat Sultan Bayezid'e söyleyenin “insafsız, iyilik ve fazîletten yoksun mayası bozuklar” şeklinde itibarsızlaştırıcı cümlelerle aşağıladığı vezir ve kazaskerin olduğunu, onların, eserinin “ağzı mühürlenmiş olan hazinelerini yağma ve talan etmeye” başladıklarını söyler. Yine ona göre muhaliflerinin tek gayesi “bu muhlis duacının erzak ve menfaatlerini azaltmak, hakkın yerine getirilmesini engellemek, eserin şöhretine ortak olmak, sultanın vaat ettiği hediyeleri ve ihsanları men” etmektir⁶¹⁸.

Üçüncü bölümde üzerinde durulacağı gibi Bidlîsî yıllar sonra kaleme aldığı dibace ve şikâyetnamesinde, yazılacak olan bir hanedan tarihinin sadece yavan tarihi bilgiler içermesinin, sözün kısa tutulmasının makbul bir şey olmadığını ve işin ehli tarafından da kabul görülmediğini yazarak kendisine yöneltilen suçlamalara karşı bir savunma yapacak, kendisini bu noktada eleştirenlerin eserini okuyup anlayabilecek kapasiteye sahip olamadıklarını da ekleyecekti⁶¹⁹. Eserinin hiçbir şekilde intihal

⁶¹⁶ Yıldırım Bayezid'in muasırları olan İran hükümdarlarının tarihçelerini yazdığı kısmın üzerine çarpı çekmesi kâtipler tarafından temize çekilme esnasında bir daha yazılmaması istemesiyle açıklanabilir. İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3543, vr. 7b-14a.

⁶¹⁷ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 633a; Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 34–39.

⁶¹⁸ Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 41–42.

⁶¹⁹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 633a; Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 34–39.

yoluyla oluşturulmadığını ve beğenilen bir üsluba sahip olduğunu şu belagat dolu cümlelerle ifade ediyordu:

Yükseklerde uçan şahin, sır ehlinin nükte ve hakîkât dolu avlağının bulunduğu dağlarda güzel sözlü ve hoş hareketli keklikleri avlamada ve sırların altın gagalı sülünlerini yemede ustadır. Bu eşikte oturanın [Bidlîsî] hüma kuşu, hiçbir zaman kokmuş leşlere, kurt ve sırtlanın artığına musallat olan kerkenez gibi tamah etmemiştir. Bu mizaçta söz söyleyenin kükremiş aslanı, tilkiyi yiyen yırtıcı hayvanların lideri gibi ceylanların ciğerine alışımsı, avının geri kalanını diğer evcil ve yırtıcı hayvanlara bırakmış ve avdan geri kalan kokmuş şeyleri yemek niyetinde olan tilki ve çakal gibi zahire biriktirmemiştir⁶²⁰.

Bidlîsî, eserinin derinliğini ve kendisinin hünerini anlayamayacak derecede cahil, sanat fakiri, sermayesiz ve fazîletsiz olarak nitelediği, hatta sahte sikke basan kalpazana benzettiği Hadım Ali Paşa ve Müeyyedzâde'nin aktif propagandalarına karşı muhtemelen çok fazla bir varlık gösteremedi ve bu süreçte sultandan gerekli desteği de görmedi. Bu karşıt hizbin kötülleme ve karalama kampanyaları kısa sürede sonuç vermeye başladı. Nihayet sultanı da kendi safhalarına çekerek, Bidlîsî'yi iyice yalnızlaştırdılar. Bidlîsî'ye göre sultanla olan sohbetlerinde her fırsatta kendisini ve eserini kötülüyorlardı⁶²¹. Kıskançlık kurbanı olduğunu söyleyen Bidlîsî, bu muhalif güruhun engeline takılan tek kişi değildi. Mustafa Âli, II. Bayezid'e kaside sunan şair Âfitâbî'nin sultana yakınlaşmasını hazmedemeyen kıskanç bir çevre tarafından dışlandığını ve gözden düşürüldüğünü yazar⁶²². Yine Müeyyedzâde'nin, görevi hak edecek ilmi yeterliliği olmadığını ileri sürdüğü Molla Zamirî'nin Sahn-ı Semân'a tayin edilmesine karşı çıktığı bilinmektedir.

Müeyyezâde'nin, II. Bayezid üzerinde tayin ve terfilere karar verecek ölçüde etkili olduğu açıktır. Ancak zaman zaman istediklerini yaptıramadığı da oluyordu. Padişah, onun tüm karşı çıkışlarına rağmen Molla Zamirî'yi Sahn-ı Semân'a atadı⁶²³. Ancak bu istisnai bir örnek gibi duruyordu. Bazı tayinlerin önünde engel olan ve sultana yakınlaşmaya çalışanları uzaklaştıran Müeyyedzâde, padişahın Bidlîsî konusundaki görüşlerini de değiştirmeyi başardı. Bayezid de, Bidlîsî karşıtı

⁶²⁰ Genç, *Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi*, s. 40.

⁶²¹ Genç, *Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi*, s. 42.

⁶²² Mustafa Âli, *Kühü'l-Ahbâr*, s. 218a.

⁶²³ Atıl, *The Formation of the Ottoman Learned Class and Legal Scholarship (1300–1600)*, s. 138–139.

hiziple benzer düşüncelere sahip olarak vaat ettiği şeyleri vermekten vazgeçti. Bidlîsî bunu “sultan, naiplerine mağlup oldu ve devletin kapıları da kapandı” şeklinde ifade eder. Bu vazgeçmenin ardından Bidlîsî, sultanın elkabının da yer alacağı dibace kısmını onun ihsan ve cömertlik vasıflarının anlatılmasına ayırdığından şimdi kaleme almamaya karar verdi. Bu iş için önce vaatlerin yerine getirilmesini istemişti. Vaatler yerine getirildiği takdirde dibace kısmında tamamlanacaktı⁶²⁴. Netice olarak sultan eserin tamamlanması halinde verilmesi kararlaştırılan mükâfatı vermedi.

Padişahın bu ani tavır değişikliği Bidlîsî’yi oldukça şaşırtmış, hatta gücüne gıtmıştı. Olan bitene bir türlü anlam veremediği gibi kendisini padişaha karşı bir suç işlemiş gibi hissediyordu. Zira II. Bayezid bu propagandalar neticesinde ona ilgi göstermemeye başlamıştı. İlgisizliğinden incinen Bidlîsî ona hitaben bu ilgisizliğinin nedenini soran bir mektup yazdı:

Ciğeri kebab olmuş bu bendenin, gözleri yaşla dolu bu dertli kulun arz ettiği şey şudur ki, bu fakir bende, bu çaresiz ve sergerdan duacı bundan önce uzun zamandır hudavendimin saadet bağışlayan rikabının tozu ve dergâh kapısının toprağı ile iftihar ederdim. Onun ikbalinin gölgesinde saadete kavuşup, payesiyle behremend olup südde-i saadetinde ferahlık bulmuştum. Onun cömertlik dergâhı ve eşğinde sair hizmetkâr gibi bu bende de hizmet edegelmiş, kulluk vazifesini devam ettirmiş, bu makamda karar bulmuştum. Ama şimdi beni bu yaralı ve inleyen kalbimle ve yanmış ciğirimle muhabbet ve dostluk halkasından çıkarıp zelil görmenize ne sebep olmuştur bilmiyorum. Bin bela ve sıkıntı çekmiş ve cefa zehiri tatmış bu kadim bende şimdi öyle hayret ve dehşete düşmüştür ki zamanın söz erbapları ve bilginleri onu tasvir etmekten aciz kalırlar. Acaba kendisinden geçmiş ve dili tutulmuş bu *dervîş-i dil-rîş* aptallıkla bir cinayet mi işlemiş ya da gafletle korkukacak bir iş mi yapmış ki bu kadar gözden uzaklaştırılmış ve erbab-ı kalem zümresinden ayrılmıştır. Eğer cahilliğimden dolayı bu hakirden bir kusur ve hizmette bir aksama olduysa o hazretten isteğim budur ki merhamet gösterip bu kemter kulu affetsin. Kendime şöyle derim; ey can-ı mahzun ve ey dil-i bî-sükûn evvelden inziva ve kanaat köşesi meskeniniz idi, alçak nefsin heveslerine ve melun şeytanın kışkırtmalarına uyup zavallılaşıma. Zira zamanın büyük arifleri buyururlar ki eğer olmayacak şeyi talep edersen rencide olursun, eğer kanaat edersen rahat olursun. Ama dostlarım ve yakınlarım beni teşvik ve tahrik ederek diyorlar ki ey yar bu ne haldir? Onlar bigâne olmalarına rağmen makam ve mevki sahibi olarak işlerinin başındalar. Biz seni tanıdık ve yakın çevreden bilirdik ama daima işsiz ve boş görürüz. Yoksa kavuşman ayrılığa ve meşguliyetin de azle mi dönüştü? Bu esnada nice biçareye çare nice bî-sermayeye maye olup elden ayağa bağdan dağa düşmüş fakir ve hakir-i perişan ve hayran ve avare-i sergerdân düşkünlere yardımcı

⁶²⁴ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 633a.

olacağınızı söylerler. Hâsılı dostlarımın bu sözleriyle beni halsiz bırakmalarından ve düşmanlarımın yaygarasından sabrım kalmadı, bu şehirden kaçmaktan başka çarem kalmadı. Senin gibi bir hazrete hacetimi arz etmeme gerek yok zira senin bilgin hatırının bilmediği bir şey yoktur. Sen güneşsin ben ise su, beni toprağımdan çek al, her dem gölge gibi beni kuyuya atma, beni bu eşikten başka bir yere gitmeye mecbur bırakma⁶²⁵.

Bidlîsî, ilk defa bu mektubunda görevinden azledildiğini açıkça ifade ederken kafasında yavaş yavaş başka bir eşiğe intisap etme fikrinin de oluştuğunu itiraf eder. Aslında padişahı kendisine bir tevcihte bulunmasını isteme niyetinde olmadığını, dostlarının “muhaliflerin iş başında sen ise azledilmişsin” gibi sözlerle onu bu arızayı kaleme almaya teşvik ettiklerini yazsa da hala bir beklenti içindeydi. Ondan olanı biteni iyi tahlil etmesini istiyor, günahsız olduğunu belirterek tekrardan himaye görmesini arzuluyordu. Padişaha hitaben “Senin geleneğinde affetmek yok mu Mahmud intikamlı zat! Senin cömert mezhebinde canı bağışlamak yok mu?” sözleriyle sitem ediyor, kendisini Firdevsî’nin, II. Bayezid’i ise Gazneli Mahmud’un yerine koyuyordu. Yakın çevresinin bu teşvikleri ve düşmanlarının yaygarasından takatsiz kaldığı bu anlardan itibaren İstanbul’dan ayrılmayı aklına koydu. Kendisinin burada zelil ve hakir edildiğini düşündüğünden kalmasının da hiçbir anlamı olmadığını biliyordu. Bu düşüncüyü kafasında şekillendirmeye başladı. Her ne kadar İstanbul’dan ayrılmak istediği bu ilk arızasında padişaha açsa da gitmek istediği yeri açıkça belirtmesi biraz zaman alacaktı.

Aslında Bidlîsî’ye göre Bayezid her ne kadar bu vaatlerini yerine getirmek, onu mükâfatlandırmak istemişse de etrafındaki kıskançlar sultana engel olmuştu. Yıllar sonra kaleme aldığı satırlarında sultanı, etrafıdakilerin tesiri altında kalarak yanlış işler yapmakla itham ederek “Naiplerinin güvenilir kişiler olduğunu, daima mülkü ve dini koruduklarını sanıyordu” sözleriyle eleştirdi⁶²⁶. Sultana yakışan şeyin sözünde durmak olduğunu söyleyen Bidlîsî, Bayezid’in her ne kadar çeşitli vaatlerde bulundysa da yerine getirmediğini görünce vaatlerini yerine getirmesini tekrardan sultana ilettili⁶²⁷.

⁶²⁵ İn nezd-i bozorgi ferestade ber sebil-i ibtihak va dar taşakki-i baht-i hod İdris, “**el-Münşeatu min kurbi zuhurü’l-Devleti’l-Osmaniye ila aheri ahdi Selimü’l-evvel: Min tahrirati İdris el-Bidlîsî va Lâmi’i va gayruha**”, Esad Efendi, nr. 3879, vr. 37a-38a.

⁶²⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 624b.

⁶²⁷ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 633a.

Sultandan hiçbir şekilde cevap alamayan Bidlîsî burada Bayezid'in etrafında olup kendisini sultana karşı kötüleyenlerin aslında Hadım Ali Paşa ve Müeyyedzâde olduğunu açıkça vurgulamıştı. Firdevsî'nin Sultan Mahmud'tan gördüğü muamelenin aynısını kendisinin de Sultan Bayezid'ten gördüğünü söylüyordu⁶²⁸. Bayezid'i Sultan Mahmud, kendisini ise Firdevsî olarak takdim ederek Firdevsî'nin yaşadıkları ile kendisinininki arasında bir bağ kurdu⁶²⁹. Nitekim kendisi de Firdevsî ile aynı akibeti yaşıyordu. Firdevsî de Sultan Mahmud adına kaleme aldığı eserini tamamladığında onu kıskanan saray erkânı sultanın vereceği inamın önünde engel olmuşlar, onun "Rafizî" olduğunu söyleyerek sultanın gözünden düşürmüşlerdi. Bu sözlere inanan mutaassıp bir sultan olan Mahmud ona vereceği inamı azaltmış bunun üzerine Firdevsî incinerek Gazneden ayrılmıştı⁶³⁰. Firdevsî ile kendisini özdeşleştiren Bidlîsî bu yolla onun kadar güçlü bir kaleme sahip olduğunu göstermek istiyordu. Firdevsî'nin, Gazne'den ayrıldıktan sonra Taberistan'daki Bâvend hanedanına intisap etmesi, burada iken kaleme aldığı dibacesinde Sultan Mahmud'u eleştiren ifadelerle yer vermiş olması⁶³¹ ile Bidlîsî'nin başka bir intisap için İstanbul'dan ayrılması ve dibacesinde eski hamisine eleştirilerde bulunması göz önüne alındığında bundan sonra atacağı her adımda Firdevsî'nin izlediği yoldan gitmeye gayret gösterdiği görülür.

Sonuç olarak Bidlîsî'nin "zalim naipler, günahkâr kadı ve vezir" olarak tanımladığı karşıt hizip bu propaganda da başarılı oldu; padişah, Bidlîsî'ye verdiği vaatleri yerine getirmeyince Bidlîsî de dibaceyi yazmayarak, eserini tamamlamaktan vazgeçti. Bir önceki mektubunda yazdığı azledilme olayı bu olsa gerekti. Şimdi İstanbul'dan ayrılma işini ciddi ciddi düşünmeye başladı. Mektubunda her an çekip gidebileceği yolunda padişaha gözdağı vermek istediye de bu işe yaramadı. Bunun üzerine padişaha Firdevsî gibi ayrılıp gitmek istediğini belirten bir arıza daha yazdı:

Bu sergerdan bendenin şikâyeti, bu zayıf muhibbin, padişahın en hakir hizmetçisinin hüznü dolu hikâyesi şudur ki: Ben fakir sizin dergâhınıza intisap edip saadete kavuşmuş, müreffeh olmuştum. Ama şimdi düşmanların

⁶²⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 633a-633b.

⁶²⁹ Firdevsî'nin Şâhnâme'sinin İran tarih yazıcılığı içindeki yer için bkz., Julie Scott Meisami, **Persian Historiography to the end of the twelfth century**, Edinburg 1999, s. 37-45.

⁶³⁰ Nizâmî-i 'Arûzî-i Samarqandi, **The Chahar Maqala (Four Discourses) of Nizâmî-i 'Arûzî-i Samarqandi**, Ed. Mohammad Moin, Tehran 1955-57, s. 78-80.

⁶³¹ Nizâmî-i 'Arûzî-i Samarqandi, **The Chahar Maqala (Four Discourses) of Nizâmî-i 'Arûzî-i Samarqandi**, s. 80-82.

dedikodularının ve çekiştirmelerinin hedefi olduğum için perişan ve işsiz ve ağlamaklıyım. Bu sebepten zamanın gam zehrini tatmış, devranın elemelerini çekmiş bu canım, alışık olduğu ve bildiği bir memleket olan Diyarbekir’e gitmek için yürüyüp yüklenir, bu kavl üzere ki buyurmuşlardır.

İnsanların gözünde zelil olduğun bir diyardan, çabucak ayrıl ve başka bir yere git. Ama asilerin beni yermelerinden ve nükte-i tuğyandan endişe ederim. Ayağa bağ olan bu bela ve fakirlik cefası bu *dervîş-i dil-rîşî* elden ayağa, yakından ırağa düşürdü. Ne zaman ibadete düşkünlük göstersem ehl ü ‘iyalim düşüncesi bu hüznün dolu kalbimden geçerek beni ibadetten alıkoyarak huzursuz kılmaktadır. Nitekim hazret-i Şeyh Sadi buyururlar ki Ey ehl-i ‘iyali kendisine ayak bağı olan kimse artık özgürce hayal kuramazsın demektir, akşam namaz kılıyordum sabah oğullarım ne yiyecek diye düşündüm. Hâsılı bu mahzun kalbimin şikâyeti haddinden fazladır, sizin de başınızı ağrıtmamak için bu kadarını yeterli gördüm⁶³².

Firdevsî’nin izlediği yoldan gittiğini bu satırlarla açıkça ifade ediyordu. Hem sultan kendisini görevden azletmiş hem de kendisi işten el çekmişti. Dedikodu ve çekişmelerin hedefindeki bir isim olarak zelil olduğu bu diyarlardan çekip gitmek istedi. Daha önceki mektubunda bu isteğinden açıkça bahsetmişti. Ancak Bayezid’ten olumsuz cevap almış olacak ki tekrar bundan bahseden mektup kaleme aldı. Şimdiki mektubunda ise gitmek istediği yeri açıkça belirtti; alışık olduğu ve kendisine yabancı olmayan bir yer olan Diyarbekir’e gitmek istiyordu. Ancak ailesi ile hareket etmesi ve uzak mesafeleri katetmesi kolay görünmüyordu. Onları kendisine bu işte adeta ayakbağı görüyordu. II. Bayezid’ten hem izin vermesi hem de gidişine yardımcı olması için adeta yalvardı. Diyarbekir, Bidlîsî’nin esas gerçekleştireceği düşüncesi olan İran’a tekrar dönmek için kimsenin dikkatini çekmeyecek bir ön istasyon olmalıydı.

Diyarbekir o tarihlerde Safevî toprağı idi ve Şah İsmail’in en güvenilir beylerinden Ustaclu Muhammed Han tarafından idare ediliyordu. Bidlîsî uzun zamandır kafasında kurgulamaya çalıştığı Şah İsmail’e intisap etme teşebbüsünde burayı ilk durak olarak kullanmak istemiş olabilir. Aşağıda genişçe değinileceği üzere tam da bu esnada İran tarafındaki dostlarıyla bu konuda yazışmaya başladı. Buradan gelecek olan olumlu bir cevap üzerine Diyarbekir’e hareket edecek belki de oradan da tekrar Tebriz’e geçecekti. Padişahın şüphelerini çekmemek için

⁶³² İn be bozorgi nebişte bud İdris, “el-Münşeatu min kurbi zuhurü’l-Devleti’l-Osmaniye ila aheri ahdi Selimü’l-evvel: Min tahrirati İdris el-Bidlîsî va Lâmi’î va gayruha”, Esad Efendi, nr. 3879, vr. 1a-1b.

mektubunda Diyarbekir'e alıştırığı ve bildiği bir şehir olduğundan dolayı gitmek istediğini belirtmişti. 1510'lu yıllara kadar en azından Safevî tarafı Osmanlıları doğrudan hedef alan bir girişimde bulunmadığı için iki tarafın ilişkileri daha temkinli bir diplomasi çerçevesinde ilerliyordu. Herhangi bir savaş ve çatışma ortamının olmaması Bidlîsî'yi Diyarbekir'e gitmek için padişah'tan izin istemek konusunda cesaretlendirmiş olabilir. Ancak bu durum Diyarbekir'in, II. Bayezid'in her hareketini casusları vasıtasıyla ciddi bir şekilde takip ettirdiği Şah İsmail'in hâkimiyeti altında olduğu gerçeğini değiştirmiyordu. Padişah her ne kadar Safevîlerle bir savaş halinde değilse de onlara karşı çok yumuşak ve temkinli bir politika izliyordu. Dolayısıyla Bidlîsî'nin bu isteğine olumlu bir cevap vermesi beklenemezdi. Belki de Bidlîsî'nin tekrar İran'a dönme hesapları yaptığını sezmişti. Ayrıca hacca gidişine engel oldukları bilinen kazasker ve vezirin Diyarbekir'e gidişine izin verilmemesi konusunda padişahı ikna etmiş olması da muhtemeldir. Bunun için Bidlîsî'nin bir Safevî kentinden çok kendi alışık olduğu (*mavtın-ı me'luf*) bir şehir olarak yansıttığı Diyarbekir'e gitme fikrine karşı çıktı ve ona bu noktada izin vermedi. Bu olumsuz cevap üzerine Bidlîsî daha sonra kurnazca davranacak önce verdiğini iddia ettiği vaat gereğince sultandan bu defa hac için izin isteyecekti.

Bidlîsî'nin esas beklediği mükâfat Bayezid'e yazdığı mektubunda da yazdığı gibi bir mansıp idi. Kendisinin de belirttiği gibi eserini yazmaya başlamadan önce sultan tarafından kendisine böyle bir vaat verilmişti. Diğer türlü hem eserin yazılma aşamasında hem de takdiminde kendisine çeşitli inamların verildiği bilinmektedir. Dolayısıyla Bidlîsî, "küçük çocuklara verilen kuru üzüm ve ceviz"e benzettiği bu inamlardan ziyade daha büyük bir mükâfat önemli bir mansıp beklerken şimdiye kadar böyle bir eser vücuda getiremeyen Osmanlı tarihçilerine verilen mevkiler ve ihsanları şöyle eleştirmektedir:

Zamane insanları, cehâlet ve karanlık ülkesinin akılsız rezilleri o kadar insafsız, mürüvvetten o kadar nasipsizdirler ki, iki yüz yirmi yıldan beri yani bu hanedanın azâmet tahtına oturmasından şimdiye kadar, Rum memleketinde fazıl olarak adlandırılan ilim-irşad erbâbına benzeyen bir gürûh o cennet-mekân padişahlardan sınırsız bağışlarını almalarına rağmen nimetlerine şükür etme yolunda o şahların müşriklerle olan savaşlarını ve gerçek vak'alarını beyan eden bir destanı yadigâr olarak zamanın sayfalarına bırakmamışlardır. Belki de daha önce söylenmemiş olan şeyleri ortaya koyacak kadar mert değillerdi. Böyle bir eser vücuda getirmesine rağmen bu

mazlum hakir ve mahrum fakir, o diyarın nimetlerinden faydalanma lezzetine varamadı⁶³³.

Sert bir dille eleştirdiği bu müellifler arasında ilk Osmanlı kronik yazarlarının yanında hiç kuşkusuz Kemalpaşazâde de bulunuyordu. İlmiye mesleğine intisap ettikten sonra çok kısa sürede müderrislik ve kadılık gibi mevkilere getirilen Kemalpaşazâde, kendisi ile beraber başladığı tarihçilik kariyerinde 1510 yılında eserini takdim ettikten sonra hızla tırmanışa geçmişti. Bu durum haliyle Bidlîsî'nin kıskançlığına yol açmış olabilir. Özellikle eserini, Bidlîsî'nin yazdığı üslupla ancak Türkçe olarak kaleme alması, inşa sanatı ve belagatteki maharetinin Bidlîsî'ninkine denk olduğunu göstermek istemesi küçük bir meydan okuma olarak algılanabilir. Ancak Bidlîsî, hiçbir şekilde onun yazdığı eseri beğenmemiş, onun da içinde bulunduğu diğer Osmanlı tarihçilerini sınırsız bağış almalarına rağmen gerçek bir eser bırakmamakla eleştirmişti. Öyleki Kemalpaşazâde'yi kastederek kendisine rağmen onun eserinin el üstünde tutulmasını şaşkınlıkla karşılamıştı.

Bu hadiseler 1506–1511 yılları arasında cereyan etti. Artık “hizmet gerdanlığını” tamamen boynundan söküp atmış, işten el çekmişti. Kendisine yöneltilen suçlama ve iftiralar bürokrasi veya ilmiyedeki olası ilerlemesinin önünü tamamen kapatmış bulunuyordu. Hadım Ali Paşa ve Müeyyedzâde görevlerinde kaldıkça hiçbir göreve getirilemeyeceğini de biliyordu. Bu süre içerisinde hacca gitmek için tekrar sultandan izin istedi. Ancak Bidlîsî'nin rakipleri hac izni konusunda da padişahı etkilediler. Bu konuda Bidlîsî, muhalifleri suçlamaktadır. Belki de muhalifleri hac bahanesiyle tekrar İran'a ya da daha önce gitmek için izin istediği Diyarbekir'e gidebileceği yolundaki görüşlerini şifahen padişaha bildirmişlerdi. Bundan dolayı kendisine izin verilmediği gibi adeta göz hapsinde tutuldu. Ancak o bu isteğinden kolaylıkla vazgeçmeyecek, fırsat buldukça bu hac iznini talep edecekti.

Bidlîsî'nin görevden el çekmesine rağmen kendisine tahsis edilmiş olan zeamet gelirinden yararlanmaya, inamlar almaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Ancak onun bu süreyi fakirlik içerisinde geçirdiğini söylemesi bu tahsisatın

⁶³³ Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 41–42.

beklentilerinin çok altında olmasına dayanır⁶³⁴. Umduğunu bulamadığını ve verilen inamların beklentilerinin çok altında olduğunu “avcı bir şahin, tavuk yemi ve suyuyla beslenmiş, cevher tanesi gibi olan eseri ise değersiz katır boncuğu gibi olan diğer eserlerin dizili olduğu ipe dizilmişti” satırlarıyla gayet net ifade eder⁶³⁵. Hayal kırıklığı ve pişmanlık içerisinde bir yolunu bulup İstanbul’dan çıkmak istiyor ve tekrardan İran’a dönme hesapları yapıyordu. Nitekim aşağıda daha ayrıntılı değinileceği üzere Mekke’de iken 1512 yılında Şah İsmail’e yazdığı mektubunda İstanbul’da iken “adeta hapis hayatı yaşadığını, bir kuş gibi tuzağa düşürüldüğünü, şeytan siretli, yalaka ve cahillerin esiri” olduğunu ifade ediyor, ta o zamandan beri “yüzünü şahın kapısına çevirmiş olduğunu” dile getirerek saraydaki sıkıntılı yılları boyunca Şah İsmail’e intisap etmeyi aklından geçirdiğini itiraf ediyordu⁶³⁶.

Artık saray çevresinde hiç kimse tarafından dikkate alınmadığı için henüz daha Sofya’da iken adına bir eser kaleme aldığı ve çeşitli vesilelerle kasideler yazıp gönderdiği Trabzon’daki Şehzade Selim’e şikâyetlerini içeren ve derdini döken bir kaside yazdı. Bir kaside formatı içinde yaşadıklarını yazarak 1507 yılında Trabzon’daki şehzadeye gönderdi. Çektiği sıkıntıların haddinden fazla olduğunu belirtiyor ve Selim’e intisap etmeyi arzuladığını açıkça ifade ediyordu. Hatta “üzülme, kutlu saltanatımın müjdesi gelince gam silinir gider” sözlerini Selim’e söyleterek şimdiden genç şehzadeyi tahta bile oturtmuş, onun devr-i saltanatını beklediğini söylemişti. Cömertliğinden bahsederek inam almayı umduğu, Nûşîrevân adaletiyle şöhret bulduğunu söylediği şehzadeye yazdığı bir şikâyetnâme idi:

Senin dergâhından uzakta olduğum için her sabah ve akşam ettiğim dualar saba rüzgârıyla sana ulaşır. Âlemin sığınağı olan babanızın emriyle ve yaratıcının yardımıyla her bir sayfasından can kokusu gelen bir eser te’lif etmiştim. [Onda] senin yedi ceddinin ve bu zamanın şahının [II. Bayezid] övülmüş sıfatları vardı. *Heşt Behişt* adlı bu eserin her bir nüshasını bir İslam kayseri adına tertip ettim. Umarım bu fasih kitap senin cevher saçan eline ulaşır. Senin yumuşak tabiatın ancak ilimdeki bu üstünlüğün kadir ve

⁶³⁴ TSMA. e. 5675.

⁶³⁵ 1513’te Selim’e yazdığı bir mektubunda II. Bayezid döneminde yaşadığı itibarsızlaşmayı bu şekilde anlatmaktaydı. İdris-i Bidlîsî, *Rok’e-yi Risale be Meclis-i Humayun-i Sultan Selim*, vr. 227a-228a.

⁶³⁶ İdris-i Bidlîsî, *Cevâb-ı Risâle-i Şâhiye*, vr. 146b-147a.

kıymetini bilir. İdris senin meth bahçende bir bülbüldür, ola ki onun feryad ü figanı o şaha [Selim] ulaşır⁶³⁷.

Bidlîsî hem II. Bayezid'e hem de oğulları Selim ve Korkud'a zaman zaman şikâyetlerini ve yaşadığı trajediyi mektup ya da kaside formunda yansıtmıştı. Bu şikâyetler, hami-kul arasındaki patronaj ilişkisini anlamamıza yardımcı olmakla beraber, himaye edilenin psikolojisini ve yaşadığı hayal kırıklıklarını gerçekçi bir şekilde resmetmektedir. Bu tür bir başka kasideyi de Şehzade Mahmud'a yazmıştı. Kasidesinde *Heşt Behişt*'i yazmayı bitirdiğini ve işten el çektiğini belirtiyor, kitabın hem padişah hem de şehzadelerince kabul görmesini temenni ediyordu⁶³⁸.

Bu türden kaside formundaki bir şikâyetnâmeysi Şehzade Mahmud'un 1507'deki ölümü vesilesiyle hala kırıgın olduğu II. Bayezid adına kaleme aldı. Eserini adeta yarıda bırakmasından ve aralarının bozulmasından sonra hamisine yeniden kaside yazmaya başlamıştı. Şehzadenin genç yaştaki ölümü Bidlîsî'ye içini dökecek, sultan ile olan ilişkilerinin bozulmasının altını eşeleyecek bir fırsat sunmuştu. Bidlîsî kasidesinde şehzadenin ölümünden duyduğu üzüntüyü padişahla paylaştı ve onu teselli etmeye çalıştı. Padişaha hala kırıgındı ve ona üstü kapalı olarak yaptığı hatalardan vazgeçmesi tavsiyelerinde bulundu. Hayatın kısalığından, ölüm gerçeğinden ve ondan ibret almasından bahsederek padişahı hayırlı işler yapmaya, "Allah'a olan kulluk ibadetleri"ni yerine getirmeye davet etti. Padişahın adeta gaflet uykusunda olduğunu düşünüyordu. Bu satırları okuyan birisi padişahın bütün ibadetlerden uzaklaşmış olduğu izlenimini edinebilirdi. Bidlîsî'ye göre padişahın ibadet ve adaletten vazgeçtiğinin en önemli delili kendisine yapılan haksızlıklardı. Bu ibadetleri yerine getirerek kendisine karşı daha adaletli ve insafli olmasını, "safa suyunu yüzüne çarparak kendisine gelmesini" istedi. Padişahın etrafındaki kendi karşıtları için her fırsatta dile getirdiği zehir zemberek sözleri burada da yineledi.

⁶³⁷ Başında 912/1506–07 tarihi yer alan bu kaside için bkz. İdris-i Bidlîsî, **Kaside-i Muveşşeh be-ism-i Sultan Selim Şah Risaleten İleyhi ila Trabzon (Kasâid Münşeat ve Mürâselât)**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1888, vr. 89a-90b.

⁶³⁸ İdris-i Bidlîsî, **Rok'e be Nüvvâb-ı Hazret-i Sultan Mahmud b. Sultan Bayezid dar hin-i da'iye-i sefer-i hac (Kasâid Münşeat ve Mürâselât)**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1888, vr. 229a-229b.

Onları kastederek padişahın “kurtuluş yolu bulması için alçak dünyanın o zararlı topluluklarından uzak durması” gerektiğini nasihatvari bir üslupla ifade etti⁶³⁹.

İmâm-ı ‘adîl olarak hitap edip imamet makamında gördüğü Bayezid’i, Hz. Ali’nin âlimlik yönüne benzetip onun ilim hamiliği yönünü tekrar ön plana çıkararak dikkat çekmeye çalıştı. Kırgınlığı olmasına rağmen bunu gizlemeye çalışarak onun hizmetinden çıkmadığını, onu methetmeye devam edeceğini ve hala ondan inam beklediğini dile getirdi. Biraz eleştiri ve şikâyet barındırdığından sözlerinden de incinmemesini istemişti. Taziye dileklerinin ardından padişaha şöyle nasihatlerde bulundu:

Ey şah! Gönül kulağınla içi sırlarla dolu sözlerimi dinle! Sen İskender’sin gönlün ise aynadır. Kulun ahını almak reva mıdır? Sen güneşsin, adaletin dünyayı aydınlatır. Çektiğim çileler silinir gider eğer bir defa hatırlımı sorsan. Bu berbat hayatımla ilgili daha ne diyeyim ne yazayım? Ne desem az gelir, daha fazlasını artık sen anla! Zaman beni senin eşiğinden uzaklaştırdı. İçinde bulunduğum belalardan kaçacağım yerim yok. Her nefesini sana dua etmek için çeken, bundan başka nefes dahi almayan bir kişiyi uğradığı zulümden dolayı şimdi ağıt yakarken görmen reva mıdır? Ey İdris, şah kimsesizlerin sahibi olduktan sonra en şerli soysuzların zulmünden hiç korkma ve üzülmeye! Senin adaletin zamanında birkaç zalimin elinde zulme uğradım. Allah’ın ve peygamberin hükümlerine uymazsan haris rüşvetçiler gibi haksız kazanç elde edersin. Eğer bir kimse şahtan ve Allah’tan korkmazsa onun elinde birçok can ve mal yok olur. Ahiret inancı taşımayan bir kimsenin zulmünden nasıl sakınılır ki? O zalim cahillerden şeriate düzen vermelerini bekleme! Yoksa o mühlitlerin elinde bütün memleketin harap olduğunu görürsün. Din ve ilim ehli kimselerden adil insanlara sahip olmak istiyorsan sakın ola din işlerini cahil kimselerin eline verme! İnsaf ve adaleti olmayan açgözlülerden bir şey bekleme! Zira onun batıl yolunun gerdanlığını boynunda asılı görürsün. Senin zamanında hüner adalettir ve fazilet dindarlık, ne büyük kusur ki bu hüneri olmayan kimselerden hayır beklersin. Mazlumların feryadına yetişen zamanın Süleyman’ı sensin. Her ne kadar benim sözlerim senin için acıysa da istersen onda şeker tadı da bulabilirsin. Doğruluk elbisesi benim sözlerim için Hakk’tan gelen bir hilattır, sözlerim ise anlaşılacak kadar açıktır⁶⁴⁰.

Bidlîsî’nin görevi gereği (*meddah-duaguy-sitâyişguy*) padişaha ve saray erkânına yazdığı onca övgüden sonra bu sert ifadeleri şaşırtıcı gelebilir. Ancak salt bir meddah olmanın ötesinde meselelere eleştirel gözle de bakan bir yönü vardı. Açıkçası yukarıdaki satırları, padişahın *meddahı* ve *duaguyu* olan birisinden

⁶³⁹ İdris-i Bidlîsî, *Risâle ila ‘atabetu’s-Sultan hin-i tavaffi-yi Sultan Mahmud (Kasâid Münşeat ve Mürâselât)*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1888, vr. 141b-142b.

⁶⁴⁰ İdris-i Bidlîsî, *Risale ila ‘atabetu’s-Sultan hin-i tavaffi-yi Sultan Mahmud*, vr. 143a-143b.

beklenilmeyecek bir sistem eleştirisi idi. Tıpkı bu kasidesinde olduğu gibi Bidlîsî 1506 yılından ölümüne kadar yazdığı şiir, kaside ve mektuplarda da kendisini kastederek bilgili kimselerin kıymetinin hiç bir zaman bilinemediğini, aksine cahil ve yeteneksiz kişilerin sürekli ilerlediklerini tekrarladı durdu. Satırlarından anlaşıldığı üzere Bidlîsî her ne kadar kırılgan olsa da yine Bayezid'ten himaye görmeyi bekliyordu. Halinin bir defa da olsa sorulmadığından şikâyet ettiğine göre hamisi ile olan ilişkisi neredeyse kopmuş, kendi haline bırakılmıştı. Oldukça sıkıntı içindeydi ve bu taziye dileklerini fırsat bilerek içindekileri sultana döktü. Padişahın tasavvufî ve dinî eğiliminin olduğunu bildiği için kasidesinin ağırlığını bu yöne taşıdı. Hala görevleri başında bulunan Hadım Ali Paşa ve Müeyyedzâde'ye adeta ateş püskürmeye devam etti. Yazdığı bu aşağılayıcı ifadeler haliyle onları kızdırmaya devam edecekti. Padişahı, Allah'tan korkmayan, zalim ve cahil kişiler dediği bu “cahillerin” eline din işlerini vermesinden dolayı eleştiriyordu. Bidlîsî'ye göre şeriat bu zalim ve cahillerin elinde asla düzene giremezdi. Her ne kadar doğrudan belirtmese de hala böyle bir mevkie getirilmeyi umuyor, şeriate ve din işlerine nizam verebilecek donanıma sahip olduğunu işaret ediyordu. Padişahı, mülhit olarak addettiği bu kişilerin olumsuz etkisi altında kalarak şeriatı sapmaması konusunda uyardı. Ancak tüm bu nasihatleri ve eleştirileri bir işe yaramadığı gibi padişahı da kendisi hakkındaki düşüncelerinden vazgeçirmeye yetmedi.

Sultan, şehzade ve devlet adamlarına çeşitli vesilelerle yazdığı şiirlerinde “düşmanlarının cevrenden dolayı hasta olduğu” konusunu sürekli işledi. Yaşadığı tüm bu sıkıntıların üzerine çocuklarından birinin de genç yaşta ölümü onu iyiden iyiye yıpratmıştı. Oğullarından biri (Ebulfazl Mehmed'in kardeşi) 1509 yılında İstanbul'da vefat etmişti. İnamat kayıtlarına yansıyan bu ölüm neticesinde taziye olarak kendisine sultan tarafından Bursa çatmasından bir elbise verilmişti⁶⁴¹. Bu üç yıllık süre içerisinde padişah, Bidlîsî'in gönlünü almak için bazı küçük inamlarda bulunmuştu. “Çocuklara verilen ceviz ve kuru üzümünden” farklı olmadığını söylemesine bakılırsa bu inamlar Bidlîsî'yi pek tatmin etmemiş gözükmektedir⁶⁴². *Şikayetnâme*'sinde bu süre içerisinde “affedilemez hatalar ve günâhlar işlemiş bir

⁶⁴¹ İnam be taziye-i Mevlana İdris Münşi ki veledeş moteveffa şod. Câme: Çatma-i Bursa, sevb. 4 R.ahir 915/22 Temmuz 1509. Bkz. **Defter-i Müsveddât-ı İn'amât ve Tasaddukât ve Teşrifât ve İrsâliyyât ve Gayrihi 909-929**, s. 337.

⁶⁴² İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 633b.

mahpus gibi kalbi kırık, din ve dünya muradından ümitsiz olarak oturduğunu, ağlayıp inlediğini, bu kötü ilişkilerden çabucak kurtulmak yönünde Hakk'tan kurtuluş ve yardım dilediğini" dile getirmektedir⁶⁴³.

Her nekadar “çocuklara verilen kuru üzüm ve ceviz” kabilinden görse de hiçbir şekilde tatmin olmayan bu Acem bürokratına 1506'dan 1508'e kadar geçen süre içinde bir taraftan inam verilmeye devam edildi⁶⁴⁴. Bu cümleden 11 Ocak 1507'de 5 bin akçe, aynı yılın 17 Ağustos'unda 5 bin akçe, 21 Mayıs 1508'de 4 bin akçe, 24 Ekim 1508'de “cemâ'at-i hazîne-i 'âmire ve gayrihi” başlığı altında 4 bin akçe olmak üzere toplamda 18 bin akçe inam verilmişti⁶⁴⁵. Bu süre içerisinde her ne kadar gözden düşse de hamisi olan Bayezid'in gözüne tekrar girebilmek için onun adına eser telif etmeye devam etti. Bayezid'in tasavvufa ve dini konulara olan merakını bildiğinden tasavvufî ve dini içerikli eserler kaleme aldı. Kadı Nasîrüddin Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl* adlı eserine *Hâşiye 'ala Envârü't-tenzîl ve Esrârü't-te'vîl*⁶⁴⁶ adlı Arapça bir şerh yazdı. Bunun dışında bir eser daha takdim etmiş olsa gerek –ki aşağıda bundan bahsedilecektir- inamat kayıtlarında birer sene arayla kitap takdim ettiği için Bidlîsî'ye inamlar verildiği bilgisi yer almaktadır. Bu kayıtlara göre 19 Kasım 1508'de kitap takdim ettiği için Bidlîsî'ye 10 bin akçe ile samur postundan bir elbise, 20 Şubat 1509'da kitap takdim ettiği için 7 bin akçe ile elbise verildiği belirtilmektedir⁶⁴⁷. Bu kitap takdimi ve karşılığında alınan inamlar Bidlîsî'nin bir taraftan da himaye görmeye devam ettiğini gösterir.

Bidlîsî bu süre içinde sadece padişaha değil himaye görmek maksadıyla şehzadeleri adına da eser kaleme aldı. Bazı araştırmacılar tarafından mesnetsiz bir

⁶⁴³ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behîşt*, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 633b.

⁶⁴⁴ Bidlîsî'ye verilen inamlardan bir kısmının inamat defterinden ilk tespiti için bkz. İsmail Erünsal, “Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları I: II. Bayezid Devrine Ait Bir İn'amât Defteri”, *TED*, sy. x–xi (1981), s. 314.

⁶⁴⁵ İn'am be Mevlana İdris Münşi, 5 000. 26 Şaban 912 [11 Ocak 1507]; Tetimme-i in'am be Mevlana İdris Münşi. Nakdiye: 5 000. 8 Rebiülahir 913 [17 Ağustos 1507]; İn'am be Mevlana İdris Münşi. Nakdiye: 4 000. 20 Muharrem 914 [21 Mayıs 1508]; İn'am be Mevlana İdris Münşi. Nakdiye: 4 000. 28 Cemaziyelahir 914 [24 Ekim 1508]. Bkz. *Defter-i Müsveddât-ı İn'amât ve Tasaddukât ve Teşrifât ve İrsâliyyât ve Gayrihi 909–929*, s. 204, 229, 276, 298.

⁶⁴⁶ İdris-i Bidlîsî, *Hâşiye 'ala Envârü't-tenzîl ve Esrârü't-te'vîl*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 303.

⁶⁴⁷ İn'am be Mevlana İdris Münşi ki kitab dade. Nakdiye: 10 000. Came: 'an murabba' bâ post-ı semûr, sevb. 25 Receb 914 [19 Kasım 1508]. Bkz. *Defter-i Müsveddât-ı İn'amât ve Tasaddukât ve Teşrifât ve İrsâliyyât ve Gayrihi 909–929*, s. 304; İn'am be Mevlana İdris Münşi ki kitab averd. Nakdiye: 7 000 Câme-i Millî. 29 Şevvâl 914 [20 Şubat 1509]. Bkz. *Defter-i Müsveddât-ı İn'amât ve Tasaddukât ve Teşrifât ve İrsâliyyât ve Gayrihi 909–929*, s. 321.

şekilde hayatının sonunda doğru kaleme aldığı öne sürülen⁶⁴⁸ ve hatta Kanunî'ye takdim ettiği iddia edilen⁶⁴⁹ bir eserini mukaddimesinden anlaşıldığı kadarıyla Bidlîsî bu dönemde kaleme almıştı. O, *Kanun-ı Şehinşâh*⁶⁵⁰ yani Şehinşâh'ın Kanunu adlı bu eseri açıkça Bayezid'in şehzadelerinden Şehzade Şehinşâh adına yazdığını şu satırlarla ifade eder:

Ahir zaman fitnelerinin ortaya çıktığı bir zamanda, İran'ı viran edecek olan zelzelenin bu topraklarda refah içinde yaşayan ahaliye kendisini hissettirdiği bir anda bu fakir İdris bin Hüsameddin Bidlîsî vatanını terk etmek zorunda kaldı. Talihinin yardımıyla Sultan Bayezid'in merhamet ve hilafet gölgesine sığındı. ...Âl-i Osman hanedanının övmek adına zamanın sultanı, ehl-i iman hüsrevlerinin hüsrevine [II. Bayezid] *duaguy*luk görevini yerine getirdikten, sonra vaz' edilmiş şer'i kanun gereğince *asl* ve *fer'*ilere *duaguy*luk etmek icap etti. Bunun için ilk olarak sultanın hilafet-şiar halefinin yüce adına, ikinci olarak da Osmanlı hanedanının haleflerinin en büyüğüne yani cömert huylu padişah, kayserlik tahtının ırsî varisi, lütfu ve cömertliği dilden dile dolaşan, merhameti kalplerde iz bırakan, kimsesizlerin koruyucusuna sena [takdim etmek lazım geldi⁶⁵¹.]

Bidlîsî açıkça Bayezid için *duaguy*luk görevini yerine getirdikten yani *Heşt Behişt*'in sekiz cildini tamamladıktan sonra bu işe başladığını söyleyerek 1506 sonrasına işaret etmektedir. Padişahın methinden sonra şehzadelerinin de methinin şer'i bir kanun olduğunu ifade ediyor, bu çerçevede sultanın hilafet-şiar halefi adına bir kitap kaleme aldığını, şimdi ise hanedanın haleflerinin en büyüğü için bu görevi yerine getirmek istediğini belirtiyordu. Onun ilk olarak eser takdim ettiğini söylediği "hilafet-şiar" halef kuşkusuz henüz Sofya'da iken adına eser kaleme aldığı Şehzade Ahmed'ti. Bidlîsî'nin padişahın haleflerinin en büyüğü olarak bahsettiği ve *Kanun-ı Şehinşâh*'ını takdim ettiği bu ikinci şehzade o tarihte hayatta kalan şehzadelerin yaşça en büyüğü olan, *Heşt Behişt*'te de cömertliğini öve öve bitiremediği Şehinşâh'tan başkası değildi. Şehzadenin adını kitabına verdiği gibi zaten

⁶⁴⁸ Sönmez tezinde eserin Selim'in iktidarının sonuna doğru, dolayısıyla Bidlîsî'nin de hayatının sonuna doğru kaleme alındığını ileri sürer. Bkz. Sönmez, **An Acem Statesman in the Ottoman Court: İdris-i-Bidlîsî and the making of the Ottoman policy on Iran**, s. 8, 113.

⁶⁴⁹ Hasan Tavakkolî, **İdris-i Bidlîsî'nin Kanun-ı Şehinşahi'sinin Tenkidli Neşri ve Türkçeye Tercümesi**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul 1974; Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**; Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnameleri, c.3, s. 11–40; Hüseyin Yılmaz, **The Sultan and the Sultanate: Envisioning Rulership in the Age of Suleyman the Lawgiver (1520–1566)**, Harvard University Press, 2005.

⁶⁵⁰ Eserin adı her ne kadar *Kanun-ı Şahenşâhî* olarak biliniyorsa da doğrusu *Kanun-ı Şehinşâh* olmalıdır.

⁶⁵¹ İdris-i Bidlîsî, **Kanun-ı Şehinşâh**, vr. 92b-93a.

mukaddimesinde sultanın en büyük oğlu adına kaleme aldığını söylerken doğrudan Şehinşâh'ı işaret ediyordu. Eserin adının sanıldığı gibi hükümdarlık kanunu anlamına gelebilecek *Kanun-ı Şâhenşâhî* değil de *Kanun-ı Şehinşâh* olduğuna ve açıkça şehzadenin adına yazıldığına değinilmişti⁶⁵². İşin ilginç tarafı Bidlîsî'nin mukaddimede şehzade adına kaleme aldığı kasidesi *Mir'âtü'l-'Uşşâk*'ta Selim'e yazdığı kasideyle *memduhun* adının geçtiği kısım hariç⁶⁵³ aynı idi. Buna göre her iki şehzadeye yazdığı eserlerin girişine koyduğu kasideler aynı olup sadece *memduhun* adının geçtiği dizeleri değiştirmişti.

Bayezid'in şehzadeleri arasından en büyüğü olan Şehinşâh, Bidlîsî'nin de belirttiği gibi "Karaman olarak bilinen Yunan memleketlerinin valisiydi. Saltanat tahtı İran Selçuklu padişahlarının taht merkezi olan Konya şehrindeydi". Bidlîsî, *Heşt Behişt*'te ondan sınırsız inam saçan çok cömert bir şehzade olarak bahsetmektedir. Şehzadeler arasında çok fazla ön plana çıkmayan Şehinşâh'ın adı ilk kez Şahkulu hareketi ile ortaya çıkmıştır. Bazı Osmanlı kaynaklarına göre Şehzade Şehinşâh'ın, Şahkulu ile irtibatı vardı ve onun tarafında bulunuyordu. İsyan esnasında şehzadeler sancaklarını terk ederken o terk etmeyip Şahkulu ile haberleşerek Konya'da kalmıştı⁶⁵⁴. Bu ilişkisinden dolayı bazı kaynaklar onu Bayezid ailesinden Şehzade Ahmed'in oğlu Murad'tan sonra Kızılbaşlığı kabul eden ikinci şehzade olarak gösterir. Hadım Ali Paşa'nın öldürüldüğü gün şehzadenin de ölmüş olması Şehzade Ahmed'in tertibine kurban gittiği şeklinde yorumlanmaktadır⁶⁵⁵.

Şehzade Şehinşâh 1511 yazında öldüğüne göre Bidlîsî bu eseri, *Heşt Behişt*'in ilk versiyonunu bitirdikten sonra, 1506 ile 1511 yılları arasındaki bir tarihte kaleme almıştı. Yukarıda bahsedildiği gibi 1508 ve 1509 yıllarında iki kitap takdim eden Bidlîsî'ye inamlar verildiği, bu kitaplardan birinin Beyzavî'nin eserinin şerhi olduğu bilgisi dikkate alınacak olursa bu ikinci eserin *Kanun-ı Şehinşâh* olması ihtimali yüksektir. Buradan hareketle eserin 1508 ya da 1509 yılından birinde kaleme alındığı

⁶⁵² Tartışmalar için giriş bölümüne bakınız.

⁶⁵³ Bidlîsî, *Mir'âtü'l-'Uşşâk*'taki kasidesinde Selim'in adından bahsederken, *Kanun-ı Şehinşâh*'ta bunu çıkarmış, eseri kimin adına kaleme aldığını açıkça belirtmemiştir.

⁶⁵⁴ Şehzadenin Şahkulu ile işbirliği yaptığını anlayan lalası Haydar Paşa'nın padişaha gönderdiği mektup için bkz., Çağatay Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?", *Tarih Dergisi*, sy. 6 (1954), s. 69.

⁶⁵⁵ Çağatay Uluçay, "Bayazid II.'in Ailesi, *Tarih Dergisi*, sy. 14 (1959), s. 116–17.

söylenbilir. Böyle bir kanun kitabının kaleme alınma nedenini Bidlîsî eserinde şöyle açıklar:

Kendisini şeriat ve tarikate uydurmayan bir kişi şeriat ve adaletle âlemin nizamına nasıl yön verebilir ki? ...Bundan dolayı bu fakir hakir dini ilimlerin hizmetçisi, yüce hilafetin duaguyu böyle faydalı bir risaleyi ve hediye kaleme almaya cüret etti. Umulur ki bu dervişane hediye o hüsrevlik mülkünün *şâhenşâh*ının meclislerinde kabul olunur⁶⁵⁶.

Bidlîsî her ne kadar padişahıktan sonra şehzadeler adına da eserler kaleme almayı vaz' edilmiş bir kanuna dayandırsa da başka amaçlar taşıdığı kesindir. İçinde bulunduğu sıkıntılı yıllarda hami bulmak adına birden fazla yapılan teşebbüslerden biri olarak görülebilir. Nitekim bu çerçevede Ahmed ve Selim adına eserler kaleme aldığı gibi diğer şehzadeler adına da kasideler kaleme alıp yollamıştı. Böylece tahta geçmeleri durumunda bunlardan birinden rahatlıkla himaye görebilirdi. Eserlerini takdim ettiği şehzadelere dikkatle bakıldığında taht adayı olabilecek en güçlü isimler oldukları görülür. Ahmed, zaten o dönemlerde veliaht olarak görülürken, Selim şehzadeyken girdiği askeri faaliyetlerle babasının yerine iyi bir padişah olabileceğini kanıtlamaya çalışıyordu. Özellikle de Bidlîsî'nin, yanında yetiştirip Osmanlı bürokrasisine entegre ettiği oğlu Ebulfazl'ın bu dönemde Trabzon'daki genç şehzadenin hazine-i âmire katipliğini yapıyor olması Bidlîsî ile Selim arasında daha farklı bir hukukun varlığını ortaya koyuyordu⁶⁵⁷. Şehinşâh ise Bayezid'in en büyük oğlu olması dolayısıyla taht için güçlü bir isim olabilirdi. *Fatih Kanunnâmesi*'nde büyük kardeşin padişah olacağına dair kesin bir ifade yoksa da Fatih'in tahtına büyük oğlu geçmişti. Hatta Bayezid-Cem mücadelesinde Bidlîsî, büyük kardeşine karşı taht iddiasında bulunan Cem'in bir yanlış içine düştüğünü sürekli olarak vurgulamış, saltanat davasıyla ortaya çıkışını hakkı olmamasına rağmen Bayezid'in tahtına ortak olmak şeklinde telakki etmişti. Dolayısıyla her ne kadar kanunlarla belirtilmemişse de büyük kardeşin tahta oturması örfî bir gelenek halini almıştı. Zira Bidlîsî bu geleneği "Babanın yerine şah olmak büyüğün hakkıdır" şeklinde özetliyordu. İşte Bidlîsî'nin, Şehinşâh adına böyle bir kanun kitabı kaleme alması, şehzadenin o dönemde taht adayı olarak algılandığını gösterebilir.

⁶⁵⁶ İdris-i Bidlîsî, *Kanun-ı Şehinşâh*, vr. 98a/b.

⁶⁵⁷ İdris-i Bidlîsî, *Zeyl-i Heşt Behişt (Selimşâhnâme)*, Ali Emiri, Frs. 811, s. 359.

Yukarıdaki bilgiler ışığında denilebilir ki Bidlîsî bu eseri Bayezid'in şehzadelerinden Şehinşâh adına padişah henüz tahtta iken kaleme almıştı. Adından da anlaşılacağı gibi bu eser siyasetname vechesi taşımasının yanında bir yönüyle de kanun kitabıydı ve Bidlîsî eserin “şahların nezdinde bir desturnâme” olması için kaleme aldığını söylüyordu⁶⁵⁸. Selim ve Kanunî dönemlerindeki büyük askeri başarılar ve toprak kazanımlarından çok önce Bayezid döneminde Şehzade Şehinşâh üzerinden Osmanlı emperyal imajını idealize etmek ve Osmanlı padişahlarının Müslüman dünya liderliğini kanıtlamak istemişti. İdeal bir hükümdarda bulunması gereken vasıflar, uymaları gereken kanunlar, devlet yönetme pratikleri, hükümdar, ordu ve reaya arasındaki hassas düzeni Bidlîsî bu eserinde Hint-İran devlet felsefesi geleneğindeki *daire-i adl* sistemi çerçevesine oturtarak anlatmakta, genç şehzadenin şeriat ve adaleti temel alacak müstakbel yönetimi için iyi bir rehber kendisinin de iyi bir danışman olacağını düşünmektedir. Öyle anlaşıyor ki Devvânî'nin Uzun Hasan'ın ve Sultan Yakub'un saltanat yıllarında şeriatı temel alan bir siyaset kurumsallaştırıcısı olarak oynadığı rolü taklit etmek istemişti. Üçüncü bölümde detaylı değinileceği gibi Bidlîsî bu kanun kitabını, büyük ölçüde üstadı Devvânî'nin *Ahlak-ı Celâlî*'sindeki formülasyonuna dayandırmıştı.

Eser ideal bir yönetimi tarif ediyorsa da esas konusu müellifinin de belirttiği gibi “şeriat ve adaletle nizama yön vermek”ti. Bu ifadeler açıkça mevcut yönetim sisteminde bozulmalar ve aksaklıklar olduğuna işaret ediyordu. Şehzadeler (Ahmed ve Selim) adına tasavvufî eserler kaleme aldığını bildiğimiz Bidlîsî neden şimdi Şehinşâh'a takdim edeceği eser için böyle bir konu seçmişti? 1506 ile 1511 yılları arasında kanunların önemini vurgulayan, ideal yönetimi tanımlayan bu tür bir eser kaleme alması zamanlaması açısından oldukça manidar görünüyordu. Dikkat edilecek olursa saray içinde uğradığı haksızlıklardan sonra çeşitli vesilelerle yazılı olarak yaptığı sistem eleştirilerinde, klasik sistemin bozulduğundan, yönetici profiline düşüğünden, ehliyetsiz ve liyakatsiz kimselerin yüksek mevkilere getirildiğinden yakındığı görülebilir. *Kanun-ı Şehinşâh*'ını, kanun ve şeriatın, *kılıç* ile *kalem* arasındaki hassas dengenin bozulduğunu söylediği ve bunun üzerinden sistem eleştirisi yaptığı bir dönemde kaleme alması aslında tesadüf değildi. Bidlîsî'nin

⁶⁵⁸ İdris-i Bidlîsî, *Kanun-ı Şehinşâh*, vr. 94a.

sistem bu eleştirileri aşağıda bahsedileceği gibi Şehzade Korkud'un benzer tondaki eleştirileri ile bir çerçeveye oturtulduğunda daha anlamlı bir bütünlüğün çıkacağı görülecektir. Diğer taraftan Bidlîsî'nin böyle bir eserle bozulduğu eleştirilerini yaptığı sistemi yeniden ihya etmek ve kendisine de kurumsallaştırıcı bir rol biçmek istediği açıktır. Kanun ve şeriatın yeterince uygulanamamasına bağladığı bu bozulmanın ancak adil, kanun koyan, şer'î hükümlere boyun eğip, onları icra eden bir hükümdarın varlığıyla önlenebileceğini savunuyordu. Bu çerçeveden bakıldığında *Kanun-ı Şehinşâh*'ı her ne kadar şehzade adına kaleme almışsa da onunla Bayezid'in bozulduğunu iddia ettiği sistemini ihya etmeyi hedefliyordu. Daha açık bir ifade ile şehzade üzerinden asıl mesajını eserin gerçek muhatabı olan Bayezid'e ulaştırmak istemişti.

Şehinşâh adına kaleme aldığı kasidesinde ondan zamanın sultanının veliahdı, kayserlik tahtı ve tacının layıkı, zıllullah, cömert, merhametli zat şeklinde bahseden Bidlîsî açıkça himaye ve yardım beklediğini “senin kapın Kâbe’dir ben ise ihram giyinmişim, ancak bineğim zayıf ayağım ise yorgundur, Kâbe’ye ulaşmak kolay değildir, ancak er geç maksadıma ulaşacağım, ben seni aramaktan dolayı avare oldum⁶⁵⁹” satırlarıyla ifade eder. Bu satırlarla içinde bulunduğu ruh halini ve düştüğü çıkmazı yansıtırken şehzadenin himayesine girmeye hazır olduğunu ancak şartlarının müsait olmaması dolayısıyla buna tevessül edemediğini Şehinşâh’a duyurmak istedi. Bidlîsî'nin hem Selim hem de Şehinşâh’a yazdığı bu satırlar onun bir an önce bulunduğu yerden ayrılmaya, herhangi bir şehzadenin himayesine dahi girmeye hazır olduğunu göstermektedir.

1509 yılına gelindiğinde o, hala saray çevresindeydi ve İstanbul mevâlisinden addedilerek kendisine sultan tarafından inamlarda bulunulmuştu. Kazasker, müftü ve müderrislerin de bulunduğu bu mevâlî sınıfı içerisinde tam olarak hangi sıfatla bulunduğu bilinmez, ama 1509 Mart ve Eylül’ünde kendisine 7000’er akçeden 14000 akçe inam verilmişti⁶⁶⁰. Muhtemelen bu dönemde kendisine müderrislik görevi de tevdi edilmişti ve bu sıfatla İstanbul mevâlisinden addediliyordu. Zira Ocak 1511 tarihli bir başka inam kaydında kendisinden Ali Paşa

⁶⁵⁹ İdris-i Bidlîsî, *Kanun-ı Şehinşâh*, vr. 93b.

⁶⁶⁰ İnâam be mevâlî-i İstanbul: Mevlana İdris. Nakdiye, 7000. 6 Z.hicce 914 (28 Mart 1509). İnâam be mevâlî-i İstanbul: Mevlana İdris Münşi. Nakdiye, 7000. 29 C.evvel 915 (14 Eylül 1509). Bkz. **Defter-i Müsveddât-ı İn’amât ve Tasaddukât ve Teşrifât ve İrsâliyyât ve Gayrihi 909–929**, s.324, 343.

Medresesi müderrisi sıfatıyla bahsedilmektedir⁶⁶¹. Kastedilen medrese Hadım Ali Paşa'nın Çemberlitaş'ta inşa ettirdiği Atık Ali Paşa Medresesi idi. Düşmanı olan Hadım Ali Paşa'nın medresesinde müderrislik yapması oldukça ilginçtir. Ancak her ne kadar medresenin bânisi, Bidlîsî'nin can düşmanı olsa da şikâyetleri ve yakınmaları bir yankı uyandırmış olmalıydı ve bunun üzerine bu görev kendisine sultan tarafından tevcih edilmiş olmalıydı. Bidlîsî ellili medreselerden olan Ali Paşa Medresesi'nde müderrisliğe muhtemelen mevâlî olarak addedilip inamlar verildiği 1509 yılı civarında başlamıştı. Tâcizâde Sadi Çelebi'nin de müderrisi olduğu bu medresedeki görevini 1511 yılında İstanbul'dan ayrılana kadar sürdürdü⁶⁶².

Bu üç yıllık zaman dilimi içerisinde onu sarsan bir diğer olay da eşinin ölümü idi. II. Bayezid'e hac izni talep etmek için yazdığı Farsça mektubunda, “eşinin [‘iyâl] ve çocuğunun ölümünün getirdiği perişanlık ve ıstıraptan, ardı ardına yaşadığı acı olaylar ve zorluklarından dolayı kolu ve kanadının kırıldığından” bahseder⁶⁶³. Bidlîsî bu zaman zarfında yanında annesi ve en az bir oğlu (Ebulfazl) vardı. Annesi hala sağdı ve buna dair tek kayıt 1 Kasım 1510'da kendisine inam olarak verilen 4 bin akçe nakit ile Frenk kemhasından bir elbise idi⁶⁶⁴. Ölen oğlunun haricinde 6 Aralık 1510'da yanındaki oğlu Ebulfazl'a sultana takdim ettiği kasideden dolayı 2 bin akçe nakit ile bir çuha elbise verilmişti⁶⁶⁵. Oğlu Ebulfazl, kendisini Osmanlı bürokrasisine taşıyacak olan eğitimi babasının yanında almış, daha medrese yıllarında iken babasının bir şerhini istinsah ederek onun tasavvufî meşrebinin takipçisi olduğunu göstermişti⁶⁶⁶.

⁶⁶¹ İnam be Mevlana İdris, müderris-i Medrese-i Ali Paşa ki be Edirne amed der vakt-i reften. Nakdiye: 4000. Câme ‘an murabba bâ cuka sevb. 10 şevvâl 916/10 Ocak 1511. Bkz. **Defter-i Müsveddât-ı İn’amât ve Tasaddukât ve Teşrifât ve İrsâliyyât ve Gayrihi 909–929**, s. 417.

⁶⁶² İnam be Mevlana Sadi, müderris-i Medrese-i Ali Paşa ki kaside averd. 23 Cemaziyelahir 910. Bkz. **Defter-i Müsveddât-ı İn’amât ve Tasaddukât ve Teşrifât ve İrsâliyyât ve Gayrihi 909–929**, s. 39; Cahid Baltacı, **XV-XVI Asırlarda Osmanlı Medreseleri: Teşkilat Tarih**, İstanbul 1976, s. 156–158.

⁶⁶³ TSMA. e. 3156.

⁶⁶⁴ İnam be valide-i Mevlana İdris. Nakdiye: 4 000 Câme: Kemhâ-i sürmâi Frengi-i sâde be zir‘a-yı Bursa. 47. 29 Receb 916 [1 Kasım 1510]. Bkz. **Defter-i Müsveddât-ı İn’amât ve Tasaddukât ve Teşrifât ve İrsâliyyât ve Gayrihi 909–929**, s. 402.

⁶⁶⁵ İnam be veled-i Mevlana İdris ki kaside averd. Nakdiye: 2 000. Câme: ‘an murabba’ bâ-çuka, sevb. 5 Ramazan 916 [6 aralık 1510]. Bkz. **Defter-i Müsveddât-ı İn’amât ve Tasaddukât ve Teşrifât ve İrsâliyyât ve Gayrihi 909–929**, s. 411.

⁶⁶⁶ *Tercüme-i Çehel Hadis*'in ketebe kaydında yer alan “bunu talebelerin en hakiri Ebulfazl yazdı” ibaresi medrese yıllarında babasının nezareti altında bir eğitim aldığını gösterir. İdris-i Bidlîsî, **Tercüme-i Çehel Hadis**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, nr. 30.

Bidlîsî'nin mahpus kaldığını söylediği 1506–1511 yılları II. Bayezid'in saltanatı için adeta bir buhran dönemi idi. Venediklilerle olan anlaşmadan (1503 yazı) ve kendisinin intisap etmesinden (1504 kışı) bu yana bir sükûnet dönemi yaşanıyordu. Bu süre içinde Bidlîsî hiçbir askeri sefere ya da savaşa şahitlik etmemişti. Ancak bu sükûnet dönemi çok fazla sürmedi. Safevîlerin bütün İran'a hâkim olmalarıyla beraber Anadolu'nun her tarafından İran'a yaşanan göçler, bunun neticesinde iki taraf arasında yaşanan gerginlik, Şah İsmail'in halifelerinin Anadolu'daki siyasi propaganda faaliyetleri tüm bunların karşısında Bayezid'in savaştan uzak bir politika izlemesi taht adayları arasında bir hareketlenmeye de yol açmıştı. Şah İsmail'in 1507 yılında adeta meydan okurcasına Osmanlı topraklarından geçerek Dulkadiroğulları üzerine yaptığı sefer padişahın oğulları arasında bir iktidar mücadelesini de başlatmıştı. Şehzadeler babalarının artık yaşlı ve işgöremez olduğu dolayısıyla memleket meselelerine ağırlık veremeyeceğini düşündüklerinden içten içe bir mücadeleye giriştiler. Nitekim Selim ile Ahmed arasındaki çekişme 1509 yılında iyice aleni hale gelmişti. Safevîlerin ortaya çıkışıyla beraber Anadolu'da yaşanan siyasi çalkantıya Ağustos 1509'da İstanbul'da yaşanan deprem de eklendi. Halk nezdinde dini kaidelere uymamaktan kaynaklandığı düşünülen bu deprem saray ve çevresine karşı olumsuz bir atmosferin oluşmasına neden olmuştu⁶⁶⁷. Bayezid bu depremden sonra Edirne'ye gitti ve uzun bir süre burada ikamet etti. Bir yıl sonra 1510 yılında Teke Bölgesi'nde ortaya çıkan Şah Kulu Baba Tekelü isyanı yaşlı padişahı iyice sarstı. Şah Kulu Baba Tekelü'nün birlikleri Burdur ve Kütahya'da Osmanlı kuvvetlerini yenilgiye uğratmış Bursa'ya doğru ilerlemişti. Tam bu esnada oğlu Selim'in saltanat davasıyla ortaya çıkıp Edirne'ye gelmesi sultanı iyice telaşlandırdı. Bayezid oğlunu yatıştırmak için Rumeli'de bir sancak vermek durumunda kaldı. Edirne'den ayrılıp İstanbul'a doğru yola çıktığında, Selim'in taht için Şehzade Ahmed'in davet edileceğini duyup geri döndüğünü öğrendi. Çorlu civarında iki tarafın kuvvetleri de karşı karşıya geldi. 3 Ağustos 1511'de yapılan savaşta Selim mağlup oldu ve Kefe'ye dönmek zorunda kaldı⁶⁶⁸.

⁶⁶⁷ Feridun M. Emecen, **Yavuz Sultan Selim**, İstanbul 2010, s. 46–48.

⁶⁶⁸ Emecen, **Yavuz Sultan Selim**, s. 48–59; Feridun M. Emecen, **İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-I: Bayezid (II) Yavuz Kanunî**, İstanbul 2011, s. 40–44.

Bidlîsî'nin başta hac olmak üzere çeşitli taleplerinin göz ardı edilmesine yol açan en önemli etken içte yaşanan doğal felaketler, şehzadelerin mücadelesi ve Safevî kaynaklı Kızılbaş hareketlerinin, dışta ise artan Safevî yayılımı ve bu yayılımın sultanı ve devlet idarecilerini oldukça güç bir durumda bırakmasının yarattığı ağır siyasal konjonktördü. Kargaşa ve iktidar sancılarının yaşandığı bu çalkantılı dönemde hukukunun teslim edilmesini ve taleplerinin karşılanmasını bekleyen muhteris bir bürokrat ve *meddah-duaguyun* isteklerinin dikkate alınması imkânsız gibiydi.

Zindan olarak tanımladığı bu dönemde İran'da bulunan eski dostlarıyla yazışmayı sürdürdü. Bu mektuplaşmalar onun saray çevresiyle olan ilişkilerini, içinde bulunduğu ruh halini ve geleceğe dair ne yapmak istediğini ortaya koyan önemli detaylar vermektedir. Bu cümleden Tebriz'de iken Sultab Yakub'un meclislerine beraberce katıldıkları⁶⁶⁹ eski dostu Şeyhülislam Emir Abdülvehhab'a yazdığı bir mektup onun 1512 tarihinden çok önce henüz İstanbul'da iken İran tarafıyla bağlantı halinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bidlîsî bu haberleşmeyi Mekke'den İstanbul'a gelen ve İstanbul üzerinden İran'a dönen hacılar vasıtasıyla sağlıyordu. Nitekim İran'daki diğer sabık dostlarından Emir Kemalüddin Hüseyin Nişâbü'rî'ye yazdığı mektubu Mekke'den gelen Hâce Mahmud adında İranlı bir hacı, Mevlana Alaüddin Tabib Şirâzî'ye yazdığı mektubu da yine başka bir haberci vasıtasıyla göndermişti.

Şeyhülislam Emir Abdülvehhâb'a yazdığı mektup daha önce İran tarafıyla olan yazışma ve haberleşmenin akışına ışık tutması bakımından oldukça önemlidir. Yukarıda bahsedildiği gibi bir Akkoyunlu seçkini olan Şeyhülislam Emir Abdülvehhâb, Şah İsmail'in ortaya çıkışıyla dengelerin değişmesine binaen Tebriz'i terketmek durumunda kalıp Herat'a giderek Sultan Hüseyin Baykara'nın himayesine girmiş, Hüseyin Baykara'nın 1506 yılında ölümünden sonra Şah İsmail ile yazışarak Tebriz'e davet edilmişti⁶⁷⁰. Dolayısıyla Bidlîsî ile Emir Abdülvehhâb arasındaki bu yazışma Emir Abdülvehhâb'ın Tebriz'e geldiği tarih olan 1506 yılı sonrasına aitti ve Emir Abdülvehhâb'ın gönderdiği mektuba Bidlîsî tarafından verilen cevap niteliğini

⁶⁶⁹ Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*, s. 104.

⁶⁷⁰ Navaî, *Rijal-e Kitab-e Habib al-siyar*, s. 277; Navaî, *Shah Ismail-e Safavî: Esnad va Mukatebat-e Tarikhi Hamrah ba Yaddashtha-e Tafsili*, s. 231–232.

taşıyordu. Bu yazışmalar Diyarbekir’e yerleşme fikrini ortaya attığı bir zamana denk gelmekteydi. Bir taraftan sultandan Diyarbekir’e gitmek için izin isterken diğer taraftan bu noktada bir bağlantı kurmaya çalıştı. Belli ki Bidlîsî bu geri dönüş için kadim dostu Emir Abdülvehhâb’ı aracı seçmişti. İran tarafından dört gözle beklediği mektubu sevinçle aldığını belirten Bidlîsî şöyle devam ediyordu:

Beğenilmiş sözcüklerle dolu bu kutlu haberleri duyar duymaz, mülazemeti arzulayan gözlerimle onu öptüm. O hakiki eşikten ayrı düştüğüm, meleklerin sığındığı o eşğin mülazımlarını görmekten uzak kaldığım bu muhaceret yıllarında zayı ettiğim ömre nasıl da hayıflanıyorum. Fakirin, muhaceretinin başlangıcından bu zamana kadar yaşadıkları, en değerli zamanının zayı olmasına ve meclis mülazımlarının başının ağrıtılmasına neden olmuştu. Zaruri olan şeyleri bildirmede sadece o taraftaki bazı aziz dost ve kardeşlerin mektup ve yazışmalarını okumakla yetindim. Lütuf ve merhametinizden beklediğim şey, din ve devlet erbabıyla, mülk ve millet işlerinin kefilleriyle yüz yüze görüşerek ya da yazışarak bu fakirin gerçek isteğini idrak ettirme ve ihlâsı yolundaki çabalarını, üç yıl boyunca bu fakirin mektuplarına cevap vermede gösterilen ciddiyetsizlik ve lakaytlığı yüce hatırlara yansıtmanızdır. Fakirlerin nefsi ve malî olarak kendilerini attıkları tehlikeli girişimlere rağmen bu süre boyunca o taraftan hiçbir şekilde dikkatleri çekmedi. Bu mektubunuzda o taraflara olan ilgi babındaki şeyler itaat kulağıyla dinlendi. Mektup, o yüce zatın sahip olduğu gizli şefkat ve sevecenliği kendisinde barındırıyordu. Çünkü diğer hazerata hizmet etmek düşünülmemişti. Şimdi kader olsa gerek istek ve irade dışında ortaya çıkan bazı şeyler geciktirme parmaklarını hızlı hareket eden bu eteğe doladı. Gaddar olan zaman da bu arada arzu gözü ve maksat yanağını fitne tozlarına buladı. Umarım o yüce zatın yüce himmetiyle ve dua nefeslerinin üfürülmesiyle yardım getirecek olan bulutların üzerindeki perde kalkar ve ayrılık sona erer. Oraya selâmetle girin⁶⁷¹ hoş sadası gayb evinden âşıkların can kulağına ulaşır⁶⁷².

O, açıkça Osmanlı sarayında iken Şah tarafından himaye ve mülazemet beklediği 1511 yılından önceki üç yıl boyunca yani 1508–1511 arasında çeşitli vesilelerle Tebriz sarayındaki bazı devlet büyükleri ile yazıştığını, ancak iletişim kopukluğunun bazı sorunlar yarattığını itiraf ediyordu. Bir kez daha “meleklerin sığınağı, hakiki eşik” dediği Şah İsmail’in sarayından ayrıldığının altını çizerek Tebriz’de şahtan gördüğü kısa süreli himayeye gönderme yapıyor, Bayezid’in himayesinde geçirdiği zamanın ise boşa geçtiğini vurguluyordu. Hatta bu yazışmaları hayatını tehlikeye atarak gerçekleştirdiğini söylüyordu. Zira bu irtibat Osmanlı

⁶⁷¹ [050.034] اَدْخُلُوهَا بِسَلاَمٍ

⁶⁷² İdris-i Bidlîsî, **Murasele-i Cevab-i Mektub-ı Seyyidü’s-Sâdât Şeyhulislam Emir Abdülvehhâb (Kasâid Münşeât ve Mürâselât)**, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 1888, vr. 148b-149b.

sarayında ifşa olduğu takdirde kendisinin de sonunu hazırlayabilirdi. Onun için son derece dikkatli yapmalıydı. Bu denemelerden sonuncusu olarak kadim dostu Emir Abdülvehhâb ile sağladığı yazışma ona gerekli ortamı sağlamıştı. Bidlîsî, Abdülvehhâb'ı Şah İsmail ile kendi arasında aracı tayin etmişti. Abdülvehhâb'ın kendisi de Herat'ta iken böyle bir aracılıkla Şah İsmail ile irtibata geçmişti. Şimdi Bidlîsî için harekete geçecekti. Muhtemelen Şah ile görüşmesinin ardından güvenilir adamları aracılığıyla Bidlîsî'ye gönderdiği mektubu bir davetiye niteliğindeydi. Tebriz sarayı ile ilgili gerekli irtibat sağlanmıştı. Şimdi geriye tek bir mesele kalıyordu; bir yolunu bulup İstanbul'dan çıkmak. Ancak bunun için biraz daha beklemesi gerekecekti. Zira mektubunda “gaddar olan zamanın çıkardığı fitne” olarak belirttiği bazı olaylar -ki bunlar kuşkusuz 1511 yılına ait Şahkulu hareketi ve bunun getirdiği şehzade mücadeleleri idi- payitahtta bir kaos yaratmış olduğu için şimdilik çıkışını engellemekteydi. Bu detay, mektuplaşmanın tarihi hakkında fikir vermektedir. Buna göre Bidlîsî'nin, Emir Abdülvehhâb'a yazdığı cevabi mektubun tarihi 1511 yılı ortaları olmalıydı.

Bidlîsî'nin defalarca başvurduğu hac izni yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı cevapsız kalmış ya da II. Bayezid, Bidlîsî'nin hiçbir şekilde İstanbul'dan ayrılmasına izin vermek istememişti. Bu isteğini her defasında yenileyen Bidlîsî 1511'de Sultan Bayezid, oğlu Şehzade Selim meselesiyle uğraşır bir haldeyken hac izni talebinde bulunmak maksadıyla 10 Ocak 1511'de Edirne'ye gelerek sultanın huzuruna çıktı. Zira sultan 1509 depreminden bu yana Edirne'de ikamet ediyordu. Burada kendisine 4 bin akçe ile çuka bir elbise verildi⁶⁷³. Edirne'deki 15 günlük ikametinin ardından 25 Ocak 1511'de kendisine 14.000 akçe inam verilerek İstanbul'a dönmeye izin verilmiş, ancak yine hac izni çıkmamıştı⁶⁷⁴.

1511 kışında Edirne'den döndükten sonra yaşanan gelişmeleri İstanbul'da iken yakından takip etti. Muhtemelen hala Ali Paşa Medresesi'nde müderrislik yapıyordu. Bu süre içerisinde onun hacca gidişini hızlandıracak bir takım gelişmeler yaşanmıştı. Hadım Ali Paşa, 1511 yazında Şahkulu İsyanı'nda öldürülmüş, bunun

⁶⁷³ İnam be Mevlana İdris müderris-i Medrese-i Ali Paşa ki be Edirne amed. Der vakt-i reften. Nakdiye: 4000. Câme 'an murabba' bâ cuka sevb. 10 Şevvâl 916/10 Ocak 1511. Bkz. **Defter-i Müsveddât-ı İn'amât ve Tasaddukât ve Teşrifât ve İrsâliyyât ve Gayrihi 909-929**, s. 417.

⁶⁷⁴ İnam be Mevlana İdris Münşi ma' riayet murteza şode ve icazet dade. Nakdiye 14.000, 24 Şevvâl 916/25 Ocak 1511. Bkz. **Defter-i Müsveddât-ı İn'amât ve Tasaddukât ve Teşrifât ve İrsâliyyât ve Gayrihi 909-929**, s. 419.

üzerine Şehzade Selim'in tekrar harekete geçmiş, Müeyyedzade Abdurrahman da Şehzade Ahmed'in destekçisi olduğu için Şehzade Selim'in harekete geçtiğini duyar duymaz korkuya kapılıp kaçmıştı. Bidlîsî tüm bu hadiseleri kendi zaviyesinden şöyle anlatmaktadır:

O kötü kimseye [Hadım Ali Paşa] ettiğim bedduam kabul oldu, ansızın düşmanın eline geçti. Beddua oklarıma hedef olarak kendi düşmanlarının eliyle yok oldu. Selim'in hareketinden dolayı kadıyı [Müeyyedzâde] da bir korku aldı. Zira fakirleri nasılda incitmişti, bütün düşüncesi emirler ve vezirler idi. Kendisine ebedi bir ikbal tayin etmişti, Şehzade Ahmed de ondan destek almıştı. Ali Paşa ansızın gelen bir bela ile bu fani dünyadan gitmişti⁶⁷⁵. ...Mîr Ali, kaderi gereğince düşman kılıcıyla öldürüldü. Onun ne önce ne de şimdi yaptığı işler, ne önceki ne de sonraki fikirleri doğruyd⁶⁷⁶.

1511 yazına gelindiğinde Bidlîsî karşıtı olan bu hizip artık tamamen dağılmıştı. Sultanın, oğlunun başlattığı bir isyanla uğraşmak durumunda kaldığı bir anda Bidlîsî, zekice davranarak bu defasında talebini yazılı olarak dile getirmişti. Sultana içinde bulunduğu durumu özetleyen Farsça bir mektup yazdı. Şöyle diyordu:

Sultandan beklenen onun bütün bağış ve inamlara, kadim olan ihsan ve bahışlere yakınlaşan icazet-i hümayunlarının bu ihlâs Kâbe'si eşğinde oturanlara ve ihtisas kıblesinin duacılarına ulaşmasıdır. Zira bu hakir bendenin gamlı hatırı, eşin [i'yâl] ve çocukların ölümünden dolayı perişanlık ve ıstırap içinde kalmış, bu acı olaylar ve zorluklardan dolayı bu bendenin kolu ve kanadı kırılmıştı. Yüce eşikteki o padişahın merhametli bakışlarının umulan şey bu kırık kalpli kulların hatırlarını okşamak ve ahvalini telafi etmek yolunda uyulması icap eden fermanını sadır etmesidir ki bu duacı [Bidlîsî] duacılardan oluşan hususi bir güruhla yalvarma ve niyaz yüzünü Hicaz topraklarına çevirmişlerdir ve duaların kabul gördüğü ve cevaplandığı yerden saltanat günlerinin artmasını istemektedirler⁶⁷⁷.

Adeta yalvararak hatta kendi ifadesiyle “yüzlerce hileye başvurarak” tekrar bu isteğini yenilemiş, bu kargaşa ortamında kendisi için kurtuluş telakki ettiği hac iznini nihayet koparmayı başarmıştı⁶⁷⁸.

⁶⁷⁵ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 633b.

⁶⁷⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 625b.

⁶⁷⁷ TSMA. e. 3156.

⁶⁷⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 633b.

2. 1. 4. Acem mi? Rumî mi? 16. Yüzyılda Kimliğin Patronaja Etkisine Bidlîsî Örneği

Bidlîsî, İran'a dönmek uğruna hayatını dahi tehlikeye attığını düşündüğü ilişkiler içerisine girmişti. Muhalifleri II. Bayezid'in çevresinde kalmaya devam ettikçe hiçbir şekilde himaye göremeyeceğini ve iyi bir mansıp elde edemeyeceğini çok iyi biliyordu. Bunun için İstanbul'dan ayrılmaktan ve yeni hami arayışları içerisine girmekten başka çaresi yoktu. II. Bayezid'e yazdığı mektuplarından birinde "insanların gözünde zelil olduğun bir diyardan, çabucak ayrıl ve başka bir yere git" diyerek İstanbul'da daha fazla kalmayı anlamlı bulmadığını itiraf etmişti.

Üstelik beklediği himayeyi bulamadan ayrılan yegâne Acem kendisi değildi. Osmanlı patronajı için gelen İranlı bilgin, şair ve sanatkârların birkısımının aradığı himayeyi bulamayınca daha iyi mevkiler elde etmek için bir müddet sonra Osmanlı topraklarından ayrılıp Tebriz, Horasan ve Maverâünnehr'e tekrardan döndükleri bilinmektedir. Örneğin şair Bihiştî ve Kemâleddin Abdülvâsi, Osmanlı topraklarına geldiklerinde II. Bayezid'ten bekledikleri himayeyi göremeyince tekrardan Horasan'a dönmek durumunda kalmışlardı⁶⁷⁹. İranlı âlim ve sanatkârların adeta el üstünde tutulduğu Fatih döneminde bile bu türden durumlara rastlanmıştı. Bidlîsî, Fatih'in patronajı altında bulunan bir Acem nakkaşı ve onun nişancılığını yapmış olan Şeyh Ebu İshak Tebrizî'nin İstanbul'dan tekrar Tebriz'e döndüğünden bahseder⁶⁸⁰.

16. yüzyılın başında Osmanlılar, İslam dünyasının yegâne güçlü hamileri oldukları iddiasına sahiptiler. Himayeleri altında bulunan bilgin, şair ve sanatkârlar iyi himaye edilmeseler ya da yöneticilerden incinseler bile güneyde Memlûkler ve doğuda Tebriz, Horasan ve Maverâünnehr'in dışında çokta fazla gidecekleri bir yere sahip değillerdi. Buralara gitmek için de Safevî İranı'nı geçmeleri gerekiyordu. Bidlîsî himaye için tüm bunların dışında bir yeri; Safevî payitahtı olan Tebriz'i seçecekti.

*Bu kainât pazarına bin nakit getirirler. Ancak hiçbiri bizim sâhib-i 'ayârımızın sikkesine ulaşamaz.

⁶⁷⁹ Atıl, *The Formation of the Ottoman Learned Class and Legal Scholarship (1300–1600)*, s. 114.

⁶⁸⁰ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 29a, 38b.

Daha önce kısaca değinildiği gibi Fatih zamanında İran'dan gelen Şemseddin Fenârî, Molla Gürânî, Mevlana Şeyh Ebu İshak Tebrizî ve Ali Kuşçu gibi bilginler ile II. Bayezid zamanında gelen ulema ve sanatkârlar farklı şekillerde himaye görmüşler ve karşılanmışlardı. Fatih zamanında bu ilk gelenler gelir gelmez prestijli mevkilere atandılar. Örneğin bunların arasından Ebu İshak Tebrizî, II. Bayezid zamanında intisap edenlerin hayal bile edemeyeceği bir mevkîe; nişancılığa getirilmişti. Bidlîsî, Fatih'in ulemaya gösterdiği yakınlığı "Rum"dan İran'a gelen ulema ve bir zamanlar himayesinde bulunduğu Sultan Ahmed'ten dinlediği kadarıyla şöyle nakletmektedir:

O müşfik sultan Arab'tan ve Acem'den gelmiş olan âlim ve sanatkârların iyi karşılanarak doğrudan hiçbir engelle karşılaşmadan kendi huzuruna çıkarılmaları ve iyi himaye edilmeleri konusunda kendi devlet erkânına tenbihlerde bulunmuştu. ...O bilginlerin adlarını sürekli yâd eder, hatırlarını bir ihtiyaçları olup olmadığını sorardı⁶⁸¹.

II. Bayezid ve Selim zamanında gelenlerin çabucak bir mevki elde etmesi oldukça zordu. Zira saray içinde himaye eden güçlü hamilerin sayısı artmış ve bu da bir mevkîe atanmak isteyen himaye bekleyenlerin kıyasıyla rekabetine neden olmuştu. Bunlar daha çok Müeyyedzâde -ki kurduğu ağ sayesinde İran'dan gelen tanıdıklarına bir mevkîe atanma konusunda öncelik veriyordu- gibi güçlü hamilerin aracılığı sayesinde bazı mevkilere getirildiler. Yüksek pozisyon elde edebilmek için kendi rakipleri olan diğer bilginlerle rekabete girmek, ilmi yeterliliklerini kanıtlamak zorundaydılar⁶⁸².

Aracı olan güçlü hamilerin dışında referans yoluyla saraya intisap edenler de yok değildi. Örneğin II. Bayezid dönemi şairlerinden Bâsırî ve Behîştî Acem'den Molla Câmî ve Ali Şîr Nevâî'nin referanslarıyla gelip saraya intisap etmişlerdi⁶⁸³. Bidlîsî de -Devvânî'nin referanslığının söz konusu olup olmadığı bilinmez- referanssız ve aracı hamisiz birisi olarak bu zorluğu bildiği için kendisini var etmek, sultanın gözüne girmek, böylece yeni intisap ettiği bu sarayda kendisine bir yer açmak adına inşa sanatındaki tüm hünerini kanıtlayacak, kendisini bu zorlu yarışta

⁶⁸¹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 37b-38a, 39a.

⁶⁸² Atıl, **The Formation of the Ottoman Learned Class and Legal Scholarship (1300–1600)**, s. 111, 117–118.

⁶⁸³ Mustafa Âlî, **Kühü'l-Ahbâr**, vr. 218b.

rakiplerinden öne çıkaracak bir işi; belagatli bir tarih kitabı yazmayı seçti. Bir anlamda hamisinin kendisinden beklediği ve istediği şeyi kaleme alacaktı.

Aslında her ne kadar çeşitli vesilelerle sürekli yakınsa da hanedan tarihi yazmak görevi Bidlîsî için iyi bir başlangıç sayılırdı. Bu II. Bayezid döneminde birkaç istisna hariç hiçbir Acem'in göremeyeceği bir konum idi. Örneğin II. Bayezid ve Selim dönemlerinde İran'dan gelen bilginler arasından sadece Muhyiddin Abdülevvel Kazvinî'ye (Saçlı Emir) kırk yıllık bir hizmetten sonra babası Tebriz'in Hanefî kadısı olduğu için kendi döneminde Osmanlı topraklarına gelen diğer ulemeden farklı olarak ayrıcalıklı bir pozisyon tanındı. Bu anlamda Bidlîsî oldukça şanslı sayılırdı. İran'dan gelen ulemanın müderrislik gibi çok fazla yüksek olmayan mevkilerin dışında başka önemli mansıplara getirilmeleri oldukça güçtü. Ancak Bidlîsî intisap eder etmez bir hanedan tarihi yazma görevini deruhte etmişti. Bu anlamda önemli bir merhale katetmişti. Örneğin Kemalpaşazâde de tarih yazım görevini almadan önce müderrislik yapıyordu. Onun bu hızlı yükselişi haliyle karşısında rakip bir hizbin oluşmasını tetiklemişti.

Saraya intisap eder etmez, kendisine önce *müşâhere*, ardından her sene gelirini alacağı bir zeamet tahsis edilmişti. Bunların yanında Ocak 1504 ile Ocak 1511 arasındaki yedi yıllık bir zaman dilimi içerisinde ailenin diğer fertlerine verilen inamlar hariç sadece kendisine II. Bayezid tarafından toplamda 149 bin akçe inam verilmişti. II. Bayezid'in Edirne'deki medresesinde 50 akçe yevmiye ile görevli olan bir müderrisin durmaksızın çalıştığı yedi yıllık hizmeti karşılığında aldığı meblağdan çok daha fazlaydı. Sadece 50 bin akçe, eserini takdim ettikten sonra kendisine verilmişti. Bidlîsî bir müddet Ali Paşa Medresesi'nde 50 akçe ile çalışmıştı ve eserini takdim etikten sonra Sultan Bayezid'in Edirne'deki medresesinde 50 akçe ile göreve başlayan Kemalpaşazâde bu noktada Bidlîsî'den daha ayrıcalıklı değildi. *Heşt Behişt*'in sekiz cildinin tamamlanmasından üç yıl sonra 1510 yılında eserini sultana takdim eden Kemalpaşazâde'ye 30 bin akçe⁶⁸⁴ verildiği göz önünde tutulduğunda Bidlîsî'nin nasıl ayrıcalıklı tutulduğu, "Rûm diyarının nimetlerinden faydalanma

⁶⁸⁴ 15 Kasım 1510 tarihli inam kaydına göre yazdığı esere karşılık Kemalpaşazâde'ye 30 bin akçe ile samur kürkünden bir cübbe inam olunmuştu. Bkz. **Defter-i Müsveddât-ı İn'amât ve Tasaddukât ve Teşrifât ve İrsâliyyât ve Gayrihi 909-929**, s. 405.

lezzetine varamadığı⁶⁸⁵ hazinenin kapılarının kendisine açılmadığı” yönündeki şikâyet ve yakınmalarının biraz abartılı olduğu daha rahat anlaşılabilir. Ancak tüm bunlar daha fazla beklenti içinde olan, belki de nişancılık gibi yüksek bir mevkie atanmayı bekleyen Bidlîsî’ye çok yetersiz geliyordu.

Acem kimliğine sahip olan Bidlîsî’nin istediği yüksek bir mevkie atanamamasına hiçbir zaman sahip olamadığı *Rumî* kimliği mi neden olmuştu? 15. ve 16. yüzyıllarda bürokrasi ve ilmiyede ilerlemede *Acem* ve *Rumî* kimliğine sahip olmanın ne gibi avantajları ve dezavantajları vardı?

Cornell Fleischer, Mustafa Âli örneğinden hareketle 16. yüzyılda “hem merkezi yönetimin hem de Osmanlı tarihçiliğinin Osmanlılığı ve Osmanlıya bağlılığı bir ölçüde Rum’un coğrafi çevresiyle sınırlı tuttukları ve Müslüman Türk bile olsa Rumî tanımına girmeyen kişilere kuşkuyla yaklaştıklarını” söylemektedir⁶⁸⁶. Bir *Acem* olarak Bidlîsî de *Rumî* kimliğine sahip olamamasından dolayı bu tür karışıklıkların hedefi olmuştu. *Rumî* kimliği dışında kalan *Acem*lerin saray çevresindeki ezici üstünlüğünün ta Fatih zamanından beri devrin yerli Osmanlı uleması ve şairleri tarafından eleştirildiğine hatta Horasan’dan gelerek intisap eden Ali Kuşçu’ya devrin ulemasının muhalefet ederek itibarsızlaştırmaya çalıştıklarına değinilmişti.

Bu devrin uleması ve şairleri *Acem*lere geleneksel Osmanlı kimliği ve sisteminin bir parçası olmadıklarından dolayı “ayrımcı” bir gözle baktılar. Yazdıkları eserleri ve kullandıkları dili eleştirdiler⁶⁸⁷. Klasik Osmanlı sistemi içerisinde İran’dan gelen bilginlerden –Fatih döneminde gelenler hariç- özellikle 16.yüzyılın başından itibaren gelenlerin müderrislik, kadılık, şehnamecilik ve müsahiplik gibi görevlerin dışında daha yüksek mevkilere getirilmemeleri Osmanlı sisteminin bütünlüğünü korumayı amaçlayan kanunlar çerçevesinde açıklanabilir⁶⁸⁸. Dolayısıyla konuya klasik dönem Osmanlı kanunları çerçevesinden bakıldığında *Rumî* kimliği taşımayan ve dahası kul kökenli olmayan bir *Acem*’in bürokrasi ve ilmiyede yüksek mevkilere

⁶⁸⁵ Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 41–42.

⁶⁸⁶ Cornell H. Fleischer, **Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı**, Çev. Ayla Ortaç, İstanbul 1996, s. 164.

⁶⁸⁷ 16.yüzyıl şehnamecilerinden Arifi ve Şehnameci Seyyid Lokman buna örnek gösterilebilir.

⁶⁸⁸ Fleischer, **Tarihçi Mustafa Âli**, s. 164.

getirilmesi oldukça zordu⁶⁸⁹. Bu anlamda Bidlîsî'nin yüksek mansıp isteği Osmanlı kanunlarının ve teamülünün özüne aykırı durmaktaydı⁶⁹⁰. Bürokraside yükselmek kul kökenli olmakla mümkündü. Celâlzâde'nin, kul olmayanları yüksek mevkilere getirmediği için II. Bayezid'i eleştirmesi tam da bu durumu açıklayan önemli bir durumdur⁶⁹¹. İbn Kemal örneği bu durumu daha iyi açıklar. O, eserini 1510 yılında takdim ettikten sonra müderrislikle başlamış olduğu kariyer basamaklarını hızlıca tırmandı; önce Anadolu kazaskerliğine ardından ise şeyhülislamlık makamına getirildi.

Bidlîsî'nin, Hadım Ali Paşa ve Kadı Müeyyedzâde'ye yaptığı acımasız eleştiriler aslında II. Bayezid'in saray erkânı üzerinden yaptığı bir sistem eleştirisi olup, yaşadığı tecrübelerin bir yansıması idi. Ne var ki bu eleştirileri padişahın himayesinden çıktıktan, saraydaki imtiyazlı konumunu kaybettikten sonra gerçekleşmişti. Bu iki baş düşmanı eleştirilerinin odak noktasını oluşturuyorsa da, aslında vermek istediği mesaj oldukça açıktı. 1507'lerde padişaha yazdığı bir kasidesinde onu adaletten uzaklaşmakla, Allah'ın ve peygamberin hükümlerine uymamakla, şeriatî cahillerin eline teslim etmekle itham ediyor, bunun neticesinde bütün sistemin geri dönülmez bir şekilde zarar göreceğini ve bozulacağını ileri sürüyor, padişahı adaletli olmaya, *daire-i adlîn* temeli olan adalete riayet etmeye davet ediyordu⁶⁹². Açık bir sistem eleştirisi olan bu kasidesini padişahı içinde bulunduğu durum konusunda uyarmak maksadıyla kaleme almıştı. Kanun bilincine sahip bir bürokrat olarak yaptığı bu açık çağrının çok fazla yankı uyandırması elbette beklenemezdi. Bidlîsî'ye göre padişahın saray erkânı bulundukları mevkileri hak etmeyen liyakatsiz kimselerdi. Tüm yetkileri onlara devreden padişah ise adeta bu kişilerin elinde bir oyuncak haline gelmişti. Yegâne sorun hükümdarın adil olmaktan uzak –kuşkusuz burada kendisinin gördüğü muameleyi de buna dâhil ediyordu– davranışlar içine girmesinin getirdiği kaostu. *Mir'âtü'l-Cemâl* ve *Kanun-ı Şehinşâh*'ta sürekli olarak padişahın adil, etrafında ise onu yönlendirebilecek akıllı

⁶⁸⁹ İstisnai durumlar da söz konusuydu. Örneğin Fatih zamanında İran'dan gelen Mevlana Ebu İshak Tebrizî bir müddet sarayda nişanlık yapmış ardından tekrar Tebriz'e dönmüştü.

⁶⁹⁰ *Heşt Behişt* tümüyle okunduğunda Bidlîsî'nin, hikâyelerini bir Rumî-Osmanlı kimliği çerçevesinde algılanmak üzerine kurduğu görülebilir.

⁶⁹¹ Celâlzâde Mustafa, *Selîmnâme*, Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Ankara 1990, s. 278.

⁶⁹² Şehzade Mahmud'un vefatı nedeniyle II. Bayezid'e yazdığı bu kaside için bkz., II. bölüm: İdris-i Bidlîsî, *Risale ila 'atabetu's-Sultan hin-i tavaffi-yi Sultan Mahmud*, vr. 143a-143b.

danışmanların (*taife-i huşyârân*) olması gerektiği –ki bunlar arasında kendisini de kattığı düşünülebilir-vurgusunu yapması bu düşüncelerini özetler. Akkoyunluları çöküşe sürükleyen faktörün adaletten uzaklaşan hükümdarların yarattığı kaos olduğunu söylerken Bayezid’in saltanatı için de böyle bir senaryoyu öngörüyor olmalıydı. Hem bu kasidesini hem de *Kanun-ı Şehinşâh*’ını tam da böyle bir ruh hali içindeyken, “nizam”ın tesis edilmesine rehber olarak kaleme almıştı. Başlangıçta Bidlîsî’nin bu yakınmalarının ve eleştirilerinin kişisel husumetten kaynaklı ve abartılı olduğu sanılabilir. Ancak *Heşt Behişt*’te ilmî yönünü ön plana çıkardığı Şehzâde Korkud’un Osmanlı yönetiminin şeriate aykırı bazı uygulamalarına yönelik getirdiği eleştirileri ve şeriat uygulaması konusunda vezirlerle girdiği sert tartışmaları daha sonra Kanunî’nin saltanat yıllarında bir Osmanlı bürokrati olan Celâlzâde’nin ve yüzyılın son çeyreğinin bürokratlarından Âli’nin aynı döneme dair benzer eleştirileri okunduğunda Bidlîsî’nin bu konuda yalnız olmadığı, eleştirilerinde ne denli haklı olduğu görülebilir. Korkud bir hanedan üyesi olarak *Davetü’n-nefs et-taliha ila el-‘amalü’s-saliha* adlı eserinde daha 16. yüzyılın başlarında mevcut sisteme dair yaptığı eleştirilerini dinsel bir zemine oturtmuştu. Fleischer’in belirttiği gibi şehzadenin bu eseri, Osmanlı kurumlarını ve yönetimini eleştiren, bu haliyle de bu sistem eleştirilerini devam ettiren Âli gibi sonraki bazı bürokratlara ve onların eserlerine ilham kaynağı olan erken çalışmalardan biriydi⁶⁹³. Celâlzâde de Bidlîsî ile paylaştığı aynı endişeleri satırlarına şu şekilde yansıttı:

Bayezid’in sarayında bulunan devlet erkânı ve saltanatın ileri gelenleri hasta olup adalet ve insaf dairesinden yüz çevirmişlerdi. Sohbet edip görüştükleri hırslı, konuştukları ve açıldıkları, hile ve riya sahibi kimselerdi. Yüksek mevkilere erişmekle gurur ve mevkiinin esiri olmuşlardı⁶⁹⁴.

Celâlzâde, burada açıkça Bidlîsî’nin de mustarip olduğu çevreyi işaret ediyordu. Ona göre adalet ve kanun II. Bayezid dönemine kadar bütün padişahların riayet ettiği bir husustu. Özellikle saray erkânı, adalet ve şeriatı ayrılmayan, belirli kriterlere sahip kimseler arasından seçiliyordu. En tepedeki bu adil sistem reaya ve orduyu güçlü bir şekilde ayakta tutuyordu. Bu hassas dengeyi *kılıç* ile *kalem*

⁶⁹³ Cornell Fleischer, “From Sehzade Korkud to Mustafa Ali: Cultural Origins of the Ottoman Nasihatname,” *IIIrd Congress on the Social and Economic History of Turkey*, ed. H. Lowry, S. Hatto, Istanbul 1990, s. 70-72, 76.

⁶⁹⁴ Celâlzâde Mustafa, *Selîmnâme*, s. 254.

arasındaki dengenin koruduğunu belirtse de tıpkı Bidlîsî ve Şehzade Korkud gibi kalemin kılıçtan üstün olduğunu “kalemle kılıç bulunur, kılıçla kalem bulunmaz” sözleriyle ifade ediyordu. Celâlzâde, Bayezid döneminde sırf kul kökenli diye liyakatsiz kimselerin –burada doğrudan Hadım Ali Paşa’yı ve etrafındaki hizbi kastediyor olmalı–önemli mevkilere getirilmesini, “sarayda beslenen boş kafaların” yüksek mansıplar elde ederek kanunları çiğneyip, rüşvet ve bozgunculuğa yeltenmelerini padişahın “gevşek tabiatına” bağlamaktadır⁶⁹⁵. Her ne kadar Selim yanlısı bir bürokratin *devr-i sabık* eleştirisi gibi dursa da Celâlzâde, klasik sistemdeki sorunların varlığına işaret ediyor, kul kökenli olmayan yetişmiş kimselere sistemde yer verilmemesini sert bir dille eleştiriyordu. Şu halde hem Bidlîsî hem de Celâlzâde’nin sistem eleştirileri, kanun bilinci taşımalarının bir neticesi idi.

Herşeyden önce Bidlîsî kendisini ayrıcalıklı kıldığını düşündüğü Acem kimliğine sahipti. Bu kimlik Fatih dönemi gibi erken dönemler için himaye edilmeyi kolaylaştıran bir faktör iken II. Bayezid ve Selim dönemlerinden itibaren Osmanlı dünyasında daha farklı algılanmaya başlandı. 16. yüzyılın başlarından itibaren İran’dan gelenlerin Acem kimliğine bir de nefret ve karşıtlık durumunda ortaya çıkan “Kızılbaş/Rafîzî” kimliği eklendi. Kızılbaş olsun ya da olmasın İran’dan gelmiş olmaları karşıtlarının onlar aleyhine kullanacakları bir dezavantaj olacaktı. Saray içindeki hizipleşme ve himaye rekabeti esnasında çıkan kıskançlıklardan dolayı bu Kızılbaşlık kimliği hamilerin gözünden düşürmek için yer yer kullanıldı. Bidlîsî için açıktan kullanıldığını tam olarak bilemesek de eserinde Acem şahlarını övdüğü iddiasıyla onu küçük düşürmek isteyenlerin, bu türlü bir yaklaşımı da sergilemiş olmaları muhtemeldir. Müeyyedzâde, Devvânî’nin medresesinde eğitim almış birisi olarak, Şîrâz’a dek gidip Devvânî’nin meclislerine katılmış olan Bidlîsî’nin babası Hüsameddin Bidlîsî’nin tasavvuf anlayışını ve Nurbahşîliğini biliyor olmalıydı. Bidlîsî’nin verdiği örneklerden de gördüğümüz gibi 15. yüzyılın sonunda “Tebriz ile Bursa’nın iç içeliğinin bilindiği”, ulema ve sanatkârların karşılıklı gidip geldiği ve birdiğere dair bilgi sahibi olduğu bir dünyada Tebriz ve İstanbul’daki ulema birdiğerini çok iyi tanıyordu. Dolayısıyla Bidlîsî ve babasının tasavvufî anlayışı ve takipçisi oldukları tarikatlar İstanbul’da saray çevresinde biliniyor olmalıydı.

⁶⁹⁵ Celâlzâde Mustafa, *Selîmnâme*, s. 278–280.

Diğer taraftan II. Bayezid dönemi, İran karşıtlığının henüz tam anlamıyla yaşanmadığı bir dönem olduğu için Bidlîsî de zaten bu tasavvufî arka planı gizleme gereği duymadı; siyasî ve dinî sahada henüz bir Şîî-Sünnî karşıtlığının yaşanmadığı bu dönemde 1506'da tamamladığı eserinin ilk versiyonunda o, babasının tarikat piri Şîî-sufî-mehdici Seyyid Muhammed Nurbahş'ı şu sözlerle açıkça övdü:

Babamın [Hüsameddin Ali] şeyhi ve pîri, iman ehli ariflerine doğruluk yolu gösteren, tevhid ehlinin imamı ve mürşidi, hidâyet ülkesinin güneşi, velâyet ve kerâmet mülkünün Cemşîd'i, Muhammedî milletinin esrarının mazharı, ebedî hakikatler ve marifet nurlarının zuhur ettiği yer, Ehl-i Beyt'in izlerini canlandıran, Hz. Ali'nin sır dolu yüzünün cilacısı İmam Seyyid Muhammed Nurbahş ki 12 İmamlardan sonra kemâlâtı kendisinde toplayan yegâne kişidir, gönüllere nur saçma ve rehberlik etmede güneş gibidir. Doğruluk yolunu gösteren ne temiz soylu bir kişidir ki doğudan batıya bu maddî âlemde rehberlik ve irşâd چراغی onun tarikat silsilesinin halifeleri tarafından yakılmaya devam edilmektedir. Velâyet nurunun zuhurundan hidâyet nurunun batmasına dek onun kerâmetlerin zuhûr ettiği pâk eteğinden tutan sekiz yüz bin civarında mürşid-i kâmilin adı ve sanı bilginlerin dilindedir⁶⁹⁶.

Bidlîsî'nin bu övgü dolu cümleleri babasının ruhanî ve manevî rehberliği altında eğitimini alması ve ondan her açıdan olduğu gibi tasavvufî anlamda da etkilenmiş olmasıyla açıklanabilir. Üstelik burada Seyyid Muhammed Nurbahş'ın adını 12 İmamlar'dan sonra anması, 12 İmamcı arkaplandan gelmeyen, 12 İmam inancı taşımayan birisinin kolay kolay kullanmayacağı bir ifade gibi gözükmektedir. Babasının Nurbahşî öğretilerinin yolundan gitmediğini savunan bazı görüşlerin aksine⁶⁹⁷ 1506'lara gelindiğinde Bidlîsî'nin hala Nurbahş'a ve onun öğretilerine sempatiyle ve büyük bir saygıyla baktığı rahatlıkla bu cümlelerinden okunabilir. Onun bu yakınlığı Manisa'da bulunan Nurbahşî halifelerine ait kitapları ve Nurbahş'a dair kaleme aldıkları naatları temin edip okumasından daha rahat anlaşılabilir. Bunu hiç çekinmeden dile getirirken diğer taraftan olası itibarsızlaştırmayı önlemek için bir başka yola başvuracaktı. Kendisine yönelik bu türlü ithamlarda bulunulduğuna dair doğrudan her hangi bir bilgi yoksa da Acem

⁶⁹⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 20a-20b.

⁶⁹⁷ Shahzad Bashir, Bidlîsî'nin, babası Hüsameddin Ali'nin Şîî-Nurbahşî öğretilerinin yolundan gitmediğini, sadece Gülşenîliğin takipçisi olduğunu ileri sürer. Bkz. Bashir, **Messianic Hopes and Mystical Visions, The Nurbakhshiye Between the Medieval and Modern Islam**, s. 169.

kimliğine ek olarak babasından dolayı Şîî olarak yansıtılıp itibarsızlaştırılmaya çalışılması gözden uzak tutulmamalıdır⁶⁹⁸.

Nitekim bu yönlü bir tartışmanın varlığından ya da daha çıkmadan önünü almak istemesinden kaynaklı olsa gerek Bidlîsî, eserinin bir bölümünde Fatih ile babası Hüsameddin Ali ve babasının tarikat rehberi olan Seyyid Muhammed Nurbahş arasında ilginç bir bağ kurdu. Onun anlatısına göre babası Hüsameddin Ali ve onun tarikat piri Seyyid Muhammed başta olmak üzere Karakoyunlu Cihanşah'ın nüfuz sahasında özellikle de Irak ve Azerbaycan'da yaşayan bütün ekâbir, evliya, imamlar ve ulema Fatih'in ve Osmanlı hanedanının kadim birer *duaguyu* idiler. Bidlîsî, Nurbahş'ın, çağdaşı Cihanşah'a ve Mîrzâ Şahrûh'a "Firavun" şeklinde hitap edip sert bir dille eleştirirken Fatih'e çok saygı duyduğunu, aralarında sürekli olarak yazışmalar gerçekleştiğini, hatta öğretilerini Rum'da yaymak için biri yeğeni Sultan Ali ve diğeri Şeyh Muhammed Semerkandî olmak üzere iki halifesini gönderdiğini belirtir. Bidlîsî, Seyyid Muhammed'in bu iki halifesinin Fatih tarafından iyi karşılandığını, onun *duaguyu* zümresine dâhil olduğunu ve Manisa civarına yerleştiklerini, onların evlat ve ahfadının da II. Bayezid'in *duaguyu* zümresinde girmiş olduklarından bahsederek Osmanlı padişahlarının Nurbahşîliğin kurucusu ve halifelerine büyük saygı duyduklarını dolaylı yoldan vurgular. Bu şekilde ilk olarak Nurbahşî bağlantısı dolayısıyla ortaya çıkacak olası tartışmaların önünü almayı ikinci olarak da babasının da bu zümrenin içinde bulunmasından dolayı kendisine itibar kazandırmayı düşünmüş olabilir.

Bidlîsî belki de daha inandırıcı olsun diye Fatih ve Nurbahş ile ilgili bazı hikâyeleri babasından duyduğu şekilde nakletti. Sulakan meclislerinde takipçilerine anlattığına göre Nurbahş, Acem şahlarının dervişlerin irşad hareketlerinden korktukları ve bu yüzden onlara eziyet ettiklerini Fatih'in ise onlara daha yakın durduğunu söylüyordu. Babası Hüsameddin Ali de o meclislere katılan birisi olarak Bidlîsî'nin birinci ağızdan kaynağı idi⁶⁹⁹.

⁶⁹⁸ Acem olmanın "Rafîzî" olmakla eş değer tutulduğu ön yargıya en basit örnek Mustafa Âli'nin 1596'da Mısır Beylerbeyliğine atanan Şerif Mehmed Paşa ile ilgili söyledikleridir. Âli, İran kökenli paşayı Rafîzî inancı taşımakla suçlar ve yapılan bu atamayı eleştirir. Bkz. Fleischer, **Tarihçi Mustafa Âli**, s. 163.

⁶⁹⁹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 20b.

Bidlîsî, Cihanşah ile Fatih arasındaki ilişkiyi ve yakınlığı Yıldırım Bayezid ile Karakoyunlu Kara Yusuf arasındaki Timur karşıtı dayanışmaya kadar götürerek, bir yandan Cihanşah'ın Osmanlı desteğini hiçbir zaman unutmadığını dile getirirken diğer yandan da Cihanşah'ın Uzun Hasan tarafından yenilip öldürülmesi karşısında Fatih'in çok üzüldüğünü belirterek kendisini ve babasını Fatih'in düşmanlığını kazanmış olan Akkoyunluların bir tebaası olarak görmekten ziyade Karakoyunlu tebaası olarak yansıtma gayreti içerisine girmiştir. Karakoyunlu-Osmanlı arasındaki iyi ilişkileri vurgulayıp kendisini ve babasını Karakoyunlu tebaası olarak yansıtmasından anlaşıldığı kadarıyla onun tüm çabası sufi-mehdici bir arka plana sahip olan babasının ve onun tarikat piri Seyyid Muhammed'in de Fatih'in *duaguyu* olduğunu dillendirmek ve bu sayede karşıt hizbin bu durumu kendisine karşı kullanmasını şimdiden bertaraf etmektir. Bidlîsî bu satırları kaleme alırken bu yönlü bir tartışmanın olup olmadığı, karşıtları tarafından bu durumun dile getirilip getirilmediği bilinmezse de onun en azından yaşanacak böyle bir tartışmanın şimdiden önünü almak gibi bir planı olduğunu söylemek mümkündür.

Nurbahşîlik ile ilgili verdiği bilgiler onun Acem kimliğinin resmedilmesine yardımcı olması noktasında oldukça önemlidir. Her ne kadar onun bir Nurbahşî olduğu sonucunu doğurmazsa da kurucusu Seyyid Muhammed Nurbahş'ı, "12 İmamlar'dan sonra en kâmil zat" olarak tanımlaması⁷⁰⁰, *Heşt Behişt*'in birçok yerinde Şîî doktrinde önemli bir karşılığı olan eimme-i hüda, eimme-i ma'sumîn ve Ehl-i Beyt gibi genel kabullere yer verirken Osmanlı hanedan üyeleri ve bazı devlet erkânını sıklıkla bunların takipçileri olarak takdim etmesi ve aralarında bağ kurması, hatta II. Bayezid'i, Şîî-İmamî gelenekte ilahi otoritenin politik sahadaki temsilcisi ve Mehdi'nin vekili olarak tanımlanan *imam-ı adil* şeklinde tavsif edip *imamet*⁷⁰¹ mertebesinde görmesi, Hz. Ali'nin hilafeti konusunda *nübüvvet* ve *velayet* tartışmasına girip bu ikisinin ayrılmaz bir bütün olduğunu, Hz. Ali'nin ve soyundan gelenlerin *velâyeti* temsil ettiklerini, "onun soyundan gelen imamların (*hilâfet-i Alevî*) sona ermesinin ardından Muhammedî nurun karanlığa dönüştüğünü"⁷⁰²,

⁷⁰⁰ Bidlîsî'nin Nurbahşîliğe dair görüşleri için lütfen birinci bölüme bakınız.

⁷⁰¹ Sadece Şîî değil Sünni teolojide de yer alan ancak daha farklı bir konsept taşıyan imamet olgusuna üçüncü bölümde değinilecektir.

⁷⁰² Sâki-i Kevser'den murad Hazret-i Emîrî'l-müminîn Ali *keremallahu vechehu*'dur ki o ay-bedr (Hz. Muhammed) ile aynı nurdan zuhur etmiştir ve her ikisi de aynı evin adamıdır. Bedrden murad

savunarak *velayet* ve *imamet* inancı taşıdığını hissettirmesi Bidlîsî'nin Nurbahşî öğretisinin tesiri altında kaldığını, dahası babasının güçlü 12 İmam itikadının oğluna yansıdığını gösteren önemli bir delildir.

Sonuç olarak bir cümleyle ifade edecek olursak Bidlîsî gibi Acem kimliğine sahip muhteris bir bürokrat örneği üzerinden 16. yüzyılda kimliğin Osmanlı sarayında himaye edilmede ve patronaj ilişkileri üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür.

همای کو مفکن سایه شرف هرگز
در آن دیار که طوطی کم از زغن باشد*

2. 2. 1. Şah'a Doğru: Hacca Gidiş ve Mekke Yılları

Bidlîsî nihayet uzun zamandır almayı beklediği hac iznini, Şahkulu hareketinin ardından II. Bayezid'in oğlu Selim'in isyanıyla uğraştığı bir anda aşırı ısrarlarının neticesinde alabilmişti⁷⁰³. Yüz yüze olan bu son görüşmede sultan, gittiği makamlarda devletin devam ve saltanatının bekası için dualar etmesini ona şifahen buyurmuştu⁷⁰⁴. Gideceği yer olarak Mekke'yi seçmesinin aslında iki nedeni vardı: Birincisi Mekke'nin, Şah İsmail'e intisap öncesinde kullanacağı bir ön istasyon olarak, sultan ve erkânının dikkat çekmeyeceği bir yer olması, ikinci olarak da hamilerini kaybeden yeni hami arayışındakilerin kendi şehirlerinden ayrıldıktan sonra sıklıkla gittikleri bir merkez olmasıydı. Örneğin babası Hüsameddin Ali, Bayezid'in himayesine girmek için Tebriz'den Mekke'ye geldiği gibi, Ali Kuşçu da

Habib-i Hakikî'dir ki Muhammed'in hakikat aynasında tecelli etmiştir. Nitekim “ben ve Ali aynı nurdanız” hadisi bu görüşe delalet eder. Malumdur ki her daim nübüvvet hakikati, velâyetin mukareneti -ki cisim ile canın, beden ile ruhun birbirine yakınlığı gibidir-olmaksızın asla tasavvur edilemez. Çünkü velâyetin gizli sırrı bütün enbiyanın batınında gizlidir. Nübüvvet kaynağının ortaya çıkışı “Ey Ali, sen peygamberlerle sır olarak benimle ise açık olarak belirdin”e bağlıdır. Bundan dolayı nübüvvet nurunun insanoğlunun yüzüne parladığı zaman Haydar'ın cilalı aynası hilal mertebesinde idi. Hilalin aynası güneşe yakınlaştıkça hilallığı daha görünür olur. *Sırr-ı Velâyet-i Mutlaka* olmasına rağmen Hazret-i Murtaza'nın hilafet ve mazhar-ı nübüvvet makamına hepsi zaman-ı Muhammedî'nin evliyasından olan diğer halifelerden sonra gelmesi, onun hilafetinin en sona kalması bu sır ile açıklanabilir. Suret âleminde *hilâfet-i Alevî*'nin sona ermesinin ardından *nur-ı 'adl-ı Muhammedî*, açıkçası zulüm ve düşmanlık karanlığına, bağı ü küfran zulmetine dönüştü. Ama mana âleminde bu gizli nur *batın-ı velâyet-i Murtazevî*'den çıkıp *din-i Muhammedî*'nin *velî*lerine ulaştı. Bu açıdan o hazret *ademü'l-evliya* lakabını taşır. Nebevî millette ehl-i velâyet silsilesini bir araya getirmek Mustafa'nın devleti zamanında o velâyet nuruna bağlıdır. Çünkü o *Sâki-i Kevser*'dir ve *velâyet-i mutlaka* o *mazhar-ı mutahharın* چراغından görünmüştür. Bkz. İdris-i Bidlîsî, *Şerh-i Kaside-i Hamriye*, Ali Emiri, Frs. 134, vr. 23a-24a.

*Ey huma kuşu! Sakın papağanların çaylaklardan az olduğu diyarın topraklara şeref gölgeni atma!

⁷⁰³ TSMA. e. 5675.

⁷⁰⁴ TSMA. e. 5675.

Uluğ Bey'in ölümünden sonra himayesiz kalmış, yeni hami beklentileri bir sonuç vermeyince Herat'tan önce Mekke'ye ardından da İstanbul'a gelmişti⁷⁰⁵. Dolayısıyla Bidlîsî çok iyi bildiği bu örneklerden hareket ederek Diyarbakir'e gitme isteğinin kabul görmemesinin ardından Mekke'ye gitme talebini yinelemişti. İstanbul'dan ayrıldığı esnada daha sonra mektupla sultana bildirecek kadar ağırlığına giden bir olay daha yaşandı. Ulemaya uygulanan teşrifatla yolcu edilmeyi beklerken kendi tabiriyle “mescid imamı ve hatiplerine dahi reva görülmeyecek bir muameleyle, zelil ve aşağılanmış bir şekilde gönderildi. Ulemaya uygulanması gereken teşrifat onun için tamamen iptal edilmişti”⁷⁰⁶.

Hac izni için sultana yazdığı Farsça mektubunda da belirttiği “*duacılarından oluşan hususi*” bir hac kafilesi ile Şahkulu hareketinin ardından 1511 yazı sonlarında çocuklarını da arkasında bırakarak hayal kırıklığı içinde İstanbul'dan gemiyle ayrıldı⁷⁰⁷. Adına tarih, edebiyat ve Kur'an tefsiri⁷⁰⁸ olmak üzere birçok eser kaleme aldığı Bayezid'in himayesinden artık resmen çıkmıştı. Elli dört yaşındaki Bidlîsî geri döneceğinin teminatı olarak çocuklarını bırakmıştı. Aksi halde hac izni alamayabilirdi. Bu tarihte en az iki çocuğu daha vardı ve Mekke'de iken yazdığı mektupta sultandan onları göndermesini isteyecekti.

Bidlîsî, Şahkulu hareketinin Bayezid'in iktidarının sarstığı ve ardından saray içindeki hiziplerin desteklediği kardeşler arasındaki amansız bir taht mücadelesinin başladığı kaotik bir ortamda İstanbul'u terk etmişti. Hac için kara yolu yüzlerce tehlikeyle doluydu, ancak deniz daha da tehlikeli idi. 1511 yazında Akdeniz oldukça hareketli idi. Hem Portekizliler ile Memlükler arasında Kızıldeniz-Akdeniz'de devam eden savaş hem de korsanlık faaliyetleri denizleri oldukça tehlikeli bir hale getirmişti. Bidlîsî mevcut tehlikeler karşısında kendisini hazırlamış, daha kısa süreceği için deniz yolunu tercih etmişti. Bidlîsî'nin içinde bulunduğu gemi denizin (*Efrenk Denizi*) ortasından değil de mevcut tehlikelerden dolayı kıyı boyunca hareket ediyordu. Bu esnada *Frenk* korsanları pusu attıkları sahilden gemiyi top ateşine

⁷⁰⁵ Nassiri, *Turco-Persian Civilization and the Role of Scholars' Travels and Migration in its Elaboration and Continuity*, s. 441-43.

⁷⁰⁶ TSMA, e. 5675.

⁷⁰⁷ İdris-i Bidlîsî, *el-İbâ 'an mevâki'i'l-vebâ*, vr.102a; İdris-i Bidlîsî, *Hakku'l-Mubîn fi şerhi risaleti'l-hakki'l-yakîn*, vr. 4a-4b.

⁷⁰⁸ Oğlu Ebulfazl, babası Bidlîsî'nin Bayezid adına bir Kur'an tefsiri yazdığından bahseder. İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 417.

tutmuşlardı. Bu tehlikeyi atlatan gemi yoluna devam edip 1511–12 kışından önce İskenderiye’ye sahillerine vardı. Bidlîsî’ye göre bir aylık yolu bir günde kat etmişlerdi. Kahire’ye gitmek için Nil Nehri üzerindeki gemileri kullandı⁷⁰⁹.

Bir zamanlar eski hamisi II. Bayezid ile Memlûkler arasında yaşanan savaşların getirdiği düşmanlık ortamında İslam’ın meşru temsilcisinin Osmanlı hanedanı Sultan Bayezid’in ise Allah’ın halifesi olduğunu vurgulayan Bidlîsî, Memlûk saltanatının hiçbir meşruiyetinin olmadığını “aslı ve kökü hasis ve zelil olan Çerkes cemaatinin sultanlığını ve şehriyarlığını sürdürdüğü Mısır azizliğinden ne fayda gelir ki” sözleriyle ifade etmişti⁷¹⁰. Şimdi ise eski hamisine biçtiği rolün aynısını Memlûk sultanına biçiyor, onu halife ve emirü’l-müminîn telakki ediyordu⁷¹¹.

1511 sonbaharında Kahire’ye geldiğinde onun gelişinden haberdar olan Memlûk sultanı Kanısav Gavrî’nin adamları tarafından karşılandı. Kahire’de bulunduğu sürece sultan tarafından hoş karşılanmış, inamlar verilmiş ve onun meclislerine katılmıştı. Aynı Bayezid’e yaptığı gibi Memlûk sultanına da birkaç kitap takdim etti. Bunlardan birisi Memlûk sultanı adına kaleme aldığı *Risâle fi Esrari’s-Sıyâm* adlı eseri idi. Bu eseri Kahire’de bulunduğu 917 Ramazan’ı (22 Kasım–21 Aralık 1511) münasebetiyle kaleme aldığını söylüyordu⁷¹². Sultanın “bilginlerden bir meclis oluşturduğunu ve ilim ehlinin kıymetini iyi bildiği”nden bahsederek kendi gördüğü muamele ile burada ilim ehlinin gördüğü muameleyi karşılaştırmıştı. Muhtemelen buradayken yaşadıklarını Memlûk sultanına anlatmıştı.

Kanısav Gavrî, *Beytü’l-haram’a* göndermeden önce gideceği her yerde karşılaşacağı güçlükler konusunda kendisine yardım edilmesi için güzergâhındaki tüm idarecilere bir ferman yazdı, ayrıca kardeşinin oğlunu da hac emiri olarak Bidlîsî’nin yanına verdi. 917 Ramazan’ından bir müddet sonra 1511–12 kışında Mekke’ye gitmek maksadıyla bir müddet kaldığı Kahire’den ayrıldı. Tayin edilen bu

⁷⁰⁹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 634a.

⁷¹⁰ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 541a.

⁷¹¹ Bidlîsî Memlûk sultanı Kanısav Gavrî için şu ünvanları kullanmaktaydı: Sultanü’l-harameyn ve’ş-Şerifeyn, Kabetu amali’l-Müslimin fi’l-hafikeyn, emirü’l-müminîn fi basitü’l-arzu’l-mukaddese, halifetu Resulullah, fatihu ebvâbu Beytullah, en-nâşiru measiri satvetihi fi’l-meşârik ve’l-meğârib el-Melikü’l-eşref Ebu’n-nasr Kanısav el-Gavrî. İdris-i Bidlîsî, **Risâle fi Esrari’s-Sıyâm**, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1994, vr. 3b.

⁷¹² İdris-i Bidlîsî, **Risâle fi Esrari’s-Sıyâm**, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1994.

hac emiri de sarayda (devâtdâr) münşi idi, karşılaştığı bütün zorluklarda Bidlîsî'nin yanında oldu⁷¹³.

Bidlîsî kısa bir süre sonra *Beytü'l-haram*'a ulaştı ve hac vazifesini yerine getirdikten sonra bir süreliğine Mekke'de kalmaya karar verdi. Gerçi kendisine karşı olan hizip artık dağılmıştı, ama Bidlîsî şimdilik geri dönmeyi aklından çıkarmıştı. Zira saray çevresinin kendisine nefretle baktıklarını çok iyi biliyordu. Buradayken Sultan II. Bayezid'e sitem ve eleştiri dolu Farsça bir mektup yazdı. Bunlar daha önce belki de sultanın yüzüne söyleyemediği şeylerdi. Örneğin sultanın sarayına intisap etmekten şimdilerde pişmanlık duyuyor olsa gerek "Rum"a gelmesinin gerçek nedeninin hacca gitmek olduğunu, kendisini bu işten vazgeçirenin Bayezid olduğunu ileri sürüyordu. Mektubuna hacca gelirken güzergâhı üzerinde bulunan bütün enbiya ve evliyânın türbelerini ziyaret ettiğini ve sultanın devletinin devamı ve bekası için dualar ettiğini söyleyerek sözlerine başlayan Bidlîsî, hakkının gaspedildiğini ve bu süre içinde yaşadığı zorlukları ifade etmişti:

Küstahane cüretle şunu arz etmem gerekir ki; Sizin büyük vezirlerinizin ve naiplerinizin de malumudur ki bu fakirin, Sultan'ın eşliğini öpmedeki amacı Beytü'l-haram'ı ziyaret etmektir. Ancak o Hüdavendigâr, bir müddet kalarak başlangıcından şimdiye kadar ki Osmanlı sultanlarının tarihlerini bir müddet telif etmem yönünde bir kutlu ferman sadır etmişti. Allah'a şükürler olsun ki bana verilen bu görev imkân ölçüsünde yerine getirildi. Zamanın geçmesiyle [bu eser] o hilafet hanedanının güzel zikirlerinin yadigârı oldu. Şimdi oldukça kısa bir zaman içerisinde bu *Heşt Behişt* kitabının birkaç cildi etraf memleketlerde yayıldı, şöhret buldu.

Hüdavendigâr'ın bu fakire duyduğu muhabbet, merhamet ve inayet herkesin kıskançlığına yol açmışsa da hakirin gösterdiği cansiperane hizmetin karşılığında, Sultan'dan kendi padişâhâne himmetine yaraşır ve zamanın yegânesi olan böyle bir telif esere yakışan inayetler zuhûr etmedi. Bu göreve başladığım zaman makam, mevki ve malî yönden bana vaat edilen ve bu noktada ümit verilen hiçbir şey yerine getirilmedi; bu ahde vefa gösterilmedi. Böyle bir telifin iki sene yedi ay süresi içerisinde bitirilmesinin ardından bile defalarca kötülük ve incitmeyi bu hakire reva gördüler. Bu fakire verilmesi kararlaştırılan inamları haksızca azaltıp, verilmesi icap eden ödüller yerine, bu duacıyı sınırsız zelilliklere duçar ettiler. Devlet erkânından bazılarının –ki hakikaten onlar devletin kötülüğünü isteyen düşmanlardı- yanlış yola sevk etmesi ve tahrik etmesiyle telifin aslını bin bir hakaret ile müellifin elinden alıp, müellifi red ve eziyet eliyle sultanın inayet nazarından düşürdüler. Adalet ve cömertlik yolundan saptılar. Onların bu umursamazlığı, bana yaptıkları sınırsız cevr ü sitemden dolayı padişahlara layık olan bu *Heşt*

⁷¹³ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 634a.

Behişt kitabının gerçekten de tacının incisi olan dibâcesini bu fakir kendimde sakladım. Hamd ü salâvattan ibaret olan ve övülenin [memduh] övene [mâdih] bulunduğu inam ve lütufların macerasının anlatıldığı dibace, eğer [yaşanılan] gerçeklerle yazılacak olsaydı bu mürüvvet ve hilafet hanedanına layık olmazdı. Hazret-i Hüdavendigâr, bu fakire yapılan zulümden ve eziyetten haberdar olup, onları hatırladı ve kendi mübarek sözleriyle bu fakirin mazlumiyetine ve suçsuz günahsız olduğuna kanaat getirdi. Büyük vezirler aracılığıyla öbür dünyadaki haklarımı helal etmemi istediler Kitabın temize çekilmesi için gönderilen Sultan Mehmed'e ait olan cildini alıp, hediye olarak Tatar hanı Mengli'ye gönderdiler. Bu fakir büyük bir hastalığa yakalandıktan sonra, bu fakire reva gördükleri sözünde durmama ve zulümlerin telafisi yoluna gitmediler. Belki bu fakire rağmen belagat sahibi beliglerden olmayan bazı Türklerin tarih kitaplarını yüce inamlar, sınırsız bağış ve ziynetlerle el üstünde tuttular. Aşırı ısrarım ve isteğimin neticesi olarak hac izni bana verildiği zaman bu duacıyı mescit imamları ve hatiplerine dahi reva görülmeyecek bir muameleyle, zelil ve aşağılanmış bir şekilde gönderdiler. Ulemaya mutat olarak uygulanan teşrifatı tamamen iptal ettiler. Bu fakirin yıllarca süren fakirlik ve yoksulluğuna rağmen bu sefere yöneldiğim yani Allah'ın ve Resûl'ünün evine yöneldikten altı gün sonra bu fakirin timar ve ikta'sını geri aldılar. Şer'en bir yıllık geliri bu fakire verilmesi gereken, kanaat edenler içinse iyi bir gelir olan bu timar ve ikta' mahsulâtını başka birisine tahsis ettiler. Bu fakiri kendi hak ve gelirlerinden mahrum ettiler.

Doğrusu ömrünün en aziz on yılını, o hanedanın güzel anılarını ve cömert izlerini yaşatmaya sarf eden birisinin hak ettiği mükâfat bu muydu? Bu hangi saltanat ve şeriat kanununda yazılmıştır?

Allah'a şükürler olsun ki onların gücü ancak bu fakirin ikta ve timarını kesmeye yeter, bu fakirin rızkını kesmeye asla yetmez. Basiret ve itibar gözlerini açacak olurlarsa göreceklerdir ki rızk kapılarının bu fakirin yüzüne kapatılmasından altı gün sonra, mülk ve divanü's-şân işlerinde meydana gelen büyük değişimler aslında [ilahî] menşeli acayip ve hayret verici bir uyarıcıdır. Şimdi Hak Teâlâ ulema ve fukaranın rızıklarını, kendi cömertlik hazinesine yazmış, o hazinenin anahtarlarını ise zamanın sultanlarının eline vermiştir. Bu fakir, kendi maişetimin zarureti için, bütün memleketlerin mülûkunun ve fazilet ehli erbabının beğenisini kazanmış olan *Heşt Behişt*'i, bundan sonra dibace ve mukaddime ile süsleyecek, yaşadığım gerçeklikleri ise olduğu gibi kitabın hatimesine ekleyeceğim. Şikâyetimi, zamanın bütün sultanları ve bilginlerine aşikâr edeceğim. Sultanın yüce hatırına ağır gelmesin! Çünkü Mekke-i Şerife'de birkaç kişi bu *Heşt Behişt* kitabını şimdiden temin etmiş durumdadır. Bunlar Hint ve sair memleketlere götürmek istiyorlar.

Dibacesiz ve hatimesiz kitap eksik sayılır. Rum'da bazı kimselerin yanında kalmış olan kitabın birkaç nüshasının dahi dibacesi ve hatimesi yoktur. Aynı şekilde Hazine-i Âmire'deki müsveddeler de dibacesiz ve hatimesizdir. Dibace ve hatime eklendikten sonra elbette Rum'a da gönderilecektir. Şimdi gelecek nesillere bir hatıra, zamanın bir yâdigârı olarak kalsın.

Reva gördükleri onca kötülük ve eziyetten sonra içine düştüğüm bu zelillikle hazeratın ve mehadimin bu fakire nefretle baktıkları o canibe gelmem imkânsızdır. Gerçekten o adil padişahın istenilen şey bu fakirin izlediği yolu izleyerek gelmeleri ve yakınlarına kavuşmaları için evlatları ve yakınlarına izin vermesidir. Eğer bu ayrılığı ve gurbeti bu fakire reva görececek olurlarsa mukaddes mekânlarda, Allah'ın dergâhında inleyip feryat edecek, dua elimi açacak ve bu kavuşmaya engel olacıklara beddua edeceğim⁷¹⁴.

Bir şikâyetnâme niteliğinde olan mektuptan da anladığımız üzere Bidlîsî, İstanbul'dan ayrıldıktan birkaç gün sonra kendisine tahsis edilmiş senelik zeamet gelirinin kesilmiş olduğunu öğrendi. Bu Bidlîsî'nin gözden çıkarıldığı geri dönse de artık eski konumuna sahip olamayacağı anlamına geliyordu. Bu haber onu iyice kızdırmış olsa gerek hitabının tonunu iyice ağırlaştırdı. Adeta tehdit eder şekilde kendisine yapılanları zamanın bütün hükümdarlarına ve ulemaya bildireceğini yazıyor, daha geri dönmeyeceği için sultandan çocuklarını göndermesini talep ediyordu.

Bidlîsî'nin İstanbul'dan ayrılışı ile bu satırları kaleme alması arasında geçen süre içinde yani 1511 yazı, güzü ve kışında İstanbul'da çalkantılı bir dönem yaşanıyordu. Şahkulu isyanı Bayezid'in iktidarını sarstığı gibi, bu isyanı bastırıp, taht adaylığını güçlendirmek istedikleri Şehzade Ahmed için buradan bir meşruiyet devşirme hesapları yapan Ahmed yanlısı hizbi de sarstı⁷¹⁵. Bidlîsî'nin ve Şehzade Ahmed karşıtlarının baş düşmanı olan Hadım Ali Paşa bu yanlış hesaplarının kurbanı olmuştu. Hemen ardından Selim'in babasıyla Çorlu'da olan savaşı genç şehzadenin hezimetıyla ve Ağustos 1511'de Kefe'ye kaçmasıyla sonuçlandı. Bu hadise Bidlîsî'nin İstanbul'dan ayrılmasından sonra gerçekleşmiş olmalıydı. Zira Bayezid'e mektubunda “Basiret ve itibar gözlerini açacak olurlarsa göreceklendir ki rızık kapılarının bu fakirin yüzüne kapatılmasından altı gün sonra, mülk ve divanü’ş-şân işlerinde meydana gelen büyük değişimler aslında [ilahî] menşeli acayip ve hayret verici bir uyarıcıdır⁷¹⁶.” derken Çorlu savaşını kastediyor ve şehzade ile olan bu savaşı kendisine yapılanlardan dolayı sultan için verilmiş ilahi bir cezalandırma olarak telakki ediyordu.

⁷¹⁴ TSMA. e. 5675.

⁷¹⁵ Ahmed yanlısı bu hizbin başındaki Ali Paşa, Şahkulu'nu yenerek Ahmed'in padişahlığını garantilemek saikiyle hareket etmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz., Çağatay Uluçay, “Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?”, *Tarih Dergisi*, sy. 6, s. 70.

⁷¹⁶ TSMA. e. 5675.

Bidlîsî her ne kadar Kahire’den uzak da olsa Mekke’de Memlûk sultanının topraklarında iken muhtemelen onun tahsisatıyla hayatını idame ettiriyordu. 1512 kışını Mekke’de geçirmeye başlayan Bidlîsî, ikameti esnasında sürekli oranın meşhur âlim ve fazıllarının meclislerine katılmış, onlarla ilmi konularda sohbet etmiş, çeşitli kitaplar okumuş ve onların hizmetinde bulunmuştu. Bu süre içerisinde hem İran hem de Osmanlı tarafının haberlerini hacılar vasıtasıyla alıyordu. Örneğin Horasanlı bir hacı ile tanışma imkânı bulduğunu ve uzun zamandır bir şerh yazmayı düşündüğü *Hakku’l-yakîn* adlı eser ile ilgili konuştuklarını ifade etmektedir⁷¹⁷. İranlı hacılar vasıtasıyla Şah İsmail’in faaliyetlerini ve Safevîlerin ahvalini yakından takip ediyordu. Aynı şekilde İstanbul’dan ayrıldıktan sonra kesilen timar gelirini ve Selim’in babasına karşı mücadelesini de oğlu Ebulfazl’ın da aralarında bulunduğu yakın çevresi vasıtasıyla öğrenmişti. Bunlar yakın çevresinin muhtemelen hacılar aracılığıyla ulaştırdıkları haberlerdendi. Tüm bunlar onun İstanbul’da olan biteni yakından takip ettiği anlamına geliyordu.

Bidlîsî’nin Mekke ikameti kendisi için bilimsel ve kültürel açıdan oldukça verimli ve doyurucu idi. Ama ruhsal açıdan bir o kadar çalkantılı dönem geçirirken bile ilmi çalışmalarını ihmal etmedi. Ta medrese çağında iken bir şerh yazmayı düşündüğü *Hakkü’l-yakîn* hakkında Horasanlı dostuyla sohbet etmiş, nihayet katıldığı bir ilmi mecliste bir *ehl-i sohbet* elinde bu kitabın bir nüshasını görme ve okuma fırsatı bulmuştu. Sohbet ehli bu dostu, kitabın naklinde yapılan tahriflerden şikâyet edince, bu tahriflerin müelliften değil de müstensihlerden kaynaklandığını ileri süren Bidlîsî’nin aklında uzun zamandır olan bu kitaba bir şerh yazma fikri iyice ortaya çıkmıştı⁷¹⁸. “İçinde bulunduğu sıkıntıları teskin etmek amacıyla” Akkoyunlu sarayından dostları olan Kadı İsa Sâvecî ve Şeyh Necmüddin Mesud’a ait şiirleri toplayarak bir divan haline getirmeye çalıştı. Bilindiği gibi Sultan Yakub’un ölümünden sonra çıkan kargaşada Akkoyunlu bürokrasisinin bu iki önemli ismi öldürülmüş, eserlerinin müsveddeleri ise düşmalarının elinde dağıtılmıştı. Şiirlerinden sadece az bir kısmına ulaşabildiğini söyleyen Bidlîsî onlara olan sevgi ve

⁷¹⁷ İdris-i Bidlîsî, *Hakku’l-Mubîn fi şerhi risaleti’l-hakki’l-yakîn*, vr. 4b-5a.

⁷¹⁸ İdris-i Bidlîsî, *Hakku’l-Mubîn fi şerhi risaleti’l-hakki’l-yakîn*, vr. 4b-5a.

muhabbetinden dolayı yarıda bıraktıkları şiirleri tamamlayarak ve mevcut şiirlerini de yazılı ve şifahî kaynaklardan toplayarak bir divan haline getirdi⁷¹⁹.

Bidlîsî'nin buradayken yaptığı en önemli iş kuşkusuz *Heşt Behişt*'in tashihi idi. En fazla da yaşadıklarını eklemek ve düşünce değişikliklerini yansıtmak için buna ihtiyaç duymuştu. Bunun için 1506 yılında dibacesiz ve hatimesiz halde sonlandırılan eserin nüshalarından birini yanına almıştı. Eserin nüshalarından bir kısmı da hazine-i âmirede ve İstanbul'daki birkısım dostlarında kalmıştı. Ancak hiçbirinin ne hatimesi ne de dibacesi vardı. Üçüncü bölümde detaylı bahsedileceği gibi Bidlîsî, buradayken eserine eklemeler ve çıkarmalar yaparak Osmanlılık yönünü biraz dengelemek adına İranîlik yönünü ön plana çıkarma çabası sergiledi. Yaptığı bu değişiklikler onun dünya görüşündeki değişimin, Osmanlı ve Safevî dünyası arasında kalan bir bürokratin fikrî gelişim seyrinin takip edilmesi açısından önemlidir ki buna üçüncü bölümde geniş yer ayrılacaktır.

روا بود که غلام قدیم درگه شاه جدا افتد بیابان تیره هجران
بیک عنایت شاهی بحال بنده خویش خلاص جمع گرفتار از بلا چه زیان*

2. 2. 2. Şah ile Sultan Arasında: Şah İsmail ile Yazışma ve İran'a Tekrar Dönme Çabaları

Bidlîsî'nin en son olarak dile getirdiği hacca gitme niyetinden önce 1506 ile 1511 tarihleri arasında bahsettiğimiz hizbin hedefi haline geldiği dört-beş yıl gibi bir süre boyunca İran'a tekrar dönmek, hatta bu işe ilk basamak olarak Diyarbekir'i kullanmak ve Şah İsmail'i kendisine hami edinmek gibi bir arzu içerisine girdiğinden bahsedilmişti. Yukarıda da bahsedildiği gibi İran'dan ayrılma arifesinde Şah İsmail'e yazdığı kasidesinde de sanıldığı gibi Şah'ın davetini açıkça reddetmemiş; açık bir kapı bırakmıştı⁷²⁰. Şimdi içinde bulunduğu şartlar İran'a dönmesi için oldukça müsait görünüyordu.

1511 yazında adeta ailesini geri döneceğinin teminatı olarak bırakıp ayrıldığı İstanbul'dan sonra ilk durak yeri kadim üstat ve dostlarından biri olan ve

⁷¹⁹ Ketebe kaydında her ne kadar "918/1512-13 Kostantiniyye" bilgisi yer alsın da Bidlîsî bu tarihte İstanbul'da değil Mekke'de idi. İdris-i Bidlîsî, **Divân-ı Kadı Safiyüddin İsa ve Şeyh Necmüddin Mes'ud**, vr. 5b, 9a/b.

*Şahın dergâhının bu kadim gulamının ondan ayrılıp, karanlık hicran çöllerine düşmesi revâ mıydı? Şahlığının inayetiyle bu kuluna bir bakıp, onu tutsak olduğu bütün belalarından kurtarsan ne olur?

⁷²⁰ Ayrıntılı bilgi için birinci bölüme bakınız.

kendisi gibi Tebriz'den ayrılan İbrahim Gülşenî'nin bulunduğu Kahire olacaktı. Bidlîsî, kendisini hoşça karşılayan ve oldukça fazla ilgi gösteren Memlûk sultanı Kanısav Gavrî'yi pekâlâ yeni bir hami olarak görebilirdi. Hem Memlûk sultanın iyi bir hami oluşu hem de Tebriz'de iken neredeyse bütün zamanını üstat-şagird ilişkisi çerçevesinde birlikte geçirdiği İbrahim Gülşenî'nin burada oluşu Bidlîsî için avantaj sayılabilirdi. Ancak aşağıda da anlatılacağı gibi ta başından beri İran'a geri dönmek gibi bir niyet taşıdığından ve başka hesaplar yaptığından bu yönlü bir düşünce içerisine girmeyecek, Kanısav Gavrî'nin, güzergâhı üzerinde kendisine yardımcı olunması yönünde verdiği bir beratla bir müddet kaldığı Kahire'den ayrılacak ve Mekke'ye yönelecekti.

Mekke'de iken bir taraftan ilmi çalışmalarına devam ederken diğer taraftan da yeni bir hami bulma faaliyetlerine devam etti. Nitekim hac görevini yerine getirdikten sonra Mekke'de kalmaya devam etmesi onun bu yönlü bir temayüle sahip olduğuna pekâlâ işaret edebilir. İran'dan gelen hacı veyahut tüccarlarla da görüşüp konuşma fırsatı yakalıyor ve muhtemelen sürekli hasretle bahsettiği İran'ın durumuna ve Şah İsmail'in faaliyetlerine dair haberler alıyordu. Uzun süren bir bekleyişin ardından muhtemelen ta İstanbul'da göz hapsinde iken kafasında kurguladığı ilişkiyi hayata geçirmek için harekete geçecek, yeni hami gözüyle baktığı Şah İsmail ile iletişime geçecekti.

Mekke'de iken nerede kaldığı ve ne ile geçimini sağladığı konusunda pek bir bilgi bulunmamaktadır. Her ne kadar Bayezid'e yazdığı mektubunda artık Mekke'de yaşayacağını belirtse de çocuklarından ayrı, kendisini destekleyecek güçlü bir hamiden uzak ve ikamet edecek şartların ise güç olmasından dolayı Mekke'de uzun süreli ikameti düşünmüyordu. Buradaki geçici ikametinin altında, himayesine girmeyi istediği Şah İsmail ile bir yolunu bulup bağlantıya geçmek, çocuklarını getirtmek ve daha sonra da İran'a dönmek yatıyordu. Bu nedenle Mekke'yi seçmişti; zira bu anlamda Mekke hem İranlı hacılar vasıtasıyla haberleşmeyi sağlayacak bir konuma sahipti hem de İstanbul'dan oldukça uzakta idi.

Bidlîsî'ye ait mevcut külliyyat arasında tarafımızdan tespit edilen biri kısa biri oldukça uzun iki adet kaside/mektup bu ilişkinin yani Mekke'de iken 1512–1513 yılları içerisinde Bidlîsî ile Şah İsmail arasındaki iletişimin gerçekliğini gözler önüne sermektedir. Bunlardan ilki şah tarafından kabul edilme talebinde bulunduğu kısa bir

kasideydi. İkincisi ise Şah İsmail tarafından bir haberci vasıtasıyla gönderilen cevabi mektuba Bidlîsî tarafından verilen cevaptı. Bu ikincisi manzum olarak kaleme alınmış olup, Şah İsmail'in, kendisine gönderdiği ilk mektubun muhtevasına da ışık tutmaktadır⁷²¹.

Bidlîsî ile Şah İsmail arasındaki mektuplaşma öncesinde seyreden duruma ve bu ilişkinin başlangıcına etraflıca bir göz atacak olursak şunları görürüz: O daha İstanbul'da iken İran tarafı ile kurduğu bağlantılara ek olarak Mekke'de iken tanışma ve sohbet fırsatı bulduğu İranlı hacılar veya tüccarlar vasıtasıyla Tebriz'deki Şah İsmail'e, İstanbul'da Bayezid'in sarayında iken yaşadıklarını anlatan ve yeniden kabul görmesini ve geriye dönmesine izin verilmesini içeren bir kaside yazmıştı⁷²². Bidlîsî'nin, Şah İsmail'e yazdığı şikâyetnâme türündeki bu kaside aralarında gerçekleşecek olan yazışmanın ilk halkasını oluşturur. Hayal kırıklığı ve pişmanlık dolu duygularla kaleme aldığı kasidesinde şaha hitaben şöyle diyordu:

Yârin kapısından uzak görmediğim bela, çekmediğim ıstırap kalmadı.
Gönlüm perişan, gözlerim kan ağlamaklı. Başım senin kapının toprağından
ayrıldı sanki canım tenimden ayrılmıştı. Eğer bir daha senin kapından
ayrılırsam başımı gövdemden ayır! İdris sen canı canana son anda yetiştir.
İran'ın Behrâm gibi olan serverinin kapısına iltica et ve şiir ve nesirler kaleme
alarak onun *duagûy*ı ol! Ey baht onun cömertlik çılgılığıyla uykundan uyan!
Şah'ın sancağı her daim muzaffer olsun, Allah'ın yardımını ondan uzakta
olmasın⁷²³.

O, hizmetine girip, adına eserler kaleme almak istediği şah tarafından nasıl bir tepkiyle karşılaşıcağını bilemediğinden bu İranlı hacılar veya tüccarlarla memleketi Tebriz'e dönmek yerine daha akıllıca davranarak kaside göndermeyi

⁷²¹ 117 beyitten oluşan bu Farsça kaside/mektup, *Cevâb-ı Risâle-i Şâhiye* adı altında kaydedilmiş olup Bidlîsî'nin diğer birçok eserinin müstensihisi olan Muhammed b. Bilâl tarafından orijinalinden istinsah edilmiştir. Müstensih mektubun içinde memduhun ima edildiği satırlarda Haydar-ı Sâni adını gördüğünden metnin başlığının kenarına "Kızılbaş Haydar'a yazmıştır" [be Haydar-ı Sorhser nevişte] kaydını düşmüştür. 145b'deki derkenarlardan birinde Şah İsmail'in, Sultan Bayezid'e gönderdiği Şeybânî Han'ın kesik başının anlatıldığı yerde müstensih bir kayıt düşerek "*Hakan'ın kesik başını getirmeleri olayı Sultan Bayezid ile Sultan Selim arasında bir fitne çıkardı. Buradan anlaşıldığına göre bu kaside Sultan Selim'in hilafeti zamanında Rum'dan gönderilmiştir. Doğrusunu Allah bilir*" ifadesiyle olayın detayını verirken mektubun Mekke'de iken yazıldığı ayrıntısını tamamen atmış, Selim zamanında Rum'dan yazılıp gönderildiği gibi bir hata içerisine düşmüştür. Bkz. İdris-i Bidlîsî, *Cevâb-ı Risâle-i Şâhiye*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 1888.

⁷²² Bidlîsî, Mekke'de iken Sultan Bayezid'e yazdığı mektubunda görüşüp sohbet ettiği kişilerden ve onların *Heşt Behişt* nüshalarını temin ederek Hint ve sair memleketlere götürmek istediklerinden bahseder. Bkz., *TSMA*, e. 5675.

⁷²³ İdris-i Bidlîsî, *Murasele ile bazı 'uzamâ el-'Acem (Kasâid Münşeat ve Mürâselât)*, Esad Efendi, nr. 1888, vr. 148a.

tercih edecekti. Şahtan alacağı cevap üzerine hareket edebilecekti. Üstelik bu yazışmalar İstanbul’da iken başladığı irtibatın devamı niteliğindeydi. Bidlîsî’nin, Şah İsmail’e yazdığı, bu yazışma halkasının sonuncusu olan uzun kaside/mektup şahtan ilk olarak gelen cevabi mektuptan bahsederek bu yazışmaların ikincisinin yani Bidlîsî’nin ilk gönderdiği kasideye gelen cevabın varlığını resmen açıklar. Bidlîsî’nin gelen mektuba verdiği cevap şahtan gelen mektubun içeriğine de ışık tutmaktadır. Özel bir haberci ile hediyeler beraberinde gönderdiği mektubunda hem şahın hem de devlet erkânının kendisine duyduğu muhabbet ve bulundukları lütuf ve inayetten bahseder. Şahın adının ve tuğrasının yer aldığını söylediği bu mektubun oldukça uzun olduğunu belirtmekteydi⁷²⁴.

Elimizdeki mektuptan anlaşıldığı kadarıyla Bidlîsî’nin Mekke’de ikamet ettiğini yazdığı kaside vasıtasıyla haber alan Şah İsmail, bu haber üzerine yazdığı mektubu ve hediyelerini özel bir haberci vasıtasıyla Mekke’ye göndermişti. Şah İsmail mektubunda, Bidlîsî’nin Tebriz’e geri dönmesini istiyor, onu hizmetine kabul ettiğini belirtiyordu. Aslında bu Şah İsmail’in ne ilk ne de son davet mektubu olacaktı. Bidlîsî’yi daha Tebriz’den ayrılmadan önce gönderdiği bir mektupla saraya davet ettiğinden yukarıda bahsedilmişti.

Bu yazışmalardan sonuncusunu oluşturan kaside/mektup Bidlîsî’nin, Mekke’de iken Şah İsmail’in habercisi vasıtasıyla gönderdiği sıcak mektubuna kendisinin verdiği yanıt olup onun zihin dünyasındaki değişiklikleri gözler önüne seren önemli bir belgedir. Bütün bu mektuplaşmalar ve sağlanan irtibatlar Bidlîsî’nin Mekke’de kaldığı ortalama bir buçuk yıllık süre (1512–1513) zarfında gerçekleşecekti.

Şah İsmail’e övgülerle başladığı, methiyelerle dolu olan bu mektubunda Bidlîsî, Şah İsmail’i Hz. Ali gibi civanmert onun sıfatlarına sahip, Zülfikar kılıcıyla Ehl-i Beyt’in hakkını Mervan’dan alan, sınırsız cömertliğe sahip bir kişi olarak nitelemekte, adına hutbe okuttuğundan ve para bastırdığından bahsederken “İslam’ın minberi Şah’ın adına okunan hutbe ile süslendi” ifadeleriyle adeta onu İslam’ın koruyucusu ve yegâne temsilcisi olarak görerek onun hükümdarlığının meşru bir

⁷²⁴ İdris-i Bidlîsî, *Cevâb-ı Risâle-i Şâhîye*, vr. 146a.

zemine dayandığı mesajını vermektedir⁷²⁵. Kuzeyden güneye, doğudan batıya bir egemenlik sahası ve bu saha içerisinde güçlü bir şah profili çizdiği, Hind Racası ve Rum Sultanı da dâhil doğudan batıya bütün sultanların taclarının yeni sahibi olarak görerek tıpkı bir zamanlar Osmanlı padişahlarına biçtiği rolü şimdi Şah İsmail'e biçtiği, "Rum'da zelzele etkisi yaratıp" Sultan Bayezid'i dahi dehşete düşürdüğünü ileri sürdüğü fetihlerinden bahsettiği mektubuna şöyle devam etmekteydi:

Bu senin velayetin Pîr'in aklı gibi kadimdir, Ali gibi civanmertsin, mülkün ve bahtın gençtir. ... Senin kılıcının hükmü karada ve denizde geçerlidir, çünkü ordun akan kum gibidir kılıcın da akan su gibidir. ... Şahın düşmanı nasıl olur da İslam davasında bulunur, asıl iman gerçeği Ehl-i Beyt'i sevmektir. ...Senin kılıcın Ali'nin Zülfikâr'ının mazharıdır, Ehl-i Beyt'in hakkını Mervan'dan almıştır. ... Bu zamanda senden başka atının otu ve arpası Tiflis'ten suyu ise Umman'dan gelen bir Şah var mıdır? Senin azimet atın Hind ülkesinden kalkınca ikinci adımını Errân ülkesine koyar. Kemâl⁷²⁶, keşke duymuş olsaydı Şah'ın fetihlerini; Ermenistan Hoy'undan Şirvân'a kadar gittiğini, demir kılıcının darbesiyle İskender seddini açtığını, Yecüc ordusunu gazaba uğratmak için dizginlerini o yöne çevirdiğini. Senin atın bir yıldırım gibi harekete geçti, bir hamleyle Merv'e hücum etti; Hakan'ın üzerine. Çingiz ve Moğol hanlarının doğu orduları, [o zamanda] Çingiz-i Sâni olan Muhammed Şeybân'a tabi idi. Moğol, Tatar ve Kulmak'ların meydana getirdiği bu güruh, yaşlı genç üç yüz bin askerden oluşuyordu. Şah'ın ordusu Irak mülkünden çıktı geldi, mesafeleri yıldırım gibi çabucak kat etmişti. Hakan'ın Hind'ini ve fağfurî tacını, Çingiz Han hanedanından bileğinin kuvvetiyle aldı. Bir keklik sürüsünün içine şahin gibi düşerek, hepsinin kanatlarını uçarken kırıp helak etti. Ceyhun Nehri'ni Tatar ordusunun kanıyla Horasan mülkü arasında kılıcıyla akıttı. Senin heybetin Rum'da zelzele yarattı, Kayser'in [II. Bayezid] kasrını yıkıp Kisrâ'nın [Şah İsmail] kubbesi kuruldu. Senin kılıç denizinin eğer bir dalgası Mısır'a ulaşacak olsa, bilesin ki pramitlerin kubbesi Nil'in kumu gibi akar gider. Hakan'ın [Muhammed Şeybânî] kesik başı senin fethini müjdeledi, senin kudret kılıcının ıslak dili, onun [Hakan] kuru ve lal olmuş dilini konuşturmaya başladı. Senin elçin Hakan'ın kesik başını Kayser'in [II. Bayezid] önüne götürünce, [kayser] şaşkınlıkla senin bu mesajının düşüncesine daldı.⁷²⁷ Kisra'nın memleketi ve Hakan'ın tacı senindir, kükreyen aslan gibi velayetin cesaretinle iç içedir. Sadece Hint racasından ve Rum kayserinden değil, doğudan batıya bütün sultanların tacını ellerinden al. ...Ömrümün kalanını Şah'ı methetmekle geçirsem de yine dili kesik olan bu kalemin ayıbından kurtulamam. Bu kara yüzlü kalem Şah'ın zamanında diğerlerinin medhini yazdı diye utancından

⁷²⁵ İdris-i Bidlîsi, **Cevâb-ı Risâle-i Şâhiye**, vr. 144a, 145a.

⁷²⁶ Kemalüddin İsmail, Celalüddin Harzemşah'a yazdığı meşhur kasidelerle bilinen ve Moğollar tarafından öldürülen 13.yy İranlı şair.

⁷²⁷ Müstensih bu mısranın kenarına şu kaydı düşmüştür: "Hakan'ın kesik başını getirmeleri olayı Sultan Bayezid ile Sultan Selim arasında bir fitne çıkardı. Buradan anlaşıldığına göre bu kaside Sultan Selim'in hilafeti zamanında Rum'dan gönderilmiştir. Doğrusunu Allah bilir.

yüzünü önüne eğdi. Kulun hatası ve kusuru için Şah'ın geniş lütfünden daha iyi bağışlayıcı yoktur, tek ümidim ve sığındığım şey Şahın beni bağışlayacağını bilmemdir⁷²⁸.

Mektubunun sonlarına doğru İran'dan şahın hizmetinden ayrılıp Osmanlı sarayına intisap etmekten, şahın zamanında onun dışında başka birilerine [II. Bayezid kastediliyor] methiye yazmaktan duyduğu pişmanlığı ifade ederek bunun için Şah İsmail'den af talep etmekte, ömrünün kalan kısmını şah adına kitaplar telif etmekle geçirmeyi istemekte ve en başından beri içinde sürekli şaha gitmek gibi bir düşüncenin olduğunu “ yüzünün daima şahın kapısının kiblesinde olduğunu” yinelemekteydi⁷²⁹. Bidlîsî, en başından beri İran'dan ayrılmakla büyük bir hata ettiğini ve bundan pişmanlık duyduğunu dile getirirken Osmanlı sarayında yaşadıklarını birkaç satırda özetlemektedir. Kendisini şahın dergâhının kadim bir kulu olarak görerek ondan ayrılıp karanlık çöllere düşmenin reva olmadığını, bu ayrılık süresi içerisinde “şeytan siretli”ler ile uğraşmak zorunda kaldığını, cahil ve yalakaların esiri olduğunu söyleyerek Hadım Ali Paşa ve Müeyyedzade'nin başını çektiği hizipten gördüğü zulmü adeta şaha şikâyet etmekteydi⁷³⁰. Kendisini hapis olduğu kafesten kurtulan bir kuşa benzeten Bidlîsî, aslında bu satırlarla İstanbul'da yaşadığı sıkıntılı süreci özetlemektedir. Bir kurtarıcı gözüyle baktığı Şah'tan İstanbul'da bıraktığı çocuklarının kurtulması için yardım talep ediyor, bunun ardından Şah'ın huzuruna ilim vasfı ve âlim sıfatı taşıyan birisi olarak çıkmak istediğini dile getiriyordu⁷³¹.

Mektupta Şah İsmail etrafında onun lehine ve Osmanlı aleyhine sürdürülen siyasal polemiklere ve Şîî eksenli meşruiyet tartışmalarına üçüncü bölümde geniş yer verilecektir. Ancak hemen belirtilmelidir ki sıradan bir mektup olmanın çok ötesinde, siyasi ve politik bir veche taşıyan metinde Bidlîsî, daha şaha intisap etmeden önce onun politik egemenlik sahasını çizmiş ve iktidarının meşruiyetini Şîî referanslarla temellendirmiş, oluşturduğu emperyal kurgu içerisinde doğudan batıya, kuzeyden güneye geniş bir coğrafyanın mutlak sahibi şeklinde takdim ederek İslamî ve İranî referansları şahsında toplayan bir şah prototipi yaratmıştı. İstanbul'u alması, “Rum

⁷²⁸ İdris-i Bidlîsî, *Cevâb-ı Risâle-i Şâhiye*, vr. 144a, 146b.

⁷²⁹ İdris-i Bidlîsî, *Cevâb-ı Risâle-i Şâhiye*, vr. 146a, 147a.

⁷³⁰ İdris-i Bidlîsî, *Cevâb-ı Risâle-i Şâhiye*, vr. 144b.

⁷³¹ İdris-i Bidlîsî, *Cevâb-ı Risâle-i Şâhiye*, vr. 146b-147a.

kayserinin tahtına ve tacına” sahip olması için adeta onu teşvik etmişti. Şah İsmail’i İstanbul’daki tahtın yeni sahibi olarak gören Bidlîsî’nin bu düşüncesi “İstanbul şehrinde ol sahib-i devlet, tâc-ı devlet ile salınmalıdır” satırlarıyla şahı İstanbul tahtına oturtan 16. yüzyılın Kızılbaş şairi Pir Sultan Abdal’ın ütöpik düşünce ve kurgusundan farklı değildir.

Bidlîsî’nin bu siyaseti bir taraf değiştirmeden ziyade yaşadığı dönemin siyasi konjonktörünün getirdiği sıkıntılardan dolayı yeni bir hami bulabilme arayışı olarak okunmalı ve daha belirleyici olan patronaj ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bir zamanlar aynı şartlar altında iken Tebriz’den ayrılmak zorunda kalıp yeni bir hami edinebilmek adına İstanbul’a gelişi nasıl mütalaa ediliyorsa bu defaki ayrılığı ve Şah İsmail’in himayesine girmek isteyişi de aynı şekilde mütalaa edilmelidir. Hem Osmanlı hem de İran coğrafyasında yeni hamiler ve zengin patronlar bulmak amacıyla mobilize halde olan ilim ve sanat erbaplarının sayısı oldukça fazlaydı. Bu bilgin ve sanatkârların yegâne refah kaynakları, zengin hamiler olduğu için intisapta esas olan hami ile kulun ortak dünya görüşüne sahip olması değil, haminin zengin ve cömert, himaye görenin ise hüner sahibi olmasıydı. Nitekim önce Sünni daha sonra bir Şîî hanedanın himayesine giren, kendisi Sünni olup Şîî hanedandan ya da kendisi Şîî olup Sünni hanedanlardan himaye gören bilgin ve sanatkârlar mevcuttu. Buna örnek olarak iki Sünni hanedandan (Akkoyunlu-Osmanlı) himaye gören Bidlîsî şimdilerde, Şah İsmail’in himayesine girmeye hazırdı. Aynı durum Kanunî Sultan Süleyman ile Şîî olan Fuzulî arasındaki hami-kul ilişkisi için de geçerliydi.

Bidlîsî’nin, Şah İsmail’e gönderdiği kaside/mektupları az da olsa 1502 yılında Tebriz’den ayrılması meselesine ışık tutmaktadır. “Şah’ın dergâhının kadim bir kulu olarak ondan ayrılıp karanlık çöllere düşmenin reva olmadığını” dile getirerek aralarında ciddi bir sorun yaşanmadığını, hatta bir müddet onun hizmetinde kalmış olduğunu açıkça itiraf eder⁷³². Tebriz’den ayrılmasına neden olacak şah karşıtı dinsel bir tartışmaya veya muhalefete girmediğinin de önemli bir kanıtıdır. Gerçekten kendisine isnat edilen bu tür bir davranış içerisinde bulunarak Şah İsmail’e ve mezhebine karşı böyle sert bir tutum takınmış olsaydı, Mekke’de iken onun sarayına tekrar intisap etmeyi aklından bile geçirmezdi. Dolayısıyla Tebriz’e geri dönmek ve

⁷³² Ayrıntılı bilgi için birinci bölüme bakınız.

şahın himayesine girmek isteği onun en azından Tebriz'den ciddi bir mesele yüzünden ayrılmadığına işaret eder.

Haccın ardından buraya yerleşmeye karar veren ve Mekke'de kaldığı bir yıllık zaman zarfında uygun bir fırsat yakalayarak muhtemelen padişah ve saray çevresinin hışmına uğradıktan bu yana düşündüğü ilişkiyi kurmayı deneyen Bidlîsî'yi yeniden böyle bir ilişki içerisine sokmaya iten ve tekrardan İran'a dönmeye zorlayan saikler nelerdi?

1511 yılına gelindiğinde henüz on yıldır Tebriz'deki tahtında oturan ve kısa zamanda İran'da hâkimiyet sağlayan, 1512'ye gelindiğinde ise doğuda Kandahar-Belh, batıda Bağdat-Basra hattı içinde büyük bir imparatorluk vücuda getiren hatta yoğun bir takipçi kitlesine sahip olduğu Anadolu'da, politik egemenlik sahasını Fırat'a kadar genişleten genç şah, güçlü bir karakter, yenilmez bir savaşçı olarak hafızalara kazınmıştı. Şah İsmail'in, Anadolu'da bulunan Kızılbaş aşiretler nezdinde gücünü gitgide hissettirmesi ve nüfuz oluşturmaları aslında II. Bayezid için adeta büyük bir meydan okumaydı. 1511'de Şahkulu Baba Tekelü'nün Orta ve Batı Anadolu'da başlattığı ve Bursa önlerine kadar gelerek imparatorluk başkentini dahi tehdit eder hale geldiği isyanı genç şahın nasıl bir güce kavuştuğunu gözler önüne seriyor ve Bidlîsî'nin de içinde bulunduğu saray çevresinin bu olayı nasıl algıladıklarını anlamamıza da yardımcı oluyordu. Kısacası 1511-1512 yıllarına gelindiğinde Osmanlı-İran arasındaki bu güç dengesi terazisinin İran kefesi daha ağır basmaya başlamıştı. Buna karşılık II. Bayezid, Safevîlerle karşı karşıya gelmekten kaçınmakla beraber onlara karşı bir taraftan ılımlı bir politika izlerken, diğer taraftan da zaman zaman da gözdağı vermeyi gerekli görmüştü⁷³³. 1511 yılından itibaren Şahkulu isyanının sarayda bıraktığı izler ve hemen akabinde başlayan şehzadelerin mücadelesi Bidlîsî henüz İstanbul'da iken yaşanmış, bu hadiseler II. Bayezid'in elini zayıflatmış, doğudan gelen bu ciddi tehdit karşısında çaresiz kalan bir sultan imajını ortaya çıkarmıştı.

Bidlîsî bu siyasal konjonktör içerisinde aslında bütün bu olan biteni iyi gözlemleyen dikkatli bir seyirciydi. Şah İsmail'den gelen mektuba verdiği cevabında şahın doğudaki amansız rakipleri olan Özbekler karşısında aldığı galibiyetin (Merv

⁷³³ II. Bayezid'in Şah İsmail'e yazdığı gözdağı içeren mektubu için bkz. **İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514)**, Haz. Vural Genç, İstanbul 2011, s. 76-77.

1510) Muhammed Şeybanî'ye ait olup gönderdiği kesik başın İstanbul'da saraydaki yansımalarını ifade eden Bidlîsî, İran'a, Şah İsmail'in hizmetine dönmeyi bu dönemden itibaren ciddi ciddi düşündüğünü çıkarsamamıza yardımcı olur. 1506 yılından 1511 yılına kadar İstanbul'da kendi tabiriyle "mahpus" kaldığı bu dönemde Bidlîsî, hem sultan hem de saray çevresi tarafından dışlandığı, "adeta bir tutsak" gibi hiçbir yere gitmesine izin verilmediği bir ortamda Şah İsmail'in doğrudan ve dolaylı olarak üç büyük galibiyetini izlemiştir. Bunlardan ilki, Şah'ın Sultan Bayezid'in topraklarından geçerek 1507 yılında Alaüddevle'yi cezalandırması, ikincisi Özbek hanı Şeybanî Han'a karşı aldığı galibiyet ve onun başını keserek gözdağı olsun diye II. Bayezid'e göndermesi (1510), üçüncü olarak da Şahkulu hareketinin hem saray çevresinde hem de Anadolu'da yarattığı kargaşa ve bu şekilde şahın güçlenen yenilmezlik imajı.

Tüm bu şartlar göz önünde tutulduğunda Bidlîsî'nin neden Şah İsmail'in sarayına; kendisinin de bir zamanlar bulunduğu Heşt Behişt Sarayı'na geri dönmek istediği daha rahat anlaşılacaktır. Yukarıda da değinildiği gibi daha saray çevresinden dışlandığı bu ilk dönemlerinden itibaren Bidlîsî, Şah İsmail'in yanına dönmeyi aklından geçirmişti. Zira İstanbul'dan ayrılıp Kahire'ye geldiğinde kendisi için oldukça uygun olan bir ortamda pekâlâ kalabilir, Kanısav Gavri'yi kendisine yeni hami olarak edinebilirdi. Ancak ta başından beri Tebriz'e; Şah İsmail'in sarayına dönmek, onu kendisine hami edinmek ve artık onun hizmetinde bulunmak gibi bir hesap yapmış olsa gerek, bütün bu fırsatları geri çevirmiş, Kahire'de kalmak yerine bu arzusunun peşinden gitmeyi tercih etmiştir.

Bidlîsî'nin gönderdiği cevabî kaside/mektubun Şah İsmail'e ulaşip ulaşmadığını bilemiyoruz. Ancak kendisinin hemen harekete geçmeyişi muhtemelen şahtan gelmesini beklediği yeni bir cevabî mektupla ya da çocuklarını şahtan talep ettiği yardımla İstanbul'dan aldirmek için beklemesiyle açıklanabilir.

Bidlîsî yukarıda bahsedilen ilmi faaliyetlerini ve hami edinme adına Şah İsmail ile irtibat kurma işini 1512 kışından 1513 yazına kadar kaldığı bir buçuk yıllık süre içinde gerçekleştirmeye çalıştı. Bu süre içinde İstanbul, taht çekişmeleri ve iktidar mücadeleleriyle çalkalanırken, Şah İsmail doğuda gücünü epey konsolide etmiş, Anadolu'daki takipçileri sayesinde daha avantajlı bir konuma gelmişti.

2. 3. 1. Sultan Selim'in Hizmetinde: Mekke'den Dönüş

Mekke'den sonraki hayatı için çıkış arayan ve ta İstanbul'dan beri Tebriz'deki eski sarayına dönmeyi düşündüğü için Şah İsmail'e intisap etmek noktasında gerekli irtibatları sağlayan Bidlîsî için Osmanlı sarayındaki yeni bir değişiklik şah ile müstakbel buluşmasını ve onun İran'a dönmesini imkânsız hale getirecekti. Uzun süren mücadelelerin ardından Sultan Bayezid, Nisan 1512'de tahtı oğlu Selim'e bırakmak durumunda kalmıştı. Bidlîsî bu taht değişikliğini, İran'a dönme arifesinde iken Mekke sokaklarındaki tellallardan öğrendi⁷³⁴.

İstanbul'da bu taht değişikliği yaşanırken o, Mekke'de eserinin tashihini tamamlamış, yaşadıklarının tamamını ekleyeceğini söylediği hatime kısmını ise henüz kaleme almaya başlamıştı⁷³⁵. Bu taht değişikliğinden bir müddet sonra kendisini sevindiren bir olay daha yaşandı; İstanbul'da olan bitenlerden kendisini haberdar eden bir mektup aldı. Bidlîsî'ye bu mektubu saraydaki eski dostu II. Bayezid'in nişancısı Tacizâde Cafer Çelebi göndermişti ve bunu muhtemelen de Mekke'ye gelen hacılar getirmişti. Cafer Çelebi, saray çevresinde Bidlîsî'nin ilişkilerinin iyi olduğu, "ilim ve faziletiyle en yüksek makamlara terfi etmesini istediği" samimi dostlarından birisiydi. Aralarındaki sağlam dostluktan dolayı II. Bayezid zamanında çeşitli meclislere sürekli beraber katılıyorlardı. Davud Paşa'nın donanmanın başına getirilmesinden sonra boşalan nişancılık görevine atanmıştı. Bidlîsî "eşsiz bilginlerin vicdanlarının hariminde o fazıl padişaha kendisini hatırlatan, âlimler ve arifler cümlesinden zamanının fazılları arasında biricik, fazıllar fazılı, ulemanın ve ariflerin iftihar, fazilet ve bilgi hazinesini kendisinde toplayan, ediplik ve kelam mülkünün sahibi, saltanat ve devletin seçkini" sözleriyle ondan çok hünerli bir nişancı olarak bahsetmektedir⁷³⁶. Cafer Çelebi, Bidlîsî'nin yaşadıklarını yakından görmüş birisi olarak İstanbul'daki taht değişikliğinin ardından Selim'i onun durumundan haberdar etmiş olabilir. Hala nişancılık görevini sürdüren Cafer Çelebi, Selim'in Bidlîsî'nin geri dönmesiyle ilgili olumlu görüşünü almış olmalı ki bu

*Kiblem Şah Selim'in eyvanının kapısıdır. İdris senin hacet yüzünü senin yoluna indirmiştir.

⁷³⁴ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 635a.

⁷³⁵ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 624a.

⁷³⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 615b.

müjdeli haberi bir mektup yazarak Bidlîsî'ye bildirdi. Hiç ummadığı bir anda böyle bir mektup almış olması Bidlîsî'yi oldukça şaşırtmıştı. Hiç vakit geçirmeden yazdığı cevabında Cafer Çelebi'ye şöyle diyordu:

Ayrılığın karanlık gecesinde hüznün içinde bulunduğum bir zamanda sizden gelen bu mektup iki gözümü ve kalbimi aydınlattı. Unutulmuşluk köşesinde inzivaya çekilmiş olan benim meclisimi aydınlattı. Her bir harfî hayat suyu olan, inayetlerin yazılı olduğu o mektubun her noktasını okuyup ve öptükten sonra göz bebeğimin üzerine koydum, katladım yanmış olan kalbime muska yaptım. Hayretleri içinde kaldım ve gözlerim mest oldu. Tıpkı eskiden olduğu gibi kendimi o devletin devamı için hayır duası edenler zümresinden addediyorum. Yazdığın mektup içerisinde yer alan bazı müjdeli haberler kırık olan kalbimin sakinleşmesine vesile oldu. O eşikte mülazemet halinde bulunmayı düşündürecek çok çeşitli sebeplerin ortaya çıkmış olduğunu mülâhaza ettim. Baharın nesim rüzgârları hicran sonbaharının soğuşundan toprağa düşmüş olan güçsüz bedenlere can bağışlayan nefesini üfürdüğü bir zamanda, Nevruz güneşinin şefkatle tebessüm ederek çemazarın kuytulüğünde oturanları gülistana getirdiği bir anda seher nesimi gibi kendimi düşse kalka o şahlık dergâhının toprağını öpmeye ulaştırırım⁷³⁷.

Satırlarından da anlaşıldığı kadar mektup kendisine Selim'in tahta cülusundan sonra 1512–13 kışında ulaşmış olmalıydı. Zira cevabında havaların ısınmasıyla birlikte harekete geçeceğini işaret ediyordu. Ayrıca bahsettiği müjdeler ve saraya tekrar intisap etmeyi düşündürecek sebepler de Selim'in onun geri dönüşünü istemesi yönünde saray içinde geçen konuşmalar olmalıydı. Cafer Çelebi, daha sultanın mektubu Bidlîsî'ye ulaşmadan önce bu müjdeli haberi eski dostuna iletmişti. Aslında padişah, Bidlîsî'nin Mekke'deki durumunu haber alacak birden fazla irtibat ağına sahipti. Cafer Çelebi'nin dışında Bidlîsî'nin oğlu Ebulfazl bunların başında geliyordu ve oğlu yukarıda da bahsedildiği gibi Bidlîsî'nin Mekke'de iken payitaht İstanbul ve kendi durumu ile ilgili gelişmeleri aldığı önemli irtibat kaynaklarından birisi idi. Babasının aksine Osmanlı bürokrasisine intisap etmiş olan ilmiye kökenli Ebulfazl, Selim Trabzon'da şehzade iken onun hazine-i âmire kâtipliğini yapmıştı. Hatta Selim tahta cülus ettiğinde 918 senesi safer ayında (Nisan-Mayıs 1512) tahta çıkışını tebrik maksadıyla Farsça belagatli kısa bir risale kaleme almış ve sultana takdim etmişti⁷³⁸. Bu aynı zamanda intisabının devamını bekleyen ve kendi varlığından sultanı haberdar eden bir tebrik mahiyeti taşıyordu. Dolayısıyla

⁷³⁷ İdris-i Bidlîsî, *Cevâb-ı Mektub-ı Hazret-i Emîr Cafer et-tuğrayî es-sultanî (Kasâid Münşeat ve Mürâselât)*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 1888, vr. 230a-231a.

⁷³⁸ İdris-i Bidlîsî, *Mecmû'a-i Münşeat*, İÜ. FY 906, vr. 68a-72b.

Selim ile aralarındaki bu yakın hami-kul ilişkisi Ebulfazl'a babasının başından geçenleri padişaha aktarması ve onun geri çağırılmasını sağlaması için önemli ve etkili bir fırsat sunmuş olduğu şüphesizdir.

Resmi davet Cafer Çelebi'nin mektubundan bir müddet sonra geldi. Selim tahta geçtikten hemen sonra, taht için tehlike arz eden kardeşleri Ahmed ve Korkud ile mücadele arifesinde Mekke'de olduğunu bildiği Bidlîsî'yi bir mektupla İstanbul'a geri çağırdı. Bidlîsî'nin Selim ile olan tanışıklığı onun Sofya yıllarına kadar götürülebilir. Sofya'da iken Şehzade Selim adına *Mir'âtü'l-'Uşşâk* adlı bir eser telif ettiği gibi oğlu Ebulfazl daha şehzadelik yıllarında onun himayesinde kalmıştı. Ayrıca Bidlîsî çeşitli vesilelerle ona kasideler yazarak göndermiş, kendisini onun hafızasında canlı tutmak istemiştir.

Bidlîsî bu mektubu Mekke'de tamamen unutulduğunu düşündüğü, hiç beklemediği bir anda almıştı. Zira Mekke'de iken İstanbul'daki şehzadeler yanlısı hiziplerin ve bunların iktidar mücadelesi yönündeki hesaplarının çok uzağında olduğu için bu çevrelerce hatırlanmayı ummuyordu. Hiçbir şehzadeyi açıktan desteklemediği ve karşıt grupların düşmanlığını kazanmadığı için de şanslı sayılırdı. Ancak saraya intisap etmek, kazanan tarafın yanında olmaktan geçiyordu. Örneğin bu mücadeleyi kazanan Selim yanlısı hizbin çeşitli görevlere getirildiği bilinmektedir. Elçinin getirdiği mektubun yanında Selim'in, Bidlîsî'ye gönderdiği hediyeler de vardı. Kendisine verilen avuçlar dolusu altının (500 altın) emeğinin karşılığı olduğunu ve sonunda aldığını söyleyen Bidlîsî, evvela Selim'in mektubuna cevaben kaleme aldığı kasideyi gelen elçi ile birlikte gönderdi. Kasidesinde Selim'in gönderdiği mektubun kendisini çok sevindirdiğini, yorgun bedenine bir ilaç etkisi göstererek adeta hayata döndürdüğünü, artık yüzünü Selim'in yoluna çevirdiğini dile getiriyordu. Cevabî mahiyette yazdığı bu kasideyi elçi ile birlikte gönderen Bidlîsî daha fazla geçmeden "kıblesi olarak tarif ettiği Şah'ın dergâhına"; İstanbul'a doğru hareket edecekti⁷³⁹.

⁷³⁹İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 635a-636a; Hicaz'da iken Sultan Selim'in gönderdiği mektuba cevaben yazdığı kasidesinde İstanbul'dan gelen elçi hakkında bilgi verir ve Hicaz'dan dönüş sebeplerini anlatır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İdris-i Bidlîsî, **Mazeretnâme-i Mulatefetnâmeha-yi Sultanî der hin-i rucu' az sefer-i Hicaz ber hasb-i emsile ve muraselât-i Sultan (Kasâid Münşeât ve Mürâselât)**, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 1888, vr. 89a.

Bu taht değışikliği Bidlîsî'nin İran'a dönme ve Şah İsmail'in himayesine girme teşebbüslerini yarıda bırakacaktı. Şah İsmail'den İran'a dönme konusunda olumlu bir cevap almış ve İran'a gitmeye hazırlanmışken Selim'den alacağı bir mektupla bundan vazgeçmesi ve tüm bu ilişkileri geride bırakması onun hala bir beklenti içerisinde olmasıyla açıklanabilir. Şehzadelik yıllarından beri türlü vesilelerle adına eserler ve kasideler yazıp gönderdiği Selim'in tahta çıkması, onu saray hizmeti için İstanbul'a geri çağırması, Bayezid döneminde karşılaştığı kötü muamele neticesinde mahrum olduğu tüm haklara ve vaat edilen mansıplara bu şekilde yeniden sahip olacağı ve itibarını tekrar yükselteceği düşüncesi, kendisini hedef alan hizbin aynı zamanda taht mücadelesinde Selim'e de düşmanlık etmiş olması, dolayısıyla bu ortak düşman ve hizbin artık bir daha saraya giremeyeceği olgusu, son olarak çocuklarının da İstanbul'da oluşu onun bu kararında etkili olmuştu. Nitekim *Şikâyetnâme*'sinde de belirttiği gibi II. Bayezid'in sözünde durmamasından dolayı yaşadıklarını ve feryadını Selim'e ulaştırmak istiyor ve gasp edilmiş haklarının Selim tarafından geri vereceğini düşünüyordu⁷⁴⁰. Yaşadıklarını tekrardan Selim'e ilettiği *Şikâyetnâme*'sinde kendisi ile Selim'i hedef alan hizbin aynı olduğuna dikkat çekerek onunla ortak bir bağ kuruyor, ondan haklarının geri iade edilmesini istiyordu:

O zamanın erkânından zalim bir güruh, bana zulmü reva görmüşlerdi. Adaletli şah bile [Selim] bu perişan güruhun zulmünden tatmıştı⁷⁴¹. Ey Şah! Gel gör ki bu zalim güruh hilafet içinde hilafet yaratmışlardı. O zalim vezirlerin elinde bizim gibi fakirlerin hali nice olur. ...Benim ölü ve diri üzerinde hakkım vardır, adil şahın [Selim] onu ödemesi gerekir. Kıyamet gününde kendilerinden davacı olmam o şahlara yakışır mı? Hizmetlerimin hakkını almayı talep edeyim, Hakkın karşısında şahların başlarının eğik olması utanç kaynağıdır. Şimdi şahın adaletine yakışan şey babasını günahından kurtarmaktır. Babasından oğluna düşen şey, hak sahiplerini hoşnut etmesidir. Şahların sözünü yerine getirmesi, mirastan ödenmesi gereken bir borç gibidir. Ben onun [II. Bayezid] himmetini burada kendime borçlu kıldım, bana olan borcundan onu kurtar. Sözünde durmamak ve çalışanın emeğinin karşılığını vermemek şahlara yakışmayan şeydir⁷⁴².

⁷⁴⁰ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 635b.

⁷⁴¹ Kazasker Müeyyedzade'nin, Selim'in karşısında durup Şehzade Ahmed'i desteklemesini kastediyor.

⁷⁴² İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 635b-636a.

Bidlîsî İstanbul'daki ikameti boyunca aslında tüm şehzadelere eşit bir şekilde yaklaşmış, Müeyyedzâde Abdurrahman'ın aksine hiç birini açıktan desteklememek şeklinde ince bir siyaset izlemişti. Taht adayı olabilecek güce sahip şehzadelerle (Ahmed, Selim, Korkud, Mahmud) iyi bir münasebet geliştirmişti. Her biri adına kaleme aldığı eserler ve kasideler vesilesiyle onları ayrı ayrı taht adayı olarak görüyor ve kendisini bu şekilde onların nezdinde sürekli hatırlanabilir kılıyordu. Bu şehzadelerin hepsiyle de yaşadıklarını onlara şikâyet edecek ve adeta onlardan himaye ve destek bekleyecek derecede samimi bir ilişki kurmuştu. Böylece Bayezid'ten sonra tahta hangisi geçecek olursa olsun kendi konumunu korumuş ve himayesinin devamını da sağlamış olacaktı.

Taht mücadelesini Selim'in kazanması müsait bir ortam doğurduğu gibi Bidlîsî'yi bir kez daha Acem ile Rum arasında seçim yapmaya zorladı. İstanbul'daki bu gelişme ve Bidlîsî'nin geri dönmek isteyişi Şah İsmail ile Bidlîsî arasındaki irtibatı akamete uğratmıştı. Şah ile olan yazışmaları ve irtibatı 1512-13 yılları arasında gerçekleşmişti. Mesafenin uzak oluşu şah ile olan irtibatından hemen sonuç alınmasını geciktiriyordu. Bidlîsî Mekke'de kaldığı bir buçuk yıllık süre zarfında Tebriz'e Şah İsmail'in sarayına gitmek için hazırды. Gerekli görüşmeler yapılmış, şahın sarayına intisabı bu yazışmalar neticesinde garantilenmişti. Ancak hemen Tebriz'e gitmemesinin ardında şahtan alacağı yardımla çocuklarını Mekke'ye getirtmek ve daha sonra hep beraber Tebriz'e gitmek düşüncesi yatıyordu. Mekke'de iken Bayezid'e yazdığı mektubunda ondan çocuklarını göndermesini talep ettiyse de olumlu bir netice alamamıştı. Çocukları Mekke'ye gelmiş olsaydı Bidlîsî hiç durmadan Şah İsmail'in yanına gidecekti. Kendisinin tek başına Tebriz'e gitmesi halinde, bu haberin İstanbul'da duyulacağı ve çocuklarına bir daha kavuşamayacağı endişesi onu biraz daha Mekke'de kalmaya zorladı. Son mektubunda yazdığı gibi şimdi Şah İsmail'den çocuklarını kurtarmak için talep ettiği yardımı bekliyordu. İşte Mekke-Tebriz-İstanbul arasındaki mesafenin bir hayli uzaklığı Bidlîsî'nin isteğinin gerçekleşmesi için zamana ihtiyaç duyulduğunu gösteriyordu. Yazdığı mektup muhtemelen Şah İsmail'in eline geçmişti ve bu süreç içerisinde şah da, Bidlîsî'nin çocuklarının İstanbul'dan getirtilmesi için çaba sarfediyordu. Selim'in tahta cülusu tam da bu esnada gerçekleşti. Önce Cafer Çelebi'den ardından Selim'den gelen mektuplar bu süreci inkitaya uğrattı ve Bidlîsî, gelen mektuplara olumlu cevap

vermesinin ardından Mekke'den ayrıldı. Bidlîsî'yi 16. yüzyılın en ilginç figürlerinden biri yapan en önemli şey de Osmanlılar ve Safeviler gibi birbirlerine düşman iki büyük rakip hanedanın İslam dünyasında dinsel ve politik egemenlik mücadelesi yürüttükleri bir zamanda her iki imparatorluğun hükümdarı ile de aynı anda yazışarak intisap için her ikisini de denemiş olmasıydı. Hemen belirtilmelidir ki Bidlîsî üzerinden yapılan bu yarış her ne kadar Selim kazandıysa da Şah İsmail, Bidlîsî'yi yanına çekme fikrinden hiçbir zaman vazgeçmeyecekti. Bidlîsî, Kürt beyleri ile müşavere etmek için Urmiye'ye gittiği bir anda Tebriz'de bulunan Şah İsmail onu kendi tarafına çekmek için bir adamını gönderecek, Bradost Kürt ümerası arasındayken Şah'ın adamına gerekli cevabı verdiğini söyleyen Bidlîsî, takip edilir korkusuyla yerini değiştirecekti⁷⁴³. Bu durum şahın, Bidlîsî'nin kendisine intisabı konusunda hala bir beklenti içinde olduğunu gösterir niteliktedir.

Mekke'deki ikametinin ardından, yazdığı cevabî mektupta Cafer Çelebi'ye verdiği tarih olan 1513 yazı civarında Sultan Selim'in fermanı ile İstanbul'a dönmek için harekete geçti ve Hicaz kafilesi ile beraber Şam'a geldi. Mısır civarında şiddetli bir veba olduğunu duyduklarından İskenderiye üzerinden deniz yoluyla, İstanbul'a ulaşma planını iptal ederek Şam'da kalmışlardı. Tebriz'de iken veba hastalığının öldürücü yüzünü yakından gören ve kendisi de bu hastalığın pençesinden zorla kurtulan birisi olarak Bidlîsî Şam'da kalınmasının en doğru karar olacağını söyledi. Hac kafilesi içerisinde bulunan “ulemaya benzer bir taife Allah'ın kaza ve kaderinden kaçılmaz diye Bidlîsî'nin Şam'da kalma fikrine karşı çıkmışlardı”. Hem Bidlîsî hem de karşı taraf dinsel gerekçeler göstererek kendi görüşünün doğru olduğunu ileri sürüyordu. Bidlîsî'nin bu görüşüne karşı çıkanlar kabile içindeki Dımışk ve Haleb uleması idi. Daha sonra diğer Acem ve Arap hacılar da onlara katılarak Bidlîsî'nin Şam'da kalma fikrine karşı çıktılar⁷⁴⁴. Bunun üzerine kabile yoluna devam etti. Bu tehlikeli yolculuk 1513 yazı ve güzü içinde devam etti. Konya'ya geldiklerinde Bidlîsî'nin etraftan topladığı haberlere göre *Rum*'un büyük şehirlerinde de veba salgını olduğunu duyduklarından devam etmekten vazgeçip, şimdilik bulundukları yerlerde kalmayı tercih ettiler⁷⁴⁵. Bidlîsî bu veba salgınının

⁷⁴³ TSMA. e. 8333/2.

⁷⁴⁴ İdris-i Bidlîsî, *el-İbâ 'an el-mevâki'i'l-vebâ*, vr. 103a-105a.

⁷⁴⁵ İdris-i Bidlîsî, *el-İbâ 'an el-mevâki'i'l-vebâ*, vr. 103a-103b.

hicri 900/1494–95 yılının başında Frenk beldelerinden başlayıp Rum, Acem, Arap ve Hint toprakları üzerinden Çin’e dek yayılan ve şimdiye kadar eşi görülmedik derecede öldürücü bir salgın olduğunu, üzerinden yirmi yıl geçmesine rağmen Rum’da halen etkisini sürdürdüğünü söylüyordu⁷⁴⁶. Veba salgını dolayısıyla bir müddet yoluna devam edemeyen Bidlîsî aynı yılın *erba’in*⁷⁴⁷’ini, Konya’da bir takım evliyanın türbesini ziyaret etmekle geçirdiğinden bahsetmektedir⁷⁴⁸. Konya’daki mecburi ikameti çerçevesinde Şeyh Sadreddin Muhammed b. İshak Konevî ve Mevlânâ Celaleddin Muhammed Rumî’nin kabirlerini ziyaret etmiş, yazacağı *Hakku’l-mubin* şerhi için onlardan ruhani yardım talebinde bulunmuştu⁷⁴⁹.

Bidlîsî, *Karaman ülkesi* dediği Konya’daki bu mecburi ikametini fırsat bilerek buradaki bir dizi gezi ve görüşmelerine devam etmiş, son olarak dostluklarının eskiye dayandığını söylediği, kendisi gibi Şah İsmail’in saltanatının başında İran’dan ayrılıp gelen Baba Nimetullah Nahçivânî’nin ziyaretine gitmişti. Zamanının ariflerinin yegânesi olarak bahsettiği Baba Nimetullah Nahçivânî ile en son on beş yıl önce yani 1498’de görüşmüştü. Bu, İran’dan ayrıldıktan bu yana ilk görüşmeleri idi. Baba Nimetullah da tıpkı Bidlîsî’nin babası gibi, Şah İsmail’in dedesi Şeyh Cüneyd gibi Uzun Hasan’ın büyük saygı gösterdiği ve himayesi altına aldığı geniş sufi çevresinden birisi idi ve aynı zamanda Hüsameddin Bidlîsî’nin yakın çevresindendi. Tıpkı Hüsameddin Bidlîsî gibi İbn Arabî’nin *vahdet-i vücûd* doktrinini benimseyen Nahçivânî bu konuda birçok risale kaleme almıştı. Bidlîsî, bu son görüşmesinde birlikte geçirdikleri zaman süresince İran’dan ayrılışını ve yaşadığı maceralar ve geçirdiği zor günleri Baba Nimetullah’a anlatırken o da İdris’e babası Hüsameddin Bidlîsî ile Azerbaycan’daki görüşme ve sohbetlerini, babasının *Hakku’l-yakîn*’e yazmak istediği şerhi, Molla Câmi’nin de bu niyetle olduğunu ancak neden bir türlü tamamlayamadığını anlatmıştı. Konya’da Baba Nimetullah’ın yanında kaldığı sürede şerhini yazmayı planladığı ve bu maksatla bir süre boyunca yanında gezdirdiği *Hakku’l-yakîn* adlı eserin kendisindeki nüshası ile Baba Nimetullah’ın elinde bulunan nüshasını karşılaştırma imkânı buldu. Şimdiye dek yazılmak istenen şerhlerin türlü nedenlerden dolayı yarıda kalmasının, bu yapacağı

⁷⁴⁶ İdris-i Bidlîsî, *el-İbâ ‘an el-mevâki’i’l-vebâ*, vr. 119b.

⁷⁴⁷ Sufi ve dervişlerin ibadet için inzivaya çekildikleri 40 günlük bir dönem.

⁷⁴⁸ İdris-i Bidlîsî, *Hakku’l-Mubîn fi şerhi risaleti’l-hakki’l-yakîn*, vr. 5b.

⁷⁴⁹ İdris-i Bidlîsî, *Hakku’l-Mubîn fi şerhi risaleti’l-hakki’l-yakîn*, vr. 5b-6a.

işe itibar katacağını hissettiriyor, en sonunda bu işin üstesinden gelebilecek yegâne kişi olarak gördüğü kendisine nasip olmasını övünerek dile getiriyordu. “Bu esere bir şerh yazmak için mana hazinesine sahip olunmasının tek başına bu işi gerçekleştirmeye yetmez, önemli olan o hazinenin anahtarlarını elinde bulundurmaktır” sözleriyle aslında dolaylı da olsa kendisini Molla Câmî gibi daha önce bu işe girişenlerle karşılaştırıyor, bir anlamda onlardan öne çıktığını vurgulamak istiyordu⁷⁵⁰. Uzun zamandan beri Mahmud Şebisterî’nin *Hakku’l-yakîn* adlı tasavvufî eserine Farsça bir şerh yazmayı düşünüyordu. Hakk’ın mârifetini, sıfatlarını ve Tebriz’de iken bilgin ve sufilerin çokça tartıştığı bir konu olan *vahdet-i vücûdu* işleyeceği bu eserini müstakbel hamisi Selim’e takdim edecekti.

Konya’daki ikameti boyunca muhtemelen Şam civarında iken kaleme almaya başladığı bir başka eseri üzerinde de çalışmaya devam etti. Bu vesile ile Tebriz’deki yaşamından bu yana sıklıkla karşılaştığı ve adeta alışık olduğu veba salgınlarını, çıkış sebeplerini ve ondan korunma yollarını konu edindiği *el-İbâ ‘an el-mevâki’i’l-vebâ* adlı bu eserini Konya’da Eylül-Ekim 1513’te (Receb 919) tamamlamıştı⁷⁵¹. Bu veba kitabı kendi tecrübelerini yansıttığı bir eserdi. Zira bir zamanlar yaşadığı şehir olan Tebriz korkulu bir veba merkeziydi. Akkoyunlu sultanlarının hizmetindeyken sıklıkla yaşanan salgınlar onları Tebriz dışında başka yerlerde kışlamaya mecbur ediyordu. Bidlîsî bu eseri tamamlar tamamlamaz büyük bir ihtimalle veba salgını tehlikesinin geçmesi ve buradaki görüşmelerini de gerçekleştirmesinin ardından bir müddet ikamet ettiği Konya’dan 1513 güzü ortasında ayrıldı; 1513–14 kışına doğru neredeyse iki buçuk yıl uzak kaldığı İstanbul’a geri döndü.

Bidlîsî’nin henüz Mekke’de bulunduğu 1513 kışı ve baharını Selim, kardeşleriyle mücadele ederek geçirmişti. Tahta çıkar çıkmaz iktidarını sağlama almak için Ocak 1513’te önce kardeşleri Mahmud ve Alemşâh’ın oğullarını boğdurttu. Ardından Mart 1513’te Şehzade Korkud’u, Nisan 1513’te de Şehzade Ahmed’i öldürtmek suretiyle olası taht rakiplerini bir bir ortadan kaldırmış oldu ki kardeşler arasındaki bu mücadeleyi Akkoyunlu şehzadelerinin mücadelelerine benzeten Bidlîsî, bu durumu “Bu Âl-i Osman hanedanı, İran şahları gibi fetret ve

⁷⁵⁰ İdris-i Bidlîsî, *Hakku’l-Mubîn fi şerhi risaleti’l-hakki’l-yakîn*, vr. 6a/b.

⁷⁵¹ İdris-i Bidlîsî, *el-İbâ ‘an el-mevâki’i’l-vebâ*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2032.

kargaşaya düştü⁷⁵²” şeklinde yorumlayacaktı. Selim’in bir sonraki hedefi ise imparatorluk için ciddi bir dini ve siyasi tehdit olarak gördüğü Şah İsmail olacaktı⁷⁵³.

پیرانه برنهادہ سر در رہ سکانت

موی سفید کردہ جاروب آستانت*

2. 3. 2. Sultan’dan Himaye ve Haklarının İadesi Talebi

Selim, Mekke’ye gönderdiği haberci vasıtasıyla Bidlîsî’ye çeşitli hediyeler beraberinde beşyüz altın da yollamıştı. Ona göre bu altınlar ve hediyeler emeğinin mükâfatı idi. Ancak görünen o ki bu kadarından daha fazlasını bekliyordu. “Gazi sultanlar methetmenin, onların güzel anılarını yaşatmanın” bedeli bu kadar ucuz olmamalıydı. Babası Bayezid üzerinde hakkı olduğunu, Selim’in bir evlat olarak bu hakkı vermesi gerektiğini yeniden dile getirdi⁷⁵⁴. Hicaz yolculuğunun ardından Bidlîsî 1513–14 kışında İstanbul’a döndüğünde “Müslümanların gerçek Kabesi ve meleklerin sığınağı olan o dergâha”; Selim’in huzuruna çıkarak “eşiğini öptü”⁷⁵⁵. Selim’in kendisine olan lütuf ve inayetleri devlet erkânı ve divan dörevlilerinden hiçbirisi aracı olmadan doğrudan gerçekleşmişti; Sultan onu iyi karşılamış “kulu koruma” geleneğini eksiksiz yerine getirmişti⁷⁵⁶.

Padişah 1513 kışını geçirmek için Edirne’ye gitti, Bidlîsî ise muhtemelen İstanbul’da kaldı. Sultan Edirne’de iken bir taraftan cülus tebriki için gelmiş olan elçileri kabul ederken diğer taraftan da çeşitli mevkilere tayin ve tevcihlerde bulundu⁷⁵⁷. Bidlîsî, İran Seferi’ne kadar ikamet edeceği İstanbul’da bütün zamanını kendi çalışmalarına ayırdı. Mekke’de iken üçüncü bölümde ayrıntılı bahsedileceği üzere *Heşt Behişt*’in tashihi çerçevesinde eski hamisi Bayezid ve maiyetine karşı kendisini savunduğu bir mecra olan dibacesini tamamlamış, eserin sekiz cildini yeni baştan kaleme almıştı. Selim’in tahta çıkışı ve kendisi daveti esnasında da hatime ve şikâyetnameyi kaleme alıyordu. Bu kısımlarda düşünce ve eleştirilerini serbestçe

⁷⁵² İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 627b.

⁷⁵³ Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 79–86.

*Senin mahallenin yoluna başını koymakla yaşlanmış, eşiğini süpürmekle saçlarını ağartmıştır.

⁷⁵⁴ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 635a-636a.

⁷⁵⁵ İdris-i Bidlîsî, *Hakku’l-Mubîn fi şerhi risaleti’l-hakki’l-yakîn*, vr. 6b.

⁷⁵⁶ İdris-i Bidlîsî, *Rok’e-yi Risale be Meclis-i Humayun-i Sultan Selim dar hin-i tevcih-i erkân-i devleteş, ikta’ ve timar-i sipahiyan (Kasâid Münşeât ve Mürâselât)*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1888, vr. 227a.

⁷⁵⁷ Lütü Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1341, s. 206; Celâlzâde Mustafa, *Selimmâme*, s. 111–112; Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 87.

ifade eden Bidlîsî, sadece küçük bir değişiklik olsun diye Selim adına kaleme aldığı bir kasideyi ekleme gereği duydu. Bayezid'in saltanatının eksik kısımlarını tamamladığı hatimesiyle birlikte eserin son halini 919/1513–14 yılı içinde Selim'e takdim etti.

Selim, Edirne'de devlet erkânına tayin ve tevcihlerde bulunduğu bir sırada ona haklarının geri verilmesini talep eden Farsça bir mektup yazdı. Mektubunda haccını yerine getirdikten sonra sultanın fermanına itaat ederek geri döndüğünü, sultan tarafından iyi karşılandığını, bu iyi karşılama ve bulunulan lütuf ve ihsanların bir nebze de olsa kırınlığını giderdiğini yazıyordu. Ancak bütün bu sıcak karşılama ve sunulan hediye ve inamlar onu tatmin etmemiş olsa gerek yakınmaya devam ediyordu:

Merhum babanız zamanında kalbi kırık olan bu fakire her türlü eziyeti yaptılar. *Heşt Behişt*'in hatimesinde bununla ilgili bir şikâyet kasidesi yazıp siz yüce sultana takdim etmiştim. Babanızın zamanında bu fakire gösterilen hürmet ve riayet, avcı şahinin tavuk yemi ve suyuyla beslenmesine, cevher tanesinin, katır boncuğunun dizili olduğu ipe geçirilmesine ne de çok benziyordu. Bu kadim bendeniz ve duacınız yaşının geçkin ve artık zayıf olmasına rağmen ki elli–altmış yıl boyunca âlimler ve bilginler zümresinden sayılmıştı- yalvarma ve yakarmayla bu dergâhın kapısına kendini asmış, ayağı kırık karınca gibi kendisini zamanın Süleyman'ının ordusunu övmeye adanmıştır. Şimdi bu adil ve bilgin sultan zamanında bid'at ve heva ehlinin defterine yazılmış, ilm ve takva erbabı şeyhlerin tezkiresinden çıkarılmıştır. Gençlik zamanımda bazı padişahların [Akkoyunlu sultanları] hizmetinde bulunmuştum ki onlardan hiçbiri bu hanedanın hizmetçisi bile olamaz. Ancak onlar bile bu fakirin ilim izzetini el üstünde tutmuşlardı. Dinî ve dünyevî bütün hizmetlerde Allah indinde bu fakiri razı ediyorlardı. Nasıl olur da merhum babanız zamanında bu fakire her türlü adaletsizlik ve zulüm yapılmasına rağmen adalet güneşinin doğuş yeri olan bu eşikte hala o eski günlerin karanlığı kalmaya devam eder. Bu fakirlerin işi *duagûy*luktur. Adil sultana yakışan şey ise kulunu gözetmek, onun hatırını sormaktır⁷⁵⁸.

Akkoyunlu sultanlarından bile bu kadar kötülük görmediğini dile getirmesinden anlaşıldığı kadarıyla hala eski hamisi Sultan Yakub dönemini özlemle anıyordu. Daha yeni bitirdiği bir eserinde Bayındır Hanî sultanlarını özellikle de Sultan Yakub'u “o zamanın kutlu padişahı cümle sultanların güneşi mertebesindeydi, hanlığın hüsrevlik tahtında iyi ahlaklı, adaleti ve faziletiyle bilinen ve herkesçe sevilen bütün İran padişahlarının şahenşahı olan bir Cemşîd oturuyordu. Yıllarca

⁷⁵⁸ İdris-i Bidlîsî, *Rok'e-yi Risale be Meclis-i Humayun-i Sultan Selim*, vr. 227a-228a.

onun âlim ve fazılların katılımıyla tertip ettiği meclislere katıldım. Şimdi uzun yıllardır böyle bir birliktelikten ümitsizim.” sözleriyle özlemle anıyor ve önceki konumuyla şimdiki konumunu karşılaştırarak, yaşadığı hayal kırıklığını yansıtıyordu⁷⁵⁹. Bu yakınmalarından anlaşıldığı kadar gaspedildiğini iddia ettiği hakları henüz kendisine iade edilmemişti. Sultan kendisine inam ve ihsanlarda bulunmuştu, ancak bu onun hayal kırıklığını tam olarak gidermemişti. Kendisine büyük bir mansıp verilerek telafi edileceğini düşünürken yeniden karşılaştığı ilgisizlik onu bu satırları kaleme almaya zorlamıştı. Bu mektubu da böyle bir ruh hali içerisinde yazmıştı. Açıkça bir mansıp verilmesini, itibarının iade edilmesini talep ediyordu. Diğer taraftan sanıldığı gibi kendisine düşman olan hizip tamamen dağılmış değildi. Saltanat mücadelesinde Şehzade Ahmed’i destekleyenlerin birçoğu ilginç bir şekilde Selim’in sarayına intisap etmeyi başarmışlardı. Örneğin bunlar arasından Bidlîsî’nin baş düşmanlarından Müeyyedzâde 1514 yılında mütekaid olana kadar Rumeli kazaskerliği görevini sürdürdü. Bu durum Bidlîsî için büyük bir hayal kırıklığı sayılırdı.

Burada tartışılması gereken bir diğer nokta da Selim’in, Bidlîsî’yi hangi amaçla çağırdığı meselesidir. Padişah Bidlîsî’yi gerçekten sanıldığı gibi Safevîlere karşı izleyeceği siyasette Kürt beyleri üzerinde bir otorite oluşturmada yardımcı olacağını düşündüğü için mi çağırmıştı?

Bidlîsî’nin 16. yüzyılda Osmanlı-Safevî “sınırı”ndaki geniş bir coğrafyada her biri birbirinden bağımsız şekilde yaşayan ve çoğu zaman birbirleriyle dahi ittifak halinde olmayan bir kısmı da Şah İsmail’e tabi Kürt beylikleri üzerinde nüfuz sahibi olacağı düşüncesiyle padişah tarafından İstanbul’a çağırıldığı görüşü bölgenin siyasi konjonktürünün yanlış okunmasından kaynaklı olduğu gibi padişahın bu maksatla çağırdığı hususu, gelişmelere bakılırsa doğru gibi görünmez. Bu hususta muhtemelen birden fazla sebep vardır. İlk olarak Selim de tıpkı babası Bayezid ve kardeşi Ahmed gibi ilmi ve sanatı destekleyen ve himaye eden bir sultandı. Şehzadeliliği zamanından beri etrafında böyle entelektüel bir çevre oluşturmuştu. Kendisine intisap eden İranlı âlim ve sanatkârları himaye ettiğinden yukarıda bahsedilmişti. Diğer taraftan da Bidlîsî ile aralarındaki tanışıklık ve yakınlık Trabzon’daki şehzadeliliği dönemine

⁷⁵⁹ İdris-i Bidlîsî, *Divân-ı Kadı Safiyüddin İsa ve Şeyh Necmeddin Mes‘ud*, vr. 5a.

kadar gitmekteydi. Ta o zamanlarda Selim adına kitap ve kasideler kaleme aldığı ve ona takdim ettiği gibi oğlu da onun himayesindeydi. Dolayısıyla her ne kadar mesafeleri uzak da olsa aralarında bir hami-kul ilişkisi söz konusuydu. Bu açıdan bakıldığında onun Bidlîsî'yi tekrar çağırması ve himayesine alması şaşılacak bir durum değildi. İkinci olarak da Selim'in gerçekleştireceği İran seferi öncesinde, hayatının büyük bir bölümünü İran'da geçirmiş, eski bir Acem bürokratının deneyimlerinden faydalanmak isteği kanımızca onu İstanbul'a geri çağırmasında daha etkili bir faktördü. Kürt beyliklerinin denetimi meselesine gelince öncelikle bu görüşün biraz abartılı olduğu söylenebilir. Her ne kadar Bidlîsî, Bidlîsli Kürt bir ailenin çocuğu ise de İran'da dünyaya gelmiş, kırklı yaşlarına kadar da İran'da yaşamışsa da Kürt coğrafyası ve beylikleri üzerinde doğrudan tesiri olacak kadar siyasi bir nüfuza sahip değildir. Kendi satırlarına baktığımızda “Urmi'den Uşni'ye Amid'ten Malatya'ya kadarki Kürt coğrafyasında yaşayan Kürtlerle “ırsî bağlarından ve yakınlıklardan kaynaklanan eski ilişkiler ve dostlukları” sayesinde irtibat kurduğunu yazarak⁷⁶⁰ bu işteki rolünü abartsa da gerçekte durum hiç te öyle değildi. Bidlîsî'nin kendisine attettiği Diyarbekir ve çevresinde kazanılmış olan dostluk ve yakın ilişkilerin henüz o tarihlerde küçük yaşta olması sebebiyle ona ait olması mümkün görünmez. Onun bahsettiği Kürt beyleri ile olan yakınlık ve tanışıklık bir sufi ve alim olan babası Hüsameddin Bidlîsî ile alakalıdır. Babası, Nurbahş'ın diğer Kürt müritleri gibi Sulakan dönüşünden sonra geldiği Bidlîs ve civarında tarikatı yaymak için çeşitli faaliyetlerde bulunması vesilesiyle bir çevre kazanmıştı. Ancak babasının sahip olduğu bu prestijin siyasi olmaktan çok tasavvufi bir yönü vardı. Zira ailesi Bidlîs'te âlimliği ve şeyhliğiyle öne çıkmış bir aileydi ve Şerefhanlar gibi siyasi nüfuzu olan bir aile de değildi. Dolayısıyla Kürt beyleri üzerinde onları biraraya getirecek kadar nüfuzlu bir prestije sahip olduğunu düşünmek abartılı olacaktır.

Bidlîsî, Kürtler arasında ittifak sağlamada etkili olduğuna vurgu yapsa da ileride daha detaylı değinileceği gibi Osmanlı tarafında yer almasını sağladığı Kürt beyleri Şah İsmail'in izlediği sert politikalardan dolayı yönetim merkezlerini ve topraklarını kaybetmiş, bunları geri kazanmak için bir ittifakı bekleyen Şah İsmail'e

⁷⁶⁰ İdris-i Bidlîsî, **Selim Şah-nâme**, s. 237.

muhalif kimselerden ibaretti. Bizzat kendisinin aktif propandaları veyahut eski ilişki ve tanışıklığını kullanarak Şah İsmail'in yanından ayırdığı kimseler değildi. Bidlîsî'nin belki de iyi bir mevki elde edeceği düşüncesiyle sırf kendi rolünü ön plana çıkarmak amacıyla böyle bir abartı yoluna gittiği düşünülebilir.

دوری چو فزود جمله از راه حق
چندی بصلاح و فضل بدنام شدم*

2. 3. 3. On İki Yıllık Bir Aradan Sonra Tebriz'e Dönüş: İran Seferi

I. Selim dönemi, üçüncü bölümde ayrıntılı bahsedileceği üzere Bidlîsî'nin dünya görüşünde gözle görülebilir bir kırılmayı da beraberinde getirdi. Bidlîsî'nin Safevîler ve çok kısa bir süre önce hizmetine girmeye ramak kaldığı Şah İsmail ile ilgili görüşlerinin Selim'in iktidarı ile beraber artık tamamen değiştiği, bu anlamda daha da radikalleştiği gözlemlenebilir. Oysa Bayezid dönemindeki yazılarına bakılacak olursa onun Safevîlerden ve Şah İsmail'den daha ihtiramane bir tazda bahsettiği görülebilir. Bir zamanlar “Rum kayserinin” taht ve tacına layık görüp İstanbul tahtına oturttuğu, heybetinin Rum'da zelzele yarattığını ileri sürdüğü, “Kayser'in [II. Bayezid] kasrını yıkıp Kısra'nın [Şah İsmail] kubbesi kuruldu”⁷⁶¹ sözleriyle övdüğü Şah İsmail'i şimdi “mülhit Kızılbaşların sapkın önderi, şahları mezarından çıkararak bir kefen hırsız” olarak niteliyor, Safevî tarikatının ilk şeyh ve müşitlerinin şeriat yolundan sapmadıklarını dile getirerek tıpkı Fazlullah ibn Ruzbihan ve Âşıkpaşazâde gibi tarikat ile ilgili tüm olumsuzlukları Şah İsmail'e hamlediyordu⁷⁶². Artık Erdebil şeyhleri ile ilgili düşünceleri Fazlullah ibn Ruzbihan'inkinden pek farklı değildi. Bu konuda onun düşüncelerini iyi takip etmiş ve okumuş olsa gerek aynı Ruzbihan gibi Safevîleri “buzağıya kulluk edenler” olarak tarif ediyor⁷⁶³, daha önce ilişkilerinin çok iyi olduğunu söylediği Şeyh Haydar'ı şimdi “haksız yere kan döken” birisi olarak tanımlıyordu⁷⁶⁴. Şah İsmail'in ilk ortaya çıkışı sonrası İran'dan yaşanan göçler konusunda *Heşt Behişt* adlı eserinde sessiz

*Hakk yolundan uzaklığım artınca, salah ve fazilet konusunda birkaç zaman adım kötüye çıktı.

⁷⁶¹ İdris-i Bidlîsî, *Cevâb-ı Risâle-i Şâhiye*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1888.

⁷⁶² İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 121, 133.

⁷⁶³ Mutaassıp bir Sünni olan ve yazdığı mektuplarla Selim'i, Şah İsmail'e karşı savaş için teşvik eden Ruzbihan, Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar ve takipçileri için “gosâleparastân-e Rum [Rum'un buzağıya tapanları] ifadesini kullanmıştı. Bkz. Fazlullah ibn Ruzbihan, *Tarikh-i Alam Aray-i Amini*, s. 252.

⁷⁶⁴ İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 133.

kalırken ve hatta yaşanan tüm olumsuzluklardan, tahribattan ve mecburi göçünden Akkoyunlu hanedanını sorumlu tutup Şah İsmail’i Akkoyunlu hanedanını ortadan kaldıran ilahî misyona sahip bir müceddid gibi takdim ederken şimdi Fazlullah ibn Ruzbihan’dan “o mülhit taifenin zulüm ve küfründen dolayı vatanını terk eden” bir kişi olarak bahsederek tüm bu hadiselerden Safevîleri sorumlu tutuyordu⁷⁶⁵. Ruzbihan’dan bu şekilde bahsetmesi, Ruzbihan’ın, Şah İsmail’e kaşı savaşıması için Sultan Selim’e yazdığı tahrik edici mektupları çerçevesinde açıklanabilir. Bidlîsî’de ki bu ani fikri değişim onun yeni hamisine ve izlediği siyasetine çabucak entegre olduğuna işaret etmektedir.

İran seferi sırasında Selim’in yanında eski ve tecrübeli bir Acem bürokrati olan Bidlîsî de yer alacak, padişahın yanında yer alan birkaç müşavirinden biri konumuna gelecekti. Daha önce de belirtildiği gibi Bidlîsî belki de İran’ın siyasal konjonktörünü iyi bilen, ahalinin mizacına vakıf deneyimli bir siyasetçi ve bilgin olarak tecrübelerinden yararlanılmak adına Mekke’den çağırılmıştı. Ayağının tozuyla katılacağı bu siyasi projedeki konumunu şu satırlarla anlatıyordu:

Muzaffer sultan İslam sancaklarını yükseltmek, Erdebil İsmailî mülhidlerini def ederek İran’ı sufi adı altındaki bu sapkınların zulmünden temizlemek için harekete geçtiğinde bu hakir fakir de onun yolunda ayağı kırık bir karınca gibi düşe kalka yürüdü ve mücahitlere hizmet etti⁷⁶⁶.

1501’den bu yana girdiği mücadele sonucu kısa zamanda İran’da hâkimiyet sağlayan Şah İsmail, 1514’e gelindiğinde, doğuda Kandahar-Belh, batıda Bağdat-Basra hattı içinde büyük bir imparatorluk vücuda getirmiş, politik egemenlik sahasını Fırat’a kadar genişletmişti. Safevîlerin, Anadolu’da bulunan heterodoks eğilimli aşiretler nezdinde güçlerini giderek hissettirmeleri ve bu yolla nüfuzlarını arttırmaları Osmanlı İmparatorluğu için adeta büyük bir meydan okumaydı⁷⁶⁷. İran’da yeni bir güç dengesi oluşturan ve batıda Fırat’a kadar olan topraklarda egemenlik iddiasında bulunan Şah İsmail’in bu ilerleyişini durdurmak maksadıyla 20 Mart 1514’te Edirne’den hareket etti. On gün sonra İstanbul’a geldi ve buradaki birkaç gününü ordunun hazırlıklarıyla ilgilenmekle geçirdi. Ardından Üsküdar’dan hareket ederek

⁷⁶⁵ İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 125.

⁷⁶⁶ İdris-i Bidlîsî, *Hakku’l-Mubîn fi şerhi risaleti’l-hakki’l-yakîn*, vr. 7a.

⁷⁶⁷ Osmanlı-Safevî mücadelesinin ortaya çıkış safhası ve ilk mücadeleler için bkz., Feridun M. Emecen, “Şark Meselesinin Doğuşu: Osmanlı Devleti’nin Şark Meselesinin Ortaya Çıkışı”, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, Timaş Yay., İstanbul 2009, s. 321-344.

Yenişehir-Konya-Kayseri-Sivas, Erzincan-Erzurum üzerinden Tebriz'e doğru devam edecek ve yaklaşık dört ay sürecek olan uzun ve yorucu bir seferi başlatmış oldu⁷⁶⁸. Henüz geldiği İstanbul'da birkaç aylık ikametinden sonra tekrar ayrılmak durumunda kalan Bidlîsî on iki yıllık bir aradan sonra yeni hamisinin himayesinde bir zamanlar "Rum kayserinin kubbesini yıkıp Kisa'nın kubbesini kurmaya" teşvik ettiği ve "Rum'un tacının sahibi" olarak gördüğü eski hamisi Şah İsmail'in payitahtına doğru ilerliyordu. Selim'in yanında bulunan bu deneyimli Acem bürokrati sefer güzergâhı ve yaşananlara dair canlı bir panoroma vermektedir. Kendi gözlemlerinden edindiğimiz bilgiye göre Erzincan ile Tebriz arasındaki şehir ve köyler tamamen boşaltılmıştı ve harap durumdaydı⁷⁶⁹. Bidlîsî yolculuk boyunca Selim'in yanında ayrılmadı. Âşık Çelebi, onun padişahın en yakınında bulunan dört kişiden biri olduğunu, bu yolculuk boyunca Tacîzâde Cafer Çelebi ve Halimî Çelebi ile beraber padişahla sürekli çeşitli meseleler üzerinde konuştuklarını söyler⁷⁷⁰.

Aylarca süren uzun ve yorucu bir yolculuğun ardından iki ordu Tebriz'in 80 mil kuzeybatısındaki Çaldıran Ovası'nda 2 Receb 920/23 Ağustos 1514'te karşılaştıklarında Şah İsmail'in yanında sadece yirmi bin süvarisi vardı ve üstelik ordusu ateşli silahlardan ve piyade birliklerinden de yoksundu. Buna karşın Osmanlı ordusu (50–60 bin arasında) top ve tüfek gibi ateşli silahları sayesinde Şah'ın karşısında ezici bir üstünlüğe sahipti. 2 Receb 920/23 Ağustos 1514'te meydana gelen Çaldıran Savaşı'nda, Safevî tarafı ağır bir darbe alarak çekilmek zorunda kaldı⁷⁷¹. Savaş meydanında Safevî ordusundan geriye kalanlar yağmalanmış, alınan bazı esirler araçların devreye girmesiyle serbet bırakılmıştı. Bunlardan birisi de Kadîzâde Erdebilî Mevlana idi; o, Bidlîsî'nin tanıdığı olmasının ayrıcalığıyla kurtulabilmişti⁷⁷².

Bidlîsî'nin bu esnada aktardığı bir rüya hadisesi salt bir rüya anlatısı olmanın çok ötesinde dikkatlice analiz edildiğinde Çaldıran sonrası için nasıl bir beklenti içinde olduğunu gösteren ve siyasi ve dini mesajları taşıyan bir vecheye

⁷⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Emecen, **Yavuz Sultan Selim**, s. 87–108; Genç, **İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514)**, s. 63–99.

⁷⁶⁹ İdris-i Bidlîsî, **Selim Şah-nâme**, s. 147.

⁷⁷⁰ **Meşâ'irü's-Şu'ara or Tezkere of Âşık Çelebi**, s. 60b.

⁷⁷¹ Savaşın seyri hakkında geniş bilgi için bkz. Emecen, **Yavuz Sultan Selim**, s. 87–145; Genç, **İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514)**, s. 92–132.

⁷⁷² Emecen, **Yavuz Sultan Selim**, s. 145.

sahip olduğu görülebilir. Aslında rüya, Timurlu tarihçilerinin hamilerine politik ve dinsel bir meşruiyet bahşetmek için seçtikleri önemli bir araçtı. Bir geç-Timurlu tarihçisi olan Bidlîsî seleflerinin aksine gördüğü rüya motiflerini bu defa hem hamisi hem de kendisinin iktidarının onaylandığını telkin etmek maksadıyla seçti. 1516'da temize çektiği bir eserinde savaştan iki gece önce (21 Ağustos) gördüğünü iddia ettiği bir rüya vesilesiyle Selim'in İran'daki olası iktidarını müjdelerken diğer taraftan bu iktidarın meşruiyetini İslamî referanslar üzerinden vurguladı. Anlattığına göre rüyasında Hz. Peygamber ile Selmân-ı Fârisî ve onların yanındaki iki sahabeyi görmüştü. Peygamberin kendisine beyaz kâğıda sarıp verdiği yedi adet "Azerbaycan kaysısı"ndan üçünü sahabe ve Selmân-ı Fârisî'ye verirken diğer dördünü ise kendisine ayırmıştı⁷⁷³. Ertesi gün rüyasını, üzerinde çalıştığı *Hakku'l-yakîn* müsveddelerine kaydetmiş, baktığı falda sultanın fethinin gerçekleşeceği müjdesini ulemaya ve *ehlullah*a vermişti⁷⁷⁴. Rüyada yer alan karakterler ve semboller verilmek istenen mesajı güçlü kılması açısından oldukça ilgi çekicidir ve ilk bakışta dikkatle seçildiği görülebilir. Hz. Peygamber tarafından Bidlîsî'ye verilen "Azerbaycan kaysıları" İran'ın fethini müjdelerken, Selmân-ı Fârisî ise burada İran'ı temsil ediyordu. Bidlîsî aslında burada hükümdarın iktidarının onaylandığını belirtmek istediği gibi bir başka şeyi de üstü kapalı olarak vurguluyordu. Fethi ilk müjdeleyenin kendisi olması ve rüyada İran'ın sembolü olan Azerbaycan yemişinin peygamber tarafından kendisine verilmesi, Bidlîsî'nin, İran'ın olası fethinden sonra yönetimine aday olabileceğini dinsel meşruiyete dayandırmasının ve İslamî referansla vurgulamak istemesinin bir dışa vurumuydu. Bu aynı zamanda hamisi Selim'i savaşa motive etmek için iyi bir yöntemken kendisi de şimdiden yeni fetihden nasipleneceği yüksek bir payeyi bu rüya üzerinden telkin etmek istemiş olabilir.

⁷⁷³ "Hz. Resûl, taze bir civan gibi, bu kulun karşısına oturdu. Bu kulun sağ tarafında ise Hazret-i Selmân-ı Fârisî bulunuyordu. Hz. Resûl'ün sol yanında ise iki sahabe yer almıştı. Ancak bu kul onları şahsen tanııyordu. Hz. Resûl, Azerbaycan'da *helvini* olarak bilinen kaysı yemişinden dört tanesini, ağzının Kevser gibi olan suyuyla yıkayıp, beyaz bir kâğıdın üzerine koyup bu kula verdi. Bu fakir o kaysılardan birini Hazret-i Selmân'a, ikisini de sahabeye verdi. Bunun ardından Hz. Resûl, üç adet kaysıyı daha mübarek ağzının suyuyla yıkayıp beyaz bir kâğıda sarıp bu kula verdi. Bu seferkiler daha beyaz ve şeffaftı. Daha öncekileri dağıttığım için bunları yanımda hatıra olarak saklamak istedim ve sarıp sarmalayıp kaldırdım." İdris-i Bidlîsî, *Hakku'l-Mubîn fi şerhi risaleti'l-hakki'l-yakîn*, vr. 8b-9a.

⁷⁷⁴ İdris-i Bidlîsî, *Hakku'l-Mubîn fi şerhi risaleti'l-hakki'l-yakîn*, vr. 9a.

Nitekim Selim'in Tebriz'den bir hafta içinde dönmesine karşı çıkmasının altında da bu yatmaktadır.

Ordusunun başındaki sultan, iki gün kaldığı Çaldıran'dan Tebriz'e doğru hareket ederek 9 Receb/30 Ağustos Perşembe günü Hoy şehrine vardı. Sultan, Defterdâr Pirî Paşa Çelebi ve Dukakinoğlu Ahmed Paşa'yı, kalan Kızılbaş süvarileri öldürüp mallarını ele geçirmeleri, şahın hazine ve mallarını zapt ve koruma altına almaları ve kendisinin şehre girişinin hazırlıklarını yapmaları için beş yüz yeniçeri ile beraber Tebriz'e gönderdi. Selim'in isteği üzerine bu heyete o bölgeyi ve ahalisini çok iyi bilen Bidlîsî de katılmıştı. Tebriz'e gidenler arasında bulunan Bidlîsî bu olayı şöyle anlatıyordu:

“Bendeniz Hoy ovasından Merend otağına dek vezirlerle birlikte Tebriz tarafına yöneldi. Cuma gecesi o şehre indik. Gelenlerden duyulduğuna göre düşmanların yenilgiye uğramış ordusundan geriye kalanlar özellikle bir süre Tebriz valiliği yapan Hüseyin Bey Helvacı şahlık ve ordu meskenlerinde bıraktıkları para ve malları toparlayıp almak için beklemiş, İslam sultanının oraya mı yöneleceği yoksa ülkesine mi döneceği konusunda tereddüt olunması yüzünden korku ve ümit arasında kalmıştı”⁷⁷⁵.

Bidlîsî o gece vezirlerin de önünde rehber gibi yürüyerek sabah Tebriz'e ulaştı. Yaklaşık on iki yılın ardından Tebriz'e ilk geliyordu. Çok değil bir yıl önce Şah İsmail ile bağlantı kurarak gelmek için can attığı bu şehre şimdi yeni hamisi ve efendisi Selim ile birlikte gelmişti. Tebriz'de muhtemelen Nasiriye Camii'nde Selim'in barış elçisi olarak halka seslendi ve sultanın mesajlarını ulaştırdı. Ardından sultanın şehre girişi ile ilgili hazırlıkları tamamladı⁷⁷⁶. Sultan maiyetiyle birlikte 6 Eylül'de Tebriz'e geldi. Buradaki ikameti yaklaşık bir hafta sürecekti. Bidlîsî de bu kısa süreli Tebriz ikametini iyi değerlendirdi ve zamanını daha çok ilmi meselelere harcadı. Uzun bir aradan sonra “kadim yurduna” tekrar dönmüştü. Buradaki eski dostlarının sohbetlerine katıldı, babasının mezarını ziyaret etti. Babasının geriye bıraktığı birkaç kitabına ulaşma fırsatı bulmuştu. Medrese, tekke ve hankâhlardaki kitapların birçoğu 1501'deki kargaşa ortamından dolayı yağmalanmış, babasına ait kitapların da birçoğu bu kargaşada kaybolmuştu. Ancak uzun süreli bir araştırmanın sonunda uzun süredir yazmayı planladığı, babasının teliflerinden olan *Şerh-i*

⁷⁷⁵ İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 196.

⁷⁷⁶ İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 197–198.

Hakkü'l-yakîn adlı eserin müsveddesinin bir kısmını bulabilmiş, kalan bölümlere ulaşamamasından dolayı oldukça üzülmüştü⁷⁷⁷.

Tebriz'deki ikamet, Selim'in ısrarına rağmen vezirler ve özellikle yeniçerilerin burada kalmaya karşı çıkmalarından dolayı kısa sürdü. Sadece Bidlîsî'nin de içinde bulunduğu dört beş kişi Tebriz'de kalmanın gerekliliğini ısrar etmişti⁷⁷⁸. Bidlîsî'nin ısrarının altında ise kendisine burada önemli bir mevki sağlayacak olan kesin bir kazanımın elde edilmesi yatıyordu. Ancak bu kişisel ısrar bir sonuç vermedi; ordu 15 Eylül'de Tebriz'den Karabağ'a hareket etti. Aras Nehri geçilirken çıkan taşkınlara, şiddetli kış şartları ve açlık birçok insan ve hayvanın yok olmasına neden oldu⁷⁷⁹.

Bayezid dönemindeki Bidlîsî karşıtı muhalif hizip aynı zamanda Selim'e karşı Şehzade Ahmed'i desteklemiş olduğundan Selim'in tahta geçişiyle birlikte büyük ölçüde dağılmıştı, dolayısıyla Selim'e doğrudan daha yakın olmanın önünde hiçbir engel görünmüyordu. Bidlîsî kısa zamanda sultanın en yakınındaki birkaç isimden biri oldu, İran seferi vesilesiyle sultana olan yakınlığını iyice pekiştirdi. Hatta oğlu Ebulfazl Mehmed'in sözlerine bakılacak olursa Bidlîsî, Sultan Selim'e dersler verecek kadar ona yakın idi. Adeta "İskender olan Selim'in Aristo'su" idi. Kimse Bidlîsî kadar sultana yakınlık sağlayamamıştı, savaşta ve barışta her daim sultanın hizmetinde idi⁷⁸⁰.

با عشق تو در وفای عهدت کوشیم

صد گونه بلا برای تو بنیوشیم*

2. 3. 4. Çaldıran'dan Sonra: Safevî Topraklarında Sultanın Gönüllü Propagandisti

Sanıldığı gibi Bidlîsî, Osmanlı ordusuyla beraber Tebriz'den ayrılmadı. Sultanın yeni İran siyasetinin belirleyici unsurlarından birisi olarak bölgede kalacak Safevî tarafında yer alan Kürt beylerini Osmanlı bağlaştığı kılma yönünde çaba

⁷⁷⁷ Eserin sadece hatime, yedinci bölümü ve sekizinci bölümün başları ele geçmişti. İdris-i Bidlîsî, **Hakku'l-Mubîn fi şerhi risaleti'l-hakki'l-yakîn**, vr. 7a-7b.

*Aşkına ahdine vefa etmeye gayret edelim, senin için yüz çeşit belaya mübtela olalım.

⁷⁷⁸ İdris-i Bidlîsî, **Selim Şah-nâme**, s. 205.

⁷⁷⁹ İdris-i Bidlîsî, **Selim Şah-nâme**, s. 209; Emecen, **Yavuz sultan Selim**, s. 150–152.

⁷⁸⁰ İdris-i Bidlîsî, **Selim Şah-nâme**, s. 70–71.

gösterecekti. “Kürdistan memleketlerinin melik ve hâkimlerinin kalplerini kazanmak ve onların yüce makamı eşiğe olan kulluğa ve hizmetkârlığa dair ahit ve imanlarını teşvik etmek ve muhaliflerin muhalefetine karşı koymak amacıyla Urmi (Urmiye) ve Uşni (Uşneviye)’den Amid ve Malatya’ya kadar bütün Kürt beldelerine gitmek” üzere Selim tarafından görevlendirilmişti. “Başına buyruk Kürtler arasında hükümleri icra etmek ve önemli işlere nizam vermek ilim ehli kimselerden ve dervişlerden beklenir; bu onların işidir, birbirlerinin emir ve hükmüne hiçbir zaman tabi olmayan hâkim ve meliklerin işi değildir.” ifadeleriyle ırsi bağlarla bağlı olduğunu belirttiği Kürtler üzerinde ancak kendisi gibi birinin etkili olabileceğini padişaha kabul ettirmişti⁷⁸¹. Bir eserinde “bu fakir çaresiz zamanın Süleyman’ının merhamet gölgesinden ayrıldı ve yolu Kürdistan dağlarındaki şeytan siretlilerin ülkesine düştü” ifadeleriyle Tebriz’de iken Selim’in yanından ayrılışına işaret eder⁷⁸². Bu görüşü destekleyen bir diğer bilgi ise Urmiye’ye gelişinden hemen sonra Şah İsmail’in Tebriz’e geldiğini haber almış olmasıdır ki şahın Eylül-Ekim 1514’te Tebriz’e geldiğini göz önüne alacak olursak Selim’in yanından ayrılma hadisesinin Tebriz’de gerçekleştiği kesinlik kazanır⁷⁸³. Kitap yazma vs. gibi ilmi ve kültürel projelerden sonra içinde yer alacağı ilk siyasi proje olacaktı. Selim ile beraber yürüttükleri bu siyasi projedeki rolünü abartarak belki de daha iyi bir mevki hak ettiğini sultana hissettirmek istediği dikkatlerden kaçmaz. Bidlîsî bu siyasi proje çerçevesinde kendisine dinî bir misyon biçecek, “Allah’ın güzel desteği ve yardımının uğuruyla o basiret sahibi padişahın nusret ve cihangirlik sancağının ve şeriatının merhamet ve mülâtefet güneşliğinin gölgesi bütün insanlığın özellikle de İran memleketinde yaşayanların dahası bütün Müslüman memleketlerin ahalisinin başının üzerinde açılsın⁷⁸⁴” ifadeleriyle açıkça kendisini İslam’ın ve dolayısıyla onun hamisi sultanın hükümlerini bölgede icra edecek bir mübelliğ, “o taraflardaki bütün melik ve hâkimleri irşâd eden⁷⁸⁵” gezgin bir nasihatçi olarak takdim edecek, bu faaliyetleri ise “sultanın âlemi ıslah etme”si olarak nitelendirerek, mevcut

⁷⁸¹ TSMA, e.8333-1.

⁷⁸² İdris-i Bidlîsî, *Hakku’l-Mubîn fi şerhi risaleti’l-hakki’l-yakîn*, vr. 7b.

⁷⁸³ TSMA, e.8333-2.

⁷⁸⁴ TSMA, e.8333-1.

⁷⁸⁵ TSMA, e.8333-2.

mücadeleyi siyasal eksenden çıkararak dinsel bir çatışma –“İslam’ın zenâdika ve melâhideye karşı gazası”- zeminine indirgeyecekti.

Sultan ile Tebriz’de yollarının ayrılmasından sonra 1514 sonbaharında Bidlîsî ilk olarak Urmi (Urmiye) tarafına yöneldi. Urmiye onun geniş bir coğrafyada izleyeceği propaganda faaliyetlerinin merkez üslerinden birisi idi. İzleyeceği siyasette öncelikli olarak Şah İsmail’in şiddet politikasının mağduru olan ve toprakları gaspedilen Kürt beyleri üzerine yoğunlaşacaktı⁷⁸⁶. Şah İsmail’in siyasetinden ve Kürt beylerinin tutumlarından haberdar olmak için de kendisine bağlı güvenilir adamlar ve casuslardan istifade edecek, siyasetini bu doğrultuda belirleyecekti.

Bidlîsî, sultanın Tebriz’deki ordugâhından ayrılıp Urmiye’ye gelmesinin hemen akabinde Şah İsmail’in Tebriz’e geldiği (Eylül-Ekim 1514) haberini aldı. Gerçekten de Şah İsmail, Çaldıran’dan çekildikten sonra Safevî tarihçilerinin dediğine göre asker toplamak amacıyla Dergezin’e çekilmiş bir hafta sonra da Tebriz’e geri dönmüştü⁷⁸⁷. Şah, kendi yakın adamlarından birisini onun peşinden Urmiye’ye göndermişti. Amacı onu “kendi tarafına çekmek, mürted yapmak ve yolundan saptırmak”tı. Belli ki Şah İsmail 1512 yılında Mekke’de başladıkları ancak yukarıda bahsedilen çeşitli nedenlerden dolayı devamı gelmeyen görüşmeleri tekrar başlatmak, muhtemelen casusları vasıtasıyla geliş amacını öğrendiği Bidlîsî’yi kendi tarafına çekmek istiyordu. Üstelik bu adamının sıradan birisi olmanın ötesinde divan kökenli bir bürokrat vasfı taşıması Bidlîsî’yle ittifak kurmaya ne kadar önem verdiğini açığa kavuşturur. İki taraf arasında tam olarak ne yaşadığı bilinmez ama Bidlîsî, Selim’e yazdığı raporunda Bradost ümerası arasındayken şahın adamlarına gerekli olan cevabı verdiğini söylüyordu. Ancak “şahın adamlarının kendisini takip edeceği korkusuyla Kürdistan” tarafına gitmek durumunda kaldı. Neticede hareket ettiği saha Safevî nüfuz sahasıydı ve şah tarafından adım adım izlenirken uzun mesafeleri kolaylıkla katetmesi beklenemezdi. Burada Kürt ümerası arasında sultanın gönüllü elçiliği vazifesini sürdürdü. Bradost ümerasından Yusuf İskender ve Yusuf Sultan Ahmed sultana bağlılıklarını şifahen bildirdiler. Bidlîsî bu civardaki Kürt

⁷⁸⁶ Şah İsmail, Çaldıran’da Osmanlı tarafında yer alan birçok Kürt beyini tutuklatmış ve yerlerine “Kızılbaş” yöneticiler atamıştı.

⁷⁸⁷ Bütün Safevî kronikleri bu konuda hemfikirdir.

ümerasına yaptığı tebliğlerde öncelikle onlarla yüzyüze görüşüyor, “ayet ve hadislerin delaletiyle” dinsel vurguyu ön plana çıkarıyor, ardından sultanın “tehdit-amiz ve şiddet içeren fermanı ile onlarda gözdağı ve korku yaratıyordu. Kendi ifadesine göre bu İslamî tebliğ ve gözdağı işe yarıyor, Kürtler bu sayede kendisine kulak veriyordu. Ardından Bradost ümerasını, Emir Nasır Ustunî, bir hayli kuvvet ve kudret sahibi olan Soran hâkimi Emir Seyyid, Baban cemaati, Sarım Ekradı vesair komşu Ekrad ile müttelik yaptı. Daha sonra oradan ayrılarak İmadiye ve Cezire taraflarına yöneldi. Bidlîsî ve yanındakilerin yolu “Kürdistan dağlarındaki şeytan siretliğin meskenlerine düşmüş” (*mesâkin-i dîv-sîretân-ı kûhistân-ı Kurdistan*) yol esnasında yağma maksadıyla harekete geçen Kürtler tarafından yağmalanmışlardı⁷⁸⁸. Bidlîsî’nin yanındaki bütün eşyaları ve Tebriz’den beraberinde getirdiği kitap ve risaleler “fesat Kürtler”in eline geçti. Şans eseri bu yağmadan sadece uzun zamandır yazmayı planladığı babasının geride bıraktığı kitaplarından *Hakku’l-yakîn* adlı eserin nüshası ile kendisinin bu nüshaya ait şerhinin müsveddeleri ve buna ait notlar kurtulmuştu⁷⁸⁹. Bu olay Selim’in İstanbul’a dönme haberinin alınması üzerine bundan cesaret alarak Bayındırî beylerine saldıran Pazukî beylerinin zaferinin ardından gerçekleşmişti. Pazukî beyleri şahın yanında itibar elde etmek için bu zaferi Osmanlı ordusuna karşı kazanılmış bir zafer gibi yansıttılar. Bu haberlerin etrafta yayılması, Pazukîlerin şöhretinin artması bölgedeki Kürtleri cesaretlendirmişti. Bidlîsî bu yağma hadisesini Selim’e yazdığı Farsça raporunda şöyle dile getirmektedir:

Bayındırîlerin Pazukilerden aldığı bu yenilgi haberinin ulaşmasının uğursuzluğundan dolayı Kürdistan’da asla bu şekilde bu fakirler gibi ehl-i ilm ve akvamın yağmalanması vuku bulmamasına rağmen bu hakir fakiri bütün tabileriyle Kürdistan’ın ortasında yağmaladılar. Ama bu fakirlerin yağmalandığı günde o yağmacı kavmin tamamı Kızılbaşlık tacını başlarına takmış, fakirlerin yollarını kesmişlerdi. Bize şu sözlere hitap ettiler: Siz Rum Sultanı’nın ülkesindensiniz ve ona tabisiniz biz ise Şah’a tabiyiz. Sizi yakalayıp Şah’ın yanına tutsak olarak götürmüyoruz. Bu size büyük bir lütuftur⁷⁹⁰.

Bidlîsî, daha sonra İmadiye hâkimi Sultan Hüseyin, Cezire hâkimi Şah Ali ve o hudutta bulunan diğer ümera ile kaynaştı. “Hepsini âlemin hüdavendigarına olan

⁷⁸⁸ İdris-i Bidlîsî, *Hakku’l-Mubîn fi şerhi risaleti’l-hakki’l-yakîn*, vr. 7b; TSMA, e. 8333/2.

⁷⁸⁹ İdris-i Bidlîsî, *Hakku’l-Mubîn fi şerhi risaleti’l-hakki’l-yakîn*, vr. 7b.

⁷⁹⁰ TSMA, e. 8333/2.

halis kullukları noktasında müttefik kıldı. Cuma ve cemaatin eda edildiği her yerde padişahın kutlu adına hutbe okuttu⁷⁹¹. “Bohti ümerasından Cezire hâkimi Emîr Bedreddin b. Emir Şah Ali ve amcası oğlu Emîr Seydi Ahmed İslam sultanına olan kulluğunu ortaya koymak ve onun taraftarı olduğunu göstermek için Kızılbaş ordusunun yolu üzerinde büyük bir ordu hazırlamış, Sincar-Tela’fer vilayetine gitmiş, birçok “Kızılbaş mülhidini” katletmişlerdi”⁷⁹².

Bidlîsî buradaki faaliyetlerinin ardından Hısnıkeyf, Siird, Hizan ve Bidlîs tarafına hareket etti. Amacı bölgedeki beyleri sultana itaat ve Safevîlere karşı ittifak ettirmektir. Hısnıkeyf hâkimi Melik Halil Eyyübî, Bidlîs hâkimi Emir Şerefüddin, Hizan hâkimi Emir Davud, Sason hâkimi Ali Bey, Nemran hâkimi Abdül Bey ve İzzeddin Şir Bey’in oğlu Emir Melik Abbas’ın katıldığı bir toplantı düzenledi. Sultana itaat ve Safevîlere karşı ittifak konusunda onların tam desteğini aldı. Bu Kürt beyleri birbirlerinin itaati altına girmeyi kabul etmediklerinden Bidlîsî aracılığıyla kendilerine merkezden bir idareci gönderilmesini talep ettiler⁷⁹³.

Bidlîsî’nin bu ilk teşebbüsleri kısa zamanda sonuç verdi. “Urmiye hâkimi Çerkes Hasan ile Bradost ümerası arasında Bradost ümerasının Kızılbaşlara yönelik gerçekleştirdikleri yağma ve katliamları yüzünden ortaya çıkan çatışma iyice şiddetlenmişti. Bradost ümerasının tamamı, Emir Seyyid Soranî, Baban cemaati, Sarım’ın adamları ve o civardaki diğer Kürtler Urmi hâkimiyle savaşa girmiş, bazı Kızılbaşları katletmişlerdi”. Ardından bütün Kürt ümerası ata toprakları olan ve şimdi Safevîlerin kontrolü altında bulunan toprakları birbir ele geçirmeye başladılar. Emir Şeref, Bidlîs Kalesi ve oraya bağlı yerleri almak istiyordu. Bidlîsî, Cezire’den Bidlîs’e varınca Emir Şeref bu konuda onunla müşavere etti. Daha sonra Bidlîsî’yi koruması için Bidlîs Kalesi’ne bırakarak mevsimin kış olmasına rağmen Pazukîler üzerine yürüdü. İki taraf arasındaki savaşta Halid Bey’in kardeşi oğlu Rüstem Bey ve iki oğlu ile amcasının oğlu öldürüldü. Savaştan kaçmış olan Halid’in kardeşi Muhammed Bey, kendi adamlarından geri kalanlarını ve komşuları olan Kızılbaş ümerasından bir kısmını toparlayarak iki sancak halinde Mir Şeref’in üzerine

⁷⁹¹ TSMA, e. 8333/2.

⁷⁹² TSMA, e. 8333/1.

⁷⁹³ İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 237–239.

yürüdüyse de onlarda aynı akibete uğradılar⁷⁹⁴. Şah İsmail'in damadı olan Melik Halil Eyyübî kendisine miras kalan yerlerden Siird'i, Sasonî Ali Bey Erzen Kalesi'ni, Merdisî Cemşîd Bey Palu Kalesi'ni, Soran hâkimi Seyyid Bey Erbil ve Kerkük'ü ele geçirdi⁷⁹⁵. Bidlîsî binbir vaat ile yanına çekmeyi başardığı Kürt beylerine sultan tarafından istimaletname ve teşrifat gönderilmesi için talepte bulunmasına rağmen herhangi bir cevap gelmemişti. Selim'e yazdığı Farsça raporunda bundan şu şekilde bahsetmektedir:

Gizli kalmasın ki defalarca ahkâm-ı hümayûndan sorularak teyid ettirilen sultanın vaatlerine itimad etmek suretiyle bütün Acem meliklerine ve İslam ehl-i 'ayanlarına müjdeler verildi. Bu vaatler verilirken ahitlerinize vefa edeceğiniz ümit edildi. *Verilen söz, sorumluluğu gerektirir.*⁷⁹⁶ [Bu vaatler] bütün bekleyenleri ümitlendirdi. Umarım bu ümit içinde bekleyenlerin ümidi ümitsizliğe dönmez ve ümit ettikleri şeyi elde ederler⁷⁹⁷. ...Bundan önce bu hatırlatmayı tekrar etmeye rağmen bu cihân-penâh dergâhtan hiçbir kabul ve red izi zuhûra gelmemişti. Bekleme süresi uzadı. Bu dergâhın muhlis taraftar ve hayırhahları, İran memleketinin aceze ve mazlumlara hakkındaki sürekli devam eden ilgisizlik ve şefkatsizliklerinden dolayı ümitsizliğe kapılmış, din düşmanlarıyla iyi geçinmeye onlarla müdârâ etmeye başlamışlardı⁷⁹⁸.

Anlaşıldığı kadar Bidlîsî, kendisine bağlaşıp kıldığı Kürt beylerinin sadakatinden şüpheliydi. Zira daha şimdiden Şah İsmail ile iyi geçinmeye başlamışlardı. Değişen nüfuz dengesinin ve konjonktörün Kürt beyleri tarafından dikkate alınması olarak okunabilecek bu durum aslında Bidlîsî'nin propagandalarının sanıldığı gibi kalıcı olmadığını göstermektedir. Bu endişelerini iki ayrı raporla sultana ilettiler. Uzun bekleyişin ardından nihayet Şubat-Mart 1515'te "İslam memleketine olan şefkat ve merhamet bağlarının devam etmesini buyuran fermanlar, teşrifat ve hilatlarla beraber İmadiye hâkimi Sultan Hüseyin, Soran hâkimi Emir Seyyid ve Emir Şeyh Seydi gibi bazı Kürdistan ümerasına ulaştı"⁷⁹⁹.

Safevîlerin ve Kürt beylerinin hâkim olduğu topraklarında tüm bu hadiseler yaşanırken Selim, 1514-15 kışını Amasya kışlağında geçiriyor, Kemah Kalesi üzerine yapacağı sefer hazırlıklarını yapıyordu. Sultanın gönüllü elçisi ve

⁷⁹⁴ TSMA, e. 8333/2.

⁷⁹⁵ İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 239, 254.

⁷⁹⁶ [017.034] إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا

⁷⁹⁷ TSMA, e. 8333/1.

⁷⁹⁸ TSMA, e. 8333/2.

⁷⁹⁹ TSMA, e. 8333/1; TSMA, e. 8333/2.

propagandisti Bidlîsî, buradaki tüm faaliyetlerini, Kürt beylerinin Safevî tarafıyla olan ilişkilerini raporlar halinde ona gönderiyordu. Kendi ifadelerine göre; Şubat-Mart 1515'e kadar "Kürdistan memleketlerinde Bradost beylerinin tasarrufunda olan Urmi vilayetinden başlayarak sırasıyla İmadiye, Soran, Bohtan, Nemran, Rojikan, Eyyübîler ve diğer memleketlerden sözleşme ve anlaşmalar yoluyla İslam sultanı için biat almış" bulunuyordu⁸⁰⁰. Şimdi ise "düşmanları Diyarbakir memleketlerinden özellikle de Mahrusa-yı Amid'ten def etmeye" hedeflenmişti⁸⁰¹. Ona göre padişahlık merkezi olan bu şehrin alınması "İstanbul'un fethinin tamamlanması, Arab ve Acem memleketlerinin fetihlerinin başlangıcını teşkil" etmesi bakımından önemliydi⁸⁰². Diyarbakir, Selim'in doğu siyasetinde önemli bir yere sahipti ve buranın ele geçirilmesi Osmanlı idaresinin bölgedeki idaresi açısından oldukça önemliydi. Çaldıran sonrasında Selim'in teşviki neticesinde şehir Akkoyunlu Sultan Murad tarafından kuşatılmışsa da bu harekât başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Padişah bu defa Bidlîsî'nin nasihat gücünü denedi⁸⁰³. Netice olarak bu tebliğ işe yaramış, Amid şehri ileri gelenleri Safevî birliklerini şehirden çıkarmış, padişahın yardım beklemeye başlamışlardı⁸⁰⁴. Buradaki gelişmelerden haberdar olan Şah İsmail, şehri tekrar ele geçirmek için Muhammed Han Ustaclu'nun kardeşi Karahan'ı görevlendirdi. Şehir Karahan'ı desteklemek için gelen Ruha hâkimi Durmuş Bey'in ve Mardin, Hısnıkef, Harput ve Ergani'deki Safevî birliklerinin de katılımıyla 1515 kışında kuşatıldı. Şehir halkı bir taraftan kuşatmaya direnirken diğer taraftanda Bidlîsî aracılığıyla sultandan yardım talebinde bulundular. Haberi alan Sultan Selim, derhal Hacı Yiğit Ahmed komutasındaki bir birliği gönderdi. Neticede bir gece baskısıyla kale ele geçirildi. Bidlîsî, şehirde iken sultanın bahar mevsiminde o tarafa yöneleceğini içeren mesajını iletmişti. O, Selim'in bu mesajının Kürt beyleri arasında bir dayanışmaya yol açtığını ve onların bir beklenti içerisine girdiklerini yazmaktadır⁸⁰⁵.

Bu gelişmeler yaşanırken Şah İsmail tüm dikkatini bu bölge üzerinde yoğunlaştırdı. Bu yenilginin ardından Karahan, Şah İsmail'den yardım talebinde

⁸⁰⁰ İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 253.

⁸⁰¹ *TSMA*, e. 8333/2.

⁸⁰² *TSMA*, e. 1019.

⁸⁰³ Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 166.

⁸⁰⁴ İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 253.

⁸⁰⁵ İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 256.

bulundu. Şah, kendisine bağlı Kürt beylerinden Kürd Bey, Ebulfeth veled-i Hacı Bey, Halid Bey'in kardeşi Mehmed Bey, onun oğlu ve Veli Halife'den oluşan bir birliği Bidlîs ve Ahlât tarafından harekete geçirdi. Bidlîsî de "Kürdistan'ın ileri gelen büyük ümerasından yirmi kadarını dört bin çevik ve atik süvari" ile Erciş mevkiine Aladağ eteklerine kadar ilerledi. Burada yaşanan savaşta Şah İsmail'e bağlı Kürt birlikleri yenilgiye uğrayıp Çaldıran'a kadar çekildiler. Daha sonra Bidlîsî bu birlikleri Amid kuşatmasında kullanmak için Bıyıklı Mehmed Paşa'nın hizmetine gönderdi. Bu olaylar Haziran 1515'den kısa bir süre önce gerçekleşmişti. Zira Bidlîsî'nin bu esnada aldığı haberlere göre Selim, Alaüddevle'yi mağlup etmişti ve İstanbul'a dönüş yolu üzerindeydi. O, bu ani dönüş karşısında oldukça şaşırıldı. Ayrıca Selim tarafından gönderilen mektupta Amid'in işlerinin Bıyıklı Mehmed Paşa'ya bırakılması isteniyordu. "Bütün Kürdistan ümerası" Bidlîs hâkimi Emir Şeref ve diğer bazı emirleri elçi olarak Bıyıklı Mehmed Paşa'nın yanına gönderdi. Bu elçilik heyetinin içinde Bidlîsî de bulunuyordu. Bıyıklı Mehmed Paşa vasıtasıyla sultandan şu taleplerde bulundular:

İslam sultanından isteğimiz muhlis gulamlarından ve dinin pak müminlerinden oluşan büyük bir orduyu din ve devlet düşmanlarının ortadan kaldırılması için hazırlasın ve beş bin masum kişiyi o civar beldelerin fethi için kilit noktası olan Amid Mahrusa'sında imansız ve zalim olan taifenin elinde bırakmasın ki bu hisarın [Amid hisarı] kuşatmaya daha fazla dayanacak gücü kalmamıştır. Sultanın halis bendeleri zümresinde bulunan bu belde ve memleketler konusunda adil sultanların merhamet ve mürüvvetine layık bir şekilde fikir etsinler⁸⁰⁶.

1515 yazında Selim'e yazdığı Farsça raporunda durumu özetleyen Bidlîsî, ondan açıkça yardım beklediğini dile getiriyor, "dayanacak gücü kalmayan ve gözleri yollarda yardım bekleyen bu büyük birlikleri himaye ve riayet için onların yalvarışlarını kabule yakın görüp dikkate alsınlar ki bu ümera cemaati bu işin halledilmesi için kendileri bir çare düşünmeye ve planlar yapmaya başlamıştır. Zamanının acil olması dolayısıyla çaresiz kalanlar ve mahsur durumda olanlar için uygun olan tedbirleri alsınlar" sözleriyle Kürt ümerasının harekete geçmesini ve Amid'in ele geçirilmesini Selim'den gelecek bir işaret ve yardıma bağlıyordu⁸⁰⁷.

⁸⁰⁶ TSMA, e. 8333/3.

⁸⁰⁷ TSMA, e. 8333/3.

Kiğı civarında Selim’e yetişen Bidlîsî’nin ulağı bir cevapla geri döndü. Cevapta “Amid’in Kürdistan beylerinin yardımıyla ele geçirilmesi kesin ise” bu durumun kendisine arzedilmesi isteniyordu. Bayburd’ta bulunan Bıyıklı Mehmed Paşa’dan yanındaki kuvvetleriyle birlikte Diyarbakır’e gitmesi, Bidlîsî’nin de Osmanlı kuvvetlerine kılavuzluk yapması emredilmişti⁸⁰⁸. Bıyıklı Mehmed Paşa’ya bu hüküm ulaşır ulaşmaz Bidlîsî’yi “Amid’in ele geçirilmesi için Kasım Bey, Cemşîd Bey ve Sultan Ahmed Bey gibi birçok Kürt ümerasıyla birlikte Palu tarafına gönderdi. Bütün Kürt ümerası ve aşiretlerine bu savaşa katılma çağrısı yapıldı. 1515 senesinin Eylül ayı sonunda Bıyıklı Mehmed Paşa ferman gereğince hareket etti. Dulkadır, Kayseriye, Sivas ve diğer yakın bölgelerin ümera ve askerlerini etrafına topladı. Bidlîsî de yardım toplamak maksadıyla Çemişgezek, Palu ve Çapakçur beylerinin yanına gitti⁸⁰⁹.

Safevîler ve Kürtlerin hâkim oldukları topraklarda kelimenin tam anlamıyla dinsel bir propaganda savaşı yürütülüyordu. Her iki taraf da birbirlerinden casusları vasıtasıyla haberdar olduklarından birbirlerine paralel bir siyaset izliyorlardı. Bidlîsî’nin Kürtler üzerindeki dinsel propagandası çok geçmeden Safevî tarafında karşılık buldu. Selim’in Dulkadır topraklarının fethinden sonra geri döndüğü haberinin etrafta yankılandığı, Bidlîsî’nin ise “Kürdistan’dan ayrılıp Bayburd’a Bıyıklı Mehmed Paşa’nın yanına geldiği” bir zamanda Bidlîsî’nin “Kürdistan’da birkaç gün bulunmayışını fırsat bilen Şah İsmail atağa geçmiş, Kürt beyleri üzerinde karşıt propagandaya girişmişti. Bidlîsî’nin “Her ne kadar bu fakirin müluk tائفesi ve Ekrad akvamının arasında olmayışı, saf kişilerin mizacına bazı şeytanların müdahale etmesi sonucu ihtilaf ve kargaşaya yol açmıştı” satırlarına bakılacak olursa şahın bu karşıt propagandası etkisini göstermeye başlamış, sultana daha önce biat etmiş olan Kürt beylerinden birkısmı şimdi Safevî tarafına geçmişti⁸¹⁰. Şah İsmail de tıpkı Bidlîsî gibi karşıt dinsel propaganda yapabilecek bir propagandist seçmişti. Şimdi biri Sünnilik diğeri Şiilik ideolojisi propagandası yapan iki kişi hamileri adına Kürt coğrafyasında faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Şah İsmail’in bu Şii propagandisti Tebriz şeyhlerindendi ve Bidlîsî’nin “cahil Kürt üzerinde nüfuz sahibi olan birisiydi”

⁸⁰⁸ İdris-i Bidlîsî, **Selim Şah-nâme**, s. 267.

⁸⁰⁹ TSMA, e. 1019.

⁸¹⁰ TSMA, e. 1019.

sözlerine bakılacak olursa şah tarafından özellikle seçilmişti. Bu Tebrizli şeyh daha önce Bidlîsî'nin müttefik kıldığı bir kısım Kürtleri “yolundan saptırmış ve tahrik etmişti”. Örneğin şah, bu Tebrizli şeyhin aracılığı ve haber iletmesi vasıtasıyla İzzeddin Şîr oğlu Zahid Bey'i yanına çekmiş, Van ve Vastan'ı ona teslim etmişti. Şah İsmail, Zahid Bey'i yanına götürmüş, Selim'in geri döndüğü haberi doğruluğa kavuştuktan sonra Çayan Sultan ile beraber oralarda Kürt ümerasını bir araya getirmek ve kendi tarafına çekmek maksadıyla Kürdistan hududuna göndermişti”. Bidlîsî'nin iddiasına göre Çayan Sultan bütün Kürt ümerasına altın işlemeli kılıçlar ve taçlar göndermişse de hiç biri onun yanına gelmemişti. Melik Halil ve Emir Şeref onlara tabi olmamıştı. Sadece onun gönderdiği kılıç ve inamların karşılığında hediyeler göndermişlerdi. Şah, şimdi Kürtler'e karşı daha yumuşak davranıyor, “Kürdistan ümerasına kendisine biat etmeleri durumunda istedikleri her şeyi vereceklerini içeren nişan ve mektuplar gönderiyordu”⁸¹¹. Bu diplomasi savaşında Bidlîsî açıkçası her ne kadar Şah İsmail'in izlediği bu yeni siyasetin Kürtler üzerinde etkili olmadığını söylese de durum hiç te öyle değildi. Selim'e durumu biraz daha olumlu yansıtmaya çalışmışsa da netice de Kürt beyleri şahın gönderdiği inamlara karşılık hediyelerle cevap vermişlerdi. Dolayısıyla Bidlîsî'nin durumu olduğundan daha farklı göstermesi, Kürtleri padişaha sadık müttefikler olarak tasvir etmesi sürekli işleyeceği bir konuydu.

Bıyıklı Mehmed Paşa ve Bidlîsî bu kuvvetleri toplarken Şah İsmail'e tabi Kürt beyleri Amid'i kuşatmak ve Diyarbakır'deki birliklerini takviye etmek maksadıyla Çapakçur tarafına geldi ve burayı ele geçirdi. Bidlîsî, Said Kasım Bey, Cemşid Bey ve Çemişgezek kuvvetleriyle onların yolunu keserek karşılık verdi. Durum Bıyıklı Mehmed Paşa'ya iletilince paşa hemen harekete geçerek Karaköprü mevkiine gelince Karahan, Diyarbakır kuşatmasını kaldırarak Mardin'e çekildi⁸¹². Osmanlı birlikleri Karahan'ı takip için Mardin'e bağlı Cevsak'a kadar ilerlediler. Karahan, Mardin'i korumak için bir kısım birlikler bıraktıktan sonra Sincar tarafına gitti. Bidlîsî her ne kadar Mardin'in kuşatıp alınmasına ısrar ettiyse de Bıyıklı Mehmed ve Şadi Paşalar buranın ele geçirilip geçirilmemesi konusunda tereddütte kaldı. Neticede Hısnıkeyf hâkimi Emir Halil nasihatçi olarak gönderildi. Şehir haklı

⁸¹¹ TSMA, c. 1019.

⁸¹² İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 267; Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 169.

teslim olacağını bildirdi; Osmanlı birlikleri Ekim 1515'te şehre girdi. Ancak şehirdeki Safevî muhafızları kaçarak kaleye kapandı. Bıyıklı Mehmed Paşa ve Şadi Paşa arasında çıkan çekişmeden dolayı Safevî birliklerinin sığındığı iç kale kısmı ele geçirilemedi⁸¹³. Şadi Paşa, sultanın kendisine verdiği emrin Bıyıklı Mehmed Paşa'ya Amid'e kadar refakat etmek yolunda olduğunu ileri sürerek daha ileri gitmekten vazgeçti. Bidlîsî her ne kadar bu iki paşa arasındaki krizi çözmeye çalıştıysa da başarılı olamadı. Şadi Paşa kendisine bağlı birliklerle geri dönünce, bütün birlikler mecburen kaleden çıkarak Amid'e döndüler. Sincar'da bulunan Safevî birlikleri bu haberi alır almaz Mardin'e gelerek şehri tekrar ele geçirdiler⁸¹⁴.

Bu başarısız Mardin kuşatmasının ardından Selim, Kasım 1515'te Şadi Paşa'yı görevinden azletti. Doğu hâkimiyeti yolundaki ilk safha böylece kapanmış oluyordu⁸¹⁵. Şah İsmail bu esnada Irak-ı Acem'deki ordusunun tamamını Mardin'de bulunan Karahan'ın yardımına gönderdi. Bıyıklı Mehmed Paşa'nın yanında Amid'te bulunan Bidlîsî, buranın alınması için çeşitli hazırlıklara girişti. Bu süre içinde de bölge ile ilgili raporları sürekli olarak merkeze gönderiyordu. Selim'e yazdığı Farsça raporlarda "Amid-i Mahrusa'dan başlayıp Şîrâz hududlarına kadar olan bütün Kürdistan"ın Safevîlere karşı muhalefet halinde olduğunu, "Irak-ı Arab'da sakin olan Kürdistan ümerası Bohti, İmadiye, Soran ve Sindiyân ümerasının kulluk makamında olduklarını, Diyarbekir'in güneyindeki Beni Rabi'a ve Abbâde gibi büyük Arap ümerasının o muhalif taifenin kökünün kazınmasını beklediklerini, Azerbaycan hududunda Yusuf Bey, İskender, Yusuf Bey Sultan Ahmed ve Nasır Bey Ustunî gibi Bradost ümerası ile Baban Ekradı'nın muhaliflere karşı birçok zafer elde ettiğini dolayısıyla bölgeye bir sefer düzenlemek için uygun ortamın var olduğunu abartı ile dile getirerek sultanı yeni bir sefere teşvik ediyordu. Ayrıca casusları ve güvenilir adamları sayesinde aldığı istihbaratlara göre Safevî ordusu yedi bin civarında idi ve üstelik silah techizatından da yoksundular. "Bunlardan bir kısmını Çayan Sultan Kürdistan tarafına göndermişti. Bazılarını da kendi yanında bırakmıştı"⁸¹⁶.

Amid-Musul, Azerbaycan ile Irak arasındaki bölgede yaşayan bir kısım Kürt beyleri Bidlîsî'nin girişimleri sonucu müttefik yapılmış, Safevîlerin Azerbaycan

⁸¹³ Emecen, **Yavuz Sultan Selim**, s. 169–170.

⁸¹⁴ İdris-i Bidlîsî, **Selim Şah-nâme**, s. 272.

⁸¹⁵ Emecen, **Selim Şah-nâme**, s. 170.

⁸¹⁶ **TSMA**, e. 1019.

ve Irak tarafından Diyarbekir ve Bağdad taraflarına geçmesi muhtemel olan bütün yollar ve derbentleri kapatmışlardı⁸¹⁷. Şah İsmail'in, Karahan'a destek olarak gönderdiği birlikler kesilen bu yollardan dolayı Bağdat üzerinden Mardin'e gelmiş, Karahan ile birleşerek Mardin'den Hasankeyf ve Diyarbekir arasında bulunan Kerh mevkiine kadar olan bölgeyi kontrolü altına almayı başardılar. Safevîler Kerh bölgesinde yaklaşık bir ay kalırken Osmanlı birlikleri de Diyarbekir'e bekliyordu. Her ne kadar başta Bidlîsî olmak üzere diğer Osmanlı askeri yetkilileri karşı çıksa da Bıyıklı Mehmed Paşa Kerh üzerine yürümeye karar verdi. Bu ilk çıkarma bir Safevî pususu sonucu başarısızlıkla sonuçlandı. Bu yenilgi haberi padişahın İstanbul'a ulaştığının altıncı gününde gelmişti. Selim bunun üzerine Sinan Paşa komutasındaki bir orduyu 1516 kışında İstanbul'dan Diyarbekir'e gönderdi. Karaman beylerbeyi Hüsrev Paşa da kendisine bağlı birliklerle Diyarbekir'e hareket etti⁸¹⁸. Yardım kuvvetlerinin desteğini alan Bıyıklı Mehmed Paşa Karahan üzerine yürüdü. Bidlîsî, Selim'e yazdığı Farsça raporlarından birinde ordunun savaş nizamı almasını şöyle belirtiyordu:

Muzaffer ordunun kalbi, Yeniçeriler, Sipahi Oğlanları, Silahdârlar ve Bölük Adamları gibi has eşik mülazımları, dergâhın has gulamları ve dilâver civanların toplanması ve bir araya gelmesiyle güçlendi. Süreyya yıldızına benzeyen bir güruh beylerbeyinin [Allah onları muvaffak etsin] zafer alametli sancığının altında da tamamen bir araya geldiler ve üzerlerine düşen ve yapmaları gereken vazifeleri yerine getirdiler. Tüfekçiler düşmanı helak eden hastalıkları, hızlı giden kurşun elçileriyle düşmanların canına ulaştırdılar. Ordunun sağ kanadı, Karaman beylerbeyinin ve mücahid Anadolu sipahilerinin gelişiyle intizamlı bir şekilde toplandı. Sol kanatta ise Kürdistan ümerası ve melikleri toplandı. Bu hakir fakir kendi aralarında ittifakları olmayan ve her biri kendi başına hareket eden Kürtleri bir araya getirmek için bu güruh arasında dairenin merkezindeki hakir bir nokta gibi durarak Kürdistan ümerası ve ileri gelenlerinin sancak ve âlemlerinin bir araya gelmesine sebep oldu. Dergâhın bu kulunun sağ kanadında, yanında ümera ve mülûk güruhundan Sultan Halil Eyyübî, Muhammed Bey Sasonî, Bekir Bey Bohtî, Kasım Bey Eğilî, Muhammed Bey Zirkî, Şah Ali Bey Merdisî, Emir Sarımoğlu Kasım Bey ve Nasır Bey Süleymanî; sol kanatta Bidlîs hâkimi Şeref Bey, Hizan hâkimi Davud Bey, Şah Veled Bey Süleymanî, Ahmed Bey Atâkî, Sultan Ahmed Hacûkî ve kardeşi Isfahan Bey kendi süvari ve piyade tabileri ve mülazımlarıyla duruyorlardı. Bu bende de bu mülûk taifesi

⁸¹⁷ TSMA, c. 6610.

⁸¹⁸ İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 272–278; Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 181–184.

arasında çavuşluk vazifesini ifa ediyor, ordunun saflarını düzenlemek ve onları bir araya getirmekle meşgul oluyordu⁸¹⁹.

Savaş esnasında sol kanattaki Kürt beylerine ait birlikler Safevî tarafından ardı ardına aldığı darbeler sonucu güçten düşmüşlerdi. Dulkadırlar ve Pir Hüseyin Bey Çemişgezekî'ye bağlı birlikler o tarafın yardımına koştular. Karahan, Diyarbakir ümerası ve kendi birlikleriyle sağ kanattaki Hüsrev Paşa birliklerine hücum etti. Karahan savaş esnasında öldürüldü. Bunun üzerine Safevî birlikleri dağılmaya başladı. İhtiyatı elden bırakmamak adına onların takibinden vazgeçilmişti. Sol kanatta yer alan Bağdad hâkimi Kanğurul Sultan, Ruha hâkimi Durmuş, Cuka Sultan ve Hemedan ve Golhoran hâkimi Yegân [Sultan] Kürt birlikleri üzerine hücum ettiler. Safevî sol kanadı, Kürt birliklerinin safına yaklaşıncı Bidlîsî bir fırsat elde ederek Şeref Bey, Davud Bey ve Ahmed Bey Atâkî'yi onların üzerine gönderdi. Bu çatışmada birçok Safevî komutanı ve askeri hayatını kaybettiyse de Kürtlerin birçoğunu öldürüp onları dağıtmışlardı⁸²⁰.

Neticede zafer Osmanlı tarafının oldu. Çok geçmeden zafer haberi Akşehir'de bulunan Selim'e iletili. Padişah ancak Kasım 1515'te Edirne'de iken Bidlîsî'ye bir hüküm gönderebildi. Onu gösterdiği başarılarından dolayı tebrik ediyor, Kasım sonuna kadar biriken ulufesine ek olarak iki bin flori yanında samur ve vaşak kürküyle kaplı soflar, kılıfı Frenk kemhasıyla süslü iki de kılıç gönderdiğini söylüyordu⁸²¹. Bu arada Diyarbakir'deki Kürt emirlerinden Emir Şeref, Emir Davud, Sason hâkimi Emir Muhammed ve Mir Muhammed Zirkî, Sultan Halil Eyyübî'ye refakat ederek Hısnıkeyf'i ele geçirmek için harekete geçtiler. Bidlîsî'ye göre Diyarbakir'de hezimete uğratılan bu birlikler Safevîlerin seçilmiş özel bir kolu idi, dolayısıyla bundan sonra yapılacak savaşlar daha kolay olacaktı⁸²².

İran tarafından gelen haberlere göre Şah İsmail Marand ile Sahend Dağı arasındaki Eşkenber-Kelember Yaylağı'nda idi ve Diyarbakir'deki Safevî birliklerine yardım göndermek niyetindeydi. Bidlîsî'yi kaygılandıran şey Safevî ordusu geldiğinde Safevîlere Osmanlı ordusu geldiğinde ise Osmanlılara itaat eden Kürtlerin şimdi Şah İsmail'in geçişi esnasında ona yardım etmesi durumuydu. Sultana yazdığı

⁸¹⁹ TSMA, e. 8333/1.

⁸²⁰ TSMA, e. 8333/1.

⁸²¹ İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 284.

⁸²² TSMA, e. 8333/1.

Farsça raporda “Acem memleketinin tamamına, Bağdad ve etrafındaki ekâbire, Loristan, Gilanat, Rostemdar ve Mazenderanat melik ve ileri gelenlerine mevcut tedbirler dâhilinde elçilerle birlikte mektuplar⁸²³” göndereceğini, İran’ın ele geçirilmesinin önünde artık hiçbir engel kalmadığını söylüyor dolayısıyla ondan bir an önce bahar başlarında bölgeye gelmesini istiyordu. Bu rapordan anlaşıldığına göre hala bir Safevî tehdidi vardı ve yardım gelmediği takdirde alınan bunca galibiyet heba olabilirdi:

Şimdi Acem ve İran memleketlerinin fethi için öyle hazırlıklar yapıldı ki bunun önünde duracak hiçbir engel görülemez. Sultanın hüsrevane ilerleyişini ve yüce himmetini beklemenin dışında yapılacak bir iş kalmamıştır. Zira sultanın ümera ve askerleri her ne kadar düşmanlarının iki katı ise de bu kutlu guruh fikir uyuşması ve müşavere tecrübesinden oldukça uzaktadır. Şâh-ı Gümrâh’ta var olan korkusuzluk, gözü kara ve safiyâne girişimin yanında, tabileri de kendi önderlerinin emir ve fikirlerine haddinden fazla bağlıdırlar ve ona uymaktadırlar. Kuşkusuz fikir ve sancak sahibi kimsenin isteği dışında ve fikirlerinin hilafında hareket eden bir topluluktan savaşma ve düşmanları bertaraf etmede sorunlar çıkar. ...Allah korusun eğer sonbahar ve kış mevsiminde âlemin sultanının uzun gölgesi, bu mücahitler topluluğunu kendi ikbal kanatları altına toplamazsa düşmanların, Şâh-ı Gümrâh’ın, Bağdad ve Azerbaycan yolundan hücum etmesi, menzillerin uzak, yolların çetin ve havanın sert ve şiddetli olmasından dolayı bu taifenin yardımına geç yetişilmesi ihtimal dâhilindedir. Allah’ın yardımıyla düşmanların fesat izleri gayb âleminden öyle temizlendi ki hünerli tabibin birazcık şerbetine bağlıdır. Umuyorum ki o dergâhın gulâmlarının haddinden fazla gösterdikleri çabaları bir daha heba olmaz ve bu kutlu fer, diğer hünerler gibi ümitsizlik ve nasipsizliğe yol açmaz⁸²⁴.

Bidlîsî aslında bu satırlarla aldıkları yenilgilere rağmen şahın ve ordusunun moral olarak daha üstün ve avantajlı bir konumda olduğunu itiraf ediyordu. Diyarbakır’ın alınmasından sonra bile Bidlîsî yürüttüğü mücadelenin bir vechesini oluşturan Şah İsmail’e karşı aktif propagandasına ve diplomasi savaşına devam etti. En güvenilir adamını çeşitli ferman ve mektuplarla birlikte İmadiye hâkimi Sultan Hüseyin Bey ve Bradost ümerasının elçileriyle beraber Tebriz tarafına haber alması için gönderdi. Esas amacı Kızılbaşlara karşı psikolojik bir harp taktiği yürütmektir. Gönderilen bu habercilerin ve yazışmaların amacı Tebriz ve ona yakın çevrelerde Safevîler arasında kargaşaya neden olacak haberleri yaymaktır. Haberler etkisini

⁸²³ TSMA, c. 6610.

⁸²⁴ TSMA, c. 8333/1.

gösterdiğinde ahali artık ümeraya itimat etmeyeceklerdi. Aynı türden mektupları “Acem memleketinin tamamına, Bağdad ve etrafındaki ekâbiri Loristan, Gilanat, Rostemdar ve Mazenderanat melik ve ileri gelenlerine” de göndereceğini söylüyordu⁸²⁵.

Bidlîsî 1514 yazından 1516 baharına kadar sultanın doğu siyasetinin aktif bir uygulayıcısı olarak yukarıda geniş sınırları verilen bölgede askeri ve idari bir rütbesi olmaksızın doğrudan sultana bağlı özel statülü bir diplomat olarak faaliyet yürüttü. Bu siyasi projenin Selim’den sonra ikinci uygulayıcısı olduğu, padişah tarafından kendisine tuğralı boş kâğıtlar gönderilmesinden bellidir. Bu siyasi projeyi en tepede kendisi koordine etmesine rağmen daha uzak coğrafyalara ulaşmak için kendisine bağlı bir grup güvenilir adamlarıyla ve casuslarıyla sürdürüyordu. Örneğin bir kısım adamlarını istimaletnameler, ahkâm-ı hümayunlarla bazı “Rum ve Bedevi Arab ümerası”na gönderirken diğer adamlarını ise sultana biat eden “Arab ümerasının yol göstermesiyle Diyarbekir ve Irak-ı Arab arasına”, Amid-Musul-Şîraz, Azerbaycan-Irak arasında yaşayan Kürt topluluklarına göndermişti⁸²⁶. Selim’e gönderdiği Farsça raporlarda çizdiği tabloya bakılacak olursa Şah İsmail’in bölgede hâkimiyetini kaybettiği, “Gilan’dan Şîrvan’a, Şîraz ve Isfahan hududundan Diyarbekir’e kadar bütün Kürdistan ve Acem meliklerinin artık şaha biat etmediği⁸²⁷” “Kızılbaşlar”ın zayıfladığı ve bölgedeki tüm Kürt ve Arap aşiretlerinin “kendisini bu eşiğin bendeleri” olarak gördükleri, topraklarını Safevîlerden geri alma hevesinde oldukları ve şah yanlısı Kürtlerin az sayıda Osmanlı taraftarı Kürtlerin ise daha fazla olduğu kısacası bölgede Şah İsmail aleyhinde bir durumun geliştiği vurgusunu ön plana çıkardığı görülür. Örneğin ona göre “Irak-ı Arab ve Diyarbekir arasında Dicle ve Fırat Nehri’nin ortasına düşen kara parçasında sakin olan Arab ümerası ve ileri gelenlerinin tamamı ittifak halinde olup, Amid’ten Musul’a kadar olan bölgede yaşayan ve hazır vaziyette olan Ekrad topluluğu ile Azerbaycan ile Irak arasında yaşayan Ekrad topluluğu, bu hakir fakirin zayıfane girişimleri sonucu Musul’dan Loristan ve Kürdistan memleketlerine Şîrâz yakınlarına kadar haber ve

⁸²⁵ TSMA, e. 6610.

⁸²⁶ TSMA, e. 8333/1; TSMA, e. 6610.

⁸²⁷ TSMA, e. 8333/2.

elçi göndermek suretiyle devlet düşmanlarından ayrılmış” durumdaydı⁸²⁸. Oysa Bidlîsî’nin çizdiği bu iyimser tablo sultanı ve ordularını bir an önce bölgeye çekmek için yansıttığı abartılarından ibaretti. Diğer taraftan Safevîlere karşı yekvücut olarak gösterdiği aşiretlerin birçoğunun bu aktif mücadele içinde yer almadığı görülecektir. Gerçekte Şah İsmail’in bölgede hâkimiyetini kaybettiğine dair bir bilgi bulunmamakla beraber kendisinin bulunmadığı ve ancak adamları ve casusları sayesinde elde ettiği daha uzak coğrafyalar ve buradaki Kürt emirlerinin Osmanlı ile ittifakı ile ilgili bilgilerinin bir kısmının abartılı olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Her ne kadar Şah İsmail’in güç kaybettiğini söylese de raporlarında Safevîlerin bölgedeki nüfuzunu itiraf ediyor, tekrar bölgeyi ele geçirebilecek konumda olduklarını, Kürt beylerinin bazı durumlarda Şah İsmail ile iyi geçinmeye başladıklarını endişeli bir dille ifade ediyordu. Bu endişelerinden ve raporlarında sıklıkla belirttiği padişahın bölgedeki gelişmelere olan ilgisizliğinden kaynaklı olsa gerek “hem mazlumların karanlık gözü hem de bu zayıf kulun yorgun kalbinin ümit gözü, sultanın sancak güneşinin bir kez daha Acem memleketinin ve bütün âlemin kara bahtlılarının ufuklarında saadet ve ikbal doğuşuyla parlamasını beklemektedir⁸²⁹.” ifadeleriyle padişahı bir an önce bölgeye gelmesini talep ediyordu.

Sultanın gönüllü bir elçisi olarak Kürt emirlerini sultana biat etmeye davet ederken diğer taraftan da kendisine bağlı güvenilir adamları ve casusları sayesinde sürekli Safevîler tarafından ve raporlarında haklarında bilgi vermekten imtina ettiğine bakılırsa hatırısayılır oldukları düşünülen şah yanlısı Kürt emirlerinden haberler alarak istihbarat faaliyetlerinde de bulunuyor, bu haberleri sürekli Selim’e iletliyordu. Selim her fırsatta mesela “Ekrağ cemaatinin hükümleri ve teşrifatları beraberinde hakir bendeye gönderilmiş olan şefkatnâmede⁸³⁰” bile o tarafın haberlerini göndermesini istiyordu. Bidlîsî ise bu doğrultuda gönderdiği casusların getirdiği haberleri uzun uzadıya merkeze rapor ediyordu. Örneğin Diyarbekir’in ele geçirilmesinden önce Safevî tarafının genel durumunu öğrenmek amacıyla gönderdiği casusu ordunun oldukça zayıf olduğunu, “Tebriz’den Ucan Yaylağı’na

⁸²⁸ TSMA, e. 6610.

⁸²⁹ TSMA, e. 8333/3.

⁸³⁰ TSMA, e. 8333/2.

göç ederken bile on beş katar aciz lök devesinden fazlasına sahip olmadıklarını, sayılarının yedi bini geçmeyen ordunun savaş teçhizatına sahip olmadığı gibi bunların bir kısmının da Çayan Sultan tarafından Kürdistan tarafına” gönderildiğini rapor etmişti⁸³¹. Diyarbekir’in ele geçirilmesinden sonra da Bidlîsî casusları vasıtasıyla istihbari faaliyetlerine devam etti. Tebriz havalisine, Urmi vilayetine ve Bradost Kürt ümerası arasına gönderdiği casusu Şah İsmail’in Eşkenber-Kelembek Yaylağı’nda olduğu iki-üç bin kişilik zayıf bir orduya sahip olmasına rağmen Diyarbekir tarafına yönelme hesapları yaptığını, bu amaçla Div Ali’yi Çuhur Sa’d tarafına gönderdiğini, padişahın ilerlediği haberi doğrulanırsa baharda kalabalık Osmanlı ordusunun daha fazla kalmaması için o bölgedeki bütün ahali ve aşiretleri Çuhur Sa’d’tan Karabağ, Gence ve Berda’ya sürgün edeceğini, şimdiden Çuhur Sa’d ve diğer yerlerden ahalinin firar etmeye başladığını rapor etmişti⁸³². Onun casusları Horasan’daki Safevî hâkimiyeti, kuzey İran’da Gilan’dan Şirvan’a kadar uzanan hat üzerindeki beylerin, “Şirâz ve Isfahan hududundan Diyarbekir’e kadar geniş bir alanda yayılmış olan Kürdistan melikleri [“Amid-i Mahrusa’dan başlayıp Şirâz hududlarına kadar olan bütün Kürdistan *kuhistanı*”] ve ileri gelenleri”nin Şah İsmail ile olan ilişkileri ve ona bağlılık dereceleri, Huzistan tarafındaki Muş’aş’a hareketi, Loristan tarafındaki aşiretlerin durumu hakkında bilgi toplayacak kadar geniş bir coğrafyada faaliyet yürütüyorlardı⁸³³. Bidlîsî yazdığı raporların birçoğunu Mevlana Muhammed Türkistanî vasıtasıyla sultana iletiyordu⁸³⁴.

Bidlîsî yaklaşık iki yıl süren (1514 yazı–1516 baharı) faaliyetleri neticesinde Hısnıkeyf, Sason, Bidlîs, Bohtî, İmâdiye, Zirkî, Merdisî, Eğil, Hîzân, Çemişgezek beyleri gibi birçok Kürt beyini Şah İsmail’e karşı savaşta yanına çekebilmiş, kısa süreli de olsa sultana biat ettirmişti. Ancak Diyarbekir’in ele geçirilmesine rağmen hala biat eden Kürtlerin sadakati konusunda ciddi şüpheleri vardı. Ona göre bu Kürt ümerası hala o bölgede nüfuz sahibi olan ve yardım için gelmesi muhtemel olan Safevî ordusu ve Şah İsmail’e tekrardan itaat ve ordunun geçişine yardım edebilir, politik çıkarlarının arkasından giderek saf değiştirebilirdi. Bidlîsî, çok kısa bir süre içerisinde Selim’in bizzat kendisinin gelmemesi halinde “Şah-ı gümrâhın, Bağdad ve

⁸³¹ TSMA, e. 1019.

⁸³² TSMA, e. 8333/1; TSMA, e. 6610.

⁸³³ TSMA, e. 8333/2; TSMA, e. 1019.

⁸³⁴ TSMA, e. 8333/3.

Azerbaycan yolundan hücum etmesini, menzillerin uzak, yolların çetin ve havanın sert ve şiddetli olmasından dolayı bu taifenin yardımına geç yetişilmesini ihtimal dâhilinde⁸³⁵” görüyordu. Üstelik ona göre bu durum daha önce de yaşanmış “zayıf olan ancak daha sonra gitgide kuvvetlenen bazı düşmanlar mücahitler ordusuna büyük zararlar vermişti⁸³⁶”. Mevcut durumun elde edilen kazanımları devam ettiremeyeceği hususu, Kürt ümerasına verilen vaatlerin henüz sultan tarafından yerine getirilememiş olması onu endişelendiriyordu. Nitekim Bidlîsî, Bayburd’a Bıyıklı Mehmed Paşa’nın yanına geldiği bir zamanda Çayan Sultan’ın bütün Kürt ümerasına gönderdiği sembolik hediyeler, Melik Halil ve Emir Şeref tarafından hoş karşılanmış, hediyeyle hediyeyle karşılık verilmişti⁸³⁷. Bidlîsî, Kürt beylerinin Osmanlı tarafına güvenmediklerini çok iyi biliyordu. Aslında *Rumî*lere güvenmemek o dönemde Kürt beyleri arasındaki genel bir kanı idi⁸³⁸. Güvenmek şurada dursun doğrudan Osmanlı ve önce Akkoyunlu daha sonra Safevî taraflarından birinin hâkimiyeti altına girmeyeceklerini özetleyen bir Akkoyunlu dönemi şairinin Uzun Hasan’a hitaben yazdığı “Şehâ! Ol Bidlîs’in Kürd’i mutî olmaz Süleyman’e” dizesi onların eskiden beri kendi hanedanları için mücadele verdiklerine ve hiçbir zaman başka bir siyasi gücün nüfuzu altına girmeyeceklerine açıklık getirir.

Üstelik Osmanlı tarafına biat eden bu Kürt beylerinden birçoğu Bidlîsî’nin propagandaları sonucu şahın itaatinden çıkarak sultana itaat etmiş kimseler değillerdi. Aslında bölgedeki bütün Kürt beyleri Uzun Hasan’ın istilasından etkilenmiş beyler olarak başlangıçta Şah İsmail’i desteklemişler, ona bağlılıklarını bildirmişlerdi. Mesela bölgedeki Kürt beyleri arasından en nüfuzlu olan Bidlîs beyi Emir Şeref, Şah İsmail’i Harput dönüşü Ahlat’ta karşılamış, ona itaatini arzetmiş, Şah İsmail ise kendisine hilat hediye ederek Bidlîs beyliğini resmen tanımıştı⁸³⁹. Şah İsmail Hoy kışlağına geldiğinde Emir Şeref aralarında Hısnıkeyf hâkimi Melik Halil, Cezire hâkimi Şah Ali Bey Bohti, Hizan hâkimi Mir Davud, Sason hâkimi Ali Bey’in de bulunduğu on dört Kürt beyi ile ona itaatlerini arzetmek için Hoy’a gitmişlerdi. Başlangıçta iyi karşılanan bu Kürt beyleri daha sonra Diyarbekir hâkimi Han

⁸³⁵ TSMA, e. 8333/1.

⁸³⁶ TSMA, e. 8333/1.

⁸³⁷ TSMA, e. 1019.

⁸³⁸ Şeref Han Bidlîsî, *Şerefnâme*, c.1 s. 442.

⁸³⁹ Şeref Han Bidlîsî, *Şerefnâme*, c.1 s. 409–410.

Muhammed Ustaclu'nun kışkırtmaları sonucu Şah İsmail tarafından tutuklandı. Şah bu Kürt beyleri arasından sadece Sason beylerinden Şah Ali Bey'i ve Şirvan beylerinden Mir Şah Muhammed'i tutuklatmadı. Bu iki Kürt beyini bölgede uygulayacağı Kürt siyaseti doğrultusunda kendisine bağlaşıp kılarken diğer taraftan Kızılbaş emirlerini ele geçirmeleri için Cizre, Bidlîs ve Hakkâri taraflarına gönderdi. Bu çerçevede ele geçirilen topraklardan Atak hâkimi Ahmed Bey'in toprakları Kacar aşiretine, Eğil beyinin toprakları Kızılbaş komutanlardan Mansur Bey'e, Çemişgezek beyi Pir Hüseyin Bey'in toprakları Nur Ali Halife'ye verildi. Şah İsmail tutuklayıp gözaltında bulundurmamak dışında Kürt beylerini bulundukları merkezlerden ve kadim yurtlarından uzaklaştırıp İran içlerine getirmek (Çemişgezek beyleri örneği) ve yerlerine Kızılbaş veya kendisine daha sadık Kürt beyleri atamak ve evlilik yoluyla bağlar kurmak (Hısnıkeyf hâkimi Melik Halil örneği) gibi çok yönlü bir politika izlemişti. Bu olaylar Kürt beyleri ile Şah İsmail arasında bir kırılmaya ve ikili ilişkilerin bozulmasına yol açtı⁸⁴⁰. Çaldıran'dan sonra serbest kalan bu Kürt beylerinin kadim yurtlarını ele geçirmek için Osmanlı ile ittifak etmeleri hiç te şaşılabilecek, olağandışı bir durum değildi. Şahtan incinen ve kadim yurtlarını ele geçirmek isteyen yirmi kadar Kürt beyi Bidlîsî ile stratejik bir ittifaka girdi⁸⁴¹.

Kürt beylerinin emperyal güçler arasında izlediği siyasete kısaca değinmek Bidlîsî'nin bu noktada kendisine atfettiği abartılı rolün anlaşılması bakımından önemlidir. Osmanlı-Safevî sınırında bulunan bu Kürt beyleri varlıklarını Osmanlı-Safevî arasında iki tarafa da hiçbir şekilde güvenmemek, iki tarafına hoş tutup onlarla iyi geçinmek şeklinde izledikleri ince siyasete borçluydular. "Kürdistan ümerası arasında şecaatleriyle şöhrat buşmuş olan" Sason beyleri nüfuzlu sultanlarla sürekli iyi geçinmeyi kendilerine şiar edinmişlerdi. "Daima Kürdistan'a taarruz etmiş olan Akkoyunlular, Kızılbaşlar ve Âl-i Osman sultanları ile iyi geçinerek, kendi vilayetlerini bu büyük sultanların saldırısından uzak ve emin" tutmaya çalışmışlardı⁸⁴². Örneğin Emir Şeref, Bidlîsî'nin propagandaları sonucu Şah İsmail'e karşı Osmanlı tarafında savaşıp tekrar topraklarını ele geçirdikten sonra bile hem Osmanlı hem de Safevî tarafına riayet edip her iki taraftan himaye görmek şeklinde

⁸⁴⁰ Şeref Han Bidlîsî, *Şerefnâme*, c.1 s. 410-411.

⁸⁴¹ Şeref Han Bidlîsî, *Şerefnâme*, c.1 s. 416.

⁸⁴² Şeref Han Bidlîsî, *Şerefnâme*, c.1 s. 192.

bir siyaset izledi⁸⁴³. Bir taraftan Şah İsmail'e karşı savaşırken Melik Halil ve Emir Şeref'in de içinde bulunduğu bütün Kürt beylerinin, Şah İsmail'in gönderdiği hilat ve hediyeleri kabul etmesi bu çerçevede yorumlanabilir. Daha açık bir ifadeyle Kürt beyleri bu siyaset gereği bazen Osmanlı bazen de Safevî tarafında yer alabiliyor, saflarını çabucak değiştirebiliyorlardı. Özellikle komşuları olan aşiretlere karşı bir bağlaşıklık bulma arayışı Kürt aşiretlerinin taraf değiştirmesinde etkili olan bir diğer faktördü⁸⁴⁴. Osmanlılar-Safevîler ile Kürt beyleri arasında sanıldığı gibi aksine içlerinde bulundukları konjonktöre göre değişen çok katmanlı bir ilişki söz konusuydu. Bidlîsî'nin yanında Şah İsmail'e karşı savaşan aynı Emir Şeref, toprakları Kanunî'nin emri doğrultusunda Ulama Han ve Diyarbekir beylerbeyi Fil Yakup Paşa tarafından ele geçirilmeye çalışıldığında Şah Tahmasp'tan yardım istemekten çekinmedi. Daha önce Selim'in desteğiyle Bidlîs'i ele geçirirken şimdi Şah Tahmasb'ın desteğiyle Osmanlı tarafından kuşatılan Bidlîs'i yeniden ele geçirmeye çalışıyordu. Şah Tahmasb'ın desteğiyle kuşatmayı kaldırıp Bidlîs'i yeniden ele geçirdiğinde şah tarafından kendisine han ünvanı verilerek "Kürdistan Beylerbeyliği"ne getirilmişti. O bir taraftan Bidlîs kuşatmasında Osmanlı tarafında yer alan Hizan hâkimi Mir Davud gibi Kürt beylerini cezalandırırken diğer taraftan da Şah Tahmasb'a bağlı Kürdistan beylerbeyi olarak Bidlîsî'nin bir zamanlar Osmanlıya biat ettirmekle övündüğü Kürt beylerinden Hakkâri hâkimi Seyyid Muhammed, Botan hâkimi Şah Ali Bey, Hısnıkeyf hâkimi Melik Halil ve Palu beyi Hasan Bey gibi Kürt beylerine hilatlar giydirdi⁸⁴⁵. Kısacası Bidlîsî'nin Kürtlerin mezhebî bağlılıklardan dolayı Osmanlıyı Safevîlere tercih ettiği yolundaki görüşü, sultana beklediği şeyi yansıtmamanın dışında pratikte gerçeği yansıtmaz, tersine Kürt beylerinin her iki tarafla olan ilişkilerinde mezhebî aidiyetin çoğu zaman bağlayıcı olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Bu durum Bidlîsî'nin kurduğu bu ittifakın bir müddet sonra dağılmasından ve bu ittifak içindeki birçok Kürt beyinin zaman zaman kendi çıkarları doğrultusunda bir dönem Safevî bir dönem de Osmanlı tarafına tabi olmasından daha rahat anlaşılabilir.

⁸⁴³ Şeref Han Bidlîsî, *Şerefnâme*, c.1 s. 418.

⁸⁴⁴ Walter Posch, "What is a Frontier? Mapping Kurdistan between Ottomans and Safavids", *Irano-Turkic cultural contacts in the 11th-17th centuries*, Ed. E. M. Jeremias, Piliscsaba 2002-2003, s. 208.

⁸⁴⁵ Şeref Han Bidlîsî, *Şerefnâme*, c.1 s. 425-430.

Bidlîsî'nin, Kürtleri mutaassıp Sünniler olarak tanımlarken ki esas gayesi kuşkusuz sultana, inanmasını istediği şeyi yansıtmaktı. Aslında bu bütün 16. yüzyıl boyunca izlenen bir siyasetti. Mezhebî aidiyeti ne olursa olsun Safevîlerle ihtilafı olan ve bir dönem “sapkın” Kızılbaş olarak tanıtılan bazı Kürt beylerinin Osmanlı yöneticileri tarafından padişaha mutaassıp Sünnilermiş gibi takdim edilmesi Bidlîsî ile başlayıp Şeref Han'a kadar devam edegelen bir olguydu⁸⁴⁶. Oysa Kürtlerin yaşadığı coğrafyada dinsel anlamda heterojen bir dağılım söz konusu idi. Bidlîsî'nin ısrarla vurguladığı Sünni Kürtlerin yanında Yezidî, Ehl-i Hakk, Kızılbaş ve Şîî Kürtler de önemli bir yekûnu teşkil ediyordu⁸⁴⁷. Hem Bidlîsî'nin hem de Şeref Han'ın birkaç örnek dışında “Kızılbaş”⁸⁴⁸ Kürtlerden bilinçli olarak pek bahsetmek istemeyişleri onların önemli sayılarda olduklarını gösterebilir⁸⁴⁹. Raporları dikkatlice okunduğunda onun Kürtleri mutaassıp Sünniler olarak takdim ederken aynı zamanda Osmanlı padişahına biat ettikten sonra tekrar şah tarafına geçen “Kızılbaş” itikadına ayak uyduran Kürtlerin varlığını da itiraf ettiği görülür.

Burada üzerinde durulması gereken bir diğer mesele de Osmanlıların ve Safevîlerin Kürtler üzerinde yürüttükleri bu mücadeleyi dinsel bir konsepte oturtmuş olmalarıdır. Bidlîsî'nin politik egemenlik sahası kurma temelli bu mücadeleyi, Müslüman Kürtlerin “sapkın ve dinsiz Kızılbaş” Kürtlere karşı bir savaşı olarak göstererek meseleyi dinsel bir meşru zemine çektiği görülür. O, Kürtleri İran şahına karşı kışkırtırken siyasi araçlar yerine dinsel araçlar kullanması gerektiğini iyi biliyordu. Nitekim “önce ayet ve hadislerin delaletiyle, yüz yüze görüşülüp onlara hitap edildi⁸⁵⁰” ifadeleriyle Selim'e gönderdiği raporlarında bu dinsel telkinleri kullandığını açıkça itiraf ediyordu. Meseleyi politik-siyasi bir mücadele olarak yansıtması halinde iki kutuplu dünya arasında pragmatik bir siyaset izleyen Kürtlerin cephesine pek fazla yankı uyandırmayacağını, onların bunu yeni bir istila olarak

⁸⁴⁶ Sultana takdim ederken Sason beyi İzzeddin Şîr Bey'den “İslamı kavi Sünni Müslümanlar” şeklinde bahsedilmesi çarpıcı bir örnektir. Süleyman Paşa'nın, merkeze gönderdiği bu rapor için Bkz. **BOA, A.RSK.** 1/9, h. 950.

⁸⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Martin van Bruinessen, **Mullas Sufis and Heretics: The Role of Religion in Kurdish Society**, İstanbul 2000, s. 13–36.

⁸⁴⁸ Bidlîsî de bu kavramı mezhebî aidiyeti tanımlamak için değil, Şîî/Kızılbaş olsun olmasın Şah İsmail'in desteklediği, şah taraftarları için kullanmıştır. Daha geniş anlamıyla Osmanlı ittifakı karşısındaki bütün güçler bu adla adlandırılmıştır.

⁸⁴⁹ Mustafa Dehqan, hâlihazırda *Şerefnâme* üzerine devam eden çalışmasında bunu destekleyecek verilere ulaşmıştır.

⁸⁵⁰ **TSMA**, e. 8333/2.

telakki edebileceklerini tahmin etmiş olmalıydı. Ancak Kürt beylerine teklif ettiği bu stratejik ortaklıkta meseleye dinsel bir meşruiyet bahşetmek, kaybettikleri toprakları geri alacaklarını vaat etmek kısa vadeli sonuçlar verebilirdi. Bundan dolayı İslam'ın, "sapkın"lara karşı gaza ve cihadı olarak lanse ettiği bu kurgusunda padişahı mücahit, askerlerini gazi, düşmanları ise mülhid ve zındık olarak resmederek bilinçli olarak bölgedeki bu siyasal mücadeleyi din kisvesi altına gizlemeye, bu dinsel vurgu ile hedef kitlesi olan Kürtleri, Safevî ve Kızılbaş düşmanıymış gibi göstermeye çalıştı. Padişaha biat etmiş olan Kürtleri gazi ve mücahit olarak tanımlaması, Allah yolunda gaza yaptıklarını iddia etmesi bu amaca matuftur. Raporları dikkatle okunacak olursa hedef kitlesini oluşturan Kürtlerden Osmanlı ittifakını kabul edenleri Müslüman, Şah İsmail'e biat edenleri Kızılbaş ve "dinsiz" hatta İsmailîler arasında bağ kurarak onları "İsmailîye mülhitleri"⁸⁵¹ şeklinde tanımlarken bu ikisinin dışında Yezidî inancına mensup olan Pazukileri Kızılbaşlara biat etmeden önce de dinsiz olmakla itham etmesi⁸⁵², önce Osmanlı ardından Safevi tarafına geçen bazı Kürt ileri gelenlerini "mürted" ilan etmesi tıpkı bir fetva makamı gibi nasıl bir dinsel tartışma yürüttüğünü ve meseleyi dinsel bir kontekste oturttüğünü gözler önüne serer. Bunun yanında siyasal meşruiyet aygıtlarını da itina ile kullandığı görülebilir. Kürt beylerinin hâkim oldukları coğrafyayı bir zamanlar "Rum Selçuklularının tasarrufunda"⁸⁵³ olduğu şeklinde telakki etmesi buna örnektir.

Her ne kadar Bidlîsî, Kürt beylerini Kızılbaşlık karşıtı ve düşmanı, Safevîlere karşı savaşmaya hazır olarak tanıtmaya gayreti içine girse de gerçekte durum mezhebî çatışmaya indirgenecek kadar basit değildi. Bir başka deyişle Bidlîsî'nin biat ettirdiğini söylediği bu Kürt beyleri sırf mezhebi aidiyetten dolayı Şah İsmail'e karşı olan ve Osmanlı tarafında yer almak isteyen Kürtler değil, daha ziyade Şah İsmail'in şiddet politikalarının hedef olmuş ve bir şekilde kadim yurtlarını ele geçirmek için Bidlîsî ile stratejik bir ortaklık kurmaya girişecek olan Kürt beyleriydi. Bidlîsî ise Şah İsmail ile problemli olan bu Kürt beylerini çok iyi bildiği için bu propaganda faaliyetlerini daha çok onlar üzerinde yoğunlaştırdı. Safevi tarafının da bu dinsel propagandaya aynı tonda cevap verdiği bir gerçektir. Bidlîsî'ye karşı

⁸⁵¹ TSMA, e. 6610.

⁸⁵² TSMA, e. 8333/2.

⁸⁵³ TSMA, e. 8333/3.

bölgede aktif propaganda için şah tarafından Tebrizli bir şeyhin seçilmiş olması bu Sünni propagandaya Şîî misyonla karşılık verildiğini, çatışmanın Kızılbaşların Sünnilere karşı savaşı şeklinde algılandığını göstermektedir.

Kürt beylerinin bir tarafa olan sürekli bağlılığı söz konusu olmayacağı gibi bu süreç içerisinde topraklarını geri almak için Osmanlı tarafında yer alan Kürt beylerinin haricinde hatırı sayılır derecede Kürt ümerası da Şah İsmail'e bağlılığını devam ettiriyordu. Hakkâri beyleri, Bradost beyleri, Sason beyleri, Pazuki beyleri ve Zengine beyleri bunlar arasındaydı. Bidlîsî'nin sultan adına yürüttüğü faaliyeti Safevî tarafında Şah İsmail adına Hakkâri Kürt ümerasından Emir Zahid yürütüyordu. Bidlîsî gibi dinsel propaganda yürüten ve bu propagandayı da Kürtler üzerinde nüfuz sahibi Tebriz meşayihinden birinin aracılığıyla gerçekleştiren Emir Zahid, Şah İsmail adına bütün Kürt ümerasına kılıç ve taç götürmüş, bu faaliyetleri sonucu daha önce Bidlîsî'nin yanına çektiği bir Kürt beyini şimdi kendi saflarına katabilmişti⁸⁵⁴. Bidlîsî'ye göre şahın Kürtlerle olan bağlarını kuvvetlendirme çabasının altında “sürekli İran'ın istila edilmesini önlemek, Kürdistan'ın dostluğunu elde ederek orada bekleme yapacakları bir üs elde etmek ve sultanın ilerleyişini engellemek⁸⁵⁵” düşüncesi yatıyordu. Diyarbekir'in ele geçirildiği tarihe kadar Bidlîsî'nin raporlarına göre Birecik, Ruha, Atak hâkimleri, Bidlîs'e komşu ve şahın nezdinde daha imtiyazlı olan Pazukiler, “Kürdistan hududunda Kızılbaş'a ön ayak olan Kürd Bey, Ebulfeth Bey, Muhammed Bey ve Zahid Bey” gibi Kürt beyleri hala Şah İsmail'in yanında yer alıyorlardı. Kürt beylerinin bağlılıkları Safevîler ya da Osmanlıların bölgedeki nüfuzuna göre değişiyordu. Bidlîsî'nin de belirttiği gibi bölgede Safevî nüfuzu arttığında Kürt ümerası onlara yaklaşabilmekteydi⁸⁵⁶.

Bizzat kendisinin eşsiz taktiğinin belirleyici rol oynadığını ileri sürdüğü Safevîlere karşı kazanılan savaşta “ele geçirilmesi İstanbul'un fethini tamamlayacak, Arap ve Acem'in fethinin başlangıcı olacak muteber bir ülke ve padişahlara layık bir merkez⁸⁵⁷” dediği Diyarbekir de ele geçirilmişti. Ona göre Amid, sultana yazdığı bütün Farsça raporlarında “Bu bende, o müluk-ı tavaifin ekserisiyle bir şahsen

⁸⁵⁴ TSMA, e. 1019.

⁸⁵⁵ TSMA, e. 6610.

⁸⁵⁶ TSMA, e. 8333/1.

⁸⁵⁷ TSMA, e. 1019.

tanışıklığı ve münasebeti vardır”⁸⁵⁸, başına buyruk Kürtler arasında hükümleri icra etmek ve önemli işlere nizam vermek ilim ehli kimselerden ve dervişlerden beklenir; bu onların işidir, birbirlerinin emir ve hükmüne hiçbir zaman tabi olmayan hâkim ve meliklerin işi değildir”⁸⁵⁹ sözleriyle Kürt emirleri ve Kürtlerle olan yakınlığına vurgu yaparak kendisini Kürt ümerası arasında nüfuz sahibi, önemli bir arabulucu konumuna getirdiği görülebilir. Onun tüm bu satırları okunduğunda bölgedeki Osmanlı siyasetinin başarıyla uygulanmasında başat rol oynadığını vurgulayan birisi olarak kendisinin, Amid’in idaresine talip olduğunu dolaylı yoldan sultana ima ettiği anlaşılabilir. Diyarbekir’in ele geçirilmesinden sonra idaresi konusunda sultana yazdığı Farsça raporda aslında üstü kapalı olarak oranın idaresine uygun birisi olduğunu, bu konuda ayanın desteğini aldığını belirtiyor, bölge halkının mizacına uygun olmayan kişilerin idaresine verilmesinin ve alışlagelen yönetim modelinin değiştirilmesinin tıpkı Akkoyunlu döneminde olduğu gibi katliam ve yağmalara yol açabileceği konusunda uyarıda bulunuyordu:

Mülk ve hükümeti değiştirecek konuma sahip olan ve defalarca bu anlamda onlardan her türlü havadis zuhur eden bir kesimi bu hisara yerleştirmekten ihtiyaten uzak durulmalıdır. Oranın işlerinin kontrol anahtarlarını zayıfların, salihlerin ve garezsiz insanların hoşnut olduğu oranın münasip adamlarından birine vermek gerekir. Bu küstahça öneride bulunulurken o diyarın âlim, salih ve azizlerinin istekleri ve o diyar ahalisinin din ve dünyevi uygunlukları dikkate alınmıştır⁸⁶⁰. ... Bazı vilayetlerin büyük ümeraya bağışlanacağı, bazılarının da bazı Kürdistan ve diğer ümeraya bağışlanacağı ferman buyrulmuştu⁸⁶¹.

Bütün bu arzusuna rağmen Diyarbekir beylerbeyliği Bıyıklı Mehmed Paşa’ya verildi. Ama aynı zamanda Kürt ümerası arasındaki nüfuzundan dolayı Bidlîsî de Diyarbekir’de kaldı. Her ne kadar kendisi *Selim Şah-nâme*’sinde bahsetmese de bazı muahhar kaynakların verdiği bilgiye inanılacak olursa Selim tarafından Diyarbekir kazaskerliğine getirilmişti⁸⁶². Buna benzer olarak bazı kaynaklar da kendisinin hiç değinmemesine rağmen Selim tarafından Arab-Acem

⁸⁵⁸ TSMA, e. 1019.

⁸⁵⁹ TSMA, e. 8333/1.

⁸⁶⁰ TSMA, e. 6610.

⁸⁶¹ TSMA, e. 1019.

⁸⁶² Âşık Çelebi bu konuda şunları yazar. “Sultan Selim, Molla İdris’e Diyarbekir kazaskerliğinin virüb 2 bin sikke hasene bir kırmızı kemha kılıflı şemşir gönderdiğin ben gördüm.” Meredith-Owens, *Meşa’irü’ş-Şu‘ara or Tezkere of Âşık Çelebi*, s. 196a.

defterdarlığına getirildiğini söylese de oğlu Ebulfazl *Selim Şah-nâme*'sinde bu konuya açıklık getirir ve bu görevi icra edenin babası değil kendisi olduğunu belirtir⁸⁶³. Tam olarak nasıl bir vazife icra ettiğini bilemesek de Bıyıklı Mehmed Paşa'nın rahatsız olduğu bir mevkiydi. Daha önce Selim'e yazdığı bir raporunda Amid'in idaresinde Kürtler arasında nüfuz sahibi birisinin bulunması gerekeceğini belirtmiş, belki de rakibi olarak gördüğü Bıyıklı Mehmed Paşa'nın olası idaresine karşı çıkmıştı. Bidlîsî, Safevîlerle olan mücadelede daima Bıyıklı Mehmed Paşa ile birlikte hareket etmişti. Büyük ölçüde Bıyıklı Mehmed Paşa'nın hükümlerini icra etmekle birlikte çoğu zaman onun taktiklerine karşı çıkmış, aleyhte görüş bildirmişti. Bıyıklı Mehmed Paşa her ne kadar beylerbeyi ise de işlerin esas koordinatörü Bidlîsî sultanla doğrudan yazışma ve görüş alışverişinde bulunma ve onun adına ferman kaleme alma imtiyazına sahip birisi olarak daha prestijliydi. Mesela Kerh'teki hücumu Bidlîsî her ne kadar karşı çıksa da Bıyıklı Mehmed Paşa onu dinlememişti. Aldığı ağır yenilgi ise Bidlîsî tarafından sürekli olarak tedbirsiz ve başına buyruk olarak nitelenmesine yol açacaktı. İşte bu durum taraflar arasında kırgınlık yarattı. Üstelik aracı olması vesilesiyle Bidlîsî, Kürt ümerası nezdinde Bıyıklı Mehmed Paşa'dan daha nüfuzluydu ve bu nüfuzu Bıyıklı Mehmed Paşa'yı rahatsız etmeye başladı. Dolayısıyla bu dönemden itibaren Bidlîsî ile Bıyıklı Mehmed Paşa arasında Diyarbekir üzerinde bir hâkimiyet mücadelesi ortaya çıktığı, Bıyıklı Mehmed Paşa'nın içten içe bir muhalefete giriştiği söylenebilir.

Bidlîsî aşağı yukarı iki yıl sürecek olan (1514–1516) bu siyasi misyonunun yanında yıllardan beri gerçekleştirmek istediği ancak çeşitli nedenlerden dolayı bir türlü tamamlayamadığı bir işi bitirmek için çaba sarfetti. Esas işi olduğunu söylediği ilmî çalışmaları uzun zamandır ihmal ettiği için kendisini eleştiriyordu. Anlaşılan Bidlîsî, Selim döneminde politik arenaya girdikten beri ilmî yönünün geri planda kalmasından ve siyasi yönünün öne çıkmasından dolayı oldukça rahatsızdı. Zira her şeyden önce kendisini bir derviş olarak takdim ediyordu ve ona göre yaptığı bu iş dervişane bir iş olmaktan çok uzaktı. Bu durumu dengelemek için bütün bu siyasi misyonu ve zorlu seyahatinin yanında ilmî çalışmalara da zaman ayırabildi.

⁸⁶³ Bu esnada İdrisoğlu demekle meşhur olan Arab-Acem vilayeti defterdarı ve sultan-ı âlî-şânın [Selim I.] Trabzondaki şehzadeligi zamanında onun hazine-i âmire kâtipliğini sürdüren Mehmed Çelebi onun kadim bendelerindendi. İdris-i Bidlîsî, **Zeyl-i Heşt Behişt (Selimşâhnâme)**, Ali Emiri, Frs. 811, s. 359.

Bahsettiği bu iş, hiç kuşkusuz ta medrese yıllarından beri düşündüğü Şeyh Mahmud-i Şebisterî'nin *Hakkü'l-yakîn* adlı eserine yazmak istediği bir şerhti. Bu esere bir şerh yazma fikrini ilk olarak Tebriz'de daha medrese çağında iken Molla Câmî'nin bir meclisinde ortaya atmış, ancak Molla'nın da bu kitaba bir şerh yazma düşüncesinde olduğu hatta mukaddimesini tamamladığını öğrenince bundan vazgeçmişti. Ancak Molla Câmî de bu işi tamamlayamamıştı. Bidlîsî Tebriz'de 1514 sonbaharında daha bu şerhe başlamadan önce geçen şimdiye dek geçen zamanı ve bir derviş olarak tanımladığı kendisinin asıl işi olduğunu söylediği tasavvuf ve ilimden uzaklaşarak dünyevî işlere düştüğünü şu eleştirel sözlerle ifade eder:

Çoğunluğunu bulduğum mertebeleri arttırmak ve mansıplarda ilerlemek tutkusu ve hevesinin, özgürlüğümü zamanın sultanlarının eline teslim etmemin getirdiği çeşitli engeller uzun yıllar bu fakiri çeşitli belalara mübtela etti. Öyle ki kırk yıl boyunca sürekli cahillerin cehaletiyle uğraştım ve istemeksizin onlara ayak uydurmak zorunda kaldım. Gereksiz işlerle uğraşmanın getirdiği mihnetleri çektim⁸⁶⁴.”

Bidlîsî bu satırlarıyla aslında II. Bayezid zamanında İstanbul'da geçirdiği yılların ne kadar da boşa gittiğine, bu süre içinde insanlarla uğraşmaktan ve bunun getirdiği sıkıntılardan dolayı asıl işinden nasıl da uzak düştüğüne “hak yolundan nasıl da uzak kaldığına” vurgu yapmak ister. Kendisini eleştirerek bu yüzden bu şerhle uğraşmadığını itiraf ediyor, bir mansıp elde etme işi için girişilen mücadeleyi ilmî çalışmalara bir engel gibi görüyordu. Tebriz'de iken babasının da aynı esere yazdığı şerhin birkısım müsveddelerini bulmuş ve nihayet kendi şerhini kaleme almaya başlamıştı. Ona göre şöhretli müelliflerin kaynağı dediği Azerbaycan'da bulunmak bu işe başlamak için uğurlu bir yerdi. Üstelik Hz. Peygamber ve Selmân-ı Fârisî'nin de içinde yer aldığı yukarıda bahsi geçen rüyayı eserin şerhine başlanması için manevî bir işaret olarak görmüştü. Anlattığına göre Peygamber'in ona bir beyaz kâğıt üzerinde Azerbaycan yemişi uzatması eserin yazılmasını işaret ederken, Selmân-ı Fârisî ise eserin Farsça olmasını temsil ediyordu⁸⁶⁵. Bir taraftan kendisine verilen siyasi görev için seyahat ederken diğer taraftan da yukarıda bahsi geçen zorlu yolculuğu boyunca üzerinde çalıştığı *Hakku'l-yakîn* şerhinin müsvedde halini iki ay

⁸⁶⁴ İdris-i Bidlîsî, *Hakku'l-Mubîn fi şerhi risaleti'l-hakki'l-yakîn*, vr. 4a.

⁸⁶⁵ İdris-i Bidlîsî, *Hakku'l-Mubîn fi şerhi risaleti'l-hakki'l-yakîn*, vr. 9a/b.

gibi bir zaman dilimi içerisinde 1514–15 kışından önce bitirdi⁸⁶⁶. Ardından bütün seyahati, diplomatik görüşmeleri ve girdiği savaşlarda yanında taşıdı. “*Kürdistan kûhistanî*”nda Kürtler tarafından yağmalandığında şans eseri sadece bu müsveddeleri kurtarabilmişti. Diyarbekir’de ya da Bidlîs’te ikamet ederken müsvedde halinde tamamladığı *Hakku’l-yakîn* şerhini 921/1516’da temize çekti. Eserini Sultan Selim adına kaleme almıştı ve karşılaştıkları ilk fırsatta ona takdim edecekti.

Bidlîsî bu süre içerisinde ata toprağı Bidlîs ile olan bağıyı koparmamak için 1515–16 yılı civarında bir müddet orada bulundu. Safevî hâkimiyetinin ardından şehir, 1514 Çaldıran Savaşı’ndan sonra tekrar eski beyleri olan Rojiki Kürtlerinin eline geçmişti ve Emîr Şeref tarafından idare ediliyordu. Burada babadan kalma vakıfları, vakfa ait taşınmazları, ev ve bahçeleri bulunuyordu. Babasının Akkoyunlu hâkimiyeti zamanında 1465-66’da kurduğu iki ayrı evladiye vakfının statüsü bozulmamıştı ve gelirleri vakfiyesine göre Bidlîsî’ye aktarılıyordu. Bidlîsî öncelikli olarak buralardan elde ettiği gelirle ve sultanın verdiği inamlarla kendi adına bir medrese inşa ettirdi. Tahrir kayıtlarında Ohki Medresesi olarak geçen bu medrese, babasının Şeyh Ebu Tahir Kürdî’nin türbesinin yanına yaptırdığı zaviyesinin bitişiğinde yer alıyordu ve harcamaları için de babasından kalan iki vakfa ek olarak üçüncü bir vakıf daha tesis etti. Vakfın gelirlerini Ohki Medresesi’ne ve Şeyh Ebu Tahir Zaviyesi’ndeki ihtiyaç sahiplerine bağlamıştı. Birçoğu satın alınan vakfa ait taşınmazlar arasında çok sayıda arsa, bağ, bahçe, değirmen, ev, köy ve dükkân bulunuyordu⁸⁶⁷.

جو هست درگهت جامع فضل ای شاه مصر
سزد که مجمع علمی کنی باستشعار*

2. 3. 5. Kahire’ye İkinci Gidiş: Mısır Seferi

Selim, doğuya ikinci bir sefer daha düzenlemeye karar verdiğinde henüz İstanbul’dayken Diyarbekir beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa’ya bir hüküm göndererek gerçekleştirilecek sefer için hazır olmasını emretti ve bu sefer için Nisan

⁸⁶⁶ İdris-i Bidlîsî, *Hakku’l-Mubîn fi şerhi risaleti’l-hakki’l-yakîn*, vr. 10a.

*Ey Mısır’ın şahı! Senin dergâhın bilginin toplandığı yerdir. Sana yaraşan bunu bilerek burayı ilmin toplandığı bir mekân haline dönüştürmendir.

⁸⁶⁷ Vakf-ı merhûm ve mağfûrun-leh Mevlânâ İdris rahmetullâhi aleyhi ber-mesâlih-i fikarâ-i zâviye-i Şeyh Ebu’l-tâhir el-Bidlîsî der nefis- i Bidlîs ve Medrese-i Ohki der belde-i mezkûre bena kerde ve şart-ı vâkıf mûcebince tevliyet erşed-i evlâd-ı vâkıfa mahsûsdur. Bkz. TD, nr. 413, s. 211.

1516'da Sinan Paşa'yı önden gönderdi⁸⁶⁸. Başlangıçta İran üzerine ikinci bir sefer olarak düşünülen bu seferin güzergâhı, Memlûklü sultanı Kanısav Gavri ile Şah İsmail arasındaki ittifakın Osmanlı casusları vasıtasıyla öğrenilmesi ve Sinan Paşa tarafından merkeze bildirilmesinden sonra değişecek, Memlûkler üzerine gerçekleştirilecekti. Bu esnada 1516 yazında Bidlîsî hala Diyarbekir'de bulunuyordu. Padişah sefere çıkmadan önce ona da bir ferman gönderdi. Fermana Bıyıklı Mehmed Paşa beraberindeki kuvvetlerle Osmanlı ordusuna katılacağından bazı Kürt ümerasıyla beraber geri kalan işleri halletmesi ve arta kalan fetihleri tamamlayarak bölgeyi Safevîlerden koruması için Bidlîsî'nin Diyarbekir'de kalması emrediliyordu. İçinde Bidlîsî gibi nüfuzlu birisinin kendi yönetimine ortak olmanın verdiği rahatsızlığı taşıyan Bıyıklı Mehmed Paşa, kendisinin gidişini ve onun Diyarbekir'de kalışını bir mağlubiyet telakki edip nüfuzlu rakibini Diyarbekir idaresinde bırakarak padişahın ordusuna katılmak üzere harekete geçti.

Sultan Selim, Haziran 1516'da İstanbul'dan hareket etti ve Temmuz ayında Kayseri'de Sinan Paşa'nın kuvvetleriyle buluştu. Bidlîsî'nin de belirttiği gibi artık padişahın kararı "mücahid ordusunu engellemeye çalışan Mısır ve Şam Çerkezlerinin" üzerine yürümek yönündeydi⁸⁶⁹. Bıyıklı Mehmed Paşa ve birlikleri padişah Malatya civarında iken ona dâhil oldu ve Osmanlı ordusu Ağustos ayında Malatya üzerinden Halep tarafına hareket etti. 24 Ağustos'ta iki ordunun karşılaştığı Mercidabık Meydanı'nda Osmanlı ordusu ateşli silahlardan yoksun olan Memlûk ordusunu yendi⁸⁷⁰. Bu galibiyetin ardından Osmanlı ordusu 28 Ağustos'ta Halep şehrine girdi. Halep'in alınmasından sonra padişah, Diyarbekir beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa ve yanındakilere Diyarbekir'e dönmeleri için izin verdi. Paşa, daha önce kuşatmış olduğu Mardin Kalesi'ni almakla görevlendirildi⁸⁷¹.

Bidlîsî, bu esnada Diyarbekir'de bulunuyor, oranın meseleleriyle meşgul oluyordu. Safevî nüfuzu bölgede tamamıyla ortadan kalkmış değildi; bazı kaleleri ellerinde bulundurdıkları gibi Bidlîsî'nin idaresi altındaki bölgeleri tekrardan alma ihtimalleri de söz konusuydu. Bidlîsî tarafından "tedbirsiz, başına buyruk, tavsiye ve nasihat kabul etmeyen, ortaklığı ve paylaşmayı sevmeyen" birisi olarak tanımlanan

⁸⁶⁸ İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 300.

⁸⁶⁹ İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 309; Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 209.

⁸⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 216–228.

⁸⁷¹ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârîh*, s. 339.

Bıyıklı Mehmed Paşa Diyarbekir'e döner dönmez intikamcı duygularla hareket etmeye başladı. Bidlîsî ile aralarındaki eski sürtüşmeler ve anlaşmazlıkların etkisiyle sultana şunu arzetti:

Mevlana İdris, hükümette bulunması, Kürt beyleriyle arasında olan dostluk ve o beldelerdeki haklın geneliyle sahip olduğu yakınlık ve tanışıklık yoluyla o kavmin [Kürtlerin] başvurduğu ve sığındığı bir kişidir. Bu yüzden onlar ve başkaları kendisine başvurumaktadırlar. Yüce dergâhtan ona ardı ardına gönderilen inam ve iltifatlar onun itibarının artmasına neden olmuştur. Meşhurdur ki “Yüz derviş bir kilime sığar da iki hâkim bir iklimde sığmaz.” Dolayısıyla bendenize o vilayet halkının daha az ilgi gösterdiği müşahade edilmektedir. Ya kendilerini başka bir hizmete emir buyursunlar ya da bendenizi o memleketin hükümetinden af buyursunlar. Korkulur ki muhalefet nedeniyle aniden bir olay olur da bu kulların infialine neden olur⁸⁷².

Yukarıdaki satırlardan da anlaşılacağı üzere Bıyıklı Mehmed Paşa, Bidlîsî'nin Kürt beyleri ve bölge halkından gördüğü ilgiden, bu süreç boyunca sultan tarafından muhatap alınarak inam ve iltifatların gönderilmesi ve gerekli yazışmaların yapılması işinin doğrudan onun üzerinden yürütülmesinden, buna karşın kendisine hiç itibar edilmemesinden oldukça rahatsızdı ve görevlerinin ayrılmaması halinde istenmeyen olayların gerçekleşebileceği noktasında uyarılarda bulunuyordu. Hoca Sadeddin Efendi Bıyıklı Mehmed Paşa'nın, Kürt ümerasının Bidlîsî'ye bağlı olmalarına sadece onu tanımalarına dayanamayıp sultana şunları yazdığını öne sürer:

“Mâdem ki Mevlânâ İdris Âsitâne-i Saadet'ten mezîd-i nevâziş ile mer'î ve mültefetün-ileyh ola ve ümerâ-yı Ekrâd meyânında muktedâ ve mu'velun-aleyh ola bu bende hıdemât-ı şâyeste sudûrı müyesser ve muzâyaka deminde rû-sefidlik mutasavver degildir. Ya bu bendeye bir hıdmet dahî fermân buyurulsun ya Molla İdris ol taraftan masrûf olsun ve illâ mûcib-i ihtilâl olmak gâlib ihtimâldür⁸⁷³.

Bu olaylar Ekim-Kasım 1516'da cereyan etti. Bu esnada Şam'da bulunan padişah bu çekişmeden haberdar olduktan sonra Bidlîsî'ye bir ferman göndererek yanına çağırdı. Bidlîsî'ye göre böyle bir karar almasında sultanın kendi hizmet ve sohbetine meyilli olması etkili olmuştu⁸⁷⁴. Belki de bundan sonra hiçbir göreve getirilmeyecek olması Bidlîsî'nin bu cümleleriyle daha rahat anlaşılabilir. Bazı durumlarda sultanların kendi gözdelelerini yüksek mevkilere atamadıkları, aylık tahsisi

⁸⁷² İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 300–301.

⁸⁷³ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârîh*, s. 349–350.

⁸⁷⁴ İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 301.

ile kendi muhitinde tuttukları bilinmektedir. Örneğin Selim, Molla Halimî ve Hekim Şah Muhammed Kazvinî'yi bürokraside önemli görevlere getirmemiş, sırf yanında tutmak için onları kendi özel bakıcılığı ve hekimliği mevkiine getirmiştir. Bidlîsî'nin bu satırları bu çerçevede okunduğunda Selim'in bu saikle hareket edip sırf onu kendi muhitinde tutmak için herhangi bir göreve getirmediği düşüncesini akıllara getirmektedir⁸⁷⁵.

Diyarbakir'deki hâkimiyet mücadelesini görünüşe göre kaybeden Bidlîsî buradan ayrılarak Şam'a geldi. Sultanın huzuruna çıktı ve çeşitli inamlarla taltif edildi. Padişah'ın Şam'da kaldığı ve Kahire'ye yönelme hazırlıklarını yaptığı 1516 Kasım ve Aralık ayları boyunca sürekli sultanın yanında bulundu. İran'ın güzelliklerini, Isfahan'ın havası ve suyunu yol açtığı salgın hastalıklarla kötü şöhret yapmış olan Şam ile karşılaştırılamayacak kadar güzel ve mamur bir şehir olduğunu, Loristan, Fars, Yezd ve Kaşan şehirlerinin de aynı vasıfları taşıdığını detaylı olarak anlatarak sultanı İran'ın fethine teşvik etmeye devam etti. Neticede bu saydığı yerleri eski hamisi Sultan Yakub'un hizmetinde onunla birlikte gezip görme fırsatı bulmuştu. Üstelik padişahın İran üzerine bir kez daha sefere çıkacağını biliyordu. Ele geçirilmesi halinde İran'ın idaresinde kendisine önemli bir paye verileceği hesaplarını ta başından beri yapıyor olmalıydı. Belki de bu düşüncelerin ve yaptığı daha büyük hesapların etkisiyle Diyarbakir'deki ortak yönetimden kolaylıkla vazgeçmişti.

Bidlîsî de padişahın hizmetinde 15 Aralık'ta Mısır'a gitmek maksadıyla Şam'dan ayrıldı. Padişahın önceden gönderdiği Sinan Paşa ve kuvvetleri bu esnada Gazze'yi ele geçirmişlerdi. Şehre gelen padişah Kudüs şehrini ziyaret etmek istedi. Bazı paşalar tehlikeli olabileceğini düşünerek padişahın bu ziyaretine karşı çıktılar. Ancak Bidlîsî'nin de bizzat teşvikleriyle Kudüs'e gitmeye karar verdi ve Bidlîsî'yi de yanına aldı. Padişahın Kudüs ziyareti boyunca Bidlîsî onunla birlikte hareket etti. Kutsal mekânlar ve kabirlerin ziyaretinin ardından geri dönüldü. Bidlîsî bu süreçte padişahın yanındaki birkaç şahıstan biri haline gelmişti. Öyle ayrıcalıklı bir konumda idi ki padişah onu yazdığı bir matla'ı orijinal şekilde nazmetmekle görevlendirmiş ve

⁸⁷⁵ Atıl, *The Formation of the Ottoman Learned Class and Legal Scholarship (1300–1600)*, s. 138–139.

bu görev sonrasında kendisine üç Frenk altınıyla bir elbise hediye etmişti⁸⁷⁶. Kendisi gibi Kemalpaşazâde de padişahın yakınında bulunan birkaç isimden biriydi. Bidlîsî'nin naklettiğine göre sultan o günlerde kendisine daha fazla iltifat ve yakınlık gösteriyordu. Örneğin Mısır'ın durumu ve yapılması gereken işler konusunda Bidlîsî'nin görüşlerine başvurmuştu. Zira o 1511 yılında hacca giderken Mısır'a uğramış, ülke idaresi ve yöneticileri hakkında görüş bildirecek kadar Kahire'de eserlerinden birini takdim ettiği Kanısav Gavrî'nin yanında kalmıştı. Mısır'da ikamet etmiş birisi olarak sultanın yakın çevresinde bu konuda görüş bildirecek deneyime sahip bir isimdi. Sultanın isteği üzerine o, Mısır sultanlarının her zaman yöneticilere, ahaliye çok iyi davranıp onları gözettiğini, ele geçirilecek olursa padişahın da aynı kaideyi uygulaması yöneticilere, âlimlere ve ahaliye iyi davranılması yönünde tavsiyelerde bulundu⁸⁷⁷.

Yapılan hazırlıklardan sonra Kahire'de Tumanbay'ın üzerine yürümek için 9 Ocak 1517'de Gazze'den hareket edildi. Bidlîsî'nin de içinde bulunduğu Osmanlı ordusu Katya Çölü'nden zorlu bir yolculukla geçerek 16 Ocak'ta Salahiyye'ye geldi. Neticede iki tarafın ordusu Kahire önlerindeki Ridaniye'de karşılaştı. Memlük ordusu Mercidabık'taki Kanısav Gavrî'nin ordusuyla aynı akibeti paylaştı. Osmanlı ateşli silahlarına karşı koyamayan Tumanbay'ın birlikleri yenilerek Kahire içlerine dağıldılar. Osmanlı ordusu 24 Ocak'ta Kahire'ye girip şehri kontrolü altına aldı⁸⁷⁸.

Bu Bidlîsî'nin altı yıl sonra Kahire'ye ikinci gelişi idi. Ancak bu kez ilkinden farklı olarak yanında Mısır'ın sahibi olacak olan yeni hamisiyle geldi. Sultanın emriyle Maveraünnehr ve Şirvan hâkimlerine gönderilecek olan Farsça fetihnâmeleri kaleme aldı. Bu esnada *Rum*'da bulunan oğlu Ebulfazl da Trablus, Hama ve Humus'un tahririni yapmak için bizzat Selim'in emriyle Mısır'a sultanın yanına gelmiş, 1517 yazında bu görevini sürdürüyordu⁸⁷⁹. Bidlîsî bu vesile ile oğluyla görüşme imkânı buldu. Kahire'de kalacağı yaklaşık altı ay boyunca Bidlîsî daha çok ilmi faaliyetlerle meşgul olacaktı. İlk olarak padişah tarafından Ebü'l Bahâ Kemâleddin Muhammed bin Musa el-Demirî'nin (ö.808/1405) *Hayatü'l-Hayavân*

⁸⁷⁶ İdris-i Bidlîsî, **Selim Şah-nâme**, s. 331–333.

⁸⁷⁷ İdris-i Bidlîsî, **Selim Şah-nâme**, s. 334–335.

⁸⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Emecen, **Yavuz Sultan Selim**, s. 254–266.

⁸⁷⁹ İdris-i Bidlîsî, **Mecmû'a-i Münşeat**, İÜ. FY 906, vr. 55a.

adlı eserini Farsça'ya tercüme etmekle görevlendirildi. Bidlîsî bu görevin kendisine verilmesini şöyle anlatır:

923 senesinde Arab, Acem ve Rum meliklerinin sahibi, Süleyman siretli sultan, İslam hüsrevlerinin hüsrevi, gazi ve mücahitlerin önderi, küfür ve ilhadı yok eden, inatçı zındıkların fesadını kıran şarkın ve garbın fatihi, zamanın şehinşahi, Ebu'l-muzaffer Sultan Selim Şah, Mısır ve Şam memleketlerini almıştı. Musa Demirî'nin bu kitabını çoğu zaman okuyordu. Ancak ondaki Arabî lafzlar sözlük olmadan anlaşılamıyordu. Arab, Acem ve Rum'un mülkî işleriyle uğraşan padişahın bu yoğun işleri içinde bir de bu kitabı okumaya çalışması imkânsızdı. Bundan dolayı bu fakirden o kitabı Arapça'dan Farsça'ya çevirmesini istedi⁸⁸⁰.

Anlaşıldığı kadar hem padişah hem de Bidlîsî Mısır'da iken zamanlarının bir kısmını ilmi faaliyetlere ayırıyorlardı. Bidlîsî, padişahın Arapça anlamakta güçlük çektiği bu eseri bir taraftan Farsça'ya çevirmeye devam ederken diğer taraftan da Tebriz'deyken yanından ayrılmadığı Gülşenî'nin meclislerine katılmaya devam etti. Gülşenî bir defasında ondan Kazasker Mevlana İsa Savecî ile Şeyh Necmüddin Mesud'un divanlarını toplayıp bir araya getirmesini istemişti. Bidlîsî bu işi beş yıl önce Mekke'de iken tamamlamıştı⁸⁸¹. Şeyhin bu isteği üzerine yanında bulundurduğu nüshayı ona takdim etti⁸⁸².

Şam'dan Kahire'ye kadar bir an olsun padişahın yanından ayrılmayan, hatta ona tavsiyelerde bulunacak kadar imtiyazlı bir konum elde eden Bidlîsî'nin bu samimi ilişkisi üzerine çok geçmeden Kahire'de gölge düşecekti. Daha öncede kendi tavsiyesi üzerine sultanın taahhüt ettiği gibi iki yüzü aşkın bir süreden beri Mısırlı beyler, âlimler ve şeyhlerle akrabalık kurmuş olan Çerkezlere dokunulmayacak, ordu mensupları ve divan görevlilerinin taarruzundan güvende olacaklardı. Ancak zaferin kazanılmasından sonra Bidlîsî'ye göre sultanın taahhütlerinin aksine ordu mensupları ve divan görevlileri halka karşı acımasızca davranmaya, “ıffet ve ırz perdelerini parçalamaya” başlamışlardı. Bidlîsî'ye göre şiddet politikasının arkasında “mal ve mülk sevgisi ve hırsıyla acizlere karşı acımasızca davranan, iyilikten nasibini almamış olan Deftedar Dizdârzâde Mehmed Çelebi ve Zirekzâde Mevlana Rükneddin” bulunuyordu. Bu kimseler daha ileri giderek Mısır'daki dört mezhep kadılığını yüksek ücretler karşılığında tevcih etmişler, “cibillî olan zalimliklerine bu

⁸⁸⁰ İdris-i Bidlîsî, *Tercüme-i Hayatü'l-Hayavan*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr 2912, vr. 3a/b.

⁸⁸¹ İdris-i Bidlîsî, *Divân-ı Kadı Safiyüddin İsa ve Şeyh Necmüddin Mes'ud*, vr. 9b.

⁸⁸² Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*, s. 352–353.

kötü bid‘atı da eklemişlerdi”⁸⁸³. Bir Acem olarak Bidlîsî her zaman olduğu gibi yine *Rumî*lerle anlaşmazlık halindeydi ve padişahın etrafındaki isimleri kanunlara ve şeriate uymamakla itham ediyordu.

Bidlîsî bu durumun Kahire’deki âlim ve şeyhlerin şikâyetine ve incinmesine neden olduğunu, sultanla olan yakınlıklarından dolayı kendisinden bu durumu sultana arzetmesini istediklerini yazmaktadır⁸⁸⁴. Şikâyetçi olan isimlerin başında hiç kuşkusuz Bidlîsî’nin Tebriz’den tarikat şeyhi olan İbrahim Gülşenî geliyordu. Sultan Yakub zamanında sarayda sultan üzerinde oldukça nüfuz sahibi olan, o zamanda da bid‘at olarak görülen bazı uygulamaları sert bir dille sultana iletip kaldırılmasını sağlayan Gülşenî, bu defa “bid‘at”tan şikâyetçi olmak için aracı olarak Bidlîsî’yi seçecekti.

Bidlîsî aynı Tebriz’de olduğu gibi Kahire’de de sürekli şeyhin yanına geliyor, her türlü ihtiyacını şeyhe arz ediyordu. Bu dönemde padişahın kendisine ilgisizce davrandığını hissetmeye başlamıştı. Padişahın Bidlîsî’ye olan ilgisizliği muhtemelen bu uygulamaları ilk eleştirmeye başladığı, bu bid‘atlardan sorumlu tuttuğu Defterdar Dizdârzâde Mehmed Çelebi ve Zirekzâde Mevlana Rükneddin gibi isimleri açıkça hedefine koyduğu bir dönemde başlamış olmalıydı. Öncekinin benzeri Bidlîsî karşıtı bir hizip de Kahire’de oluşmuş görünüyordu, sultanı Bidlîsî’ye ilgi göstermeyecek dereceye gelecek kadar etkilemiş olmalıydılar. Kemâlpâşazâde’nin bu konudaki rolü tam olarak bilinmese de Bidlîsî’nin II. Bayezid’e 1512’de Mekke’de iken yazdığı mektubunda üstü kapalı olarak yaptığı Kemâlpâşazâde eleştirisi şimdi Selim’in yanında bulunan Kemâlpâşazâde’nin hafızasında kalmış olmalıydı. Kahire’deki ikameti süresince kadılık görevi kendisine verilen Kemalpaşazâde, Bidlîsî’nin mezhep kadılıklarına yapılan haksız tayinler konusundaki eleştirilerini hoş karşılamamış olabilir.

Padişahın ilgisizliğinden yakındığı bir anda şeyh bir kaside ile arzetmesinin daha doğru olduğunu söyledi. *Kaside-i Mısriyye*’den anladığımız kadarıyla şeyh bid‘at olarak addedilen uygulamalar konusunda da Bidlîsî ile konuşmuş, Bidlîsî’nin kasidesinde bu tür haksız uygulamaları şikâyet etmesini desteklemişti. Bunun üzerine Bidlîsî de şikâyetlerini içeren yüz elli yedi beyitlik bir kaside yazarak şeyhine

⁸⁸³ İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 354.

⁸⁸⁴ İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 354.

gösterip onayını aldıktan sonra tercümesini tamamladığı *Hayatü'l-Hayavân* adlı eserle birlikte sultana takdim etti. *Kaside-i Misriyye* adındaki bu kasidede yabancı bir diyarda bahtsızlık ve ümitsizlik içinde olduğundan, sultanın ilgisizliğini kastederek kimsenin halini sormadığından ve sürekli rakiplerinin zulmüne uğradığından yakınan Bidlîsî sultana bir takım dervîşâne nasihatler ettiğini yazmaktaydı:

Gariplik mülkünde mutsuzluk esiri olan benim. Rakipler elinde zulme uğramış, [bitmeyen] yolculukların mihnetini çekmişim. Bu mazlumlar diyarında merhamet sahiplerinin halimi sormadığı yegâne kişiyim. O hazrete nasihat etmek haddime değil ancak ey bilgin ve dinperver padişah neden senin devrinde ilim cehaletin ayakları altındadır? Sen zamane İskenderi'sin neden hikmet zelildir. Allah sana bu fethi bağışladı, sen de verdiğin sözü yerine getir. Resul'ün ruhunun gezdiği yer olan Medine'yi adaletsiz asilere vermen uygun mudur? Mescid-i Aksa'nın içine Kudüs'ün zaptına adam yiyen şeytan gibi bir din düşmanı oturmuş! Zulüm neden senin devrinde bu diyarda artmakta! Şeriatı dini satan dinsizlerin eline neden bırakırsın? O şeriat makamında oturanlara sorayım: Ey dindar zat! Dini mansıpların satılması reva mıdır? Sultandan merhamet umuyorum, âlemde bu fakirin mübtela olmadığı hangi zulüm kaldı? Lütfedip bu gönlü kırık ihtiyarın halini sor. Bu ihtiyar ömür sermayesini senin yolunda harcamıştır. Süleyman mülkü ve Belkıs tahtı sana layıktır, fakat avare hüdhüdünü de hatırla. Ben kendi haklarımdan nasipsizken büyük küçük haklı haksız herkes senin devletinden nasiplenmekte. Faziletim Mısır'da bir arpa tanesi bile hâsıl edemedi, oysa cahiller merkeple mücevher taşıdılar. Yoksa Mısır bu fakire haram mı kılındı? Allah'ın fethinden sana nasip olanlardan mal ve makam olarak benim hakkım çoktu, hatırla! Dergâhından hizmetime karşılık hakkım olmayanı aldım. Yardan ve diyardan bu hicretim senin için değildi. Zıyan olan mallar, düşmanların çıkardığı şamatalar, eşin dostun ayrılığı, gurbetlik... Rum'da, Şam'da, Kürd'te ve Diyarbekir'de bu bende gibi yakınlarımı da perişan etmiştir. Her diyarda kötülerin zulmüne uğradım, her şey elden gitti, onlar yüzünden bahtım karardı. Cahillerin rütbeleri cehaletleri ölçüsünde artmaktadır. İyiler ise tam tersi... Ey Mısır'ın şahı! Dergâhın faziletlerin toplandığı yerdir, burayı şer'î, aklî ve edebî ilimlerin, fıkıh, tıbb ve matematiğin toplandığı bir yer haline getirmen gerekir. İlimler göğünde bilgi sahibi olan kimse İdris'in yüksekliğini nasıl inkâr eder? Bu bolluk içerisinde içimin kan ağlaması reva mıdır? Kölesi olduğum şah! Senden dileğim şudur: Dirheme de dinara da tamah etmiyorum. Artık dua dışında beni kulluğundan azâd et⁸⁸⁵.

Aslında bu satırlar Şah İsmail'e intisap etmeden Mekke'den döndüğünden dolayı pişmanlık duyduğunu yansıttığı gibi on üç yıllık Osmanlı serüveninde karşılaştığı güçlükler, yaşadıkları ve umduğunu bulamamanın getirdiği hayal

⁸⁸⁵ İdris-i Bidlîsî, *Zeyl-i Heşt Behişt (Selim Şah-nâme)*, Ali Emiri, Frs. 811, s. 327–335.

kırıklıklarının birikiminin bir patlaması idi. Bayezid döneminde yaptığı kanun ve şeriat vurgusunun ve bunların uygulanmamasına yönelik eleştirilerinin bir benzeri idi. Padişahı adil olmamakla itham ediyor, tasavvur ettiği ideal yönetimin temeline oturttuğu adaleti ısrarla vurguluyor, bu takıntısını sürdürüyordu. Bu defa Bidlîsî'nin hedefindeki kişiler bid'atlara neden olduğunu ileri sürdüğü ve bu uygulamayı da adil bir uygulama olarak sultana takdim eden Defterdar Dizdârzâde Mehmed Çelebi ve Zirekzâde Mevlana Rükneddin idi. Kadılıkların satılması gibi bid'at addettiği bu uygulamaların yanında onu en fazla rahatsız eden şey belki de bu kadar hizmetine rağmen kendisine bir paye verilmezken liyakatsiz ve ehliyetsiz olarak nitelediği bazı kişilerin alınan yeni yerlerin yönetimine getirilmeleri, ilmiye ve kalemiye bürokrasisinin başında olmalarıydı. Kendisine vaat edilen hiçbir şey aynı II. Bayezid zamanında olduğu gibi yerine getirilmemişti. Dolayısıyla görevden azledilmesini istiyordu.

Bidlîsî'nin bu kasidesine sultan beşyüz filori inamda bulundu⁸⁸⁶. Ancak gelen inamlar vezirlerin bilgisi dışında olduğundan bunu kabul etmeyip devlet erkânı ve vezirlere “Benim maksadım zulmün ortadan kaldırılıp adaletin yerleştirilmesi ve Mısır'ın fethine yönelik sırasında yolda sultanın buyurduğu taahhütlerin yerine getirilmesidir. Elbette bu ikinci arzı da iletiniz. Yoksa ben kendim inama teşekkür için el öpmek bahanesiyle sizin huzurunuzda durumu arzederim.” dedi. Vezirler çaresiz bu dilekçesi padişaha iletiler. “Vezirler ve kazaskerlerin her biri bu kasidenin içeriğinden dolayı sözlü olarak sultanın gazabına uğradı. Kasidede ki mübalağalar, caizenin kabul edilmeyişi ve son dilekçenin sunulmasındaki ısrar yüzünden padişahın tavrı değişti.” Özellikle kasidedeki “Zulüm ortadan kaldırılmazsa artık bendenizin adalet isteme gücü kalmamıştır. Padişahın izniyle bu şehirden göç etmek mecbur olmuştur.” ifadeleri padişahı çok kızdırdı. Bidlîsî bu olayı “nasihatçinin sultanla mülahaza sınırını aşmasından sonra kutlu padişahın öfke denizinin kabarması” şeklinde tarif etmektedir⁸⁸⁷. Bidlîsî'nin sert eleştirilerine öfkelenen padişah donanma ile İstanbul'a gönderilmesini emretti⁸⁸⁸.

⁸⁸⁶ Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*, s. 355.

⁸⁸⁷ İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 352.

⁸⁸⁸ İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 366-367.

Bu emir üzerine Bidlîsî yaklaşık altı ay kaldığı Kahire'den ayrılmak zorunda kaldı. Üstelik bu seferde oğlu da sürdürdüğü görevinden dolayı ona eşlik edemedi. Bu defa da umduğunu bulamamış, yine büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştı. II. Bayezid döneminden beri sürdürdüğü ve çeşitli vesilelerle sıklıkla üzerinde durduğu kanun ve şeriatın adilane uygulanması konusundaki ısrarlı tutumu ve liyakatsiz kişilerin önemli mansıplara getirilmesine yönelik sert eleştirileri işe yaramamış, sonuç olarak o da diğer birçok saltanat erkânı gibi sultanın gazabından payına düşeni almıştı. Kendisinin de içinde bulunduğu Cafer Bey idaresindeki donanma İstanbul'a gitmek üzere 15 Temmuz'da Kahire'den harekete geçti. Gemilerde Bidlîsî dışında Halife Mütevekkil ile amcası Halil'in oğulları Ebubekir ve Ahmed ile birlikte Gavrî'nin oğlu Muhammed dâhil bazı Memlûk ileri gelenleri, âlim ve sanatkârlar ile bazı tüccarlar da bulunuyordu⁸⁸⁹.

منم بملک غریبی اسیر ناکامی
کشیده جور رقیبان و محنت اسفار*

2. 3. 6. İstanbul'a Dönüş ve Son Yıllar

Bidlîsî 1517 sonbaharında yaklaşık üç buçuk yıl uzakta kaldığı İstanbul'a hak ettiği konumu elde edememenin verdiği psikolojiyle geri döndü. Bu defa da umduğunu bulamamış, hizmetlerinin karşılığını alamamıştı. “İlim her zaman olduğu gibi cehaletin ayakları altındaydı” ve gerçek âlimlerin kıymeti yine anlaşılamamıştı. Oysa hanedana en fazla hizmet eden sultana en layık olan kişinin kendisi olduğunu düşünüyordu. Padişaha kazandığı fetihlerden mal ve makam olarak hakkının çok olduğunu hatırlatmasına rağmen ne 1514-1516'da Safevîlere karşı ne de 1516–1517 Memlûklere karşı elde edilen kazanımlardan payına istediği şeyler düşmedi. Doğuda Safevîlerle yaptığı mücadelelerde başarılar elde etmiş, sultanın topraklarına toprak katmasını sağlamıştı, ancak istediği bir mevki elde edemedi. Mesela Şam ve Mısır'daki bütün önemli payeler “rütbeleri cehaletleri ölçüsünde artan cahillere” teslim edilmişken kendisi “bir arpa tanesi bile hâsıl edememişti”. “Her diyarda uğradığı zulüm” Kahire'de de baş göstermiş, karşıtlarının kötölemesi ve

* Bu gariplik mülkünde mutsuzluğun esiri olan, rakiplerin zulmüne uğramış ve mecburi yolculukların sıkıntılarını çekmiş kişiyim.

⁸⁸⁹ Emecen, **Yavuz Sultan Selim**, s. 306.

itibarsızlaştırmasıyla yine padişahın gözünden düşmüş, adeta bütün sermayesini kaybetmişti⁸⁹⁰. Değişen bir şey olmadı, II. Bayezid döneminde yaşadığı akibetin aynısını yaşadı. Öyle ki 1517’de Kahire’de kaleme aldığı *Mısır Kasidesi*’nde “Rum ve Şam ve Kürd ve Diyarbekir’de düşmanların elinden perişan oldum” satırları ile tam da bunu açıklıyor; Rum’da Hadım Ali Paşa ve Müeyyedzâde, Diyarbekir’de Bıyıklı Mehmed Paşa, Kahire’de ise ulema ve padişahla girdiği mevcut sistemin bozukluğu ile bidat sayılan uygulamalara yönelik tartışma ve polemiklere ve bunların sonunda yaşadığı yenilgilere gönderme yapıyordu.

Padişah, Bidlîsî’den sonra bir kaç ay daha kaldığı Kahire’den Eylül’de ayrılarak Şam’a geldi ve buradayken Şah İsmail’in faaliyetlerini casus ve habercileri vasıtasıyla yakından takip ettiriyordu. Gelen haberlere göre durum oldukça kritikti; Şah İsmail oniki bin kişilik bir ordu tertip etmişti ve ilk fırsatta Diyarbekir tarafına geçmeyi düşünüyordu. Padişah yeniden baş gösteren Safevî tehlikesini bertaraf etmek, Canberdi Gazali ve İbn Haneş meselelerini halletmek için Şam’da ve Halep’te uzun bir müddet kaldı. Sonunda bu meselelerin halledilmesinden sonra İstanbul’a dönmeye karar verdiğinde Piri Paşa’yı kuvvetleriyle birlikte Diyarbekir’e gitmekle görevlendirdi. Kendisi ise Halep’ten ayrılarak İstanbul’a hareket etti ve 25 Temmuz 1518’de İstanbul’a ulaştı⁸⁹¹.

Padişah neredeyse Bidlîsî’nin İstanbul’a gönderilmesinden bir yıl sonra İstanbul’a döndü. Bidlîsî’nin bu bir yıllık süre içerisinde neler yaptığı pek fazla bilinmemektedir. Ancak oğlu Ebulfazl’ın babası ile ilgili “merhum babam ikbal sahibi sultanın birliklerinin Mısır ve Şam seferinin ardından saltanat diyarı İstanbul’a gelişine kadar günden güne artan devletin devamı için dua etmekle meşgul oldu⁸⁹²” ifadeleri onun bu süre içerisinde İstanbul’da dervişane bir hayat sürdürdüğüne işaret etmektedir. Yine onun naklettiğine göre padişah İstanbul’a döndükten sonra Bidlîsî’yi kırgınlığını giderecek türlü iltifatlarla taltif etmişti⁸⁹³. Ancak hemen belirtmelidir ki oğlu Ebulfazl, babasının yalnız geçirdiği son İstanbul yıllarında onun yanında değildi; Trablus, Hama ve Humus’un tahririni sürdürüyordu.

⁸⁹⁰ İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 360–365.

⁸⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 311–321.

⁸⁹² İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 367.

⁸⁹³ İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 367.

Padişah İstanbul'a geldikten sonra bile Bidlîsî ile ilişkileri eskisi gibi olmadı. Hayal kırıklığı içerisinde köşesine çekildi ve ilmî faaliyetlerine devam etti. Hayatının bu son üç yılında her zaman yerine getirdiği *erba'in*lere girmeye devam ederek dervişane bir hayat sürdürdü. Bu döneme ait yazışmalarında kendisini *dervîş-i dil-riş* olarak tanımlamaya başlamasından böyle dervişane bir hayat sürdürdüğü sonucuna ulaşılabilir. Son erbainlerinden birinde Molla Câmî'nin *Çehel Hadis*'inin Farsça şerhine başladı. Bidlîsî bu şerhi ömrünün son zamanlarında kaleme aldığını eserin girişinde yazdığı "hayatımın kırk–elli senesini ilim faaliyetlerine harcamıştım"⁸⁹⁴ ifadeleriyle açıklar. "Bu fakir geçen zamandaki kusurlarını affettirmek için bu eseri kaleme almak istedi"⁸⁹⁵ sözleri ilmi faaliyetleri bir kenara bırakıp birtakım siyasi projelerin içine girmesini eleştirmeye ve pişmanlık duyduğunu dile getirmeye hala devam ettiği anlamına gelir. Nitekim benzer bir eleştiriyi birkaç yıl önce *Hakku'l-yakîn* şerhini kaleme alırken yapması Selim döneminde girdiği siyasetten, özellikle Çaldıran sonrasında omzuna yüklenen ağır siyasi sorumluluktan ve bütün bunlara rağmen hiçbir şey elde edememesinden duyduğu pişmanlıkla açıklanabilir. Yine buna 1512'de Şah İsmail'e intisap edememekten dolayı şimdilerde duymuş olabileceği pişmanlığı da eklemek mümkündür.

Her ne kadar girdiği siyaset ve politika sarmalında ilmi faaliyetlerden uzaklaştığını söylese de ilim aslında Bidlîsî'nin her şartta hatta savaşlar ve tehlikeli yolculuklar esnasında bile sürdürdüğü, asla vazgeçmediği bir faaliyetti. Örneğin her türlü yolculukta adeta yanında küçük bir kütüphane taşıdı. Bu kitapların çoğu kendisinin ve babasının telif ettiği kitaplardı. Kitap istinsah etmek için yüzlerce kilometrelik mesafeler katederek aradığı kitabın bulunduğu yere gitmesinden ve sahip olduğu kitaplar üzerindeki kendi mühürlerinden⁸⁹⁶ Tebriz'deki medrese yıllarından bu yana iyi bir kitap koleksiyoneri olduğu anlaşılmaktadır. Akkoyunlu sarayında iken tamamladığı *Münşeat*'ı, ta medrese yıllarında istinsah ettiği mecmuanın (Ragıp Paşa 919) da aralarında bulunduğu, intisabı öncesinde II.

⁸⁹⁴ İdris-i Bidlîsî, **Tercüme-i Çehel Hadis**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, nr. 130, vr. 2a/b.

⁸⁹⁵ İdris-i Bidlîsî, **Tercüme-i Çehel Hadis**, Lala İsmail, nr. 130, vr. 2a/b.

⁸⁹⁶ Ragıp Paşa 919'daki yazmada Bidlîsî'nin *el-râsîd li'l-feyzi'l-kudsî İdris bin Hüsameddin el-Bidlîsî* ve *el-mütevekkil 'ala Allah İdris* şeklinde iki farklı mühür kullandığı görülür. Bkz., İdris-i Bidlîsî, **Mecmû'a**, vr. 1a, 202a.

Bayezid'e verdiği birkaç kitabı Tebriz'den beraberinde getirmişti. 1511–12 kışında Mısır'da iken Kanısav Gavri'ye tasavvufi içerikli bir kitap, 1517'de yine Mısır'da Gülşenî'ye Kadı İsa ve Necmeddin Mesud'un divanlarını kitap takdim etmesine bakılırsa sürekli yanında kitap bulunduruyor, gittiği her yere beraberinde götürüyordu. Bu kitaplar arasında Mekke'de tashih ettiği *Heşt Behişt* nüshaları da vardı. Yine Çaldıran'ın ardından Tebriz'de iken babasına ait kitapları alıp yolculuğu boyunca yanında taşımış, üzerinde çalışmıştı.

Çehel Hadis şerhinin dışında bu dönemde başka kitap faaliyetlerine zaman ayırıp ayırmadığı pek bilinmemektedir. Bununla beraber bu dönemde üzerinde çalıştığı söylenen bir başka eser de *Selimşahnâme*'sidir. Selim tahta çıktıktan ve Bidlîsî'yi himayesine aldıktan sonra ondan saltanatını anlatan bir kitap yazmasını ve *Heşt Behişt*'e eklemesini istemişti. Bidlîsî ise *Heşt Behişt*'e eklemek yerine müstakil bir *Selimşahnâme* tertip etmenin daha uygun olacağını belirtmişti⁸⁹⁷. Bunun üzerine padişahın saltanat yıllarını perderpey müsveddeler şeklinde kaleme aldı. Muhtemelen *Selimşahnâme*'sini bölgede propaganda faaliyetlerine başladığı 1514'ten itibaren müsveddeler şeklinde kaleme almaya başlamıştı. Eseri, padişahın saltanat yıllarındaki hadiselerden çok kendisinin de bizzat katıldığı Selim'in İran ve Mısır seferlerine hasretmiş olması bu müsveddeleri bu seferlere katıldığı zaman kaleme aldığı hissini uyandırır. Her ne kadar oğlu Ebulfazl, babasının İstanbul'a döndüğünde bu müsveddeleri temize çekmekle meşgul olduğunu söylese de muhtemelen o bu işi yapmaktan vazgeçti. Çünkü gerçekten bu müsveddeleri temize çekip, sultana takdim etmek isteseydi, İstanbul'a gelişinden ölümüne kadarki üç yıl içerisinde bu işi rahatlıkla yapabilirdi. Diğer taraftan bu işi yapması için hiçbir neden yoktu. Zira Selim'in himayesinden çıkmış, ilişkileri bozulmuştu. Ölümünde yanında olmayan oğlu Ebulfazl'ın İstanbul'a geldiğinde bu müsveddeleri dağınık ve kaybolmuş bir şekilde bulması, telif edilebilecek bir evsafı taşımadığını belirtmesi üzerinde her hangi bir çalışma olmadığını işaret etmektedir. Nitekim eser dikkatle okunduğunda bütün metnin biri Ebulfazl diğeri de babası Bidlîsî olmak üzere iki ağızdan anlatıldığı görülür. Bu durum babasından kalan müsveddeleri de dikkate alarak metnin çoğunluğunun oğlu Ebulfazl tarafından kaleme alındığını teyit eder. *Selimşahnâme*

⁸⁹⁷ İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 66–68.

içerisinde Bidlîsî'ye ait kısımlar kendi ağzından hikâyeleri naklettiği kısımlardır. Örneğin İran seferi ve Mısır seferi ile bu seferlerin sonrasına ait anlatılar doğrudan Bidlîsî'nin ağzından aktarıldığı için bu kısımların geride bıraktığı müsveddeler arasında olduğu söylenebilir. Bidlîsî, Mısır seferi ile ilgili kısımları da Mısır'da bulunduğu esnada müsveddeler şeklinde kaleme almış olmalıydı. Bunu destekleyen en önemli kayıt Selim ile ilişkilerinin bozulduğu 1517 yazından sonra onun ağzından anlatıların birden bire kesilmiş olmasıdır. *Selimşahnâme*'de 1517 yazından sonraki hadiseleri oğlu Ebulfazl kendi ağzından aktarmıştır. Babasının Mısır'dan dönüşü ve Selim'in iktidarının sonuna kadarki hadiseleri Ebulfazl kendisi anlatır. Netice itibariyle babasından kalan müsveddelere eklemeler yapan Ebulfazl eseri ancak 1567 yılında tamamlayacaktı.

İstanbul'a gelişinden sonraki son üç yılını padişahın çevresinden uzakta, gözden düşmüş bir vaziyette bu tür ilmî faaliyetlerle geçirdi. Artık eskisi gibi padişahın himaye görmüyordu, kendisine herhangi bir görev ve paye de verilmemişti. İstanbul'da dervişane bir hayat sürerken “ömür sermayesini yoluna harcadığı” Selim 21–22 Eylül 1520'de vefat etti. Selim'in vefatından iki ay sonra da 6 Zilhicce 926/17 Kasım 1520'de 63 yaşındaki Bidlîsî vefat etti⁸⁹⁸. Geriye tamamladığı kitapları ile oğlunun yıllar sonra tamamlayacağı *Selimşahnâme*'nin müsveddelerini bırakmıştı. Bunların dışında medrese çağından itibaren yanında yetiştirdiği, bürokrasideki kariyer basamaklarını hızla tırmanan Rumeli defterdarlığı gibi yüksek Osmanlı bürokrasisine intisap etmiş bir de evlat bırakmıştı⁸⁹⁹. Öldüğünde

⁸⁹⁸ İdris-i Bidlîsî, *Şelimşahnâme*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2447, vr. 9a; Hemen hemen bütün muahhar kaynaklar onun Eyüp'te “İdris Köşkü” civarında medfun olduğu konusunda hemfikirdir. Abdülkadir Özcan konu ile ilgili makalesinde bu kaynakları kritik ederek Bidlîsî'nin mezar yerinin “İdris Köşkü”nde olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, “Eyüp Sırtlarında Tarihi Bir Mekân: İdris Köşkü Tepesi ve Sessiz Sâkinleri”, **Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan**, İstanbul 2013, s. 378–381. Bütün bunların yanında Eyüp'te Bidlîsî'ye atfedilen mezar taşında yer alan “*Kutbü'l-arifîn merhum ve mağfur İdris Efendi'nin ruhuna fatiha*” ibareleri bütün hayatı boyunca kalemiyeyi temsil eden, bir sufi hareketin sade bir takipçisi olmanın dışında hiçbir şekilde *kutb* olarak anılamayacak birisinin neden sufilerin sadece “*kutb*”luk makamına erişenlerine verilen *kutbü'l-arifîn* ünvanıyla anıldığını düşündürür niteliktedir. Diğer taraftan tarih taşımayan ve muahhar olduğu belli olan bu mezar taşında istisnasız bütün Osmanlı kaynaklarında Molla veya Mevlana İdris ya da İdris Münşi şeklinde anılan Bidlîsî'nin neden kendisi için hiçbir zaman kullanılmayan İdris Efendi ünvanıyla anıldığı cevaplanması gereken bir diğer sorudur.

⁸⁹⁹ Âşık Çelebi, Ebulfazl ile ilgili şunları yazmaktadır: “Medrese çağında iken Bursa'da sultan medresesinde Kadı Bağdadî'ye muid olmuşdur. Daha sonra Müeyyedzâde'den okuyub müstefid olmuşdur, mülazım olunca Halilî kazasker bulunub Molla İdris'e, düşmanlığından dolayı oğluna 25 akçe ile Bronik kazasın tevcih itmişdür. Müeyyedzâde tekrar kazasker oldukda terakkiler idüb hatırdan teliye ve terfiye itmişdür.” Bkz., Meredith-Owens, **Meşa'irü's-Şu'ara or Tezkere of Âşık**

oğlu Ebulfazl “Arap memleketlerinde bazı hizmet ve görevleri yerine getirdiğinden” yanında değildi ve yalnız bir şekilde öldü. Zira Ebulfazl, babası öldüğünde *Selimşahnâme* müsveddelerin “hırsızlar, ehil olmayan ve kıymet bilmeyen zevksiz kimseler” tarafından dağıtıldığını yazmaktadır⁹⁰⁰. Diğer taraftan müellife ait bazı eserlerin imparatorluk sınırları içinde uzak coğrafyalardan toplanması ölümünden sonra böyle bir “yağma”nın gerçekleşmiş olabileceğini düşündürebilir⁹⁰¹. Daha önce bahsi geçen kadı sicilinde Eyüb’de ikamet eden Ebülmevahib adında bir oğludan söz ediyor ve kendisi de *Selimşahnâme*’sinde ve Selim’e yazdığı Farsça bir raporda bu oğlu ile 1515’te Kürt beyleri ile birlikte Safevilere karşı yürüttüğü savaşlarda birlikte olduğunu hatta kendisinin Selim için yazdığı bilgilendirici mahiyetteki raporların aynısının oğlu Ebülmevahib tarafından da diğer bendelere yazıldığını⁹⁰² söylüyorsa da, Ebulfazl’ın babasının yalnız bir şekilde öldüğünü söylemesi meseleyi tartışmalı hale getirir⁹⁰³.

Çelebi, s.195b; Bidlîsî’nin geriye kalan tek evladı olan Ebulfazl’dan iki torunu vardı. Şeref Han, Galata’dan İstanbul yakasına geçmek üzere iken bindikleri kayığın batması sonucu ikisin de boğulup öldüğünden bahseder. Şeref Han’a göre Ebulfazl’ın başkaca erkek evladı olmadığı için Bidlîsî’nin nesli inkitaya uğramıştı. Bkz. Şeref Han Bidlîsî, **Şerefnâme**, c. 1, s. 344. Diğer taraftan Ebulfazl babasının ölümünden sonra bürokraside ilerlemesine bağlı olarak adına Tophane’de inşa ettirdiği evinde hayatının sonuna kadar yaşadı. Ayrıca bu evin yakınında inşa ettirdiği bir cami ve ona vakfettiği başkaca mülkleri de bulunuyordu. Ebulfazl’ın burada yaşadığını doğrulayan en önemli kayıt bir kadı sicilidir. 8 Şevval 966/14 Temmuz 1559 tarihli bu kayıta Ebulfazl’dan Tophane’deki evi civarında yaşanan bir hadiseden dolayı bahsedilmektedir. Bkz., **İstanbul Kadı Sicilleri Tophane Mahkemesi 2 (H. 966-967)**, vr. 37. Şevval 966/14 Temmuz 1559 tarihli 2 numaralı Tophane Mahkemesi kayıtlarında Tophane’de ikamet ettiğinden bahsedilmesi, aynı mahkemeye ait 6 numaralı sicilde Cemaziyelevvel 991/Mayıs 1583 tarihli kayıta kendisinden merhum şeklinde bahsedilmesi ve bu iki tarih arasındaki sicillerde ölümüne ve terekesine dair bir kaydın olmayışı onun hacca giderken Şam’da öldüğü fikrini doğrular niteliktedir.

⁹⁰⁰ İdris-i Bidlîsî, **Selim Şah-nâme**, s. 61.

⁹⁰¹ Örneğin Bidlîsî ve oğlu Ebulfazl’ın tek nüshası olan münşeatı hicri 1186/1772-73’te Şumnu’da bir sahaftan alınıp İstanbul’a getirilmişti. Münşeatı Şumnu’dan alıp İstanbul’a getirenin düştüğü not için bkz. İdris-i Bidlîsî, **Mecmû’a-i Münşeat**, İÜ. FY 906, vr. 3a. Bu bilgi, böyle bir yağmanın oğlu Ebulfazl’ın ölümünden sonra da olabileceğini düşündürebilir. Zira bugün müellif nüshası elimizde olmayan bazı eserleri, Ebulfazl zamanında eserlerinin yanında kaside ve mektuplarını oluşturan Bidlîsî’nin bu küçük arşivini de görmüş olmasından dolayı onun yakın çevresinden biri olduğunu düşündüğümüz Mehmed b. Bilal tarafından hicri 952 yılında istinsah edilmiştir.

⁹⁰² **Tsma**, e. 8333/1.

⁹⁰³ Şeref Han’ın da Ebulfazl’ın ölen çocuklarından sonra ailenin neslinin inkitaya uğradığından bahsetmesi Bidlîsî’nin bir başka erkek çocuğu olmadığını, olsa bile bahsi geçen Ebülmevahib’in daha erken ölen bir oğlu olabileceği gibi Ebülmevahib’in Ebulfazl’a verilen bir lakap olabileceğini de düşündürebilir. Diğer taraftan eğer gerçekten hayatta kalan bir başka kardeşi daha olmuş olsaydı Ebulfazl’ın Tophane’deki imaretlerinin vakıflarının mütevellisi olarak görülebilirlerdi Oysaki evâil-i Cemaziyelevvel 991/Mayıs 1583 tarihli bir kadı sicili ailenin vakfının mütevellisi olarak Hüsam b. Veli nazırı olarak da Mustafa b. Abdullah adında bir şahıstan bahsetmektedir. Bkz., **İstanbul Kadı Sicilleri Tophane Mahkemesi 6 (H. 966-991)**, s. 41-42.

Bidlîsî “koca bir ömür sermayesini hanedanın yolunda harcamış”, ancak hiçbir şekilde istediği şeyleri elde edememişti. Osmanlı sarayına ilk intisap ettiğinde kalemine ve inşa sanatındaki hünerine güvendiği için beklentilerini oldukça yüksek tutmuştu. Kalemîye kökenli olmasının yanında sağlam bir ilmiye temeline sahipti ve Osmanlı sarayında kalemîye kökenli iyi bir mevkie talipti. Bu beklentileri onu her zaman saray çevresindeki çeşitli güçlü hiziplerin hedefi yapacak, bu da sürekli olarak hamilerinin gözünden düşmesiyle sonuçlanacaktı.

Bidlîsî aslında izlediği siyasetten de anlaşılacağı üzere 16.yüzyılın ilk çeyreğinde Safevîler, Osmanlılar ve Memlûkler gibi birbirine rakip siyasi güçlerin kıyasıya mücadele ettiği politik bir sahanın bir ürünüydü. Bir bürokrat, tarihçi ve siyaset adamı olarak bu üç büyük imparatorluğun bu yüzyıla damgasını vuran Şah İsmail, II. Bayezid, Kanısav Gavrî ve Yavuz Sultan Selim gibi idarecileriyle bulunduğu konjonktöre göre farklı ilişkiler geliştirmişti. Patronaja dayalı bu ilişkiler genellikle bunlardan birinin himayesindeyken veya himayesine girme hazırlığındayken onun rakibi olan diğerini sert bir dille eleştirmek ve aşağılamak şeklindeydi. Bidlîsî tüm meslek hayatı boyunca böyle fırsatçı bir siyaset izledi. Örneğin II. Bayezid’in himayesinde iken eski hamisi olan Akkoyunları ve Memlûkleri, Şah İsmail’in himayesine girme hazırlığındayken Osmanlıları ve II. Bayezid’i, Selim’in himayesinde ise ağırlıklı olarak Şah İsmail’i ve 1511’de ziyaret edip büyük ihtiram gördüğü ve adına kitap telif ettiği Kanısav Gavrî’yi acımasızca eleştirip aşağılamak şeklinde değişken ve kendi menfaatini merkeze alan bir siyaset izledi. Bunu yaparkenki esas amacı bulunduğu yeri sağlama almak ve eski ilişkilerinden duyduğu pişmanlığı dile getirmektir. Bütün hayatı boyunca sahip olduğu kariyer ve mevki elde etme hırsı ve düşkünlüğü onu böyle bir davranışa itmiş olmalıdır. Ama sonuç olarak hiçbir şey elde edemedi.

Oğlu Ebulfazl, babasının ölümünden sonra onun ile ilgili yazdığı bu satırlarda, aslında Bidlîsî’nin tüm macerasını iyi bir şekilde özetlemiş gibidir:

Hazineler atalarımın telifleriyle doludur, onların eserleri her yerde meşhurdur. Şahın atalarının tarihini ihya etmek için babam eşsiz gayretler gösterdi. Sekiz sultan için bu hanedandan tıpkı cennet bahçesi gibi [*Heşt Behişt*] bir yadigâr bıraktı. Gel gör ki malı pazarda revaç bulmadı, kimse bu hurileri alıcı olmadı. Cahillerin katında onun şahane incileri katır boncuğundan daha değerlidir⁹⁰⁴.

⁹⁰⁴ İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-nâme*, s. 417–418.

III. BÖLÜM

BİDLİSİ'NİN TARİH YAZICILIĞI VE HEŞT BEHİŞT

Tezin üçüncü bölümü Bidlîsî'nin tarih yazımına odaklanmaktadır. Bayezid'in himayesi ve doğrudan kontrolü altında kaleme aldığı bu hanedan tarihi Timurlu tarih yazımı pratiklerinin Osmanlı sahasındaki en kapsamlı denemesi idi. Timurlu tarihlerini model alan bir tarihçi olması münasebetiyle eserin kaleme alınışına geçmeden önce okuyucuya bir fikir vermesi açısından Timurlu tarihleri ve tarih yazımı üzerinde durmak uygun bulunmuştur. Bu çerçevede Bidlîsî ile selefleri olan İlhanlı, Timurlu ve Akkoyunlu tarihçileri arasında tarih yazım mantığı ve üslup noktasında bir mukayeseye gidilmiş, buradan hareketle Bidlîsî'nin Timurlu ekolünü sürdüren bir tarih anlayışına sahip olarak bir geç-Timurlu tarihçisi olduğu görüşü desteklenmiştir. *Heşt Behişt*'in sekizinci cildi olan Bayezid'in saltanat yıllarına ayırdığı cilt esas alınarak eserin yazılı ve sözlü kaynakları analiz edilecek, halefleri tarafından bir kaynak olarak kullanılması incelenecektir. Bu bölümün ana hedefi Bidlîsî'nin hayatı boyunca taşıdığı Acem kimliği ile İran dünyasına ait bilgiyi Osmanlı dünyasına nasıl taşıdığı, başka bir ifadeyle 16. yüzyıl Osmanlı-İran dünyası arasındaki kültürel ve bürokratik hareketlerin bir halkası olarak bu kaynaşmaya neler kattığı olacaktır. Bidlîsî gibi bir kronik yazarının nasıl bir imparatorluk ideolojisi inşa ettiği üzerinde durularak, 16. yüzyıl İslam dünyasında evrensel egemelik iddialarına sahip rakip hanedanların tarih metinleri üzerinden yürüttükleri emperyal rekabette kronik yazarlarının rolü aydınlatılmaya çalışılacaktır. Bu bölümde üzerinde durulacak bir diğer konu da 16. yüzyılda Osmanlı ve İran dünyasında tarih yazımından tam olarak neyin anlaşıldığıdır. Bu soruya aranacak cevaplar ekseninde tarih ile edebiyatın henüz iç içe algılandığı bir dönemde *Heşt Behişt*'in nasıl bir tarihi temsil ettiği tartışılacaktır. Bir başka deyişle 16. yüzyıl Osmanlı entelektüel dünyasında modern anlamdaki tarihçinin ve tarih eserinin karşılığının tam olarak ne olduğu, bu tür eserleri kaleme alanların hangi saiklerle hareket edip, kendilerini ve eserlerini dönemin hâkim algısı içerisinde nasıl tanımladıkları olacaktır.

3. 1. 15. ve 16. Yüzyıllarda İran Tarih Yazıcılığı Geleneğine Bir Bakış

Timurlu İmparatorluğu'nun Maverâünnehr'deki yükselişi, doğuda yeni bir tarih yazıcılığı ekolünü de belirgin bir şekilde ortaya çıkardı. 15.yüzyılda görülen ve belagatı ön planda tutan edibane bir tarza sahip bu tarihçilik Semerkand ve Herat saraylarında kök saldı ve daha sonraki Akkoyunlu ve Safevî saray tarihçileri üzerinde büyük etki bıraktı⁹⁰⁵. Bidlîsî'nin de benimsediği Timurlu tarih yazıcılığı ekolü olarak bilinen bu ekol, İlhanlı dönemindeki İran saray tarihçiliği geleneği mirası üzerinde kökleşmişti. Bidlîsî'nin sürekli Timurlu tarihçilerini model aldığı vurgusu, bu geleneğin gelişim seyrinin takip edilmesiyle daha rahat anlaşılabilir.

Akkoyunlu ve Safevî tarihlerine model olan erken dönem İran tarihçiliği Cüveynî, Vassâf ve Muiniddin Yezdî'nin eserlerinde görüldüğü gibi üslup tumturaklığının en yüksek derecesine çıkmıştı⁹⁰⁶. Bu dönemin en iyi örnekleri Reşidüddin'in *Cami'ü't-Tevârih*'i ve Atamelik Cüveynî'nin *Tarih-i Cihângüşâ*'sı idi. Eserini 1260 yılında Hülagü'nün patronajı altında tamamlayan Cüveynî, methiyelerinde ve doğa olaylarını, mevsimleri betimlemede çok süslü ve formüle, olayları anlatırken veya bir bilgi aktarırken ise basit ve sade bir kullandı. İlhanlı saray tarihçisi Cüveynî ile beraber İran tarih yazıcılığındaki sade anlatım ve basit üslup terk edildi. Cüveynî, gerçekliğin anlaşılabilmesi kaygısını taşımaksızın tarihsel anlatıyı stilist bir kalıba dökerek, en küçük bir detayın ve sahnenin sözlü betimlenmesinde aşırıya kaçarak ve somut detayları ve sahneleri gerçek anlatımdan çok uzak tutarak nesirdeki tumturaklı anlatımı doruk noktasına taşıdı⁹⁰⁷. Eserini 1303'te Gazan Han'a (ö. 1304) takdim eden Vassâf da Cüveynî'nin bu geleneğini devam ettirdi ve bir adım daha öteye giderek süsü aşırı dereceye taşıdı. Öyle ki bütün detaylar stilize bir şekilde sunulan anlatım formatının içinde kayboldu. Olayı doğrudan anlatmak yerine onu stilize bir yoldan verdi. Vassâf'ın bu tarzı oldukça etkileyiciydi. Bidlîsî gibi İran dünyasında yetişmiş bir bürokrati etkilemesi şurada

⁹⁰⁵ John E. Woods, "The Rise of Timurid Historiography", *Journal of Near Eastern Studies*, sy. 46/II (1987), s. 82.

⁹⁰⁶ Felix Tauer, "Timurlular Devrinde Tarihçilik", Çev. A. Ateş, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, sy. 29 (1965), s. 49.

⁹⁰⁷ İlker Evrim Binbaş, *Sharaf al-Din Ali Yazdi: Prophecy, Politics and Historiography in Late Medieval Islamic History*, University of Chicago, yayınlanmamış doktora tezi, Chicago 2009, s. 228.

dursun 16. yüzyıl Osmanlı tarih yazıcılığını dahi etkiledi ve bu etki yüzyıl sonuna kadar devam etti. Vassâf'ın bu eseri Osmanlı dünyasında o kadar çok benimsendi ki bir müddet sonra dili ve üslubunu anlamakta güçlük çeken Rumî okurlar için Vassaf'ın metnini anlama kılavuzları hazırlanmaya⁹⁰⁸, Mirhond'un *Ravzatü's-Safa*'sından sonra en fazla istinsah edilen ve okunan eser haline gelmeye başladı⁹⁰⁹. Hatta bu çalışmalardan birisi Bidlîsî'nin oğlu Ebulfazl'ın yaptığı özet Vassaf tarihi tercümesiydi⁹¹⁰. Vassâf'ın bu etkileyici tarzı Muinüddin Yezdî'nin Muzafferî hanedanına sunduğu *Mevâhib-i İlahî* (t.1365) adlı eserinde de kendisini gösteririr. Yazdıkları tarihler daha sonraki dönemlerde yazılacak tarihlere adeta model olan Cüveynî de Vassâf da İlhanlılar döneminde saray arşivi dökümanlarına rahatlıkla ulaşabilen yüksek dereceli memurlardı⁹¹¹. Bu deneyim onlara etrafı iyi gözlemleme ve olayları iyi anlama fırsatı vermişti.

İlhanlılarla başlayıp Timurlularla altınçağını yaşayan bu ekol, evrensel, hanedan, yerel ve biyografi türünde farklı farklı tarih yazıcılığı modellerini de yarattı. Bu dönemde verilen ürünler gelecek yüzyıllarda verilecek eserler için bir standart oluşturdu. Sanat ve bilimin Timurlu hanedan üyeleri ve yöneticilerinin himayesi altında olması bu türden entelektüel faaliyetlerin devam etmesinde önemli bir rol oynadı. 15.yüzyılın ikinci yarısından sonra Semerkand ve Herat da Timurlu dönemi entelektüel merkezlerden biri haline geldi. Herat ekolünün takipçisi Safevi kronik yazarı Hondmir'in dedesi Mirhond *Ravzatü's-Safa* adlı belagatli eserini Herat'ta Ali Şîr Nevâî'nin patronajı altında tamamladı. Timurlu tarih yazıcılığı ekolü doğu İran'daki ve Maverâünnehr'deki bilginlerin sayesinde olgunluk çağına ulaşabildi ve ulema hareketliliği sayesinde başka coğrafyalarda filizlendi⁹¹².

Timurlular döneminde özellikle Şahrüh zamanında saraydaki zengin hamiler sayesinde Mevlana Nizâmüddin Ali Şâmî, Muinüddin Natanzî ve Hafız Ebrû gibi

⁹⁰⁸ Eser için bkz., Muhammed Mehdi b. Muhammed Nasır Han Astarâbâdî, **Risâle fi hall-i müşkilât-i Vassâf**, TSMK. H. 1569.

⁹⁰⁹ Vassâf'ın *Tecziyetü'l-Emsâr*'ı İstanbul kütüphanelerinde 56 adet kopyasıyla en çok okunan Farsça tarihler arasında ikinci sıradaydı. Bkz., Felix Tauer'den nakleden İraj Afshar, "555 Nuskhe-e Farsi-e Tarikh dar Ketabkhaneha-e Istanbul", **Name-e Baharestan**, sy. 1(1379), s. 85–98.

⁹¹⁰ Ebulfazl Mehmed Efendi ed-Defterî, **Tercüme-i Hulasa-yı Tarih-i Vassâf**, Ali Emiri, AEth 619.

⁹¹¹ Charles Melville, "Historiography V. Mongol Period, **Iranica XII** (2004), s. 351.

⁹¹² Maria Szuppe, "Historiography V. Timurid Period, **Iranica XII** (2004), s. 356–363.

birçok saray tarihçisi birden fazla tarih kaleme aldı⁹¹³. Ancak bunlardan hiçbiri Şerefüddin Ali Yezdî'nin *Zafernâme* adlı eserinin şöhretini yakalayacak derecede bir eser vücuda getiremediler. Mevlana Şerefüddin Ali Yezdî eserini Şahruh'un ikinci oğlu İbrahim Sultan'ın himayesinde 1424–25 yılında tamamladı. Cüveynî'nin *Tarih-i Cihângüşâ*'sının iyi bir taklidi olan bu eser⁹¹⁴ belagatı ön plana çıkaran tarzı ve üslubuyla Timurlu döneminde kaleme alınan diğer eserlerden daha itibarlı bir mevkie geldi. Zira Timur kendi döneminde saray tarihçilerinden anlaşılması kolay, belagattan arınmış bir tarih yazmalarını istediğinden üslupta sınırlama yoluna gidilmişti. Şahruh döneminde bu üslup sınırlaması olmadığından Yezdî'nin kitabı çok tanındı, sıklıkla okundu ve defalarca istinsah edildi. Yüksek saray tarihçiliği üslubunda Farsça üç tarihi eser arasında Vassaf'ın ve Muiniddin Yezdî'nin eserinin yanında son yerini aldı⁹¹⁵. Erken 16. yüzyıl Horasan ve Maverâünnehr tarihçileri Timurlu tarih yazıcılığı geleneğini aynen taklit ettiler. Timurun fetihleri ve bu fetihlerinin anlatıldığı olağanüstü tumturaklı eserler Maverâünnehr, Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan'daki tarihçiler için bir model oldu. Bu geleneği taklit eden ve aynı ortak mirası tevarüs ederek eser kaleme alan tarihçiler Akkoyunlu, Safevî, Babür, Osmanlı ve Özbek coğrafyasında varlıklarını devam ettirdiler⁹¹⁶.

Bu Timurlu ekolü tüm Maverâünnehr, Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan'da olduğu gibi batıdaki Akkoyunlu saray tarihçilerini de cezbetti⁹¹⁷. İlhanlı ve Timurlu saraylarıyla özdeşleşen bu tarih yazıcılığı, daha sonra aynı çerçeve ve üslupla yazılacak olan *Kitab-ı Diyarbakriyya* ve *Tarih-i Alem Aray-ı Amini* gibi Akkoyunlu hanedan tarihlerine de ilham kaynağı oldu. Onlar her ne kadar eserlerini Herat yerine Diyarbekir ve Tebriz'de kaleme aldysalar da Herat merkezli Timurlu ekolününün büyümlü etkisine kapılmaktan kurtulamadılar. Ebubekr-i Tihranî'nin *Kitab-ı Diyarbakriyye* ve Fazlullah ibn Huncî Isfahanî'nin *Tarih-i Alam Aray-ı Amini* adlı eserleri daha sonraki Safevî tarihçilerinin erken dönem için kullanacağı Herat

⁹¹³ Timurluları bilim ve sanatı himayesi için bkz. Subtelny, "Socioeconomic Bases of Cultural Patronage Under the Later Timurids", s. 479–505.

⁹¹⁴ Woods, "The Rise of Timurid Historiography", s. 101.

⁹¹⁵ Tauer, "Timurlular Devrinde Tarihçilik", s. 49,60.

⁹¹⁶ Sholeh A. Quinn, **Historical Writing During The Reign of Shah 'Abbas: Ideology, Imitation and Legitimacy in Safavid Chronicles**, University of Utah Press 2000, s. 127.

⁹¹⁷ Quinn, **Historical Writing During The Reign of Shah 'Abbas: Ideology, Imitation and Legitimacy in Safavid Chronicles**, s.23–24.

ekolünün ürünleriydi. Örneğin Fazlullah ibn Ruzbihan kendisinin bulunduğu tarihçiler kategorisine Cüveynî, Vassaf ve Muinüddin Yezdî'yi de ekler⁹¹⁸. Bu Akkoyunlu hanedan tarihleri aynı zamanda İlhanlı ve Timurlu tarih yazıcılığı geleneğinin devamlılığını da destekler nitelikte üsluba, kişisel deneyimlere ve sözlü anlatımlara dayanmaktadır⁹¹⁹.

Sultan Yakub'un saray tarihçisi ve münşisi, aynı zamanda Bidlîsî'nin de mevkidaşı olan Fazlullah ibn Ruzbihan da Akkoyunlu hanedan tarihini aynı İlhanlı ve Timurlu saray tarihçilerinin tumturaklı üslubuyla kaleme aldı. “Sözü renkledirmek, manayı canlandırmak” kaygısıyla hareket ederek ayetler, hadisler ve Arapça-Farsça şiirlerle belagati ön plana çıkardı⁹²⁰. Kitabının dibâcesinde Cüveynî ve Vassâf'ı nesirdeki hünerlerinden dolayı zamanın yegânesi olarak tanıtarak aslında onların üslubunu model aldığını belirtir. Mevlana Muinüddin Yezdî ve Şerefüddin Ali Yezdî, nesirdeki söz tatlılığı (*cezâlet-i ma'ani*) ve istiare sanatının ustaları olmaları ve metinlerini bu şekilde inşa etmelerinden dolayı Fazlullah'ın model aldığı diğer iki saray tarihçisiydi⁹²¹.

Bidlîsî de Akkoyunlu sarayında bulunması dolayısıyla tüm diğer erken 16. yüzyıl saray tarihçileri gibi estetik ve güzellik kaygısının ön planda tutulduğu Herat merkezli Timurlu tarihçiliğinin tesiri altında kalarak seleflerinin üslubunun taklitçisi oldu. Tüm diğer İlhanlı ve Timurlu tarihlerini okuma fırsatı bulmuş, Ruzbihan'ın Timurlu tarihlerini model alarak yazdığı hanedan tarihinin yazımına, onun üslubuna yakından tanık olmuştu. Sarayda bir münşi olarak inşa sanatındaki belagatini ve maharetini aynı tarzda tarih yazıcılığına da aktaracaktı. Tarih yazımında böyle tumturaklı bir üsluba sahip olmasında İlhanlı ve Timurlu tarihçiliğinin yanında onun münşi olmasının da büyük etkisi vardı. Bu tarz tarihçilik kariyerine daha Akkoyunlu sarayında iken tıpkı Timur'un fetih ve seyahatlerinin anlatıldığı *ruznâme* tarzındaki birkaç eserle başladı. Bunlardan ilki, birinci bölümde detaylı bahsedildiği gibi hamisi Sultan Yakub'un, Mugan Yaylağı'na gidişi vesilesiyle kaleme aldığı ve sultana takdim ettiği *Risâle-i Reb'ü'l-ibrâr* adlı eserd. Berda', Bakü ve Şirvan seyahatlerini anlatan ikinci küçük eserini Timur'a yazılan bu ruznameleri taklit ederek *Risâle-i*

⁹¹⁸ Melville, “Historiography V. Mongol Period”, s. 351.

⁹¹⁹ Melville, “Historiography V. Mongol Period”, s. 352–353.

⁹²⁰ Fazlullah ibn Ruzbihan, *Tarikh-i Alam Aray-i Âmini*, s. 58.

⁹²¹ Fazlullah ibn Ruzbihan, *Tarikh-i Alam Aray-i Âmini*, s. 87–88.

Hazâniye adı altında topladı. Tıpkı meşhur İlhanlı ve Timurlu tarihçileri gibi hamisinin bu seyahatlerini tumturaklı bir dil ve stilize bir üslup kullanarak yazmıştı. Belagatin öne çıkarıldığı, söz sanatlarının anlamı neredeyse muğlâk hale getirdiği bu eserler bu tarz tarihçilikte verdiği ilk başarılı denemelerdi⁹²². Böylece daha kariyerinin başında iken ileride bu tarzda daha iyi eser yazmaya aday olduğunu ispat etmiş oldu. Bu haliyle bakıldığında Cüveynî'den Vassâf'a, Muinüddin Yezdî'ye, Şerefüddin Ali Yezdî'ye, Fazlullah ibn Ruzbihan'a, Bidlîsî'ye ve Gıyasüddin Hondmir'e kadar uzanan bir üslup sürekliliği ve tarih yazıcılığı geleneği devamlılığı göze çarpar.

گر بمدح خاندانت نام وصافی برم
خود ستایی باشد اندیشه امر محال*

3. 2. Bir Geç-Timurlu Tarihi: Heşt Behişt

II. Bayezid'in, 1504 yılında Bidlîsî'den, yazacağı hanedan tarihinin “belâgat üslûplu, avam ile havass nezdinde beğenilecek letafet ve zerafete sahip⁹²³” bir eser olmasını istemesi ileride tartışılacağı gibi aslında, padişahın tarih yazımına doğrudan müdahalesinden başka bir şey değildi. Padişahın hanedan tarihi yazımındaki üslup değişikliği; yani Timur'un büyük fetihlerinin anlatıldığı Timurlu tarihlerine benzer meth ve övgünün öne çıktığı hanedan tarihlerinin Osmanlı hanedanı için de yazılması isteği aslında Osmanlı tarih yazıcılığında yeni bir dönemin de başlangıcı olacaktı. Bidlîsî, sultanın yazılacak hanedan tarihi ile ilgili kendisine söylediklerini şöyle aktarır:

Sultan bu telifatın Çingizhanlı sultanların fasih üslûplu kitapları ve beğenilmiş tarihleri gibi olması için, kitabın temelinin o yönde atılması ve bu çok sağlam olan güzel tasnifin süslemeleriyle o şekilde uğraşılmasının gerekli olduğu yönündeki çok müjdeli işaretini göstermişti. Kuşkusuz Çingizhanlı tarihlerinin cümlesinden en meşhuru ve en belîği Vezir Ata Melik Cüveynî'nin tarihidir. Pak karakterin kalbinden olan o beş kitaptan sonra,

*Senin hanedanını methederek Vassâf'ın şöhretini alacağımı söylesem yine kendimi methetmiş olurum.

⁹²² Buna örnek olarak Bidlîsî, güneşin güney yarım küreye dönüşü ve Sultan Yakub'un kışlağa gitmeye niyetlendiğini şu tumturaklı dil ile ifade eder: “Gök cisimlerinden oluşan ordunun şehinşahi, göklerdeki tahtın hüsvi [güneş] kuzeydeki dağların tepesinde bulunan yaylağından çıkıp daha sıcak bir iklime ve güneydeki kışlağına gitmeyi arzuladığı bir zamanda zamanın kutlu sultanı da sonbahar bağının işretgâhını bağın gençlerinin salınarak gezdiği bir meclise çevirmişti.” İdris-i Bidlîsî, *Risâle-i Hazaniye*, vr. 243b.

⁹²³ Genç, *Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi*, s. 30.

zamanın en eşsizi Mevlânâ Abdullah Vassâf'tır. Ondan sonra muayyen tarihlerin meşhurlarından da zâtlar vardır. Latifeler yazan kalemîyle Muzafferî sülalesinin haberlerini yazmada zamanın en fâzılı Mevlânâ Mu'ineddin Yezdî'dir. Ondan sonra Mevlânâ Şerefüddin Ali Yezdî'nin yegâne fikirlerinin izlerinden olan eseri, *Tarih-i Zafernâme-i Timurî* vardır⁹²⁴.

Görüldüğü gibi Bidlîsî de tüm diğer Akkoyunlu ve Safevî tarihçileri gibi İlhanlı ve Timurlu tarihçilerini model alarak, onların eserlerinin yegâneliğine atıfta bulunarak geleneği bozmamış ve kendi eserinin üslubunun nasıl olacağının çerçevesini de çizmiştir. Bu Osmanlı hanedan tarihi, sultanın isteği üzerine Timur'un methedildiği, fetihlerinin hayranlıkla anlatıldığı ve azametinin sergilendiği tarihler gibi olacak; yani şimdiye kadar Osmanlı tarih yazıcılığında pek alışık olmayan sadece Osmanlı padişahların methinin esas alındığı bir tarza sahip olacaktı. Bidlîsî'nin üslubundan dolayı övdüğü bu tarihçiler Fazlullah ibn Ruzbihan'ın dibacesinde model aldığı tarihçilerin aynısıydı. Dolayısıyla Bidlîsî'nin, bu üslup konusunda mevkidaşı olan Fazlullah'tan büyük ölçüde etkilendiği söylenebilir.

Estetik kaygılarla hareket eden Bidlîsî'nin model aldığı bu tarihlerin üslubuna bir göz atacak olursak şu sonuçları çıkarabiliriz: Cüveynî'nin *Cihângüşâ*'sının hemen hemen her yerinde seci, tecnis gibi edebi sanatlara, ayet ve hadisler ile Arapça ve Farsça şiirlere sıklıkla rastlanır. Vassaf'ın *Tecziyetü'l-Emsâr* adlı eseri Cüveynî'nin *Cihângüşâ*'sının takipçisidir. Vassaf da kitabında yoğun söz sanatları ve yorucu ibarelerle Arapça ayetler ve şiirlerle aşırıya kaçmış, okuyucunun anlamakta güçlük çekeceği şekilde eseri doğal halinden çıkarmıştır. Vassaf eserinde asıl amacının secili, belagat dolu bir kullanmak olduğunu olayları sadece kuru bir dille anlatmak olmadığını itiraf etmekte, eserinin Cüveynî'nin işini tamamlar bir halde olduğunu iddia etmektedir. Vassaf kendi hünerini dile ve edebiyata olan vukufunu göstermek maksadıyla bu yola başvurmuştur. Bu şekilde tarihsel noktaları söz sanatlarına ve belagate feda etmiştir⁹²⁵. Şerefüddin Ali Yezdî *Zafernâme*'sini Cüveynî'nin eserinin taklit ederek münşiyane bir üslupla yazmış, söz sanatları, belagat ve şiirlere boğdu. Yezdî'nin çağdaşları ve halefleri olan saray tarihçileri onun bu üslubunu

⁹²⁴ Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 31.

⁹²⁵ Nemat-Allah Ali Muhammadi, "Barrasi-e muhteva-e Hasht Behisht-e Bidlîsî dar moqayese ba se manba-e asli Jahan-gushay-e Juvayni, Tarikh-e Vassaf va Zafarnâme-e Ali Yazdi", **Name-e Tarikh-Pazhuan**, sy. 22 (1389), s. 142–144.

beğenmişlerdi. Kitabını yazarken yettiği ölçüde arşiv belgelerinden ve Timur'un münşilerinin kayıtlarından ve tanıklardan yararlanmıştır. *Zafernâme* tarzı ve üslubu itibariyle baştanbaşa Timur ve seleflerini öven bir kitaptı. Yezdî, Arapça Farsça şiirler, secili ibareler ve belagatten istifade ederek bir taraftan nazm ve nesirdeki hünerini sergilemek diğer taraftanda hafızalara kazınacak bir Timur imajı yaratmak gayesiyle hareket etmiştir⁹²⁶.

Farsça yazılan ve kendisinden sonra da tarihçiler tarafından da model alınan *Heşt Behişt* Timur döneminde yazılmış hanedan tarihlerini ve içeriğin ve tarihsel olayların ikinci plana atılıp görünüş ve üslupta mükemmeliyeti arayan Timurlu tarih yazıcılığını hatırlatmaktadır. Bidlîsî'nin bu meşhur eseri, aslında üslup ve metot açısından gıpta ile bakıp övdüğü selefleri olan Cüveynî, Vassaf ve Yezdî'nin eserlerinin bir taklidi niteliğindedir. O, eserinin "sûret ve mânâ yönünden ve her cihetten o hoş kitaplara denk olması"nı isteyerek açıkça onları model aldığını belirtmektedir⁹²⁷. Ancak hemen belirtilmelidir ki umumi bir tarih değil de hanedan tarihi olması eseri kategori olarak diğerlerinden ayırır. Örneğin bazı geç-Timurlu tarihçileri *Câmi'ü't-Tevârih* ve *Ravzatü's-Safa* gibi umumi tarihleri model alarak umumi tarihler kaleme alırken Bidlîsî ve selefi Ruzbihan, Yezdî'nin hanedan tarihini model almışlardı⁹²⁸.

Mukaddimesinde sadece İlhanlı ve Timurlu tarihçilerinden bahsetmesi *Heşt Behişt*'in tarz olarak bir Timurlu tarihi şeklinde değerlendirilmesi için yeterli miydi? Daha başka bir deyişle Bidlîsî'ye Timurlu tarihçileri içinde yer vermek hangi nitelikleri taşımasını gerektiriyordu?

Her şeyden önce Timurlu tarih yazıcılığı, takipçileri tarafından sürdürülen, Bidlîsî'nin de uyduğu ayırt edici bazı pratiklere sahipti. Buna göre birbirlerini model almaları, tarihin faydalarını zikretmeleri, şecere bahisleri ve rüya anlatıları en temel ortak özelliklerdi⁹²⁹. Mirhond ve Ruzbihan gibi tarihin faydalarına eserinin girişinde genişçe yer ayırması, kendisinden önceki İlhanlı ve Timurlu tarihini model alması, Osmanlı hanedan şeceresine özel bir önem atfetmesi Bidlîsî'nin bu geleneğe sıkıca

⁹²⁶ Muhammedi, "Barrasi-e muhteva-e Hasht Behisht-e Bidlîsî", s. 145–147.

⁹²⁷ Genç, *Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi*, s. 32.

⁹²⁸ Quinn, *Historical Writing During The Reign of Shah 'Abbas*, s. 24–25.

⁹²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Sholeh A. Quinn, "The Timurid Historiographical Legacy: A Comparative Study of Persianate Historical Writing", *Society and Culture in the early modern Middle East Studies on Iran in the Safavid Period*, Ed. Andrew J. Newman, Leiden-Boston 2003. s. 19-31.

bağlı olduğunu gösterir. Bu ayırtedici özellikler dışında başka ortak özellikler de vardı. Örneğin yazılacak eserin dibacesinde, model alınan kitaplardan bahsedilmesi yani birbirlerini model almaları Timurlu tarihçiliğinin vazgeçilmez bir kaidesi idi. Sadece Fazlullah ibn Ruzbihan ve Bidlîsî değil erken dönem Safevî tarihçilerinden *Fütûhât-ı Şâhî*'nin yazarı İbrahim Eminî ve *Habibü's-Siyer*'in yazarı Gıyasüddin Hondmir gibi tarihçiler de hem içerik hem de üslup açısından Timurlu tarihlerini örnek aldıklarından açıkça bahsederler⁹³⁰. Timurlu tarihçiliğinin bir diğer ayırt edici özelliği de bu ekolü takip eden her bir tarihçinin selefine ait model aldığı tarihin üslup ve içerik yönünden bir adım ötesine geçtiğini, onun eksikliklerini tamamladığını iddia etmesiydi. Örneğin Vassâf Cüveynî'yi, Fazlullah Yezdî'yi, Bidlîsî ise bütün bu tarihleri metot ve üslup yönünden tamamladığını ve onlardan bir adım öne çıktığını yazar.

Bütün İlhanlı ve Timurlu tarihçilerinde olan aşırı bir özgüven, kendini beğenip diğerlerini küçümseme ve üstünlük ruh halinin Bidlîsî'ye de tevarüs etmiş olduğu görülmektedir. Hatta öyleki Bidlîsî de görülen kendini beğenme ve verdiği eserleri eşsiz olarak tanıtip, rakiplerini küçümseme durumunun II. Bayezid'in himayesinde iken onun başının ağrımaya yol açtığından bahsedilmişti. Bidlîsî'nin kişiliğine sinmiş olan bu azamet gösterisi aynı ekolün takipçileri olan hem selef hem de muasırlarında görülür. Örneğin Hondmir, kendisini eşsiz bir şair ve tarihçi olarak tanıtırken “kaleme alacağı tarihin, Yezdî'yi dahi hacil edeceğini” söyleyecek kadar iddialıdır. Bu haliyle Bidlîsî ile kendisi gibi münşi kökenli olan Hondmir'in bu azamet gösterisi birbirine çok benzemektedir. Hondmir de tıpkı Bidlîsî gibi kendisini “söz bostanının yegâne bülbülü” olarak takdim eder⁹³¹.

Bidlîsî'nin, *Heşt Behişt*'in mukaddimesinde açtığı üslup tartışmaları, Timurlu tarihçilerinin üslup kaygılarıyla örtüştüğü hakkında fikir vermektedir. O, üslubundan, mananın muğlâklığından ve aşırı belagatinden dolayı kendisini eleştirenlere karşı “tafsilâtlı olan cümlelerin kısaltılması ve özetlenmesinin övülecek şeyler olmadığını söyleyerek mananın şirin ve sözün tatlı olmadığı yavan metinlerin padişahların tarihine yakışmayacağını” ileri sürerek içerikten çok görünüm ve manayı

⁹³⁰ Sholeh Quinn, “Historiography V. Safavid Period”, *Iranica XII* (2004), s. 363.

⁹³¹ Mahdi Farhani Monfared, *Payvand-e siyaset va farhang dar asr-e zeval-e Teymuriyan va zuhur-e Safavîyan*, Tehran 1382, s. 367–369.

önemsediğini belirtir. Belâgatten uzak, fasih olmayan hûlâsa şeklinde yazılmış Osmanlı hanedan tarihlerini yavan eserler olarak addedip bunları zikretmeye değer bulmayarak şimdiye dek yazılan Türkçe tarihleri küçümsemiştir⁹³².

Heşt Behişt ile buna model olan İlhanlı ve Timurlu tarihleri arasında üslup ve içerik yönünden oldukça fazla benzerlikler vardır. Bu benzerliğin temelinde Bidlîsî'nin model aldığı bu tarihleri bir taslak olarak önüne koyması, bu metinlerdeki Moğol meşruiyeti ve nosyonunu silerek yerine Osmanlı nosyonunu ekleyip Osmanlı ideolojisini temellendirmesi yatmaktadır. Örneğin Yezdî, nasıl *Zafername*'sini Nizamüddin Şâmî'nin *Zafername*'sini model alarak kaleme alarak, ancak buradaki Çingizî referansları çıkarıp yerine Timurî meşruiyet ve nosyonu yansıtan İslamî referansları yerleştirmişse⁹³³ Bidlîsî de model aldığı *Zafername*'deki Timurî meşruiyeti ve nosyonu çıkararak yerine Osmanlı meşruiyeti ve nosyonunu yerleştirdi. Yine Yezdî nasıl Timur'u İslam'ın koruyucusu, dinin ve peygamber sünnetinin yayıcısı olarak görüyorsa Bidlîsî de aynı misyonu Osmanlı padişahlarına biçti. Timurlu tarihçilerinin bir Timur imajı yaratma çabası Bidlîsî de bir Osmanlı padişahı imajı yaratma ile karşılık bulmuştur. Yezdî de tıpkı selefleri Nizamüddin Ali Şâmî ve Hafız Ebru gibi Şahrûh'un dünyaya gelişini peygamberin müjdelediği *müceddid* olarak tanımladı⁹³⁴. Bidlîsî ise bu müceddedlik olgusunu tarihinde Osman Bey ve II. Bayezid için kullanmıştı. Ona göre Osman Bey, Moğol istilasından sonra hicretin 700. yılında ortaya çıkan bir müceddid II. Bayezid ise hicretin onuncu asrının başında ortaya çıkan bir diğer *müceddid* idi⁹³⁵. Bu haliyle Bidlîsî'de de tıpkı Timurlu tarihçilerinde olduğu hamilerini ve hamilerinin atalarını *müceddid* olarak tanıtmaya gayreti vardır.

Timurlu tarihçiliğinin bir diğer özelliğinin bu ekolün takipçilerinin tarih yazma meşruiyetini seleflerinin tamamlamamış oldukları işleri tamamlama onların eksikliklerini giderme üzerine kurdukları bilinmektedir. Yezdî eserinin dibacesinde şimdiye kadar Timur adına birçok kroniğin yazıldığını ancak bunlardan hiçbirinin mufassal olmadığından bahsederek kendi eserinin bir yönüyle seleflerinkinden

⁹³² Genç, *Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi*, s. 30–31.

⁹³³ Quinn, "The Timurid Historiographical Legacy: A Comparative Study of Persianate Historical Writing", s. 19–20.

⁹³⁴ Woods, "The Rise of Timurid Historiography", s. 105.

⁹³⁵ Genç, *Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi*, s. 164.

farklı olduğuna işaret eder. Farsça yazdığı şiirinde bu durumu “Gerçi şimdiye kadar birçok fazıl ve beliğ, sultanların tarihlerini hem nazm hem de nesir olarak yazmışsa da kimse en başından beri hikâyeleri ayrı ayrı ele alarak yazmamıştır”⁹³⁶ şeklinde ifade eder. Bu konuda en az Yezdî kadar iddialı olan Bidlîsî, açıkça Yezdî’yi taklit etmiştir. O, tarih yazma görevini deruhte ettiği zaman Osmanlı topraklarında şimdiye dek doğru dürüst bir eser vücuda getirilmediğinden, var olanların ise Türkçe ve hülâsa şeklinde yazılmış, belagatin olmadığı bir takım yavan efsaneler olduğundan bahsederek yazacağı tarihi bunlardan ayırmaktadır⁹³⁷. Kısacası Bidlîsî de diğer Timurlu tarihçileri gibi seleflerinin tarihlerini kusurlu ve yetersiz görerek kaleme alacağı tarihi meşru bir zemine çeker.

Timurlu tarihçiliğinin bir diğer önemli özelliği dibacelerde eseri kaleme alırken bizzat gördüklerini ve duyduklarını eserlerine kaydettiklerini belirtmeleridir. Yezdî ve Ruzbihan gibi Bidlîsî de bu geleneği devam ettirmiştir. Hem Bidlîsî hem de Ruzbihan, Çingiz’in tarihinin anlatıldığı Cüveynî ve Vassaf’ın eserlerini mana ve üslup yönünden model aldıklarını, zalim olarak niteledikleri Çingizhanlıları anlatan eserlerin içeriğini değil üslubunu övdüklerini temkinli olarak dile getirirler. Daha başka bir ifadeyle İlhanlı ve Timurlu tarihçilerinin eserlerinin içeriğinden değil de üslubunun getirdiği şöhretinden faydalanmak istediler. Bunu yaparken onların Moğol nosyonunun yerine kendi nosyonlarını ikame ettiler. Örneğin Ruzbihan kitabının Cüveynî’nin kitabından daha üstün olacağı iddiasında bulunur. Çünkü ona göre hamisi Yakub, Çingiz Han gibi kan dökücü birisi değildir. Kitabını üstün yapacak şeyin böyle bir üslupla adil bir padişahın hikâyesini buluşturmak olduğunu ileri sürer⁹³⁸. Bidlîsî’nin de bu noktada Moğollara bakışı seleflerinden farklı değildir. *Heşt Behişt*’in Yezdî, Vassaf ve Cüveynî’nin eserlerinden daha üstün olacağını Osmanlı padişahlarının tarihini konu edinmesine dayandırır. Moğolları ve Çingiz’i zalim ve kan dökücü bir hükümdar olarak resmederken erken dönem Osmanlı kroniklerinin Timur’a bakışından biraz daha farklı bir Timur imajı çizer⁹³⁹. Eserini Bidlîsî’den yaklaşık yarım asır sonra kaleme alan Hoca Sadeddin de Yezdî’nin tarihi ile *Heşt*

⁹³⁶ Binbaş, **Sharaf al-Din Ali Yazdi**, s. 291–292.

⁹³⁷ Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 31.

⁹³⁸ Fazlullah ibn Ruzbihan, **Tarikh-i Alam Aray-i Âmini**, s. 72–74.

⁹³⁹ Bu konuya bu bölüm içerisinde ayrıntılı olarak değinilecektir. Ayrıca ilk Osmanlı kroniklerine yansıyan menfi Timur imajı için bkz., Feridun Emecen, “İlk Osmanlı Kroniklerinde Timur İmajı”, **Prof Dr. İsmail Aka Armağanı**, İzmir 1999, s. 27–36.

Behişt'i karşılaştırarak Yezdî'yi zalim bir hükümdarın övgüsünü yapmakla itham eder ve adil İslam sultanlarının meth ve senasını yapması açısından *Heşt Behişt*'in daha üstün olduğunu dile getirir⁹⁴⁰.

Timurlu tarih yazıcılığı modelinin takipçisi olan Bidlîsî tıpkı selefleri gibi eserinde hanedan mensuplarını odak noktasına oturtup, onları bütün tartışmaların merkezine koymuştur. İlk sekiz Osmanlı padişahının bütün faaliyetleri, seferleri ve iç politikası yanında onların ahlak ve cömertliğini de yazmaya gayret gösteren Bidlîsî bu anlamda tıpkı Safevî tarihçileri gibi Timurlu tarih yazıcılığı pratiklerini devam ettirdi. Yine birçok Safevî tarihinde olduğu gibi *Heşt Behişt*'te de ordu mensupları, bürokratlar, sanatçılar ve ulemanın biyografilerine rastlanır.

Heşt Behişt ile metot ve üslup açısında bir grupta toplayabileceğimiz İlhanlı, Timurlu ve Akkoyunlu tarihlerinden Cüveynî, Vassâf, Yezdî ve Ruzbihan'ın tarihleri arasında bir karşılaştırma yapacak olursak şu sonuçlara ulaşmamız mümkündür:

- *Heşt Behişt* de model aldığı Timurlu ve Akkoyunlu tarihleri gibi umumi tarih olmayıp, hanedan tarihidir ve bu hanedan tarihleri model aldığı seleflerinin kitaplarına oldukça saygı duyar, onları ünik kaynak olarak tanıtır.
- Bidlîsî de tüm diğer selefleri gibi kendi kitabının seleflerinkinden daha üstün olduğu tartışmalarına girişmiştir.
- Bu tür metin yazarları kendilerini hanedanın *meddahı* ya da *duagûyu* olarak gördüklerinden kalem ve hünerlerini hanedan mensuplarının ululanmasına ve övülmesine hasretmişlerdir.
- Bu müelliflerin birçoğu aynı zamanda sarayda münşilik vazifesini yerine getirdiğinden münşiyane bir üsluba sahip olup bu üsluplarını eserlerine yansıtmışlardır. Bu cümleden Ebubekr-i Tihranî, Ruzbihan ve Bidlîsî aynı zamanda birer münşiydiler.
- Eserlerde felsefik, teolojik ve gök bilimleri ile ilgili meselelere de yer verilmiştir.
- Kullanılan dil, hadis ve ayetler, belagat ve yoğun söz sanatları metnin anlaşılmasını daha müşkül ve külfetli bir hale getirmiştir.

⁹⁴⁰ Hoca Sadedin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, c.I, s.159.

- Bu metinlerin üreticileri hadise ve haberleri beyan etmek için değil de daha çok kelime oyunu, belagat ve seci ile inşa sanatındaki maharetini, dile ne kadar hâkim olduklarını göstermek kaygısıyla hareket etmişlerdir.
- Bu metin üreticileri tarihini yazdıkları hanedan mensuplarına karşı şiddetli bir sevgi ve muhabbet ile bağlılık duymaktadırlar. Metinlerden yazarların sarayla olan bağlılık ve yakınlıkları anlaşılabilir.
- Bidlîsî'nin *Heşt Behişt*'i ile Cüveynî, Vassâf, Yezdî ve Fazlullah'ın kitapları yan yana konulacak olsa tarihi olaylar ve nakledilen hadiseler dışında geride kalan metinlerin birbirinden farksız olduğu görülür.

Heşt Behişt ile ona model olan İlhanî ve Timurî tarihler arasında yukarıda yapılan karşılaştırma neticesinde eserin bu tarihlerinin bütün ortak özelliklerini yansıtmasından dolayı bir geç-Timurlu tarihi, müellifi Bidlîsî'nin ise bir geç-Timurlu tarihçisi olduğu önermesi yapılabilir. Farsça yazan geç-Timurlu tarihçiler, hangi hanedan için yazmış olurlarsa olsunlar aynı tarih yazım geleneğini tevarüs edip, aynı tarzda eserler vücuda getirdiler. Böylece kendi hamileri olan hanedanların ideolojilerini ve yönetimlerini meşrulaştırmak için aynı ortak yazım modelinden ve geleneğinden beslenerek eserler kaleme aldılar. Bidlîsî de bunlardan biri olarak Osmanlı hanedan tarihini bu ortak modeli kullanarak kaleme aldı. Sadece seleflerinin Moğol nosyonun yerine Osmanlı nosyonunu ikame ederek bir Osmanlı ideolojisi inşa edip bu geleneği tazeledi⁹⁴¹. Diğer bir ifadeyle aynı taslak üzerine sadece Osmanlı ideolojisini ekledi.

چو هشت آمد کتاب مدح و تعریف
شده هشت از بهشتش نام تألیف*

3. 3. *Heşt Behişt*'in Kaleme Alınması

Bidlîsî'nin henüz Sofya'da, saraya intisap için bir aracı veya yol ararken bunun için de sultan ve şehzadelerine eserler ve kasideler kaleme alırken Şubat-Mart 1503'te Ramazan bayramı münasebetiyle II. Bayezid adına kaleme alıp bir aracı

*Bu meth kitabı sekiz adet olunca, adı *Heşt Behişt* oldu.

⁹⁴¹ Yezdî, Şâmî'nin Çingiz nosyonu yerine Timurî nosyonu, Ruzbihan Timurî nosyon yerine Akkoyunlu nosyonu, Hondmir Timurî nosyon yerine Şii-Safevi nosyonu son olarak Bidlîsî de Timur nosyonu yerine Osmanlı nosyonunu ikame etmişti.

vasıtasıyla gönderdiği *Kaside-i Tehniyet* adlı kasidesi ilk olarak *Heşt Behişt*'in yazılma fikrini taşıması açısından önemlidir⁹⁴². Bayram tebriki vesilesiyle kaleme aldığı kasidesinde nice bela ve mihnetlere mübtela olduğunu yineliyor, “zamanın sultanı, Rum kayseri ve İskender huylu şah” olarak hitap ettiği padişaha şöyle sesleniyordu:

Ey bârgâhının harimi Beytû'l-haram, yüzünü görmenin ise erbab-ı kemâl nezdinde büyük hac olarak kabul edildiği zât! Senin dergâhını tavaf etsem miskinlerin haccı olarak kabul olur mu? Zamanın cevrenden dolayı perişan olduğumdan [hacca] gidecek takatim yoktu. Dünya âlem senin etrafında nimetlerinde bu bayram gününde mutludurlar. Bu oruçtan sonra senin nimet sofranda ben de bayram yapsam olmaz mı? Her ne kadar senin eşiğinden uzakta olsam da dua ve arzuhalimi ulaştırmak için her sabah bu gönlümün kuşu o tarafa uçuyor. Şahın gölgesi âleme kanat açtıkça himmet kuşu da seni methetmenin zirvesine kanat açar. Senin güzel zikrini gönlümün sayfalarına yazmışım, eğer bu sözler içimde kalırsa yazık olur. Senin vasıflarını gözümün bilgiçliğiyle kaleme almıştım, şimdi o sözleri dünyanın beyaz sayfasına kaydedeyim. Senin hanedanının methini yaparak Vassaf'ın adını ansam da kendimi övmüş olurum. Senin meth denizinde kalemimin ayağı kırılır, karıncanın ayağının denizde mecali olmaz. Şahın adının uğuruyla hakkın faziletinden hüsrevlerin benim hattımla gözlerine sürme çekmelerini umarım. Senin mücahit ecdadının macerasını yazarsam cennetteki şehitler tekrar ihya olur. Bir inziva köşesi ile dedikodusuz bir de nimet olursa seni methetmek [bana] nimet olur⁹⁴³.

Kasidesinde Bidlîsî açıkça bir himaye bekliyor ve padişahın adına bir hanedan tarihi kaleme almak istediğini dile getiriyordu. ‘İydiyye tarzındaki kasidesinde Bayezid’in sarayını Beytû'l-haram, onun yüzünü görmeyi ise büyük bir bayram olarak tanımlamakta, dergâhını tavaf ederek hac vazifesini yerine getirmek istediğini ifade ederek gerçek niyetinin onun hizmetine girmek olduğunu açığa vurmaktadır. Ancak oraya gelecek kudreti olmadığını, zamanın cevrenden dolayı halinin perişan olduğunu belirterek adeta sultandan bu konuda yardım talep etmektedir. Burada gerçek niyetini ortaya koyarken sultanın eşiğinden çok uzaklarda olduğunu ve bu kayıtları Sofya’da tuttuğunu “Dünya âlem senin etrafında nimetlerinden faydalanmakta ve adeta bayram sevinci yaşamaktayken, ben de bu

⁹⁴² Bidlîsî, ‘İydiyye tarzında II. Bayezid adına yazdığı bu kasideyi kendi varlığından haberdar etmek için Bayezid’e göndermişti. Çeşitli şairlerce yazılıp sultana gönderilen bu kasideler karşılığında yazanlara verilen inamların tutulduğu en erken inamat kaydının 909 yılına ait olmasından dolayı İnamat defterlerinde Bidlîsî’nin bu kasidesine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

⁹⁴³ İdris-i Bidlîsî, *Risâle-i Münâzara-i Rûze ve ‘İyd*, vr. 225b-226a.

oruçlardan sonra senin sofrandan faydalanarak bayram yapsam olmaz mı? Her ne kadar senin eşiğinden uzaksam da gönlümün kuşu her seher senin tarafına uçarak dua ve arzuhalini sunmaktadır.” sözleriyle kanıtlamaktadır⁹⁴⁴.

Şubat-Mart 1503'te kaleme alınan bu kaside bir hanedan tarihinin kaleme alınması fikrinin ilk olarak kimin tarafından ortaya atıldığı konusuna da açıklık getirir. Bu bilgiye göre şimdiye kadar tekrarlanagelen, hanedan tarihi yazması konusunu Bidlîsî'ye ilk bahsedenin II. Bayezid olduğu bilgisi doğru değildir. Her ne kadar eserinde böyle bir talebin sultandan geldiğini söylese de daha İstanbul'a gitmeden önce böyle bir teklifi yapanın kendisi olduğu anlaşılmaktadır. Bidlîsî daha Sofya'da iken böyle bir istediği dillendirmiş, kendisine bir ikametgâh ve de bir gelir sağlandığı takdirde Vassaf'ın tarzında bir hanedan tarihi kaleme alacağını “Senin hanedanını methederek hem meddahlık vasfını alacağımı hem de Vassâf'ın adını hatırlatacağımı söylersem kendimi methetmiş olurum. Hasb-ı hallerini yazınca cennetteki ecdadının tekrar can bulacak, hatıraları yaşatılacaktır”⁹⁴⁵ sözleriyle belirtmiştir. Bidlîsî'nin, İlhanlı tarihçisi Vassaf'ı yâd ettirecek bir tarih olacağı vurgusu eserin nasıl bir üsluba sahip olacağını daha şimdiden aşikâr ediyordu. Yine Tebriz'den çıkınca esas niyetinin hacca gitmek olduğu yolundaki bilgiye de ışık tutar. Çoğu zaman iddia ettiği gibi gerçek niyetinin hacca gitmek olduğunu söylese de yaşadığı zorluklar dolayısıyla buna takati olmadığını açıkça ifade eder. Ayrıca yine buradaki satırlarında eşi, çocukları ve ailesinden uzak olduğunu ve bundan dolayı mustarip olduğunu dile getirerek sultandan bu konuda kendisine yardım etmesini dolaylı yoldan vurgulamaktadır⁹⁴⁶.

Ramazan 908/Şubat-Mart 1503'te Sultan Bayezid adına yazdığı kasidesi aslında bir *tehniyetnâmede*n ziyade daha çok kendi durumunu ve isteklerini konu alan yeni bir hamî arayışında olan Bidlîsî'nin kısa bir arzuhalî niteliğini taşıyordu. Bidlîsî burada aynı kendisi gibi bir zamanlar Akkoyunlu sarayında münşi olan meslektaş ve saray tarihçisi Fazlullah ibn Ruzbihân'ın Sehend Yaylağı'nda Sultan Yakub'a bir hanedan tarihi yazmak istediği konusunu açması ve neticede bu görevin kendisine verilmesi şeklinde izlediği yolu izleyecekti. Muhtemelen sultana

⁹⁴⁴ İdris-i Bidlîsî, *Risâle-i Münâzara-i Rûze ve 'İyd*, vr. 225b-226a.

⁹⁴⁵ İdris-i Bidlîsî, *Risâle-i Münâzara-i Rûze ve 'İyd*, vr. 226a.

⁹⁴⁶ İdris-i Bidlîsî, *Risâle-i Münâzara-i Rûze ve 'İyd*, vr. 226a.

gönderdiği bu arzuhalde kısa bir süre sonra İstanbul'a çağırılmış ve ikinci bölümde anlatıldığı gibi kendisi için yeni olan saray çevresine girmeyi başarabilmişti. Zira yukarıda da bahsettiğimiz gibi Ocak-Şubat 1504 tarihli bir inamat kaydı Bidlîsî'nin İstanbul'a geldiğine ve saray çevresine girdiğine işaret etmektedir.

Babası Fatih'in, özellikle İran'dan gelen ulemaya gösterdiği büyük saygı ve onlara verdiği makam ve mevki geleneğini bozmayan Bayezid, Bidlîsî'ye büyük lütuflarda bulunmuş, *Heşt Behişt*'i telifle başladığı ilk zamanlarda sultan tarafından kendisine makam ve mevki sözünün yanında mali destek sözünü de verilmiş, hatta geçimini sağlaması için kendisine zeamet dahi tahsis edilmişti⁹⁴⁷.

1503 yılının sonuna doğru Sofya'dan gelerek intisap ettiği II. Bayezid'in sarayında Sofya'da dile getirdiği isteği üzerine kendisine bir hanedan tarihi yazma görevi verildi. Burada tartışılması gereken konulardan birisi de eserin kaleme alınış tarihidir. Eserin 1501-02'de yazılmaya başlandığını savunan görüşlerin⁹⁴⁸ aksine Bidlîsî bu işe 1504 yılı ortalarında başlamıştı. Araştırmacıları yanıltan nokta Bidlîsî'nin 1501-02 yıllarında Osmanlı sarayına intisap ettiğini varsaymalarıdır. Tebriz'den sonra Sofya ikametinin ardından 1503 sonu 1504 başlarında saraya intisap eden Bidlîsî'nin eserini belli bir kronolojik sıra takip etmek yerine II. Bayezid'ten geriye doğru yazması kafa karıştırıcı bir başka nokta olmuştur. Örneğin II. Bayezid'in saltanatının anlatıldığı sekizinci ciltte Davud Paşa ile ilgili olarak “onun, kutlu sultan Mehmed dönemindeki destanları anlatılacaktır” ifadesi Fatih cildini Bayezid'ten sonra kaleme aldığını gösterir⁹⁴⁹. Yine II. Bayezid dönemini anlatırken bir olay vesilesi ile içinde bulunduğu yılın 909/1503-04 olduğunu söyler ki bilgi ilk olarak Bayezid cildini kaleme almaya başladığını kanıtlar⁹⁵⁰. Bu iddiayı destekleyen bir başka kayıta Orhan Bey dönemini anlattığı eserin ikinci cildinde yer alır. Bidlîsî bir olay vesilesiyle içinde bulunduğu tarihin 910/1504-05 yılı olduğunu söyler⁹⁵¹. Buraya kadar verilen bilgilerden sonuç olarak *Heşt Behişt*'e 1504

⁹⁴⁷ TSMA. e. 5657.

⁹⁴⁸ Bidlîsî ve *Heşt Behişt* konusunda yapılmış çalışmaların neredeyse tamamı eserin 1501-02'de kaleme alınmaya başlandığını ileri sürer.

⁹⁴⁹ Bunun dışında eserde yer alan birkaç kayıt daha sondan başa doğru gidildiğini kanıtlar ki Bidlîsî 1512'de Mekke'de iken inşa ettiği yeni versiyonunda bu defa baştan sona doğru bir sıra izlediği için bu ifadeleri düzeltme gereği duymuştur.

⁹⁵⁰ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 239b.

⁹⁵¹ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2199, vr. 75b.

ortalarında ilk olarak II. Bayezid dönemini kaleme almakla başladığı, geriye doğru karmaşık bir sıra izlerken 910'lara gelindiğinde Orhan Bey dönemini tamamladığı, 912/1506–07 yılında ise tekrardan II. Bayezid cildine dönüp bazı ilaveler yaptığı söylenebilir.

Bidlîsî artık resmen padişahın *meddahân* ve *duagûyân* zümresine katılmıştı. Yukarıda belirtildiği gibi onun üslup ve tarz yönündeki önerisini kabul eden padişah da “bu telifin Çingizhanlı sultanların fasih üslûplu kitapları ve beğenilmiş tarihleri gibi olması”nı istemişti. Üslup ve tarz konusunda padişahla hemfikir olan Bidlîsî’nin naklettiğine göre padişah bu konuda kendisine şunları söylemişti:

Gönlümde ancak senin yapabileceğin gizli bir arzum var. Uzak ve yakın olan hiçbir ilim erbabının bu işte sana denk olabileceğini zannetmiyorum. Bu dünyada yerine getiremediğim hiçbir arzum kalmadı. Ömrüm her türlü lezzeti tadarak sevinç içinde geçti. Her istediğimi elde ettiğim, her arzuma ulaştığım için Hakk’ın faziletiyle o arzuma da ulaşıyorum. Benim muradım güzel anılmaktır, bunun için sana bol mükâfât var. Hanedanımın mülk ve din işlerinde şunun dışında bir başka eksiklik göremiyorum: Âl-i Osman arasında onların haberlerini anlatacak kapsamlı bir kitap göremiyorum. Cihandaki bütün hanedanlar kendileri için bir tarih kitabı yazdırmışlardır. Fazilet erbapları nazım ve nesirleriyle onların hayırlı zikirleri için kitaplar yazmışlardır. Herkesin malumudur ki İnsanoğlu içinde padişahlık makamıyla şerefliendirilen kişinin makamı ve memleketi başkasına kalır, bu dünyada ona güzel zikirden başka bir şey kalmaz. Fazilet ve inam noktasında söylenen hayırlı zikirler yıllarca varlığını korur. Hayır binası sağlam bile olsa etrafındakilere faydası olmaz. Toprak ve suyla yapılan sağlam temel ortaya çıkan sellerle harap olur. Şahların haberleri kaleme alınan nazım ve nesir kitaplarıyla baki kalır. Ancak her kitap şöhret bulamaz, ayrılan hiç içim yönünden süte benzer mi? Kitapların içinde beğenilmiş olan haberler yağmur gibi her yere yayılır. Halk arasında dolaşan o haberler sürekli yenilenir. Örneğin önceki asırların haberleri ehil kişiler tarafından toplanmadığı için artık geçerliliğini yitirmiştir. Bir anlatım hiçbir zaman eskimez, faydası da sadece bir bölge için değildir⁹⁵².

Bidlîsî’ye göre padişah da tıpkı kendisi gibi şimdiye kadar yazılanları kapsamlı bulmuyor, hanedana layık görmüyordu. Atalarının “Ermeniyye ve Rum memaliki”ndeki fetihlerinin konu edileceği bir propaganda metni kaleme aldirmekle İslam’ın hamiliği iddialarını rakiplerine hissettirmek istiyordu⁹⁵³. Propaganda vesilesi yapacağı ve yeni bir ideoloji ve vizyonla ortaya çıkacağı bir tarihin

⁹⁵² İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 632b.

⁹⁵³ İdris-i Bidlîsî, **Şelimsâhnâme**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, nr. 348, vr. 16b-17a.

eksikliğini hisseden padişah, Timurlu hanedan tarihlerini kastederek bütün hanedanların kendinelerine ait hanedan tarihleri olduğunu ancak Osmanlı hanedanının bundan mahrum olduğunu abartılı bir dille belirtiyordu. Aslında denildiği gibi o döneme kadar müstakil bir Osmanlı hanedan tarihi yok değildi; aksine ilk müstakil hanedan tarihleri 1480'lerden itibaren yazılmaya başlamıştı⁹⁵⁴. Bunun öncesinde ise Şükrullah'ın *Behçetü't-tevârih*'i (t.1459) ve Enverî'nin *Düstûrnâme*'si (t.1464) son bölümünü Osmanlı tarihinin oluşturduğu evrensel İslamî tarihlerdendi. Âşıkpaşazâde, Neşrî ve Oruç Bey'in tarihlerinin yanında sultanın kütüphanesinde yer alan *Tevârih-i Âl-i Osman* külliyesi bu konuda epeyce çalışma yapıldığını göstermesi açısından önemlidir⁹⁵⁵. Ayrıca padişah, Bidlîsî'den önce manzum şahname tarzında Farsça bir tarih kaleme alan Melik Ümmî'yi himaye etmiş, kendi saltanat yıllarına hasredilen bir eseri patronajı altında yazdırmıştı. Bu eser İslam öncesi İran'ın emperyal diskuru ve imgelerini II. Bayezid'in şahsında toplamayı başarmıştı. Şüphesiz padişahın burada kastettiği nokta Timurlu tarihleri tarzında Farsça mensur bir hanedan tarihinin olmayışydı. Yoksa bu Timurî tarz daha önce Türkçe'de denenmişti. Bayezid döneminin bir diğer tarihçisi Tursun Bey kendi döneminde padişah tarafından Farsça yazdırılmış tarihlere ek olarak Timurlu tarihçiliğinin üslubuyla bir tarih kaleme almıştı. Tursun Bey'in eseri bu tarzın Türkçe'deki ilk örneği idi. Bir patronaj dışında kaleme aldığı *Tarih-i Ebü'l-feth*'i dil ve üslup yönünden kendi döneminde yazılmış Âşıkpaşazâde, Oruç ve Neşrî tarihlerine hiç benzemiyordu. Bu tarz Farsça edebi tarihçiliğin ilk örnekleri olan Şükrullah, Kâşifi ve Melik Ümmî'nin evrensel ve hanedan tarihleri ile Tursun Bey'in *Tarih-i Ebü'l-feth*'i methiye niteliğinde olmalarına rağmen İlhanlı ve Timurlu tarihleri kadar, Bidlîsî'nin *Heşt Behişt*'i kadar inşa sanatındaki azamet göstergesine sahip olamadılar. Bidlîsî, Osmanlı tarih yazıcılığında ilk örneği Fatih zamanında Şükrullah tarafından verilen Farsça umumi tarih yazma geleneğini, Tursun Bey'in üslubu ve Melik Ümmî'nin İran emperyal diskuru ile birleştirerek kapsamlı ve belagatli hanedan tarihi şeklinde dönüştürecek ve Osmanlı tarih yazıcılığında daha

⁹⁵⁴ Colin Imber, "İlk Dönem Osmanlı Tarihinin Kaynakları", *Söğüt'ten İstanbul'a*, Ed. Oktay Özel-Mehmet Öz, Ankara 2000, s. 40.

⁹⁵⁵ Miklós Maróth, "The Library of Sultan Bayezid II," *Irano-Turkic cultural contacts in the 11th-17th centuries*, Ed. E. M. Jeremias, Piliscsaba 2002–2003, s. 119–120.

önce manzum ve mensur alanda Türkçe ve Farsça örnekleri verilen İran tarih yazıcılığı ekolünün zirveye taşınmasına vesile olacaktı.

II. Bayezid'in tıpkı babası gibi klasik Osmanlı tarih yazıcılığı geleneğine bu İran ekolünü dâhil edip, İlhanlı ve Timurlu tarihleri model alınarak benzer ihtişamda bir hanedan tarihi yazdırmak istemesinin esas amacı neydi? Her ne kadar bu tarzda bir tarih yazma önerisinde bulunan Bidlîsî'nin kendisi olsa da daha önce bu tarzda ancak manzum bir eser kaleme aldırان padişah bu fikre karşı çıkmamıştı. Nasıl bir gereksinim Osmanlı padişahlarını Türkçe eserlerin yanında Farsça eserlerin yazılmasına ve Farsça yazan tarihçileri himayeleri altına almaya sevk etmişti?

Aşağıda daha detaylı değinileceği üzere bunun altında Fars dili ve edebiyatının cazibesinin yanında İran coğrafyasında emperyal bir güç ve prestij sahibi olmuş olan Timur gibi güçlü yöneticilerin adına Farsça kitaplar yazılması ve Timurî ideolojiyi inşa eden bu kitapların kendi döneminde ve sonrasında adeta birer model olarak kalması yatmaktaydı. Diğer taraftan *Şahname* gibi bir eserin varlığı ve Farsça yazılmış olması daha sonra defalarca taklit edilmesine neden olacak, Osmanlı dünyasında da bu tarzda eserler yazılmasına ilham kaynağı olacaktı. Bidlîsî İran dünyasında üretilen tarihlerin hamilerini ölümsüzleştirdiğini ve model alındığını iyi biliyor ve yukarıdaki örneklerin yanında bunlara “Tarih-i Yeminî'nin müellifi Utbî'yi, kalemini Sâmânîlere hasreden Rûdekî'yi, Deylem şahları ve Timur adına yazılan tarihleri” ekleyerek “ölümsüz eserlerin” İran coğrafyasında ve Farsça verildiğinin altını çiziyor, hem padişahın hem de kendisinin tarih yazımından neyi anladığını özetliyordu.

İlk örneklerini 15. yüzyılda veren Osmanlı tarihçiliği 16. yüzyılın başına değin kendisine has bir tarz yarattı. Sade bir dil ve konuşma üslubuyla fetih ve gazaların yazıldığı bu dönem eserleri hem umumi hem de hanedan tarihi şeklinde verildi. Ahmedî, Âşıkpaşazâde, Enverî ve Neşrî gibi müelliflerin, şahsi hükümlerini saklamadıkları, yer yer dokunaklı tenkitlere sahip⁹⁵⁶ (özellikle Âşıkpaşazâde tarihi) sade bir Türkçe ve anlaşılır bir üslupla kaleme aldıkları belagatin olmadığı eserlerinin yanında Şükrüllah'ın Farsça kaleme aldığı *Behçetü't-Tevârih*'i, Kâşîfi'nin *Gazânâme-i Rûm* adlı Farsça eseri ile Tursun Bey'in Türkçe yazdığı *Tarih-i Ebü'l-*

⁹⁵⁶ V.L. Menage, “Osmanlı Tarihçiliğinin Başlangıcı, Çev. Salih Özbaran, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, sy. IX (1978), s. 235.

Feth'i Fatih döneminde artık kültür siyaseti ve tarih yazıcılığında yavaş yavaş bir değişikliğin başladığına işaret etmektedir⁹⁵⁷. Bu değişikliği yaratan şey hiç kuşkusuz İstanbul'un alınması idi ve bu dönüm noktası Osmanlıların, İran ve Mısır'daki rakiplerine karşı İslam'ın yegâne meşru temsilcisi oldukları iddiasını taşımalarına yol açtı. Fatih, Farsça tarih yazımını ve yazıcılarını himaye eden ilk padişahı. Bu dönemde İran'dan Osmanlı payitahtına gelen Kâşifî, Hamidî, Kâbulî, Mu'alî ve Şehdî gibi birçok şair ve *şehname* yazarları sadece Osmanlı tarihçileriyle değil aynı zamanda Fatih'in himayesini almak için kendi aralarında da yarıştılar⁹⁵⁸. Osmanlı padişahlarının patronajının cezbettiği birçok İranlı şair ve tarih yazarı Osmanlı dünyasının ve kültürünün şekillenmesine katkıda bulundu.

16. yüzyılın başından itibaren İran'ın olgun edebiyat-tarih geleneğinin etkisinde kalan tarih yazımı belagatli bir edebi tarihçiliğe doğru evrilmeye başladı⁹⁵⁹. Bu tarz tarihçiliğin kökleşmesinde himaye altına alınan ve kendilerine tarih yazım siparişi verilenlerin şairlik ve ediplikten gelmesinin etkisi kuşkusuz büyüktü. Bu köklü değişim bir önceki bölümde bahsedildiği üzere Maverâünnehr ve İran'da Timurluların temsil ettiği bilim ve sanat rönesansının Osmanlılara yansmasıyla paralellik arzeder⁹⁶⁰. Fatih bu dönemden itibaren Timur gibi bir cihan imparatoru olma iddiasıyla bilimin ve sanatın hamisi olduğunu göstermek için İranlı âlim ve sanatkarları sarayına davet ederek onları el üstünde tuttu. Bilim, sanat ve mimarideki bu Timurî etkisi Osmanlı tarih yazıcılığında da kendisini gösterdi. Böylece başlangıçta ulema kökenli tarihçilerin ağırlıkta olduğu Osmanlı tarih yazıcılığı daha sonra yavaş yavaş resmi bir havaya bürünüp, İran edebi tarihçiliğinin etkisi altında kalmaya başladı⁹⁶¹. Bu İranî tarih yazıcılığı döneminin bir yansıması olarak hanedan methiyesinden ve İslam öncesi İranî emperyal diskuruyla şekillenmiş olan bir azamet gösterisinden ibaretti.

⁹⁵⁷ Halil İncalcık, "Tarihçi Şükrullah Çelebi (1380?-1460)", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, sy. 61/I-II (2008), s. 115.

⁹⁵⁸ Halil İncalcık, "The Rise of Ottoman Historography", *Historians of the Middle East*, ed. B. Lewis-P.M.Holt, London, New York: Oxford University Press, 1962, s. 164.

⁹⁵⁹ Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, s. 244.

⁹⁶⁰ İncalcık, *Şair ve Patron*, s. 18.

⁹⁶¹ Feridun M. Emecen, "Osmanlı Kronikleri ve Biyografisi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 3 (1999), s. 84.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki her ne kadar Farsça şahname tarzında tarih yazımı Fatih ile başlayan bir olguysa da Timurlu tarihleri tarzında bir hanedan tarihi yazma fikrini, aldığı teklif üzerine ilk olarak dile getiren ve bu tarzda eser yazma siparişi veren II. Bayezid idi. Bayezid'in siparişi olmaksızın Tursun Bey tarafından kaleme alınan *Tarih-i Ebü'l-feth* bu tarz tarihçiliğin erken bir denemesi olarak dururken, Timur gibi bir *sahib-kıran*/dünya fatihi imgesi yaratmak isteyen Bayezid'in, Timurlu tarihlerini taklit eden bir hanedan tarihini Farsça kaleme aldirmek istemesi emperyal iddialar doğrultusunda dönemin kültür politikalarının değiştiğine işaret eder.

II. Bayezid döneminde kuşkusuz yerli bir Türkçe tarih yazma geleneği buna bağlı olarak üretilen sade bir üslupla yazılmış yukarıda bahsi geçen *Tevârih-i Âl-i Osman* külliyyatı vardı. Bunun yanında ilk örneğini Melik Ümmî'nin verdiği şahname tarzındaki Farsça eser Bayezid dönemi için bir yenilik sayılırdı. Bu eser aynı zamanda padişahın, Bidlîsî'den önce Timurî tarihleri tarzında İslam öncesi İranî emperyal diskuru taşıyan bir tarih yazdırmaya hevesli olduğunu göstermesi açısından anlamlıdır. Fleischer'e göre bu erken döneme ait Osmanlı kronikleri Osmanlı sarayının prestijine ve imparatorluk imajına layık olmayacak derecede basit ve sadeydi. Bu eserler daha sonraki tarihçiler tarafında kaynak olarak kullanıldılarsa da üsluplarından dolayı beğenilmediler. Tarih yazımındaki üslup değişimi Fatih'in emperyal politikasıyla beraber başladı ve II. Bayezid döneminde bu gelenek daha da gelişti; halk tarzındaki popüler tarihçilik yanında saray tarzı resmi tarihçilik de belirmeye başladı⁹⁶². Babasından büyük bir imparatorluğu devralan II. Bayezid onun başlattığı bu geleneği devam ettirerek bir cihan padişahı imgesi yaratmak için Timur'un azametinin sergilendiği tarzda Farsça bir hanedan tarih yazdıracak, bir bakıma babasının başlattığı işi tamamlayacaktı. Bayezid böyle bir tarih yazma isteğiyle de babasından devraldığı İran ve Mısır'daki rakiplerine karşı İslam'ın yegâne meşru temsilcisi olma iddiasını sürdürebilecekti.

Tursun Bey ve Melik Ümmî'nin *Tevârih-i Âl-i Osman* külliyyatı ile aynı zamanda kaleme aldığı eserleri II. Bayezid döneminde tarih yazımında bir değişim havasının olduğunu hissettirmesi açısından önemlidir. Feridun Emecen, II.

⁹⁶² Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, s. 246–247.

Bayezid'in yeni siyasi anlayışının Mora'da Venediklilere karşı kazanılan başarıların ardından kültür politikalarına yansdığından, *Tevârih-i Âl-i Osman* külliyatına alternatif olarak saray tarzı bir tarihçilik geleneğinin çiçeklendirmeye başladığından bahseder. Padişahın bu askeri başarılarını sade bir Türkçe ile değil de İran yüksek edebî inşa tarzı ile yazdırmak istemesi ve bunun için çeşitli teşebbüslerde bulunması Bidlîsî'nin intisabından birkaç yıl önce zaten hanedana layık emperyal imaja uygun bir tarih yazdırmayı düşündüğünü gösterir niteliktedir⁹⁶³.

Özet olarak şu söylenebilir ki; himayesi altında Farsça tarihler yazdıran Fatih ve Bayezid gibi emperyal politikalara sahip Osmanlı padişahları aslında İran dünyasıyla bir rekabet içinde olduğunu göstermek için bu İranî tarih yazım geleneğini kendilerine göre şekillendirdiler. İmparatorluk prestijine uygun emperyal tarihler yazdırmak isteyen ilk padişah Bayezid değil, bu geleneği tevarüs ettiği babası Fatih idi. Himayeleri altındaki tarihçiler de kalemlerini bu İranî geleneği Osmanlı emperyal kalıbına dökmek İran imparatorluk geleneğindeki yönetici imaj ve algısını Osmanlı konseptine oturtmak için oynattılar. Neticede ortaya çıkan eserler ve yapılan kurgu İran'ın emperyal gücünü yansıtan tarihlerin bir kopyası oldu. Bu İranlı tarihçiler manzum olarak kaleme alacakları eserlerinde kendilerine Firdevsî'nin *Şahnâme*'sini mensur eserler de ise Timurlu tarihçilerinin eserlerini model aldılar⁹⁶⁴.

Bidlîsî eserinin mukaddimesinde ve *Selimşahnâme*'sinde kendi dönemine kadar yazılmış olan Osmanlı tarihlerini dili ve üslubundan dolayı beğenmediğini belirtmektedir. Bu konuda hamisi Bayezid ile hemfikir olan Bidlîsî'ye göre bir eserin iyilik derecesi tumturaklı dili ve söz sanatlarının manayı muğlâklaştırdığı üslubuyla doğru orantılıydı, onu ihtişamlı yapan şey tumturaklı dili ve üslubuydu. Bundan dolayı sade bir dille yazılan anlaşılır Türkçe eserlerin hiçbir ehemmiyeti yoktu. Türkçe yazılan eserleri adeta küçümseyen Bidlîsî'nin bu tutumu yavaş yavaş olumsuz tepkileri üzerine çekmeye başlamasında etkili olmuş olabilir:

Gerçi Rum mülkünün fâzılları ve fasih konuşanları o diyarda konuşulan Türk diliyle hulâsa şeklinde birçok eserler telif etmişlerdir. Ama sözün tatlılığının ve mânânın şirinlik ve fasihliğinin olmadığı efsaneleri rivâyet etmişlerdir. ...Mârifet iktidarlı sultan cevalân ederek kendi hareketli olan fikir askerlerini,

⁹⁶³ Feridun M. Emecen, "II. Bâyezîd'in Tarih Merakı Üzerine Bir Not: Fenarîzâde Alâeddîn Alî'nin Anonim Osmanlı Tarihi Derlemesi", **Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail E. Erünsal'a Armağan**, İstanbul 2014, s. 334–335.

⁹⁶⁴ Yıldız, "Ottoman historical writing in Persian, 1400–1600", s. 436.

ibarelerini Türk diliyle bağlayan Rum fâzıllarının arsasına nakletmişti. Ve o cümleden ehl-i kâmil arasında nakledilecek kabîlden bir şey yoktu. Bu yüzden Farsça yorumlama ve Arapça olan güzel sözlerle bu mecmuanın yazılmasını emretti⁹⁶⁵. ... Fasih beyanlı fazıllar o hanedan adına Arapça, Farsça ve Türkçe nazım ve nesirleri her taraftan özellikle Arap ve Acem beldelerinden dergâha ulaştırıyorlar, karşılığında sınırsız inamlar alıyorlardı. Ancak o hanedanın icraatlerini tarih kanunu üzerine anlatan layık bir kitap yazılmamıştı⁹⁶⁶.

Bidlîsî'ye göre padişah şimdiye kadar Türkçe birkaç eser kaleme aldırması. Ancak bunların hepsi özet şeklindeydi ve üstelikte belagatin olmadığı kuru efsanelerden oluşuyordu. Bu eserlerin müelliflerinin ehil olmadıklarını “önceki asırların haberleri ehil kişiler tarafından toplanmadığı için artık geçerliliğini yitirmiştir.” sözleriyle eleştiriyordu. Bu türden eser verenleri nakletmeye dahi layık görmeyen bu iddialı Acem bürokrati padişahın da bu sade eserlerin yazdırılmasından imtina ettiğini ve Farsça metne Arapça güzel sözlerin eklenerek meydana getirilecek bir kitap olmasını istediğini belirtir. Bu, acele ile bitirilme isteğinden sonra eserin üslubunu belirleyen ve padişahın üzerinde hassasiyetle durduğu ikinci talimat idi⁹⁶⁷. Aslında Türkçe yazılan eserleri beğenmeyen tek kişi Bidlîsî değildi. *Selâtin-nâme* yazarı Kemal 1490 yılında tamamladığı eserini Türkçe yazdığı için çevresi tarafından eleştirildiğinden, Türk dilinin ehl-i fâzılı olmadığının, esas rağbet gören şeyin Farsça olduğunun kendisine söylendiğinden ve bu konuda kibarca uyarıldığından bahseder⁹⁶⁸. O aslında yavan bir üslupla yazıldığını iddia ettiği Türkçe eserlerden bahsederken ve eleştiri oklarını onlara yöneltirken kendisinden önce kaleme alınmış, İran yüksek edebî üslubunu şahname tarzıyla denemiş, İslam öncesi İranî emperyal diskuru ve imgeleri Osmanlı konseptine oturtmuş olan Melik Ümmî'den ise hiç bahsetmemeyi yeğler. Aşağıda bahsedileceği gibi 1486 yılında II. Bayezid'in patronajı altında tamamlanmış olan bu eser, hatta daha öncesine götürecek olursak Fatih'in himayesi altında kaleme alınmış olan Muâlî'nin ve Kâşifi'nin eserleri şahname tarzında yazılmış olmalarına rağmen İranî emperyal diskuru Osmanlı konseptine uyarlayan türden eserlerdi. Dolayısıyla Bidlîsî'nin bu tarzı ilk deneyenin kendisi olduğu yönündeki iddiaları üzerinde bizi bir kez daha düşünmeye sevk eder.

⁹⁶⁵ Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 30–32.

⁹⁶⁶ İdris-i Bidlîsî, **Şelimşâhnâme**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, nr. 348, vr. 16b.

⁹⁶⁷ İdris-i Bidlîsî, **Şelimşâhnâme**, Lala İsmail, nr. 348, vr. 16b-17a.

⁹⁶⁸ Kemâl, **Selâtin-nâme**, s. 207.

Bidlîsî'nin Osmanlı için kurguladığı İranî emperyal diskuru daha önce manzum tarzda denemelerine rağmen onun bu eserleri görmezden gelmesi, kendisinden önce kaleme alınmış bütün eserleri aynı kategoride değerlendirmesi yazacağı eseri yegâneleştirme amacına matuf olmalıdır. Diğer taraftan kendisinden önce verilen bu şahname tarzı eserlerin hiçbirisinin Bidlîsî'nin model aldığı Timurlu tarihleriyle karşılaştırılamayacak derecede farklı bir kontekste olmaları Bidlîsî'nin kaleme alacağı eserin bu tarzda ilk deneme olacağı yönündeki iddialarını doğrular niteliktedir.

Bayezid'in bu dönemde kütüphanesinde topladığı tarih kitaplarına kabaca bir göz atmak padişahın nasıl bir atmosfer içinde bu tarz bir tarih kitabı yazdırmak isteği fikrini ve tarih yazdırma hevesini aydınlatmaya yardımcı olur. Onun şahsi kütüphanesinde *Tevârih-i Âl-i Osman* külliyyatı dışında başta Vassaf, Cüveynî ve Reşidüddin'in tarihleri olmak üzere İlhanlıların tarihlerinin anlatıldığı Farsça kitaplar bulunuyordu. Timur'un tarihlerinin de aralarında bulunduğu bu Farsça kitaplara duyulan özel ilgi Türkçe'ye çevirilerinin de burada yer almasından rahatlıkla anlaşılabilir⁹⁶⁹. Padişahın bu İlhanlı ve Timurlu tarihlerini kütüphanesinde bulunduruyor ve okuyor oluşu yazdıracağı bir hanedan tarihi için onların model alınmasını istemesinde kuşkusuz etkisi vardı. Onun kütüphanesinde bulunan kitapları arasında bu İlhanlı ve Timurlu tarihçilerinin dışında yine bu tarzda Fatih'in himayesi altında tamamlanan *Kaşîfî*'nin eserinin bulunması padişahın bu tarz tarihlere olan temayülünü ve merakını yansıtmaktadır⁹⁷⁰. İran ve Asya merkezli İskender, Çingiz, Timur ve Şahruh gibi büyük fatihlerin tarih kitaplarının bulunduğu Bayezid'in kütüphanesi, Osmanlı padişahlarının bu coğrafyaya olan özel ilgilerini gösterdiği gibi Osmanlı emperyal ideolojisini şekillendiren literatürü barındırması açısından önemlidir⁹⁷¹.

Bidlîsî padişahla beraber yürüttükleri bir kültür projesi olarak *Heşt Behişt*'i 1504 yılı içerisinde telif etmeye başladı. Bu süre içerisinde padişahın kendisine tahsis ettiği ikametgâhında kaldı ve diğer taraftan saray içindeki ilişkileri ve bağını sürdürdü. Eserini kaleme alırken mevcut Osmanlı kronikleri, sefer ve saray harcama

⁹⁶⁹ Marôth, "The Library of Sultan Bayezid II", s. 121–123.

⁹⁷⁰ Emecen, "II. Bâyezîd'in Tarih Merakı Üzerine Bir Not: Fenarîzâde Alâeddîn Alî'nin Anonim Osmanlı Tarihi Derlemesi", s. 333–334.

⁹⁷¹ Marôth, "The Library of Sultan Bayezid II", s. 130–131.

kayıtları, padişahın yaptırdığı cami, medrese, zaviye, kervansaray ve darü’z-ziyafe gibi hayır kurumları için onlara ait masraf defterlerini, belgeleri, vakfiyeleri ve padişahın kişisel bağışları için inamat defterlerini kullandı. Bunun için II. Bayezid’in zenginleştirdiği saray kütüphanesinde bulunan anonim *Tevârih-i Âl-i Osman* külliyyatını, Âşıkpaşazâde ve Şükrüllah’ın tarihlerini yakından görme imkânı buldu⁹⁷². Sultanın kütüphanesini kullanmış olmakla birlikte zamanının zengin koleksiyona sahip bazı özel kütüphanelerinden de istifade etmiş olması muhtemeldir⁹⁷³.

O, *Heşt Behişt*’i kaleme aldığı süre boyunca sadece İstanbul’da ikamet etmedi; farklı şehirlerde bulunarak yazım işine oralarda devam etti. Hamisi Bayezid’ten “inşa-yı tevârîhe hevâ-yı latîf lazımdır” şeklindeki isteği üzerine padişahın izniyle zeameti olan Dupniçe’ye gitmiş, bir müddet burada kalmış, bir müddet de Sofya’da ikamet ederek buralarda eserini yazmaya devam etmiştir⁹⁷⁴.

Eserini kaleme alırken kronolojik bir sırayı takip etmedi. İlk müsveddelerden takip edildiği kadarıyla II. Bayezid dönemine ve eserinin sonundaki biyografik malzemeye öncelik vererek başlamıştı. Örneğin eserin en son bölümünü oluşturan devlet erkânına ait biyografi kısmında Davud Paşa’dan bahsederken “onun bazı destanları tafsilatıyla anlatılacak” ifadesi Davud Paşa’nın Fatih ve II. Bayezid dönemlerindeki icraatlarını henüz yazmaya başlamadığı anlamına gelir⁹⁷⁵. Yakın dönemle ilgili hadiseleri ise bizzat tanıklarından dinleyip yazdı. Tamamladığı her cildi temize çekilmesi için gönderiyordu. Bu temize çekme işi için onun yanında iki de kâtip görevlendirilmişti. Müsveddelerin bazılarında yer alan iki farklı hat, kâtiplerin de yazım işinde ona yardım ettiğini gösterdiği gibi haşiyelerinde tuttuğu bazı başlıkların sıralamasının yer değiştirilmesi ile ilgili Farsça notlar, *galat* ve *sahh* işaretleri, yazılmasını istemediği yerlerin üzerini çizmesi kendisine yardımcı olan kâtipleri uyarıcı niteliktedir. Bidlîsî, her cilt ya da birkaç cilt bittikçe muhtemelen kontrol etmesi için padişaha takdim ediyor karşılığında ise inam alıyordu. İlk aldığı

⁹⁷² Marôth, “The Library of Sultan Bayezid II”, s. 119–120.

⁹⁷³ II. Bayezid devrinin en zengin özel kitap koleksiyonlarından birisi Müeyyedzâde’ye aitti. Ancak aralarındaki husumetten dolayı Bidlîsî’nin bu kütüphaneden yararlanıp yararlanmadığını tam olarak bilemiyoruz. Bkz. İsmail Erünsal, **Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu**, Ankara 2008, s. 117, 126.

⁹⁷⁴ Meredith-Owens, *Meşa’irü’ş-Şu‘ara or Tezkere of Âşık Çelebi*, s. 37b.

⁹⁷⁵ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 349b.

inam 27 Temmuz 1504 tarihli olduğunu göre Bidlîsî telif işine bu tarihten birkaç ay önce başlamış olmalıydı. Temmuz 1504'e kadar eserin muhtemelen bir ya da iki cildini tamamlamış olsa gerek kendisine on bin akçe nakit ve Bursa çatmasından bir de elbise verildi⁹⁷⁶.

Bu tarihten yaklaşık yedi ay sonra Şubat 1505'te yine bir kısım ciltleri bitirip sultana takdim etmiş, karşılığında bu defa kendisine nakit yerine sade kırmızı Frenk kadifesinden bir "mîrâhorî" elbise verilmişti⁹⁷⁷. Her cildi kâtipleri vasıtasıyla temize çektirip sultana takdim ettikçe inamlar almaya devam etti: 16 Mart 1505'te yedi bin akçe nakit ile Bursa çatmasından bir elbise verildi⁹⁷⁸. Sadece Bidlîsî değil yanında müsveddeleri temize çekmekle görevli iki kâtibi de bu inamlardan faydalandılar. Bu kâtiplere 24 Mayıs 1505'te biner akçeden iki bin akçe verilmişti⁹⁷⁹. "Gece gündüz nazım ve nesirle uğraşarak sultanının meddahı" olduğunu göstermeye çalıştı. Bidlîsî bu telif süresi içinde öyle yoğun çalışıyor, "gece gündüz bütün vaktini doğru bilgileri yanlışlardan ayırma⁹⁸⁰" yolunda sarfediyordu ki bu durum kısa zamanda gözlerinin zayıflamasına neden oldu. Sultana yazdığı bir beyitte gözlerinin zayıfladığını ve gözlüğe ihtiyacı olduğunu belirtiyordu⁹⁸¹. O, en yüksek inamı eserin tüm ciltlerini bitirdiği tarihte aldı. 10 Mayıs 1506 tarihli bir inam kaydında *Tarih-i Âl-i Osman* yazan Bidlîsî'ye elli bin akçe nakit ile Bursa çatmasından bir elbise verildiği yazılıyordu⁹⁸². Saraya intisap ettiğinden eserini takdim ettiği Mayıs 1506 tarihine kadar kendisine toplamda altmış yedi bin akçe inam verilmişti. Eserini telif süresini ve bitişini şöyle nakletmektedir:

⁹⁷⁶ İn'am be Mevlânâ İdris Münşî. Nakdiye 10000. Câme: Çatma-i Bursa sevb. 14 Safer 910 [27 Temmuz 1504] Bkz. **Defter-i Müsveddât-ı İn'amât ve Tasaddukât ve Teşrifât ve İrsâliyyât ve Gayrihi 909-929**, s. 70.

⁹⁷⁷ İn'am be Mevlana İdris Münşî. Câme: Mirâhorî 'an kadife-i kırmızı Frengi-i sâde, sevb. 4 Ramazan 910 [8 Şubat 1505]. Bkz. **Defter-i Müsveddât-ı İn'amât ve Tasaddukât ve Teşrifât ve İrsâliyyât ve Gayrihi 909-929**, s. 97.

⁹⁷⁸ İn'am be Mevlana İdris Münşî, nakdiye 7 000. Câme-i çatma-i Bursa, sevb. 10 Şevvâl 910 [16 Mart 1505] Bkz. **Defter-i Müsveddât-ı İn'amât ve Tasaddukât ve Teşrifât ve İrsâliyyât ve Gayrihi 909-929**, s. 51.

⁹⁷⁹ İn'am be kâtibân-ı Mevlana İdris ki kitâb dâde budend. Nefer, 1000. Neferât, 2000, 20 Zilhicce 910 [24 Mayıs 1505]. Bkz. **Defter-i Müsveddât-ı İn'amât ve Tasaddukât ve Teşrifât ve İrsâliyyât ve Gayrihi 909-929**, s. 59.

⁹⁸⁰ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 236b-237a.

⁹⁸¹ İdris-i Bidlîsî, **Kasâid Münşeât ve Mürâselât**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1888, vr. 150a.

⁹⁸² İn'am be Mevlana İdris Münşî ki Tarih-i Âl-i Osman goft. Nakdiye: 50 000. Câme: Çatma-i Bursa, sevb. 16 Zilhicce 911 [10 Mayıs 1506]. Bkz. **Defter-i Müsveddât-ı İn'amât ve Tasaddukât ve Teşrifât ve İrsâliyyât ve Gayrihi 909-929**, s. 185.

Osmanlı hanedanından sekiz sultanın sekiz sıfatından müteşekkil olan bu eşsiz *Heşt Behişt* kitabını gaybın gizli evinden ve hayalin yegâne cevher hazinesinden tertip ederek şehadet âleminin muhâfızlarının arsasında mucizevî bir yolla ve harikulade bir şekilde iki sene altı ay müddeti içerisinde sonlandırdım⁹⁸³. ...Hanedanının methini yapmak için bir ömür harcamıştım. Otuz aylık bu işin sonunda otuz yıllık bir iş ortaya çıktı. İlk önce onun fazilet sahibi yedi cediti adına risaleler kaleme aldım. Sonra sıra bu eserin telifine sebep olan sekizinci büyük feleğe, büyük sultana geldi. Kutsal mizaçlı her şah adına dualardan oluşan bir *behişt* düzenledim. Kalemimin ucundan ona yeniden kutsal ruh üfledim. O büyüklerin kemikleri ölüye de kaleminin mürekkebi onlar için hayat suyudur. Kalem anahtarıyla her birinin kapısını sekiz cennet kapısından açtım. Bu medih kitabı sekiz olunca adını sekiz *behişt*inden aldı. Ebedi cennet sekiz olunca bu *Heşt Behişt*'te mana yönünden onun benzeri oldu. Bu maddi âlemde gönül alan lafzı ve manalarından dolayı o cennetin benzeri oldu. Onun vasfını nasıl anlatayım? Adından da anlaşılacağı gibi her şeyi âşikârdır⁹⁸⁴.

Yukarıdaki inamat kaydı Bidlîsî'nin kitabı ilk olarak Mayıs 1506'da bitirdiğini ve buna karşılık yüksek bir meblağ inam aldığını gösterir. Hicri 911 yılının son ayına denk gelen bu inamat kaydının ardından *Heşt Behişt*'in özellikle son kısmında yer alan ve müellifin içinde bulunduğu yıl olarak tarif ettiği 912 tarihi, müellifin eserin tamamlanmasına rağmen müsveddelerin temize çekilmesi esnasında bu süre zarfındaki bazı hadiseleri de kitabına eklemiş olduğu hissini uyandırır. Eserde Şehzade Ahmed ve Mahmud'un sancaktaki şehzadeliklerinin devam etmesi, Hadım Ali Paşa'nın imaretini tamamlaması, Firuz Bey'in Bosna valiliğine getirilmesi ve sultanın Edirne'deki imaretlerinde yaptığı harcamaları vesilesiyle dile getirilen son tarih 912'dir ki bu da yine 1506 tarihine denk gelmektedir. Neticede böyle bir imparatorluk kültür projesi otuz ay gibi nispeten kısa bir zaman dilimi içerisinde tamamlandı. Bidlîsî, eserin kısa zaman içerisinde tamamlanması fikrinin padişaha ait olduğunu, onun yaşının epey geçkin olduğundan ölmeden evvel tamamlamasını istediğini belirtir⁹⁸⁵. Padişahın bu endişesi bir yönüyle de bu işe ne kadar önem atfettiğini göstermesi açısından önemlidir. Bidlîsî aslında eserin mukaddimesi ve hatimesi hariç ana gövdesini tamamlamıştı ve bu kısmın takdiminden sonra 1506 yılı içerisinde mukaddime ve hatimeyi eklemeyi düşünüyordu. Eserin telifi bittiğinde padişah kendi mülazımlarından bir kaçını

⁹⁸³ Genç, *Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi*, s. 33.

⁹⁸⁴ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 633a.

⁹⁸⁵ İdris-i Bidlîsî, *Şelîmşâhnâme*, Lala İsmail, nr. 348, vr. 17a.

yardım için Bidlîsî'nin yanına gönderdi. Bunlar arasında saray şairlerinden Bursalı Şemsî de bulunuyordu⁹⁸⁶. Bidlîsî, telifinin en son ve tam halini bir kaside eşliğinde sultana takdim ettiğinde hiç kimsenin şimdiye dek böyle bir hediye sultana takdim etmediği ileri sürerek bununla övündü. Kasidesinde sultandan “hakkın yeryüzündeki gölgesi olduğu için kimya nazarıyla” *Heşt Behişt*'e bir bakmasını ve kendi mühürüyle mühürlemesini istemişti⁹⁸⁷. Bidlîsî kitabın takdiminden sonra sultanın “lafz ve mana yönünden kitabın her bir babına şöyle bir baktığını, çiçeklerin açtığı sekiz cennetin onun gözünün önünde canlandığını, kitabın her bir cildi için sınırsız ihsan ve övgülerde bulunduğunu” yazmaktadır⁹⁸⁸. Aslında eser henüz tamamlanmadığı, dibace ve hatimesi olmadığı için bu formel bir takdim sayılmazdı. Kendisine en son verilen inam eserin dibace ve hatime hariç ana gövdesinin tamamlanması ile ilgiliydi. Dolayısıyla Bidlîsî 1506'da henüz eserini son haliyle hamisi Bayezid'e takdim etmiş değildi ve 1504'te başlanan eserin inşa süreci ancak 1512'de Mekke'de bitecekti. Bidlîsî 1506 yılının sonlarına doğru *Heşt Behişt*'in ilk versiyonunu noktaladığında seleflerinkinden çok farklı bir eser yarattığının, her şeyden önce hanedan tarihini İran dünyasına ait pratikler üzerine inşa ettiğinin bilincindeydi. Öncelikli olarak her bir padişaha ayırdığı bir ciltle şimdiye kadar yazılmış en kapsamlı hanedan tarihi idi. İkinci olarak kendisinden önce kaleme alınmış kroniklere kıyasla daha sistematik bir yöntemle kaleme alınmıştı. Şöyle ki ilk dönem kroniklerinin gelişi güzel akışının aksine Bidlîsî şekil yönünden tam bir standart tutturmuştu. Örneğin her bir cilde birinde padişahın tahta cülusunu diğerinde ise muasırları olan İran hükümdarlarını anlattığı iki mukaddime ve içeriği özetleyen bir fihristle başlıyor, ardından o padişahın saltanat yıllarını “dâsitân” adını verdiği ayrı başlıklar altında anlatıyordu. Şekil yönünden sağladığı bu standartizasyon şimdiye dek Osmanlı tarih yazımında görülmedik bir yenilikti.

⁹⁸⁶ “Şemsî, Bursalı'dır. İnşa ve şiire gayret gösteren hayli yetenekli bir kişidir. Molla İdris-i Bidlîsî *Heşt Behişt* adlı tarihini bitirdiğinde merhum Sultan Bayezid, mülazım taifesinden bir kaçını seçip Molla Bidlîsî'ye yardıma gönderin dediğinde padişahın emri ile mukabeleci tayin edilip onun yardımına gönderildi.” Bkz. Kut, *Heşt Bihişt: The Tezkire by Sehî Beg*, s. 326.

⁹⁸⁷ İdris-i Bidlîsî, *Rok'e kıt'a ile'l-meclisü's- sultani targîban fi mutalaatu tilke'r-risale el muveşşeh bi-ismihi's-sami (Kasâid Münşeât ve Mürâselât)*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1888, vr. 88b.

⁹⁸⁸ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye, nr. 3209 vr. 633a.

Burada tartışılması gereken bir diğer nokta da eserin üslubu ve tarzını tayin eden, her bir cildi kontrol eden ve eser bittiğinde içerik ve tarzına son bir göz atan Bayezid'in bu tarih siparişi ile tarih yazımına müdahale edip etmediği meselesidir. Padişahın böyle bir tarih siparişi tarih yazımını şekillendirdiği anlamına mı geliyordu?

II. Bayezid'in saltanat yılları iki farklı tarihçilik geleneğinin neşvunema bulunduğu bir dönemdi. Bu dönemde Osmanlı kronikleri arasında bir uçta daha anlaşılabilir, genel bir çizgi de sade hikâyeler anlatan ve daha geniş bir okuyucu kitlesine hitap eden Âşıkpaşazâde, Neşrî ve Oruç Bey'in tarihleri varken *Heşt Behişt* bir azamet göstergesi olarak Cüveynî, Vassâf ve Yezdî'nin tarihlerinin temsil edildiği diğer uçta yer alıyordu⁹⁸⁹. İktidarının ilk yıllarında babasının müsaderelerini ilga eden ve kardeşi Cem ile mücadele edip onu bertaraf eden Bayezid, gücünü konsolide ettiğinde İran ve Mısır'daki rakiplerine tıpkı babası gibi gaza ruhuna sahip olduğunu göstermek için batıya birkaç askeri sefer düzenledi. İşte Bayezid döneminde kaleme alınan tarihlerin birçoğunun, bu başarılı seferlerin ardından üretilmesi, bu kroniklerin Bayezid'in isteği doğrultusunda kaleme alınıp alınmadığı, tarih yazımını şekillendirme gayesi taşıyıp taşımadığı tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Örneğin Cemal Kafadar, Bayezid'in bu kronikler üzerinden babasının reformları ve merkeziyetçiliğinin yarattığı sert tepkileri teskin etmek ve bu yönlü bir mesaj vermek istediğini ileri sürer⁹⁹⁰. Bu görüşe eleştirel bir gözle bakan bir başka çalışma Âşıkpaşazâde, Neşrî ve Oruç gibi birçok tarihçinin sade bir Türkçe ile kaleme aldıkları bu ilk dönem kroniklerinin padişahın himayesi altında kaleme alınmadıkları için böyle bir misyona sahip olamayacakları, hanedanı ilgilendiren bazı konulara çok eleştirel baktıkları, Bayezid'in bahsi geçen fetihlerine özel bir önem atfetmedikleri dolayısıyla bu ilk dönem kronik yazarlarının böyle bir saikle hareket etmedikleri üzerinde durur⁹⁹¹. Bayezid'in bu ilk Türkçe kroniklere böyle bir misyon yüklediği

⁹⁸⁹ J.R. Walsh, "The Historiography of Ottoman-Safavid Relations in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", **Historians of the Middle East**, Ed. Bernard Lewis-P.M. Holt, Oxford University Press, London 1962 s. 198; Yıldız, "Ottoman historical writing in Persian, 1400–1600", *Persian Historiography*, s. 480–481.

⁹⁹⁰ Cemal Kafadar, **İki Cihan Âresinde: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Çev. Ceren Çakır, Ankara 2010, s. 150–151.

⁹⁹¹ II. Bayezid'in 1484'ten sonra yeni Osmanlı ideolojisinin propagandasını yapmak için tarihler kaleme aldırıp aldırmadığı tartışmaları için bkz. Murat Cem Mengüç, "Histories of Bayezid I,

açıktır. Ancak diğer taraftan belirtilmelidir ki her ne kadar bu ilk dönem kronikleri patronaj altında üretilmediği için iddia edildiği gibi yeni Osmanlı ideolojisinin propagandasını yapmaktan uzak olsa da Bayezid'in himayesi altında kaleme alınmış erken tarihli bir başka eser padişahın propagandasını yapan doğrudan onun müdahalesi ile şekillenen ideolojik bir metin izlenimi vermektedir. İranlı Melik Ümmî'nin, 1486'da Bayezid'in himayesi altında tamamladığı *Şâhnâme az Gofar-i Melik Ümmî* adlı eserine Fatih'in müsadereleri ile başlaması, Bayezid'in saltanat yıllarına hasredilmiş bir eser olmasına rağmen müellifin Fatih'in son yıllarında gerçekleşen bazı hadiselerle yer vermesi bir propaganda metni olduğu hissini uyandırır. Melik Ümmî, Fatih'in bütün mülkün idaresini Mehmed Paşa'ya bıraktığını, Mehmed Paşa'nın "zulm ve bidatla mülkü harap ettiğini" böylece "ordunun ve memleketin ahvalinin perişan olduğunu" söyleyerek bu döneme ait reformların ve merkeziyetçi politikalarının çıkardığı kargaşadan tıpkı Aşıkpaşazâde gibi Rum Mehmed Paşayı sorumlu tutar⁹⁹². Hatta bunun yanında "Acem'den gelen ve defterdarlık yapan kara yüzlü bir Hindu'nun (Lârî olmalı)" da parmağının olduğunu söyler⁹⁹³. Melik Ümmî'nin bütün olanların Fatih'in tasarrufu dışında gerçekleştiğini söylemesi, "yalancı vezir Mehmed ve bir iki hilekârın çıkardığı kargaşanın memleketi bedbaht"⁹⁹⁴ ettiği vurgusu Bayezid tarafından tepkilerin yumuşatılması için kaleme aldırıldığını göstermektedir. Bunların yanında eserde Bayezid-Cem mücadelesine, Memlüklerle olan savaşa, Kili ve Akkirman fetihlerine yer vermesi gücünü konsolide ettikten sonra bu yönlü bir propaganda metni kaleme aldırıldığı fikrini güçlendirir. "Şâhnamem senin adına yazıldı, seni methehme yolunda her ne dediysen onu yaptım, elimden bu kadar geldi."⁹⁹⁵ ifadeleri bu haliyle eserin padişahın isteği doğrultusunda kaleme alınmış olduğunu hatta içeriğinin bile onun tarafından şekillendirildiğini gösterir niteliktedir. Bu durum Bayezid'in tarih yazımına doğrudan şekil vermek istediğini kanıtlamaktadır. 1504'lere gelindiğinde bu padişahın ilk tarih yazdırma denemesiydi. 1503 Venedik barışından sonra tam istediği tarzda bir tarih yazdırma düşüncesi onun kafasında tekrar şekillendi. Nitekim

historians of Bayezid II: Rethinking late fifteenth-century Ottoman historiography", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, sy. 76 (2013), s. 373–389.

⁹⁹² Melik Ümmî, *Şâhnâme az goftar-i Melik Ümmî*, vr.21a-25b.

⁹⁹³ Melik Ümmî, *Şâhnâme az goftar-i Melik Ümmî*, vr. 23a/b.

⁹⁹⁴ Melik Ümmî, *Şâhnâme az goftar-i Melik Ümmî*, vr. 25b.

⁹⁹⁵ Melik Ümmî, *Şâhnâme az goftar-i Melik Ümmî*, vr. 97b-98b.

Bidlîsî, padişahın bu tarih yazdırma hevesini “aklında uzun zamandan beri bir tarih yazdırma düşüncesi vardı” sözleriyle açıklığa kavuşturur. Bayezid’in tarih yazdırma hevesinin altında ideolojisini inşa etmek ve bunun propagandasını yapmak olduğu Bidlîsî’nin eseri özelinde daha iyi anlaşılabilir. Bidlîsî’nin aşağıdaki satırları bu konuya ışık tutar:

Bu kitabın yazılması için ferman sadır olunca ve bu kusurlu fakir ediplerin yaptığı gibi tarihi olayları mübalağalı bir meth ipine dizdiği zaman, emr-i hümayun sadır olmuştu ki -gerçi tarih ve haber kitaplarının bir faydası da güzel hatıraların geride bırakılması ve Rabb’in nimetlerini anmaktır- bu hilafet hanedanının güzel izlerini taşıyacak olan bu kitabın şair üslubuna sahip madihlerin ve ediplerin abartılı üslubuna sahip olması, batıl, yalan ve birçok boş laf ü güzaftan arî olması gerekmektedir. Rivayet ve nakillerden sadece doğruluğu kesin olanların yapılmasını ve bu yapılırken de Hulefâ-yı Râşidîn ile ilgili nakillerin doğruluğunun kıtas olarak alınmasını istemişti. Zira bu hanedanının devletinin doğuşu doğruluğa dayanıyordu⁹⁹⁶.

Bayezid en başından beri İlhanlı ve Timurlu tarzı emperyal bir tarih yazdırma merakı taşıdığı için bu işi Bidlîsî’ye sipariş ettikten sonra bile eseri yazım aşamasında kontrol etti. Bidlîsî padişahın kontrolü altında olduğunu bildiği için onun talimatları doğrultusunda olağanüstü bir çaba sarfettiğini söyler⁹⁹⁷. Üslup ve tarzını belirlemesi dışında yukarıda Bidlîsî’nin de altını çizdiği gibi kaynakların doğruluğuna, nakillerin güvenilirliğine kadar her türlü hassasiyetini bir talimat olarak Bidlîsî’ye ulaştırdı. Hatta bu süre içinde eklemeler ve çıkarmalar yoluyla eserin içeriğine dahi müdahale ettiği söylenebilir. Bununla yetinmeyip takdim edilen her cildi kontrol ettiği gibi eserin son halini de “lafz ve mana” yönünden incelemesi padişahın tarih yazımını şekillendirmek istemesinden başka bir şey değildir. Padişah muhtemelen kendisine sunulan eserleri etrafında bulunan ve sık sık danıştığı “imtihan” heyeti ile değerlendiriyordu. Bu değerlendirmelerde padişahın titizlikle davrandığı, beğenmediği eserleri reddettiği bilinmektedir. Firdevsî-i Rûmî, onun adına bir eser kaleme alıp takdim ettiğinde padişah eseri bizzat incelemiş, eserin laf kalabalığından ibaret olduğunu ileri sürerek bazı kısımlarını seçip aldıktan sonra geri kalanını yaktırmıştı⁹⁹⁸. Diğer taraftan Acem’den gönderilen telifleri beğenmediği için

⁹⁹⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 236b-237a.

⁹⁹⁷ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 236b-237a.

⁹⁹⁸ Firdevsî-i Rûmî, **Kutb-nâme**, Haz. İbrahim Olgun-İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1980, s. xiv.

geri gönderdiği inamat kayıtlarına yansıyan ve padişahın beğeni düzeyini ve müdahaleci tavırlarını gösteren bir başka örnektir.

Sonuç olarak şu denilebilir ki Bayezid içeride iktidarını tehdit eden Cem hadisesini hallettikten ve dışarıda Memlûk ve Venediklere karşı başarılar elde edip gücünü konsolide ettikten sonra Müslüman dünya liderliği için rakipleri Akkoyunlular ve Memlûkler ile yarışırken dini ve siyasi yeni bir ideolojiye ihtiyaç duydu. Bu ideolojinin inşası ve yayılmasını sağlamak yeni emperyal bir tarih yazımını gerektirdiğinden sade Türkçe ile basit bir üslupla kaleme alınmış hanedan tarihleri ve umumi tarihler sonundaki Osmanlı tarihlerinin bu ihtiyaca cevap veremez olduklarını bildiği için bunların dışında Farsça bir Osmanlı tarihi kaleme aldirmek istedi. İnşa edeceği bu ideoloji ancak Farsça kaleme alınmış böyle bir eserle rakiplerine ulaşabilirdi. Hem her cildin başında yer alan muasır hükümdarlar bahsi rakiplerine üstünlük mesajı verme amacına matuftu. Nitekim padişahın muhatap kitlesini geniş tutma niyetini Bidlîsî “Kitapların içinde beğenilmiş olan haberler yağmur gibi her yere yayılır⁹⁹⁹.” satırlarıyla gayet iyi özetler. Diğer taraftan eserin “zamanın sultanlarının kitapları” gibi olması isteği mesajını ulaştıracağı ve imparatorluk vizyonunu yansıtacağı esas muhatapları ortaya koyar¹⁰⁰⁰. Bayezid ideolojisinin propagandası için belirli dönüm noktalarında tarih yazımını şekillendirecek müdahalelerde bulundu. İlk olarak Kili ve Akkirman fetihleri ardından hem babasının reformlarına olan tepkileri azaltmak hem de hala hayatta olan kardeşi Cem’e karşı onun iktidar ortağı olmadığı mesajını vermek için ideolojik bir metin kaleme aldırdı. Ardından Osmanlı-Memlûk ve Osmanlı-Venedik savaşlarının ardından da emperyal bir ideoloji inşası için bu defa Bidlîsî’yi görevlendirdi. Her iki eser de padişahın kontrolü altında onun tarih yazımına müdahalesiyle son şeklini aldı.

⁹⁹⁹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîst**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 632b.

¹⁰⁰⁰ İdris-i Bidlîsî, **Şelîmşâhnâme**, Lala İsmail, nr. 348, vr. 17a.

3. 4. Üslup Tartışmaları: Bidlîsî'ye Göre Tarih Tanımı ve Tarihçilik

12. yüzyıl İran dünyasının şair ve müelliflerinden Nizâmî-i 'Arûzî, *Çehâr Makale* adlı eserinde şair, meddah ve *duaguy*ların, hükümdarın maiyeti içinde vazgeçilmez bir yere sahip, dört danışmanından birisi olduğunu şu sözlerle anlatır:

Şairin hamisi için kaleme aldığı satırları onu ölümsüzleştirecek derecede olmalıdır. Hükümdar ölmeden kendisini hafızalarda canlı tutacak şöhretini ve ismini geride bırakmalıdır. İşte bu ismi ölümsüzleştirecek olan şey, şairin zamanın sayfalarına bırakacağı unutulmaz mısralarıdır. İyi bir şair, hamisi ölmeden onu bu dünyada unutulmaz kılan kimsedir¹⁰⁰¹.

Hükümdarı ölümsüz kılma şartının şairleri himaye etmek olduğunu işaret eden bu ifadeler hami-kul arasındaki ilişkiye ışık tuttuğu gibi, hami adına kaleme alınacak olan eserin mantığının onu ölümsüz kılmak olduğunu belirtmesi bakımından da önemlidir. Bu hâkim algıya göre eserin içeriğinden ziyade kullanılan dil ve üslup, kaleme alınan eserin yegâne hedefi olan hamiyi ölümsüzleştirmede belirleyici olan şeydir. Eserini yaklaşık üç buçuk asır sonra kaleme alan Bidlîsî'de bile hala aynı hâkim algının yani eseri, hamiyi ölümsüzleştirmeye hasretme mantığının geçerli olduğu görülebilir. Kendisini *mâdih* ve *duaguy* olarak tanımlayan Bidlîsî'nin taşıdığı hamiyi ölümsüzleştirme kaygısı, üslubunu doğrudan etkilediği gibi ciddi bazı problemler yaşamasına da yol açtı. Bidlîsî karşıtlarının, eserine yönelik yaptığı eleştiriler daha çok onun üslubu ve tarih yazıcılığı noktasında yoğunlaşmıştı. Bu muhalif grup ilk olarak “bu güzel mânâların, kadim olan fâzılların kitap ve risalelerinden çalmayla ve onlardan izinsiz alma yoluyla nakledildiği” ikinci olarak da “kelâmın derinliği, genişliği, uzunluğu ve ilmî nüktelerin fazlalıkları”nın cümleleri anlaşılmasız hale getirdiğini iddia ettiler ve dibacesiz olmasını eleştirdiler¹⁰⁰². Oysa Bidlîsî dibaceyi bilerek kaleme almamıştı, verilen vaatler gerçekleştirildiği takdirde tamamlayıp kitaba ekleyecekti. Bu anlamda dibaceyi bir rehine gibi elinde tutuyordu.

*Bu hikâye yedi katlı göğü sese gark etti. Sözün ipini kısa tutan şu dar görüşlülere de bir bak!

¹⁰⁰¹ Nizâmî-i 'Arûzî-i Samarqandi, *The Chahar Maqala (Four Discourses) of Nizâmî-i 'Arûzî-i Samarqandi*, s.47–48.

¹⁰⁰² Genç, *Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi*, s. 34.

Bidlîsî, kendisine yönelik eleştirilerin savunmasını Mekke’de yaptı. Burada iken kaleme almaya başladığı eserin dibace kısmında “İnsanı inciten, insanlıktan uzak bu karaktersizler, bu huyunu fazîlet ve hüner zannedenler” olarak hitap ettiği Hadım Ali Paşa, Müeyyedzâde ve etrafındakilere cevap niteliğinde bir bölüm ayırdı. Ona göre “meth ve övgü temeline dayanan eserde mananın muğlâk, cümlelerin uzun olması, ipin ucunun uzatılması, kısaltılması veya ona ek yapılması belâgat sahibi âlimler nezdinde beğenilecek bir şeydi”. Dolayısıyla belagat sahibi âlimlerin dışındaki kimseler için sözlerinin “dört ayaklı hayvan sesi”nden farksız olduğunu, onların anlamalarının imkânsız olduğunu şu belagatli cümle ile anlatırken, kusurun kendi üslubunda değil de o üslubu anlamayanlarda aranılması gerektiğini belirtiyordu:

Bu güzel kitabın utangaç gelinlerinin, olgunluk ve basîret temaşagâhında her dar görüşlüye cilve olsun diye yüzünü peçeyle kapatması, nazlı ve cilveli yürüyüşüyle her pazar kallesinin gönlünü kapmak için yanaklarını açmaması onlarda bir eksiklik ve kusur olduğu anlamına gelmez¹⁰⁰³. Büyük sultanların tarihleri Âdem’den buyana aynı tarz üzere yazılmıştı. Sadece haberleri yazmakla kalmazlar, bunun yanında her türlü eserden de bahsederler. Belagat nedir? Sözün gereğine göre her makamda icrası değil midir? Belîğ kişi bazen güzel sözleri sayesinde az lafızla çok mana anlatır. Ama bazen de bir kişiyi överken meddahlığından dolayı onun methini iki kat arttırır. Sultanların tarihi de bu şekildedir, sözü uzatmaktan kasıt güzel bir zikir ortaya çıkarmaktır¹⁰⁰⁴.

Kitabına dercettiği yukarıdaki beyit aslında onun tarih algısını açıklar niteliktedir. Beyitte vurguladığı gibi sultanların cihangirlik davalarının anlatıldığı eserler kısa olmamalıydı, ancak dar görüşlü müellifler bu konuda sözü kısa tutabilirdi. Bidlîsî bu ifadeleri ile iki taraflı işleyen patronaj ilişkisine ışık tutmaktadır. “Hami (memduh) şairin iyi şiiriyle, şair ise padişahın kıymetli inamlarıyla şöhret bulur¹⁰⁰⁵” mantığıyla düşündüğü için Bayezid’i ölümsüzleştirmeli, karşılığında ise padişah böyle bir kimseyi himaye etmenin getireceği prestij ve övünmeyle ona sınırsız inamlar bağışlamalıydı. Dolayısıyla belagatte aşırıya kaçmanın anlaşılamayacak bir tarafı yoktu. Takip ettiği ekolün tarzının gereklerini yerine getiren ve yazdığı eserin şimdiye kadar kimse tarafından ortaya

¹⁰⁰³ Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 38.

¹⁰⁰⁴ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 633a.

¹⁰⁰⁵ Nizâmî-i ‘Arûzî-i Samarqandi, **The Chahar Maqala (Four Discourses) of Nizâmî-i ‘Arûzî-i Samarqandi**, s. 75.

çıkarılamadığını belirtecek kadar iddialı olan Bidlîsî, “tafsilâtlı cümlelerin kısaltılması ve özetlenmesinin övülecek şeyler” olmadığını söylemekte, eserin uzunluğunu Osmanlı hanedanının her açıdan üstün olmasına bağlamaktaydı¹⁰⁰⁶. Dolayısıyla hanedanın üstünlüğü ancak tafsilatlı bir eserde anlatılabilirdi. Eseriyle sultanların meddâhlarına ve onlara övgü dizen kadim ediplere meydan okuduğunu dile getiren müellif, kendisini meddahlık ve ediplikle tanımlarken karşıtlarına verdiği cevapta dahi belagat ve tumturaklı üslubu elden bırakmıyordu:

Bin destan yazmış olan nağme-perdâz bülbülü, bostanın gençleri arasında gevezelik ve saçma konuşmakla suçlamak manâsızlıktan başka bir şey değildir. Gül bahçesinin ortasında bulunan ancak dili tutulmuş olan zambağın, güzel sesli bülbülün dilinin uzunluğuna ve nağme-perdazlığına dil uzatması bir hezeyandır¹⁰⁰⁷.

Muhaliflerinin, çalıntı bilgilerle eserini kaleme aldığı yönündeki ithamları dönemin entelektüel dünyasında epeyce dillendirilmiş olsa gerek bunun şüara tezkirelerine de yansıdığı görülür. Sehî Bey’in, *Heşt Behişt*’ten bahsederken “Bu eserin Mevlana Şerefüddin’in yazdığı *Tevârîh-i Timur-i Gûrkânî* ile hiç alakası yoktur. Gerçekten eşsiz, güzel yazılmıştır.” şeklindeki ifadeleri muhalif hizbin eserin Timurlu tarihlerinden aşırılmış olduğu yönündeki iddialarının o dönemde epeyce tartışılmış olduğunu göstermektedir¹⁰⁰⁸. Eseri izinsiz alıntı ve çalıntı bilgiler yoluyla oluşturulduğunu iddia eden aynı iddia sahiplerine daha sert bir cevap verdi. “Sahte sikke basan kalpazanlara, evlat doğurmaktan aciz olan acuzelere” benzettiği iddia sahiplerine verdiği cevapta inşa sanatındaki maharetinin yüksek olmasından dolayı hiç kimsenin eserindeki bilgilere tenezzül etmeyeceğini “Her zaman yüksek uçan şahin, ince nükte ve hakikatler avlağının bulunduğu dağlıkta güzel sözlü ve hoş hareketli keklikleri avlamada ve sırların altın gagalı sülünlerini yemede ustadır. Bu hüma kuşu, hiçbir zaman kokmuş leşlere, kurt ve sırtlanın artığına musallat olan kerkenez gibi tamahkâr olmamıştır. Bu kükremiş aslan, ceylanların ciğerine alışmış olduğundan, avının geri kalanını öteki evcil ve yırtıcı hayvanlara bırakmıştır. Avdan geri kalan kokmuş şeyleri yemek niyetinde olan tilki ve çakal gibi zahire

¹⁰⁰⁶ Genç, *Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi*, s. 34.

¹⁰⁰⁷ Genç, *Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi*, s. 35–36.

¹⁰⁰⁸ Kut, *Heşt Bihîşt: The Tezkire by Sehî Beg*, s. 98–99.

biriktirmemiştir” sözleriyle dile getiriyor, ruhanî ve gaybî yardımlar aldığını ifade ediyordu¹⁰⁰⁹.

Muhallifleri onu, Osmanlı padişahlarının haksız yere kan döktüklerini anlatan hikâyeler yazmakla suçlamışlar olsa gerek o bu suçlamaları reddediyor ve yaptığı tek işin methetmek olduğunu yineliyordu:

İman ülkesinin şahlarını övmeye, doğru beyanlı kalemin dili yalan ve batılın pisliğine ve de gerçek dışı sözlerle bulaşmamıştır. Bu sekiz kitabın destanlarında zulüm ve düşmanlık içeren, Müslümanların haksız yere kan döktüklerinden haber veren hiçbir hikâye ve rivâyeti zikretmemiştir. Haberleri yazma esnasında onların amelleri, huy ve tabîatları dışında başka bir şeyi methetmemiştir¹⁰¹⁰.

Aslında takipçisi olduğu Timurlu tarih ekolünün tarih algısı, Timur örneğinde olduğu gibi haminin bir imge yaratacak derecede övülmesi idi. Bidlîsî de tarih yazma noktasında bağlı olduğu ekol gereğince üslup ve methiye kaygılarıyla hareket etmişti. “Bu kusurlu fakirin, ediplerin yaptığı gibi tarihi olayları mübalağalı bir meth ipine dizmesi için emr-i hümayûn sadır olmuştu¹⁰¹¹” ifadesi bu konuda sultanın da kendisiyle hemfikir olduğunu gösterdiği gibi 16. yüzyılın başında edebiyat ve tarihin içiçeliğini ve tarih yazım algısını yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir. Zaten II. Bayezid’e yazdığı kasidesinde onun *meddâhı* ve *duagîyu* olmak ve bu sayede hanedan tarihi yazmak istediğini dile getirmişti. Dolayısıyla hanedan tarihi yazmayı bir azamet ve güç gösterisi olarak telakki eden Bidlîsî için tarih yazmak evvela hamiyi övmek ardından da onun hikâyelerini hamasi bir dille anlatmaktan ve “ölümsüz kılmaktan” başka bir şey değildi. Yazdığı hanedan tarihi için kullandığı “sultanın meth ve senası” ifadesi bunun en çarpıcı örneğidir¹⁰¹².

Seleflerinden tevarüs ettiği dil ve üslup, tarih yazımında daha önce sade bir dille tarih kaleme almış olan kronik yazarlarına nispetle kendisinin daha eşsiz olduğunu düşünmesine önemli bir dayanak noktası oluşturuyordu. Ona göre “mana pazarındaki yegâne sermayesi ve bu pazarda sikkesini revaçta tutacak tek şey” bu belagatli dili ve üslubuydu. Her şeyden önce Bidlîsî, tarzını ve yüksek edebî inşa dilini Akkoyunlu sarayında münşi olmasına ve bürokratik gelenekten gelmesine

¹⁰⁰⁹ Genç, *Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi*, s. 40.

¹⁰¹⁰ Genç, *Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi*, s. 68–69.

¹⁰¹¹ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 236b-237a.

¹⁰¹² Genç, *Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi*, s. 77.

borçluydu. İnşa sanatında kullanılan bu yüksek edebî dil aynı tonda tarihi metinlere de yansımıştı. Şu unutulmamalıdır ki Bidlîsî'nin selefleri olan Yezdî, Vassâf ve Ruzbihan da birer divan kâtibi idi ve bu üslupları aynı ölçüde eserlerinin tarzını şekillendirdi. Osmanlı tarih yazımında 15. yüzyılın sonunda yaşanan değişimin önemli temsilcilerinden Tursun Bey ve bu değişimin 16. yüzyıldaki takipçilerinden Celalzade Mustafa ve Âli de kâtiplik ve bürokrasi sınıfından geldikleri için kullandıkları edebî inşa dilini eserlerine yansıttılar. Dolayısıyla Osmanlı kronik yazarlarının sahip oldukları tarzlar ile bulundukları konumlar arasında doğrudan bir ilişki sözkonusuydu. Kâtiplik sınıfından gelen Tursun Bey, Bidlîsî, Celâlzâde ve Âli, edebî inşa üslubunu kullanırken, bu geleneğin dışında kalanlar daha sade üslupla eserler kaleme aldılar.

Bidlîsî her ne kadar “avam ve havassın” anlayacağı şekilde bir tarih yazmak istediğini belirtmişse de aslında bu bir tevazudan başka bir şey değildi. “Bu hilafet hanedanının güzel izlerini taşıyacak olan bu kitabın şair üslubuna sahip *madih*lerin ve ediplerin abartılı üslubuna sahip olması gerekiyordu”¹⁰¹³ ifadeleri onun gerçek niyetini ortaya koyar. Destanları dikkatle okunduğunda müellife tarihi anlatıyı gölgede bıraktıran şeyin onun müthiş hayal gücü olduğu görülür. Bidlîsî, üslubundaki aşırılıktan dolayı *avam* şurada dursun *havassın* dahi anlayamadığı bir tarz yarattı. Hamisinin talimatları doğrultusunda bu tarzı oluştururken dibacesinde de vurguladığı gibi selefleri olan Timurlu ve Akkoyunlu tarihçilerini taklit ederek Kur‘an ayetlerini, hadisleri, Arapça ve Farsça şiirleri ve söz sanatlarını sıklıkla kullandı. Cümleleri renklendirmek, manayı kendi kalıbından çıkararak cisimleştirip görünür hale getirmek için belagatli dil kullandı. Kullandığı bu dili daha çok “bağ, bostan, gülistan, bülbül, çemenzar ve saba rüzgârı” gibi İran edebiyatında kullanılan edebî metaforlarla zenginleştirdi. Olağanüstü bir hayal gücüne ve betimleme kudretine sahip birisi olarak anlatılarını kendi gerçek zeminlerinden koparmak ve muhayyilesinde başka bir anlatıya dönüştürmek şeklinde renklendirdi. Örneğin II. Bayezid’in çocuklarının sünnetini “eli saba rüzgârı gibi çabuk ve kıvrak olan cerrah, gül ağacının eteğini kaldırarak kırmızı gülden bir yaprak kopardı”¹⁰¹⁴, sultanın Moton ve Koron seferleri için Edirne’den ayrılmasının zamanını yani baharın

¹⁰¹³ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 236b-237a.

¹⁰¹⁴ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 590b.

başlangıcında gerçekleştirilecek olan seferi “gülistan ülkesindeki gül hüsrevinin ortaya çıktığı, gök ülkesinin şahının güneydeki kışlağından çıkıp itidal noktasına ulaştığı bahar mevsiminde güneş yürüyüşlü felek ihtişamlı sultan, kuzeydeki dağların zirvelerini zapt etmek istedi. Çemenzarın yeni yeşeren ordusu ve gülbahçesinin kuşlar gibi cıvıldaayan askerleri gül dalındaki kaleleri almak için bulunduğu yerden harekete geçti”¹⁰¹⁵, kış mevsiminin yaklaştığını ve ordunun seferden dönüşünü ise “sonbahar rüzgârının yaprak döken ıslığı kış askerinin hücumuyla daha da şiddetlenmişti”¹⁰¹⁶, ...bunların birçoğu şiddetli soğuk karşısında helak oldu, kış askerlerinin yaptıkları bu yağmaya maruz kalan ganimet elde etmiş olan askerler, perişan hale düştüler, afete uğradılar”¹⁰¹⁷ Gedik Ahmed Paşa’nın öldürülmesine ilişkin “Herkese süslü hilatlar dağıttığı o karanlık gecede sultan, Ahmed Paşa’nın hayat elbisesini çıkardı”¹⁰¹⁸ şeklinde secili ve mecazi anlatımla yazdı. Şüphesiz bu anlatım yer yer manayı tamamen kapalı ve anlaşılmaz hale getiriyordu. Öyle ki anlatılmak istenen şey kullanılan metaforların içinde kayboluyordu. Örneğin Moton hisarı önündeki hendekler dolusu suyun aşırı sıcaklara rağmen bir türlü çekilmediğini ve bundan dolayı Osmanlı ordusunun hisarı kuşatamadığını “gökyüzünün hüsrevi, uzun ışın iplerine bağladığı altın kovasıyla, bu derin hendeklerden bir damla su dahi çekip alamamıştı”¹⁰¹⁹ şeklinde anlatır.

Bidlîsî, kendi zamanına kadar yazılmış Osmanlı kroniklerinin, bu tür bir üslup ve konteksten uzak olduğu için anlatılarının da haliyle kısır olduğunu, kendisinin bu kısır hikâyelere renk katıp okunabilir hale getirdiğini “O cömert şahların evlât doğurmaktan ümitsiz acûzeler gibi olan kısır ve köhne hikâyeleri ile kadim haberlerini lütufları süsleyen gönüllerin rahminde cennet soylu birçok evlât ve ahfadın sahibi yapmışım” sözleriyle dile getirirken aslında II. Bayezid’e kadar gelen dönemle ilgili Osmanlı kroniklerini görüp okuduğuna gönderme yapmaktadır¹⁰²⁰. Bir tarihi eşsiz kılan şeyin belagat olduğunu savunduğu için ona göre anlatılan “kuru efsane”lerin tarihsel doğruluğu kadar üslubu da önemliydi.

¹⁰¹⁵ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 572a.

¹⁰¹⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 549b.

¹⁰¹⁷ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 564a.

¹⁰¹⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 530a.

¹⁰¹⁹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 573b.

¹⁰²⁰ Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 41.

Bidlîsî, her ne kadar mukaddimesinin çeşitli yerlerinde yer yer tarih yazımı üzerine görüşlerini beyan ettiyse de Akkoyunlu sarayında mevkidaşı olan Fazlullah'ın yaptığı gibi kitabının dibacesinin müstakil bir bölümünü “tarih ilmi”ne ayırdı. Aslında tarihin tanımı ve faydaları bahsi bütün Timurlu tarihçiliğinin dibacelerinde yer verdiği vazgeçilmez bir gelenek olup Timurlu tarihçilerinin ortak özelliği idi. Örneğin *Zafernâme* gibi model bir tarih olan *Ravzatü's-Safa* adlı eserinde Mirhond, tarihin faydalarına genişçe yer ayıran ilk tarihçi idi. 15. yüzyıl Akkoyunlu kronik yazarı Fazlullah ibn Ruzbihân tarih ilmini bilinmesi zaruri ilimler içinde sıralarken *Ravzatü's-Safa*'ya üstü kapalı atıfta bulunuyordu. Bilinmesinin sayısız faydaları, ayetleri ve Kur'an'ı anlamak için tarih iliminin olmazsa olmaz olduğunu sekiz başlık altında anlatmaktadır¹⁰²¹. Selefleri olan İlhanlı, Timurlu ve Akkoyunlu tarihçilerinin tarih ilmi ile ilgili görüşlerini paylaşan ve bu konuda onlardan oldukça yararlanmış olan Bidlîsî, tarihi zamanın hadiselerinin bilinmesi için elzem olan bir ilim dalı olarak tanımlar ve hükümdarların bilmesinin mecburi olduğunu ileri sürer. Ona göre fıkıh, tıp ve nücûm gibi sair ilimler de tarih ilminin yanında zamanın hadiselerinin bilinmesi için gerekli olan diğer ilim dallarıdır¹⁰²². Bidlîsî, tarihin faydalarından bahsettiği kısım için tıpkı Şeref Han Bidlîsî gibi *Ravzatü's-Safa*'dan faydalanmış olmalıydı.

Onun tarih anlayışı, tarih ilminin başlı başına bir ilim olmadığı *ilm-i muhadaratın* bir kolu olduğu dolayısıyla edebiyat, belagat ile tarihin ayrılmaz bir bütün olduğu yönündeydi. “Beliğlerin beyan meclisindeki konuşmalarının keyfiyetinden ve ayanlar meclisindeki fasihlerin konuşmalarının adabından bahseden bir ilim” olarak tanımladığı *ilm-i muhadaratı* öğrenmenin yolunun tarih ilmini bilmekten geçtiğini söylemektedir. “Sultanların meclisinde evvela dua ve senayla konuşmak ondan sonra haceti arz etmek” gerekeceğinden evvela muhadarat ilmi bilinmeliydi. “Ona göre bu durum meramı söylemede en uygun ve âlî-makam hüsrevlerin mizacına en lâıyk olandı”. Dolayısıyla muhadarat ilminde ilerleyen kişilerin yani “beliğ-i kâmil ve fasih-i fâzıl”ların *ilm-i muhadaratın* en mükemmel bir

¹⁰²¹ Fazlullah ibn Ruzbihan, *Tarih-i Alam Aray-i Âmini*, s. 78–79.

¹⁰²² Genç, *Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi*, s. 44.

kolu olarak tanıtılan tarih ilmini bilmeden bu mertebeye erişemeyeceklerini savunuyordu¹⁰²³.

Tarihi, edebiyattan ayrı başlı başına bir ilim dalı olarak tanımlayan Âli'nin aksine Bidlîsî, tarih ve edebiyatın ayrılmaz bir bütün olduğunu düşünüyor, bundan dolayı 15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın başında Osmanlı patronajında kalan İranlı şahname yazıcıları gibi kendisini *madih* ve *duaguy* şeklinde takdim ediyordu. Edebi tarihçiliğinden dolayı Bidlîsî tam da bu noktada Osmanlı kronik yazarlarını eleştirdi. Onların anlattığı “kuru efsaneler”in tarih ilminin olmazsa olmazı olan belagatten uzak olması bu teliflerin tarihsel birer kayıt olmalarını engellediğini ileri sürüyordu. Üstelik seleflerinin bu “kuru üslubunu” beğenmeyen yalnızca o değildi. Üslup konusunda Bidlîsî'nin takipçisi olan Âli de Âşıkpaşazâde ve Neşrî gibi erken dönem hanedan tarihi yazarlarını edebi incelik taşımayan hikâyeler anlattıkları dolayısıyla beğenmediğini açıkça ifade etmişti¹⁰²⁴. Üslubunun aşırılığına Bidlîsî kendisi de katılıyordu. Ancak üslubunun dozunu muhaliflerinin eleştirileri üzerine arttırdığını “Her ne kadar nağme-perdaz olan dili ağzın hapisanesinde mahpus etmek, kelâm meydanında kendini gösterecek olan kalemlerin serkeş atının dizginlerini başıboş bırakmamak istedimse de cevval tabiatlı şehsuvar ve hakîkâti yazan kaleme sahip çevik binici, mârifet mânâlı kelâmın dizginlerini elden bırakmaya meyilli idi. Ancak bu dar görüşlü zavallılar ve beceriksizlerin kitabın üslubuna yönelik çıkardıkları dedikodular ve kınamalar, feyizli kalemimi elden bırakmamam gerektiğini ve bu mızrağı mertlerin meydanına getirmem gerektiğini bana göstermişti¹⁰²⁵” sözleriyle ifade etmektedir. O her ne kadar başlangıçta üslubundaki aşırılığı sınırlayacağını, gereksiz yere sözü uzatmayacağını ancak daha sonra muhaliflerinin tepkileri üzerine bundan vazgeçtiğini tevazuyla karışık kendisiyle iftihar eder bir tarzda yazsa da ve zaman zaman gösteriş, abartı ve övünmeden uzak durduğunun altını çizse de¹⁰²⁶ onun gibi yüksek İran saray kültürü, edebiyatı ve tarih yazımı geleneğinden gelen birisinden takip ettiği tarzın üslubunu yansıtmaması, bunun yerine sade bir dil ve üslup kullanması beklenilmeyecek bir şeydi.

¹⁰²³ Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 45–46.

¹⁰²⁴ Fleischer, **Tarihçi Mustafa Âli**, s. 256.

¹⁰²⁵ Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 36.

¹⁰²⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 571a.

Bütün Timurlu tarihçilerinin dibacelerinin ayrılmaz bir parçası olan tarihin amaçları ve faydaları ile ilgili ifadeler Bidlîsî'nin tarihinin dibacesinin de vazgeçilmezidir. O, tarihin önemini “gerçi tarih ve haber kitaplarının bir faydası da güzel hatıraların geride bırakılması” şeklinde izah ederken amacının yukarıda bahsi geçtiği gibi hamiyi ölümsüzleştirmek olduğunu bir kez daha vurgular. Bilinen anlamının dışında tarihi farklı bir zemine oturatarak onu bilmenin idari, siyasi, askeri ve dini işlerin halledilmesinin yanı sıra günlük hayatta Kur'an'ı, hadisleri ve kıssaları anlamada oldukça kolaylık sağladığını mudaddimesinde uzun uzadıya bir siyasetname diliyle anlatmaktadır. Ona göre günlük işlerin vakitlendirilmesi, ibadetlerin zamanının tayin edilmesi, alınan çeşitli vergilerin zamanında alınması, ekim ve hasat zamanının belirlenmesi, ulufe ve mevacibin zamanında ödenmesi ancak tarih ilmini bilmek ile mümkündür. Bundan dolayı tüm padişahlar bunu bilmekle yükümlüydü; aksi takdirde yönetim ile reaya ve ordu arasında ayrılmalara, çiftçilerin tarım mahsullerinin bozulmasına, sanatkârların da kazanç ve gelirlerinin yok olmasına yol açabilirdi. Tarih bilen ve okuyan padişahlar daha adil olduklarından düşmanlıktan ve zulümden haliyle kaçınacaklardı¹⁰²⁷. Bu çerçeveden bakıldığında o klasik Hint-İran devlet felsefesi geleneğindeki *dâire-i adl* sistemini tamamiyle tarih ilmini bilme üzerine inşa etmiştir. Reaya, ordu ve yönetim arasındaki hassas dengenin sağlanmasının, bu sınıflar arasında herhangi bir kargaşanın meydana gelmemesinin tarihi bilmekle, tarih bilen padişahlara sahip olmakla mümkün olduğunu vurgular. Görüldüğü üzere tıpkı Akkoyunlu sarayından mevkidaşı olan Ruzbihan gibi o da tarihe ahlakî ve felsefî bir zaviyeden bakmaktadır.

Bidlîsî tarihçilere geçmiş kavimlerin çağını yansıtmaları ve fevkalade hadiseleri ortaya çıkarmaları dolayısıyla keramet sahibi kimseler gözüyle bakar. Bidlîsî takipçisi olduğu Vassaf, Cüveynî ve Yezdî'den tarihçi olarak bahsetmediği gibi kendisini de hanedan tarihi kaleme alan bir tarihçi olarak görmez. Kuşkusuz bunun altında onun zihnindeki haminin belagatli bir dille imaj yaratacak derecede övüldüğü tarihçilik algısı yatmaktadır. Bundan dolayı seleflerini ve kendisini tarihçi olarak adlandırmayarak yaptığı işe ve tarih yazım algısına uygun olarak *meddah* veya *duagûy* olarak adlandırmaktadır. Aslında bu 15. yüzyılın sonundan itibaren

¹⁰²⁷ Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 47–48, 54.

Osmanlı patronajına giren İranlı şair ve *şahnamenevis*lerin kendilerini tanıtmak için kullandıkları bir unvan olup henüz tarih ile edebiyatın ayrılmadığı edebi tarihçiliğin revaçta olduğu bir dönemin mahsulüydü. Kabulî, Melik Ümmî gibi daha birçok şair ve *şahnamenevis* kendilerini *meddah* ve *duaguy* olarak takdim ederken her biri bu konuda ötekinden üstün olduğunu göstermek için kıyasıya rekabete girişti. Örneğin hem Kabulî hem de Melik Ümmî hanedanın meddahı olduğunu, bu konuda Firdevsî ve Hassan'ın tarzını bile unutturacak kadar iddialı olduklarını ileri sürmüşlerdi. Bu usul bir müddet sonra Bidlîsî tarafından da benimsendi. O da kendisini hanedanın meddahı olarak takdim ederken kimsenin bu konuda kendisinin tozuna yetişemeyeceğini söyleyecek kadar iddialıydı. Bu durum 16. yüzyılda Osmanlı hanedanı için tarih yazmanın meddahlık ve duaguaylukla eş tutulduğu, tarih yazımının ne şekilde algılandığı konusunda ipucu verir. Dikkate değer bir diğer nokta da Bidlîsî'nin kendisini bir *duagûy* veya *meddah* olarak hanedan tarihi yazarlar kategorisine dâhil etmesidir. İbn Ruzbihan'ın üslup ve tarih yazımı metodunda olduğu gibi bu alanda da Bidlîsî'ye ilham kaynağı olduğu görülmektedir. Nitekim o da kendisini hanedan tarihi yazarlar kategorisinde görüyordu. Bidlîsî, Ruzbihan'ın sadık bir takipçisi olarak onun gibi bir hanedan tarihi yazması dolayısıyla kendisini birer hanedan tarihi kaleme almış olan Cüveynî, Vassaf ve Yezdî'nin kategorisine dâhil etmektedir.

Belagatli bir Farsça ile kaleme aldığı eserinin okuyucu kitlesi şüphesiz çok fazla geniş değildi. Her ne kadar Bidlîsî, geniş bir okur çevresine hitap etme saikiyle ve “avam ile havass nezdinde beğenilecek” bir kitap olacağı iddiasıyla eserini kaleme almaya başlamışsa da *avamdan* ziyade *havassa* hitap edeceği görülecekti. Esas amacı sıradan okuyucudan çok saray çevresine hitap etmektir. Eseri *avam* tabakası şöyle dursun ulema ve fuzalanın da anlamakta güçlük çektikleri ve bundan dolayı yakındıkları bir üsluba sahipti. 16.yüzyıl tarihçisi ve aydını Mustafa Âli, *Heşt Behişt*'i yüksek edebi üslubu zirveye taşıyan bir yapıt olarak övse de dili ve üslubunun kendisinin dahi anlayamayacağı derece de güç olduğunu söylemektedir. Ona göre Bidlîsî'nin Farsçası *Rumî* okurlar için sorun yarattığından padişah Kemalpaşazâde'yi yapıtı Türkçeleştirmekle görevlendirmişti¹⁰²⁸.

¹⁰²⁸ Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, s. 257.

Bidlîsî her ne kadar *avama* hitap etmeyi hedefliyorsa da eserini sultan adına kaleme almıştı. Dolayısıyla hazineye tutulacak olan kitabın yegâne okuyucusu padişah ve onun etrafındaki saray çevresiydi. Hazineye korunan tüm diğer kitaplar gibi *Heşt Behişt* de hanedanın ve saray mensuplarının hanedan tarihi öğretimi için müracaat edilen eserlerden olmalıydı¹⁰²⁹. Başlangıçta hem saray dışına çıkmaması hem de dili ve üslubundan dolayı Bidlîsî'nin *avamın* okuyacağı bir eser kaleme aldığı yönündeki iddiası biraz abartılıdır. Zira Osmanlı padişahlarına takdim edilen kitaplar sadece saray içinden okuyucu bulduğu için *avama* inmesi biraz güçtü¹⁰³⁰. Bütün bunlara rağmen *Heşt Behişt* saray dışından da okuyucu bulabildi. İstanbul'dan ayrılmadan önce dostlarının yanında, ardından Mekke'de iken İranlı dostlarına bıraktığı nüshalar sayesinde eserin istinsah edilen kopyaları daha geniş bir coğrafyaya dağıldı. 18. yüzyılın başlarına kadar başta İstanbul olmak üzere imparatorluk toprakları içinde çok çeşitli yerlerde defalarca istinsah edildi. İstanbul kütüphanelerinde mevcut Farsça yazmalar içinde kopya sayısı bakımından Mirhond'un *Ravzatü's-safa*'sı ve Vassâf'ın *Tecziyetü'l-Emsar*'ından sonra üçüncü sırada yer alması, Yezdî'nin *Zafernâme* ve Cüveynî'nin *Cihângüşâ*'sından daha fazla nüshaya sahip olması, bir geç-Timurlu tarihçisi olarak Bidlîsî'nin Rumî okurlar tarafından rağbet görmesiyle açıklanabilir¹⁰³¹. 17. yüzyılın ikinci yarısında Safevî İran'ında ulemanın *zübde-i fuzalâ kıdvat-i fusahâ Mevlânâ İdris*¹⁰³² şeklinde kendisinden saygıyla bahsettiği Bidlîsî'nin eseri, payitaht İsfahan¹⁰³³, Meşhed, Tahran ve Kum şehirlerinde kopyalandı, okuyucu buldu.

Bidlîsî nesirde Vassaf, Cüveynî ve Yezdî'yi taklit etti ve üslup açısından da tüm diğer Timurlu tarihçileri gibi icaz, istiare, kinaye, iham gibi edebi sanatları,

¹⁰²⁹ Hazineye yer alan kitapların eğitim amaçlı kullanılması için bkz. Fetvacı, **Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayının Gözüyle Resimli Tarih**, s. 63.

¹⁰³⁰ Osmanlı padişahları adına kaleme alınan eserlerin okuyucu kitlesi için bkz. Fetvacı, **Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayının Gözüyle Resimli Tarih**, s. 46, 52–63.

¹⁰³¹ Felix Tauer İstanbul kütüphanelerinde yaptığı araştırmasında 75 *Ravzatü's-Safa*, 56 *Tecziyetü'l-Emsar*, 36 *Heşt Behişt*, 18 *Zafernâme* ve 5 *Tarih-i Cihângüşâ* nüshasına rastladığını belirtmektedir. Bkz., Felix Tauer'den nakleden İraj Afşar, “555 Nuskhe-e Farsi-e Tarikh dar Ketabkhaneha-e İstanbul”, s. 85-98.

¹⁰³² İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Ketabhane-e Majlis-e Shura-e Islami, nr. 6967.

¹⁰³³ Eserin hicri 1088'de Safevî payitahtı İsfahan'da istinsah edilen nüshası Bidlîsî'nin Mekke'de tashih ettiği nüshanın aynısı olması Bidlîsî'nin bahsettiği İranlı hacılar tarafından götürülme tezini destekler niteliktedir. Bkz. İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Ketabhane-yi Majlis-i Şura-yı Melli, nr. 6967; İsfahan'da istinsah edilen bir başka nüsha da hicri 1079/1668–69 yılına aittir. Bu nüsha için bkz., İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, nr. 379.

Arapça-Farsça şiirlerin yanında, ayetler ve hadisleri kullandı. Nazmda ise daha çok Kemaleddin İsmail, Nizamî-i Gencevî ve Hacı Selman¹⁰³⁴,’ın tarzının etkisi altında kalarak, onları taklit eden nazireler kaleme aldı. Klasik İran şiirinde çığır açıcı bu isimleri taklit eden nazireler kaleme almak, kendisinden önce Osmanlı sarayında himaye gören Kabulî gibi İranlı şairlerin de devam ettirdiği bir gelenektir. Nazire kaleme almanın mantığı, kendisinin de bu büyük şairlerle boy ölçüşeceğini göstermek ve bu vesile ile dikkat çekmektir. Diğer taraftan Osmanlı sarayına intisap eden İranlı şairlerin, daha imtihan aşamasında iken İranlı büyük şairlerle boy ölçüşmeye davet edilmesi bu nazireleri ortaya çıkaran bir diğer husustur. Dolayısıyla Bidlîsî’nin kaleme aldığı nazireler bu tür imtihanların varlığına işaret etmektedir. Bidlîsî, kendisi gibi İran’dan gelen, Şehzade Bayezid ve Fatih’in patronajı altında iken Kemaleddin İsmail ve Hacı Selman’a yazdığı nazireleri ile bilinen Kabulî’nin bıraktığı yerden devam etti. Örneğin II. Bayezid’e oğlu Şehzade Mahmud’un ölümü vesilesiyle yazdığı kasideyi zamanın en fasihleri diye methettiği Kemaleddin İsmail ve Hacı Selman’ın şiir tarzı ile kaleme aldığını bizzat kendisi yazmaktadır. Yine II. Bayezid’e yazdığı bir kasideyi Nizâmî’nin Sasani şahı Behram-i Gûr’u anlattığı tarz üzere aynen onu taklit ederek, onun kadar hünerli olduğunu sergilemek için kaleme aldı. Şah İsmail’e Mekke’de iken yazdığı uzun kaside de Kemaleddin İsmail’in tarzını açıkça yansıttığı gibi onun Celaleddin Harzemşâh’a yazdığı meşhur kasidesini taklit etti ve hatta bazı beyitleri doğrudan ondan aldı. Bu anlamda hep şiirde şöhret bulmuş kişilerle yarış içine girdi ve onlarla boy ölçüşmeye çalıştı. Nizâmî eşsiz bir tarza sahip olduğu gibi Kemaleddin İsmail de Celaleddin Harzemşâh’a yazdığı kasidesiyle şöhret bulan ve devrinin şair ve edipleri tarafından kendisine *hallakü’l-meani* yani manaların yaratıcısı ünvanı verilen bir şairdi. Bu şekilde kendisinin de onlar kadar bu işte mahir olduğunu göstermek istemişti. Bidlîsî hem nazm hem de nesirde daima en kuvvetli kalemleri, yazdıklarıyla ekol yaratan isimleri takip ve taklit etti. Kendi inşa tarzını ve üslubunu aynen üstadından öğrendiği şekilde şagirdlerine de öğretti. İnşa geleneğinde bu şekilde yarattığı ekol kendi zamanında yetiştirdiği şagirdleri dışında daha sonra da bu inşa örnekleri kâtip sınıfının eğitimi için kullanıldı. Bir müddet Şeref Han’ın kâtipliğini de yapmış olan Rojikî aşiretinden

¹⁰³⁴ *Heşt Behişt*’te Sultan Üveys’in meddahlarından birisi olduğunu söylediği Hacı Selman-i Sâvecî’den övgüyle bahseder. İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 124b.

Derviş Mahmud Keleşîrî şiir tarzı ve inşa üslubu açısından Bidlîsî'nin şagirdi idi¹⁰³⁵. Âşık Çelebi, maharetli bir kâtip olarak tanıttığı Edirneli Seherî'nin de bir müddet Bidlîsî'nin hizmetinde kaldığından ve ondan inşa dersleri aldığından bahsetmektedir¹⁰³⁶.

Bidlîsî takip ettiği ekol gereğince tarih yazımında karşılaştırmalı bir yöntem izledi. Tüm diğer İlhanlı, Timurlu, Akkoyunlu ve Safevî tarihçileri gibi tarihini yazdığı hanedana muasır olan diğer coğrafyalardaki hanedanlıkları (İran, Maverâünnehr ve Rum) ve yönetimlerinin kısa tarihçelerini de vermeyi ihmal etmedi. Ona göre karşılaştırmalı tarih yazım yöntemi yani “İran ve Turan hükümdarları hakkında bilgi vermek tarih ilminin icabından”dı. Bidlîsî *Heşt Behişt*'inin tüm ciltlerinde Osmanlı padişahlarının tarihini anlatmadan önce muasırları olan İran hükümdarları hakkında etraflıca bilgi verdi. Bu çerçevede İlhanlı, Timurlu ve Akkoyunlu kaynaklarına vakıf ve onları eserinde sıklıkla kullanan Bidlîsî'de Timurlular ve İran'daki ardılları, Karakoyunlular ve Akkoyunlular ile ilgili detaylı bilgi de bulmak mümkündür.

Kendisini *meddah* ve *duaguy* olarak takdim eden Bidlîsî'nin ilk bakışta patronaj ilişkisi çerçevesinde hamilerini sadece methettiğini, kalemini sırf bu işe hasrettiğini söylemek biraz haksızlık olur. Tarih yazımını *meddahlık* ve *duaguy*luk ile eş tutmasına rağmen himaye altında ürettiği bütün metinler incelendiğinde onun sadece hamilerini methetmekle kalmadığı; aynı zamanda onlara eleştirel gözle de baktığı rahatlıkla görülebilir. Bidlîsî'nin bu eleştirel bakışı, sadece *meddah* ve *duaguy* olmadığını gösterdiği gibi klasik ve alışılmış patronaj ilişkisi çerçevesinde himaye gören birisinden beklenmeyen ve alışık olunmayan bir durum sayılabilir. Örneğin Âşıkpaşazâde'nin, Fatih'in politikalarına yönelik yaptığı eleştirilerin bir benzerini ancak biraz daha yumuşak olanını II. Bayezid'e yazdığı bir kasidesinde “zamane insanlarına karşı babasından daha şefkatli” şeklinde dile getirdi¹⁰³⁷. Burada hiç kuşkusuz Fatih'in müsadere ederek timar olarak dağıttığı özel mülk ve vakıfların II. Bayezid zamanında tekrar eski sahiplerine iade edilmesini kastediyor olmalıydı. Bidlîsî, II. Bayezid dönemi kroniklerinde sıklıkla işlenen bu konu ile ilgili

¹⁰³⁵ Şeref Han Bidlîsî, *Şerefnâme*, c.1 s. 132.

¹⁰³⁶ Meşa'irü's-Şu'ara or Tezkere of Âşık Çelebi, s. 150b.

¹⁰³⁷ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 493a.

tepkiselliğini bu satıra sığdırmayı yeğledi. Mukaddime, şikâyetname, kaside ve çeşitli mektuplarında II. Bayezid'i, ustaca yazdığı Mısır kasidesinde ise Selim'i sitemkâr bir dille eleştirdi. Ancak bunların çoğu, eserlerini bir patronaj beklentisi olmadan kaleme alan tarihçilerin bağımsız olarak yaptığı eleştirileri türünde olmayıp genellikle kendi kişisel problemlerinden kaynaklı yapılan sistem eleştirilerindendi. Bir başka deyişle bu eleştirileri Bayezid döneminde herhangi bir patronaj altında kaleme alınmamış olan Âşıkpaşazâde, Neşrî ve Oruç tarihlerinde yer alan ve yer yer padişahın otoritesi ile de çelişen eleştiriler tonunda olmadı. Bu haliyle hamisinin kontrolü altındaki Bidlîsî'nin olaylara bakışı ve değerlendirmesi ilk Osmanlı kroniklerinden oldukça farklıydı. Ancak gerçekte eleştirilerinin bir kısmını Osmanlı patronajından çıktıktan sonra yapmış, ilk Osmanlı kroniklerinde yer alan eleştiri tonunu yakalamıştı. Örneğin II. Bayezid'i ve yönetimini her daim eleştiri oklarının hedefinde olan Hadım Ali Paşa ve Müeyyedzâde üzerinden çok sert bir şekilde eleştirdi. Eleştirilerinin önemli bir kısmı da Bayezid'in himayesi altında *Heşt Behişt*'in 1506'da ilk versiyonunun bitirilmesinden sonrasına rastlar. Çeşitli vesilelerle yaptığı yönetim ile ilgili bu eleştirilerinin belki de en sert olanını 1507'de Şehzade Mahmud'un ölümü vesilesiyle taziye amaçlı yadığı kasidesinde dile getirdi. Bu kaside padişahın otoritesini sorgulayan bir vecheye sahipti. Kasidesinde II. Bayezid'i "zalim olan cahillerin eline şariat düzenini bırakmak ve bu mülhidlerin elinde bütün memleketin harap olmasına neden olmakla, din işlerini cahil kimselerin eline vermekle" itham ediyor¹⁰³⁸, bu yüzden siyasetname konulu eserlerinde padişahın etrafında akıllı bir danışman heyeti (taife-i huşyârân) bulundurması gerektiğini öneriyordu. Selim'i ise Mısır'da ordu mensupları ve divan görevlilerinin halka karşı acımasızca davranmalarına, dört mezhep kadılığının ise yüksek ücretler karşılığında tevcih edilmesine göz yummakla itham etti. Aslında bu eleştirilerinin temelinde Diyarbekir'in idaresi konusunda sultana önerdiği yönetim modellerinin göz ardı edilmesinden duyduğu rahatsızlığı yatmaktaydı. Kendisinin doğrudan içinde bulunduğu bu yeni toprak kazanımlarında en azından önerilerinin dikkate alınacağını düşünüyordu. Ancak yönetim ile ilgili önerileri dikkate alınmayınca sultanın

¹⁰³⁸ İdris-i Bidlîsî, *Risale ila 'atabetu's-Sultan hin-i tavaffi-yi Sultan Mahmud*, vr. 141b-142b.

gazabına uğramasına ve gözden düşmesine neden olacak derecede sert eleştirilerde bulundu.

Bidlîsî bir hanedan tarihçisi olmanın yanı sıra bazı dinsel tartışmalara girerek âlim kimliğini de canlı tutmaya çalıştı. Hicaz kafilesi ile beraber geldileri Şam'da vebanın devam ettiği Mısır tarafına gidip gitmemek konusunda kafiyeledeki ulema ile tartıştı. Hac kafilesi içerisinde bulunan “ulemaya benzer bir taife” olarak nitelediği ve âlimliğini küçümsediği Dımyşk ve Halep ulemasının “Allah’ın kaza ve kaderinden kaçılmaz” şeklindeki görüşlerine karşı hadislere dayanarak dinsel bir tartışma yürüttü¹⁰³⁹. Yine yukarıda bahsedildiği gibi II. Bayezid zamanında Hadım Ali Paşa ve Müeyyedzâde’nin, I. Selim zamanında ise Defterdar Dizdârzâde Mehmed Çelebi ve Zirekzâde Mevlana Rükneddin’in neden olduğunu ileri sürdüğü kötü yönetimlerini şariat tartışmaları etrafında eleştirdi. Bunlardan özellikle Müeyyedzâde’ye yaptığı bazı eleştirilerden onunla çeşitli dinsel konularda tartışmaya girdiği pekâlâ ileri sürülebilir.

وصف خورشید ز هر دیده اعمی مطلب
که درین آینه صاحب نظران حیراند*

3. 5. Bidlîsî’nin Hanedan ve Padişah İmajı İnşası

Bir imparatorluk kültür projesi olarak *Heşt Behîşt*’in kaleme alınmasındaki esas gaye “önceki padişahların haberlerini kaydetmekten” çok –ki Bidlîsî, padişahın yazdırdığı *Tevârih-i Âl-i Osman* külliyyatında bunlara çokça yer verildiğini ancak onlardan hiçbirini beğenmediğini söyler- padişahların ve hanedanın bir imge yaratacak derecede övülmesi olduğundan Bidlîsî eserinde bu övgülere geniş yer ayırdı. O, *Heşt Behîşt*’in tamamında bu imgeyi yaratmak belki de Acem kimliğinin üzerine bir Rumî kimlik inşa etmek saikiyle Osmanlı padişahlarını İslam’ın yüksek temsilcileri olarak gösterme gayreti sergiledi. 16. yüzyıl İslam dünyasında rakip hanedanların evrensel egemenlik iddialarına karşı Osmanlı ideolojisi ve hükümdar konseptinin teorik zeminini inşa eden Bidlîsî, Bayezid için kurgulayacağı bu renkli imajı dinsel ve siyasal olmak üzere iki ana meşruiyet kaynağına dayandırdı. Bidlîsî’nin Osmanlı imajını bu iki ana meşruiyet kaynağı üzerine temellendirmesinin

* Her körden güneşin vasıflarını saymasını bekleme! Zira bakanların gözü bu aynaya hayrandır.

¹⁰³⁹ İdris-i Bidlîsî, *el-İbâ ‘an el-mevâki’i’l-vebâ*, vr. 103a-105a.

altında aslında hanedanın, rakipleri gibi sahip olamadığı bir takım meşruiyet araçları yatmaktaydı. Herşeyden önce hanedan ne Timurlular ve bakiyeleri gibi siyasi ne de Memlükler gibi dinsel meşruiyet kaynağına sahipti. Safeviler bile İslam dünyasında antik dönem Pers krallarının varisi oldukları şeklindeki siyasi bir meşruiyet iddiası yanında yedinci imam Musa'nın soyundan geldikleri ve Mehdi'nin temsilcisi oldukları şeklindeki dinsel bir kimlik ve ortaya çıkmışlar¹⁰⁴⁰, işi kutsal topraklarda hak iddia etmeye kadar vardırırmışlardı. Bu yüzden Osmanlılar için ihtiyaca cevap verebilecek İslam dünyasında bu iki meşruiyet dayanağına sahip olacak, rakiplerin durumlarına göre şekillenen yeni bir ideoloji inşa edilmesi gerekecekti.

Bidlîsî'nin çizmeye çalıştığı emperyal iddialara sahip bu padişah portresi aynı zamanda onun Rum, Arab, Acem ve Moğol kimliklerine bakış açısını da yansıtır. O, Arab'ın ve Acem'in, Rum'un meşru varisleri olan Osmanlı hanedanına tabi olduklarını savunup, emperyal bir Osmanlı ideolojisi inşa ederken Acem ve Arap sultanlarını Osmanlı padişahlarının kulları mertebesine indirdi¹⁰⁴¹. Örneğin bu çerçevede 16. yüzyıl Sünni dünyanın bir diğer temsilcisi olan Memlük saltanatını ölçüsüzce aşağıladı. Memlük saltanatını “zelil olan Çerkes cemaatinin sultanlığını ve şehriyarlığını sürdürdüğü Mısır azizliğinden ne fayda gelir ki”, sultanlarını “Osmanlı hanedanının kulları ve gulamları mesabesinde”, topraklarını ise “her zaman Rum kayserlerinin tebaası olmuş olan Şam memleketlerinin tamamını soysuz Çerkez (Çerkes-i nâkes) kölelerinin elinden kurtarmak” ifadeleriyle itibarsızlaştırdı ve onların yönetici bir soydan gelmediklerini vurgulayarak hiçbir meşruiyetlerinin olmadığını öne sürdü¹⁰⁴².

Eski patronları olan Akkoyunlu sultanları da Bidlîsî'nin bu itibarsızlaştırmasından payına düşeni aldı. Acem sultanlarını da tıpkı Memlük sultanları gibi Osmanlı hanedanının kulları mertebesinde görüyordu¹⁰⁴³. Her ne kadar bu satırlarını kaleme aldığı anda Akkoyunlular çoktan tarih sahnesinden çekilmişse de “Osmanlı hanedanına düşmanlık eden” o hanedanın hizmetinde bir müddet bulunmuş olmayı utanç verici sayıyor olmalıydı ki Akkoyunluları da bu tartışmaların içine

¹⁰⁴⁰ Arıntılı bilgi için bkz. Roger Savory, “The Safavid State and Polity”, *Iranian Studies*, sy. 7- 1/2 (1974), s. 184.

¹⁰⁴¹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 500a.

¹⁰⁴² İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 528a, 541a, 543a.

¹⁰⁴³ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 500a.

katarak, onların hiçbir meşruiyetlerinin olmadığı ileri sürdü. Uzun Hasan'ı, Fatih'in gaza ve cihatlarını engelleyen, Müslümanların malına mülküne göz diken, zalim ve küstah bir padişah, Akkoyunluları ise “sadece adları Müslüman olan fasid kavim ve zalim Türkmen güruhu” olarak resmetti¹⁰⁴⁴. Ne var ki bu, zamana ve patrona göre değişecek bir görüştü.

Bidlîsî'nin hem eski patronları olan Akkoyunlulara hem de Memlûklere yönelik kullandığı bu ifadeler ve tanımlamalar, İslam dünyasının meşru temsilcileri olma iddiasıyla onlarla rekabet halinde bulunan Osmanlı padişahlarını bir meşruiyet zeminine oturtmak için giriştiği politik tartışmalar şeklinde değerlendirilebilir. II. Bayezid dönemi siyasi olayları Bidlîsî'nin tarih yazımının tonunu da etkiledi. Hamisinin emperyal politikası ve siyasetine entegre olan ve kalemini buna hasreden Bidlîsî'nin *Heşt Behişt*'i dikkatle okunduğunda Bayezid'in içte ve dışta izlediği politikasının ve rakipleri olan komşularına yönelik izlediği siyasetin tonunun ona yansımış olduğu görülebilir. Cem Sultan hadisesi ve Memlûklerle olan mücadele bunun en bariz örneğidir. Her ne kadar eserini kaleme aldığı tarihte Cem Sultan yaşamıyor olsa da Bidlîsî bu meseleyi Osmanlı kanunları çerçevesinde açıklamaya çalıştı. Ne de olsa padişahın talimatı doğrultusunda propagandasını yapacağı konulardan biri de hükümdarın tekliği, Cem Sultan'ın iktidar mücadelesindeki haksız girişimleriydi. Bidlîsî, padişahlığın Allah tarafından Bayezid'e bağışlandığını söyleyerek iktidarını meşrulaştırmış, büyük kardeşin veliaht olmasını bir kanun çerçevesinde açıklamaya çalışmıştı. Zira onun gözünde Cem, Bayezid ile eşit konumda değildi ve hükümdarlığı yaşça büyük olan Bayezid hak ediyordu. Oysa *Fatih Kanunnamesi*'nde büyük olanın hükümdar olması gerektiğini ifade eden herhangi bir hüküm yoktu. *Kanunname*'ye göre bütün kardeşler iktidar için eşit konumdaydılar. Hamisinin meşru iktidarını ve Cem hadisesinden sonra gücünü konsolide ettiğinin propagandasını yaparken Cem'i kanunlara karşı gelen bir asi olarak ilan etti.

Memlûkler, İslamın kutsal yerlerinin koruyucusu, hilafet makamının temsilcisi ve İslamî bir meşruiyet mercii olmaları hasebiyle Osmanlı ideolojisini inşa edenlerin ayrıca dikkatlerini çektikleri bir konu oldu. Fatih ile birlikte Osmanlıların

¹⁰⁴⁴ Yıldırım, *İdris-i Bitlîsî Heşt Behişt VII Ketibe: Fatih Sultan Mehmed Devri 1451–1481*, s. 234–236; krş. İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 457a-458b, 469a.

emperyal bir vizyonla ortaya çıkması ve meşruiyet iddiaları Meml klerin otoritesi ile çelişmeye başladı¹⁰⁴⁵. Ardından II. Bayezid dönemine kadar sıcak bir çatışmaya dönüşmeyen İslam dünyası üzerinde bir evrensel egemenlik mücadelesi yürütüldü. 1485–1491 yılları arasında süren Osmanlı-Meml k savaşları *Heşt Behişt*’e bir meşruiyet tartışması şeklinde yansıdı. Bu tartışmanın temelinde Meml klerin Sünni dünyanın ve hilafetin temsilcisi olma iddiaları yatıyordu. Bu anlamda aynı iddialarla ortaya çıkan Osmanlıların ideolojisine ters düşüyordu. Bidl s , bu savaşları anlattığı kısımda Meml klerin dinsel ve siyasal meşruiyetini sorgulayarak, her iki bakımdan da bir meşruiyetleri olmadığını, dolayısıyla İslamın meşru temsilciliğini hak edenin Meml kler değil Osmanlılar olduğunu savundu. Hatta onların İslamın kutsal yerlerinin koruyucusu vasfı taşıdıklarına, hilafeti temsil ettiklerine hiç değinmedi. Meml k sultanlarını “gazi sultanların gaza faaliyetlerine” engel olan, bu yolda ortadan kadırılması gereken bir tehdit olarak görürken bu iddiasını Cem Sultan’ı himaye etmeleri, Mısır topraklarının şimdi Osmanlı padişahların toprağı olan kadim Roma İmparatorluğu’nun bir parçası olması dolayısıyla şimdi de *Rum*’a tabi olması gerektiği gibi daha birçok örneklerle desteklemeye alıřtı¹⁰⁴⁶. Ne var ki hamisine ve onun emperyal iddialarına dair dünya görüşünü sadece himaye süresi boyunca savunan birisi olarak Bidl s ’nin Meml klerle ilgili bu görüşleri Osmanlı himayesinden çıktıktan sonra değişecekti. Akkoyunlularla görünürde bir mücadele olmasa da alttan alta bir çekişme söz konusuydu. Onlar da tıpkı Osmanlılar gibi gaza geleneğine sahip çıktıklarını göstermek için Osmanlılarla olan tüm diplomatik yazışmalarında bunu ön plana çıkardılar. Kendilerini Müslüman dünyanın halifesi olarak görüyor ve adeta kendi *ucları* olan Kafkasya’da gerçekleştirdikleri gaza faaliyetleri ile gazi sultanlar olarak takdim ediyorlardı. Devv n ’nin gaza ve hilafet çerçevesinde formüle ettiği bu meşruiyet kalıbı Bidl s  tarafından da kullanılmıştı. Bidl s  sahip oldukları iddialardan dolayı Osmanlı ideolojisiyle çeliştikleri için haliyle Akkoyunlu meşruiyetini geriye dönük olarak sorguladı. şimdi eski patronları olan ve bir zamanlar himayesindeyken *halifetü’r-rahmani* olarak takdim ettiği Akkoyunlu sultanlarını, gazi sultanlar olarak takdim ettiği Osmanlı padişahlarının

¹⁰⁴⁵ Feridun Emecen, “Fatih Sultan Mehmed ve Etrafındaki Dünya: Osmanlı Devleti’nin Doğu Komşuları”, **Osmanlı Araştırmaları**, XXXIII (2009), s.75–78.

¹⁰⁴⁶ İdris-i Bidl s , **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, 3209, vr. 541a.

gaza ve cihatlarına engel olmakla itham ediyor, Fatih'in, Uzun Hasan ile savaşını meşru bir zemine çekiyordu.

Bu ikisinden farklı olarak Safevilerin, hilafet gibi Sünni-İslamî evrensel egemenlik iddiasına sahip olmadıkları diğer bir ifadeyle Şîî-imamet doktrinini temsil ettikleri için en azından Bayezid döneminde hilafet noktasında dinsel bir polemik yaşanmadı. II. Bayezid'in güçlü rakibi olan Safevîlere karşı izlediği sıcak çatışmaya girmekten uzak ve temkinli siyaseti, Bidlîsî'nin tarih yazımında da karşılık bulur. Anadolu'daki takipçilerini uzaktan yönlendirebilen ve kendisi de çeşitli vesilelerle Anadolu içlerine kadar gelebilen Şah İsmail'in aşağı yukarı yedi yıllık tarihine *Heşt Behişt*'inde hiç değinmez. Her ne kadar 1501'den itibaren aralarında savaşa dönüşmeyen çekişmeler, bazı polemikler yaşansa da padişah, Şah İsmail'in Anadolu'daki takipçilerine yönelik sistematik ve sert bir takibat sürdürse de¹⁰⁴⁷ bunun Bidlîsî'nin tarih yazımına yansımaması aslında Osmanlıların henüz o dönemlerde Safevîlerle dinsel ve siyasal bir meşruiyet tartışmasına girmediğinin önemli bir kanıtı olabilir. Bir başka ifadeyle Bidlîsî'ye bu tartışma zeminini sunacak olan sıcak bir Safevi-Osmanlı çatışması henüz yaşanmamıştı. Bir çatışmaya dönüşmese de tarafların diplomatik yazışmalarla geçıştirdikleri ilk karşılaşma Şah İsmail'in 1507'deki Dulkadır seferi idi ve bu sefer, *Heşt Behişt*'in tamamlanmasıyla aynı yılda gerçekleşiyse de esere yansımamasına bakılırsa bir müddet sonra gerçekleşmişti.

Safevilerin ortaya çıkışları şüphesiz Osmanlıların yeni bir dinsel ve siyasal ideoloji ve kimlik inşa etmelerini gerektiriyordu. Ancak onların ortaya çıkışını ve faaliyetlerini çok yakından takip eden Bayezid böyle bir ideoloji inşasına –ki bu ciddi tartışma zemini Selim'in iktidarı ile beraber ortaya çıkacaktı- girişmedi. Kanımızca bunun temelinde Safevilerin en azından hilafet gibi Osmanlı ideolojisi ile çelişecek iddialarla ortaya çıkmamaları yatmaktadır. Kuşkusuz hükümdarlar arasındaki dinsel ve siyasal polemik tonlarını en iyi yansıtan metinler bu döneme ait yazışmalardı. Örneğin Safevi şahına yazdığı mektuplarında bile bir egemenlik tartışması da yürütmediği, şaha seyyid soylu, Dârâ ve Keyhüsrev'in veliahtı, Irak ve

¹⁰⁴⁷ Bayezid dönemine ait 1501 tarihli ahkâm defterinde bu türden kayıtlara rastlanır. Bkz., İlhan Şahin-Feridun Emecen, **Osmanlılarda Divan-Bürokrasi-Ahkâm: II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri**, İstanbul 1994.

Fars'ı Bayındırıye'nin (Akkoyunluların) karanlık vücudundan temizleyen “Cemşid-i devran, Keyhüsrev-i zaman, el-müeyyed min indillah” şeklinde dünyevî ünvanlarla hitap ettiği, İslamî ve İslam öncesi İranî referansları birlikte kullanmaya gayret ettiği görülür¹⁰⁴⁸. Bayezid, şahı hem İran'ın meşru varisi hem de hükümdarlığı Tanrı tarafından teyit edilen bir kimse olarak takdim etmektedir. Şah ise Bayezid ile olan diplomatik yazışmalarında ona “hazret-i hilafet-destgâh, sultan-ı selâtin-i İslam, el-gazi fi sebilullah, el-müeyyed min indillah, hazret-i hüdâvendigâr-ı İslam, hâris-i havza-i mülk ve din” gibi İslamî ünvanlarla hitap ederek gaza ve hilafet gibi iki önemli İslamî referansı Bayezid'e bahşetmişti¹⁰⁴⁹. Şah ile Bayezid arasındaki bu diplomatik ton iki taraf arasında ciddi bir polemik olmadığına göstergesiydi. Oysa aynı durum aynı tarihlerde Şah İsmail'in mektuplar üzerinden mezhebî polemiğe girdiği Özbek hanı için söz konusu değildi. Şah İsmail'in Şeybek Han'a yazdığı bir mektubun en başında “ya Ali meded” ifadesiyle mezhebî vurguyu ön plana çıkardığı, Meşhed'i alıp hac yolunu kontrol edeceğinden bahsederken Şeybek Han bunun karşılığında hilafet ve imametın Tanrı tarafından kendilerine verildiğini iddia etmiş, her iki taraf da Meşhed ve Mekke hac yolları üzerinden polemiğe ve İslam dünyasının temsilcisi olma iddiasına girmişlerdir¹⁰⁵⁰. Bu mektuplaşmalar her iki tarafın birbirlerini nasıl algıladıklarını göstermesi açısından önemlidir. Diğer taraftan Şah İsmail'in Perso-İslamik referanslı evrensel egemenlik iddialarını yansıtmaya aracı olan hanedana ait tarih kitaplarının çok sonra kaleme alınmış olması böyle bir rekabet zemininin sonraki bir tarihte ortaya çıktığını gösterebilir. Gerçekten böyle dinsel-politik bir tartışma zemini olsaydı, hem o dönem diplomatik yazışmalarına hem de Osmanlı ideolojisi inşasına çaba sarfeden Bidlîsî'nin tarih yazımına pekâlâ yansiyabilirdi. Bununla beraber Bidlîsî'den kısa bir süre sonra eserini tamamlayan Kemalpaşazâde, Safevilere yönelik 1507'deki Dulkadır seferi münasebetiyle aşağılayıcı tonda ifadeler kullansa da bu, hiçbir zaman Selim dönemindeki gibi dinsel ve politik bir tartışma zemini şeklinde gelişmemişti. Ayrıca Şah İsmail'den

¹⁰⁴⁸ II. Bayezid ile Şah İsmail arasındaki mektuplar için bkz., Genç, **İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514)**, s. 67-77.

¹⁰⁴⁹ Feridun Ahmed Bey, **Münşeatü's-Selâtin**, c.1, s. 345-347.

¹⁰⁵⁰ Şah İsmail ile Özbek hanı Şeybek han arasındaki yazışmalar için bkz., Navai, **Shah Ismail-e Safavî: Esnad va Mukatebat-e Tarikhi Hamrah ba Yaddashtha-e Tafsili**, s. 81-88.

bahsettiği kısımlarda, Bidlîsî'nin Memlûkler için yaptığı dinsel ve siyasal bir tartışma zemini ve meşruiyet sorgulaması da bulunmaz.

Buraya kadar sıralanan örneklerde görüldüğü gibi Bidlîsî, sultanın siyasetini kendi zihin dünyasında formüle ederek satırlara döktü ve Rum, Arab ve Acem'e bakışını yansıttığı metnini aracı olarak kullanarak bu siyasetin daha geniş bir sahaya açılmasını sağladı. Bayezid'in otoritesi ile çelişecek en küçük bir girişimden bile kaçındı. Örneğin Osmanlı-Memlûk savaşlarını anlatırken Memlûklerin bariz kazanımlarına rağmen Osmanlı ordusunun geri çekilişini taktik icabı bir çekilme olarak takdim etmesi ve alınan yenilgileri geçiştirmesi yine Osmanlı-Venedik savaşlarını anlatırken bazı başarısızlıklar ve yenilgilerden bahsetmemesi ya da geçiştirmesi, onları görmezden geldiğiyle açıklanamaz. Aksine bu durum padişahın otoritesi ile çelişmekten uzak duran onun kroniğinin doğasının dikte ettiği bir sonuçtur. Bu yüzden *Heşt Behişt*'in, II. Bayezid'in emperyal politikası ve siyasetini iyi yansıtan bir propaganda metni, padişahın bizzat manifestosu olduğunu söylemek abartılı olmaz.

Bidlîsî bu meşruiyet tartışmalarının ardından İslam'ın yegâne temsilcileri olarak takdim ettiği Osmanlı padişahlarının meşruiyetini İslamî referanslarla destekledi. Yapmak istediği şey Timur ve Şahruh için yaratılan imgeleri özellikle Şahruh için yaratılan halife ve *müceddid* imgelerini tazelemek ve Osmanlı padişahları için güncellemekti. Bunlardan *müceddidlik* olgusu dinsel-politik bir söylem olup hem Şîî hem de Sünni teolojisinde önemli bir yere sahipti¹⁰⁵¹. Daha önce de bahsedildiği gibi selefi Yezdî'yi aynen taklit ederek onun Moğol yasalarına karşı şeriatı uygulamaya koymasından dolayı Şahruh'tan yarattığı *müceddid* imgesinin aynısını Osmanlı padişahları için kurguladı. Müceddidlik olgusuna olan inancını “Bu kadim feleğin eski bir geleneğidir ki her asır örnek zatlari yeniler¹⁰⁵²” sözleriyle ifade ederek Osman Gazi'yi hicri 700 yılının *müceddidi*, II. Bayezid'i ise onuncu asrın müceddidi olarak takdim etti¹⁰⁵³. Ne var ki Bayezid'in bu müceddidlik yönünü vurgulamayı 1511 yılında Osmanlı himayesinden çıkıncaya kadar

¹⁰⁵¹ Müceddidlik tartışması için bkz. Binbaş, *Sharaf al-Din Ali Yazdi*, s.337–341.

¹⁰⁵² İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 628a.

¹⁰⁵³ Genç, *Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi*, s. 164.

sürecek¹⁰⁵⁴, bu konudaki görüşlerini değiştirmiş olsa gerek Mekke’de iken *Heşt Behişt*’e Şah İsmail’e böyle bir misyon atfedecek ifadeler ekleyecekti.

Bidlîsî’nin bu müceddidlik tartışması Osmanlı dünyasında beklenen kıyamet/ahir zaman senaryoları çerçevesinde değerlendirilmelidir. İstanbul’un fethinden hemen sonra gerçekleşeceği öngörülen¹⁰⁵⁵ bu kıyamet senaryoları 16. yüzyıl boyunca Osmanlı entelektüel dünyasında tartışılan bir konu oldu¹⁰⁵⁶. Sürekli güncellenen bu kıyamet senaryolarının II. Bayezid dönemine denk gelen hicri 900 yılı için yeniden kurgulandığı görülür¹⁰⁵⁷. Bidlîsî’nin, Bayezid’i bir müceddid olarak takdim etmesi o dönemin bu yönlü algılarını yansıtmaya açısından önemlidir. Hâkim inanca göre Mehdi misyonuna sahip bir müceddid kıyamet öncesinde adaleti getirip, imanı tazeleyecekti¹⁰⁵⁸. Bidlîsî’ye göre bu kişi “Şeriat ve ahkâmın zayıfladığı, fitne ve fesadın ortaya çıktığı” hicri 900 yıllarında İslam’ın koruyuculuğunu yapan II. Bayezid’ten başkası değildi. Kıyamet senaryolarına inanan birisi olarak Bidlîsî hicri 900’lü yılları *Mir’atü’l-Cemâl*, *Heşt Behişt* ve *Kanun-ı Şehinşâh*’ta “ahir zaman” olarak telakki etmektedir. Ona göre “ahir zaman” İran’da kanun ve şeriata uymayan hükümdarların Akkoyunluların yıkılma sürecinde sebep oldukları taht mücadeleleri, veba, kıtlık ve katliam gibi “fitne”lerle başlamış, “adil hüsrevlerin kalmadığı Acem mülkü fitneci Türklerin (Akkoyunlular) elinde harabeye dönmüştü”¹⁰⁵⁹. Bayezid’in kardeşi Cem ile olan iktidar mücadelesi, yaşanan depremler ve yaklaşık yirmi yıldan beri İran ve “Rum”da devam eden yok edici veba salgınları onun bu defaki kıyamet senaryolarını “*bu ahir zamanın fitneleri öncekilerinden daha şiddetli ve büyük idi*” şeklinde yorumlamasına yol açacaktı. Çerçevesini çizdiği bu kaotik ortam içinde Bayezid’i kanun ve şeriata riayet eden adil bir sultan olarak takdim etmesi, onu gerçek bir kurtarıcı ve müceddid olarak resmetmesine dayanak oldu.

¹⁰⁵⁴ 1511’de hac için Bayezid’e yazdığı mektubunda ondan dokuzuncu asrın müceddidi şeklinde bahsediyordu. TSMA, e. 3156.

¹⁰⁵⁵ Feridun M. Emecen, *Fetih ve Kıyamet: 1453: İstanbul’un Fethi ve Kıyamet Senaryoları*, İstanbul 2013, s. 38–62.

¹⁰⁵⁶ Cornell H. Fleischer, “The Lawgiver as Messiah: The Making of the Imperial Image in the Reign of Süleyman, *Soliman le Magnifique et son temps: actes du colloque de Paris, Galeries nationales du Grand Palais, 7–10 mars 1990*, Süleymân the Magnificent and his time: acts of the Parisian Conference, *Galeries nationales du Grand Palais, 7–10 March 1990*, Ed. Gilles Veinstein, Paris: La Documentation française, 1992, s. 164–167.

¹⁰⁵⁷ Hicri 897’deki kıyamet beklentileri için bkz., *Oruç Beğ Tarihi*, Haz. Nejdî Öztürk, İstanbul 2007, s. 153.

¹⁰⁵⁸ Fleischer, “The Lawgiver as Messiah”, s. 164.

¹⁰⁵⁹ İdris-i Bidlîsî, *Mir’âtü’l-Cemâl*, Esad Efendi, nr. 1888, vr. 6a-7b.

Müceddidlik tartışmasında Devvânî'nin kurgusunun Bidlîsî üzerinde açıkça etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Akkoyunlu siyasetinin kurumsallaştırıcısı olarak bilinen Devvânî'nin, hamisi Uzun Hasan'ı hicri 9. yüzyıl müceddidi olarak takdim etmesi, Ruzbihan'ın ise aynı kurguyu hamisi Sultan Yakub için uyarlaması, Bidlîsî'ye bu müceddidlik kurgusunda model olmuş olmalıydı.

Müceddidlik olgusu her ne kadar Sünni teolojisinde önemli bir yere sahipse de gerçekte Şîî-İsmailî bir arka plana sahipti ve Şîî-İsmailî teolojisinde iman, birbiri ardına gelen kişiler/müceddidler sayesinde tazelendiğine inanılıyordu. Woods, Yezdî'nin Şahrüh, Devvânî'nin Uzun Hasan, Ruzbihan'ın Sultan Yakub, Bidlîsî'nin ise önce Osman Gazi ve ardından II. Bayezid için kurguladığı Şîî referanslı böyle bir öğretinin Sünni yöneticilere uyarlanmasının sorunlu olduğunu söyler¹⁰⁶⁰. Bu müceddidlik öğretisinin Şahrüh, Uzun Hasan ve Sultan Yakub gibi İran hükümdarları için kurgulandığı bir siyasal atmosferde yetişen Bidlîsî, bu Şîî-İsmailî temelli olguyu seleflerinden özellikle de Devvânî'nin kurgusundan hareketle Osmanlı padişahları için uyarlamaktan çekinmedi. Müceddidlik tartışması Bidlîsî'den sonra bu konuları tartışacak Lütî Paşa ve Âli gibi tarihçilere ilham kaynağı oldu. Her iki tarihçi de Selim'i hicri 10. yüzyıl müceddidi olarak takdim ederek Osmanlı tarih yazımında Bidlîsî ile ön plana çıkan bu geleneği devam ettirdiler¹⁰⁶¹.

Halifelik ve hilafet tartışmaları Bidlîsî'nin Osmanlı padişahları için inşa ettiği emperyal imajda önemli bir yere sahiptir. Bu evrensel-İslamî unvan aslında Abbasi halifesinin Bağdat'ta öldürülmesinden (1258) sonra hükümdarlığını ilahî bir kökene bağlamak ve rakiplerinden üstün olduğunu vurgulamak isteyen İslam dünyasındaki birçok yönetici tarafından dünyevî/onursal bir sıfat olarak sıklıkla kullanıldı¹⁰⁶². Bu unvanı alan hükümdarlar şeriat hükümlerini icra eden, İslam dünyasının tartışmasız yegâne temsilcileri olduklarını iddia ediyorlardı. Timurlu ve Akkoyunlu kronik yazarları da yönetimlerine İslamî bir meşruiyet bahşetmek maksadıyla hamileri Şahrüh ve Uzun Hasan'a halife ünvanı verdiler. Özellikle Devvânî tarafından Uzun Hasan için formüle edilen bu unvan Bidlîsî'ye de ilham kaynağı olması açısından önemlidir. Akkoyunlu kurumsallaşmasının baş mimarı,

¹⁰⁶⁰ Woods, **Akkoyunlular: aşiret, konfederasyon, imparatorluk**, s. 181–82.

¹⁰⁶¹ Selim için yapılan müceddidlik tartışması için bkz. Fleischer, "The Lawgiver as Messiah", s. 163–164.

¹⁰⁶² Woods, **Akkoyunlular: aşiret, konfederasyon, imparatorluk**, s. 181–183.

Bidlîsî'nin de bir müddet Şîrâz'da şagirdliğini yaptığı Devvânî, hamisi Uzun Hasan'a takdim ettiği *Ahlâk-ı Celâlî*'sinin girişinde ondan "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, halife¹⁰⁶³" şeklinde bahseder. Kullandığı bu Sasanî nosyonu Devvânî, Uzun Hasan'a tartışmasız meşruiyet bahşederek, onun için kurguladığı hilafet, gaza ve müceddidlik gibi İslamî referanslar üzerinden aynı iddialara sahip Osmanlılarla bir meşruiyet rekabetine girdiği açıktır. Öyle ki bu rekabetin her iki tarafın diplomatik yazışmalarına yansıdığı görülebilir.

Devvânî tarafından Uzun Hasan'a bahşedilen bu İslamî meşruiyet geç-Timurlu tarihçileri Ruzbihan ve Bidlîsî tarafından onun halefi Sultan Yakub'a tevarüs ettirildi. Sultan Yakub, Osmanlılar ile Akkoyunlular arasındaki meşruiyet rekabetini babasından olduğu gibi devralmıştı. Bu çerçeveden bakıldığında hilafet, gazilik ve müceddidlik tartışması hamilerinin ideolojilerini inşa eden kronik yazarları tarafından öne sürülen ve diplomatik yazışmalara yansıyan, aynı tonda rakip hanedanlar arasında karşılık bulan bir rekabet sahasıydı. Münşiliğinin henüz başında hamisi Sultan Yakub için kaleme aldığı *Risâle-i Rebiü'l-ibrâr* adlı eserinde Bidlîsî bu geleneğe uyarak onu Allah'ın halifesi (*halifetullah*) olarak tavsif etti. O sadece Devvânî'nin hilafet kurgusunu güncellemişti. Hilafetin tanımı noktasında ilham aldığı Devvânî gibi hilafetin yaratıcı tarafından insana verilen en yüksek mertebe ve ideal yönetimin başı, Allah'ın bu mansıp için seçtiği kimsenin *sahib-i şariat* olduğunu ileri sürer¹⁰⁶⁴. O, selefi ve üstadı Devvânî'nin Uzun Hasan'a ve halefi Sultan Yakub'a bahşettiği İslamî meşruiyet araçlarını, gazi, halife ve imam gibi İslamî egemenlik simgelerini hamisi Bayezid'in hükümdarlığının ideolojik temellerini kurarken tekrarlayıp yorumladı. Osmanlı padişahlarının Allah'ın yeryüzündeki tartışmasız halifesi olduklarını çeşitli delillere dayandırarak ileri sürdü. Mizaçları, adalet ve ahlakî melekeleri yönünden Osmanlı padişahlarını dört halifeye eş tuttu ve onları Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak takdim etti. Hatta onların hükümlerinin peygamberin hükümlerinden farksız olduğunu dile getirecek kadar abartıya kaçtı¹⁰⁶⁵. Bayezid için kullandığı *zillullah* ve *müeyyed min indillah* ifadeleri onun evrensel İslam halifeliğini ve Tanrı'nın yardımı ve inayetiyle tahtın sahibi

¹⁰⁶³ Jalal al-Din Davvani, *Akhlâq-e Jalâlî*, Haz. Abd-Allah Masudî Aranî, Tehran (tarihsiz), s. 48, 51, 53.

¹⁰⁶⁴ Jalal al-Din Davvani, *Akhlâq-e Jalâlî*, s. 250–51; İdris-i Bidlîsî, *Kanun-ı Şehinşâh*, vr. 98b-99a.

¹⁰⁶⁵ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 632b.

olduğunu ve yenilmezliğini pekiştirmek içindi. Timur'unkinden daha güçlü ve nüfuzlu bir imge yaratmak adına seleflerinin yaptıklarından bir adım daha ileri giderek Fatih'i Hz. Muhammed'e benzetti, hamisi II. Bayezid'i ise yaratıcının sıfatlarını kendisinde barındıran, sekizinci halife, Hz. Muhammed'in naibi, Hz. Ali'nin kudretine sahip bir şahsiyet şeklinde çok geniş bir yelpazede resmetti¹⁰⁶⁶. İlahi bir misyon yüklediği padişahların iktidarlarını bazı gök cisimlerinin hareketlerine ve dolayısıyla ezeli iradeye bağlaması İslamî meşruiyetin dışında bozkır hükümdarlık geleneğine dayanan farklı bir meşruiyet elde etmeye çalıştığını hissettirir.

Bu İslamî meşruiyetin yanında her ne kadar daha sonra İran şahlarını övdüğü suçlamasıyla karşılaşacak olsa da İranî emperyal geleneğini takip ederek Osmanlı padişahlarını Cemşid, Feridun, Behram-ı Gûr ve Nuşrevân gibi Sasanî şahlarının imajlarıyla bütünleştirdi. Bidlîsî, Osmanlı padişahları ile İslam öncesi İran şahları arasında kurduğu bu bağla aslında Osmanlı padişahlarını İran'ın yeni sahipleri ve mirasçısı olarak takdim etmek istemişti. Özellikle II. Bayezid için çizdiği Sasani şahı Behram-i Gûr profiliyle aslında bir taraftan padişahı Sasanî şahları gibi efsaneleştirip onu İran tahtının varisi olarak meşrulaştırırken diğer taraftan da kaleminin 13. yüzyıl İranlı şairi Nizâmî-i Gencevî'ninki kadar güçlü olduğunu göstermek istemişti.

Osmanlıların bu dinsel meşruiyet iddiaları çok geçmeden aynı tonda rakipleri arasında karşılık bulacaktı. Safeviler hem kendilerini Allah yolunda savaşan gaziler olarak takdim ederek Osmanlıların bu yöndeki iddialarını itibarsızlaştırmak istediler. Müceddidlik konusunda da Osmanlılarla rekabete girip Şeyh Safî'yi hicri 7. yüzyılın müceddidi olarak takdim ettiler. Aslında bu iki hanedan arasında bir rekabetin sonucu idi. Bir tarafın bu yönlü iddiası rakip hanedanda aynı tonda karşılık buluyordu¹⁰⁶⁷. Bidlîsî'nin, güçlü bir hanedan imajı yaratma noktasındaki bu çabası kendisi gibi bir geç-Timurlu tarihçisi olan muasırı Hondmir'in, hamisi Şah İsmail için kurguladığı şeyden çok farklı değildi. Safevî kronik yazarı Hondmir, Şah İsmail için hem İslam öncesi İran-Sasanî şahlarına ait sembolleri, hem de İslamî/Şii sembolleri kullanarak bir şah imajı yaratmıştı. Hondmir'in Şah İsmail imajı için

¹⁰⁶⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 417b, 493a, 495b.

¹⁰⁶⁷ Quinn, **Historical Writing During The Reign of Shah 'Abbas**, s. 81–84.

kullandığı sembollerin aynısını Bidlîsî de hamisi II. Bayezid için kullanmıştı. Örneğin Hondmir, Şah İsmail'i hicri 10. yüzyılın müceddidi olarak gösterirken Bidlîsî, II. Bayezid'i hicri 900'lü yılların başında gelen bir müceddid olarak takdim etti. Hem Bidlîsî hem de Hondmir hamilerini Sasanî şahları, İran'ın meşru varisleri şeklinde resmettiler. Yine her iki müellifin hamilerini taht, taç, mülk ve adalet sembolleri etrafında adil bir şah olarak tasvir etmeleri, kökenini eski İran adalet zincirinden alan ve tüm ortaçağlar boyunca devam eden bir gelenektir¹⁰⁶⁸. Hondmir gibi Bidlîsî'nin de siyasal meşruiyet kaynaklarının bir ayağını, Tûsî ve Devvânî gibi politik etik üzerine kalem oynatan seleflerinden tevarüs ettiği Sasani hükümdarlık fikri ve nosyonu oluşturunuyordu.

Esas gayesi Osmanlı padişahları için Timur gibi bir emperyal imaj yaratmak olan Bidlîsî'nin Timurî referans ve ünvanları kullanmadan bunu yaptığını söylemek imkânsızdır. Ancak Timur algısı onun Moğol kimliğine bakış açısından bağımsız olarak da düşünülemez. Bidlîsî, Timur'u, Moğollar'dan ve Çingiz'den ayrı İslamî bir kontekste değerlendirdi. Osmanlı evrensel egemenlik ideolojisini, meşruiyet iddiasında bulunan rakip hanedanları itibarsızlaştırmak üzerine bina ettiği için şimdi evrensel bir iddiaya sahip olmayan Moğolların meşruiyetini sorguladı. Moğol kimliği üzerinden yapılan bu sorgulama aslında kendi kitabının meşruiyetine de bir dayanak noktası oluşturunuyordu. Bidlîsî'nin Moğol bakışı selefleri olan Yezdî ve Ruzbihan'ın bakışından farksızdı. Her üçü de eserlerini Moğol tarihlerini model alarak kaleme almışlar, ancak kâfir olarak addettikleri Çingiz'e övgü aracı olacağı endişesiyle içindeki Çingizî referansların yerine İslamî referansları yerleştirmişlerdi. Aslında Bidlîsî'nin Moğollara ve haleflerine bakışı bütünüyle menfi olmanın aksine şartlara göre değişen bir yapıya sahipti. Örneğin Moğollar'dan “kâfir ve şeytan siretli” şeklinde bahsedip Çingiz Han'ı “ehl-i imana zulmeden bir kâfir olarak” anıyor, “ahir zaman fitnelerinin kaynağı” olarak takdim ediyorsa da onların soyundan İlhanlı hükümdarlarından Gazan Han'dan, Ebu Said Hudabende'den yine Çingiz soyundan gelen Kırım hanlarından saygıyla bahsetti¹⁰⁶⁹. Bidlîsî'nin çizdiği Timur imajı bile ilk Osmanlı kronik yazarlarının bu konudaki görüşlerinden oldukça

¹⁰⁶⁸ Sholeh A. Quinn, “Coronation Narratives in Safavid Chronicles”, **History and the Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East**, Ed. Judith Pfeiffer and Sholeh A. Quinn, Weisbaden 2006, s. 315–316.

¹⁰⁶⁹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 171a, 208a-212a.

farklıydı. Erken dönem bazı Osmanlı kroniklerinin “zalim, gaddar ve kan dökücü” Timur tasviri¹⁰⁷⁰ *Heşt Behişt*’te daha yumuşak bir tona sahiptir. Bidlîsî yer yer Timur’dan zalim, “ahir zaman fitnelerinin kaynağı” olarak bahsetse de esasında “sahib-kıran ve emîr Timur¹⁰⁷¹” ünvanlarıyla ve kurguladığı hikâyenin tonuyla ona saygı duyduğunu gizlemez. Yıldırım ile Timur’dan bahsederken “taht ve tac sahibi, Cem ihtişamlı iki padişah” ifadeleriyle Timur’u, Yıldırım’a denk, “İslam dinine hizmet yolunda¹⁰⁷²” bir hükümdar olarak takdim eder. Hatta Yıldırım Bayezid’i Timur ile olan savaşın tek müsebbibi olarak görür¹⁰⁷³. Bayezid ile Timur arasındaki mektuplaşmalardan ve Yıldırım’ın kaba tonundan bahsederken “doğrusu haşmetli padişahların yapacağı bir davranış değildi. Böyle kahraman bir padişaha karşı şiddetli ve dost olmayan bir tutum takınma, akıbetini ve sağlığını düşünmekten uzak, ileriye görmekten uzak bir davranıştı¹⁰⁷⁴.” ifadeleriyle savaşı başlatanın Bayezid’in, Timur gibi yumuşak davranan bir hükümdara karşı yaptığı elçilerine hakaret etmek, diplomasi kurallarını çiğnemek gibi aşağılayıcı davranışları olduğunun altını çizer. Timur’un ise kendisine yapılan hakaretlere rağmen Yıldırım’ın elçilerini iyi karşılayan, diplomasi kurallarına uyan bir hükümdar olduğunu vurgular. Timur’un savaş taraftarı olmadığını, gaza misyonuna sahip bir padişahın üzerine yürümeyi tasvip etmediğini¹⁰⁷⁵ söylerken Bayezid’in her defasında bunu umursamadığını,

¹⁰⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz., Feridun Emecen, “İlk Osmanlı Kroniklerinde Timur İmajı”, **Prof Dr. İsmail Aka Armağanı**, İzmir 1999, s. 27–36.

¹⁰⁷¹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 171b, 203b.

¹⁰⁷² Timur’un Ankara Savaşı’ndan sonra Manisa civarındaki bazı yerleri fethetmesini gaza ve cihat, Hindistan seferini ise İslam’ı ihya ve peygamberin ümmetini takviye adımı olarak görmüştür. İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 219a, 276a.

¹⁰⁷³ Bu kanının Âli’ye sirayet ettiği görülebilir. Nitekim o da Bidlîsî’nin görüşlerine katılarak Yıldırım’ın Timur gibi bir cihan padişahı karşısında daha saygılı davranması ve ona boyun eğmesi gerektiğinin altını çizer. Fleischer, **Tarihçi Mustafa Âli**, s. 296.

¹⁰⁷⁴ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 222b.

¹⁰⁷⁵ Bidlîsî’nin çizdiği umursamaz ve “kaba” Yıldırım tasviri ve bunun karşısında olayları alttan almaya çalışan, Yıldırım’ın kendisine “saygısızlığı”na rağmen elçilerine ihtiram gösteren Timur tasviri oldukça dikkat çekicidir: “Yıldırım’ın üzerine yürürken kaleme aldığı mektubunda ona şöyle diyordu: Atalarından bu yana Allah yolunda gaza ediyorsun, her ne kadar bize sert hitaplarda bulundunsa da niyetimiz seninle savaşmak değil, yanında tuttukların bizim düşmanımızdır. Onları bize teslim et. Taharten’in ailesi ve çocuklarını onun yanına gönder. Her zaman İran’ın malı olmuş olan Kemah kalesine el uzatma. Yine de çözelemeyecek bir mesele yok aramızda. Askerlerimiz Rum’a henüz bir zarar vermedi. Taleplerimizi yerine getirirsen savaştan vazgeçer cihat yolunda seni destekleriz. ... elçi tekrar Yıldırım’a gittiğinde eskisi gibi kaba davrandı. Elçisini yok yere alıkoydu, uzun müddet bekletti, hemen geri göndermedi. Timur o taraftan iyi haber geleceğini, Yıldırım’ın tevazu göstereceğini zannediyordu. Timur’un sahip olduğu rütbe ve makama rağmen Yıldırım’ın davranışları Timur’un tahammül sınırının dışına çıktı. ... Sivas’a giderken kendi elçilerinin Yıldırım’ın elçileri ile beraber geldiğini gördü. Yıldırım’ın elçilerini iyi karşıladı. Birtakım

diplomasi kurallarını çiğnediğini, kibirli davrandığını ve adeta Timur’a işgal için haklı bir gerekçe sunduğunu belirtir. “Timur’un sahip olduğu alçak gönüllülük ve yumuşaklığa rağmen Yıldırım’ın davranışları onun tahammül sınırının dışına çıktı.” ifadeleriyle üstü kapalı da olsa Timur’u, Yıldırım’dan üstün tutar ve saygı duyulması gereken bir hükümdar olarak resmeder¹⁰⁷⁶. Bidlîsî’nin Timur konusundaki bu olumlu görüşleri Osmanlı patronajından çıktıktan sonra bile koruyacağı hatta Yıldırım ile üstünlük tartışmasına götüreceği bir çerçevede şekillendireceği bir görüş olacaktı.

Bidlîsî, Osmanlı padişahları için inşa ettiği bu Perso-İslamik imajın dışında Moğol mirası olan evrensel egemenlik imgelerini de kullandı. Bunun en bariz örneği II. Bayezid için kullandığı *sahib-kıran*¹⁰⁷⁷ unvanıdır. *Sahib-kıranlık* 16. yüzyıl İslam dünyasında emperyal iddialara sahip imparatorlukların rekabet sahasında kullandıkları önemli bir siyasal meşruiyet kaynağıydı. Bu unvanın evrensel egemenlik iddiasına sahip hükümdarlar için kullanılmış olup İskender, Çingiz ve Timur’la adeta özdeşleştiği bilinmektedir¹⁰⁷⁸. Türk-Moğol geleneğinde Tanrı tarafından bağışlandığına inanılan *kut/ferr* iktidarın kaynağı sayılıyordu. Timur bu ilahî desteği aldığını iddia eden birisi olarak bu evrensel misyonunu vurgulamak için *sahib-kıran* ünvanını aldı¹⁰⁷⁹. Müslüman olmasından dolayı daha çok Timur’un *sahib-kıranlığı* model alınacaktı. Devvânî, Ebubekr-i Tihranî ve Ruzbihan, Timur’dan sonra onun gibi evrensel egemenlik iddiasına sahip olduğunu ileri sürdükleri Uzun Hasan için kullandılar. Akkoyunlu elitlerinin Timur’dan Uzun Hasan’a devrettikleri bu unvan hiçkuşkusuz Uzun Hasan zamanındaki Osmanlı-Akkoyunlu meşruiyet rekabetinin politik sahadaki bir yansımasıdır. Böylece bir taraftan Uzun Hasan’ı Timur’un varisi olarak gösterirken diğer taraftan da onu Timur’un üstün imajının prestijine de ortak ederek güçlü rakiplerine mesajlarını ulaştırmışlardı. Bidlîsî bu *sahib-kıranlık* ünvanını daha Tebriz’de Yakub’un hizmetinde iken kullanmış, adına kaleme aldığı

tenbihlerde bulundu. Hilatler giyirerek, hediyeler vererek geri göndermeden önce onlara şöyle hitap etti: Gidin padişahınıza deyin ki o bir gazi ve mücahit sultandır, bize onun memleketini almak, ona zarar vermek yakışmaz. Mücahitlerin ve Müslümanların ülkesine taarruz bize layık değildir. Bu durum sadece düşmanları sevindirir, sultan bize evlatlarından birini göndersin. Onu evladımız gibi bileceğiz. İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye 3209, vr. 203b-207a.

¹⁰⁷⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye 3209, vr. 171b, 203b-207a.

¹⁰⁷⁷ “Cihan bu *sahib-kıran* sayesinde ayaktadır.” İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, 3209, vr. 498b.

¹⁰⁷⁸ Fleischer, “The Lawgiver as Messiah” s. 160–161; Fleischer, **Tarihçi Mustafa Âli**, s. 290.

¹⁰⁷⁹ Subtelny, **Timurids in Transition: Turco-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran**, s. 11–15.

eserlerden birinde (*Risâle der İlm-i Kıyâfet*) Timurî bir meşruiyet bahşetmek için hamisine bu ünvanı vermişti.

Bidlîsî, *sahib-kıran* ünvanını Akkoyunlu seleflerinden özellikle de üstadı Devvânî'den ilham alarak II. Bayezid için güncelledi. Bayezid, *Heşt Behişt*'te Timur'dan sonra kendisinden *sahib-kıran* olarak bahsedilen ikinci şahsiyettir. Bunu yaparak tıpkı Safevî tarihçilerinin kendisinden sonra denedikleri şekilde Timurlular arasında bir bağ kurmaya, hamisi Bayezid'e Timurî bir meşruiyet bahşetmeye çalıştı. Hedefi, adına Timur'un tarihleri gibi bir tarih yazdığı hamisine Timur'un karizmasını tevarüs ettirmek, onun emperyal egemenlik iddialarının varisi olarak takdim etmektir. II. Bayezid'in otuz yıllık saltanatı babası Fatih ve oğlu Selim dönemleriyle karşılaştırıldığında daha sakin, büyük askeri başarıların yaşanmadığı bir dönem olduğu göz önüne alındığında Bidlîsî'nin hamisini, İskender ve Çingiz gibi evrensel bir fatih/*sahib-kıran*, *müeyyed min indillâh*, *zıllullah* olarak takdim etmesinin biraz abartılı olduğu, bunu sırf hamisinin Timurî gelenekte bir tarih yazmasını istediği için kullandığını söylemek mümkündür. Ayrıca hamisi Bayezid'ten sadece bir yerde *sahib-kıran* şeklinde bahsetmesi bu ünvanı, hamilerine sadece bu şekilde hitap eden Timurlu-Akkoyunlu ve Safevi tarihçilerinin tonunda kullanmadığını gösterebilir. Bidlîsî her ne maksatla kullanmış olursa olsun Selim'den önce bu ünvanı ilk defa Bayezid için formüle etmiş olması, ardından onu takip eden Kemalpaşazâde'nin de padişaha bu ünvanı bahşetmesi 16. yüzyılın başlarında İskender, Çingiz ve Timur gibi evrensel fatihlik imajının oldukça önemsendiğini gösterir¹⁰⁸⁰. Bayezid'in kütüphanesinde bu *sahib-kıran*lara ait tarih kitaplarının varlığı padişah tarafından onlara duyulan ilgiyi ve *sahib-kıranlık* algısını gösteren bir diğer örnektir. Bidlîsî'nin Bayezid'i *sahib-kıran* olarak takdim etmesi daha sonraki Osmanlı tarihçileri tarafından hiç tartışılmadı. Bunun yerine 16. yüzyılın sonuna doğru Osmanlı padişahları arasından sadece Selim'in *sahib-kıran* olabileceği yönünde tartışmalar ortaya çıktı¹⁰⁸¹. Bu Timurî unvan öyle bir araç haline geldi ki onunla kültürel bir bağ olsun ya da olmasın, hanedanların ideolojilerini inşa eden kronik yazarları tarafından meşruiyet arayışı içinde olan birçok hanedan için kullanıldı. Kadı Ahmed Kumî gibi Safevi kronik yazarları Bidlîsî'den bir müddet sonra bu Timurî ünvanı Timur'un bir

¹⁰⁸⁰ Fleischer, "The Lawgiver as Messiah", s. 163.

¹⁰⁸¹ Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, s. 290; Fleischer, "The Lawgiver as Messiah", s. 166.

zamanlar sahip olduğu toprakların şimdiki sahibi Şah İsmail için kullanıp, Safevîler ile İlhanlılar ve Timurlular arasında bir bağ kurmaya çalıştılar¹⁰⁸².

Bidlîsî, Osmanlı padişahlarının azameti ve üstünlüğünden bahsederken onları İslam dünyasının bazı simge şahsiyetleriyle karşılaştırdı. Mesela ona göre gerçekleştirdikleri fetihler dört halife devrinden bu yana en geniş ve en büyük fetihler kabilindendi. Sadece Kostantiniye'nin fethi Gazneli Mahmud'un Deyr-i Sumnat ve Hint beldelerinde yaptığı fetihlerin şöhretinden daha fazla bir şöhrete sahipti¹⁰⁸³. Saltanatlarına ilahi bir meşruiyet ve misyon katmak adına Hz. Muhammed'in meşhur hadisine ilaveten Hz. Ali'nin Osmanlı saltanatının ortaya çıkacağına dair verdiği haberleri de sıraladı¹⁰⁸⁴.

Aslında üstünlük tartışması geleneği 15. yüzyıl sonundan itibaren Osmanlı himayesine giren birçok İranlı şair ve âlimin sıkça yürüttüğü bir tartışma modeli idi. Osmanlı patronajındaki bu şair ve âlimler, manzum İran tarih yazıcılığında çığır açmış olan seleflerinden daha üstün olduğunu göstermek için kıyasıya rekabete giriştiler. Örneğin Şehzade Bayezid ve Fatih'in himayesi altında kalan İranlı Kabulî, nazmın tartışılmaz ustası (*khosraw-e molk-e nazm*) olduğunu ifade ederken bu yolla daha fazla himaye görmeyi ve inam almayı hedefliyordu¹⁰⁸⁵. Eserini Fatih ve Bayezid'in patronajı altında tamamlayan Mualî'nin (1474) ve Melik Ümmî'nin (1486) de Firdevsî gibi olmakla övünmesi bununla açıklanabilir. Bidlîsî'nin bütün külliyatına bakıldığında bu üstünlük iddiasının fazlasıyla metinlerine sinmiş olduğu görülebilir. Ediplikte kendisini Firdevsî ve Nizâmî gibi İran edebiyatının simge isimleriyle bir tutmasından çeşitli vesilelerle bahsedilmişti. Bir *duaguy* ve *sitayışguy* olarak tanımladığı kendisini “Meth meydanında herkesten ileriyim, benim gibi bir duaguy bu cihanda yok¹⁰⁸⁶” şeklindeki ifadelerle övmesi bu anlamda seleflerinin yaptığından çok farklı değildi. Bu üstünlük iddiasını tarz ve üslup konusunun dışında eseri noktasına da taşıdı. Selefleri olan Timurlu ve Akkoyunlu tarihçileri gibi Bidlîsî

¹⁰⁸² Şah İsmail ve Şah Abbas'a verilen *sahib-kıran* ünvanı bunun en önemli örneğidir. Quinn, **Historical Writing During The Reign of Shah 'Abbas**, s. 44–45.

¹⁰⁸³ Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 62–63.

¹⁰⁸⁴ “İslâm mücahitlerinin öncüsü ve kıblesi, dinî öğretme ve ikâme ettirmekle görevli olan imam, keskin kılıç sahiplerinin bel bağı, bütün galiplere karşı galip gelen, Allah'ın aslanı Ali bin Ebu Talib mücahit sultanların bu devletlerinin alâmetlerinden haberler vermiştir.” Bkz. Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 61–62.

¹⁰⁸⁵ Ertaylan, **Külliyât-ı Divân-ı Kabulî (tıpkıbasım)**, s. 113, 118.

¹⁰⁸⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 361a/b.

de eserinin geçmişte yazılmış aynı tarzdaki eserlere olan üstünlüğü tartışmasını sürdürdü. Bu tartışmayı yaparken Ruzbihan'ın yedi başlık altında topladığı eserinin üstünlüğü tartışmasını iyi biliyor olmalıydı ki aynı onun yöntemini takip etti. Ona göre eseri iyi bir hanedan ve padişah imajı yarattığı için “zamanın sayfalarına yazılmış olan diğer eser ve teliflerden daha üstün ve daha şerefli” idi. *Heşt Behişt*'in üstünlüğü, “merhamet mülkünün mücahit sultanlarının aziz huylarını saymasından, merhametin zuhûr yeri olan o şahların yüce isimlerini zikretmesinden, her anlamda “cihanın şahlarından” üstün olan hanedanın ve padişahların hikâyelerini anlatmasından kaynaklanıyordu. “Bu yüce hanedanın haberlerini anlatması, peygamber hadîslerine ve Kur'an'ın şahitliğine başvurması, belâgatli şiirlerinin hiçbir tarihte ve hiçbir diyarda basîret erbâbının naklettiği ve duyduğu türden olmaması” kitabının “diğer edip ve fâzılların kitaplarından daha faydalı ve daha meşhur, fasih ve hatiplerin telif ettiği tarihlerinin cümlesinden daha zâhir ve daha anlaşılır” kılmaktaydı. Bu özelliklerinden dolayı eseri “akıl sahibi ediplerin elinde ayar bulup herkesin kabul edilen hanesine ulaşmış, bütün büyük şehir ve ülkelerde ve zamanın şöhretli fâzıllarının ellerinde” dolaşmaya başlamıştı¹⁰⁸⁷.

Bidlîsî'ye göre Osmanlı padişahları “yaratıcı tarafından ilahi bir misyonla görevlendirilen ve tayin edilen kimselerdi ve cihanın bütün sultanlarının gıpta ile baktıkları” onlarla karşılaştırılmayacak büyüklüğe sahiptiler¹⁰⁸⁸. Bir hükümdarı hükümdar yapan ve siyasetname ve nasihatname literatüründe sıralanan tüm vasıflara tam anlamıyla sahiptirler. İnşa ettikleri hayır kurumları, yaptıkları bağışlar, Arap, Acem, İran ve Turan ülkelerinin padişahlarının yaptırmış olduğu imaretlerin ve bağışların toplamından daha çoktu; seferler için yaptıkları hazırlıklar ve harcamalar, saraylarında günde binlerce (45 bin) kişiye verdikleri yiyecek, içecek ve giyecekler, sınırsız hazineler harcayarak sahip oldukları silahlar, gemiler ve askerler bütün “cihanın şahlarının”ki ile karşılaştırılmayacak derecede çoktu. Bütün bu harcamalara karşılık gelen ve toplanan sınırsız da gelirleri vardı. Bu onları cihan sultanları arasında yegâne, bütün hakanlar arasında eşsiz kılmaktaydı¹⁰⁸⁹. Bidlîsî'ye göre Osmanlı padişahlarını eşsiz ve tüm diğer “cihan sultanlarından” üstün kılan bir

¹⁰⁸⁷ Genç, *Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi*, s. 68.

¹⁰⁸⁸ Genç, *Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi*, s. 63.

¹⁰⁸⁹ Genç, *Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi*, s. 64–65.

başka etken daha vardı. Onlar kültür ve sanatı himaye eden İslam dünyasının tartışılmaz en güçlü ve zengin hamileri idiler. Bidlîsî, “cihanın bütün âlimleri ve fâzılları, onların yüce ilim devletinin ve büyük otağının gölgesinde olanlar, Arap ve Acem memleketleri etrafındaki ilim erbaplarının tamamı onların adalet ve merhametinden dolayı rahat ve huzurludurlar”¹⁰⁹⁰ sözleriyle Osmanlı padişahlarını, İslam dünyasında çok önemli bir kültür ve himaye merkezi olan Herat’ın zengin yöneticileri ile karşılaştırılmayacak derecede ileride tutmaktadır. Yarattığı imaj çerçevesinde her konuda olduğu gibi patronaj konusunda da Osmanlı padişahlarını Timur ve ardılları için yaratılan imgenin ötesine geçirmek için çokça çaba sarfetti. Bidlîsî, Osmanlı topraklarını *darü’l-imân* olarak görüyor, padişahların hükümlerine uymamayı şeriatin hükümlerine karşı koymayla eşdeğer tutuyordu. Bu haliyle Yezdî’nin çizdiği Timur ve Şahruh, Ruzbihan’ın ondan taklit ederek oluşturduğu Sultan Yakub imajına çok benzemektedir. Örneğin Ruzbihan, Bayındır beylerinin, *zendeka* ve *ilhada* sapmamış Allah yolunda savaşıp (*el-gazi fi sebilullah*) samimi Müslümanlar olduklarını vurgulayıp, Âl-i Büveyh ve Karakoyunlu hanedanlarıyla karşılaştırarak Akkoyunlu hanedanı için üstün bir imaj çizdi ve hamisi Yakub’u da şeriat hükümlerini icra eden, adil, cömert, bilgin ve iyi huylu bir hükümdar olarak resmetti¹⁰⁹¹. Bidlîsî de ideal bir hükümdar tipi yaratma noktasında özellikle selefi Ruzbihan’ın Akkoyunlu sultanları ve Bayındır hanedanı özelinde yarattığı ideal hükümdarın ve üstün hanedanın taşıdığı vasıfları birebir taklit ederek II. Bayezid’in şahsında Perso-İslamik bir sultan prototipi ve üstün bir Osmanlı hanedanı imajı yaratmaya çalıştı.

Bidlîsî’nin çizmeye çalıştığı bu üstün padişah portresi kuşkusuz hami-kul ilişkisi süresi içerisinde geçerliliğini korumuştur. Diğer bir ifadeyle himayesi altında olduğu padişah tarafından böyle bir imge yaratmakla görevlendirilmiş, bu anlamda işini iyi yapmış, imparatorluk tahayyülüne yaraşır bir padişah imgesi yaratmayı başarmıştı. Ancak İslam dünyasının tartışılmaz lideri ve temsilcisi olma vasfının sadece Osmanlılara has olduğu düşüncesini pratikte tüm hayatı boyunca savunmadı. Himayesinin bitmesinin ardından İstanbul’dan ayrılır ayrılmaz geldiği Kahire’de Kanısav Gavri için de böyle bir profil çizdi. Gavri’yi de tıpkı II. Bayezid gibi

¹⁰⁹⁰ Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 66.

¹⁰⁹¹ Fazlullah ibn Ruzbihan, **Tarikh-i Alam Aray-i Âmini**, s. 24-48.

Müslümanların Kabesi, emirü'l-müminîn, Allah'ın halifesi, azametini doğudan batıya yayan bir kimse olarak resmetti¹⁰⁹².

Bidlîsî, II. Bayezid ve Gavrî için çizdiği profilin daha güçlüsünü ve belki daha şaşırtıcısını himayesine girmek istediği Şah İsmail için çizmişti. Zamanında himayesine girmemenin utancını taşıdığını “Bu kara yüzlü kalem şahın zamanında diğerlerinin methini yazdı diye utancından başını önüne eğdi” sözleriyle ifade ettiğinden Şah İsmail için yaratacağı imge daha inandırıcı ve diğerlerinden daha güçlü olmalıydı. Bu sefer yaratılmak istenen imgenin ve çizilen profilin en önemli özelliği Osmanlı hanedanının tehlikeli düşman addettiği birisine bir zamanlar Osmanlı padişahları için yaratılan imaj çerçevesinde bakılmasıydı. Bidlîsî'nin sadece bu satırlarını okuyan birisi onun mutaassıp bir Şîî olduğu hissine kapılabilir. Şîî eksenli çizdiği bu emperyal profile o, Şah İsmail'i İslam davasının yegâne sahibi, eşiği Kâbe'ye denk olan, Ehl-i Beyt'in haklarının koruyucusu, Çingiz ve Moğol ordularını mağlup eden, heybetiyle Rum'da ve Mısır'da zelzele yaratan, II. Bayezid'in tacının yeni sahibi ve Hz. Ali'nin temsilcisi (Haydar-ı Sâni) olarak resmediyordu. Rum'un tahtının yeni sahibi olarak görmesi kuşkusuz yarattığı imgenin II. Bayezid için yarattığı imgeden daha güçlü olduğu anlamına geliyordu. Satırlarından anlaşıldığı kadarıyla Bidlîsî, Şah İsmail'in himayesine giren ve zamanla Şîîliğe entegre olan tüm diğer Akkoyunlu Sünni seçkinleri gibi kendisini Şîîliğe entegre olmuş birisi olarak yansıttı, en azından Şah İsmail tarafından bu şekilde algılanması için çok çaba sarfetti.

Bidlîsî, bütün çabasını imparatorluk tahayyülüne uygun yeni bir hanedan imajı yaratmak yolunda sarfetti. Bunun için de İslam öncesi İran/Sasanî ve İslam dünyasına ait hükümdarlık fikri ve nosyonu ile çeşitli hanedan sembollerini bir arada kullandı. Aslında Osmanlının kuruluşundan bu yana bütün kronik yazarları hanedanın İslamî kimliğini vurgulayacak İslam, İslam öncesi, Orta Asya ve Orta Doğu menşeli çok çeşitli hükümdar ünvanları kullandılar. Çokça kullanılan sultan ünvanı yanında Orta Asya menşeli han, ünvanını kullandılar¹⁰⁹³. Osmanlı padişahları

¹⁰⁹² İdris-i Bidlîsî, *Risâle fi Esrari's-Sıyâm*, vr. 3b.

¹⁰⁹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Dariusz Kołodziejczyk, “Khan, caliph, tsar and imperor: the multiple identities of the Ottoman sultan”, *Universal Empire: A Comparative Approach to Imperial Culture and Representation in Eurasian History*, Ed. Peter Fibiger Bang-Dariusz Kołodziejczyk, Cambridge 2012, s. 175–193.

için kullanılan ve ihtiyaca göre formüle edilen ünvanlar sahip oldukları egemenlik sahasını da çizmesi açısından önemliydi. Osmanlı padişahlarının farklı coğrafyalara ait olan bu ünvanları kullanmaları, oraların meşru temsilcisi olduğunu yansıtmak istemeleri gibi yöneticileri için de bir meydan okuma anlamına geliyordu. II. Bayezid babası Fatih'ten kalan İslam'ın yegâne meşru temsilcisi olma yolundaki siyasetini devam ettirdi. Bir taraftan Memlûklerle çatışmalı bir döneme girerken diğer taraftan Safevîlere karşı çatışmadan uzak daha temkinli bir siyaset izledi. Bidlîsî eserini bu üç gücün birbirlerine karşı egemenlik mücadelesi verdiği ve rekabete girdiği bir zamanda kaleme almıştı. Kalemini hamisi Bayezid'i, İslam'ın yegâne meşru temsilcisi olarak takdim etmek yoluna hasretti. Bunun için hem Memlûk hem de Safevîlere ait egemenlik sembollerini kullanarak bir bakıma Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenlik sahasını çizdi. Osmanlı padişahlarını hem hilafeti temsil eden Memlûklerin halife ünvanıyla hem de Safevîlerin ve eski İran yöneticilerinin kullandığı şah, şehinşah ve hüsrev ünvanlarıyla takdim etmesi bunun en güzel örneğidir. Bidlîsî'nin yukarıda bahsi geçen hem siyasal hem de dinsel meşruiyet kaynaklarına dayandırdığı Bayezid imajı ve Osmanlı egemenlik ideolojisi daha sonra Selim ve Süleyman için kurgulanacak olan emperyal imaj ve ideolojinin erken bir denemesi idi.

شاه سلاطین جهان بایزید
خسرو عادل دل و علمش مزید*

3. 6. İdeal Bir Hükümdar: II. Bayezid

İdeal hükümdar fikri bir ütopya olarak İslam dünyasında evrensel İslamî egemenlik sembollerini temsil etmenin ve İslam'ın koruyucusu olmanın temel kıstası olarak siyasetname ve nasihatname literatüründe sıkça tartışılan bir konu olagelmiştir. Esasen bu ütöpik teori hükümdarların egemenlik şartlarını ahlakî bir eksen üzerinden açıklar. Hem İran hem de Osmanlı dünyasında ideal hükümdarlar dönemin entelektüelleri arasında bu kriterleri taşıyıp taşımadıkları üzerinden tartışılmış, örneğin Devvânî, Uzun Hasan için ideal bir hükümdar imajı çizerken¹⁰⁹⁴ bu gelenek aynı tonda Osmanlı dünyasında da karşılık bulmuştur. Osmanlı ve İran

* Cihan sultanlarının şahı, adil ve alim hüsrev Bayezid!
¹⁰⁹⁴ Jalal al-Din Davvani, *Akhlâq-e Jalâlî*, s. 253.

dünyası entelektüellerinin, kendi hamilerinin ideal hükümdarlar olduğunu ispatlamak için kıyasıyla rekabete giriştikleri bilinmektedir. Bu rekabette bütün dini ve siyasi evrensel egemenlik sembolleri rakip hanedanlarca ortak olarak kullanılmıştır. İdeal hükümdar tipi yukarıda genişçe çerçevesi çizilen entelektüellerin inşa ettikleri hanedan imajının son noktasıydı. Kaynağını İran devlet felsefesinden alan bu teori İran dünyasındaki siyasetname geleneği ile Osmanlı dünyasına taşınmıştır. Bu kültürel etkileşimin bir sonucu olarak klasik Osmanlı siyasetnamelerinde İran dünyasında idealize yönetimi ile bilinen Nuşîrevân ve Keyhüsrev gibi Sasani şahları ideal hükümdar modeli olarak Osmanlı padişahları ile sürekli karşılaştırılmışlardır. İlk Osmanlı siyasetnameleri Farsça'dan tercüme siyasetnameler olmakla beraber Âşık Paşazade, Oruç Bey ve Tursun Bey gibi ilk dönem Osmanlı tarihçileri eserlerinde ideal hükümdar fikri ve devlet yönetme pratiğini siyasetnamelere özgü bir tarzla tartışmışlardır. Özellikle bunlardan Tursun Bey, tıpkı Bidlîsî gibi Tûsî geleneğinden beslenerek devlet ve hükümdar tasavvuru noktasında onunla aynı fikirleri savunur.

16. yüzyılın ikinci yarısına yani Lütî Paşa'nın klasik Osmanlı siyasetnamelerinin dışındaki *Asafnâme*'sine¹⁰⁹⁵ kadar Osmanlı dünyasında eski İran devlet geleneğini temel alan klasik anlamda siyasetnamelerin kaleme alındığı bilinmektedir. Hükümdarlar için bir el kitabı olan bu metinler ve içindeki teorik fikirler uzun yıllar boyunca Osmanlı bürokratları tarafından ideal yönetim için vazgeçilmez kurallar manzumesi olarak görülmüşlerdir¹⁰⁹⁶. Ortak özellikleri kanun koyucu ideal hükümdar, ideal yönetim fikri ve daire-i adl formülasyonu olan bu siyasetnamelerin erken örneklerinden biri de Bidlîsî'ye aittir. Çevirilerden ve bu alanda verilmiş birkaç eserden sonra Bidlîsî'nin bu eseri Osmanlı devlet ve hükümdarlık tasavvurunu sofistike olarak teorize eden ilk kapsamlı eser olmalıdır. Üstelik bu hükümdarlık teorisinin, Selim ve Süleyman gibi İslam dünyasında tartışılmaz üstünlüğün iddia edildiği bir dönemden önce inşa edilmiş olması imparatorluğun sınırlarını değiştirecek büyük toprak kazanımları ve onun

¹⁰⁹⁵ Ahmet Altay, "Klâsik Dönem Osmanlı Siyasetnâme Geleneğine Genel Bir Bakış", **International Journal of Turkish Studies**, sy. 6/3 (2011), s.1795–1809.

¹⁰⁹⁶ Halil İnalcık, **Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II**, İstanbul 2014, s. 53–54.

sağlayacağı dinamiklere ihtiyaç duyulmadan da böyle bir eserin kaleme alınabileceğini gösterir¹⁰⁹⁷.

Bürokrasi geleneğinden geldiği için bir kanun bilinci taşıyan Bidlîsî ideal yönetimi örfî kanunları koyan ve uygulayan, şer‘î hükümlere riayet eden bir hükümdarın varlığı ile açıklamaktadır. Akkoyunlu sarayında iken Hasan Padişah Kanunları’nı bilen, Kadı İsa vasıtasıyla Devvânî’nin kanun-şeriat modeliyle Akkoyunlu yönetimini kurumsallaştırmasına şahitlik eden Bidlîsî, tüm bu birikimlerini Bayezid’e intisabından birkaç yıl sonra bir kanun kitabı kaleme alarak bu geleneği Osmanlı dünyasına taşıdı. Bidlîsî’nin *Kanun-ı Şehinşâh* adlı bu eseri ideal bir yönetim ve hükümdarın konu edinildiği bir siyasetname ve kanun kitabıydı. Bidlîsî, bu eseri kütüphanesi siyasetnâme kitapları ile dolu olan padişah adına kaleme almamıştı¹⁰⁹⁸.

II. Bayezid’in şehzadelerinden Şehzade Şehinşah adına müstakbel iktidarında kendisine rehber olması niyetiyle kaleme aldığı bu eserde Bidlîsî ideal hükümdarı saltanat ve hilafeti Tanrı tarafından teyit edilen, mutlak otoritenin kaynağı olan Tanrı’nın yeryüzündeki halifesi (halifetullah) ve gölgesi (zıllullah), iktidarını sınırlandıran şer‘î hükümlere ayak uyduran, *vehbi* ve *kesbi* ahlakı kendisinde barındıran birisi olarak resmeder. Hükümdar tanrısal bir mizaç taşımali ve tartışmasız tek yönetici olmalıydı. Bayezid ile Cem arasındaki iktidar mücadelesi çok yakın bir geçmişe damgasını vurmuştu ve bunu çok iyi bilen Bidlîsî’nin hem *Heşt Behişt* hem de *Kanun-ı Şehinşâh*’ta Tanrı tarafından bahşedilen bu iktidarın ortağının olamayacağını özellikle vurgulaması hiç kuşkusuz yakın geçmişe damgasını vuran acı tecrübelerin bir yansıması idi. Ona göre ideal hükümdarın *zıllullah* ve *halifetullah* olması için bu *vehbî* ve *kesbî* ahlakın yanında iffet, şecaat, hikmet ve adalet olmak üzere dört ahlak ve melekeyi kendisinde barındırması gerekmektedir. Adil bir yönetim için ideal hükümdarın taşınması gerektiği düşünülen bu dört esas, kaynağını İran siyasetnamelerinden alır. Örneğin hamisi Uzun Hasan adına kaleme aldığı

¹⁰⁹⁷ Yılmaz, Selim ve Süleyman dönemindeki toprak kazanımlarının ardından yöneticilik tasavvurunu işleyen politik metinlerin daha görünür olmaya başladığını ve *Kanun-ı Şehinşâh*’ın Selim’in doğu ve güneydeki fetihlerinin ardından kaleme alındığını ileri sürer. Yılmaz, **The Sultan and the Sultanate: Envisioning Rulership in the Age of Suleyman the Lawgiver (1520–1566)**, s. 4.

¹⁰⁹⁸ II. Bayezid’in kütüphanesindeki siyasetname kitapları için bkz., Marôth, “The Library of Sultan Bayezid II” s. 127–128.

siyasetname türündeki eseri *Ahlâk-ı Celâlî*'de, Devvânî de bu dört rüknü ideal hükümdarın taşıması gerektiği vasıflar olarak tanımlar.

Bidlîsî'nin büyük ölçüde İran siyasetnamelerine, özellikle de *Ahlâk-ı Celâlî*'ye dayandırdığı bu kanun kitabında formüle ettiği idealize yönetim, görüleceği üzere adalet, örfî ve şer'î kanunlar üzerine bina edilmiştir¹⁰⁹⁹ ve doğu devlet geleneğinde ilahi kaynaklı olduğuna inanılan bu yönetimin başında iktidarı Tanrı tarafından desteklenen, “dünya nizamını şer’ ve adalet üzerine tesis eden adil bir hükümdar bulunur. Halife/hilafet mertebesindeki bu hükümdarın –ki Tûsî halife tanımlaması yerine Şîî doktrindeki karşılığı olan imam/imameti kullanır- *sahib-i şeriat* olduğunu söylerken Devvânî'nin hilafet tanımlamasına bağlı kalır. Bununla beraber Tûsî'nin formülasyonunda olduğunu gibi hükümdarı Bayezid'in özünde imam-ı adil/zamane imamı olarak da tarif eder. Sırası gelmişken hemen belirtilmelidir ki Bidlîsî'nin de kendi formülasyonlarında kullandığı imam ve imamet olgusu her ne kadar Şîî doktrinde ön plana çıkmışsa da bu meşruiyet aygıtının Sünni yöneticiler için kullanılmadığı anlamına gelmez. 15. yüzyılın sonunda Devvânî hamisi Uzun Hasan için imam ünvanını kullandığı gibi Sultan Yakub'un hatta Özbek hanlarının dahi bu ünvanla anıldığı bilinmektedir¹¹⁰⁰. Konumuza dönecek olursak Bidlîsî'nin tarif ettiği bu ideal hükümdar her ne kadar mutlak iktidarın sahibiyse de kendisini şeriate uyarlamalı, ordu ve reayanın işlerinde de şer'î hükümleri uygulamalı, onlara riayet etmeli, böylece reayasına rehber olmalıdır¹¹⁰¹. Hükümdar kurduğu divan ile ordu, reaya bütün tebaasının şikâyetlerine kulak vermeli, tebaasından asla gafil olmamalı, biri mülk ve mal diğeri ordunun işleriyle uğraşacak iki vezire sahip olmalı¹¹⁰², bütün meselelerde devlet erkânı ile meşveret etmeli, yanında daima danışman olarak “erbâb-ı seyf ü sinan ve ashâb-ı kalem ve beyan¹¹⁰³”dan kimseler bulundurmali, tebaanın vergi işlerini adil bir şekilde düzenlemeli, tüm bu sistemi ayakta tutacak olan hazinesi gelirleri için memleketin ziraat ve ticaretini, tebaasının hukukunu kanunlarla korumalıdır. Bidlîsî her ne kadar

¹⁰⁹⁹ “Mülk ve mala nizam vermek için şeriaten daha iyi bir kanun olmaz.” İdris-i Bidlîsî, **Kanun-ı Şehinşâh**, vr.117a.

¹¹⁰⁰ Arjomand, **The Shadow of God and the Hidden Imam**, s. 179.

¹¹⁰¹ İdris-i Bidlîsî, **Kanun-ı Şehinşâh**, vr. 116b-117a; İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 528a.

¹¹⁰² İdris-i Bidlîsî, **Kanun-ı Şehinşâh**, vr. 122b.

¹¹⁰³ İdris-i Bidlîsî, **Kanun-ı Şehinşâh**, vr. 122a.

kalemiye ve seyfiye sınıfını hükümdar için vazgeçilmez bir danışman sınıfı olarak görse de ehl-i kalemden gelen bir bürokrat ve Akkoyunlu yönetiminde kalemiyenin seyfiyeye üstünlük mücadelelerine şahitlik etmiş ve desteklemiş biri olarak ideal yönetimin ehl-i kalem bürokrasisinin ehl-i şimşir sınıfına üstün olduğu bir sistemden geçtiğine inanıyordu¹¹⁰⁴. Bir hükümdarın devlet idaresinde kendisine rehber olması, Bidlîsî'nin tabiriyle “şahların yanında desturnâme olması için kaleme alınan” bu kanun kitabında bunların dışında hükümdarın saray hayatını ve özel hayatını düzenleyecek örfî kurallara da yer verilmişti.

Bir sistem sorunu olduğu düşüncesiyle kaleme aldığı eserinde yönetim ile ilgili bir dizi kurallar manzumesi getiren Bidlîsî bu konuyla ilgili görüşlerini sunan tek kişi değildi. Daha önce de bahsedildiği gibi Osmanlı sistemi eleştirilerinde bulunan Şehzâde Korkud ta 1508'de kaleme aldığı eserinde kalem ile kılıç, şeriat ile örf arasındaki hassas dengenin sürdürülmesini, kalemiyenin şer'î, seyfiyenin ise örfî hukuka tabi olmasını, tıpkı Bidlîsî gibi ideal yönetimin kalemiyenin seyfiyeye üstün, ilkinin ikincisine rehber olduğu bir sistemle mümkün olabileceğini savunuyordu¹¹⁰⁵.

Kanun-ı Şehinşâh şu haliyle klasik İran siyasetnâmelerinden çok farklı değildi. Ancak Bidlîsî'nin şer'î hukuk vurgusu ve bu hukuku ideal yönetimin temeline oturtması Akkoyunlu sarayında yaşadığı tecrübelerin bir yansımasıydı. Zira Kadı İsa'nın ve Göde Ahmed'in İslamî reformlarına, örfî kanunların yanında şer'î kanunları ikame etme çabalarına yakından tanıklık etmişti. Kökeni Moğolların Asya ve İran'daki hâkimiyetlerine kadar uzanan örfî ve şer'î hukuk arasındaki tansiyonun ve mevcut tartışmanın tarafı olarak şer'î hükümlerin uygulandığı bir yönetim modelini savunuyordu. Hem bu tartışma sadece İran dünyasında süregelen bir tartışma değildi; bu iki ayrı hukuk kaynağı olan şeriat ve kanunun Osmanlı dünyasında da tartışıldığı, örneğin tarihçi Tursun Bey'in şeriatın yanında örfî kanunların lüzumunu ispat etmeye çalıştığı bilinmektedir¹¹⁰⁶. Bundan dolayı Bidlîsî'nin kaleme alacağı kanun kitabı şer'î hukukun esaslarına da dayanmalıydı.

¹¹⁰⁴ Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 21–23.

¹¹⁰⁵ Fleischer, “From Sehzade Korkud to Mustafa Ali: Cultural Origins of the Ottoman Nasihatname”, s. 74-75.

¹¹⁰⁶ Halil İnalcık, **Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I**, İstanbul 2009, s. 228; **Kânûnnâme-i Sultânî Ber Müceb-i 'Örf-i 'Osmânî: II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasaknâme ve Kânûnnâmeler**, Haz. Robert Anhegger-Halil İnalcık, Ankara 1956, s. IX.

Bidlîsî, ideal yönetimi ayakta tuttuğunu ileri sürdüğü kanun-şeriat arasındaki dengeyi mülk ve din arasındaki denge ile örtüştürür. Bilindiği gibi mülk ve dinin ikiz olduğu şeklindeki teori Sasani orijinli olup İran entelektüel dünyasında sürekli güncellenegelmiştir. Kanun mülkü, din ise şeriatı temsil ederken ideal hükümdara düşen her ikisini de dinî ve dünyevî bilgeliğiyle korumaktı. Tıpkı yukarıdaki beytinde Bayezid’i tarif ederken vurguladığı gibi adalet ve bilgelik ideal hükümdar en önemli vasıflarındandı. Bidlîsî’yi örfî kanunlar yanında şer’î hükümleri vurgulamaya iten şey İran dünyasında idealize edilen kanun-şeriat, mülk-din arasındaki hassas dengedir.

Aslında o, *Fatih Kanunnamesi*’ni iyi bilen ve bu örfî kanunlardan ve pratik uygulamalarından *Heşt Behişt*’te kapsamlı bir şekilde yararlanan birisiydi. Ancak devlet teşkilatına ait kurallar yani *örfî* kanunlar olmalarından dolayı şer’î esasları yansıtmaktan uzaktı¹¹⁰⁷. Bidlîsî tıpkı üstadı Devvânî gibi ideal yönetimi şer’î hukukun uygulanabilirliği ile açıklıyordu. Ancak burada hemen belirtilmelidir ki Bidlîsî’nin bu şer’î hukuk vurgusu doğası ve karakteri itibarıyla Safeviler gibi siyasi rakiplere karşı geliştirilen Süleyman dönemindeki şer’î hukukun ön plana çıkarılmasından farklıydı¹¹⁰⁸. Safevilerin ortaya çıkışı, onlara karşı dini bir misyon üstlenen Osmanlı dünyasında örfî hukuk yerine şer’î hukukun ön plana çıkmasını sağlarken Bidlîsî’nin şer’î hukuk vurgusu bundan bağımsız, İran dünyasında teorize edilen bir nosyonun devamıydı. Bidlîsî, Devvânî’ye sadık kalarak ideal yönetimi şeriat temeline oturtmakta ve şeriatın olmadığı bir sistemin kısa zamanda yok olacağını öne sürüyordu¹¹⁰⁹. Devvânî’nin, Uzun Hasan için ideal bir hükümdar, yönetimi için ise ideal bir yönetim formülasyonu inşa edeceği Osmanlı ideolojisinde Bidlîsî için model oldu. Bidlîsî, üstadının bu formülasyonunu Osmanlı konseptine başarıyla oturttu. Bir Osmanlı şehzadesi için kaleme aldığı bu siyasetname bir yönüyle de şer’î hükümleri içerdiği için kanun kitabıydı ve bununla üstadı Devvânî’nin yaptığı gibi Osmanlı ideolojisi, siyaseti ve yönetimine yön vermeyi hedefliyordu.

¹¹⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz., İnalçık, **Devlet-i ‘Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I**, s. 230-237.

¹¹⁰⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz., Feridun Emecen, “Kanunî ve Kanunnâmeleri: Bir Mit’in Doğuşu [Cihan Devleti’nde Hukuk]”, **Tarih ve Medeniyet**, XIV (Nisan 1995), s. 42-45.

¹¹⁰⁹ Jalal al-Din Davvani, **Akhlâq-e Jalâlî**, s. 268.

Bidlîsî'nin *Kanun-ı Şehinşâh*'ta idealize bir yönetimden bahsederken sıraladığı mutlak hükümdar, adalet, reaya ve ordu formülasyonu yani *daire-i adl* pramiti kökenini eski İran devlet felsefesi geleneğinden alır. Adaleti her şeyin temeline oturtan bu devlet felsefesine göre adil hükümdar, müreffeh bir tebaa yaratacak, refah içindeki tebaa ise vergileriyle orduyu ayakta tutacaktı. Adil hükümdar ve devlet, ancak bu çarkın düzgün işlemesi halinde ayakta kalabilirdi¹¹¹⁰. Bu İran devlet felsefesini Osmanlı devleti ve toplumu için kurgulayan ilk kişi Bidlîsî değildi. 15. yüzyıl Osmanlı tarihçisi Tursun Bey, Bidlîsî'den önce bu kurguyu eserine yansıtmıştı¹¹¹¹. Ancak Bidlîsî, Tursun Bey'in aksine bunu bir siyasetnâme konteksinde değerlendirecekti. Adil bir hükümetin ve hükümdarın ilkelerini özetleyen bu felsefeyi *Kanun-ı Şehinşâh* dışında *Heşt Behişt*'e de sindiren Bidlîsî şöyle bir tanımlama yapar:

Adalet hükümlerini icra ederek ordunun ve reayanın refahını sağlamak şüphesiz hilafet ve cihangirliğin, saadet devletine ve uzun ömre nail olmanın temelidir. Adil melikin mülkü/hazinesi adaletinden dolayı her daim nimetlerle doludur ve mamurdur. Ordusu ise bundan dolayı daima muzaffer ve mansurdur. Böyle bir padişahın serveti ve mevkii sürekli olarak artar¹¹¹². [Adil] Şah, cihanın kalbidir. Ordu, onun eli ve ayağı, reaya ise saç ve kemiği mesabesindedir¹¹¹³.

Osmanlı padişahları için böyle idealize bir yönetimi Hint-İran nasihatname diliyle yansıtan Bidlîsî, kuşkusuz böyle bir formülasyonla *Heşt Behişt*'e siyasetname ve nasihatname türü ahlakî bir veche katmıştı. Bu daha sonra kaleme alacağı *Kanun-ı Şehinşâh* adlı eseri için de bir prova niteliğindedir.

Kanun-ı Şehinşâh'ta Bidlîsî tarafından yaratılan ideal hükümdar tipi ve taşıması gereken vasıflar aynı çerçevede *Heşt Behişt*'te de tartışılmıştır. Hatta *Heşt Behişt* her ne kadar bir siyasetname kitabı olmasa da Bidlîsî'nin hükümdar modelini tartıştığı erken bir denemesidir. O daha sonra bu tartışmaları *Kanun-ı Şehinşâh*'ta genişletmişse de büyük ölçüde *Heşt Behişt*'teki tartışmalara sadık kalmıştır. İdeal hükümdar tipi ve idealize yönetim modelini, tartıştığı *Kanun-ı Şehinşâh*'tan farklı olarak *Heşt Behişt*'te bu hükümdar tipini II. Bayezid özelinde karakterize eder ve onu

¹¹¹⁰ İdris-i Bidlîsî, *Kanun-ı Şehinşâh*, vr. 115a.

¹¹¹¹ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2008, s. 73–74.

¹¹¹² İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 570b.

¹¹¹³ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 624b.

bu ahlak ve melekeleri kendisinde barındıran yani zıllullah, müeyyed min indillah ve halifetullah mertebesinde bulunan bir ideal hükümdar olarak tasvir eder. Adaletli, takva sahibi, ahbine vefa eden, savaşçı ideal bir hükümdar olarak karakterize ederken çeşitli örneklerle de anlatımını zenginleştirir.

Bidlîsî'nin çerçevesini çizdiği hanedan imajı onun hükümdar fikrinden bağımsız düşünülemez. Ona göre adil hükümdar, ülkenin kanunlarını şer'î ve örfî hukuka göre düzenlemeliydi. Akkoyunlu sarayında Kadı İsa ile başlayan İslamî-şer'î hukukun yaptırım gücünün Moğol-bozkır yasalarının önüne çıkarılması teşebbüslerine bizzat şahitlik etmiş, bu reformların mimarları olan Kadı İsa ve Göde Ahmed'in himayesi altında şekillenen zihin dünyasında şer'î ve örfî hukukun birlikte uygulanma girişimlerini desteklemiş, yönetim pratikleri konusunda fikir sahibi olmuştu. Şer'î hukuk vurgusunun, şeriatın korunması ve şer'î kanunların uygulanması gerekliliğinin onun bütün metnine yansıdığı görülür. Ona göre her ne kadar örfî hukuk yapıcısı ve uygulayıcısı olsalar da Osmanlı padişahları şer'î kanunları da uygulamakla yükümlüydü. Şeriatın zayıflaması, siyasi iktidarın da zayıflamasına, dolayısıyla sistemin bozulmasına yol açabilirdi. Nitekim ona göre hicri 900'lü yıllarda ortaya çıkan "fitne" "şeriat ve ahkâmın zayıflığı" ile açıklanabilirdi. Bahsettiği bu fitne kuşkusuz Akkoyunlu saltanatının sonuna doğru yaşanan ve tüm bölgeyi etkileyen iktidar mücadeleleri idi. Bizzat şahitlik ettiğini söylediği Akkoyunlu sisteminin bozulmasını şeriatın uygulanmamasına, hükümdarların tebaanın işleriyle ilgilenmeyip kendilerini dünyevî zevklere vermelerine bağlıyordu¹¹¹⁴. Bidlîsî'nin Osmanlı padişahlarının özünde şekillendirdiği ideal hükümdar "Saltanat işlerini şeriat hükümlerine bağlayan, kanunlar ve şeriat kaideleri koruması altına alan" hükümdardı. Bu vasıfları taşımalarından dolayı Osmanlı padişahları ideal birer hükümdardılar.

¹¹¹⁴ *Kanun-ı Şehinşâh*'ta içkinin ordu ve tebaanın işlerine nizam verecek olan hükümdarı bu işten alıkoyması konusunda şöyle demektedir: "Hükümdarlar içkiden uzak durmalıdırlar. İçtikleri durumda ise içkiler içinde en faydalısı olan üzüm şarabını içmeliler. Tıp ve tabii bilgilerden dolayı biliniyor ki üzüm şarabı, bedeni kuvvetlendiren maddelerin en büyüğüdür. Ancak hükümdarların onda da aşırıya kaçmamaları gerekir. Hükümdarların aşırı içkiye düşkün olmaları mülkü harap edeceği gibi din ve millet arasında da ihtilal yaratır. Nitekim bu fakir böyle bir tecrübeyi bizzat yaşamıştır. Acem melikleri şarap içmede öyle ısrar ettiler ve aşırıya kaçtılar ki nihayetinde din ve devletin kökünü kazıdılar." İdris-i Bidlîsî, **Kanun-ı Şehinşâh**, vr.129a/b.

Mir'atü'l-Cemâl, Bidlîsî'nin ideal hükümdar ve yönetim tartışmalarını yaptığı en erken eser olması açısından önemli olmakla beraber bir anlamda siyasetname vechesi taşır. 1503'te Bayezid adına kaleme aldığı bu eseri, *Heşt Behişt* ve *Kanun-ı Şehinşâh*'ta yer alacak ideal yönetim ve hükümdar tartışmalarının sofistike bir hikâye üzerinden kurgulanmış haliydi. İran'dan gelir gelmez ayağının tozuyla kaleme aldığı bu eserle İran dünyasına ait yönetim pratiklerini müstakbel hamisine tanıtmayı hedeflemiş olmalıdır. İddia ettiği gibi bütün doğu kaos içinde iken, aksine Osmanlının nizamın hüküm sürdüğü bir atmosfere sahip olması böyle bir eseri kaleme almasına dayanak olmuştu. Bidlîsî, eserini tanıklık ettiği bir “fesad-nizam” karşıtlığı, İslam ülkelerinde kanun ve şeriatın uygulanamamasından kaynaklı bir kaos ve kanun ve şeriata riayet ettiği için bu kaostan etkilenmeyen bir yönetim karşılaştırması üzerine inşa etmişti. Daha açık bir ifadeyle İran ve *Rum* topraklarındaki yönetimleri karşılaştırmakla işe başladı. Ona göre İslam dünyasında yönetim, dört halife devrinden bu yana şeriatı koruyan hükümdarlar tarafından nöbetleşe devam ettirilmişti. Ancak yakın zamanda İran başta olmak üzere bütün doğuda ortaya çıkan “ahir zaman fitneleri”nin böyle bir yönetimin sona ermesine neden olduğunu şöyle anlatıyordu:

Günah ve zulüm karanlığı, fitne ve fesad tozlarının doğudan batıya din ve dünya arsasını zifiri karanlığa çevirdiği, fitneci Türklerin [Akkoyunlular] gözlerinin karasından daha da kara yaptığı nizamsız bir ortamda, şark diyarının başlangıcından Çin mülkünden mağripteği İslam memleketlerine kadar her yerde akşam güneşi batmışsa da *Umulur ki Allah bir fetih yahut katından bir emir getirecek*¹¹¹⁵ müjdesi gam çekmiş ve elem görmüşleri sağlam ve muhkem kılar¹¹¹⁶.

Bidlîsî çerçevesini çizdiği bu kaotik ortamda İslam'ın koruyuculuğunun Bayezid tarafından gerçekleştirildiğini belirtirken “şeriat ve kanunun ayaklar altında olduğu bu dönemde her dağılışın bir toparlanması olur” sözleriyle Bayezid'i hicri 10. yüzyılda “ahir zaman” olarak telakki ettiği, kıyamet beklentilerinin olduğu bir zamanda gelen bir müceddid olarak takdim etmekle söze başlar¹¹¹⁷. Padişahı adeta hem böyle kaotik bir ortamda İslam dünyasının hem de kendisinin kurtarıcısı olarak

¹¹¹⁵ [005.052] اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِّنْ عِنْدِهِ

¹¹¹⁶ İdris-i Bidlîsî, *Mir'atü'l-Cemâl*, Esad Efendi, nr. 1888, vr. 5a.

¹¹¹⁷ İdris-i Bidlîsî, *Mir'atü'l-Cemâl*, Esad Efendi, nr. 1888, vr. 5b, 7b.

resmeder. Padişaha “sahib-i zaman, medâr-ı nizâm-ı İslam ve İslamîyân, sultan-ı zıllullah ve şâhenşâh-ı afâk¹¹¹⁸” şeklinde hitap etmesi bu tasavvuruyla ilintilidir. Bir siyaset ve ahlak kitabı olan bu eserde kaostan getirdiği “fesadı” analiz ederek bunun nizama tahvil edilmesinin yöntemlerini sunar. *Kanun-ı Şehinşâh*’ta olduğu gibi burada da Akkoyunlu yönetimindeki “fesadı” kanun ve şeriatın uygulanmamasına bağlar ve buradan hareketle kanunun ve şeriatın uygulandığı, nizamın hüküm sürdüğü bir yönetim modelini tanıtır. Bidlîsî’nin burada teorik olarak ele aldığı hükümdarı hükümdar yapan “adalet, şecaat, iffet ve hikmet” vasıfları aynı kurguyu yapacağı *Heşt Behişt* ve *Kanun-ı Şehinşâh* için bir model, erken bir denemedir. Bu teorik bilginin ardından Bidlîsî, ideal hükümdarı ve yönetimi müstakbel hamisine sofistike bir hikaye üzerinden siyaset felsefesi üslubuyla anlatır. Doğuda Mihr adlı hükümdarının adaletle yönettiği, kanun, ordu ve reaya işlerini Mehîn Huşyâr adlı akıllı vezirine bıraktığı ütöpik bir şehir tasavvur eder. Okyanus timsali bu hükümdarın taşınması gerektiği vasıfları okyanusu çevreleyen yedi deniz şeklinde resmeder¹¹¹⁹. Bidlîsî, bu ütöpik ülkenin hükümdarı Mihr’e her bir menzili bir yönetim biriminin oluşturduğu devletin bütün bürokratik yönetim aygıtlarını bir seyahat çerçevesinde tanıtır. Örneğin konakladığı menzillerde sırasıyla, divan kurup altı gün boyunca kanunları tayin edip tebaasının sorunlarını adaletle çözmesi, alınan kararların münşiler tarafından kaleme alınıp, ruznamçe defterlerine kaydetmeleri ve ülkenin her tarafına göndermeleri, ülkenin emniyetini sağlayacak tedbirler çerçevesinde sağlam kaleler yapıp istihbarata önem verilmesi¹¹²⁰ ve divan-ı inşa menziliinde buradaki bürokratik yapıyı tanıtmaları şeklinde her bir menziliinde bir *muallimin* bulunduğu dokuz menzil üzerine kurgulu bu sofistike hikâyeye ile aslında hükümdara bu seyahat boyunca uygulaması gereken klasik İran devlet felsefesi pratiklerini öğretmiş olur¹¹²¹. Devlet yönetimi için bir kanun kitabı niteliği taşıdığından hükümdarın saray hayatını bile kanunlar çerçevesinde şekillendirecek

¹¹¹⁸ İdris-i Bidlîsî, *Mir‘âtü’l-Cemâl*, Esad Efendi, nr. 1888, vr. 7b, 8a.

¹¹¹⁹ Hükümdarı bir okyanus olarak resmederken onu çevreleyen yedi denizi sırasıyla şu şekilde sayar: Hayat, ilm, kudret, iradet, sem’, basar ve kelâm denizleri. İdris-i Bidlîsî, *Mir‘âtü’l-Cemâl*, Esad Efendi, nr. 1888, vr. 33b-36b.

¹¹²⁰ Bu hayali menzildeki kalede bulunan güvercinlerin birkaç yıllık yollara haberler götürüp getirdiğinden bahisle bir devlet için istihbaratın ne denli önemli olduğunun altını çizer. İdris-i Bidlîsî, *Mir‘âtü’l-Cemâl*, Esad Efendi, nr. 1888, vr. 44a-45a.

¹¹²¹ İdris-i Bidlîsî, *Mir‘âtü’l-Cemâl*, Esad Efendi, nr. 1888, vr. 43a-52a.

ayrıntılar vardır. Hükümdarların işret meclislerinde uyması gereken adabı da bir hikâye etrafında şekillendirmesi bunun en bariz örneğidir¹¹²². İkinci hikâyeyi ise şehzade seçimi üzerine kurgulamıştır. Burada şehzadeyi mizacındaki iyi ve kötü ahlakla savaştırıp neticede iyi ahlakı kazandırır. Şehzadeyi babasının yerine layık bir hükümdar yapmak isteyen iyi ve kötü rakipler arasındaki rekabeti, akıl ve takva sahiplerinin, *ehl-i adl*in ve dilâverlerin sembolik olarak bulunduğu dört kubbe altındaki iyi rakiplere kalemin kılıcı yendiği bir mücadele sonucunda kazandırması, şehzadeyi tahta oturatarak etrafında onu her işte yönlendirecek bir akîl sınıfını tayin etmesi vereceği mesajı güçlü kılması açısından önemlidir¹¹²³. Bu haliyle eser müstakbel hükümdar için bir el kitabıdır.

Ancak burada hemen belirtilmelidir ki *Mir‘atü’l-Cemâl ve Heşt Behişt*’te II. Bayezid ideal bir hükümdar olarak tasvir edilirken *Kanun-ı Şehinşâh*, Bayezid’in ideal hükümdar olma vasfından bağımsız daha genel idealize edilen bir hükümdar tipini tarif eder. Bu farklılık ise onun Bayezid’in himayesinde olması ve daha sonra himayesinden çıkması ile ortaya çıkan bir durumdur. Bidlîsî’nin Bayezid’i ideal hükümdar olarak takdim etmesi *Heşt Behişt* ile sınırlı kalan bir durumdu. Padişahın himayesinden çıktıktan sonra kaleme aldığı *Kanun-ı Şehinşâh*’ı her ne kadar doğrudan belirtmese de aslında II. Bayezid dönemi sisteminin bir eleştirisi olup ideal yönetimi tekrardan ikame etmeyi hedefliyordu. Bidlîsî’nin 1507’lerden itibaren padişahın yönetim sistemini eleştirdiğinden bahsedilmişti. Ona göre Bayezid dönemindeki bozulma *daire-i adl* pramidinin temelinde olan adaletten uzaklaşılmasından, kanun ve şeriatın ehil olmayan kimseler elinde çiğnenmesinden kaynaklanmıştı. 1507’den sonra resmettiği tabloya bakacak olursak meydana gelen hadiselerin kendisinin haklı çıktığını düşünmesine vesile olmuş olabilir. İntisabından bu yana bizzat tanıklık ettiği Safevilerin yaptığı siyasi ve askeri hamleler, şah taraftarı tebaanın Safevî İranı’na göçünün getirdiği kaos ortamı, İstanbul’da yaşanan büyük depremler gibi küçük kıyamet olarak adlandırılacak hadiseler ve şehzadeler arasındaki mücadeleler onun bu sonuçları yönetim bozukluğuna yormasına neden olmuştu. Hatta İstanbul’dan ayrıldıktan sonra Selim ile babası arasında gerçekleşen

¹¹²² İşret meclisinde ud, ney, def, arbani, çeng, kanun ve kemançe çalınıyordu derken bir hükümdarın meclislerinde bulunması gereken çalgıların altını çizer. İdris-i Bidlîsî, *Mir‘atü’l-Cemâl*, Esad Efendi, nr. 1888, vr. 48a-49b.

¹¹²³ İdris-i Bidlîsî, *Mir‘atü’l-Cemâl*, Esad Efendi, nr. 1888, vr. 61a-87a.

savaş kendisini iyiden iyiye haklı çıkarmasına vesile olmuştu. Bir reçete mahiyetindeki *Kanun-ı Şehinşâh*'ta bulunduğu önerileriyle sistemi restore etmeyi düşünüyor ve adeta kendisini *Mir'âtü'l-Cemâl*'de hükümdarların bulundurmakla mükellef oldukları akıllı danışmanları olan *taife-i huşyârân* zümresinden biri olarak takdim ediyordu. Bayezid artık ideal hükümdarın olmazsa olmazı olan adaleti, şeriatı ve kanunları uygulamaktan uzaklaştığı ve bu vasfını kaybettiği için ideal hükümdar değildi. Bidlîsî'ye göre bu “fesad”ı düzelten biri *kalem*, diğeri *kılıç* olmak üzere iki *cevher* vardı. Bu iki *cevher* arasındaki hassas denge ideal yönetimi ayakta tutuyorsa da ona göre aslolan bürokrasinin askeriyeğe üstünlüğüydü¹¹²⁴. Aslında daha sonra geleneğe uyarak üzerine bir risale¹¹²⁵ kaleme alacağı bu kılıç-kalem (*tîğ u kalem*) teorisi Bidlîsî'nin İran'da iken özümselediği bir siyaset felsefesi idi ve kökenlerini Sasani devlet yönetim pratiğinden alıyordu. Sultan Yakub zamanından bu yana Akkoyunlu sarayı birkaç defa bürokrasinin askeriyeğe karşı üstünlük mücadelelerine sahne olmuştu. Örneğin Kadı İsa bunu gerçekleştirmeyi başarmış, bir İslam öncesi İran yönetim pratiği olan bürokrasiyi askeriyeğe üstün kılma çabalarını gerçekleştirmiş ise de Sultan Yakub'un ölümünün ardından üstünlük tekrar askeri sınıfa geçmişti. Bu beraberinde bir kaosu getirmiş ve Akkoyunlu saltanatının yıkılmasıyla sonuçlanmıştı. Daha açık bir ifadeyle Bidlîsî'nin politik analizlerine göre Akkoyunlu saltanatının çöküşü *kalem* ile *kılıç* arasındaki hassas dengenin bozulmasıyla ortaya çıkmıştı. Şimdi aynı durum Osmanlılar için geçerliydi. Bayezid döneminde yaşandığını iddia ettiği bozulmanın temelinde bu hassas dengenin ortadan kalkmasının yattığını ileri sürüyordu.

Şimdi kurguladığı ideal ve ütöpik yönetim, Kadı İsa'nın reform çabalarına benziyordu. Bu “fesad”ın ortadan kaldırılması için tekrardan ehl-i kalemin/bürokrasinin askeriyeğe üstün kılınması, hükümdarın adil olması, şeriatı icra etmesi gerektiğini söylerken Tûsî ve Devvânî'den farklı bir formül geliştirmedeğini gözler önüne seriyordu. “Fesad”tan çıkmak için önerdiği sistem haliyle İranî bir sistemdi. Örneğin biri mal ve mülk diğeri ordu işleriyle ilgilenecek iki vezir

¹¹²⁴ Genç, Heşt **Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 21–23.

¹¹²⁵ Bidlîsî'nin müstakil olarak kaleme aldığını düşündüğümüz *Risâle-i Tîğ u Kalem* bazı *Selim Şah-nâme* nüshalarının başında yer alır. Risalenin, Selim'e yönelik yaptığı eleştirilerin ardından kaleme alınmış olması ve *Selim Şah-name*'nin başına eklenmesi oldukça manidardır. Bu risale için bkz. İdris-i Bidlîsî, **Şelimşâhnâme**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, nr. 348, vr. 1b-31a.

tasavvuru İran'da var olan ancak Osmanlı yönetim pratiğine yabancı bir uygulamaydı¹¹²⁶. Örneğin Şah İsmail'in böyle iki vezirli bir sistem uyguladığı bilinmektedir¹¹²⁷. Özetle Bidlîsî, tıpkı Şehzade Korkud ve halefi Celâlîzâde gibi II. Bayezid döneminde klasik sistemin bozulduğunu düşündüğü için buna bir reçete olarak kaleme aldığı *Kanun-ı Şehinşâh*'ı aslında dolaylı yoldan Bayezid'e ithaf etmişti. Bu cümleden önerdiği birçok uygulama kendisinin İran dünyasında tanıklık ettiği ancak Osmanlı dünyasına yabancı olan ve uygulanması zor görünen pratiklerdi. Bu iki devletten birine ait sistemin diğerine uygulanmasının imkânsızlığı Göde Ahmed örneği üzerinden daha rahat anlaşılabilir. Daha önce bahsedildiği gibi Göde Ahmed uzun süre Osmanlı sarayında kalmış olmanın doğal bir sonucu olarak klasik Osmanlı sistemini Akkoyunlu sistemi ile bütünleştirmeye çalıştığında bunu hayatıyla ödemişti.

Bidlîsî'nin, seleflerinin formüle ettiği ideal yönetim modeline sadık kalarak kurguladığı bu sistem Selçuklu ve İlhanlılar zamanından beri İran dünyasında idealize edilen ve kökenleri Sasanîlere kadar inen İranî bir yönetim nosyonuydu. İnşa ettiği ideoloji çerçevesinde padişahı Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi (zıllullah fi'l-ard) olarak takdim etmesi, mülk ve dinin ikiz olduğu felsefesini güncellemesi ve bariz bir şekilde ön plana çıkardığı adaleti, şeriatın uygulanması için olmazsa olmaz kabul etmesi aslında Sasani yönetim fikri ve nosyonunun bir devamı niteliğindedir. Hükümdarın, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olduğu teorisi Sasani kaynaklarından alınmış olup, daha sonra İslam dünyası tarafından da güncellenen bir hükümdarlık fikri olduğu gibi, mülk ve dinin ikizliği ise Sasani şahı Ardeşir'in ahitinde yer alıyordu. Adalet nosyonu da tüm ortaçağlar boyunca üretilen politik etik kitaplarında baskın bir şekilde işlenen bir teori olup Sasani orijinli idi¹¹²⁸. Dünyevî hükümdarlığı temsil eden bu Sasani nosyonunu selefleri Nizamü'l-Mülk, Nasirüddin Tûsî, Gazalî ve Devvânî'den tevarüs etmişti. Hükümdar ve yönetim tasavvuru için ona model olan üstadı Devvânî'yi aslında beslendiği entelektüel köken itibarıyla 13. yüzyıl İran kültür dünyasına kadar indirmek mümkündür. Uzun Hasan adına kaleme aldığı *Ahlâk-ı Celâlî* adlı eserinde tanımladığı ideal yönetim, 13. yüzyıl filozofu Nasirüddin

¹¹²⁶ İdris-i Bidlîsî, *Kanun-ı Şehinşâh*, vr. 121b-123b.

¹¹²⁷ Floor, *Safavid Government Institutions*, s. 10.

¹¹²⁸ Arjomand, *The Shadow of God and the Hidden Imam*, s. 93-96.

Tûsî'nin kurgusunun tıpatıp aynısı idi. Zaten Devvânî, büyük ölçüde Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*¹¹²⁹'sine dayandığını “bu eser, ışıklarından büyük bir kısmını hekim, filozof Nasîrüddin Muhammed Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*'sinin saçtığı nurlardan alır¹¹³⁰” şeklinde izah eder. Tûsî, 1256'da İlhanlılar Alamut Kalesi'nin ele geçirene kadar burada ikamet eden Nizârî-İsmailî entelektüellerinden birisiydi. Alamut yıllarının ardından ilmî kariyerine İlhanlı sarayında devam eden Tûsî, İlhanlı hükümdarlarına rehber olacak bir kitap yazan siyaset adamı hem de Merağa'da kurduğu rasathanede faaliyet gösteren bir astronomdu. Devleti, hükümdarı ve ideal yönetimi İran'ın yeni sahipleri olan Moğollar için tanımlarken bir taraftan Sasanî ve sonrası İran devlet yönetim pratiklerine diğerk taraftan ise Hint ve Yunan filozoflarının bu konudaki fikirlerine dayandı. Tûsî'nin bu kurgusu sadık takipçisi Devvânî tarafından güncellenirken Devvânî üzerinden Bidlîsî'yi de etkiledi. Hem Tûsî hem de Devvânî mülkün ve dinin ikiz olduğu teorisinin yer aldığı Ardeşir'in ahitini onaylarken, Devvânî şeriata daha fazla ön plana çıkardı¹¹³¹. Tûsî ve Devvânî'nin eserleri bir siyasetname olmanın ötesinde birer ahlak kitabıydı ve bunların sadece bir kısmı ideal devlet ve hükümdara ayrılmıştı. Bidlîsî ise bu iki eserin sadece devlet ve hükümdarla ilgili olan kısımlarından yararlandı ve kaleme aldığı siyasetnamesinde beslendiği entelektüel kökler¹¹³² itibariyle doğuda devlet ve hükümdar algısı noktasında Tûsî ve Devvânî geleneğinin bir taşıyıcısı oldu. Böylece Sasani nosyonu Bidlîsî aracılığıyla bir kez daha İslam dünyasında güncellendi.

Bidlîsî'nin mevcut eserleri arasında ideal hükümdar ve yönetim fikri tartışmalarına yoğunlaştığı bu üç eser onun reformcu bir saikle hareket ettiğini gösterir. Bir kaos atmosferinden gelmesinin de etkisiyle kanun ve nizama kafa yorması “fesad”ın “nizam”a tahvil edilmesi için rehber olacak eserler kaleme almasından anlaşılabilir. Neticede hem *Mir'atü'l-Cemâl*, hem de *Heşt Behişt* ve *Kanun-ı Şehinşâh*'ta ideal yönetimi adaletin hâkim olduğu, kanun ve şariatın uygulandığı, kalem/kalemiyenin, kılıç/seyyfiyeye üstün olduğu bir yönetim modeli olarak tanımlar. Hükümdarı ise etrafında onu sürekli yönlendiren akıllı

¹¹²⁹ Nasîr al-Din Tûsî, *Akhîlâq-e Nâsırî*, Haz. Ali Reza Heidari-Mojtaba Minovî, Tehran 1373.

¹¹³⁰ Jalâl al-Din Davvânî, *Akhîlâq-e Jalâlî*, s. 293.

¹¹³¹ Arjomand, *The Shadow of God and the Hidden Imam*, s. 96–97.

¹¹³² Siyasetnâme'sinde “Rum, Yunan ve Hint filozofları”nın görüşlerine de yer verir. İdris-i Bidlîsî, *Kanun-ı Şehinşâh*, vr. 123b-124a.

danışmanların (mukarrib/taife-i huşyârân) olduğu birisi olarak resmeder. Tersî durumlarda tıpkı Akkoyunlularda olduğu gibi “nizam”ın “fesad”a dönüşebileceğini söyler. Bu tasavvur onun Bayezid ve Selim dönemlerinde sıklıkla Osmanlı sistemini eleştirmesine vesile olmuştur.

3. 7. Bidlîsî’nin Tarih Yazımında Coğrafya ve Egemenlik Kurgusu

Her iktidarın kendisine meşruiyet sağlamak adına bir köken arama ihtiyacı içine girdiği bilinmektedir. Bu köken arayışında kalıtsal, kültürel ve dinsel bir bağ şartı her zaman aranmaz. Esas gaye geçmişî sembolize eden ve meşruiyeti tartışılmaz olan bir iktidarla aralarında bağ kurmaktır. Bunun için hükümdarlar geçmişe sahip çıkıp onu adeta gasp ederler. Bir meşruiyet zemini yaratmak için kendilerine yeni bir geçmiş yaratıp, yeni kimlik inşa ederler. Bu kimlik inşa sürecinin bir parçası da kendisini kaşısındaki rakibine göre kurgulamaktır. İktidarlara kimlik ve geçmiş yaratan tarihçiler, bu geçmişî şimdiki zaman çerçevesinde biçimlendirenler olarak bu kültürel belleğin taşıyıcıları konumundadırlar. Geçmişî yeniden kurgulayıp, bir sürekliliğin var olageldiğini çeşitli imgelerle yeniden yorumlar, tekrarlar ve hatırlatırlar. Bu yeniden kurmanın esas amacı kuşaklar boyunca canlı tutulması gereken bir hafıza yaratmaktır. Bu tür bir kültürel bellek sürekliliğin ve kimliğin devamını sağlar¹¹³³.

16. yüzyılda Osmanlılar ve Safevîler birbirlerine karşı kurguladıkları yeni dinsel-politik kimlikleri için sürekli bir köken arayışı içerisine girdiler. Osmanlılar kendilerine yönelik bir köken arayışı içine girerken Safevîler de boş durmayıp kökenlerini 12 İmam soyuna dayandırmak için türlü metinler ürettirler. Köken arayışı ve meşruiyet elde etmek için girdikleri rekabet sahasında benzer iktidar sembollerini kullandılar. Buradaki esas amaç antik dünyanın iki büyük gücü konumunda olan Pers/Sasanî ve İskender’in imparatorluğu ile Roma’nın meşru varisi olduklarını göstermek istemeleriydi. Osmanlılar için bu durum, bir imparatorluk tahayyülü oluşturmak, sahip olduğu coğrafyanın yegâne meşru temsilcisi iddiasında olmak ve doğuda İran, güneyde ise Memlûklerin meşruiyetlerini kabul etmemek ve onları egemenlik iddialarından mahrum bırakmak şeklinde gelişti. İslamın yegâne

¹¹³³ Jan Assmann, **Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik**, Çev. Ayşe Tekin, İstanbul 2001, s. 73,91.

temsilcileri olma iddiasının yanında İskender ve Roma imparatorluklarının da varisi oldukları tezi tarihçiler tarafından sürekli işlendi. 16. yüzyılın başında Safevîlerin ortaya çıkışıyla birlikte Osmanlı patronajı altında üretilen tarihlerde varisi oldukları iddiasında bulundukları coğrafyanın sınırlarının daha da genişlediği, İran'ı içine aldığı görülmektedir.

İlk Safevî kroniklerinde aynı tonda bir tepkinin olduğu gözlemlenebilir. Safevîler yeni inşa ettikleri kimliklerini antik batı dünyasının en güçlü rakipleri olan antik doğunun Pers ve Sasanî'sine dayandırdılar. Aslında Safevî şahları ile özellikle Sasanî şahları arasında bağ kurulmasının altında yatan en önemli sebep Sasanî şahlarının ve onların bir zamanlar sahip oldukları coğrafyanın meşru varisleri olduklarını göstermekti. Bir diğer neden de Safevîlerin tıpkı Sasanîler gibi yeni bir dinsel ve kültürel kimliğe sahip devlet yaratmaları idi. Örneğin Zerdüştlük Sasanîlerin resmi dini olduğu gibi Şîilik de Safevîlerin resmi mezhebi idi. Bundan dolayı Safevî kronik yazarları Sasanîlerle aralarında güçlü bir bağ kurdular. Safevî karşıtı mutaassıp bir Sünni olan İbn Ruzbihan'ın, Safevîlerden vahşi Zerdüştiler olarak bahsetmesinin altında bu algı yatmaktadır.

Hem Osmanlı hem de Safevî kronik yazarları tarih yazımını antik doğu-batı karşıtlığı ikileminden esinlenerek şimdiki doğu batı dünyası arasındaki çatışma üzerine kurguladılar. Bu anlamda var olan hafızayı tazeleyip, antik doğu-batı çatışmasını yeniden güncelleyip tekrarlamak dışında bir şey yapmadılar. Bu hâkim paradigmaya göre Osmanlı, Rum'u İran ise Fars'ı temsil ediyordu. Bu amaca matuf olarak her iki tarafın tarihçileri bir diğerinin egemenlik sahasının geçmişine sahip çıkıp, onu gasp etmek için kıyasıya yarıştı. Zira antik batıyı temsil eden İskender, antik doğu coğrafyasını imparatorluğunun sınırları içine dâhil ettiği gibi eski doğuyu temsil eden Persler ve Sasaniler de bir zamanlar Anadolu ve Hellen dünyasına sahip olmuşlardı. Aynı coğrafyalara farklı zamanlarda sahip olan bu iki eski dünya rakibi bu mirası ardıllarına devrettiler. Osmanlıların İran coğrafyasının meşru varisi oldukları iddiasının kurgusu altında onların kendilerini Pers imparatorunu Darius'u mağlup eden İskender'in varisi olarak görmeleri yatmaktadır. Kuşkusuz bu iddia doğrudan padişahlar tarafından dillendirilmiş olmasa bile 15.yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın başında eserlerini Osmanlı patronajı altında kaleme alan İranlı tarihçiler tarafından kurgulandığı apaçıktır. Safevîler de aynı saikle hareket ederek

Anadolu'nun tamamının varisi olduklarını iddia ettiler. Örneğin Şah İsmail, Selim'in şehzadelik yaptığı Trabzon'u kendi meşru mirası olarak öne sürerken bunu soy olarak anne tarafından Trabzon Rum imparatoru Kalo İoannes'e dayanmasına bağlıyordu. Ne ilginçtir ki böyle bir kurguya Bizans kroniklerinde de rastlanır. Doğu-batı ikileminin batı ucunda yer alan Bizans'ın, Osmanlıları İranlı diye adlandırması ve onları Ahamenid ve Pers soyuna dayandırması, İranlıların tüm zamanlar boyunca çatıştıkları rakipleri olduğunu ve doğudan gelen tüm rakipleri İranlı olarak gördüklerini algısını ortaya koyar¹¹³⁴.

Bu karşıtlık kendisini esasen her türlü dinsel-politik ve etnik kimliğin çok ötesinde coğrafya üzerinden tanımlamakta ve ortaya koymaktadır. Örneğin İran coğrafyasında Safevîlerden önce var olan Akkoyunlular Osmanlılar gibi Sünni olmalarına rağmen mevcut doğu-batı karşıtlığının bir diğer ucunu oluşturdular. Akkoyunlu padişahları da kendilerini Pers ve Sasanî imparatorlarının varisi olarak görmelerinin yanında 15. yüzyılın sonunda bir tarafta İskender'in ve Roma'nın varisi iddiasında bulunan Fatih'e karşı İslamın yegâne temsilcisi olma iddiasında bulunmuşlardı. Sultan Yakub, tıpkı Osmanlı padişahları gibi İslamın meşru temsilcisi sıfatıyla gazalara yönelirken, Devvânî tarafından Sünni dünyanın meşru hâkimi olarak ilan edilmişti.

Osmanlı padişahlarının özellikle Fatih ve II. Bayezid'in patronajı altında üretilen tarihler ile İran'da Şah İsmail'in patronajı altında üretilen tarihler dikkatle incelendiğinde kurgulanan bu Rum-Fars ikileminin onlara rahatlıkla yansıdığı görülebilir. Osmanlı kronik yazarları şüphesiz bunu en fazla işleyen taraf oldu. Onlar Osmanlı'nın imparatorluk tahayyülünü oluşturmak adına İran dünyasının geleneksel emperyal prestij ve imajını kopyaladılar. Bunu en iyi başaran Osmanlı patronajı altındaki İranlı tarihçilerdi. Kâşifî, Mualî, Melik Ümmî ve Bidlîsî gibi *şahname*nevis ve kronik yazarları antik İran imparatorluk geleneğindeki yönetici imaj ve algısını Osmanlı konseptine oturtmak için çaba sarfettiler. Bunlardan ilk üçü manzum olarak kaleme aldıkları eserlerine Firdevsî'nin *Şahnâme*'sini model almışlardı. Osmanlı padişahları onları himaye etmek ve geleneksel İranî sembollerin Osmanlı konseptine oturtulacağı Farsça tarihler yazdırmakla aynı zamanda İran dünyasıyla bir rekabet

¹¹³⁴ Kritovulos, **İstanbul'un Fethi (Tarih-i Sultan Mehmed han-ı Sâni)**, Çev. Karolidi, yay. Haz. Muzaffer Gökman, İstanbul 2013, s. 10–11.

ortamina girmek dahası o coğrafyanın da üzerinde bir egemenlik iddiasında bulunmak istemiş olabilir.

Yukarıda bahsi geçen meşruiyete dayalı eski doğu ve batı dünyası çatışmasının coğrafya, yöneticileri ve emperyal sembollerıyla 16. yüzyıl Osmanlı-İran çatışması konseptine oturtulmasının en iyi örneği belki de Bidlîsî’de görülebilir. Bu karışıklık temelde kendisini coğrafya üzerinden kurguladığı için o ilk önce bu iki rakip gücün coğrafi sınırlarını belirlemeye çalıştı. Bidlîsî 16. yüzyılda Osmanlıların, Akkoyunlu-Safevîlerin ve Memlûklerin sahip oldukları coğrafyayı Rum, Fars ve Şam iklimi olarak üçe ayırmaktadır. Ancak aşağıda bahsedileceği üzere bunlardan sonuncusunun topraklarını Rum’a dâhil ettiği için bölümlendirmeyi iki güç yani Osmanlılar ve Safevîler üzerinde yaptı. Bu bağlamda Osmanlı Rum’u ve Şam’ı, Akkoyunlular ve Safevîler ise Fars’ı temsil ediyorlardı. Fırat Nehri bu üç iklimi yani Rum’u Fars ve Şam’dan ayıran doğal bir hattı. Bidlîsî bu konuda Ortaçağ coğrafyacıları ile hemfikir gözükmektedir. Zira onlara göre *İran-zemin* olarak adlandırılan ve Irak-ı Acem, Irak-ı Arab, Azerbaycan, Kürdistan, Loristan, Erran, Muğan, Horasan, Gilan, Mazenderan, Şirvan, Kirman, Ermeniye-i Kübra, Ermeniye-i Suğra, Taberistan, Huzistan ve Fars’tan oluşan bu geniş coğrafya doğuda Sind, Kabil, Harezm ve Maverâünnehr’den batıda Fırat Nehri’nden öteye Niksar, Sis ve Şam’a kadar uzanıyordu¹¹³⁵. Bu hattın batısını ise Rum oluşturuyordu.

Bidlîsî Osmanlı ve Akkoyunlu-Safevîlerin egemenlik sahalarını tanımlamasını yaptığı ve sınırını çizdiği bu coğrafya üzerinde kurguladı. Ona göre Şam iklimi kadimden beri Rum nüfuzu altında olduğu dahası Rum toprağı olduğu için Memlûklerin kendilerini oranın meşru varisi olarak görmeleri anlamsızdı. Şam, geçmişte olduğu gibi İskender ve Roma imparatorlarının varisleri olan Rum kayserlerinin yani Osmanlı padişahlarının egemenlik sahası içindeydi. Bidlîsî Rum-Fars çekişmesini Osmanlı-Safevî konseptine oturttu. O, Rum’un varisleri olan Osmanlı padişahlarını İskender, Fars’ın varisleri olan Akkoyunlu sultanları ve Safevî şahlarını ise Dara (Darius) olarak adlandırmaktadır. Örneğin Fatih ile Uzun Hasan arasındaki 1473 Otlukbeli Savaşı’nı anlatırken “Acem Darası, İskender’in topraklarına girmekte haksızdı. Fatih, Acem Darası olan Uzun Hasan’ı yenerek II.

¹¹³⁵ Qazvini, *Nuzhat al-Qulub*, s. 21–22.

İskender oldu” Selim’in İran seferi için “İskender geleneğini tamamlamak adına Dara ile Cem’in saltanat diyarına yöneldi” demektedir. Bu kurgusunda Bidlîsî, Osmanlı padişahlarının İskenderliğine en büyük kanıt olarak Acem Darası olan Uzun Hasan’ı yenmeleri olarak göstermiş, İskender’den sonra Acem Darası’na karşı ilk galip gelenin Osmanlı padişahları olduğunu kaydetmiştir¹¹³⁶.

Bidlîsî, Osmanlı padişahlarının Fars mülkünün yegâne meşru varisi olmasını İskender’in Pers İmparatorluğu topraklarına sahip olmasıyla açıklar. Aynı kurgu Safevî kroniklerinde daha bütüncül halde karşımıza çıkar. Divan-i inşa makamında bulunan Hondmir de hamisi Şah İsmail için İskender, Hüsrev, Feridun, Cemşid ve Darius benzetmesi yapmıştır. İsmail bir taraftan Hz. Ali’nin, Hz. Hüseyin’in ve Mehdi’nin reankarnasyonu ve “don değiştirmiş” hali olarak görürken kendisini diğer taraftan da Darius, Anuşirvân ve Şahpûr gibi Pers ve Sasani imparatorlarının *feri* olduğunu iddia ederek hem İslam öncesi İran hükümdarlık geleneği sembollerine hem de İslamî sembollere gönderme yapar.

Aslında bu Fars-Rum ikilemini kurgulayan yalnızca Bidlîsî değildi. Mualî’nin Fatih’e takdim ettiği *Hondkarnâmesi*’nde, Melik Ümmî’nin ise II. Bayezid’e takdim ettiği *Şahnâme*’sinde bu kurguyu kullanıp, Osmanlı padişahlarını Acem Dara’sı olarak göstererek İran’ın meşru varisleri olduklarını vurgulamalarından daha önce bahsedilmişti. Bu kurgunun Türkçe kaleme alınan kroniklere girmesi Tursun Bey ile başlar. Tursun Bey, Fatih ve II. Bayezid için Kısra, Cemşid, Hüsrev, Feridun ve İskender sıfatlarını bir arada kullanarak Rum ve Fars’ın meşru varisi olarak takdim eder. Bayezid’in ordusunu bir taraftan Çingiz’in ve Hülâgü’nün ordusuyla karşılaştırıp denklik mesajı vermek isterken diğer taraftan Bayezid’in Karaboğdan seferi için kullandığı “Öyle asker ki Samanîler görmedi, öyle cenkler ki Sasanîler etmedi” ifadeleriyle İran’ın imparatorluk prestijiyile rekabet içerisinde oldukları vurgusunu yapar.

Bu kurguyu kullanan bütün müellifler *Şahnâme*’den esinlenmişti ve Firdevsî’nin İran-Turan çatışmasına benzer bir ikilemi yaratmışlardı. Bidlîsî iki dünya arasındaki rekabeti ve mevcut Fars-Rum ikilemi kurgusunu kendi tarihine yansıtarak bu İranî geleneği devam ettirdi. Himayesinde olduğu iktidara köken

¹¹³⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 14 a.

arayışında onlarla, meşruiyeti tartışılmaz olan bir iktidar arasında güçlü bağlar kurdu. Bu çabasını sadece Osmanlı için değil, patronajı altında olduğu hanedanlar için sarfetti. Osmanlı patronajından çıktıktan sonra Şah İsmail'in himayesine girmek için kaleme aldığı dizelerde ise bu defa Şah İsmail'i "Rum mülkünün varisi, Rum kayserinin tacının sahibi" olarak görür. O, benzer köken arayışı ve coğrafya üzerindeki egemenlik kurgusunu Şah İsmail'in özünde Safevî konseptine oturtmaya çalıştı. Bidlîsî burada Şah İsmail için kuzeyde Tiflis'ten güneyde Umman'a doğuda Hint ülkesinden batıda Rum'a kadar geniş bir egemenlik sahası çizdi ve yaptığı kayser-kisra karşılaştırmasında kisrayı yani Şah İsmail'i Rum kayserinin üstünde gördü. Şah İsmail'e ilk yazdığı kasidesinde yer alan "ne mutlu bana ki İsmail'in adının geçtiği yerde bu kulun da [İdris] adı geçiyor" ifadeleriyle Kur'an'a gönderme yaparak İsmail'in kutsallığını belirtmek istemişti. Aslında Şah İsmail'in mektuplarına ve özellikle de fetihnamelerine bakıldığında sürekli döneminin hadiseleriyle ayet ve hadisler arasında bağ kurmaya, bu olayları ayet ve hadislerle açıklamaya çalışarak kendisine İslami bir meşruiyet katmaya çalıştığı görülecektir. Burada hiç kuşkusuz İslam dünyasının yegâne koruyucusu olma iddiası vardır. Nitekim bu Memlûk sultanına gönderdiği fetihnamede açıkça görülür. Bidlîsî bu satırlarla İsmail'in mileryan ve mistik çehresine vurgu yapmak istemiş olabilir.

3. 8. Acem ve Rum Dünyası Arasında Yeni Bir Tarih İnşası: Bidlîsî'nin Dünya Görüşündeki Değişimin *Heşt Behişt*'e Yansımaları

Bidlîsî'nin bütün politik hayatını kronolojik olarak inceleme fırsatı sunan kendi ürettiği metinler dikkatle okunduğunda karşımıza birbirinden keskin hatlarla ayrılmış iki ana evre çıkar: Daha önce çeşitli vesilelerle bahsedilen bu evrelerden ilki başlangıcından 1513'ye kadar olan dönemi, ikincisi ise 1513'ten ölümüne kadarki yılları kapsamaktadır.

Akkoyunlu Sultan Yakub ve halefleri, Şah İsmail'in saltanatının ilk dönemleri ve II. Bayezid'in tüm saltanat yıllarını kapsayan ilk evresinde (1481–1512) Nurbahşî ve güçlü bir 12 İmam inancı takipçisi olan babasının ruhanî koruması altında yetişmiş olan Bidlîsî'nin modern tartışmaların aksine hiçbir şekilde Şiîlik karşıtı radikal bir duruş sergilemeyen, dolayısıyla politik olmayan, tasavvufa

meyilli bir sufi-derviş olduğu söylenebilir. Politik hayatının bu ilk evresinde Uzun Hasan'ın sarayında himaye gören bir dervişin çok yönlü sufi yönelimi gibi Nurbahşî, Gülşenî ve Nakşî çevrelerle ilişki içerisinde oldu. Önceki bölümlerde detaylı bahsedildiği gibi 1513'te sona eren politik hayatının bu ilk evresi boyunca özellikle Nurbahşî çevreleri takip ederek, babasının müşşidi Seyyid Muhammed Nurbahş'tan 12 İmamlar'dan sonra en kâmil zat şeklinde saygıyla bahsederek hala babasının tasavvufî yolundan gittiğini gösterdi. Üzerindeki uzun süreli bu Şîî-Nurbahşî etkinin dışında içinde bulunduğu Gülşenî çevreler de daha önce bahsedildiği gibi klasik Sünnî anlayışın dışında idi. Dolayısıyla bu ilk evrede Bidlîsî, 16. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayacak olan çatışmalı dönem öncesindeki hâkim algıyı ürettiği metinler üzerinden yansıttı. Bayezid'in himayesinden çıktıktan sonra Şah İsmail'in himayesine girmeye çalışması, Şîî ve Sünnî dünya arasında henüz keskin karşıtlığın yaşanmadığı bir dönemde gerçekleşmişti. *Heşt Behişt*'i bu karşıtlığın, Şîî-Sünnî meşruiyet tartışmalarının yaşanmadığı bir dönemin ürünü olması açısından hem Bidlîsî'nin dünya görüşünü hem de Safevîlere karşı hâkim Osmanlı algısını yansıtan önemli bir metindir.

Ancak hayatının ikinci evresine denk gelecek olan Şîî ve Sünnî dünyadaki keskin ayırım onun hayatının bu ikinci evresine de yansıdı. Bu açıdan bakıldığında Şîî ve Sünnî dünya arasında 16. yüzyılın başında yaşanan bu keskin ayırım onun politik hayatını da geri dönölmez bir şekilde ikiye ayırmıştı. Selim'in tahta çıkışı (1512) ve Safevî İran'ını hedef alması Bidlîsî'nin de politik hayatı için bir dönüm noktası teşkil edecek, Safevî-Osmanlı arasındaki dinsel meşruiyet tartışmaları ve sonrasında yaşanan çatışmalar onun radikalleşmesine, Safevî İran'ına karşı çok keskin bir söylem geliştirmesine yol açacaktı.

Bidlîsî'nin bu keskin ayırım öncesi ve sonrasında ürettiği metinler dikkatle okunduğunda onun zihin dünyasındaki değişiklik rahatlıkla fark edilebilir. Dahası Bidlîsî'nin ürettiği metinler bu algı değişimini çok iyi yansıtan bir özelliğe sahiptir. 1512'de kaleme aldığı satırlarda Şah İsmail'e adeta bir *müceddid* rolü biçen, ilahi misyon yükleyen ve Rum tahtının yeni sahibi gören Bidlîsî çok değil bir yıl sonra bu görüşlerini tamamen değiştirdi. Bu değişiklikte kuşkusuz Selim'in tahta cülusu neden olmuştu. Selim'in himayesine girmesinden sonra patronaj ilişkisinin gereği olarak yeni hamisinin siyasetine entegre olmakta gecikmedi ve geçmişini reddederek

kendisi için yeni bir siyasi ve kültürel kimlik inşa etmeye başladı. Bu yeni kimlik inşası sürecinde zihin dünyasındaki algıları tamamen değiştirdi. Bundan sonra inşa edeceği metinlerin dili ve kurgusunu bu algıya göre uyarladı. 1513 yılı öncesinde tüm yazışmalarında ve *Heşt Behişt*'te ayırdığı bölümlerde Şah İsmail'den “zamanın şehinşâhı, Haydar-ı sâni, Hind ve Rum tahtının sahibi” şeklinde saygıyla bahsederken bu tarihten hemen sonra şah için ölçüsüzce aşağılayıp itibarsızlaştırdığı yeni bir dil ve terminoloji geliştirdi. Örneğin Çaldıran Savaşı'ndan hemen sonra gönüllü propaganda faaliyetleri yürüttüğü Kürt coğrafyasında kaleme aldığı *Hakku'l-yakîn* şerhinde artık Şah İsmail'den ve onun ordusundan “sipah-i melahide-i İsmailiye-i Erdebiliye¹¹³⁷” şeklinde bahsediyor, hamisinin bu seferini “sapkın Erdebil İsmailîlerinin yok edilmesi ve İran'ın sufi görünümlü sapkın zalimlerden temizlenmesi¹¹³⁸” şeklinde meşrulaştırıyordu. Şah İsmail'i Erdebil'in “sapkın” İsmailîleri olarak takdim eden Bidlîsî'nin buradaki İsmailî benzetmesi oldukça ilginçtir. Bu benzetme ile kendisini İsmailîlerin ezeli düşmanları olan Selçuklu yönetimi tarafında görüp safını tayin ederek Osmanlı-Safevî arasındaki rekabeti Selçuklu-İsmailî çekişmesi zemininde güncellemektedir. Onun zihin parametrelerindeki değişimi gösteren bu örnek, Şîî-Nurbahşî kültür havzasından gelen ve İran ve İstanbul'daki tüm hayatı boyunca ayırım gözetmeksizin Şîî-Sünnî çevrelerle iç içe olan bir *derviş*in hamisinin siyasetine entegre olduktan sonra nasıl siyasallaştığı ve radikalleştiğini net bir şekilde ortaya koyar. Ancak bu ikinci evre de çok uzun sürmedi; 1517'de gözden düşmüş bir şekilde Mısır'dan İstanbul'a döndüğünde artık hamisinin propagandisti olma imtiyazını kaybetmişti. Dolayısıyla ömrünün geri kalan üç yılını siyaset ve politikanın uzağında durarak inziva halinde geçirdi. Hayatının bu ikinci evresinden pek hoşnut olmasa gerek bir *derviş-i dil-rîş* olarak asıl işi olduğunu söylediği tasavvuf ve ilimden uzaklaşıp, dünyevî işlere düştüğünü için kendisini eleştirdi¹¹³⁹.

Bidlîsî'nin politik hayatında yaşadığı bu değişim ister istemez onun tarih yazımını da derinden etkiledi. Ürettiği metinleri kronolojik olarak takip eden birisi

¹¹³⁷ İdris-i Bidlîsî, *Hakku'l-Mubîn fi şerhi risaleti'l-hakki'l-yakîn*, vr.8b.

¹¹³⁸ “Def'-i melahide-i makhure-i İsmailîye-i Erdebiliye va istihlas-ı memalik-i İranî az setemkârî va elhad-i sufi-naman-ı por-tadlil.” İdris-i Bidlîsî, *Hakku'l-Mubîn fi şerhi risaleti'l-hakki'l-yakîn*, vr.7a.

¹¹³⁹ İdris-i Bidlîsî, *Hakku'l-Mubîn fi şerhi risaleti'l-hakki'l-yakîn*, vr. 4a.

onun politik ve siyasi hayatının anahatlarını rahatlıkla ortaya çıkarabilir. Osmanlı patronajından çıktıktan sonra, Mekke’de geçirdiği zaman ve Şah İsmail’i hami edinme teşebbüsleri onun zihin dünyasında yaşadığı ilk kırılma idi. Sünni Osmanlı ekseninden çıkıp, Şîî-Safevî yanlısı bir çizgiyi takip ettiği bu süre içinde Bidlîsî, yaşadığı bu değişimi *Heşt Behişt*’e yansıttı. 1513’ten sonra kaleme aldığı eserlerde daha iyi hissedilmekle beraber *Heşt Behişt* bu kırılmanın en iyi yansıdığı, bu dönüşümün tam orta noktasında yer alan bir eserdir. Mekke’de Şah İsmail’in himayesine girme arifesinde eserini müstakbel hamisinin dünya görüşüne uyacak şekilde yeniden inşa etmeye başladı. Bu aslında 1506 yılında Bayezid’e takdim aşamasında iken yarıda bıraktığı eserinin yeniden inşası anlamına geliyordu. Artık Osmanlı patronajı altında olmadığı ve eski hamisine takdim etmediği için bu değişiklikleri rahatlıkla yapabileceğini, kitap üzerindeki her türlü tasarrufun kendisine ait olduğunu biliyordu. Zira Mekke’den gönderdiği mektubunda eserin Bayezid’e değil, kendisine ait olduğunu sürekli ima ediyordu. Onun gözünde eserin İstanbul’da kalan nüshaları dibacesiz ve hatimesiz olduğu için tam değildi. Dolayısıyla planladığı birçok değişikliğin yapılmadığı bu nüshaların hiçbir geçerliliği yoktu. Bunun için yanında getirdiği 1506 yılına ait müsveddeleri esas alarak Mekke’de iken *Heşt Behişt*’i yeniden kaleme almaya başladı.

Bu tashih kapsamında eserin ana gövdesine eklediği bölümlerden birisi mukaddimesi idi. Mekke’ye gelişinin hemen ardından kaleme almaya başladığı mukaddimeyi 918/1512–13 yılı içerisinde tamamladı¹¹⁴⁰. Mukaddimesi aslında eserin kaleme alınma ve hamiye takdim edilme safhalarını anlatan klasik mukaddimelerin dışında kendisini savunduğu yegâne mecra idi. Bayezid’e mektubunda herkesin öğrenmesi için bütün bu süreci mukaddimede yazacağını tehditimiz bir dille belirtmişti. İran’dan ayrılışının sorumluluğunu tümüyle Akkoyunlulara bağlayan ve bu anlamda Safevîlerden hiç olumsuz bahsetmeyen müellif meşhur satırlarını buradayken mukaddimeye ekledi. Metnin tamamında Safevî lehine görülen bu yumuşak ton ile aslında Şah İsmail’in patronajına hazır olduğunu belirtmek istemişti. Bidlîsî kendisi için manifesto niteliğinde olan mukaddimesinde düşmanlarına sert tonlarda hitap edip, onları yerden yere vurdu. Bir

¹¹⁴⁰ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Ayasofya, nr. 3541, vr. 14a.

anlamda şikâyetname tarzına sahip olan mukaddimedede kendisini ve üslubunu eleştirenlere adeta tarihçilik ve belagat dersleri verdi. Mukaddimededen sonra kaleme alacağını söylediği hatimede konuya daha geniş değineceğini belirtiyordu¹¹⁴¹. Üstelik klasik mukaddime geleneğinde hami adına kaleme alınan bir kaside de yoktu. Bu eserin zaten kimseye takdim edilmediği anlamına geliyordu.

Mukaddimenin ardından ana gövdeyi oluşturan sekiz cildi yeni baştan bazı ilaveler ve kısaltmalar yapmak şeklinde tashih etti. İlavelerin yanında 1506 tarihli nüshadan bazı şeyleri ise tamamen sildi ya da özetledi. Örneğin Fatih cildinin girişinde yer alan birçok anlatıyı, Engürüs, Eflak ve Boğdan hâkimleri ile ilgili bölümleri, Osmanlı ülkesine komşu beyliklerin coğrafya ve şehirlerine ait bilgileri ve İsa Bey, İshak Bey, Ömer Bey, Turahan Bey ve Mihal Gazi gibi bazı akıncı beylerinin seferleri ile ilgili kısımları yeniden kaleme aldığı metne yazma gereği duymadı. Ancak o, esas tashihini ve değişikliklerini II. Bayezid cildi üzerinde yoğunlaştırdı. Bu dönem, kişisel ilişkilerini ve aktörlerini, saraydaki güç ilişkileri içerisindeki tarafı ve duruşunu ve dolayısıyla yaşadığı sorunları yansıtmaya açısından Bidlîsî için üzerinde daha fazla durmaya değerd. O, Bayezid'in tarihinin yeniden inşasını Bayezid ve bazı saray mensupları ile ilgili bir takım anlatıları çıkarmak ve Bayezid'in saltanatı ile ilgili sonradan bilgi sahibi olduğu bazı konuları ve muasırı olan Akkoyunlu ve Timurlu hükümdarlarının tarihlerini eklemek şeklinde iki ana hat üzerinde kurguladı.

Bidlîsî eski hamisi Bayezid'in tarihini yeniden inşa çerçevesinde daha önce kaleme aldığı birçok bilgiyi çıkarma, yeni himaye ortamına uymayacağı kaygısıyla bazı anlatıları ayıklama gereği duydu. Öyle ki çıkardığı bu bilgiler ekleme yaptıklarından daha fazlaydı. *Heşt Behişt*'in yeniden inşası kapsamında çıkardığı bilgiler genel olarak Bayezid'in azamet, üstünlük, adalet ve iyi ahlakına dair bazı hikâyeleri ve kendi gözlemleri, şehzadelere ve saray mensuplarına ait bazı hikâye ve detaylı bilgiler, bazı tarihi hadiselerle dair net tarihler, düşmanı gördüğü kimselere ait övücü ifadeler, Çandarlı ailesi ve Anadolu kazaskeri Mirim Çelebi gibi bazı devlet

¹¹⁴¹ Genç, *Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi*, s. 42.

erkânının detaylı biyografisi ve bazı ümera ve ulemanın mansıplara tayin ve azil tarihleri ile onların imaretlerine ait bilgilerinden oluşuyordu¹¹⁴².

Bidlîsî, *Heşt Behîşt*'in yeniden inşasını, Şah İsmail'e tekrardan intisap etme hazırlıkları içerisindeyken gerçekleştirdiği için Bayezid'e ait birtakım övücü, İslam'ın yegâne hamisi olma vurgusu taşıyan bazı ifadeleri de çıkarma gereği duydu. Mektubunda şah dururken başkalarına methiye yazmaktan dolayı utanç içerisinde olduğunu itiraf etmesi değişiklikleri hangi saikle yaptığını anlamamıza yardımcı olur. Örneğin 1506'da kaleme aldığı satırlarında II. Bayezid'i, "Arap'tan Acem'e bütün İslam ümmetinin koruyucusu, Sakalibe ve Ruslar, Frenk ve Engürüs krallarının istilasının önünde bir zamane İskender'i"¹¹⁴³ olarak resmederken artık onunla ilgili bu düşünceleri değişmiş olsa gerek bu ifadeleri tamamen metinden çıkardı. Bu ifadelerin bir kısmının çıkarılması ve tonunun yumuşatılmasının altında Mekke yıllarına ait yazışmalarında Şah İsmail'i İslamın yegâne meşru temsilcisi, Hind, Acem Arab ve Rum tahtı ve tacının varisi olarak ilan etmesi yatıyor olmalıydı. Böyle emperyal bir imajı son olarak Şah İsmail'in şahsında bütünleştirdiği için artık eski hamisinin böyle emperyal bir imaja sahip olması onun için anlamsızdı. Bunların yanında Bayezid ile ilgili tüm övücü ifadeleri çıkarmamakla birlikte onu biricikleştiren bazı ifadeleri çıkarmayı, bazılarının da tonunu yumuşatmayı tercih etti¹¹⁴⁴.

Bu ayıklamanın ikinci boyutunu, hedefindeki bazı kişilere yani düşmanlarına ait hikâye ve anlatılar oluşturuyordu. Her iki metin dikkatlice karşılaştırıldığında Hadım Ali Paşa ve Müeyyedzâde'ye dair övücü ifade ve birtakım anlatıların sistematik bir şekilde tamamen çıkarıldığı görülebilir. Bidlîsî, her ne kadar hasmane ilişkilere sahip olsa da 1506'da tamamladığı ilk metinde dikkatleri daha fazla üzerine çekmemek adına bahsi geçen her iki isim için sınırsız övgüler dizmişti. Yaklaşık altı-

¹¹⁴² Bu ekleme ve çıkarmalar 3209 ile 2198 numaralı nüshalar karşılaştırılmak suretiyle çeviri metne (dördüncü bölüm) eklenmiş ve bunlar varak numaraları ile belirtilmiştir.

¹¹⁴³ "Zamanın iskenderi olan bu mücahitler sultanının ehl-i iman memleketindeki bu fetret döneminde yüce gayreti olmasaydı, Arap'tan Acem'e kadar bütün İslam ümmeti, aynı mağrib ülkesi gibi –ki şimdi bir kefare Frenk fırkası tarafından yenilgiye uğratılmıştır, bütün mescitler puthaneye çevrilmiştir- peygamber milletin düşmanları küfr memleketlerindeki Sakalibe ve Ruslar, Frenk ve Engürüs krallarının istilasına uğrayabilirdi." İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behîşt*, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 283b-284a.

¹¹⁴⁴ Örneğin eserin ilk nüshasında yer alan "Sabık sultanlardan hiçbirisinin bu kadar muteber ve mücehhez gemilere sahip olabilecek bir ordusu yoktu." şeklindeki ifadeleri daha sonra çıkarma gereği duydu. İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behîşt*, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 308a.

yedi yıl önce hoşnut etmek saikiyle düşmanları için kaleme aldığı bu satırları şimdi onun için utanç verici olmalıydı. Diğer taraftan artık yeniden inşa edeceği ve bu yolla dünyanın her tarafına dağıtacağını iddia ettiği bu kitabında düşmanlarının övgüsüne yer olmadığını düşünüyordu. Hedefindeki ilk isim olan Hadım Ali Paşa ile ilgili daha kaleme aldığı “cihanın halifesinin halifesi¹¹⁴⁵” şeklindeki övücü ifadeleri ve ona takdim ettiği kasideyi çıkardı¹¹⁴⁶. Bunun yanında eserde Ali Paşa’yı ön plana çıkaran birçok tarihsel anlatıyı sildi. Örneğin yeniden kaleme aldığı Koron’un fethi bahsinde paşanın adını tamamen çıkarırken¹¹⁴⁷, paşanın diplomasideki üstün dehasına örnek olsun diye 1506’da kitabına kaydettiği bir bölümü tamamen sildi¹¹⁴⁸. Oysa 1506’daki satırlarında bu anlatıları paşanın başarısı olarak takdim etmişti.

Bidlîsî’nin bu tashihinden nasibini alan bir diğer isim de Müeyyedzâde oldu. 1506’da öve öve bitiremediği, Müeyyedzâde’nin Moton ve Koron fetihleri için kaleme aldığı fetihname bahsini ve ona ait fetihname kopyasını tamamen çıkardı. Yine Devvânî’nin Şirâz’da iken kendisine anlattığı Müeyyedzâde ile ilgili anlatıyı da tekrardan yazmaya gerek duymadı. Zira bu hikâye özü itibarıyla Müeyyedzâde’nin, Devvânî gibi bir allamenin ağzından övüldüğü ve meşrulaştırıldığı bir anlatıya sahipti.

Bidlîsî bir kısım kaynaklarının tesiri altında kalarak aktardığı olaylara onların zaviyesinden baktığını fark etmiş olsa gerek metni titizlikle gözden geçirdiğinde bu gibi bahisleri çıkarma gereği duydu. Mesih Paşa’nın Midilli’nin *Frenkler* tarafından kuşatılması esnasında gecikmesi ve kusuru olduğu iddia edilen ve sultan tarafından bu yüzden azarlandığını yazan Bidlîsî, paşa ile ilgili bu anlatıyı yeniden yazmadı. İskender Paşa’nın vezirlikten ayrılması hadisesini, ilk nüshada paşanın kendi isteğine bağlaması, ikinci nüshada ise “padişah tarafından azledildi” ifadesinin kullanılması, Mustafa Paşa’nın Roma elçiliği esnasında üstlendiği misyonun da benzer şekilde her iki nüshada farklı bir şekilde ele alınması bununla açıklanabilir.

¹¹⁴⁵ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 316b.

¹¹⁴⁶ Örneğin Hadım Ali Paşa’nın 912 yılında vezarete tayin edildikten sonra Engürüs’ten İstanbul’a gelişi vesilesiyle kaleme aldığı uzunca kasideyi yaptığı tashih çerçevesinde tamamen çıkardı.

¹¹⁴⁷ “Koron hisarının zaptı devletin günden güne artan bereketiyle ve kutlu paşanın güzel tedbirleri neticesinde gerçekleşti.” İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 318b.

¹¹⁴⁸ Ramazanoğulları ile Turgutoğulları arasındaki savaşı kendi lehine çevirdiğini iddia eden paşanın siyaset adamlığının ön planda olduğu bu bölüm kitaptan çıkarılmıştır.

Bidlîsî'nin bu tashihatı hedefindeki bazı kimselerin anlatıları ile sınırlandırılmaz. O, bazen de bu çıkarmayı gelişi güzel yaptı. Mesela bir detay olarak görüyor olsa gerek Draç limanının konumu ile ilgili açıklayıcı bilgiyi yeni nüshaya yazmama gereği duydu. Şehzade Mahmud'un himayesi altındaki Necâtî ve Mevlana Zamîrî gibi bazı şair ve ulema ile ilgili anlatıların tekrardan kaydedilmemesi buna örnektir.

Eserin sonundaki biyografi bölümünde devlet bürokrasisinde çeşitli askeri ve idari mansıplarda bulunanların adları ve bu görevlere getiriliş tayinleri 1506'da kaleme alınan nüshada net bir şekilde verilirken, yeni tashih edilen nüshada bu bilgilerin tamamen çıkarıldığı görülür. Eflak, Tırhala ve Semendire beylerine ait bölümleri tamamen çıkarıp yeni nüshayı Bosna beyleri ile ilgili bahisle sonlandırması bunları gereksiz birer detay olarak görmüş olmasından kaynaklanıyordu. İsa Bey, İshak Bey ve oğlu İsa Bey, Mihaloğlu Ali Bey ve Malkoçoğlu Bali Bey gibi Fatih dönemi ümerasından bazılarının katıldıkları seferlerle ilgili anlatıları kaydettiği müsveddeleri yolculuk esnasında dalgınlıktan dolayı kaybettiğini belirtiyor, onun için yeni inşa ettiği bu metne ekleyemeceğini söylüyordu¹¹⁴⁹. Hâlbuki İsa Bey b. İshak Bey, Ömer Bey b. Turahan Bey, Mihaloğlu Ali Bey ve Malkoçoğlu Bali Bey'in gazalarına detaylı bir şekilde eserin ilk nüshasında yer vermişti¹¹⁵⁰. Beraberinde getirdiği müsveddelerden bir kısmını muhtemelen Mekke'ye yolculuğu esnasında kaybetmişti.

Çıkardığı bu bölümlerle beraber bunlar içinde yer alan bazı sözlü ve yazılı kaynakları da silmek durumunda kaldı. Bu kaynaklar padişahın bizzat yakınında bulunan kimseler, inamat ve vakfiye kayıtları, saray mensuplarına ait anlatıların kaynaklarıydı. Bazen de hikâyeleri ve anlatıları özetlemiş, bunlara ait kaynakların yer aldığı giriş kısımlarını ise silme gereği duymuştu. 1512 tarihli nüshalarda Bayezid'e ait anlatıları okuyan birisi bunun kaynakların 1506 tarihli nüshalarda yer aldığını rahatlıkla görebilir. Yaptığı bu tashihte kendine düşman olan hizip ile ilgili övücü ifade ve bölümleri çıkarmakla aynı hizbin hedefindeki Selim'in, düşmanları ile ilgili övücü bahisleri de çıkarmış ve böylece farkında olmadan eserin Selim'e takdim edilmesini de kolaylaştırmış oluyordu.

¹¹⁴⁹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye 3209, vr. 390b.

¹¹⁵⁰ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi 2198, vr. 84a-92b.

Bu çıkarmalarla karşılaştırıldığında çok olmasa da Bidlîsî bu yeni nüshaya bazı yeni eklemeler yaptı. Bu ilaveler çeşitli nedenlerden dolayı daha sonra duyduğu için eserine kaydetme fırsatı bulamadığı bazı olaylardan, 1506–1512 arasında tanıklık ettiği hadiselerden, bazı ciltlere eklediği muasır İran hükümdarları tarihçesi ile düşmanlarını eleştirdiği bölümlerden oluşuyordu. Cem Sultan'ın Rodos'a gitmesinden ölümüne kadarki maceraları ile Yakup Paşa'nın seferleri ile ilgili bir bölümü daha sonra duymuş olduğundan şimdi ana metne eklemesi gerekecekti.

Bu tashihler arasında göze çarpan en önemli şey her bir padişah için ayırdığı ciltlerde yer alan muasır İran hükümdarları ile ilgili bölümleri tüm itirazlara rağmen çıkarmamış olmasıydı. Muhlifleri, İran hükümdarlarının övgüsü olduğu bahanesiyle bu bölümleri çıkarmak istemiş, hatta Bidlîsî bir müsveddede yer alan ilgili bölümün üzerini dahi çizmek, II. Bayezid'in muasır Akkoyunlu sultanlarının tarihçesini bile yazmaktan vazgeçmek durumunda kalmıştı. Bayezid cildi için yazacağı Akkoyunlu tarihçesi içinde eski hamisi Sultan Yakub'un saltanat yılları olacağı ve ondan haliyle övgüyle bahsedeceği için muhalifleri tarafından sert bir dille eleştirileceğini biliyordu. Bu kaygılardan dolayı ilgili kısmı hiç yazmamayı tercih etti. Muasır İran hükümdarlarının tarihini anlatmayı tarih ilminin gerekleri olarak gördüğünü söylerken karşılaştırmalı tarihin önemine vurgu yapmak istiyordu. Bundan dolayı her padişahın muasır olan İlhanlı, Celayirli, Timurlu, Karakoyunlu ve Akkoyunlu hükümdarlarının tarihleri ile Isfahan, Azerbaycan, Fars (Şîrâz), Diyarbekir, Bağdad, Horasan ve Irak memleketlerinin siyasi durumunu kaleme aldığı kısımları çıkarmadığı gibi yeni eklemeler de yaptı.

II. Bayezid'in saltanat yıllarına hasrettiği sekizinci cilde daha önce İran hükümdarlarına övgü olacağı çekincesinden dolayı ekleyemediği kapsamlı bir Akkoyunlu tarihçesi ekledi. Uzun Hasan'ın ölümünden hanedanın sonuna kadarki Akkoyunlu tarihini kapsayan bu bölüm doğrudan kendi gözlem ve deneyimlerine dayanıyordu. Bidlîsî'nin yeniden inşa çerçevesinde Bayezid cildine eklediği Akkoyunlu tarihinde Bayındırlı beylerini zorba ve zalim olarak resmetmesi, bütün İran'da yaşanan kaostan¹¹⁵¹ onları sorumlu tutması, Sultan Hüseyin Baykara'nın

¹¹⁵¹ “Bu Türkmen taifesinin ekserisi ordu toplamak için zulüm ve zorbalıktan geri kalmıyordu. Irak, Fars ve Azerbaycan memleketlerinin bütün imaret ve ziraatını mahvetteler. Nifak ve zorbalık bayrağını dalgalandırdılar. Memleketin aziz ve saygıdeğer şahsiyetlerini zelil ettiler. Ulema, ayan ve

soyundan gelen Horasan hakimlerini bile zalim ve tecâvüzkâr olarak nitelemesi ve eserin sonunda, Şah İsmail'e adeta *müceddid* rolü biçerek, Akkoyunluları tarih sahnesinden silen ilahi bir misyon yüklemesi Safevî patronajına yönelik yapılan bir hazırlık olarak görülmelidir. John Woods, Bidlîsî'nin Şah İsmail ile ilgili bu görüşünü "yeni efendilerinin topraklarına Kızılbaş tehdidi arttıkça hızla terkedeceği bir görüştür"¹¹⁵² şeklinde ifade ederken onun bu satırları Osmanlı patronajından çıktıktan sonra Mekke'de, Safevî himayesine girme hazırlıkları evresinde kaleme aldığını hesap edememiş olmalıydı. Bidlîsî Osmanlı patronajı dışında kaleme aldığı bu satırlarında zihnindeki Osmanlı algısının nasıl değiştiğini yansıtmıştı. Aslında Akkoyunlu tarihçesinin devamına muasır hükümdarlar çerçevesinde 1501–12 yılları arasını kapsayan kısa bir Safevî tarihçesi ekleyebilirdi. Ancak mektubunda belirttiği gibi Şah İsmail için ayrı bir tarih yazmayı düşündüğünden kaleme aldığı Akkoyunlu tarihini, Şah İsmail'in 1501'deki zaferiyle sonlandırmayı tercih edecekti. Mevcut görüşlerini sürdürmekle beraber tartışmayı bir adım öteye taşıdığı bir başka nokta da Bidlîsî'nin Timur algısıydı. Daha önceki bölümlerde onun Osmanlı kroniklerinin aksine olumlu Timur bakışından bahsedilmişti. Bidlîsî şimdi de bu görüşlerinin arkasında durmakla birlikte artık Osmanlı patronajı altında olmadığı için bu görüşlerine bazı yeni ilaveler yapabiliyordu. Örneğin 1506 nüshasında "Timur'un sahip olduğu alçak gönüllülük ve yumuşaklığa rağmen Yıldırım'ın davranışları onun tahammül sınırının dışına çıktı."¹¹⁵³ ifadelerini "Timur'un sahip olduğu rütbe ve makama rağmen Yıldırım'ın davranışları onun tahammül sınırının dışına çıktı"¹¹⁵⁴ şeklinde biraz değiştirmişti. Bir kelime değişikliğiyle yaptığı bu yorum onun artık Yıldırım'ı Timur'a boyun eğmesi gereken, mevki olarak ondan daha aşağıda bulunan bir hükümdar olarak gördüğünü teyit eder. Aynı şekilde 1506 nüshasında Memlûk sultanına hâdim-i Harameynü's-şerifeyn şeklinde hitap etmesine rağmen¹¹⁵⁵ 1512 nüshasında bunu çıkarmış olması başlangıçta mantıksız gibi görünse de Mekke'de

şeyhlerden birçok yegâne şahsı, malını almak için katlettiler. Memleketin tamamında, veba, kıtlık, katliam gibi çeşit çeşit fitne ve fesatlar ortaya çıktı. Memleketin bu melikleri ilahi gazap, kahr ve belalara düçar oldu. Öyle ki yedi ilkim ve ülkenin yanağının beni olan Şiraz gibi, Yezd, Kirman gibi birçok vilayet harap oldu. Oradaki halkın geçim ve yaşam kaynakları kurudu, yok oldu." İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Nuruosmaniye 3209, vr. 517a/b.

¹¹⁵² Woods, **Akkoyunlular: aşiret, konfederasyon, imparatorluk**, s. 299–300.

¹¹⁵³ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 222b.

¹¹⁵⁴ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Nuruosmaniye 3209, vr. 203b–207a.

¹¹⁵⁵ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 280a.

iken Şah İsmail'e yazdığı mektubunda onun için doğudan batıya Hind'ten Rum'a çizdiği egemenlik sınırları içine Mısır'ı da dâhil ettiği "Senin kılıç denizinin eğer bir dalgası Mısır'a ulaşacak olsa, bilesin ki pramitlerin kubbesi Nil'in kumu gibi akar gider" satırları okunduğunda daha anlamlı bir bütünlük oluşturur. Şah İsmail'in ise Özbek hanı Şeybanî Han'ı yenmesinden sonra 1511'de Memlûk sultanı Kanısav Gavri'ye gönderdiği fetihnamede kendisini Ehl-i Beyt'in bir üyesi olarak görerek, Hz. Ali ve Hz. Muhammed'in mirasçısı olduğunu iddia etmesi, Kâbe için örtü göndererek Mekke'nin, Mısır'ın ve bütün Suriye'nin hâkimi olma iddiaları yanında İslam dünyasında evrensel bir otorite iddiası taşıdığını da göstermesi¹¹⁵⁶ Bidlîsî'nin daha önce Memlûk sultanı için kullandığı hâdim-i Harameynü's-şerifeyn ünvanını şimdi hangi saiklerle yeni inşa ettiği metinden çıkardığını anlamaya yardımcı olur. Yukarıda da bahsedildiği gibi bunların hepsinin Safevi patronajı hazırlığı olduğunu söylemek abartılı olmaz.

Bidlîsî, muhalifleri olan Hadım Ali Paşa ve Müeyyedzâde ile ilgili açık yürekli görüş ve eleştirilerini ancak bu yeniden inşa çerçevesinde metne ekleyebilecekti. Ne de olsa eseri, kendisini savunabildiği tek mecra idi ve hasımları ile ilgili tüm gerçeklerin okuyucu tarafından bilinmesini istiyordu. Bu şekilde hem sultanın hem de kitabı okuyacak olanların gözünden düşürerek uzun zamandır kendisine verdikleri zararı bir nebze de olsa hafifletecek; intikamını almış olacaktı. Daha önce genişçe bahsedildiği gibi Hadım Ali Paşa'yı asi, sultanın bağışları önünde set olan, başına buyruk, Müeyyedzâde'yi ise dini bilgi donanımına sahip olmayan birisi şeklinde resmettiği bu satırlarını Mekke'de iken eserine ekleyecekti.

Son olarak Bayezid'in bizzat tanıklık ettiği 1506–12 arasındaki saltanat yıllarını bir hatime şeklinde eserine ekledi. Nisan 1512'de bitirmek üzere olduğu hatimesinde Bayezid'in kalan saltanat yıllarını, Şahkulu hareketini ve şehzadelerin taht mücadelesini kısa bir şekilde manzum bir dille kaleme almıştı. Hatime, Selim'in tahta cülusuna ve ardından Bidlîsî'ye göndereceği davetin gölgesinde kaleme alındığı için Bidlîsî'nin olaylara Selim yanlısı bir hizbin zaviyesinden bakmasına, genç şehzadeyi iktidar mücadelesinde rakiplerinden bir adım daha öne çıkarmasına neden oldu. Bunun sonuna eklediği *Şikâyetname* ise Osmanlı sarayına intisap etmesinden

¹¹⁵⁶ Mitchell, *The Practice of Politics in Safavid Iran: Power, Religion and Rhetoric*, s. 37; Mitchell, *The Sword and the Pen: Diplomacy in Early Safavid Iran 1501–1555*, s. 100.

sonra yaşadığı tüm macerayı özetler nitelikteydi. Böylece iki farklı tip *Heşt Behişt* nüshası ortaya çıkaran Bidlîsî, 1512’de bitirdiği ikinci nüshasının birçok yerinde 1506 tarihli ilk nüshaya tam vurgusu yaparak *Heşt Behişt-i Ekber* ve *Heşt Behişt-i Kebîr* şeklinde referans verir.

Burada sorulması gereken esas soru Bidlîsî’nin neden böyle bir düzenleme yapmaya ihtiyaç duyduğudur. Bir başka ifadeyle Bidlîsî yeniden inşa ettiği bu nüsha ile esasen neyi hedeflemekteydi?

Bidlîsî, kendi tasarrufu dâhilinde eserini istediği şekilde yeniden inşa etmek, düşmanları ile ilgili kısımları çıkarmak kaygısı dışında bir başka saikle daha hareket etti. Bu, himayesine girme arifesinde eserini Şah İsmail’in dünya görüşü doğrultusunda kurgulama saikiydi. Örneğin muasır İran hükümdarları bölümü altında eski hamileri olan Akkoyunluların tarihlerini kaleme alması, amaç ve mantık itibarıyla Hondmir’in ve Hasan-ı Rumlu’nunkinden oldukça farklıydı. Böyle bir teşebbüsün, eserinin Osmanîlik tonunun İranîlik tonuyla dengelenmek adına gerçekleştirildiği öne sürülebilir. Bayezid’in himayesinden çıkmasının ardından Safevî patronajı beklentisi altında 1512’de tashih ettiği kitabını sadece Osmanlı hanedanına hasredilmiş bir tarih olmaktan, sultanın ve erkânının övüldüğü bir kitap olmaktan çıkarıp İran tarihinin de konu edildiği daha geniş bir çerçeveye oturtmaya çalıştı. Her ne kadar eseri bir Osmanlı tarihi olsa da Osmanlılık ekseninden uzaklaştırmaya, kısmen İran tarihi ekleyerek de Osmanlılık yönünün ağır basmasını engellemeye, böylece bir denge kurmaya gayret etti. Sonuç olarak bu çıkarma ve eklemeler onun dünya görüşündeki değişimi gözler önüne sermesi, siyasi ve politik hayatındaki kırılmaları yansıtması açısından oldukça önemlidir.

ز اخبار شاهان دوران پیش

بگویم حکایت ز پیران خویش*

3. 9. Heşt Behişt’in Kaynaklarına Bir Bakış

Bidlîsî’nin erken dönem Timurlu tarihlerine gıpta ile bakıp onları överek kendi eserinin de “sûret ve mânâ yönünden ve her açıdan o hoş giden kitaplara denk” olması isteğinden bahsedilmişti. Bütün çabasını “söz meydanında Vassâf’ı geçmek, kalemiyle *Zafernâme*’yi şerefletirmek” yolunda harcadı. O, üslup olarak takipçisi olduğu Timurlu tarihçilerinin, kullandığı kaynak yöntemlerini de aynen aldı.

Hem her anlamda örnek aldığı hem de seleflerinden beri devam edegelen bir önceki tarih kitabının daha üstününü yaratma ve eksiklikleri tamamlama çabasıyla, üstünlük yarışı içerisinde olduğu Yezdî'nin *Zafernâmesi*'ni kaynak yöntemi açısından taklit etti.

Bidlîsî'ye bu anlamda da rehber olan Yezdî'nin *Zafernâmesi* dikkatle incelendiğinde onun seleflerine ait tarih kitaplarının adından ve müelliflerinden açıkça bahsetmediği bunun yerine dolaylı yollardan onlara atıflarda bulunduğu görülecektir. Her ne kadar adlarını vermediyse de kendinden önceki bütün tarihleri görmüş, okumuş ve faydalanmıştı. En fazla yararlandığı eser olan Nizamüddin Şâmî'nin kitabındaki ayet ve hadislerin, şiirlerin bir kısmını aynen aktardığı gibi tarihi olayların anlam bütünlüğünü bozmadan kitabında kaydetti. Bunun yanında yegâne kaynağı olan Nizamüddin Şâmî'nin *Zafername*'sindeki bazı kelimelerin aynısı yerine eş anlamlısını vermek şeklinde bir yöntem izledi¹¹⁵⁷.

Bidlîsî, Yezdî'nin kaynak kullanım metodunu titizlikle takip etti. Tıpkı Yezdî gibi o da *Heşt Behişt* için kullandığı kaynakların adlarını ve müelliflerini doğrudan vermekten kaçındı. Eserinin dibacesinde ve diğer ciltlerinde İlhanlı ve Timurlu tarihini anlattığı kısımlar için Vassâf'ın eserini kullandığını açıkça ifade ederken Cüveynî ve Yezdî'nin eserlerinin birer tarihi kaynak olarak önemlerine vurgu yapar. Eserinden adından bahsettiği bir diğer eser de üslubu yönünden övdüğü İmam Rağıb-ı Isfahânî'nin belagat konusundaki eseridir¹¹⁵⁸. Bidlîsî bunların dışında doğrudan yazılı kaynak adı vermez. Bunun yerine kullandığı kaynakları “Acem tarih kitaplarında şöyle yazılmıştır, Selçukluların tarih kitapları şöyle der ki, bazı güvenilir tarihçilerin söylediğine göre, tarih kitaplarında zikredilmiştir veya şu bilgi tevatür yoluyla doğruluğa ulaştı” gibi genel ve açık olmayan ifadelerle yansıtmıştır. Örneğin dibacede genişçe yer verdiği Selçuklu tarihi için kaynak adı belirtmek yerine

*Eski şahırların haberlerini pirlerimden duyduğum şekilde hikâye edeyim.

¹¹⁵⁷ Sharaf al-Din Ali Yazdî, *Zafernâme*, Haz. Seyyid Said Mir Muhammad Sadeq-Abd al-Husayn Navai, Tehran 1387, s. 49–51.

¹¹⁵⁸ Bidlîsî, ilm-i muhaderat konusunda en güzel yazılmış eserin İmam Rağıb-ı Isfahânî'ye ait olduğunu ve bu kitabı inceleme fırsatı bulduğunu, Çingizli hanlarının İran'daki saltanatlarını anlatırken Çingizlilerin tarih kitaplarından özellikle de Vassâf'ın kitabından faydalandığını belirtir. Bkz. Genç, *Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi*, s. 46, 166.

“Selçuklu sülalesinin tarih kitaplarında da belirtildiği gibi, Acem tarihi kitaplarında zikredilmiştir” şeklinde genel ifadeler kullandı¹¹⁵⁹.

Heşt Behişt her ne kadar bir hanedan tarihi olsa da İran tarihleri Bidlîsî’nin yoğun bir şekilde kullandığı yazılı kaynak grubu arasındaydı. Fazlullah ibn Ruzbihan’ın *Tarih-i Âlem-arâ-yı Eminî*’si Bidlîsî her ne kadar belirtmese de tarihin tanımı ve yazımı konusunda, şekil ve konu başlıkları noktasında takip ettiği bir eserdi. Tarih yazıcılığı, tarihçilik, kaynak kullanma metodu ve üslup konularında eserini okumuş birisi olarak mevkidaşı Ruzbihan’ın görüşlerine kendi dibacesinde de yer verdi. Tarihin tanımı ve faydaları, hamilerinin İslam dünyasındaki diğer rakiplerine olan üstünlüğü, onlara *sahib-kıranlık* unvanını bahşedecek olan adalet, cömertlik gibi vasıfları gibi Timurlu tarihçilerinin vazgeçilmez konu başlıklarının her iki müellif tarafından da işlendiğini, hatta bu konuda Ruzbihan’ın Bidlîsî’ye model olduğu açıktır¹¹⁶⁰. Bunun dışında İlhanlı, Timurlu, Karakoyunlu ve Akkoyunlu tarihleri için *Ravzatü’s-safâ* ve *Kitab-ı Diyarbekriyye*’nin de aralarında bulunduğu İlhanlı, Timurlu ve Akkoyunlu kroniklerinden yararlanmıştı.

Heşt Behişt’in yedinci cildi için de Osmanlı kronikleri yanında Fatih zamanında Grekçeden Farsça’ya çevirilmiş olan bir takım Bizans kroniklerini kullandı ve sultanın tercüme ettirdiğini söylediği bu eserlerden nakiller yaptığını açıkça belirtti¹¹⁶¹. Örneğin Kostantiniyye’nin kuruluş efsanelerini ve Ayasofya Kilisesi’nin yapılması ile ilgili rivayetleri “Rum kayserlerinin tarihlerinde yazdığına göre, bazı Rum tarih kitaplarında yazılmıştır ki, Hıristiyan ve Yahudilerin muteber tarih kitaplarında nakledilmiştir ki” ifadeleriyle Grekçe yazılıp Fatih tarafından Farsça’ya tercüme ettirilen kroniklerden naklettiğini belirtmektedir¹¹⁶².

Yazılı kaynak verme konusundaki sessizliğini Osmanlı tarihi için de sürdürmüştür. Faydalandığı kaynakların isimlerini ve müelliflerini açıkça belirtmeyen Bidlîsî Osmanlı kroniklerinden yer yer üstü kapalı olarak söz eder.

¹¹⁵⁹ Genç, *Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi*, s. 111.

¹¹⁶⁰ Fazlullah ibn Ruzbihan, *Tarih-i Âlem Aray-i Âmini*, s. 24–48.

¹¹⁶¹ Yıldırım, *İdris-i Bidlîsî Heşt Behişt VII Ketibe: Fatih Sultan Mehmed Devri 1451–1481*, s. 137–38; krş. İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 405a.

¹¹⁶² Yıldırım, *İdris-i Bidlîsî Heşt Behişt VII Ketibe: Fatih Sultan Mehmed Devri 1451–1481*, s. 137–38; krş. İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 367a, 369b, 405a.

Yıldırım Bayezid ile ilgili bir bilgiyi “bazı muteber tarih kitaplarından¹¹⁶³” okuduğunu söyleyerek adını belirtmediği bir Osmanlı kroniğine atıfta bulunur. Bu “muteber tarih kitaplarıyla” padişahın kütüphanesinde bulunan ve Bidlîsî’nin kullanımına sunulan birkaç anonim tarihi kasdediyor olmalıydı¹¹⁶⁴. Yine I. Murad’ın Sofya ve Rumeli fetihlerini anlatırken “bazı Âl-i Osman tarihlerinde yazılmıştır ki¹¹⁶⁵”, “tarih kitaplarında nakledildiğine göre¹¹⁶⁶” ifadeleriyle açıkça Osmanlı kroniklerini gördüğünü ve kullandığını belirtir. Osmanlı tarihi için yalnız Osmanlı kroniklerinden değil Timurlu kroniklerinden de yararlanmış, aynı konuda iki farklı kaynak grubunu karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Örneğin Ankara Savaşı ve sonrası ile ilgili bazı bilgileri Timurlu kaynaklarından alıntılarını “Emîr Timur’un tarih kitaplarında yazılmıştır ki¹¹⁶⁷” sözleriyle ifade eder.

Fatih döneminin bir kısmını özellikle son dönemlerini¹¹⁶⁸ ve II. Bayezid’in kendi zamanına gelen saltanat yılları için sözlü kaynaklardan ve hafızanın taze olması nedeniyle sözlü rivayetlerden yararlandı. Ancak daha erken dönemler için yazılı kaynaklara müracaat etmek durumunda kaldı. 1300’lü yıllardan yani beyliğin kuruluşundan 1504 yılına kadar ki Osmanlı tarihini bu kronikleri kullanmadan yazmaya çalışması elbette düşünülemezdi. Ancak Bidlîsî’nin bu Osmanlı kroniklerini ölçüsüzce küçümseyen satırlarını okuyan birisi onun bu kaynakları kullanmadığı, bir takım başka kaynakları kullandığı hissine kapılabilir. Oysa durum hiç te öyle değildi. II. Bayezid’in sarayına intisap ettiğinde (1504) Osmanlı tarihi ile ilgili bildikleri bir hanedan tarihi kaleme almaya yetmeyeceği gibi daha erken dönemler için sözlü rivayetten ve birebir görüşmelerden bilgi elde etme şansına sahip değildi. Kısacası II. Bayezid dönemi öncesi için Osmanlı ve Fatih dönemi için kullandığı birtakım Bizans kronikleri dışında kullanacağı başka kaynaklar da yoktu. Dolayısıyla kaynak adını

¹¹⁶³ “Bazı muteber tarih kitaplarında yazıldığına göre kutlu sultan Yıldırım Bayezid’in gümüş zincirlerle bağlanmış sekbanlarının elinde 12 bin köpeği vardı.” İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 378b.

¹¹⁶⁴ Âşıkpaşazâde, Neşrî ve Oruç tarihleri şeklinde belirtilmemiş, bunun yerine *Tevârih-i Âl-i Osman* şeklinde kaydedilmiştir. Marôth, “The Library of Sultan Bayezid II”, s. 119.

¹¹⁶⁵ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2199, vr. 154a.

¹¹⁶⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2199, vr. 142a.

¹¹⁶⁷ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2199, vr. 234b.

¹¹⁶⁸ Fatih cildinin kaynakları için bkz. Muhammed İbrahim Yıldırım, **İdris-i Bidlîsî Heşt Behişt VII Ketibe: Fatih Sultan Mehmed Devri 1451–1481**, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmış doktora tezi, İstanbul 2010.

doğrudan vermemesinin altında yatan en önemli neden çokça eleştirmesine rağmen yine de onları kullanmak durumunda kalması olmalıydı.

Bidlîsî hiç te hayranlık duymadığı seleflerinin kroniklerini yani Âşıkpaşazâde, Neşrî ve Oruç tarihleri ile Anonim *Tevarih-i Âl-i Osman* külliyatını sade bir dil, renksiz bir anlatıma sahip ve kuru efsanelerin aktarıldığı eserler diye beğenmeyerek, üslup ve tarihçilik yönünden eleştirdiyse de, II. Bayezid öncesi dönemler için kullandı. Fatih'in son dönemleri ve II. Bayezid dönemi için ise tamamiyle sözlü kaynaklara müracaat edecekti. Bidlîsî, kaleme alacağı erken 1300–1460–70 arası dönemler için sade ve basit gördüğü Osmanlı kroniklerindeki bu anlatıları dil ve üslup yönünden biraz renklendirilerek kullanılabilir hale getirilebileceğini düşünüyordu. “O cömert şahların evlât doğurmaktan ümitsiz acûzeler gibi olan kısır ve köhne hikâyeleri ile kadim haberlerini lütufları süsleyen gönüllerin rahminde cennet soylu birçok evlât ve ahfadın sahibi yapmışım” sözleriyle dile getirirken aslında II. Bayezid’e kadar gelen dönemle ilgili Osmanlı kroniklerini görüp okuduğuna gönderme yapmaktadır¹¹⁶⁹. Kitabında açıkça hiçbir yazılı kaynak adı vermediğini dikkate alacak olursak bu bilgi oldukça önemli bir detay sunar. Bu kronikleri onlarda geçen rivayetlerin sağlam olup olmamasına binaen iki grupta topladı. Bu rivayetlerin güvenilirlik ölçütü birden fazla kaynakta tekrar ediliyor olmaları idi. Örneğin I. Murad dönemine ait bir anlatıyı “ bu, sağlam râvilerin nakliyle gelmiş bir rivayettir” ifadesiyle mevcut kronikler içinde güvenilir bir kaynağa dayandığını belirtmektedir¹¹⁷⁰.

Bidlîsî, II. Bayezid dönemine kadar gelen Osmanlı kroniklerini, sefer ve saray masraf defterleri, padişahın hassa gelir kayıtları, padişah ve vezirlerin yaptırdığı çeşitli imaretlere ait vakfiyeler ve masraf defterleri, inamat defterleri, ordu mevcudunu gösteren çeşitli kayıtlar, hazine gelirleri, maden defterleri, kanunname metinleri, tahrir kayıtları ve tersaneye ait harcama defterleri, resmi yazışmalar, mektuplar ve fetihnameler gibi çeşitli arşiv vesikaları topladıktan sonra yazma işine girişmişti. Başlangıçta bu eserleri ve belgeleri okumaya vakit ayırdı. Bir taraftan okurken diğer taraftan elindeki mevcut kaynakları karşılaştırıyor ve bu şekilde yazmaya devam ediyordu. Hamisinin bu yöndeki talimatına uyarak son dönem için

¹¹⁶⁹ Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 41.

¹¹⁷⁰ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2199, vr. 135b.

de mevcut kaynakları sözlü kaynaklarla karşılaştırıp güvenilirliğini test ettikten sonra kullanmaya başladı. Hem okuma hem de yazma işinde kendisine yardımcı olan en az iki kâtibi vardı. Eserin temize çekilmesi işinde ona yardımcı olan bu kâtipler Türkçe'nin dışında Farsça'yı da çok iyi bilen kimselerdi.

Bidlîsî önce Tebriz'de daha sonra intisap ettiği Akkoyunlu sarayında Çağatay Türkçesine aşina olmuştu. Her ne kadar çok fazla kullanmasa da, eserlerinin çoğunu Farsça birkısmını Arapça, yazışmalarının ise tamamına yakınına Farsça kaleme almışsa da bu onun Türkçe bilmediği anlama gelmiyordu. Bidlîsî anadili olan Kürtçe, yazın dili olarak kullandığı mükemmel Farsça'sı ve Arapça'sı dışında daha saraya intisap ettiği dönemde bildiği ancak birkaç mektup ve kaside dışında herhangi bir eser vermediği Çağatay Türkçesi'ne sahipti. Bunu başta II. Bayezid ve veziri Mustafa Paşa olmak üzere kendi döneminin saray çevresi ve yakın dostlarına yazdığı birkaç Türkçe mektup ve kasidesinden çıkarabilmekteyiz. Türkçeyi biliyor olması kaynakların okunması ve iletişim sağlaması konusunda ona kolaylık sağladı. Saray çevresi her ne kadar Farsça'ya vakıf idiyse de Türkçe bilmeyen bir Acem'in saraya intisap eder etmez böyle ağır bir işe girişmesi, yazılı ve sözlü kaynaklar kullanarak kısa zamanda bu işin üstesinden gelmesi elbette düşünülemezdi.

Bidlîsî kaynak seçimi ve doğru kaynaklardan yararlanma konusunda titizce hareket etti. Kaynakların güvenilirliğine dikkat etmesi konusunda Bayezid'ten sıkı sıkıya talimat aldığında bu konuda padişaha şifahen şu cevabı vermişti:

Kaleme alınan bu kitabın en temel vazifesi, yalan kandilinin bu hanedanın ocağında yanmasını engellemek, bu fasih kitabın sadece dış güzellikten [belagatten] ibaret olmadığını göstermektir. Hanedanın bu fakir *senahanının* böyle şeylere temayül göstermesi asla söz konusu değildi. Bundan dolayı kendisine yapılacak olası bir serzenişin ve isnat edilecek suçlamaların çok uzağındaydı. Kuşkusuz sultanın doğruların dikkatle irdelenmesi yönündeki sözlerine cevap olarak şöyle denildi: Bu sermayesiz fakir, bu hanedanın tarihini araştırma öyle titizdir ki yanlış ve batıl şeyleri yazması imkânsızdır¹¹⁷¹.

Bidlîsî'nin bu ifadeleri padişahla aralarında geçen bir diyaloga ışık tutmaktadır. Buna göre Türkçe kroniklerin üslubunu beğenmeyen padişah aynı zamanda onların bir kısmının yanlış bilgiler içerdiğini düşünüyordu. İşte bundan

¹¹⁷¹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 236b-237a.

dolayı Bidlîsî'ye doğru kaynakları kullanmasını sıkı sıkıya tenbih etmişti. Kendisi de bazı kroniklerin yanlış bilgiler içerdiği konusunda padişahla hemfikirdi. Bu nedenle kitabının yanlışlığı doğrudan ayıracak ve sadece doğrulara yer verecek bir kaynak olacağını, sadece dış görünüşten ibaret olmayıp, içerik olarak da zengin olacağını ileri sürüyor, yanlışları kaleme alamayacak kadar da titiz çalıştığını iddia ediyordu. Bu diyalog aynı zamanda padişahın, eserin yazımını nasıl titizlikle kontrol ettiğini ve yeri geldiğinde müdahale ettiğini gösterir. Tıpkı Yezdî ve Ruzbihan gibi doğru ve güvenilir olmayan rivayetleri aktarmadığını, kulaktan kulağa gelen tevatürleri ve rivayetleri yazılı kaynaklarla veya diğer rivayetlerle karşılaştırıp sağlama aldıktan sonra kullandığını şöyle ifade ediyordu:

İman ülkesinin şahlarını övmede, doğru beyanlı kalemin dili yalan ve batılın pisliğine ve de gerçek dışı sözlerle bulaşmamıştır. Bu sekiz kitabın destanlarında zulüm ve düşmanlık içeren, Müslümanların haksız yere kan döktüklerinden haber veren hiçbir hikâye ve rivâyeti zikretmemiştir. Haberleri yazma esnasında doğruluğu güvenilir habercilerce sabitlenmemiş, kitaplarda nakledilmeyen vak'aların hiçbirini kaydetmemiştir¹¹⁷². ...kutlu padişah, kitabın batıl, yalan ve birçok boş laf ü güzaftan arî olmasını, rivayet ve nakillerin sadece doğruluğu kesin olan nakillerin yapılmasını ve bu yapılırken de Hulefâ-yı Râşidîn'in sözlerinin doğruluğunun tarzında yapılmasını istiyordu¹¹⁷³.

Açıkça belirttiği gibi Bidlîsî kaynak olarak herkesçe güvenilen tarihçilerin doğruluğu sabitlenmiş olan bilgilerini kullandığını, bunlar dışında kroniklerde yer almayan bilgilere hiç itibar etmediği belirtir. Bu haliyle Bidlîsî Osmanlı kroniklerinde var olmayan hiçbir bilgiyi zaten kullanmadığını itiraf etmektedir. Birçok yerde “bazı güvenilir tarihçilerin söylediklerine göre” “bazı muteber tarih kitaplarında yazıldığı gibi¹¹⁷⁴” şeklindeki ifadelerinden mevcut kronikleri inceledikten ve karşılaştırdıktan sonra kaynakları güvenilir ve güvenilirmez diye ikiye ayırdığı ve güvenilir kaynakları kullandığı bilgisi ortaya çıkmaktadır. Ancak kimlerin güvenilir kimlerin güvenilirmez olduğu konusunda herhangi bir ipucu vermemektedir. Aynı metodu ravileri için de kullanmış, sadece “sağlam râvilerin nakillerine” yer verdiğini belirterek bu kaynağı da iki gruba ayırdığını vurgulamıştır¹¹⁷⁵. Bidlîsî

¹¹⁷² Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 68–69.

¹¹⁷³ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, 2198 vr. 236b-237a.

¹¹⁷⁴ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 378b.

¹¹⁷⁵ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 135b.

yazarken şöyle bir yöntem izlemiş olmalıydı: Evvela yazacağı bölüme başlamadan önce ilgili konuyu elindeki mevcut kaynaklarda incelediği, birden fazla kaynaktan tekrarlanan rivayetleri daha güvenilir bularak onları tercih ettiği düşünülebilir. Onun güvenilir olarak işaret ettiği şey bir rivayetin birden fazla kaynaktan aynı şekilde aktarılıyor olma durumuydu. Nâkilin doğruluğu konusunda titiz davranan Bidlîsî gerektiğinde onu doğrudan kaynağından alıyordu. Örneğin sultanın inamlarını anlattığı bölümde naklin doğruluğunu tespit etmek için bu konuda yetkin kişilerle müşavere etmesi gerektiğini belirtiyordu¹¹⁷⁶. Nitekim rivayetlerin sağlamlığına atfen şunları söylemektedir: Kitabın sağlamlığı ve içindekilerin doğruluğu ancak nadir olan ilmî bilgileri barındırmasıyla ve rivâyetlerinin birbiriyle örtüşüyor olmasıyla mümkündür¹¹⁷⁷.

Bidlîsî kaynak karşılaştırmasına sıklıkla başvurduğunu “haberlerin birbirleriyle uyuşmasıyla ve açık olan sözlerin tevatürüyle belli olmuştur” ya da “bazı güvenilir tarihçilerin sözlerinde ve de bütün araştırmacıların haber kitaplarında bu doğru olan rivâyet” şeklinde metnin hemen hemen birçok yerinde ifade eder. Örneğin Osman Bey’in isminin ve nesebinin konu edildiği kitaplardan sadece güvenilir olanlarına müracaat ettiğini, “muteber tarih kitaplarından şu şekilde anlaşılıyor¹¹⁷⁸” şeklinde bahsetmekte, Osman Bey’in aşiretinin menşei konusunda da “haberleri inceleyip ve tarih kitaplarını okuduktan sonra doğrulayıp bu şekilde rivâyet ettiğini” belirtmektedir¹¹⁷⁹. Bu bahsedilen kaynaklar hiç kuşkusuz Bidlîsî’nin saraya intisabından yaklaşık çeyrek asır önce yazılmaya başlanmış kaynaklardı.

O, kaynak seçiminde her ne kadar dikkatli ve özenli davrandığını, rivayetleri birden fazla kaynaktan karşılaştırarak kullandığını iddia etse de bir konu için farklı kaynaklardan farklı rivayetleri kullanmak suretiyle kendi içinde tenakuza düşme tuzağından kurtulamadı. Örneğin dibacede Osmanlı Beyliği’nin kuruluş tarihi olarak 710/1310–11 senesini gösterirken¹¹⁸⁰ daha sonra Osman’ın tahta seçilme senesini 699/1299–1300 olarak verir. Osman’ın memleketi, ümerasına 701/1301–02 senesinde taksim ettiğini ve bu senenin Osman’ın saltanatının üçüncü senesi

¹¹⁷⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 239b.

¹¹⁷⁷ Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 69.

¹¹⁷⁸ Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 159.

¹¹⁷⁹ Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 93.

¹¹⁸⁰ Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 30.

olduğunu da ilâve etmek suretiyle 699’u işaret etmiş oluyor¹¹⁸¹. Yine Bursa’nın muhasara ve havale kulelerinin inşa tarihini 714/1314–15 olarak gösterirken on bir sene sonra yani 725/1324–25’te Osman Bey’in oğlu Orhan’a Bursa’nın zaptı için emir verdiğini ilâve etmektedir¹¹⁸². Şu halde Osman Bey’in 725’te hayatta olması lazımdır. Hâlbuki eserin aynı cildinin bir başka yerinde yirmi senelik bir hükümetten sonra 721/1321 senesinde öldüğü belirtiliyor. Mekke’deyken Cem Sultan’ın macerasının devamını metnine eklemiş, ancak burada onun ölüm tarihini yanlışlıkla 897/1491–92 olarak vermişti ki bu tarih henüz Cem’in hayatta olduğu bir tarihti. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Bidlîsî, birden fazla kaynağın aynı konudaki birbirleriyle çelişen rivayetlerini ve aktarımlarını bir arada değerlendirmiş, bir kaynaktan aldığı bilgi veya rivayete diğer kaynaktan aldığı rivayet ve bilgileri eklemiş ve haliyle dikkatsizliği yüzünden tenakuza düşmüştür. Diğer bir ifadeyle birden fazla kaynaktan aldığı bilgileri birbirleriyle çeliştiği halde fark etmeksizin kullanmıştır. Eserin 1506 ile 1512 tarihli nüshaları karşılaştırıldığında tarih ve rakam verme konusunda oldukça dikkatsiz davrandığı göze çarpar. Burada sayılamayacak kadar çok olan örnekler aynı hadiselerle ilgili olarak her iki nüshada da farklı tarih ve rakamlar verildiğini kanıtlar niteliktedir¹¹⁸³.

Bidlîsî, tarih yazımında takip ettiği usulü, nelerin bu tarih yazımı içine girdiği nelerin girmediği konusunda yine seleflerinin yöntemini takip etti. Ona göre “edipler meclisinin serverleriyle, belâgat yoluna girmişlerin öncüleri”nin takip ettiği usul devam ettirilmesi gereken bir gelenektir. Mesela hanedan tarihi yazdığı için doğrudan hanedanı ilgilendirmeyen başka konulara girmenin gereksiz olduğu kanısındaydı. Esas gaye hanedanı ve padişahı methetmek, onları ölümsüzleştirmek olduğundan doğrudan bunlarla ilgili olmayan şeylerin anlatılmasını lüzumsuz görüyordu. John Walsh’ın da belirttiği gibi tarihini, hamisinin beklenti ve sınırlamaları içinde

¹¹⁸¹ Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 221.

¹¹⁸² Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 245–246.

¹¹⁸³ Birkaç örnek verilecek olursa Moton seferi sonrası Karaman’daki sahte Karamanlı şehzade hurucu olayına Mesih Paşanın gönderilmesi tarihi 1512’de tashih ettiği nüshasında 907, 1506 tarihli ilk nüshada ise 906 olarak verilir. Osmanlı donanmasının aynı olay örgüsü içinde bazı yerlerde 300 bazı yerlerde ise 600 gemiye sahip olduğunu yazar.

şekillendirdi. Sadece hanedana ait noktalara temas etti ve sosyal ve ekonomik meselelere neredeyse hiç değinmedi¹¹⁸⁴.

Buraya kadar yer alan tartışmalardan şunu çıkarabiliriz ki Bidlîsî, *Heşt Behişt*'i için dört farklı kaynak grubundan yararlandı. Birincisi her ne kadar Timurlu tarihçiliği geleneğine uyarak doğrudan belirtmese de dolaylı yoldan atıflarla işaret ettiği ve II. Bayezid dönemi öncesi için yegâne başvuru kaynağı olduğunu bildiğimiz tarihi kronikler, ikincisi özellikle Fatih ve II. Bayezid dönemleri için sıklıkla başvurduğu defterhaneye ait vakfiye, imaret-sefer masraf ve inamat defterleri, hazine, maden gelirleri ve ordu mevcudunu gösteren defterler gibi arşiv belgeleri gibi yazılı kaynaklar, üçüncü olarak bizzat görüşme fırsatı bulduğu sözlü kaynaklar ve son olarak da bizzat kendisinin müşahade ettiği ve yaşadığı 1504–1506 arası döneme ait vakalar.

Eserinin son cildini oluşturan II. Bayezid kısmı için ileride de bahsedeceğimiz gibi sözlü kaynaklardan yararlanmış olsa da Bidlîsî saraya intisabından on-onbeş yıl önce yazılmış olan Osmanlı kroniklerini görmüş ve bu kronikleri saray çevresinden dinlediği rivayet ve sözlü aktarımları doğrulamak maksadıyla elinin altında bulundurmıştu.

Bidlîsî eserini kaleme almaya başladığı zaman II. Bayezid dönemi için okuyacağı birkaç kronikten biri Âşıkpaşazâde'ye aitti. Âşıkpaşazâde kroniğini Bidlîsî'den yaklaşık olarak yirmi yıl önce tamamlamıştı. II. Bayezid dönemi için oldukça kısa tuttuğu kroniğini onun tahta cülus tarihi olarak gösterdiği 21 Rebiülevvel 886/20 Mayıs 1481'den itibaren başlatır ve Hadım Ali Paşa'nın Karaboğdan seferine (890) kadar getirir. Eserinin son kısmına ise Cem Sultan'ın ölüm tarihi olan 904/1498–99 yılına kadar bir takım ilaveler yapar. Bayezid'e babasının ölüm haberini Keklik Mustafa'nın verdiğinden bahseder. Cem Sultan'ı Karamanlıların tahrik ettiğini, Bursa'ya alıp getirdiklerini Bayezid'in iki bin civarında yeniçeri gönderdiğini anlatır. II. Bayezid'in sekiz-dokuz yıllık saltanatını özetle anlatan Âşıkpaşazâde, Cem Sultan'ın isyanı, yenilip Mısır'a kaçması (887), Bayezid'in Karaboğdan seferini (890), Çukurova'da Memlükler ile yapılan savaşlardan (890), Hadım Ali Paşa'nın Karaboğdan seferinden (890) bahseder.

¹¹⁸⁴ Walsh, "The Historiography of Ottoman-Safavid Relations in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", s. 198–199.

Eserinin sonunda Bayezid'in yaptırdığı imaretlerden de bahseder. Anlatılar oldukça kısa ve sade olup, hanedanı ilgilendiren olaylar dışında başka olaylara yer verilmez.

Her ne kadar II. Bayezid öncesi dönem için kullanmış ise de Bidlîsî'nin II. Bayezid dönemi için Âşıkpaşazâde tarihinden pek de yararlanmadığı görülmektedir. Zira hem anlatıları hem de içeriği Âşıkpaşazâde'nin anlatılarıyla ve burada verdiği rakamlarla birkaç tevafuk noktası haricinde pek uyuşmamaktadır. Âşıkpaşazâde, II. Bayezid'in tahta cûlus tarihini 21 Rebiülevvel 886/20 Mayıs 1481 olarak verirken Bidlîsî bu cûlusun 886 senesi Rebiülevvel ayının içinde (Nisan Mayıs 1481) gerçekleştiğini söyleyerek tam bir tarih vermez¹¹⁸⁵. Cem Sultan'ı Karaman hâkimlerinin tahrik ettiği ve yeniçerilerin Bursa'ya alınmama kaygıları noktasında her iki müellif de hemfikirdir. Bidlîsî Karaman hâkimlerine ek olarak Cem Sultan'ı kışkırtanlar listesine Âşıkpaşazâde'den farklı olarak “zalim Turgud Türkleri”ni de eklemektedir. Yine Fatih'in ölüm haberini saray çavuşlarından Keklik Mustafa'nın Bayezid'e ulaştırdığından sadece Âşıkpaşazâde ve Bidlîsî bahseder. Şu halde Bidlîsî bu bilgiyi ya doğrudan Âşıkpaşazâde'den ya da sözlü bir kaynaktan aktarmış olmalıydı. Her iki müellifin hemfikir oldukları konular oldukça sınırlıydı. Âşıkpaşazâde, Cem Sultan'a karşı Bursa'ya iki bin civarında askerin gönderildiğini söylerken Bidlîsî bu rakamı on bine çıkarmaktadır¹¹⁸⁶. Âşıkpaşazâde'deki zaman ve mekândan ve bazen de şahıslardan arî olan anlatım Bidlîsî'de daha ete kemiğe bürünmüş gibi durmaktadır. Mesela Âşıkpaşazâde Cem vakasını anlattığı kısımda spesifik mekân ve şahıs isimlerine yer vermezken ve bunun için zaman tayin etmezken Bidlîsî'nin anlatımı daha berrak ve zaman-mekân çerçevesine oturtulmuştur. Örneğin Ayas Paşa'nın *Kabluca* mevkii önünde nüzul ettiği Cem Sultan'ın ise bir iki gün sonra Bursa'ya girdiği, sekiz-on gün şehirde ikamet edip burada kendi adına hutbe okutup sikke bastırdığı, Cem sultanın adamlarından Yakup Bey'in Ayas Paşa ile anlaşıp, saf değiştirerek Bayezid tarafında yer aldığı, yenilgiden sonra kaçarken Cem Sultan'ın Ermeni Derbendi'nde Türkmen aşiretlerinin yağmasına maruz kaldığı, ikinci defa huruç ettiği zaman yenilgisi ardından önce Rodos şövalyelerine ardından papalığa sığındığı, Mustafa Paşa'nın Roma elçiliği,

¹¹⁸⁵ Âşıkpaşazâde: *Osmanoğulları Tarihi*, Haz. Kemal Yavuz-Yekta Saraç, İstanbul 2003, s. 546–547; İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 520a.

¹¹⁸⁶ Âşıkpaşazâde: *Osmanoğulları Tarihi*, s. 547; İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 524a.

sultanın Sofya Yaylağı'ndaki tayin ve tevcihleri gibi daha burada sayılamayacak birçok detay sadece Bidlîsî de yer alır¹¹⁸⁷. Bu bilgiler ışığında onun bu hadiselerle yakından tanıklık eden birisini sözlü kaynak olarak dinlediği kesindir. Diğer taraftan Bayezid-Cem mücadelesi *Heşt Behişt*'te sofistike bir kurguyla anlatılır. Bidlîsî, Bayezid ile Cem arasındaki savaşta Bayezid'i İskender'e Cem Sultan'ı ise Pers kralı Darius'a benzeterek, Dara'nın İskender karşısında yenilmesinin kaçınılmaz olduğunu belirtip Acem-Rum ikilemini tekrardan günceller.

II. Bayezid'in Boğdan seferi, Kili ve Akkirman'ın fetihleri, Âşıkpaşazâde'de Bidlîsî'nin anlatımıyla karşılaştırılmayacak derecede muhtasardır. Bidlîsî, Boğdan seferini anlatırken Kili ve Akkirman hisarlarının coğrafi durumunu, savaşa katılan asker sayılarını, hisarın kaç gün boyunca kuşatma altında tutulduğuyla ilgili dakik ve detaylı bilgi verir. Âşıkpaşazâde'de bu detaylar yer almadığı gibi sultanın bu seferinden sonra Hadım Ali Paşa'nın, Boğdan'a seferinden ve Memlüklerle yapılan mücadeleden de kısaca bahsedilir ve Âşıkpaşazâde tarihini 890/1485–86 tarihli bu olayla bitirir¹¹⁸⁸. Son olarak Âşıkpaşazâde Bidlîsî'nin detaylı olarak yer verdiği II. Bayezid'in imaretlerinden özetle bahseder.

Bidlîsî'nin nitelikli ve detaylı anlatımı onun başka bir kaynaktan yararlanmış olduğuna işaret etmektedir. Zira olayların geçtiği Aravad Derbendi, Ermeni Derbendi, Dikilitaş, İlmas Kalesi ve Enderos Çimeni gibi spesifik yer isimlerini vermesi, bahsedilen mekanlar arasındaki menzillerin mesafeleri ve dahası kişiler arasında geçen konuşmayı nakletmesi, aktarılan olaylarla ilgili verdiği birtakım net rakamlar onun Âşıkpaşazâde dışında başka detaylı ve sarih bir kaynaktan yararlandığına işaret eder. Kuşkusuz eserini Bidlîsî'den önce tamamlayan Âşıkpaşazâde bu hadiselerin detayını bilmiyor değildi. Bu anlatılan olayları birebir yaşamış, yaşandığı döneme şahitlik etmişti. Ancak eserinin birçok yerinde de belirttiği gibi uzun ve gereksiz gördüğünden özetlemeyi (*fakir ihtisar ittüm*) tercih etmiş, fazla detaya girmemişti. Âşıkpaşazâde, Bidlîsî'den yaklaşık yirmi yıl önce eserini tamamladığından Bidlîsî II. Bayezid dönemine kaynaklık olarak onun eserinden yararlanmaktan ziyade Âşıkpaşazâde'nin de kullandığı kaynaklara yani sözlü kaynaklara ulaşma şansına sahip olacaktı. Dolayısıyla her ne kadar görmüş ve

¹¹⁸⁷ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 524a-531a.

¹¹⁸⁸ Âşıkpaşazâde: *Osmanoğulları Tarihi*, s. 556–559.

okumuş olsa da Âşıkpaşazâde'nin muhtasar anlatımından yararlanmak yerine yakın bir dönemi kaleme aldığından tanıkların sözlü anlatılarına geniş yer verecekti. Zaten Bidlîsî'deki bu detaylı ve dakik anlatı, karşılıklı konuşmalar, kesin tarihler ve zaman-mekân detayları ve tanımlamaları onun kronikten ziyade sözlü bir kaynağa dayandığına işaret etmektedir.

Bidlîsî'nin görmüş olduğu bir diğer kaynak da Âşıkpaşazâde'den bir müddet sonra eserini kaleme alan Neşrî'nin *Cihannümâ* adlı tarihi idi. Neşrî de tıpkı Âşıkpaşazâde gibi eserini II. Bayezid'in ilk birkaç yıllık saltanatı ile bitirdi. Onun anlatıları ise hem ele aldığı periyod hem de içeriği açısından Âşıkpaşazâde'nin anlatılarının birebir aynısıydı. O da tıpkı Âşıkpaşazâde gibi tahta cülusla başlattığı tarihinin üçüncü tabakasını II. Bayezid'in Boğdan Seferi (1485) ile bitirir. Âşıkpaşazâde'den aldığı II. Bayezid'in yaptırdığı imaretler ve vezirlerin biyografileri ile ilgili kısımlara birkaç yeni ekleme yaparak eserinin sonuna kaydetmiştir. Anlatıları, cümleleri kelimesi kelimesine Âşıkpaşazâde'nin aynısıdır ve bu haliyle Âşıkpaşazâde Neşrî'nin en temel kaynaklarından biridir¹¹⁸⁹. Hanedanı ilgilendirmeyen hiçbir olayı doğrudan vermez. Bu anlamda Neşrî, Âşıkpaşazâde'nin anlatılarından daha fazlasına sahip değildir. Dolayısıyla Bidlîsî'ye kaynaklıkları konusunda bu iki eseri üslup ve içerik açısından aynı kategoride değerlendirebilmek mümkündür.

Bidlîsî'nin saraya intisabından birkaç yıl önce tamamlanmış ve dolayısıyla görmüş olabileceği bir diğer kaynak da Oruç Bey tarihiydi. Eser üslubu ve içeriği açısından Âşıkpaşazâde ve Neşrî tarihlerinden ayrılmaktadır. II. Bayezid'in tahta cülusundan 1502 yılına kadarki olaylara yer verilen eserde anlatılar Âşıkpaşazâde ve Neşrî tarihleri gibi kısa ve sadedir. Âşıkpaşazâde ve Neşrî tarihlerinin aksine hanedanı ilgilendiren olayların dışında İstanbul, Edirne ve Bursa gibi şehirlerde yaşanan depremler, veba salgınları, yangınlar ve güneş tutulması gibi doğal hadiseler ile bazı derviş hikâyeleri de aktarılmıştır¹¹⁹⁰. Oruç Bey tarihi II. Bayezid dönemi için Bidlîsî'nin eserine kaynaklık etmemiş gibi gözükmektedir. Zira anlatılar oldukça kısa, verilen tarihler de Bidlîsî'nin verdiği tarihlerle uyuşmamaktadır. Bidlîsî de tıpkı

¹¹⁸⁹ V.L. Ménage, *Neshri's History of the Ottomans: The Sources and Development of the Text*, New York-Toronto 1964, s. 6–9.

¹¹⁹⁰ *Oruç Bey Tarihi*, Haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2007.

Oruç Bey gibi bazı doğal felaketlere yer vermişse de her iki müellifin verdikleri tarih ve rakamlar birbiriyle uyuşmaz. Mesela İstanbul'daki Kilise yangını Oruç Bey 894/1488–89, Bidlîsî ise 895/1489–90 tarihi olarak göstermektedir. II. Bayezid'in tahta cülus tarihleri de her iki müellif tarafından farklı farklı verilmiştir. Diğer taraftan Oruç Bey'in aktardığı İstanbul, Edirne, Bursa yangınları hiçbir şekilde Bidlîsî'de bahsedilmez. Bunun yanında Oruç Bey tarihinde geçen Yakup Paşa'nın Yayça Hisarı kuşatması esnasında yaşanan birkaç hadisenin aynı şekilde *Heşt Behişt*'te de geçmesi Bidlîsî'nin Oruç Bey'i kaynak olarak kullandığı anlamına gelmemelidir¹¹⁹¹. Oruç Bey bu hadiseleri ona tanıklık eden birisinden dinlediğini belirttiği gibi Bidlîsî de bu anlatısına açık olarak sözlü bir kaynağa dayandırmıştı. Her iki müellif de aynı rivayeti ravilerden nakletmişlerdi.

Buraya kadar bahsedilen üç kronik de Bidlîsî'nin saraya intisabından önce tamamlanmıştı. Ancak hem II. Bayezid'in “Âl-i Osman hanedanı için kapsamlı ve yeterli görmediği¹¹⁹²” hem de Bidlîsî'nin “Rum memleketinde fazîlet ve istîdadla adlandırılan ve ilim, irşad erbâbına benzeyen bir gürûh o cennet-mekân padişahlardan sınırsız ihsan menfaatleri almalarına rağmen doğru dürüst bir eser vücuda getirmemişlerdi. ...Rum mülkünün fâzılları ve o ülkenin fasih konuşanları Türk diliyle hulâsa şeklinde telif ettikleri ancak sözün tatlılığı ve mânânın şirinliği ve fasihliğinin olmadığı efsaneleri, gazi şahların fütuhât haberlerini doğruluktan yoksun bir şekilde rivâyet etmişlerdir¹¹⁹³” sözleriyle beğenmeyip eleştirdiği metinlerdi. Bidlîsî bu kroniklerin kısa ve üslubunun kötü olmasının yanında anlatılarının pek de güvenilir olmadığını, doğruluktan uzak olduklarını söylüyordu.

Bidlîsî'nin dil ve üslup yönünden sade ve basit olarak gördüğü için beğenmeyip eleştirdiği bu eserlerin dışında II. Bayezid'in ilk saltanat yıllarında Farsça ve Türkçe olarak tamamlanmış ve yukarıda bahsedilen eserlerin üslup ve tarzının tamamen dışında başka bir kategoride değerlendirilecek olan birkaç eser daha vardı. Osmanlı hanedan tarihi için oluşturduğu İranî emperyal diskur ve yarattığı imajın bir prototipi olan bu eserlerden hiç bahsetmemesi ve bunları da eleştirdiği diğer eserlerle aynı kategoride görmesi hiç kuşkusuz kendi yazacağı eserin

¹¹⁹¹ **Oruç Bey Tarihi**, s. 156, 158; İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye 3209, vr. 551a.

¹¹⁹² İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 632b.

¹¹⁹³ Genç, **Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi**, s. 30–31, 41.

yegâneliğini vurgulamak, hamisi II. Bayezid'in emperyal azametinin bir yansıması olarak göstermek şeklinde okunmalıdır. Bidlîsî gibi münşilik geleneğinden gelen Tursun Bey, Türkçe kaleme aldığı *Târîh-i Ebü'l-feth* adlı eserini Bidlîsî'den yaklaşık yirmi yıl önce (1488) yukarıda saydığımız üç eserle hemen hemen aynı zamanlarda tamamlanmıştı¹¹⁹⁴. Tursun Bey'in tarihi 15. yüzyılda Osmanlı tarih yazıcılığındaki tarz ve üslup dönüşümünü temsil eden bir örnek olması açısından önemlidir. Eser üslup itibarıyla Bidlîsî'nin, üslubunu eleştirdiği eserler kategorisinin dışında duruyordu ve kullanılan yüksek edebî inşa dili, Bayezid'in erken dönemlerinde kaleme alınan kroniklerin Bidlîsî'nin iddiasının aksine sade ve kuru bir anlatıma sahip olmadığının en önemli kanıtı idi¹¹⁹⁵. Tursun Bey'in kâtiplik geleneğinden gelmesi, edebî inşa dilini kullanmasında hiç kuşkusuz doğrudan etkiliydi. Timurlu tarih yazıcılığı pratiğinin bir çeşit erken bir denemesi olan eser Arapça ve Farsça terkiplerle dolu, belagatli, geniş tasvirlerle yer veren, edebi sanatlarla süslü bir üsluba sahipti ve müellifi, hünerini göstermek amacıyla metni çeşitli tasvirlerle, bitkiler, hayvanlar, gezegenler ve burçlar gibi İran edebi tarihçiliğine özgü metaforlarla ve mitolojik hikâye ve kişiliklerle süsledi¹¹⁹⁶. Tursun Bey, selefleri tarzında bir tarih yazmaktan ziyade Timur gibi bir dünya fatihi imajına denk olabilecek bir Fatih imgesi yaratma çabası içerisine girdi. Bu maksatla sade Türkçe ile konuşma tarzında kaleme alınan eserlerin üslubunu terk ederek Timur'un fetihlerinin anlatıldığı methiye türünde verilen belagatlı tarihleri model aldı¹¹⁹⁷. Tursun Bey eserinde Şerefeddin Yezdî ve onun Timur'a yazdığı övgülerden açıkça bahsederek, onu model aldığını hissettirir. Fatih için bir cihan imparatoru imajı çizerken bu imajın ilk örneğinin yaratıcısı Yezdî'nin, Timur imajını geçtiğini, hatta Yezdî'nin aşırı abartıya düştüğünü dile getirerek eserinin bir bakıma üstünlüğü tartışmasına girmiştir. Ona göre Fatih, yaptığı fetihlerle öyle bir cihan imparatoru imajı çizmişti ki bu konuda

¹¹⁹⁴ Tursun Bey'in kısa biyografisi için bkz. Halil İncalcık, "Tursun Bey, Historian of the Mehmed the Conqueror's Time", *The Middle east and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on economy and Society*, Bloomington 1993, s. 417-431.

¹¹⁹⁵ Halil İncalcık, "Tursun Bey, Historian of the Mehmed the Conqueror's Time", s. 427.

¹¹⁹⁶ Tursun Bey, *Fetih Babası Fatih'in Tarihi (Târîh-i Ebü'l-feth)* haz. Mertol Tulum, İstanbul 2013, s. 5-6.

¹¹⁹⁷ Imber, "İlk Dönem Osmanlı Tarihinin Kaynakları", s. 44.

zamanın en büyük hükümdarı addedilen Timur'dan daha büyük olduğunu göstermiş ve Timur'un Hindistan'daki fetihlerinden daha fazlasını elde etmişti¹¹⁹⁸.

Bunun yanında düzyazıda Fatih ve II. Bayezid dönemi müellifleri arasından Tursun Bey'in, Bidlîsî'nin tarzına çok yakın bir tarz ve üsluba sahip olduğu söylemek yerinde olur. Her ikisi de ortak bir damar olan Timurlu tarihçiliğinden somut olarak da Yezdî'nin üslubundan beslenmiş, model aldıkları bu tarihten övgüyle bahsetmiş ve onu bir adım geride bırakmış olduklarını iddia etmişlerdi. Tursun Bey, II. Bayezid'in kişiliğini anlattığı kısımda adalet, şecaat, cömertlik vs. ahlakî yönlerini başta Nasırüddin Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*'si olmak üzere siyasetname veya nasihatname kitaplarından aldığı çeşitli nasihatvari hikâyelerle süslemiştir. Tıpkı Bidlîsî gibi olaylara ahlakî bir girişle başlar ve ardından bu girişe uygun olduğunu söylediği hikâyeyi “Bu girişi yapmaktan maksat şudur” ya da “bu girişin doğru delili şudur” şeklindeki bir ifadeyle aktarır.

Her iki müellif üslup, belagat ve dil yönünden karşılaştırıldığında birinin Türkçe diğerinin Farsça olmasına rağmen birbirlerine çok yakın bir tona sahip oldukları görülecektir. Tursun Bey, Bidlîsî'den yaklaşık yirmi yıl önce eserini hiçbir şekilde himaye görmeden tamamladı. Bu durum II. Bayezid'in Timurlu tarihlerine benzer bir tarih yazdırma eğiliminin dışında o dönemin himaye edilmeyen müellifleri arasında da bu eğilimin yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladığını kanıtlar niteliktedir. Bu eğilimi, bu tarz eser veren müelliflerin münşilik geleneğinden gelmeleri dolayısıyla yüksek bir edebî inşa dili kullanmalarıyla açıklamak yerinde olur.

Her iki müellifin üslup benzerliğinin en dikkat çekici yönü tanımlamalarda kullandıkları anlamı tamamen gizleyen, tasvirici ve kapalı dildir. Tursun Bey'in gün doğumu için yaptığı “sabahın Rumlu askerinin göğün on iki burçlu kalesini akşamın zenci beyinin elinden almak için yaptığı savaş”, baharın gelişi için “gelincik ve beyaz zambak zeberced renkli, yani yeşil sancaklar üzerinde yakut renkli yani kırmızı perçemlerini salındırdığı ve kış birliklerine gece baskını verip düşman kanından yeryüzünü lale bahçesine döndürdüğü” veya “bahar vilayeti valisinin çavuşları kış askerlerini kovalama konusunda diriliş mülkü yani ilkbahar hükmünün buyrultularını ulaştırıp Mart askerlerini hareketlendirdiği vakit” şeklindeki birçok tanımlaması

¹¹⁹⁸ Tursun Bey, *Fetih Babası Fatih'in Tarihi (Târîh-i Ebü'l-feth)* s. 154–156.

Bidlîsî'nin bu konudaki benzetme kalıplarına çok benzer¹¹⁹⁹. Bunların dışında abartı için kullandıkları metaforlar dahi oldukça benzerdir. Örneğin Tursun Bey, havanın sıcaklığı için kullandığı “sıcaklık o derece idi ki gazilerin üzerindeki zırhlar üzerinde kebab pişmesi mümkündü” ifadeleri Bidlîsî'nin “öyle sıcaktı ki yengeç burcu göğün dalgalı denizine dalmasına rağmen güneşin sıcaklığından feleğin tavaında kebab olmuştu” tanımlamasını hatırlatmaktadır¹²⁰⁰. Yine Tursun Bey'in ölüm için kullandığı “hayatlarının kuşları alışmış oldukları yuvalarını ürkerek terk etti, yerlerini yokluk baykuşu tuttu” güneşin kuzeyyarım küreye dönmesi için “gezegenlerin hüsrevi koç burcu burçlarından baharın çiçekleri ordusunu seyretmeye yöneldiği demde” ifadeleri Bidlîsî'nin üslubunun karakteristik taraflarını yansıtmaları bakımından önemlidir¹²⁰¹. Bu durum, Bidlîsî'nin tarz olarak sadece Tursun Bey'den etkilendiği anlamına gelmemelidir. Her iki müellifin de ortak bir damardan yani Timurlu tarihçiliğinden beslendiğine işaret eder. Tursun Bey'in kroniği her ne kadar II. Bayezid'in ilk saltanat yıllarını ihtiva etse de oldukça kısaydı ve Bidlîsî'nin bu eserden yararlanıp yararlanmadığını söylemek oldukça zordur¹²⁰². Buna rağmen aralarındaki benzerlik ve etkileşim tarz ve üslup eksenlidir.

Bu ikinci kategoride yer alan ve üzerinde durulması gereken bir diğer önemli eser de *Heşt Behişt*'ten yaklaşık yirmi yıl önce 1486 yılında İranlı Melik Ümmî tarafından kaleme alınıp II. Bayezid'e takdim edilen *Şâhnâme az goftar-i Melik Ümmî* adlı şahname tarzında sadece Bayezid'in saltanat yıllarına hasredilen Farsça bir tarihi¹²⁰³. Melik Ümmî'nin eserinin hatime kısmında “senin adına bir şâhnâme kaleme aldım bana her ne dediysen [bu eserde] onu söyledim” ifadeleri eserin tarz ve üslubunun bizzat Bayezid tarafından belirlediğini ortaya çıkarır¹²⁰⁴. Bu örnek ve daha sonra Bidlîsî'nin yazacağı tarihin de tarz ve üslubunu belirlemesi II. Bayezid'in, babasının imparatorluğun prestijine uygun emperyal tarihler yazdırma

¹¹⁹⁹ Tursun Bey, *Fetih Babası Fatih'in Tarihi* (Târîh-i Ebü'l-feth) s. 65, 139,228.

¹²⁰⁰ Tursun Bey, *Fetih Babası Fatih'in Tarihi* (Târîh-i Ebü'l-feth) s. 141; İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 574b.

¹²⁰¹ Tursun Bey, *Fetih Babası Fatih'in Tarihi* (Târîh-i Ebü'l-feth) s. 203–216.

¹²⁰² İncalcık, “*The Rise of Ottoman Historiography*”, s. 167.

¹²⁰³ Eserde yer alan son tarih 1484 yılında gerçekleşen Kili ve Akkirman fetihleri olduğundan eserin bu tarihten bir müddet sonra yazıldığı düşünülmektedir. Melik Ümmî, *Şâhnâme az goftar-i Melik Ümmî*, TSMK, Hazine, nr. 1123; Yıldız, “Ottoman historical writing in Persian, 1400–1600”, s. 457.

¹²⁰⁴ Melik Ümmî, *Şâhnâme az goftar-i Melik Ümmî*, vr. 98a.

çabası izinden giderek uzun zamandır İranî emperyal nosyonun Osmanlı konteksine oturtulduğu bir tarih yazdırma tutkusuna sahip olduğunu gösterir. II. Bayezid zamanında kaleme alınan diğer kroniklerle hemen hemen aynı tarihlerde tamamlanan bu eser padişahın himayesi altında onun isteği doğrultusunda yazılmıştı. Bidlîsî, her ne kadar II. Bayezid'in klasik Türkçe tarihlerin dışında İranî bir tarih yazdırma merakı ve hevesinin olduğunu ve şimdiye kadar gerçekleştirememiş olduğunu söylese de Melik Ümmî'ye yazdırdığı bu eser Bidlîsî'den önce Osmanlı sarayında hala prestijli bir konumda olan Farsça kullanılarak Perso-İslamik emperyal geleneği temsil eden bir tarih yazdırma teşebbüsünde bulunulmuş olduğunu ortaya çıkarır niteliktedir. Ancak Melik Ümmî'nin bu eseri şahname olması dolayısıyla tarz olarak Timurlu tarihlerini andıran *Heşt Behişt*'ten çok farklıydı. Dolayısıyla Bidlîsî padişahın bu isteği şimdiye kadar gerçekleştirememiş olduğunu söylerken oldukça haklıydı. Bidlîsî'nin hem bu eserden hem de Tursun Bey'in eserinden bahsetmemesi, birinin şahname tarzında, diğerinin ise Timurlu tarihleri tarzında olmasına rağmen Türkçe ve sadece Fatih'in saltanat yıllarına hasredilmiş olmasıyla ilgililiydi.

Şâhnâme az goftar-i Melik Ümmî Fatih'in son saltanat yılları ile II. Bayezid'in ilk saltanat yıllarına hasredilmiştir. Eserin girişini Bayezid'in erken dönemlerinde kaleme alınan kronik sahiplerinin yaptığı gibi Fatih'in müsadere ederek timar olarak dağıttığı vakıf ve mülkler meselesine ayırmıştır. Bu müsadereyi “zulm ve bid‘at” olarak değerlendiren Melik Ümmî neticede mülkün harap olduğunu, beraberinde ordunun da perişan olduğunu yazar¹²⁰⁵. Tıpkı Âşıkpaşazâde gibi o da bu olayda Rum Mehmed Paşa'nın sorumluluğu olduğunu söyleyerek Fatih'in bütün mülkün idaresini ona teslim ettiğini ve bu işte hiçbir rolü olmadığını belirtir¹²⁰⁶. Bayezid'in erken dönemlerinde kaleme alınan kroniklerin birçoğunda bu olaydan bahsedilmesi ve sorumluluğun sadece Mehmed Paşa'ya yüklenmesi, Bayezid'in, Fatih'i aklama çabası noktasında bu yönlü metinler kaleme aldırılmış olduğunu düşündürülebilir.

Müellif, eserinin büyük bir kısmını tahta cülusunun ardından Bayezid'in Cem ile olan mücadelesine, nasihat heyetlerinin gidiş gelişine, Cem'in Mekke'ye

¹²⁰⁵ Melik Ümmî, *Şâhnâme az goftar-i Melik Ümmî*, vr. 21a, 24a.

¹²⁰⁶ Müellif, Mehmed Paşa'dan yalancı vezir, casus ve gizli şeytan şeklinde bahsederek “kendisi gibi birkaç hilekârın çıkardığı hileler yüzünden memleketin harap” olduğunu yazar. Bkz. Melik Ümmî, *Şâhnâme az goftar-i Melik Ümmî*, vr. 25b.

gidişi ve dönüşünün ardından tekrar ağabeyine karşı mücadeleye girişmesine ve taraflar arasındaki savaflara ayırmıştır. Eserin diğer kısmında ise, Karaboğdan Seferi kapsamında Kili ve Akkirman'ın fetihlerine, Sinan Paşa'nın Semendire ve Ali Paşa'nın Karaboğdan seferleri ile Osmanlı-Memlûk savaflarının ilk evresine yer verilir. Eser, Karaboğdan Seferini tebrik için 1484 baharında Tebriz, Kahire ve Şirvan'dan gelen elçiliklerin karşılanması hadisesinin anlatılması ile sona erer. Kendisini Bayezid'in methine hasrettiğini belirten müellif, sultan dışında hoşnut etmek istediği çevrelerden şehzadelerini ve büyük vezirlerini de övmüştür.

Melik Ümmî'nin şahnamesi II. Bayezid'i, Perso-İslamik emperyal tarih yazımı çerçevesinde İran şahı "Hüsrev" olarak resmeder ve çoğu yerde ondan Hüsrev şeklinde bahseder. II. Bayezid'e verdiği Ebu'n-nasr Hüdâvendigâr, Ebu'n-nasr Şah-ı Cihân, Şâh-ı şîr-dil, Rüstem-i saf-şiken, Şâh-ı kisra-nişân, Ebu'n-nasr Şâh-ı Feridûn-haşm gibi ünvanların yanında Cem için kullandığı Cem-i Sâî ünvanı ve Bayezid'in tahta cûlusunu anlattığı yerde onun için kullandığı "Hüsrev hilafet tahtına oturunca Rum'un yüzü İskender'in aynası gibi parladı. Sancağıyla Şam'ın kâküllerini taradı. Mısır'ın yanaklarını süsledi. Acem mülkünü öyle süsledi ki Isfahan onun göz sürmesi Şîrâz ise beni oldu¹²⁰⁷." şeklindeki ifadeleri Bayezid'i bir İran şahı olarak resmetmenin yanında onun için emperyal bir egemenlik sahası çizmeye çalıştığını da ortaya koyar niteliktedir. Müellif hamisi Bayezid'i, tıpkı Bidlîsî'nin daha sonra tekrarlayacağı gibi adeta buraların fethine teşvik etmiş, Akkoyunluların ve Memlûklerin meşruiyetinin olmadığını ileri sürerek sınırlarını çizdiği bu geniş coğrafyada İslamın yegâne meşru temsilcisi olarak takdim etmiştir. Başta *Heşt Behişt* olmak üzere Osmanlı patronajı altında kaleme alınmış tüm diğer İranlı şahname ve kronik yazarlarının eserleri gibi bu eser de oluşturduğu politik hâkimiyet sahasında haminin emperyal siyasetine yön veren bir misyona sahiptir. Melik Ümmî, Bayezid'i İslam öncesi İranî emperyal sembollerin yanında kanun yapıcı, gaza, cihad ve gazi gibi İslamî referanslara sahip bir hükümdar olarak tasvir ederek onu tam bir Perso-İslamik konsepte oturttu¹²⁰⁸. Burada dikkat çeken şey Melik Ümmî'nin, Fatih'e verdiği "Ebü'l-feth Sultan Mehmed" ünvanını Tursun Bey'den iki yıl, gazilik yönünü

¹²⁰⁷ Melik Ümmî, *Şâhnâme az goftar-i Melik Ümmî*, vr. 28b-29a.

¹²⁰⁸ "Mülk Şah Bayezid'in kanunlarıyla mamur oldu." Bkz. Melik Ümmî, *Şâhnâme az goftar-i Melik Ümmî*, vr. 45b.

vurgulamak için II. Bayezid'e verdiği Ebu'n-nasr ünvanını ise Bidlîsî'den yaklaşık yirmi yıl önce tamamladığı eserinde formüle etmiş olmasıydı. Tursun Bey'in iki yıl sonra Fatih'ten Ebü'l-feth, Bidlîsî'nin ise Bayezid'ten Ebu'n-nasr ünvanıyla bahsettiğini göz önüne alacak olursak Melik Ümmî'nin formüle ettiği bu ünvanların daha sonra kullanıldığını göstermesi açısından önemlidir. Adlarına kaleme aldığı kasidelerde Şehzade Ahmed'e "Şehzade-i âlemiyân Ebu'l-mekârim Sultan Ahmed Çelebi", Şehzade Şehinşâh'a "Şehzade-i âlem-penâh Ebu'l-fevâris Şehinşâh, Şehzade Korkut'a "Şehzade-i saltanat-penâh Ebu'n-nasr Korkut Çelebi ve Şehzade Mahmud'a "Şehzade-i cihân-penâh Ebü'l-feth Mahmud Çelebi" ünvanlarıyla hitap etmiştir¹²⁰⁹. Bidlîsî gibi Melik Ümmî de Şehzade Ahmed'e verdiği sultan ünvanı ile onun 1486 gibi erken bir tarihte veliaht olarak atandığına vurgu yaparken bu şehzadeler arasında Selim'den hiç bahsetmemesi, genç şehzadenin o tarihlerde diğer dört kardeşinden daha fazla parlak olmadığına işaret edebilir.

II. Bayezid için kaleme alınan ve hazineye saklanan bu eserin Bidlîsî tarafından görülmüş ve okunmuş olduğunu varsaysak bile bu onu kullandığı anlamına gelmemelidir. Zira Melik Ümmî eserini şehname tarzında kaleme alıp tarihsel ayrıntıya fazla girmedeği için kaynak olarak kullanılma imkânı sunmaz. Her iki eser de içerik ve tür itibarıyla birbirinden farklı olmakla beraber aralarındaki tek benzerlik her iki metnin de Bayezid'in emperyal siyasetinde yön vermeye çalışan, çizdiği politik hâkimiyet sahasında meşruiyet tartışmalarına giren bir misyona sahip olmasıdır.

Bidlîsî'nin, hamisinin emperyal siyasetine vakfettiği politik bir vecheye sahip olan metin kurgusu onun bu çerçevede sadece Melik Ümmî'den değil kendisinden önce Fatih ve II. Bayezid'in himayesi altında bulunmuş olan İranlı şair ve şahname yazarlarının hanedan için kaleme aldıkları eserlerden etkilendiğini gösterir. Bahsedilen bu metinlerin incelenmesi Bidlîsî'nin hanedan için kurguladığı emperyal imajın kökenlerini tespit etmek açısından zaruridir. İslam öncesi İranî emperyal diskuru ve Perso-İslamik sultan imajı Bidlîsî'nin Osmanlı padişahları için kurguladığı bir formülasyon, Osmanlı tarih yazımına kattığı bir yenilik değildi. Melik Ümmî'nin dışında kendisinden önce İran'dan gelerek Osmanlı patronajı

¹²⁰⁹ Melik Ümmî, *Şâhnâme az goftar-i Melik Ümmî*, vr. 61a-63a.

altında kalan Kâşîfî, Mualî ve Kabulî gibi meddah ve *şahname*nevisler zaten bu Perso-İslamik diskuru Osmanlı konseptinde denemişlerdi. Örneğin *Hünkâr-nâme* adlı eserini 1474 yılında Fatih'e takdim eden Mualî, hamisi Fatih'i İslam öncesi Pers krallarıyla karşılaştırdı ve ona Darius ünvanını verdi¹²¹⁰. Yezdli Kabulî, Amasya'da Şehzade Bayezid'in himayesi altında iken onun adına kaleme aldığı methiyeleriyle daha geniş kapsamlı bir Osmanlı padişahı imajını, hanedanın diğer hanedanlara üstünlüğü tablosunu karşımıza çıkarır. Kabulî *şahname* tarzındaki bu methiyelerinde “yedi iklimde kösü çalınan şehinşahı” *Şahnâme*'de geçen Rüstem, Tehemten gibi mitolojik şahsiyetlere ve Cemşid, Nuşrevân, Kâvus, Darab, Behram, Feridun, Keyumers gibi efsanevî İran şahlarına benzetip İslam öncesi İranî emperyal referanslarla tasvir ederken diğer taraftan da bir adım daha ileri giderek “beni gulamın farzet ey şah-ı Haydar-dil, zira Selman da Ali'nin gulamı idi. ...Haydar'ın [Hz. Ali] kılıcını ve sancağını taşıyan zamane Mehdî'si, ...gaza kılıcını omzunda taşıyan gazi şehinşah ve... Allah'ın gölgesisin” gibi ifadelerle bu İranî imajına Şii/İslamî imgeler ekleyerek onun hükümdarlık algısını çok geniş bir emperyal konsepte uydurdu¹²¹¹. Amasya'da bulunması dolayısıyla genç şehzadeye *şah-ı hâverân*, *hüsrev-i hâver* *hüsrev-i şark* şeklinde hitap ediyor, “*Hind* ve *Hâver* şahları senin haraçgüzarın, binlerce kayser, hakan, arslan ve hülagü senin gulamın, maşrıktan mağribe her yer senin fermanın altında olsun. Şöhretin Irak ve Horasan'a yayılmıştır, şimdi Rum'un sultanısın, Allahın yardımıyla Tebriz, Horasan ve Isfahan'ın da şahı olacaksın¹²¹²,” satırlarıyla şimdiden genç şehzadenin emperyal politikalarına yön verip, çizdiği politik hâkimiyet sahasının meşru temsilcisi olduğunu göstermeye çalışıyordu.

Özetlenecek olursa ilk kategoride değerlendirdiğimiz Âşıkpaşazâde, Neşrî ve Oruç tarihleri Bidlîsî'ye göre II. Bayezid dönemi için oldukça hulasa bir anlatıma ve imparatorluk prestijine uygun olmadığının düşünülmesine yol açacak kadar sade bir dil ve üsluba sahipti. Dolayısıyla onun bu kronikleri görmüş ve okumuş olduğunu düşünsek bile II. Bayezid dönemi için, anlatılarını güvenilir bulmadığını iddia ettiği bu kroniklerden kapsamlı bir şekilde istifade etmediği açıktır. Onun bu tarzda

¹²¹⁰ Mualî, *Hünkâr-nâme*, TSMK, nr. 1417; Yıldız, “Ottoman historical writing in Persian, 1400–1600”, s. 450–455.

¹²¹¹ Ertaylan, *Külliyât-ı Divân-ı Kabulî (tıpkıbasım)*, s. 31, 114, 154, 161, 164.

¹²¹² Ertaylan, *Külliyât-ı Divân-ı Kabulî (tıpkıbasım)*, s. 32, 109, 112, 149, 152, 179.

verilmiş olan eserleri abartılı bir şekilde eleştirmesi kendi hünerini biricikleştirmesi amacına matuf olduğu düşünülebilir. Oysaki düz yazıda Tursun Bey, manzum olarak da Kâşifî, Muallî, Kabulî ve Melik Ümmî gibi ikinci kategoride değerlendirdiğimiz müellif ve *meddah*lar Timurlu tarih yazıcılığı ve şahname tarzı edebi tarihçilik pratiklerini daha önce denemiş, bunu Osmanlı tarih yazıcılığı kontekstine ilk uyarlayanlar olmuşlardı. Fatih'in ve Bayezid'in patronajı altında İranlı meddah ve *şahname*nevisler tarafından üretilen ve hazinede saklanan bu metinleri Bidlîsî eserini yazım aşamasında görmüş, okumuş ve kendi kurgusunun bir prototipi niteliği taşıyan bu metinlerden istifade etmiş olmalıydı. Bu anlamda Bidlîsî İranî emperyal tarih yazım geleneğini Osmanlı tarih yazıcılığıyla bütünleştiren ilk kişi olmamakla beraber seleflerinin izinden giderek bu tarzın zirveye taşıyıcısı olacaktı.

Burada üzerinde durulması gereken bir başka kaynak külliyatı da Bayezid'in ilk dönemlerine ait gazavatname literatürüdür. Onun Mora'daki fetihlerini anlatan birden fazla gazavatnamenin var olduğu bilinmektedir. Safayî'nin, İnebahtı ve Moton ile Mehmed Münşî'nin Mora gazavatnameleri, Firdevsî'nin Midilli'nin fethini anlatan *Kutbnâme*'si, yine Safayî'nin Kemal Reis'in gazalarını, Sabayî'nin ise Davud Paşa'nın Bosna gazalarını anlatan gazavatnamesi ve Prizrenli Sûzî Çelebi'nin Mihailoğlu Ali Bey'in gazalarını tasvir eden gazavatnamesi bunların başında gelir¹²¹³. Manzum olarak yazılan bu eserler sadece bir olay üzerine odaklandığı için detaylı gibi görünse de belagat unsurları tarihi anlatıyı gölgede bırakır. Bidlîsî, çeşitli akıncı beyleri ya da vezirlerin fetihlerini kaleme alırken yoğun olarak sözlü kaynaklara dayansa da bu fetihleri konu alan gazavatnameleri de görmüş olmalıdır.

3. 10. Hanedanın İhtişam ve Azamet Göstergesine Delil Olarak Tarihi Vesikalar: Bidlîsî'nin Kullandığı Defterhane Kayıtları

Bidlîsî, bir geç-Timurlu tarihçisi olarak selefleri olan Cüveynî, Yezdî ve Ruzbihan gibi doğrudan sarayın içinden; bir münşi sınıfından geliyordu ve tıpkı onlar gibi saraya ait arşiv kayıtlarının önemini ve onların ihtişam ve azamete kaynaklık edecek şekilde kullanılması gerektiğinin farkındaydı. Tarihleri, Bidlîsî'ye her

¹²¹³ Agâh Sırrı Levend, *Gazavât-Nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-Nâmesi*, Ankara 1956, s. 20–22.

anlamda model olan Cüveynî, Yezdî ve Ruzbihan sarayda bulunmalarından dolayı eserlerini yazarken yettiği ölçüde arşiv belgelerinden münşilere ait yazışma kayıtlarından yararlanmışlardı. Münşilik geleneğinden geldiği için bu arşiv kayıtlarının varlığı ve öneminden haberdar olan Bidlîsî'nin, II. Bayezid'in sarayında bulunması ona saraya ait çeşitli arşiv kaynaklarını kullanma fırsatı vermişti.

Gerek II. Bayezid gerekse selefleri döneminde kaleme alınan kronikler defterhaneye ait kayıtlardan yararlanma pratiğinden oldukça yoksundu. *Heşt Behişt*'ten önce yazılmış Osmanlı kroniklerinde bu tür kayıtların kullanıldığına dair en ufak bir ipucu dahi bulunmaz. Defterhaneye ait kaynakların yavaş yavaş zenginleşmeye başladığı II. Bayezid döneminde bile Âşıkpaşazâde, Neşrî ve Oruç Bey gibi kronik sahipleri bu tür kayıtlara eserlerinde yer vermezler. Bunun en önemli sebeplerinden birisi kaleme alınan kroniklerin birçoğunun müstakilen yazılması yani herhangi bir patronaj altında üretilmemiş olması dolayısıyla da bu tür kayıtlara ulaşamaması olmalıdır. Diğer taraftan bu kronikler tarz ve üslup açısından oldukça sade, muhtasar ve kendilerine has bir tarza sahip olduklarından müelliflerinin bu tür arşiv kayıtlarını kullanmayı göz ardı etmiş olmalarına sebep olmuş olabilir.

Bidlîsî'nin her şeyden önce bir münşi olarak bu tür kayıtların önemini biliyor olması ve bir patronaj altında eserini kaleme almış olması, her hangi bir patronaj altına yazmayan ve sarayın dışından olaylara bakan kronik yazarlarına göre daha avantajlı bir konumda olmasını sağlamıştı. Şüphesiz bu kayıtlara dikkat çekilmesi ve kullanılmasında münşilik geleneğinden gelmenin önemli bir etkisi vardı. Bunun yanında saray içinde olma ve bunlara ulaşabilme şansına sahip olma bir diğer önemli etkendi. Örneğin Bidlîsî'nin Akkoyulu sarayından mevkidaşı olan Ruzbihan aynı zamanda bir münşi olarak, kaleme aldığı tarihinde saraya ait birçok yazışmaya yer vermişti. Bidlîsî de hem Ruzbihan'ı hem de onun da selefleri olan Cüveynî ve Yezdî'nin geleneğini takip ederek eserini kaleme alırken kroniklerin yanında bu tür arşiv kayıtlarından da yararlandı. Defterhaneye ait kayıtların kullanılması şüphesiz Osmanlı tarih yazıcılığında bir ilki teşkil ediyordu. Kullanılan bu kayıtlar genellikle padişah gelirleri, ordu mevcudu, çeşitli resmi yazışmalar ve raporlar, fetihnameler, mektuplar, sefer masrafı, hazine ve maden gelirlerini gösteren defterler, inamat defterleri, padişahlar ve vezirlerin imaret masrafları, tersane masraf defterleri, çeşitli hayır kurumlarına ait vakfiyeler ve bunların gelir ve giderlerini

gösteren kayıtlardan ve bürokratik yapılanma için kullanılan Osmanlı kanunlarından ibaretti.

Bidlîsî, bu tür kayıtlara en erken Fatih dönemi için başvurmuştu. Kitabının yedinci cildinde yani Fatih dönemini anlattığı kısımda onun azametini ve kudretini sergilemek Timur'unki kadar bir imaj yaratmak adına onun ordu mevcudu ile ilgili bazı kayıtlara yer verdi. Ordu sayısı üzerinden tartışmasız üstünlük tablosu çizmek maksadıyla birtakım rakamlara başvurdu: Yeniçerilerin on iki bin, azapların otuz bin, Rumeli akıncılarının kırk, yayaların on-yirmi bin civarında oldukları bilgisini, kullandıkları ateşli silahları ve askeri sistem içindeki hiyerarşilerini ordu mevcudunu gösteren bazı defterlerden almış olmalıydı¹²¹⁴. Örneğin Otlukbeli Savaşı'na katılan birliklerin sayısının yüz bin civarında olduğunu, bu askerlerin adlarının kâtip ve muhasiplerin kayıtlarında tek tek yazıldığını kendisinin de oradan görüp aktardığını söyler¹²¹⁵. Ordu ile ilgili olarak ulaşabildiği tüm rakamları yer yer kullanarak bunlar üzerinden güçlü padişah profili çizmeye gayret gösterdi. Bütün seferlerinde Bayezid'in yüz binden fazla askere sahip olduğunu belirtmesi onun ordu mevcuduna ait kayıtlardan yararlandığına işaret eder¹²¹⁶.

Hazine gelirlerinin fazlalığı da padişahın ihtişamının ve muasırlarına olan üstünlüğünün göstergesi sayılırdı. Bidlîsî, sultanın azamet göstergesine örnek olsun diye Hristiyan hâkimlerinden alınan haraç miktarını kayıtlı defterlerden görmüş ve aynen aktarmıştı. Örneğin Fatih döneminde sadece Hristiyan hâkimlerinden alınan haraç miktarının 400x100.000 bin akçe civarında olduğunu, üstelik bu rakamlara Boğdan, Eflak, Venedik, Dubrovnik ve Sakız hâkimlerinden alınan *mukarrerî*ler dâhil edilmediğini söyleyerek sultanın sınırsız hazine gelirlerine sahip olduğunu vurgulamak istemişti¹²¹⁷.

Bidlîsî'nin kullandığı bir diğer defter serisi maden defterleriydi. Burada açıkça sultanın muhasiplerinin tuttukları defterleri gördüğünü belirtirken¹²¹⁸ bazı

¹²¹⁴ Yıldırım, **İdris-i Bidlîsî Heşt Behîşt VII Ketibe: Fatih Sultan Mehmed Devri 1451–1481**, s. 56–65; krş. İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, 361a-364a.

¹²¹⁵ Yıldırım, **İdris-i Bidlîsî Heşt Behîşt VII Ketibe: Fatih Sultan Mehmed Devri 1451–1481**, s. 242–43; krş. İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 462a.

¹²¹⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 229a.

¹²¹⁷ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 372b.

¹²¹⁸ Yıldırım, **İdris-i Bidlîsî Heşt Behîşt VII Ketibe: Fatih Sultan Mehmed Devri 1451–1481**, s. 82–83; krş. İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 373a.

madenlere ait gelirlerin tutulduğu defterleri göremediği için rakam verdiği yeri boş bırakmış, defterlerini gördüğü madenlerin gelirlerini ise kaydetmiştir. Mesela Anadolu ve Rumeli'deki altın ve gümüş madenlerinin yirmi beş civarında ve bunun yanında çok sayıda demir ve tuz madeni olduğunu söylerken senelik gelirlerine ait herhangi bir kayıda ulaşamadığından yerini boş bırakmayı tercih etmiştir. Bakır gibi kayıtlarına ulaştığı madenlerin gelirlerini de vermiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Bidlîsî, “hesap ve kitap zabıtlarında görüldüğü şekilde” ifade ettiği imparatorluk genelindeki hazine gelirlerine ait bir takım defterleri görüp kullanmış, göremediklerini ise belki de ileri de eklemek düşüncesiyle şimdilik yazmamayı tercih etmiştir¹²¹⁹.

Padişahın emriyle bir hanedan tarihi kaleme alıyor olmasından dolayı bu tür kayıtlar onun kullanımına sunulmuştu. Bugün elimize ulaşan II. Bayezid dönemine ait bazı sefer, saray içi ve dışı harcama defterleri onun müracaat ettiği başlıca kaynaklardı. Kullanımına sunulan bütün arşiv kayıtlarını titizlikle incelediği ve onların arasından tarihinin mantığına uygun olanları seçip, eserine kopyaladığı görülebilir. II. Bayezid'in cömertliğinden, azametinden ve muasırı olan İran ve Memlûk hükümdarlarına olan üstünlüğünden bahsettiği kısımlarda İslam'ın tartışmasız meşru temsilcisi olduğunu vurgulamak için Bidlîsî sıklıkla bu rakamların bulunduğu kayıtlara başvurmak durumunda kaldı. Aslında bu rakamlar üzerinden esas gaye olarak sultanı methetmek istiyordu. Rakamlar üzerinden gösterilmeye çalışılan zenginlik, güç ve ihtişam gösterisi Osmanlı kronik yazarlarının o zamana dek kullanmadıkları bir yöntemdi. Meth ve beğenilme burada esas gaye olduğundan Bidlîsî sultanın cömertliğini onun harcamaları üzerinden kanıtlamaya çalışacaktı. II. Bayezid'in yeryüzünün en cömert sultanı olduğunu iddia ettiği için bu rakamları iddiasını desteklemek için kullanacağını “bu sultanın bağış ve ihsanda üstün olduğu iddiasını kanıtlamak için sultanın hayır eserleri ve sadakalarını, o fazilet serçeşmesinin alametlerini zikretmek gerekecektir” sözleriyle ifade eder¹²²⁰. Saraya intisabından biraz öncesine ait inamat kayıtlarını görerek ondan bir takım rakamları aktardığını şu satırlardan çıkarabilmek mümkündür:

¹²¹⁹ Yıldırım, **İdris-i Bidlîsî Heşt Behişt VII Ketibe: Fatih Sultan Mehmed Devri 1451–1481**, s. 82–86; krş. İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 373a-374b.

¹²²⁰ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 508a; İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 239b.

Bu hakir fakir bir gün bu mücahitler hüsrevinin etrafa saçtığı inam ve ihsanları öğrenmek için hazine-i âmire zabitlerinden ve devlet erkânından sultanın biryıl içerisinde dağıttığı inamların niceliğini sorup öğrendi. Bu fakir yazacağı şeyleri ve nakilleri sağlama dayandırmak için bu devlet erkânıyla müşavere etmesi gerekiyordu. Neticede sultanın aynı ve nakdi cinsten inamları deftere kaydedilenlerden ve hesap kitaptan malum olmuştu. 909/1503–04 senesinde içinde sultan hilafet tahtındayken orduyu donatma ve sefer hazırlığı gibi harcama gerektirecek bir şey yoktu. Mülki, mali ve dini bütün önemli işler, alt ve üst tabakadaki bütün insanların gözetilmesine, sultanın sarayında misafir olan devlet büyükleri ve saygın âlimlere atıyyeler verilmesine yol açtı. 86 yük yüz bin Osmanlı akçesi -ki Rum’da rayiç olan 2150 yük bin halis gümüş dirhemine tekabül eder- inam ve sadaka olarak dağıtmıştı¹²²¹.

İnamat kayıtları dışında II. Bayezid dönemi için kullandığı bir diğer belge yekûnunu padişahın İstanbul, Amasya ve Edirne’de, vezirleri Hadım Ali, Davud, İbrahim ve Mustafa paşaların ise İstanbul’da yaptırdıkları çeşitli imaretler ve yapılara ait vakfiyeler ve masraf defterleri oluşturur. Kendisi de henüz İstanbul’da iken 1506’da tamamlanan Bayezid Camii’nin masraf defterlerini ve vakfiyesini görüp onlara ait rakamları eserine kaydetmişti. Caminin vakfiyesinde yer alan görevlilerin masraf ve giderlerini medrese ve zaviyenin günlük giderlerini aynen gördüğü şekilde aktardı. Hatta güç ve ihtişamın kolayca anlaşılması için bazı kayıtları daha detaylı vermeyi tercih etti. Caminin müştemilatından olan *darü’z-ziyafenin* günlük harcamalarının tutulduğu masraf defterinde çalışanların yevmiyeleri hariç sadece bir günlük yiyecek giderinin dokuz yük yüz bin akçe olduğunu, bütün imaret için harcanan miktarın ise “sütunlar, taşlar, aletler gibi inşaat malzemeleri hazineden karşılanmasına, çalışan işçilerin ise sultanın has gulamları olmasına rağmen yüz altmış iki yük yüz bin Rum akçesi” olduğunu belirtti¹²²². Sultanın Edirne’de yaptırdığı cami, medrese, zaviye, *darü’z-ziyafe* ve *darü’ş-şifanın* günlük harcamalarını ve bu imarete ait vakıf gelirlerini ve gelir fazlalıklarını da tutulan defterlerden ve vakfiyesinden görüp aktardığından bizzat bahseder¹²²³. Hatta vakfiyede yer alan vakıf şartlarını da birebir kaydeder. Bunların dışında sultanın Kızılırmak, Sakarya Nehri, Gediz Çayı ve Meriç Nehri üzerine yaptırdığı köprülerin

¹²²¹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 508a.

¹²²² İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 511a.

¹²²³ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 511b-512a; İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 244a.

masraf defterlerini görerek buradaki harcama ile ilgili rakamları da eserine kaydetmiştir¹²²⁴. Bidlîsî, defterhanede padişahın harcama ve gelirlerine ait belgeler ve buradaki rakamları titizlikle yerli yerinde kullanmaya gayret etti. Örneğin Edirne'nin fethini anlattığı kısımda şehrin zirai potansiyelini ve tarım ürünleri ile bunların padişahın hazinesine katkıları üzerinde durdu. Şehirde üretilen pirincin Rumeli'nin bütün pirinç ihtiyacını karşıladığını ve hazine için önemli bir katkısı olduğunu, her yıl padişahın özel hazinesine kırk yük yüz bin Osmanlı akçesi geliri olduğunu kaydederken buna ait bir belgeye referans veriyordu¹²²⁵.

Daha önce belirtildiği gibi Bidlîsî, padişahın yaptığı tüm harcamaları vermek yerine bunlardan ancak ulaşabildiklerini ve en çok harcamanın yapıldığı kayıtları vermeyi tercih etti. Bu cümleden ulaştığı bir diğer masraf defteri de Draç'ın hisarlarına yapılan harcamalara ait bir kayıttı. 908/1502–03 yılında Draç şehrinin hisarlarının tahkim edilmesi için sadece işçilere saltanat hazinesinden on yük yüz bin Rumî akçe harcandığından övünerek bahsederken okuyucunun aklında hayranlık uyandırmak istiyordu¹²²⁶. Diğer taraftan I. Murad dönemine ait bazı seferlerden elde edilen ganimetin padişah için ayrılan *hums* rakamlarından bahsetmesi¹²²⁷, II. Bayezid dönemi için *mîr-i şikâr*ın sorumluluğu altındaki av köpeklerinin her birinin günlük masraflarının üç Rumî akçe olduğunu belirtmesi¹²²⁸ defterhanede daha eski kayıtları gördüğüne ve ulaşabildiği her şeyi olabildiğince kullanma gayreti gösterdiğine işaret eder.

Sultanın cömertliği ile ilgili aktardığı bir diğer kayıt tersane masraf defterine aitti. 1499 yılında tersanede yapılan hazırlıklar çerçevesinde yapılan harcamaların kayıtlarını ve tutulan tersane muhasebe defterlerini görmüş, en fazla harcamanın yapıldığı iki büyük gemiyi ihtişam örneği olarak vermişti: “Rum ve Frenk denizcilerin “Göke” dediği bu iki büyük gemiden her biri denizin içindeki bir dağ büyüklüğündeydi sanki Nuh tufanından arta kalmışlardı. Kereste, demir, çivi, lenger gibi şeyler İstanbul'a yakın madenler ve ormanlardan bedava getirilmesine, gemi yapımında çalışanların hepsinin sultanın has gulamları olmasına rağmen sadece her

¹²²⁴ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 512b-513b.

¹²²⁵ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2199, vr. 132a.

¹²²⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 585a.

¹²²⁷ “Her bir esirin *humsu* 125 Osmanlı akçesi idi.” İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 132a.

¹²²⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 619a.

bir geminin marangozluk ve demircilik işini yapanlara yirmi dört bin eşreffi kırmızı altın ödenmişti”¹²²⁹. İşi, ona harcanan meblağla kıyaslıyarak gerisinin daha hayret verici olabileceği izlenimi yaratmaya çalışmıştı.

Bidlîsî’nin bu harcamalar üzerinden methetmek istediği yegâne kişi padişah değildi. Padişahın da altında bulunan alt hamilerin takdirini kazanmak ve dikkatini çekmek için eserinde yaptıkları harcamalardan bahsetmesi padişahın dışında zengin hamilerin var olduğunu gösterir. Bidlîsî’nin bu meth yoluyla saraydaki belli bir kesimi ve zengin diğer hamileri hoşnut etmek istediği apaçıktır. Nitekim o hiç çekinmeden kalemini bu işe hasrettiğini “Şahın ve hilafet erkânının methiyle kalemim letafet meydanının sancağı olmuştur”¹²³⁰ satırları ile bariz bir şekilde ortaya koyar. Örneğin eserin 1506 tarihli nüshasında yazım aşamasında Müeyyedzâde’nin kendisine yardımcı olduğundan bahsetmesine rağmen 1512’deki tashihinde bunu çıkarmış olması, azledilmiş olmasına rağmen İskender Paşa’nın kendi isteğiyle görevden ayrıldığını söylemesi tam da bununla açıklanabilir. Yani eserini kaleme alırken salt tarihi gerçekleri aktarmak yerine saray çevresini incitmeme adına bazı şeyleri gizlemeyi tercih etmiştir. Açıktır ki Bidlîsî, yardımı olsun olmasın Müeyyedzâde’yi hoşnut etmek ve İskender Paşa’yı incitmemek için böyle bir yönteme başvurmuş, daha sonra 1512’de artık ihtiyaç duymadığı için bu ifadeleri çıkarmıştır. Bidlîsî özelinde bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu durum bu tür metinlerin birer tarih olmalarının ötesinde padişah dışında saray içindeki karmaşık ilişkilere ve değişik çıkarlara hizmet ettikleri iddiasını güçlendirir¹²³¹. Bidlîsî için harcamaları dolayısıyla cömertliklerini vurgulama yöntemi çıkarlarını gözettiği kimseleri methetmek için iyi bir araç sayılırdı. Cömertliklerinin tek kanıtı yaptırdıkları imaretlere ait masraf defterleriydi. Bu çerçevede birer alt hami olarak gördüğü Davud, Hadım Ali, İbrahim ve Mustafa paşaların İstanbul’da yaptırdıkları imaretlere ait masraf defterine müracaat ederek onları kullandı. Bunlardan Hadım Ali Paşa ile araları her ne kadar bozuk ise de büyük vezir olmasından dolayı mecburen onun harcamalarından bahsetmek durumunda kaldı. Yaptırdığı medresenin günlük harcamalarına ayırdığı bölüm diğer vezirlerin imaret harcamalarına ayırdığı

¹²²⁹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 563a.

¹²³⁰ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2199, vr. 361a/b.

¹²³¹ Fetvacı, **Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayının Gözüyle Resimli Tarih**, s. 100.

kısımlarla karşılaştırılamayacak derecede kısa sayılırdı. Aralarındaki düşmanlıktan ötürü harcamaları üzerinden onu methetmek istemiyor, cömertlik vurgusu yapmaktan kaçınıyordu. Bunun için sadece birkaç medrese görevlisinin yevmiyesini vererek geçiştirdi, yaptırdığı camiye ise birkaç cümle ile özetledi¹²³².

Davud ve Mustafa paşalarla ilişkileri ise onlara kasideler yazacak derecede iyiydi. Bundan dolayı meth konusunda onlara ayrıcalıklı davranarak yaptırdıkları imaretlerin tüm harcama kayıtlarını ve rakamlarını detaylı bir şekilde verdi. Davud Paşa'nın yaptırdığı cami, medrese, hankâh ve mektephane ile¹²³³ Mustafa Paşa'nın yaptırdığı cami, medrese ve hankâhın günlük giderlerini vakfiyedeki şekliyle eserine kaydetmişti¹²³⁴. İmaretlerine ait masraf ve vakfiye kayıtlarını kullandığı bir diğer isim ise İbrahim Paşa idi. Bidlîsî onun inşa ettirdiği cami ve medresesinde çalışan görevlilerinin günlük harcamaları itinayla verdi¹²³⁵.

Hamisi Bayezid'in adil bir padişah olduğuyla övmek ve bu yolla onu methetmek için verdiği bazı örnekler onun farklı bir kaynak grubunu gördüğüne işaret eder. Bayezid için çizdiği adil bir hükümdar portresi ile Hint-İran devlet felsefesi geleneğindeki *daire-i adl* sistemine vurgu yapan Bidlîsî bu sayede tebaanın ziraatle meşgul olduğunu, bunun ordu mensubu sayısını arttırdığını, ülke genelindeki bütün verimli arazilerin çiftçi ve *dihkan*ların tasarrufunda olduğunu belirterek Bayezid dönemine veya daha öncesine ait tahrir kayıtlarını, kanunname veya yasaknameleri gördüğüne dair ipuçları verir:

¹²³² Medresesinde günlük eğitim öğretim masrafları 40 Rumi akçeyi bulmaktaydı. Yirmi talebenin her birine 2 akçe veriliyordu. Caminin imamı ve hatibine 20 akçe tahsis edilmişti. Hafızlar ve muarreflerin her biri 5 akçeden biraz fazla alıyorlardı. Diğer hizmet masrafları ve mutfakta pişen yemek giderleri de bu şekilde idi. İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 606b.

¹²³³ “İnşa ettirdiği hayır kurumları arasında gayet büyük bir cami, oldukça hoş mekânlı bir medrese, ulema ve fukaranın yedirilip içirildiği bir ribat ve hankâh, yetim ve fakir çocukların eğitim gördüğü bir mektebhane vardı. Her gün bu camide 12 akçe hatibe, 10 akçe imama, 20 akçe hafızlara, 5 akçe muarrefe, 12 akçe iki müezzine aynı şekilde diğer hizmetçilere de yevmiye veriliyordu. Medresede her gün müderrise 40 akçe, muidlere 5 akçe, 16 talebeye de iki öğün yemekle beraber 32 akçe veriliyordu. Özetle zaviyenin yemek ve diğer işleri için hergün aşağı yukarı 200 akçe sarfediliyordu.” İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 602b.

¹²³⁴ “Tedris vazifesi için günlük 50 Rumi akçe harcanmaktaydı. Medresedeki 20 hücrede bulunan her talebe için günlük 2 akçe ve buna ilaveten yemek de verilmekteydi. Hankâhın şeyhine iki öğün yemekle beraber günlük 20 akçe veriliyordu. Fakirler, miskinler ve yolcular için her gün sofralar kurulurdu. Cuma hatibine 12 akçe, beş vakit ezan okuyan imam için 10 akçe, müezzinler ve hafızlara da diğer hayır kurumlarında olduğu gibi yeterince yiyecek veriliyordu. Bu faydalı hayır kurumu tamamlanınca her mabed gibi gelir ve giderleri daha düzenli hale geldi.” İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 607b.

¹²³⁵ “Müderris 30 akçe, talebeler 12 adet ve her birine 2 akçe, hatib 20 akçe, imam... [belirtilmemiş] akçe, huffaz ... [belirtilmemiş] akçe.” İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 351b.

Sultanın memalik-i mahrusasının tamamında insanların yaşamadığı ve ziraatin olmadığı bir fersah kadar yer bile bulunmaz. ...Ama Hüdâvendigâr'ın mukarrer kanunu şudur ki raiyet ve sipahtan herhangi biri bu ekili arazilere zarar verecek olsa onu sultanın büyük siyaset cezasına çarptırırlar. Eğer sahibinden habersiz bir hayvan bir ekili alana ya da imarete zarar verecek olsa açtığı zarar kadar sahibinden belli bir meblağ alırlar. Mecalsizlikten dolayı ziraate devam edemeyen ya da ziraatini korumayanları, nüvvab-ı kamyab evvela o toprağın sahibini derhal mahsülün kıymeti iktizasınca yani vergi olarak vermesi gerekeni affederek, bulunduğu yerde kalmasını yani ayrılmamasını sağlar, hazine-i âmireden onun zararını nakden temin ederek onun eline verirler. Bunu kendisine helal ederek o yolla tekrar ziraate başlamasını sağlarlar¹²³⁶.

Bidlîsî'nin burada bahsettiği şey hamisi Bayezid'in hazırlattığı ceza kanunnamesiydi. Babası Fatih'in teşkilat kanunnamesine eklediği bu toprak ve ceza kanunnamesi Bidlîsî'nin Osmanlı padişahlarının kanuna verdikleri önemi vurgulamak için kullandığı bir kaynak oldu. Akkoyunlu bürokrasisinde *Hasan Padişah Kanunlarının* işleyişini bilen ve divân-ı inşâ makamında bu kanunları tatbik eden birisi olması Osmanlı kanunnamelerine dikkat çekmesinde önemli bir faktördür. Onun okuyup kullandığı yegâne kanunname Bayezid'in toprak ve ceza kanunnamesi değildi. Fatih, İstanbul'un fethinden sonra atalarından beri varolagelen örfî hukuku nişancısına derletmiş, bu teşkilat kanunnamesi ile saray bürokrasisinin protokoldeki yerleri ve bu makamlara terfi şartlarını kanunla sabitlemişti¹²³⁷. Bu kanunname daha sonra Fatih'in halefleri tarafından birtakım ekleme ve düzeltmeler yapılarak kullanıldı. Bidlîsî devlet erkânını anlattığı eserinin son bölümü, saray teşkilatı ve bürokrasideki görev ve terfi şartları için *Fatih Kanunnamesi*'nden kapsamlı bir şekilde yararlandı¹²³⁸. Devlet erkânını altı sınıfta kategorize eden müellif, ilk sınıfı vezirlere, ikinci sınıfı beylerbeylerine, üçüncüsünü kazaskerlere, dördüncüsünü defterdarlara, beşincisini nişancılara, altıncısını ise kapıkulu ocakları ile enderûn hizmetlilerine ayırmıştı. Bidlîsî'nin verdiği bu bürokratik teşkilatlanma tertibi *Fatih*

¹²³⁶ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 229b.

¹²³⁷ **Fatih Sultan Mehmed Kanunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)**, Haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 2003, s. 21–22.

¹²³⁸ Bidlîsî'nin *Fatih Kanunnâmesi*'nden ilk yararlanan müellif olduğu tespiti için bkz. Özcan, **Fatih Sultan Mehmed Kanunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)**, s. xii-xiii.

Kanunnamesi'ndeki sınıflamanın aynısıydı¹²³⁹. Bu durum bize onun bugün elimize ulaşmış 17. yüzyılın başına ait iki *Kanunname* nüshasından daha eski bir nüshayı kullanmış olduğunu gösterir¹²⁴⁰.

Bidlîsî, Osmanlı padişahlarının kanun koyucu ve uygulayıcı yönüne ve bu kanunlara riayet edilmesinin nizamı sağlamadaki önemine sürekli olarak vurgu yaptı. Hint-İran devlet felsefesi geleneğinden hareketle kurguladığı hükümdâr-tebaa ve ordu pramidinin temeline kanunları oturttu. Buna göre kanun koyucu adil hükümdar kanunları sayesinde tebaanın refahını temin edebilir, müreffeh bir tebaa da güçlü bir orduyu besleyebilirdi. Ona göre kanunların korunması, bu düzenin devamı için elzemdi ve dahası nebevî bir gelenektir. Hükümdar şer'î kanunlara uymayı ve onları gözetmeyi kendisine iş olarak bilmeliydi. Osmanlı padişahlarını İslam'ın temsilcisi yapan ve onlara üstün bir emperyal imaj bahşeden şeyin temelinde onların dini ve örfî kanunları uygulamaları ve korumaları yatıyordu.

Bidlîsî tarihini kaleme alırken gerekli gördüğü yerlerde Osmanlı kanunlarına titizlikle müracaat etmeye, meseleyi kanunlar bağlamında açıklamaya çalışmaya özen gösterdi. Böylece taşıdığı kanun bilincini metnine yansıtarak ele aldığı meseleleri hukukî dayanakları ve sonuçlarıyla ortaya koymaya gayret etti. Metnin birçok yerinde *Fatih Kanunnamesi*'ne “hanedan kanunu, Osmanlı kanunları, atalarının kanunları, saltanat kanunları, sultanın kanunları, padişahlık kanunu ve Âl-i Osman saltanatının kanunları” şeklinde referanslar verir. Örneğin şehzadeler için daima sünnet düğünleri tertip edilmesinin gerekliliğini, Müslüman-Hristiyan elçilerin karşılaşma merasimlerinde uygulanacak teşrifatın niteliğini “evvelki padişahların kanunu”, Cem Sultan'ı yağmalayan Varsak Türklerinin cezalandırılmasını “saltanat kanunları”nın uygulanmasına dayandırdı. Bidlîsî, padişahın bütün işlerinde kanunlara riayet ettiğini ve ona göre hüküm verdiğini her fırsatta işler. Fatih'in “aba ve ecdadının padişahlık kanunu gereğince” Amasya'yı oğlu Bayezid'e verdiği gibi Bayezid'in de bu kanun çerçevesinde Şehzade Ahmed'i Amasya'ya tayin ettiğini belirterek ve de Bayezid ile Cem arasındaki saltanat mücadelesini İskender ile Darius

¹²³⁹ “Ve Divân-ı Humâyûnumda sadrda oturmak vüzerânın ve kadı'askerlerin ve defterdârların ve nişancının yoludur. ... Ve beğlerbeğiler vüzerânın altına, defterdârlar kadı'askerler altına otururlar.” Özcan, *Fatih Sultan Mehmed Kanunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, s. 6.

¹²⁴⁰ Özcan, *Fatih Sultan Mehmed Kanunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, s. 34.

arasındaki mücadele konseptinde güncelleyip sadece büyük kardeşin taht adayı olabileceğine vurgu yaparak Fatih'in veliaht tayini hususundaki kanunname hükmüne açıkça gönderme yapar.

Bidlîsî, eserinin son bölümünde devlet teşkilatlanmasını ele alırken bu çerçevede vezir, kazasker ve defterdarlardan enderun hizmetlilerine kadar bütün görevlilerin bu makamlara tayin ve terfi şartlarını, bürokraside yükselmenin izlediği sıralamayı *Fatih Kanunnamesi*'ne dayanarak izah etti. Devlet bürokrasisinin protokol sırasını yine bu kanunnameye dayanarak belirtmeye çalıştı. Böylece hamisinin kanun koyucu ve uygulayıcı yönüne vurgu yaparak ideal bir hükümdar tipine sahip olduğu iddiasını desteklemeye çalıştı.

Şu halde Bidlîsî, *Kühü'l-Ahbâr*'ını yazdığı esnada Osmanlı devlet teşkilatının yegâne kaynağı olan *Fatih Kanunnamesi*'den yararlanan Âli'den¹²⁴¹ çok önce devlet teşkilatını ayrı bir bölüm halinde değerlendirdiği kitabında *Fatih Kanunnamesi*'ni kullanan ilk kronik yazarı olmalıdır¹²⁴². Osmanlı kanunlarına kaleme aldıkları metinlerde yer vermek Bidlîsî'den önce Fatih ve Bayezid zamanında üretilmiş olan kroniklerde rastlanmayan bir durumdu. Kuşkusuz seleflerinin birçoğunu patronaj dışında sade bir dille kaleme aldıkları eserlerinde bu tür kayıtlara ihtiyaç duymadıkları gibi saray çevresinden olmayan, bürokrasiden gelmeyen kronik yazarlarının bu tür kayıtların farkındalığını bilmemeleri de mümkündü. Bidlîsî'nin bu kanun bilinci haleflerini derinden etkiledi. Celâlzâde ve Âli gibi kanun bilincine sahip 16. yüzyıl bürokratlarının Bidlîsî'ye hayranlık duymasında onun nispeten erken bir dönemde bu bilince sahip olması ve Osmanlı kanunlarını salt kanunname metinlerinin dışında daha geniş bir sahaya taşıması etkili olmuş olmalıdır.

Bidlîsî, kanunname metninin de içinde bulunduğu defterhaneye ait bu kayıtları sırf aktarmış olmak için eserine kaydetmemişti. Onun bu kayıtları vermesinin altına yatan en önemli amaç hiç kuşkusuz ordu mevcudu, hazine gelirleri, hayır kurumlarına harcadıkları meblağlar ve en önemlisi de bunları ayakta tutan kanunname metni üzerinden Osmanlı padişahlarının zenginliğini ve ihtişamını gözler önüne sermek, onların bütün muasırlarından daha üstün olduğunu ortaya koymak, güçlü ve kanun koyucu adil bir padişah portresi çizmekti. Bunu yaparken de sadece

¹²⁴¹ Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, s. 200.

¹²⁴² Bkz. dipnot 1238.

öveceği kişilerin zenginlik, cömertlik ve harcamalarına yer vermeye özen gösterdi. Özetle o, meth ve sena saikiyle hareket ettiği için burada kullandığı belge ve kayıtları bir tarihçilik bilinciyle değil de daha çok bir övgü aracı olarak kullanmış, bu maksatla eserine kaydetmişti.

ستایش گوی این شاه و سپاهم
ملازم در دعا صبحگاهم*

3. 11. Tarih İnşa Çabası mı? Meth ve Sena Gayesi mi? Bidlîsî'nin Övgü Aracı Olarak Kullandığı Sözlü Kaynaklar

Bidlîsî, tarih yazma teklifinin ardından II. Bayezid tarafından bu işle görevlendirildikten sonra kitabını kaleme alırken yazılı, sözlü her türlü kaynaktan yararlanmak adına yaklaşık iki buçuk yıl boyunca saray içindeki asker ve yönetici çevreyle irtibat halinde oldu; hem padişahın hem de kendilerinin katıldıkları seferleri onlardan dinledi. Eseri konusunda güçlü bir iddiayla ortaya çıktığı için bu tür kaynakları kullanması gerekecekti. Münşilik geleneğinden gelen birisi olarak hem Akkoyunlu hem de Osmanlı sarayında yönetici sınıflarla kurduğu yakın ilişki ve önemli kararlar alınmasına ettiği tanıklığı ona ilk elden malzeme sunacaktı. İzlediği bu usul Timurî tarih yazıcılığı geleneğinden gelen tarihçilerinin kaynak olarak başvurdukları bir yöntemdi. Örneğin Akkoyunlu sarayından mevkidaşı olan Fazlullah ibn Ruzbihan da tarih yazma görevine başladığında dört yıl boyunca saray çevresiyle içiçe olmuş, onları dinlemiş, seferde ve normal zamanlarda sürekli Sultan Yakub'un yanında olmuş, sonunda sadece Yakub dönemine ayırdığı bir tarih vücuda getirmişti¹²⁴³.

Bidlîsî, tüm saltanatı boyunca II. Bayezid'in himayesinde olmadığından önceki saltanat yıllarına ait güvenilir kaynaklar bulmakla işe başladı. Aslında saltanat yıllarını yazacak bir kronik yazarı için her zaman padişahın yanında bulunmak, olayları bizzat müşahade etmek gerekiyordu. Yezdî'nin, Cüveynî ve Ruzbihan'ın yaptıkları şey tamda bu idi. Oysa Bidlîsî, hanedan tarihini yazacağı II. Bayezid'in yanında geçirdiği vakitten daha fazlasını eski hamisi olan Sultan Yakub'un yanında geçirmiş, tüm saltanat yıllarını görmüştü. Yani bu anlamda Sultan Yakub'un

*Bu şahın ve ordusunun *sitayışguyuyum*, sabah vakti edilen duaya yoldaşım.

¹²⁴³ Fazlullah ibn Ruzbihan, *Tarikh-i Alam Aray-i Âmini*, s. 37.

biyografisini yazmak için iyi bir aday sayılırdı. O, Ruzbihan'ın, Sultan Yakub ile olan birlikteliğini ve tarih yazma süreci yakından takip edip tecrübe edinmişti. Hatta Sultan Yakub'un yanından ayrılmayan birisi olarak onun seyahat ve gezilerini kaleme alan iki küçük eser de kaleme aldığından daha önce bahsedilmişti.

Bidlîsî'nin, özellikle II. Bayezid dönemi için verdiği detaylı anlatı onun sözlü kaynaklara yer vermeyi tercih ettiğini gösterir. Hem bu sözlü kaynaklara ulaşmak geniş ve detaylı bir biyografi yazmak açısından oldukça önemliydi. Diğer taraftan Bayezid'in hemen hemen tüm saltanat yıllarına tanıklık etmiş olan saltanat erkânı hali hazırda sarayda bulunuyordu. Dolayısıyla Bidlîsî'nin onlara ulaşması oldukça kolaydı. Hamisinin saltanatının neredeyse yirmi beş yılına tanıklık edememişti. Saraya intisap ettiği tarih olan 1504 yılından önceki hadiselerle kaynaklık için bu hadiseleri yakından gözlemleyen veya doğrudan içinde bulunan devlet erkânıyla irtibat kurdu, birer sözlü kaynak olarak onların anlatılarını doğrudan kaleme aldı. O, "Eski zaman şahlarının haberlerini kendi pirlerimden duyduğum şekilde hikâye edeyim"¹²⁴⁴ imasının dışında aşağıda bahsedileceği üzere *Heşt Behişt*'in birçok yerinde bu sözlü kaynaklardan açıkça bahseder.

Bidlîsî'nin II. Bayezid dönemi paşalarından İskender Paşa'ya yazdığı bir kasidesinde ondan katıldığı seferleri anlatmasını istemesi, birçok saltanat erkânından bu şekilde taleplerde bulunduğu hissini kuvvetlendirir. Bidlîsî, sözlü anlatımlara başvurmada iki yol izledi: Ya hadiselerle bizzat şahitlik edenlerden yani ilk ağızdan nakletti, ya da Fatih dönemi gibi daha erken dönemler için ikinci ağızdan nakiller yapmak durumunda kaldı. Bu iki kaydı yani rivayetleri "pirlerinden duyduğu şekilde" aktarmak istemesi, bahsi geçen paşaya yazdığı kasidede onu dinlemek istemesi ve sözlü kaynaklarını açıkça belirtmesi olgusu yan yana getirildiğinde Bidlîsî'nin en erken Fatih döneminden itibaren bu tür sözlü kaynaklara başvurduğu, II. Bayezid dönemi için ise neredeyse tamamen sözlü anlatılara dayandığı söylenebilir.

Bidlîsî, en erken Fatih dönemi için başvurduğu sözlü anlatıları genellikle ikinci ağızdan aktardı. Zira intisap tarihi olan 1504'e kadar çeşitli tasfiyeler sonucu Fatih dönemi saray çevresinden hemen hemen kimse kalmamış gibiydi. Mesela

¹²⁴⁴ Genç, *Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi*, s. 73,77.

Fatih'in vezirlerinden Mahmud Paşa ile ilgili kitabına yazdığı bir takım bilgileri "vezirin sohbetine katılmış ve onun mülazemetinde bulunmuş olan sözüne güvenilir bir Rum fazılından" naklettiğinden bahsetmektedir¹²⁴⁵. Sözlü kaynakları konusunda güvenilirliğe önem vermesi, tevatür yoluyla aktarılan bazı efsanelere yer vermediği anlamına gelmiyordu. Burada da haberi nakledenlerin güvenilirlik kriterini öne çıkardı. Örneğin her ne kadar kulaktan kulağa aktarılmış olsalar da Ayasofya ile ilgili bazı efsanevi bilgileri, 1457'de Uzun Hasan'ın Cihanşah'a karşı kazandığı galibiyetin Fatih'i üzdüğü söylencelerini güvenilir kaynaklardan aktardığını öne sürerek paylaşmaktan çekinmedi¹²⁴⁶.

Onun ikinci ağızdan aktardığı sözlü kaynakları arasında ümeranın dışında İran'dan gelip Osmanlı sarayına intisap etmiş olan ulema da vardı. Mevlana Kutbeddin Ahmed bin Hekim Reis Mevlana Nefis Kirmânî buna örnek verilebilir. Kirmânî, Sultan Ebu Said Timurî'nin müsahiplerindendi ve hamisinin Uzun Hasan tarafından öldürülmesinin ardından (1469) bir müddet Tebriz'de kalmış ardından Fatih'in sarayına intisap etmişti. Kirmânî 1470'lerden sonra 1497-98'e kadar önce Fatih'in ardından II. Bayezid'in himayesinde kalmış olan meşhur bir saray tabibiydi. Bidlîsî, saraya intisabından altı yıl kadar önce ölmüş olan Kirmânî'nin kendi dönemine ait gözlemlerini ona yakın olan kimselerden aktarmış olmalıydı. Örneğin Fatih'in reaya ve ordusundan sürekli haberdar olduğunu, onların en küçük hareketlerini bile izlediğini Kirmânî'nin bizzat yaşadığı bir olay üzerinden anlattı. Bidlîsî, Kirmânî'nin yaşadığı ve etrafıyla paylaştığı bu hikâyeyi ondan duyan ikinci bir ağızdan nakletmişti¹²⁴⁷.

Sözlü anlatılarını dayandırdığı dinleme işine özel bir mesai harcayan Bidlîsî ulaşabildiği kadarıyla birinci ağızdan rivayetlere de yer verdi. Öncelikle hali hazırda yaşayan *devr-i sabık*ın bazı ricalini tespit etmek ve daha sonra onların anlatılarını dinlemek şeklinde bir yol izledi. Bu maksatla Fatih dönemi için hala bir takım vazifelerde bulunan devlet görevlilerinin anlatılarına başvurup onları doğrudan kaleme aldı. Mesela Fatih'in 1456 Belgrad kuşatmasındaki cesaretli çıkışlarını o

¹²⁴⁵ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 389a.

¹²⁴⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 410a, 471b.

¹²⁴⁷ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 612b; Kirmânî'nin aktardığı hikâye için bkz. İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 36b-37a.

zamanlar *rikâb-ı hümâyûnda* bulunan has kullardan birisinden dinlediğini¹²⁴⁸ 1458’de Tuna havzasındaki bazı şehirlerden ele geçirilen ganimetlerin tafsilatını ise o zamanlar orduda bulunan sultanın zabıt kâtibinden (zâbit-i hums-ı sultanî) rivayet ettiğini belirtmektedir¹²⁴⁹. Bunların yanında Ankara Savaşı gibi bir asır önce gerçekleşen bir hadiseyi anlatırken her ne kadar “zamanın haberlerini nakledenlerden ve o savaşa katılmış olanlardan nakledildi¹²⁵⁰,” dese de bu anlatımı ikinci bir ravi silsilesine dayandırdığını söylemek daha doğru olur.

Elbette Fatih dönemi için başvuracağı sözlü kaynaklar oldukça sınırlıydı. II. Bayezid’in tahta cûlusundan bu yana neredeyse yirmi beş yıl geçmişti ve o dönemin devlet erkânından birçoğu azl, doğal ölüm ya da idamlarla saraydan uzaklaştırılmıştı. Bu yüzden II. Bayezid döneminin ki kadar çok fazla birinci ağızdan sözlü kaynak bulmak mümkün olmayabilirdi. Buna rağmen önceki dönemler için olabildiği kadar birinci ve ikinci ağızdan sözlü kaynak bulmaya çalıştı. Bu anlatıları önce müsveddelere kaydetti ve daha sonra kitabına ekledi. Hemen hemen bütün vezirlerin ve akıncı beylerinin katıldıkları seferleri sözlü anlatılara dayanarak aktarmak için çaba sarfetti. İsa Bey, İshak Bey ve oğlu İsa Bey, Mihaloğlu Ali Bey ve Malkoçoğlu Bali Bey gibi Fatih dönemi ümerasından bazılarının katıldıkları seferlerle ilgili anlatıları buna örnek verilebilir. Bunlardan Mihaloğlu Ali Bey’in gazalarını tafsilatlı bir şekilde anlatırken “Ali Bey’in ensar ve rûfekâsından duyduğum şeyleri özetleyeceğim”, “Bu hakir fakir o emîrin kâfirler üzerine yaptığı gazalarını araştırırken o emîrin yanında bulunan görgü tanıklarından birinden naklettim¹²⁵¹” şeklindeki ifadeleri Ali Bey’in çevresindeki kişileri araştırıp, dinlediğini ortaya çıkarır.

Bidlîsî bu anlatılara yer verirken aynı zamanda doğrudan kaynağın kendi görüşlerini de yansıtmış olabileceğine pek dikkat etmedi. Özellikle seferlere katılan serdarlar hakkında bir başkasından ya da varsa muhaliflerinden almak durumunda kaldığı bilgiler çoğu zaman taraflı, aktaran kişinin kendi kanaatlerini taşıyor olabilirdi. Örneğin “Rum Mehmed Paşa”nın 1475–76 yılları civarında Karaman bölgesinde gerçekleştirdiği mücadelelerdeki eksiklik ve yanlışlıkları tecrübeli

¹²⁴⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 419a.

¹²⁴⁹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 425a.

¹²⁵⁰ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 216a.

¹²⁵¹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 85b.

nasihatçilerden duyduğu şekilde naklettiğini belirterek doğrudan sözlü kaynağının Mehmed Paşa hakkındaki görüşlerini yansıttı¹²⁵². Aslında bu, Fatih döneminin müsaderelelerinden ve dolayısıyla Hint-İran menşeli *daire-i adl* pramidinin bozulmasından sorumlu tutulan Mehmed Paşa hakkındaki olumsuz bakışın selefleri gibi Bidlîsî'nin de tarih yazımına yansıdığını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Bidlîsî saraya intisap ettikten sonra saray erkânıyla iyi ilişkiler kurmaya çalıştı. Padişahın yanında oldukça nüfuz sahibi olan başta Hadım Ali Paşa ve Müeyyedzâde olmak üzere Davud Paşa, Mustafa Paşa, İskender Paşa, Pîrî ve Leys Çelebilere çeşitli vesileler ile kaside ve mektuplar yazdı. Birer alt hamî olan bu kişilerin beğenisini kazanıp onlarla iyi ilişkiler kurarak yegâne hamîsi olan sultanı dahi etkileyebilecek derecedeki bu nüfuzlu kişilerden gelebilecek muhalefeti de engellemeyi hesaplıyordu. İyi ilişkiler kurma ve onlara övgü dolu kasideler kaleme almanın altında bir başka önemli neden daha vardı. Bu hiç kuşkusuz yazdığı tarihin II. Bayezid cildi için iyi ilişkiler kuracağı bu isimlerin anlatılarından yararlanmaktı. Hamîsi II. Bayezid'in yirmi beş yıllık saltanatını yazmak için başvuracağı detaylı başka bir kaynak yoktu. Âşıkpaşazâde, Neşrî ve Oruç Bey'in kronikleri oldukça muhtasar olduğundan, Melik Ümmî'nin *Şahnâmesinde* ise tarihsel anlatı edebî kısmın gölgesinde kaldığından ve tümünün II. Bayezid'in ilk birkaç yıllık saltanatını içerdiklerinden ihtiyaca cevap veremez nitelikteydi. Onun için yegâne kaynak cülusundan beri padişahın yanında bulunmuş, onunla birlikte çeşitli seferlere katılmış vezir ve paşalar gibi saray erkânının sözlü anlatımları olacaktı. Hem bu şekilde onlardan daha mufassal bilgiler alarak imparatorluk imajına yakışır bir padişah portresi çizebilecekti. Diğer taraftan Bidlîsî, bu anlatıları üzerinden padişahın yanında bu anlatı sahiplerini de överek hoşnut etmeyi düşünüyor, hatta bu iş için onları teşvik ediyordu.

II. Bayezid'in 1481–1506 arası saltanat yıllarını yazmak için Bidlîsî, hala görevlerinin başında bulunan vezir veya çeşitli yerlerin beylerbeyliğine getirilmiş olan paşalara öncelik verdi. Saraya intisap tarihi olan 1504'e kadar II. Bayezid'in yaklaşık yirmi beş yıllık saltanatına şahitlik etmiş olan birçok saray erkânı da azl,

¹²⁵² İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 475a.

idam ve doğal ölümlerden dolayı artık yoktu. Cem Sultan ile yapılan savaflara katılan Hamza Beyoğlu Mustafa Paşa ve Ayas Paşa Bursa kuşatmasında öldürölmüş, Gedik Ahmed Paşa ise Cem'in ikinci kez hurucunda başarısızlığından dolayı önce azledilmiş daha sonra idam edilmişti¹²⁵³. Davud Paşa on beş yıl sürdürdüğü vezirlik görevinden 1496-97 yılından azledilmiş ve Bidlîsî'nin intisabından çok önce Dimetoka'da vefat etmişti. Davud Paşa, 1485-91 arasında Memlükler ile yapılan savaflarda bizzat sultan tarafından ordunun başında görevlendirilmiş, yine padişahın 1492'deki Arnavut seferine de katılmıştı. Bahsi geçen bu isimlerin birçoğu Fatih dönemi saray erkânındandı.

Buna karşılık sultanın tahta cölusunun başlangıcında beylerbeyilik görevinde bulunan Hadım Ali, Hersekzade Ahmed, Yahya ve İskender paşalar, elçilik ve beylerbeyilik görevinde bulunan Mustafa Paşa, Rumeli kazaskeri Müeyyedzâde Abdurrahman, önce nişancılık ardından Niğbolu idaresine getirilen Davud Paşa başta vezaret ve beylerbeyilik olmak üzere hala görevlerini sürdürüyorlardı. Bidlîsî'nin de şahsen tanışıklığı olan bu isimlerin hemen hemen hepsi Cem Sultan'ın hurucundan bu yana gerçekleşen bütün hadiselerin içinde yer almış, padişahın gerçekleştirdiği bütün seferlere katılmışlardı. Bunların dışında iyi ilişkiler kurduğu ve övgü dolu kasideler yazdığı nişancı Tâcizâde Cafer Çelebi, kapı ağalığından yeniçeri ağalığına getirilen Yunus Ağa, Rumeli defterdarı Leys Çelebi ve Anadolu defterdarı Pîrî Mehmed Çelebi de padişahın cölusundan beri saray içinde bulunan isimlerdendi. Dolayısıyla bahsi geçen bu isimler Bidlîsî'nin kitabının sekizinci ve son cildi için yegâne kaynak olmaya adaydılar.

Bidlîsî'nin en erken dönem sözlü kaynaklarından ilki İskender Paşa'dır. İskender Paşa, Fatih dönemi saray ekâbirindendi ve o öldüğünde Bosna beylerbeyliği görevini ifa ediyordu. II. Bayezid'in tahta cölusundan sonra da bu görevini sürdürdü ve ardından 894/1488-89'da vezaret mansıbına getirildi. 904/1498-99 yılına kadar sürdürdüğü vezaret görevinden azledildikten sonra Bosna vilayetinin idaresine getirilmişti. Hayatının sonuna dek bu görevde kaldı ve Bidlîsî'nin *Heşt Behişt*'i bitirdiği tarih olan 912/1506-07 yılında Bosna'da iken öldü.

¹²⁵³ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 601b-602a.

İskender Paşa, yaklaşık otuz yıldan bu yana saray çevresinde bulunan, görevini uzun süredir devam ettiren dolayısıyla sultanın cülusundan bu yana yaşanan tüm gelişmelere yakından tanıklık etmiş birkaç kişiden birisiydi. Cem Sultan ikinci kez huruç ettiğinde Sultan Bayezid, paşayı orduları başında göndermiş, paşa, Cem taraftarlarını Aksaray'a kadar takip etmişti. 889–901 (1484–85/1495–96) arasında gerçekleştirilen Boğdan gazalarında, 1485–1491 arasındaki Memlük savaşlarında, padişahın 1492 yılındaki Arnavut seferinde bizzat yer almış, Bosna vilayeti civarındaki gazaları sonrasında Bosna vilayetine tayin edilmişti. Bidlîsî saraya intisap ettiğinde İskender Paşa Bosna vilayetinin idaresinde bulunuyordu ve bu göreve 1498-99'da sultan tarafından getirilmişti. Sürekli olarak burada ikamet ediyor, “Frenk memleketlerine” yönelik yağma seferlerde bulunuyordu. Bidlîsî, II. Bayezid cildini yazmaya başladığı aşamada kendisine bu konuda sözlü anlatılarıyla yardımcı olacak kişileri bir bir sorup, tespit etmiş olmalıydı. Yardım alacağı bu kişilerin tespiti konusunda padişahın ve diğer saray erkânının katkıları olduğuna şüphe yoktur. Bu kişiler arasında kuşkusuz İskender Paşa da bulunuyordu. Paşanın, padişahın yanında katıldığı seferlerin şöhretini “din ve devlet erkânı arasında şöhret bulmuş olan hayırlı zikirlerini” saray çevresinden öğrenmişti. Ancak İskender Paşa artık başkentte olmadığına göre tek yapması gereken şey ona bu isteğini yazılı olarak ulaştırmaktı. Eserin Bayezid cildini yazmaya başlama aşamasında Bosna'daki İskender Paşa'ya bir mektup yazdı. Mektubunun başında Farsça, Arapça ve Türkçe olmak üzere üç dilde yazdığı bir kaside de bulunuyordu. Bosna civarındaki Hristiyan hâkimlerle yaptığı savaşlarını gaza, kendisini ise Hz. Ali gibi telakki ettiği kasidesinde İskender Paşa'ya şöyle hitap ediyordu:

Ey güzel avazlı kuş! Bu haberimi onun kapısına ulaştır ve gül mevsiminde adımı ona hatırlat. Eşiği dinin sığınağı, ordusu ise ona edilen dualardır. Ey seher nesimi bu selamımı kendisinden daha yüksek makam olmayan o yere ulaştır. Elinde demir taşıyan bir İskendersin! Elindeki demirden dolayı kılıcın demirden bir set olmuştur¹²⁵⁴. Şeriat seninle doğruluk, temizlik ve tazelik bulur. Kalbim senin yokluğundan dolayı kan ağlamaklı. Cihad için kılıç kuşanan Ali gibisin. İdris gel sözü fazla uzatma ve duayı ona ekleyerek sözünü bitir¹²⁵⁵.

¹²⁵⁴ Büyük İskender'in Derbend/Demirkapı'da demirden dağları delerek açtırdığına inanılan geçide atıfta bulunuyor.

¹²⁵⁵ İdris-i Bidlîsî, **Kaside fi medhi İskender Paşa (Kasâid Münşeât ve Mürâselât)**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1888, vr. 139a-139b.

Bidlîsî'nin bu satırlarından İskender Paşa'nın uzağında olduğu rahatlıkla anlaşılabilir. Kasidesinden sonra kaleme aldığı Farsça mektubunda İskender Paşa'ya cismânî, ilahî ve suverî dostluktan, ilahi dostluğun kalıcılığından, insani dostlukların ise nefsin arızlarından dolayı geçici olduğundan, dostların birbirlerini görmelerinin gerekliliğinden uzun uzadıya bahsetti. İskender Paşa ile daha önce bir tanışıklığı olup olmadığı olsa bile bunun yüzyüze mi yoksa yazışma yoluyla mı gerçekleştiği bilinmez ama dostlar arasındaki sağlıklı ilişkinin her iki tarafın birbirine saygı göstermesine bağlı olduğunun, dostlar arasındaki hatır sorma ve haberleşmenin dostluk için olmazsa olmaz olduğunun altını çizmesine bakılırsa öncesinde aralarında bir yakınlık olduğu söylenebilir¹²⁵⁶. Dostluğun sıhhatinin devamı için her iki tarafın birbirine gidip gelmesine işaret ederek yüzyüzü görüşme için bir bahis açtı. Bidlîsî, kendisinin İskender Paşa'nın duacıları zümresinden, “maksut kabesi” olarak nitelediği İskender Paşa'nın eşiğinin mülazımlarından birisi olduğunu söyleyerek esas belirtmek isteği talebi öncesinde dostluğunun sağlamlığına dikkat çekti. Zamanın Müslüman İskender'i olarak nitelediği paşaya yazmak için uygun bir vakit olduğunu söylediği mektubunda Bidlîsî esas gayesini şöyle dile getirdi:

Fakirin istediği tek şey şudur: O hazretin hayırlı zikirleri, halis duaları ve daimi senaları tarih kitabında tafsilatıyla zikredilmiş, onun bu şöhreti din ve devlet erkânı arasında meşhur olmuş ve yayılmıştır. Eğer bu hilafet hanedanı için yaptığı gazalarının tafsilatını, hizmet ve fetihlerinin keyfiyetini bu duacısına bildirirse bu duacının *duagûy*luğunun devam etmesine neden olur. Bu fakir yıllarca bu yakınlık ve münasebetle gurur duyar. Belki de o hazrete dua edeceklerin sayısı bu kitabın okunmasıyla her yerde artar ve yayılır¹²⁵⁷.

Bidlîsî, paşaya yazdığı Farsça mektubunu İstanbul'dan Bosna'ya güvenilir bir elçi ve dost olarak bahsettiği, o eşiğin kadim kullarından olduğunu söylediği Hacı Abdi vasıtasıyla gönderdi. İstanbul'dan birkaç ay uzaklıkta bulunan Bosna'ya gönderilen bu ilk haber ve yardım talebinin ardından nasıl bir iletişim kurulduğu, Bidlîsî'nin Hacı Abdi vasıtasıyla mı sözlü anlatıları elde ettiği yoksa kendisinin mi bizzat gidip dinlediği konusu tam açık değildir. Ancak hemen belirtilmelidir ki katıldığı seferlerin tafsilatını kendisine anlatmasını istemesi ve iki dost arasında gidiş gelişlerin dostluğun temel kaidesi olduğuna işaret etmesi Bidlîsî'nin kendisinin

¹²⁵⁶ İdris-i Bidlîsî, **Kaside fi medhi İskender Paşa**, vr. 139b-140b.

¹²⁵⁷ İdris-i Bidlîsî, **Kaside fi medhi İskender Paşa**, vr. 141a.

Bosna tarafına ya da paşanın bulunduğu bir yere gittiği hissini uyandırır. İskender Paşa'nın katıldığı seferleri o kadar detaylı aktarmıştı ki doğrudan paşadan dinlemeyen birisinin bu kadar detay vermesi imkânsız gibiydi. Sonuç olarak paşanın kendisi mi İstanbul'a geldi yoksa Bidlîsî mi Bosna tarafına gitti tam olarak bilinmemekle beraber bu görüşmenin kesin olarak gerçekleştiği söylenebilir.

Bidlîsî, İskender Paşa'dan katıldığı seferleri kendisine anlatması halinde kitabının şöhretinden kendisine de bir pay düşeceğini vurgulamış bu iş için paşayı adeta teşvik etti. Bu görüşme her nerede gerçekleşiyse Bidlîsî, başta paşanın katıldığı bütün seferler olmak üzere cülustan itibaren yaşanan tüm hadiseleri ondan dinledi ve detaylı olarak yazdı. Paşanın adını doğrudan zikrettiği olayları ondan dinlemek ve müstakil bir başlık altında yazmakla beraber cülustan itibaren gerçekleşen tüm olayların detayı için de onun bilgisine başvurmuştu. Kitabın sekizinci cildi dikkatlice okunduğunda paşanın adının geçtiği destanların diğerlerine göre daha fazla detaylı olduğu görülebilir. Bu da İskender Paşa'yı daha fazla hoşnut etmek istemesiyle açıklanabilir.

Bidlîsî'nin sözlü kaynak olarak müracaat ettiği ve iyi ilişkiler yürüttüğü bir diğer isim de Mustafa Paşa idi. Sahip olduğu sufi geçmişine vurgu yapmak için kendisini bir derviş (*derviş-i dil-rîş*) olarak tanıtan Bidlîsî, paşanın tasavvufa olan yakınlığını bildiğinden *Heşt Behişt*'te onu "ilm ve salah erbabıyla hak ehliyle dost ve yoldaş idi, havastan kullar ve mana erbabıyla yakınlık halindeydi" sözleriyle övdü ve bu şekilde onunla bir bağ kurmaya çaba sarfetti¹²⁵⁸. Yazdığı övgü dolu kasidelerle paşanın gözüne girmeyi başardı ve hatta kendi hatırını soracak kadar iyi ilişkilere sahip olduğunu belirtiyordu¹²⁵⁹.

Mustafa Paşa ilk olarak 1498'de Rumeli beylerbeyliğine, ardından Bidlîsî'nin tabiriyle "iyi ahlakı ve kabiliyetiyle sultanın gözüne girmeyi başarınca" 1501'de vezaret mansıbına getirilmişti. O, II. Bayezid'in tahta cülusundan beri saray çevresindeydi. Örneğin Cem Sultan, Roma'da iken sultanın resmi elçisi olarak yanına gitmiş ve Bidlîsî'nin belirttiğine göre "tehlikeli bir deniz yolculuğu ardından Cem Sultan konusunda Frenk sultanlarıyla bir anlaşma yapmayı başarmış, İnebahtı

¹²⁵⁸ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 607a.

¹²⁵⁹ İdris-i Bidlîsî, *Kaside fi medhi Mustafa Paşa (Kasâid Münşeât ve Mürâselât)*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1888, vr. 136b.

kuşatmasını karadan yönetmişti”¹²⁶⁰. Dolayısıyla erken dönemler için Bidlîsî’nin müracaat edeceği sözlü kaynakların başında geliyordu.

Ancak Mustafa Paşa’ya yazdığı mevcut kasidelerde İskender Paşa’dan istediği şekilde ondan katıldığı seferleri anlatmasını istemediği görülür. En azından Mustafa Paşa’ya yazdığı ve günümüze dek gelen birkaç kasidede bundan bahsedilmez. Ancak hemen belirtilmelidir ki Bosna gibi uzak bir yerde bulunan İskender Paşa’ya böyle bir talebi yazılı iletmesi oldukça anlaşılır bir durumdu. Oysa sarayda bulunan Mustafa Paşa’ya bu talebini yazılı olarak iletmesine gerek kalmayabilir, talebini sözlü olarak da iletmiş olabilirdi. Bidlîsî daha çok iyi ilişkiler kurduğu ve kasideleriyle övdüğü kişilerin sözlü anlatılarına müracaat etmiş olmalıydı ki Mustafa Paşa bunlardan biridir. Nitekim İnebahtı kuşatmasını anlattığı bölümde Mustafa Paşa’nın kuşatmadaki rolünü ondan dinlediği rivayetlere dayandırır. Bidlîsî bu kuşatmanın detaylarını Mustafa Paşa’dan dinlediğini açıkça kaydeder. Öyleki zaman zaman paşanın kuşatma ile ilgili olarak hiç kimseden yardım alamadığını, destek geldiği takdirde kazanabileceği yönündeki bazı şahsi kanaatlerini dahi yansıtmak durumunda kalmıştır. Paşa bu kuşatma ile o kadar çok detaylı bir anlatı sunmuştu ki Bidlîsî sayfalara sığmayacağını belirttiği bu anlatıyı özetleme yoluna gittiğini söyler¹²⁶¹. Bidlîsî her ne kadar paşayı sadece bir yerde anlattığı rivayete kaynak gösterse de paşanın içinde bulunduğu birçok hadiseyi ondan dinleyerek kaleme aldığı açıktır. Örneğin paşanın Roma yolculuğuna dair verdiği detaylar ancak paşayı dinlemesiyle mümkün olduğu sonucunu çıkarmamıza yardımcı olur.

Saray içinden olup Bidlîsî ile yakın ilişkiler kuran Davud Paşa da onun için sözlü bir kaynaktı. Fatih dönemi saray erkânından Davud Paşa, ilk olarak 1493–94 yılında nişancılığa, daha sonra atandığı Niğbolu sancağından 1502’de alınarak vezaret mansıbına getirildi. Temmuz 1505’teki ölümüne kadar bu görevde kaldı. Bidlîsî saraya intisap ettiğinde Davud Paşa vezaret mansıbındaydı. İlişkilerini iyi tutmak için gecikmiş de olsa onun vezarete nasbedilmesine tarih düşürmekle işe

¹²⁶⁰ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 607a.

¹²⁶¹ “Ondan nakledildiğine göre bu muhasarada öyle yiğitlikler sergiledi ki bunu tafsilatıyla anlatmaya çalışsak buna sayfalar yetmez ve aklın kavrayacağı şeylerin dışında kalır.” İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 304a.

başladı¹²⁶². Tıpkı Mustafa Paşa gibi ona sözlü bir talep iletme işinin ardında paşanın saray içinde olması yatıyordu. 1505 Temmuzunda öldüğünde, Bidlîsî saraya intisap edeli aşağı yukarı bir buçuk sene olmuştu. Her ne kadar onun sözlü anlatılarını Mustafa ve İskender paşalarınki kadar uzun süreli dinleme fırsatı bulamadıysa da bu kısa süre içinde ondan yararlandı. Paşa 1485–91 arasında Memlûklerle yapılan savaşlarda, 1492 Arnavut seferinde, İnebahtı, Moton, Koron ve Navarin’in ele geçirilmesinde aktif rol almıştı. Hadım Ali Paşa da İskender ve Mustafa paşalar kadar erken dönemden itibaren sarayda yer alan bir isimdi ve bu anlamda iyi bir sözlü kaynak olabilirdi. Ancak hem aralarında olan husumeten dolayı hem de zaman zaman payitahttan uzak yerlerde çeşitli görevlerde bulunmasından dolayı Bidlîsî’nin onu sözlü kaynak olarak kullanmadığı söylenebilir. Her ne kadar aralarında çekişme daha sonra düşmanlığa dönüşse de Müeyyedzâde başlangıçta eserini kaleme alırken Bidlîsî’ye bazı noktalarda yardımcı oldu. Bidlîsî, “anlatılmak istenen meramı ve yazılmak istenen manayı bu fakire sürekli belagatle dolu olan kendi cevher kelimalarıyla telkin ediyordu¹²⁶³” ifadesiyle Müeyyedzâde’nin çeşitli konulardaki kaynaklığına işaret eder.

Bunların dışında Bidlîsî bazı sözlü kaynaklarını isim vermese de dolaylı yoldan belirtti. Elbette sözlü kaynaklarının hepsi seferleri yöneten paşalardan ibaret değildi. Bidlîsî sefere katılan kişilerin de sözlü anlatılarına yer verdi. Örneğin Yakub Paşa’nın 1492–93 Engürüs seferi ile ilgili bazı olayları sefere katılan güvenilir kişilerden duyduğunu açıkça belirtmektedir¹²⁶⁴. Bu seferler ve savaşlar dışında padişahın kişisel hayatına ayırdığı bölümler için saray erkânından ve padişahın yakın çevresinden oldukça fazla yararlandı. Örneğin padişahın saray içindeki günlük yaşamına dair bazı anlatıları “Dergâhın mahrem havassından, İslam-penah sultanın meclislerinde bulunan özel kimselerden¹²⁶⁵” avcılık, ok atıcılığı ve silah kullanma becerisi ile ilgili hünelerlerini devlet erkânından bazılarından¹²⁶⁶, “sultanın has bendelerinden¹²⁶⁷” ve “sultanın hassa okçularından birinden¹²⁶⁸” naklettiğini açıkça

¹²⁶² Bidlîsî, paşanın vezaret mansıbına getirilmesine “Asaf-i dovran bud Davud Paşa ba’d-az-in” tarihini düşürdü. İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 604b.

¹²⁶³ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 369b-370a.

¹²⁶⁴ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 551a.

¹²⁶⁵ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 231b.

¹²⁶⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 503a.

¹²⁶⁷ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 234b.

ifade eder. Bidlîsî'nin sözlü kaynakları arasında saray erkânı yönetici ve askeri elitler dışında çeşitli meclislere birlikte katıldıkları ulema da vardı. Mevlana Zamirî bunlardan biriydi. Bidlîsî sultanın sağlığını ilgilendiren bir anlatıyı Mevlana Zamirî'den nakletmişti¹²⁶⁹. Sultanın imaretlerine dair anlatısını defterhane kayıtları dışında sağlam sözlü kaynaklara da dayandırdığını iddia eder. Edirne'deki imaretlerin yıllık harcamaları ve vakıf gelirlerini “o konuya vakıf bazı muhasiplerden naklettiği¹²⁷⁰” bilgisini verir.

Aktardığı tüm rivayetlere bakıldığında Bidlîsî'nin, sözlü kaynaklarını titizlikle seçtiği, olayları gelişi güzel kaynaklardan değil de ona tanıklık eden birincil ağızlardan ve *havasstan* naklettiği görülür. *Havass* dediği bu kişilerle sarayda görüşüp konuşma fırsatı bulduğundan bizzat kendisi bahseder. Örneğin sultanın saray yaşamına dair gözlemlerini onun daima yanında bulunan “bazı hükema ve havasstan kimselerle konuşarak¹²⁷¹” nakletmeye özen gösterdi. II. Bayezid'in 1481–1506 arasındaki saltanat yıllarına ait anlatıları okunduğunda bu sözlü anlatıları metin içine nasıl ustaca yerleştirdiği daha rahat anlaşılabilir. Ayrıca II. Bayezid'e ayırdığı tüm bu sekizinci cilt boyunca tasvir ettiği mekânının ve olayların ancak orayı gören ve hadiselerle yakından tanıklık eden birisinin aktarabileceği kadar detaya sahip olması onun tamamiyle sözlü anlatılara yer verdiğini teyit eder.

II. Bayezid'e ayrılan ciltte hiç kuşkusuz diğer ciltlerde yer almayan gözlem ve detaylı anlatımlar yer alır. Bidlîsî'nin bu detaylı satırlarını okuyan birisi onun bu olaylara bizzat tanıklık etmiş olabileceğini düşünebilir. Oysa bu detaylı anlatının hepsi o döneme tanıklık etmiş olan saray erkânının ve askeri elitlerin aktarımlarından başka bir şey değildi. Örneğin Bayezid'in tahta cülusunu anlatırken “Müslüman ve Hıristiyan bütün şehir ve pazar halkının onu seyre gelmesini, sağ ve sol tarafında yer alan vezir ve beylerin detaylı tariflerini” herhangi bir kaynak belirtmemekle beraber cülusa şahitlik etmiş bir kaynaktan almış olduğu açıktır¹²⁷².

Sekizinci cildin tarihi anlatısı dikkatle okunduğunda bunları bazen bir kişiden bazen de birden fazla kişiden dinleyerek kaleme aldığı rahatlıkla anlaşılabilir.

¹²⁶⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 234a/b.

¹²⁶⁹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 237-238a.

¹²⁷⁰ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 244a.

¹²⁷¹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 237-238a.

¹²⁷² İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 521b-522a.

İskender Paşa'nın seferlerinin detaylı olarak anlatıldığı bölümleri bir kişiden dinlediği sözlü anlatılara örnek olarak gösterebiliriz. Bidlîsî'nin erken dönem kaynaklarından en önemlileri İskender ve Mustafa paşalardı. Örneğin Cem Sultan olayına ayırdığı ilk iki destanı bu süreçte aktif rol alan İskender ve Mustafa paşalardan dinlemişti. İskender Paşa, Cem Sultan birliklerinin ikinci kez yenilmesinden sonra bizzat padişahın emriyle dağılan birlikleri Aksaray'a kadar takip etmiş, Ereğli'ye vardıklarında Cem'in birlikleri Bolkar Dağları'na çekilince paşa da orada beklemiş, sultanın gelişiyle onun huzuruna çıkarak detayları ona anlatmıştı. Ereğli civarındaki mücadele Cem Sultan'ın kaçışına kadar bizzat İskender Paşa tarafından devam ettirilmişti. Mustafa Paşa ise Cem'in papalığa sığınmasının ardından padişahın hususi elçisi olarak Roma'ya gitmişti. Dolayısıyla her iki isim de olayların bizzat içinde yer aldıklarından taze bir hafızaya sahiptiler. Belki de Bidlîsî'nin İskender Paşa'yı özellikle sözlü kaynak olarak seçmesinin altında bu neden yatıyor olmalıydı.

Âşıkpaşazâde, Neşri ve Oruç tarihlerinde yer almayan Cem'in, Bursa'da on sekiz gün kalıp kendi adına sikke bastırıp hutbe okuttuğu bilgisi, padişah ile Gedik Ahmed Paşa, Cem Sultan ile Eştenoğlu Yakup Bey arasında geçen konuşmaların nakli sözlü bir kaynağa dayandığının işaretidir. Olaylarla bağlantılı olarak geçen Enderos Çemeni, Dikilüdaş, Aravad Derbendi, İlmas Kalesi gibi ilk defa duyduğu bazı yer isimlerini, Yayça, Esteresha, Avna, Garva ve Kurtan gibi daha birçok şehir, kale ve nehir adlarını sözlü kaynaklarından duyduğu şekilde yazmış, hatta birden fazla isimden dinlemiş olacak ki bu yer isimlerinin bir kısmını ilerleyen satırlarında ilkinden farklı şekillerde yazmıştı¹²⁷³. Ancak birden fazla kaynağın dinlenmesiyle açıklayabileceğimiz bir ismin farklı şekillerde yazılması durumunu Bidlîsî tüm metin boyunca sıklıkla tekrar edecekti.

Bidlîsî, tüm diğer sözlü anlatıları naklederken olduğu gibi Cem hadisesini anlatırken de koruma refleksiyle hareket ettiği sözlü kaynaklarının tesiri altında kaldı ve kaynaklarının ağızından taraflı bir anlatım sergiledi. Örneğin Gedik Ahmed Paşa'yı Cem olayı ile ilgili olarak anlatırken kaynakları olan İskender Paşa ya da Mustafa Paşa'nın Gedik Ahmed Paşa ile ilgili görüş ve düşüncelerini yansıttı. Bidlîsî,

¹²⁷³ Örneğin Dikilüdaş'ı ilerleyen satırlarda Tilkitaş, Dolmine Nehri'ni de Bolmine Nehri olarak yazmıştır.

Gedik Ahmed'i "saltanat hükümlerine uymada dikkatsiz ve özensiz davranan, başına buyruk kararlar alan, mizaç olarak kötü bir ahlaka sahip, kaba ve çirkin hareketleriyle sultanı inciten birisi olarak resmetmişti"¹²⁷⁴. Hatta Mustafa Paşa veled-i Hızır Bey'in ölümünün ve Cem Sultan tarafına yaşanan kaçışların yegâne sorumlusu olarak gösterdi. Bundan dolayı paşanın öldürülmesinin gerekli olduğu tezini işledi. Elbette bunların hiçbiri Bidlîsî'nin kendisine ait fikirler değildi. İntisabından yaklaşık yirmi yıl önce öldürülmüştü ve Bidlîsî'nin onun hakkında hüküm vermesi imkânsızdı. Başta padişahın ardından İskender Paşa'nın ya da Mustafa Paşa'nın Gedik Ahmed Paşa hakkındaki olumsuz görüş ve düşüncelerinden başka bir şey değildi. Bidlîsî'nin bu nakilleri aynı zamanda kaynaklarının düşünce ve tutumlarını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Yukarıdaki örnek saray erkânı arasındaki çekişme ve hizipleşmeyi Gedik Ahmed ile İskender ve Mustafa paşaların tuttuğu tarafları ve Bidlîsî'nin bu tarafların neresinde yer aldığını açıklamaktadır. Bunun bir benzeri olarak Mesih Paşa'nın, Midilli'nin kuşatılmasından sorumlu tutularak padişah tarafından azledilmesi olayını aktaran Bidlîsî, paşayı sorumsuz ve gevşek olarak değerlendirip bulunduğu makamın gereklerini yerine getirmede acziyete düştüğünü söylerken bu bilgileri paşanın karşıtı bir hizip tarafından aktarmış olduğu ve doğrudan kaynaklarının bakış açısını yansıttığını anlamamıza yardımcı olur¹²⁷⁵. Dolayısıyla Bidlîsî, 1506'da satırlarını kaleme alırken kaynak olarak müracaat ettiği ve iyi ilişkiler kurduğu isimler üzerinden sultanın ilk saltanat yıllarını anlamaya çalıştı. Doğal olarak da kaynaklarının tuttuğu tarafta yer aldı ve olayları onların zaviyesinden yansıtmak durumunda kaldı.

Bidlîsî, *Heşt Behişt*'i hanedanın ve padişahın övüldüğü bir kitap olmasının yanında yakın çevresindeki İskender Paşa ve Mustafa Paşa gibi isimlerin kendi politik duruşlarını ve savunmalarını yansıtacak, eleştirilerini yönlendirecek bir mecraya dönüştürdü. Buna örnek olarak Cem Sultan'ın zehirletilmesi meselesinde Mustafa Paşa'nın dahli olup olmadığı tartışmalarına bir başka boyut getirerek paşanın adeta bu konudaki kendi savunmalarına yer verdi. Yaygın kanılardan biri Cem'in, ağabeyi Bayezid'in gönderdiği Mustafa Paşa tarafından zehirletildiği söylenceleriydi. Bidlîsî'nin kaleme alacağı bu bölüm Mustafa Paşa'nın kendisini

¹²⁷⁴ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 526b-527a.

¹²⁷⁵ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 328a/b.

savunacağı bir mecra olacaktı. Paşa'nın anlatımına ve Bidlîsî'nin yazdığına göre Cem Sultan ile Roma'da yaptıkları görüşmede Cem, ağabeyinden özür dilemiş ve hatasının affedilmesini istemişti. Ama neticede Cem'in papalık dışında bir yere gitmemesi konusunda anlaşmışlardı¹²⁷⁶. Mustafa Paşa'nın dönüşünden sonra papa berber kılığında gönderdiği bir adamı vasıtasıyla zehirli usturayla Cem Sultan'ı zehirletmişti. Mustafa Paşa olayı bu şekilde Bidlîsî'ye anlatmış, olayda bir dahli olmadığını yansıtmak istemişti.

Bidlîsî'nin, eserinde alt hamî gördüğü bazı kesimleri hoşnut etmek istediğinden daha önce bahsedilmişti. Hoşnut etmek yolunda o kadar aşırıya kaçtı ki bu onun tarih yazımına yansdı ve hoşnut etmek istediği kimselerle ilgili bazı tarihi gerçekleri dahi gizleme gereği duydu. İskender Paşa'nın, 904/1498–99 senesinde vezaretten ayrılıp Bosna vilayetine tayini meselesini eserinin 1506 tarihli nüshasında “kendi isteğiyle divan vezirliği görevinden ayrıldı¹²⁷⁷” şeklinde verirken Mekke’de tashih ettiği nüshada “bu tarihte sultan tarafından azledildi¹²⁷⁸” ifadesini kullanması ilk önce İskender Paşa'yı incitmemek için azledildiğinden bahsetmemeyi tercih ettiğini, paşanın ölümünün ardından bu bilgiyi düzelttiğini doğrular. Bunun bir benzeri olarak Mustafa Paşa'nın Cem Sultan'ı öldürdüğü söylentilerini gizlemek için eserinin ilk nüshasında paşanın “Frengistan'daki bazı devlet meselelerini halletmek¹²⁷⁹” için gittiğini yazarken, eserinin 1512'deki tashihinde, bu bilgiyi Cem Sultan'ın yanına gitmekle görevlendirildiği şeklinde düzeltmişti. Bütün bunlar dikkate alındığında Bidlîsî'nin, eserini padişah dışında değişik kesimlerin çıkarlarına hizmete sunduğunu, bu bağlamda İskender ve Mustafa paşaların hoşnut edildiği bir mecra haline getirdiğini ortaya çıkarır. Bidlîsî'nin sekizinci cildin birçok yerinde İskender Paşa'yı dinleyerek etkisi altında kaldığı sonraki bazı bölümlerde bile Gedik Ahmed Paşa hakkındaki yorum ve düşüncelerini tekrarlamasından anlaşılabilir. Bu olaylardan bir diğeri de Bidlîsî'nin müstakil bir başlık altında anlattığı padişahın 1492-93'te Edirne'den Sofya tarafına geçip tertip ettirdiği av idi. Bu esnada İskender Paşa da padişaha eşlik etmiş, hatta yapılan tayin ve terfiler kapsamında paşa Rumeli beylerbeyliğine getirilmişti. Bidlîsî avın gerçekleştiği coğrafyayı, katılan bölüklerin

¹²⁷⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 530b-531a.

¹²⁷⁷ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 293b.

¹²⁷⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 604a.

¹²⁷⁹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 358a.

sayısı ve vurulan av miktarlarını detaylı olarak yazdı. Her ne kadar kendisi de bu coğrafyayı Sofya macerasından dolayı yakından tanıyor ise de kuşkusuz burada da kaynak olarak İskender Paşa'nın sözlü anlatımlarına dayandı. Örneğin Uzunova'da gerçekleştirilen av mahallinin etrafının dağlar, ormanlar ve geniş vadilerle çevrili olduğunu yazarken coğrafi tanımlamaları bir seyyahın gözlemleri şeklinde verdi.

Bidlîsî mevcut sözlü kaynakları arasında kuşkusuz İskender Paşa'nın anlatılarına daha geniş yer vermişti. 1492 yazında gerçekleştirilen Arnavut seferi için Bidlîsî'nin önemli kaynaklarından birisi İskender Paşa idi. Hatta sefer dönüşü padişaha yönelik yapılan suikastı İskender Paşa önlemişti. Seferin güzergâhını, menzilleri, suikast sebebinin ve suikastçinin kimliğinin araştırılması ancak zamanın kısıtlı olmasından dolayı bir sonuca ulaşamadığı gibi bazı detayları paşadan aktardı¹²⁸⁰. Ancak daha önce de belirtildiği gibi paşaların yanında mümkün mertebe sefere katılan kişileri de dinlemeye özen gösterdi. Örneğin Bosna hâkimi Yakub Paşa'nın 1492–93 yılında gerçekleştirdiği seferleri paşanın yakınında bulunup savaşa katılan kişilerden naklettiğini açıkça söylemektedir¹²⁸¹.

Bidlîsî özellikle sözlü kaynaklardan yaptığı aktarımlarda çeşitli rakamlar yerli yerinde vermek konusunda oldukça titiz davrandı. Daha önce de belirttiğimiz gibi kullandığı bu çeşitli rakamları padişahın güç ve azamet göstergesi olarak sergilemek istiyordu. Onun, Kili ve Akkirman'ın ele geçirilmesi kısmında verdiği rakamlar her ne kadar belirtmese de onun bir kaynaktan aldığına işaret eder. Örneğin Kili kuşatmasının dokuz gün sürdüğü, Akkirman kuşatmasına sekiz bin Eflâklı ile elli bin Mengi Giray askerinin katıldığını söylemesi bunlara örnektir¹²⁸². Kullandığı bu kaynak grubu hiç kuşkusuz fetihnamelerdi. Bir sefer ruznamesi kadar olmasa da ona yakın mufassal bir sefer günlüğü içeren bu fetihnameler Bidlîsî'nin bilinçli olarak kullandığı, çoğu kronikten daha fazla detay içeren kaynaklardı. Padişahın bizzat koordine ettiği bir imparatorluk kültür projesi olan bu tarih yazdırma işinde defterhanedeki fetihnameler de onun kullanımına sunulmuştu.

Bidlîsî daha İran'da Akkoyunlu sarayında iken Osmanlı hanedan tarihi ile ilgili bilgilere sahipti. Hanedan tarihi hakkında hatırı sayılır derecede bilgiye sahip

¹²⁸⁰ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 548b-550a.

¹²⁸¹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 551a-552b.

¹²⁸² İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 534b-535a.

birisi olarak bu bilgisini de kullanabilirdi. Örneğin Kili ve Akkirman fetihlerinin ayrıntısını o zamanlar Akkoyunlu sarayında münşi iken gelen fetihnamenin ayrıntısından biliyordu. Sultan Yakub'a gönderilen fetihnamede bu fetihlerin ayrıntısı yazılmıştı ve Bidlîsî kitabına da eklediği bu fetihname ayrıntısından da yararlanarak Kili ve Akkirman'ın fetih destanını kaleme aldı. Örneğin bu fetihnamede ordunun kaç günde Tuna Nehri kenarına nüzul ettiği, Kili Kalesi'nin fiziki yapısı, etrafındaki hendekler ve bu hendeğin suyunun Tarlu Nehri'nden geldiği şeklindeki bilgileri ve daha fazlasını Sultan Yakub'a gelen fetihnameden okumuştur¹²⁸³. Hatta Sultan Yakub'un fetihnameye vereceği cevabı münşisi olarak kendisi yazdı.

Kaleme aldığı birkısım destanlarda yer alan eleştirel yaklaşım ve yorumlar o seferle ilgili mevcut bilgilerin seferin başına tayin edilen kimseden değil de bir başka kişiden nakledildiği hissini uyandırır. Örneğin Malkoçoğlu Bali Bey'in Boğdan tarafında gerçekleştirdiği yağma seferlerini ondan değil de birbaşkasından dinlemiş gibidir. Şöyle ki Boleşna adındaki şehrin yağmalanmasından sonra bir kısım birliklerin şehirde bırakılması ve Bali Bey'in ise Prut Nehri kenarında konaklamasını yanlış bir karar olarak değerlendirmektedir¹²⁸⁴. Muhtemelen bu yorumlar İskender Paşa'ya aitti ve Bidlîsî, Boğdan tarafındaki yağma seferlerini de ondan dinlemişti. Bu konuya bir başka örnek olarakta Hersekoğlu Ahmed Paşa'nın (ö.1504) Memlûklerle olan savaşıydı. Bidlîsî bu olayı paşaya yakın bir isimden dinlemiş olmalıydı. Zira o, sultanın Hersekoğlu Ahmed Paşa'yı Adana ve Tarsus tarafına gönderirken Hızır Bey oğlu Mehmed Paşa ile Karaman beylerbeyi Karagöz Paşa'yı da onun yanına tayin ettiğini, Mehmed ve Karagöz paşaların savaşın kazanılması durumunda Ahmed Paşa'ya mal edileceği endişesiyle kendi aralarında anlaşarak savaşa katılmadan geri çekilip Ahmed Paşa'nın yenilmesine sebebiyet verdiklerini yazar¹²⁸⁵.

Eserin sekizinci cildi dikkatle okunduğunda sözlü kaynaklara dayalı olarak yapılan anlatımın kendisini rahatlıkla hissettirdiği görülebilir. Zira anlatım daha detaylı olup müellifin kendisinin sanki o anlara tanıklık ettiği izlenimi verir. Oysa diğer bazı destanlardaki yüzeysel anlatım sözlü bir kaynağın olmadığını işaret eder.

¹²⁸³ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 535b-536b.

¹²⁸⁴ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 539b.

¹²⁸⁵ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 541b.

Örneğin Malkoçoğlu Bali Bey'in Leh ordusuyla olan savaşını da savaşa katılanlardan dinlemişti. Zira “anlatıldığına göre yirmi bin savaş arabası ve mühimmatını geride bırakmışlardı” ifadesi onun sözlü kaynağının varlığını destekler. Hatta burada yapılan fetihlerden çokça dinlediğini ve sadece bunlardan önemli olanları yazacağını belirtir. Ardından gerçekleştirilen fetihlerden sekiz tanesini ayrıntılarıyla anlatır. Bu çerçevede kale ve şehirlerin birbirlerine olan mesafeleri, şehirlerin coğrafi durumu ve arazi koşulları, şehrideki mimari yapı sözlü kaynağının verdiği detaylar arasındadır¹²⁸⁶.

Bidlîsî sözlü kaynaklarına, anlatılacak olan seferlerle ilgili şehirlerin birbirine olan mesafeleri, kalelerin fiziki özellikleri, geçilen coğrafya ve arazi koşulları, nehirlerin büyüklüğü, şehirlerin mimari yapısı ile ilgili detaylı sorular sordu. Örneğin İskender Paşa'nın 1498–99 senesinde yaptığı fetihleri anlatırken Bosna memleketinin coğrafi konumunu ve sınır komşularını detaylı olarak yazdı. Paşa bu seferlerinde gördüğü her şeyi en ince ayrıntısına kadar Bidlîsî'ye anlatmıştı. İnebahtı, Moton ve Koron fetihlerini de denizden kuşatan Davud Paşa ile karadan kuşatan Mustafa Paşa'dan dinlemiş olmalıydı. Bidlîsî burada Venedik, Mora, İnebahtı, Moton ve Koron ile ilgili ilginç ve ayrıntılı coğrafi bilgiler verir.

Özet olarak şunu söyleyebiliriz ki Bidlîsî eserinin sekizinci cildinde yazdığı padişahın saray yaşamı, kişiliği, seferleri, vezirlerinin katıldıkları seferler başta olmak üzere daha birçok konuda geniş bir yelpaze çizerek vezirlerden, paşalardan, askerlere ve saray erkânına kadar birçok kişinin sözlü anlatılarına başvurdu. Nakiller konusunda güvenilir kaynaklara dayanmasını salık veren padişahın bu kaynakları kendisinin tayin etmiş olduğunu söylemek yerinde olur. Aynı olayları birden çok kişiden dinleyerek kaynaklarının güvenilir olduğunu altını çizdi. Sözlü kaynak ve rivayetlerin güvenilirliği konusundaki görüşleri hatırlanacak olursa bu birden çok kişiden dinleme olayının altında sözlü anlatıların doğruluğu ve güvenilirliğinin tesbiti çabaları ortaya çıkar.

¹²⁸⁶İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 554b-557b.

3. 12. Bayezid'in Üstün İmajına Bir Katkı: Bidlîsî'nin Kendi Gözlemleri

II. Bayezid'e ayırdığı eserin sekizinci cildi onun tahta cûlus tarihi olan 1481'den eserini bitirdiği 1506 yılına kadarki dönemi kapsıyordu. Bidlîsî bu saltanat yıllarının sadece saraya intisap ettiği tarih olan 1504 yılı başından eserini bitirdiği tarih olan 1506 yılı ortalarına kadarki neredeyse üç yıllık dönemine tanıklık etmişti. Kendisinin payitahtta bulunduğu bu üç yıllık dönem içinde imparatorluk ordusunu savaflara ve seferlere sürükleyen büyük hadiseler yaşanmadığından bu dönem için kitabına sadece kişisel bazı gözlemlerini eklemekle yetindi. Gerçekten de 1503 Venedik barışının ardında bu üç yıllık dönem içerisinde şehzade sünnetleri, bazı tayin ve terfiler ve Bayezid Camii ve müstemilatının tamamlanması dışında Bidlîsî'nin kaydetmesini gerektirecek herhangi bir siyasi ve askeri gelişme yaşamamıştı.

Bidlîsî, *Heşt Behişt*'i hamisi II. Bayezid'e takdim edeceği ve neticede onun takdirini kazanması gerekeceği için Bayezid'e ayıracağı cildin daha mükemmel ve kusursuz olması yolunda çok çaba sarfetti. Bu cilt için yoğunlukla kullandığı sözlü kaynaklarının yanında onun güç, azamet, zenginlik ve cömertliğine tanıklık ettiğini belirten birisi olarak bu kişisel tecrübelerini aktarmak adına kendi gözlemlerine de yer verdi. Her hangi bir askeri ve siyasi gelişmeye tanıklık edemediği için bu kişisel gözlemlerini daha çok padişahın kişiliği, yaptırdığı imaretler, tersane faaliyetleri ve saraydaki düğünler gibi onun güç ve ihtişamını yansıtacak şeylerden seçti. Yaptığı bu seçim onu övmenin aracı olarak türden bir şeyler olmalıydı.

Bidlîsî yaşadığı dönemle ilgili herhangi bir izlenimini aktarmaktan ziyade doğrudan hamisi Bayezid'in övülmesine aracı olacak kişisel gözlemlerini öncelikli tuttu. Onun bu gözlemlerinden sultanın yakın çevresi içinde olduğunu çıkarmak mümkündür. Örneğin Bayezid'in gürz kullanmadaki hünerini anlatırken onun gürzünün beş *retl* ve herkes görsün diye sarayda yüksekçe bir yerde asılı olduğu, cesaretini anlatırken sultan adına tertip edilen şölende aslan ile mandanın savaşı sonunda Bayezid'in mandayı öldürdüğü gibi anlatıları tamamen kendi gözlemleriydi¹²⁸⁷. Buna ek olarak padişahın iyi ahlakı, cömertliği, "ibadet ve

¹²⁸⁷ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 503b-504a.

tasavvuf, ilim ve fazilete” olan düşkünlüğü ile ilgili anlatıları “müşahade edilmek suretiyle” kaydından da anlaşılacağı üzere kendi kişisel deneyim ve gözlemlerine dayalı idi¹²⁸⁸. Padişahın bütün meclislerine katıldığını belirterek ona dair olan gözlemlerini sağlam bir kaynağa dayandırdığını vurguladı¹²⁸⁹.

Sekizinci cildin girişinde Bayezid’in İstanbul, Edirne ve Amasya’da yaptırdığı imaretler ile ilgili uzun uzadıya yaptığı tasvirler tamamen kendisine aitti. Burada da onun ihtişamını sergilemek saikiyle hareket ederek bu yapılar üzerinden hamisini övdü. Bunlardan ilki padişahın yapımına 1501 yılında başladığı camisi idi. Cami ve onun müstemilatından daru’z-ziyafe ve hankah, Bidlîsî İstanbul’da iken 1506 yılında tamamlanmıştı. Dolayısıyla yapımına tanıklık ettiği bu yapıları ve ona ait gözlemlerini detaylı olarak yazdı.

Bidlîsî’nin Bayezid’in diğer şehirlerdeki imaretlerini yazması için bizzat gidip görmesi gerekecekti. Bunun için padişahın İstanbul dışında imaretlerinin bulunduğu Edirne’ye de gitti. Edirne onun zeametinin bulunduğu ve eserinin yazım esnasında sıklıkla gittiği Dupniçe yolu üzerindeydi. Bayezid’in orada yaptırdığı cami, medrese ve darü’ş-şifayı gezip görerek en ince ayrıntısına kadar yaptığı gözlemlerini kitaba ekledi. İran’dan ilk olarak gelirken yaşadığı Amasya deneyimi dışında Bayezid’in Amasya’daki imaretlerini yazmak için oraya tekrar gidip gitmediği bilinmez ama Amasya’da yaptırılan cami, medrese, hankâhı anlatırken “cami beyaz kesme taştan yapılmıştır ve çok aydınlık bir maksuresi vardır” gibi bir seyyahın gözlemleri kadar net olarak verdiği bilgiler onların detaylı incelediğine işaret eder¹²⁹⁰. Bunların dışında Bayezid’in Kızılırmak, Sakarya ve Gediz ırmakları üzerine yaptırdığı köprüler ile ilgili aktardığı gözlemler ancak buraları gören birinin aktaracağı türden şeylerdi.

Bidlîsî’nin gözlemlerinin büyük çoğunluğu payitahta aitti. 1499 baharında İnebahtı seferi öncesinde tersanede yapılan hazırlıklar kapsamında yapımı tamamlanan bazı gemileri anlatırken daha sonra kendi zamanında sahip olduğu bazı deneyimlere dayandı. Şöyle ki 1499 yılında yapımı tamamlanan Kemal ve Barak reislere ait iki *göken*in tarifini kendisi İnebahtı seferinden çok sonra geldiği

¹²⁸⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 508a.

¹²⁸⁹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 229b.

¹²⁹⁰ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 512b.

İstanbul'da tersaneye gidip görmek suretiyle aktardı. Elbette bu gemilerden Barak Reis'e ait olanı 1499'daki deniz savaşında batmış, onun bir benzeri olan Kemal Reis'in *gökesi* kalmıştı. Bu gemileri anlatırken ilham almak için tersaneye giden Bidlîsî geriye kalan tek *gökeyi* bizzat ölçtüğünü söyler. Bidlîsî bu tersane gözlemine şöyle aktarır:

O geminin eni ve boyu bu fakirin ölçümüyle şöyle malum oldu: Geminin boyu 70 ayak, eni ise 35 ayak. Ortadaki en büyük yelkenin yüksekliği ise aşağı yukarı 70 zir'a idi. Dümdüz ve birbirine paralel şekilde birkaç büyük ağacın bir araya getirilmesiyle oluşturulan bu yelken direklerinin kalınlığı 4 gez idi. Bu direklerin hepsi de minare gibi yusuvarlak ve tek şekildi. Bu yelken direklerinin üzerine otuz kişinin etrafına oturabileceği şerefe gibi bir mahal inşa etmişlerdi. Savaş zamanında bu grup oklarıyla ve attıkları taşlarıyla düşmana karşı mücadele ediyorlardı. Gazilerin ve mücahitlerin oturdukları mahal suyun içinde gizli olan kısmı hariç her köşeden de suyun yüzeyinden yaklaşık 20 zir'a yüksekliğindeydi. Askerlerin yiyecek ve içecekleri, toplar gibi savaş teçhizatının dışında bu gemiye bin silahlı asker binebiliyordu¹²⁹¹.

Bu *göke* tarifinin yanında Bidlîsî, Osmanlı donanmasında bulunan *göke*, *mavna*, *kalyon* ve ilk defa kendisinin bahsettiği *verçe* gibi gemi türlerinin bir tanımı ve tarifini yaptı. Gemilerde kullanılan ateşli silahlar, top çeşitleri ve bunların attıkları gülle ağırlıkları, top atma kabiliyeti yüksek olan gemi çeşitleri, hangi çeşit gemide hangi çeşit topun bulundurulduğu ve gemilerde bulunan top sayıları gibi bilgileri bizzat tersane izlenimlerinden aktardı¹²⁹². Bu izlenimlerini yazarken deniz savaşlarında yer almış Davud Paşa gibi isimlerin tecrübelerinden de yararlanmış olmalıydı. Zira deniz savaşlarından bahsettiği tüm bölümlerde “Frenk taifesi gemicilik ve deniz ilminde oldukça hünerlidirler” gibi ifadelerle her defasında Venediklilerin karşıkonulamaz gücünün ve üstünlüğünün altını çiziyor, gemi yapımı, savaş teknikleri, gemilerde top ve tüfek kullanımı kabiliyetine sahip olduklarını yazıyordu¹²⁹³.

Bidlîsî'nin bizzat kendi gözlemlerine dayalı olup *Heşt Behişt*'e eklediği bir diğer konu da sekizinci cildin girişindeki Akkoyunlu tarihçesidir. Daha önce de belirtildiği gibi elimizdeki bazı veriler Bidlîsî'nin Tebriz'deki Akkoyunlu sarayında en erken 1481'den itibaren bulunmaya başladığına işaret eder. Bu tarihten 1501'e

¹²⁹¹ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 563a-563b.

¹²⁹² İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 563b-569b.

¹²⁹³ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 565a.

kadar yaklaşık yirmi yıl boyunca Tebriz’de saltanat çevresinde kaldı. Sultan Yakub’un hemen hemen tüm saltanat yıllarına (1478–1490) onun yanında özel münşisi olarak tanıklık etti. Sulta Yakub’tan sonra da onun ardılları olan Baysungur Mîrzâ, Rüstem Mîrzâ, Göde Ahmed, Elvend ve Murad Mîrzâlar zamanında da Tebriz’de idi. Akkoyunlu hanedanının yıkılışı ve Şah İsmail’in ortaya çıkışına da tanıklık etmişti. Bir bakıma hanedan tarihi kaleme aldığı hamisi II. Bayezid’in yanında kaldığı müddetten daha fazlasını eski hamisi olan Sultan Yakub’un yanında İran’da geçirmişti. Dolayısıyla kapsamlı bir Akkoyunlu tarihi yazabilirdi. Bunun için Bidlîsî kitabının girişine 1478 yani Uzun Hasan’ın ölümünden itibaren başlattığı ve bizzat kendisinin müşahedelerine dayalı yirmi üç yılı kapsayan bir Akkoyunlu tarihçesi kaleme aldı. Sarayın içinden birisi olarak buraya aktardığı bilgiler hiç kuşkusuz onun gözlemlerine dayalı olup orijinal bir kaynak niteliği taşır. Bu haliyle Ruzbihan’ın Yakub’un ölümüne kadar getirdiği tarihini tamamlar niteliktedir. Ancak Bidlîsî bu Akkoyunlu tarihçesini 1506 yılında bizzat Bayezid’e sunduğu eserinin ilk nüshasına değil de, Mekke’de iken eklemeler ve çıkarmalar yaparak yeniden yazmaya başladığı ikinci nüshasına eklemişti. Eserinin ilk nüshasında buna yer vermeyişi Akkoyunlu sultanlarının övgüsünün yapıldığı şeklindeki yanlış anlamaların yaratacağı endişe ile doğrudan ilintili olmalıydı. Her ne kadar 1506 yılında değil de 1512 yılında kitabına eklemişse de ve Bayezid’in hanedan tarihine doğrudan bir katkısı olmasa da Bidlîsî, Akkoyunlu Sultan Yakub ve haleflerinin saltanat yılları ve hanedanın çöküşü ile ilgili kendi gözlemlerine dayalı, birincil ağızdan bilgi verdi¹²⁹⁴.

Bidlîsî II. Bayezid dönemine ait gözlemlerini kitabının çeşitli yerlerinde parça parça aktarmanın dışında onlardan müstakil destanlar da çıkardı. Bunlardan ilki şehzadelere yapılan sünnet düğünlerdir. Bidlîsî’nin aktardığına göre ilk düğün 1506 baharında Şehzade Ahmed’in oğulları Murad, Alâeddin ve Osman için Amasya’da ikincisi ise aynı yılın içinde Şehzade Mahmud’un oğulları için Manisa’da yapılmıştı. Onun belirttiğine göre Amasya’daki ilk düğüne II. Bayezid’in yanında bütün devlet erkânı katılmıştı¹²⁹⁵. Ancak o, Manisa’da yapılan ikinci düğüne kimlerin katıldığını

¹²⁹⁴ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 513b-517b.

¹²⁹⁵ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 588b.

tam belirtmez ve kendisinin bir tebrik kasidesi yazdığını ifade eder¹²⁹⁶. Bidlîsî'nin padişahın yanında bu düğüne katılmak için Amasya'ya gidip gitmediği bilinmemekle beraber onun yazdığına göre zamanın bütün fazıl, edip ve şairleri tebriklerini iletmek için kasideler kaleme almışlardı. Her nekad Amasya'daki düğün ile ilgili adeta ordaymışçasına verdiği detaylar varsa da düğün için yazdığı kasidede yer alan şu ifadeler kendisinin gitmeyip de bizzat kasideyi gönderdiği izlenimini de vermektedir:

Sultan Bayezid'in tertip ettirdiği böyle bir sünnet düğününü felek o zamana dek görmemişti, gönül aydınlatan bu düğün sultan ve onun bütün haleflerine kutlu olsun. Ey çalgıcı! Güzel nağmelerin okunduğu bu mecliste şarkılarını İdris'in söylediği sözlerle söyle, lütuf ve ihsan mülkünün şahının meclisinde bu bendenin övgü ve esenlik dolu şarkısını oku, saba rüzgârı ayş ü işret meclisinde bu hediyeyi Sultan Ahmed'e ulaştır, gariplik mülkünde kimsesiz olduğum için şah için dua okurum, eğer unutursa "*bize dua eder*" i de bu bendeden dinlesin, her gün gaibane duaların edildiği bu düğün kutlu olsun¹²⁹⁷.

Eserin sekizinci cildinin kuşkusuz en orijinal yanlarından birisi de tarihi anlatının sonuna eklediği şehzadeler ve devlet erkânına ait biyografik bilgilerdi. Aslında bu, eser sonunda verilen biyografik bilgilerin Osmanlı tarih yazıcılığındaki ilk örneği değildi. Erken dönem Osmanlı kronikleri incelendiğinde bunların bir kısmının tam olmasa da birtakım biyografik bilgiler içerdiği görülebilir. Âşıkpaşazâde'nin tarihi buna örnek verilebilir. Onun dışında döneminin hiçbir muasır kaynağında bu türden bir yeniliğe rastlanmaz. Âşıkpaşazâde eserinin sonunda ilk Osmanlı uleması, fukahası ve meşayihini her padişah için ayrı ayrı tasnif ederek vermiştir¹²⁹⁸. Âşıkpaşazâde'den sonra genelde 16. yüzyıl başları özelde II. Bayezid'in saltanat yılları için düzenli biyografik malzeme sunan yegâne kişi Bidlîsî'dir. Bidlîsî, eserinin son kısmında genişçe bir bölümü bu biyografik bilgilere tahsis etti. Üstelik o, Âşıkpaşazâde gibi sadece ulema, vüzera, fukaha ve meşayih değil ilk defa şehzadeler, vezirler, beylerbeyleri, defterdarlar ve kazaskerlerden oluşan saray erkânından, kapıkulu ocaklarına, enderun hizmetlilerine kadar çok geniş bir zümre hakkında biyografik bilgiler verdi ve bu bilgileri yer yer çeşitli hikâyelerle süsledi. Eserini Bidlîsî'den sonra kaleme alan Kemalpaşazâde'nin bile biyografik bilgiler için kitabında özel bir yer ayırmaması ve ancak yeri geldikçe

¹²⁹⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 591b.

¹²⁹⁷ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 590b.

¹²⁹⁸ Emecen, "Osmanlı Kronikleri ve Biyografi", s. 85–86.

onlardan özetle bahsetmeyi tercih etmesi ve II. Bayezid dönemi için böyle mufassal biyografik verilerin bulunmaması düşünüldüğünde Bidlîsî'nin verdiği biyografik mahiyetteki bu bilgilerin ne kadar kıymetli oldukları daha iyi anlaşılabilir¹²⁹⁹.

Bidlîsî bu çerçevede padişahın ailesi, şehzadeleri, vezirleri, Anadolu ve Rumeli beylerbeylerini, kazaskerleri, defterdarları, nişancılar, mirahorlar, çaşnigirler, kapıcıbaşıları, avcıbaşıları, ordu sistemi içindeki yeniçeriler, kapıkulları, cebehane ve cebeciler, hazineدارlar, matbah-ı âmire gibi saray hizmetlilerini de içine alan çok geniş bir zümre için değerli biyografik bilgiler aktardı. Hem mufassal olması ve ayrı bir bölüm halinde sunulması hem de çok geniş bir zümreye yer vermesi açısından Bidlîsî'nin bu verileri Âşıkpaşazâde'nin sade ve kısa biyografik bilgilerinden sonra bir ilki teşkil eder.

Biyografik bilgilerini mevcut mansıplarında iken ölüm ve azl gibi çeşitli vesilelerle görevlerinden uzaklaşan saray erkânı ve hâlihazırda görevleri başında bulunan saray erkânı şeklinde ikiye ayırdı. Bidlîsî sadece onlar hakkında kuru biyografik bilgiler vermedi; aksine bahsettiği bu mansıpların tanımını, hiyerarşik düzenlerini, teşrifattaki yerlerini, hali hazırda kimlerin bulunduğu, hangi üst mansıba bağlı oldukları gibi pratik bilgiler de verdi. Ardından bu mansıplarda bulunan kişilerin tayin ve azil tarihlerini, sayılarını vererek tam olarak görev tanımlamalarını yaptı.

Eser sonunda bu türden biyografik bilgiler vermek aslında Timurlu tarih yazıcılığında da görülen bir gelenektir ve Timurlu tarihçileri dışında Safevî kronik yazarları da buna sadık kalarak bu türden biyografik bilgileri vermeye özen gösterdiler. Örneğin eserini 1524 yılında tamamlayan Safevî kronik yazarı Gıyasüddin Hondmir de *Habibü's-Siyer* adlı eserinin sonuna böyle bir bölüm eklemişti ve onu takip eden Muhammad Yusuf Valeh gibi muahhar Safevî kronik yazarları da biyografik bilgilere kitaplarında ayrı bölümler tahsis ettiler. Bidlîsî şüphesiz bir geç-Timurlu tarihçisi olarak bu usulü takip etti. Ancak o böyle bir bölümü sadece II. Bayezid için yazdığı cilde eklemişti. Zira hakkında biyografik bilgiler verdiği kişilerin çoğu kendi çağdaşı idi ve Âşıkpaşazâde'nin aksine ulema ve meşayihin dışında farklı zümrelere değinmesinin altında da bu yatıyordu. Diğer

¹²⁹⁹ Emecen, "Osmanlı Kronikleri ve Biyografi", s.86.

tarafından bu mansıpların işleyişini de saray içinde olduğu için yakından takip ediyordu. Örneğin bayram tebrik ve kutlama günlerine, divan toplantılarına katılan saray erkânının teşrifat düzenine şahitlik ettiğini satırlarından çıkarmak mümkündür. Bu anlamda Bidlîsî'nin verdiği bu bilgiler kendi kişisel deneyimleri ve gözlemlerinin bir ürünüydü.

تبریزیان را یک خانه و نشیمن در برسا است*

3. 13. 15. Yüzyıl Sonunda “Sınır”ların Ötesindeki Bir Coğrafyaya Ait Bilginin Kaynaklığı: Tebriz’deki Bir Acem Bürokratinin Gözünden Osmanlı Dünyası

Akkoyunlu sarayında bir bürokrat olan Bidlîsî, gerçekte Osmanlı sarayına intisap etmeden önce Osmanlı dünyası ile ilgili ne kadar bilgiye sahipti? Tebriz’de Heşt Behişt Sarayı’nda iken Osmanlı dünyası ile ilgili bilgilere sahip olduğunu varsaysak bile 1504 yılında eserini kaleme almaya başlarken bu bilgilerin ne kadarını kullandı? Ya da soruyu biraz daha genişletecek olursak bir parçası olduğu Akkoyunlu dünyası 15. yüzyılın sonunda komşu Osmanlılarla ilgili ne kadar bilgiye sahipti? Bu sorulara aranacak cevaplar Bidlîsî'nin daha intisap etmeden önce Osmanlı dünyasına dair ne gibi bilgilere sahip olduğunu ve bu bilgilerin Osmanlı tarihi kaleme alırken ona kaynaklık edip edemediğini açıklığa kavuşturacaktır.

Osmanlılar ile Akkoyunlular arasındaki son otuz yıllık ilişkiler Uzun Hasan ve Fatih arasındaki 1473 Otlukbeli Savaşı’nın dışında oldukça barışçıl düzeyde seyretti. 15. yüzyılın son çeyreğinden itibaren karşılıklı elçi gidiş gelişleri, gönderilen fetihnameler vs. gibi diplomatik ilişkiler her iki tarafın bir diğeri hakkındaki bilgilerini tazelemesine de vesile oluyordu. Birdiğeri hakkında bilgi sahibi olmanın en formel yolu kuşkusuz elçi göndermeydi. Örneğin Akkoyunlu saray tarihçisi *Âlem-arâ-ye Âminî*’nin yazarı Fazlullah Huncî Isfahânî, maiyetiyle birlikte bir Osmanlı elçisinin Ağustos 1488’de Tebriz’e ulaştığını kaydetmektedir. Elçilik heyetinin başı Muhammed, Şeyh Haydar’ın isyanı sırasında Akkoyunlular’ın içinde bulunduğu durumu ve komşularıyla olan ilişkilerini Akkoyunluların iç ve dış problemlerini, Osmanlı-Memlûk savaşlarının Akkoyunlu politikasında yarattığı farklı yaklaşımları

özetleyen bir rapor hazırlayıp merkeze göndermişti¹³⁰⁰. Hem Osmanlılar hem de Akkoyunlular elçi ve fetihname göndermek gibi bir diğeri hakkında bilgilenmeyi sağlayan bu metodu iyi kullandı. Bu diplomatik ilişkiler Osmanlı ve Akkoyunlu dünyasının birbirlerini daha iyi tanımaları ve birdiğeri hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlayacaktı.

Bu diplomatik ilişkilerin dışında başta Herat ve Tebriz olmak üzere İran'ın çeşitli büyük merkezlerinden hami bulmak adına İstanbul'a gidip gelen çok sayıdaki ulema ve sanatkâr, iki dünya arasındaki mobilize sufi/derviş hareketleri, Tebriz'den Trabzon Limanı'na ve Bursa'ya kadar gidip gelen Acem tüccarı, seyyah ve yolcu trafiği ve Osmanlı sarayına sığınan Akkoyunlu şehzadeleri gibi faktörler bilginin her iki tarafa taşınmasında ve paylaşılmasında, *Türk-İran* İslamî kültürünün kaynaşmasında önemli rol oynadı.

Bidlîsî'nin 1504 yılında Osmanlı sarayına intisap ve bir hanedan tarihi yazma görevini deruhte ettiğinde Osmanlı dünyasına dair çok fazla bir şey bilmediğini söylemek yanlış olur. Zira intisap eder etmez bir tarih yazma görevini alan birinin, hakkında hiçbir şey bilmediği bir coğrafya ve hanedan hakkında bir tarih yazmaya çalışması pek düşünülemezdi. Bidlîsî, uzak coğrafyalara ait bilginin ancak bu sayılan yollarla paylaşıldığı 15. yüzyılın sonunda Tebriz'deki Heşt Behişt Sarayı'nda Osmanlı dünyasına dair epeyce bilgiye sahipti. Sultan Yakub'un münşisi iken en erken 1481 yılından itibaren II. Bayezid'e gönderilecek fetihnameleri kaleme alması ya da o taraftan gelecek fetihnamelere cevaplar yazması vesilesiyle Osmanlı dünyasına dair bilgi sahibi olmaya başlamıştı. Bu anlamda sarayın içinde olmanın bilgiye daha çabuk ulaşmayı sağlayacak avantajlarına da sahipti. Aşağıda genişçe bahsedileceği üzere Tebriz'de iken Osmanlı dünyasına dair farklı kaynaklardan elde ettiği bilgiler ve edindiği tecrübeler ona ileri de yazacağı hanedan tarihi için de eşsiz kaynaklık sunacaktı.

Bidlîsî'nin Osmanlı dünyasına dair en erken bilgileri Fatih'e ve onun dönemine aitti ve bu bilgileri Tebriz'de iken birçok farklı kaynaktan elde etmişti. Elçilikler, fetihnameler gibi diplomatik ilişkilerin sağladığı bilgi akışının dışında

*Tebrizlilerin bir evi de Bursa'dadır.

¹³⁰⁰ John E. Woods, "Turco-Iranica I: An Ottoman Intelligence Report on Late Fifteenth/Nineteenth Century Iranian Foreign Relations", *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 38(1979), s. 1-9.

onun Osmanlı dünyasına dair kaynaklarından ilki saray çevresi ve babasından duyduğu rivayetlerdi. Örneğin bu kapsamda ilk kaynağı Uzun Hasan ile olan savaş ve yenilgileri sonrasında (1467) Akkoyunlu sarayına intisap eden Karakoyunlu bürokratları ve saray erkânı idi. Karakoyunlu Cihanşah'ın babası Kara Yusuf'u koruması dolayısıyla Osmanlı hanedanına ne kadar minnettar kaldığı, Fatih'in tahta çıkışından sonra da onun tüm fetih haberlerini aldığı ve saltanatı ve fetihlerinin devamı yolunda temenniler içerisinde olduğunu şeklindeki birçok detayı Cihanşah'ın yanında bulunan ve ardından Akkoyunlu sarayına intisap eden bürokrat ve saray erkânından bizzat işittiğini yazmaktadır¹³⁰¹.

Bidlîsî'nin Osmanlı dünyasına olan aşinalığında kuşkusuz babası ve onun tarikat rehberi olan Seyyid Muhammed Nurbahş'a ait referansların da büyük ölçüde etkisi vardı. O, babası Hüsameddin Ali ve onun tarikat piri Seyyid Muhammed Nurbahş'ın da aralarında bulunduğu Cihanşah zamanı İran ulemasını, Fatih'in saltanatını destekleyen, ona saygı duyan ve onun *duaguy*luğunu yapan kimseler olarak takdim ederek bu konudaki alıntılarında kendisine kaynak gösterdi. Hem çağdaş olmaları dolayısıyla Fatih hakkında bilgi sahibiydiler. Tebriz'de iken Fatih'e dair edindiği bilgilerden birisi babasının tarikat rehberi olan Seyyid Muhammed Nurbahş'a aitti. Babası, tarikat rehberinden duymuş ve o da sağlam rivayetler için yegâne kaynağı olduğunu söylediği babasından nakletmişti. Nurbahş'ın, Şahrüh'un aksine Fatih'in tarikat pirlерinin serbestçe faaliyet göstermesine müsaade ettiği yolundaki övgü dolu görüşlerini, Fatih ile Nurbahş arasında sürekli bir yazışma olduğunu hatta bu yakınlıktan dolayı Nurbahş'ın iki müridini "Rum"a gönderdiğini yazar¹³⁰². Babasının da katıldığı meclislerde bizzat Nurbahş tarafından dile getirilen Fatih ile ilgili bu anlatılar, Fatih için yazacağı bölümlerde ona kaynaklık edecekti.

Bidlîsî, Fatih ile Cihanşah arasındaki iyi ilişkilerin, iki taraf arasındaki gidiş gelişlerin artmasına yol açtığını, dolayısıyla bilgi akışını sağladığına dikkat çeker. Ona göre bu bilgi akışını giden gelen tüccarlar, kabileler, mektup ve çeşitli yazışmalar ile ulema ve sanatkârlar sağlıyordu. Fatih ve Cihanşah zamanında bu ilişki ve bir diğeri hakkında bilgi sahibi olma iki tarafın tebaası arasında da kaynaşmaya yol açmıştı. Bidlîsî, İran'da halk arasında meşhur olan "Tebrizlilerin bir

¹³⁰¹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 19b-20a.

¹³⁰² İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 20b-21a.

evi de Bursa'dadır¹³⁰³” sözünü burada örnek olarak vererek Tebriz ile Bursa arasındaki yakınlığa dikkat çeker ve bu sıkı ilişkinin bilgi akışını kolaylaştırdığını dolayısıyla Osmanlı dünyasının tanınmasını sağlayan önemli bir faktör olduğunu vurgular.

Bidlîsî, Bursa'nın İranlılar için ikinci Tebriz olduğu, ulema, tüccar gidiş-gelişleri ve resmi yazışmaların öteki hakkında önemli bilgiler sağladığı böyle bir atmosferde olduğu için ister istemez Osmanlı dünyasına aşina olmaya başladı. Osmanlı gibi uzak bir coğrafyaya ait bilgi sahibi olma noktasında yukarıda bahsedilen saray çevresi ve babasından duyduğu rivayetlerin dışında Fatih ile ilgili bazı bilgilere bizzat tanıklık ettiğini de belirtmektedir. Bu tanıklıkların birçoğu her iki taraf arasında seyreden ulema ve sanatkâr gidiş-gelişi etrafında şekillenmişti. Bidlîsî “Rum”da olmamasına rağmen Osmanlılar hakkında epeyce bilgiye sahipti ve bu anlamda oldukça şanslı sayılırdı. Zira her ne kadar Fatih'i göremediğini dile getirdiyse de onu daha Tebriz'de iken gıyabında tanımaya başladığını hatta portresini dahi Tebriz'de gördüğünü söyler. Bidlîsî'nin anlattığına göre Fatih hakkında bilgi veren kaynaklardan bir diğeri de onun hizmetinde bulunan nakkaşlardan biriydi. Fatih'in hizmetindeki bu nakkaş muhtemelen padişahın ölümünden sonra intisap etmek maksadıyla Tebriz'e, Sultan Yakub'un sarayına geldi. Bidlîsî sarayda münşilik görevini sürdüren birisi olarak bizzat duruma tanıklık ettiğini yazar. Bu nakkaş hünerini göstermek için İstanbul'da iken çizdiği bir Fatih portresini beraberinde getirmiş, Bidlîsî'nin de bulunduğu bir mecliste hediye olarak Sultan Yakub'a takdim etmişti. Bidlîsî ve Sultan Yakub, Fatih'in portresini ilk defa burada görmüştü. Onun yazdığına göre Sultan Yakub'un isteği üzerine porteye bakarak Fatih hakkında karakter tahlili yapmıştı¹³⁰⁴. Bu portreden hareketle yaptığı karakter tahlilini eserin Fatih cildini yazarken kullanacaktı.

15. yüzyılın sonunda İran ulemasını cezbeden zengin bir hami olan Fatih'in patronajı altına girmek maksadıyla Tebriz'den İstanbul'a gidip himaye gören ulema ve sanatkârların çok az birkısmı çeşitli nedenlerle bir müddet sonra tekrar İran'a geri dönmek durumunda kaldılar. Bunlar bir müddet payitaht ve etrafında kalıp himaye

¹³⁰³ Tabriziyan ra yek hane va naşiman dar Bursa ast: İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 20a.

¹³⁰⁴ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 29a.

gördüklerinden Osmanlı dünyasını yakından gözlemleyen ve bu anlatılarını İran'da çeşitli mecralara taşıyan gerçek birer gözlemci idiler. Bunlardan birisi de Mevlana Şeyh Ebu İshak Tebrizî idi. Ebu İshak Tebrizî, uzun bir müddet İstanbul'da Fatih'in himayesinde kalmış, önce kadılık ardından Fatih'in saltanatının sonlarına doğru sarayda nişancılık mevkiine getirilmişti. Tebriz'e dönüşü Fatih'in ölümünün hemen ardından gerçekleşmiş olmalıydı. Ebu İshak Tebrizî, İstanbul dönüşü Tebriz'de Sultan Yakub'un sarayına intisap etti ve Bidlîsî'nin de katıldığı meclislerde yer aldı. Bidlîsî bizzat Şeyh'in İstanbul izlenimlerini, Fatih'in karakterini, ulema ile olan sıcak ilişkilerini ve onlarla yakından ilgilendiğini bu meclislerde anlattığından bahseder¹³⁰⁵. Bidlîsî, Fatih'in son, II. Bayezid'in ise ilk yıllarına ait gözlemlerini büyük ölçüde bu anlatılar üzerine temellendirdi.

Bidlîsî Tebriz'de iken Osmanlı dünyası hakkında çok geniş ve farklı kaynaklardan bilgi aldı. Onun kaynaklarından bir diğeri belki en önemlisi Tebriz'de Rüstem Mîrzâ'nın saltanatı sonrasında bir müddet himayesinde kaldığı Uzun Hasan'ın Uğurlu Muhammed'ten olan torunu Ahmed Han (Göde Ahmed) idi. Ahmed Han'ın babası Uğurlu Muhammed, babası Uzun Hasan ile girdiği savaşta yenildikten sonra (1475) Fatih'e sığındı. Fatih onu iyi karşıladı ve kızıyla evlendirdikten sonra askerleri ile birlikte yerleşmeleri için Sivas hududuna gönderdi. Ahmed Han da o tarihten beri "Rum"da önce Fatih'in ardından II. Bayezid'in sarayında onların himayesi altında yetişti¹³⁰⁶. II. Bayezid'in damadı olan Ahmed Han 1497 yılında Rüstem Mîrzâ'yı yenip Tebriz'de Akkoyunlu tahtına geçtiğinde İran'da iktidarların belirlenmesinde büyük rol oynayan aşiretlerin denetim ve nüfuzundan uzak, mali ve idari sistemiyle Osmanlı tipi merkeziyetçi bir idareyi ithal etmeye çalıştı. Bidlîsî, Ahmed Han'ın yalnız altı ay süren saltanatı boyunca onun himayesinde kalmış ve münşilik vazifesini sürdürmüştü. Ahmed Han'ın Osmanlı tipi bir idareyi Tebriz'de tesis etmek istemesi onun Osmanlı sarayında Fatih ve Bayezid'in etkisi altında kalmasıyla açıklanabilir. Nitekim Bidlîsî, bu siyasetinde hamisinin Osmanlı modelini örnek aldığından açık açık bahseder. Bu isimlere olan yakınlığı ve Osmanlı sarayıyla olan içiçeliği Bidlîsî için önemli bir kaynak sayılırdı.

¹³⁰⁵ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 38b-39a.

¹³⁰⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209, vr. 514a, 516a.

Ahmed Han 1497 yılında Tebriz’de Akkoyunlu tahtına oturduğunda Bidlîsî onun münşiliğini yapmaya başladı.

Bidlîsî, hamisi Ahmed Han’ın kısa süreli saltanatı boyunca sürekli Tebriz’de âlimlerin ve fazılların katıldığı meclisler tertip ettiğinden ve bu meclislerde devlet erkânına ve katılanlara Fatih’in adaletinden, kanunlarından, ülkenin mali ve siyasi işlerini nasıl idare ettiğinden, ordu ve reayaya nasıl muamele ettiğinden, akıl ve tedbir sahibi oluşundan ve düşmanlarıyla olan mücadele ve savaşlarından bahsettiğini yazar. Bu durum Ahmed Han’ın uygulamaya koyacağı Osmanlı tipi idare modelinin hazırlıkları olarak görülebilir. Bidlîsî’nin Osmanlı dünyası ile ilgili çokça hikâyeler dinlemesinin altında da hamisi Ahmed Han’ın Osmanlı yönetim sistemi ile ilgili anlatıları yatar. Tertip edilen bu meclislere Ahmed Han’ın münşisi Bidlîsî de katılıyordu. Bidlîsî, Ahmed Han’ın Fatih ile ilgili anlatılarının birçoğunu dinlediğinden bahseder ve Fatih’in idari sistemi konusunda Ahmed Han’dan duyduğu bazı anlatıları da bu münasebetle kaydeder¹³⁰⁷.

Ahmed Han 1475 yılından 1497 yılına kadar yirmi iki yıl Osmanlı saray çevresinde kaldı. Fatih’in altı yıllık saltanatına II. Bayezid’in ise on sekiz yıllık saltanatına tanıklık etmişti. Bidlîsî bu anlamda oldukça şanslı sayılırdı. Zira hamisi Ahmed Han, hem II. Bayezid’in damadı hem de sarayın içinden gelen birisi olması hasebiyle taklit etmeye çalıştığı bu iki padişahın yirmi iki yıllık saltanat dönemine dair izlenimlerini Tebriz’de Bidlîsî’nin de bulunduğu ortamlarda sürekli dile getiriyordu. Ahmed Han’ın bu anlatıları Bidlîsî’nin Fatih ve II. Bayezid’i gıyablarında tanımasını, başta Osmanlı idari ve mali sistemi olmak üzere Osmanlılarla ilgili daha birçok konuya daha Tebriz’de iken vakıf olmasını sağlamıştı. Şu halde Bidlîsî, İstanbul’dan ve Osmanlı dünyasından çok uzakta Tebriz’de bulunan bir Akkoyunlu bürokratı olarak yukarıda bahsedilen kaynakları ve ilişki ağı vasıtasıyla Fatih ve II. Bayezid dönemleri hakkında hatırı sayılır derecede bilgi sahibi olması açısından oldukça avantajlı sayılırdı ve kitabını kaleme alırken edindiği bu bilgilere kaynak olarak ihtiyaç duyacaktı.

Tebriz ve İstanbul’un 15. yüzyılın sonunda İslam dünyasının cazip ve zengin iki önemli kültür ve sanat merkezi olması hasebiyle ulema ve sanatkârların

¹³⁰⁷ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 31a-31b.

sürekli uğrak noktası haline gelmesi, bu merkezlere karşılıklı gidiş ve gelişler iki taraf arasında bir dinamizm sağladığı gibi bu iki dünyaya ait bilginin de diğer tarafa taşınmasına vesile oldu. Bu ilişkiyi belki de en iyi özetleyen cümle Bidlîsî'nin yazdığı İran'da 15. yüzyıl sonunda halk arasında darbülmesel olan “Tebrizlilerin bir evi de Bursa’dadır” sözü olmalıdır. 15. yüzyılın sonunda Tebriz’de bulunan Bidlîsî “Rum”dan gelen ulema, sanatkâr ve idarecilerin Osmanlı dünyasına dair izlenimlerini aktardıkları ortamlarda bulunması vesilesiyle oldukça şanslıydı ve bu sayede Osmanlı dünyasına dair canlı bir hafızaya sahip olmaya başladı. Bidlîsî daha Tebriz’de iken kendi çağdaşları olan Osmanlı padişahları hakkındaki haberleri tahkik etmek suretiyle öğrendiğinden bizzat bahseder¹³⁰⁸.

دعاگوی بگیتی همجو من نیست
جو شمع نطق من در انجمن نیست*

3. 14. Heşt Behişt’in Kaynaklığı

Bidlîsî, *Heşt Behişt*’iyle tıpkı diğer Timurlu ve Akkoyunlu tarihçilerinin seleflerinin eksikliklerini tekmil edip, tarz olarak onu bir adım daha öteye taşıma şeklinde izlediği geleneğe uyarak seleflerinin bütün eserlerinden daha mükemmel olduğunu iddia ettiği yeni bir tarz yarattı. Bu İranî tarih yazıcılığı geleneğinin manzum örneklerinin en erken Fatih döneminde çiçeklenmeye başladığından, Firdevsî’nin Şahname’si tarzında verilen Mu‘alî ve Kâşifî gibi *şahname*nevislerin eserlerinin saray tarih yazıcılığının erken örnekleri olduğundan daha önce bahsedilmişti¹³⁰⁹. II. Bayezid ile birlikte bu manzum saray tarihçiliği (Kemal’in Selâtin-nâmesi ve Melik Ümmî’nin Şâhnâmesi) devam etmekle beraber daha çok edebi tarzda kapsamlı hanedan tarihleri verilmeye başlandı. *Heşt Behişt* bu şahname türündeki eserlerden tarz olarak çok uzak olmamakla beraber Timurlu geleneğine dayanması ve yarattığı tarzı itibarıyla Osmanlı tarih yazıcılığında bu anlamda bir ilki oluşturdu. Öyle ki aynı gelenekten ve kökten beslenen muasırları Sadreddin İbrahim Eminî ve Gıyasüddin Hondmîr gibi Safevî tarihçileri bile Bidlîsî’nin zirveye taşıdığı bu tarzı yakalayamadılar. Yukarıda genişçe üzerinde durulan Bidlîsî’nin bu tarzı

*Benim gibi bir *duaguy* bu cihanda yoktur, benim söz mumumun eşine hiçbir mecliste rastlanmaz.

¹³⁰⁸ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 29a.

¹³⁰⁹ İnalçık, “Rise of Ottoman Historiography”, s. 163.

zaten var olan İran manzum tarih yazıcılığı geleneğinden ziyade mensur tarih yazıcılığında yeni bir çıkır açtı.

Bidlîsî'den sonra Âşıkpaşazâde'nin ve Neşrî'nin gayet kısa ve sade bir Türkçe ile yazılmış olan eserlerinin tarzı yavaş yavaş kenara bırakılmaya ve bu yeni tarz Osmanlı tarihçilerince yavaş yavaş benimsenmeye başlandı. Ancak bunda esasen Bidlîsî'nin yarattığı tarzın etkisinin dışında imparatorluk imajına uygun eserler verilmesini isteyen zengin birer patron olan Osmanlı padişahlarının istekleri de doğrudan etkiliydi. Hem Fatih'in hem de Bayezid'in bu imaja uygun hanedan tarihi yazdırmak için türlü teşebbüslerde bulundukları bilinmektedir. Fatih zamanında verilen edebi tarihçiliğin manzum örnekleri II. Bayezid ile düzyazıya dönüşmeye başladı. Örneğin Bayezid döneminde eserlerini kaleme almaya başlayan Neşrî, Bidlîsî ve Kemalpaşazâde sultanın tarih konusunda yeterli eserler olmayışı, var olanların ise ihtiyaca cevap veremeyecek nitelikte oluşu noktasındaki yakınmalarından ve onun hanedan tarihi yazma konusundaki ısrarından özellikle bahsederler. Bayezid'in 1485'leden itibaren hem tebaasının düşüncelerini şekillendirmek hem de inşa edilecek emperyal Osmanlı ideolojisinin propagandasını yapmak için tarih yazdırma tutkusu taşıdığından bahsedilmiştir. Örneğin *Şahnâme az Goftar-ı Melik Ümmî* adlı eseri patronajı altında 1486'da kaleme aldığında Cem Sultan'ın hala hayatta oluşu ve sultanın onu Fatih dönemi rejiminin bir devamı olarak görüşü, kendi meşruiyetini bina ettiği Fatih dönemi sosyo-politik alanlardaki politikalarına karşıtlığı ona bu politikasını farklı mecralarda sunma fırsatı vermişti. Hanedan tarihi yazdırmak suretiyle bu görüşünü yansıtmak bu mecraların başında geliyordu. Diğer taraftan Bayezid'in bu tarih yazdırma ısrarı İslam dünyasında rakipleri olan Safevîler ve Memlükler'e karşı üstün bir güç profili, İslam dünyasında tartışmasız üstünlüğü kendisinde toplayan bir hanedan imajı çizme çabasının bir aracı olarak okunmalıdır. Nitekim Bidlîsî'nin II. Bayezid için kayser-i Rum ve İskender şeklinde portre çizerek onu Arab ve Acem topraklarının meşru varisi olarak yansıtması sultanın İslam dünyasının tartışmasız üstünlüğü algısını yansıtmaktadır. Osmanlı tarihlerinin universal İslam tarihlerinin son halkası şeklinde sunuldukları

tarihlerin yerini Fatih ve Bayezid dönemlerinde hanedan tarihlerinin yer alışı bununla açıklanabilir¹³¹⁰.

Bidlîsî'nin bu zarif tarzı kendisinden sonraki birçok tarihçiyi etkisi altına aldı. Bunlardan Hoca Sadeddin Efendi, Bidlîsî'nin kullandığı başlık verme metodunu aynen devam ettirdi. Bunun neticesinde 18. yüzyılda yeni bir çığır açan vakanüvislik devrinde bütün vakanüvisler başta Naima, Mehmed Raşid, Küçük Çelebizade olmak üzere Vasıf Efendi'ye kadar gelenlerin hepsi başlıklarını Hoca Sadeddin tarzında yani Farsça yazmaya başladılar¹³¹¹. Onun yarattığı, edebiyatın tarihi adeta gölgede bıraktığı yüksek edebî inşa tarzı birçok müellife ilham ve övgü kaynağı oldu. Örneğin Celâlzâde'nin, Bidlîsî'yi zamanının yegânesi olarak takdim edip *Heşt Behişt*'in ise seçkin bir tarih olduğunu belirtmesi kendisi için de bir model olduğunu, tarih yazımında Bidlîsî gibi edebi geleneğin köklerinden beslendiğini anlamaya yardımcı olur¹³¹². Özellikle Bidlîsî'yi devrinin son yetiştirdiği isim olarak muasırlarından ayırarak öne çıkarıp bir devri onunla sonlandırması Bidlîsî'nin 16. yüzyıl Osmanlı ulehasının zihin dünyasında sahip olduğu algıyı yansıtmaları bakımından önemlidir. Celâlzâde kâtip sınıfından gelmenin dışında Bidlîsî ile bir başka ortak özelliğe daha sahipti; o da Bidlîsî gibi bulunduğu konum itibarıyla imparatorluk arşivine erişim imkânına sahip olduğundan, kaleme alacağı eserleri için bunlardan yararlandı. Kendisinden yarım asır önce imkânları ölçüsünde imparatorluk arşivinden istifade ederek seleflerinin alışık olmadığı bir yöntemi benimseyen Bidlîsî, belki de bu yönünden dolayı 16. yüzyıl Osmanlı tarih yazımında önemli bir yere sahip Celâlzâde tarafından muasırlarından ayırtedilmişti. Mehmed Mecdî, eserinde inşa meydanında ona denk kimsenin bulunmadığını ve yazdığı eserinin tozuna hiçbir ferdin yetişemeyeceğini söyler¹³¹³. Bunun yanında onun tarzı sonraki dönem müelliflerince de yer yer eleştirildi. Mustafa Alî'nin yanında Bidlîsî'nin tarzının mukallidi olan Hoca Sadeddin de cümlelerin çok muğlâk olmasından dolayı mananın çıkarılmasının güçleştiğini belirtmektedir¹³¹⁴.

¹³¹⁰ İnalçık, "Rise of Ottoman Historiography", s. 165–166.

¹³¹¹ Şehabettin Tekindağ, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Belleten* c.xxxv (1971), s. 658.

¹³¹² Celâl-zâde Mustafa Selim-nâme, Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Ankara 1990, s. 355,399.

¹³¹³ Mecdî Mehmed Efendi, *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri: Hadaiku's-Şakaik*, s. 327–328.

¹³¹⁴ Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, c. I, s. 159.

Bidlîsî'nin eseri hem içerik hem de tarz itibariyle sonraki müellifler tarafından sıklıkla kullanıldı. Ancak bu tarz Türkçe eserler üzerinde uygulanmaya çalışıldı. Bunun ilk örneği ve *Heşt Behişt*'in kaynaklığı konusunda üzerinde çokça tartışılan Kemalpaşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eseridir. Eserin sırf üslup olarak benzerliğinden dolayı *Heşt Behişt*'in Türkçe çevirisi olduğu bile iddia edilmiştir¹³¹⁵. Kemalpaşazâde'nin tarih yazmak için Bidlîsî'den çok kısa bir zaman sonra görevlendirilmesi kaynak olarak *Heşt Behişt*'i kullanmayı güçleştirir hale getirdiği bilinmektedir. Ancak tarz itibariyle aralarında bir rekabetin olduğu ve Kemalpaşazâde'nin, Bidlîsî'nin sofistike tarzını Türkçe'de uygulamaya çalıştığı söylenebilir. Şöyle ki yazdığı ciltleri peyderpey padişaha ve dolayısıyla onun çevresindeki "ilmi imtihan heyeti"ne takdimi sonrasında dili ve üslubunun ağırlığını eleştirenler aynı tarzda Türkçe bir eserin kaleme alınma noktasında padişahı ikna etmiş olmalıydılar. Nitekim padişahın Kemalpaşazâde'ye eserin üslubu noktasında verdiği "tekellüfât-ı inşâya iltizâm ve tasallufât-ı belâğaya ihtimâm olunmayub vâzih takrîr ve tahrîr oluna"¹³¹⁶ şeklindeki direktifleri *Heşt Behişt*'in üslubunu eleştirenlerin padişaha daha sade bir tarzda eser kaleme alınmasını kabul ettirdiklerini teyit eder niteliktedir. Dolayısıyla Bidlîsî'nin Türkçe böyle bir eserin kaleme alınmasına katkı sunduğunu söylemek abartılı olmaz. Kemalpaşazâde, Bidlîsî'nin çağdaşı idi ve daha önce de bahsedildiği gibi Bayezid'in şehzadeligi zamanında Amasya'nın entelektüel ortamında yetişip Müeyyedzade'nin aracılığıyla Edirne'de Taşlık Medresesi'ne müderris olarak atanmış, kısa zamanda da Müeyyedzâde'nin tavsiyesi üzerine kendisine Türkçe bir tarih yazma görevi verilmişti. Aralarındaki ilk rekabet Bidlîsî'ye tarih yazımı görevinin verilmesinden sonra Müeyyedzade'nin aracılığıyla sultana takdim edilmesi ve Türkçe tarih yazımı noktasında önerilmesiyle başladı. Daha sonra hem kaynak kullanımı ve hem de çalışmaların İstanbul dışında devam ettirilmesi noktasında bir rekabet ortamı yaşandı. Bu rekabetin en iyi örneği Bidlîsî'nin eserini yazmaya devam etmesi için zeameti olan Dupniçe'ye ve Sofya'ya gitmesi üzerine Müeyyedzâde'nin hali hazırda eserini yazmaya devam eden

¹³¹⁵ **İbn-i Kemal Tevârih-i Âl-i Osman I. Defter**, Haz. Şerafettin Turan, Ankara 1991, s. 30.

¹³¹⁶ Turan, **İbn-i Kemal Tevârih-i Âl-i Osman I. Defter**, s. 37.

Kemalpaşazâde için de böyle bir fırsatın sunulması, Üsküb Medresesi'ne tayinini istemesidir¹³¹⁷.

Kemalpaşazâde, eserinin ilk bölümleri için Neşrî'nin detaylı bir kopyası ile Karamanî Mehmed Paşa'nın eserinden istifade etti. Fatih dönemi için de Tursun Bey ve Neşrî'yi kullandı. II. Bayezid dönemi için ise bu bahsedilen eserlerin yanında kendi kişisel deneyimlerini ve yakın ilişkide olduğu kişilerin deneyimlerini de kitabına aktardı¹³¹⁸.

Heşt Behişt'ten yararlanıp yararlanmadığı konusuna gelince, Kemalpaşazâde Bidlîsî'den çok kısa bir süre sonra eserini yazmaya başladı. Yazım aşamasında da Müeyyedzâde'nin önerisi üzerine Üsküb Medresesi'nde müderrislik mansıbına getirildi¹³¹⁹. Her iki müellif de aynı zamanlarda genellikle de farklı mekânlarda eserlerini yazmaya devam ettiler. Hem aralarındaki rekabet hem de aynı dönemlerde çalışmaları birbirlerinden etkilenme ve yararlanmanın önünü kesti. Bu rekabetin en belirgin örneği Mekke'de iken Bayezid'e yazdığı mektubunda ona yönelik "belagat sahibi olmayan bazı Türklerin tarih kitaplarını yüce inamlar, sınırsız bağış ve ziynetlerle el üstünde tuttular" şeklindeki eleştirisi idi¹³²⁰. Bidlîsî'nin burada bahsettiği kişi hiç kuşkusuz Kemalpaşazâde idi.

Kemalpaşazâde, her ne kadar mukaddimesinde sultanın kendisine herkesin anlayacağı bir tarzda, belagatten uzak, sade ve açık bir Türkçe ile yazmasını buyurduğunu ileri sürse de buna pek fazla riayet etmedi ve Bidlîsî'nin Farsça ile yarattığı muhteşem tarzı Türkçe'ye uyarlamaya çalıştı¹³²¹. Tıpkı Bidlîsî gibi eserini haşviyata boğdu ve edebi kısım tarihi kısmı gölgede bıraktı. Tarz olarak da Vassaf'ı kendisine model aldığı, eserinde ona yönelik yaptığı övgülerden rahatlıkla anlaşılabilir¹³²². 1511 yılının başlarına kadar gelen *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eseri Kemalpaşazâde, Bidlîsî'nin İstanbul'dan ayrılma arifesinde sonlandırıp takdim etmişti. İki eser arasında aşağı yukarı dört yıl gibi bir zaman olmasına rağmen

¹³¹⁷ Meredith-Owens, *Meşa'irü's-Su'ara or Tezkere of Âşık Çelebi*, s. 37b.

¹³¹⁸ İnalçık, "Rise of Ottoman Historiography", s. 167; Turan, *İbn-i Kemal Tevârih-i Âl-i Osman I. Defter*, s.12–21.

¹³¹⁹ Meredith-Owens, *Meşa'irü's-Su'ara or Tezkere of Âşık Çelebi*, s. 37b.

¹³²⁰ TSMA e. 5675.

¹³²¹ Turan, *İbn-i Kemal Tevârih-i Âl-i Osman I. Defter*, s.37.

¹³²² Ahmet Uğur, *İbn Kemal Tevârih-i Âl-i Osman VIII. Defter (Transkripsiyon)*, Ankara 1997, s. 5.

karşılaştırıldığında Kemalpaşazâde'nin *Heşt Behişt*'ten yararlandığı saptamasında bulunmak oldukça güç görünmektedir.

Kemalpaşazâde'nin II. Bayezid'in tahta çıkışı konusunda çizdiği tablo, Üsküdar'dan gemiyle geçiş, halkın ve ordunun etrafta toplanışı vs. Âşıkpaşazâde ve Neşrî'nin anlatılarını anımsatmaktadır. Özellikle Fatih'in koyduğu mülk ve vakıflarla ilgili değişiklikleri bidat addedilerek Bayezid'in bunu değiştireceği yönünde halkın bir beklentisi olduğunu dile getirmesi ve ahalinin bundan dolayı memnuniyetsiz olduğunu belirtmesi Âşıkpaşazâde'nin anlatısına yakındır ki bu konu *Heşt Behişt*'te hiç anlatılmaz¹³²³. Yine o sultanın cülusunu 22 Rebiülevvel şeklinde verir. Bidlîsî ise Amasya'ya haber gönderilme tarihini 8 Rebiülevvel olarak göstermekte ve tam bir tahta cülus tarihi vermemektedir.

Bidlîsî'nin bahsetmediği birkaç küçük detayı Kemalpaşazâde'de bulmak mümkündür. Örneğin cülus esnasında sultanın otuz bin civarındaki piyade ve süvarisine ikişer bin akçe inam verdiğini söyler ki Bidlîsî bundan hiçbir şekilde bahsetmez¹³²⁴. Kemalpaşazâde tıpkı Âşıkpaşazâde gibi Cem Sultan ile mücadele esnasında Bursa'ya iki bin yeniçeri gönderildiğinden bahseder. Şu haliyle on bin kişi gönderildiğini yazan Bidlîsî'den farklı bir kaynak kullanmışa benziyor¹³²⁵. Spesifik olarak bazı bilgiler sadece Kemalpaşazâde'de yer alır. Örneğin Akkirman kalesinin alınması esnasında Osmanlı ordusunun susuzluktan kırılmasını ve kalenin fiziki durumunu, kalenin ele geçirilmesinden sonra padişahın Edirne'ye dönüp Sultan Yakub'un elçilerini karşılamasını, Kili ve Akkirman seferlerine katılan Mengi Giray Han'ın kendisi ve ordusunun vasıflarını, Kemal Reis'in donanmasıyla Mısır'a gitme hadisesi sadece Kemalpaşazâde anlatır ki bu bilgi Bidlîsî de yer almaz¹³²⁶. Yine Varsak kabilesine, onların yaylak ve kışlaklarına, nereden gelip yerleştikleri konusuna ve Şehzade Selim ve Şehzade Ahmed'in, Şah İsmail'in ortaya çıkışı esnasında Trabzon ve Teke bölgesindeki faaliyetlerine Kemalpaşazâde değinir ki bu da onun bir başka kaynaktan istifade ettiğine işaret eder¹³²⁷. Bir diğer detay da

¹³²³ Uğur, *İbn Kemal Tevârih-i Âl-i Osman VIII. Defter*, s. 3–4.

¹³²⁴ Uğur, *İbn Kemal Tevârih-i Âl-i Osman VIII. Defter*, s. 5.

¹³²⁵ Uğur, *İbn Kemal Tevârih-i Âl-i Osman VIII. Defter*, s. 12.

¹³²⁶ Uğur, *İbn Kemal Tevârih-i Âl-i Osman VIII. Defter*, s. 60–61, 72–73, 80, 169.

¹³²⁷ Uğur, *İbn Kemal Tevârih-i Âl-i Osman VIII. Defter*, s. 88–89, 232–234.

Bidlîsî'nin sözlü kaynaklara dayanarak detaylı olarak verdiği coğrafi adların birçoğunun Kemalpaşazâde'de yer almamasıdır.

Bidlîsî'nin *Heşt Behişt*'te bahsettiği birçok olay ve detay Kemalpaşazâde tarafından kullanılmamışa benziyor. Örneğin sözlü kaynaklarından İskender Paşa'nın ve diğer akıncı beylerinin detaylı gazaları, aynı ayrıntı ile anlatılmaz, özet olarak geçilmiştir¹³²⁸. Yine şehzadelerin çocuklarının sünnetleri, eserin sonundaki devlet ricali ve ulemaya ait zengin biyografik bilgi, padişahın imaretleri ve harcamaları, tersane faaliyetleri, harcamaları ve gemi çeşitleri gibi daha birçok konuda ise Kemalpaşazâde'de hiçbir bilgi bulunmaz.

Genellikle Bidlîsî'nin tek başlık altında topladığı olayların Kemalpaşazade tarafından birden fazla başlık altında toplandığı görülür. Gedik Ahmed Paşa'nın öldürülmesi ve Şehzade Abdullah'ın ölümü buna örnek verilebilir¹³²⁹. Mesela Akkirman'ın alınışı hikâyesini, kalenin özelliklerini, Mengi Giray Han'ın ordusunun vasıflarını, kalenin alınışı ve ona hilatler ihsan edilmesi şeklinde kendi içinde birden fazla başlığa ayırmıştır. Bu başlıklandırma içeriğin zengin oluşuyla pek alakalı değil gibidir. Bidlîsî'nin bir cümlede anlattığı bir olayı Kemalpaşazâde aynı ayrıntı ile bir başlık altında vermeyi tercih eder. Örneğin Alaüddevle'nin II. Bayezid ile Larende'deki görüşmesi ve sultana takdim ettiği hediyeleri konusu detaylı olmamasına rağmen Kemalpaşazâde onu ayrı bir başlık altında değerlendirmiştir¹³³⁰. Bidlîsî'nin bir paragrafta anlattığı Güngörmez Kilisesi'ne yıldırım düşme ve yangın çıkma hadisesini bir başlık altında aynı detayda verir¹³³¹.

Bütün bunların yanında her iki müellifin de kaydettiği bazı olayların Bidlîsî'de daha detaylı olduğu görülür. Örneğin Kemalpaşazâde'nin Cem Sultan anlatısı ve şehzadelere dair verdiği biyografik bilgi Bidlîsî'nin ki kadar nitelikli ve detaylı değildir. Bu konuda muhtemelen bir başka kaynaktan ya da kişisel deneyimleri ve gözlemlerinden yararlanmış olmalıdır. Mesela ağdalı cümlelerle anlattığı Cem Sultan olayını Âşıkpaşazâde'den alarak biraz süslemişe benziyor. Cem'in yenildikten sonra önce Rodos'a ardından papalığa kaçısına özetle

¹³²⁸ Uğur, *İbn Kemal Tevârih-i Âl-i Osman VIII. Defter*, s. 192–193.

¹³²⁹ Uğur, *İbn Kemal Tevârih-i Âl-i Osman VIII. Defter*, s. 42–43.

¹³³⁰ Uğur, *İbn Kemal Tevârih-i Âl-i Osman VIII. Defter*, s. 35–36.

¹³³¹ Uğur, *İbn Kemal Tevârih-i Âl-i Osman VIII. Defter*, s. 120–121.

değınmesine karşın sonrasında Cem'in ne sebeple öldüğünden, Mustafa Paşa'nın elçi olarak Roma'ya gitmesinden hiç bahsetmez¹³³².

Netice itibariyle şu söylenebilir ki hem Bidlîsî hem de Kemalpaşazade eserlerinin aynı zamanlarda kaleme almalarından dolayı tarz, üslup ve nosyon dışında bir etkileşim olmadı. Kemalpaşazâde, Bidlîsî'nin Osmanlı hanedanı için kurguladığı Timurî nosyonun etkisinde kalarak onu güncelledi. Bayezid'ten *sahib-kıran* şeklinde bahsetmesi ve Bidlîsî'nin ki kadar yoğun olmamakla beraber bazı saray erkânına İranî unvanlar bahşetmesi Bidlîsî'nin formülasyonundan etkilendiğini gösterir. Kemalpaşazâde erken dönemler için Âşıkpaşazâde, Neşrî ve Tursun Bey'in eserlerini kullanırken II. Bayezid dönemi için Bidlîsî'yi kullanma şansına sahip olamadı. Bidlîsî ile aralarındaki üslup rekabeti ona seleflerine ait Osmanlı kroniklerini dil ve üslup açısından zenginleştirerek daha zarif bir tarih yazma fırsatı verdi¹³³³. Hamisi konumunda olan Müeyyedzâde'nin, Bidlîsî tarzında ancak Türkçe tarih kaleme alması şeklindeki önerisi, Kemâlpaşazâde'nin Vassaf'ın tarzına övgü dolu göndermeler yapması bu üslup rekabetini gözler önüne serer. II. Bayezid'in saltanat yıllarına dair olay örgüsü bazı farklılıklar dışında her iki kaynakta da aynı şekilde seyretmesine rağmen bu hadiselerle detaylı bakıldığında Kemalpaşazâde'nin Bidlîsî'yi kullanmadığı açıkça görülür. Gerçekte bağımsız bir çalışma idiye de bu üslup benzerliği Kemalpaşazâde'nin eserinin uzun yıllar boyunca Bidlîsî'nin eserinin bir tercümesi olarak algılanmasına, eserinin *Heşt Behişt*'in gölgesinde kalmasına neden oldu.

Bidlîsî'nin düzyazıda yarattığı bu tarz, içerik ve üslup yönünden onu ve eserini zirveye taşıdı. Daha sonraki dönemlerde manzum tarzdaki şahname yazıcılığı özellikle Selimname ve Süleymanname literatürüyle en mükemmeli bulma gayesiyle bir diğerini gölgede bırakacak mahiyette birçok eser üretirken düzyazıda Bidlîsî'yi taklit edip onun tarzında eserler vermeye çalışan kimse çıkmadı. Aslında II. Bayezid'in halefleri I. Selim ve I. Süleyman 16. yüzyılın ortalarına kadar kapsamlı hanedan tarihleri yazmak için kimseleri görevlendirmemişlerdi¹³³⁴. Şahname tarzında kaleme alınan manzum Selimname, Süleymanname ve tek sefere ya da tek bir

¹³³² Uğur, *İbn Kemal Tevârih-i Âl-i Osman VIII. Defter*, s. 38–39.

¹³³³ Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, s. 247.

¹³³⁴ Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, s. 247.

padişahın saltanat dönemine odaklanan gazavatname ve fetihnameler dışında Türkçe hanedan tarihleri ya da evrensel tarihlerin sonuna Osmanlı hanedan tarihi eklenmek suretiyle oluşturulan tarihler verildi. *Heşt Behişt* kadar kapsamlı olmayan Lütfi Paşa'nın *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı hanedan tarihini ve Ramazanzâde'nin 1560'ların ortasında Türkçe yazdığı tarih ise evrensel tarihi temsil ediyordu¹³³⁵.

Bidlîsî'nin inşa sanatındaki hünerini takdir eden birçok Osmanlı müellifi *Heşt Behişt*'i taklit ederek daha mükemmeli vücuda getirme çabası içerisine girmedii. Bu anlamda Bidlîsî istediği şeyi gerçekleştirmişti; kendisinden sonra en mükemmeli olduğunu düşündüğü eserini ve tarzını gölgede bırakacak Timurlu tarih yazım geleneğini model alan bir başka eser vücuda getirilemedi. Bunun yerine sadece onun inşa hünerine takdir eden ve onunla bu konuda yarışacak kimsenin çıkmayacağını düşünen bir grup, kaynak olarak ona müracaat etti. Başta Hoca Sadeddin Efendi olmak üzere Âlî, Müneccimbaşı ve yer yer de Koca Hüseyin, *Heşt Behişt*'ten büyük ölçüde istifade etti.

Hoca Sadeddin Efendi, Bidlîsî'den yarım asır sonra onun inşa sanatındaki hünerinden ve eserinin şöhretinden büyük bir saygıyla bahseden ilk kişiydi. Gerçekte o Tebriz kökenli idi; dedesi Hafız Muhammed, Selim'in Çaldıran Savaşı sonrasında Tebriz'den göçürttüğü sanatkâr ve âlimler arasında bulunuyordu¹³³⁶. Akkoyunlu hâkimiyetindeki Tebriz'de yaşamış olan babası Hasan Can'ın ve dedesi Hafız Muhammed'in Bidlîsî'yi ve babasını ta o zamanlardan tanıma ve bilme olasılığı çok yüksekti.

Hoca Sadeddin'in Sultan III. Murad adına kaleme aldığı *Tâcü't-Tevârih* adlı eseri kuruluşan I. Selim'in ölümüne kadar gelen bir hanedan tarihiydi. O, hem içerik hem de üslup yönünden *Heşt Behişt*'i taklit ederken kaynağını açıkça belirtti. Aşağıda daha detaylı değinileceği gibi Hoca Sadeddin saygıyla bahsettiği Bidlîsî'nin eserini kaynak olarak kullanma noktasında o kadar aşırıya kaçtı ki neredeyse Farsça'dan çevirisini yapmak suretiyle alıntılıdı.

¹³³⁵ Fleischer, **Tarihçi Mustafa Âli**, s. 248–249.

¹³³⁶ Hoca Sadeddin'in dedesi Hafız Muhammed Çaldıran Savaşı sonrasında Tebriz'den getirilen sanatkâr ve bilginlerin kaydedildiği deftere "hanende" olarak kaydedilmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz., Vural Genç, "Heşt Behişt Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na: Şah İsmail'in, Çaldıran Savaşı'ndan Sonra Alıkonulan Hazine ve Eşyaları", **Toplumsal Tarih**, sy. 208 (2011), s. 24–36.

Hoca Sadeddin, tarihinin büyük ölçüde kaynağı durumunda olan *Heşt Behişt*'i, karşılaştırdığı Yezdî'nin tarihinden daha üstün addetti. Ona göre Yezdî'nin eseri üslup yönünden her ne kadar zirvede ise de Timur gibi zalim bir hükümdarın tarihini (Timur lengi nerdübân-ı tavsîf-i durûğ ile 'ayyûka çıkarub, mekâbih ve mesâvisini mehâsin sûretinde ibrâz, hevâ-yı medh ü senâsında pervâz itmişdür) anlatması onun değerini düşürmekteydi. Ancak o, *Heşt Behişt*'i hem üslup olarak hem de içerik olarak adil Osmanlı sultanlarının tarihini anlatması açısından Yezdî'nin bir adım ötesinde gördü. Bu iki noktayı karşılaştıran Hoca Sadeddin eserin üstünlüğünün yanında eleştiride de bulundu. Belagatin anlamı kapattığından şikâyet eden Hoca Sadeddin, Bidlîsî'nin uzun ve karmaşık cümlelerden bir mana çıkaramadığını ifade etmektedir¹³³⁷.

Bidlîsî'nin üslubunu eleştiren Hoca Sadeddin bu anlamda Bidlîsî'den çok farklı bir şey yapmadı. Kendisi de hem Bidlîsî'nin takipçisi olması hem de tarihi için büyük ölçüde *Heşt Behişt*'e dayanmış olması açısından belagatli anlatıma sahip bir metin üretti. Hoca Sadeddin, Arapça, Farsça şiirlere yer vererek, ayet ve hadisleri metne ustaca yerleştirerek ve belagatli bir dil kullanıp sıklıkla söz sanatlarına müracaat ederek eserini şekil ve üslup yönünden *Heşt Behişt*'e benzetmek için çokça çaba sarfetti. Belki de bu şekilde *Heşt Behişt*'in şöhretinden kendisine pay çıkarmayı düşünüyordu.

Tarz ve üslup yönünden Bidlîsî'ye sadık kalan Hoca Sadeddin içerik yönünden de buna uydu. *Heşt Behişt*'ten yaptığı alıntıları“ *Molla İdris şöyle yazmıştır ki*” şeklinde belirtti. II. Bayezid dönemini anlattığı ciltte kaynak olarak Bidlîsî'nin adından iki yerde bahsetmektedir. Her ikisi de Cem Sultan hadisesini anlattığı bölümde geçmektedir. Ancak bu durum Hoca Sadeddin'in, Bidlîsî'yi sadece Cem hadisesini anlattığı kısım için kullandığı anlamına gelmemelidir. Her iki eser karşılaştırıldığında olayların anlatım sırasının aynı olduğu görülecektir. Daha açık bir ifadeyle Hoca Sadeddin, II. Bayezid dönemi için Bidlîsî'nin adını zikrettiği iki yerin dışında isim belirtmeksizin birçok yerde ondan istifade etti.

Hoca Sadeddin'in, II. Bayezid dönemini anlattığı metni dikkatlice okunduğunda kaynak olarak Bidlîsî'yi kullanmanın da çok ötesine geçip adeta eseri

¹³³⁷ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârîh*, c.1, s.159.

Farsça'dan çevirmek suretiyle kendi kitabına derc ettiği görülecektir. *Tâcü't-Tevârih* de tıpkı *Heşt Behişt* gibi Cem sultan hadisesiyle başlar. Hoca Sadeddin burada Bidlîsî'nin anlatısını çevirmek suretiyle eklediği gibi kaynak olarak onun adını verir. Cem'in, Bursa'da adına hutbe okutup hisarın içinde on sekiz gün kaldığı, Aştinoğlu Yakub Bey hadisesi gibi bazı spesifik bilgilerin ne Âşıkpaşazâde ne Neşrî ne de İbn Kemal'de yer almadığı, sadece Bidlîsî'de yer aldığı düşünüldüğünde Hoca Sadeddin'in kaynağı da ortaya çıkmış olur¹³³⁸.

Hoca Sadeddin, Cem hadisesini anlattığı kısım dışında hiçbir yerde Bidlîsî'nin adından bahsetmez. Ancak tertip tarzı ve konu sıralaması karşılaştırıldığında *Heşt Behişt* ile aynı sırayı takip ettiği görülür. Mesela Cem hadisesinden sonra sultanın Sofya civarındaki avını ele alırken kaynak belirtmemesine rağmen *Heşt Behişt*'in bunun ile ilgili bölümünü özetle çevirerek metne eklemiştir. *Heşt Behişt*'e öyle bağlı kalmıştır ki hiç başka bir kaynak kullanmaksızın Bidlîsî'nin bölüm sonuna kaydettiği Karamanoğlu Kasım Bey ve Şehzade Abdullah'ın ölümlerini de aynen kendi metninin sonuna eklenmiştir¹³³⁹. Kili ve Akkirman'ın alınışı, Mengi Giray'ın elli bin adamıyla yardıma gelişi, Hadım Ali Paşa'nın, İskender Paşa'nın ve Malkoçoğlu Bali Bey'in Boğdan gazaları, Memlûklerle yaşanan çatışmalar ve sağlanan barış gibi bölümleri hem sıralaması hem de içerik olarak *Heşt Behişt*'ten çevirerek tarihine ekledi¹³⁴⁰.

Hoca Sadeddin *Heşt Behişt*'ten aldığı bazı kısımları özetle çevirip yararlanırken bazı bölümleri de satır satır çevirerek kullandı. Örneğin Memlûklerle olan savaşın anlatıldığı kısımda Cem Sultan'ın Memlûkler tarafından himaye edilmesi, Hint elçisinin Kahire'de yağmalanması Memlûklerle olan savaş esnasında Ahmed Paşa'nın padişah tarafından gönderilmesi üzerine Mehmed Paşa ve Karagöz Paşa'nın kendi aralarında anlaşarak Ahmed Paşa'nın yükselen itibarını düşürmek için savaşta yalnız bırakıp savaşmamaları gibi Bidlîsî'ye ait anlatıların tamamını eksiksiz olarak farkında olmadan onun sözlü kaynaklarının zaviyesinden aktarılan bu bilgiyi yineledi¹³⁴¹.

¹³³⁸ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, c.2, s.8–25.

¹³³⁹ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, c.2, s.40–41.

¹³⁴⁰ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, c.2, s.41–68.

¹³⁴¹ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, c.2, s.46–68.

Hoca Sadeddin, Bidlîsî'nin eserinin sonuna kadar onu aynı sıra, tertip ve olay örgüsüyle sadık bir şekilde takip ettiği görülmektedir. Dulkadiroğlu Alaüddevle'nin Memlûklerce kışkırtılması, Memlûkler ile Osmanlılar arasında Molla Arab sayesinde sağlanan barış, padişahın 1492 Arnavut seferi, Yakub Paşa'nın, Malkoçoğlu Bali Bey'in, İskender Paşa'nın seferleri, İnebahtı, Moton ve Koron fetihleri ile Şah İsmail'e kadar gelen Akkoyunlu tarihçesini olduğu gibi *Heşt Behişt*'ten aktardı. Bidlîsî'nin eserinden yaptığı alıntıları en son Drac'ın alınması hadisesiyle noktaladı¹³⁴².

Hoca Sadeddin, II. Bayezid için yazdığı bölüm için neredeyse tamamen *Heşt Behişt*'i kullandı. Cümleler ve ifadelerin tamamıyla aynı olması metni doğrudan çevirmiş olduğuna işaret ediyordu. Bunu yaparken yukarıda bahsettiğimiz gibi bazı bölümleri orijinaline sadık kalarak eksiksiz çevirirken bazı bölümleri de özetlemeyi tercih etti. Örneğin Malkoçoğlu Bali Bey'in Leh ordusuyla savaşı Bidlîsî sekiz başlık altında anlatırken Hoca Sadeddin aynı sıra ile ancak daha özetle anlatma yoluna gitti¹³⁴³. Aynı şekilde Bidlîsî'nin sözlü kaynaklara dayandırarak sayfalarca anlattığı İskender Paşa'nın Bosna'ya gidişi sonrası faaliyetlerini ve Yakub Paşa'nın seferlerini birkaç sayfada özetledi. Bidlîsî'nin anlatılarına o kadar sadık kaldı ki onun sözlü kaynaklara dayanarak aktardığı Malkoçoğlu Bali Bey'in seferlerine ait bazı detaylı bilgileri, yerleşim ve nehir adlarını kısacası Bidlîsî'ye ait kişisel fikir, yorum ve benzetmeleri aynı *Heşt Behişt*'te geçtiği şekilde nakletti. Hatta öyle ki İskender Paşa'nın seferlerinin anlatıldığı kısımda her bir kolu Fırat ve Dicle büyüklüğündeki Dolmine Nehri şeklindeki Bidlîsî'ye ait benzetmeyi, İnebahtı seferi öncesi tersanede yapılan hazırlıklara dair Bidlîsî'nin verdiği gemilere dair bazı şahsi gözlemleri, Şam ve Mısır topraklarının eskiden beri Roma toprakları olması vesilesiyle şimdilerde Roma'nın varisi olarak gördüğü Osmanlı sultanlarının meşru toprağı olduğu şeklindeki yorumlarını adeta kendisininmiş gibi nakletti¹³⁴⁴. Diğer taraftan Bidlîsî'nin sözlü kaynağa dayanarak aktardığını belirttiği bazı bilgileri hiç aktarmadı. Yakub Paşa'nın seferi sırasında yaşanan ve Bidlîsî'nin savaşa katılanlardan dinleyerek yazdığını belirttiği olayı Hoca Sadeddin değinmedi.

¹³⁴² Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârîh*, c.2, s.113–114.

¹³⁴³ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârîh*, c.2, s.79–86.

¹³⁴⁴ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârîh*, c.2, s.88–96.

Sonuç olarak Hoca Sadeddin, II. Bayezid dönemi için bazı kısımlar hariç Bidlîsî'nin eserini başından sonuna kopya etti. Bunu yaparken bazı kısımları özetle bazılarını ise tamamen çevirerek metnine ekledi. Birçok yerde doğrudan kaynak olarak belirtme bile yukarıda verdiğimiz örnekler onun *Heşt Behişt*'i esas aldığını gözler önüne sermektedir. Kaynağının sağlamlığı ve güvenilirliği onun sıklıkla vurguladığı bir noktaydı. Bir taraftan Bidlîsî'nin rivayetlerinin doğru olduğunu, tarihçiler arasında durumu en iyi anlatanın o olduğunu belirtirken diğer taraftan şişirme ve garip hadiseler anlattığını ileri sürdüğü bazı Türkçe kroniklere itibar etmediğini dile getirerek aslında Bidlîsî'nin eserini temel kaynak olarak aldığını vurguluyordu¹³⁴⁵. Bunun yanında Hoca Sadeddin, Bidlîsî'nin *Heşt Behişt*'te çok geniş yer ayırdığı padişahın ve bazı vezirlerin imaretleri, şehzade sünnetleri gibi bazı konulara ise hiç değinmedi. II. Bayezid dönemini anlattığı cilt için Âşıkpaşazâde, Neşrî ve Kemalpaşazâde'nin eserlerinden alıntı yaptığına dair bir ipucu bulmak zorken neredeyse tamamen *Heşt Behişt*'i kullandığı görülmektedir. Bidlîsî'den yaptığı alıntı silsilesinin sonuna ise bu anlatı silsilesinden kolayca ayırt edilebilecek sadece o yıl içinde gerçekleşen imar ve inşa faaliyetleri, yangınlar, zelzeleler ve yıldırım düşmesi gibi başka kaynaklardan aldığı bazı kısa bilgileri eklemekle yetindi.

16.yüzyılın sonunda eserini herhangi bir patronaj beklentisi içinde olmaksızın resmi olmayan bir tarihçilik anlayışıyla kaleme alan Gelibolulu Mustafa Âli, bir taraftan Bidlîsî'den ve eserinden saygıyla bahsederken diğer taraftan sahip olduğu eleştirel bakış açısıyla Bidlîsî'nin üslubuna yönelik bazı eleştirilerde bulundu. Tarih ve edebiyatın içiçeliği görüşünü savunan Bidlîsî'nin aksine tarihin edebi çalışmalardan ayrı başlı başına bir ilim dalı olduğunu düşünen Âli'ye göre Bidlîsî'nin edebi tarihçiliği, tarz ve üslubu anlaşılamayacak kadar karmaşık ve zordu¹³⁴⁶. Bidlîsî'nin üslubunu eleştiren Âli her ne kadar büyük bir tevazuyla sade bir üslup ve dil kullandığını iddia etse de gerçekte durum hiç de öyle değildi. Aslında bu durum Bidlîsî gibi Kemalpaşazâde ve Âli'nin de tevazuyla karışık dile getirdiği klasikleşmiş bir söylemdi ve her üçünün de eseri bu anlamda iddia ettikleri gibi sade bir dil ve belagatten arınmış bir üsluba sahip değildi.

¹³⁴⁵ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârîh*, c.1, s. 434–448.

¹³⁴⁶ Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, s. 250.

Âli, tarih ve tarih yazımı konusunda görüşlerini belirttiği birçok eserinde edebi tarihçiliğin tarih yazımına gölge düşürmesi konusundaki endişelerini dile getirdi. Fleischer'in belirttiği gibi edebi gelenekten gelen biri olarak Âli'nin tümüyle bu edebi tarihçiliğin pratiklerinden kaçınması mümkün değildi. Tıpkı Celalzâde ve Hoca Sadeddin gibi Âli de tarih yazımında edebi geleneğin köklerinden beslendi. Bidlîsî'nin düzyazıda zirveye taşıdığı Farsça edebi tarihçilik geleneğinin takipçisi olan Hoca Sadeddin gibi Âli de büyük ölçüde bu sofistike tarz ve üsluptan etkilenererek Osmanlı Türkçesinde böyle bir tarz yaratmaya çalıştı¹³⁴⁷.

1592–1598 yılları arasında yazdığı evrensel tarihinin dördüncü rüknü olan Osmanlı hanedanlık tarihi, başlangıcından III. Mehmed'in saltanatına kadar olan dönemi kapsıyordu. Âli eseri için Arapça, Farsça ve Türkçe çok geniş bir kaynak silsilesinden yaralandı ve bu kaynaklarının listesini eserinin mukaddimesinde listeledi¹³⁴⁸. *Heşt Behişt*, Âli'nin Osmanlı saltanatının başlangıcından II. Bayezid'in de saltanat yıllarını içeren dönemler için kullandığı geniş kaynak külliyatı arasından yalnızca birisiydi. Edebiyatın ön planda olmadığı bir tarih kurgulamak iddiasını taşıyan Âli, Bidlîsî'nin zirveye taşıdığı bu zarif tarzından esinlendi. *Künhü'l-Ahbâr* adlı eserinin II. Bayezid kısmı incelendiğinde Âli'nin edebi tarihçilik yönünü ve üslubunu eleştirdiği Bidlîsî'nin *Heşt Behişt*'ini belagatten ayıklayarak büyük ölçüde kullandığı görülecektir. O, sadece II. Bayezid dönemi için değil, seleflerinin tarihi için de yaptığı alıntılara *Heşt Behişt*'i kaynak gösterdi. *Künhü'l-Ahbâr*'ın II. Bayezid'in saltanat yıllarını kapsayan kısmına bakıldığında Bidlîsî'nin adından birkaç yerde bahsedildiği görülecektir. Cem Sultan hasidesi, Moton ve Koron'un fetihleri, şehzadeler için yapılan sünnet düğünü anlatıları ile eserinin sonuna eklediği biyografik birkısım malzemeler bunlara örnektir. Âli, Bidlîsî'nin dört ayrı bölümde anlattığı bu kısımları doğrudan kaynak göstererek ve belagatten ayıklayarak kendi kitabına aktarmıştı. Ancak onun alıntıları bununla sınırlı değildi. *Heşt Behişt* ile karşılaştırıldığında *Künhü'l-Ahbâr*'da, kaynak olarak ismini vermeyip de kullandığı kısımların kaynak olarak belirttiği kısımlardan çok daha fazla olduğu görülecektir.

Heşt Behişt'ten açıkça yararlanmasına rağmen kaynak belirtmediği hadiselerin başında Gedik Ahmed Paşa'nın öldürülmesi hadisesi gelir. Âli'nin

¹³⁴⁷ Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, s. 244–245.

¹³⁴⁸ Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, s. 254.

paşayı, söz dinlemez, başına buyruk, birkaç vezirin ölümünden sorumlu bir kişi olarak resmetmesinden *Heşt Behişt*'i açıkça kullandığı bilgisi çıkar. Burada yer verdiği ifadeler tamamen Bidlîsî'ye aittir¹³⁴⁹.

Her iki eserin olay örgüsü sırası karşılaştırıldığında Âli'nin *Heşt Behişt*'teki sırayı büyük bir titizlikle takip ettiği görülebilir. Anlatıların *Heşt Behişt*'teki belagatten sıyrılarak aktarılması bile Bidlîsî'den yararlandığı gerçeğini perde arkası edemez. Zira her ne kadar belagatten arındırırsa da Bidlîsî'ye ait bazı spesifik bilgiler, kişisel kanaatleri ve çeşitli vesilelerle verdiği rakamları kullanması onun kaynağı konusunda bize ipuçları sunar. Kili ve Akkirman'ın alınışı sırasında Mengi Giray'ın elli bin adamıyla yardıma gelmesi, Bidlîsî gibi Mengi Giray'ı, Cuci evladından addetmesi, Malkoçoğlu Bali Bey'in Karaboğdan seferini, Bidlîsî'den özetlediği gibi sonda verdiği her iki tarafa ait ölü sayısının *Heşt Behişt*'teki rakamla aynı oluşu buna örnektir¹³⁵⁰.

Âli, II. Bayezid dönemi için *Heşt Behişt*'ten yoğun bir şekilde istifade etti. Öyle ki bu bölüm için adeta yegâne kaynağı sayılırdı. Buradaki anlatıyı belagatten ayırteyerek anlatmak dışında çok fazla bir şey yapmadı. Diğer bir deyişle ana anlatı Bidlîsî'ye aitti ve diğer kaynaklardan yaptığı kısa alıntılar ise kolayca ayırtebilecek nitelikte idi. Örneğin Memlûklerle olan savaşların sebeplerini, Cem Sultan'ı desteklemeleri, Hint elçisini yağmalamaları gibi Bidlîsî'ye ait bilgilerle açıkladı¹³⁵¹.

Âli, bazı anlatılarını büyük ölçüde kaynaklara dayandırmakla beraber belirli bir olayla ilgili olarak ulaşabildiği kaynaklar arasında karşılaştırma yoluna giderek en doğru bilgiyi aktarmayı tercih etti. Örneğin Cem Sultan'ın ölümü ile ilgili olarak Bidlîsî'den naklettiği “eğerçi Molla İdris kavlince sene seb'a ve tis'in tarihinde fevt oldu” şeklindeki tarihi diğer tarihçilerle de karşılaştırmıştı¹³⁵². 1492 Arnavut seferine dair sefer anlatısı bütünüyle Bidlîsî'nin anlatısıyla uyuşmakla beraber *Heşt Behişt*'te olmayan sultana suikast düzenleyen “sünnetsiz bir rafızı” olduğu, sultanın bütün Işık taifesini sürdürdüğü yolundaki bazı bilgileri başka kaynaklar kullandığına işaret

¹³⁴⁹ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühû'l-Ahbâr, (dördüncü rûkn-Osmanlı tarihi) tıpkıbasım*, Ankara 2009, vr.176b-177a.

¹³⁵⁰ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühû'l-Ahbâr*, vr. 177b,178a-178b.

¹³⁵¹ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühû'l-Ahbâr*, vr. 178b.

¹³⁵² Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühû'l-Ahbâr*, vr.176a.

eder¹³⁵³. O da tıpkı Hoca Sadedddin gibi *Heşt Behişt*'ten yaptığı alıntılarının sonuna sadece o yıla ait bazı yangın, veba salgını gibi olayları, hac kabileleri, bir takım sufi-derviş hikâyeleri ile bazı vefeyatı eklemekle yetindi.

Büyük ölçüde *Heşt Behişt*'in anlatı sırasını takip eden Âli, zaman zaman Bidlîsî'den aldığı anlatı silsilesinin arasına başka kaynaklardan aldığı bilgileri ilave etti. Örneğin Kemal Reis'in Mısır seyahati ve Göde Ahmed'in Tebriz'e dönüş hikâyelerini Kemalpaşazâde'den alıntıladi¹³⁵⁴.

Bu gibi kısa alıntılarının dışında Âli'nin yegâne kaynağı olan *Heşt Behişt*'e tekrar döndüğü, onunla aynı olay sırasını takip ettiği görülebilir. Özetleyecek olursak Memlüklerle yapılan barışta Molla Arab'ın rolü, gizli gizli Memlük sultanıyla yazışması, barış öncesinde Bidlîsî'nin barışa ön ayak olduğunu düşündüğü mağrib sultanının barış isteğiyle gelen elçisi ve Atmeydanı'ndaki barut deposuna düşen yıldırım hadisesi şeklindeki "hikmetli olaylar" anlatısı, barıştan sonra kuşatmak için Kayseri ve Niğde önüne gelen Mısır ve Şam ordusunun üç günün ardından çekilmesi anlatısı da harfî harfine Bidlîsî'ye aittir¹³⁵⁵.

Heşt Behişt'te anlatılan bazı olayları belagatten sıyrmanın dışında özetlediği de görülmektedir. Bosna hâkimi Yakub Paşa'nın ve İskender Paşa'nın ve oğlu Mustafa Paşa'nın seferleri, Malkoçoğlu Bali Bey'in Leh ordusuyla savaşı ile devam eden sırayı Moton ve Koron fetihleri ve en son Draç'ın alınması ile sonlandırır. Âli tüm bu anlatı için bir tek kaynak dahi göstermedi. Ancak *Heşt Behişt* ile karşılaştırıldığında belagatin dışındaki tüm anlatının Bidlîsî'ye ait olduğu rahatlıkla anlaşılabilir. Öyle ki Bidlîsî'nin sözlü kaynaklara dayanarak doğruladığını iddia ettiği bazı bilgileri aynı şekilde muhafaza edip kendi eserine aktarması bunun en bariz örneğidir. Bosna hâkimi Yakub Paşa'nın seferleri esnasında meydana gelen ve Bidlîsî'nin sözlü kaynağa dayanarak anlattığı savaş öncesinde her iki safın üzerinde uçuşan kartal hikâyesi, karşı taraftan ölenlerin kafalarından minareler yapılması anlatısı *Künhü'l-Ahbâr*'da da aynı şekilde yer alır. Bunun gibi burada sıralanamayacak birçok örnek Âli'nin kaynak göstermeksizin *Heşt Behişt*'ten istifade ettiği gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Tıpkı Hoca Sadeddin gibi Âli de Bidlîsî'ye ait

¹³⁵³ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, vr.184a-184b.

¹³⁵⁴ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, vr. 181b-182b.

¹³⁵⁵ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, vr. 183a-183b.

bazı benzetmeleri kendisinininkiymiş gibi yansıttı. Yedi kolu olan Dolmine Nehri'nin her bir kolunun Fırat'a benzetilmesi anlatısını Hoca Sadeddin gibi o da hiç kaynak göstermeksizin Bidlîsî'den aldı¹³⁵⁶.

Kaynakları konusunda tıpkı Bidlîsî gibi oldukça seçici ve titiz davranan ve onlar arasında bir karşılaştırma yaptıktan sonra en doğru olan bilgiyi vermeye gayret eden, eleştirel bir bakış açısına sahip olan Âli'nin, *Heşt Behişt*'i yoğun bir şekilde kullanması kaynak olarak ona büyük güven duyduğu anlamına gelir. Özellikle de bir takım rakamlar konusunda sadece Bidlîsî'nin verdiği rakamları kullanması bunun en çarpıcı örneğidir. Bosna hâkimi Yakub Paşa'ya karşı oluşturulan birleşik kuvvetlerin sayısı (12 bin Engürüs 2 bin Roma ve 6 bin Çesar 6 bin Frenk) Moton ve Koron fetihleri esnasında Osmanlılara ait yakılan gemilerin yirmi adet olması gibi daha birçok rakamı aynen Bidlîsî'den almıştı¹³⁵⁷. Eserinin girişinde bir literatür eleştirisi yapan Âli'nin Bayezid döneminde kaleme alınan tarihlerin edebi incelikten uzak salt hikayeler olduğunu, müelliflerinin ise yazar ve edebiyatçı olmadıklarını ileri sürmesi, buna karşılık Bidlîsî'yi yüksek edebiyat üslubuyla üstün tarih kavrayışını birleştirmiş dört müellif (diğer üçü Celâlîzâde, Ramazanzâde ve Hoca Sadeddin) arasında ilk sırada zikretmesi kaynak olarak kullanmasının dışında *Heşt Behişt*'in üslubunun Âli'yi ne kadar büyülediğini ortaya koyar¹³⁵⁸. Âli tarafından yapılan bu sınıflama divan kökenli meslekten yetişme bürokrat tarihçilerin 16. yüzyıl Osmanlı tarihçiliği içindeki baskın yerini resmederken bürokrat bir tarihçi olarak Bidlîsî'nin de bu listenin başına konulması haleflerini nasıl etkilediğini göstermesi açısından önemlidir. Bunun yanında Âli'nin, Kemalpaşazâde'yi tarz ve üslubu itibarıyla yukarıda bahsettiği kategoride değerlendirmemesi oldukça ilginçtir. Kemalpaşazâde'nin, Bayezid tarafından *Heşt Behişt*'i Türkçeleştirmekle görevlendirildiği şeklindeki yanlış bir kanıya kapılan Âli'nin ondan bahsetmemesi muhtemelen onun eserinin *Heşt Behişt*'in gölgesinde kaldığını ya da tarz olarak onun taklitçisi olduğunu düşünmüş olmasıyla ilgili olabilir.

Özetlenecek olursa Âli, eserinin II. Bayezid kısmı için *Heşt Behişt*'ten yaptığı blok halindeki alıntıları bazılarını kaynak vererek çoğuna ise kaynak

¹³⁵⁶ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühû'l-Ahbâr*, vr. 188a-189a.

¹³⁵⁷ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühû'l-Ahbâr*, vr. 186a-188a.

¹³⁵⁸ Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, s. 256-257.

göstermeden kendi tarihçilik anlayışının süzgecinden geçirip kullandı. *Heşt Behişt* ile aynı kronolojiyi ve olaylar silsilesini büyük bir titizlikle takip ederken 16. yüzyıl Osmanlı tarih yazıcılığı için yapısal bir yenilik sayılan ve Bidlîsî'nin bu konuda iyi bir örnek olduğu zengin biyografik malzeme sunma geleneğini sürdürdü¹³⁵⁹. Anlattığı olaylarla ilgili olarak kaynak kısmında genellikle “Molla İdris ve bazı müverrihîn” şeklindeki ifadeleri Âli'nin, onu kaynak olarak diğer kaynaklarına üstün tuttuğu anlamına gelebilir. *Heşt Behişt*'i kaynak olarak kullanmasının dışında Âli'nin, esasen çağdaşı Hoca Sadeddin gibi Bidlîsî'nin üslubu yanında İslamî egemenlik sembollerini ve tanımlamalarının da tesiri altında kaldığı görülür. Örneğin Woods'un da belirttiği gibi Şîî-İsmailî bir temele sahip olan *müceddidlik* olgusunun Âli tarafından kabullenilmesi oldukça ilginçtir. O, Osman Bey'i hicri 8. yüzyılın müceddidi olarak anarken *müceddidlik* düşüncesi konusunda bariz bir şekilde Bidlîsî'nin takipçisi olduğunu ortaya koyar¹³⁶⁰. Hem Hoca Sadeddin'in hem de Âli'nin ve de diğer müelliflerin *Heşt Behişt*'ten geniş alıntılar yapmaları ve eserlerinin esas kurgusunu bu eser üzerine bina etmeleri, Bidlîsî'nin dili ve üslubunu anlamakta güçlük çeken Rumî okurlar için büyük bir kolaylıktı. Zira o zamana kadar Vassâf'ın tarihine yapıldığı gibi Bidlîsî'nin tarihini okumaya ve anlamaya rehber olacak bir eser kaleme alınmamıştı¹³⁶¹.

Heşt Behişt'in kaynak olarak değeri ve şöhreti Bayezid'e yazdığı mektubunda belirttiği gibi imparatorluk sınırları içinde kalmadı. Tatar hanı Mengli Giray'a gönderilen kopyalardan biri vesilesiyle şöhreti ilk olarak sınır dışına taşınmış oldu. Belki de Osmanlı patronajı altında yazılıp şöhreti “sınır”ların dışına taşan ve komşu devletlerin kronik yazarları tarafından da kullanılan sayılı eserlerden birisiydi. Hatırlanacağı gibi Bidlîsî daha Mekke'de iken yanında götürdüğü kopyaları temize çekmekle, dibace ve hatime eklemekle meşgul olmuştu. Buradayken II. Bayezid'e yazdığı mektubunda etrafındaki birkaç kişinin şimdiden *Heşt Behişt*'i temin ettiklerinden ve Hint ve sair memleketlere götürmek istediklerinden

¹³⁵⁹ Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, s. 254.

¹³⁶⁰ Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, s. 291.

¹³⁶¹ Vassâf'ın tarihi öyle anlaşılması güç ıstılah ve tabirlere sahipti ki daha sonra bunları sadeleştirecek onun okunmasına rehber olacak eserler yazılıp ve özet çeviriler yapıldı. Bkz., Muhammed Mehdi b. Muhammed Nasır Han Astarâbâdî, *Risâle fi hall-i müşkilât-i Vassâf*, TSMK. H. 1569; Nazmizâde Hüseyin Mürteza, *Şerh-i Tarih-i Vassâf*, TSMK, R. 690; Ebulfazl Mehmed Efendi ed-Defterî, *Tercüme-i Hulasa-yı Tarih-i Vassâf*, Ali Emiri, AEth 619.

bahsetmektedir¹³⁶². Muhtemelen *Heşt Behişt*'in birkaç kopyası Mekke'den etrafa yayıldı.

Bu vesile ile mi yoksa başka bir yolla mı gitti bilinmez ama Bidlîsî'nin ölümünden yarım asır sonra İran'da, *Heşt Behişt*'in Safevî kronik yazarları tarafından kaynak olarak kullanıldığını görmekteyiz. Bunun en açık örneği Safevî kronik yazarı Hasan Beg Rumlu'nun *Ahsenü't-Tevârîh*'idir. Şah İsmail'in ünlü Kızılbaş emiri Div Sultan Rumlu'nun torunu ve kendisi de Kızılbaş bir *kurçi* olan Hasan Beg Rumlu'nun 1577'de II. İsmail'in saltanatı (1576–78) zamanında tamamladığı on iki ciltten oluşan eserinin sadece son iki cildi günümüze kadar gelebilmiştir. Eser 807–986/1405–1578 tarihleri arasındaki olayları anlatır. Erken dönem Safevî tarihi için önemli bir kaynak olan bu eser Şah Muhammed Hudabende'nin tahta çıkışıyla (1578–87) sona erer. Şah İsmail ve Şah Tahmasb dönemleri için eşsiz ve kapsamlı bir kaynak niteliği taşır, daha sonraki Safevî tarihçileri için de önemli bir başvuru kaynağı olmuştur¹³⁶³.

Rumlu selefleri olan diğer Safevî kronik yazarları gibi Safevî tarihi yanında muasırları olan Osmanlı padişahları ve Özbek hanlarının da tarihlerine yer verdi. Şöyle ki olayları kronolojik bir sıra ile veren Rumlu her yılın sonunda Osmanlı padişahlarına ait olaylara da geniş yer ayırdı. Şah İsmail'in muasırları olan II. Bayezid ve I. Selim dönemlerine yer verdiği *Ahsenü't-Tevârîh*'in'de bu bölümler için açıkça *Heşt Behişt*'ten istifade etmişti. Rumlu bu alıntıları yaparken iki yol izledi. II. Bayezid'in ilk birkaç yıllık saltanatına ait olayları tarihi takvimler tarzında sadece olayın tarihini vermek ve kendisinden kısaca bahsetmek şeklinde özetledi. Cem Sultan hadisesi, Kili ve Akkirman fetihleri, Memlüklerle başlayan savaflara dair verdiği bilgiler buna örnek gösterilebilir¹³⁶⁴. İkinci olarak da 1487 sonrası için daha farklı bir metod izleyerek Bidlîsî'den daha geniş alıntılar yapmayı tercih etti. Aslında Rumlu, *Heşt Behişt*'ten yaptığı alıntıları gelişi güzel seçti. II. Bayezid'in saltanat yıllarına ait olayları yıl yıl düzenli olarak vermedi. 1487 yılı olayları içinde verdiği Memlüklerle süren savaş bahsinin ardından birden 1499 yılına atladı. Bundan sonrası için her ne kadar kaynak olarak *Heşt Behişt*'tin adını vermese de İnebahtı, Moton ve

¹³⁶² TSMA e.5675.

¹³⁶³ Savaqeb, *Tarikh-nigari-e Asr-e Safaviye*, s. 32–33; Quinn, “Historiography V. Safavid Period”, s. 363.

¹³⁶⁴ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, Çev. Mürsel Öztürk, s.576–585.

Koron'un fetihleri kısmını doğrudan Bidlîsî'den almıştı. Şöyle ki Rumlu, 1499 İnebahtı seferinin hemen öncesinde Tersane-i Âmire'de yapılan hazırlıklara, İnebahtı deniz savaşlarına ve Moton ve Koron'un fetihlerine geniş yer ayırdı ve bu bilgilerini *Heşt Behişt*'ten aldı. Örneğin tersanede yapılan gemiler, Kemal ve Barak Reis'e ait *gökeler* ve bunlar için harcanan yirmi dört bin eşrefî altın, *kalyon*, *mavna*, *barça* ve *verçeden* oluşan diğer gemi çeşitleri ve tarifleri, deniz savaşlarının detaylarını aynen *Heşt Behişt*'te geçtiği şekilde nakletti¹³⁶⁵. Bu iki olaya geniş yer ayıran Rumlu ardından 1511 yılına Şahkulu Baba Tekelü olayına kadar Osmanlılardan hiç bahsetmedi. 17. yüzyılın ikinci yarısında Safevî İran'ında ulemanın kendisinden *zübde-i fuzalâ kıdvat-i fusahâ Mevlânâ İdris*¹³⁶⁶ şeklinde saygıyla bahsetmesine bakılırsa Bidlîsî'nin şöhreti buralara kadar yayılmış, eseri kaynak olarak kullanılmıştı.

16. yüzyılın sonunda Osmanlı ve Safevi dünyası arasında kalan ve hiçbir patronaj altında olmadan eserini kaleme alan Bidlîs hanı Şemseddin Han'ın oğlu Şeref Han Bidlîsî, *Heşt Behişt*'ten yer yer yararlanan bir diğer isimdir. Osmanlı-Safevi çekişmesinin yarattığı koşulların bir ürünü olması dolayısıyla Osmanlılık ve Safevîlik tonunun eşit olduğu eser 1597'de III. Mehmed'e takdim edilmiştir. Farsça kaleme alınan eserin birinci bölümü Kürt beylerinin ve beyliklerinin tarihine, ikinci bölümü ise Osmanlı-Safevi tarihine ayrılmıştır. Birinci bölümde, alıntılacağı bir kasidesi vesilesiyle Bidlîsî'ye ait bir külliyyatı görüp okumuş olduğunu ileri sürdüğümüz Şeref Han'ın, *Şerefnâme*'nin ikinci bölümü için *Heşt Behişt*'i kullanmış olması bu iddiayı güçlendirmektedir. *Şerefnâmesi* Timurlu tarihlerinin ortak özelliklerini barındırmasından dolayı Bidlîsî gibi bir geç-Timurlu tarihçisi olan Şeref Han¹³⁶⁷, *Heşt Behişt*'i Osmanlı ve Safevi tarihini yazdığı kitabının ikinci bölümü için doğrudan kaynak göstermese de kullandı. Olayları kronolojik bir sırayla aktaran Yahya b. Abdülatif Kazvinî ve Hasan'ı Rumlu gibi Safevi tarihçilerinin usulünü takip eden Şeref Han, Osmanlı padişahları ile ilgili anlatıların hepsini değilse de bir kısmını yıl yıl *Heşt Behişt*'ten özetleyerek eserine kaydetti. *Şerefnâme*'nin ikinci cildi dikkatle okunduğunda II. Bayezid'in vezaret ve kazaskerlik gibi çeşitli

¹³⁶⁵ Hasan-ı Rumlu, *Ahsanu't-Tawarikh*, Ed. C.N. Seddon, s. 37–40, 51–53.

¹³⁶⁶ İdris-i Bidlîsî, *Heşt Behişt*, Ketabhane-yi Majlis-i Şura-yı Melli, nr. 6967.

¹³⁶⁷ Quinn, "The Timurid Historiographical Legacy: A Comparative Study of Persianate Historical Writing", s. 23–25.

mansıplara yaptığı tayinleri, elçi kabulleri, sultanın imaretleri ve Bayezid dönemi uleması ile ilgili bilgilerin *Heşt Behişt*'ten özetlenerek kaydedildiği görülebilir¹³⁶⁸. *Heşt Behişt*'in kaynak değeri olarak daha sonraki tarihçiler tarafından kullanımı neredeyse bir asır boyunca devam etti. Eser, 16. yüzyıl boyunca hanedan tarihi yazan ve bu tarihlerini kuruluş ile başlatan tarihçilerin kapsamlı yararlandığı bir kaynak oldu. Koca Nişancı olarak bilinen ve Osmanlı bürokrasisinde reisülküttaplık görevi yapan Hüseyin Efendi'nin *Bedâiyü'l-Vekâyi* adlı tarihini kaleme alırken *Heşt Behişt*'i kullanması 17. yüzyıl ortalarında bile eserin birçok erken tarihli kroniğin aksine hala bürokrasiden gelen tarihçilerce başvuru kaynağı olarak kullanıldığını gösterir¹³⁶⁹. Koca Hüseyin, kaynakları arasında Bidlîsî'nin adını defalarca vermesinin dışında II. Bayezid'in saltanat yıllarını anlattığı kısım için kapsamlı bir şekilde *Heşt Behişt*'ten yararlandı. Öyle ki eseri okunduğunda satır satır *Heşt Behişt*'ten alıntılar yaptığı, hikâyesini Bidlîsî'nin anlatısı üzerine kurguladığı görülür. Bir diğer 17. yüzyıl saray tarihçisi Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin *Sahâifü'l-Ahbâr* adlı eserinin girişinde verdiği kaynak listesinde *Heşt Behişt*'i kullandığını ifade etmesi eserin erken dönemler için hala yegâne başvuru kaynağı olduğunu teyit eder¹³⁷⁰. 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde eserle ilgili başlatılan tercüme çalışmaları aradan iki yüz yirmi küsur yıl geçmesine rağmen hala kaynak olarak değerinden bir şey kaybetmediğini kanıtlar. Eser, I. Mahmud'un emriyle 1146/1733–1734 yılında Vanlı Dürri Efendinin kardeşi Abdülbaki Sadi Efendi (ö. 1161/1748) tarafından tercüme edilirken esas gaye herkes tarafından okunmasını ve anlaşılmasını sağlamaktı. Mütercim, *Terceme-i Heşt Behişt* adını taşıyan tercümenin girişinde bu niyeti şöyle izah eder: “1146 (1733–1734) senesi şuhûrunda ol genc-i nihân yani ol nüsha-yı nefîse-zebânın rasad-ı tılsımı miftâh-ı kalem-i dû-zebânı Türkiyye ile güşâde ve ol kâlâ-yı zî-kıymet ü behâdan herkes sermâye-yi isti'dadına göre istifâde eylesünler deyü tercümesine fermân-ı hümayûn sâdır oldu”¹³⁷¹.

Bidlîsî, Osmanlı padişahları, şehzadeler, vezirler ve diğer saray erkânı için formüle ettiği unvan ve lakapları tarih yazımına yansıtan belki de ilk kronik yazarı idi. Seleflerinin sade Türkçe ile kaleme aldıkları kroniklerinde böyle bir gelenek

¹³⁶⁸ Şeref Han Bidlîsî, *Şerefname*, c. 2, s. 124, 127, 135, 153–154.

¹³⁶⁹ Koca Hüseyin, *Bedâiyü'l Vekâyi*, Nşr. A. S. Teveritinovoy, Moskova 1961.

¹³⁷⁰ Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Sahâifü'l-Ahbâr Fi Vekayii'l-A'sar*, İstanbul (Tarihsiz).

¹³⁷¹ Abdülbaki Sadi Efendi, *Terceme-i Heşt Bihîşt*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr.928, vr. 3a.

olmadığı gibi şahname tarzında kaleme alınan eserlerde de görülmeyen bir yenilikti. Bu, Osmanlı bürokrasisindeki unvan ve lakapların daha önce formüle edilmediği anlamına gelmemelidir. 15. yüzyılın ikinci yarısında devlet bürokrasisinde kullanılacak olan standart *elkab* *Fatih Kanunnâmesi* ile belirlenmişti¹³⁷². Ancak *Kanunnâme* ile standart hale gelen bu *elkab* tarih yazımında değil de daha çok diplomatik yazışmalarda kullanılıyordu. Bunun yanında Bidlîsî öncesi Osmanlı tarih yazımında padişahlar için formüle edilip kullanılan, sade ve belli bir kalıbı olmayan unvanlar mevcuttu. Bidlîsî'nin büyük ölçüde Osmanlı kanunlarından ilham alarak formüle ettiği ve eserinde denediği bu yenilik, Osmanlı tarih yazımında bir çığır açıcı nitelikteydi. Bidlîsî her şeyden önce bir bürokrat olarak Osmanlı kanunlarını okumuş ve eserinin devlet teşkilatlanması bölümleri için yer yer onlara müracaat etmişti. Ancak eserinde formüle ettiği lakaplar daha sistematik, standartize ve mufassal olması açısından *Fatih Kanunnâmesi*'ndeki *elkab*dan oldukça farklıydı. Bidlîsî'nin başta Osmanlı padişahları olmak üzere şehzadeler, vezirler, kazaskerler, defterdarlar, nişancılar, beylerbeyleri, ulema, kapıkulu ocak ağaları ve enderun görevlileri gibi daha birçok saray erkânı için formüle ettiği *elkab* Osmanlı sisteminde kullanılan alışıldığın dışında *İranî* bir *elkab* sistemi idi. Örneğin II. Bayezid için formüle ettiği *elkab*¹³⁷³ kanunnâmedeki padişah *elkab*ına benzemediği gibi *Ebû'n-nasr* unvanı İran-İslam hükümdarlık geleneğinde kullanılan ünvanlardan biriydi. Akkoyunlu bürokrat ve ulema sınıfından Ebubekr-i Tihriânî ve Devvânî tarafından Uzun Hasan'a bahşedilen bu unvan sonra Ruzbihan gibi kronik yazarları tarafından da güncellenip kullanıldı. Kendisi de henüz Tebriz'de iken Göde Ahmed'e bu unvanı vermiş, hatta Mısır seyahati esnasında takdim ettiği kitabında Kanısav Gavri'ye bu unvanla hitap etmişti. Diğer taraftan Bidlîsî'den önce Melik Ümmî tarafından II. Bayezid'e bahşedilen bu unvanın, Akkoyunlu sultanlarının diplomatik yazışmalarda Bayezid

¹³⁷² Özcan, **Fatih Sultan Mehmed Kanunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)**, s. 22–26.

¹³⁷³ Şâhenşâh-ı selâtîn-i şeri'at-şîâr, pâdişâh-ı din-dâr-ı memalik-medâr, ahseb ve enseb-i hüsvân-ı rûzegâr, afzal ve ekme'l-i kayâsire-i şera'-i-intisâr, müceddid ve müeyyid-i din-i müebbed der eyyâm-ı fiten-i şayia der re's-i mie ve tasi'a, mukavvî ve mukavvim-i kelime-i câmi'a der fetret-i facia, câlis-i evreng-i istiklâl ve temkîn der fermânde-hî sipâh-i nusret-penâh, hârisu kubbetü'l-islâm ve eyvân-ı metîn-i din bi-cunûd-i zafer-ayîn, el-müeyyed min indillâh, el-mecîd bi'l-ceddi'l-sâid ve ceddi'l-hamîd, el-muvaffak bi-mezidi teyid bi'l-re'yi'l-sedîd ve'l-basi's-şedîd, Ebû'n-nasr Sultan Bayezid.

için kullandıkları bilinmektedir¹³⁷⁴. Bidlîsî, kendisi ve mevkidaşlarının daha önce Akkoyunlu sultanları için kullandıkları bu unvanı *müceddid* ve *el-müeyyed min indillah* gibi İslamî referanslarla daha da geliştirerek Bayezid için formüle etti. Burada dikkat çeken şey Bidlîsî'nin Bayezid için formüle ettiği bu elkabın Devvânî'nin *Arznâmesi*'nde hamisi Uzun Hasan için geliştirdiği elkaba çok benzemesiydi. Devvânî de hamisini halife, İslam'ın koruyucusu, zamanın en büyük kayseri ve kirası, iktidarı Tanrı tarafından tayin edilmiş (el-müeyyed mine's-semâ), Allah yolunda gaza eden (el-gazî fi sebilullah) ve dokuzuncu asırda gönderilen müceddid olarak takdim etmişti¹³⁷⁵. Devvânî'nin *Arznâme*'sinin girişinde yer alan Uzun Hasan'a bahşedilen unvanlar hamisi Bayezid için formüle edeceği elkab için Bidlîsî'ye ilham kaynağı olmuşa benzemektedir. Bidlîsî, şehzadeler için *elkab* formüle ederken onların bilginlik ve savaşçılık gibi şahsi temayüllerini göz önüne aldı. Örneğin *pâdişâh-ı dâna-dil-i âli-şân* unvanı ile Şehzade Korkud'un ilmi yönüne, Şehzade Selim için formüle ettiği *şâh ve şâhzâde-i İslamîyân ve mazhar-ı ekmel-i "inne Allah yemuru bi'l-adl ve'l-ihsani" hüsrev-i civânbaht-ı İskender-hisâl, Nûşirevân-ma'delet, Ferîdûn-iclâl, kâmi'-i ferîk-i dâll "men ettehaze ilahehu hevahu"el-gazî fi sebilullah 'azudü'l-hilâfe* elkabı ile Trabzon valisi iken gerçekleştirdiği gazalara ve onun gazilik yönünü ön plana çıkardı. Saray erkânı için formüle ettiği elkabda da bu geleneğe uydu; onlara bulundukları mevkii ve vazifelerini tanımlayıcı unvanlar bahşetti. Şehzadeler ve beylerbeylerinin de aralarında bulunduğu bazı devlet erkânı için formüle ettiği unvanlar ise Osmanlı kanunnamesinde geçenlerden oldukça farklı olarak Farsça terkip edilmişti¹³⁷⁶. Bayezid için formüle ettiği elkab noktasında Devvânî'nin Uzun Hasan'a bahşettiği unvanlardan ilham almasının dışında Bidlîsî, *Arznâme*'de formüle edilmiş elkabtan da oldukça yararlandı. Netice itibarıyla şu sonuca ulaşılabilir: Akkoyunlu sarayında

¹³⁷⁴ Akkoyunlu sultanları ile Osmanlı padişahları arasındaki diplomatik yazışmalar için bkz., **Esnad ve Mukatebat-e Tarikhi-e İran az Timur ta Shah Ismail**, Haz. Abd al-Husayn Navai, Tehran 1370.

¹³⁷⁵ Hazret-i hilâfet-destgâh, pâdişâh-ı din-penâh, hüsrev-i Cemşîd-intibâh, el-müeyyed mine's-semâ, el-muzaffer 'ale'l-adâ, el-gazî fi sebilullah, e-mücâhid li-a'lâi kelimetullah, meb'ûsü'l-mietü't-tâsi'a, el-men'ût bi'l-mekârimü'n-nebiletü'l-vâsi'a, a'zam-i ekâsire-i zemân, efham-ı kayâsire-i devrân, melâz-ı havâkîn-i evân, halîfetü'r-rahman, sahibu'z-zemân, es-sultan Ebû'n-nasr Hasan Beg Bahadır Hân. Bkz. Jalal al-Din Davvani, **Arz-e Sepâh-e Uzun Hasan**, s. 28–29.

¹³⁷⁶ Şehzade Mehmed için Farsça bir elkab formüle etmişti: Şâhzade-i Muhammed-hisâl ve nevbâve-i şecere-i tayyibe-i saltanat ve iclâl ve hülâsa-i kârâne-i devlet ve mazhar-ı kâmil der mülâtefet ve savlet ve mahzar-ı câmi'-i cemâl ve celâl, masdar-ı âsâr-ı fazl ve efzâl.

bürokratik yapmış birisi olarak Bidlîsî, Osmanlı padişahları, bürokratları ve saray mensupları için elkab formüle ederken *Fatih Kanunnâmesi*'ndekilerden daha farklı, İranî kalıplar kullandı. Aslında onun kullandığı bu İranî kalıplar, elkab ve diplomatik yazışma formülasyonu inşa geleneği paralelinde tekâmül eden ve gelişim kökenini 13. yüzyıla kadar indirebileceğimiz Fars bürokrasi geleneğinde (İlhanlılar, Timurlular ve Türkmen hanedanları) sürekli güncellenmiş ve kullanılmıştı. Bu haliyle Osmanlı sistemine entegre etmeye çalıştığı bu İranî kalıplar Akkoyunlu sarayında münşi iken formüle ettiği ve sıklıkla kullandığı¹³⁷⁷ hatta daha sonra Safevî bürokrasisinde de kullanılacak olan kalıplardı¹³⁷⁸. İran hükümdarları ve bürokrasideki yönetici sınıf için daha önce formüle edilen lakaplardan ilham alıp onları geliştirerek Osmanlı padişahları ve bürokrasisi için kurguladı. *Fatih Kanunnâmesi*'nde olmayan bazı İranî elkabı böylece Osmanlı bürokrasisine entegre etmeye çalıştıysa da bu tip elkabın Bidlîsî'den sonra kullanıldığına pek rastlanmaz¹³⁷⁹.

Bidlîsî, tarih yazıcılığındaki hüneri kadar inşa geleneğinde de şöhret sahibi olmuştu. Hatırlanacağı gibi hem Çaldıran hem de Mısır seferlerinde bir takım fetihnameleri kendisi kaleme almıştı. Bundan dolayıdır ki bazı Osmanlı kroniklerinde ondan Molla Münşi şeklinde bahsedilmektedir. Tarihçilik kariyerinden önce Bidlîsî iyi bir münşi idi. Onun inşa tarzı klasik dönem Osmanlı inşa geleneğinde önemli bir yere sahiptir. Öyle ki hem kendisine ait hem de başkaları adına yazmış olduğu birçok mektup daha sonraki münşilerin örnek taslak olarak kullanması için çeşitli münşeatlara kopyalandı. Bidlîsî'nin bu inşa örneklerinin 16. yüzyılın ikinci yarısında bir kâtip sınıfının eğitime yönelik olduğu açıktır. Lamiî Çelebi ile Bidlîsî'ye ait bir münşeat buna örnektir. Bidlîsî'ye ait onun üzerinde bulunan bu mektupların bir kısmı kendisine ait olup kalan kısmı ise başkaları adına kaleme aldığı mektuplardır. İştihakname, tehniyetname, şefkatname, tesliyetname, beşaretname, ubudiyetname, iltimasname ve taziyetname tarzındaki bu mektup

¹³⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için tezin birinci bölüme bakınız.

¹³⁷⁸ Safevîlere ait münşeat örneklerinde bu devamlılık rahatlıkla görülebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Mitchell, *The Sword and the Pen: Diplomacy in Early Safavid Iran 1501-1555*, s. 53-64.

¹³⁷⁹ ‘î’timadü’l-devle, i’tizâdü’l-mille, i’tizâdü’l-guzât ve’l-mücâhidîn, mutemedü’s-saltana, mu’temenü’l-hazretü’s-seniyye, emînü’l-devletü’l-‘âliyye, muhtârü’l-hilâfetü’l-‘aliyyetü’s-seniyye, makbûlü’l-devle ve’s-saltana, ‘azudü’l-hilâfe” gibi daha birçok elkab İran devlet bürokrasisi geleneğinde kullanılan unvanlardandı.

örnekleri muhatapları, hiyerarşik olarak düzenlenmiş bir şekildeydi. Mevcut hiyerarşi içinde kimin kime ne şekilde hitap edeceği, hangi elkabı kullacağı bu mektup türleri üzerinden anlatılmıştı. Bidlîsî'nin inşa tarzını yansıtan bu mektupların birer kalıp olarak daha sonraki kâtip sınıfının kullanımına sokulması açısından hayli ilginçtir. Büyük bir ihtimalle Kanunî döneminde bir araya getirilen bu münşeattaki mektup türlerini, bürokrasideki kâtip sınıfı hazır taslak olarak kullanarak mektuplarını ona göre formüle ettiler¹³⁸⁰. Bidlîsî'nin inşadaki şöhreti 16. ve 17. yüzyıl müelliflerinin “Molla münşiyi münşi” şeklinde bir darbülmesel yaratmalarına dahi vesile oldu. Saray tarihçilerinin şairler ya da edipler yerine ulema ve bürokratlar arasından seçilmeye başlandığı, yüzyılın başında çiçeklenen edebî tarihçiliğin yerini yepyeni bir tarih yazım tarzına bıraktığı 16. yüzyılın sonunda¹³⁸¹ *Heşt Behişt* dili ve üslubuyla emperyal iddiaların ortaya çıktığı bir önceki dönemin tarih yazım algısını temsil ederken sonraki saray tarihçilerinin yetiştirilmesinde de önemli rol oynadı.

¹³⁸⁰ İdris-i Bidlîsî ve Lamiî Çelebi, **Mecmuatü'l-Münşeât**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3879.

¹³⁸¹ Fetvacı, **Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayının Gözüyle Resimli Tarih**, s. 32.

IV. BÖLÜM

HEŞT BEHİŞT'İN II. BAYEZİD KISMI (1481–1512)

Bu bölüm sadece *Heşt Behişt*'in II. Bayezid'in saltanat yılları için ayrılan sekizinci cildinin, hatime ve şikâyetname kısımlarının çevirisini kapsamaktadır. Müellifin kendi yaşadığı döneme ait bilgiler içermesi ve bunları çok geniş ve zengin bir kaynak grubuna dayandırmasından dolayı bu kısmın çevirisinin okuyucu için daha faydalı olacağı düşünülmüştür. Çeviri için ilki II. Bayezid zamanında ve ikincisi Yavuz Sultan Selim zamanında tamamlanmış olan iki farklı nüsha (Nuruosmaniye 3209 ve Esad Efendi 2198) esas alınmış, her iki nüsha da karşılaştırılarak, eksiklik ve fazlalıkları belirtilmiştir. Ayet ve hadislerin çevirileri metin içinde orijinalleri ise dipnotta verilmiştir. Müellifin anlatı tonu çeviriye de aynı şekilde yansıtılmıştır. Bu bölüm aynı zamanda bir Acem bürokratinin gözünden II. Bayezid'in imajını yansıtan ve aynı zamanda saray çevresini resmeden eşsiz bir kaynak niteliği taşır.

[492b] *Büyük sır Bismillah ile ortaya çıktı, Hekim'in Kur'an'ı onun nuruyla belirdi. Kün-fe-kân kitabından yazıldı, Hakk kelâmının baş sözü oldu. Güneşin doğduğu yerin büyük bir adı var, Matla'u's-saadeyn rahmane'r-rahim'dir o. Her sözünün altında ab-ı hayat kaynağı vardır, her çeşmesinin başında Hızır hazırdır. Bismillahın "b"si iki dünyadan kinayedir, cennet ve cehennem de ona sığmıştır. Noktası göz sürmesi gibi simsiyah, güneş ışığı huzmesinin kuvvetini ondan almıştır. Besmele, Kur'an'ın kâkülüdür, onun "sin"i ise kokulu amberden tarak. "Mim"i mülkten ve melikten haber verir, mana ve sureti birbirine dost eder. Elif'i "bism"in içinde gizli bir hazinedir, onun resmi gümüş levhaya kazınmıştır. Elif gölgesi uzun bir hurma ağacı, onun ism-i zatının göğünde gölgesi cennete kadar uzanan bir hurma. Elif Hakk'ı tanıdı ve onunla birleşti, hiçbir şekilde yergi dili uzatılmamıştı ona. Nesim rüzgârıyla karışan yârin iki saç teli gibi olan iki lam'ı güzelliğiyle iki kat daha arttı. Kulları Hekîm'i açıkça görsün diye "he" harfi gönül gözüne gözlük oldu. Ruh onun rahmetiyle yaratıldı, yıkılan ve yok olan her şey onun "ha"sıyla hayat buldu. Onun merhametiyle ehl-i kurb güvendedir, muhlislerinin cümlesi ümit ve korku içindedir. Din-i mutahharın sancağı Hz. Musa'nın eli gibi beyaz bir elle yükseldi, ehl-i şirkin kalbi nebîü's-seyfin darbesiyle, Zülfikar değmiş gibi ikiye bölündü. Savaşlarında küfrün tozu başa üşüştü ve karardı her şey, ashab-ı kirâmın nefesiyle dünyaya gelmiştir, müşrikleri helak etmede yağmur getirmeyen rüzgârdır. İslam'ın koruyucusu Sultan Bayezid, müşriklere karşı kahraman, yumuşak yaradılışlı şahıdır. Onun ecdadı büyük gazalar yapmış, şimdi ise bu kimse o ganimetlerden faydalanmıştır. [493a] Mustafa'nın, Rum'un fethi hakkındaki vaatleri, onun zamanında Roma'ya kadar ortaya çıktı. Onun eliyle hak dini tekrar ayağa kalktı, Kâbe'nin zayıf sütunları sağlamlaştırıldı. Zamane insanlarına karşı babasından daha şefkatli, din düşmanlarına karşı ise acımasız. Bolluk eli besleyen ve koruyanların kalbi gibi, onu kıskananların kalbi alçakların gözü gibi. Ya Rab! Yazıcıların dünyası ve sığındığı mağarası olan bu Şah ne kadar da ilahi yardım bulmuştur. Bu benim te'lifimin sekizinci defteridir, düzen ipine çekilmiş inci gibi şahı övgüde, Şahın vasıflarını saymada çok yetersiz kaldım. Umulur ki benim bu kusuruma karşı lütfundan dolayı öfkesini yener. Din mülkünde sekizinci kayser*

sensin, senin her gulamın büyük bir Kayl¹³⁸²'dir. Saltanatın gönül Kâbe'sidir, etrafında tavaf edenler dualarıyla harimdedir. Onun ecdadının tarihini tamamladım, bu güzel koku misk kokulu bahislerin sonu oldu. İdris dualarıyla sıdk davası güttü, Hak onun sıdk duasını biliyor. Ervah-ı kuds onun (Şahın) duacısı idi, biz o duacıların arasında kimiz ki.

Allahü Teâlâ Kitab-ı Mübîn'inde buyurmuştur ki “*bunda hiç kuşku yoktur ve takva sahipleri için doğru yolu gösterir*”

Bu defter *Kitabü's-Sıfatu's-Semaniyye fi Zikri'l-Kıyasiretü'l-Osmaniyye* yani Heşt Behişt adlı kitabın sekizinci defteri olup cennet yaratılışlı kayserlerden sekizinci halife, iman temellerini imar edenlerden ve kilise ve manastırların sütunlarını yıkanlardan sekizinci kayser, *Ebu'n-nasr Sultan Bayezid Han (Allah ona her işinde yardımcı olsun ve adalet ve ihsanıyla hilafetini teyit etsin)* zamanının haberlerini ve tarihini anlatır. Bu defter bir mukaddimeden, bir tali'adan ve kalb'ten ve iki ba'stan oluşmaktadır.

Mukaddime: Bu yüce hilafetin, bu mücahitler sultanının bütün hüsrevlere karşı galibiyet ve üstünlüğünü dile getirir ve onun zamanında İran ve Turan memleketlerinde bulunan muasır sultanların tarihini beyan eder.

Tali'a: Sultanın kutsal sıfatının özelliklerini ve övülmüş huylarını anlatır. İlk olarak, sultanın kutsal zatının ayrılmaz bir parçası olan sıfatları, ikinci olarak da sultanın, fazilet ve meziyetlerini gösteren inşa ettirdiği hayır kurumları, bağış ve ihsanlarını beyan eder.

Kalb: Sultanın, babasından kendisine kalan tahta, hilafet ve kayserlik makamına nasıl oturduğunu beyan eder.

Ba's-ı evvel: Bu kısım, kutlu şahsiyete sahip olan sultanın, günden güne güçlenen saltanatın büyük direğinin, büyük gaza ve fetihlerini anlatır. Bu ba's meymene ve meysere olarak ikiye ayrılır.

Meymene: Bu bölüm sultanın, kendisine muhalefet ve düşmanlık eden Müslümanlarla girdiği savaşları ve yaptığı fetihleri anlatır.

Meysere: Tanrının yardımı bulmuş ordunun, kâfirlerin diyarında yaptığı fetih ve gazalar ile kutlu padişahın müşriklerle olan ilişkilerini beyan eder.

¹³⁸² Himyeri Araplarının bir kralı

Bu ba'sın, cihanı aydınlatan güneşin geniş ve kıvrımlı kâkülleri gibi olan zeyli, bu kitabın son defterine eklendi. Zafer neticeli o harflerin kâküllerini taramak için beyan parmaklarını [493b] ve iki dilli kalem taraklarını, hazırlamak gerekiyordu. Bu yüzden İslamî fetih destanları kısa tutulmadı ve yettiği ölçüde geçmişteki büyük işler de dile getirildi. Umarız ki tıpkı önceki gibi muzaffer sultanının uğuruyla bu fetih ve destanlara her gün, her ay ve her yıl yeni fetih haberleri eklenir.

Li-müellifihi

Her gün devletin sabahından fetih doğuyordu, nevbet Hakk'tan idi ve fazilet artıyordu. Her gün doğuşunda hayal gecesinin karanlık odasından aydınlığa yeni bir fetihnâme çıkarayım

İkinci ba's: Bu bölüm hilafet soylu evlat ve haleflerin, kutlu işlerini ve adalet mülklü sultana layık olan sabık havass, erkân-ı devlet, ümerâ ve vüzerânın vaziyetini beyan eder. Bu ba's sağ ve sol cenah olmak üzere ikiye ayrılır.

Sağ cenah: Hilafet soylu haleflerin ahval ve ahlâkını beyan eder.

Sol cenah: Daha önce görevde bulunan devlet erkânı, bu yüce eşiğin hizmetçi ve bendeleri ile Tanrı'nın rızasıyla şu an bu mesnetlere oturanların ahvalini beyan eder.

ZAMANIN SULTANLARINDAN BU SULTANIN SEÇİLMESİNDE İLAHÎ LÜTUFLAR VE BU SULTANIN CİHAN SULTANLARINA KARŞI ÜSTÜNLÜĞÜ

Allah, sizlerden iman edip iyi davranışlarda bulunanlara, kendilerinden öncekileri sahip ve hâkim kıldığı gibi onları da yeryüzüne sahip ve hâkim kılacağını, onlar için beğenip seçtiği dini (İslâm'ı) onların iyiliğine yerleştirip koruyacağını ve (geçirdikleri) korku döneminden sonra, bunun yerine onlara güven sağlayacağını vaat etti. Çünkü onlar bana kulluk ederler; hiçbir şeyi bana eş tutmazlar. Artık bundan sonra kim inkâr ederse, işte bunlar asıl büyük günahkârlardır.

Mananın bahar bahçesindeki bu rabbanî vahyin, taze güllerle dolu gül bahçesindeki bu göksel kitabın, gül bahçesindeki yapraklar gibi olan rabbanî sözlerin her bir sayfası beyan nüktelerine sızıyor ve gül bahçesindeki taze dalların tamamı ruhanî semanın yani rahmanî gönül feyzinin bulutları tarafından ıslatılıyorsa da Hakk'ı gören gözlerin önünde her gül ağacı bir harf ve onun güzel kelimesi *cennetin altından ırmaklar akar* manasının gül bahçesinden yeşeren taze bir daldır. Onun her

bir dalı marifet ve esrar çiçeklerinden, olgun meyvelerinin latifelerinden oluşan mecmuanın bir kelâmdır.

Beyt

Kur'an'ın sırrını sana gösterdikleri zaman, harften perdeleri açarlar. Toprak, toprak parçalarını görür, temiz kişi ise temizi görse gerektir

Basiret sahibi kimselerin gece bile açık kalan gözlerini kamaştıran nurların en zahiri ve en parlağı, gözlerin görüldüğü alanda zamanın gül bahçesinin gözcülerinin önünde kutluluk saçan bahar gülünün en parlağı, bu hakiki manayı, hakikati gösteren bu ayetin sırlarıyla uyanık kalan nergisin temaşagâhında aşikâr kılar. Hakikate erişmiş bu nükte şunu gösterir ki, kalıcı olmayan bu dünyada yenilenme ve tazelenme, gece ve gündüzün birbirini izlemesi gibi birbiri ardına gelen şeyler gibidir ve bu şekilde bahar diyarının kalıcı olmayan yolcuları sıra kendisine geldiğinde yoluna devam eder. Zamanı gelince kaza ve kader gereğince ve kudretli hekimin isteğince bağ ve bostanın yeşil gökyüzünden parlak ve kutlu bir yıldız bahar çiçekleri ve taze yanaklı güller gibi dalların en üstünden batmaya ve yok olmaya meyleder ve akşam şafağının kanlı pençesi ve eliyle kınının mağribinde batan kan içen güneşin kılıcı gibi zevale erer. Ondan sonra zamanın çemenzârını süsleyen yaratıcı, gül bahçesine güneş gibi bir nuru saçarak taze ve eşi görülmedik bir başka gül bağışlar. Cihan sarayı bostanının bağbanı, güçlendirme amaçlı olarak eski ve eğri dalı keser. Hurmalığın güzel fezasında genç dallardan taze bir dalı yerine getirir ve onu yetiştirir. Verimlilik adına az meyve veren dalların yerine çok meyve veren dalları bırakır. Her zaman ardı ardına gelen güzel ağaçların birbirini izleyen meyvelerini ve yüce şahsiyetlerin birbiri ardına gelen haleflerini [494a] birbirlerine bağlar. Bu iddia sahibinin dile getirmek istediği hakikat şudur: Olma ve bozulma [kevn ü fesâd] âleminin hadiseleri ve temelsiz olan zamanın olaylarındaki Tanrı iradesi, ulvî âlemde ve semavî olan bu tezgâhda gök cisimlerinin şekli ve keyfiyetine mutabıklığın, zamanın değişimi ve göklerin vaziyetine uygunluğun bir örneğidir. Her zaman bilindiği gibi nurânî âlemin ay gibi parlayan aynalarında gizli olan şeylere yaklaşıldığında mağrip mülkünde mihnet ve ayrılığın uzun gecesi ve karanlığı ortaya çıkar. Elbette ki âlemi aydınlatan güneşin alemdârı ve öğle vakti ülkesinin sancaktarı o karanlığın ardından bir gün şark diyarının ufuklarından kutluluk ve saadet sabahının sancağını yükseltecektir. Güneş ayinli sultan, göğün dördüncü tabakasının

tahtından olanca haşmetiyle feleğin serin çemenzârına ve doğu ülkelerinin serhadine doğru ilerleyecektir.

Li-müellifihi

Sabah sancağı saba rüzgârıyla perişan olduysa da bizim gönül aydınlatan güneşimizin sancağı parladı

Allah'ın öteden beri süregelen kanunu budur, Allah'ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın gece ve gündüz, ay ve güneş; bunlardan biri giderse onun yerini diğeri alır ve kaybolan burçların yerine yenileri doğar.

El-kıssa

Bu olay ve hallerin açıklanması, bu manaların gerçek anlamda doğrulanması için eskilerden ve yenilerden çok çeşitli örnekler vardır ki tıpkı önce olduğu gibi Âdem'in ortaya çıkışından Hz. Peygamber zamanına kadar Tanrı, nebevî varoluşu ve dünyevî hükümet ve hikmetlerin mazharlarını, daima birbiri ardına kendisinin fazilet ve doğruluk yolundan olan enbiya, evliya, kadim sultanlardan, özellikle de “*O, içinizden peygamberler çıkardı ve sizi hükümdarlar kıldı. Alemlerde hiçbir kimseye vermediğini size verdi*” manası gereğince İsrailoğulları kabilesine tahsis ederek Hakk yolunu beyan için onları halk arasına gönderdi. Beşerî saadetin ve fitrî olgunluğun tamama ermesinden sonra ebedi doğruluk yolunu beyan etmesi için Hz. Muhammed'in çehresini risâlet ve hidayet güneşinin aynasında gösterdi. Dünyayı aydınlatan güneşin yok olmasından, maddi devlet, soy ve sop ile nebevî kanun takipçilerinin cihanı aydınlatan yıldızlarının birbirini takip etmesinden sonra da İslam'ın hüküm ve şiarları onun ümmetinin kuvvetli bereketiyle daha da sağlamlaştı. Mülk ve din havzasının geniş ve ferah esbabı ve müşrik ülkelerin ve muhaliflerin tazyiki alışılmış hale geldi. Ama çoğunlukla peygamberlik niyabetini ve hilafet ahkâmını, Hulefâ-yı Râşidîn zamanından bu mücahit hüsrevlerin ortaya çıkış zamanına kadar adalet ve insaf çerçevesinde, ilan etmek vazifesi, amel ve ahval sayfalarında adalet, şecaat, itaat ve ilim olmayan, padişahlık ve hükümet erbabından bir güruhunun, emr ü nehye uyanların bazılarının eliyle gerçekleşti.

Lakin bu iki dinî ve dünyevî devletin bir araya gelmesi, maddi saadetin manevî mansıplarla yoğrulması, şeriatı kendisine şiar edinen büyük sultanlardan olan bu yüce tafiafe özgüdür. Bu noktada tarihçilerin çok miktardaki hatırlatma ve haberlerini nakletmek imkânsız görünmektedir. Bu İslam kayserleri zümresi ve yüce

makamlı bu soy, yabancı ve dışarıda olanları kendi soylarına karıştırmaksızın bu kayserlik makamında oturmuşlardır. Bu hanedandaki bütün padişahlar liyakat ve hilafeti hak etme yolunda, yüce soyluluğuyla, şeriatı koruma, dindarlık, bilgeliğin olgunluğuyla ve devletin kuvvetiyle, peygamberin ümmetini korumada sergilediği saf itikadıyla, dünyanın bütün sultanlarından daha seçkindirler. Süleyman'ın tahtı, Lokman'ın hikmeti, İskender'in azameti ve Musa'nın ululuğuyla müftehirdirler.

Beyit

Halk için onların dergâhı sağlam bir set, [494b]şeriat için onların insaflı sağlam bir hisardı

Bu yüce varoluş, bu olgun sıfatlar Muhammedî dininin o yüce himmet sahibinin, ebedi bağış tahtına oturanın, gaza meydanlarının aslanı olan Sultan Mehmed Gazi'nin (*Allah onu cennet bahçelerine yerleştirsin ve mekânının cennet bahçesinin en yüksek odası yapsın*) zatını övmek için asâr-ı kerime ve ahhâr-ı azimeden olan bir önceki defterde birkaç satır yazıldı, zikredildi.

O, lâfzî ve manevî yakınlık için nübüvvetin en olgun mazharıyla dini ve dünyevi emniyeti bir araya getirmişti ve bu yüzden ebedi saadet nurları ve sonsuz kutluluk izleri onun alnında parladı. İyilik ve ihsan alametinin müceddidi, milletin ilahî inayeti, hazret-i risalet-penâhi, *bugün sizin dininiz tamamladım, size nimetimi tamamladım, size din olarak İslam'ı beğendim* ayeti gereğince dünya ülkesinin arsasında ve mücahitlerin diyarında ortaya çıktı. Lakin o âlem-medâr padişahın tarihinin ve haberlerinin yazı ile nakledilmesi istendi. Bu emel dolu dünyada sayılı günlerin hızlı geçmesi yüzünden, ulu sahip, kuvvetli pehlivan o Muhammedî doğuşlu zatın devletinin bazı önemli işleri henüz gerçekleşmemişti. Yaratıcının gizli lütuflarının nişânesi olan birkaç tane kafil ve risâlet, saadetin yardımıyla gayb ülkesinden çıkıp, görünür mahallin menzillerine inmişti. Bu halde İskender makamlı sultanı bekleyenler tahtirevanlarını hakiki Kâbe tarafına yönlendirmişlerdi. O da dindarlık devletinin sırasını, şehriyârlık ve serverlik mesnedini halife soylu halefine bıraktı. İlahî lütuflar, şeriatı koruma ve cihangirlik, onun gayb perdesinin ardında gizli idi. Bu hanedanın sahip olduğu istidad ve kuvvetten dolayı bu ebedi devlet, zamanın bütün engellerinden uzakta idi. Tıpkı peygamberin *evlat babasının sırrıdır* mazmunu gereğince bu haleflerin en şerefli, zamanın sahipliğinin kendisine teslim edildiği zat, övülecek vasıflar taşıyan bu kişi, zamanın padişahı, bütün mukaddes

melekeleri ve kemâlâtıyla gizli olan perdenin ardından ortaya çıktı. Bu sekizinci kayserin tahta oturmasıyla önceki kayserlerin emân perdesinde gizlenmiş olan şeyler, sekizinci göğün görüldüğü yerde hicap perdesini süslü yüzünden indirdi.

Beyit

Sen cevher sahibi halifenin yardımıyla kendi istediğin şeyleri gerçekleştir, kuvvetini harekete geçir

Bu saltanatın bereketiyle Süleymânî haşmet ve kudret geleneğine göre, Davud-menkabetli babası zamanında inşa fikrinin ortaya atıldığı bütün mescitlerin şerefelerinde şimdi yüce sancak dalgalandırıldı ve zamanın sultanı, imar çabası ve yüce himmetiyle babasının ümit ve beklentilerini karşılamak maksadıyla o yerlerin önemli işlerini halletmekle meşgul oldu.

Beyit

Adalet aynı adalet, fazilet de aynı fazilettir, lakin o kavim ve ümmet değişti. Eski devran gitti bu yeni bir devrandır, ay aynı ay fakat su aynı su değildir

Zamanın nurlu bilginleri ve araştırmacılarının doğruladığı gibi bu yegâne padişah, hüsrevâne himmetleri kendisinde barındıran bu zât-ı şâhâne, hilafet ve şahlık tahtına hicretin onuncu asrının başında fitne, fesat ve kargaşanın yaşandığı bir zamanda yüce yaratıcının himmetiyle *Allah dinini tecdid etsin diye her yüzyılın başında bir müceddid gönderir* mazmunu gereğince tahta oturdu.

Şiir

Allah kendi dinini sağlamlaştırmak için her yüzyılın başında birisini gönderir. Dokuz yüzüncü yıla girildiğinde ise bu yüce tedbirli müftehir zatın sırası geldi

Bu sekizinci kayserin hilafet sırası dokuzuncu asrın dokuzuncu on yılı ile onuncu asrın birinci on yılı arasında idi. [495a] Bu saltanat yılları düşmanları def etme ve onların kökünü kazımayla geçti. Dini sağlamlaştırmasından, hak ve yakîn ayinini yaygınlaştırmasından dolayı onun ikbal çehresinin aydınlığı, her gün peygamberin ruhânî nurunun yansımasıyla artıyordu. Şeriat ve ahkâmın zayıfladığı, fitne ve fesadın ortaya çıktığı 900 yıllarında onun iktidar eli şeriat sancağını ve peygamber hadislerini güçlendirdi.

Beyit

Süslü hurma kaleminin zamanı gelinceye kadar zaman, hurmanın başını göğe kaldırır.

Şimdi mücahitlerin sultanlarının sultanı olan bu sultanın, cihanın şanlı hüsrevlerinin yanında sahip olduğu üstünlük ve faziletlerini ortaya koyan bazı deliller özet şeklinde –ki bu başlı başına ayrı bir bölümdür- bu kitabın mukaddimesinde doğruluk sayfalarına üstün kalem tarafından yazılacaktır. Burada asıl ortaya konulacak şey bu sultanın önceki mücahit şahlara olan üstünlüğü ve hanedanın bu en temiz zatının, bu bakımdan sekizinci derecede olduğudur. Bunun için sekiz latife ortaya çıkmıştır.

Birinci Latife

Sultan, Allah'ın gölgesidir mefhumu her daim Allah dostlarının hatırlındadır ve hatta birçok dil ve ağızlarda zikredilir. Kuşkusuz *gölge* sahibi ve *gölge* arasında hüküm ve izlerin birçoğunun uyuşması, yakınlık ve yumuşaklık gereklidir. Şahın mazharındaki ilahî sıfatlar oldukça aşikârdır.

Nazm

Eğer şah Allah'ın gölgesi olursa gölgesi güneşten ayrılır

Bundan dolayı Allah'ın gölgeliğini yapma himmetine sahip, mutlak yaratıcının sıfatlarına layık her padişah, sultanlıklarına göre Allah'ın halifeliğine ve gölgeliğine layık olur. Yaratıcıyla olan yakınlığına göre gölgelik vasfını en uygun şekilde elde ederler. Her ne kadar yeryüzünde, ilah gibi nitelendirilemez sıfatlara sahip bir sultan yoksa da yaratıcının sıfatlarıyla nitelendirilme dereceleri ve ona benzerlik yönü her insana özellikle saltanat ve haşmet sahibi kimselere göre değişir.

Nazm

Hakk'ın zâtı için bir isim yerindesin, takdis hazinesi için bir tılsımsın. Hem halefsin hem halife soylusun, halifelik lakabını alman bir tesadüf değildi. İyi huylusun ve asil yaratılışlısın, sekiz cennet ve yedi yıldız da sensin

Bundan dolayı halkın işlerine nizam vermek için ortaya çıkan liyakat sahibi her padişah ve halifeyi, olgunluk vasıflarıyla, güzellik ve azamet lakaplarıyla özellikle de ilim ve kudret lakaplarıyla nitelemek gayet uygun, hatta gereklidir. Bu kutsal zatın takdiri gereğince Allah'ın halifesi olan bir sultan, kullarının intizamı için cennet bahçesinin sekizinci derecesine erişme şerefine naildir. Yaratıcının varlığına şahadet ederek övülmüş ahlakının anahtarlarıyla insanoğlunun yüzüne cennetin sekiz kapısını da açmıştır. Onun zatının sıfatları, özellikle de ilim ve kudret sıfatının nitelikleri cihanın bütün padişahlarından daha fazladır. Huy ve tabiatı açısından

Allah'ın ahlakını örnek alın mazmununu temsil eder ve bu mülk âleminde onun benzersiz zâtı şaibeden uzaktır; o, insanoğlunun gerçek halifesidir.

Nazm

Onun siretinde enbiya sıfatı vardır. Ne mutlu onun siretine ve tahtına! Sireti cennete layıktır, onun için sır sarayının mahremi olmuştur

Yaratıcı ile olan bu uyum ve münasebet gereğince o, cennet makamı, İslam kayserleri olan atalarından sonra yaratıcının gölgeliğini yapma sırasını, insanoğluna halifelik yapma ehliyetini, sekizinci sırada elde etti. Allah'ın önceki yedi halifesinin hepsi de doğruluk dininin yayılmasında Allah'ın yedi sıfatının zuhurunun menşei ve başlangıcı idiler. [495b] Şimdi bu ebedi saadetin görüldüğü yerde Tanrı'nın gölgeliğini yapma vazifesi sekizinci mertebede bulunan bu zâta düşmüştü. Onun zâtı yaratıcının yedi sıfatını da kendisinde topluyordu. Bu sıfatları kendisinde toplamasından dolayı *gölge* idi. Sekiz itibar edilen sıfat da şahın amel sayfalarında görülmektedir. Bu ebedi sultanın hâl dili ise yaratıcıya şükreder ve bu mazmunu söyler: *Mümin kulları arasında en fazla bizi faziletlendiren Allah'a hamd olsun.* Kendisinden önceki yedi atasına nesebî bağılılığından dolayı din ve devlet mertebesinde âlemin diğer şahlarından üstündür. Onun keskin mızrağı ve kılıcının açık beyanlı dili, bu övgüleri kendisinde topladığından dolayı kıvançlıdır.

İkinci Latife

Ehl-i hak ve yakînin gönül aynasında *Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır. Kullarından dilediğini ona vâris kılar. Sonuç (Allah'tan korkup günahattan) sakınanlarıdır* manasının nurları zahir olmuştur ki din ve devlet temellerinin bekası, sultanların haşmet ve azametinin devamı, takva sahibi olmak ve kanunlara riayet etmekten, Allah'ın rızasını talep etmekten geçer. Öyle ki devletin devamı bu kutsal hadis de bile vurgulanmıştır: *Salih kullarım için hiçbir gözün görmediği hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir insanın aklına gelmeyen [cennet] hazırladım.* Çünkü eğer sultan takva elbisesini ve iffet yeleşini çıkarır nefsi şehvetlere bulanır temiz yüzü, arzularına bulaşmış bir şekilde ebedi saadet ırmağına karışarak akarsa böyle heves düşkün bir hâkimin himayetsizliği ve korkusuzluğu halkın isteklerine sirayet eder ve kirlilik ve bulaşıklık izleri reyanın gevşemesine ve bozulmasına neden olur. Vali ve diğer yöneticilerin elleri sitemkârlığa uzanır. Bu durum mülk ve malda tefrikaya neden olur bu da nizamın bozulmasına ve sona ermesine yol açar.

Beyit

Eğlence ve işret günlerine aldanma, zira göz açıp kapayıncaya kadar işlerin değiştiğini görürsün. Göz dizginini utanma eliyle geri çek, çünkü gözün gidiş gelişinden gönül fitne bulur

Allah’a hamd olsun ki bu takva sahibi sultanın hilâfet tahtı, takva ve iffetin sağlam direkleri üzerine kurulmuştur. Bahtiyar hüsrevler içinde şahlık mesnedine *Haberiniz olsun ki, Allah katında en şerefli, en takvalıdır* hükmü gereğince tahakküm edendir ve bu mansıba en layık olandır. Evvela yakınları ve kulları arasında öyle temiz bir namus eteğine sahiptir ki onun namus eteği heves huyunun tozundan arınmıştır ve baharda ağaç dallarında yeni açan çiçekler gibi tertemizdir. Emredici nefsinin huysuz ve serkeş atının hata yapması zamanında bile, feleğin nefislerinin temiz eteğinden daha seçkindir. Bütün bu takva ve safasına rağmen onun müjde dolu hatırının gül renkli yanağı, onun saf kalbinin ince perdesi, daima seher vakti açan nergisin çiğ tanelerinden dolayı gamlıdır. Basiret gözü *iki çeşit göze ateş dokunmaz, Allah’ın korkusundan dolayı ağlayan göz* manasının övdüğü ayanlar ölçüsünde olup Allah’ın korkusuyla ve ahret düşüncesiyle ağlamaktadır.

Beyit

Eğer kalbinde niyazını açarsa her ne isterse onun önüne gelir. Yarenleri ikbal şahını karşılamak için elleriyle lebbeyk etmişlerdir

Bu mukaddes kuvvete maşallah, bu nefsi temizliği Allah mübarek etsin. Yüce mertebesi ve yeteneğiyle kudret ülkesindeki hâkimliğinin yanında, hissî lezzetler ve isteklerini de dizginlemesini bilmektedir. İnsanî tabiatının gerektirdiği zamanlarda, şehvet kuvvetine eğilim gösterme esnasında her zaman nefsini terbiye etmiş, gösteriştan uzak olmayı bilmiş ve derviş rindliğini tercih etmiştir. Her daim ilâhî rızayı talep etme niyetinde olmuştur. Gerçi velâyet yuvası olan bu hanedanın cennet mekânı sultanlarının hepsi pak dinli ve yeryüzünün en takva sahibi hüsrevleri olmuşlardır. Hiçbir zaman temiz elbiselerini idari mertebelerinde havass ve avamı çekiştirmeye kirletmemişlerdir. Ama takva mansıplı bu sultan, iffet ve namus açısından önceki padişahlardan daha üstündür. Belki bu ümmetin, günahattan sakınanlarından ve Allah’ı tanıyan kullarından daha üstün olmuştur. Kuşkusuz [496a] bu milletin kutlu şahsiyetlerinin nebevî haberler gereğince aziz olması, onların takva ve zahitlik sıfatlarına sahip olmalarına bağlıdır. Bu sahih hadiste

söylendiği gibi *peygambere en keramet sahibi kimdir diye sorulduğunda o, en takvalısı olandır diye cevap verdi* bu takva sahibi yüce zâtın mertebesini belirlemede *Her kim Rabbinin makamından korkmuş, nefsini kötü arzulardan engellemişse,* mazmunu yeterli bir beyandır ve zengin bir manadır da.

Beyit

Allah’a yaklaşma ve hizmet etme yolunda can hanesini ve mülkünü pakize kıldı.

Dinden başka her ne varsa o temizledi, Hakk’ın dışında ne varsa yağmaladı

Üçüncü Latife

Allah dostu kimselerin hatırlarında kabul görmüştük ve Allah kullarından olan havassın uyanık kalplerinde sevmek, Allah’ın bağışladığı devletin en saygın ve en iyi mevkiidir ve de kulların Rabb’inin izzet harimine kabul edilmişliğin bir nişânesidir. Tıpkı bu sahih hadiste açıklandığı gibi *yüce Allah bir kulu severse Cebrail’i çağırır ve ona “filan kişiyi seviyorum sen de onu sev” der. Cebrail onu sever sonra gökyüzüne seslenir “Allah filan kişiyi seviyor onu seviniz der” gök ehli de onu sever. Sonra yeryüzünde o kişi kabul görür.* Bu haberin de doğruladığı gibi ikbalinin nuru müminlerin gönlünde belki kâfir ve Müslüman herkesin kalbinde parlayan, duasının ışığı âlemin karanlık odasında sabah erken kalkanların dilinin kandilinden aldığı ateşle nur saçan her saadet sahibi kişi için bu durum ilahi dergâh tarafından kabul görüldüğünün ve devlet sahibi olduğunun açık bir delildir. Elbette onun bütün amel ve hasletleri beğenilmiştir ve kabul görmüştür.

Beyit

Eğer bir kimsenin hatırı kabul görürse her zaman ondan iyi işler zuhur eder

Açıka bellidir, şahitlerle ispat edilmiştir ki yeryüzünün bu halifesi şimdi bütün müminlerin gönlünde en fazla sevilen sultandır. Şer’-i mübini destekleyen yegâne kişidir. Tanrının birliğine inananların *Allahım dinine yardım edene yardım et* dualarıyla anılır. Hayır dualarını sunmak muhabbetin öne çıkmasına neden olur ve niyet ve akide saflığına dayanır. Şimdi ister istemez ehl-i intibahın, ehl-i iman ve kalp erbaplarının Allah’ın gölgesi olan bu padişahla kuvvetli bir bağ kurması vâciptir. Bu tanrıyı tanrıda sevme, sultanın makamının bekası ve ömrünün devamı için seher vakti kabul olunan duaları, belki de zamanlı zamansız şükür ve senaları arzu eder. Bu beğenilen hadis *imamlarınızın seçkin olanları sizin sevdikleriniz ve sizi*

sevenlerdir. Siz onlara dua edersiniz onlar da size dua ederler Allah'ın lütfunun bu hüsrevin gönlünde zuhur edeceğini haber verir.

Beyit

Pak olan bu birkaç nefsin himmeti, gör bak seninle ne zamana kadar çalışır

Bu bereketli devletin beka ve sebatı için söylenilen dualar herkesin kendi cemiyeti, hayatının devamı ve afiyeti için okuduğu dualar kabilindendir. Bu yakarış vesileyle de kendisinin başlangıç ve bitiş maslahatlarının nizam kapılarını, dua pençesinin anahtarıyla kendi yüzüne açar. Zira İslam'ın sığınağı bu padişah gerçekten insanlığı doğrultan bir ruhtur. O, insanoğlunun ümit gözünün aydınlığıdır. Hayır dualarının böyle bir sevgiden dolayı yakınlaşacağına ve kabul göreceğine hiç kuşku yoktur. Onun hilafetinin hariminde birbirine kavuşan himmet askerlerinden daha iyi bir topluluk bulunamaz.

Li-müellifihi

Hacet erbabının Kâbesi olunca dualar münacat olarak onun etrafında tavaf eder.

Dördüncü Latife

Peygamberlik ilimlerinin varisleri için, İskender'in aynası gibi parlak bir hatıra sahip olan ve güneşin ışığının, zihinlerinin parlaklığı yanında bir kıvılcım gibi kaldığı bilgi ve hikmet erbabları için ilme'l-yakin derecesinden hakke'l-yakin derecesine varmıştır ki kudret nimetini tekmil ve beşeri olgunluğu elde etmek, ilim ve marifet olmadan imkânsızdır. Hükümet ve iktidarın hikmet ve basiretin, cihanı gösteren kadehindeki cihanı süsleyen yüz güzelliği özetle bir serüvendir.

Beyit

Ey gönül senin canına uyanıklık gerektir, her kim daha uyanık olursa canı kuvvetlidir. Belki canın dünyası baştanbaşa uyanıktır, her kim cansızsa bilgi ve marifetten yoksundur

[496b] Kuşkusuz ilim ve anlayış vasfını, marifet ve akıllılık sıfatını kendisinde toplayan her kudret ve azamet mesnedi sahibinin, her velâyet sahibinin diğerlerine özellikle de cahil münafıklara olan üstünlüğü ilahî sancağın üstünlüğü gibidir. Diğerlerine göre sayısız sıfatları vardır. Kudretin mazharlarının itibarı, marifet ve hikmet mertebelerine göre değişecektir. O bilgi varlığını gittikçe arttırarak daha aşağıdakilerine üstünlüğünü gösterecektir. Hz. Süleyman ve İskender (*Selam onların üzerine olsun*)'e ilim ve kudret olgunluğuna yaklaşımlarından, nübüvvet ve

hikmet yardımını bulmalarından dolayı maddi ve manevi saltanatı azamet ve görkem elde ettiler ve dini ve dünyevi saadetler bu vasıfları kendilerinde toplamalarından dolayı onların oldu. Yoksa elbette güç ve kudret izleri zamanın geçmesiyle yok olur gider. Ama din ve bilginin izleri kıyamet gününe “*Bugün hükümlanlık kimindir?*” denir; hepsi: “*Gücü her şeye yeten tek Allah'ındır*” kadar baki kalır.

Beyit

Sen memleketi onunla müreffeh kıldın, ey uyanık gönül sen onu uyku bil! Gerçi bu sır çok sağlam ve dolu gibiye de akıbeti görenlerin gözleri önünde boştur

Şimdi önceki sultanların haber ve ahvallerini inceleyip, araştırarak olursak ve zamanın meliklerinin menkıbelerini, ilim ve şerefle basiret ehli kimselerin adalet terazisinden geçirerek okuyacak olursak şunu görürüz ki yüce soylu bu sultanın fazileti kesinlikle daha fazladır. Onun adalet ve ilim sancağı, gökyüzünün, cihanın bütün ayanlarından daha yüksek olmasının yanında yeryüzünün ve zamanın bütün meliklerine göre daha sağlam ve daha yüksektir. Çünkü onun basiret gözü din ilimi nazariyelerinde ayen’l-yakinin “*ayın*”ı gibi daima açık ve uyanıktır. Onun uyanık bahtının iki gözü şariat ahkâmlarına dikkatle baktığında tıpkı dünyayı gösteren iki ayna olan ay ve güneş gibidir. Allah’ın kitabını okurken her daim basiretini açığa çıkarır. Bazen din düşmanlarının gırtlığına ateş saçan kılıcının ırmağından, tatsız zakkum şerbeti sunar ve onların sinelerini dağlar. Parlak zihninin çeşmesinden, bütün hayat suyu çeşmeleri ve faydalı nükteler ile marifet alametli kelimeler doğar. Bazen de hakikati yazan kalemleriyle ince manaların yazıldığı sayfalarda *gece gündüze karışıyor* manasını açıklığa kavuşturur. Bazen sabah simalı kılıcının ışıltılarıyla düşmanın karanlık sinesinde birdenbire *gece gündüze karışıyor* manasının izlerini açığa çıkarır.

Nazm

Müşkülâtımı beyan yoluyla çözdüğün o saat aydınlık ve karanlıktan geceme hayret gelir. Senin kılıcının dili, cehalet gecesinde bilgi kandilini inci saçan sözlerle yakar

Beşinci Latife

Şariat ve din erbapları, ilim ve amel ashabınca da bilinir ki ruhani ülke ve cismani âlemdeki insanın olgun nefsi, ilahi melekeler ve insani mizaç olarak ikiye ayrılır, peygamberliğin büyük ahlakından elde edilen kazanımlarına dayanır.

Peygamberlerin gönderilmesine neden olan ve hidayete erdirenlerin tebliğine neden olan şey işte takdir, beğeni ve Hakk'ı süslemektir, meleke ve ahlakın, ruhani şahısların faziletleriyle ve hasletleriyle uyuşmasıdır. *Ahlakın değerlerini tamamlamak için gönderildim* hadis-i sahihi bütün insanlık efradına *Allah'ın ahlakını örnek alın* kelamını söyledi. Kuşkusuz her insan özellikle de ahlakından feyz alınan, melekelerinin şer ve hayır izlerinin yayılmasına yol açtığı serverlik mazharına sahip kimseler, bu beğenilen mazmunun *Allah'ın ahlakıyla yaratıldılar* da ortaya koyduğu gibi tüm kendi ortaklarına göre daha üstün olur. Onun hasletleri ve huyları şariat ve hikmete mutabık idi. Elbette böyle saadet sahibi bir kimsenin üstünlüğü zamanın evlatlarına ayan olmuştur. Onu amelleri ise yaratıcının rızasını talep eder. Anlayış ve dirayet erbablarının nezdinde bu hikâyenin doğru alametinin şahitliğiyle [497a] bunu işitenlerin nazarında duyarak ve rivayet yoluyla doğrulanmıştır ki mülkî melekeler sahip olan bu sultan, övülmüş ahlakı ve sıfatları hasebince insan görünümü ve şeklinde ruhânî bir melektir. Beşeri efrad zümresinde *evliyalar benim kubbemin altındadır onları benden başka kimse bilmez* manasındaki evliya efradından birisidir. Lakin saltanat ayininde ve gizli surettedir. Onun derviş fitratı, haşmeti ve cihangirliğinin görkemi altında gizlenmiştir.

Beyit

Bilgi gözüyle onun zatına dikkatle bak ki mülkü beşer suretinde bulasın. Eğer onun yüce eşiğini yerleşik bulursan cennetin kapısını senin gönlünün yüzüne açarlar

Övülmüş ahlaklı ülkenin aydınlanması için o, bir güneştir; yeryüzünde doğan zevali ve gurûbu olmayan bir güneş. Hem yakınlaşması hem de uzaklaşması beğenilen ve istenilendir. Çünkü adalet ve ihsan nurunu alıp aktarmada gayet titizdir. Ama düşmanın kökünü kazımada ve yok etmede semalardaki nurlardan daha yüksektir. Gerçekten Allah'ın rahmetinin mazharı olan merhamet ve bağışlayıcılık şivesine ve hiçbir şeye muhtaç olmama sıfatına sahip olmasaydın, cömert ve övülmüş huyları kendinde toplamandan ötürü bütün cihan halkının güzelliğini istila yoluyla insanoğlundan toplarladığın, bütün kudretinle en olgun melekeleri Tanrının malikânesi yapacağın zannedilirdi.

Altıncı Latife

Ruhani gökleri gözetleyenler ve mana göklerinin müneccimleri nezdinde aşikârdır ki her ne kadar zamanın ikbalinin gerekleri, her insanoğlunun dünyaya

gelişinde ekseriyetle orta çıksa da yıldızların hareketlerinden çıkarılan sonuçlar ikbal sahiplerinin malumu olsa da gök cisimlerinin bilinmeyen hareketlerinden sonuçlar çıkaran müneccimlerin, kendi kanunlarına göre yıldızların hareketlerinin delillerini ortaya koymaya çalıştıkları zaman şeriat ahkâmını kuşanmış olan kimseler, bu çeşit gözlem ve vakaları fenalık dolu kâhinlerin işi olarak kabul ederler. Bu hadis *Kâbe'nin Rabbine hamdolsun ki müneccimler yalan söyledi* bu manayı doğrular. Gerçekten arifler çok iyi bilir ki hakiki tesir bırakan şey sadece fail-i muhtarla (Allah) sınırlıdır. Bu maddi âlemde tesir bırakan şeyler haddinden fazladır ki *cüziyatı sayılamaz külliyatına erişilmez*.

Beyit

Sarayında var olan kimsenin kim olduğunu bilemezsen, göklerin zirvesinde neler olduğunu nereden bilebilirsin.

Buna dayanarak kehanet ve müneccimlik girişimleri, zayıf zanların ortaya çıkmasına neden olur. Araştırmacıların nezdinde o meslek ve yol şer-i şerife muhalif olarak görülür.

Beyit

Eğer müneccim manadan nasibini almamışsa söylediği kehanet bundan dolayı tuhaftır.

Kuşkusuz basiret sahiplerinin yanında şeraite uygun olacak şekilde ikbalden sonuç çıkarmak için en birinci yol şudur: Gökteki gezegenlerden, gök cisimleri ve hareketlerinden, sabit ve seyyar yıldızların hareketlerinden delil çıkarmada yapılacak tahminler saadet sahibi kişilerin ikbaline yönelik olmalıdır, bu yöndeki sezgiler delil çıkarma yoluyla bahtiyar kimselerin vakalarına yönelik olmalıdır. Öyle ki bazı müneccimler Hekim'in kanunuyla tali'den sonuçlar çıkarmaktadır. Bu üslup şeriat ve ahkâm erbabının yerdiği yöntemlerden daha güvenlidir. Bu takrir gereğince [497b] sultanın kutlu tali'i, bütün müneccimlerin tahmin ve istidlaline göre cümle şahların en kutlu tali'dir. Ama "*burhani inni*"[tümevarım] olan ikinci yol da şudur ki bedeninin kuvveti ve nizamından, en başından beri sağlığının iyi devam etmesinden malum oluyor ki ikbal sahibinin burcunun derecesi kesinlikle kutlu Zühre yıldızının derecesidir ya da mutluluk ve saadet açısından aydınlıktır. Sultanın iffet ve takvası, ikbal sahibi Rabb'in memnuniyetinin bir delilidir. Çünkü nübüvvet yıldızı ve nebevî namus kutlu Zühre yıldızıdır. Takva ve salah yıldızı kutlu Zühre yıldızıdır. Aynı

şekilde kudretinin yüceliğinden ve hilafetinin devamından öğrenilebileceği gibi onuncu tali' [burç dairelerinin ufukla kesişme noktası] kutluluğun simgesidir. Bu onuncu evin sahibi kendi evinde kuvvet ve memnuniyetiyle zuhur etmiştir. Yüce yıldızlardan özellikle Zühal yıldızının onuncu tali'ye girmesi kutluluğa işarettir. Güneş, kuvvet ve kutluluk esnasında onuncu direkte hareketli ve parlak görünür.

Beyit

Güneşin yüzü senin sayende tanınır ki herkes kendi dengiyle oturur. Senin tedbirin feleğin ahvalinin rehberi oldu, senin rıza ve kinini, sevgi ve kin kaynağı olarak bilirler

Aynı şekilde mülk genişliği, erzak ve emvâl bolluğu, görkem ve azamet ferahlığı, kullar ve hizmetçilerinin çokluğu ve iyi huylu evlât ve ahfadının birbirinin ardından gelmesinden, burçların oldukça yerli yerine oturduğu sonucu çıkar. Allah'ın verdiği bir bağış olan sabit ve seyyar yıldızların hareketleriyle meydana gelen kutlu talih ve ikbalin bütün vaziyetleri ve saadet yıldızlarının kuvveti, bir şekilde sultanın kutlu ikbalinin kuvvetine delalet eder ve bu uygun vaziyetin yükseklik derecelerinin basamakları için Tanrı'nın daima inen ve kavuşan inayet yıldızıdır.

Mısra

Böyle kutluluğa sahip bir yıldızı şimdiye dek kimse görmedi

Rabbinin ihsanından (istediklerini) veririz. Rabbinin ihsanı kısıtlanmış değildir. Bütün bu deliller sultanın bütün cihan meliklerine karşı şanının yüceliğine işarettir ve bu devranın kutlu ikballilerine karşı onun bu üstünlüğünün sebebidir.

Beyit

Felek senin payeni elde etmek için demirden ayaklara sahiptir. Güneş seni görme arzusundadır, nergis gibi altından gözüyle seni kollamaktadır

Yedinci Latife

İslam milletinin yıldızının ortaya çıkmasından ve küfür ile günah ülkelerine Muhammedî nurun yansımından, Yesrib yıldızının nurlarının şark ve garp memleketlerinde yayılmasından, 888 senesinde gezegenlerin akrep burcuna yaklaşması ve 909 senesinde gezegenlerin yengeç burcuna yaklaşmasıyla ortaya çıkan bu zamana dek gök cisimlerinin hareketlerinden tahmin edilebilen böyle dini ve mülki fetihler, önceki milletlerin tarihlerini araştıranların hatır sayfalarında ve bu âlemin hadiseleri üzerine kafa yoran mütefekkirlerin vicdan yapraklarında rivayet

edilmemişti. Kâfir Çingizhanlıların ortaya çıkması zamanında bile doğuda ve batıda bu garip hadiseler asla gerçekleşmemişti. Ama Allah'a hamd olsun ki nebevî vaat gereğince her zaman Allah'ın desteklediği bir şahıs, peygamberliğin naipliğini yapma sırasını elde edecektir. Âlemin bu adil sultanı bu 100 yılın başında –ki hicri 900'dür- İslam'ı koruma vazifesini üstlendi. Öyle ki gazilerin sultanı bu sultanın yüce ceddi Ebu'l-mücahidîn Osman Bey Gazi 700 yılının başında Çingizhanlıların hurucunun yarattığı fitne ve fesadı ve bozgunu düzeltmek ve kırıkları iyileştirmekle meşgul oldu. Dinin desteklediği bu padişah İslam'ı güçlendirmek ve Müslümanlara nizam vermek yolunda çabaladı. Zayıf olan her şeyi aksine sağlamlaştırdı ve kuvvetlendirdi; onların mevcut durumunu tersine çevirdi. Müslümanların perişan ve kırılmış olan hatırlarına lütuf ve ihsanlarda bulundu.

Beyit

Cemşit sıfatlı şah, Feridun ferli hüsrev mülk ve dine başka bir nizam verdi. Hz. Ali'nin mülkünün ve Süleyman'ın tahtının varisi bu adil cihanın ufuklarında ömrünü yaydı

O nasıl dini destekleyip yardım ettiyse sen de onu yardım et, o hak ve yakini düzelttiyse sen de onu düzelt. Şimdi onun halkların sığınağı olan dergâhı [498a] güvenli bir yerdir. Zamanın yöneticilerinden aciz kalanlar için bir barınaktır. Kanunlar ve şariat kaideleri onun himaye ve koruması altındadır. Kuşkusuz onun mübarek zatının geçmiş ve şimdiki sultanlara olan üstünlüğünü ispat etmek için bu istidlal yolunu kullanmak imkânsızdır. Bu iddia sahibinin iddialarını tasdik etmek için zaman yetmez. Doğrusu, İslam'ın sağlamlaştırılması için 700 ve 800 yıllarının başında onun ecdadı her ne yaptıysa bu 900 yılının başında da o, iktidar eliyle o sağlam binayı adalet ve insaf temelleri üzerine kurdu. Bu hilafet hanedanı, bu nebevî işaretin Ümmetim yağmur gibidir, başı mı daha hayırlıdır sonu mu belli olmaz delilidir. Ancak bu ahir zamanın fitneleri öncekilerinden daha şiddetli ve büyük idi. Bu bulaşıcı hastalığın tedavisi, bu fetretin ortadan kaldırılması için en uygunu o zât idi.

Li-müellifihi

Ey saltanat bahtına layık olan kişi! Senin devletin İslam'ın koruyucusudur. Eğer senin koruman olmasaydı din çok büyük bir darbe alacaktı. Mülk ve millet seninle kalıcıdır, ilim ve takva seninle artar. Gerçi âlem alt üst olsa da mülk ve dinin temeli

seninle sağlamdır. Yeryüzü senin tahta oturmanla sebat buldu, sağlamısın, dinin merkezi gibisin. Bugün din, senin varlığından dolayı ayaktadır. Gece gündüz gam yiyen dine, senden başkası dost olmaz. Uzun olan ömrünle din-perver olduğun için senin de ömrün mümtaz olsun.

Sekizinci Latife

Sır sahibi ariflere, zıtlıklardan oluşan bu âlemin münasebetini araştıranlara aşikârdır ki, bu kayserin sekizinci olarak hilafet sırasına erişmesinde, bu din sultanının üstünlüğüne birkaç gizli sır şahitlik eder. Bu noktalar açıklandıktan sonra bu iddiacının iddiasındaki şüpheler ortadan kalkacaktır. Din bilginlerinin kanunlarına, mütenezzih kâşiflerin ayinine göre, kapsadığı rütbe açısından en yüce gök tabakasına en yakın olan ve başlangıca yakın olmasından dolayı da en uygun olan, göklerdeki ve melekût âlemindeki gök cisimlerinin ve gezegenlerinin mertebelerinden her birini tasarruf altına almak iyi, kendi altlarındakileri kapsamak ise en büyük ve en belirgin şey olacaktır. Şüphesiz büyük âlemin, küçük gök cisimleriyle, ilişkisi ve onları kapsamasından dolayı sağladığı uyumu öyle bir ölçüdedir ki her şahıs bu maddi dünyada melekût âleminin ayanlarından bir timsal, mülki hakikat ve nefislerden bir örnektir. Bir diğerine ruhani bağlantı kabilinden olan bu yakınlık madde ve zaman dairesinin dışındadır ve zaman ve mekân ölçülerinden çok fazladır. Bu ilişkiye sır dolu kitapta işaret edilmiştir; *Allah, gökten yere kadar her işi düzenleyip yönetir. Sonra (bütün bu işler) sizin saya geldiklerinize göre bin yıl tutan bir günde O'nun nezdine çıkar.*

Beyit

Göklerdir can velâyetinde olan, göklere buyuran ise cihandır

Bu takdir gereğince saltanat ve kudretin bütün mazharları, özellikle yeryüzünde Rabbin gölgesi olarak seçkinlik bulmuş olan ve Tanrı'nın inayet-lütuf gölgesinde özel bir mevkie sahip olan rahmani hilafet mertebesinden her biri, bu maddi âlemde semavi müdebbirlerin numunelerinden biridir ve her biri âlemin en güzel şekilde nizam bulması için açık bir delildir. Onların nefs-i küllileri o manevi ilişki ve münasebetle, o benzerlik ve yumuşaklık vasıtasıyla göksel müdebbirlerden bir timsal olacaktır. O temsilcinin hüküm ve izleri, *gölgeyi zahir eden gölge* (Allah) ye benzerliği yoluyla ortaya çıkacaktır. Uyanık ve anlayışlı kimselerin manayı

gösteren gözlerinde, basiret ve feraset ehlinin nazarında hakikatler arasındaki bu tür incelikler ikinci bir saltanattır ve gözle görülebilir.

Beyit

Elbette gerçek bir felek vardır, zira bu felek onun bir perdesidir. Bu feleğin güneşi o feleğin güneşinin bir zerresidir. Onun güneşinin gölgesi yüce bir felektir, [498b] sultanın devleti ve makamı sağlamdır

Bu takdir gereğince hem maddi hem de manevi mülkün sahibi olan, mülki olgunlukların mazharı olan, yedi ilahi sıfatı, rahmani hilafetin sıfatlarıyla beraber kendisinde barındıran bu sultanın hilafet rütbesi ve kemâle ermiş zâtı, yedi kat göğün Osmanlı hanedanının yedi devletlisine tekabül etmesinden dolayı yedi sıfatın kaynağı mesabesinde olup *anasır-ı erbaa* ve *mevâlid-i selâse*dir. Mülk ve sultanı bütünüyle kapsamasından dolayı o, Âl-i Osman'ın sekizinci mertebesindedir. Bu cömert ve kapsayıcı varlığıyla sekizinci mertebedeki en olgun şahıstır. Bu durum onun padişahlık mazharlarının zuhur edeceğine ve zamanın gereklerinden en iyi vaziyete sahip olduğuna işaret eder. Kuşkusuz temkin sahibi ve feleğin yörüngesi olan bu zât yeryüzüne sahip olmada, yüce gökleri elde etmede sekizinci gök tabakası mertebesindedir ki sahip olduğu kabiliyet ve devletle mülk ve din temellerini sağlamlaştırır.

Beyit

Müneccim yedi seyyar yıldızın takviminden iyi ve kötü hesapları zamanın etrafında gezdirdi. Şahın kemâl-i temkinini ve kadrini görünce o mertebeden sekizinci göğü saymaya başladı

Doğrusu hüküm ve alametlerin birçoğuna göre özellikle devletin devamı ve sebatı gereğince bu sekizinci halife, mekân ve o mekânda oturmanın ağırbaşlılığı gereğince sekizinci gök tabakasının, gökyüzünün en yüce ve kutsal tabakasının benzeridir. Sabit ve seyyar yıldızların ışıltılarını kendisinde toplaması açısından birbirlerine denktirler. Zira gökyüzü sayısız yıldızların ortaya çıktığı yerdir ve felek dönüşlü bütün yıldızların ve ışıklı gök cisimlerinin yörüngesidir. Adalet ve bağış göklerinin bu zâtı zürriyetinin haysiyeti açısından sınırsız faziletleriyle âlemi aydınlatır, her biri âlemi aydınlatan bir yıldız; Zühal yıldızı olan evlatlarının çokluğuyla, bu hanedanın her biri yedi gök tabakasından birini temsil eden önceki yedi sultana göre yüce neseplidir. Üstünlük ve yücelik mertebesindedir. Öyle ki

bütün zamanlar boyunca sekizinci gök tabakası bütün ışıklı gök cisimlerinin hareketlerinin yörüngesi olmuştur. Bu ahir zamanda ise mücahitlerin bu sultanı, insani nefislerin sığınağı ve emniyetin kalıcılık bağı olmuştur. Açık olan şeyi tekrar açıklamaya gerek yok.

Beyit

Cihan bu sahib-kıran sayesinde ayaktadır, cihanın canı olduğunda hiç kuşku yoktur. Can âleminin bundan başka başı yoktur. Bu baştan bir saç teli dahi eksilmesin. Her kime ondan bir toz zerresi gelse taze ilkbaharda da olsa harap olur. Bu cihanda her kim onunla rekabet ederse cevher dahi olsa suya at gitsin. Onu ışığı yanında ayınki sönük kalır. Taç, şahın başından dolayı kendisiyle övünsün. Her kim onu rencide ederse hazine bile olsa toprağın altına girsin.

SEKİZİNCİ DEFTERİN TALİ'ASI

Sultanın Ünsi Melekelerini ve Kutsal Sıfatlarının Güzelliğini Beyan Eder

Bu konu iki kısma ayrılır:

Birinci Kısım

Sultanın Rahmani Ahlak ve Ruhani Sıfatlarını –ki o sıfatların izleri iki cihanda da yeryüzünün bu hüsrevinin ayrılmaz parçalarındandır- Beyan Eder

Takdir kaleminin münşileri, bilgin olan Hekim'in divanında, kadir olan sultanın takdiriyle, nurlu olan gece gündüze karışıyor menşurunu yazması, saadet yazılı o, sizden yeryüzüne halifeler yaptı, bazılarınızı üstün mertebelere yükseltti tuğrasını zamanın sayfalarının yüzüne çekmesi için tahrir kalemini görevlendirmişlerdir. İkbâl ehlinin mertebelerini o beşâretnâme yazmışlardır. Bu küllî kaideyi ve bu hakiki durumu mukarrer kılmışlardır ki *Allah'ın nezdinde sizin en cömert olanınız ahlaken en iyi olanınızdır* sözüne göre her padişahın kutsal zâtı, iyi ahlakı kendisinde toplamasında ufukların sahibinin sıfatlarına en benzer ve genel olarak en değerli olandır. Lütuf sahibi ariflerin feyzini arttırmada, nimet ve nafakadan yararlanmada, parlak âlemin güneşi [499a] ufukların meskenlerine nur bağışlar. Elbette cihanı aydınlatan güneş, âlemin efendisi ve hüsrevi olması dolayısıyla bütün iktidar mazharlarına göre en eski ve en önce olacaktır.

Li-müellifihi

Güneşin şahlığı onunla meşhur oldu. O, uzağa ve yakına feyiz bağışlayandır

Muhakkak ki bütün insani faziletler ve sultanlığın övülen sıfatlarının tamamı, fayda ve zararlardan oluşan hüküm ve izlerinin bir başka kişiye yansıdığı, maddi işlerin ıslahına sirayet eden ya o nefsanî kemâlattan gelir ya da mana ve suretlerin var oluşundaki faydalar ve gelirler işte vasıfları beyan edilen bu zata ayrılmıştır.

Bu, ilahi marifet faziletiyle maruf olan ilim ve marifet kısmıdır. Birinci kısım, cömertlik, adalet ve yiğitlik, ikinci kısım iffet ve hikmeti içerir. Her ne kadar her iki kısım da peygamber gelenekli sultanların yüksek mertebeleri ile ilgili soruların cevabını bekler, âmin denilecek hayır dualarının bir araya gelmesini arzu ederse de bu her ikisiyle nitelemek kemalatın doğuşuna yol açar ve azamet ve güzelliğin kemale ermesi için gereklidir. Lakin insani faydaları kapsayan ve insanoğlunun iş ve maslahatlarının tamamlayıcısı olan o kısım, cihangirlik mesnedinin sahibine en layık olandır. Bu her iki kısmın, cihangir hüsrevlerin zatında toplanması ilahi nimetlerin en büyüğüdür ki hem yöneten hem de yönetilen o nimetlerden faydalanmada ortaktır, o nimetlere şükretme herkes için gereklidir. Kuşkusuz *Ve Rabbinin nimetini minnet ve şükranla an* sözü gereğince bütün yöneticiler ve yönetilenlere özellikle bu dua sayfalarını yazan, sultana şükürlerini sunan ve onun güzel zikirlerinden bahseden, bu dinin sığınağı sultanın (*Allah onun saltanatını daim etsin*) övülmüş hasletleri ve olgun sıfatlarını anlatan fakirler fakiri bu zata şer’en ve aklen vaciptir. Yine fazilet erbabının hal dili ona şükür etmelidir. Feyiz saçan Hz. Fuzayl b. İyaz’ın (*Allah onun sırrını kutsasın*) batınî feyzinden rivayet edilir ki *kabul edilecek bir duam olsaydı, onu sadece adil bir imam için ederdim, çünkü o salih olursa ülkeler yeşerir ve kullar güven içinde olurlar*. Çünkü dinin ve mülkün desteklediği sultanlara dua etmek hak ve yakın erbabının nezdinde âlemlerin Rabb’ine şükretmek gibidir.

Li-müellifihi

Ey sena ve dua dili, beyan zamanı gelince, “Sana hakkıyla şükredemedik”i oku. Dua ve sena edince, yardımını Mustafa’nın ruhunda araman gerekir. Kutsal zâtının varlığının sebepsiz olmasından dolayı, kadrini beyan etmeye kelimeler yetmez. Hakk’a şükredersen, donmuş olan her tene can verirsin. Şükretmek istersen, Hakk’ın gölgesini hatırla yeter. Eğer Hakk’ın gölgesine sena okursan, gerçekten Allah’a da şükretmiş kadar olursun. Bu maddi âlemin şahıdır, sevgi ve cömertlik güneşinin bir

ışığıdır. Güneşin doğuşu ve nurların niteliği onun zatıyla ebedilik bulur. Gerçi sultan Allah'ın gölgesi olmuştur, ancak güneş gibi parlayan bir gölgedir. Ayın sayfasından gelen ışık, güneşin ona yansıttığı parıltılı güzelliğidir. Şayet güneşin nuru görülemezse, ayın ışığı da ortaya çıkmaz. Şaha sunduğum bu sena kısa olduğu için kusurludur, ona şükretmeyi kısa tutsam da, şahın lütfu bu özrümü kabul eder. Benim bu medhim şahın büyük denizinde bir damladır ve benim kusurumun birçok delili vardır. Allah'ı övmedeki sayısız özürler, umulur ki onun gölgesi [sultan]tarafından kabul edilir. Bugün Allah'ın gölgesi gerçekten sensin, dünya senin nurunla aydınlıktır. Senin medhin için söylediğim bu hitabı, kutluluk için kitap yapayım. Bu kitap ten idi canı ise şahtır, ondan dolayı adını “şahın vasfı” koyayım

Bu birinci kısım sultanın zatının ayrılmaz vasıflarından bahseder. Onun ahlakı iki sınıf şeklinde zikredilecektir.

Birinci Sınıf: Sultanın Müteaddü'l-asâr Ahlak-ı Kerimesi

Bu sınıfta iki rükün vardır. Her rükün birkaç kola ayrılır.

Birinci Sınıfın Birinci Rükünü: Adalet

Cihan hüsrevlerinin belki de bütün insanoğlunun nefis cevherindeki adalet melekesi asıl yaratılış olgunluğundan haber verir ve kaynağını aslî siret ve suretin güzelliğinden alır. Kuşkusuz yumuşak fitratın sağlamlığından doğan ikbalin, devlet bahçesindeki görkemli ağacı dümdüz uzanan taze bir servi gibi adalet ve itidal ile büyümüştür. İmanın güvenli vadisindeki o mübarek ağacın her bir yaprağı hidayet nurunu bulmuştur. Kuşkusuz [499b] cihan halkının üstünde bulunanlar için tuba gibi olan bu ağacın rahmet gölgesi huzur ve refah peşinde olanlar için bir rahatlama yeri olacaktır ve o asil köklü ağacın geniş gölgesi daima adalet ve ihsanı talep edenlerin mekânı olacaktır.

Li-müellifihi

Cihana meyletti ve Hakk'ın gölgesi oldu. Gölgenin ne kadar yaygın olduğunu ona bak ve gör. Şah, Allah'ın geniş gölgesidir, gölgenin işi dünyanın bekçiliğini yapmaktır

Bu ehl-i iman sultanının zatındaki gizli mana, cihanın ayanlarına zahir olmuştur. Onun adalet ve merhamet güneşi, yine onun iyi nitelikli ve vasıflı saf aynasından parıldamaktadır. Bu ilahi meleke izleri ve nurları kutsal fitratından, cihanı aydınlatan güneş ışıkları gibi etrafa yayılmaktadır. Güneş kaynağını, iman

cevherine sahip olan bu melekenin nurlarından almaktadır. Şüphesiz ehl-i hak ve tahkik nezdinde de bilinir ki bütün nefsî melekelerin dengelenmesiyle ortaya çıkan ve insanın kutsal kuvvetinden ibaret olan adalet fitratı, akıl kuvvetini en iyi ve doğru işler için yönlendirir. Ancak iyiyi ve kötüyü ayırt etmek, güzel ve çirkin hareketleri bilmek için doğru terazide iki şey tasavvur edilmiştir. Evvela aklın, şüphe ve evhamın çıkardığı ihtilafta güvende olması, ikinci olarak ilham ve vahiyle teyit edilmiş peygamberin şeriatı. Ama birinci terazi ve güvenilir ölçü Allah vergisi [vehbî] bir fazilettir. İkinci terazi ve rabbani kıstas sonradan kazanılan [kesbî] şeylere bağlı bir bağıştır. Bu iki terazi, insanoğlunun olgun fitratında her türlü tehlikeden uzakta, güvendedir ve Kur'an'ın nurlarından istifade eder. *Onlarla beraber kitabı ve teraziyi de indirdik.* Ancak akl-ı hekimin doğru kıstası, ancak sağlam şeriat sayesinde sapma ve bozulmadan güvende olur. Kuşkusuz şeriat ve namus erbaplarının fazilet kanunları ile adalet rüsûmlarını amel ve ahval rehberi olarak bilmek gerekir. Çünkü her şeriat koyucu, ilham ve vahiy bağışıyla üstündür *İşte onlar, Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir* hem de akl-ı kâmilin kutsal kuvveti ve sezgi melekeleriyle Allah indinde destek bulmuştur. Muhakkak ki bu iki teraziyle tartılan her şeyin güvenilirliği, şüphe ve ihtilafın etrafını sardığı o tek terazinin güvenilirliğinden daha fazladır. *And olsun ki, Resulullah, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir* ayetinin doğru yoluyla sağlamdır.

Li-müellifihi

Yaratıcının adalet terazisiyle tartılan senin adaletin itidal vaktinde gece ve gündüzün terazisi olur. Bir elin kılıcında diğeri Hakk'ın kitabında, bu iki şeyden dolayı senin sağ ve sol tarafın birbirine eşittir.

Şimdi hem sultanların hem de insanoğlunun adalet sıfatı sonradan ilave edilen bir vasıftır. Akıl adaleti dört bölüme ayırır. Bu her bir bölüm insanın ayrı sınıflarında görülür. Birinci kısım: Kul ile Allah arasındaki adalettir. Kulun, yaratıcıyı ilahi sıfatlarla ululaması, birliğine inanması, emir ve yasaklarına uyması ve onu bu *İman edenler! Allah'a itaat edin, Peygambere de itaat edin ve sizden olan emir sahibine de itaat edin* adalet kanunuyla nitelenmesidir. İkincisi ise sıradan herkesin adaletidir ki kuvvetli olanı yerinde bırakmak için kendi nefsiyle mücadele etme, emredici şeytanî nefsten sakınma, hasislik ve bunun gibi şeylerden kaçınmadan ibarettir. *Nefsinin*

senin üzerinde hakkı var hadisi bu manada iman adaletidir. Üçüncü kısım insanoğlu ile adil yönetici arasındaki adalettir. Üst tabakadan alt tabakaya herkesin hükümleri icra etmesi yoluyla oluşur. Öyle ki sultanlar ve hâkimler tebaasının daima üstündedirler. *Hepiniz çobansınız ve sürülerinizden sorumlusunuz* kanunu bu kısma örnektir. Dördüncü kısım insanoğlunun kendi muadili ve cinsleri arasındaki adalettir. Birbirleriyle kaynaşma, birbirlerinden razı olma, Tanrı'nın rızasıyla *İyilik ve (Allah'ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın* manası gereğince nefisleri razı etme esasına dayanır. Gerçekten adalet ve insaf mazharı bu sultan, şahlık terazisini, o iki terazi ve ölçüyü ilahi kelimada doğrultmak için adaletin doğru kıstası olan kendi terazi eliyle ortaya çıkarmış, övülmüş sıfatlı zatı [500a] Kur'an'daki adalet ve kitabın mazharı olmuştur. Adalet ve ihsanın dengeli ölçülmesinde, her zaman elinin, doğru olan *Allah'ın, onlardan (mallarından) Peygamberine verdiği ganimetler için siz at ve deve koşturmuş değilsiniz* terazinin her iki kefesinde de olması onun bu adaletine şahittir. İyi amelleri ve güzel ahlakının izleri onun doğru olan iki şahididir.

Bu sayılan dört adalet türünde de insanoğlunun en olgunudur ve bu dört kısım adaleti sergilemede doğru işi yapanlar arasındadır. Çünkü kutsal nefislerin ve Hazret-i İzzet'in yüceliği olan birinci kısım adalette adap ve şeriata bütün kullardan daha fazla riayet eder. Bununla beraber insafından dolayı bu adaletinde kendisini en hakir kimse olarak sayar. Onun itaate dikkat etmesi ve ibadeti gerekli görmesi bu mananın bir delilidir.

Beyit

Bu din-perver padişahlar din bileğinin kuvvetiyle devleti ayakta tutarlar

Adaletin ikinci kısımda, bedendeki bütün organları dengelemede, beşeri kuvvet ve tabiatları övmeye hakiki adalet ve itidalle mevsuftur. Çünkü ifrat ve tefritin yol açtığı nefisî şehvetlerden kaçabilir ve sahip olduğu enbiya ve evliya siretiyle yeme içme adabı ve diğer şeylerde gereğini yerine getirir ve hikmet kanununa muhalefet etmekten kaçınır. Kuşkusuz onun vücut yapısındaki itidal, sıhhatini korumaya harcanmıştır, bu kadar yaşına rağmen beden kuvveti oldukça yerindedir.

Li-müellifihi

Onun beden mülkü sağlıklıdır, saltanatı ise adaletle ayakta durur

Ama tebaasına iyi yaklaşma, reayaya insaf ve merhamet, reayanın da onun emir ve yasaklarına uyması yolundaki adaletin üçüncü ve dördüncü kısımlarına gelince, her makamda ilahi hükümlere uymada, İslam'ın geleneklerini korumada onun nefsi öyle itidaldedir ki insan bedeninin mülkünde zahir ve batın hislerin nurlarını daima feyiz gibi saçan nefsanî bir ruh gibidir; serverlik tahtında büyük bir akıl ölçüsünde oturarak bütün ülkelerde adil hükümleri doğru bir şekilde yürütür. Tebaasına karşı ise sevecen ve şefkatli davranır. Reayasından her birinin yaşadığı iyi ve kötü şeyleri kendisi de yaşamış gibi olur. Her tabakadan insanın yaşadığı sıkıntı ve perişanlığı kendi huzur ve mutluluğunun kaçmasının nedeni olarak bilir.

Beyit

Şah halkın dertlerine ortak olmalıdır. İyi, kötü, rahat ve zor günlerinde onların yanında olmalıdır. Her rahatsızlıkta onun gönlü huzursuz olur, saha sonra bir parıltı gibi huzurlu olur

[Burada sultanın adaletinden bahseden bir hikâyeye yer verilecektir. **Hikâye:** Zamanın sultanlarının hüdavendigarının bütün seferlerinde bargâhın mülazımları olan askerlerin sayısı 100 binden fazlaydı. Güvenliğin devam etmesinden kaynaklanan vilayetlerinin mamurluğu, herkesin bildiği adalet ve ihsanı öyle bir derecede idi ki sultanın memalik-i mahrusasının tamamında insanların yaşamadığı ve ziraatin olmadığı bir fersah kadar yer bile bulunmaz. Belki imaretin ve ziraatin olmadığı bir yer varsa da oralarda denizlerdir. Lakin oralar da kabacıklar kadar çok olan sürekli hareket halindeki gemilerle doludur. Ülkenin bütün büyük yolları her iki taraftan kuzeyden ve batıdan, üretim yapılan ekili ve verimli arazilerle güvenli bir şekilde çevrilidir. Her bir kara mili mesafesinde yerleşim yerleri ve ekili alanlar mevcuttur. Yolların dışında bütün arazi kullanılmaktadır ve hepsi de çiftçilerin ve dihkanların tasarrufundadır. Ama hüdavendigarın mukarrer sefer kanunu şudur ki raiyet ve sipahtan herhangi biri bu ekili arazilere zarar verecek olsa onu sultanın büyük siyaset cezasına çarptırırlar. Eğer sahibinden habersiz bir hayvan bir ekili alana ya da imarete zarar verecek olsa açtığı zarar kadar sahibinden belli bir meblağ alırlar. Mecalsizlikten dolayı ziraate devam edemeyen ya da ziraatini korumayanları, nüvvab-ı kamyab evvela o toprağın sahibini derhal mahsülün kıymeti iktizasınca yani vergi olarak vermesi gerekeni affederek, bulunduğu yerde kalmasını yani

ayrılmamasını sağlar, hazine-i amireden onun zararını nakden temin ederek onun eline verirler. Bunu kendisine helal ederek o yolla tekrar başlamasını sağlarlar¹³⁸³.]

Sultanın Adalet Mizacı Kolu

Birincisi: İslam'ın Hükümlerine Teslim Olma ve İbadet Melekeleri

İlahi hâkimler nezdinde ibadet etmek ilk başlangıcı [mebde-i evvel] yani yaratıcıyı ululamak anlamına gelir. Akide ve amellerinde peygamberlik sünnetine teslim olan ve onlara itaat eden sultanın ibadet ve zahitlik yolundaki mizacı, *Her kim Allah'ın hükümlerine saygı gösterirse, şüphesiz bu, kalplerin takvâsındandır* kelamı gereğince saadet direklerinin sağlamlık ve kalıcılığını diler.

Beyit

Her kim tanrının kuluysa hem bu hem de öteki dünyanın serveridir, her işinde onun beğenisini kazanan onun kullarına ne mutlu!

Kulların bu hüsrevinin alçakgönüllülüğü, o hazretin ibadet esnasındaki tevazusunun sirayeti karşısında küfür ve İslam'ın serkeşleri ile zorbaları boyunlarını kulluk için onun önüne uzatırlar. Arap ve Acem sultanlarının, onun hizmetçileri ve köleleri mertebesinde olmaları muhakkaktır. Çünkü önceden özgür olup daha sonra *iyilikle özgür olanlar köleleştirilebilir* manasının gerdanlığını takarak köleleştirdiklerini, dirhem ile alınmış diğer kullarla birlikte lütuflar sınıfına dâhil ediyordu. Hür olan bilgelerin boynunu *insan ihsanın kuludur* kulluğuyla esir ve kul olarak sayıyordu. Her türlü ibadeti yerine getirmede nebevî sünnetlere itaat etmeyi [500b] elzem görüyordu. Namaz vakitlerinde cemaatle birlikte cemaatin ve sünnetin gereklerini yerine getiriyordu. Mescitte, cemaat arasında bulunduğu zamanlarda ibadetini fakirler fakiri bir kimse gibi yerine getirmeye riayet ediyordu. [Sultanın katıldığı bütün meclislerde onun hareket ve davranışları izlendikten sonra müşahade edilmek suretiyle şunlar ortaya çıktı ki¹³⁸⁴] sultanlığın azametli mertebesi, Süleymanlığın görkemli haşmetine rağmen enbiyalar sultanının işaret ettiği gibi mescide girerken ya da mescidin içinde dururken bütün Müslümanları *tanıdığın ve tanımadığına selam ver* selamlıyordu. Camilere giderken, abartısız ve sufiyane olan yünden yapılma seccadesini kendi kudret eliyle taşıyor ve mescide seriyordu. Erkânından hiç kimsenin, bu hizmet ve kulluğu yerine getirmesine müsaade

¹³⁸³ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 229a.

¹³⁸⁴ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 229b.

etmiyordu. Teheccüd namazını kılmak, yaratıcının bargâhında kulluk gereklerini *Gecenin bir kısmında uyanarak, sana mahsus bir nafîle olmak üzere namaz kıl* manasının yolunda yerine getirmek için o karanlık gecelerde baht gözü ve kalbini uyanık bırakıyor, seher vakti gün ışıyana kadar ibadet ediyordu ve şekilde bu ibadet için gece uyumayanlardan bile öndeydi. Sırları gizlemek, şeytanî nefsî def etmek ve ilahi lütufların halvethanesinde yakarışlarını arz etmek için gecenin karanlığında sırlar evi ve ibadetgâha yönelmesinden dolayı en olgun *Bana göre en müreffeh olan kişi namazdan nasibini almış olan rabbine ibadeti ve itaati en güzel şekilde yapan temiz mümindir* kişilikti. Takatini aşan ibadetlere devam etmesine ve kulluğun gereklerinin yerine getirilmesinin meşakkatli olması ihtimali rağmen has sarayın haremünde ve saltanatın gizli mekânında ibadet için uyumadığı, uyku ve rahatlığı terk ettiği gecelerde hizmetçilerinden önce kalkacak olursa ibadet öncesi için su getirmek ve adet ettiği üzere abdest almak için kimseden yardım istemiyor, bu iş için kimseyi görevlendirmiyordu. Bu esnada uyuyan kullarını istirahat ettikleri yerlerden uyandırmıyordu. Allah yolunda ibadet ve itaatın bütün gereklerini yerine getiriyordu. İbadet zamanında hizmetkârı olan kullarına karşı kibirlenme ve zorbalığı edepsizlik addediyordu.

Li-müellîfîhi

Büyüklik Rabbin has sıfatıdır. Bunun dışında şeytandır kibirli olan. Eğer kibir ateşini yakarsan evini yakarsın.

İkinci: Sultanın Vefa ve Mükâfât Melekesi

Araştırmacıların nezdinde iyice bilinir ki ahlakın hikmeti adaletin nurundandır, kulların haklarını vermek ve vaatleri yerine getirmek uyanık olan gönlün insaf melekesinden ibarettir. Kuşkusuz bu mizacın varlığı, iyi ahlaklı kimselerin haklarının ve iyiliklerinin karşılığının verilmesine yerine göre az ya da çok mükâfât verilmesine, kötü düşünenlerin kötülüklerine karşı ceza uygulanmasına neden olur. Af ve bağışlamaya meyletmeleri de tabi olan bir şeydir.

Beyit

Zayıf kimselerin hatırları senin sayende okşanır, herkesin hatırını okşamak senin âdetindir

Bu vasıflara sahip olmasıyla, vefadârlığı, lütuf ve af ile ödüllendirmesiyle bu merhamet alametli sultan, gerçekten de zamanının biricik şahsiyetidir. Her zaman her

türlü mükâfâta kudreti yetmesinden dolayı devletinin devamını isteyenlere karşı vefalı olmuş, onlara bolca mükâfâtlar ihsan eylemiştir. Günâhkâr kullarını, sırf intikam için cezalandırmıyor, *elest* ahd ü peymanı gibi *Ey iman edenler! Akitleri(n gereğini) yerine getiriniz* ahdedilmiş emri ve vaat edilmiş faziletini onların akıl ve can kulağına söylüyordu. Adaleti ve iyi davranışlarıyla doğruluk erbabının haklarını, iki misli olarak veren vefa sahibi bir zattı. *Kim bir iyilik ile gelirse, ona on katı verilir* ilahi kanununu kendi padişahlığı için vacip görüyordu.

Beyt

Her kim Allah'ın ahdine vefa ederse, Allah onu ahdinin kereminden dolayı korur

Ama günahkârları ve hatalıları cezalandırırken adalet ve insaf terazisini [501a] kullanıyor, şeriat hükümlerini, onun hükmünü icra etmekle görevlendiriyordu. İlahi adaletin *Kim de bir kötülük ile gelirse, yalnızca onun karşılığı ile cezalandırılır ve hiçbirine haksızlık edilmez* kanunnamesi hilafında hiçbir iş yapmamıştır. Çoğu cezalandırma esnasında tatlı şerbeti bütün lezzetlere tercih ediyordu. Bundan dolayı eski hizmetlerinin karşılığı ve amellerinin ödüllendirilmesi için bütün eski hizmetçi ve kullarını, hilafet tahtına oturduğu zaman onların tahmin bile edemeyeceği şekilde ödüllendirmiş, hak sahibi bütün erbabın hayal hazinesinde sakladığı ve vicdanında mayalayıp bıraktığı isteklerini yerine getirmişti. Böylece bütün ağızlar ve diller cömertliği ve hakları teslim etmesinden dolayı ona şükürler ediyordu.

Beyit

Vefa eden kimse civanmerttir, onun kıymetini arttırmak gerekir, zira her defasında helak ihtimali olmasına rağmen Yecüc'ün savaşından hiç korkusu yoktur

[Zamanın sultanı, babasının hilafet kubbeli bargâhının yüce yaratıcının yanına intikal ettiğiinde kendi taht merkezi olan Amasya'dan payitaht Konstantiniyye'ye hareket etti. Yıllarca cansiperane olarak sabık padişahın hizmetinde bulunan bir kısım sabık bendeler, o devletin kapısında ihlâs üzere duran kadim bazı erbap, başlarını o şehinşahın yolunda eğmişlerdi ve hayatlarını sultana vefadarlık yolunda harcamışlardı. Darü'l-hilafe Kostantiniyye'ye varınca kendi padişahlarını kendi muratlarınca hilafet mesnedinde gördüler. O esnada mülki işler şunu gerektiriyordu; bargâh-ı islam-penahın bütün yüce mansıpları, kutlu ve mağfur padişahın desturuyla kadim bendelere verilmesi esastı. Yüce Allah'ın desteğiyle ve bahtının da yardımıyla

sultanın işleri istikrara girdi. Âdete ve hilafet kanunlarına uygun olan her işi tamamladı. Bu vefakâr sultan bütün kadim bendeleri kendi kabiliyet ve liyakatleri ölçüsünde yüce mansıplara getirdi. Her biri beklentileri ölçüsünde belki de beklenilenden daha fazla rütbelere getirildi. Bütün diller ona şükretmeye başladı, bütün ağızlar o güzel ahlaklı padişahı övmeye açıldı. Öyle ki saltanat tahtına oturmasının başlangıcından itibaren saltanatın yüce mansıpları o eski bendelerin eline verildi. Devlet yönetimi ve idaresi o saadetli taifenin elinde devam etti¹³⁸⁵.]

Üçüncü: Sultanın Sadakat ve Dostluk Vasfı

Hikmetli bilginler adaletin kollarından olan bu adalet melekelerinin, sultanın tebaasına duyduğu muhabbet ve birliktelik izlerini açığa çıkarmaktan, zamanın insanların iyi ve kötü şeylerinden etkilenmeden ibaret olduğunu inceleyerek bildirmişlerdir. Öyle ki şefkatinden dolayı iyi ve faydalı şeyleri kendisine çekiyor, zararları ise def ediyordu. Tebaasının rahatını kendi rahatı, huzursuzluğunu ise kendi huzursuzluğu olarak biliyordu. Hikmet dolu bu mazmun *mümin, mümin için bir bina gibidir birbirlerini desteklerler* bu melekeleri işaret etmektedir. Doğrusu şefkat ve dostluğun ortaya çıkmasında saltanatın bu en olgun mazharının insanlara olan kalbî bağlılığı, kutsal mekânlı ruhlarinkine çok benzerdir. Müslümanlar için, bu cihanın evlatlarına şefkat ve sevecenlik gösteren bir baba mertebesindedir.

Beyit

Ey bütün halka karşı babalık mizacına sahip olan! Asıl kök sensin, insanoğlu senin dallarındır. Zamanın evlatlarının şahla dostluğunun olması kulluk manasında oldukça iyidir

[Tahta cülusunun başında eski bendelerin hakkını koruma onlara şefkat gösterme ve riayet etmeye padişahın hatırı oldukça meyilli idi. Kastamonu hâkimi büyük emîr Kızıl Ahmed bey b. İsfendiyar, Sultan Mehmed'in korkusundan Rum diyarından firar etmiş, Acem sultanlarına sığınmıştı. Gerçi İsfendiyar'ın diğer birçok evladı Rumeli diyarında bu hanedanın lütuf ve merhametleriyle mahzuz olmuşlardı. Ama Ahmed Bey sabık padişah zamanında bazı küstahane hareketlerinden dolayı bu hanedanın merhamet ve lütuflarından ümidini kesti ve gurbetin acılarına ve ayrılığa alıştı. Ama yine de merhum sultana hizmet ve kulluk etmişti. Yeni sultanın bütün

¹³⁸⁵ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 230b.

herkese karşı şefkatli olduğu, herkese merhamet ettiği bilindiğinden onun tahta cülusundan hemen sonra Kızıl Ahmed Bey'i kendi sınırsız inayetleriyle destekledi. Geçmişte olan korkusunu ve acılarını silerek onu emin ve güvenilir bir yere getirdi. Acem memleketinden kendi payitahtına getirtti. Ekâbir zümresine dâhil ederek hâkimlerin ve emîrlerin kıskanacağı birisi yaptı. Kırgınlığını telafi etmek için onu Bolu vilayetine tayin ederek büyük ihsanlarda bulundu. Rütbesi, takvası ve nefsinin salahından dolayı günden güne artıyordu. Onun sadık halefi olan iyi ahlak sahibi büyük emirzade Mehmed Bey'i izdivaç ve damatlık yoluyla, hilafet hariminin mahbubelerinden biriyle evlendirmek suretiyle şereflendirdi. Ahmed Bey'in ölümünden sonra Bolu eyaletini oğlu Mehmed'e verdi, babasının tüm imtiyazlarını ona tanıdı. Doğrusu melek sıfatından dolayı o sultanın inayetlerine mazhar oldu.

Beyit

Cihanı lütuflarının ipiyle ele geçirir, onun bu kemendi kılıçla kesilmez¹³⁸⁶]

Birinci Kolun İkinci Rüknu

Sultanın, Cihangirliğinde Yiğitlik ve Hamaset Olup Tesir Bırakan Ahlakını Beyan Eder

Bu meleke hikmet erbabı kâmil insanların nezdinde, nefsi şeylerden nefret etmek, itidal halinde olarak ifrat ile tefritin ortasında olmaya riayet etmek için gazap kuvvetini ıslah etmek olarak bilinir. Bu sıfat sultanlarda ve serverlerde belki insanoğlunda daima güçlü bir etki bırakmıştır ve iktidar ve saltanatın istikrarını, mülk ve dinin bütün zararlardan korunup devam etmesini sağlar. Bu vasfın insan nefsinde iki hali ve itibarı vardır. Biri o fitri sıfatın sebep ve başlangıcına olan yakınlık, diğeri o melekenin beşerin varlığındaki nihayetinin itibarı. İlk itibar üç kısma ayrılır. Birinci kısım: Şehvet ile gazap kuvvetlerinin karışımından oluşan hayvanî şecaattir. Kadınlarda, yeme ve içme gibi hayvanî kuvvet ve şehvetten doğan mevzular üzerinde ısrar edip vazgeçme gibi. Avam tabakasından zatların, yedi gazap kuvvetinin arzusunu nefsanî kuvvet yoluyla soyutlamak için elemlere karşı mücadele etme girişimleri gibi. İkinci kısım hikemî şecaattir. Bu kısım yüce himmet nazarı ve isabetli fikirlerle daha öndedir. Burada esas amaç o yiğitlik sıfatıyla nitelenmektir ne şimdi ne de gelecekte mükâfat almak değildir esas amaç. Tıpkı enbiya ve evliyanın

¹³⁸⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 231a.

doğruluk yolunda gösterdiği dilâverlikler ve Allah dostlarının canını feda etmeleri gibi. Hekim'in Kur'an kitabında onun sıfatı şöyle zikredilir; *İman edenler ve hicret edip Allah yolunda cihad edenler*. [501b] Üçüncü kısım dinî şecaattir. İtikat saflığıyla, ilahi hükümlere boyun eğmek, emir ve yasaklarda şeriatin koyucusunun yolundan gitmek demektir. İslam mücahitlerinin ve küfür ehline karşı savaşan gazilerin girişimleri buna örnektir. Bu taife Kur'an'ın birçok yerinde *Müminler içinde Allah'a verdikleri sözde duran nice erler var* övülmektedir.

Beyit

Onların doğruluğu imanın bağı oldu, duaları ise can ve gönül merhemi

Ama bu şecaat maksadı itibariyle şöyledir: Dilâverlik izlerinin ortaya çıkma isteği o ihtiyarî hareketlerin meydana gelmesine yol açıyor. Bu iki sınıftan oluşmaktadır. Birinci sınıf: Sonucunda tertipsiz bir şekilde hangisi gerçekleşirse ganimet zannedileceği, mülk, mal ve ganimet gibi dünyevî isteklerden, savaşçı yiğitlerin arasında güzelliklerin bahsinden ya da cennet nimetleri, huri ve gılgımların meclisinde bulunma gibi uhrevî ve manevî isteklerden, bütün sınıflar için kurtuluş istemeden ibaret bir maksat ve isteğin belirttiği şecaat. Nitekim ilahi kelimada işaret edildiği gibi *Siz bizim için ancak iki iyilikten birini beklemektesiniz*. Ya bu zikredilen istekler bir sıraya göre olur, ya da toplu şekilde. Nitekim *Kişi ganimet için savaşır, kişi zikir için savaşır ve Allah'ın yolunda kendi mekânını görmek için savaşır* sahih hadisinde bu sıraların hepsine işaret edilmiştir. Mücahidin, şecaatinin bu zikredilen sınıflardan herhangi birine müptela olması Allah yolunda onun ihlâsına neden olur.

Beyit

Her kim bu yolda bencillik ederse senin ve benim yolumu kesmiş olur

Rağbet edilen gayeye itibar etmek olan şecaatin ikinci sınıfı şöyledir: Yiğit kimsenin muradı işte bu nefsi o insani melekeyle elde etme, bu ve öteki dünyaya ait olan bu sıfatın izlerinden bağını kopararak rabbani sıfatla onu hak etmedir. *Allah'ın adının yüce olması için savaşan kişi Allah yolundadır* bu hadis-i sahihin doğruladığı gibi bu melekeye sahip böyle şeci bir mücahit, yüce himmeti ve tamahlardan uzak durması sayesinde asla ölüm ve yok oluştan korkmaz. Hiçbir zaman akıbetini sorgulamaz. Belki bazen istediği şeyi elde etme yolunda ölümü bu hayata tercih eder. Ehl-i iman civanmertlerinin imamı, savaş meydanlarının yiğit şehsüvarı, Allah'ın aslanı, muzaffer Ali Murtaza (ona ve peygamberimize selam olsun) buyuruyor ki

Öldürmezseniz ölürsünüz. İbni Ebi Talib'i layık görmeyen kişi için bin kılıç darbesi yemesi yatakta ölmesinden daha kolaydır. Bizim için ölüm şekerden daha tatlıdır.

Beyit

Ar ve zulüm ecel kılıcıdır, insan hayfindan ölür. Neden soysuzların alay konusu oluyorsun, sen canlı olansın bu çer çöple ne işin var

Gerek şerefli gerekse hasis olan herkesin din ve dünyasını himaye etmek, riyaset ve siyaset kanunlarını korumak bu şecaat melekesine hastır. Dilâverlik ve yiğitliğin bu itidal hali, fakirlik ve serverlik gibi mertebelerde kutsal manzaralarla buluşmayı sağlayacak ve nefsin bekasının koruyucusu olacaktır. Çünkü gazap kuvvetinin aklın sultanına üstün gelmesi ve saldırganlık mizacının fazilet melekelerine galip gelmesinden meydana gelen korkusuzluk sıfatı yaratılıştan gelen hikmet ve melekeler muhaliftir ve tezattır. Aynı şekilde korkaklık ve bunda aşırıya kaçma, gazabî kuvvetleri kullanmadaki ruhânî zaafıtan kaynaklanır ve de hamiyeti ve gayreti muhafaza etmedeki himmet alçaklığını ve niyetsizliği gösterir.

Beyit

Neden her cefaya razı oluyorsun? Neden her başa itaat ediyorsun? Eğer zambak gibi ipek dokursan yerden daha düzgünsün, işe yararsın. Diken gibi orağın her daim omzunda olsun ki kucağında gül harmanı yapasın. Bu dünya meclisine haşin davran yüce bir dağ gibi himaye edici ol

Öyle ki ilahi bağıştan ve sultanın yüce himmet bereketinin ve [502a] insani melekelerindeki mizacından ileri gelen bu övülmüş yiğitlik sıfatı, onun [sultanın] hekimane fitratında yeteri kadar bulunuyordu. Hamaset ve şecaat dürtüsü siyaset kanunlarını korumaya layık olacaktır. O hazretin mertlik ve yiğitlikleri, zamanın yiğitlerinin destanlarında ve büyük babasının bazı fetihlerinde yazılmıştı. Bu haber sayfalarında şecaat alametli hüsrevlerden yadigâr kalsın diye zamanın yiğitlerinin haberlerinden bazı örnekler verilecektir. Çünkü Hakk'ın bağış yardımını bulan bu galip sultan, yiğitliğini bedenî kuvvetlerinin yardımıyla kullanırken birkaç durum ortaya çıkarmıştır ki bu konuya örnek olarak cihangir hüsrevlerin akıllı olanları ve yiğit şehsüvarların nezdinde, dilâverlerin imamlarının serveri, safları dağıtan Hz. Haydar (*keremallhu vechehu*)'ın Hayber Kalesi'nin kapısını anahtar gibi olan eliyle söküp alması çok iyi bilinir. Ruhânî olan kutsal kuvvetlerle beraber nefsî melekeleri de bir insan görünümünde kendisinde toplamasına örnek olarak gösterilebilir ki

Murtaza'nın (Hz. Ali) bu hakikat sözü *Gerçekten Hayber'in kapısını cismani kuvvetimle kaldırmadım, onu ruhani ve mukaddes kuvvetimle söküp aldım yerinden zamanın insanların gözünde aşikâr olsun.*

Beyit

Ezelden beri o kuvvetiyle putları kırar, eli Zühâ yıldızına kılıç çalar. Hayber onun kılıcıyla harap oldu, bütün suları ise serab oldu

Şimdi sözün gelişi icabı ve yeri münasebetince sultanın yiğitlik ve mertliğinden birkaç hikâye anlatılacaktır. Ok atma, yay ve gürz kullanmada bütün cihan hâkimlerine olan üstünlüğü burada yâd edilecektir.

Birinci Hikâye: Sultanın Peygamber Geleneği Olan Ok ve Yay Kullanmadaki Maharetini Beyan Eder

O enbiyalar sultanının devletinin, *Araları iki yay aralığı kadar belki daha da yakın oldu* yay evinin doğru giden okunun sahibinin ortaya çıktığı günlerde, her ne kadar cihanın sultanları, Arap ve Acem hüsrevleri parmakla gösterilen o ustanın (*Güneş, günün yay kavsinden ortaya çıktığı sürece Allah'ın selamı onun üzerine olsun*) attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı (onu)¹³⁸⁷ talimgâhından itaat edilesi, din ve dünya saadetine oklarıyla dolu yayının kabzasını kendi kuvvet kollarında sağlamlaştırmışlar ve muzafferiyet sahasında sürekli tedbir okunu isteklerinin hedefine isabet ettirmişlerse de bu nebevî geleneğe uymada, yay ilmini ve ok atıcılığını öğrenmeyi teşvik eden bu Muhammedî işareti duymada *haydi ok atınız!* gazi ve mücahitlerin bu sultanı, ustası olan Hz. Peygamber'in teyidi ve devletinin yardımıyla yay kullanmada ve ok atmada bu işle uğraşanlar arasında kendisi parmakla gösterilen, bu cihanın eşsiz bir zatıdır. Bu ehl-i iman sultanının hilal gibi olan yayı, mavi kubbe altındaki ülkelerde bulunan okçular arasında hedefini şaşırmayan sivri kalem gibi daima parmakla gösterilir.

Beyit

Yiğitçe hamle eden, yumuşak sözlü ve mahir okçu. Ok atıcılığı ve temreninin ateşten olması ona bir bağıştır

Güya güçlü sultanın ok ve yayının birbirine yaklaşması, okun yiğitlerin hüsrevinin elinden çıkar çıkmaz yayının tellerinden çıkan sesler savaş zamanının

¹³⁸⁷ [008.017] وَمَا رَمَيْتُ إِذْ رَمَيْتُ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى

sayfalarına yazılmıştır ve savaş zamanında *en-i müşeddede* şekline benzeyen harflerle görünmektedir. Yine aynı şekilde can alan okunun iniltileri, düşmanın göğsüne isabet eden helak okunun çınlamaları göklerdeki meleklerin kulağına ulaşmaktadır. Düşmanın böğrünü delen oklarının gıcirtısından, *enn* lafzının çıktığı yerin haberi ve ismi incelenerek sağlamlık bulur ve de o savaş okunun fetihleri teyit bulur. Yine fetih haberlerini yayına taktığı ağzı açık okun diliyle [502b] ağzı hayretten açılan düşmanlarının kulağına telkin eder.

Beyit

Fıtrat, senin yayının evinden gelen oklarla ömür hazinesinde bulunan ölümün delindiğini anlamıştı. Senin okunun çavuşu fitne yolunu kapattı, okunun gölgesi sine mülküne yerleşti

Ama oklarının isabet etmesine, düşman avlamada oklarının aldığı sürate gelecek olursak, onun parmakları hareket ettiren her bir oku, ecel oklarıyla kötü emelli düşman arasında bir ok atımı mesafeden başka bir mesafenin kalmadığını gösteren bir işarettir. Her zaman düşmana karşı muhalefet sancağını yükselttiği zaman oklarından birini kötü emelli düşmana hediye olarak gönderir. Yani bu, isyankârların uzun şah damarlarını demirden temreniyle keseceği ve zamanın insanlarını kısa olan ömürlerinin sonuna vardıracağı anlamına gelir.

Li-müellifihi

Senin okun yiğitlik gününde düşman öldürerek ve fethi müjdeleyerek elçilik görevini yerine getirdi

Gerçekten zamanın sultanlarının haberlerini araştırarak olursak, *Ey inananlar! Onlara karşı gücünüzün yettiği kadar Allah'ın düşmanı ve sizin düşmanlarınızı ve bunların dışında Allah'ın bilip sizin bilmediklerinizi yıldırım kuvvet ve savaş atları hazırlayın* hükmüne saygı duyan ve onu talim eden meşhur hüsrevlerden hiçbir padişah ok atma ilminde -ki kuvvetin mertlik koluna gelmesini teşvik eden, şecaat ehlinin en iyi sanatının okçuluğu öğrenmek ve öğretmek olduğunu işaret eden *min kuvvetin* kelimesi bunu en iyi şekilde açıklar- bu gazi sultanla yarışamaz. Okçular meydanındaki hiçbir okçu bu konuda onunla müsabakaya girişemez. Çünkü evvela onun uzak menzillere ok atması öyle bir dereceye varmıştı ki Sa'd Vakkas kabilesinin okçu pirleri onun ok atışları karşısında hayretten parmaklarını ısıyorlardı. Maşrıkın ve mağribin okçuları bu sultanın

yayını, gökkuşağı gibi Rüstem'in yayı gibi mukarnas kubbenin renkleriyle süsleyerek asmışlar ve bir menşurla zamanın insanları arasında en seçkin kılmışlar. Gerçektende feleğin akbabaları onun okunun darbesinden göklerdeki yuvasında kanatlarını dökmüştür. Gecenin ve gündüzün kıvrak kanatlı güvercini, güzergâhı ettiği oklarının çokluğundan alacalı olan kartala kanat takmıştır.

Beyit

Senin okunun gamzesi bir göz kırpmayla düşmanın canını, sevgiliye âşık olan gönül gibi kapar, götürür

El-kıssa

Bu gaziler padişahından o kadar çok hüner ortaya çıkmıştır ki bunların hepsi de meşhurdur. Bu hünerlerden bir kaç örnek olarak bu haber sayfalarına yazılacaktır. Bu hünerlerinden bir şöyle idi: Babadan oğula Azerbaycan'ın Türk ve Tacik komutanları arasında olan, yay kullanmada Horasan mülkünde Herat'taki okçuların, okçulukta bütün dünyanın en iyisi olduklarını zanneden Çağatay ve Türkman komutanların önderi olan Üstad Şeyh Bayezid adlı Horasanlı bir pehlivan,

Beyit

Bu âlemde, âlemin işlerinde oldukça zeki bir kimse ortaya çıkar

tesadüfen Allah'ın iradesi dahilinde sultanın lütuf ve ihsanından yararlanmak için bu tarafın eşiğini öpmeye yönelmişti. Zühal yıldızının yayı gibi eğilerek sultanın elini öpmeye gelmişti. İsim ortaklıklarını mülahaza ettikten sonra kendi hüsrevane lütuflarının oklarını o pehlivana isabet ettirdi. Sultan okçuluk fennindeki hünerlerini zamanın o yegâne pehlivanına göstermek, Süreyya yıldızı bakışlı hedefini hiç şaşırmayan okunu onun sanatının inceliklerine atmak istedi. Havass ve avamdan ok atmakla hünerli kimselerin de katıldığı bir meclis yüce makamlı hüsrevin huzurunda teşkil edildi. Bu hünerle ilgili şifahen duyulan şeyler konuşulduktan, sohbet edildikten sonra [503a] sıra hünerleri göstermeye gelmişti. Herkes yayını kendi kudret eline aldı, gerdi ve bir iki defada fırlattı. Sultanın altmış tedbirli okunun üstünlüğü herkes tarafından görüldü. Hiçbiri ok atmada sultanla yarışmadı. Hepsinin ağzından sınırsız aferinler çıktı. Adı geçen pehlivan sultanın ilmini ağzı açık oktan defalarca duyunca civanmertlerin yayı gibi eğilerek teslim oldu. Ok

atıcılarının yayı gibi elinin arkasını yere koydu. Çömlek yerine okunu dudağına nişan olarak sultanın hünerli parmaklarını öptü.

Beyit

Senin yanında olmayanın ne muradı olur. Senin işinin yolunda olmayana saadet mi olur? Bir okunla iki av avlarsın, aslan avında aslan avlarsın. Eğer aslan yaban eşeğini avlarsa sen de bir aslan olarak Behram-ı Gûr'u avlarsın. Sana layık olan her şeye sahipsin, sahip olmadığın tek şey senin bir eşindir

Ama her ne kadar adı geçen pehlivan insafından dolayı sultanın bu konudaki ustalık ve maharetini itiraf ettiyse de *kim Allah'ın huzurunda tevazu gösterirse şüphesiz Allah onu yüceltir* manasından haberdar olan iş bilir sultan, yiğitlerin yayları ellerinde belleri bir yay gibi tevazudan eğilmiş hallerini görünce ve tevazudan eğilen yayın ödül olarak şahların avucundaki tahtta yüce bir makam elde etmesi gerektiğini mülâhaza edince mezkûr pehlivanın elinden yayın kabzasını almaya meyillendi. Bu defa Arap ve Acem şahlarına olan üstünlüğünü cümle halka gösterdi. O pehlivanı kendi oklarının en yüksek hissesiyle ödüllendirdi. Her defasında onu, güçlü okçunun hedefini şaşırmayan oku gibi kendi arzu ve istek hedefine ulaştırdı.

Beyit

Senin bir iltifatın feleğin bin senede bağışlayacağı şeylerden daha fazladır

[Hikâye: Mücahitlerin sultanı ile Mısır azizi Kayıtbay arasında muhalefet vuku bulduğu zaman her iki taraf arasında savaş çıktığı bir zaman her iki tarafın ümera ve askeri birbirinin kanını dökmeye devam ediyordu. Ama Mısır ve Şam melikleri silah üretme, öğrenme ve öğretmede özellikle de ok ve mızrak atıcılığında gayet şöhretli idiler. Bu sanatta kendilerini bütün Arap ve Acemlerden üstün görüyorlardı. Mısır sultanı, mücahitler sultanının ok atıcılığı konusundaki hünerini sürekli işitiyordu. Bu durumun niteliğinin bilinmesinde aşırı çaba gösteriyordu. Birgün elçi ve mektup gönderme, ilişki kapısını açma maksadıyla sultanın has bendelerinden birisi Mısır elçiliğine tayin edilmişti. Sultanın kemanhanesinde bulunan ve çokça kullanıldığı için gevsemeye yüz tutmuş bir yay da hediye olarak alınmıştı. Elçi Mısır sultanının yanına vardıktan sonra Mısır sultanı ile konuşurken sözü okçuluk ve yay kullanmaya, hüdavendigârın ok ve yayının niteliğine getirdi. Sultanın bu özelliğinin bir örneğini elçi, Mısır sultanının kulağına ulaştırdı. Hatta bu yeteneğini biraz da abartıya buladı. Akıllı elçi mücahitler sultanının bu konudaki

hüneri ve düşmanlarının aldığı yenilgi bilinsin diye sultanın kullandığı bir adet eski yayı beraberinde getirdiğinden bahsetti. Bu yay şimdi köhneliğinden ve Arap mülkünün sıcaklığından yumuşamışsa da onun her iki ağzının kulakları bunun doğruluğu için şahittir. Hüdâvendigârın bu hilafet yayı nitelik ve keyfiyeti bakımından sorunlu gibi görünse de parlak güneşin kavsü'n-nehârına benzeyen o yay huzura geldiğinde şüpheler izale olacak, hakikat ortaya çıkacaktı. Mısır sultanının emriyle mücahitler sultanın yayı huzura getirildi. Sultan dâhil bütün erkânı göz ayarıyla ve pazu terazisiyle o yayı inceledi. Bildiler ki o yayın kuvveti oradaki herkesin pazusunun kuvvetinden daha fazladır. Yay kullanmayı bilen bazı ehil kimselere arz edildi. Hepsi de ister istemez mücahitler sultanının okçuluğunun bütün dünya savaşçılarından üstün olduğunu kabul etmek durumunda kaldılar. Mısır'daki bütün hünerli okçuların o yayı germe ve oku atma noktasında gösterdikleri acziyetin ardından o yay bargâh-ı muallânın kemerine asıldı. O yayın eşsizliğini ve üstünlüğünü feleklere yükselttiler. Velhasıl bu gazi sultan nebevi sünnete uymak, peygamberin emr ü nehyine itaat etmek –*kim ok atıcılığını bilir de sonradan onu terk ederse bizden değildir*- için her gün sefer ve hadar zamanında belirli bir zamanını ok atmaya ve makbul hizmetçilerine öğretmeye sarf ediyordu ki uygulamayla gelişen o şecaat melekesine riayet edilmiş olsun. Dergâhın bendelerinden ve mücahit sipahtan herkes onun öğrenilmesine ve öğretilmesine ihtimam gösteriyordu. Av zamanlarında sultanın ok atmadaki hüneri ile ilgili ilginç olaylar yaşanıyor. Sultanın at üstüneyken veya yaya iken vahşi hayvanlara fırlattığı kutlu gürzü ve yayını nvasıfları haddinden fazladır. Sultanın av esnasındaki ok atıcılık hünerini burada anlatmak imkânsızdır. Sultanın hassa okçularından birin naklettiğine göre dergâhın mülazımları ve bendeleri, sultanın av esnasında kullandığı ve av hayvanlarının bedenlerine saplanan ok uçlarını uğur getirsin diye gidip topluyor yeniden oklarının uçlarına takıyorlardı ve bunların sayısı yoktu. Birçok ok kuburu, sultanın ok uçlarından yapılan yeni oklarla doluyordu.^{1388]}

Bir Başka Hüner: Sultanın saadet oklarını kullanarak gerçekleştirdiği hünerlerinden birisi de şudur: Hem atla hem de yürünerek yayla avlanılan birkaç meşhur av sahası vardı. Sultan ne zaman vahşi bir hayvana ok atacak olsa, oku asla

¹³⁸⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 234a/b.

hedefini şaşırılmazdı. Genellikle şöyle olurdu: Onun oku genelde hayvanların bedenlerini delip geçiyor ve bir başka hayvana isabet ettiğinde onda bile yaralanmaya yol açıyordu. Öyle ki devlet erkânından bazılarında şifahi yolla duyulduğuna göre avın karnından çıkan oklar defalarca ağaçlara isabet ediyor ve okunun temreni ağacın gövdesine dört parmak derinliğine kadar iniyordu. Onun okçuluğunun bu şekildeki örnekleri haddinden fazladır. Parmakla gösterilen bu şekildeki hünerler çok nadir sergilenir. Öyle ki bazı has kullar, sultanın avlarının karınlarını delip geçen oklarını av sahralarında arayıp bulmuşlar, hizmetlerini yerine getirmek için o ok temrenlerini yeni ok çubuklarına takmışlardır. Bu tür okları uğur getirir diye toplamışlar. O saadet oklarını birkaç tane sadak dolduracak şekilde biriktirmişlerdir. Örnek olsun diye hünerli okçuların toplandıkları yerlerde sergileyerek, izleyenlerin namus çehrelerini ışık saçan o oklarla nurlandırmışlardır.

Nazım

Kaş ve kirpiklerinden yay ve ok yapmış, âşıkların hem canını hem de kalbini hedef almış. Oku kimin sinesinin siperini hedef alırsa okunun temreni canında bir delik açar

İkinci Hikâye: Sultanın Şecaat Kolunun Ağır Gürze Hükmetmesi ve Onun Gürz Kullanmadaki Hünerinin Birkaç Numunesi

Civanbahtlığı, makamı, kudreti ve mukaddes kuvvetiyle, Allah yolundaki cihatta gösterdiği ağırbaşlılığıyla, günden güne artan devletinin kuvvet bulmasıyla Allah'ın indinde desteklenmiş bu sultanın, ruhanî kuvvetlerin yardımıyla sahip olduğu cismani yeteneklerinden birisi de şudur: Sultanın demirden [503b] kolu ve eli olan ve çarpışma esnasında sürekli kullandığı altı kanatlı demir gürzü 5 retlik çelikten bir gürzdür. Güçlü gençlerle alıştırma yapma zamanında *cerrü'l-eskal* vasıtasıyla getirilen bu gürz sultanın aslan gibi kol ve güneş gibi pençeleri ve omzu tarafından kullanılıyordu. Sultanın has bendelerinden biri, onun parmakla gösterilen hayret verici bir olayını şöyle nakletti: Gençlerin taşımakla güçlük çektiği bu ağır gürzü iki elinin yüzük parmağıyla üç defa yukarıya kaldırıp tekrar yerine indiriyordu. Onun bu ağır gürzünün en önemli özelliklerinden biri şuydu: Kendisi için en büyüğü yapılan bu gürzü kullanırken sultan çoğu zaman onun kanatlarına zarar veriyordu. Mühendisliğin gereği hacminin büyüklüğünden dolayı gürzün etrafındaki dairesi çok genişti. Dolayısıyla bu altı kanatlı gürzün her bir kanadı arasındaki mesafe ise

oldukça genişti. Bu gürz ile kesici ya da delici bir savaş aletine denk gelinecek olsa o kesici alet doğrudan kanatlar arasındaki o genişliği hedef alacak ve büyük zarar görecekti. İster istemez gürzün kanatları dağılacaktı. Şu halde gürzün etraf dairesi oldukça genişti. Bütün bu sebeplerden dolayı sultan o gürzü yapan ustaya altı kanada bir kanat daha eklemesini emretti. Şu anda sultanın gürzü emri üzerine bu şekilde yapılmıştır. O ...? [*burada rakam verilmemiş*] retlik demiri zamanın savaşçıları ve gençleri görsün diye Kostantiniye'deki Dergâh'ın kemerinden aşağıya sallandırdılar. Onun büyüklüğünü göstermek için yanına büyük bir taşla beraber diğer bazı şeyler astılar. Ancak o daha büyük ve yüksek geldi. Üsttekiyle alttakini karıştırmadılar. O zamanda sultanın gürzünün büyük olması için yedi kanatlı yapılması, gürzün etrafındaki kanatların arasında bulunan yarıkların birbirinden uzak olmaması, o dağ görünümlü gürz her neye isabet ederse dağılmaması için hacmi ve cüssesinin büyük olması emredilmişti. Çünkü çarpan cisimde yarıklar ne kadar fazla olsa, havayı içinden geçirip parçalayacağı için vurulan darbe çok sağlam olmayacaktır.

Beyit

*Çok sıkı, sert ve düzgün şekilli olmasa da senin gürzün çok ince işçilikle ortaya çıktı.
Bilirsin eğer bir düşman senin gürzünün altında sıçrayacak olsa sarı çehresi ve teni
dağılır dinar gibi*

El-kıssa: Bir gün bu mücahitler hüsrevinin huzurunda, padişahların geleneğine göre gençlerin ve savaşçıların sıkılmış olan kalplerini ve hatırlarını ferahlatmak için kükremit aslan ile genç mandanın hikâyesi anlatılıyordu. Bu esnada padişah bir aslan ile manda getirilmesi için ferman verdi. Hemen *şîrhaneden* [aslanların konulduğu yer] zincirli bir yırtıcı aslan getirdiler. Bu aslanın karşısına da genç ve güçlü bir mandayı bıraktılar. O toplanılan yerin bir tarafına da sultanın oturmasını sağladılar. Bu iki güçlü ve korkusuz hayvanı dövüştürdüler. Sultanlarının meclislerinin geleneğine göre sultanın elinin önüne bir kabza kılıç ve bir büyük gürz ile birkaç ok ile yay bıraktılar. Has hizmetçi ve gulamlardan, havas ve avam hizmetçilerinden oluşan bir topluluk ise o açık alanın etrafında bir daire oluşturacak şekilde dizilmişlerdi. Seyirciler öyle sıkı dizilmişlerdi ki saba rüzgârı bile onların arasından geçecek bir yol bulamamış, başka taraftan geçme fırsatı bulmuştu. Ama sadece sultanın güneş gibi ihtişamlı bir tahta oturduğu mahallin önündeki bir grup seyirci o yüce makamı şahsa saygı için birbirinden ayrılmışlardı, yani sadece burada

bir boşluk vardı. Bu şekilde aslanla manda savaşlarına devam ediyordu. Ancak her biri bekçi ve bakıcılarının ellerindeki zincirleri bıraktıkları ölçüde birbirine hamle edebiliyorlardı.

Beyit

O iki iri cüsseli hayvan birbirine hamle etti, mandanın boynuzları gürz, aslanın dişleri ise kılıç idi. Onların etrafında büyük kalabalık toplanmıştı, aslan ve manda, korkudan yakına gidemeyip onları uzaktan izleyen insanların bakış oklarının hedefi olmuşlardı

Muhakkak ki bu iki korkunç canavarı zapt etmeye insanoğlunun gücü yetmez. Zincirler istem dışı olarak bakıcıların elinden çıktı. Bu iki yırtıcı birbirine girdi, su ve ateş gibi birbirine karıştı. Önce manda demirden boynuzlarıyla aslana kuvvetli bir darbe vurdu. Bu darbesi savaşların galibi aslanı öfkelenbildirdi. Işıktan pençeleriyle dağın ardından doğan bir güneş gibi olan aslan mandanın sağrısına atıldı. Ağzı açık, bir ejderha gibi çelik pençesini mandanın karnına batırdı ve onun sağrısının üzerine çöktü. Ama mandanın kati bir hareketi bir defada aslanı, sağrısının üzerinden yere atmaya yetti. Daha sonra manda kaçmaya başladı. Aslan onu takip etmeye başladı. Her nereye yöneldiyse, seyircilerin oluşturduğu saflar onun çıkışını engelliyordu. İnsanlardan oluşan sağlam duvar, altın kemerli gulamlar silsilesi onun bu çemberden çıkmasına mani oluyordu. Ancak sultanın tek başına oturduğu mahal çok kalabalık değildi, orada daha az insan vardı. Manda bir an önce kendisini o çemberden çıkarma derdindeydi. Kan emici aslan tehlikesinden canını kurtarmak istiyordu. Daha sonra sultanın bulunduğu yere doğru kaçmaya başladı. Bu esnada başını sağa sola vurarak yolunu açmak ve sultanın engellemelerini dikkate almadan [504a] o tarafa yönelmek istiyordu. Ama aslan yürekli, güçlü kuvvetli sultan eğer o iki yırtıcının önünden kaçmanın, o yırtıcıların vereceği zarardan korkmanın, saltanat mesnedinden vazgeçme anlamına geleceğini iyice anladı. Kuşkusuz o iki hasis hayvan saltanatın Müşteri yıldızlı mesnedini yerle bir edecek ve havass ve avamın oluşturduğu o topluluk arasında bir feryada sebep olacaktı. Korkunç manda öfkeli aslanın önünden neredeyse feleğin öküzü gibi göklerin hisarından sıçrayıp çıkacaktı. Hayvani tabiatı gereğince cüret ayağını sultanın bulunduğu yere bastı. Helak olma tehlikesinden kendisini kurtardı. Lakin sultan sakın bir şekilde kudret elini sağ tarafında bulunan ağır gürzüne götürdü ve onu aldı. Mandadan önce davranarak öyle kıvrak hareket etti

ki daha manda bir adımdan daha fazla atmamışken onun alınına gürzüyle öyle bir darbe vurdu ki mandanın dağ görünümlü sağlam kafası ikiye ayrıldı. O demir gürz ikiye bölünen kafanın içinde gömüldü. Bir darbeye mandanın canını açılan o delikten dışarıya çıkardı. Manda aynı bir düşman hızında yuvarlandı. Bu aslan gibi hamlesiyle kükreyen aslanı kendisine hayran bıraktırdı.

Beyit

Senin heybetinden daima göklerinin aslanının yüreği savaş ilminin aslanı gibi hafakanda olsun

Reaya ve sipahtan meydana gelen o seyirci topluluğunun ağzı ve dili bu hayret verici olay karşısında sultana aferinler yağdırdı. Bu işte mahir kimselerin sözüne göre bu olay, hüsrevlik tacını iki aslanın arasından alan Behram-e Gûr'un hikâyesinden daha üstündü. Belki de bu hikâye birkaç yönüyle Behram'ın maceralarından daha da meşakkatliydi. Doğrusu bu macerayı abartılı derecede övmek en layık olan şeydi. Çünkü sultanın bu hünerinde yetenek, şecaat ve cismani kuvvet ziyadesiyle ortaya çıkmaktadır. Behram henüz serverlik ve makam talebinde iken ve başında da hüsrevlik tacının hayali varken tacı iki aslan arasından kapıp alabildi. Bu dağ görkemli padişah ise padişahlık hürmetine bir halel geleceğini, şahlık makamının zillete uğrayacağını düşünüyordu. Sultanın rütbesinin yüceliği ve haşmetinin ululuğu buradan daha iyi anlaşılabilir. Behram'ın tacı iki aslan arasındayken ve birbirlerini ortadan kaldırmaya çalışan bu iki inatçı aslan savaş halindeyken birbirine düşman ve birbiriyle uğraşan bu iki aslanın önünden tacı kapıp götürmek çok kolaydır. Çünkü feleğin aslanı elinde yalın kılıç silahlı adamdan korkar. Bu olayda yaratılıştan gelen hamiyet ve gayretten başka sultanı bu girişimine zorlayan başka bir şey yoktu. Dağ görünümlü ve gök vakarlı sarsılmaz padişah bu iki korkusuz ve güçlü yırtıcıyla çarpışmayı zorunlu gördü. Bu olayın en garip yönü ise ilk olarak sultanın sezgi kuvveti ve gürzünü kapma süratidir. İkinci olarak o darlıkta dağ gibi o silahı kullanan kol ve el kuvvetidir. Üçüncü olarak o yırtıcının önünde kaçmamasını sağlayan, mertliğe sığınmayacak şekilde böyle bir düşmanın önünden kaçmasını engelleyen arı ve vakarıdır. Kaydedilmesi kolay olan bu vaka daha fazla dinlenilsin diye belagat erbabının şeyhi, Şeyh Nizâmî'ye ait olan Behrâm'ın hikâyesi şeklinde tertip edildi.

Li-müellifihi

Sultanın (Allah onun zaman çadırlarının ipini uzatsın) Hücumunun Şiddetini Beyan Eder

Sultanın darbesi ve gürzünün sıfatı ile o meydandayken eli ve kalbinin vasfını beyan eder.

Güneşin pençesinin, Cemşid gibi altın kadehi tuttuğu sabah vaktinde [504b]neşe meclisine bir yiğit, o kadehle sarhoş olan bir aslan avcısı geldi. Şah bir aslan gibi evinden çıktı, feleğin öküzü o aslanın elinden perişan oldu. Dergâhın bulunduğu yerde bir meclis kurdu, ordunun sayısız yiğitlerinden sarayın o geniş avlusunda içinde insanların olduğu bir toplantı yeri teşkil etti. Bir safını şahın has kulları, diğerini de ordu komutanları oluşturuyordu. Şah şecaat ve yiğitlik konusunda nedimleriyle sohbet ediyordu. Aslan avcısı şah bir nükte anlattı, orada bulunan savaşçı yiğitlere. Aslan yiğitliğinden dolayı bütün yırtıcıların şahı oldu, yiğit insana da bu şekilde sıfat oldu. Bir bilge zat şahın huzurunda “akıllı kişinin bileğinin de kuvvetli olması çok iyidir” dedi. Hem de sahip olduğu kuvvet sayesinde aslana hücum eden mandanın kuvvetini örnek gösterdi. Şah hikmetli bir cevap verdi bilge kişiye ve aslanı ve mandayı meydana getirtti. Manda ve aslanı birbirine saldırdılar, hangisi düşmanını yenecek diye beklediler. Şah tahtının üstünde oturmuştu, bu tarafında aslan diğer tarafında manda vardı. Birbirine düşman kesilen fil ve kaplan örneğinde olduğu gibi, fil sarhoş kaplan ise güçlü düşman. Aslan mızrak gibi pençelerini mandanın başında bir gürz gibi indiriyor, aslan kükrüyor, manda ise feryat ediyor, kuşlar ve balıklar onların korkusundan suskun. Mandanın iki tane örse benzeyen boynuzu filin iki dişini andırıyor. Fil görünümlü manda cesurca hareket etti ve gergedan gibi iki boynuzuyla aslana vurdu. Aslan kükredi ve onun sağrısına hücum etti, zira o aslandı ve ağzıyla hücum ediyordu. Aslan pençelerini sıktı ve o koca sığırı sanki kaynar suya attı. Manda sıçradı ve aslanı yere vurdu, kaçacak yol aramaya başladı. Manda düşmanından kurtulmak, safları yarararak sıçramak istedi. Ancak her yanda askerler vardı, bütün kaçış yolları kapalı idi. Sadece sultanın bulunduğu yer açıktı, yaşlı ve genç hiç kimse orada yoktu. Manda şah tarafına yöneldi, boynuz darbeleriyle yol açmak istedi. Manda hayvanî gücüyle ve kafasıyla yol açıyordu. Şah tahtının üzerinde tekti, kılıcı ve gürzünü ise önüne koymuştu. Şah yerinden kımıldayıp eğilse bile, saçının bir teli dahi eksilmeyecekti. Lakin

gayretlendi şah ve olduğu yerde kaldı, oturduğu tahttan kalkmak istemedi. Saltanat namusunun sağlam olması gerekiyordu, o dağ görünümlü kişi bir rüzgârla eğilemezdi. Şaha yaraşan şey yerinde kalmasıydı, talihiyle kuvvetlendi ve sağlamlık buldu. Demirden gürzünü kaldırdı, mandanın yoluna bir dağ çıkardı. Arkasında aslan olan mandanın, önünde bir alsan daha belirmişti. Aslan avlayan bir aslan olduğundan dolayı, savaş zamanında cesur idi. Ağır gürzüne mühürlü pençesini vurdu ve boğa burcu dördüncü burç (seretan) oldu. Şahın gürzü onun başında gizlendi, bir dağ ya da maden ocağında gizlenen demir gibi. Gürz darbesini alıp ta yere düşünce, paramparça oldu ve nefesi kesildi. Şahın gürzü mandanın iki boynuzu arasında sessizlik güneşi gibi oldu. Dağa çarpan siyah bulut gibi, onun başı ve beyni birbirinden ayrıldı. Manda, öfkeli aslanın dahi yiğitlik yapamadığı o aslanın tokadını yedi. Aslan, mandanın yere düştüğünü görünce, onun sırtına atıldı o nasıl cesurca bir atılıştı. Yiğitler ancak aslan avlarlar, açıklıklarını avlarıyla giderirler. Aslanın, sarhoş kurt ve çakallardan olan avı, aslanı avlayabilir mi? Oradaki yiğitler ve ordu komutanları, şahın bu hüneri karşısında hayran kaldılar. Ordunun hepsi şaşkınlığa düştü, yer onun ayaklarını öptü. Hem yiğitliği hem de bilek kuvveti, şahın hüneriyle bu ikisi de zahir oldu. Ey Behram'ın hünerlerine kendi kitabında yer veren Nizâmî! Behram'ın ismi, tacı ve kükreyen aslan, dokuz felek tabakasını süslemişti. Behram Şah gerçi yaban eşiği avlıyordu, ama bizim şahımız dağı gürzüyle devirdi. Bizim şahımız Behram'ın önüne geçti, bu sözümüz yaşıyor, o hikâye ise öldü artık. Ey Nizâmî! Gel de sen insaf et! Vasıflarıyla övülmeye kim daha layıktır söyle. Toprağından kalk ve bu destanı tazele, Mesih gibi can diriltten nefesinle. [505a] Övgü ve senada belîğ bir edip olalım diye kendi ruhunla bize yardım et ki şahın hikâyesini yazayım, bu vasıflarımın kusurlarını bağışla. Ariflerin sultanı yani suret ve manada Bayezid'sin sen. Bu mertliğin ve savaşçılığınla, yüz defa olağan üstü şeyler sergiledin. Senin bu şecaatin ilahi bir fazilettir, böyle bir kuvvet cismanî olamaz. Senin bedeni kuvvetin baht kuvveti gibi, hamlen kuvvetli, faziletin sınırsızdır. Senin ilmin ve cismine gökler ve güneşin genişliği daha da artsın. Tacın adı Behram'la anılsa bile, bizim şahımıza gökler itaat eder.

Şecaat Kollarından Birinci Kol: Sultanın Sebat, Vakar ve İyi Huyluluk Melekesini Beyan Eder

Bu meleke dini ve dünyevi bütün isteklerde elemelerden mustarip olmayacak ve hileleri def etmede ve savaşmada hikmetin gereklerinden öteye geçmeyecek derecede kendinden emin olma ve iyi hasletlere sahip olmadan ibarettir. İnsanlık nezdinde zahirdir ki bu melekelerin, övülmüş sıfatlı bu sultanda toplanması güneş ışıklarından daha aşikâr, ulaşılmaz zirvelere sahip dağların vakarından daha boldur. Çünkü kutsal nefsi onda öyle yerleşiktir ki sekizinci gök tabakası olarak, zamanın olaylarının değişimi ve gece ve gündüzün dönüşümünden ortaya çıkan zamanın fitneleri onun sabit yıldızlar gibi olan berrak yapraklarından bir tanesini bile yerinden kımıldatamaz ve hiçbir zaman gazap ve şehvet kuvvetinin heyecanı ile onun itminan bulmuş nefsinin vakarlı dağının eteğini mustarip edemez.

Beyit

O göğün ta kendisidir ama muhkem bir gök. O gülistandır ancak sonbaharın gelmediği bir gülistan

Her daim Tanrı katında teyit bulan bu yumuşak huyluluk ve vakar sıfatlarının niteliğinden onun hilafet tahtı sağlam, kalıcı ve devamlıdır. Adalet makamındaki vakarının bereketinden onun cihangirlik ve serverliği gökler döndükçe yıllar boyunca devam edecektir. Belki de *İnanıp da imanlarına herhangi bir haksızlık bulaştırmayanlar var ya, işte güven onlarındır ve onlar doğru yolu bulanlardır* bu kutlu mazmun gereğince fitne rüzgârlarının bu ahir zamanda sert esmesine rağmen onun ebedi devleti zamanın fitneleriyle dolu çalkantılı denizinin dalgalarından güvendedir. Mülk ve dinin istikrarı için onun hilafet tahtı yüce ve görkemli bir dağ mesabesindedir. Yeryüzünün barışı için *Dağları da birer kazık* manasının mazharı olmasından dolayı bütün zelzele ve parçalanmadan korunmuştur. O, iyi ve yumuşak huyluluğuyla, fesat kokuları getiren rüzgârların çıkardıkları dalgalarla yerinden dahi oynamayan coşkulu ve sınırsız, sahili olmayan bir denizdir. Muhalif rüzgârlar onun idrak denizinin en derin yerini bile asla çer çöp şaibeleriyle dolduramaz.

Şecaat Kollarından İkinci Kol: Sultanın Görkemi, Cesareti ve Yüce Himmetini Beyan Eder

Bu meleke Hekim'in nezdinde, zamanın hadiselerini dikkate almaksızın hakiki maksatları övgü ve kınamadan korkmadan idrak etmeye yönelerek Allah'ın

yardımını bulma ve hakikati arama yolunda ikrar-ı nefsten ibarettir. Zamanın bilginlerine aşikârdır ki *imanından dolayı yüce himmetlidir* güneşinin ışıkları yüce kudret sahibi bu sultanın yüzüne doğmuştur. *Allah gayret sahibi kimseleri sever* hikmet dolu bu sözler gereğince ilahi hoşnutluk nurları onun amel ve ahval aynasında görünmektedir. Buna dayanarak ilahi bakış açısına sahip gözünün önünde ve kutsallıkların ortaya çıktığı akıl nazarında, rabbanî hoşnutluğu elde etmek ve ruhanî maksatlara ulaşmak için övülmüş huy ve ahlakı zikretmek ile kötülükleri ve kusurları saymak birbirine denktir. Medh ve kınamayı isteme ile ondan korkma, yakınlarına teşekkür etme veya yerme aynı mertebe ve makamdadır. [505b] Felek gelenekli azamet sahibi, cesur şehsuvarın görünüm yerinin olduğu bir makamdadır. Bunların hepsi bu süslü dünyanın değerli sermayelerini, hakk-ı mübin yolunun misafiri, din konularının doğru rehberi addeder. Onun yüce himmet nazarı, yüce gökleri âlemlerin Rabb'inin rızası yolunda yeryüzünün alçaklığıyla eşit hale getirir.

Beyit

Büyüklüğüne gelince onun himmet dünyası öyle büyüktür ki göklerin çemenzârı onun çemenzârının eteğinin sadece küçük bir yeşilliğidir. Himmetinin nuru, dünyayı aydınlatan kandildir ki göklerin testi [güneş] onun testinin bir zümrüdü kadardır

[Hikâye: Bu hikâye sultanın görkem ve yüce himmetine iyi bir örnektir. Bu kitabın yazılması için ferman sadır olunca ve bu kusurlu fakir ediplerin yaptığı gibi tarihi olayları mübalağalı bir medh ipine dizdiği zaman, emr-i hümayûn sadır olmuştu ki -gerçi tarih ve haber kitaplarının bir faydası da güzel hatıraların geride bırakılması ve Rabb'in nimetlerini anmaktır- bu hilafet hanedanının güzel izlerini taşıyacak olan bu kitabın şair üslubuna sahip madihlerin ve ediplerin abartılı üslubuna sahip olması, batıl, yalan ve birçok boş laf ü gûzaftan arî olması gerekmektedir. Rivayet ve nakillerin sadece doğruluğu kesin olan nakillerin yapılması ve bu yapılırken de Hulefâ-yı Râşidîn'in sözlerinin doğruluğunun tarzında yapılması istenmişti. [Hulefâ-yı Râşidîn'den nakledilen sözlerinin doğruluğu, nakil edilecek bir rivayet için doğruluk kıstası olarak alınmalıydı.] Zira bu hanedanının devletinin doğuşu doğruluğa dayanıyordu. Dine hizmet etme yolunda daima peygamberin sünnetinin takipçileri idiler. Kaleme alınan bu kitabın vazifesi yalan kandilinin bu hanedanın ocağında yanmasını bu fasih kitabın madih ve memduhunun mizacının, sarîh hoşgeldinin rengârenk elbiselerine [sadece dış görünüşten ibaret

olan bir şeye] temayül göstermesini engellemektir. Gerçi bu hanedanın bu fakir *senahanın* bu gibi şeylere temayül göstermesi söz konusu değildi. Dikkate alınacak bu zorluklu şeylerle işe başlamada kendisine yapılacak olası bir serzenişin ve isnat edilecek suçların çok uzağındaydı. Kuşkusuz sultanın bu yönlü işareti yani doğruların dikkatle irdelenmesi tarzına cevap olarak denildi ki: Bu sermayesiz fakir, doğrusu bu hanedanın doğru haberlerini araştırma ve yanlışından ayırmada o kadar hicap duyuyor ve kendisini bu konuda kusurlu görüyor ki gece gündüz bütün vaktini bu kusurunu telafi etmeye yetiştiremiyor, yanlış ve batıl şeyleri yazmaya meyl etmek nerede kaldı?¹³⁸⁹]

İkinci Kol: Sultanın Gayr-i Müte‘addiü’l-Asâr Ahlakını Zikreder

Bu kol da iki rükne ayrılır.

Birinci Rükne: Sultanın İffet Huyunu Beyan Eder

İffet melekesi, şehvanî ve hayvanî tabiatı, dilsiz hayvanların sıfatı olan ifratından ve dilsiz, kör ve sağır olan mahlûkatın tefritinden önleyerek onu ıslah etmek olarak yorumlanabilir. Bu meleke enbiyanın ve Masum İmamlar’ın [eimme-i ma’sumîn] kutsal nefislerinde olduğu gibi bazen fitratın aslında yer alır. Bazen de ibadet için bir köşeye çekilmek ya da din kaidelerini icra etmek şeklindeki riyazet ile sonradan kazanılır. Birçok beşeri nefisin iffet huyuna sahip olabilmesi için şeriat ve namus adabına ihtiyacı vardır. İffet bir kimsenin birçok tabiatta harici beka eğiticisidir. Çünkü *emredici nefis aşırı şekilde kötülüğü emreder* hükmü ahmaktan zekiye bütün insanlar için geçerlidir. Ama ilahi inayet sayesinde istisnalık kazanmış olan kutsal nefisler *Rabbim acıyıp korumuş başka* bu mananın zümresinde yer alırlar. Bu takva sahibi padişahın genel özelliği şudur: Onun şerefli ve iffetli zatı şeytanî vesvese ve nefsanî şehvetlerin kirliliğinden uzakta olan *mücerred*lerin kutsal nefisleri mesabesindedir. Ruhanî zatlar gibi zulmanî huyların kirliliğinden uzakta, rabbanî şeriatî kuşanmış mukaddes bir kişiliktir. İnsanî huylarını temize çıkaracağı ve zarurî olan nefsî isteklerini yerine getireceği zaman gözünü, ruhanî lezzetleri tercih etme ve subhanî hoşnutluktan lezzet alma yönüne çevirir. Alınması ve giderilmesi zorunlu olan nefsanî lezzetlerde ise makul ve makbul derecededir.

¹³⁸⁹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 236b-237a.

Li-müellifihi

Kutsal lezzetlerde melekler gibidir, nefsinin ihtiyacını karşılamada sâlikler gibi kanaatkâr

Bundan dolayı adalet melekelerinin bütün kollarında insanoğlunun en olgunudur, bu cihan mülkünün en fazıl hilafet mazharıdır. [**Hikâye:** Bu takva sahibi padişah hilafet tahtına, peygamberin niyabeti mesnedine oturunca “ben size halife gönderdim” sözünün doğruluğu ortaya çıktı. Akide saflığı ve yüce himmetinden dolayı, mülk ve malının sınırsız olmasına, haşmet ve azamet sebeplerini kendisinde toplamasına rağmen enbiyanın, halifelerin ve eimme-i hudanın yolundan ve izinden gitmeyi tercih etmişti. Hazreti Süleyman ve Davud’un geleneklerini takip ederek kendi içecek ve yiyeceklerini elinden geldiğince kendisi kazanıyor, kendisi ürettiyordu. Salihler ve zahitler gibi helal lokma yiyordu.

Beyit

Ayş âleminin nidası her daim Hakk’tan gelir. Dinle ki kasib habibullah’tır diyor

Bundan dolayı Davud’un halifelik mesnedinde *demiri biz yere indirdik* fazlıyla mücahitlerin silah ve harb aletlerinin yapıldığı demircilik sanatında kendi kâfir eriten kılıcı gibi zamanının yegânesidir. Ok ve mızrak ustalığında kendi hedefinden şaşmayan oku gibi zamanının ustalarının yegânesidir. Her zaman kendi ürettiği savunma aletlerini pazara çıkarırdı. İsteklilerin ve rağbet gösterenlerin talepleri üzerine pazarın sağ tarafına getirilen bu parçalar getirildiği fiyattan seri bir şekilde satılıyordu. Buradan elde edilen padişahın özel yiyeceklerinin masrafına harcanırdı. Hilafette bulunan kimsenin geçimi masrafları ve hissesi kitap ve sünnet ve şeriat üzere tayin edilmesine rağmen kendi takva ve diyanetinden dolayı tevazusundan dolayı bunu tercih etmiyor, bu hissesini kendisi için harcamıyordu. Kendisine şer‘en gelen geliri başka İslami işler için harcıyordu. Bununla beraber takva noktasında hala kendisini eksik görüyordu¹³⁹⁰.]

İffet Hıyının Kollarından Olan Hayâ Melekesi

Hayâ kulların hoşnut kaldığı ve razı olduğu en iyi ahlaktır. Ehl-i hak nezdinde hayâ, nefsi hak edilmeyen ve layık olmayan her şeyden uzak tutan inhisar melekesinden ibarettir. Ancak bu nefis inhisarı, şeriat koyucunun yeni şeriat

¹³⁹⁰ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 231a.

getirmesine bağılı olmamalıdır. Bu huy sultanın asıl fitratlarından. Onun hayâ yüzşuyu, feyiz bulmuş cömert vücudunun başlangıcından beri vardı. Bu huyun ve övülmüş melekenin varlığını ispat için Suheyb-i Rûmî'(*Allah ondan razı olsun*) nin kutsaması ve arılaması (tenzih) onun güzel yüzünün cilalı aynasında *Kul Suheyb Allah'tan korkmasaydı da, yine isyan etmez, günah işlemezdi* sözü yoluyla ortaya çıkmıştır. Sahip olduğu bu çok şerefli ve latif olgun huyuyla, afetlerden koruyan bu huyunun sağlamlığı sayesinde bütün İslam sultanlarından, insanlığın üzerindeki bahar bulutu gibi daha yüce ve kıvançlıdır. Hayâ nuru sayesinde bulutlara gizlenmiş güneşin gelini gibi belki de bütün insanlardan daha seçkindir. Kulağa hoş gelen *Allah hayâ sahibidir, hayâyı sever* bu hadis gereğince zamanın küstah bakışlı insanların gözleriyle karşılaşması durumunda gül yaprağı gibi olan yanağı goncanın hicap perdesinde gayet mahcup vaziyettedir. Güneş nurlarının nurani ışık huzmelerinin perdesinde ortaya çıktığı zaman ileri görüşlü olmayan kötülerin gözlerinin önüne bir hicap perdesi iner. Güya gül gibi hoş olan çehresindeki seher şebnemleri yıldızların gözlerinin izlemesinden dolayı utangaçlık çeker. [506a]Yücelik perdesinde seher vakti açan güller gibi azamet ve görkem çiçeklerini gizler.

Beyit

Uğruna canların feda olduğu güzel yüzü hayâdan dolayı kırmızı bir gül gibi gizlendiği perdeden çıkmıştır

İnsaf, yüzşuyu ve hayâsını öyle koruma peşindedir ki sözlü ve fiili hareket ve çirkinliklerden gayet ictinap eder. Şeriatin kaçınılmasını istediği şeylerde ve işittiği ve gördüğü tehlikeli durumlarda daima hicap perdesine girer. Hiçbir zaman hikmeti beyan eden diline herkesle konuşma esnasında korkusuzluğu ve öfkesinden dolayı ne bir küfür ne de kaba bir söz getirmemiştir. Şeriatin yerdiği ve müstehcen kabul ettiği gönül kapan ne bir bakış ne de buna benzer bir manzara karşısında asla ihtiyatını elden vermemiştir.

Beyit

Gözünün dizginini utanma eliyle çek, zira gözün gidiş gelişi gönülde fitneye yol açar

Şiddet ve elemle sonuçlanacak kusur ve hataları olsa dahi kulları ve hizmetçilerine karşı ne kinaye ne istiare yoluyla şer'e muhalif olan küfür ve kötü söz kullanmamıştır. Hiçbir zaman gulam ve cariyelerin göğüs, bacak ve boyun gibi şehvet veren yerlerine hatta eteklerine dahi bakmamıştır. Çünkü dil kalbin tercümanı

ve habercisidir. Bakış ise gönlün fitne ve fesattan meydana gelen her şeye olan bağlılığının öncüsüdür.

Kuşkusuz bu sultanın rabbani iffet ve temizliği, hayâsı ve kötü gözlü olmayışı cennet bahçelerine ait iffetlere ve ilahi huylara sahip olduğunun delilidir.

Li-müellifihi

Dilin, gönül dergâhının haceti için aracı olması yeter, başka kimsenin hal dilinden bunu duymaya gerek yok

[Hikâye: Dergâhın mahrem havassından, İslam penah sultanın meclislerinde bulunan özel kimselerin naklettiğine göre dış görünüşü düzgün, vücut organları uyumlu ve yüzü güzel olan havass cemaati arasından kendi has gulamlarını tertip ve tedip etmek için bazı zamanlarda hayâsından dolayı onların organlarını örtmek noktasında mübalağalı davranıyordu. Gilman ve cariyelerin göğüslerine ve bacaklarına bakmak mübah olmasına rağmen yine de onların örtünmesine ihtimam gösteriyordu. Suç işlemiş olan bendelerini sorguya çekerken bile kötü bir sözcüğü asla telaffuz etmiyordu. Dil kalbin tercümanıdır¹³⁹¹.]

İffet Mizacının İkinci Kolu: Sultanın Takva Melekesi

Takva, nefsin, kötü tabiatın gereklerinden kaçarak, beğenilen ameller ve övülen fiiller, gizli ve açık doğru akideleri yerine getirmesi demektir. Bu meleke takva sahibi sultanda şu şekildedir: Onun kutsal mizaçlı nefsi salih ameller işlemeye meyillidir, emr ü nehy gibi şer'i vecibeleri yerine getirme arzusundadır. Bunun için daima gûnahtan sakınma mizacının bereketinden dolayı insanî nefis isteklerinden uzak durur. Ruhani meleklerin vasıflarına sahip olarak karanlık çehrenin kirliliğinden güvendedir. *Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır* mazmunu gereğince bedenini terbiye etmede ve hisleri kutsama ve arılamada himmet nazarını salah, takva ve kurtuluş yoluna doğru çevirmiştir. Daima itaat inzivasında kalarak, *Ağlamak Allah'ın haysiyetindendir, kalplere hayat verir* manasının gözyaşlarıyla, gerçeği gören göz bebeğinin eteğini temizler. Pak vicdanı ve itikat saflığından dolayı bu ve öbür dünyanın dergâhında *Resûle indirileni duydukları zaman, tanış çıktıkları gerçekten dolayı gözlerinden*

¹³⁹¹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 231b.

yaşlar boşandığını görürsün manasının gözyaşı yağdıran bulutların yağmurlarından paha biçilemez bin cevheri sır dolu sinenin gül bahçesine yağdırır.

Beyit

Mutluluk zamanında nur saçan bir mum, ağzı gülücükler saçar, iki gözü yaşlı. Kendisini sevindiren ve mutlu eden her şeyde Allah'ı yâd eder

İffetin Kollarından Üçüncü Kol: Dostluk ve İyi Geçinme Melekesi

Arifler ve hekimler nezdinde bu mizaç nefsin, insanlarla iyi geçinme ve dostluk kurma ile onları lütuflandırma amelleri üzerinde muktedir olması, onlara eziyet ve zahmet veren tabiatları yok etmesi anlamına gelir. Gerçekten hilafet tahtının süsü olan bu şefkatli sultan, tahtın direği olan ince hissiyatlı bu padişah *dostluk girdiği yeri ölçer girer* hekimane hadisinde belirtildiği gibi iyi ve dostlukla geçinme huyuyla süslenmiştir. [506b] Ehl-i İslam'ın tamamına, avam ve havasa karşı çok merhametli ve şefkatlidir. Yumuşak huyunu olgun şahsiyetlerin huyundan almıştır adeta. Dostluk yanakları, parlak güneşin ışıkları gibi büyük küçük herkesin yüzünde parlamaktadır. Güneş sıcaklığıyla alt tabakadakilere sürekli şefkatli yaklaşır.

Beyit

Daima yumuşak davran ki insanoğlunu avlayabilesin, böyle bir mecliste vahşiyi bile kendine bağlarsın, eğer düşman yumuşaklık ve cömertlik görürse, ondan bir daha düşmanlık husule gelmez. Eğer dostla müşkül duruma düşersen, seni nakış ve renk olarak görmek istemez

İkinci Sınıfının İkinci Rüknu: Sultanın Gayr-i Müteaddiü'l-Asâr Ahlak Kısmından, Âlemin Yörüngesi Olan Hikmet Sıfatlarından Bahseder

Hikmet, insan ahlakının büyük bir direğidir ve rahmani vasıflardan bir vasıftır, ilahi bağışlardan büyük bir bağıştır. Hakk Teâlâ enbiya ve evliya'yı bu sınırsız sıfatlarla donatmıştır. Kendi has kullarını *Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir* manasının cömertliğiyle aziz kılar ve daha imtiyazlı bir dereceye getirir. Bu hikmet sıfatı hakiki marifetlerle ve nazari kuvvetlerle nefsi ıslah etme ve beşeri kuvvetin yettiği kadarıyla beğenilmiş amellerle onu süsleme olarak bilinir. Kamil insan, araştırmacıların nezdinde Hekim'in nefsinden ibarettir ve sahip olduğu bu melekedden dolayı yüce başlangıca (Allah) benzerliği ve yakınlığı vardır.

Beyit

Her kim hikmet sahibi değilse yolunu şaşırmıştır, onun eli o saraya erişemez. Hikmet sıfatın delilidir, onun kır atına ilim yoldaştır

Yaratılıştan gelen ve pak vicdanın saflığından oluşan hikmet sıfatının kökleri ve dalları, hakiki ilimler ve sonradan kazanılan ilimler, sultanın zatına öyle bir yerleşmiştir ki, basiret ve himmet gözü, kutsal âlemin feyizlerini gözetlemektedir. Onun nuranî kalbi, insani marifetlerin kandilinin konulduğu yerdir. Hatta öyle ki gizli düşünceleri tasvir etmede, hakiki delil ve olayları tasdik etmede onun müfekkiresi istifade edilmesi gereken bir akıldır, maddi dünyayı gösteren bir kadehtir. Onun yüce göğsünün gemisi hakikati resmetmek için fiille hareket eden akıl mesabesinde İskender aynasının bir numunesidir. Ama hikemî ilimler denizindedir.

Beyit

Senin pak bakışın, İskender'in aynasında ve Cem'in ise kadehinde göremediği şeyleri görür

Evvela o, ilim ve marifetten yeterince nasibini almıştır. Tevhid ilminin kökleri, din ve insan ilminin dalları, onun hakikati gösteren vicdanının sayfasında keşfedilmiştir. Daima ilahi ilimleri keşfetmek için *Allah'ım nesneleri bize olduğu gibi göster* duasını korur. Her zaman ilmi kitapların sayfalarını, idrak eden bakışlarının karşısında, şahın cemalini gösteren ayna gibi algılar.

Li-müellifihi

Bu dünyanın sayfası onun önünde bir aynadır, zatın mazharları onda parlamaktadır

Mülk ve mal divanında, en uygun saat ve zamanda adalet hükümlerini icra ettikten sonra bütün çabasını itaatin farzlarını, hakiki ilmin inceliklerini elde etme yönünde kullanır. Her bilgideki mücerretliğinden dolayı Müslümanların şeriat bilgisini Yunan'ın hikmetleriyle karıştırmıştır. *Kendi kendilerine, Allah'ın, gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları ancak hak olarak ve muayyen bir süre için yarattığını hiç düşünmediler mi?* ilahi işaretiyle, yüce bakış ve fikirlerini insani uzuvların tedavisi için bir zaman tıp konularına ve vücut organlarının anatomisi noktasına çevirmiştir. Bir zamanda göklerdeki ışıklı büyük cisimlerin hareketlerini ve garip şekillerini incelemiştir. Sultanın vücut anatomisi konusundaki bilgisinin bir delili şudur: Gizli hikmetlerle açığa kavuşan bilgin hekimlerinki gibi olan hançerinin

akıcı dili, düşmanın sinesinin perdesinden, düşmanların damarlarındaki mızrak damarından açık sözler sarf eder ve beğenilen hünerler gösterir.

Beyit

Öyle bir şahtır ki kötü düşüncelilerin uzuvlarını incelemek için parçalamada, pak cevheriyle kılıcının dili söze başlar

Ama kutsal melekelerle sahip o zatın yüce âlemin hakikatlerine olan yakınlığının alametleri, o ilim mazharı zatın, azamet göklerindeki fikir ve bakışların devam etmesini sağlayan yumuşak tabiatı şöyle açıklanabilir: [507a] Onun hareketli fikir ve sezgilerinin doru atı göklere merdiven kurulmaksızın göklerin çatısına çıkabilir. Aradaki zaman ve mesafe ne kadar olursa olsun onun yıldırım gibi olan zihni göklerle kol kola girer, oraya yerleşir.

Li-müellifihi

Senin fazla olan ilminin merdivenlerine aferin, senin beyan edilemeyecek evsafa olan tabiatının menkıbelerine aferin

Bu bilgin sultan, insafının bereketinden, ilim ve fazilet alametlerini revaçta tutma güzelliğinden olsa gerek daima halvette iken kendi has kullarını ve gulamlarını ilimle iltifatlandırır. Kabiliyet sahibi, aydın görümlü kimselerin temiz fitratını kuvvetlendirmek ve onların zekâsını geliştirmek için sürekli ilim ve marifet kapılarını hakikatleri gösteren dilinin anahtarlarıyla onların kabiliyetlerini geliştirmek yolunda açar. Yorulmaksızın kendisine yakın olan o gürhün kurtuluşu için kendi marifet sıfatıyla ve şerif nefsiyle onlara ders vermeye yönelir. Öyle ki şimdi sultanın has gulamlarından olup büyük bir ilim ve tedris mertebesine gelmiş olan birkaç tane fazıl ve kâmil zât vardır. Ondan aldığı ilim sayesinde emirlik mertebesine ulaşmış bazı kimseler de vardır. Yine bunun gibi birkaç tanesi de onun ilim ve devleti sayesinde şu an gıpta edilen hatta kıskanılan bir mertebededir.

Beyit

Misk ve karanfilden gelen her koku, sümbül gibi olan o zülüften gelmektedir

Nazari hikmetler ilmine hâkim oluşunun en önemli şahitlerinden, âlemin yörüngesi olan kuvvetini ameli hikmet izlerinin korunmasına yönelik sarf ettiğinin en önemli alameti şudur: Medeni ve menzili hikmetler yoluyla beden önemli işlerinin, kadim enbiya ve evliyanın, marifet gelenekli sultanlar ve meliklerin üslubuyla tedbiri için öyle bir mertebeye gelmiştir ki sıhhatli tabiatı ve nefsanî riyazeti gereğince

sağlığın ve sıhhatin inceliklerine *hamiyet bütün ilaçların başıdır* riayet eder. Kutsallıkla yoğrulmuş bedenini tabiplerin ve hekimlerin tedavisine teslim etmeden, mutlak hekimin koruması altına bırakır.

Beyit

Başlangıçtan beri Hekim'in mizacına sahipti, onun ahvali yumuşak tabiatına uydu

[**Hikâye:** Darü'l-hilafe Kostantiniyye'de âlim sultanın duacısı olan bu bende Rum diyarının bazı fazıllarıyla, İskender alametli sultanın bazı has gulamlarıyla katıldığı sohbet meclislerinde karışma ve kaynaşmanın getirdiği irtibatla dergâha olan yakınlığından dolayı hikmet ve ilimleri kendisinde barındıran büyük Mevlana "Mevlana Zamirî ile" -ki sultanın kadim gulamları zümresindendir, tedris ve talim erbabının en yüksek mertebesindedir, iyi ahlakı ve zekâsıyla şöhret bulmuştur- günlerden bir gün sohbet ve kaynaşma yaşandı. Fazilet ve fenler konusundaki tartışmada marifetinin verimli hurma ağacını karşılıklı سوال ve cevabın çıkardığı rüzgâr ile silkeleyip meyvelerini etrafa saçtı. İlmi ve hikemi latifelerin dolu olduğu bahçenin meyveleri saçıldı. Bu mana -ki onun ekseri adap ve ulûmdur ve sultanın istifade ettiği ve öğrendiği türdendir- Mevlana Zamirî'nin fasih lafzıyla hatırlandı.

Şiir

Onun kemter kulu olan kul en özgür olandır, onun kapısında mülazım olan en bahtlı kişidir

Hâsılı bu bilgin sultan beldeleri adaletiyle imar ediyordu. Ulûm-ı diniye ve marifet-i yakiniyye ile nefisleri fethetmiş, kendisini tek mil etmişti. Kutlu zamanının çoğunu hakikatleri tefekkür etmeye, ilahi ayetleri düşünmeye sarf ediyordu. Uyanıklığı ve halkullahın esrarını bilmesi mana mülknün bekçisi olmasından ileri geliyordu. Nizam-ı âlem konusundaki tedbirleri aldıktan ulûm ve hikemi tek mil ettikten sonra sabık enbiya ve hükkamın kanunu gereğince menzili ve medeni hikmet yoluyla bedeni ilgilendiren işlerde tedbir almada öyledir ki sağlığı koruma ve hastalıkları kovmaya özen gösterir ve bedenindeki bir rahatsızlığı tabiplerin görüşünü almadan, hekimlerin ilaçlarına başvurmadan Hazreti Hakk'ın koruma ve himayesi altına bırakırdı. Bu hikâye sultanın yeme içme noktasında sağlığına dikkat ettiğine örnektir ve onun ilmi ve nazari hikmete sahip olduğuna delalet eder. Birgün sultanın daima hizmetinde bulunan bazı hükema ve havas ile karşılaşmak ve onlarla konuşmak suretiyle işitildi ki hikmet-şiar sultan gece ve gündüz her daim çok az

yemek ve hafif bir ekmek parçasıyla karnını doyuruyordu. Sadece bir vakit yiyordu. Kendi kuvveti ölçüsünde içerik olarak lezzetli ancak az yemekleri tercih ediyordu. Her zaman az yemeye ve az uyumaya riayet ediyordu, sahip olduğu kudsi ve ünsi mizacından dolayı nefisini dizginliyordu. Bulunduğu konum itibarıyla Rum'da ve Rum'da sakin olanların bedeninde rutubet oldukça fazladır. Bilinir ki yaş meyve yemek özellikle de Rum diyarının meyvelerini yemek birçok zarar getirmektedir ve bedende hastalık doğuracak virüslerin oluşmasına neden olmaktadır. Hikmet-şiar sultan o meyveleri yemekten öyle ictinap ediyordu ki bir yıl içinde halk arasında kiraz olarak bilinen ve Rum diyarında oldukça lezzetli yetişen, güzelliği kıyassız olan *ba'ali* meyvesinden beş adet –ki 5 direm ağırlığındadır- yiyemiyor. Rum ülkesinde yetişen diğer meyvelerden de bu şekilde yemekten ictinap ediyor. Matbah-ı mamurda hazırlanan renkli yiyeceklerden sadece birini yemeyi tercih ediyordu. Sindirimde zorluk çıkaracağı gibi vahiy dilinde bile yasaklanan birçok yiyeceği birbirine karıştırmak sultanın mizacına uymuyordu. Çok çeşitli yiyeceklerle beslenmeyi enbiya ve eimme-i hudanın yoluna aykırı olduğunu biliyordu¹³⁹².]

İffet ve Şecaat Rükünün Kollarından Sultanın Müteaddü'l-Âsâr Ahlakının Tetimmesi: Sultanın Cömertlik ve Bağış Sıfatını Beyan Eder

Cömert yaratıcı ilahi bağışıyla cömert ahlaklı bu sultanı, bütün fitrî melekeler, Allah'ın verdiği devlet ve adaletle yaklaştırmış, sonradan kazanılan faziletleri elde etmesinde ona yardımcı olmuştu. Daha önce anlattığımız adalet, şecaat, iffet ve hikmet olarak bilinen ve ahlak ve güzelliğin aslı olan bu dört rükün, bütün kollarıyla beraber sultanın olgun varlığına karışmıştır. Şimdi o hazreti bütün iyi davranışlarından ziyade daha fazla bu iffet ve şecaat kollarıyla nitelemek gerekmektedir. Onun bu vasfının delilleri zamanın bütün sultanlarına göre iki misli daha fazladır. İzleri diğer huylardan daha kapsamlı olan ve insanoğluna en faydalı olan bu anlamda kendisinden yararlanan seçkin sıfatın üstünlüğünün en açık delili şudur: Bilindiği gibi iffet, şehvet kuvvetini ifrat ve tefritten ıslah eder. Şecaat ise aynı şekilde gazabî kuvveti ıslah eder. Şehvet kuvveti, yaratılış itibarıyla mizahta var olan bir şeydir. Yırtıcı hayvanların tabiatı, o nefisî şehvet cezbesine meyillidir. Zahirdir ki

¹³⁹² İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 237b-238a.

*Ve o, mal sevgisine de aşırı derecede düşkündür*¹³⁹³ kelamının şahitlik ettiği gibi nefsanî şehvetlerin en büyüğü mal biriktirmedir. Kuşkusuz şehvet kuvvetinin ıslah etmeden fazilet ve ihsan yolunda mal biriktirmek imkânsızdır. Zira yüce himmet melekesi şecaatin bir koludur. Yüce himmetle süslü olan bir yiğit kimse nefsi için böyle hissi ve nefsî gereksinim ve lezzet verici şeyleri düşünmez. Şüphesiz gazap ve şehvet kuvvetlerini ıslah eden saadet sahibi bir kimse mal ve meta bolluğundan korkmayacak ve malın az olduğunu düşünecektir. Buna göre her cömert kimse kendi nefsinde şecaat ve iffet huyuna sahip olmayabilir. [507b] Hekim, o mal bolluğu ve fazilet üslubunu *mal asalet cömertlik ise takvadır* hadisi gereğince boş ve gereksiz telakki edecektir. Şeriat kanunu ve hikmet yolunda olmayan her cömertliği israf addeder. Hekim'in kitabında yazıldığı gibi *Gereksiz yere de saçıp savurma, savurganlar şeytanın kardeşidir*.

Beyit

Hakk'ın malını, onun emri olmadan verme, bu açıdan pintilik, harcaıp dağıtmadan iyidir

Sultanın cömertlik ve bağışlayıcılığı, hayırla kabul edilmiş bütün bu alametlerinden de anlayacağımız gibi iffet, paklık, bereket, itaat ve ibadet melekelerine yakındır. Aslî fıtrat sahibi olmasına rağmen, yiğitlik ve şecaat kuvvetlerini dengelemesinden dolayı onun geleneği sağlamdır. Her şekilde bu gibi cömertlik ve bağışlayıcılığıyla cihanın melik ve sultanlarının en cömerti olacaktır. Çünkü saltanatın fazilet berraklığına sahip çeşmesinin suyu hayâ ve yumuşak huyluluk çiçeklerinin bulunduğu dağlardan gelmektedir. Bağış ve cömertlik yağmurları sınırsız himmet dağlarının zirvesinde olan lütuf bulutlarındandır. Gerçekten sultanın cennet genişliğindeki gönlü nisan bulutu gibi feyiz yağdırmaktadır. Cömertlik ve fazilet nehirlerinin döküldüğü bir denizdir ki o denizin sahilinde ondan isteklerde bulunanlar oturur. Zira sınırsız faziletlerinde asla mal ve varlığın azlığını düşünmez, dünya sermayesini bağış yönünde harcar. Hacet sahibi erbabın sedef gibi olan avuçları, onun cömert denizinin bağışından gelen cevher ve inamlarla doludur. Arzu ve tamah gülünün yaprakları, her seher vakti onun cömert dallarının tazeliği karşısında utangaçlık terleri döker.

¹³⁹³ وَأَنَّهُ حُبُّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ [100.008]

Beyit

Lütufları yüz bakımdan gülden daha taze olan kimse, kabarcıklardan taze gülün yüzündeki terlere kadar her şey senindir

Goncası, onun bağış gülistanında istek ve hacet ağzını açan her ele tabaklar dolusu beyaz ve kırmızı altını, kalkanlar dolusu dirhem ve dinarı sarı taçlı nergis ve kırmızı gülleri saçar. Baharın çıplak çiçekleri ve çemenzarın dalsız ağaçları gibi yokluk köşesinde oturan herkes yönünü onun bağış rüzgârının estiği tarafa çevirir. Sağdan ve soldan gelen saba rüzgârı ve fazilet poyrazı, yokluk, çaresizlik ve elem tozlarını tamah gözünün değdiği nergisin yüzünden temizler.

Beyit

Mevsim, senin lütfundan dolayı bahar olarak bilinir ve gülün yanağını hayâ ile ıslatır

Cevher saçan ellerinin hatları cömertlik denizinin dalgaları gibidir. Eğer onu kaleme alacak olursak her bir dalgası nimetinin sürekliliğiyle kutlu bir harfe tekabül eder. Sınırsız bağış zamanında bir maden gibidir. Feyiz bağışlayan ellerini hareket ettirdikçe damlacıklar yağdırır. Ay ve güneş halesini, onun ikizler burcu belli ve şı'ra yıldızı yüzlü hakir gulamlarının bağışlarından almıştır. Kırmızı dinar gülü ve gümüş sikke nesriniyle, her daim açık ve güler yüzle gül bahçesinin dilencilerinin yüzüne sınırsız bağışlarda bulunur. Dünyayı kat eden ümit ve arzu alametlerinin doru atının ayakları, üstünde taşıdığı gamlı kimseleri onun bağış saçtığı dergâha götürür. Bu kimseler onun fazilet gölgesi altında rahat bulurlar. Daha arzu adımlarını onun eşiğine atmadan, kapısının rüzgârından soru ve cevapları duyarlar. Bunca yıldan beri biriktirilen [508a] gümüş akan çeşme gibi olan madenî cevherleri bir anda onun bağış eli etrafa saçar. Bir günde, insanın ömür boyu elde edemeyeceği bahşişleri onlara verir. Ummanlardaki sedeflerin içince gizli olan hazinenin bekçisi, sultanın bağışından korktuğu için başını suya gömmüş ve sultanın bağış avucunun dalgaları, kendi vücudunu cömertlik denizinin sahiline atmasın diye denizin derinliklerine dalmıştır.

Beyit

Senin lütuf cevherinin parlak inci olduğunu görünce, sedefin içine süründü, utancından suya gömüldü

Beyanın peşine düşen ve ummanın seyyahları olan dil yüzücüleri, beyan yüklü denizlerin tayfaları ve sena dilli meddahlar, onun ihsan ve bağışının sınırsız olmasından dolayı bir kez dahi onun vafına yetişemezler. Beyan denizinin gemicileri hal dilinden yelken taksalar bile söz ve ibare gemilerini asla onun sınırsız sahillerine yanaştıramazlar.

Beyit

Övgüye layık tabiat denizinin her neresinde gemi varsa şimdi cevhere gark olmuştur

Müşahede edilmek suretiyle doğruluğa kavuşmuştur ki bu cömert sultan, yeryüzünün serverleri ve ayanları arasında sınırsız bağışıyla bir timsaldir. Onun denizler gibi feyiz saçan avucu, dilenci ve fakirlerin yüzüne açılır. Yıldırım gibi gelen bahşişin ardından dilencinin yüzü güler daima. Zamanın sadaka veren ayan ve sultanlarının aksine aynı ıslak bulutlar gibi olan onun feyiz kapıları insanların yüzüne daima açıktır.

Beyit

Yüzsuyunu dökmek hayâsızlıktır, çok bulutlu olan yıldırım bu şekilde güler

Şimdi sultanın bağış alametlerinin şerhiyle ilgili olarak, ilahi lütuf menşeli zikirlerinin birkaçının üslubu –ki dile getirildi- muhtemelen bu hitabı süslü kelimelere garketmiş olabilir. Övgü ve menkıbe yolunda birçok kişi istiare ve mecazı çok kullanarak yorum yapar. Kuşkusuz delilleri doğruluğa kavuşturmak, bu sultanın bağış ve ihsanda üstün olduğu iddiasını kanıtlamak için sultanın hayır eserleri ve sadakalarını, o fazilet serçeşmesinin alametlerini zikretmek gerekecektir. Sultanın bağış sıfatının vasfı burada bir zeyl oluşturacaktır. İlk olarak bu satırların yazılmasına neden olan sultanın bu zamandaki inamlarından örnekler verilecektir.

[**Hikâye:** Bu hakir fakir bir gün bu mücahitler hüsrevinin etrafa saçtığı inam ve ihsanları öğrenmek için hazine-i âmire zabıtlarından ve devlet erkânından sultanın bir yıl içerisinde dağıttığı inamların niceliğini sorup öğrendi. Bu fakir yazacağı şeyleri ve nakilleri sağlama dayandırmak için bu devlet erkânıyla müşavere etmesi gerekiyordu¹³⁹⁴.] Neticede sultanın aynı ve nakdi cinsten inamları deftere kaydedilenlerden ve hesap kitaptan şu şekilde malum oldu ki 909/1503–04 senesinin içinde sultan hilafet tahtındayken orduyu donatma ve sefer hazırlığı gibi harcama

¹³⁹⁴ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 239b.

gerektirecek bir şey yoktu. Mülki, mali ve dini bütün önemli işler, alt ve üst tabakadaki bütün insanların gözetilmesine, sultanın sarayında misafir olan devlet büyükleri ve saygın âlimlere atıyyeler verilmesine yol açtı. 86 yük yüz bin Osmanlı akçesi -ki Rum'da rayiç olan 2150 yük bin halis gümüş dirhemine tekabül eder- inam ve sadaka olarak dağıtmıştı. Bu meblağ, sultanın teşrifat ve padişahane elbiseleri, gulamlar ve cariyeler, develer, katırlar, atlar, rengârenk mallar ve kumaşları için yaptığı harcamaların, kesilen kurbanlar ve diğer bağışlarının dışında idi. Sürekli bu şekilde her yıl bu miktardan daha fazlası âlimler ve fazıllara *Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin* ve sair fakir fukara ve ihtiyaç sahiplerine dağıtır. İhtiyaç sahibi hiçbir fakir kimse o dergâhdan ümitsizce geri dönmez. [508b] *Şüphesiz Allah insanlara karşı lütfkârdır. Lâkin insanların çoğu şükretmez.*

İKİNCİ KISIM

Cömert Sultanın Rum Ülkesinde İnşa Ettirdiği Hayır Kurumlarını, Cami ve İbadethanelerini ve Hayratlarını Beyan Eder

Hayır olarak harcadıklarınız kendi iyiliğiniz içindir. Yapacağınız hayırları ancak Allah'ın rızasını kazanmak için yapmalısınız. Hayır olarak verdiğiniz ne varsa; karşılığı size tam olarak verilir ve asla haksızlığa uğratılmazsınız. Bu doğru haberin de belirttiği gibi dini ve dünyevi hayratlar, maddi ve manevi bağışlar bütün milletler ve dinlerin ve insanoğlunun akıl nefsinin bağış saçan vicdanında gizlidir. Halklara bağışlanacak nimetler cennetinde saklıdır. Çünkü ilahi sıfatlara sahip olmak için insanoğlunda yüce himmet melekesinin dışında ihlâsa yol açan başka bir meleke yoktur. Zira bu sıfat, kainâtın tamamına nimet feyzi saçan, mevcudâtın başlangıcı olan Allah'ın ferahlık sıfatına en çok benzeyen insani sıfattır. Kuşkusuz mana ve suret ülkesinde faydalı olmak ve fazilet feyzi saçmak adına bir takım mekânlar ve eserler yaptıran, gönül aynasında itikat saflığının görüldüğü her olgun zât elbette bu sevinç dolu haberden dolayı *İnsanlara fayda veren şeye gelince, o yeryüzünde kalır* devletinin varlığını sonsuza dek devam ettirir. Geride bıraktığı iyi şöhretinden dolayı *en hayırlı insan bir insana faydası olandır* büyüklerin ve küçüklerin meclisinde nam kazanır ve iftiharlanır. Herkesin malumu olduğu üzere, bu yüce mertebeye ulaşan kimse ilahi hilafet makamına da layık olur. Bu övülmüş geleneği tamamlama işi, kudret eline sahip bir sultana yakışır. Çünkü ebedi saadeti elde etmek ve her iki

dünyanın hayır ve sevaplarını kazanmak, iktidar nimetine sahip olma ve hükümlerini icra etme vesilesiyle daha da kolay olur.

Beyit

Kalıcı bir hayat istiyorsan adalet ve nimet bağışlamaya çaba göster, zira Feridun ve Hatem-i Taî bu sayede hayatta kalmışlardır

Himmet sarayının ferahlığından, âlemin yörüngesi olan dergâhın *Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır* genişliğinden bir örnek olan iktidar sahibi her padişah, öncelikli olarak güzelliğine neden olarak fiillere devam ve şükür etmesi sayesinde dünyevi saadete nail olur. Sahip olduğu, insanlara karşı şefkatli olma ve onları besleme melekesi sayesinde vaad edilmiş cennete layık olur ve bu müjdeli haber gereğince *Allah yolunda mallarını harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir dane gibidir ki, her başakta yüz dane vardır. Allah dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah'ın lütfu geniştir, O herşeyi bilir* yaratıcının lütuflarının iki katını elde eder. Lakin iyiliğe karşı ödül verilmesi zamanında, hayırların tartıldığı terazi, itikat ve ihlâs için doğru bir kıstastır. Bu terazi kullara karşı bağışları ve cömertlikleri esas alır. Doğrusu afetler ve korkulara yaklaştığımız, insanoğlunun yaşadığı kara parçalarında İslam'ın şefkat ve rahmet eserlerinin, Arap ve Acem meliklerinin hatırandan çıktığı, şefkat ve nimet dağıtma kapılarının kara gönüllülerin *kalplerinde perde vardır* zulüm eliyle kilitlendiği bu zamanlarda, bağışlayıcı Rabb'in yardımı ve Hekim'in rahmeti gereğince bu mücahitler sultanı fazilet kapılarını bütün ehl-i imanın hatta kâfirlerin dahi [509a] yüzüne açmıştır. İnsanoğlunu kendi nimetlerinin bulunduğu sofrasına davet etmiştir. Onun nimetler dağıtılan sofrası, güneşin altın sofrasına benzer, o güneşin şefkat ve nimet dağıtan ışıkları zengin ve fakir herkesin evine durmaksızın feyiz dağıtır. Onun, güneşin pençesini andıran fazilet denizinin avuçları, yüce Rabb'in nimetlerinin görüldüğü parlak bir aynadır. Onun mülk ve hilafet arsası, ebedi nimetlerin gizlendiği bir cennettir. Bu şefkatli sultanın *sidretü'l-müntehayı* andıran gölgesi, cihanın meliklerinin arsası arasında ruhların rahat ettiği bir yerdir. Zira Tanrı'nın gölgesi bu sultan, fitrat ve yaratılışından ötürü bu hadis gereğince *cennetin üç halkı vardır: sultanlar, adil kimseler ve güvenilir zatlar* cennet halkının serverliğine tayin edilmiştir. Bu üç fazileti de kendisinde toplayan yegâne kişidir. Müftehir kimseler *Allah yolunda cihad ederler* arasında yüce mertebe sahibidir ve övülmüşler *dullara ve miskinlere yardım*

eden Allah'a yardım ediyor demektir zümresinin serveri olarak, daima Allah dostları tarafından hatırlanır ve ona şükredilir bir kişi haline getirmiştir.

Beyit

Eğer devlet sahibiyse yaratıcının bu nimetine binlerce defa şükret. Cömertsin sen serverlerin siretine sahipsin. Hatta peygamberlerin huyuna sahipsin desem yeridir

Sultanın bağış ve ihsan sıfatlarının özetlendiği bu sayfalarda yer alacak en doğru hikâye, sultanın takva ehli için Rum ülkesinde inşa ettirdiği ibadethaneler ve hayır binaları olacaktır ki bu hayır kurumları ve ibadethaneler hala ayakta olup, buralardan elde edilenler faydalı vakıflara harcanır.

SULTANIN DARÜ'L-HİLAFET KOSTANTİNİYYE'DE 908-911 YILLARI
ARASINDA ŞEHİR SURLARININ İÇİNDE İNŞA ETTİRDİĞİ MESCİTLER,
MEDRESELER, MEKTEPHANELER ve DARÜ'Z-ZİYAFELERİ İLE
MÜŞTEMİLATINI BEYAN EDER

[509b] Bu muzaffer sultanın ve şefkatli padişahın cömertliğinin, inşa ettiği hayratların en büyük delili şuydu: Şeriat binasının direklerinin sağlamlaştırıldığı bu günlerde, payitahtta yeni bir cami inşa etme emrini vermişti. Ferahlık ve safa arayan cemaat için, yeryüzünde inşa edilmiş, yeşil gök kubbenin dahi gıpta ile baktığı bir yapıydı. Bu yüksek kubbenin çatısı, yeşil gök kubbenin gayret ve çabasının bir ürünüdür. Bu mabedin temellerini atan mimarlar, göklerdeki meleklerdi. Bu inşaat için su, kereste ve taş taşıyan işçiler ise bu dünyanın kara ve denizlerinin müvekkili meleklerdi. Bütün bu güzelliklerin bir araya gelmesiyle onun temelleri *mescid sağlam temeller üzerine inşa edildi* manası gereğince atıldı. Bu binanın banisi Sultan, bu süslü mescidin temelini, gönül saflığı ve halis niyet zemini üzerine koydu. O geniş ve sağlam binanın yüksek sütunları, *Bu kandil birtakım evlerdedir ki, Allah (o evlerin) yücelmesine ve içlerinde isminin anılmasına izin vermiştir* manasının da belirttiği gibi öyle yüksek ve sağlamdır ki adeta göklerin sabit zeminine, o yüce binaların temelini inşa edildiği yere indirilmiştir. Eğer, toprak ve suyun karışımından oluşmamış olsaydı, sağlam temelleri yeryüzünden *simak* yıldızına kadar yükselmeseydi, göklerin genişliğindeki kubbesi ve mor renkli yüksek çatısıyla, izleyenler onun yuvarlak maksuresini mavi kubbeli gökyüzü zannedebilirdi. Yıldız çiçekleriyle dolu olan göklerdeki izleyiciler, sayısız kandille aydınlatılmış o

kubbenin içinin, parlak yıldızlarla donatıldığını sanabilirlerdi. Meleklerin makam tuttuğu kubbetü'l-islam şehrindeki o maksurenin kubbesi, vücut şehrinde ikamet eden insan-ı kâmilin kalbine benziyordu. *Erbâb-ı kulûbun* batınını andıran o kubbenin feyiz dolu içi, aydınlığını daima iman nurundan alıyordu. O kutsal ibadethanenin yıldız misalli kandillerinin dilleri, her gündüz ve gece *mescide gidenleri kıyamet gününde vereceğin nur hissesiyle müjdele* hadisinin manası gereğince dile geliyordu. Yüce kubbeli her kemer ile eyvan ve mihrabın izan kulağı, Cuma namazlarında ezanı duyduğu zaman *Allah ehli Kur'an ehlidir* seslerini yükseltmek için *Cuma günü namaza çağırıldığı (ezan okunduğu) zaman, hemen Allah't anmaya koşun* sözünün güzel sesini kulaklara duyuruyordu. Gök mertebeli maksurenin içindeki yüksek payeli minberi, *levh-i mahfûzun* gizlendiği, göğün en yüksek tabakasının altında bulunan kürsünün dört ayaklı tahtına benziyordu. Cevheri andıran taşları, burçlardaki sabit yıldızları andırıyordu. Allah'ın kullarının toplandığı o dergâhın, Cemşid iktidarlı ve Süleyman ihtişamlı sultanların eyvanlarının gıpta ile baktığı bir sahanlığı vardı. O geniş sahan Mescid-i Aksa gibi her taraftan saflarla çevrilmiştir. O sağlam binanın sütunları rengârenk cevherler ve kıymetli taşlarla süslenmiştir. Mescidin ve sahanlığının zemini tamamen gümüş renkli mermerle döşelidir. Ancak her taşın üstünde farklı bir tasvir vardır. O cennet görünümlü mekânın ortasında Kevser misalli bir havuz vardır. [510a] Bu havuzun merkezinde ise birkaç suyun kaynağını aldığı fiskiyeli bir şadırvan mevcuttur. Her tarafından su kanalları geçmektedir. İçeriden dışarıya o Kevser havuzunun berrak ve lezzetli suları öyle akar ki havuzun içinde döşeli taşlar mor olmasaydı, susuzların gözü önünde o su berraklık hevesi taşırdı. Havuzda, bedendeki ruh cevherine benzer anasır-ı süfladan bir unsur olmasaydı o çeşmenin, kaynağını hurilerin ağız ve dudaklarından aldığını zannederdin. O su kaynağını ab-ı hayattan almaktadır ve tevhid ve iman ehlinin kanallarında akmaktadır. Bu su, ilim ve irfan erbabının damarlarında akmaktadır.

Beyit

Hurinin ve meleklerin gözünden daha parlak olan bu çeşmenin suyuyla yeşillikler abdest almış ve ona şükretmişlerdir

Parlak güneş ışıklarının getirdiği her sabah vakti deniz görünümlü o mekânın dalgalarını andıran bütün insanlar gül bahçesi gibi olan o yeri tavaf eder, etrafı tavaf edilecek o güzel mekâna akarlar. O eşsiz anda Allah'ın sözünü *Melike onu görünce*

derin bir su sandı ve eteğini yukarı çekti tasvir sayfalarına yazarlar. Cennet gibi görünen o sahanlık çeşit çeşit taşlarla döşelidir, ortasındaki havuzu mavi taşlarla örülüdür. O yapının göklere çıkan kemerleri rengârenk mermer taşlarla kaplıdır. Güzelliği ve sağlamlığına gelince her bir kemer kırmızı ve beyaz taşlarla, altın ve gümüş renkli tuğlalarla örülmüştür. Kıymetli taşlarla murassalandırılan bu kemerler birbirine bindirilmiştir. Duvarları ustaca örüldüğü için gayet sağlamdır. Boyunun inceliği ve düzgünlüğü açısından bakıldığında o güzel sütunlar görenlerin gözleri önünde ve bu gök kubbenin çatısında öyledir ki ince belli uzun boylu huri ve gılmanların gümüşten bacaklarıyla cennet bahçesinin havuzunun etrafında salınarak yürüdüğünü, dümdüz tuba ağaçlarının ise o suya yansıdığını sanırsınız. Zühal yıldızı görünümlü o binanın eyvanının şerefesi *Otağlar içinde sahiplerine tahsis edilmiş hûriler vardır* manasının ikametgâhında onlara bakanları hayrete düşürmüştür. O ikinci Mescid-i Aksa'nın her iki minaresi, kendisini inşa ettirenin ömrünün uzun olması için iki elini de göklere açarak dua etmektedir. O caminin mimari açıdan en güzel yanı şudur: Büyük maksurenin içinde, minberin sağ tarafında bir çardak vardır ki letafeti ve temizliği karşısında hurilerin kasr ve köşkleri ona gıpta eder. Mana ve suret âleminde bu doğru haber *Fakat Rablerinden sakınanlara, üst üste yapılmış, altlarından ırmaklar akan köşkler vardır. Bu, Allah'ın verdiği sözdür. Allah, verdiği sözden caymaz* cennet görünümlü bu yapıya işaret eder. Sultanın, Cuma günleri bu belîğ hadisın *adil kimseler rahmanın sağ tarafında nurdan minberlerin üzerindedirler* şahitlik ettiği o mekânda bulunması o yapının cennet görünümlü olduğunu kanıtlar. O çardağın sütunlarını çok kıymetli taşlardan ve cevherlerden yapmışlar. Çatısını ise mor sumak taşından yapılmış direkler ve diğer bir takım nakışlı ve işlemeli direklerle Yemen keteni gibi yükseltmişler. Çatısı ve dış yüzeyini öyle ince işçilikle yapmışlar ki onu seyreden gözler hayran kalır. *Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver* duasının kabul edileceği [510b] sultanın bulunduğu o mekânın vaziyetinden bellidir. Doğrusu öyle bir yerdir ki şeriatı kendisine şiar edinen o sultanın adı, içeriden ve dışarıdan, övgüye değer o binanın duvar ve kapılarından bu yüksek çatının üzerinde sâkin olanların kulağına ulaşır. Bu gök kubbenin altında, sultanın varlığının devamı için okunan evliyanın kabul edilecek olan duaları, meleklerin kulağına ulaşır. *O'na ancak güzel sözler yükselir (ulaşır). Onları da Allah'a amel-i sâlih ulaştırır* doğru kelamı gereğince ortaya çıkarır. İman ehlinin

mazharı bu padişah, *Kim Allah için bir mescit yaparsa Allah da onun için aynısını cennette yapar* manasını idrak ve ona nail olabilmek için bu fani dünyada kutsal cenneti ortaya çıkarmak adına, etrafındaki bütün hayır kurumlarını ve bütün güzellikleri kendisinde toplayan bir cami yerden göğün kubbesine dek yükseltti. O yapının daru'z-ziyafe ve hankâh kısmında *Orada canlarının istediği, gözlerinin hoşlandığı her şey vardır. Ve siz, orada ebedi kalacaksınız* manası gereğince cennetlik yiyecek ve içecekler hazırlamıştır. Kuşkusuz bu yüce mertebeli sultan hilafeti ve kayserliği zamanında, peygamberin dininin ihtişamı için hazine-i âmireyi, binlerce defa itikad ve halislik temelleri üzerinde doldurmuştur. Lakin hazinesinde sakladığı şeyler dua sermayesi ve Kur'an cevherleri, zikri ise ebedi saadet nakitlerini biriktirmektir. O yapının dışında ve çardaklı kubbesinde İslam'ın nuru zahir olmuştur. Bu hazinenin bekçileri olan seher vakti öten güzel sesli bülbüller, sidre misalli güldestesini andıran minarelerinin tepesinde *Allah'a davet edenin sözünden daha üstün söz var mı?* sözünü şakırlar. Bakıcıları, ise dua ve namaz zamanında müezzinlerin seher vakti kalkanlarından ve *Seher vakitlerinde de istiğfar ederlerdi* manasını söyleyenlerdendir. Yüce temelli o daru'z-ziyafe insanoğlu için gerçekten bir darü'l-muvahhidin mesabesindedir. Sürekli yolculuk eden meşakkat çekmiş yolcular için güvenilir bir yerdir. O kutlu mabedin her bir nurlu minaresinin en açık alameti her kelime-i tevhid okunduğunda şehadet parmağını kaldırması ve yeryüzünde sürekli ibadetle meşgul olanlar için kalbi uyanık erbabın dudağıyla *Ey Allah'ın yeryüzünde ve göklerinde olan kimse* manasını telkin etmesiydi.

Beyit

Bu dünya için yükseklik ve alçaklık sensin, ne diyeyim ki sen neysen osun

İtikatlı sultan, velâyet soylu padişah hayattayken hem Allah'ın rızasını kazanmak hem de kullar için iyi bir ibadetgâh vücuda getirmek için İrem sarayına benzeyen böyle sağlam bir binayı inşa ettirdi. Dünyevi olan güzel zikir sermayesiyle ve biriktirdiği uhrevi olan mükâfâtlarla böyle faydalı bir yadigârı yeryüzüne armağan etti. Kuşkusuz Allahü Teâlâ o salih amellere mükâfât olarak, *Durum öyledir. Her kim Allah'ın hükümlerine saygı gösterirse, şüphesiz bu, kalplerin takvâsındandır* manasınca, kulların mescidi ve ikamet ettikleri bir yer olan o dergâhın bereketinden dolayı ikbalin sığındığı bârgâhını, cihanın sığındığı sultanların öptükleri mekân ve Allah dostu kimselerin sığınağı yapmıştır.

Beyit

Güneş onun yoluna öpücük kondurmuş, göklere çıkan toz onun dergâhından yükselmiştir, o öpücükle onun başı dolunay gibi oldu, dergâhının toprağı hilâl gibi oldu

Bu mescit, hayır imareti ve medresenin zemini, ehl-i hakkın batını gibi çeşit çeşit süslerle doludur. Takva sahibi kimselerin elbisesi gibi [511a] içi ve dışı tertemizdir. Ama bu mananın da doğruladığı gibi faydalı sadaka ve bağışlar, özellikle hayır binaları için yapılan yararlı harcamalar, bedene ruh üfleme mesabesindedir. Beyan erbabının söz ve ibarelerine mana yerleştirmek gibi bir şeydir. Kuşkusuz insanlık, mürüvvet ve ruhaniyet kuvvetine sahip olan bu binaların bânisi, saltanat mesnedinin bu süsü, kendi hayır kurumunun bedenine de kuvvetli ruh üflemiştir. Korunmuş ülkenin bütün köy ve çiftliklerinde, Rum'un bütün şehirlerinde, bu hayır kurumları ve vakıfların idare ve harcamaları için görevliler tayin etmiştir. Şimdi caminin günlük harcamaları şu şekildedir: hatip 35 akçe, 2 imam 16 akçe, 15 hafız 60 akçe, 4 müezzin 32 akçe, 4 kayyum 24 akçe, 6 ferrâş 24 akçe, kandilciler ve sair hizmetçiler 30 akçe.

Daru'z-ziyafe'nin (*Allah onu afetlerden korusun*) günlük harcamaları da şöyledir: Yiyecekler için her yıl 9 yük 100 bin akçe, aşçı, mutfak görevlileri, oduncu, sucu, ferrâş ve diğer bir takım iş kollarında hizmet veren işçi ve hademeler için günlük 120 akçe. Medresenin, talebelerle beraber masrafı günlük olarak şöyledir: Zaviyenin şeyhi 20 akçe, müderris 50 akçe, talebe 40 akçe, kayyum, ferrâş ve kapıcı gibi hizmetliler 20'şer akçe.

Gelir getiren öyle çok vakıf tesis etmiştir ki her yıl bu hayır kurumları ve vakıfların harcamalarından artan 300 bin akçe vakfın hazinesine geri dönmektedir. Eğer bir gün herhangi bir hayır kurumu ve müştemilatı inşa edilecek olursa, bunun gibi herhangi bir şeye ihtiyaç duyulacak olursa bu hazinedeki para kullanılıyordu. Aslında bu hayır binasının yapımı esnasında, sütunlar, taşlar, aletler gibi inşaat malzemeleri hazineden karşılanmasına, çalışan işçilerin ise sultanın has gulamları olmasına rağmen 162 yük 100 bin Rum akçesi harcandı.

Beyit

Denizler dolusu inci ile madenler dolusu altın onun eli ve gönlünün bir günlük harcaması idi

SULTANIN EDİRNE’DE CAMİ, MEDRESE, DARÜ’Ş-ŞİFA, HAMAM, KÖPRÜ, ZAVİYE, KERVANSARAY, DARU’Z-ZİYAFE TÜRÜNDEN İNŞA ETTİRDİĞİ HAYIR KURUMLARI

Sultanın yeryüzünde inşa ettirdiği eşsiz imaretlerinden bir diğeri de küçük bir şehirdir. Edirne şehrinin içine bir takım yapılardan oluşan mükemmel bir küçük şehir inşa ettirmişti. İslam’ı temsil eden şeyleri o küçük şehirde yaptırdı. Bu cümleden, eşsiz bir cami, medrese, içinde ilaçlar ve içeceklerin bulunduğu bir darü’ş-şifa, cennet nimetleriyle dolu her gün sabah akşam yemek dağıtılan bir yemekhane ve zaviye, son derece temiz ve latif bir hamam, kimsesiz ve garipler için bir kervansaray, kervansaraydaki yolcuların hayvanlarının barınması için bir ahır, Edirne halkının Tunca Nehri’nden geçerek nehrin kenarında bulunan cami, darü’ş-şifa, hamam, zaviye medreseden müteşekkil, sultanın inşa ettirdiği güzel manzaralı o küçük şehre ulaşabilmeleri için yapılmış dokuz kemerli büyük gayet sağlam bir köprü. **[511b]** Bu küçük şehrin hayır kurumlarının etrafına, *cennetin altından ırmaklar akar* suyunun kenarına o cennetin gölgesine yerleşmek için herkes pazarlar, mahalleler, evler inşa etmişler, bağ ve bahçeler kurmuşlardır.

Beyit

Dervişler ve mal mülk sahipleri ona doğru yüz çevirdiklerinden dolayı onun dergâhı hacet sahipleri için Kâbe oldu

Sultanın burada inşa ettirdiği caminin bir maksuresi ve bârgâhı vardır. Her açıdan çok güzel. Kemerleri ve kubbeleri ise göklere kadar çıkan sütunlar üzerine oturtulmuş. Temelleri, kutuplar kadar sabit ve yerindedir. O kubbetü’l-islamın sağında ve solunda *semek* burcunun üzerine kurulu, beyaz taştan iki güzel minare var. İki ağızlı bir şamdan içinde kâfurdan iki mum yanıyor. Her ikisinin de alevi güneşin ışığını andırıyor. Göğü andıran mor kubbesi yıldız gibi kandillerle aydınlatıldığından parlak yıldızlarla süslenmiş olan orayı gökyüzü sanırsınız. Bu kubbenin etrafındaki diğer küçük kubbeleri göklerdeki burçlarda yuva yapmış güvercinler sanırsınız. O yüce kubbenin üzerinde yanan büyük kandil, arş horozunun tacı gibi namaz ve ezan heyecanı zamanında daha da kıvançlıdır. Caminin sahnı ise gayet iç acıcı ve aydınlık. Etraftaki revaklar yuvarlak sütunların üzerine bindirilmiş. Servilerin kışkandığı sütunları gayet parlak ve dümdüz. Güzel sütunlarını ilahi

göklerin bacakları zannedersiniz. Ya da İslam'ın dikilmiş sancakları sanabilirsiniz. Bu cennet görünümlü sahanlığın ortasında suyu daima *İçinde bozulmayan sudan ırmaklar var* arkından gelen güzel bir havuz ve şadırvanı var. O alanın dümdüz olan etrafı sofolarla ve rengârenk süslü halılarla döşelidir. Sağ tarafta ilim erbabının tahsili için yapılmış bir medrese vardır. Kimsesizlerin ve gariplerin tedavisi için orada bir darü's-şifa bulunmaktadır. İçinde İsa nefesli tabiplerin bulunduğu bir muayenehanede de fakir kimseler tedavi edilmektedir. Oradaki medresede yetenekli, yüksek mertebelere gelmeye uygun talebelere büyük âlimler tarafından dersler verilmektedir. O hayır kurumunun zaviyesi ve yemekhanesi, cennet tabakaları gibi seyahat eden yolcular için *Yemişleri ve gölgesi sürekli* güzel bir mekândır. *Orada, yükseltilmiş tahtlar¹³⁹⁵ konulmuş kadehler¹³⁹⁶ sıra sıra dizilmiş yastıklar¹³⁹⁷* refahı sağlayacak her şeyi kendisinde mevcuttur. O meskenlerin her birine yemekleri hazırlayan ve dağıtan çok seri çalışan hizmetçiler tayin etmişlerdir. Bunlar o hayır kurumunda ihtiyaç sahiplerine hizmet ediyorlar. Bütün fakirleri ve güçsüzleri o sofranın nimetleriyle mahzuz ediyorlar. Caminin günlük harcamaları şu şekildedir: Hatip 30 akçe, iki imam 16 akçe, 7 hafız 60 akçe, muarripler 12 akçe, 4 müezzin 24 akçe, kavvamlar ve ferraşlar 30 akçe. Medresenin günlük harcamaları ise şu şekildedir: Müderris 50 akçe, talebeler 40 akçe, kavvam ve hüddam 20 akçe. Zaviye, hankâh ve darü'z-ziyafenin günlük harcaması şu şekildedir: Zaviyenin şeyhi 20 akçe, nakip 10 akçe, günlük yemek ve saire harcamaları 2000 akçe, amele ve hüddam 120 akçe, ahırda bağlı hayvanlar için 200 akçe. [512a] Darü's-şifanın günlük masrafları şu şekildedir: 2 tabip 25 akçe, cerrah 2 akçe, hastaların yiyecek ve içecek masrafları 200 akçe, hizmetçi ve işçiler 30 akçe, şerbetçiler, aşçılar ve muhasebeciler 20 akçe.

Bu hayır kurumlarının gelirinin fazlalıkları ve âlimler, hafızlar gibi diğer çalışanların harcamalarından kalanlar her yıl aşağı yukarı 200–300 bin akçe civarındadır ve bu kalan akçe vakfın hazinesine gidiyor ve gerektiği zaman kullanılıyor. [Bu konuya vakıf bazı muhasipler şöyle naklettiler ki; içinde bulunduğumuz 912 senesinde sadaka cinsinden yapılan harcamalar ve vakfın gelirlerinden geriye kalanlar, harcanan meblağdan daha fazladır, aşağı yukarı

¹³⁹⁵ [088.013] فِيهَا سُرُرٌ مَّرْوَعَةٌ

¹³⁹⁶ [088.014] وَأَكْوَابٌ مَّوْضُوعَةٌ

¹³⁹⁷ [088.015] وَمَنَارِقٌ مَّصْقُوفَةٌ

[meblağ belirtilmemiş] akçe vakfın hazinesinde kalıyormuş. Vakfiyesinde kaydedildiğine göre, eğer bu vakıflardan birinin binasına hâle gelecek olursa çarşılar, dükkânlar, hamamlar vesair binalardan oluşan bu vakıf binalarının onarılması için kadı ya da hâkimin şer‘en tasdik etmesi gerekecek, gerektiği durumda ihtiyacı kadar meblağ vakıf hazinesinden alınarak iş emini ve işçilere verilecek, onarılması lüzumlu olan o binaya harcanan meblağ da kadı vasıtasıyla divan-ı âlâ’ya bildirilecekti.¹³⁹⁸]

Li-müellifîhi

Zamanın arsasında böyle bir yapıyı şimdiye dek kimse görememiştir. O büyük şehrin toprağı şah ile berhudar oldu

SULTANIN AMASYA’DA İNŞA ETTİRDİĞİ CAMİ, MEDRESE, RİBAT, MEKTEPHANE, DARU’Z-ZİYAFE ve ZAVİYE

İyilikler yapmada yarışanlar zümresi hüsrevinin, bereket saçan bu sultanın eski mekânı olan Amasya şehrindeki en önemli hayratı ve bağışı hayır kurumları ve ibadethanelerdi. Çünkü sultanın asil fitratında cömertlik yatıyordu. Zira insanın kutsal nefsi, kendi eski menziline meyl ve muhabbet duyar. Hz. Peygamber gazalardan döndüğü zaman kendi menzillerindeki harabeleri müşahade ettiğinde ve sevdiği meskenlere ve dağlara yaklaştığında gayet mutlu oluyordu. Uhud Dağı’nı ashabına göstererek sevinçle şunları söylüyordu: *Bu dağ bizi seviyor biz de onu.* Memleket ve vilayetlerin fethinden sonra mülk ve milletin ilerleme kaydettiği, nebevi devletin zuhur ettiği yer olan Medine-i Tayyibe’yi ululamak ve yüceltmek için nur saçan *İbrahimin Mekke’de Beytü’l-haram’ı kutsal kıldı gibi ben de Medine’yi kutsal kıldım* menşurunu söylemişti. Dinlenmesi gereken bu emrin bereketiyle temizlik ve saygı gösterilmesi hususunda Medine-i Tayyibe’yi, Beytü’l-haram topraklarına denk kıldı. Kuşkusuz insanın asıl vatanını ve doğduğu yeri sevmesi insan nefsinin asli bir fitratıdır. İnsan kalbinin ilk var olduğu yere bağlı olması onun yerilemeyecek bir fitratıdır.

Bağış sahibi cömert sultan gençlik yıllarında, idare kemerini beline bağladığı zamanların başında Amasya şehrini hüküm ve emirlerini uyguladığı bir şehir haline

¹³⁹⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 244a.

getirmişti. Buranın bereketi sayesinde hilafet makamına ulaşmıştı. O diyarların hakkını vermeyi o zamanın hizmetçilerine yumuşak davranarak mükâfâtını vermeyi kendisine zorunlu görmüştü. Zira bir yer, ancak oralarda imar faaliyetleri yürütülerek ve bu yaygınlaştırılarak korunur ve gözetilirdi. Şurası gerçektir ki şehirlerde hayır imaretleri yükseltmek çok önemliydi. İnsan için organları ne denli önemliyse şehirler için de bu yapılar o denli önemliydi. Belki de bu ibadethaneler ve hayır kurumları cihanın mesken ve menzillerinin topraktan bedeni için bir ruhtu. Bu mekân ve meskenlerin üstünlüğü hadis-i şerifte de dile getirilmiştir: *Allah şehirlerden en çok mescitlerini sever*. Çünkü her belde, hükümlerin doğru ve adil icra edilmesiyle ihya edilir. Her memleket hayır imaretleriyle refaha kavuşturulur ki insanoğlunun erzakının menşei yiyecek ve içecektir.

Li-müellifihi

Allah'ın kulları için faydalı olan hoş bir yerde inşa edilen mübarek bir hayrattır, orada İslam'ın şiarları ayaktadır, orada bağışlar ve ihsanlar daimidir

Bunun üzerine cömert sıfatlı sultan Amasya'da nehrin kenarında reyanın faydalanması için toplu hayır kurumları [512b] yapılmasını emretti. Dini ve dünyevi nimetlerin kapısını oranın ahalisinin yüzüne açmıştı. Sultanın emri üzerine gayet güzel bir cami, gayet düzenli bir medrese, Allah dostları için güvenli bir yer olan zaviye ve hankâh fukara ve yetim çocukların okuması ve eğitim görmesi için de bir mektephane tesis etti. Cami *Bu, billûrdan yapılmış, şeffaf bir zemindir* vaziyetine uygun olarak beyaz kesme taştan yapılmıştır. O caminin çok aydınlık olan bir maksuresi vardı. O kayserin güzelliklerini anlatan beyan dili kamasını ilahi göklerin kubbesine kadar çekmişti. Maksuresinin mahçesi dolunaydaki ayın çehresini tırmalıyordu. Oranın meşale ve kandillerinin ışığından sabit yıldızların kubbesi her akşam ışıldıyordu. Her bir parlak kandili zannedersin ki nurlar âleminde güneşin kandilinin ışınlarıyla parlıyor. Bu maksurenin her iki köşesinde iki adet parlak ve hoş yapılı minare var. Zannedersin ki zamanın ince belli, görkemli vücuda sahip iki gencidir ve göğün perdesinden ikiz olarak dünyaya gelmiştir. Sanki cennet manzaralarında görünen iki genç tuba ağacı fidanıdır.

Nazım

Güzel sesli kuşlarla dolu iki hurma ağacı, gülistanda Hakk'ın adını zikreden iki bülbül

Allah dostlarının ikamet ettiği zaviye ve hankâh, bir cennet şeklinde planlanmıştı. Orada yiyecek ve içecek türünden rağbet edilecek çok çeşitli lezzetler vardı. Oradaki bütün nimetler cennettekiler gibi sınırsız ve helal idi. Giden ve gelen yolcular, fakir ve kimsesizler için oradaki sofraya her zaman kurulu ve hazır idi. Bu nimet sofrası bitmeksizin her daim yerdeydi. İnsanlar vakitli vakitsiz her zaman o sofraya *Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz* hoş sesiyle davet ediliyordu. Halkların sığınağı o bargâhın hizmetçilerinin cömert sesleri *Size rızık olarak verdiklerimizin temiz olanlarından yeyiniz* manasını tekrarlıyordu.

Beyt

O hankâh baharda bir gül bahçesidir, ömürlerin imareti gibi kutludur, onda her türlü nimet hazırdır, nimet verilenler için lezizdir, o eşiğe oturan hiç kimse felaket ve üzüntü görmez, onu görmeye koşan hiç kimse onun menzilinden ayrılmaz

Kostantiniyye'deki Semaniye Medreseleri mertebesinde olan şehrin medresesinin içi ve dışı iyilik ve letafet meziyetiyle örülüdür. Her zaman ilim erbabı talebelerin sürekli kendilerini geliştirdikleri bir mahal olmuştur. [Medresedeki tedris, vakfedenin şartı gereğince ilim ve fende Rum'un yegâne fazılları arasında olan o bilgin şahsiyete bağlıydı. Oradaki eğitim ve o bilginin vazifesi, büyük sultanların adına kurulan medreselerin kanunlarına mutabıktır.¹³⁹⁹] Talebelerin günlük erzakı da yine bu şekildeydi.

Li-müellifihi

Kitapta ünlü kişiden övgü kalır, şaha hem övgü hem sevap kalır

Sultanın Büyük Köprüleri

Sultanın Allah rızası için yaptırdığı hayratlardan bu köprülerin temelini sınırsız hazine ve mal harcayarak atmıştır. Bu köprülerin sayısı üçtür. Üçü de ayrı ayrı olup temelinin sağlamlığı açısından ufukların memleketinde bir kemerdir. Her biri birkaç kemerden oluşur ki eyvanın ölçüsüyle dokuz revaklıdır.

Birinci Köprü

Bu köprü Rumiye-i Suğra'da yer alan Osmancık şehrinde, Kızılırmak adlı nehrin kenarındadır. Bu geçit özellikle Şam ve Irak'a giden tüccar ve kabilelerin,

¹³⁹⁹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi nr. 2198, vr. 245a.

[Arab-Acem vesair memleketlerin yolcuları ve tüccarlarının¹⁴⁰⁰] güzergâhı idi. On dokuz adet gayet sağlam kemeri vardır. Köprünün her tarafına taştan çok sağlam duvarlar çekilmiştir. Doğrusu oranın mimarisi zamanın mühendislerini dahi hayrete düşürür. Bütün yolculara gösterilen merhamet, şefkat ve yüce himmetten haber verir. [513a] Silsile halindeki o köprüyü, büyük nehrin ortasına yansımasının düştüğü göklerin köprüsü, gök kuşağı zannedersin. Mühendisin o pürüzsüz suyun üzerine diktiği göklerin devir daimine bir örnektir. Ağzı açık olan her kemeri *Dünya üzerinden geçilecek bir köprüdür* hadisini söylemektedir. O nehrin suyunun sesi her eyvanın ağzında dili ıslatan bu nükteyi söylemektedir: Dünyanın temelsiz binası, gelip geçici olan ömrün sel yatağında suya yazılan yazı gibidir, Allah'ın rızası yolunda hayrat olarak yapılmayan her bina birer çöp topluluğu gibi selin önünde yok olmaya mahkûmdur.

Beyit

İrmağın kenarına otur ve geçen ömrüne bak ki geçici dünyada bu işaret bize yeterlidir

Hakk yolunda inşa edilen bu imaretin temeli, sultanın yüce himmetidir. Bu köprü insanoğlunun belki hayvanların faydasıdır. Zahiren o yüce binanın her bir taştan payesi dünya ehlinin binaları gibi hızlı akan sellerin yatağındadır. İnşa ettirenin halis niyetini ve akidesinin sağlamlığını ortaya koyan o köprünün felek erkânlı temelleri mana âleminde cennetteki köşk ve kasrların üzerine atılmıştır. Çünkü böyle bir binanın varlığı hem bu dünyada hayatın uzamasına sebep olur hem de cennette yüce derecelere yükselmeye neden olur. Böyle bir imaretin resmi ve planı ebedi cennette kalıcılık temelini sağlamlaştırır. Kevser suyundan ve berrak sulardan kaynağını alan o su, yatağına sığdırdığı Fırat'ın tatlı şerbetini vaat edildiği üzere o imareti yaptırana ulaştırır.

Beyit

Bu cihana ona benzer kimse gelmedi, hayırlı işlere vesile olan iyi eserler bırakan da gelmedi, arkasında köprü han ve mihmansaray yaptıran hiç kimse ölmez

Sultanın has gulamları olan ve hepsi de ücretsiz çalışan işçilerin dışında köprünün yapımında çalışan ustalar ve yapımda kullanılan malzemeler için 10 yük

¹⁴⁰⁰ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi nr. 2198, vr. 245a.

100 bin Rum akçesi ödenmişti. Allah onun bu ihsanını her iki dünyada da kabul etsin.

İkinci Köprü

Sultan bu köprüyü Geyve vilayetindeki Sakarya nehri üzerine yaptırmıştı. Özellikle Arap ve İranlı tacirler ve yolcular bu köprünün yapılmasını istemişti. Köprünün, gökyüzündeki dairelere benzeyen on dört adet kemeri vardı. O köprü, Sultanın devlet güneşinin ışıklarıyla oluşan birkaç kavisli gök kuşağını o nehrin rengârenk damında ortaya çıkarmıştır. Ya da gök kubbenin, kabarcık şeklinde o suyun yüzeyinde görünen yansımasıdır. Sağlam taşlardan yapılan her bir kemerinin payesi o akarsu içinde bir dağ gibi görünür. Kemerinin ve eyvanının her halkası yeryüzündeki ufuk dairesidir.

Beyit

Her bir kemeri, feleğin dolabının yarısı kadardı, denizin suyunu göğün damına çıkaran bir dolaptı

Doğrusu yerinde ve zamanında verilen bu gibi sadakalar ve sevap getiren hayırlar, eşine az rastlanan beldelerde bu sağlam temelli binalar İslam'ın büyük sultanlarında az görülür. Zira bahar mevsimlerinde bu geçitten geçmek, bu suyu aşmak imkânsızdır. Suyun taşkınlığı ve hızlı akışı dört beş gün boyunca bütün yolları kapatır. Bu köprünün yapımından sonra o köprüyü kullanan bütün tacirler hal diliyle şunu söylüyordu:

Nazım

Ömür kafilesi, altında sert suların aktığı bu cihan köprüsünden geçtikçe şahın ömür köprüsünün temelleri sağlam kalsın, onun köprüsünün payeleri baki kalsın

Bu köprüde Sultanın has gulamları olan ve hepsi de ücretsiz çalışan işçilerin dışında [513b] köprünün yapımında çalışan ustalar ve yapımda kullanılan malzemeler için 15 yük 100 bin akçe harcanmıştı.

Üçüncü Köprü

Bu köprü Saruhanlı¹⁴⁰¹nde Gediz adlı suyun üzerinde inşa edilmiştir. Doğrusu o sağlam yapının payeleri yerkürenin merkezine oturtulmuştur. Göğün kemerine dek ulaşan kubbe biçimli her kemerinin ucu, göklerdeki büyük daire

¹⁴⁰¹ Esad Efendi 2198'deki nüshada "Aydınili" şeklinde geçmektedir.

biçimli cisimleri andırır. On beş kemerli olan köprünün her bir kemerinde altın ve gümüş malzeme de kullanılmıştır. Köprünün yuvarlak şekilli her payesi suyun içinde işlenmemiş gümüşten bir dağ gibi görünür. Nehrin suyu her kemerinin arasından yaydan çıkan bir ok gibi akar.

Li-müellifihi

Bırak bu fani ömrü zira bir su gibidir, onun için, göklerin bu kubbesi bir kabarcık gibidir

Bu köprünün yapımında 8 yük 100 bin akçe harcanmıştı. Sultanın yaptırdığı büyük köprülerden birisi de sultanın hayır kurumları inşa ettiği yerle Edirne'yi birbirine bağlar. Sultanın diğer hayır kurumları anlatılırken bundan bahsedildi. Bu köprünün yapımı için 12 yük 100 bin akçe harcanmıştı. Sultanın diğer şehir, belde ve kalelerde birçok hayratı ve imareti vardır. Şehir ve kasabalarda onun inşa ettiği camiler ve köprüler haddinden fazladır. Fakat bunları özetle verme yoluna gittik.

Li-müellifihi

Sultanın hayır imaretleri kendi geniş ülkesinde oldukça fazladır, onun için övgüden bir bina inşa edeyim ve o binanın içinde ona dualar edeyim

[Sultanın bu imaretler dışında özellikle mescit, mabed ve köprülerden oluşan Anadolu ve Rumeli'de inşa ettirdiği birçok imaret vardır. Cuma ve cemaate ihtimam gösteren takva sahibi bir padişah olduğu için kendi bağışlarıyla onları inşa etmiştir. Ancak onların sayısı oldukça fazla ve anlatımı ise bu kitaba sığmayacak kadar tafsilatlıdır. Zira bu hayır binalarının durumları, sakinlerinin ihtiyaçları, küfür ve iman ülkesinden gelen ve gidenlerinin maslahatları ile ilgili anlatılacak çok şey var. Darü'l-islamın güvenliği için yapılmış olan kale ve hisarlar ve onların surlarını anlatmam sözü uzatmama neden olacaktır¹⁴⁰².]

TALİ'ANIN TAMAMLANMASI

O Mücahitler Sultanının İran Ülkesindeki Muasırı Melik ve Sultanların

Ahvalini Beyan Eder

Bu kitabın yedinci defterinin mukaddimesinde yedinci kayserin tarihi anlatılırken Hasan Bey Bayındırî'nin İran ülkesinde 871senesinde dinin sultanı,

¹⁴⁰² İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 246a.

Sultan Mehmed (*Allah onun delilini nurlandırсын*) hilafet tahtındayken ortaya çıktığını söylemiştik. Yine on sekizinci destanda Sultan Mehmed'in, Hasan Bey ile olan savaşına da değinilmişti. Hasan Bey'in nasıl yenilgiye uğradığını, oğlu Zeynel Bey'in nasıl katledildiğini açıklamıştık. 882 senesinde Hasan Bey yenilmiş ordusuyla savaş meydanından kaçtı. Ondan sonra sürekli olarak başı bela ve afetlerden kurtulmadı. Azerbaycan ülkesine geri döndü. Avcının kılıç darbesiyle yaralanmış bir av gibiydi. Hem vücudunda bazı hastalıklar ortaya çıktı hem de ülkesi kargaşa içine sürüklendi. Nefsî arızalar ve ruhani kuvvetinin zayıflığı dolayısıyla onun mizacındaki rahatsızlık devam etti. Bu çeşitli hastalıklar onun gevşemesine neden olmuş ve bu iflah olmaz rahatsızlık onun iktidar elinin ıslah işlerinden çekilmesine yol açmıştı.

Beyit

Ey bütün haşmet ve görkemine rağmen dağın elinin onun altında kaldığı vakarlı ve metanetli kimse! Ey görkem ve büyüklüğü feleğin dokuz katına da üstün gelen, gökleri büyüklüğü altında ezen kimse! Senin heybetin hücum ettiğin her kime görünse servi gibi iş ve güçten düşer

Bununla beraber o zamanlarda Hasan Bey'in çocukları arasında bir ihtilaf ortaya çıktı. Tahta aday olabilecek ve hali hazırda ülkenin çeşitli yerlerinin yönetiminde olan büyük evlatları arasında büyük bir çekişme vuku buldu. Hasan Bey'in, Sultan Mehmed'le olan savaşta ölen oğlu dışında altı oğlu daha vardı. Hepsinin en büyüğü Fars'ta hüküm süren Sultan Halil'dir. İkincisi Irak'ın bir kısmında ve Isfahan'da hüküm süren Uğurlu Muhammed'tir. Üçüncüsü Bağdad hâkimi Maksud Bey'dir. Dördüncüsü, Yakub Bey, beşincisi ise Yusuf Bey'dir. Altıncısı ise Mesih Bey'dir. O zamanlarda bu son üç çocuk daha küçük yaşlardaydı. Sultan Halil, Sultan Yakub ve Yusuf Bey aynı annedendi. Anneleri iktidar sahibi, sözü geçen bir kadındı. O [514a] tacı, tahtı ve memleketin yönetimini Sultan Halil'e bırakmak istiyordu. Lakin Uğurlu Muhammed tahta daha layık olan kişiydi, yiğitliğiyle biliniyordu. Ümera ve askerin birçoğu onun tahta çıkmasını istiyordu. Bu yüzden Sultan Halil ile Uğurlu Muhammed arasında daima bir ayrılık söz konusuydu. Maksud Bey kardeşi Mesih Bey ile bir başka anneden idi, ama Sultan Halil'e muhalefet etmek için Uğurlu Muhammed ile söz birliği etmişti. [Sultan Halil]

Uğurlu Muhammed ve Maksud Bey'in annesini saltanat işlerine fazla yaklaştırmıyordu.

Beyit

Dünya halkı kadınların soyundan gelir, ondan dolayı düşmanlığı meslek edinenler düşmandırlar

Bahsi geçen bu nedenlerden dolayı, Hasan Bey, Rum'daki savaştan döndükten sonra hastalık ordusu onun beden mülküne hücum etti. Annesi, Sultan Halil'i Şiraz'dan payitaht Tebriz'e getirtti. Uğurlu Muhammed bunu fırsat bilerek Fars memleketini ele geçirmek için Şiraz'a yöneldi. Sultan Halil'i tahta çıkmasını destekleyen babasına karşı açıkça muhalefet etti. Babası Sultan Halil'e yardım etmek ve memleketteki fitneyi def etmek için çaresiz Tebriz'den Şiraz'a hareket etti. Babasına yenilen Uğurlu Muhammed, mecburen Huzistan yoluyla Bağdat'a yöneldi. Bağdat hâkimi Maksud Bey ile olan ittifakından dolayı ordusuyla Bağdat'tan geçerek Diyarbekir tarafına yöneldi. Bu esnada Irak, Azerbaycan ve Diyarbekir askerleri ve ümerası arasında muhalefet ve fesat zuhur etti. Hasan Bey payitahtına döndü. Uğurlu Muhammed'in çıkardığı fitneyi yok etmeleri için askerlerini Diyarbekir'e gönderdi. Uğurlu Muhammed çaresiz Sultan Mehmed'in dergâhına sığındı. Rum memleketine kaçtı. Sultan Mehmed, Uğurlu Muhammed'e kendi evladı gibi kucak açtı ve ona iltifatlarda bulundu. Onu ve askerlerini yerleşmeleri için tayin ettiği Sivas hududuna gönderdi. Uğurlu Muhammed'in babasının hastalığı ve hastalığının arttığı haberlerini Sultan Mehmed sürekli duyuyordu ve Uğurlu Muhammed'i Acem tahtının varisi olarak görüyor, ona maddi ve manevi vaat ve yardımlarda bulunuyordu. Lakin Sivas hududunda babasının öldüğü haberini işitince Sultan Mehmed ile müşavere dahi etmeden Acem mülkünün tahtını ele geçirmek sevdasıyla Erzincan tarafına ilerledi. Babasının öldüğü haberinin asılsız olduğunu, Sultan Halil'in Tebriz'de tahta oturduğunu ve babasının ise hala hayatta olduğunu işitti. Bu acele kararı ve hareketi her açıdan hatalı idi. Babası, Uğurlu Muhammed'i karşılayıp onunla savaşması için bir ordu gönderdi. İki taraf Erzincan'da karşılaştı. Neticede Uğurlu Muhammed'i öldürdüler. Bu sayede babasının tahtı Sultan Halil'e kalmış oldu. İki ay sonra Hasan Bey kronik hastalığından dolayı ölmek üzereyken Sultan Halil babasının tahtına oturdu. Babasına bağlı halde olan ve aynı zamanda Uğurlu Muhammed ile de ittifak etmiş olan Bağdat hâkimi Maksud Bey'i öldürdü. Küçük kardeşleri Yakub Bey ve

Yusuf Bey'i annesinin hatırı için Diyarbekir'e gönderdi. Diyarbekir eyaletinin yönetimini Yakub Bey'e verdi. Uğurlu Muhammed'i öldüren iki meşhur komutan, Sultan Yakub'un atabeyi Süleyman Bey ile Hasan Bey'in amca çocuklarından Bayındır Bey'i de Sultan Yakub'a göz kulak olması için orada bıraktı. Sultan Halil tahta müstakilen oturup babasının hazine ve memleketini devr aldıysa da özünde kötü bir ahlaka sahipti ve zulmü, kini ve fesadıyla şöhret bulmuştu. Bundan dolayı reaya ve ordu arasında ona karşı bir nefret oluştu. Hiç kimse onun padişahlığını canı gönülden kabul etmiyordu. Bu yüzden onun amca çocukları her gün Irak ve Fars memleketlerinde [514b] padişahlık iddiasıyla ortaya çıkıyordu. Altı ay boyunca Sultan Halil ve onun erkânı, amca çocuklarının bu gailesini def etmekle meşgul oldular. Bu esnada Diyarbekir valisi Sultan Yakub, her ne kadar on dört yaşında olsa da saadet ve devlet alametleri, adalet ve cihangirlik nurları onun ikbal ve ahval mecrasında belli oluyordu. Mürebbisi ve mülazımı olan o iki komutan, Sultan Yakub'un önderliğini kabul ediyordu ve bütün askeri iler gelenleri ve erkânı Sultan Yakub'un sultanlığı konusunda kendisinin müttefiki yaptı. Daha sonra Sultan Halil'e karşı harekete geçtiler. Sultan Yakub'u Akkoyunlu sultanı ilan ederek Azerbaycan'a doğru harekete geçtiler. Diyarbekir ordusu Sultan Halil'in ordusunun onda biri dahi kadar olmasa da ilerlemekten geri durmadı, doğru niyetlerini amaçlarına ulaşmanın rehberi olarak tayin ettiler. Askerin azlığı ve çokluğunu önemsemeden, galip ve mağlup olacak tarafın işini Allah'a havale ettiler. Irak tarafındayken kardeşinin bu muhalefet haberini duyan Sultan Halil, hemen harekete geçerek, kalabalık ordusuyla Sultan Yakub'u Hoy ve Salmas tarafında karşıladı. İki taraf arasında muharebe meydana geldi. Başlangıçta Sultan Halil'in kalabalık ordusu, Sultan Yakub'un tarafına üstünlük sağlamış, onları hezimete uğratmıştı. Ama ordunun hezimete uğradıktan sonra dağılma esnasında Sultan Halil yanındaki adamlarıyla kendi ordusunun tam kalbinde yer aldı. Sağ ve soldaki birlikler, düşman ordusunun taarruzuyla dağılmıştı, ama Sultan Yakub'un ordu komutanı Bayındır Bey, kaçarken Sultan Halil'in kendisi ve adamlarına rastladı. Yiğitçe Sultan Halil'in bulunduğu ordunun kalbine doğru ilerledi. Savaş esnasında Sultan Halil atından düştü ve Yakub'un askerlerinden bazıları onun başını gövdesinden ayırdılar. Daha sonra düşman ordusuna yöneldiler. Bir göz açıp kapama arasında galip taraf mağlup, mağlup ise galip oldu. İran tahtı Allah'ın da yardımıyla Sultan Yakub'un oldu. Güzel

ahlakı ve fetihlerinden dolayı kalplerde sevilen kişi oldu. Daha sonra payitaht Tebriz'e doğru hareket etti.

Beyit

Gonca sevincinden kabına sığmıyordu, onun ahlakından bir nefes ulaşmıştı gül bahçelerine

O zamanlarda Mısır sultanı eskiden devam edip geldiği üzere Diyarbekir'i ele geçirmek istemişti. Mısır ve Şam ordusunun tamamını, Yaşbeg komutasında Diyarbekir tarafına gönderdi. Sultan Yakub da bu fitneyi def etmek için Bayındır Bey komutasındaki ordusunu harekete geçirdi. Arap ordusu sayı bakımından üstün idi ve Diyarbekir mülküne talip idiler. Ama ilahi yardım gereğince Sultan Yakub'un ordusu Mısır ve Şam ordusuna karşı üstün geldi. Arap ordusunun serverlerinin tamamı, Yaşbeg, Haleb, Dımeşk ve Trablus melikü'l-ümeraları, ordunun ileri gelen diğer emirleri esir düştüler. Ansızın fitne ve fesadın başı olan Devatdâr Yaşbeg öldürüldü. Esir ettikleri diğer Dımeşk ve Haleb emirlerini hapsederek Sultan Yakub'un dergâhına gönderdiler. Mısır sultanın isteği üzerine daha sonra bu tutuklu beyler serbest bırakıldı. Bu fetih ve galibiyetin ardından Sultan Yakub'un saltanatı günden güne sağlamlaştı. Adil mizaçlı hüsrev, adalet ve ihsan kaidelerini yaymaya, şeriat, refah ve huzur kanunlarını revaçta tutmaya ihtimam gösterdi. Bütün Arap ve Acem melikleri onun devletinin devamını için dua ediyorlar, devletinin devamını istiyorlardı. Mektuplar ve elçiler göndererek ve karşılıklı yazışma ve elçi gönderme kapılarını açarak dostluklarını ortaya koyuyorlardı. Sultan Yakub da zamanının bütün hüsrev ve melikleriyle iyi geçiniyordu. Özellikle mücahitlerin sultanı Sultan Bayezid ile kardeş gibiydiler, saltanatının başından sonuna kadar onunla çok iyi ilişkiler kurdu. Sultan Bayezid, Sultan Yakub'un çağdaşıydı ve 886 tarihinde tahta oturmuştu. Sultan Yakub ise 884 senesinde babasından miras kalan Acem tahtına oturdu. Bu iki zat arasındaki sevgi ve dostluk giderek artıyordu. Her iki tarafın da bereketinden dolayı [515a] din ve mülk ülkesinde güzel işlerin alametleri zahir oldu.

Li-müellifihi

Cihanın şahları tanrının gölgesidir, onlar bedenlerin askeri ve ruhudur, ruhlar ve kuvvet birbirine muvafık olursa vücut mülkünde de sıhhat sağlanır

Sultan Yakub'un güzel ahlakı ve övülen sıfatlarını şöyle izah edebiliriz: Saltanatı boyunca bütün melikler, devletin ileri gelenleri uzak ve yakın tüm akrabalar

onun merhamet ve lütuf gölgesinde rahatlıkla yaşadılar ve mülk ve maldan yeterince nasiplendiler. Kardeşleri, yeğenleri, amca çocukları ve büyük emirler onun devlet gölgesinde önemli vilayet mansıplarına ve idarelerine getirildiler. Temiz vicdanı ve nurlu hatırından dolayı bunların hepsi kendi mevkilerinde merhamet ve riayeti gözetiyorlardı. Boyun eğerek ve itaat ederek saadet içinde yaşıyorlardı.

Beyit

Her kim onun dergâhının toprağına yüzünü sürse, güneşin çeşmesinden alır yüz suyunu

Sultan Yakub'un üç evladı vardı: Mirza Baysungur, Sultan Hasan ve Sultan Murad. Sultan Yakub, Fars ve Şiraz memleketinin idaresini büyük oğlu Baysungur'a vermişti. Ondan önce büyük emirlerden olan ve onun atabeg'i olan Sufi Halil'i Şiraz'ın idaresiyle görevlendirdi. Baysungur diğer kardeşlerine babası gibi göz kulak oluyordu. 896 senesinde Karabağ kışlağındaiken onun beden mülküne veba hastalığı hücum etti. Kırk gün sonra ebedi âleme intikal etti. Ölümünden on sekiz gün önce de kardeşi Yusuf Bey ile annesi aynı hastalıktan ölmüştü. Sultan Yakub'tan sonra saltanat davası güden kardeşleri, yeğenleri ve amca çocukları arasında ihtilaf baş gösterdi. Aşiret ve kabile sahibi, aynı zamanda ordu komutanı yüksek mertebeli birçok bey vardı. Lakin bu büyük beylerden Sufi Halil dışında hiç kimse o dergâhta hazır bulunmamıştı. Herkes miras olan mülkün tahtına layıktı. Kardeşi Mesih Bey, Sultan Halil, Uğurlu Muhammed ve Maksud Bey'in oğulları gibi, Hasan Bey'in kardeşi Cihangir Bey'in çocukları gibi amca çocukları ve sair amca çocukları Sultan Yakub'un ordugâhında çok idi. Lakin Sufi Halil gayet yiğit bir komutan ve tedbir sahibi bir kılıç erbabıydı. Kabilesi ve evlatlarının tamamına karşı oldukça şefkatliydi. Onun on sekiz evladı, orada emaret mesnedinde idi ve kendi aşiretinden 100 kadar emir ve genci devlet görevlerine atamıştı. Sultan Yakub'un öldüğü gün halefi olan Mirza Baysungur'u onun tahtına oturttu. İki üç gün sonra, Baysungur Mirza hem 12 yaşında olması hem de hasta olmasından dolayı, Sultan Yakub'un bütün amca çocukları ve emirlerin tamamının ittifakıyla Mesih Bey'i saltanat tahtına oturtular ve Halil Bey Sufi ve Baysungur Mirza'ya karşı ayaklandılar. Onları ortadan kaldırmak istiyorlardı. O yiğit komutan, evlatları, tabileri ile beraber bütün Bayındırî ümerası ve şehzadeleriyle savaştı. Gösterdiği yiğitlikle bütün muhalifleri yenilgiye uğrattı. Mesih Bey ve serdarlarını, şehzadeler ve ileri gelenleri öldürdü. Bazıları da kaçmayı

başardı. Mahmud Beg b. Uğurlu Muhammed'i buradan kurtarıp Irak'a ulaştırdılar. Bağdad hâkimi olan ve Sultan Yakub'un büyük emirlerinden birisi olan Şah Ali Pürnak'ı Mahmud Bey b. Uğurlu Muhammed'in himayesinde Sufi Halil'e karşı ayaklandırıdılar. Onu Irak ve Fars memleketlerinde sultan ilan ettiler. Sufi Halil, şehzade Baysungur'u kışkırttı ve acilen Şah Ali Bey ve Mahmud Bey'i ortadan kaldırması için Karabağ'dan yolladı. Yirmi gün boyunca ordu yürüdü. Yanındaki az sayıdaki askerleriyle Dergezin'de muhalifleriyle karşılaştı. 30 bin süvarisi ve ileri gelen ümerasıyla [515b] düşmana karşı savaştı. İlahi yardım sayesinde düşmanına karşı galip geldi. Hepsini intikam kılıcından geçirdi. Bir defada Irak, Fars ve Kirman'ın sahibi oldu. Henüz o hududun zaptına uğraşıyordu ki Diyarbekir ve Kürdistan hâkimi ve Sultan Yakub'un atabeyi Süleyman Bey, Sufi Halil'e karşı muhalefet bayrağını yükseltti. Diyarbekir ve Azerbaycan emirlerinin birçoğunu müttefiki yapıp, Mirza Baysungur'un atabeyliğine karşı mücadele için yemin ettirdi. Sufi Halil'i ortadan kaldırmak amacıyla Azerbaycan'a yöneldi. Sufi Halil bu haberi Irak'ta iken işitince, on beş gün içinde Hemedan ve Nihavend'ten hareket ederek Van ve Vastan yakınlarına gelerek Süleyman Bey'i karşıladı. Her iki tarafın asker sayısı elli binin üzerinde idi. Süleyman Bey, Vastan'ın dağlık bölgelerindeki müstahkem bir mevkie ordusunu konuşlandırdı. Sufi Halil, korkusuzca onunla savaşımaya yürüyordu. Ancak Süleyman Bey'in bulunduğu müstahkem mevkie girmek çok zor görünüyordu. Bu savaş bir ay boyunca sürdü. Halil Bey'in askerlerinin yiyecekleri gittikçe azalıyordu. Sufi Halil ümerası ve askerleriyle uyumsuzluk içindeydi onlara şiddetli davranıyordu. Birçok askeri ondan incinmişti. Gece gündüz onun ordugâhından guruh guruh kaçıyorlardı ve Süleyman Bey'e katılıyorlardı. Sufi Halil mecburen Tebriz'e dönme kararı aldı. Daha ilk menzildeyken Süleyman Bey'i takip ederek ona yetişti ve iki taraf arasında büyük bir savaş meydana geldi. Doğrusu, Sufi Halil az sayıdaki adamıyla yiğitçe savaştı. Bütün tabileri ve adamları savaş meydanında darmadağın oldular. Baysungur Mirza'nın ümera ve askerlerinin muhalefeti yüzünden, Sufi Halil'e yardım ulaşmadı. Sufi Halil'in ordusu yenilgiye uğradı, onun adamlarından hiçbiri o korkunç savaştan sağ olarak kurtulamadı. Şehzade Baysungur, Süleyman Bey'in adamları tarafından esir alındı. Babasının emri gereğince onu hemen tahta oturttu ve saltanatın dizginlerini kontrolü altına aldı. Savaşın kazanılmasının ardından Tebriz'e hareket etti. Bütün

orduyu ve memleketi hâkimiyeti altına aldı. Ancak çok tamahkâr ve zalim bir kişiydi. Birçok büyük ümerayı görevlerinden azletti. Onun hâkimiyetinin üzerinden sekiz ay geçer geçmez, birçok ümera ve tebaa onun hâkimiyetine son vermek istedi. 895 kışında Karabağ il ve ulusundan aşiret ve kabile sahibi ümeradan bazıları, Sultan Yakub'un amca çocuklarından İbrahim Sultan veled-i Halil Bey veled-i Muhammed Bey veled-i Osman Bey Bayındırî'yi kendi aralarında komutan olarak seçtiler. Sultan Halil'in istilası zamanında Alıncak Kalesi'nde hapis bulunan, Rüstem Mirza veled-i Maksud Bey veled-i Hasan Bey'i gizlice tahta aday gösterip kendi aralarında saltanata yükselttiler. Alıncak hâkimi Seydi Ali Bey Pürnak ile söz birliği edip Karabağ'dan Alıncak'a doğru hareket ettiler. İbrahim Sultan ve Seydi Ali Bey, Rüstem Mirza'yı Alıncak'tan çıkarttıktan sonra Süleyman Bey'i bertaraf etmek ve Baysungur'u tahttan indirmek amacıyla hareket geçtiler. Baysungur'un emirlerinden birçoğu da Süleyman Bey'den hoşnut değildi. Tebriz'de iken onun askerleri gruplar halinde kaçıyor, Rüstem Mirza'ya katılıyorlardı. Rüstem Mirza'nın iki komutanı olan İbrahim Sultan ve Seydi Ali Bey, bu gelen emirler ve askerleri itaat altına aldılar. Süleyman Bey ümera ve askerlerinin muhalefetini anlayınca kendi has memleketi olan Kürdistan tarafına firar etti. Urmi [Urmiye] yoluyla Diyarbekir'e kaçtı. Mirza Baysungur ve kardeşi Sultan Murad anne tarafından dedeleri olan Şirvan valisi Emir Şirvanşah'a iltica ettiler. Bazı emirler şehzadeleri kaçırdılar. Rüstem Mirza, Tebriz'e girer girmez Sultan Yakub'un hazinelerini, tahtını ve tacını ele geçirdi. Bütün topraklarda bağımsız bir saltanat ilan etti. [516a]

Baysungur Mirza'yı ortadan kaldırmak maksadıyla Şirvan'a yöneldi. Emir Şirvanşah kız kardeşinin oğlunu himaye etti. Baysungur'un askerleriyle beraber Rüstem Mirza'ya karşı savaştı. Şirvan mıntıkası çok müstahkem bir mevki olduğundan zafer elde etmek kolay görünmüyordu. Çaresiz barış yaptılar. Bu barışa göre, Şirvan'a komşu, on bin kişinin yaşamını idame ettirecek kapasiyete sahip Karabağ, Gence ve Berda' gibi bazı memleketleri Mirza Baysungur'a bıraktılar. Rüstem Mirza ise saltanat tahtında kalacaktı. Böylece Rüstem Mirza, Baysungur ile savaştan vazgeçerek Karabağ'dan geri döndü. Mirza Baysungur Şirvan'dan Karabağ'a huruç etti. Artık saltanat tahtını ve miras bırakılan memleketi ele geçirmek arzusundaydı. Bazı büyük emirler Irak tarafında Rüstem Mirza'ya karşı muhalefet etmeye başlamışlardı. Mirza Rüstem mecburen askerleriyle Irak tarafına

yöneldi. Bir kısım askerleri de Seydi Ali Pürnak ile beraber Baysungur Mirza ile savaşmaya gönderdi. O esnada Rüstem Mirza'nın Isfahan'daki emirleri muhalif olan düşmanlara ve ümeraya karşı galip geldi. Orayı fethetmek bir ay sürmüştü. Mirza Baysungur'u katletti ve kendisini bütün ülkenin padişahı olarak ilan etti. Altı yıl boyunca hilafet ve saltanat mesnedinde kaldı. Ancak devlet işlerinde bir karışıklık ve ihtilal zuhur etmişti. Onlardan biri şuydu: 15 yaşındayken tahta çıkmıştı ve şehvet düşkünü idi. Onu mülk zabt etmeye yönlendirecek, padişahlığa riayet etmesini sağlayacak, din ve devlet işlerine yönelmesini destekleyecek hiç kimse de yoktu. Çoğu zamanlar eğlence ve işretle meşgul oluyordu. Hiçbir zaman ordusunu ve reayayı düşünmüyordu. Diğeri de şuydu: Onun devlet erkânı özellikle onu padişah yapan komutan, uyuşturucu madde bağımlısı ve kadın düşkünü idi. Bunlar onun emir ve yasaklarına asla riayet etmiyorlardı. Kuşkusuz devlet işlerinde türlü kusurlar, mülk ve mal işlerinde çeşit çeşit kargaşa meydana geldi. Bazı ümera ve ayan bu kargaşa durumunu ayrıntılı olarak Rum'da bulunan şehzade Ahmed Han b. Uğurlu Muhammed b. Hasan Sultan'a iletiler. Adı geçen zat babası Erzincan'da öldürüldükten beri mücahitlerin sultanının koruması ve himayesi altında idi. Sultan onu iyi karşılamış, akrabalık bağı ile bağlamıştı. Gerçekten çok akıllı ve faziletli bir şehzade idi. İyi ahlaka sahipti ve övülmüş hasletleri vardı.

Beyit

Onun mizacının nesim rüzgârını anlatmak istedim, gönlümdeki düşünceyi gonca gibi ıtırlandırdı

Kuşkusuz miras olan memleketi elde etmek onun aklındaydı. Bu iddiasını yaymak için zamanın sultanının yardımına başvurdu. Fakat mücahitlerin sultanı İslam memleketlerinde fitne çıksın istemiyordu. Onu nasihatlerle durdurmak istiyordu. Ardı ardına gelen haberler, ayan ve akıl sahibi kimselerin yönelmesi Acem mülküne yönelme ve tahtı ele geçirme noktasında onu hırslandırıyor. Neticede Kostantiniyye'den kaçtı ve denizden geçti. İlk olarak Erzincan sınırına vardı. Çok kısa sürede etrafında birçok asker ve emir toplamayı başardı. Daha sonra saltanat iddiasıyla huruç etti. Türkler ve Taciklerin teşvikiyle, uzak ve yakın herkesin desteğiyle Rüstem Padişah ile savaşmaya yöneldi. Rüstem Padişah Tebriz'de iken bu haberi duyunca, ordusuyla onun üzerine yürüdü. Birçok askeri saltanatı boyunca gaflette idi ve ondan hoşnut değillerdi. Makam ve mevki sahibi Türk emirler artık o

kadar da onun emirlerine itaat etmiyorlardı. Bu halde sarhoşluk gafletinden dolayı pişman olmaya başladı. Memleketine ve hazinelerine bakınca askerinin ihtiyacını karşılayacak ve onu kuvvetlendirecek hiçbir şeye sahip olmadığını gördü. Darü's-saltanadan hareket etti. Ancak her menzilde askerleri düşman tarafına firar ediyordu. Aras Nehri kenarındaki İlbey'e vardılar. Düşman ise suyun geçişi olan Çobanköprüsü'ne ulaşınca köprünün kemerlerinden birinin yıkılmış olduğunu gördüler. [516b]

Askerin geçmesi imkânsızdı. Ahmed Han'ın askerleriyle karşılaşmayı ve savaşmayı elzem görüyordu. Her gün ve gece Rüstem Mirza'nın ordugâhından askerler kaçıyor. Rüstem Mirza'nın *cümletü'l-mülkü* İbrahim Sultan ümera ve askerleriyle birlikte hareket ederek ona karşı muhalefet etmeye başladı. Daha sonra ise Ahmed Han'ın saflarına katıldı. Artık Rüstem Mirza'nın yenilgisi ve esir edilmesi kesinleşmişti. Çaresiz yanındaki bir takım adamlarıyla beraber ordusunu terk ederek Gürcistan tarafına kaçtı. Ahmed Han oracıkta Rüstem Mirza'nın saltanatı, ordusu ve haşmetini sahiplendi. Ardından payitaht Tebriz'e yöneldi ve padişahlık tahtına oturdu. Rüstem Mirza'nın aksine mülk ve mal işlerinde orduyu ve tebaayı düşünmede gayet sorumluluk sahibi bir kişi idi. İlahi hükümleri icra ediyor, zulüm ve haksızlığı ortadan kaldırmaya çaba gösteriyordu. Saltanat geleneğini ve adalet kanunlarını icra etmede kendisini mücahidlerin Sultanı'nın taklitçisi olarak görüyordu. Üç ay sonra Rüstem Mirza bazı fitnecilerin tahrikiyle Gürcistan'dan huruç etti. Ahmed Han'ın onunla savaşması için sınır taraflarına gönderdiği bazı ümera ve askerleri yenilgiye uğratıp, öldürdü. Ahmed Han'ın kendisi bizzat Rüstem Mirza'nın üzerine yürüdü. Nahçıvan yakınlarında Aras Nehri kıyılarında iki taraf karşı karşıya geldi. Bu savaşta Rüstem Mirza esir düştü. Daha sonra ise öldürüldü. Artık saltanat tahtını tek başına ele geçirmişti. Muzaffer bir şekilde darü's-saltana Tebriz'e geri döndü. Adalet hükümlerini yeniden yerli yerine oturttu. Mülke ve dine büyük bir aydınlık başısladı.

Beyit

Önceki iktidarlarda bu memleket hiçbir zaman böyle yönetilmemişti, memleket senin kahır hançerinle refah bulmuş, şariat senin adalet nurunla süslenmişti

Ama İbrahim Sultan, Rüstem Mirza'ya ihanet edip ondan ayrıldığı için Ahmed Han onu ortadan kaldırmak istiyordu. Ayrıca İskender'in gelenek ve

kanunlarının yerine oturtmak için Dârâb'ın adamlarının katledilmesi gerektiği düşünüyordu. Kendisinin bazı devlet ayanları İbrahim Sultan'ı himaye ediyordu ve kendisini ortadan kaldırmak için gizlice hareket ediyorlardı. Uzak bir bölge olan Kirman memleketinin idaresini İbrahim Sultan için talep ediyorlardı. Onu bu şekilde saltanat dergâhından uzaklaştırdılar. Ama içten içe nifak tohumları ekmeye başladılar. Ancak Ahmed Han münafık ve müfsitlerin fitne ve fesatlarını ortadan kaldıracak güçteydi. Fitne ve fesat çıkaracak kimselerin ülkesinde sağ bırakmıyordu. Kuşkusuz İbrahim Sultan, kendisinin eninde sonunda ortadan kaldırılacağını biliyordu. Kirman yolundayken Şiraz hâkimi ve o civar ümerasıyla ittifak ederek tedbirini almaya başladı. Onları Ahmed Han'a karşı muhalefet etmeleri için etrafına topladı ve onlarla söz birliğine vardı. O esnada Sultan Yakub'un oğlu Sultan Murad anne tarafından dedesi olan Emir Şirvanşah'ın yanında, Şirvan'da idi. İbrahim Sultan ile beraber Şiraz ümerası da saltanata Sultan Murad'ı aday gösterdi. Onun adına hutbe okutup, sikke bastırdı. Şiraz'dan huruç ettiler. Ahmed Han'dan korkan bir grup onun etrafında toplandı. Bu olay başkentteki Ahmed Han'ın kulağına ulaşınca, durmaksızın İbrahim Sultan ve müttetikleri üzerine yürüdü. Isfahan yakınlarında düşmanlarıyla karşılaştı. Ancak düşmanların Ahmed Han'la karşılaşacak gücü yoktu. Hal böyle olunca kaçmaya başladılar. Ahmed Han'ın bazı emirleri ve askerleri içeriden muhaliflerle ittifak halinde idi. Zira Ahmed Han'ın sert mizacından çekiniyorlardı. Savaş esnasında Ahmed Han'ın asker sayısı 50 bin İbrahim Sultan'ın ki ise 2 bin bile değildi. Başlangıçta Ahmed Han'ın az sayıdaki Rumî gulamlarının dışında esas orduyla savaşımadılar. İbrahim Sultan çaresiz korkusuzluk ve cesaretini ön plana çıkararak yanındaki az sayıdaki adamıyla, Ahmed Han'ın ordusunun merkezine saldırmak istedi. Yiğitliğin gereklerini savaş meydanında yerine getirdi. Ahmed Han'ın sağ ve sol kanattaki ümerası ve askerleri mertlik atının dizginlerini çektiler. [517a] Ancak hiçbir şekilde Ahmed Han'ın bulunduğu ordunun merkezine ulaşamadılar ve ona yardım edemediler. Bu savaşta birkaç kader oku Ahmed Han'a isabet etti ve onu öldürdü. Üstün olan taraf bir anda yenilgiye uğradı. İbrahim Sultan ve müttetikleri galip geldi ve sevindi.

Beyit

Bu alçak dünyaya gönül verme, zira o hiç kimseye karşı vefalı değildir, bu rezilin başlangıçta mert kişiye bağışlayıp da geri almadığı nesi vardır

Lakin Yusuf Bey b. Hasan Sultan'ın Ahmed Han'ın hizmetinde bulunan iki oğlu, Elvend Mirza ve Muhammedi Mirza ordudaki kargaşadan istifade ederek o savaş meydanından kaçmayı başarmıştı. Muhammedi Mirza Yezd ve Berakuh taraflarına gitti. Elvend Mirza ise yanındaki adamlarıyla Azerbaycan tarafına yüz çevirdi. İbrahim Sultan bu zaferin ardından payitaht Tebriz'e yöneldi. Elvend Mirza onunla karşılaşabilecek güçte değildi. Bu yüzden Erciş sınırına ve Kürdistan'a doğru kaçtı. Bazı ümera ile çatışmaya girdi. Her ne kadar İbrahim Sultan görünüşte Sultan Yakub'un oğlu Sultan Murad adına hutbe okutup sikke kestirdiyse de gerçekte saltanat işlerini kendisi üstleniyordu. Sultan Murad'ı Şirvan'dan getirmek için bir adam gönderdi. Emir Şirvanşah şehzadenin gitmesine izin verdi. Ancak sabık bazı vefadar ümera o resmi saltanatı şehzadeye layık görmedi. İbrahim Sultan'a katılmaktan, onunla hareket etmekten vazgeçtiler. Şehzadenin saltanatı için istiklal davası güttüler. İbrahim Sultan'a karşı açıkça muhalefet ettiler. Emir Şirvanşah, Sultan Murad ve onun tabilerine rağmen Ahlat ve Erciş tarafındaki Elvend Mirza'ya adam gönderdi ve onu saltanat tahtı için talep etti. İstimalet vererek şehzadeyi Tebriz'e getirdi ve tahta oturttu. Daha sonra Sultan Murad'ı ortadan kaldırmak amacıyla harekete geçti. Sultan Murad'ın ordusuyla olan savaştan sonra hepsini yenilgiye uğrattı. Sultan Murad'ı ele geçirdikten sonra Merağa'daki Dubender Kalesi'nde hapsedti. Fetih sancağını yeniden Irak ve Fars tarafında yükseltti. Çünkü Muhammedi Mirza saltanat iddiasıyla o civarda ortaya çıkmıştı. Ümera ve askerlerin birçoğu ona tabi olduğu halde Irak'ı ele geçirdi. İbrahim Sultan'ın saltanat tahtına yükselttiği Elvend Mirza ile kardeşi Muhammedi Mirza arasında Tebriz ile Sultaniye arasındaki bir mahalde savaş çıktı. İbrahim Sultan'ın gurur ve kibirinden dolayı Elvend Mirza tarafı yenilgiye uğradı. Yenilen İbrahim Sultan bütün dünyevi itibarını ve hayatını yokluk rüzgârına verdi. Elvend Mirza bu savaşta kaçmayı başararak Karabağ tarafına yöneldi. Muhammedi Mirza ise Tebriz tarafına hareket etti. Bağımsız bir şekilde tahta oturdu. Ama çocuk yaşta olduğu için akıbeti hiç düşünmedi.

Beyit

Bu varlık çabucak yok olur, varlık ve yoklukla hoşnut olmamak gerekir

Bu kargaşa esnasında İbrahim Sultan'ın kardeşi Merağa hâkimi Ahmed Bey, Sultan Murad'ı Dubender Kalesi'nden çıkardı. Irak memleketine doğru yöneldi. Irak

ve Fars vilayetlerinin hepsinde Sultan Murad'ın saltanat için ortaya çıkardığı fitne ve fesat yayıldı. Muhammedi Mirza onunla savaşmak kastıyla, Azerbaycan'dan Irak'a doğru hareket etti. Muhammedi Mirza Azerbaycan'dan çıkınca kardeşi Elvend Mirza darü's-saltana Tebriz'e geldi. Muhammedi Mirza Isfahan yakınlarında Sultan Murad ile savaştı. Sultan Murad bu savaşta galibiyet elde etti ve Muhammedi Mirza'yı öldürdü. Daha sonra zapt altına almak amacıyla Fars memleketine doğru yürüdü. Azerbaycan'daki Elvend Mirza saltanat davası güdüyordu. Sultan Murad ise kendisini Sultan Yakub'un tahtı ve tacına layık görüyordu. Bu şehzadelerin hepsi küçük yaşta olmalarından dolayı, Bayındırî sultanlarının geri kalan ümera ve komutanlarından birçoğu bu şehzadeleri iktidar ve hükümeti ele geçirme vesilesi olarak görüyordu. Bu Türkmen taifesinin ekserisi ordu toplamak için zulüm ve zorbalıktan geri kalmıyordu. Irak, Fars ve Azerbaycan memleketlerinin bütün imaret ve ziraatını mahvettiller. Nifak ve zorbalık bayrağını dalgalandırdılar. Memleketin aziz ve saygıdeğer şahsiyetlerini zelil ettiler. Ulema, ayan ve şeyhlerden birçok yegâne şahsı, [517b] malını almak için katlettiler. Memleketin tamamında, veba, kıtlık, katliam gibi çeşit çeşit fitne ve fesatlar ortaya çıktı. Memleketin bu melikleri ilahi gazap, kahr ve belalara düçar oldu. Öyle ki yedi ilkim ve ülkenin yanağının beni olan Şiraz gibi, Yezd, Kirman gibi birçok vilayet harap oldu. Oradaki halkın geçim ve yaşam kaynakları kurudu, yok oldu. *Vahşi hayvanlardan ve kervanlardan başka içinde hiçbir insanın bulunmadığı beldeye döndü.* Bu beldelerdeki zulüm ve ilhad musibetinden ve çeşit çeşit fitnelerin getirdiği uğursuzluktan dolayı ilahi intikam kılıcı bu zalim taife arasına düştü. O fesat dolu taifenin kötü işleri ve fiillerinin neticelerini *yeryüzünde ortalığı fesada vermek, ekinleri tahrip edip nesilleri bozmak için çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez*¹⁴⁰³ ayetini açıklamaktadır. 910 senesinde gayb eli intikam kılıcıyla o zalim asilerin hepsini (*Savaşta*) *inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onlara iyice vurup sindirince bağı sıkıca bağlayın (esir alın)*¹⁴⁰⁴ manasının kanıtı yapmış, bir defada bütün mülkü o zalimler guruhundan temizlemiştir. Onların devlet ağacını, kökünden sökmüştür.

¹⁴⁰³ [002.205] وَتُهْلِكَ الْحَرْثُ وَالنَّسْلُ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ لِقْسَادَ

¹⁴⁰⁴ [047.004] فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبِ الرِّقَابِ حَتَّى إِذَا أَتَخْتَمُوهُمْ

Beyit

Adil olmayan şeyle neden sana hüküm versin, seni yok etmesi insafa sığmaz, halkın refahını talep et, incitmek de neyin nesi, bu iş utançtan başka ne getirir ki

O taifenin perişan durumu ve devletlerinin sona ermesi, zamanın tuhaf hadiselerini zikretmeye bağlıdır. Bu zamanda ilahi gazap tufanı hala sürüyordu. Kuşkusuz onu burada zikretmek güç görünüyor. Diğer taraftan tafsilatlı konuları kısaltmak, takdir edilmeyen ve uygun olmayan bir iştir de.

Beyit

Kutlu ve saadetli zaman seninle olsun, aşkın neler yaptığını ve daha neler yapacağını gör bak

BU ZAMANDA HORASAN MEMLEKETİNİN DURUMU

Yedinci ketibede de anlatıldığı gibi, mücahitlerinin sultanının saltanatı zamanında Sultan Ebu Said Mirânşâhî'nin katledilmesinden sonra Sultan Hüseyin Baykara, Horasan memleketine sahip oldu. Onun saltanatı, zamanın mücahitlerinin sultanının tahta cülusuna kadar sürdü. Saltanatı 872–912 arasındaydı. Doğal bir ölümle dünyevi mülkün tahtından ayrıldı. Çok sayıda evladı olmasından dolayı Horasan mülkü onların zulüm ve tecavüzünden bir türlü rahat bulamadı. Şimdilerde o memleket de Bayındırî memleketi gibi sona erdi.

TANRININ YARDIMINI BULAN KETİBENİN KALBI

Zamanın Sultanının Babasının Ölümünden Sonra Hanedanın Miras Tahtına Cülusunu Beyan Eder

Li-müellifihi

Tanrıya şükürler olsun ki bu sevinç sarayında, devletin sabahının nuru parladı. Âlemi aydınlatan kutlu çehreli mum, feleğin hanedanından nur saçtı. Sabahın yüzü dünyayı aydınlattı, gamlı olan akşamın gönlüne gündüzü getirdi. Sabahın sevinci gitgide arttı, hüznün karanlığı ortadan kalktı. Bekleyenlerin gözü o karanlık gecede, arzu ettikleri yüzü gördü. Doğunun dünyayı aydınlatan hüsrevi, en parlak maşrıktan yürümeye başladı. Gece gezen kuş inleyerek nağme söylemeye başladı, ancak inlemesi bile sevinç doluydu. İniltileri matem tutanların sesi gibiydi, öyle bir matem ki sevinçle karışık. Sesinde sevinç ve hüznün gizli idi, iyilik ve kötülüklerdendi onun

hayrı. Aydınlık ve karanlığın elinin arasında bulunan seher gibi musibetler esnasında sevindirici haberler getirmişti. Seher kuşu yüksek sesle şöyle dedi: Dünya yeni şahtan memnundur. Güneş bu zaman cihanı aydınlatır, sabah ise yaşlanmış ve ölmüştür. Yani bu değişen dünyanın ve zamanın neticesinde Rum'un günü kararmıştı. Dolunay ortalıklarda gözükmüyor, dünya güneşin doğuşunu arzuluyordu. Parlak ay ufuklarda kaybolunca, sabah güneşin doğuşunu müjdeledi. Sevinç ve müjdelemeden önce korkunç olan hikâyeyi ortaya çıkarmıştı. Güneşin kulağı bu sesi duymuş, gökler mor elbise giyinmişti. Gece karanlığı giyinmiş ve hüznüydü, sabah ise çok üzüntülüydü. Zira dini yücelten şehinşah gazinin matemi tutuluyordu. Mehmed Han o gazi şah bu saraydan göçmüştü. Azamet makamı bu cihandan göçtüyse de güneş yüzü veliahdını yerine bırakmıştı. Hilafet nesepli tahtta, yüce soylu bu şah baki kalsın. Tanrının gölgesi ve dünyayı aydınlatan güneşin mülkünün bedeni bir ruh-ı revandı. Müminlerin şahı, melek soylu zat, Bayezid-i Mehmed bin Murad. Babasının göç ettiğini duyunca, [518a] onun nazarında mülkün bir kıymeti kalmadı. Babasının başında ağladı, inledi, sabahın nefesiyle çok acı bir ah çekti. İki gözünden de cevher akıttı, parçalanmış yüreği bir türlü rahat bulmadı. Yeni ay gibi zayıf idi, gece renkli elbise giyinmişti, matemdeydi. Haberciler babasının payitahtından öyle çıkmıştı ki hızlı esen rüzgârı bile geride bırakmışlardı. Haberci bir kuş idi kanadı ise mektup, kuşun kanatları kendisine bir mektuptu. Kaza ve kader diliyle, şahlık haberini müjdeyle ulaştırdı. Babasının cümle devlet erkânı, ona bağlılığını bildirmişti. Şahın yanına gitmiş, hamd ve senadan sonra gel diyerek şöyle demişti: Can, mülk teninden ayrıldı, taze can ve genç şah artık sensin. Mülk ten idi, şah ise onun canı, can tene gelirse iyi olur. Mülkün gül bahçesinin gülü sensin, servinin hem dalı hem de topraktaki köküsün. Bu bağa nazlı servi gelince, kesilen su yeniden gelir. İkbal mumu gizlenmişse de sabah kandili ortalığı aydınlatmaktadır. Bahar bulutu haddinden fazla ağladıysa da gül bahçesindeki güller gülerek açmıştır. Gülün gülmesi, ağlamanın sonucu ortaya çıkar, ağlamanın ardından gülmek iyidir. Gökler ağlayınca, bağ güldü, güneş yükseldi ancak sabahı doğurmadı. Güneş eğer sabahtan doğarsa, ışıkları sabah sona erdikten sonra da kalır. Şah bu sözleri ve akilâne olan bu hikâye ve haberi duyunca, gönlünün dizginlerini üzüntüden geri çekti, düşünce atını sürmeye başladı. Kendi reisliğinde bir encümen teşkil etti, idareyi ele almayı düşündü. Etrafa tellallar çıkartılarak matem sona erdiği,

sevincin başladığı duyuruldu. Matemden dolayı önceki şahın tahtı siyah ise de şimdi devlet ve makam sabahının doğduğu bir yer oldu. Güneş ufukta bir müddet kaldı, yüce felek ise onun tahtına layıktır. Cevherin görüldüğü yer değildi o sedefli, tacın incisi olsa değerd. Şah, babasının veliahdı olunca, babasının tahtına doğru yol aldı. Doğudan yükselen bir güneşti, atının üzerinde yıldırım gibi hareket ediyordu. Bir nevrüz güneşi gibi saadette şeref burcuna yürüdü. Akıllı gönüle bir ilhamdır o, her gece bir menzili sığınak yapmıştır. Gece gündüz güneş gibi yollarda idi, arzu ettiği maksadına doğru gidiyordu. Süleyman gibi rüzgârın tahtına oturdu, sancağını gül bahçesindeki bahar güllerinden yaptı. Her sancağın başına sarı bayraktan, hühhüdün tacını dikmişti. Saba rüzgârı şahın yolundaki dikenleri süpürmüş, onun dibadan bir çemenzar olan yolunda halı olmuştu. Gül şahın gelişini haber verince, ağzı saba rüzgârının getirdiği altınla dolmuştu. Lale ordusu onu karşılamış, gonca gülerek gül yüzünü göstermişti. Şah atıyla bir ay gibi çıktı geldi, felek ona Allah'ın gözü senin üstünde olsun demişti. Parlak yüzünün nuruyla yardım gözü yolda olanlar için bir bahar olmuştu. Onun sevecen yüzü gül bahçesi mizaçlıdır, yanakları mülk sabahının doğduğu yerdir. Devletinin gölgesi tuba misallidir, din ordusu ona sığınarak ferahlık bulmuştur. İyiliğini istediği için onun şahlık tacını sabah getirmişti. Mülkün tacını şahın başına koydu, mülke layık olarak müftehir oldu. Güneşin makamında müstakil olduğunu gördü, sabah şahın gözlerinde görünmeye başladı. Memleket matemden kurtuldu, gönüller ferahladı, taht layığını buldu. Hadis ve Kur'an'ı imzaladı, Âl-i Osman'ı ihya etti. Hem ufuklarda sultan olmuş hem de hak ettiği hilafeti elde etmişti. Şah kayserlik tahtına oturunca, akl-ı küll ona hizmet için hazır oldu. Ellerin ortasında gül açtı, biat elini şahın eline verdi. Kutsal ruh bu duayı aşikâr etsin “Tanrı onun mülkünü ebediyen var etsin”.

Kutsal ruhun yuvası olan sultan, beden mülkünü aydınlatmak için maşrıktan hareket ettiğinde, geniş ülkeleri tasarrufu altına almak için yürüdüğünde [518b] yüce mekânlı hüsrev cihanın padişahlık tahtını elde etmek istediği zaman elbette ki onun iki çeşit olgunluk hali göze çarpıyordu. İki şekilde şimdiki ve gelecekte ortaya çıkacak faziletlerle donanmıştı. İlk halet onun fitratının başlangıcında hâsıl olan olgun zatıdır ve bu halet miras yoluyla yüce ecdadından ona intikal etmiştir. Bu olgunluk haleti fitri idrak ve sezginin ta kendisidir. Kirlilikten arınmıştır. Bu haletinden dolayı, hiç kimseye muhtaç değildir ve cismani bağlardan uzaktır.

Zamanın yardımına ihtiyaç duymaz. Onun ikinci haleti, sonradan eklenmiş bir olgunluk halidir. Bu halet, hâkimlik ve müdebbirlik rütbesi ile tebaa ile tabi olma mertebesi arasında varlığını korur. Bu ilgi onun söz ve amelleriyle ve tedbirleriyle tebaasını gözetme şerefini öne çıkarır. Lakin asli hidayet ve ezeli inayet bu mana yolunda *mutlu olan kişi annesinin karnındayken mutlu olandır* ecdad ve ataya olan nesebi yakınlık ve benzerlik doğrultusunda insanoğluna geçer. Âleme ve yedi melekûta yönelmenin sebebi bu iki haletin bir arada toplanmasıdır. Kuşkusuz başlangıç ve sonuçtan ortaya çıkan bu iki haletin bir arada toplanması, onun manevi devletin devamını ister ve iki dünyada da onun saadetlerinin intizam bulmasına neden olur. Cihangirlik mertebesine oturmasında, maddi ve manevi ülkelerin arasında kaynaşma tedbirlerinin alınmasında o saadet kaynağının, mecburen şehadet ve mülk âleminin ilişkilerine karşı dikkatli ve haberdar olmalısı gerekir. Adet ve rüsum kanunlarına uymayı ve onları gözetmeyi kendisine iş olarak bilmelidir. Bu ikinci mertebenin olgunluğu sultanlara, enbiyaya ve eimme-i hudaya mahsustur ve adil siretli halifelerin, iktidar memleketinin maliklerinin payesidir.

Beyit

Allah'a and olsun ki her kim bu dünyada ilim ve din sahibiye, Mehdi'den az değildir. Adil şah Nuh'un gemisine benzer ki ruh onunla rahat ve emniyet bulmuştur

Kuşkusuz inayetin ve hidayetin mazharı, yüce Hakk'ın lütuflarıyla *lütuf* ve *ihsan* Allah'ın elindedir. Onu dilediğine verir¹⁴⁰⁵ manasının desteğiyle insanoğlu arasında muazzez ve mükerrem olur. *Allah sizin üzerinize onu seçti, ilimde ve bedende ona üstünlük verdi*¹⁴⁰⁶ dergâhının kabul görmüşlerinin zümresi içinde meziyetlerinden dolayı onu üstün kılar. İnsanoğlu ise böyle bol nimetlere ve cömertliklere teşekkür etmek için tüm gücünü, yaratıcının gölgesi olan ve insanoğlunu refahını sağlama anlamına gelen ilahi emaneti gözetme, şahlık ve önderlik emanetini koruma yolunda sarf eder. Yaratılış itibariyle nefsinin kutsanmışlığından dolayı, yüce başlangıç olan yaratıcının sıfatlarıyla kemale erdiğinden dolayı, hakkü'l-yakin ile aşikâr olsun diye insanoğlu için kendisini *onları*,

¹⁴⁰⁵ [003.073] إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ

¹⁴⁰⁶ [002.247] إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ

*emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler yaptık*¹⁴⁰⁷ manasının habercisi ve müjdecisi fırkasının yoluna sokar ve saltanat ve hilafet merasimi kametiyle kendisini bu işte vazifeli tayin eder. İster Müslüman ister kâfir olsun bütün tebaasının ve insanoğlunun istek ve arzularını karşılamada, onların işlerini düzenlemede yaratıcının gölgeliği görevini yerine getirir.

Beyit

Sultanların şahıdır ve iyi huylu ve sevecendir, tanrının gölgesi dedikleri şey odur işte

Şimdi böyle kutsal bir nefsin kapsayıcılığı ve bütünlüğü sağlamasının bir alameti ve nişanesi vardır. Hakkın ve halkın rızasını alma ve makbuliyetinin de zahiren ve batınen delilleri vardır. En açık delil, en sağlam karine şudur: Ahaliden önderlere kadar bütün kullar, bu olma ve bozulma dünyasının bütün efradı ülkenin nizamı, [519a] halkın işlerinin düzene girmesi için böyle saadet sahibi yüce bir zatın cihangirlik ve hilafet tahtına oturmasını talep ederler. O kabul görmüş zatın muhabbet ve dostluk temelleri Allah dostlarının meclisinde salih zatların duaları sayesinde sağlamlaşır. Onun şeref ve her daim önde olma payesi bu dünyanın aydın gönüllülerinin yüreğinde ihsan ve uğur sütunlarıyla istikrar bulur.

Beyit

Eğer ordunun ve halkının iyiliğini istersen, ordu da senin iyiliğini ister

Kuşkusuz kalplerin ona yönelmeye devam etmesinden ve onun beğenilen melekelerinin özelliğinden dolayı, hayır dualarının anahtarıyla maksud kapıları daima onun yüzüne açılacaktır. Yüce bir mesnede oturacak, uzun bir ömür sahibi olacaktır. Zira muradını isteme ve uzun bir ömür sürme *ömür artmaz sadece iyilik artar* yolundadır. *İnsanlara fayda veren şeye gelince, o yeryüzünde kalır*¹⁴⁰⁸ ayeti bu durumu iyi açıklar, bundan haber verir.

Beyit

Eğer hak bağışlarsa bir defasında, ona ita olsun diye uzun bir ömür verir

Bütün insanlar, o devlet sahibinin makamını sağlamlaştırmak ve ikbalini yaymak için hal dilleriyle aralıksız dualara durarak hikâyeler söylerler, onun, ehl-i

¹⁴⁰⁷ [021.073] وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا

¹⁴⁰⁸ [013.017] وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَنَمُكِّتُ فِي الْأَرْضِ

imanın gözetildiği cihangirlik tahtına oturması için elçiliği yolunda nükteler söylerler.

Beyit

Kim dünya halkına şefkatle davranırsa, zaman da yer de ona aferin der

Şerafet köşkünün en tepesinde bulunan hilafet eyvanının burçlarının ucu, hacet elini ve yüzünü göklere çevirerek, yüz dil ile onun devletinin devamı için dualar eder, onun azamet mesnedine yükselmesini yüce yaratıcıdan talep eder. Aynı şekilde ikbalin hareketli bayrakları, kuzey nesiminin dalgalandırması esnasında yardım uğurlu sağ eliyle o azamet sahibi zata yönelmeyi ve o fazilet sahibi şahsın istikrarını işaret ve ima eder. Sancakların yenleri, felah rüzgârının hareketli elbise kollarıyla güneşli bir sabah vakti fetih ve kutluluğun haberlerini insanoğluna aceleyle bildirir.

Beyit

Sancak onun uzun ömrünün ölçüsü, bayrak ise onun kutlu bahtının alametidir

Buna kıyasla, keskin kulaklı kös ile çok ses çıkaran davulun işitme perdesi, izan kulağıyla daima onun şahlık nevbetinin avazesini dinler. Nekkare ise böyle bir şehriyarın saltanat ve iktidar tahtına çıkmasını dört gözle beklemektedir. Tanrının inayet mazharı olan o zatın şöhreti, zamanın arsasında büyük bir sesle yayılır.

Mısra

Gel! Gözümüz yollarda kulağımız ise seslerdedir

Devlethanenin kutsal mekânlarındaki eşiklerin her biri o dergâhtaki devlet sahibinin falına bakmak için kura atmaktadır. Ancak onların üzerinde içteki eşiklerin yazıları yer alır. Basretü'd-dâhil tasviri gibi o levhaların sayfasında görünmektedir. Hüsrevlik ve serverlik tacı, tac incisi memleketin geceyi aydınlatan cevherinden elde edilmiştir. Güneş gibi ışığını parlak kandilin tacındaki nurdan almaktadır. Lakin nevrüz külâhının gözlerinin yuvasında, saltanat tacının ateş renkli lalinden yapılmış parlak bir mum olup sabah ufkunun kandili gibi devlet meclisini aydınlatmaktadır. Bu dünyanın karanlığında iftihar tacını gece ve gündüz elindeki kandiliyle arar. Ateş gibi diliyle ve hışım saçan yalınlarıyla memleket ve şahlığın ham tat sahiplerine güler ve şehinşahlığın nedimleri arasında bir o kadar da müstehzidir ki bu serzenişi şöyle tebliğ eder:

Li-müellifihi

Her baş taca ve süsüne layık değildir, her baştaki şey de inci ve cevher değildir. Tacında tanrının fazileti olan baş şahlık tacına layık olur.[519b]Gül gibi bir şahtır, hırslıdır da, onun için tac hevesinden vazgeç. Zira saltanat tacının kulağı, şahlık hakkının Sultan Bayezid'in olduğunu işitmiştir

El-kıssa

Bu beyanın delili, bu fasih beyanlı sayfa üzerinde hareket eden iki dilli kalemin arzusu şudur: 886 senesinde mücahitlerin sultanı ve zamanın sultanının babası, Muhammedî dinin sultanı, ebedi ülkelerin tahtına oturan server, (*Allah onu cennet bahçelerine yerleştiresin ve cennet bahçelerinin tahtına oturtsun*) 3 Rebiül-evvelde –ki bahar mevsiminin ilk ayı, güzel bir mevsimin başlangıcı idi-hayat sıfatının kaynağının zamanın görünenleri arasında ve yaratıcının sanatları içinde görüldüğü, bu dünyanın ressamının yaratıcılığının yardımıyla bostandaki ağaçların levhalarında bu dünya gülistanının kırmızı ve sarı renkli güllerini insanoğlunun gözüne gösterdiği, cümle işleri düzenleyenlerin, asırlar ve çağların meclisinde bahar sabahlarının en tazesinin tasvirini çizdiği, ayların ve senelerin nizamını sağlayan hâkimlerin, ortalığa ışık saçan güneşin, günün eşitliğini sağlayan noktalara inişi şeklinde gönül çelen bir ayini tertip ettiği, kara parçalarının sultanının, baharın gençlerinin kâküllerinden yaptığı nadide sancak ve bayrakları çemenzarın ferah fezasında dalgalandırdığı, olma ve bozulma [kevn ü fesad] dünyasının sahiplerinin, hakikatleri şakayık ve güllere çevirmek için iktidar sancağını kâinat arsasına diktığı bir zamanda güzel sesli bülbüller ve kükreyen bulutların gürültüsü, kıymetli baharın bostanının arasında *Allah'ın rahmetinin eserlerine bir bak: Arzı, ölümünün ardından nasıl diriltiyor!*¹⁴⁰⁹ ayetini çemenzarda ve bostanda uyuyanların akıl kulağına ulaştırıyordu.

Beyit

Bahar bulutu ölü toprağa tekrar hayat verdi. Şimdi hak toprağına hayat verme işi bulutlara düşmüştür. Gönülde canlanan her hayal kemal-i safadan dolayı ayna gibi görünmüştür

¹⁴⁰⁹ [030.050] فَانْظُرْ إِلَى آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُخَيِّ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا

Bahar bulutunun damlları, zamane olaylarının tozuna bulaşan gülün nazik endamını yıkıyordu. Saba ve şimal esintileri, zamanın mihnet tozlarını servinin eteğinden silkeleyip atmıştı. Baharın tazeliğinden ve kehribar gibi olan yağmur damllarındaki nemden dolayı, taze açan yapraklar ve Taberistan söğüdünün yaprakları üzerindeki çiğ taneleriyle nergis ve gelincik çiçeği gibi görünüyordu. Dey¹⁴¹⁰ ayındaki soğuktan dolayı bütün yapraklarını yok edici rüzgâra teslim eden her dal, söz erbabı goncaların dudaklarının letafetiyle ve o gülücük saçan bostandaki güllerin üzerindeki çiğ taneleriyle göklerdeki ışıklı cisim çiçeklerinden daha taze duruyordu.

Beyit

Bağın orta yerindeki çiçekli ağacı, cennet bahçesindeki cevherden kasr zannedersin. Bağdaki gül Yusuf gibi zindan esiri olduğu için o, çemazarın Mısır'ı için aziz oldu

O zamanda bağ ve bostanın gençleri destan okuyan bülbüllerin yardımıyla gönül çelen bu sesi, şairene olan bu teraneyi *her dönemin bir yönetimi ve adamları vardır* hal diliyle kemale ermiş zatların kulağına ulaştırıyordu. Bahar mevsiminin Cemşid ayınlı sultanının meclisinde, güneşle doğan bostan güllerinin meclisinde, dostluk ve arkadaşlık yaygılarını yayıp lale renkli kadehleri havaya kaldırırken, bu dünyanın kalıcı olmayacağını *O günleri biz insanlar arasında döndürür dururuz*¹⁴¹¹ elbisesine bürünmüş bu cihanın temellerinin sağlam olmadığını ima yoluyla haber veriyordu. Gül bahçesinin revaçta olan geniş sahanlığında zambağın fasih dilinin telkiniyle sevinci arttıran bu müjdeyi *Kullarımızdan, takvâ sahibi kimselere verdiğimiz cennet işte budur*¹⁴¹² yeni açılan dalların temiz fitratlılarına ve işretle meşgul olan düzgün serviye veriyordu.

Beyit

Gülün şehinşahi kutlulukla devlet tahtına geldiği için suyun gözleri aydınlandı. Nesrin sevincinden külahını havaya fırlatıyordu, gülmekten goncanın dudakları bir araya gelmiyordu bir türlü

Böyle bir mevsimde İslam milletinin sultanı [520a] ebedi cennetin gönül çelen bahçesine göç ettiğinde, cihangirlik tahtının taze dalı, ebedi hayat suyunun

¹⁴¹⁰ İran takviminin 10. ayı 21-Aralık–21 Ocak.

¹⁴¹¹ [003.140] وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ

¹⁴¹² [019.063] تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا

kesilmesinden dolayı sararıp solduğunda, kayserlik hilafeti ve hakiki mülkün varisi olan zamanın sultanı, İslam milleti ve mülkünün saltanat tahtına en layık olan sultan Amasya'daki kendi taht merkezinde oturuyordu. Babasının halifelüğünün gölgesinde idi. Ancak payitahttan da uzakta idi. Aynı yılın Rebiülevvel ayının sekizinde bir sabah vakti, doğru söyleme noktasında ikinci sabahtan daha güvenilir olan, saba ve şimal rüzgârı hızındaki habercilerin girişi esnasında, sözüne güvenilir peyklerin nüzulü vaktinde Keklik Mustafa adındaki saray çavuşlarından biri bu haberi ulaştırmak için darü'l-hilafe Kostantiniyye'den hareket etti. Doğrusu o, sözüne güvenilirlikte ve hızlılıkta dağlar ve ovalardaki kekliklerle yarışıyordu ve hal diliyle şu teraneyi söylüyordu:

Li-müellifihî

Bu yaban kekliği dağlarda ve ovalarda seni aradı, seni beklemekten dolayı gözleri kana belendi. Gör bak ey salınarak yürüyen servi! Seni aramak için koşan kekliğin ayakları nasıl da kanla kıpkırmızı oldu

[8 Rebiülevvel 886'da emaret merkezi olan Amasya'ya ulaştı. Amasya'da babasının inayeti üzerine ve hilafet kanunu gereğince cihangirliğini sürdürüyordu.¹⁴¹³] Bu haberci o yüce şahsiyetin kulağına ulaştırdığı habere göre, cihangirlik ve hilafet, şeriat ve iman göğünün güneşi, yani İslam milletinin mücahit sultanı bu bahar mevsiminde zamanın elem dolu hastalıklarının bir araya gelmesinden ve gamdan dolayı ansızın tutulmuştu. Tanrının yeryüzündeki gölgesi, ayın bile âlemlerin karanlığında tutulmasından dolayı gizlendi. Neticede parlak gök, matemli bir yaşlı gibi başına topraklar serpti ve karanlık olan yere karıştı gitti. Cihanı aydınlatan o güneş karanlık mezarda gizlendi. On dört gecelik ayın bakire kızı, o yeryüzünün güneşinin ayrılığından dolayı kendi yüzünü ağıt yakanların yüzü gibi parçaladı.

Beyit

Ay gibi olan yüzünü toprakta kaybettiği için ayın topraktan doğmasını istemiyorum

Şimdi İslam kayserliğinin tahtı cansız bir beden gibi atıl durumda idi. Müslümanların kanlı baht gözü, bu matem akşamının karalığından dolayı solgun bir gonca gibi kirpiklerini hiçbir şekilde açmamıştı. İşte bu haberci makul bir şekilde bu gaddar ve eli çabuk zamanın kinle intikam almasından kaçılamayacağını, mücahitler

¹⁴¹³ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 249a.

hüsrevinin tahtına bu sultanın oturması için tüm avan ve ensarın her iki gözünün yolda olduğunu bildirdi.

Beyit

Cihangir gözüünü bu dünyaya kapayınca intikam almak için hazır olmalısın. Dünya elden gitti acele et, çabucak gel

Şimdi karanlık geceye hapsolanların ümit gözü cihangir sultanın yanaklarının ısıltılarının o diyarlardan doğmasını bekliyordu. Matem tutan gam çekmiş o gürhün ümit gözü bağışlayıcı hüdavendigârın veliahtının, iktidar mesnedinin bu varisinin gelişini gözlüyordu.

Beyit

Hükümdarlık senin cevherine layıktır, taç ordaysa başta senin bedeninin üstündedir. Senin taç ve tahtan gelen şöhretin bir şahtan diğerine ulaşır

Babasının devlet erkânının, kayserlik makamının ileri gelenlerinin nasihat dolu sözleri bu haberci vasıtasıyla o zatın kulağına ulaştı. Habercilerin ardından nasihat ve söylenen sözleri pekiştirmek, o zatın oradan hareket etmesini sağlamak için ardı ardına söz sahibi kişiler gelmeye başladı. [520b] Bağlılık ve kulluğu, itaat ve teslimiyeti bildiren mektuplar saadetin sığınağı olan o dergâha ulaşıyor ve şöyle diyordu:

Beyit

Gel! Sensiz başsız bir gövde gibi perişanız. Sen herkesin gövdesine baş, herkesin başına taç ol

O kargaşa dolu zamanda takdir-i ilahi gereğince bahtiyar şehzade, yüce soylu halifelerin halefi Sultan Korkud (*Allah onun gölgesini kutlu babasının gölgesine dek uzatsın*) talihi ve soylu ceddinin desteğiyle yüce ceddinin sarayında bulunuyordu. Saray erkânının, yüce eşiğin kullarının özellikle de tedbir sahibi Vezir İshak Paşa'nın düşüncesi *evlat babasının sırrıdır* mazmunu gereğince şehzadeyi, hilafet soylu babasının cennet-mekân ceddinin tahtına oturtmak yönündeydi. Böylece tahtın, zamanın sultanına devredilmesi ayan ve erkânın nazarında kesinleşmiş olacaktı. Aksi takdirde sonu olmayan dar görüşlü kimseler, sultanın olmadığı o birkaç gün içinde zihinlerinde batıl hayalleri canlandırabilir, bu fikirleriyle mülkü talep eden bazı fesat kimseleri hırslandırabilirdi.

Li-müellifihi

Süha yıldızı karanlık gecede bir parlayacak olursa, güneşin dahi vazifesini yerine getirir

Bu manadan hareketle şahlık mücevher kutusunun kapısı birkaç gün ve gece ayın görünen yüzü gibi parlak güneşe naiplik yapmak suretiyle bulunduğu makamı ve mevkii korudu. Kutlu ceddinin nevruzu, babasının ikbali, cihanı aydınlatan bir kandil ve tacın incisi gibi kutluluk tahtının sedefinde hüküm sürüyordu. Memleket idaresindeki hizmetkârlığının ve iyi kulluğunun keyfiyetini ve sultanın olmadığı bir zamanda yerine getirdiği bu hizmetin tafsilatını yüce soylu babanın şehzadesine arz etti. Bütün bu hizmetine rağmen eksiklikleri için özrünü takdim etti:

Şiir

Taht sedefinin cevheri, mülkün şeref burcusun. Taç ve kemer senin yardımcın, ay ve güneş ise senin Zühal yıldızındır. Taht gece gündüz senin yolunu gözlemekte, ay ve güneşin gözleri senin yolunu bekler. Bu tahtın sedefi göklerden bir inci katresi gibi olan hükümdarı tutmak için ağzını açmış. Taht ağacı yapraklarını dökmüşse de seninle tekrar bu ağaca bahar gelir. Mülk senin için bir bostan saray olursa kalk yürü ve gülistana gir. Devletin, cihanın taze baharıdır, mülk ise çabucak hazan olur. Çemenzar senin yoluna ipekten halı sermiş, gül bahçesi eski olan tahtı yenile! Seher kuşları ötüşmeye başladı, kutluluksana duayla Tanrı'dan gelsin.

Bu esnada, babasının yüce Tanrı'nın yanına gittiği haberini duyduktan sonra bu ayrılık ve yokluk acısı civan baht sultanın, iktidar ve haşmet memleketlerinin sahibinin, şehzadenin cihanı gösteren bir ayna gibi olan gönlünde bir müddet üzüntü yarattı. Birkaç gün ve gece boyunca o ayrılık acısından dolayı inledi. Her daim Muhammedî gülü gibi açık ve gülücük saçan cennet manzaralarına sahip olan yüreği o matem gecelerinde ah çekip inlemekten dolayı bir gonca gibi kapandı. *Kalp hüzünlenir göz ise yaş döker* hadisi gereğince ağlamaklı gözlerinin siyah bulutlarından yaşlar boşanıyordu. Nebevi sünnette olduğu gibi, babasının matemini tuttuğu birkaç gün boyunca bu cismani âlemin karanlık mülkü, saltanat haşmeti ve hizmetçilerinin çokluğu onun hakikati gören gözünde ipince, kapkaranlık ve değersiz görünüyordu. Abbasi halifelerinin de âdeti olduğu üzere mihnet dolu bu dünyanın mukimleri arasında şahlık elbisesini siyah bir elbiseyle değiştirdi. [521a] Gerekli vazifelerin yerine getirilmesinden, adet ve geleneklerin icra edilip sadaka

dağıtılmasından sonra din âlimlerinin ve İslam'ın salih şahsiyetlerinin öğütleriyle, önderlik mesnedinin şer' en ve aklen sultanın zat-ı şerifine münhasır olduğu, hilafet alametli bu hanedanın seleflerinin geleneğine göre cihangirlik makamının o hazretin hakkı olduğu bu zaman gerçekliğe kavuştu. Bilgin din âlimlerinin fetvalarına göre saltanat tahtını, hak eden bu varisten mahrum etmek imkânsızdı. Tedbir sahibi pir, kayserlik mesnedini hak edenleri araştırdıktan sonra sultanın şahsından başka bir kimsenin bu mesnede layık olmadığını görmüştü.

Li-müellifihi

Yeryüzünde Tanrı'nın gölgesi sensin, cihangirliğin sana verilmesi farzdır.

Yaraticının ve halkın rızasını kazanmak için babasının, yaratıcıyı hoşnut etme yolundaki vasiyetlerini mülâhaza ederek bu yolda çaba sarf etmeye başladı. Babasının ahbine vefa etmek adına orada bulunan ya da bulunmayan bütün devlet erkânından, kayserlik eşiğinin hizmetçi ve askerlerinin tamamdanda önderliğine biat etmelerini istedi.

Beyit

Babasının tacı ve tahtı onunla tazelendi, velayet onun ahdiyle şenlendi. Babasından gördüğü gelenek ve adetleri kabul edip beğenmişti. Rum'un tamamı o şahla tekrar ayağa kalktı, baştanbaşa yeşillerle süslendi. İnsaniyetinden dolayı insanın aklına gelmeyecek şeyleri halka reva görmedi. Hiç kimseyi incitmeye yanaşmadı, adalet çizgisinin dışına adım atmadı. Öyle adil idi ki bütün ülkelerin ahalisi ne mutlu Rum mülküne diye destan yazıyordu

Melekeler mülkünün sultanı, sahip olduğu iyi ahlakı ve sıfatlarıyla askerlerin kalplerini fethetmeyi başarmıştı. Zamanın özgür şahsiyetlerini, *insan ihsanın kuludur* manası gereğince kulluk ve hizmetçilik mertebesine çekti. Bulunduğu yerden yani Amasya'dan hilafet merkezi olan Kostantiniyye'ye doğru atını sürdü. Bir güneş gibi doğudan yükselerek altın rikaba ayağını koydu. Eyeri üzerinde *Andolsun ki, onu (Cebrail'i) apaçık ufukta görmüştür*¹⁴¹⁴ müjdesini gönül kulağıyla işitmişti. Hikmet dolu bu hadis gereğince *en iyi askerler dört bindir* hepsi de yiğitlerden oluşan *Müminler içinde Allah'a verdikleri sözde duran nice erler var*¹⁴¹⁵ güruhundan dört

¹⁴¹⁴ وَلَقَدْ رَأَىٰ بِالْأُفُقِ الْمُبِينِ [081.023]

¹⁴¹⁵ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ [033.023]

bin süvariye rikâb-ı hümayuna mülazım tayin etti. Eskiden beri kulluk görevini yerine getirdikleri için bu topluluğa bu yolda kendisiyle yol arkadaşlığı etmelerini hükmetti. Bu vefalı kullar, uğruna canını ortaya koyan bu hizmetçiler başlarını o cihangirin doru atının adımları önüne bir zerre gibi uzatmışlardı. Bir toz zerresi gibi onun nalının etrafına daima hizmete hazırdılar.

Beyit

Hizmet kemerini canına bağlamış, canını kemer gibi beline dolamış

Güneş görünömlü sultan, yanındaki yıldızlar gibi olan alayıyla Sakıp yıldızının süratiyle talep ettiği şeyi elde etmek amacıyla İstanbul'a yüz çevirdi. Yüce himmetinin rehberliği ve devletin kuvvetiyle beraberindeki yardımcılar ve dostlarıyla dokuz gün içinde Amasya'dan Kostantiniyye Denizi'nin kenarına vardı. Fetih ve nusret sancağını İstanbul'un semalarında dalgalandırdı. Şevk dalgalarının coşturduğu o dalgalı denizin kenarında sayısız kabarcıkların oluşturduğu çadırlar, havas ve avamdan güruhlar görünmeye başladı. Etrafa gülücük saçan sevinçli askerlerin dişleri, dudaklarının arasında bir hisarın mazgalları gibi görünüyordu. [521b] Kutlu sancağın ulaştığını bildiren müjdeli haber iç ve dıştaki bütün şehir ahalisine ulaşınca gerçektende o hilafet hanedanının birkaç yıldır ölmüş olan bedenine taze can kattı. Yusuf'un gömleğinin kokusu ve rengi hüznün evinin karanlık gecesinde matemli bir şekilde bekleyenlerin kaygılı gözlerine, kutlu maşrıktan ulaştı. Matem tutanların musibet görmüş ve ayrılık çekmiş gözleri, Mısır'ın o azizini görmekten dolayı (Yusuf) dedi ki: "Bugün sizi kınamak yok"¹⁴¹⁶ müjdesiyle berhudar olmuştu. Ordu komutanları ve ayanların hepsi, şehir ahalisi ve şehre dışarıdan gelmiş olanların tamamı sevinçle o hüsrevi karşılamaya yöneldi. Şevk sancaklarını ve dualarını atlas gökyüzünde dalgalandırdılar. Karşı tarafa geçmek için denizin yüzüne kabarcıkların sayısı kadar gemi ve sandal bıraktılar. Öyle ki denizin yüzünde basiret sahibi o sultanı görmek arzusuyla kabarcık sayısı kadar göz açılmıştı. Her bir gemi o şahın binebilmesi için kendi göğüs tahtasını kürsü niyetine onun ayaklarının altına sermişti. Kutlu sultan dünyayı aydınlatan bir güneş gibi *yengeç* burcunun en üst noktasına yöneldi ve gemiye binmesiyle mavi burçlarda parlamaya başladı. Dalgalı denizden dolayı yanaklarının ışıltısı, göklerin büyük gemisinin çevresinde, *İki denizi*

¹⁴¹⁶ [012.092] لَا تُشْرِبُ عَلَيْكُمْ الْيَوْمَ

*birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir*¹⁴¹⁷ halindeki okyanusun yüzeyinde parıldamıştı. Süleyman'ın rüzgâr tahtını emri altına alarak *Sabah gidişi bir aylık mesafe, akşam dönüşü yine bir aylık mesafe olan rüzgârı da Süleyman'a (onun emrine) verdik*¹⁴¹⁸ manasının rüzgâr gibi olan binitinin üstünde Üsküdar'dan geçerek Kostantiniyye'ye doğru yol aldı. Kara ve denize hükmetme mesnedinde denizler gibi olan mülkün tahtına oturdu. Öyle ki vakarından dolayı denizin içindeki bir dağ gibiydi ya da sayısı denizdeki dalgalara denk olan askerlerden oluşan bir deniz dağın üstünde dolaşıyordu.

Li-müellifihi

Görkemli şah cömertliğinden dolayı, denize daldı ve bir dağ gibi ortaya çıktı. Ayağının bereketiyle o geçitteki kara ve deniz ülkelerini zapt etti

Maşallah, Kuvvet Allah'tadır. Bu geçitten geçme esnasında seçkin insanların ve altın kemerli ay yüzlü gulamların çokluğundan dolayı o denizin kenarında binlerce ay ve güneş ortaya çıkmıştı. O manzaranın etrafında, âlemlerin sığınağı şahın güzergâhının her tarafında hilal kaş gibi olan birçok sandal dostluk ruhuyla eğlence yaygılarını yaymıştı. Huri ve gılmanlar, büyük gemiler arasında servi gibi boylarıyla eğlence ve sevinç sancağını dalgalandırıyorlardı. Altın külahlı Yeniçeri cemaatinden, kayserin kasrındaki yeşil hatlı kırmızı elbiseli, servi boylu has gulamların gölgesinden dolayı denizin yüzeyindeki yeşillik, aba giyen servilerin ve kan lalelerinin bulunduğu gül bahçesinin çemenzarına benziyordu.

Beyit

Hepsi lale gibi boynunu arkaya bükmişti, hepsi de gonca gibi aba giyinmişlerdi

Süleyman mekânlı sultan gemideki tahtından inip darü'l-hilafenin kapıları önüne gelince, denizin kenarında murad atını onun ayaklarının altına çektiler ve Hristiyan ve Müslüman bütün şehir ve pazar halkı [522a] büyük küçük, soylu ve mütevazı herkes ümit gözünü o kutlu padişahı seyrederek müjdeledi. Şefkatli sultanın güneş gibi olan yüzünü seyreden, emniyet tahtında oturan o hüsrevin kutlu manzarasını mütalaa eden büyük küçük herkesin gönlü sevinçe doldu.

¹⁴¹⁷ [055.019] مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ

¹⁴¹⁸ [034.012] عُدُوها شَهْرٌ وَرَوَّاحُها شَهْرٌ

Beyit

Tanrı zamanın mülküne bir defa daha kıyassız ölçüde saadet bahşetti. Yediden yetmişe İslam milletinin hepsi o adil hüsrevin gölgesine ve sancağının altına sığındı

Birkaç gün boyunca incitilen, tefrikaya müptela olan şehir ve pazar ahalisi kutlu ayağını şehre atan o şehriyari görünce gül bahçesinde bin destan okuyan bülbül gibi kendi şikâyet ve taleplerini dile getirdiler. Canı gönülden, itikat saflıklarıyla sınırsız dua ve senayla kulağa hoş gelen bu şarkıyı söylüyorlardı:

Beyit

Senin alnına rahmet ayetini yazmışlar, ne mutlu nüzul edeceğin kimseye!

Hüner erbapları avuçlarındaki can ve kalp nakitleriyle altın ve gümüş dolu tabakları sultanın binitinin etrafına saçtılar.

Beyit

Sahiplerinin yüzünü görünce şükredercesine canlarını onun önüne attılar

Haşmetli sultan, o ikinci Mısır'ın, Müslümanların kubbetü'l-islamının kapısından saltanat sarayına yönelip, bir devlet kuşu gibi uçarak cihangirlik yuvasına kondu. Sağ ve sol kanattaki emir ve vezirler, yıldızların sayısı kadar olan askerler güneşin etrafındaki ışınlar gibi o hazretin etrafını çevirmişlerdi. Gaybi fetihleri müjdeleyenler *Allah'ın insanlara açacağı herhangi bir rahmeti tutup hapseden olamaz*¹⁴¹⁹ manasını ilan ederek her ne kadar ikbal çılgılığı atmışlar, fetih ve kutluluk kapılarını onun yüzüne en iyi şekilde açmışlarsa da o hazret hilafet sarayına, âlemin sığındığı dergâha varınca bir an serkeş atının dizginlerini çekti ve uğurlu kapıyı açmak için *Allah'ım rahmet kapılarını bize aç* hadisini devlet sarayında yankılandırdı. Yaratıcının lütuf sarayında kabul olunması icap eden bu dua ile *sancağını Ve şöyle niyaz et: Rabbim! Gireceğim yere dürüstlikle girmemi sağla; çıkacağım yerden de dürüstlikle çıkmamı sağla. Bana tarafından, hakkıyla yardım edici bir kuvvet ver*¹⁴²⁰ o yüce eşikten içeri girdi. İkbalin uğursuzluklardan uzakta güvende olduğu, ikbal sütunlarının yıldızların birbirlerine yaklaşmasıyla uğurlu hale geldiği bir saatte yaratıcının gölgesi ve lütfu olan o zat hilafet ve iktidar tahtına oturdu. Osmanlı hanedanının ve rahmani hilafetin tahtına geçmesinin bereketiyle

¹⁴¹⁹ [035.002] مَا يَفْتَحُ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا

¹⁴²⁰ [017.080] وَأَخْرِجْنِي مَخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي مَدْخَلَ صِدْقٍ

doğruluk erbabı ve Hakk ehlinin arzuları yerine gelmiş oldu. O güneşin, o güler yüzün gelişiyle beraber mustarip olan kayserlik tacına, hüznü olan İskender tahtına bir huzur ve ferahlık geldi. Yer in ve zaman in dili, belagat beyan eden dil o cülusu şu şekilde tebrik ediyordu. *Kim geçmişte yaşananları şimdiki şekilde beyan etmek için zaman in dilini doldurursa ve kim geleceği karşılamak için kasidenin her beytinde tahtı zikrederse.*

Yaratıcının ihsanına bak ki şah saltanat tahtına oturdu, din in ve mülkün güneşi Zühal burcunda doğdu. Taç, Süleyman'ın haşmetinden dolayı iftiharlandı, kayserlik tahtına ikinci İskender oturdu. Süleyman'ın tahtına böyle bir şah oturduğu için tahtın her tahtası şükür için dile geldi. Tahtın gözü şah in gelişini bekliyordu, şah o nurâni göze oturdu. Tahtın yüreği gam tozundan perişan olmuştu, şah in feyiz bulutlarından yağ an yağmurla o perişanlık tozu yol oldu. Âlemin mülkü beden oldu, sultan ise onda cihan in canı oldu, [522b] şah, tahtın sinesine bir can gibi oturdu. Melek huylu bu hüsv tahta oturduktan beri kim tahttaki Süleyman'dan bahseder ki? Tuba ağacının dalı şah in tahtında boyunu gösterdi, bu dünya, yaratıcın gölgesi olan o zatın gölgesine oturdu. Beyaz şah in taht yuvasından uçtu, şükürler olsun ki tekrar oraya yaratıcının gölgesi olan hüma kuşu oturdu. Sultan Bayezid'in tahta cülusu için ehl-i Hakk, "cismani tahta kutsal ruh oturdu" dedi. Hüsvler onun tahtının önünde saf oldular, kasrının kapısı önünde o kayserin bekçiliğini yaptılar. Akl-ı küll onun dergâhının girilmesi gizli olan yerine kürsüsünü indirmiş, göğün dokuzuncu tabakasından onun bekçiliğine soyunmuş. Tahta oturunca kuru olan tahtın dalı çiçek açtı, çünkü gül, gülistan in dallarına oturmuştu. Tahtının dibinde ilmin hayat suyu gözüktü, onun kalbi hayat suyunun görüldüğü bir yere oturdu. Gazi kayser İslam'ın tahtına oturunca, tahtın tahtaları minber oldu. Cömert tahtının dibine kadar ihsan ve bağış yaygıları yayıldı, dokuz gök tabakası her gece onun sofrasına konuk oldu. Güvenli gecelerde çoban feragat tahtında uyumuştur, şah in heybeti gece gündüz yaptığı çobanlıktandır. Ona itaat etmeyen her cihangir hükümdar nihayet hüsv evinde pişman olur. Kalemim tahttaki şah in medh yüzünü resmettikçe, mananın resimhanesindeki Mani'den daha üstün olur. Kalemim şah in isminin uğuruyla Hintli bir meddah olmuştur ve elim in üstündeki saltanat tahtına oturmuştur. Tufan zamanında şah in tahtı Nuh'un gemisi olmuştur, gemisiz tufan in dalgalarında nasıl gidilir. Düşmanları def etmek için tahtının üstüne ayete'l-kürsi okuyayım, zira

Kur'an okununca şeytan kaçır. İdris, şahın tahtını medh edenlerdendir, söz erbaplarının safında oturacaktır. Sultanların ismi makam ve tahtın rütbesi oldukça onlardan sonra oraya her cihangir de oturur. Şahın bahtı açık olsun, rahmani işler zuhur etsin, şeytani işler yok olsun

BİRİNCİ BA'S

Sultanın Zamanındaki Gaza ve Fütuhâtı, Muharebe ve Hadiseleri Beyan Eder

Bu ba's meymene ve meysere olmak üzere ikiye ayrılır.

Meymene-i Meymûne: Bu devlet-i aliyyenin ehl-i iman guruhuyla olan savaşlarını ve onlara yönelik fütuhâtını beyan eder. Bu kısımda sekiz destan yer almaktadır.

Meysere-i Mübeşşere: Sultanın muzaffer ordusunun fütuhât ve gazavatının anlatıldığı bu bölümde on destan¹⁴²¹ yer almaktadır.

MEYMENENİN BİRİNCİ DESTANI

Sultanın Hilafet Tahtına Oturduktan Sonra Karaman'dan Kayserlik Davasıyla Ortaya Çıkan Küçük Kardeşi Cem Sultan'ın Fitnesini Ortadan Kaldırmasını Beyan Eder

Li-müellifihî

Yunan toprağından bir cihan filozofunun yakîn mülküne seferi vardı. Söz hazinesinin tılsımını çözdü, ancak o hazinenin ağzını belagat mührüyle mühürledi. Ağzında Cemşid'in kadehi vardı, herkes ondan isteğı muradı alıyordu. Câm-ı Cem'den bahsetmiş ve gam izlerini sineden silmişti. İskender'in aynasının hikâyesini anlattı, bana söz söyledi ancak manasını gizledi. Dedim ki benim İskender aynam senin gönlündür, onda cihanı görürüm. Bana Câm-ı Cem'in hakikatini anlat, İskender'in ne anlama geldiğini ve aynanın ne olduğunu da. Dedi ki bu makûs ve boş göklerin kendisi Câm-ı Cem'dir, içindeki şarabı ise güneşin tortusudur. Bu alt üst olmuş kâsede her ne olursa olsun, ondan bir muradım yoktur. Cem asla bu kadehe heves etmedi, bu kadehin sonunu gören hiç kimse ona heves etmez. Bu dünya o kadar çok kadeh kırmıştır ki Cem bile o kadehi eline geçirememiştir. Dedi ki bu şarap dolu kâse, serap gibi görünen rüzgârlı bir denizin kabarcığıdır. Sonra dedi, işte o Câm-ı

¹⁴²¹ Esad Efendi nr. 2198'de sekiz destan yer aldığı bilgisi geçer. vr. 252b.

Cem önümdedir, içinin karanlığıyla ayna ve çeşme de önümdedir. Âlemin o kadehle ısıldadığı hakikati iş ve söz erbaplarının gönlünde mana bulmuştu. Güneş, o kadehin sadece bir ısıltısıydı, dolunay ise ışığını ondan alan bir mumdu. İskender'in aynasının ışığı ondan gelir, Hızır'ın ab-ı hayat çeşmesi onun sayesinde aydınlıktır. [523a] Hekim sinesini gösterdi, İskender yürekli şah ona ayna olmuştu. Mülk sahibi kayser ahlaklı şah, ihsan ve bağış zamanında felek mertebelidir. İslam mülkünün şahı Bayezid Han, onda büyük bir kuvvet var¹⁴²² manası kılıcından bellidir. İskender'in tahtına oturunca, iftihar onun kayserlik mesnedi olmuştur. Şahın gönlü kadehtir, lütfu ise daim, avuçları ise hayat suyuyla doludur. Bu zamanda Câm-ı Cem'e ne hacet var, güneş saki ise gamdan neden korkulur ki. Güneşin kadehi sana ayna olunca, feleğin cevrenden kurtulmuş olursun. Eğer Cem bu geleneğe vakıf olsaydı, o kadehle şahtan bir dilenci vücuda getirirdi. Cem'in, sahip olduğu cihanı gösteren kadeh, ülkeler fetheden kılıçtan başka bir şey değildi. Şahın ordusuna verdiği kılıç, bir ayna ve İskender'in kadehidir. Yunan bilginlerine bu sözlerde nasıl bir hikmet gördüklerini sordum ki bir inci gibi beyan ettiniz, Cem'i ve kadehini hatırlayarak konuştunuz. Dedi ki çok fasih bir dilim vardır, biraz olsun Mesih'in ruhunu ihya edeyim. Söze hikmetle hayat bağışlayayım, haberleri mananın derinliklerinden nakledeyim. Câm-ı Cem'den hikâyeler anlatayım, dünya ve onun işlerinden şikâyetçi olayım. Şahın devranının hikâyeleri anlatıldı, saltanat davasıyla ikinci Cem ortaya çıktı. Cem, sultanın kardeşiye de yüreği kin kadehiyle tutuşmuştu. Felek temelli şehinşahın tahtını, kendi miras olarak telakki etmişti. Şahlıkta kendisine ortak istemiyordu, Tanrı'nın yeryüzündeki tek gölgesi olmak istiyordu. Nasıl ki Tanrı yeryüzünde tek ise o da onun tek gölgesi olmak istiyordu. Bu filozof maksat uzak, menzil ise gizlidir diye ne de güzel söylemişti Cem'e. Cemşid'in tahtına asla heveslenme, senin Câm-ı Cem'in öğüttür. Bu kadehle Cem gibi sarhoş olma, zira sarhoşluğun derdini çok çekersin. Bu kan dolu kadehten bir yudum dahi alma, boşuna batıl fikirleri düşünme. Kaynayan bu denizden bir yudum dahi almayı düşünme, bu sahranın kumuyla kur'a çekme. Şah yeryüzünün güneşi idi, bu güneşe kininle pençe vurma. Sen aysın şah ise göklerdeki güneş, sen ışığını bile güneşten alıyorsun. Mağrur olup göklere karşı savaş açma, zira şah devletiyle vardır,

¹⁴²² [057.025] فِيهِ تَأْسُّ شَدِيدٌ

zorbalıkla değil. Yüzüğü Süleyman'dan almak yaraşmaz, sen ki şehzadesin şeytanın oğlu değil. Her şehzade şahlık yapmaz, her yıldız da göklerde dönmez. Sedefin içindeki bütün inciler değerlidir, ancak yüz tanesinden bir tanesi seçilir. Sen şimdi mülk talep ediyorsun, ne fayda ki mülk de onu [şahı] talep ediyor. Sen küçüksün, o şah ise senden büyük, küçüklerin büyüklük taslaması kabul edilemez. Hüsrevin kardeşiysen de küçük olmana rağmen ona denk olduğunu düşünüyorsun. Babanın yerine şah olmak büyüğün hakkıdır, en iyisi sen ona kulluk et. Nasihat kadehinden bir yudum al, padişahlık fikrini aklından çıkar. Cem, hekimden nasihat kadehini alınca, o ölçüde adımını kilimin dışına attı. Tatlı sözlerin konuşulduğu meclisin sakisi gel! Dostlarına hikmetle kadehler sun. Cem ve kadehinden her ne haber varsa, mana kadehini bizim elimize ver

SULTANIN İLAHİ YARDIMLA KARDEŞİ CEM ÇELEBİ'YE KARŞI ÜSTÜN GELMESİNİN DESTANIDIR

Feleğin cilalı aynası olan takdir-i ilahinin dünyayı gösteren kadehinde bu olma ve bozulma dünyasının timsalleri muhtelif suretlerde tasvir edilmekçe, doğru tedbirli bilginlerin ihtimamıyla hekim olan sultanın hırs ve tutkuları, ilham alınan kalbin tahtında oturdukça her daim şu mana tasdik edilir ve hakikatini korur: Allah dostlarının hatır sayfalarına ve uyanık gönüllerin kabul sayfasına yazılmış olan ikbal ve hilafet menşuru, ezeli inayetin levh-i mahfuzundan bu görünen levhaların üzerine kazanmış ve yazılmıştır. *Kalemin mürekkebi kurudu* kalemiyle yazılıp bütün insanoğlunun malumu olan envai maslahat ve hikmetlerle dolu olan o menşurun her bir harfini yiğitlik ve mağruriyet kılıcının suyuyla [523b] ve zorbalıkla bu sayfalardan silmek boş bir arzu ve imkânsız bir şeydir. Ezel ressamının çizdiği resimleri Hakk'ın inayet levhasından silmek gerçekleşecek olan şeylere muhalefet etmek demektir.

Beyit

O dergâhda kabul görmek istiyorsan, bu boş fikirlerden vazgeç. Kâfirliğe meyleden ve cahil olan herkesin ayağı kayar ve işi elinden gider

Kuşkusuz akıllık ve zekiliğin emareleri şunlardır: Sonsuz lütufa mazhar olan güneş misalli alında yaratıcının desteği yazılıdır, cihangirlik tahtının, mülk ve millet mesnedinin temelleri yaratıcının yardımıyla sağlamlık bulur, Allah'ın hükümlerini

uygulayan o ikinci kişinin, o kutlu bahtlının [peygamber] emir ve yasaklarına *kim emîre itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur* uyma yolundadır. Hekim'e itaat etme yolunda kendini daima kul ve köle mertebesinde görür. Tıpkı her sabah küçük yıldızların göklerin arsasındaki yıldızlar ülkesinin hüsrevinin önünde bir ufuk dairesi gibi kendisini siper etmesi gibi, her seher vakti, gündüz görünen yıldızların, zuhuru esnasında kendi sinisini zorbalık ve muhalefet karanlığından arındırıp bir tan vakti şeklinde ortaya çıkması gibi. Yoksa yaratıcının nezdinde kabul görmüş şeylere muhalefet etmek ya da yaratıcının teyit ettiği şeylere uymayı reddetmek, bir kişinin güçlü pençeleriyle yaratıcının kudret elinin kuvvetine mukavemet etmesine, sahip olduğu çevikliğe rağmen kaza ve kaderle yarışa girmesine benzer. Bundan dolayı ne zaman yüce soya intisabı olan kutlu bahtlı bir şahsiyet yaratıcının lütuf koluyla ve uğurlu yardımıyla varisi olduğu mülk arsasında dolaşsa, cihangirlik ve serverlik mertebesinde, babasının mesnedinde oturup halka karşı şefkatli ve cömert olsa dar görüşlü kimselerin fikirleriyle tahrik edilip hükümdar olma hayalini taşımaya başlar. Yaratıcının inayeti olmayan bir şeyi talep etmek ve şahlık tahtına oturma vesvesesini taşımak akıllı kimselere yaraşmaz. Tıpkı Kitab-ı Kerim'de bu manaya işaret edildiği gibi *Onlardan her biri nimet cennetine sokulacağını mı umuyor?*¹⁴²³. Zira maden ocağından çıkarılan ve ateş renkli lali andıran her cevher sultanların tacına cevher olarak konulmaz, okyanustaki sedeflerden çıkarılan her kıymetli inci şahların tacının başına inci olamaz.

Beyit

Eğer kimse seni şah olarak istemezse, sana değer verilen makamda kal. Eğer kaynarsan kızgın ateşle karşılaşırsın, eğer çaba gösterirsen soğuk demiri bile döversin

El-Kıssa

Burada zamanın sultanının ehl-i imanın tahtına oturmasının vakaları hikâye edilecektir. Muhammedî dininin sultanının ebediyet ülkesine göç ettiği haberleri ülkenin bütün her tarafına yayılınca Müslümanların hasret gözü yaş seliyle doldu. O sultanın 30 yıllık saltanatı boyunca istirahat köşesinde gözünü kapamış, inziva köşesine çekilmiş olan fitne ve fesadın uykulu gözü bu korkunç haberin çıkardığı

¹⁴²³ [070.038] أَطْمَعُ كُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ

kargaşayla tekrar açıldı. Feragat kadehiyle olunan sarhoşluk akşamının sonunda bu mecliste oturanlar sarhoşluklarının azabını ve ağrısı çekmeye başlar.

Beyit

Bu akşam meclisinde murad mumunu her kim yakarsa yaksın ümitsizlik ateşinden olan dumanı çıkmaz

Akıllılar ile cahiller, doğru yoldaki mühtedilerle sapkınlığın susuz çölünde gezinen şaşkınları arasında hilafet mesnedinin veraseti konusunda muhalefet ortaya çıkmıştı. Çünkü kutlu sultanın iki halefi vardı. Zamanın sultanı [524a] Rumiye-i Suğra'da Amasya tahtında oturuyordu ve tahtı hak eden yegâne zat o idi. Ama Şehzade Cem Sultan o zamanlarda Karaman memleketini tasarrufu altına almıştı. Görünüşte hilafet tahtından vazgeçmişti. Ancak sonraları eşsiz olan sultana karşı muhalefet etme *Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök, (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti*¹⁴²⁴ durumu zuhur etti. Allah'ın yardımıyla destek bulan, avan ve ensar güruhunun yanında bulunan sultanın tarafı oldukça sağlandı. Devletinin binası iman ehlinin yardımıyla sağlamlaştırılmıştı. Şer'î ve akli sebepler gereğince *And olsun ki, peygamber kullarımıza söz vermişizdir*¹⁴²⁵ *Onlar mutlaka zafere ulaşacaklardır*¹⁴²⁶ ve ilahi yardım neticesinde sultan kendi mülküne kavuştu. Sadece bir tane sultanın olması gerektiğini savunan ordunun ileri gelenleri dünyanın uyması gereken hilafet hükmüne itaat boyunlarını uzattılar. Ama Cem Sultan'ın ham olan akıl kadehinde başka maksatlar vardı. Gençliğin verdiği gurur sarhoşluğu ve isim münasebeti onu, Cem'in kadehine tamah etmeye yönlendirmişti. Hilafet rütbesini, babasının miras bırakılmış olan mallarıyla kıyasladı. Kayserlik tahtına ortak olmayı istiyordu. Hükümdarlık tutkusu onu bu hadisin *biz peygamberler topluluğuyuz ne miras alır ne de miras bırakırız* sırrını mülahaza etmekten alıkoymuş, hilafetin, peygamberliğin naipliği olduğunu unutmuştu. Allah'ın verdiği bu mülk nizamının devamını ve Allah'ın gölgesinin sadece bir tane olması gerektiğini asla düşünmemişti.

¹⁴²⁴ [021.022] لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا

¹⁴²⁵ [037.171] وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ

¹⁴²⁶ [037.172] إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ

Li-müellifihi

Şah, Allah'ın yeryüzündeki gölgesiyse, ikinci bir gölge daha olmaz

Bu unutkanlık ve düşüncesizliklerine, faziletli olan şahtan gafletine ve onun önderliğini kabul etmeyişiine ek olarak, fitne çıkaran bazı müfsitler, akıldan yoksun bazı güruhlar sürekli olarak eğlence ve işret meclislerinde şehzadeyi tahrik ediyor ve onu bu türlü şeyleri düşünmeye zorluyorlardı. Babanın mirasında ortak olunmasına, makam ve mevki elde etmede eşit olunmasına rağmen nasıl oluyor da hilafet tahtı büyük kardeşe veriliyor, miras olan memleketin tamamına nasıl oluyor da sultanı tayin ediyor ve Cemşid'in gaybhanesinin hizmetçileri ümit kadehinden içmekten mahrum ediliyor, şehzadenin asitanesinin kulları dost ve düşmanın serzenişiyle rencide ediliyor ve mahzun bırakılıyor sözleriyle doldurdukları bu sarhoşluk veren kadehi sürekli ona ikram ediyorlardı.

Beyit

Bizden başka herkes işinde gücünde, herkes sarhoş biz uyanığız. Sarhoşluğumuz için Câm-ı Cemşid, hastalığımız içinse İsa'nın nefesi yeterlidir

Bu nedenlerden dolayı, Cem Sultan Karaman mülkünden hareket etti. Hanedanının kadim düşmanları özellikle Karaman askerleri ve hâkimlerinin ve zalim Turğud Türklerinin ve bu gibilerinin ittifakıyla ecdadının saltanat merkezi olan Bursa'ya doğru hareket etti. Saltanatı ele geçirmeyi ve kardeşine muhalefet etmeyi kafasına koymuştu. Cem Çelebi'nin ilerlediği haberi hilafet merkezi Kostantiniyye'deki sultanın kulağına varınca hemen hazırlıklara girişti. Bursa şehrini düşmanın şerrinden korumak için kadim kullardan itimad sahibi bir zat olan Ayas Paşa'yı 10 bin Yeniçeri vesair askerlerle gemilere bindirerek Bursa tarafına gönderdi. Ayas Paşa Bursa'yı korumak için vardığında ve Kabluca mevki civarında nüzul ettiğinde yeniçeri cemaati şehre girmek istedi. Muhalifler tarafından da Cem Sultan'ın has gulamlarından Nasuh Bey, Karamanlu cemaatiyle Bursa'ya doğru yöneldi. Bursa halkı yeniçerilerin, İstanbul'un fetret dönemindeyken yaptıklarını işittikleri için onların zulmünden ve yolsuzluklarından [524b] korkmuşlardı. Yeniçerilerin Ayas Paşa ile birlikteliğini görünce daha da telaşa düştüler. Her iki taraf da bir diğerinin şehre girmesini engellemek için kıyasıya bir savaşa girişmişlerdi. Birbirleriyle savaşa girme yolunda müsabakaya giriştiler. Şehir ahali yeniçerilerden korkuyordu ve tabiatıyla muhalif güçlere meyilli idiler. Ayas Paşa

şehre girme fırsatı bulamadı ve muhalifleriyle giriştiği bu savaşta esir düştü. Askerleri özellikle de yeniçeriler komutanlarının esaretinden dolayı hezimete uğradılar.

Beyit

Nifak ve bozgunculuğa düşen dostlar, düşmanların ekmeğine yağ sürdü

İki üç gün sonra Cem Sultan Bursa'ya ulaştı. Askerlerinin yaşadığı şeyleri gördü. Başlangıç itibariyle görünmeye başlayan bu fetih sabahının ışıklarının ardından murad güneşinin doğacağını aklından geçiriyordu. Bu şaşaalı olay bir yalancı sabahtı ve saltanat ikbali ise gerçek sabahtı. Ancak emniyet ve güvene kavuşacağı ümidinden hali idi.

Beyit

Henüz senin için ikbal sabahıdır. Ancak senin fethinin ilk gününün hilali akşamın kâkülüyle eğilmiştir

Cem Sultan'ın askerleri Bursa ahalisinin imdadına yetişince, şehir ahalisi onu ikbal adımlarıyla karşıladı. Onu bütün erkânıyla beraber şehrin içine aldılar. Cem Sultan, şehirde sultana ait her şeyi bütün malları tasarrufu altına aldı. Bursa'da on sekiz gün ikamet etti. Kendi adına sikke bastırıp hutbe okuttu. Sultan her iki tarafın askerleri arasında geçen şeyleri öğrenince bu müfsitlerin bertarafı için hazırlıklar yapmaya başladı. İstanbul boğazından geçti ve etraftaki askerlerine fermanlar gönderdi. Aşutenoğlu Yakub Bey, Cem Sultan'ın en önde gelen adamlarındandı ve Yakub Bey'e sadakatleri olan saltanat erkânından bazıları onunla haberleşmeye ve yazışmaya başladılar. Anadolu Beylerbeyiliği mansıbının ona verileceğini, ayrıca sultan tarafından yüz bin akçenin de kendisine ödeneceğini haber verdiler. Makul deliller ve makbul sözlerle onu kendi taraflarına çekmeye çalıştılar. Nihayetinde onun gönlünü ele geçirdiler. Verilen sözlerin yerine getirileceğinden emin olduktan sonra aralarında varılan anlaşmaya göre; her ne şekilde olursa olsun Yakub Bey, Cem Sultan'ı Yenişehir Ovası'nda savaşmaya teşvik edecek ve bu savaşa yöneldiği takdirde de yenilgiye uğraması için elinden geleni yapacaktı. Yenildikten sonra Karaman tarafına kaçmasına ve orada onlarla birlikte olup herhangi bir hazırlık içine girmesine izin verilmeyecekti. Bu esnada zamanın sultanının denizden geçtiği haberi Cem Çelebi'nin kulağına ulaşınca, cennet-mekân Sultan Murad'ın kız kardeşi olan ve babasının da halası olan büyük hatun Selçuk Hatun'u Rum ülkesinin muteber

fazıllarından Mevlana Ayas ile beraber elçi olarak sultanın hizmetine gönderdi. Büyük kardeşinin, hilafet merkezi olan Rumeli'ye kanaat etmesini Anadolu saltanatını ise saltanat ortağı olan bu küçük kardeşe vermesini talep etmişti. Bu elçiler sultanın huzuruna çıkınca, sultan öfkesinden deliye döndü. Sultanın gazap ateşi iyice parladı. Şöyle cevap verdi: “Maddi saltanat yeryüzünde Tanrı'nın gölgesi olmanın bir timsalidir. Her zaman tekliği ve yegâneliği gerektirir. Bu ilahi vazifeye ortak olmak mümkün değildir. Şahlık mansıbına ortak olmak istemek Tanrı'ya ortak olmak manasını taşır. Akıl ve bilgi sahipleri hiçbir şekilde bu kötülüğü mesnet sahibi padişaha reva görmemelidirler.”

Li-müellifihi [525a]

Cihangirliğe ve şahlığa ortak olmak istemek yaratıcıya ortak olmaya benzer

Şimdi her iki taraf arasında çekişme *ya mülk ya ölüm* manası gereğince ilahi takdire bağlıdır. İki taraf arasındaki inatlaşma *melikler arasında akrabalık olmaz* keskin kılıcıyla sonuçlanacaktır. Nihayetinde sultan, Selçuk Hatun'u büyük bir ihtiramla geri gönderdi. Elçilerin ardından düşmanı yok etmek için kendisi de harekete geçti. O zamanlarda yüce mevkili Şehzade Abdullah, Mağnasiya memleketinde bulunuyordu ve hilafet mertebeli ceddinin tayini üzerine bu memleketin idaresiyle vazifeli idi. Cem Sultan'ın Bursa'ya yöneldiği haberini duyunca Bursa'da babasının ordusunun imdadına yetişmesi için durmaksızın Saruhanili ve o civardaki askerleri topladı. Hareketi esnasında yoldayken Ayas Paşa'nın esir edildiği ve amcasının ise Bursa şehrine vardığı haberini aldı. Çaresiz Bursa tarafından geri döndü ve Gelibolu yoluyla babasına doğru hareket etti. Darü'l-hilafede babasının eşiğine varmak, sultanın muzaffer ordusunun öncü birliğinin içinde mertlik sancağını taşımak için Gelibolu'dan çabucak geçti. Şehzade İstanbul'a varana kadar muzaffer sancaklar denizi çoktan geçmişti. Mecburen sultanın alaylarını takip etti. İznikmid şehrinde onlara yetişti ve babasının elini öpme fırsatı buldu. Mücehhez ordusu babası tarafından kabul gördü. Bursa'da dağınık olan askerlerini toparlayan Cem Çelebi ikbal tahtındaki sultanla savaşmak amacıyla Yenişehir Ovası'na doğru harekete geçti. O havalideyken kendi ordusunu teftiş etti ve Gedük Nasuh'u geri kalan askerleriyle beraber sultanın öncü birlikleriyle savaşması için İznik'e gönderdi. Sultan Bayezid de Gedük Nasuh'u karşılaması için Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa'yı gönderdi. Sinan Paşa sultanın fetih sancaklarını

Dikilüdaş mevkiinde göklere yükseltti. Nasuh Bey bu askerlere karşı mukavemet edecek onlarla savaşacak güçte değildi. Bu yüzden İznik yakınlarından geri dönerek Aravad Derbendi'ne geldi. Muzaffer sultan da tüm gücüyle Tilküdaş'tan¹⁴²⁷ geçti. Kuşkusuz sultanın öncü birlikleri çoktan hareket edip arkadan Gedük Nasuh'a yetişmişlerdi. Dilaverlik kılıcını intikam kınından çektiler. İki tarafın öncü birliklerinin karşılaştığı gün muzaffer sultan İznik'i geçti ve Aravad Derbendi'ne nüzul etti. Kuzey rüzgârının esmesiyle darmadağın olan bir çöp yığınının andırın, *içinde ateş bulunan bir kasırganın isabet ederek*¹⁴²⁸ harmanını yakıp dumanını göklere çıkardığı düşman askerleri, Allah'ın yardımını bulmuş askerlerin vardığı haberinin rüzgârıyla harekete geçip derbentten çıkarak perişan bir halde Yenişehir tarafına kaçtılar. Yardım güneşinin dağların ardından parıldadığı bir sabah vakti mücahitlerin sultanı dağlık alandaki o geçitten, o dar boğazdan geçti. Yenişehir tarafında bir mahalle nüzul etti. Muhaliflerinin karşısında iken muzaffer sancağının şaşaası düşmanların bahtını perişan ediyordu. Düşman askerinin karartısı *Bugün artık gözün keskindir*¹⁴²⁹ manasının görüldüğü yerde ezici ve kahredici devlete görünür oldu. Sinan Paşa'nın yanında bulunan güneş gibi öncü birliklerin ışınlı hatlarının hiddetli mızrakları düşmanların gözlerinde şiddetle görünmeye başladı.

Beyit

Senin sancağın görüldüğü zaman düşmanın fitne ve fesadı yatışır. [525b] Senin mansıbını arzu eden düşmanın akıl gözünde anlamsız konuşan bir canlı vardır

Düşmanın öncü birliklerinden olup Sinan Paşa ile karşılaşması için hazırlanan Uzğuroğlu [Özgüroğlu] Mehmed Çelebi yanında bir grup dilâver ile Yenişehir Nehri kenarına geldi. Hak ve batıl guruhundan oluşan bu iki ordunun öncü birlikleri arasında büyük bir savaş çıktı. Sinan Paşa, sultanın muzaffer ordusuyla ve ilahi yardımla galip geldi. Uzğuroğlu ise muhalif ekserleriyle birlikte esir düştü. Geride kalan az sayıdaki bir grup ise savaş meydanından çıkmayı başarmış ve talihsizliği tarafına kaçırmıştı.

¹⁴²⁷ “Dikilidaş” bu şekilde yazılmış.

¹⁴²⁸ [002.266] فَأَصَابَهَا إِغْصَارٌ فِيهِ نَارٌ

¹⁴²⁹ [050.022] فَبَصُرَكَ الْيَوْمَ خَلِيدٌ

Beyit

Karınca ne zaman Cebrail'e denk olmuştur? Sivrisinek ne zaman file karşı gelebilmiştir?

Hal böyleyken sultanın ardından gelen müjdecî saba rüzgârı *benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi de müjdeleyici olarak geldim*¹⁴³⁰ müjdesini o menzilde sultana ulaştırdı. Bu müjdeli habere göre; kutlu sultan zamanında Frenk memleketlerinden Polya'nın fethine giden Gedük Ahmed Paşa, sultanın tahta cülusunu tebrik ve onun eşiğini öpmek için Gelibolu'dan geçmiş, sultanın ardı sıra geliyordu. Bugün ertesi güne kadar yiğitlik meydanında ilahi yardım sancaklarını göklere yükseltecekti. Gerçekten bu fetih fırsatında *saba rüzgârıyla yardım gördü* haberi müjde dolu bir haberci olarak ortaya çıktı. Ertesi gün Gedük Ahmed Paşa yanındaki adamlarıyla atının üzerinde düşmanlarla savaşmaya hazır bir halde gibi çıkagelip, sultanın elini öpme şerefine nail oldu. Sultanın gözüne girdi. Sultanın rikâbını öpmek için atından indiği esnada sultan onu kendi yedek atına bindirdi. Başlangıçta aralarında şu şekilde bir konuşma geçti ve sultan ona şu şekilde hitap etti: “Lala Ahmed! Ey saltanatın mürebbsi olan oğlum! Bugün bu savaş tamamen sana bağlıdır. Bu savaşa senin iktidar kollarının gücü şekil verecektir. Şimdi savaş meydanına uygun olarak askerlerin saflarını tertip et ve zafer ve fetih sancaklarını yiğitlik elinle göklere yükselt.”

Beyit

Ordu komutanı dans eden bir kekliği andıran atının üzerine yürüdü. Her yandan alaylara askerler akıyordu, o kadar çok ki sayılabilecek durumda değildi. Kırmızı ve sarı sancaklardan lacivert gökyüzü rengârenk olmuştu. Her yandan gelen deve çingiraklarının sesleri boş kafaları dolduruyordu. Frenk Denizi'nden Nil Nehri'ne kadar her yerde göç davulları yeri göğü inletiyordu

Gedük Ahmed Paşa derhal emir gereğince ağır gürzünü eline aldı ve etrafındaki saflara bakarak yürümeye başladı. Ümeradan sancak ve âlem sahibi herkesi o savaş meydanında önemli bir mevkie tayin etti. Kendisi de sağ kanada destek olacak şekilde yerini aldı. Cihangir sultan durmaksızın düşmanların üzerine yürüdü. Yenişehir sahrasını yardım bulmuş askerleriyle bol yıldızlı bir göğe çevirdi.

¹⁴³⁰ [061.006] وَمُسْتَرًا بِرَسُولِ يَأْتِي مِنَ بَغْدَادِ اِسْمُهُ اَحْمَدُ

Beyit

Senin çadır kurulacak alanın, yıldızların ordugâhına benzer. Doğudan batıya her tarafta asker ve çadır vardır. Senin savaş levazımına ne ihtiyacın var, Allah'ın yardımı seninledir

İki tarafın askerleri de Yenişehir Nehri kenarına varınca kin ve intikam kılıcını kınlarından çektiler. Anadolu ümerası düşman askerlerini bir hamleyle ortadan kaldırdı. Onların serverlerinin başlarını ayaklar altında çiğnediler. Eceli onların canını almakla görevlendirdiler. Bu halde Cem Sultan'ın sancağı dağ görünümlü sultanla olan savaşta yardım sırtını Kureyş Dağı'na ve istihkâmlı mahallere yaslamıştı. Ordunun sağ ve sol kanadı ile kalbi bir mahalde toplanmışlardı. Aştinoğlu Yakub Bey, Cem Sultan konusunda, Sultan Bayezid ile bir anlaşma yapmıştı. Bu esnada Cem Sultan'ın ordusunun öncü birlikleri [526a] hezime uğrayınca bu fırsattan istifade ederek Cem Çelebi'ye yaklaştı ve şöyle dedi: "Ordumuz daha en başında hezime uğradı. Hepsi birden düşmanın önünden kaçtılar. Şimdi burada kalınacak gibi değildir. Eğer Cem makamlı padişah bu kulunuza bir iki saf asker verirse bu askerlerle düşman ordusunu engellerim. O küstahlar topluluğuna nehirde geçme ve savaşma fırsatı vermem. Padişah saflarını tekrar tertip etmeyi düşünene kadar en iyi ve uygun olan şey bu gibi görünüyor." Yakub Bey'in sözleri görünüşte makuldü. Cem Çelebi de o sözlerin doğruluğunu düşündü. Bir iki saftan oluşan askerini onun yanına verdi ve onu da ordunun başına geçirdi. Yakub Bey ve askerleri nehrin kenarına vardıklarında iki tarafın askerleri de bir birlerine kılıç çektiler. Yakub Bey, Cem Sultan'ın bütün sancaklarını talihi tersine dönmüş bir devlet gibi alaşağı etti ve kendi askerleriyle sultanın ordusuna katıldı. Onunla beraber karşı tarafa geçme konusunda anlaşılamayan bazı askerleri gayet üzgün ve mahcup bir şekilde tekrar kendi ordusuna döndü.

[Ordunun ön saflarında yer alan Anadolu askerleri düşman ordusundaki hezimet ve dağınıklığı görünce her yönde Cem Çelebi'nin ordusu üzerine hücum ettiler. Tüm cesaretlerini toplayıp düşmana yöneldiler.¹⁴³¹] Bu perişanlığı diğerleri de gördü. Cem Sultan'ı haberdar etmeye giden Anadolu askerlerinden bir kısmı –ki Cem Çelebi saflarına geçmişlerdi- guruh guruh firar etmeye başladı. Düşmanların

¹⁴³¹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 256b.

gözüne uzun bir gece gibi gelen savaşın o tozlu ve karanlık gecesinde bir pervane gibi sultanın sancak mumunun etrafında toplanıp, sancağın dibine düşüyorlardı. Bu maddi dünyada *onu sizin görmediğiniz bir ordu ile destekledi*¹⁴³² manası görülmeye başladı. Sanki melekler insan kılığında yardıma gelmişlerdi. Bu halde Bursa'da Ayas Paşa ile birlikte hezimete uğrayan ve Cem Sultan'ın mülazımları tarafından Yenişehir'deki saltanat sarayına hapsedilen yeniçeriler düşmanın yenildiği haberini duyunca zincirini kırmış aslanlar gibi saraydan dışarıya kaçtılar. Savaşın sonuna doğru pür telaş bir vaziyette kutlu orduya katıldılar. Kalp ve kulak gayb âleminden gelen şu sese kulak verdi: *Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; hani size ordular saldırmıştı*¹⁴³³.

Beyit

Yağmur getiren bir bulut bir savaş başlattı, temreni dolu kılıcı ise yağmurdur. İki kan deryası coşa geldi, suyunun kılıcıyla zemin lale rengini aldı. Asker kıran temrenin çeliği dağın bile bedenini yırtıyordu. Dümdüz ve tertipli zemin şimdi bir toz olup havaya kalkmıştı

Cem Sultan'ın Karaman ve Varsak Türkmenleri'nden oluşan askerlerinin her biri canını bu tehlikeden kurtarmak için bir tarafa kaçışıyordu. Cem Çelebi'nin etrafındakiler sürekli birbirlerinden ayrılıyordu. Çaresiz Cem Çelebi, kendi has adamlarını da yanına alarak kaçmaya başladı. Has adamlarından bir kısmı muzaffer sultanın askerlerinin eline geçti. Esirleri bir bir sultanın huzuruna çıkardılar. Zamanın siyaseti gereği Cem Çelebi'nin takipçilerinin hepsini helak kılıcının lokması haline getirdiler. O gün kutlu fetih onlara nasip oldu. Sultanın askerleri arasında bir nevrüz bayramı sevinci yaşandı. En son gün kutlu sultan muzaffer dilâverlerin istirahat etmesi için o saatte ve o mahalde nüzul etti. Kardeşinin gerçek durumu ile ilgili aldığı haberlere göre öğleye doğru yaşadığı bozgunun ardından [526b] savaş meydanından kaçmış, iki menzil ötedeki Ermeni Derbendi'ne kadar gitmişti. Oradan ayrıldıktan üç gün sonra Konya'ya doğru kaçmış, bütün ağır yüklerini ve eşyalarını ise yollarda bırakmıştı.

¹⁴³² وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَّمْ تَرَوْهَا [009.040]

¹⁴³³ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ [033.009]

Mısra

Sonunda daha yalnız kalacağım uzun bir yola gidiyorum

Ama Ermeni Derbendi'ne ulaştığı gün sayıları yirmi beşe yaklaşan sahra Türkleri ve reaya bu dar boğazda Cem Çelebi'nin yolunu kesmiş, kılıç ve ok kullanarak onun bütün eşya ve mallarını elinden almışlardı. Cem Sultan'ın kendisini bile bir ok ile yaralamışlardı. Sultan, Cem Çelebi'nin ardından Ermeni Derbendi'ne varınca o korkusuz Türk cemaati sultanın dergâhına geldi ve ihsan ve inam almak ümidiyle yaşananları ona anlattı. Şehzadeden aldıkları bazı nefis eşyaları da hediye olarak beraberinde getirmişlerdi. Bağışlanmak dilediler ve divanî vergilerden muaf tutulmalarını talep ettiler. Doğru bir iş yaptıklarını dolayısıyla övgüye layık olduklarını düşünüyorlardı. Sultan, adil fitratlı, mürüvvet ve fikir sahibi birisi olduğundan rezillerin ve alçakların, kendi şehzadesine yönelik yaptıkları böyle bir küstahlığı ve edepsizliği reva görmemişti. İskender, Dârâb'a yapılan böyle bir saldırı ve haksızlığın intikamını alacaktı. İlk önce böyle küstahça bir işe kaç kişinin katıldığıнын tespit edilmesini emretti. Daha sonra o cemaate şöyle hitap etti: “Şimdi babanın mirasından dolayı iki kardeş arasında bir çekişme söz konusudur. Reaya olarak sizin kendi şehzadenize karşı sergilediğiniz bu küstahlık isyan alametidir.” Saltanat kanunları gereği böyle kötü nefisli kimseleri tedibi için, onların, askerin güzergâhı üzerinde bir yerde çarmıha gerilmelerini emretti. Diğer küstahlara ibret olsun diye hepsini çarmıha gerdiler.

Beyit

Onları zelil etmelerini, ip bağlayarak idam etmelerini emretti

Beyit

Ordunun etrafına gelen tellal “şaha küstahlık edenin ödülü budur” diye haykırdı

Sultan bir menzilden diğerine göç ederek Cem Sultan'ın ardından gidip Konya şehri yakınlarına nüzul etti. Cem Sultan'ın hiçbir şekilde gizleneceği ve duracağı bir yer kalmamıştı. Çaresiz annesini ve ailesini yanına alarak, kendi has kullarından bir kısmıyla beraber Mısır ve Şam memleketleri tarafına yöneldi. Kutlu sultan, Karaman memleketinin idaresini büyük oğlu Sultan Abdullah'a bıraktı. Gedük Ahmed'i de [Cem'in Mısır memleketine girmesini izlemek, oranın sultanıyla olan ilişkilerini öğrenmek, güvenliğini sağladıktan sonra tekrar oraya geri dönüşünü

engellemek için¹⁴³⁴] bazı ümera ve askerle beraber o sınırdı bıraktı. Ahmed Paşa'yı Herakliye¹⁴³⁵,ye kadar Cem Çelebi'nin ardından gönderdi. Sultan da oradan payitaht Kostantiniyye'ye döndü.

Beyit

İkbal ve sevinç onun dergâhının gulamıdır, zafer ve yardım ise ona çok yakındır

Cem Çelebi'nin Şam'ı geçip Mısır sarayına kavuştuğu haberi kesinleşince Ahmed Paşa'ya ordunun dört sancağını da Şehzade Abdullah'a teslim etmesi, kalan askerlere de evlerine dönmeleri için izin vermesi, kendisi de devlet işleriyle ve nizamıyla uğraşması için payitahta dönmesi yönünde hükm-i hümayun ulaştı. [Ahmed Paşa sultanın mülazemetine varınca¹⁴³⁶] bu bereketinden dolayı büyük vezirlik görevine getirildi. Yiğitlik kuvvetinden hâsıl olan gururundan dolayı bizzat kendisini hilafet direklerini ayakta tutan kişi olarak görüyordu. *İnsana bir nimet verdiğimiz zaman (bizden) yüz çevirir ve yan çizer*¹⁴³⁷ sözünün de açıkça belirttiği gibi saltanat hükümlerine uymada daima dikkatsiz ve itinasız davranıyor, başına buyruk olarak kendi kendine kararlar alıyordu. Yaratılışı itibariyle kötü bir ahlaka sahipti ve daima baskın gelmek istiyordu. [527a] Bu kaba ve çirkin hareketlerle sultanın nazik mizacını incitiyordu. Sultana itaat etmenin şer' en ve aklen gerekli olduğu herkesçe malumdur. Sultanın fikirlerine muhalefet etmek ihtiyat sahibi akıllı kimselerin sergileyeceği bir davranış değildir. Bu nedenlerden dolayı sultan onun hapsedilmesini istedi. Bir zaman zindanda kaldı. En sonunda sözüne güvenilir muteber bir adam olan İshak Paşa, Ahmed Paşa'nın hatalarının bağışlanmasını sultandan istirham etti. Sultan da onun kusurlarını affetti ve serbest bıraktı. Önceki gibi vezaret mertebesine geldi ve dersini aldı. Şöyle diyordu:

Beyit

Ben nasihatçilerin nasihatlerini robab (bir tür çalgı) 'ın sözü olarak işitmiştim. Ancak nasihat benim diyen zamandan öyle bir sille yedim ki

Bu zamanlarda habercilerin getirdiği haberlere göre cennet-mekân sultan zamanında hanedanından uzaklaşarak İran ülkesine giden Karamanoğlu Kasım Bey'e, Acem sultanı Sultan Yakub (*Allah onu affetsin*) zamanında, babası Sultan

¹⁴³⁴ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 257b.

¹⁴³⁵ Ereğli.

¹⁴³⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 257b.

¹⁴³⁷ [041.051] وَإِذَا أُنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَى بِجَانِبِهِ

Hasan Bey zamanındaki gibi riayet edilmiyordu. Bunun üzerine Karaman memleketini ele geçirip idare etmek gibi batıl hayallerle hareket ederek izin istemiş, oradan ayrılarak Daşili'ne yönelmişti. Bu yüzden Karaman memleketini bir tefrika ve perişanlık içine sürüklemişti. Varistak [Varsak] ve Durğut Türkmenleri ve diğerleri onun etrafında toplanmışlar, Larende şehrine gelmişler, oradan da hücumla geçerek Konya'ya gelmişlerdi. O esnada Sultan Abdullah, Konya'da idi. Karaman beylerbeyliği ise şimdi veziriazam olan Ali Paşa'ya verilmişti. Şehzadenin ordusunu tertip etmek elzem görünüyordu. Karamanoğlu Kasım Bey, Konya'ya doğru ilerleyince [yiğitliği ve gayreti had safhada olan¹⁴³⁸] Ali Paşa sahip olduğu az sayıdaki askeriyle Pervane Çayırı'nda Kasım Bey ile savaşa girişti. Ancak muhaliflerin askerleri daha fazla sayıdaydı. Çarpışmaktan ziyade şehzadeyi muhafaza ve memleketi himaye etmek daha mantıklıydı. Bunun üzerine Konya şehrine girdiler. Şehrin surlarını tahkim ettiler. Düşmanlarıyla aralarında her gün büyük bir savaş çıkıyordu. [Ali Paşa, askerleriyle yiğitçe çarpıştı. Paşa, durumu darü'l-hilafeye bildirmek için haberciler göndererek yardım talebinde bulundu.¹⁴³⁹] Şehzadenin ve askerlerinin etrafının çevrildiği haberi sultanın kulağına geldikten sonra kadimden beri Karaman hanedanının düşmanı olan Gedük Ahmed Paşa'yı yeniçeriler, silahdarlar, Anadolu ümerası ve askerlerinden oluşan büyük bir orduyla beraber onların üzerine gönderdi. Ahmed Paşa, Karahisar-ı Sahib'e ulaşınca burada askerlerinin saflarını tertip etti. Savaş sancaklarını yükseltti.

Beyit

Askerlerin tüm savaş aletlerini savaş tertibine göre düzenledi. Ok sadaklarından ve çelikten bir dağ yaptı, savaşın geleneklerini yerine getirdi

Karamanlı Kasım Bey, Ahmed Paşa'nın geldiği haberini aldı. Ancak onlara mukavemet edecek güçte değildi. Durmaksızın hisarın önünden çekildi ve Daşili'ne sığındı. Ahmed Paşa, Şehzade Abdullah'ın yanına vardı ve Karaman ordusuyla beraber Ali Paşa'yı kendi askerlerine dâhil etti. Düşmanı ortadan kaldırmak amacıyla Larende tarafına yöneldi. Oradan Kasım Bey'in sığındığı yer olan Daşili'ne geldi. Öyle bir tazyikatta bulundu ki Kasım Bey'in orada daha fazla sığınma imkânı kalmadı. Bin bir meşakkat ve çile ile canını Tartus sınırına ve Şam hududunun

¹⁴³⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 258a.

¹⁴³⁹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 258a.

güvenilir bölgelerine atabildi. Ahmed Paşa, Kasım Bey'i takip etti. Silifke Kalesi önlerine geldi. Kuvvetini toparlaması [527b] ve askerın ihtiyaç duyduğu yiyecekleri temin edebilmesi için Ali Paşa'yı Mud Kalesi'nde bıraktı. Bu şekilde hem askerın ihtiyaçlarını tertip edecek hem de geride kalan askerlerin güvenli bir şekilde oradan geçebileceklerdi. Kasım Bey, Ali Paşa'nın, yanındaki az sayıda askeriyle Mud Kalesi'nde bırakıldığı haberini işitince Ahmed Paşa ile onun arasındaki mesafenin uzaklığını hesap etti. Saldırma fırsatının geldiğini düşündü ve ordusunun tamamını dağlık yoldan gizlice Ali Paşa'nın üzerine gönderdi. Ali Paşa az sayıdaki askerleriyle yiğitçe savaştı. Gayret adımlarını, cesaret meydanında muhkemleştirdi ve yiğitlik sancağını düşmana karşı yükseltti.

Beyit

Rum pehlivanlarına şöyle dedi: Bu zorluk meydanında şimdi yiğitler gibi mücadele edelim, bu mücadeleyle can damarımızı sağlamlaştıralım

Bu saldırı haberleri Ahmed Paşa'ya ulaşınca bütün ağır yük ve eşyaları Silifke Kalesi'ne bıraktı ve düşmanların üzerine hücum etti. İki taraf da çok etin bir dağlık alanda karşılaştılar. Savaş için o derin vadinin her iki tarafında saflarını düzenlediler. O gün öğleden akşama kadar bu savaş devam etti. Akşam karanlığı çökünce düşmanların baht gözü görmemeye başladı. O gece her iki taraf da seyyar yıldızlar gibi dünyayı dolaşan atlarının üstüne bir defada çıkacakları sabah vaktine kadar ovada karşılıklı olarak nüzul ettiler. Ancak Kasım Bey, karanlık perdenin nizamsız olan askerlerinin yüzünden kalktığında, güneşin, mızrak ve kılıçlarıyla sultanın ordusuna katıldığında, bahtının uyuyan gözünün muzaffer sancağın nurlarına karşı koyamayacağını, bu aydınlık günde bahtının karalığının kurtuluş yolunu perdeleyeceğini anlamıştı. O gece bütün ordusunun ayrı ayrı yerlerde sabaha dek ateş yakmalarını, bazı piyadelerin de orada kalıp sürekli ateşi beslemelerini emretti. Ateş yandıkça düşmanları onların kaçtığını fark edemeyecekti. Verilen emre göre, ateşi beslemekle görevli piyadeler daha sonra o karanlık gecede diğerlerini takip edecek ve Tartus'a varacaktı. Böylece askerler hiçbir şekilde dağılmayacaktı. Ahmed Paşa sabaha dek yerinden kıpırdamadı, onların bir hile yapacaklarını aklına dahi getirmemişti. Sabah olunca hileleri ortaya çıkınca onları takibe başladı. Ancak onlar ta geceden gitmişlerdi ve onlara yetişmek imkânsız görünüyordu. Bundan dolayı Şam memleketine bağlı Teke Suyu kenarından geri döndü. Geri dönüş esnasında

Daşili'ne bağılı İlmas Kalesi'ne uğradı ve bu kaleyi viran etti. Oradaki bütün ganimet ve zahireyi askerleri arasında paylaştırdı. Oradan Silifke Kalesi'ne geldi ve burada Ali Paşa'nın birliklerine katıldı. Ali Paşa hem tahıl tedarikinde bulunmuş hem de kuvvetini toparlamıştı. Ordu için etraftan yeterince yiyecek ve mühimmat temin etmişti. Askerler İlmas Kalesi'nden alınan ganimetin kendilerine yeteceğini düşünüp Ali Paşa'nın toparladığı kuvvet ve tahılları ihtiyaç halinde kullanılabilmesi için Silifke Kalesi'nde bıraktılar. Oradan Larende'ye geldiler ve burada kışladılar. Durumu padişaha bildirdiler. Kusurları için bağışlanmak dileyerek şöyle haber gönderdiler: “Bahar mevsiminde Kasım Bey'in işini bitirmeden Dergâh-ı Ali'ye gelmeyeceğiz. Bu işin dışında başka bir işle de meşgul olmayacağız.” Ahmed Paşa, ordudan ve ümeradan ileri gelenleri kendi yanında bıraktı. O kış, o sınırdaki bazı işleri için orada kaldı. Onun korkusundan kimse fitne ve fesada bulaşmadı, fitnecilere yardım etmekten çekindi. [528a]

İKİNCİ DESTAN

Cem Sultan'ın Mısırdan Dönüp Karaman'da Ortaya Çıkmasının Nedenlerini, Sultan'ın İkinci Defa Cem Çelebi'yi Ortadan Kaldırmak İçin Kostantiniyye'den Ayrılmasını ve Sonunda Cem Sultan'ın Yenilmesini Beyan Eder

Mevki ve iktidar sahibi erbabın salih amellerde bulunması, Allah kullarının işlerinin düzene girmesi için çaba göstermesi elbette her zaman insanlığın iyiliği içindir ve dağılmış ve perişan olmuşların toparlanıp bir araya gelmelerine neden olur. Ancak fitne ve fesat çıkararak şehirlerin ahalisinin refahını ve düzenini bozmak halkların perişanlığına ve tefrikasına yol açar.

Beyit

İlk önce kötü huy padişahdan ortaya çıktı. Onun üzerine başka bir huy adım attı. Zulüm ve sitem yolundan gidene her daim beddualar yönelir

Kuşkusuz itibar sahibi kutlu ve akıllı kimse, halkının refahını düşünen ve bütün bu işlerde mağrur nefsinin şerrinden kaçınan kimsedir. Eğer şeytanî sapkınlıklara meyleder ve nefsinin cehâletine uyar da bir günah işlerse bu sitemkâr tabiatını sorgulamalı, bu kötü nefsini muhasebe etmelidir. Amel ve ahlakına çeki düzen vermek için kendisini *Ancak, bundan sonra tövbe edip yola gelenler başka.*

*Çünkü Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir*¹⁴⁴⁰ zümresine dâhil etmelidir. Ancak Allah korusun eğer (Dünyaya) geri gönderilseler yine kendilerine yasak edilen şeylere döneceklerdir sözünün açıkladığı gibi fitne ve fesat çıkarırlarsa birçok Müslümanın helâk edilmesine, kefenleri kanlı olan ölülerin yerinden kaldırılıp atılmalarına neden olurlar.

Beyit

Haydutların işinin önünden gökler titrer, takva sahibi kimse kötü düşünceli olur

Bu sözler o şefkatli sultana yapılan muhalefetin, sultanın küçük kardeşinin ona olan düşmanlığının yani Cem Sultan'ın cahillik ve gençliğin verdiği gururla büyük kardeşine karşı taht iddiasında bulunmasının, başına buyrukluğu ve inatçılığıyla birçok Müslümanı yok etmesinin, bir kişiye has olması gereken Allah'ın gölgeliği vazifesine ortak olmaya çalışmasının ve hilafete ortak olma arzusuyla ilahi gidişata muhalefet etmesine rağmen arzusuna ulaşamadığının kanıtıdır.

Beyit

Şahların tarikatında memleketi kötü düşüncelilerle ortak idare etmek küfürdür

İlk olarak sultana muhalefet etti. İsyan ederek zamanın halifesi ve imamına karşı huruç etti. Ama Hakk Teâlâ, onu her türlü bela ve afetlere müptela etti. İlâhi tedip için onu vatanından uzaklara gurbete, yabancı diyarlara savurdu. Şefkatli sultana gösterilmesi gereken itaati terk eden, sevdiklerinden ve kardeşlerinden uzak garip bir halde bulunan Cem Sultan'ın durumu, söğüt ve servi ağacının gölgesini, ırmak kenarını ve bostanı terk edip, dağlık ve çöllük alanda dikenlerin gölgesine sığınmaya ne de çok benziyordu. Çünkü sultanın itaatinden çıktıktan sonra, bu hilafet makamı hanedanın kulları ve gulamları mesabesinde olan Mısır ve Şam melikleri ve sultanlarının itaatine ve hizmetkârlığına girmesi onun zelilliğine ve gözden düşmesine neden olmuştu. Doğrusu ona layık olan en doğru şey bu günahından dolayı Allah'tan bağışlanmasını dilemek, yaptığı yanlış işlerden dolayı binlerce defa özür dilemekti. Çünkü bu seferi esnasında Hameynü's-şerifeyn'i (Allah o iki yerin saygınlığını da artırsın) ziyaret etme fırsatına nail olmuştu. Kötü işlerinden vazgeçmeli, tövbe etmeliydi. Hiçbir şeye muhtaç olmayan sultanın hacet kapısından [528b] doğruluğu gösteren Allah'ın size (vatan olarak) yazdığı mukaddes toprağa

¹⁴⁴⁰ [003.089] إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

*girin ve arkanıza dönmeyin, yoksa kaybederek dönmüş olursunuz*¹⁴⁴¹ sözüyle girip tövbe etmeliydi. *Sultanından beğenmediği bir davranış gören kimse sabretsin, çünkü toplumdan bir karış uzaklaşan kişi cahiliye dönemindekiler gibi ölür* tehdidinden korkmalı ve bu işlerden kaçınmalıydı. Lakin ezelden beri yazılmış olan kader değişmez, nasipsizse öyle kalır.

Beyit

Tamahkâr düşman uyumak için selamet yastığını nereden bulur

El-kıssa: Cem Sultan'ın ikinci defa Şam ve Mısır tarafından dönüşü bu iddia sahibinin iddiasını desteklemektedir. Cem Sultan 888 senesinde hac seferi dönüşü Mısır'da iken saltanat ve taht iddiasıyla tekrar İslam sultanının karşısına çıktı. Bu fesat dolu arzusuna ulaşmak için Mısır sultanı Çerkes Kayıtbay'dan yardım istedi. Mısır ve Şamlıların istediği, müfsitlerin kabul ettiği bu fitne dolu düşünceyi gerçekleştirmek için izin alan Cem Sultan, ilk önce Karaman memleketi sınırlarında kargaşa ve perişanlık çıkardı. Bu hanedanın kadim düşmanlarından olan Karamanoğulları gibi nifak erbaplarıyla birleşmek, ittifak etmek niyetindeydi. Ancak böyle bir girişimin esas nedeni şuydu: Daha önce saydığımız gerekçelerden dolayı Gedük Ahmed Paşa, Karamanlı Kasım Bey ile savaşmak bahanesiyle Larende'de kalmıştı. Kasım Bey ise gizlice Cem Sultan ile anlaşma yapmıştı. Bu anlaşmaya göre Kasım Bey, Cem Sultan'ın, tahtı ele geçirebilmesi için canla başla mücadele edecek, karşılığında Cem Sultan ataları zamanında olduğu gibi Karaman'ı Kasım Bey'e verecekti. Kendi alçak rütbe ve makamlarında büyük mertebelerin hayalini kuran aralarında Engüriye hâkimi Mehmed Ağa'nın da bulunduğu münafık ayan ve ümeradan bir kısmı bu fitne ve fesat ortamından yararlanma, bir mansıp elde etme ve kendi paylarına bir şeyler çıkarma peşinde idiler. Cem Sultan'a ardı ardına mektuplar gönderdiler. Rum'da ortaya çıkma ve saltanatı elde etme konularında Cem sultan ile gizlice anlaştılar. Bu fesat topluluğunun desteğini alan Cem Sultan Haleb havalisine geldi. Mehmed Ağa ile fitne ve fesat konusunda ittifak sağlamış olan münafıklar cemaati Haleb'te Cem Sultan'ı karşılamak için Ahmed Paşa'nın ordugâhından firar ettiler. Fitne çıkaran müfsitler zümresi *uyuyan fitneyi her kim uyandırırsa Allah'ın laneti onun üzerine olsun* içinde fitne ve fesat kapılarını açtılar.

¹⁴⁴¹ [005.021] ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَى أَدْبَارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ

Beyit

Senin zamanında fitnenin gözü uykudadır. Senin insafından dolayı kılıcın eli beldedir. Baltanın ve kılıcın hiddeti senin kötülüğünü isteyen zalimlerin boynuna gelir

Bu dehşet verici haberleri duyan sultan, daha önce beğenilmeyen hareketlerinden defalarca incindiği Ahmed Paşa'nın ordugâhından askerlerin firar etmesini fırsat bilerek bir hükm-i hümayun gönderdi. Ahmed Paşa adına gönderilen hükümde ondan gecikmeksizin yanındaki askerleri ordugâha katması isteniyordu. Sultanın o civarda bulunan ayan ve ümerası da kendi askerleriyle sultana doğru yöneldiler. Sultan payitahttan Bursa'ya doğru hareket etti. Anadolu ve Rumeli askerleri ve ümerasını meleklerin sığınağı olan bargâhına çağırdı. Enderos Çemeni mevkiinde otağlarını kurdular. Bazı devlet işlerinden dolayı vezir Kasım Paşa'yı görevinden azledip Mesih Paşa'yı vezir yaptılar. Veziriazam İshak Paşa, damadı olan Gedük Ahmed Paşa ile aralarında bir ittifak sağlamıştı. Ahmed Paşa'nın Karaman hududundan dönmesinden sonra vezir Mustafa Paşa veled-i Hızır Bey¹⁴⁴² -ki mahpus idi- hakkında düşmanlık olsun diye kötü dedikodular yaydılar. [529a] Türlü hile ve yalanlar uydurarak onu sultana sorgulattılar. Sonunda sultan onu azletti. Birkaç gün sonra da ölüm fermanını verdi. Lakin hilelerle haksız yere ölüme sebep olan o iki kişi sonunda adil sultan tarafından cezalandırıldılar. Kısa bir süre sonra Ahmed Paşa katl, İshak Paşa ise azledildi.

Beyit

Kötülük yaparsan afetlerden güvende olmazsın, bu mizacının bir mükâfatı olmalıdır

[Rumeli¹⁴⁴³] askerleri sultanın ordugâhında toplandıklarında, etraftaki ümera bir araya geldiğinde Cem Sultan'ın Konya'ya nüzul ettiği haberini aldılar. Daha sonra gelen habere göre Karaman beylerbeyi Ali Paşa o fetret ve kargaşa döneminde Konya'yı muhafaza etmeye girişmişti. Engüriye hâkimi Mehmed Ağa, Cem Çelebi'nin emriyle yanındaki bir grupla beraber Konya'yı muhasara altına almıştı. Ali Paşa ve sultanın oradaki kullarıyla her gün savaşıyorlardı. Ali Paşa kuvvet anlamında sultanın desteğini aldığından onlara direnmekte bir adım bile geri durmuyordu. Mehmed Ağa ve muhalifler sultanın yaklaştığı haberini almışlardı.

¹⁴⁴² Esad Efendi, nr. 2198'de Hamza Bey şeklinde geçmektedir.

¹⁴⁴³ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 260a.

Konya muhasarası on gün boyunca devam etmişti. [O günlerde sultan, firar eden Engüriye hâkiminin Engüriye’de bıraktığı aile ve akrabalarının Kostantiniyye’ye getirilmeleri ve göz kulak olunmaları yönünde bir ferman çıkardı¹⁴⁴⁴.] Mehmed Ağa, Engüriye’deki ailesi ve yakınlarının sultanın emriyle darü’l-hilafe Kostantiniyye’ye gönderilmek üzere olduğunu duyunca eski hükümet merkezi olan Engüriye’deki aile ve yakınlarını tutsaklıktan kurtarmak için [Cem Sultan’dan bin süvari istedi ve] Konya’dan hareket etti. Adamlarını İstanbul yolundan geri çevirecek bir cesarete sahipti¹⁴⁴⁵.] Engüriye’de ona karşı mukavemet edecek ordu pek kuvvetli değildi. Engüriye’ye geldiğinde ailesi ve yakınları şehirden çıkarılalı bir kaç gün olmuştu. Amacına ulaşamamanın verdiği üzüntü içindeyken bunca yolu bin bir zahmetle gelen ordusuna orada birkaç günlük istirahat verdi.

Beyit

Canı zannettiği kişi bir kan içiciydi, hilebazdı ve tuzak kurmuştu

O günlerde Rumiye-i Suğra beylerbeyi Süleyman Paşa, ordusuyla beraber Amasya tarafından sultanın eşiğini öpmek maksadıyla hareket etmiş Engüriye yakınlarına ulaşmıştı. Mehmed Ağa’nın geldiği haberini defalarca işittiler. Mehmed Ağa gayet mağrur bir şekilde [yanındaki bin] adamlarıyla beraber Süleyman Paşa ile savaşılmaya yöneldi. Onu ve kuvvetlerini dikkate almadan onlarla savaştı. Rumiye askerleri Süleyman Paşa beraberinde o savaşta olağanüstü yiğitlikler gösterdiler. Savaş esnasında Mehmed Ağa’nın atını takip edip, kâfir nimetli o müfsidi atından indirip fitne saçan başını kesif bedeninden ayırdılar. Bu fethi bildirmek için sultanın eşiğine sancaklar gönderdiler. Bu savaşta ele geçirilen hain münafıklardan birçoğu Mehmed Ağa’nın kesilmiş başına arkadaşlık ettiler. Demişler ki:

Mısra

Kafanda olan düşüncenin peşinden gidersin

Bu güruhun yenilgi haberi Cem Çelebi ve Karamanlı Kasım Bey’in kulağına gidince Mehmed Ağa’nın intikamını almak isteyen Kasım Bey, Rumiye ordusunun üzerine hücum etmeyi uygun gördü. Hemen perişan olmuş askerleriyle Engüriye üzerine hücum ettiler. Askerlerin eşyalarını ve ağır yüklerini yerinde bıraktılar. Cem Çelebi ve Kasım Bey’in Engüriye’ye vardıkları gün o cemaatten eser kalmamıştı.

¹⁴⁴⁴ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 260b.

¹⁴⁴⁵ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 260b.

Boş yere bir sürü sıkıntı çekmişlerdi. Bu ümitsizliklere ilaveten sultanın da o yakınlarda kendi üzerlerine gelmekte olduğunu duydular. Allah'ın gözdağı veren *mevki ve makamı daha kötü ve askeri daha zayıf olanın kim olduğunu öğreneceklerdir*¹⁴⁴⁶ sözü gereğince sultanın geldiğini duyan muhalifler Engüriye'de kalma fırsatı bulamadılar. Şimdi herkes ızdırap ve korku içinde [529b] Mehmed Ağa ve yanındakilerin yaşadığı acı sonu hatırına getiriyordu. [Bu büyük yenilgiden sonra Cem Çelebi ile Kasım Bey'in askerleri Aksaray'da birleştirdiler.] Öyle dağılmışlardı ki o şehirde az sayıda adam onlara katılmıştı. Ama muhaliflerin ordusunun kalbi ilk anda “*Sabır ilk toslamada(belanın ilk geldiği anda) olandır*” sözü gereğince yenilgiye uğradı.

Beyit

Ey acele giden kimse seninle savaşmasını istemiyorsan sakın kadere pençe vurayım deme

Mücahitlerin sultanı, İskender Paşa'yı ordusuyla beraber o talihsiz güruhun peşinden gönderdi. İskender Paşa'nın ardından da hiç durmaksızın zafer alametli sancaklar hareket etti ve hiçbir mahalde de durmadı. Onları takip eden İskender Paşa Aksaray'a vardığında geride düşmanlardan bir eser kalmadığını gördü. Cem Çelebi'nin, sultanın bu hareketinden dolayı korkup, güneş tam tepedeyken kaybolan gölgeler misali kendi ikbaline yüz çevirdiğini anlamıştı. Düşmanların perişan haldeki askerlerinin çoğu Şam hudutlarındaki Herakliye'ye kadar hiçbir yerde durmadılar. Düşman ordusunun komutanları, rakiplerinin saldıracağı korkusuyla acz içine düşmüşlerdi. İskender Paşa, onların ardından Herakliye'ye varınca düşman askerleri sağlam bir sığınak ve aşılması çetin bir dağ olan Bolğar¹⁴⁴⁷ Dağı'na çekilip buraya sığındılar. Ağır yük ve eşyalarını ise yol kenarlarına atmışlardı. Sultan onların ardından Herakliye'ye geldiğinde İskender Paşa onun eşiğini öptü. Düşmanların durumunu ayrıntılı olarak anlattı. Daha sonra düşmanlarla savaşmaya yöneldiler. Düşmanlar sultanın Herakliye'ye geldiğini duymuşlardı. Bunun üzerine Cem Çelebi ve Karamanoğlu Kasım Bey yanına birtakım da adamlar alarak Daşili'ndeki İlmas Kalesi'ne çekildi. Orada askerleri perişan hale düşmüş, birbirlerinden ayrılmış, her biri bir tarafa kaçmıştı. [Sultan Herakliye'den onları takip ederek İlmas tarafına

¹⁴⁴⁶ [019.075] فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَكَائًا وَأَضْعَفُ جُنْدًا

¹⁴⁴⁷ Bolkar.

hareket etti. Orada iken muhaliflerin ordusunun dağıldığı haberi geldi¹⁴⁴⁸.] Cem Çelebi de Frenk Denizi'ne doğru yöneldi. Karamanoğlu Kasım Bey de Cem Çelebi ile anlaşmazlığa düşüp ondan ayrılmıştı. Sultan, Anadolu beylerbeyi Hersekoğlu Ahmed Paşa'yı Anadolu askerleriyle beraber Cem Sultan'ın ardından Frenk Denizi kıyılarına gönderdi. Ardından ordunun geldiğini duyan Cem Çelebi, gemiye binerek şaşkın bir şekilde uçsuz bucaksız bir denizde yol almaya başladı.

Li-müellifihi

Batması kaçınılmaz olan bir sandalı bela denizinde yüzdürüyor

Bu deniz kenarından Rodos adası kenarlarına gelmiş, oradaki kâfirlere sığınmıştı. Şehzadeliğin şanını ve İslam'ın namusunu müşriklerin nezdinde hakirlik ve sefilliğe çevirmişti.

Beyit

Her kim şahın haracından çıkar, ona itaat etmezse gulyabaninin hamalı olur

Düşmanların içine düştüğü bu çaresizlik ve hüsrana her ne kadar sevinilecek bir durumsa da kardeşinin böyle kâfirlere sığınması sultan için çok zor bir durumdu. Demişler ki:

Beyit

Denizin ortasında ölecek olsan bile şeytandan yardım bekleme

Karamanoğlu Kasım Bey gayet utanmış bir şekilde Cem Sultan'ın talihinin artık döndüğünü anlamış ve ümitsizliğe düşmüştü. Daha önce anlattığımız şeylerden dolayı ata ve dedesinden bu yana bu hilafet soylu hanedandan da ümitsizdi. Çaresizliğinden dolayı özür dilemek ve bağışlanmak adına sultanın huzuruna bir elçi gönderdi. Bu elçi vasıtasıyla “ o eşğin kadim kullarındanız, o cömertlik timsali hanedana yakınlığımız vardır, şimdi yaptıklarımın çok pişmanım, tövbe ettim, yaptığım kötülöklere bir son verdim, ne zamana kadar ailemden ve ocağımdan uzak etrafta serseri gibi gezeyim.

Li-müellifihi

Ne zamana kadar evimden ve ocağımdan uzak derbeder gezeyim, bari gideyim onun eşğinde oturayım

¹⁴⁴⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 261b.

[Cem Çelebi'nin aksine ben tekrar bu eşiğe sığındım. O cihan-penahın dergâhına iltica ettim¹⁴⁴⁹.] Eğer kadim gelenekleri gereğince lütuf sahibi o sultan Karaman'ın İçil vilayetinde bir köşeyi yerleşmesi ve yaşamını devam ettirmesi için bu kuluna bağışlarsa artık bu günden sonra bu hakir kulundan hizmetçilik ve kulluk dışında hiçbir şey zuhur etmeyecektir, ümit ederim ki Allah'ın gölgesi olan o sultan [530a] *Kim (bu) haksız davranışından sonra tevbe eder ve durumunu düzeltirse şüphesiz Allah onun tevbesini kabul eder. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir*¹⁴⁵⁰ kadim sözü gereğince bu hatalı kula istediği şeyleri bağışlar” diye haber göndermişti.

Beyit

Ben buyum ve günâhkârım, sen ise cömertsin kerem sahibisin

Merhamet sahibi sultan, Kasım Bey'in bu yalvarışı ve içine düştüğü acziyet karşısında ona acıdı. *Akraba ziyaretinde bulununuz* hadisine riayet etmeyi gerekli gördü. Hayatını sürdürmesi için İçil'i ona verdi. O hududun önemli işlerini tamamlayan sultan darü'l-hilafeye doğru yüz çevirdi. Dönüş esnasında Larend'e de çadırlarını kurdular. Adamlarının birkaç gün dinlenebilmesi için oraya yerleşti. Büyük noyan, cömert komutan, sultanın hanedanının inayet eşiğinde yetişmiş olan Dulkadiroğlu Alaüddevle Bey, Larend'e de sultanın hizmetine yetişti ve sultanın elini öpme şerefine nail oldu. O dostluk meclisine karıştı. Türlü türlü lütuflar ve inamları sayesinde sultanın gözüne girdi. Sonra tekrar icazet alarak kendi memleketine döndü ve orayı müstakil bir şekilde idare etme ayrıcalığına sahip oldu.

Şiir

Her kim başını bu eşiğe koyarsa, adımını zamanın ardına atmış olur

Devlet işleri istenilen şekilde yoluna konulunca sultan da görkemli ordusuyla darü'l-hilafeye yöneldi. Kâfirlerin sınırındaki bazı işleri halletmek ve o şerli münafıkların zararlarını yok etmek amacıyla denizi geçerek darü's-saltana Edirne'ye hareket etti. Orada devlet erkânının ahvalini ve muhlisler güruhunun karabahtlı münafıklardan ayrılmasını tahkik etti. Gedük Ahmed Paşa defalarca saltanat ahkâmına itaat etmemiş, serkeşlik örneği göstermişti. Ordunun ayan ve ümerasının Cem Sultan tarafına kaçmasında onun nifakı ve kötü düşünceliliği ortaya çıkmıştı zaten. Bununla beraber Hamza Beyoğlu Mustafa Paşa'nın öldürülmesinde de onun

¹⁴⁴⁹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 261b.

¹⁴⁵⁰ [005.039] قَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

rolü büyüktü. Sultanın nezdinde onun kabahatleri, gitgide artıyor, Mustafa Paşa'nın öldürülmesinde oynadığı rolle eski suçlarının üzerine bir suç daha eklemiş oluyordu. Allah'ın gölgesi olan sultan, onun karşısında intikam sıfatıyla göründü. Bir gece bütün devlet erkânını sohbet ve oturma için çağırdı. İhlâs elbisesiyle süslü olan herkese hilatlar giyindirdi. O karanlık gecede Ahmed Paşa o mecliste hayat elbisesini çıkardı. Diğer kâfir nimetlilere ve devlet erkânındaki diğer küstahlara ibret olsun, *Onlar, Allah'ın kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir. Onlar için dünyada rezillik vardır ve ahirette onlara mahsus büyük bir azap vardır*¹⁴⁵¹ büyük sırrının gerekleri ortay çıksın diye varlık menziline yokluk zeminine indirildi.

Beyit

Ey aziz kimse yaptıklarının karşılığının ödül olacağı işleri düşün

[Firar etmesinden ve kâfir memleketlere sığınmasından sonra Cem Sultan'ın akibeti ve işleri şu şekilde oldu: Birkaç yıl boyunca Rodos Adası'nın hâkimi onu yanında sakladı. Onun dışarıda hiçbir tarafa gitmesine müsaade etmedi. Büyük kâfir sultanları ve melikleri Osmanlı sultanlarına karşı uzun yıllardan beri içlerinde kin besliyorlardı. Bundan dolayı bir İslam şehzadesinin yanlarında esir olarak tutulmasını bir zafer olarak görüyorlardı. Cem Çelebi'nin yenilginin ardından kendi yanlarına sığınmasının, din ve mülk işlerinin halledilmesinde önemli bir etken olacağını düşünüyorlardı. Cem Sultan'ın bu esareti onlar için çok faydalıydı. Zira *akrabalık et ve kandır* hadisi gereğince sultan kardeşine karşı merhametli idi. Her yıl Cem Çelebi'nin zaruri ihtiyaçlarını karşılaması, o diyarda vatanından uzakta sıkıntı çekmemesi için birçok dirhem ve dinar gönderiyordu.[530b] Rodos hâkiminin dinsizliği, küfrü ve hasisliğinden dolayı gönderilen meblağı ele geçirdiğinden, Cem Çelebi'ye ise bu meblağı olduğundan az gösterdiğinden habersiz bir şekilde sultan, kardeşinin harcamalarını karşılamaya devam ediyordu. Rodos hâkimi büyük krallar arasında önemli bir mevkie sahip değildi ve kimse onu Frenk padişahlarından saymıyordu bile. Frenk ülkelerinin büyük sultanlarının birçoğu kendi memleketlerini koruma altına almak, işlerini düzene koymak, fırsat olduğunda Müslüman ülkelere ve sultanın memleketine karşı girişecekleri muhalefette kullanmak için Cem Çelebi'yi kendi yanlarına almak istiyorlardı. Rodos hâkimi mecburen Cem Çelebi'yi,

¹⁴⁵¹ [005.041] أُولَئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرْ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا حِزْبٌ وَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ

Hristiyanların önderi ve padişahı, Frenk padişahlarının lideri olan büyük Papa'nın huzuruna gönderdi. Papa da Cem Çelebi'yi Rim [Roma] denilen büyük şehirde koruma altına aldı. Müslüman ve Hristiyan hiç kimsenin onunla görüşmesine dahi izin vermiyordu. Bu durumu mücahitlerin sultanıyla aralarındaki dostluk bağı olarak görüyordu. Elindeki bu sermaye ile zamanı geldikçe İslam diyarıyla Frenk memleketleri arasındaki muhalefet ve düşmanlığı kaldıracak, ebedi bir anlaşma sağlayabilecekti. Bu arada Roma şehri ile sultanın ülkesi arasında uzak bir mesafe olmasından, bu iki mesafe arasının kara ve denizden iki aya yakın sürmesinden dolayı Müslümanlar ve Hristiyanlar bir müddet Cem Çelebi'nin varlığı ve yokluğundan ölü veya sağ olup olmadığından haberdar olamadılar. Bu durum merhametli sultanı gerçekten perişan etmişti. Sultan durumun gerçekliğini öğrenmek maksadıyla şimdilerde vezir olan ancak o zamanlarda sarayda hacibü'l-hüccablık görevini ifa eden itibar sahibi mutemet bir zat olan Mustafa Paşa'yı Roma'ya Papa'nın yanına gönderdi. Mustafa Paşa sahip olduğu itikadından dolayı böyle tehlikeli bir yolculuğu kabul etti. Kara ve deniz yolunda ölümle sonuçlanabilecek her türlü tehlikeye adım attı. O, aldığı tedbirler sayesinde birkaç Frenk padişahının ülkesinin sınırından Papa'nın başşehri olan Roma'ya ulaştı. Sultanın elçisi olmasından dolayı Papa ile görüştü. Varlığı ve yokluğunu öğrenebilmek için Papa'dan Cem Sultan'ı görme talebinde bulundu. Cem Çelebi ile görüşme ve oturma izni aldıktan sonra onun hapsedildiği yere gitti ve onunla görüştü. Cem Çelebi, vatanından uzak olmayı ve çektiği bin bir sıkıntıyı ona anlattı. Daha sonra büyük kardeşinden, İslam'ın sultanından samimiyetle özür diledi ve af ve helâllik talep etti. Bu konuşmadan sonra, Papa ile halledilmesi ve görüşülmesi gereken önemli işleri ortaya attı. Papa ile bir anlaşma sağladı. Bu anlaşmanın esasını oluşturan ve gereklerine riayet edilecek olan şey şuydu: Nasıl ki İslam'ın hilafet mansıbı sultana ait ise Papa da Hristiyan milletlerin ve Frenk sultanlarının önderi idi. Papa, Cem Sultan'ın hiçbir şekilde o ülkeden çıkmasına izin vermeyecek onu koruma altına alacak, onu, İslam diyarlarına taarruz etmekten alıkoyacak ve bu anlaşmanın şartlarının kalıcı olduğunu bilecekti.

Beyit

Vefa yolunda canla başla çaba gösteren kimse ahd şerbetinden başka bir şey içmez

Yine İslam sultanı, bu zaman süresince Papa'ya karşı herhangi kötü bir girişimde bulunmayacak, onun mülküne kasd etmeyecek, Papa'yı kendi güvenilir müttefiklerinden biri olarak bilecekti. Bu şekilde Mustafa Paşa'nın dönmesine izin verdi. Ondan sonra bu anlaşma [531a] doğrusu bir müddet sağlam bir şekilde Frenk padişahlarının en büyüğü olan Efrence padişahı zamanında dek uygulandı. Efrence padişahı her ne kadar şahlık tacını Papa'nın eliyle kendi başına koymuş ve Papa'ya itaat ederek Hristiyan geleneklerine riayet ediyorsa da Frengistan ülkesi tahtına öyle bir istiklal elde etmişti ki diğer kralların memleketlerinin birçoğunu kendi topraklarına katmıştı ve İslam memleketlerine girmek gibi batıl bir hayal peşindeydi. Bu amaçla Cem Çelebi'yi Papa'dan talep etti. Papa kendisini din ve dünya işlerinde İsa'nın temsilcisi ve veliahdı olarak görüyordu. Sultanla yaptığı anlaşmanın aksine hareket ederek kendi din ve milletin namusunu tehlikeye atamazdı. Bundan dolayı Efrence padişahının bu isteğini reddetti. Bu boy gösterme ve üstünlük savaşı öyle bir noktaya geldi ki Frenk padişahlarının Papa'ya gösterdikleri ihtiram ve riayet aksine Efrence padişahı, Frenklilerin Kabesi mertebesinde olan Roma şehrine sefer düzenledi. "Hristiyan milletin ve dininin önderliğini yapmak senin için yeterlidir, Rum sultanıyla olan anlaşmayı himaye etmek için İslam şehzadesini koruma altına almak senin makam ve mevkiine aykırıdır" gibi kaba sözler ve kötü haberlerle Papa'yı incitti. Efrence padişahı ordusu ve saltanat kuvveti bakımından Papa'dan daha güçlüydü. Cem Çelebi'yi Papa'nın elinden zorla aldı ve onu kendi fesat dolu fikirlerinin sermayesi yaptı. Papa'nın ülkesinden döndükten sonra İslam ülkelerine yönelik fitne ve fesat düşüncelerine kapıldı. Frenk sultanları hiçbir zaman Papa'ya karşı böyle muhalefet etmemişlerdi. Frenk ülkelerinin lideri olup o havalinin krallarını atayan Papa'ya karşı yapılan bu saygısızlık ve küçük düşürülme gerçekten ona çok dokunmuştu. Uğradığı bu hakaret ve küçük düşürülmeye karşı ciddi anlamda düşünmeye başladı. Doğru adımlarla ustaca intikam almaya başladı. Bilindiği üzere tellak ve berber kılığında bir şahsı Cem Sultan'ın hizmetine gönderdi. Cem Çelebi'yi öldürmek maksadıyla da usturasının ucuna öldürücü bir zehir karışımı sürmüştü. Bir gün Cem Çelebi'nin başını o zehirli ustura ile tıraş etti. Daha sonra öldürücü bir hastalık o güçlü şehzadeyi ayaktan düşürdü. Cem Çelebi bu şekilde Efrence padişahının yanında öldü. Böylece Efrence padişahının İslam ehline yönelik düşmanlığı ve fesat dolu fikirleri gerçekleşmeden karanlık toprağa karıştı. Cem

Sultan'ın vefat haberi Rum diyarına varınca sultan haberin gerçekliğinin araştırılması için Frenk hudutlarına haberciler gönderdi. Frenk padişahları Cem Sultan'ın naaşına ihtiram göstererek bir grup Müslüman ile beraber onu ata ve ecdadının kabristanına göndermişlerdi. 897 senesinde onu Rumeli'ne getirip, Gelibolu'dan geçirdiler. Bursa'da atalarının bulunduğu mezarlığa defnettiler.

Beyit

Ne kadar çok arzu toprağa karşıtı, ümitsiz canlar helak oldu

Tıpkı *Onun hükümdarlığının alâmeti, Tabut'un size gelmesidir. Meleklerin taşıdığı o Tabut'un içinde Rabbinizden size bir ferahlık ve sükûnet vardır*¹⁴⁵² ayetinin de belirttiği gibi şehzadenin tabutunun gelmesi fitne arayan münafıkların sakinleşmesine, ihlâs sahibi kimselerin ise yüreklerinin ferahlamasına neden oldu. Bu olaydan sonra Müslüman ve Hıristiyan etraftaki bütün melikler kulluk ve itaat boyunlarını uzattılar. İslam hududundaki bütün asker ve reaya perişanlıktan kurtuldu¹⁴⁵³.]

ÜÇÜNCÜ DESTAN [531b] SULTANIN İSLAM MEMLEKETLERİNİN
SINIRLARINI ZAPT ALTINA ALMAYA YÖNELMESİNİN, KALELER VE
EVLER İNŞA ETMESİNİN, RİLYE YAYLAĞINA VE SOFYA DAĞI'NA
GİTMESİNİN, EDİRNE'YE DÖNÜŞTE BAZI OVA [UZUNOVA] VE
DAĞLARDA AVLAR VE EĞLENCELER TERTİP ETMESİNİN VE YAPILAN
TAYİNLER İLE AZİLLERİN SEBEPLERİNİ BEYAN EDER

Mülk ve şehadet âleminin görüntü yeri, saadet arsasının işretgâhı, memleket nizamını saltanat hükümlerini icra ederek sağlayan, eğlence ve işrete yöneldiklerinde bile gönüllerinin mahzenini dost ve düşmanın düşüncelerinden ve mülkü koruma cevherinden bir an dahi boş bırakmayan, maksut avını bazen kalpleri kazanarak lütuf ve ihsan tuzağına düşürerek ele geçiren ve bazen de kaşın, yay evinden attığı Zuhal yıldızı bakışlı oklarla istediği avı av sahasında avlayan ve zarar veren yırtıcı hayvanları bu işten alıkoyan o bahtiyar hüsrevlerin meclislerine ve devlet sahibi padişahların temaşasına layıktır.

¹⁴⁵² [002.248] أُنْ يَأْتِيَكُمْ التَّائِبُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ

¹⁴⁵³ Bidlîsî bu bölümü Mekke'de iken metne eklemiştir.

Beyit

Vakar ve iyi huyluluğun üstü halk nezdinde örtülü ise de kendi yerindeki gazap vakar âleminden daha iyidir, kılıçla ateş saçmak daha muteber oldu, tahammül ise toprağın altına girdi

Güzel ahlakı haşmet ve görkeminin perdesi altında örtülü olan, kudreti ve yiğitliği merhamet ve yumuşaklık örtüsünün ardında gizli olan, hilafetin kaynağı, ikbal ve azametın görüldüğü yer olan o zat, şimdi yeryüzündeki bütün melikler ve hüsrevler arasında sultanların sultanıdır ve yegâne kişidir. Onun olgun şahsiyeti, sadece din mücahitlerinin bu padişahına hastır. Bu iddia sahibinin iddiasını bu doğru hikâye ve rivâyet doğrular:

El-kıssa: 889 senesinin kış mevsiminde sultan, erkânıyla birlikte Edirne şehrinde kışlamıştı. Gedük Ahmed Paşa'nın siyaset edilmesinin ardından din ve mülk işlerindeki birçok çatlak da kapatılmış oldu. Yeryüzünde, gençlerin yanakları gibi yeşil hatlar ve kısa saçlı gece güzellerinin yanakları gibi gönül kapan yeşilliklerin saçıldığı, gayb âleminin turfandalarının tabiat hazinedarının eliyle yeniden kuvvet saraybostanında yeşerdiği bahar mevsimi sancaklarının gül bahçesinde yükseldiği ilk günlerde, güneşin, gün eşitliği terazisinin kefesinde eşitlendiği bir zamanda, işreti seven mizacın, ovalarda gezinme meylı bir dürtü gibi ortaya çıkıyor, dostluğa meyilli kalpler, tıpkı gonca dudaklarda gülüşün ortaya çıkması, yeni tertip edilmiş bir ordunun taze kuvvetiyle bütün şehirlere hücum etmesi gibi süslü gül bahçesine yayılmak istiyordu.

Beyit

Tabiatın çemenzarını süsleyen ressam sanırsın ki bütün yeşillikleri bu amber sayfada toplamıştı

Taze güzellerin yanakları gibi olan çemenzarın sayfası, güllerden dolayı ateş rengini almıştı ve bahar ırmaklarının dudakları, cömert kimselerin dudakları gibi nehirlerin sularıyla etrafa feyz ve lütuf saçıyordu.

Beyit

Suyun ruhu lacivert taşındaki civa gibi yeşilliklere işlemişti. Kutlulukta başını göğe yükseltmiş cennet gibi bir çayırılık göze göründü

Bundan dolayı baht sahibi genç hüdavendigâr, saltanat işlerine nizam verildiği günlerde dini ve mülki işleri mutluluk nedenleriyle düzene koymayı

mülâhaza etmekle birlikte işret merasiminin gereklerini yerine getirmek için Sofya tarafına ve Köstendil dağlarına doğru hareket etti. Her yanı çeşme olan dağlarda, nehirlerle çevrili çayırarda letafet yüklü bahar nesimini koklamaya niyetlendi. Doğrusu Rumeli memleketlerinde düzlük ve dağlık alanlardaki meskenlerin letafeti, çayırılık ve gül bahçesiyle dolu mekânların temizliği özellikle de Rilye¹⁴⁵⁴ ve Sofya Dağları cennet bahçelerindeki hurileri kışkandıracak derecededir ve [532a] yaratıcının yarattığı bütün güzellikleri kendisinde toplayan, dünyanın bütün memleketlerinin sakinleri ve yolcuları için eşsiz bir yerdir. Belagat dolu, bu kelamın da *(Onlar mı hayırlı) yoksa yeryüzünü oturmaya elverişli kılan, aralarından (yer altından ve üstünden) nehirler akıtan, arz için sabit dağlar yaratan, iki deniz arasına engel koyan mı?*¹⁴⁵⁵ doğruluğunu kanıtladığı gibi Rumeli diyarının ortası cennet şehirlerinden bir parçaydı.

Beyit

Bu dünya dış görünüşte his gözüyle hoş ve yeşildir, ancak içeride ne kadar çok güzel yüzlü gül vardır

Şah, gezintiye çıkma isteğine rağmen, önemli devlet işlerinden birkaçını göz önüne aldı. İlk olarak Edirne'den çıkma esnasında bütün Rumeli askerleri ve ümerasını sefer teçhizatı ve silahlarıyla birlikte Dergâh-ı Âli'ye çağırdı. Devlet erkânı ve vezirler arasında değişiklikler yaptı. Devlet erkânı arasında önemli bir mertebede bulunan Divan-ı Âli vezirlerinden Davud Paşa'yı ve Anadolu beylerbeyi Hersekoğlu Ahmed Paşa'yı görevlerinden azletti. Bir defada bulundukları itibar derecesinden ve gözden düşürdü. Dış görünüşte onların sorguya çekilme nedenleri şuydu: Edirne subaşı bir grup yeniçeri ayanı ile husumet ve kavga halinde idi. Bu kavga, öfke ve cehaletten dolayı savaş noktasına geldi. Bazı cahil ve rezil yeniçeriler subaşını alçakça öldürmüştü. Sultan, saltanat kanunlarından hareketle bu nizamsızlığı vezirlerin tedbirsizliğine ve noksanlığına yormuştu. Vezirlerin azledilme sebepleri buydu. Bu azil olayından sonra Sofya taraflarında çadırlar kuruldu. Civardaki ümera ve askerleri kendi ordugâhında tertip ettirdi, topladı. Çünkü kargaşa dönemlerinde ve kutlu sultanın vefatı zamanında kâfirlerin ve zararlı kimselerin taarruzu ve

¹⁴⁵⁴ Rila.

¹⁴⁵⁵ [027.061] أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ جَلَالَهُمَا أَتْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِي وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا

küstahlığından dolayı İslam hududunun bazı yerlerinde kargaşa ortaya çıkmıştı. Sultanın bizzat o müfsitlerin fesadını bertaraf etmesi gerekiyordu.

Li-müellifihi

Müfsitlerin şerrinden dolayı bir zaman zarar gören mülkü, onun alaylarının gelişiyile ıslah edilmeyi ummuştı. Senin ayağını öpmek isteyen halk her yanda rikâb gibi, gözleri açık bir halde sağ ve solunu kolluyor

Engürüs kâfirlerine çok yakın olan Tuna Nehri kenarındaki mintikaların birçoğunda sınırı koruma altına almak ve reayanın emniyetini sağlamak için orada bulunan kalelerin birçoğunun tamir edilmesi, oradaki kâfirleri yenmek ve zararlarını ortadan kaldırmak için de bazı ümera ve askerlerin oralarda bırakılması gerekiyordu. Filibe şehrinden Saruyar Yaylağı, Rilye Dağı ve Sofya civarına kadar her yerde mülk ve din işlerini düzene koymaya başladı. Boş zamanlarında ise gezintiye çıkıyor, hüsrevlere yakışır bir şekilde işret ve eğlence meclisleri tertip ettiriyordu. Çünkü kâfir hudutlarının oraya yakın olması, askerlerin yerleştiği çemenzarların geniş olması oralarda kalmak ve memleket işlerine düzen vermek için gayet müsait idi. Bundan dolayı görkemli sultanın mükemmel ordusuyla müfsitlerden intikam almaya geldiği haberinin duyulması kargaşa yarattı. Engürüs, Boğdan, Eflak ve sair kâfir diyarlarının kralları mücahitler sultanının taarruz edeceğinden korktukları için mektuplar ve elçiler göndererek itaat vazifesini yerine getirdiler. Kendi ülkelerinin akıbetinin iyi olması için boyun eğmeyi uygun gördüler. Lütufkâr sultan o bölgedeki kaleler ve şehirlerin nizamını sağladıktan ve amacına ulaştıktan sonra küffâr sultanlarıyla iyi geçinmek için onlarla barış yaptı. Eski geleneklere göre tayin edilmiş olan haraç ve cizyeyi de aldı. Büyük ordusunun kendi yerlerine dönmelerine izin verdi. [532b] Kendisi de kışlağına doğru hareket etti. Etraftan gelen elçileri hoşça karşıladı ve geri gönderdi.

Beyit

Cihangirin hükmüne itaat ettiler, o şahın bağış ve ihsanıyla sevindiler

Artık bahar mevsimindeki gibi dağlarda ve ovalarda ikamet etmenin sonuna gelinmişti. Kışlamak zamanı geldiği için darü's-saltana Edirne'ye doğru hareket ettiler. Filibe şehri ovasında çadırlarını kurdular. Daha sonra Uzunova yoluyla hedefledikleri yere doğru ilerlediler. Büyük bir av yeri olmasından dolayı padişah o ovada avlanmaya karar verdi. Çünkü sonbahar mevsiminde av hayvanları buradan

geçiyordu. O seçkin mahal av alanlarıyla ve birçok av hayvanı türüyle doluydu. Dağlık alandaki o ormanlar yabani sığırlar, koçlar, geyikler ve keçiler ile öylesine doluydu ki sanırsınız ağaçların dalları yabani koçlar ve ceylanların boynuzundan o ağaçların dalları ise yabani sığırların dilinden, tilkiler ve tavşanların kulaklarından yapılmıştı. Ova, o kadar çok yabani koyun ve ceylan ve sair av hayvanları barındırıyordu ki sanki göçebe Türklerin koyunlarının otladığı bir meraydı. O geniş çayırılık ahular için bir sümbül bahçesi idi. Av hünerini çok iyi bilen akıl sahiplerinin malumudur ki yaprakların döküldüğü sonbaharda ovadaki bütün vahşi hayvanlar gayet semiz ve güzel olurlar. Bu zamanda görkemli sultanlar için en iyi gezinti avlanmaktır. Belki nebilerin ve seçkin kimselerin geleneklerinde de rivayet edildiği şekilde ve ayetlerde avlanmak vardı. *İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz*¹⁴⁵⁶ ayeti buna işaret etmektedir. Bu eski gelenek bütün peygamberlerin haberlerinde görülür. Aslan avcısı sultan, yıldızlar kadar çok olan askerleriyle o ovadan geçmeye başladı. Akbaba avlayan sivri uçlu oklar, ceylan avlayan yırtıcı kuşlar gibi avlarının peşinden gitmek için yuvasından kanatlanıp uçuyordu.

Beyit

Cihangir avlanarak ve şarap içerek bütün menzillerde geziniyordu. Gezinen av hayvanlarından dolayı o av sahası amber kokusuyla dolmuştu

Doğrusu sultanın sağladığı emniyet ve huzurdan dolayı tabiattaki vahşet dahi ortadan kalkmış, yabani koyun ile kurt barış içinde birlikte yaşar olmuştu. Ovadaki ceylanlar sultanın ordusunun alaylarının geçişiyle çıkan tozdan saf misk kokusunu alıyorlardı ve gayet sakinlerdi; insanlardan ürkmüyorlardı. Ovadaki bütün ceylanlar şahın av sahasındaki tamahkâr bakış ve iltifatından dolayı gözlerini onun okuna dikmişlerdi. Sakin olan geyikler içinde hiçbir kin taşımadıkları sinelerini, savaşçıların siperleri gibi şahın saadet okunun isabet etmesi için öne çıkarmışlardı. Yabani koyunlar kurbanlık koyunlara gıpta edercesine ve sultanın konukluk meclisinde kurban edilen koyunları kıskanırçasına başlarını dağlara ve ovalara indirmişlerdi. Ormandaki yabani sığırlar çeşit çeşit yemeklerin piştiği mutfağa kavuşma ümidiyle yemek pişirmede kullanılacak olan odunları başlarının üzerine alıp yollara düşmüşlerdi.

¹⁴⁵⁶ [005.002] وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا

Beyit

Dünya, yüzü topraktan tarafa olan geyiğin bedeninden tiryak ummaktadır. Onun çayırında yavrulayan her ceylanın göbeğinden misk kokusu çıkmıştı

Kutlu sultan Uzunova olarak bilinen o ovada gezinti maksadıyla av tertip etti. Muhassıllar ve çavuşlar o ovaya getirdikleri avcılardan yürüyen bir çember hisarı oluşturmuşlardı. Ordu-yu hümayuna üç günlük yol mesafesinde olan etraftaki vilayetlerden 37 bölük adamı o av sahasında topladılar. Av çemberinin her tarafını tuzaklamışlardı. Güçlü kuvvetli gençlerden tuzak silsilesini andıran bir başka çember daha oluşturdular. Bu daire içindeki herkes el ele tutuşmuştu ve her yandan av sahasını daraltıyorlardı. Bu çember birkaç gün sonra bir araya gelebildi. Uzunova'da etrafı dağlar, ormanlar ve geniş vadilerle çevrili bir başka yerde de askerlerden bir çember oluşturdular. Oadaki bütün av hayvanlarını o küçük dairede bir araya getirdiler.

Beyit li-müellifihi

Bir ferseng genişlikte mesafeye yayılan askerler ovayı av hayvanlarına dar etmişti. Görkemli şahın bir hareketiyle, ordusu denizin kenarını dağa çevirdi

Büyük bir yaya sahip olan sultanın okları asla hedefini şaşırmıyordu. Mutluluk oku av esnasında gezinin ağzı ve dudağıyla şahın eline ve kılıcının kabzasına öpücük konduruyordu.

Li-müellifihi

Senin yay kirişin okun ayrılığından mustarıptır. Şahinden korkan av gibi gözleri ters dönmüştür

Sultan yanındaki has adamlarıyla gâh atının üstünde gâh yürüyerek av hayvanlarının yolunun üzerinde duruyor, her çeşit avı akçakavaktan yapılmış okuyla vuruyordu. O kadar çok hayvan vurdular ki yay kirişinin telleri yerde kan içinde yuvarlanan bu havyalara üzüldüğü için inliyordu. Ok temrenlerinin ağzı ve dili av hayvanlarının kanını içmekten artık bitkin düşmüştü.

Beyit

Sayılamayacak derecede çok hayvan vurdular, sivri oklarıyla yabani sığırların bedenlerini neyistana çevirmişlerdi

Yenilecek avlar cümlesinden yabani koyun ve sığırlar, tilkiler vurdular, büyük küçük bütün avlardan tavşanlar ve ovadaki canlıları eğitilmiş köpekler ve parsler göndererek topladılar. Av hayvanlarına kurdukları pusuya avcılar ve sekbanlar sürekli akıyordu. Hâsılı o avda vurulan her çeşit hayvanın toplam sayısı şöyleydi: 600 yabani sığır, 1000 yabani koyun ve dağ keçisi ve 300 kurt. Hiç dikkate alınmayan tavşanlar, tilkiler, ayı ve domuzlar ise sayılmamıştı bile. Kutlu sultan avdan çekildi ve dinlenmeye başladı. Edirne’de sultanın gözünden düşen ve kabul edilmeyen adamlar arasında sayılan şöhretli ümera ve devlet erkânı sevinçli mahalde bağışlanmak için yalvarma ve şefaât talep etme yolu buldu. Perişan hallerini arz ettikten ve bağışlandıktan sonra sultan vezaret mansıbını Davud Paşa’ya verdi. Rumeli beylerbeyi olan Hızır Beyoğlu Mehmed Paşa’yı vezirlik makamına getirdi. İskender Paşa’yı da Rumeli beylerbeyliği görevine getirdi. Hersekoğlu Ahmed Paşa’yı tekrar eski görevi olan Anadolu beylerbeyliğine getirdi.

Li-müellifihi

Kullarını ihsanıyla okşadı, her birinin başını göğze kaldırdı

Devlet işlerinin düzenlenmesine, [533b] av ve eğlence tertip edilmesine ek olarak yüce şehzade Sultan Şehinşah’a gaybi âleminden bir hediye gelmişti. Nesim rüzgârı saadet sabahının doğuşunu şöyle müjdelemişti: Hilafet hanedanında taze bir devlet fidanı ikbal dalları arasında görünmeye başlamış, azamet gül ağacından suya doymuş bir gonca taze bir şekilde açılmıştı. Cana can katan hoş kokusuyla o taze şahlık goncası hilafet göğünün burnunu ıtırlandırmıştı. Şehinşahlık bağının taze gülünün gönül kapan kokusu devlet erbâbının burnuna misk ve anberden çeşit çeşit kokular salmıştı.

Beyit

O talihli ayın uğurlu gelişi, sultan ve erkânına kutlu ve mübarek olsun

Kutlu dedesinin varisi olma yolunda onun adıyla meşhur oldu ve Mehmed’in yüce bereketiyle de Arap ve Acem’de şöhret buldu.

Beyit

Bağındaki gül, âlemi aydınlatsın. Gece kandili gündüzün meşalesi olsun

İkbal göğünde zuhur eden böyle kutlu bir yıldızın yarattığı sevinç ve ferahlığın ardından bu olma ve bozulma âleminin uğursuzluğundan dolayı bir yıldız battı. Bu ebedi yokluk mekânında batma ve yok olma *Çünkü Rabbin (her an)*

*gözetlemededir*¹⁴⁵⁷ müjdesini duyanların kulağına düşmüştü. Yani kaza ve kader gereğince, dönen talih yüzünden Karamanoğlu Kasım Bey yok olma ve ayrılık ipi olmuş, hayat ipini kesen ecele dönmüştü. Meram ipini kesen keskin kılıç onun amel iplerini hayat bağından koparmıştı. Kasım Bey'in varlığı Müslümanlar içi fitne ve fesat kaynağı idi. Onun yokluğu iman ehlinin rahatlığına ve huzuruna yol açacaktı. Kuşkusuz fesat kaynağı kimsenin yok edilmesi nizam-ı âlem için gerekliydi. İnsanoğlu için zararlı olan böyle bir tehlikenin ortadan kaldırılması şehirler ve beldelerin ahalisinin maslahatı için vacip görünüyordu.

Beyit

Müfsitlerin bedeni helak toprağında yanan kızgın ateşte yok oldu

Lakin her sevincin sonunda üzüntü, her menfaatin sonunda da zarar vardır. Bu dünyada hiçbir server kötülük ve şerden uzakta ve güvende olamaz. Bu dünyada her daim sevinç ve mutluluk içinde yaşamak imkânsızdır. Bu mihnet dolu dünyada her mutluluk ölümle gelen bir mutsuzlukla sona erer. Her bolluk, yoklukla ve her yokluk da bollukla sona erebilir. İman ehlinin sultanının ahvali bu yılın çoğu zamanlarında istenildiği gibiydi, bütün her şey arzu ettiği şekildeydi. Mecburen ilahi imtihan adı altında *Onları iyilik ve kötülüklerle imtihan ettik*¹⁴⁵⁸ ayetinin sınırsız hikmet sırrı gereğince uyanık kalpli padişahı uyandırmak için ansızın Karaman tarafından kötü bir haber geldi. Yüce şehzade Sultan Abdullah'ın ölüm haberi sultanın kulağına ulaştı.

Beyit

Bu mihnet dolu dünyada, bazen matem oldu bazen de düğün

Bu olay 889 senesi şevvalinde meydana geldi. Aziz evlatlarından dolayı yaşadığı bu sevinç ve matemden ardından sultan kendisini adalet dağıtmaya, halkın rızasını kazanmaya ve bağış saçmaya verdi.

¹⁴⁵⁷ [089.014] إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمُرْصَادِ

¹⁴⁵⁸ [007.168] وَيَلْوَنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ

MEYSERENİN GAZA VE FETİHLERİNDEN İLK DESTAN

Mücahitler Sultanının Boğdan Vilayetlerinden Kili [534a] ve Akkirman Hisarlarını Fethetmeye Yönelmesi, Bu İki sağlam Kaleyi Fethetmesi ve Asi Müşriklerin Zelilliği Beyan Eder

889 senesinin âleme aydınlık veren Nevruz mevsiminde,

Nazım

*Saba rüzgârı devletin bereketiyle nevruzu müjdeledi, havanın yumuşaklığı
dolayısıyla bu dünya cennet olmuştu*

yeşertme kuvvetine sahip cihangir sultanın, dostluk ateşinin yandığı ocaktan kıvılcımları ve kırmızı gülün yapraklarını saba rüzgârı vasıtasıyla perişan ovalara dökmeye başladığı, meşakkat dolu kış sıkıntılarının ateşinin, heveskar aşıkların şevklerinin gizli ateşi gibi dağ ve ovanın yüreğinden dışarıya taşıdığı bir zamanda *Allah'ın, tutuşturulmuş ateşidir*¹⁴⁵⁹ *Yandıkça tırmanıp kalplerin ta üstüne çıkar*¹⁴⁶⁰ harmanının yığını gibi ateş kıvılcımları, ağaçlardaki çiçeklerin bedeninde belirmişti. Sabahın doğuşu esnasında belki her türlü sır, gülün yanan sinesiyle sevinç ateşi tutuşturuyordu. *Sancağın üzerindeki ateşi* andıran misk kokulu lale kandilleri sevincinden sırların görüldüğü meydana, her şeyin ortaya çıktığı cilalı sahaya düşmüştü.

Beyit

*Yoksa nur kandillerini mi yakmışlardı? Bostan seher vakti esen rüzgârla çiçeklerini
açmıştı. Gece vakti yıldızları bir seyret ve lalelere bir bak zira o da karanlık gecede
bir yıldız gibidir*

Yerin ve zamanın padişahının komutanları ve çemenzarın ordusunun sipehsalarları *Süleyman'ın, cinlerden, insanlardan ve kuşlardan müteşekkil orduları toplandı*¹⁴⁶¹ işareti gereği tabiat ordusunun soğuktan dolayı uzun süren tatilinin ve dünya saraybostanının solgunluğunun ardından taze meclisler tertip ettiler. Çiçekten yapılmış iştret ve eğlence sancaklarını sevinçle çemenzarın göğüne yükselttiler. Güneş nurlu cihangir hüsrev, gök memleketinin arsasında zamanın zorbalarının uzayan ellerini, bir birine üstün gelmeye çalışan gece ve gündüzü tersine

¹⁴⁵⁹ [104.006] نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ

¹⁴⁶⁰ [104.007] الَّتِي تَطْلُعُ عَلَى الْأَفْعِدَةِ

¹⁴⁶¹ [027.017] وَخَشِيرَ لِشَلِيمَانَ

döndürenlerin ve zamanın insanlarına ısrarla zorbalık ve hilekârlıkla yaklaşanların zulüm avuçlarını gece ve gündüzü eşitleyen adalet terazisiyle her iki tarafı da birbirine eşit hale getirmişti. İfrat ve tefriti bir orta yola getirmişti. Böyle kutlu ve sevinç dolu bir mevsimde mücahitlerin sultanı darü's-saltana Edirne'de kışlamasının ardından gaza ve cihat geleneğini taze tutmak için Karaboğdan vilayeti tarafına gitmek istedi. İslam beldelerinin refahı, Kefe, Kırım ve Tatar Ovası'ndaki kabile ve tüccarların geçişlerinin güven altına alınması için Kili ve Akkırman kalelerini zapt etmeye yöneldi. [Zira bu iki kale, hisarı ve etrafı Rumeli İslam memleketinden Dobruca vilayetinin karşısında, Tuna Nehri kenarında yer alıyordu. Bu yer Rus vilayetlerinden, Leh, Karaboğdan, Kefe, Kırım ve Deşt-i Türkistan'dan gelen ve gidenlerin geçit noktası idi¹⁴⁶².] O iki sağlam hisarın kâfir cemaatinin elinde olması gelen giden yolcuların perişanlığına, oradan geçen tüccarlar ve kabilelerin zarar görmesine neden oluyordu. Gerçi din düşmanı müşrik sultanlar sürekli olarak Tuna Nehri'nden geçerek İslam topraklarına saldırıyorlardı ve daima bu iki geçitten hareket ediyorlardı. Böylece İslam memleketinin harap olmasına neden oluyordular. Çoğunlukla kargaşa ve ihtilaf zamanlarında o taraflardan güruh güruh yol kesenler ve müfsitler geliyordu. Müslümanların mallarını yağmalıyor, çocuklarını esir alıyorlardı. Daha sonra o kalelere gidip sığınıyorlardı.

Beyit

O dağlık ve sahrada iki kale vardı. Orada birçok yol kesenler güruhu vardı. Şahın aklına orayı fethetme fikri geldi. İslam ve takva ile orayı süslemek istedi

Sultanın kutlu babası hüdavendigâr defalarca orayı fethetmek istemişti. Ancak amacına ulaşma konusunda ilahi yardım bulamadı. Zamanın sultanı yarım kalan bu işi tamamlamak için o tarafa yöneldi. Edirne'den Dobruca tarafına hareket etti. [534b] Saba rüzgârıyla yarışan kıvrak çavuşları ve habercileri hazırlık yapma ve ordu toparlama haberini vermeleri için Anadolu ve Rumeli memleketlerine gönderdi. Ferman gereğince o beldelerdeki mücahitler öyle el ele tutuştu ki çemenzarın geniş sahası o topluluğun hayvanlarının kalabalığından kâfirlerin karanlık ve dar yüreği gibi daralmıştı. Güneşin, ipliği andıran ışınları ordunun kalabalık olan çadırlarını bağlamaya dahi yetişmemişti.

¹⁴⁶² İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 265b.

Beyit

Ordu ve çadırları o dağ ve sahrayı baştanbaşa kapatmıştı

Felek ihtişamlı ordu tarafından cemaziyelahir ayının 10. günü ilk olarak Kili Kalesi kuşatıldı. Kale muhafazasında bulunanların bütün hayati destekleri her yandan daraltıldı. Mücahitler her gün her yandan o kaleye hücum edip, savaşıyorlardı. Dilaverler İslam sancaklarını dalgalandırıyorlardı. Göğün temellerini yerinden söken, feleğin ılık saçan kulağını sağır eden dağ görünömlü adamlar, göğün dokuz hisarından geçen Sakıp yıldızı gibi ateş saçıcı toplarıyla her saat o hisarın burç ve surlarını söküp etrafa saçıyorlardı. Yeniçeriler ve azaplar bal sineklerinin hurma ağacının etrafına üşüşmesi gibi o hisarın burçlarına asılıyorlardı. Bir hafta boyunca durmaksızın o hisara büyük taşlar fırlattılar. Kalenin etrafını kâfirlerin ağır ve gamlı kalbi gibi delik deşik ettiler. Kale muhafızları ve o diyarın reayası, ordunun böyle bir hisarı fethetme kudretinin olduğunu, bu mücahitler gürhunun dağlardaki sellerden daha şiddetli olan ateş yağdıran taştan toplarıyla sağlam duvarı yıkmaya kararlı olduğunu, demirden duvarlı bu kaleyi fethetme niyetinde olan bu kalabalık gürhunun sayısının, yokluk diyarının burçlarına inen kar ve yağmur tanelerinden daha fazla olduğunu görmüştü.

Beyit

Eğer kâinat, göklerin kalesini sana teslim etse Zühal yıldızını yüz defa o kaleden aşağı indirirsin

İçine düştükleri acziyet ve çaresizlik yüzünden yardım alma karşılığında kaleyi ve mülkü teslim ettiler. Kalenin anahtarlarını, nefis eşya ve hediyelerle beraber padişahın hizmetine getirdiler. Sultan, kalenin birkaç gün içinde Allah'ın yardımıyla fethedileceğini ve onlardan birçok ganimet alınacağını, çaresizlik ve çektikleri ıstıraplardan dolayı kaleyi teslim edip boyun eğeceklerini biliyordu. *De ki: Fetih (ve hüküm) gününde inkârcılara (o gün ettikleri) imanları fayda vermeyecek ve kendilerine mühlet de tanınmayacaktır*¹⁴⁶³ ayeti zelil kâfirler için iyi bir cevap, o zavallı müşriklere iyi bir hitaptı. Lakin memleketin imar işleri ve mamuriyeti için zanaat erbablarına eman verildi ve katledilmedi. Kendi sanatlarına devam ederek memleketin abad edilmesini sağlamaları için hepsi de yerlerinde bırakıldılar.

¹⁴⁶³ [032.029] قُلْ يَوْمَ الْقِيَامِ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِيمَانُهُمْ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ

Kuşatmanın başlangıcıyla kalenin alınışı toplamda 9 gün sürmüştü. [Boğdan ve Rus beldelerinin kilidi olan böyle bir memleket ve hisarın fethi kısa sürmüştü. Fetihden, kalenin içi ve dışının zaptından, hükmü geçer bir kadının, kale hâkimi, zabıt ve muhafızların tayininden ve ganimet elde edilmesinden sonra¹⁴⁶⁴] sultan Akkirman'ın fethine yöneldi. Kili hisarına sözü geçer bir kadı tayin etti. Kalenin tamiri için de bir miktar asker bıraktı. Bu esnada Çingizhanlı hanedanının ve İlhanlı sülalesinin seçkin şahsiyetlerinden mücahit padişah, azametli noyan Cuci'nin evlatlarından Mengli Giray Han mücahitliğin itikat saflığı ve İslam geleneklerini tazelemek niyetiyle kendi isteğiyle padişahın ordusunu karşılayarak onlara katıldı. [535a] Türkistan'daki Tatar gazilerinden 50¹⁴⁶⁵ bin adamıyla mücahit sultanın yanında yer aldı. Lütufkâr sultan tazimde bulunup karşılamaları için devlet erkânını ve nam sahibi hâkimlerini gönderdi. Karşılaşmanın yaşandığı gün, sultan bizzat onu görmek için dışarı çıktı. Söze bile gerek olmayan izzet ve ikramlarda bulundu. Nüzul ve ikamet merasimi esnasında o bereketli diyarda aziz konuğuna layık olan her türlü nimeti padişahlara yakışır bir şekilde bağışladı.

Beyit

Şah, hanlar hanının yolunu sürerse, başka hanedanlarda düşmanlıktan vazgeçer. O geniş arazide iki ordu bir oldu, saf kıran iki zat da aynı şeyi düşündü

Bu karşılaşma ve görüşmeden, yüce payeli bu iki hanedanın kutlu yıldızının birbirine kavuşmasından sonra Akkirman hisarını fethetmeye yöneldiler. Kaleler açan mücahit askerler o sağlam kaleyi fethetmek için harekete geçtiler. Her gün adet olduğu üzere hücumla kalkıp savaşıyorlardı. Oranın ele geçirilmesi için günden güne yeni şeyler düşünüp tedbirler alıyorlardı. Sultanın haraçgözarlarından ve itaat eden meliklerden Eflak memleketi hâkimi de itaat gereklerini yerine getirmek ve samimiyetini göstermek adına 8 bin Eflâklılı ile orduya katıldı. Böylece onun samimi olduğu ve itaat ettiği ortaya çıktı. Akkirman kâfirleri de sultanın, yıldızlar kadar çok olan ordusunun görkemini bizzat müşahade etmişlerdi. Kili'deki kâfir asilerin başına gelenleri duyduktan sonra mücadeleye devam etmekten gayet korkar olmuşlardı. Kalenin anahtarlarını teslim etmekten başka hiçbir kurtuluş yolunun olmadığını iyi biliyorlardı. Kaleyi müstahkem hale getirip sırtını ona dayamak mücahitlerin

¹⁴⁶⁴ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 266b.

¹⁴⁶⁵ Esad Efendi 2198 nüshasında bu rakam 30 bin olarak geçmektedir.

kılıcından kurtulmak anlamına gelmiyordu. Kale sakinleri mecburen eman dilediler. Zimmet akdi yaptıktan ve kan içici dilâverlerin kan dökücülüğünden güvende oldukları noktasında emin olduktan sonra kalenin ve mülkün kapılarını açtılar. Sağlam kalenin burçlarına İslam sancaklarının konulmasıyla feleğin dizginleri günün eşitliğini sağlamış oldu. Mülk ve malın tamamı sultanın eline geçti. Kadı, hâkim ve muhafız tayin etmek suretiyle o mülkte dinin şiarlarını sağlamlaştırdılar. Böyle İslamî bir fethetme şükür için helal ganimetlerden sadakalar ve bağışlar verdiler. Din-perver sultan, ganimetin beşte biriyle darü's-saltana Edirne'de bir hayır kurumu ve imaret yaptırmak istedi. İlahi rızayı kazanmak için hazine ve malları Allah yolunda harcadı. Karaboğdan hâkimi çaresiz bir şekilde, zelil halde zimmet akdini kabul edip, o iki mülk ve hisarı sultana teslim etti. Memleketi için yıldan yıla haraç vermeyi kabul etti. O bölgedeki önemli işlerini tamamlayan sultan darü'l-hilafeye dönmek istedi. Büyük han Mengli Giray Han'ı ordusuyla beraber Akkirman'da, hilatlarla, nefis mallar ve kumaşlar ve altın taç gibi padişahlara layık inamlarla iftiharlandırdı. Ayaküstü onun hanlık mertebesini yükseltti. Onun ayanını, Rumî ve Arabî müzeyyen atlarla, [535b] Frenk dibâları, Yezd ve Bursa zerbaftlarından oluşan ve sair şeylerle rengârenk bir şekilde süsledi.

Beyit

*Hakan'ın, Kayser ile olan işi yoluna girince, tekrar kendi ordusunun başına döndü.
Kendi tacıyla onun başını göklere yükseltip, iftiharlandırdı*

Orada büyük hana veda ettikten sonra ikbal sancağını Edirne tarafına çevirdi. İslam memleketlerinin her tarafına fetihnameler, menşurlar ve beşaretnameler gönderdi. O cümleden aralarındaki güveni ve itikadı pekiştirmek, dostluğu ve halis niyeti açığa çıkarmak için bu eşğin eski kullarından olan Hâce Seydî Muhammed Münşî-i Şîrâzî'nin fasih ve belîğ bir dille yazdığı fetihnameyi sarayın önde gelen itibar sahibi bir elçi beraberinde cennet-mekân, hüsrevlik tacının incisi, Bayındırî sultanlarının alın akı Sultan Yakub'un (*Allah onun delilini bağış nurlarıyla nurlandırсын ve günahlarını affetsin*) sarayına gönderdi. O beşaretnamede fasih incelik ve olgunluk içeren nükteler vardı. Sultanın o menşuruna, bu İslami fethetme cevap olarak o zamanlarda Yakub Han'ın divânında münşilik vazifesini eda eden bu fakirler fakiri ve hakirler hakiri bir tehniyetname yazdı. Şimdi o sevinç ve müjde

dolu günleri hatırlamak için kırık kaleminin ucundan dökülen belagatli menşurun aslı yadigâr olarak burada verilmek istendi.

Sultanın, İran Padişahına Yazdığı Fetihnamenin Sureti

Saltanat ve devlet erbabın içinin ferahlığına, ülkeler açan ashabın kalplerinin açılmasına neden olan, sevinç ve zafer neticeli harflerle yazılmış ruhani muhabbeti açığa çıkaran bu fetihnamenin, ruhani dostluğu beyan etmede yardım ve saadet sancaklarını içeren bu kıymetli sayfanın gönderilmesi, dostluk ve birliktelik yolunda yoldaş olanların güzel bir geleneği, adalet ve yiğitlik memleketinin sahiplerinin cömert huylarındandır. *Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik¹⁴⁶⁶ darü'l-fethteki münşilerin kalemlerinin dilinden dökülen selam ve esenlik Ve sana şanlı bir zaferle yardım eder¹⁴⁶⁷ yardım kapısı habercilerinin ağzından çıkan azamet ve cömertlikle dolu övgü ve sena rahim olan rabdan bir söz selamı vecömert olan iyilik sahibi tanrıdan bir erdemdir*

Beyit

Saba rüzgârı, onun lütfunun nefisliğinden olan selamı zaman zaman zafere hediye eder. Nesim rüzgârının güzel kokusu, mülkün gül bahçesinde fetih ve nusret gülü yetiştirir

saltanat makamlı âli-hazrete, insanların sığınağı, azamet sahibi, adil ve şöhretli sultana, cömert noyana, Allah tarafından desteklenmiş ikbal sahibine, Bayındırıye tahtında oturan haşmetli zata, Nûşîrevân adaletinin kaidelerini sağlamlaştıran, hüsrevlik geleneklerini tazeleyen, iyi ahlakı ve saadeti kendisinde barındıran, hak ettiği en yüce mertebedeki saltanat tahtına haiz

Beyit

Ken'an onun inayet tahtı altındadır. Değer ve yücelik kaynağını onun bahtından almıştır

Kalpler arasında dostluk kurmuş kişinin desteğiyle teyit bulmuş, din ve dünya saltanatının direği, kardeşlik mertebesindeki yüce hazret Sultan Yakub'a (devletini güçlendirmek için Allah o ilahi bağış kapılarını ona açsın ve onun saltanatının

¹⁴⁶⁶ [048.001] إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا

¹⁴⁶⁷ [048.003] وَيَنْصُرُكَ اللَّهُ نَصْرًا غَيْرًا

sürmesi için ebedi mutluluk sebeplerini hazırlasın) gönderildi. Dostluk ve devlet meyveleriyle dolu olan emniyet vadisindeki güzel ağaç sonsuza kadar [536a] ilahi yardım ve desteği bulacaktır. Onun muhabbet saraybostanındaki kalbi ve göz bebekleri berrak suya öylesine doymuştur ki fetih rüzgârlarıyla burunları ıtırlandıran gül ağacı günden güne açılmakta, ehl-i yakın ve dinin düşmanı olan zarar verici dikenleri inat erbabının kalplerinde gizlenmektedir. Kuşkusuz kardeşliğin getirdiği dostluk, irtibat ve muhabbetin, ikbal ufkundan doğan her yıldızı azamet meydanında nurla feyizlendirmesi, saadet neticeli işlerin toplama yerinde ortaya çıkan ışıkla meclis erkânının kalplerini ve ayanın gözlerini nurlandırması gerekiyor. Yardım neticeli tedbir sancaklarına dayanarak bu esnada bize getirilen habere göre Karaboğdan adıyla bilinen küfür ve isyan kaynağı inat ve fesat yoluna adım atmış, kulluk ve haraçgüzarlık ipini boyunlarından çıkarıp atmışlardı. Zamanın yiğitlik ocağında gazap ateşi tutuşmuştu. *Babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız*¹⁴⁶⁸, manası gereğince Seyyid-i Enâm (*Salât ve selam onun üzerine olsun*)’ın din sancaklarını dalgalandırarak o soysuzların diyarını ele geçirmek ve İslam ülkesini genişletmek kastıyla o yöne hareket ettik. *Kâfirlerden yakınınızda olanlara karşı savaşın ve onlar (savaş anında) sizde bir sertlik bulsunlar*¹⁴⁶⁹ fermanı, o etraf ve civarda, o hudutta Kulzum gibi dalgalı, *içinde ateş bulunan bir kasırga*¹⁴⁷⁰ sözünün nitelediği, bulutları toplayan şiddetli rüzgâr gibi olan silahlı ve mükemmel piyade ve süvarilerden oluşan orduya intikam peşinden koşup ateş yağdıran kahredici kasırga vasıtasıyla ulaştı. Bir ay gibi bir yolculuğun ardından Seyhun ve Ceyhun nehirlerinin yanında küçük bir kol gibi kaldığı Tuna Nehri kenarına nüzul ettik. Muzaffer ordumuz ateş gibi olan o sudan geçti. O kenarda çadırlarımızı kurduk. Hazreti Seyyidü’l-enâm’ın (*Selam ve esenlik onun üzerine olsun*) burçlarının uğuruyla ve *bir aylık korkuya rağmen zafer kazandım* manası gereğince Firavun huylu, kötü tabiatlı inatçı düşmanlar (*Allah onları zelil etsin*) dağıldılar ve yokluk vadisine doğru firar ettiler. Deniz gibi coşkulu olan askerler kâfirlerin sığındığı Kili Kalesi’ni fethetmeye yöneldi. Hayber gibi sapasağlam, başı Süreyya yıldızına

¹⁴⁶⁸ [043.023] إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ

¹⁴⁶⁹ [009.123] فَاتَّبِعُوا الدِّينَ يَلُونَكُمْ مِّنَ الْكُفَّارِ وَلِيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً

¹⁴⁷⁰ [002.266] إِنْصَارَ فِيهِ نَارٌ

uzanan, temeli yerin merkezine kadar inen etrafı derin iki hendekle *ona dikkatli bakıldığı zaman sanki bakan kişi rüzgârın estiği bir yerde hissederek kendisini çevrili* bir kaleydi. Muzaffer ordu halen ayın etrafını çevirmesi gibi kaleyi çevirdi. Büyük cüsseli yıldırım yağdıran toplarıyla onların küfür temellerin yerle bir ettiler. Kili keferesi kendilerini müdafaa etmekten aciz düşünce boyun eğip kaleyi teslim ettiler. Onların suçları bağışlandı ve eman buldular. Puthaneler İslam mescitlerine, kötülerin meclisleri de nurların ortaya çıktığı yere çevrildi. Minberler ve mihraplar dualar ve lakaplarla süslendi. Daha sonra cihangirlik rüzgârı, saltanat dizginleri Akkirman Kalesi tarafına döndü. Kalenin etrafı taşta oyulmuş derin hendeklerle çevrili *dibine gözlerin ulaşamadığı* samanyolu gibi olan bu hendekler ekvator çizgisi gibi dümdüz ve içindeki suyu Tarlu Nehri'nden gelmektedir. Direkleri, yemyeşil bahçeden Süreyya yıldızının gerdanlarına ulaşacak kadar yüksektir. Eyvanının burçları başını göklere kaldırmıştır. O kalenin muhafızları ise oldukça kalabalık olup yiğitlikte [536b] ve dilâverlikte eşsiz, savaşta ise kan dökücüdür.

Beyit

Ülkeler alan, avcı ve pehlivan bir güruhtur

Ancak muzaffer orduya *Bizim ordumuz şüphesiz üstün gelecektir*¹⁴⁷¹ vaadi verilmişti. Dağlardan hızla akan seller gibi o kalenin etrafına birden indiler. Biz de bizzat her gün atımızın üzerinde o hendeğin ve kalenin etrafındaki dümdüz yolu sürekli kat ettik. Kalenin giriş ve çıkışlarını iyice gözlemledik. Daha sonra harap edip ele geçirmeleri için yiğitlerimize emir verdik. Savaşçı yiğitlerimiz ateş yağdıran yıldırım gibi top atışlarıyla hisarın siper duvarlarını *oranın altını üstüne getirdik*¹⁴⁷² sözüne uygun hale getirdiler. Hisarın üzerinde görünen başları yıldırımların ateş yalazı bedeninden kapıp alıyordu. Kale haklı ise uğradığı hasara rağmen yukarıdan adam öldüren taşlar yuvarlayarak savaşın ateşini hararetlendiriyorlardı.

Beyit

Allah'ın koruduğu şeyin üzerine gökten taş da yağsa bir zarar gelmez, perişanlığa düşmez

¹⁴⁷¹ [037.173] وَإِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ

¹⁴⁷² [011.082] جَعَلْنَا غَالِيَهَا سَاقِلَهَا

Bu olaylar esnasında haşmetli hanlar hanı, Çingiz Han'ın ülkeler açan evlatlarından Mengli Geri Han'a İlhanlılık rütbesi ve hanlık sırası gelmişti. Sultanlardan hiçbirinin hükmü o hanedana varmadan kendi isteğiyle teklif dahi edilmeden hanlığının bağlılığını ve itaatini bu hanedana göstermek istedi. Daha önce de söylendiği gibi 50 bine yakın kıvrak süvarisiyle Akkirman dolaylarında ordu-yu hümayuna katıldı. O esnada ilahi yardım gereğince bize kulluk bağıyla bağlı olan Eflak hâkimi de haraçgüzarlarımızdan olmasından dolayı 20 bine yakın silahlı adamıyla ordugâhımızda hazır bulundu.

Beyit

Hepsi de doğu topraklarından olan Türklerden oluşan seçkin bir ordu ortaya çıktı. Doğudan batıya öyle kıpırdadı ki sanki dünyayı kanatlandırmıştı. O ova Eflâklılarla doldu taşı, hepsi de canını feda edecek kan içicilerdendi

Yardım bulmuş olan askerler *Allah uğrunda, hakkını vererek cihad edin*¹⁴⁷³ kati emri gereğince canla başla savaştılar. Kale halkı kâfirlerin kökünü kazıdılar. O lanetliler güruhu karşı koyacak güçte olmadıklarını anlamışlardı. *Hiçbir çareye gücü yetmeyenler, hiç bir yol bulamayanlar müstesnadır*¹⁴⁷⁴ sözü gereği kaleyi teslim ettiler. *Onlar geride nice şeyler bıraktılar; bahçeler, çeşmeler*¹⁴⁷⁵ *ekinler, güzel konaklar*¹⁴⁷⁶ sözü gerçekliğe kavuştu.

Beyit

Din ufku hidayet nuruyla aydınlandı, küfür karanlığı sona erdi

Olay bu şekilde vücut bulunca,

Mısra

İkbal onun üzengisinde idi, yardım ise dizginlerini tutmuştu

sınırsız ganimetlerle darü'n-nasr Edirne'ye geri dönüldü. *Kulunu zafere ulaştıran ve askerlerini yücelten Allah'a hamdolsun, salât ve selam peygambere ve onun Ehl-i Beyt'ine olsun bu gaybi fütuhâtı Ve Rabbinin nimetini minnet ve şükranla an*¹⁴⁷⁷ sözü gereğince bildirmek gerekiyordu. *O gün müminler de Allah'ın yardımıyla*

¹⁴⁷³ [022.078] وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ

¹⁴⁷⁴ [004.098] لَا يَسْتَظِلُّونَ حَيْلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا

¹⁴⁷⁵ [044.025] كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ

¹⁴⁷⁶ [044.026] وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ

¹⁴⁷⁷ [093.011] وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ

sevineceklerdir¹⁴⁷⁸ sözü gereğince sevincimizin artmasına neden olan bu haberden nasiplerini alsınlar diye *Bunu inananlara müjdele*¹⁴⁷⁹ müjdecisinin sevinçli haberleri bildirildi. İnşallahu Teâlâ

Yakub Han'ın, Mücahitlerin Sultanının Beşaretnamesine Verdiği Cevabın Bu Fakirin Kırık Kaleminden Çıkan Sureti

Bize çok ganimet vadeden Allaha hamdolsun, bu ganimetleri bizim için hızlandır. Bizi hak dinine ve doğruya ulaştıran Muhammed'e ve Ehl-i Beyt'ine selam olsun.

Li-müellifihi

Ey kutlu bahtlı kimse Allah seni iyilikle ödüllendirsin. O kutlu baht sahibi sana övgüler olsun

Bahtının yardımı var ne korkarsın düşmandan, yardımcısı Allah olan neden düşmandan korkar

Mucizeler gösteren ve müjdelere veren ilahi kelimeler, [537a] göklerin uyulması gereken lütuflarla dolu olan mazmunu, *Allah yolunda hicret eden kimse yeryüzünde gidecek birçok güzel yer ve bolluk (imkân) bulur*¹⁴⁸⁰ gökten inen sırlara vakıf olanların sahasında ve bunları yorumlayanların parlak vicdanlarında ve ilham vicdanının aynasında hakikat temelli mana göklerinden gelen hidayet nuru gibi şöyle göründü: Şehriyarlık tahtının sahibine layıktır ki yüce himmeti şiddetten, mukavemet etmekten ve dehşetten yorulmasın, değerli nefsi sefer meşakkatlerini ve tehlikeli şeylere adım atmayı hiçbir zaman düşünmesin ve savaş meydanının tozuyla cevherli sürme yaptığı ümit gözü o kutlu şahsiyetin güzel yüzünü izleyerek aydınlık bulsun ve bahtiyarlık boynundaki arzu eli bir zaman, kendisini hiçbir şeyden esirgemeyen iktidar muskasına sahip olan kılıcın kayışı olsun. Baht ağacı suyunu iyi almış zarif mızrakların iftiharıyla yücelik ve kalıcılık bulsun. Fethin açık çehresi, zırhın ağzında temrenin diliyle şu nükteli manayı söylemesini umar.

¹⁴⁷⁸ [030.004] وَيُؤْمِنُ بِرُحْمِ الْمُؤْمِنِينَ

¹⁴⁷⁹ [002.223] وَيَنْشُرُ الْمُؤْمِنِينَ

¹⁴⁸⁰ [004.100] وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَافَعًا كَثِيرًا وَسَعَةً

Rübai

İslam'ın hizmetinde olan bu sırtım yay iki kat olmuştur. Zafer, sırtının düzlüğünü benim sırtımın eğriliğinden alır. Ok benim saadetinden nasibini almıştır, yayın kavsinin Müşteri yıldızı saadeti gösterir

Kutlu manalı bu söz, güneşin, harflerini ve misk kokulu zülfünü karanlık memleketlerin gecelerinde keskin kılıcıyla açtığı beliğ bir üslupla yazılmış olan kelimadan faydalandı. Dini besleyen, şeriatı yayan, kutlu mertebeli yüce hazret, haşmet güneşi, Cemşid tahtlı, yıldızlar kadar çok askeri olan, Allah yolunda cihat eden, yok edici bir azamete sahip olan, *hevâ ve hevesini tanrı edinen*¹⁴⁸¹

Beyit

Yardım ve zafer onun sancağıyla aydınlanmıştır. Karanlıkta bir dolunay gündüz ise bir güneştir

adalette benzeri, memlekette eşi olmayan, İslam'ın ve Müslümanların temellerini ve dinin geleneklerini sağlamlaştıran, Allah'ın desteğini almış, ülkesi teçhizatla ve çok sayıda askerle dolu olan, Allah'ın yardımını kazanmış, dinin, adaletin ve hilafetin yardımcısı Bayezid (*bütün dönemlerde Allah onun mülküne ve saltanatına güzellik versin, yine Allah kılıcıyla onun memleketlerinden zulüm yıldızlarını biçsin. Bunlar sözün yüceltilmesi ve davetinin yayılması için iki kati delildir.*) bu kutlu günlerde zamanın kahramanlık gidişatı mucibince *Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde*¹⁴⁸² sancağını göklere çekmiş ve *sana şanlı bir zaferle yardım eder*¹⁴⁸³ takva ve günahattan kaçınma kudretine sahip olmuş, şeriatın görkemli bahçesi onun yardım bulmuş kılıcının suyuyla tazelik kazanmıştır.

Beyit

İkbal üzengisindedir, yardım ise dizginlerini tutmuştur, kapıları açacağı müjdesi göklerden inmiştir

O hazretin küfrü erittiği ve dini beslediği bu hayır neticeli kutlu seferinde, devlet sabahının mülk ve din arsasını aydınlatan aklıgı o halis niyetten dolayı âlemi aydınlatan güneş gibi parlamaya başlamıştı.

¹⁴⁸¹ [045.023] مَنْ أَخَذَ إِلَهُهُ هَوَاهُ

¹⁴⁸² [110.001] إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ

¹⁴⁸³ [048.003] وَيَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا غَيْرًا

Gerçek şu ki o fazla desteği alabilmiş, [537b] büyük işleri keskin bir hadle ciddi bir çalışmayla ve şiddetli bir gayretle ve demirden denizlerde kulaç atan insanlarla Allah ona zafer ve başarı verene kadar çalıştı. Yücelik elinin yukarı çektiği azamet nuru Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın¹⁴⁸⁴ savaş meydanında Allah'ın lütfundan isteyin¹⁴⁸⁵ nurlarının şaşaasını aydınlatır. Gökler kadar yüksek olan senin sancağının mahçesi sahip olduğu nurla soysuz küffarın diyarını bile aydınlatır. Oranın havası senin zafer neticeli ordunun tozundan misk-i amber gibi kokmaktadır. Senin doğru düşüncelerinin ışıltı huzmeleri, her birinin kilidi sur içinde saklanan yüksek kalelerin fetih şerefesine kement atmıştır. Savaşçılar Üzerlerine (balçıktan) pıdırilip istif edilmiş taşlar yağdırdık¹⁴⁸⁶ sözündeki gibi, taştan toprakla ve tüfeklerle, iyi tedbirin önderi olduğu Nerede olursanız olun ölüm size ulaşır; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile¹⁴⁸⁷ tedbir köşü ve savaş borusu çılgınlığıyla orayı ablukaya aldılar. Yıldırım gibi gelen kılıç darbeleriyle ve bileklerinin kuvvetiyle küffar diyarını gazap ateşleriyle yaktılar. Din düşmanlarının varlık harmanına yok edici ateşi attılar. Hayat sularını helak toprağına döktüler ve bedenlerini yokluk rüzgârına teslim ettiler. Rabbin, haksızlık eden memleketleri (onların halkını) yakaladığında, onun yakalayışı işte böyle (şiddetlidir). Şüphesiz onun yakalaması pek elem vericidir, pek çetindir.¹⁴⁸⁸

Beyit

Kılıcını kınından çıkarmaktan ve milletin sancağını yükseltmekten başka bir amacı olmayan adil, takva sahibi ve bilgin şaha yaratıcıdan binlerce azerin geldi

Bu girişimiyle kilise ve puthaneleri İslam'ın mescidine çevirmiş, doğruluk dininin sancaklarını göklere yükseltmiş ve müşriklerin küfürle dolu karanlık sinelerinde iman ve tevhid guncasının açılmasını sağlamış. Artık kalpleriniz taş gibi yahut daha da katıdır¹⁴⁸⁹ gönüllerine, doğru yolu gösteren güneşin ışıkları İman edenlerin Allah'ı anma zamanı daha gelmedi mi?¹⁴⁹⁰ cevherini kabul ettirmiştir.

¹⁴⁸⁴ [008.039] وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ

¹⁴⁸⁵ [062.010] وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ

¹⁴⁸⁶ [011.082] وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ

¹⁴⁸⁷ [004.078] أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشِيدَةٍ

¹⁴⁸⁸ [011.102] وَكَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَى وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ

¹⁴⁸⁹ [002.074] ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً

¹⁴⁹⁰ [057.016] أَمْ يَأْنٍ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ

Tavaf ettikleri karanlık yer cismani kesafetlikler ve çirkinliklerle dolu olan o taife böylece ruhani hakikat lütuflarıyla, nurlu ve temiz kösün elden ele dolaşmasıyla aydınlandı. Allah’a şükürler olsun ki bu müjdeli mananın parıltıları, bu işaretin ışık huzmeleri Müslümanların iman çehresine ve gözüne nur bağışlamaktadır. Ümidin hayat kaynağında dalgalanan arzu berraklığı dostluk ve muhabbet suyuna kanan gözle görülmüştür. İkbalin çiçek ve meyvelerinin kokusu murad burnunu ıtırlandırmaktadır.

Beyit

Bu yüce felekler katında zamanın varken başka bir fetihle kendini kutlu kıl, kutlu ve yüce yıldızın âlemi aydınlatmış, düşmanın yıldızını söndürmüş

Amel sayfasına yazılacak olan bu değerli fethinin bereketinden dolayı şeriatın taze ikbal fidanı yüce, sağlam dinin ve devletin dalları ise sağlamdır. Bu kutlu fetih milletin bahçesine tazelik ve sonsuz saadet bağışlamıştır.

Beyit

Her kim Allah adına çaba sarfederse bütün işleri Allah tarafından doğru gider

Yiğitlik meydanının bahadırları, savaş alanının dilâverleri ve cesurları, intikam alan aslan avcıları, müşriklerin kanıyla kadehini dolduran mestler,

Beyit

Cesur değil ama tek yürek bir güruh, zırh giyinmemiş ama demiri çözer

şeriat zırhını giyinmişler ve siperleri başlarına takmışlar, kin kılıcını kahır suyunun zehrine bulamışlar, alınlarının kemendini kudret avuçlarıyla bükmüş, suyunu almış kılıçlarını öfkeleriyle bilemişler, ateş yağdıran mızraklarını maşukun gamzesi ve aşkın gözü gibi kan dökücü yapmışlar

Beyit

Savaşçı ve hüner sahibi, küfrü yok eden, zafere yakın ve yiğit, hepsi de sinelerini kılıçlara siper etmiş, hepsi de demire gark olmuş kılıç cevheri

gaddar kâfilere *De ki: Eğer ölümden veya öldürülmekten kaçırıyorsanız, kaçmanın size asla faydası olmaz*¹⁴⁹¹ yoluna getirmiş ve İnsanlar uykudadır, ancak ölünce uyanacaklardır manasının eşi ve muhatabı yapmıştır. Bunların hepsi [538a] saltanat rütbeli o hazretin görkeminin ferinden ve yüce himmetinin nurlarından ileri gelmiştir.

¹⁴⁹¹ قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمْ الْغَرَارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ [033.016]

SULTANIN FÜTUHATIYLA İLGİLİ MÜYESSERE KISMININ İKİNCİ
DESTANI

889–901 Yılları Arasında Meydana Gelen Bazı Muhtelif Olayları, Vezir Ali Paşa'nın Boğdan Kâfirlerine Yönelik Gazasını, Malkoçoğlu Bali Bey ve Mihailoğlu İskender Bey'in Boğdan Gazalarını ve Şam Hududunda Şöhret Bulmuş Olan Bazı Ümeranın Hezimete Uğratılmasını Beyan Eder

Her Tedbirin Ezeli Takdir Kârhânesine Dönüşünün Vafı: Her ne kadar kâinattaki hadiselerin ortaya çıkması, sebeplerin sebebi olan Tanrı'nın iradesine bağlıysa da, fayda veya zarar sonucu taşıyan olaylar kaza ve kader göklerinin muntazam hareketlerine bağlı olarak meydana geliyorsa da yine de bu sebepler ve deliller takdim edilmelidir; sebep burada kudretli Hekim'in iradesidir ve o işlere girişen kulların bu iradeyi memnuniyetle karşılaması mecburidir. Bundan dolayı bazen akıl sahiplerinin aklî girişimleri amacına ulaşır bazen de akıl sahiplerinin fikirleri reddedilir. Akl-ı kâmil, isteklerin neticelendirilmesinde yeterli olduğundan, sadece dürüst ve isabetli fikirler arzuların elde edilmesinde kâfi olduğundan hiçbir zaman isteyen kişinin istekleri hedefini şaşırmaz ve hiçbir akıllı kimse kendi işlerinde bunların dışında harici bir şeye ihtiyaç duymaz.

Li-müellifihi

Allah'ın cevherleri aklın serveridir. Hakk'a muhabbet duyma akıldan da üstündür

Akıl sahibi sülûkun, isteğini elde etmenin ilahi inayete bağlı olduğunu bilmesi, iyi ve kötü şeylere girişmede kendisini ilahi kaza ve kaderi yazan kalem gibi sağlam ve kalıcı addetmesi gerekir.

Beyit

Sahip olduğun şeye gönlinü bağlama. Hakk'ın verdiği şeyin daha sağlam olduğunu bil. İyiyi kötüyü, güzeli ve çirkini içinde tut, Allah sana ne veriyse kolaylaştır

İlahi hidayet, cennet bahçelerine has akide temizliği, zamanın iyisi ve kötüsünü araştırma ve tecrübelerin çokluğundan dolayı sultanın kalbinin itminanına sebep olmuştur. (Allah bunu) elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarmayasınız diye açıklamaktadır¹⁴⁹² manasını mülâhaza eden nurlu vicdanı ve kalbi fayda veya zarar getiren bazı muhtelif vakalar esnasında, bu

¹⁴⁹² [057.023] لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ

bahsedilen zamanda hayır ve şer neticeli bazı olayların meydana gelmesi sırasında her zaman temkinli, sakin ve vakarlı olmuştur.

El-kıssa: Mücahitlerin sultanı 889 senesinde darü's-saltana Edirne'de kışlamıştı. O baharda yaylağa çıkmak maksadıyla Cuke Dağları'na doğru hareket etti. O kutlu çemenzarda, İrem bağlarını kışkandıracak o gül bahçesinde din, devlet ve memleket meseleleriyle meşgul oldu. İslam ve kâfir sultanlardan o civarda bulunanlar taleplerini ve hacetlerini arz etmek için sultanın dergâhına elçiler gönderdiler. İlk elçi Dekkan'daki Hind padişahı, memleketlerin sığınağı, yüce padişah Muhammed Şah Behmenî'nin aradaki dostluğu pekiştirmek için gelen elçisi idi. Dostluklarının eskiliğine dayanarak sultanın, hilafet tahtına cülusunu tebrik için gelmişti. Hind tebrikleri âdeti üzerine fil ve zürafa yanında çeşit çeşit kumaşlar ve sınırsız mallar [538b] takdim etmişti. O esnada gelen bir diğer elçi de büyük sultanlardan biri olan Mısır sultanının elçisi idi. Kâfirler arasında çok meşhur ve muhterem olan Engürüs kralının elçisi de bu esnada âlemlerin sığınağı olan dergâha ulaşmıştı. Evvelki padişahların kanunu olduğu üzere İslam ve kâfir elçiler iyi karşılandı ve onlara saygı ve ikramda kusur edilmedi. Ama bazı nedenlerden dolayı Mısır sultanı ile mücahitlerin sultanının arasında bir gerginlik baş göstermişti. Bu sebeplerden en mühimi de Mısır sultanının, Cem Sultan'ı desteklemesi ve himaye etmesi, dahası kargaşa çıkarması için onu sultanın memleketine göndermesiydi. Çerkesler sultanın erkânı arasında mümtaz bir şahsiyet olmasına rağmen Mısır elçisine itibar etmeyip onunla ilgilenmediler bile. Büyük vezirler de mücahitler sultanının divan toplantısı esnasında elçiye yönelik kaba ve aşağılayıcı sözler sarf ettiler. Saygı ve ihtiram göstermede Mısır elçisini, Engürüs kralının elçisiyle aynı kefeye koydular. Bundan dolayı Mısır elçisi kalbi kırık ve incinmiş bir şekilde Dergâh-ı Hümâyûn'dan ayrıldı. Bu olay da iki tarafın birbirini incitmesine ve kırmasına yol açan sebeplere eklenmiş oldu.

Beyit

Bu düşmanlık ilk olarak şah yüzünden ortaya çıkmamıştı; onu ilk olarak düşman başlatmıştı

Bu yaylak esnasında asi Karaboğdan hâkiminden anlaşılmayı ve zimmet akdini bozduğu, küfrün karanlığında eskisi gibi nifak düşünceleri taşıdığı, çoktan beri içinde zapt etme uhdesini taşıdığı Kili ve Akkirman kalelerine sefer düzenlediği, Akkirman

ve Kili havalisindeki bütün ahaliyi zorla yerlerinden çıkardığı ve hepsini kendi vilayetinin sınırları içine göç ettirdiği haberleri ulaştı. Bu haberi duyan sultanın içindeki öfke ateşi birden alevlendi. Ondan hesap sorma ve intikam alma düşüncesine kapıldı. Hemen Rumeli beylerbeyi Ali Paşa'yı –ki şimdi veziriazamdır– kâfirlere yönelik yapılacak gazada ordu komutanı olarak tayin etti. Bütün Rumeli ordusu ve ümerasını, âsitâne-i hâstan güvenilir bazı adamlarıyla beraber Ali Paşa'nın yanına kattı. Ali Paşa, cihat ve gaza sancaklarını süratle Boğdan tarafına çevirdi. Ordu büyük Tuna Nehri'nden kolaylıkla geçti. Kâfir ordusundan hiç kimse İslam ordusuna bir zarar veremedi. Mücahitlere rehberlik etmesi için darü'l-harb ve darü'l-islam sınırında olan ve eskiden beri sultanın haraçgüzarlarından olup Boğdan memleketine komşu olan Eflâk memleketinin valisi görevlendirildi. *Demiri demirle kes* sözü gereğince Eflâk hâkimi ve ordusunu öncü olarak tayin etti. Oldukça müreffeh ve mamur olan, kâfirlerin Müslümanlarla sürekli sürtüşme halinde olduğu Boğdan vilayetine girdiler. Uzun zamandır o civarda hiç kimse mücahitlerin atlarının kişnemelerini duymamıştı. Gazilerin bu hareketi esnasında oranın hâkimi ve ordusu karşı koymaya çalışmadı. Ali Paşa da memleketi tahrip edip yağmalamaları için ordusuna emir verdi. O kalabalık ordu çeşit çeşit mallar, nakitler ve ganimetlerle daha da zenginleşti, güçlendi. Bu şekilde Ali Paşa bir ay boyunca olurda düşmanıya yüzyüze gelip savaşır diye o inatçı kâfirlerin memleketlerinin her tarafında hareket halinde idi. O asi müşrik, kutlu sultan zamanında İslam askerleriyle birçok kere savaşa girmesine rağmen şimdi sultanın askerlerinin karşısına çıkmıyor, onlarla savaşmak yerine dağlık ve ormanlık alanlarda gizleniyordu. [539a] Ülkesini ve maiyetindekilerin hepsini yokluk rüzgârına verene, korku perdesinin gerisinde utangaç yanaklarını mücahitlerin kılıç aynası karşısında açana kadar hiçbir şekilde savaş meydanına adım atmadı. İslam askerleri oldukça fazla ganimet ve mal elde etmişlerdi. Kendi ganimet ve mallarını nakledebilmek için komutanlarından geri dönüş talebinde bulundular. Yardım bulmuş Ali Paşa, bu zaferin ardından geri dönme kararı aldı. Sultanın hizmetine geri dönerek övgü ve ihsanlara layık oldu.

Li-müellifihî

Kendisi için canını feda eden kullara sahip ne talihli bir şahtır ki fetih ona hem sağdan hem soldan gelir

Bu esnada Mısır sultanı Ka[yı]tbay ile mücahitler sultanı arasındaki gerginlik ve soğukluktan dolayı her iki tarafın ümerası ve hâkimleri arasında da zıtlık ve muhalefet günden güne artıyordu. Bundan dolayı sınırdaki muhafızların ve sınır görevlilerinin düşmanlık ve muhalefeti devam etti. Kuşkusuz mülkün sınırını kapatmak ve o hudutta bulunan kaleleri tahkim etmek gerekiyordu. Sultan, Anadolu'nun büyük ümerası ve komutanları ile Karaman askerlerini Anadolu beylerbeyi Hersekoğlu Ahmed Paşa ve Karaman beylerbeyi Karagöz Paşa beraberinde Rum ve Şam memleketleri arasında bir geçit konumunda olan Adana ve Tarsus sınırına gönderdi. O sınırdaki kalelerin müstahkem hale getirilmesi ve oralara münasip zabıt ve muhafızların tayin edilmesi yönünde ferman çıktı. Bu fermanın gerekleri [891 senesi cemaziyelahirinde] yerine getirildi.

Beyit

Şahın fermanının kulu oldu, hizmet için ahd-i peyman akd etti

Bu sırada sultan, aykırı davranışlarından dolayı Mehmed Paşa Hızır Bey'i divan vezirliği görevinden azl etti ve yerine o esnada kazasker olan İbrahim Paşa veled-i Halil Paşa'yı getirdi. 891 senesi başlarında Kili ve Akkirman taraflarından asi Boğdan hâkiminin silahlı ve mücehhez bir şekilde, top ve tüfeklerle zapt etmek için Akkirman Kalesi önlerine kadar geldiği, orayı muhasara altına almak istediği, diğer kâfirlerden de kendisine destek olsun diye çok sayıda asker getirdiği yolundaki haberler ardı ardına geliyordu. Oranın muhafazasıyla görevli kimseler, ilahi yardımı ve sultanın teveccühünü arkalarına almıştı. Şerli kâfirlerle mücadele ediyor, onları bertaraf etmeye çalışıyorlardı. Muzaffer ordunun, üzerilerine geleceği korkusuyla firar etmişler, kale fethetmede kullandıkları silah vesaire teçhizatı da yerlerinde bırakmışlardı. Kale halkından bir kısmı da dışarı çıkarak kâfir ordusunun ardından gitti. Onların mallarını ele geçirip, muhasarada kullanılan teçhizatla birlikte kaleye yığdılar. Boğdan hâkiminin bu hareketini duyan padişahın içindeki İslamî yiğitlik ve kuvveti isyan etti, sultanın kahredici ateşi göklere çıktı. Hemen Malkoçoğlu Bali Bey'i Allah yolunda gaza yapan yiğitlerden oluşan bir grup asker ve Boğdan vilayeti karşısındaki Silistre vilayeti askerlerinin başına getirdi. İnatçı ve soysuz kâfirlerin başını ezmesi için o hududa gönderdi. Rumeli akıncıları ve gazilerinin hemen hepsinin toplanmasını, Malkoçoğlu Bali Bey'in onlara komutan tayin edilmesini, önceki gibi Tuna Nehri'ni geçerek Boğdan memleketinin yine

yağmalanmasını ve yerle bir edilmesini, eğer oranın suçlu hâkimi savaşa yeltenecek olursa cihat sancaklarının mertçe ona karşı dalgalandırılmasını emretti. Bu kutlu ferman gereğince [539b] gaziler toplandılar. Her biri kendi gönlünce adet ettiği üzere cihat arzusuna düştü. O esnada bir Boğdan casusu bu gazilerin arasına sızmış, gerekli bilgileri topladıktan sonra, topladığı bilgileri aktarmak için kendi hâkiminin yanına dönmüştü. Boğdan hâkimi de bir an dahi durmaksızın hem dindaşı hem de komşuları olmasından dolayı yardım istemek maksadıyla Engürüs ve Leh padişahlarına elçiler gönderdi. Bu defa durum ciddiye ve sultanın ordusu bir defada Boğdan memleketini yerle bir edebilirdi. Boğdan'ın işini bitirdikten sonra saldırı ve yok etme sırası Engürüs ve Leh ülkelerine gelecekti. Boğdan hâkiminin bu istekleri kâfir melikleri tarafından kabul gördü. Küfür ve sapkınlık arasında bir münasebet ve dayanışma olmasından dolayı *Şüphesiz biz şeytanları, inanmayanların dostları kıldık*¹⁴⁹³ manası gereğince arzu edilen şeyi yerine getirmek, ortaya konulan isteklere cevap vermek gerekiyordu. Hâkim ve meliklerin her biri çaresiz haldeki o hilebaz kâfire yardım için piyade ve süvarilerden oluşan ordular gönderdiler. Dini taassuplarından ve cehaletlerinden dolayı Müslümanlarla savaşmak isteyen herkese destur verdiler. Malkoçoğlu, gazileri ve mücahitleriyle beraber Boğdan'a vardığında o sapkın kâfirlerinin hepsinin savaş için ittifak ettiklerini gördü. Gaziler ilahi lütuf yardımıyla daha da emin ve sağlam oldular. Boğdan memleketine girdiler ve savaşmak maksadıyla kaleye doğru yöneldiler. Birkaç gün sonra Boleşna adında bir şehre ulaşılar ve burayı yağmaladılar. İçinde gılmanlar, cariyeler, cins cins mallar ve binek hayvanlarının da olduğu birçok ganimet elde ettiler. Daha sonra büyük bir nehir olan Prut Nehri'nden geçmeye başladılar. Talihlerinin de yardımıyla o nehrin geçilecek noktasını tespit ederek oraya sağlam bir köprü inşa ettiler. Köprü'nün üzerinden geçerek orayı yağma etmeye başladılar. Yağmaladıkları memleket oldukça geniş bir memleketti. Malkoçoğlu Bey, ganimet biriktirmeleri için İslam askerlerini orada bıraktı ve kendisi az sayıdaki askeriyle Prut Nehri'nin kenarında konakladı. Açıkçası kalabalık haldeki düşman ordusunun varlığına rağmen askerlerin bu şekilde dağılması ve birbirinden ayrılması hiçte doğru bir karar değildi. Bunların aksine bir arada bulunan kâfirler, rakiplerinin sayısının az olduğunu gördüler. Askerlerin bu

¹⁴⁹³ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ [007.027]

dağınıklığından ve ganimet biriktirmekle meşgul olmasından istifade ederek Malkoç Bey’le savaşmaya yöneldiler. Malkoç Bey az sayıdaki adamıyla kalabalık kâfirlere karşı kahramanca direndi. Yağmaları ileri saflarda gerçekleştirdi. İki tarafın karşılaşmasıyla büyük bir savaş koptu. Malkoç Bey çaresiz *savaş hiledir* sözünü aklına getirdi. Bazı savaşçıları kendi sancağı ve tuğuyla bir yerde gizledi. Geriye kalanlarla kin kılıcını çekerek kâfirlerin saflarına daldı. İslam askerleri kâfirlerinkine nispeten binin yanında bir, çoğun yanında azıcıktı. Kâfirler korkusuzca ve yiğitçe az sayıdaki rakiplerinin üzerine saldırdılar. Bu hamlede birkaç kişiyi de öldürdüler. Aralarındaki savaş devam ederken Malkoç Bey’in sancağı ve tuğuyla gizlenmiş olan savaşçılar güruhu birden ortaya çıktı. Şerli kâfirler gayipten gelen bu kalabalığı görünce hezimete uğradılar. Mücahitler bir hamlede ilahi askerlerin yardımıyla kâfirlerden çok sayıda adam öldürdüler. Bu savaş akşam karanlığına kadar sürdü. Karanlıklar ordusunun, İslam askerinin yardımına gelmesiyle her iki tarafta savaşa ara verdi. O gece küfür ve iman ehli savaşmaktan geri çekilip konakladılar. [540a] Ganimet toplamak için etrafa dağılmış olan gaziler de kendi karargâhlarına döndüler. Mücahitler, kâfirlerin açıkça üstün geldiklerini görmüşler, onların asker sayılarının gittikçe artmasından dolayı da korkar olmuşlardı. Elbette sabahleyin maşrık âleminin cihangiri olan güneşin, ılık saçan kılıcını ufukların kınından çektiği zaman dünya arsasında karanlıklar ordusuyla savaşmak, kâfir ordusuyla yine karşı karşıya gelerek güçlerinin yettiği kadar savaşmak niyetindeydiler.

Li-müellifihi

Şeriat yolundaki ordunun kılıcıyla fetih sabahının hilali ortaya çıktı. Din ordusunun mızraklarının sivri ucundan dolayı Allah’ın yardımının bu hilali parlaktır

İlahi destek ve gizli lütuflar gereğince o karanlık gecede gayb âleminden gelen kâfirlerin kalplerine yakında korku salacağız¹⁴⁹⁴ sadası talihsiz kâfirlerin kalplerinde korkuya neden oldu. Dağılmış olan gazilerin bir araya geldiklerini görünce daha da korkmaya ve kaçmaya başladılar. İslam askerleri zafere kavuşma farzasını yerine getirdikten sonra cihat için mızrak ve kılıçlarını hazırladılar. Tanrının yardımı ve ona tevekkülle savaşa girdiler. Haberciler, kâfirlerin daha fazla

¹⁴⁹⁴ [003.151] سُلِّقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرَّعْبَ

dayanamadıkları haberini müjdelediler. Kâfirler sığınacakları müstahkem bir mahâl düşünmeye başladılar.

Beyit

Senin düşmanların sürekli öldürülmekten, kaçmaktan ve hisarlarda mahkûm kalmaktan şikâyet ediyorlardı

Dilaver mücahitler ve aslan yürekli, talihi dönmüş o güruhu sabahtan kuşluk vaktine kadar takip edip geride kalmış olanları öldürdülerse de onların ayanları ve ileri gelenleri bir yarış halinde kaçıp tehlikeden kurtuldular ve müstahkem bir yere sığındılar. İslam askerleri onları daha fazla takip edemediler. Onları sığındıkları yerde korku içinde bırakmak en doğru oldu.

Beyit

Hezimetin ardından çok koşma, zira ansızın dostlarından ayrı düşersin

O savaşta meydana gelen en tuhaf şey şuydu: Gaziler savaş alanına geldikten sonra öldürülenler konusunda ihtiyatla tedbir aldılar. Kâfir cemaatinden öldürülenlerin sayısı bin beş yüzdü. Bunların hepsini saydılar. Mücahitlerden de on beş kişi şehit olmuştu.

Mısra

Ne mutlu şehadetle sonlanan bir hayata!

Daha sonra muzaffer mücahitler yaratıcının ilahi yardımına şükrederek elde ettikleri sınırsız ganimet ve mallarla geri döndüler. Malkoç Bey, Tuna Nehri kenarında ganimetlerin beşte birini sultan adına zapt etti. Askerlerine kendi memleketlerine dönme izni verdi.

Li-müellifi

Binlerce övgüye layık oldu, cihanın yaratıcısından dahi selam ve esenlik geldi

MEYMENENİN DÖRDÜNCÜ DESTANI

Mücahitler Sultanının Mısır Sultanıyla Olan Savaşının ve Muhalefedinin Sebeplerini, Sultanın, Hersekoğlu Ahmed Paşa'yı Mısır'ın Büyük Emiri Özbek İle Savaşmaya Göndermesiyle Meydana Gelen Savaşı ve Ahmed Paşa'nın O Savaşta Esir Düşmesini Beyan Eder

Yüce Allah şöyle buyurdu: *Bilmez misin ki Allah, geceyi gündüze ve gündüzü geceye katmaktadır*¹⁴⁹⁵. Bu muhkem kelamın, bu göksel vahyin içeriğinden öyle anlaşılıyor ki basiret sahibi kimselerin gözü, hakikate ermiş “devletin yüzü asla Rûmî zamandan varlığını devam ettirmesini ve nizam içinde olmasını beklememeli, elem dolu karanlık gecelerin üstün gelmesi karşısında saadet ve murad sabahının doğmasıyla kendisini ümitsizlik içinde görmemeli” manasıyla uyanık olsun diye zamanın değişmesi ile gece ve gündüzün birbirini takip etmesi gereğince bir zaman gecenin karanlığı kutlu ve bahtiyar kimselerin gündüzünde gizlenir bir zaman da devlet sahibi kutlu kimselerin ikbal günü, zararlı kimselerin karanlık akşamına karışır. **[540b]** Herkesin malumudur ki nebevî devletin var olduğu kutlu zamanda, Mustafa’nın doğru yolu gösterdiği ortalığı aydınlatan günlerde bir zaman fitne, fesat, hile ve kıskançlık tozuyla *Allah, birçok yerde (savaş alanlarında) ve Huneyn savaşında size yardım etmişti. Hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat sizi hezimete uğramaktan kurtaramamıştı. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmiş*¹⁴⁹⁶ vicdanları kendilerini sıktıkça sıkıyordu¹⁴⁹⁷ manasının karanlık geçidinde kalan kimse, cihat günü *Nihayet Allah’tan (O’nun azabından) yine Allah’a sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı*¹⁴⁹⁸ ilhamının gönüllere ferahlık veren tebliğini kabul eder. Bir zaman da İslam milletinin üzüntü karanlığına saplandığı *savaş bazen galibiyet bazen de yenilgiyle sonuçlanır* Uhud yenilgisinin ardından da Beytül-haram’ın fethi gerçekleşmiştir. Bu zaman değişimindeki ilahi hikmet, bu dönüşümlerdeki rabbani maslahat şudur: Herkes yakînen bilir ki her sevincin karşısında mutsuzluk, her üstünlük ve bahtiyarlığın karşısında perişanlık ve hüznün vardır. Her lütufun sonunda gazap, her bolluğun sonunda yokluk vardır. Sıhhatin yanında hastalık vardır. Her cevherin beka ve sebatının karşısında fanilik ve yok olma vardır.

Beyit

Zaman iyiyi de kötüyü de doğurur. Yıldız burçları bazen dost bazen düşman olur

¹⁴⁹⁵ [031.029] أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ

¹⁴⁹⁶ [009.025] وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمْ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ

¹⁴⁹⁷ [009.118] وَضَاقَتْ عَلَيْهِمُ أَنْفُسُهُمْ

¹⁴⁹⁸ [009.118] وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ

El-kıssa: Mücahitler sultanının zamanında cereyan eden hadiselerden biri de şuydu: Mısır'ın azizi olan Sultan Kayıtbay Çerkesî ile bu kayserlik hanedanı arasında çok çeşitli dünyevî ve mülkî fitne ve fesatlar ortaya çıkmıştı. İki taraftan da birçok kişinin kanı döküldü. Bu iki devlet arasında ortaya çıkan muhalefetin ve dostluk iplerinin kopmasının ilk nedeni şuydu: İslam dininin destekçisi kutlu sultan, ebedi desteği kazanmış bu mazharın babası [II. Mehmed] (*Allah onun delilini ebedi af kandilleriyle nurlandırсын*), hayatının son zamanlarında bazı nedenlerden dolayı Arap beldelerini zapt etmek istemişti. Bundan dolayı sefere çıkmaya niyetlendi. Onun en büyük iddiası şuydu: Eski zamanlarda özellikle de nübüvvet güneşinin ortaya çıkmasının başlangıcında, peygamberin insanları dine davet ettiği zamanlarda Mısır ve Şam memleketlerinin ahalisinin tamamı o zamanın en büyük kayserinin tebaası idi. Bundan dolayı kayserlik mesnedinde oturanlar çoğunlukla Kayseriye'de, Herakliye-i Karaman'da ve Şam ile Rum arasında bir geçit olan Antakiyye'de meskûn idiler. Herakliye'yi peygamberin muasırı olan Herkül-i azimü'r-rum inşa ettirmişti. Ba'lbek'in de etrafını surlarla çevirmişti. Kutlu sultan bu arzusunu gerçekleştiremeden Hakk'ın rahmetine kavuştu ve zamanın sultanı onun tahtına oturdu. Bu önceki gailelerin üstüne sultanın kardeşi Cem Çelebi de ağabeyine muhalefet etmiş, kendi memleketinden kaçarak Mısır ve Şamlıların diyarına sığınmıştı. Rum mülkünde hak iddia eden Cem Çelebi'nin ikinci defa ortaya çıkması ve o sınırlarda çeşit çeşit fitneler çıkarmasının tek sebebi, bu işleri tertip eden yegâne kişi Mısır sultanıydı. Çünkü eğer o bu hanedanın hayrını isteseydi Cem Çelebi'ye nasihatler eder, ağabey ile kardeş arasında arabuluculuk yapardı ve Cem Çelebi de böyle bir küstahlığa girişmeye cesaret edemez, Harameynü'sş-şerifeyn'i ziyaret etmenin anlamını idrak ettikten sonra ağabeyinin saltanatını, babasının mülkünü ve Müslümanları binbir belaya ve zarara sokacak işlere girişmezdi.

Beyit

Genç geyik her ne kadar çok cesursa da, ancak aslanın yolundan çekilmesi daha iyidir

İkinci bir sebep de şuydu: Dekkan'daki Hindistan padişahı, Sultan Muhammed Şah Behmenî ve veziriazamı hace-i cihan Hacı Mahmud Kârdân¹⁴⁹⁹,

¹⁴⁹⁹ Esad Efendi 2198 nüshasında Gâvân şeklindedir.

sultana, Hindistan’a özgü bazı hediyeler göndermişti. Bu Hind elçisi Mısır’dan geçerken hediyelerinin birçoğu zorla elinden alındı. Bu durum hem Hind hem de Rum sultanını küçük düşürmek ve aşağılamak anlamına geliyordu. [541a] Herkesin malumudur ki böyle yanlış bir davranış yüce soylu sultanların izlediği yoldan ve geleneğinden çok uzaktır. Aslı ve kökü hasis ve zelil olan Çerkes cemaatinin sultanlığını ve şehriyarlığını sürdürdüğü Mısır azizliğinden ne fayda gelir ki? Saltanat karhânesinde insaniyet ve insanlara karşı şefkat, nesep ve kökenin soyluluk nişanesidir. Kuşkusuz sıradan herhangi birinin haşmet sahibi olmaya çalışması, kulluğa aykırıdır ve koruyucuya karşı da nankörlüktür.

Li-müellifihi

Şahtan kul olmayacağı gibi, kul olana da şahlık yapmak yaraşmaz. Kula kulluk eden kimseden şehinşah olmaz

Bu iki sultan arasında ortaya çıkan muhalefetin bir diğer sebebi de şuydu: Büyük noyan yüce melik Alaüddevle Bey Dulkadir atadan dededen beri Âl-i Osman hanedanına bağlıydı ve bu hanedanın kullarındandı. Daima bu eşikten inayet buluyor, kuvvet alıyordu. Şam ve Haleb emirü’l-ümerası ve askerleri Alaüddevle Bey’e karşı her türlü düşmanca davranış içine giriyor, ona muhalefet ediyordu. Alaüddevle de adet olduğu üzere sultandan yardım istedi. Şamlılara karşı koyabilmek için onlardan destek talep etti. Mücahitlerin sultanı, Yakub Paşa komutasındaki bir orduyu hem Alaüddevle Bey’e yardım etmek hem de Şamlıların zararını def etmek maksadıyla o tarafa gönderdi. Sultanın askerleri Dulkadirli cemaatiyle birleşti ve savaşın ilk gününde Şamlıların askerlerini hezimete uğrattılar. Haleb naibini katlettiler. Şam serdarlarından birkaçını öldürdüler. Üstünlüğün verdiği hırslarından dolayı yenilen orduyu takip etmeye başladılar. Ancak tam da bu esnada Mısır sultanının has gulamlarından 4–5 bin kadarı Şam askerlerine yardım amacıyla yola çıkmış, yenildikleri esnada Şam ordusuna katılmıştı. Kendilerini ve namuslarını korumak için bütün kaçanları bir araya getirmişti. Rum askerleri kendi fetihlerine itimat ederek yenilmiş olanları takip ediyordu. Ertesi gün Mısır sultanının gönderdiği gulamlarla karşı karşıya gelip, savaşmaya başladılar. Mısırlı gulamlar, mağlup ordunun arkasından gittiği için dağılmış durumda olan Alaüddevle Bey’in ve mücahitlerin perişan haldeki askerleriyle savaşmaya başladılar. Birbirlerinden ayrı ve dağınık halde oldukları için bu esnada galip olan taraf mağlup oldu. Dulkadirli

yenilerek geri döndüler. Mücahit gençlerin birçoğu o savaşta helak oldu. Dulkadirliilerden de birçoğu öldürüldü. Vahşet-engiz bu gailelere ve perişanlığa ilaveten mücahitlerin sultanı, o zaman zorla Mısırlılar tarafından alınmış olan Adana ve Tarsus kalelerinin tamir edilmesi yönünde ferman çıkarmıştı. Mısır sultanı, mücahitler sultanının, babasının yarıda bıraktığı arzusunu tamamlayacağını ve bu yolda harekete geçtiğini görünce korkmaya başladı. Ayrıca Cem Çelebi'yi tahrik ve teşvik etmesinin onu intikam almaya yönlendireceğini biliyordu. Kalelerin tedarikini alması ve çıkacak bir müdahaleyi engellemesi için Mısır'ın büyük emiri Özbek'i, Dımeşk ve Halep emirleri ve sair Şam askerleriyle beraber Adana ve Tarsus kalelerine gönderdi. Sultanın, o hudutta oranın muhafazasıyla görevli sancak ve âlem sahibi iki tane bendesi, komutanı vardı. Bunlardan biri Musa Bey'di, diğeri ise sultanla akrabalığı olan Ferhad Bey'di. Mısır ve Şam ümerası defalarca Rum ümerası ve askerinin üzerine hücum etmiş ve bu iki komutanı da öldürmüşlerdi. Böylece iki taraf arasındaki çatışma daha da hararetlendi. Bu haberi alan sultanın gazap ve intikam ateşi alevlendi. Rum'un bu iki komutanının hesabını sormak ve kanının öcünü almak için savaşmaya karar verdi.

Beyit

Kin güden kimse bir zaman siyah aslan olur, yaban domuzu da uzaktan gösterir dişini

Bu olaylardan dolayı sultan, Anadolu beylerbeyi Hersekoğlu Ahmed Paşa'nın o tarafın bütün ümerası ve askerleriyle [541b] Adana ve Tarsus'a hareket etmesi ve eğer Mısır Emir-i Kebir'i ve Şam ümerası karşılarında çıkacak olurlarsa onlarla savaşılması yönünde emir verdi. Hızır Beyoğlu Mehmed Paşa ve Karaman beylerbeyi Karagöz Bey'i de Ahmed Paşa'nın yanına tayin etti. Her ne kadar Mehmed Paşa yaşlı, rütbece eski ve hepsinden daha ileri idiyse de bu durum sultanın, Hersekoğlu Ahmed Paşa'ya gösterdiği bir ihtimamdan ileri geliyordu. Bütün ümerayı onun emri ve sorumluluğı altına verdi ve onu ordu komutanı olarak tayin etti. Bu şekilde Rum ümerası ve komutanları Adana ve Tarsus sınırına geldiler. Emir-i Kebir Özbek ile Şam ve Halep beylerbeylerinin emrindeki orduyla karşılaştılar. İki tarafın karşılaşması esnasında Mehmed Paşa Karagöz Paşa ile müşavere etti. Ahmed Paşa'ya duydukları haset ve gıptadan dolayı kendi aralarında şöyle bir konuşma geçmişti: “Eğer bu savaşta canla başla savaşır ve kazanırsak elbette sultan bu fethi

Ahmed Paşa'nın başarısı olarak görür.” Bu kötü düşünceliliği ve fitrat bozukluklarından dolayı savaşın alevlendiği bir zamanda ellerini, vazife dizgininden geri çektiler. Muharebenin şiddetlendiği ve düşmanların hücumu geçtiği esnada Ahmed Paşa'yı galip gelen düşmanların elinde yalnız bıraktılar. Doğrusu Ahmed Paşa, mertliğin ve mukavemetin bütün gereklerini yerine getirmişti. Yalnız olmasına ve arkadaşlarından hiçbir yardım alamamasına rağmen bir an olsun savaştan çekilmedi. Öyle savaştı ki düşmanlar kılıçla onun parmaklarını kesmişti. Ordunun komutanı esir düştü. O iki komutan ise kılıçlarını kınlarından dahi çıkarmadılar. Savaşın başlangıcında Ahmed Paşa'yı yerinde bırakıp kaçmışlardı. Sultanın ümerası ve ordusu yenilgiye uğradı. Ahmed Paşa'nın yanındaki ayanın birçoğu esir düştü. Şam ümerası ve Mısır Emir-i Kebir'i bu galibiyetin ardından Adana ve Tarsus'u ele geçirdi. Rum askerlerinin müstahkem hale getirdiği hisarları yerle bir ettiler. Bu korkunç haber sultanın kulağına varınca öfkesinden deliye döndü. Hemen bu savaşta kalleşlik ve namertlik yapan emirleri ve askerleri geri çağırdı. Karagöz Paşa'yı hak ettiği şekilde idam ettirdi. Mehmed Paşa'yı da görevinden azletti. Bu yenik komutanın emri altında bulunan ve ona itaat etmekle görevli olan emirlerin hepsini sorguya çekti ve idam ettirdi.

Beyit

Hilebaz melikin başı kesilse daha iyi, sözünden dönen ordu dağıtılsa daha iyi

Sultan, düşmanlarından intikam almak için veziriazam Davud Paşa'yı büyük emirler ve yeniçerilerden oluşan top ve tüfekte mücehhez bir ordu eşliğinde tekrar payitahttan gönderdi. Anadolu ümerası ve askerlerinin tamamını ve Rumeli sipahsalarlarından bazılarını özellikle Rumeli beylerbeyi Ali Paşa'yı Davud Paşa'nın emri altına verdi. Davud Paşa yanındaki büyük emirlerle beraber Arap memleketleri sınırına, Üçkabulu Yaylağı'na ve Aladağ'a ulaşınca düşmanlarla onların memleketinde savaşmayı münasip gördü. Düşman ordusunun komutanı olan Emir-i Kebir savaşa girmekten kaçınıyordu. Bu esnada büyük şehriyar Alaüddevle Bey Dulkadir o hudutta paşanın huzuruna çıktı. Uzunca bir müşavere ve çare düşünmenin ardından [542a] sultanın ordusunun Şam memleketine girmesini, düşman ülkesine girmesini uygun bulmadı. Çünkü bu yüce devletin eski düşmanlarından olup iki taraf arasında fitne ve fesada yol açan Durğutoğlu, Daşili'nin dağlık ve müstahkem bölgelerinde üslenmişti. Bütün ümeranın özellikle Alaüddevle Bey'in uygun

görmesiyle intikam sancağını Durğutoğlu'nun bulunduğu yere doğru çevirdiler. [Üç taraftan Varsak dağlarının etrafını çevirdiler¹⁵⁰⁰.] Öncelikle Ali Paşa'yı Rumeli askeri ve ümerasıyla beraber Tarsus tarafından gönderdiler. Anadolu askeri ve ümerası da Ulaş Yurdu olarak bilinen mahalle doğru hareket etti. Davud Paşa, yeniçeriler ve sultanın eşiğinin has adamlarıyla Bolğar Dağları'na girdiler. Düşmanın geçebileceği her yeri bütün yönlerden kuşatma altına aldılar. Varsak vilayetinin önde gelen aşiret reisleri ve ümerası itaatlerinden dolayı onları karşıladılar ve tabileriyle birlikte Durğutoğlu'nu kendi aralarından çıkardılar. Durğut'un oğlu kılık değiştirerek gizli yollarla oradan Şam'a doğru kaçtı. Daşılı'nın bütün aşiret resileri ve ileri gelenleri itaat etti ve bağlılıklarını bildirdi. Fitne ve fesat o huduttaki beldelerden istenildiği gibi def edildi. Sefer mevsimi geçmişti. Mısır ve Şam meliklerinden hiç kimse husumet maksadıyla ortaya çıkmadı. Kalabalık olan ordu seferden dolayı yorgundu. Soğuğun şiddeti artmış, kış mevsimi gelmişti. Davud Paşa, memleketlerine dönmeleri için askerlerine izin verdi. Kendisi de oradan Dergâh-ı Hümayûn'a doğru hareket etti. İstanbul yakınlarındaki Vize Yaylağı'nda sultanın eşiğini öptü ve onun takdirini kazandı.

Li-müellifîhi

Olanca ikbaliye geri döndü, haşmeti ve makamıyla göründü

Bu zamanda sultanın Edirne'de inşasını başlattığı büyük cami ve yeni imarethane tamamlanmıştı. Sultan imam ve ulema tayin etmek ve o imarette fakirleri doyurmak maksadıyla Edirne'ye doğru hareket etti. İlim ve takva sahiplerinden, fakirler, miskinler ve zayıflardan oluşan büyük bir kalabalığı orada topladı. Daha sonra o gün *Allah dilediğine rızkını bollaştırır*¹⁵⁰¹ sözü gereğince ihsan ve inam sofrasını açtı. Böyle bir hayır binasının tamamlanmasına vesile olan Allah'a şükretmek için o imarethanede sınırsız rızkın bulunduğu büyük bir sofraya kurdu. Mansıp sahibi kişilere teşrifattaki mertebeleri ve liyakatlerine göre yeterli derecede inam ve bağışlarda bulundu. O medresede yeterli donanımına sahip talebelere ders vermesi için derin bilgi sahibi âlimlerden birisini müderris olarak atadı. Takva sahibi salih zatlardan bir kaçını o camiye hatip, imam, hafız ve kurra olarak tayin etti. Darü's-şifaya da Mesih nefesli tabipler ve hekimler tayin etti. Fakir ve yetim

¹⁵⁰⁰ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 274a.

¹⁵⁰¹ [013.026] اللَّهُ يُبْسِطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ

çocuklarının eğitimi için bir müeddip tayin etti. Bu şekilde böyle bir hayır kurumuna çeşitli hizmetçiler ve görevliler atadı. O hayır kurumunun bütün önemli işlerini tamamladıktan sonra darü'l-hilafe İstanbul'a geri döndü. Halkına karşı olan adalet, [542b] cömertlik ve merhametini daha da arttırdı.

Beyit

Her zaman bu şekilde altın saçasın, kılıcın devletin sığındığı demir sığınak olsun

MEYMENENİN BEŞİNCİ DESTANI

Mısırlı Ve Şamlılarla Savaşıp Onlardan İntikam Alması İçin Vezir Ali Paşa Komutasında Bir Ordu Hazırlanmasını, Arap Memleketleri Hududundaki Kalelerin Tamiri ve Yenilenmesini, İki Taraf Arasındaki Kanlı Savaşları ve Sonuçlarını Beyan Eder

Akıl sahibi bilginlerin görüşlerinin aksine gerçekleşen hadiselerdeki ilahi hikmet ve asli maslahat, işte bu idrak gözünün uyanıklığı ve kavrayan aklın doğru yolu bulmasıdır. Gerçi istek ve arzuların uyumlu sebepler dâhilinde birbirini izlemesi çoğunlukla gerçekleşen bir durumdur. Sonuçların aklî ve kanunî kıyaslarla doğru bir şekilde sırasıyla ortaya çıkması makuldür. Lakin bu olma ve bozulma dünyasında bazı olayların gerçekleşmesi esnasında alışılmış olan geleneklere riayet etmesine rağmen aklî tedbirler beklenen ve amaçlanan şeyin gerçekleşmesinden sapar. Gönlün istediği şeylerin sebeplerinin hazırlanmasından sonra sebepsiz bir şekilde onu bekleten ve erteleyen bir etken ortaya çıkar. Şüphesiz bu sıradanmış gibi görünen sebeplerin perde arkasında her şeyden bağımsız bir varlığın, sebeplerin sebebi, aslî bir sebebin olması gerekir. Bütün âlem silsilesi, o ilk başlangıç olan Tanrı'nın kaza ve kader gereklerine bağlı sebeplerden ortaya çıkmıştır.

Beyit

Senden başka amil var mı? İhtiyaç duymayansın, senden başka hiçbir şeye ihtiyaç duymayan var mı?

Talibin, talep ipinin ucu her zaman iradenin sağlam ipine ve bu âlemin dışındaki hükmedicinin iradesine bağlıdır. İnsanoğlunun fikirleri, gaybın gizli evinin hariminde yabancı ve namahremdir. *Kul yapar Allah takdir eder* manası bu iddianın doğruluğunu kanıtlayan tek nastır. *Allah'ı gayretleri yayan ve himmetleri çözen olarak tanıdım* kelime-i şerifi bu davanın hakikatini ortaya çıkaran doğru ve derli

toplu bir kelimedir. Kuşkusuz rıza ve teslim yolunda akl-ı selim dizginlerini Allah'ın takdir eline bırakan, murad atının dizginlerini, zorla da olsa yaratıcının itaatine bırakan, nefesine hoş ya da mekruh gelen her şeyi *Onları iyilik ve kötülüklerle imtihan ettik*¹⁵⁰² sözüyle ilahi imtihanlara yükleyen ve itiraz ağzını açmayan kimse en bahtiyar kimsedir.

Beyit

Onun kudretine aciz gözle bakma, onun semtinde acizliği gelenek yap

El-kıssa: Bu kelamın hakikatının, bu kutlu neticeli ahvalin timsali ve muhatabı yüce makamlı [İslam'ın önemli işlerinin müdebbiri] Vezir Ali Paşa'dır. 893 senesinde mücahitlerin sultanı, Mısır sultanının defalarca saygısız ve utanmazca hareketlerde bulunduğu *acemi olan daha fazla zulmeder* sitem ve zulüm adımlarını arttırdığı ve fitneyi tahrik ettiği bir zamanda saltanat rütbesinin ağırbaşlılığı, kudret ve bilgi sahibi olma sıfatlarının verdiği azametten dolayı her zaman aslî gayreti ve çabasını, rahmetli babasının isteği üzerine, [543a] firavunluk ve Mısır azizliğinin kibri yok olsun, o sultanların nesli kesilsin, devletlerinin güneşinin Şam mülkünde batmasıyla zorbalık ve kara bahtlılıkları *Mısır mülkü ve altımdan akıp giden şu ırmaklar benim değil mi?*¹⁵⁰³ Musa'nın esasının darbesiyle yok olsun diye her zaman Rum kayserlerinin tebaası olmuş olan Şam memleketinin tamamını, soysuz olan cemaatin zulüm elinden yani Çerkes kölelerin elinden kurtarmak, orayı mücahitlerin sorumluluğuna bırakmak yolunda sarf ediyordu.

Beyit

Düşman, her akşam güneşe düşmanlık güden kara talihli bir yarasaya benziyordu

Bu arzusunu gerçekleştirmek amacıyla ilk olarak bazı kaleleri ele geçirmesi, Şam ve Rum memleketleri arasındaki geçitte bulunan bazı binaları tamir ettirmesi için Ali Paşa'yı o hududa gönderdi. Anadolu ümerası ve askerleri ile Karaman askerlerinin tamamını onun emri altına verdi. Ayrıca asitane-i saadetten ordu bölükbaşıları olan sipahsalarları da Ali Paşa'nın emrine verdi. Rumeli ümerasından da bazı meşhur sipahsalarları onun yanına verdi. Bu yılın rebiü's-sani ayının üçüncü Salı günü Ali Paşa, İstanbul boğazından geçerek o tarafa doğru hareket etti. İlk

¹⁵⁰² [007.168] وَيَلُونَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ

¹⁵⁰³ [043.051] أَلَيْسَ لِي مَلِكٌ مِصْرَ وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِن تَحْتِي

olarak Karaman hududuna geldi ve Karaman ve Şam hududundaki Herakliye'den Adana vilayetine geçti. O hudutta sağlam bir kale inşa etti. Tarsus Kalesi ve hisarını yeniledi, sağlamlaştırdı. Anavarzay ve Kure kalelerini savaşmadan aldı. Ayas Kalesi'nin komutan ve muhafızları kaleyi terk ederek kaçmışlardı. Paşanın emriyle o kaleyi yerle bir ettiler. Başka kaleleri zapt etmek maksadıyla oradan hareket ettiler. Bolğar Dağları tarafındaki Namrun, Melvane ve Medde-i Medarik kalelerini fethettiler. Aldıkları bütün kalelere muhafız ve zabıtlar yerleştirdiler. Bu işlerin halledilmesinden sonra Rumeli beylerbeyi Halil Paşa Rumeli askerleriyle beraber Sis Kalesi'nin fethedilmesi için görevlendirildi. Ali Paşa da onu takip ederek Sis'e doğru hareket etti. Her gün savaşmak suretiyle oranın sakinlerinin üzerine belalar yağdırıyorlardı. En sonunda top ve tüfek yardımıyla kaleyi iyice kuşatmış ve eman yoluyla fethetmişlerdi. Şimdi Şam melikü'l-ümerası olup o zaman oranın hâkimi ve muhafızı olan Subay Bey'i kaledeki 200 has gulamla esir edip sultanın hizmetine Kostantiniyye'ye gönderdiler. Daha sonra Adana Kalesi ve hisarının tamirine başladılar. Aynı yılın gurre-i ramazanında bütün Mısır ve Şam ordusu Ali Paşa'ya karşı koymak adına Bağras Dağları'ndan saldırılara başladılar. İkinci sultan olan Mısır ordusu başkomutanı Emir-i Kebir, Mısır ve Şam emirlerinden, Dımeşk ve Halep beylerbeyi, sultanın üçüncü sıradaki adamı emîr-i silah Temürtaş, sultanın dördüncü adamı büyük mirahor Kanısav hamsemie, elfi vesair elf sipahsalarları, Arap kabilelerinin önde gelen reislerinden Şam emiri, Trablus, Safed ve Remle naipleri ve Şamlu Türkleri sipahileri, Ramazanoğlu, Turgutoğlu gibi Türk emirleri bu mevkide bir araya geldiler. Savaş için saflarını oluşturdular. Gelibolu hâkimi, gemilere, boğazlara ve deniz askerlerine hükmeden Hersekoğlu Ahmed Paşa da sultanın emri üzerine gemilerle denizden hareket etmiş, sahil boyunca gelerek Bağras Dağı civarında düşmanların geçeceği geçidin önüne bir set çekmişti. Mısır ordusu Bağras Dağı'ndaki bu geçitten geçmek üzereydi. Ancak Ahmed Paşa'nın gemilerinden atılan top ve tüfek darbeleri hiç kimsenin oradan geçmesine müsaade etmiyordu. Karşılarına çıkan bu belanın nasıl üstesinden geleceklerini [543b] düşünemiyorlardı.

Beyit

Onun zülüflerinden dolayı hiçbir tarafta yolumuz yok, bela tuzağının olmadığı hiçbir yer yok

Ama ilahi takdir gereğince tam da bu esnada ansızın denizde güney rüzgârı esmeye başladı. O şiddetli kasırga öyle esiyordu ki Ahmed Paşa'nın gemilerinin hepsini perişan bir şekilde sağa sola savurup alt üst etti. Güney rüzgârının daha da şiddetleneyeceği korkusuyla gemilerin yönünü Rum tarafına çevirdiler. Artık gemidekilerin güneye doğru hareket etmesi imkânsızdı. Bu gün ve gece içerisinde rüzgârın, istenilen bir şekilde esmesi düşmanların işine yaradı ve fırsattan istifade bütün ordu, top ve tüfek zararından uzak ve güvenli bir şekilde o geçitten rahatlıkla geçebildiler. Uygun rüzgârın esmesi ve talihlerinin yardımıyla Ceyhan Nehri kenarına nüzul ettiler. Oradan da durmaksızın Kızılca Irmak'tan savaş alanına doğru hareket ettiler.

Beyit

Ordu, bedene saplanan bir Mısır kılıcı gibi kan deryasından geçti. Çerçöp yığını rüzgârlı günde ordu deryasından sahile yöneldi. Fitnenin peşinden koşan o grup savaş için nehri geçmişti

6¹⁵⁰⁴ ramazanda Adana civarında, Tarsus tarafına doğru Aba Çayırı¹⁵⁰⁵ olarak bilinen bir mahalde iki tarafın sancakları da görünmeye başladı. Rum ve Şam askerleri sabahın akşamla karşılaşması gibi karanlık ve aydınlık sancaklarını dalgalandırdılar. Her iki taraf da savaş için saflarını hazırlamakla meşgul oldu. Her iki taraf da kılıçlarını bahar yağmurunun yağması esnasında çakan şimşekler gibi birbirlerine gösteriyorlardı. Savaş meydanındaki dilâverler zırhlarının içinde zincirlenmiş bir aslan gibi birbirlerine hücum ediyorlardı.

Beyit

Yeryüzü mızraklardan dolayı ney tarlasına dönmüş, sancaklar onların üzerine ateş gibi düşmüştü

Mücahitlerin ordusu saflarını şu şekilde tertip ettiler: Çeri süvariler ve yeniçeri piyadeleriyle Ali Paşa, meşhur emirlerden İsfendiyaroğlu Kızıl Ahmed Bey, Durhanoğlu¹⁵⁰⁶ Ömer Bey ve Mahmud Bey Mustansır ordunun kalbinde, Anadolu ve Karaman askerleri özellikle de Sinan Bey ve Karaman beylerbeyi Yakub Paşa, Süleyman Bey ve Veliyüddin oğlu Ahmed Paşa sağ cenahta, Rumeli askerleri ve

¹⁵⁰⁴ Esad Efendi 2198 nüshasında 8 Ramazan.

¹⁵⁰⁵ Esad Efendi 2198 nüshasında Ağa Çayırı.

¹⁵⁰⁶ Turahanoğlu.

ümerası ise sol cenahta yer aldı. Ordunun önünde ise sultanın has gulamlarından İskender Bey, Evronosoğullarından İsa Bey, Anadolu askerleri tarafından Süleyman Bey, Rumeli ordusu canibinden Ohri hâkimi Hüseyin Bey ve sayfaya sığmayacağı için burada adını daha sayamayacağımız birçok komutan yer aldı.

Mısır ve Şam ordusunun tertibi de şu şekilde idi: Emir-i Kebir Özbek, Mısır sultanının has gulamlarıyla ordunun kalbinde, Dımışk beylerbeyi Şam'ın Çerkes ve Türk emirleriyle beraber sağ cenahta, Haleb beylerbeyi ve o civardaki emirlerin zırhlı askerleri sol cenahta yer aldı. Ordunun ön saflarında ise Mısır sultanının 4 bin has gulamıyla birlikte Haleb naibi Timurtaş yer alıyordu.

Li-müellifihi

Askerler üstlerindeki zırhtan dolayı akşam gibi simsiyahtı, mızrakları ise o karanlıkta yıldırım gibi parlıyordu

Alınan karara göre eğer düşman askerleri Anadolu askerleri tarafına üstün gelecek olursa, sağ kanat düşman hücumuyla perişan olursa sol cenah, sağ cenahın yardımına koşacaktı. Eğer kalb kalble, sağ cenah sağ cenahla, sol cenah ise sol cenahla karşılaşacak olursa herkes kendi düşmanının üzerine hücum edecekti. [544a] Savaşın başlangıcında düşmanlar Karaman ve Anadolu askerlerine karşı üstün gelmeye başladılar. Bunlar mukavemet edecek güce sahip değillerdi. Harp ateşinin alevlendiği bu esnada Evronosoğlu İsa Bey ve kardeşi Süleyman Bey öldürüldüler. Karaman beylerbeyi Yakub Paşa yenilgiye uğradı. Mücahitler ordusunun sağ cenahı tamamen yenilgiye uğradı. Temras [Timurtaş?] yanındaki has gulamları, Durğut ve Ramazanoğullarıyla birlikte onları önüne katıp kovaladı. Rumeli askerlerinden her ne kadar yardım ve destek bekledilerse de hiçbir şekilde onlardan yardım alamadılar. Savaş saflarından ayrılıp kendi ordugâhlarına döndüler. Geride bıraktıklarının akıbetini düşünmeksizin ordunun kalbinde bulunan bütün askerlerin yenilgiye uğradığını zannederek bu vehimle kendi yurt ve ordugâhlarında nefis mallar ve nakit cinsinden ne buldularsa yağmaladılar. Götürülmeye değer her ne varsa alıp kaçtılar. Ama Anadolu askerlerini takip eden Arap askerleri ve Haleb ordusu, Rum askerlerinin kalbinin ve Rumeli ordusunun saflarının yerinde olduğunu, Emir-i Kebir'i de bulunduğu yerden yani ordunun kalbinden daha geriye çektiklerini gördüler. Daha ön safa çıkıp duran ve düşmanını karşılamaya yönelen Rum askerinin, Emir-i Kebir'i ve ordunun kalbini yendiğini zannettiler. Bundan dolayı

Haleb askeri de kendi ordugâhına yüz çevirdi, nehri geçerek Haleb'e doğru yola koyuldular. Bu şekilde her iki tarafın kalbi arasında yani Ali Paşa ile Özbek'in kuvvetleri arasında savaş devam etti. Yeniçeriler ile Dergâh-ı Âli'nin askerleri aynı bir dağ gibi yerinde kalıp direndiler. Emir-i Kebir'i bir defasında püskürttüler ve onlara karşı mukavemet gösterdiler.

Beyit

*Eli her daim belinde olan savaşçının karşısında dağ olsaydı onu yerinden sökerdi.
Zırh giyenlere baltayla vuracak olsan, içindekine değil de üzerindeki teçhizata
vurmuş olurdun*

Özbek yanındaki kalabalık grupla ikinci defa Rum ordusunun kalbine yani Ali Paşa'nın üzerine hücum etti. Herkes kendi tarafında canla başla savaşıyordu. Bu esnada dilâver emir Yahya Paşa kendi has gulamlarıyla kalbin imdadına yetişerek dilâverlik vazifesini yerine getirdi. Yahya Paşa ile rakipleri arasında korkunç bir savaş çıktı. Her iki taraftan öldürülenler kanlar içinde toprağa yuvarlanıyordu. Atların ayaklarının altında bir zerre gibi yerle bir oluyorlardı. Atların ayakları altında çığnemen kelleler sanki yiğitlerin atlarının ayakları gibiydi.

Beyit

İki ordu birbirine öyle girdi ki sanki göğü yere vurmuşlardı. Okların dolu gibi yağmasından dolayı her tarafta ölüm tufanı kopmuştu. Toz ve toprağın morundan yer sanki gök olmuş, kılıcın çaktığı yıldırım o gökte yıldız olmuştu. Savaşçı aslanlar avlarının peşinde bir ejderha gibi ağzını açmıştı

Yahya Paşa'nın iki yüz kadar altın kemerli has gulamı öldürülmüştü. Ümera ve komutanlardan bir kısmı bu savaşta şehit olmuştu. Mısır ve Şam tarafından da birçokları öldürülmüş, intikam kılıçları yere düşmüştü. Artık mücahitlere karşı koyacak durumda değillerdi. [544b]

Beyit

Ordunun hareket edemeyeceği dar bir boğazda savaş tozunu duman gibi göğşe çıkardı

Akşam karanlığına kadar iki taraf arasında keskin kılıç ve mızrak kıvılcımları öyle parladı ki onu seyreden güneşin gözü akşamın şafağı gibi kanlandı. Düşen başsız bedenler ve bedensiz başlar, yeri tam bir mezbahaneye çevirmişti. Akşam karanlığının çökmesine rağmen savaş bazen galibiyet bazen de yenilgiyle sonuçlanır

Ali Paşa ile Emir-i Kebir arasındaki savaş devam etti. Ordunun kalbinde bulunan Ali Paşa, tevhid sahiplerinin kalbi gibi sabitkadem olup bir an dahi bulunduğu saftan ayrılmadı. Ama akşam karanlığının çökmesiyle beraber Mısır ordusu dağılmaya başladı. Düşman birlikleri menzillerine dönmeye başladı. Mücahitler tarafından bazıları, Özbek'in arkasından gitmeyi onu takip etmeyi, dönüşü esnasında karanlıktan faydalanarak onları dağıtmayı uygun görmüştü.

Beyit

Onun mertlik elini geri çevirmek fırsatı ve zamanı olmadı

Ama Ali Paşa ve din yolunda ömrünü harcayan ve kâfir gazalarına katılan Durhanoğlu Ömer Bey gibi tecrübe sahibi bazı kişiler aralarında müşavere ederek şu sonuca vardılar: Anadolu ve Karaman ordusu sancak sahibi ümerayla birlikte daha ilk hamlede hezimete uğramıştı. Diğer taraftan Rumeli ümerası beylerbeyi Halil Paşa ile onların yardımına yetişememişti. Etrafı yeniçeri saflarıyla çevrilmiş ve bir dağ gibi sapsağlam yerinde duran ordunun kalbinin, intizamını bozup, birbirinden ayırıp, düşmanın arkasından hücum edecek olurlarsa düşmana mukavemet edebilecekler ve savaş esnasında bir araya gelebilecekler ve uygun zamanda geri döneceklerdi. Kuşkusuz bu cemaatin düzeni savaş için pek uygun değildi. Orada kalmayı uygun görüp *cesaret kıyametin sabrıdır* sözü gereğince temkinli olma yolunu seçtiler. Çünkü gök, kan kırmızı gül renginden siyahlığa ve karanlığa dönmeye başlamıştı. Kılıç ve mızrakların parıltıları savaş tozundan dolayı artık görünmez olmuştu. Mısır ve Şam askerleri güneşin battığı yerde, ufuklarda kaybolmuştu.

Beyit

Bu akşam tevella edelim, yarını yarın düşünelim

Nehri geçen Emir-i Kebir kendi ordugâhına geri döndü. Özbek ve ordusu nehirden geçtikten sonra Ali Paşa da ordusu ve ümerasıyla kendi meskenlerine geri döndüler. Ali Paşa ordugâhına varınca Anadolu ve Karaman ordusu ve ümerasının tamamını, savaşın daha başlangıcında ordugâhlarına dönmeye meyl ettiklerini ve dağıldıklarını görmüştü. Ordugâhına dönmüş olan Emir-i Kebir ve Özbek de Haleb ve civarındaki askerlerin firar ettiklerini görmüş hatta habercileri vasıtasıyla duyduğuna göre askerlerinin yolunun üzerinde Herseklioğlu Ahmed Paşa'nın gemileri vardı ve firar edenleri ele geçirip eşyalarını dahi yağmalıyorlardı. Ordusunun akıbetinin kötü olacağını düşünen Özbek, ümerasıyla müşavere edip, o

gece geri dönme önerisinde bulundu. Ancak bazıları sabahı beklemenin ve gece boyunca at üstünde uyanık kalarak dikkatli olmanın [545a] düşmanın durumunu inceledikten sonra nehri geçmenin ve Bağras Dağı'na çekilerek orada mücadeleye devam etmenin daha uygun olacağı yönünde görüş beyan ettiler.

Beyit

Zafer anahtarı ele geçmeyince fetih kapısı bilek gücüyle kırılmaz

Ümerası ve has kullarıyla ordugâhına dönen Ali Paşa, askerlerin dağınık halde olduğunu ve düzensiz halde bulunduklarını görmüştü. Kuşkusuz geri dönmenin daha uygun olacağını düşünmüşlerdi. Ordunun kalbini oluşturan ümera ve askerler Ali Paşa ile birlikte geri döndüler. O gece top ve tüfeklerini ve savaş aletlerini Adana Kalesi'nde bıraktılar. Hem kalenin hem de bu silahların ve topların korunması için bir grup da muhafız tayin ettiler. Ve daha sonra oradan geri döndüler. Mısırlıların karanlık gecesini sabahla son bulunca, casus yıldızlar etrafı gözlemekten ve bekçilik yapmaktan el çekince Rum ordusunun durumundan haberdar olmak için gözcüler gönderdiler. Rum ordusunun durumunu araştırmaya koyuldular. Sonunda mücahitlerin ordugâhında asker namına bir şey kalmadığını gördüler. İlk önce Rum ordusunun bir hile düşünerek yüklerini ve ağır eşyalarını ordugâhta bıraktıklarını ve bir yerde gizlenerek uygun fırsatı kolladıklarını ve gözcüler tayin ettiklerini zannetmişlerdi. Bu korku ve vehimden dolayı o civarın durumunu çok iyi bilen Durgutoğlu'nu haber getirmesi ve araştırma yapması için ileriye gönderdiler. Ali Paşa geri dönerken Varsak cemaatinden bir şahıs onları görmüş, hemen Mısırlıların ordugâhına dönerek durumu olduğu gibi onlara aktarmıştı. Kuşluk vakti Şam ordusu mücehhez ve silahlı bir şekilde nehirden geçip Rum askerinin ordugâhına geldiler. Ordugâhta hiç kimsecikler yoktu. O gece onların ordugâhında konaklayıp, ertesi gün Adana Kalesi üzerine yürüdüler. Kaleyi muhasara altına aldılar. Bu muhasarada top ve mancınık kullanıyorlardı. Kale Ali Paşa tarafından toplarla ve tüfeklerle öyle muhkem hale getirilmişti ki Şamlıların orayı ele geçirmeleri zor görünüyordu. Ancak takdir-i ilahi o ki bu esnada kalenin içinde barut ve top malzemelerinin bulunduğu mahzene ansızın bir ateş düştü. Kalenin hâkimi yangını söndürmeye çalışmıştı. Ancak patlayan toplar onun ölümüne yol açmıştı. Kalenin durumu gittikçe kötüleşiyordu. Birkaç gün sonra geri kalan muhafızlar mecburen kaleyi Şamlılara teslim ettiler. Eman yoluyla kalenin kapısını Mısırlılara açtılar.

Beyit

Menzil dar nasıl sabırlı olayım, şöhretimi ve namını nasıl koruyayım

Ali Paşa yanındaki emirlerle beraber Herakliye'ye varınca oradan mevcut durumu anlatan tafsilatlı bir mektup yazıp padişaha gönderdi. Geri dönüş vaktine kadar sultanın orayla ilgili talimatını beklemeleri gerekiyordu. Neticede Ali Paşa adına bir hükm-i hümayun geldi. Bu hükme göre; Sultan Bayezid, Ali Paşa'dan, Karagöz Bey'i, Kayseriye hâkimi Yularkısdı Sinan Bey'i, Bosna kralının oğlu Karesiili hâkimi İshak Bey'i, Karaca Paşa'nın oğlu İskender Çelebi'yi, Kangırı hâkimi Çakeri Sinan Bey'i ve ilk önce firara yeltenen diğerlerini tutuklayarak zincirlenmiş halde iki yüzden fazla mülazımının eşliğinde Dergâh-ı Âli'ye göndermesini istiyordu. Bu kafilе ulaşır ulaşmaz bu günâhkarların hepsini Yeni Hisar Kalesi'nde zindana attılar. Askerlerin firar etmesine ve ordugâhı yağmalamalarına sebep veren Karaman beylerbeyi Karagöz Bey'i idam [545b] ettiler. Kalanların canlarını bağışladılar. Ama uzun bir süre bulundukları mevki ve mertebeden düşürdüler.

Beyit

Savaşta sırtını dönüp kaçan süvari kendisini değil, nam sahibi yiğitleri öldürdü

MEYMENENİN ALTINCI DESTANI

Mısır Ve Şam Emirlerinin, Dulkadiroğlu Alaüddevle Bey'in Kışkırtmaları İle Karaman'a Girmelerini, Din Büyüklerinin Aracılığıyla Mısır Sultanı İle Mücahitlerin Sultanı Arasında Yapılan Sulhu, Şer ve Fitne Kıvılcımlarının Sönmesini Beyan Eder

İçinde büyük faydaları barındıran ve bazı uyanık gönüllü bilgin ve hekimlerden rivayet edilen bu hekimâne söz, *kıyamet gününde adaletli padişahın eğlencesi az yorgunluğu çok düşüncesi fazla olan, sevap ve cezaya inanan başka kimse yoktur*, hikmet içeren bu kelamın hakikati şudur: Zamanın sultanı halkın dizginlerini elde tutan, mülk ve dinin nizamını sağlayandır. Kuşkusuz onun, çoğu sulh ve kargaşa dönemlerinde birbirine aykırı olan zıtlığın devam etmesini gözlemesi oldukça zordur. Yani şeriat kanunlarının koruyuculuğuna rağmen memleketin nizam ve siyasetini gözetme cihangirlik kaidelerinin en zoru, dünyaya sahip olma fikirlerinin en yorucusudur.

Li-müellifihi

Ateşle suyu birbirine kavuşturup barıştırdığın zaman din ve dünyayı da nizam içinde bulursun

Çünkü din kaidelerini düzenlemek, Seyyidü'l-mürselînin sünnetlerine ve dört halifenin (*Allah'ın selamı onların hepsinin üzerine olsun*) geleneğine uymakla mümkündür. Zahiri saltanatın namusunu, zamanın melikleri ve dünya halkının üslubuyla korumak sadece keskin kılıcın kati hükmünü icra etmekle mümkündür. Kuşkusuz cesur, adil ve bilgili sultan, bu her iki yolu uygulamada zorluğa ve darlığa düşer. Din saadetiyle kalıcı olmayan din devletinin, kıyametten sonra kalınacak mekânda birleştirilmesi noktasında her zaman fikir gemisi derin denizlerin ortasında batmış olmaz. Din işlerinin yolunda olmasını memleket nizamından daha üstün tutan, akıbeti düşünen her padişah, hak ve yakın nuruyla gönlü aydınlamış her sultan, saadet sonlu bütün isteklerini şariat kanunlarıyla düzenler. Şüphesiz sonunda hem din hem de dünya devletinden berhudar olur ve saadet neticeli bu ayetin *Ona dünyada güzellik verdik. Muhakkak ki o, ahirette de sâlihlerdendir*¹⁵⁰⁷ delili olur.

Li-müellifihi

Dini seçip de dünyaya önem vermezlik olmaz. Din ve dünya ikisi de birbirinin sayesinde vardır. Dünya eksik bir saray olduğu için, din sahibi zat cennet bahçesine layıktır

El-kıssa: Saltanatının başlangıcında mücahitler sultanının, zamanın bazı melikleriyle yaşadığı olaylar bu söylenilen söze delalet eder. Fesat ve münafık kimselerin kışkırtması ve tahriki ehl-i iman sultanıyla Mısır ve Şam sultanı arasının bozulmasına ve fitnelerin baş göstermesine yol açmıştı. Bu nifak, düşmanlık ve savaşlar yüzünden Müslüman memleketleri viran ve harap olmuş ve bu memleketlerin ahalisi perişanlığa ve tefrikaya düşmüştü. Ama bu dindar sultan, şariat şiar hüsrev en sonunda insanoğluna zarar veren bu mücadeleden içtinap etmiş, zamanın bazı büyüklerinin şefaatiyle din işlerini ve Müslümanların refahını kendi mizacının muradından üstün tutmuştu. Enbiya, evliya ve eimme-i hudanın sünnetine [546a] rücu etmiş, zorba hâkimlerin yolunu ve zalim kayserlerin gidişatını terk etmişti. Yüce Hakk, neticede onun azamet, makam ve ikbal sancağını emel ve

¹⁵⁰⁷ وَأَتَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ [016.122]

taleplerinin fezasında dalgalandırmıştı. Yaratıcının başarı ve üstünlük sağlayan ışıkları, gaybi yardımın sabahından doğarak sultanın bütün isteklerini zahmetsizce aydınlattı. Dünyanın her tarafında bulunan düşmanlarını, kökünden söktü, yenilgiye uğrattı. Cihangirlik, memleket ve haşmet güneşini göklerde yükseltti, düşmanlarını yokluk âleminde karanlık toprağa savurdu. Öyle ki bugün o düşman melik ve sultanlardan hiç kimse kalmadı. Onun küfür ve İslam meliklerine olan üstünlüğü her geçen gün daha da arttı. Din ve devletin görkemi ve saltanatının müddetinin artışı birbiri ardına geldi.

Beyit

Senin bu zamanda gördüklerini ne İskender aynasında ne de Keyhüsrev kadehinde görmüştü. Süleyman'ın mührü vardır senin ise dinin var, İskender'in aynası varsa senin de izlediğin yolun var

Zikredilen iddiaların doğruluğu bu tarihte yazılan vakaları hatırlamakla ortaya çıkıyor: Mücahitler sultanı ile Mısır ve Şam sultanı arasındaki savaş ve muhalefetin devam ettiği zamanda bu hanedanın nimetiyle büyüyen ve bu ehl-i iman hüdavendigârı ile cennet mekânlı babasının terbiye elinde yetişen Alaüddevle Bey Dulkadir'in bu iki sultan arasındaki hareketlerinde *en şerli kimse kıyamet gününde ikiyüzlü olandır* manası gereğince iki yüzlülük baş göstermişti.

Li-müellifihi

Kıyamet gününde Hakk'ın huzurunda en kötü kimse, münafık huylu kimsedir. Her iki yanağı da ateşle kararır, nifak çıkarmada kılıç gibi ikiyüzlüdür

Kutlu sultan [II. Mehmed], Alaüddevle Bey'i, Mısır ve Şamlılara olan yakınlığıyla bilinen büyük kardeşi ve Dulkadir hâkimi Şah Budak'ın şerri ve zararından koruyup senelerce merhamet gölgesinde gözetip, destek verip Dulkadirli eyaletinin ve ordusunun başına getirmişti. O zamanlar Rumiye-i Suğra ve Amasya'nın padişahı olan zamanın sultanı da emrindeki bütün ordusu ve ümerasıyla Alaüddevle'nin imdadına yetişmiş, babasının hükmü gereğince onu kendisine miras kalan tahtına oturtmuştu. Babasının hilafeti altında Alaüddevle Bey'i, bütün kardeşlerine özellikle de Şah Budak'a karşı daha üstün tutup onu maksadına ulaştırmıştı. Mücahitler sultanının emirleri ve ordu komutanları da sultanın eskiden bu tarafa kendisine tanımış olduğu haklar ve statüsünden dolayı Alaüddevle Bey'i her zaman korumuş, kollamış ve onu bu devletin en sadık adamlarından biri olarak

kabul etmişlerdi. Ama Mısır ve Şam ordusuyla yaşanan önceki bazı olaylarda ve savaşlarda Alaüddevle Bey dostluk ve ihlâs yoluna aykırı davranışlar sergilemişti. Bundan dolayı artık ona güvenmemeye başladılar.

Beyit

Biz dostlarımızdan yardım gözledik ancak umduğumuz şey yanlış çıktı

Mücahitler sultanının huzuruna varan ordu komutanları ve emirler Alaüddevle Bey'in izlediği hukuksuzluk, ar ve namus dışı yolu ve davranışı bir bir anlattılar. Bunun üzerine sultan, Alaüddevle Bey'den hesap sormak adına Dulkadir vilayetinin idaresini o zamanlarda kendilerine daha yakın olan büyük kardeşi Şah Budak'a verdi. Şah Budak'ı desteklemek ve ona yardım etmek için de büyük emirlerden Mihailoğlu İskender Bey'i ve Hızırbey oğlu Mehmed Paşa'yı diğer bazı komutanlarla beraber görevlendirdi. Karaman beylerbeyi Mahmud Bey Mustansır'a ulaşan hükm-i hümayuna göre: [546b] Şah Budak Bey daha fazla yardım ve desteğe ihtiyaç duyacak olursa o, Karaman askerleriyle beraber durmaksızın onun yardımına koşacak ve ona gerekli yardımı yapacaktı. Çünkü Şah Budak Bey, kendi aşiret ve memleketini ele geçirmek, Dulkadir Türklerinin kalplerini fethetmek için onun kuvvet ve iktidarına güveniyordu. Yanındaki az sayıda adamıyla, sultanın ordusu yetişene kadar bir an dahi durmaksızın Alaüddevle Bey'in kuvvetleriyle mücadeleye devam etti. Düşmanlarıyla savaşacağı mahalle yaklaşp ilk olarak Alaüddevle'nin en büyük oğlu Şahruh'u yakalayıp gözlerine mil çekti. Ama düşmanları, Mısır ordusu ve ümerasından aldığı destekten dolayı kuvvetliydi. Mahmud Bey Mustansır'a bir mektup yazarak ondan yardım istedi. Mahmud Bey, Karaman ordusunu toplayarak Niğde şehrine doğru yola koyuldu. İki taraf arasında savaşın başlamasına çok az bir zaman kalmıştı ki Şah Budak ikinci defa Mahmud Bey'in imdadına yetişmesi yolunda mektup gönderdi. Alaüddevle tesadüfen mektubu taşıyan bu haberciye yakaladı ve Şah Budak'ın mektubunun yerine onun ağzından başka bir mektup kaleme aldı. Mektubun içeriği şöyleydi: "Daha önce Karaman ve civarındaki memleketlerden asker talebinde bulunulmuştu. Ama düşmanlar çok zayıf olduğundan yanımızdaki askerlerle onlara karşı gelebilir, düşmanları yenebiliriz. Mahmud Bey ve askerlerinin bu noktada zahmet ve meşakkate girmesine gerek yoktur. Sultanın ordusunun geri dönüşüne müsaade ediniz, onların gelişinden dolayı da özürlerimizi kabul ediniz." Mektubu okuyan Mahmud Bey, yardım etmekten vazgeçti ve

askerlerine geri dönme izni verdi. Bu fırsattan istifade eden Alaüddevle, Şah Budak'ın üzerine vardı. Şah Budak'a savaş teçhizatı ulaşmamış ve sultanın ordusu da henüz varmamıştı ki Alaüddevle onu yenilgiye uğrattı. Sultan tarafından Şah Budak'a destek olsun diye gönderilen Mihaloğlu İskender bu savaşta esir düştü. Mısır sultanına olan muhabbeti ve bağlılığını göstermek isteyen Alaüddevle, İskender Bey'i esir olarak Mısır'a gönderdi. Bu olaydan sonra kendi işlerini revaca çıkarmak için fesat çıkarmaya başladı. Bu kabilden Mısır Emir-i Kebir'i Özbek, Mısır ve Şam ordusuyla ansızın Alaüddevle'nin vilayetine geldi. Oradan da Alaüddevle ile beraber hareket ederek sultanın memleketinden olup Dulkadir vilayetine çok yakın olan Kayseriye hisarı üzerine gelip burayı kuşattılar. Hisar ve kalenin önünde her gün savaşıyorlardı. Sultan bu haberi duyunca Hersekoğlu Ahmed Paşa komutasındaki Anadolu ordusunu ve ümerasını Karahisar-ı Sahib yoluyla düşmanların üzerine gönderdi. Bu esnada tevatür yoluyla ulaşan haberlere göre Arap ordusu Kayseri hisarındaki kuşatmayı kaldırmış, Niğde şehri tarafına doğru hareket etmiş, Karaman memleketini harap etmeye ve yağmalamaya yönelmişlerdi. Bu haberi duyan mücahitlerin sultanının gazap ateşi alevlendi. Düşmanı def etmek maksadıyla ikbal ve azamet çadırlarını Kostantiniyye'den denizin öte tarafına Üsküdar kasabasına gönderdi. Kendisi de Beşiktaş'tan karşı tarafa geçti.

Beyit

Yardım arkanda fetih önünde her zaman hücum halindesin. İkbal ve zafer iki eliyle seni sarmış

Devlet erkânı, sultanın gazap ateşini bir türlü teskin edemedi. Sultan, mülki ve dini fesatları bertaraf için hilafet tahtından ayrılmıştı. Müşrik olan din düşmanlarının küstahlığı, İslam hududundaki ahalinin perişanlığına yol açıyordu. Gerçi devlet erkânından bazı isimler kendi cüret ve girişimlerini açığa çıkarmak için sultanı [547a] intikam almaya teşvik ediyor, Mısır ve Şam meliklerinin isyanı, zulüm ve ilhadı konusunda hilebaz bazı müftülerden aldıkları fetvalarla kendi sözlerine dayanak noktası oluşturup kendilerinin, sultanın devletinin devamını isteyenler güruhundan olduklarını zannediyorlardı. Ancak bu manadan ne kadar da gafildiler:

Beyit

Şeriatı kendine uydurmak ne büyük bir hatadır, kendini şeriata uydurman gerekir

Ama o zamanda din âlimleri ve fetva verenler arasında kökeni Şam diyarına dayanan ve Mevlana Arab olarak şöhret bulan Mevlana Zeyneddin Ali adında zamanın mevlanası ve önderi, ilim ve irfan ehlinin iftihar kaynağı bir zat vardı. Yıllarca Rum diyarında kalmış, fetva vermekle ve ilimle meşgul olmuştu. Doğrusu *"Hakka Allah iletir."* Öyle ise hakka ileten mi uyulmaya daha lâyıktır; yoksa hidayet verilmedikçe kendi kendine doğru yolu bulamayan mı?¹⁵⁰⁸ sözü gereğince Mısır ve Şam hükümetinin kafir addedilmesi ve sultanın intikam amacıyla onların ülkesine sefer düzenlemesi gerektiği yolunda çıkarılan fetvaya imza atma noktasında birçok alime karşı geldi ve onlara muhalefet etti. İki sultanın arasını ve onların ilişkilerini düzenleme yolunda çaba sarf etti. Din ve devletin iyiliğini isteyen devlet erkânından bazılarıyla sultanın huzurunda *din nasihattir* sözünü söylemeye cüret ettiler. Aklî ve naklî delilleri ortaya koymak ve sultanın bu seferinin iptal edilmesi lüzumunu açıklamak için evvela şunu beyan ettiler: İki yüz küsur yıldır Âl-i Osman hanedanının mücahit sultanları Rum diyarında cihat ve gaza ile peygamber milletini sağlamlaştırmak yolunda çaba sarf etmişlerdir. Bütün dünyada Allah yolunda savaşan mücahitler olarak şöhret bulmuşlardır. Bu gazi padişahlar gazalar dışında asla İslam'ın buyurduğunun aksine intikam kılıçlarını kınlarından çekmemişlerdir. Fetih ve zafer sancaklarını daima inatçı ve müşrik kâfirlerin beldelerini fethederken dalgalandırmışlardır. Kendi mülk havzalarındaki müfsitleri def edene kadar savaşlarını ve seferlerini sadece İslam dairesinin genişletilmesine ve puta tapanlarınkinin ise daraltılmasına hasretmişlerdir. *Yaratılan her şey yaratıldığı amaçları doğrultusunda kolaydır* sözü gereğince bu hanedan halkı her zaman dine destek olmuşlar, şeriati koruma yolunda Hulefâ-yı Râşidîn'in yolundan gitmişlerdir. Açıkçası Mısır ve Şam sultan ve melikleriyle yaşanan bu gibi bir husumet, çekişme ve savaş, İslam memleketlerinde fesat kapılarını açmıştır. Bu durum böyle bir hanedana, Allah yolunda savaşan mücahitlere asla yakışmaz ve bu devletin devamını isteyenler hiçbir şekilde buna razı değildirler.

Beyit

Aziz kimselerin sözlerini kalbine oturt. Zira umman gibi olan nefislerden saf amber hâsıl olur

¹⁵⁰⁸ [010.035] أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمْ لَا يَهْدِي

Bu konuyla ilgili olarak ikinci defa da şunları ifade ettiler: Eğer sultanın bu savaştaki esas amacı Mısır sultanın Cem Çelebi'ye verdiği destekten –ki saltanat kanunlarında misafire ikramlarda bulunmak elzemdır- intikam almaksa, Mısır sultanı işlediği kusurlardan dolayı defalarca muteber elçiler ve mektuplar göndermek suretiyle özür diledi. *Öfkelerini yutarlar ve insanları affederler*¹⁵⁰⁹ manası yolunda bağışlanma talebinde bulundu.

Beyit

Kılıcını kınından çektiysen de barış yollarını da gözet. Çünkü miğfer parçalayan askerler, açıktan savaşıyor gibi görünseler de gizliden sulh peşindeler

Şimdi muhaliflerin gösterdiği bu iyi niyet ve tenezzülden sonra yumuşak tabiatlı cömert sultanın bu eski kusurları affetmesi *onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler*¹⁵¹⁰ davetinin doğru yoluna girmesi ve geçen geçti sözü gereğince tüm geçmişi unutmaması gerekir. [Çünkü o toprakların bereketi hâdim-i Hameynü's-şerifeyn olan Mısır sultanı için sağlam bir hisar mesabesindedir. Enbiya ve asfiyanın kutsal ruhları Şam ve Hicaz'ın kutsal topraklarında Allah tarafından desteklenen bir gayb ordusu gibidir¹⁵¹¹.] Mısır ve Şam ehlinin barışa ve ilişkilerin düzelmesine yönelik olan rağbetinden dolayı mücahitlerin sultanının barışa yönelmesi ve savaşmayı terk etmesi padişahlığın gereklerindendir. Ve bu da hem Müslümanların refahına kavuşması hem de Allah'ın rızasını kazanması anlamına gelir.

Beyit

Sulhla alınması gereken bir murad varsa neden savaşa doğru koşulur? Cevher ele kolaylıkla geçer, taşı zorla yontmaya ne gerek var

Meğer Mevlana Arab, her iki tarafın da iyiliği için gizlice kendi aslî diyarına mektuplar gönderip oranın ileri gelenleriyle görüşüyormuş. Sultanın hizmetindeyken, Mısır sultanı tarafından ortaya çıkan gaileleri bertaraf etmekle meşgul oluyormuş. Bu hayır neticeli iş yolunda çaba sarf ediyormuş. Sultanın rızasını almak içinde aklî ve naklî gerekçelere başvuruyormuş. İlahi yardımın bereketi ve zamanın hadiselerinin getirdiklerinden olsa gerek bu olayların gerçekleştiği sırada iyi niyetli bu girişimleri

¹⁵⁰⁹ [003.134] وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ

¹⁵¹⁰ [059.009] وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا

¹⁵¹¹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 280a.

ve sulhu destekleyen ve kuvvetlendiren bu meramın sonlandırılmasının dayanağını oluşturan bazı amiller gayb âleminde yüzünü göstermeye başladı. Bunlardan biri şuydu: Atalarından bu yana Ifrikiyye-i Mağrib'in padişahı olan yüce şanlı Sultan Osman Yunesî, muteber bir elçisini çeşitli hediyelerle birlikte Frenk Deniz'i yoluyla sultanların sığınağı olan dergâha göndermişti. Bu elçilik vasıtasıyla, iki sultan yani Mısır sultanıyla, mücahitlerin sultanı arasındaki barışı talep ediyordu. Elçisiyle beraber bir adet Kur'an'ın yanında bazı muteber hadis kitapları da göndermişti. Elçisine, sultana söylemesi için şunları tenbih etmişti: "Bu gaybî hediyelerin huzurunuzda şefaathî olarak kabul edilmesini istiyorum ve Mısır sultanıyla başlanılan bu barış girişiminin tamamlanmasını rica ediyorum ve bu isteklerimizin gaziler sultanının eşiğinde kabul görmesini temenni ediyorum." İyilik ve kurtuluşla sonuçlanacak bu sulh için çok çaba sarf etmişti. Bir diğeri de şuydu: Mısır ordusunun Kayseriyye hisarı önlerine ve Karaman'a geldiği bir zamanda darü'l-hilafe Kostantiniyye'de 895 senesi şaban ayının ortasında çok acayip bir hadise yaşanmıştı. Ansızın üst üste yıldırımların çaktığı çok kuvvetli bir yağmur yağmaya başlamıştı. At Meydanı civarında eski zamanlardan beri var olan sağlam temelli bir manastır vardı. Müsait olduğu için bütün savaş aletleri, toplar, tüfekler ve [bin kese] barutun yanında bunun gibi malzemeler burada muhafaza ediliyordu. Ansızın bu manastırın kubbesine bir yıldırım düştü. Böylece içerideki top ve tüfekler ateş aldı. Bir göz açıp kapamayla kıyamet alametleri *göklerde ve yerde ne varsa hepsi ölecektir*¹⁵¹² yeryüzünde ortaya çıktı. Ad kavminin geride kalan imaretlerinden biri gibi duran ve her bir taşı bir dağ gibi olan o sağlam binanın kubbesinin taşları ateş kıvılcımı gibi etrafa saçıldı, sonbaharda dökülen yapraklar gibi rüzgârla göklere yükseldi ve yerlere dağıldı. Kuşluk vaktinden ikindiye kadar, yıldırımın çıkardığı dumanlardan dolayı İstanbul'un havası kapkaranlık oldu. Kubbenin taşlarından çıkan kıvılcım ve ateşler *gökten üzerlerine taşlar yağdırdık*¹⁵¹³ kilisenin etrafına saçılıyordu. Etrafında iki bine yakın evin bulunduğu dört mahalle bulunuyordu. Etrafa düşen o taşlar, bu mahallelerde oturan halkın yüzüne yerin dibinde cehennemin en alt kapılarını açıyordu. Gözdağı veren *Uyarılanların (fakat yola gelmeyenlerin) yağmuru ne de*

¹⁵¹² [039.068] فَضِيعَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ

¹⁵¹³ [011.082] وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارًا مِّنْ سِجِّيلٍ

*kötü*¹⁵¹⁴ sözünü din ve mülk ehlinin aklına getiriyordu. O gün İstanbul halkı o korkunç seslerden dolayı korku ve ıstırap içinde kalmış, yakıcı ateşin getirdiği titremeyle onlarda *kıyamet vaktinin depremi müthiş bir şeydir*¹⁵¹⁵ hali müşahade ediliyordu. Bu olay karşısında kıyamet saatini bekleyen bütün münkirler mahşer gününün varlığına ikrar verdi.

Li-müellifihi

Mahşer gününü burada ortaya çıkardı, su ve ateşi havada birbirine karıştırdı

Gaybî alametlerin ortaya çıkardığı bir başka durum da şuydu: Bu olaydan önce de Adana hisarında aynı buna benzer bir olay daha yaşanmıştı. Mısır Emir-i Kebir'i, Ali Paşa ve sultanın ordusunun dönüşünün hemen ardından Adana hisarını muhasara etmiş, ansızın kalenin mahzeninde bulunan top ve tüfeklere ateş düşmüş, kalenin hâkimi ve oranın muhafazasıyla görevli bir kısım insan yangını söndürmeye çalışmış, ancak o yakıcı ateş onları helak etmişti. Mecburen savaş aletleriyle dolu olan bu kale Mısır ve Şam ümerasının eline geçmişti. Mevlana Arab ile sulh düşüncesine yakın olan bazı devlet erkânı, bu olayları nüktedan sultana (*Kötülüklerinden*) *belki dönerler diye onları iyilik ve kötülüklerle imtihan ettik*¹⁵¹⁶ manasına yakın bir nasihat şeklinde arz etti.

Beyit

Eğer olmayan şeyi talep edersen incinirsin. Eğer verilmiş şeye kanat edersen mutlu olursun

Sonunda tevazuları ve şefaathleriyle sultandan rızalık vermesini talep ettiler. Mevlana Arab ve devlet ayanından bir kısmı evvela Karaman havalisine gelen ordunun geri çekileceğini, sultanın gitmesine ve ordusunu teçhiz etmesine gerek kalmadan o huduttaki ahalinin işlerinin hal yoluna koyulacağını taahhüt etti. Bu barış görüşmelerinin yapıldığı esnada haberciler o huduttan birbiri ardına haberler getirdiler. Gelen haberlere göre Mısır ve Şam ordusu, üç günden fazladır Niğde şehri hisarının önünden çekilmişlerdi. Birkaç defa şehrin surlarına hamle etmişler ve bu esnada birçok saygı değer adamlarını burada kaybetmişlerdi. Daha sonra Dulkadirli

¹⁵¹⁴ [026.173] فُسَاءَ مَطَرُ الْخُنْدَرَيْنِ

¹⁵¹⁵ [022.001] إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ

¹⁵¹⁶ [007.168] وَبَلَّوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ

Türklerinin kışkırtmasıyla şehrin dışını talan etmiş ve yağmalamışlar ve daha sonra süratle kendi ülkelerine hareket etmişlerdi. Bu zayıf ve kuvvetli nedenlerden dolayı sultan bu seferinden ve hareketinden vazgeçti. Sulh yolunda verilen nasihatler saf akideye sahip olan sultana gitgide tesir ediyordu. Hakkaniyetli ve takva sahibi olmasından dolayı İslam'ın sulh içinde olmasını kendi nefsanî murad ve isteklerinden üstün tutmuştu. Barış yapılması noktasında elçi ve mektuplar gönderilmesi işini sulh için çaba sarf eden bu arabuluculara bıraktı. İki taraf arasında savaşın şiddetiyle devam ettiği zamanda büyük ordusu o memleketlerde çok çeşitli fesatlar çıkardığı ve Şam hududundaki birçok vilayeti viran ettiğinden Mısır sultanı da sulh için çaba gösteren bu arabulucuların nasihatlerine ve görüşlerine kulak verdi. Ve tevazu gösterdi. Her iki taraf da karşılıklı konuşma ve mektuplaşma sonunda sulh akdini gerçekleştirip dostluk ve kardeşlik temellerini atmışlardı. Bu savaş ve düşmanlık 896 senesinde sona erdi. Allah kullarına merhamet edendir.

Li-müellifihi

Şahların arasında var olan dostluk, halk arasında mülk ve dinin nizam bulmasına yol açar

MEYSERENİN ÜÇÜNCÜ DESTANI

Sultanın, İsyan Eden ve Haraçgüzarlığı Terk Eden Arnavut Vilayetlerinden Bazılarına Gaza Maksadıyla Yönelmesinin Sebeplerini ve Mücahit Askerlerin Fetihlerini ve Aldığı Ganimetlerle Sağ Salim O Gazadan Geri Dönmelerini Beyan Eder

Allahu Teâlâ [548b] geniş inayeti ve kendisine has olan kerametiyle ve *Allah dilediğini yardımı ile destekler*¹⁵¹⁷ bağışının meziyetiyle, merhameti maksat edinenlerden birini yücelik anlamında daha özel kılar. Devletin kıymetli cevherini bahtiyar kimselerden birine tahsis eder. Tıpkı bu doğru sözde olduğu gibi; *Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helâk eder ve onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar*¹⁵¹⁸. Tahta oturmanın önündeki bütün engelleri kaldırdıktan ve mesnedinde istiklalini sağladıktan sonra onu öncesi olmayan iktidar gücüyle donatır, ikbal ve makam

¹⁵¹⁷ [003.013] وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصَرِهِ مَن يَشَاءُ

¹⁵¹⁸ [007.129] عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يُهْلِكَ عُدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ

mesnedinde yüce bir mertebeye ulaştırır. Dini yayma ve cihangirlik işlerinin nizam bulmasını zahiren destekleyen yani manevi desteği sağlayan alametler ve peygamberlik dininin nişanları, her zaman bu mücahitler sultanının kutlu saatine yakın idi. Bu adil padişahın din ve mülk işlerinde sürekli ilahi yardımını bulması her zaman aşikârdır.

El-kıssa: Zamanının sultanını destekleyen ilahî ve gaybî yardımlar cümlesinden birisi şuydu: 897 senesinde fetih müjdecileri ve inayet habercileri Hıristiyanların en büyük melikinin, İslam dininin düşmanının, şeytanı önder bilen evliyaların reisinin öldüğü haberini getirdiler. Yani yıllarca Müslümanlarla olan düşmanlığı elden bırakmayan Engürüs ikliminin padişahı Kral Yanko'nun habasetle dolu olan bedenini, ecel mülkünün meliki ortadan kaldırmış ve bu zeminden kaldırdığı onun kesif bedenini şirk ve kibir pislikleriyle dolu en derin çukurlara doldurmuştu. Onun hâkimiyet ve tasarruf elini *Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun ki, zulmeden milletin kökü böylece kesildi*¹⁵¹⁹ keskin kılıcıyla kesmişti. Kabul görmeyen, halef dahi sayılmayan bir halefinin dışında yeryüzünde ona ait hiçbir halef ve varis bırakmamıştı. Bu kişi de müşriklerin batıl inancına sahip olmasına rağmen onu veled-i zina olarak görüyorlardı. Zina sonucu dünyaya gelmiş birisi olarak gördüklerinden tahta oturmasına müsaade etmiyorlardı. Bundan dolayı “Ban” yani melik olarak şöhret bulmuş olan bazı kâfir ileri gelenleri kendi aralarında bir ittifak yaptılar. Kral Yanko ile akrabalığı olan Leh memleketi padişahının oğullarından birini tahta oturtmak için getirdiler. Devlet erkânının oy çokluğuyla onu tahta geçirdiler.

Li-müellifihi

Dalalet erbabı olan reisler aralarında ittifak yapmıştı. Onların her bir ittifakı yüz nifakı ortaya çıkarıyordu

Lakin küfür erkânının müşaveresinde bulunmayan etraftaki bazı Ban'lar, Leh kralının oğlunun saltanatına muhalefet etmeye başladılar. Bu şeytanlar arasında büyük bir ihtilaf çıktı. Ölen kralın, soyu belli olmayan çocuğu da saltanat ve mülk davasıyla ortaya çıktı. O esnada Semendire valisi ve Engürüs serhadi hâkimi Süleyman Paşa idi. Süleyman Paşa, komşuluk ilişkisi ve yakınlığından dolayı

¹⁵¹⁹ فُتِّعَ دَائِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ [006.045]

Belgrad hâkimiyle dostluk sağladı. Aklî deliller getirerek ona şu izahatta bulundu: “Engürüs memleketi şimdi sahipsiz kalmıştır ve İslam sultanına tabi olacaktır. Engürüs memleketinin fethi için bir kilit konumunda olan Belgrad Kalesi’ni sultana teslim et ki sultan da seni ahd-ı peyman etmiş olduğu diğer dostları arasında bilsin ve idare etmen için sana İslam diyarından bir belde versin. Engürüs memleketinin fethi için Belgrad hâkimi olarak mücahit askerlere öncülük et ve o vilayetlerin tamamını sultana tabi kıl.” Belgrad hâkimi bizzat babasının yolunda [549a] o kale ve hisarın zaptına yönelen sultana, hisarı zahmetsizce vereceği yönündeki bu anlaşmayı kabul etti. Süleyman Paşa bu gelişmeyi detaylarıyla beraber Dergâh-ı Âli’ye arz etti. Sultan ve erkânı ve hatta Müslümanlar dahi oranın fethini çok istiyorlardı. Bu açıdan Engürüs memleketinin fethini kolaylaştıracak böyle bir kalenin zapt edilmesini kapıların açılması olarak değerlendirdiler. Sultan, o bölgenin fethi için bütün ordusuna ferman gönderdi. 8 cemaziyelahirde bu maksatla darü’l-hilafeden hareket etti ve maksut çadırlarını gül bahçelerine yaydılar. *Müminin zannı kehanettir* hadis-i sahihi gereğince iş bilir sultanın parlak aklına bir fikir geldi ve devlet erkânıyla şöyle bir konuşma yaptı: “Bizim bu hareketimize de sebep olan şey, ahit bozan bir kâfirin sadece sözüne itibar etmektir ve bu da Allah’ın vahiylere ve saltanatın azmine terstir. Bize öncülük eden doğru kelamın bu örneğinde olduğu gibi; *Eğer bir fâsık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz*¹⁵²⁰. Çünkü şeriat ve din düşmanlarının ekserisi sadakat ve bağlılık noktasında;

Beyit

Senin yanında seninle uyuyur halde gibi görünür ancak arkandan gölgenden daha da münaфіktır

Yine de bu itibarsız sözlere itimat etmememiz lazım gelir. Kâfir üzerine yaptığımız gazayı bir başka küffar diyarı üzerine düzenleyelim. Eğer Belgrad hâkimi verdiği sözde durursa Engürüs tarafına döneriz. Eğer sözünde durmayıp bir engel çıkarırsa başka bir kâfir diyarı üzerine gaza eyleriz.” Devlet erkânı aralarında yaptıkları müşavere sonucunda şuna karar verdiler: “Arnavut memleketine gazada bulunmak aklımızın bir köşesinde bulunsun.” Gelibolu hâkimi Sinan Paşa’ya, 300

¹⁵²⁰ [049.006] إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ

gemi ile savaş teçhizatlarını Arnavut¹⁵²¹ tarafına göndermesi, gemileri Arnavut yakınında olup darü'l-islam olan Sofya vilayetine kadar ilerletmesi ve bundan sonra gelecek olan bütün fermanlara harfiyen uyması yolunda bir ferman gönderildi. Sultan da ilahi takdire boyun eğerek Sofya tarafına doğru hareket etti. İkbal çadırlarını, yönelecekleri o iki hedefin tam ortasında bulunan Sofya sahrasına kurdular. Sultanın geliş haberini öğrenen Engürüs serdarlarının, sultanla ittifak edeceği korkusu ve şüphesinden ötürü Belgrad hâkimini kendi başkentlerine çağırarak haberinin doğruluğu ortaya çıktı.

Beyit

Zamanın işi istenildiği üzere gerçekleşmiyorsa, zamandan istediğin şeyi alamama eski bir gelenektir

Yeni Engürüs kralı dostluk ve samimiyetini göstermek için padişahlara layık hediyelerle birlikte bir elçisini Dergâh-ı Âli'ye gönderdi. Kral, öncekinden daha fazla tevazuda bulundu. Şüphesiz Belgrad'ın teslim alınması imkânsız gibi görünüyordu. Bunun üzerine sultan, gaza maksadıyla Arnavut tarafına hareket etti. Sofya menziline hareket ederek, Manastır şehri yoluyla Arnavut vilayetine doğru hareket ettiler. Zimmet akdini bozan bir kaç vilayet üzerine gaza ve cihatta bulunmaya niyetlendiler. Sultanın alayları İneklükasr yoluyla Depedelen vilayetine nüzul etti. Mübarek ramazan ayını orada geçirdiler. Zapt etmeleri ve ganimet ele geçirmeleri için mücahitler ordusunun etraftaki şehirlere dağılmalarına izin verdi. Bazı çetin dağları ve geçilmesi güç mevzileri ele geçirmesi için yeniçerilerle beraber Davud Paşa'yı gönderdi. Bazı yerlerde kâfirler gruplar halinde mağaralara dolmuşlardı. Bundan dolayı, süvarilerin o bölgeye girişi imkânsızdı. Davud Paşa ekserisi piyade olan yanındaki yeniçerilerle birlikte o geçidi ele geçirmeye yöneldi. Her zorluğu kolaylaştıran Allah'ın yardımıyla kâfirlerin bulunduğu o sığınakları ve geçidi yerle bir edip muzaffer ordunun yerleşkesi haline getirdi. İnsanların kokusundan ürken vahşi hayvanlara benzeyen o kalabalığı, [549b] av hayvanları gibi tuzağa düşürdüler. O engebeli dağlık alanda vahşi yırtıcılar gibi olan asi kâfirlerin yanında Arnavut memleketinin güzelliğiyle nam salmış, perilerin dahi kıskanacağı gümüş tenli keklik yürüyüşlü güzelleri ve ceylan gözlü gılman ve hurileri de vardı ve bu lale

¹⁵²¹ Esad Efendi 2198'de Avlona vilayeti şeklindedir.

yanaklıların hepsi aslan avcısı ve savaşçı mücahitlerin naz sürmesiyle sürmelenmiş gözlerinin siyahlığında öyle esir düşmüşlerdi ki şimdiye kadar bunun gibi dilberler ele geçmemişti.

Li-müellifihi Rübaiye

Gönül sevgilinin kötü ellerine düştü ve ayakları onun kâkülünün kıvrımlarına dolandı. Kalbim tutsağı olduğu bu güzelin esaretinin bağlarından asla kurtulamadı

Cahil kâfirlerden ele geçirilen esirlerin çokluğundan dolayı mücahitlerin ordugâhı tam bir av sahasına dönmüştü. O av sahasında her türlü canlı ele geçirilmişti. Orada kalpler perilerin zülfünün tuzağına düşmüş, eller kıvrımlı saçlara sahip o güzellerin kâküllerine uzanmıştı, güzellerin zülûf kementleri maksut boynunda delirtici bir zincirdi. Ganimet toplandıktan, paylaşıldıktan ve kâfir ileri gelenlerinden 1500 tutsağın teslim edilmesinden sonra, bütün tutsakları arz gününde sultanın huzuruna çıkardılar. Onların arasında Arnavut hâkiminin oğlunun da esir düşmüş olduğunu gördüler. O tutsak kâfirlerden hiç kimse küfür ve inatlarındaki aşırılıktan dolayı onu göstermiyorlardı. O da korkusundan dolayı o hâkimin oğlu olduğunu reddediyordu. Bu itaatsizliklerinden dolayı o kara talihli kâfirlerin hepsinin idam edilmesi, boyunlarının keskin kılıç demiriyle zincirlenmesi yönünde ferman-ı hümayun sadır oldu. Esir edilmiş carie ve gulamlardan ve yağmalanan ve sair şeylerden beşte birini sultan için ayırdılar. Kâfir kavmin kılıç artıklarını da haraçgüzar olarak kendi yerlerine geri getirdiler. Artık kış mevsimi yaklaşıyordu, sonbahar rüzgârının yaprak döken ıslığı kış askerinin hücumuyla daha da şiddetlenmişti. Bundan dolayı mücahitlerin geri dönüşünü uygun buldular. Sancaklarını [Manastır yoluyla] darü'l-hilafet tarafına çevirdiler.

Beyit

Saltanat arsasında mülkün her daim fazladır, senin yardım sancağınla yeni fetihler eklenir

Bu seferlerin sonunda sultanın dönüşü esnasında gaddar feleğin hilelerinden ve zamanın garip hadiselerinden olduğunu söyleyebileceğimiz bir hadise meydana geldi. Soysuz ve korkusuz bir Kalenderi tarafından gayet korkunç bir olay meydana getirildi. At üzerinde yol alınırken ve Manastır şehrinden [Pirlepe kasabasına] geçilirken gulyabani görünümlü, çirkin ve çıplak haldeki şerli birisi sultanın geçeceği yol üzerindeki bir geçide gizlenmişti. Perişan ve bitkin haldeki karınca sürüsünü

andıran ordunun geçişi esnasında gizlenmişti. O dar geçitte ansızın şeytanın bedeninden daha çıplak, yılan zehrinden daha keskin olan kılıcını kınından çekti. Saklandığı yerden birden ileri fırladı ve kılıcını sultana doğru savurdu. Allah'ın o esnada koruyuculuk görevi üstlendiğini aklına dahi getirmemişti. Bu suikast girişimi esnasında sultanın çavuşlarından biri olan Kurt Aydın, demirden gürzünü [550a] o fedainin başına indirdi. Bu darbenin ardından İskender Paşa da bir gürz darbesi indirdi. Kılıç ve gürz darbesiyle o eşkıyayı anında yerle bir ettiler. Zamanın kısıtlı olmasından ve fırsat bulunamayışından dolayı yaşanan bu tuhaf hadise araştırılmadı. Onun öldürülmesinden sonra her ne kadar olayın sebepleri araştırıldıysa da olayın gerçek yüzü ortaya çıkarılmadı. Ayrıca suikastçının aslı ve nesli tespit edilemedi.

Li-müellifihi

Çiğ taneleri seherin çıplaklığında güneşin yüzüne kılıcın parıltısını yansıtır. Güneş kılıcını her yandan çekince o çiğ tanesi bir zerre gibi kıvrılarak düşer. Gül çıplak bedenini ona siper eder, kılıç saçan güneş onu okşar. Şahların yüzünü bir güneş gibi bil, yüzünde perde olmadan doğruca ona bakma

MEYSERENİN DÖRDÜNCÜ DESTANI

Bosna Hâkimi Yakub Paşa'nın Engürüs Ümerasına Yönelik Yaptığı Gaza ve Cihatta Başarılı Olmasını, Feth-i Mübininin Gerçekleşmesi ve Müşriklerin Katledilmesini ve Küffar Memleketinin Dinsiz Melikü'l-Ümerası Olan Derencil'in Öldürülmesini Beyan Eder

Peygamberlik devletinin menşuru *Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik* cihangirlik tuğrasıyla tuğralandıkça, İslam milletinin, meleklerin sığınağı olan ordusunun zafer ve galibiyet alameti *Eğer kâfirler sizinle savaşırsalardı, arkalarına dönüp kaçarlardı. Sonra bir dost ve yardımcı da bulamazlardı*¹⁵²² müjdesi gibi göze göründükçe az sayıda olmalarına rağmen bu Hakk dininin evliyalrı, Allah düşmanlarına karşı her daim galip gelecektir. Allah dostları zümresi (*Bunlar*) *Allah yolunda cihad ederler*¹⁵²³ sayıca çok olan şerli kâfirlerin saldırılarına her zaman karşı

¹⁵²² [048.022] وَلَوْ قَاتَلَكُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوْا الْأَذْيَارَ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا

¹⁵²³ [005.054] الَّذِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

koyacaktır. Hakk ordusu ve Müslüman askeri, meleklerin yardımıyla kuvvet bulacaktır. Cihat meydanı savaşçılarınin öncü birlikleri, halis itikadının öncülüğüyle her hareketinde erdem ve fazilet bulacaktır.

Beyit

Bu dergâha korkuyla ayak basma. Bu yolun yolcusu, sâliki tevekkülle yola gider

El-kıssa: Söylenen bu sözlerin delili, 898 senesinde ordu komutanı ve cesur mücahit Yakub Paşa'nın gerçekleştirdiği cihadının destanıdır. Yakub Paşa, Bosna hâkimiyken Engürüs, Frenk ve Cisar ülkelerinin hudutlarını mertlik kılıcıyla koruyordu. O zamanda müşriklerin büyük liderleriyle onun arasında büyük bir savaş meydana geldi. Bu sırada bazı kerametli şeyler gerçekleşti. Bu gazanın ayrıntısı şöyleydi: Mücahitler sultanı, Semedire ve Engürüs serhaddi hâkimi meşhur emir Mihailoğlu Ali Bey'i Engürüs memleketini yağmalamakla görevlendirmişti. Bunun üzerine Rumeli akıncıları ve sipahlarından yaklaşık 20 bin kadarını yanında toplayan Ali Bey, mücehhez bir şekilde Tuna Nehri'ni geçti. Yıldırım hızıyla oranın bazı vilayetlerini yağmalayıp, yakıp yıktılar. Mücahitler sınırsız eşya ve mallarla, cariyeler ve gulamlarla ganimetlendiler. Engürüs kralı bu haberi duyunca gazilerin yolunun üzerine büyük bir ordu gönderdi. Kralın ordusu o dar geçitlerde gazilerle savaşma fırsatı kolluyordu. Gazilerin yükü elde ettikleri ganimet ve eşyalardan dolayı oldukça ağırlaşmıştı. Dönüş esnasında harama riayet etmeyi de ihmal etmişlerdi. Büyük bir dar geçitten geçerlerken kâfirlerin ordusu tarafından yenilgiye uğratıldılar. İslam ordusunun ekserisi, özellikle meşhur sipahsalar firar etti. Gazilerin birçoğu öldürüldü ve esir edildi. Yağmayla mücahitlerin eline geçen her şey tekrar kâfirlere nasip oldu. Engürüs kralı ve ümerası İslam ordusuna karşı kazandıkları bu galibiyetten dolayı oldukça sevinçli ve memnundular. İntikam almak için durmaksızın İslam diyarlarına yöneldiler. [550b] Bu galibiyetin ordu komutanı kralın kardeşinin oğlu ve meliklerin emiri Derencil'di. Bu amaç ve cüretle Müslümanların mülküne taarruza niyetlendi. Ban cemaatiyle ve ordu komutanlarıyla şu şekilde müşavere etti: "İslam ordusunun âdeti her zaman şu şekilde olmuştur: Semendire sınırından Engürüs tarafına ordularıyla hücum ediyor, Bosna hududundan da bizim ülkemize asker sevk ediyorlar. Bu galibiyetimizin üzerine ordumuzu Bosna tarafına hareket ettirmemiz, o hudutta savaş sancağını dalgalandırmamız en uygun olan şeydir. Eğer Müslümanların ordusu o memleketlere girmişlerse burada yaptığımız gibi onlarla

savaşalım. Eğer orduları oralarda yoksa o civarı yağmalayıp, ganimet elde edelim. Bu düşünceyle Frenk ve Cesar taraflarına elçiler gönderip, komşularından ve din kardeşlerinden yardım talep ettiler. Onlar da dinlerini himaye maksadıyla yardım için ordular gönderdiler. Bosna memleketini harap etme düşüncesine daldılar. [Bu düşüncelerini gerçekleştirmek maksadıyla Cesar padişahına, Roma'daki Papa'ya ve Frenk sultanlarına elçiler gönderdiler. Bu dindaşlarından her birinden yardım istediler¹⁵²⁴.]

Beyit

Ey cesur şah! Rüstem gibi dillere destan olsa da senin düşmanının cesaretsizdir

[Banlar arasında en şöhretlisi olan Derencil, bu ordunun başına komutan olarak tain edildi. Zira Ali Bey ve onun ordusunu yenilgiye uğratan da Derencil idi¹⁵²⁵.] Lakin bu küffar ordusu 12 bin kişilik zırhlı Engürüs süvarilerinden oluşuyordu. Onlardan her biri baştan aşağıya demire gark olmuştu ve demirden bir dağ gibi görünüyordu. Her bir süvarinin bedeni korunaklı bir hisar gibiydi, bütün bu karartılar ve askerler, karanlıklar ordusu gibi birbirlerine dost edilmişti. Karanlıklar ordusu onların hepsini bir araya getirmişti. Cesar padişahı da yardım için 6 bin süvari gönderdi. Mesihî milletinin öncüsü, İsevîlerin şeyhi ve halifesi Roma'daki Papa da siyah sancak ve haç taşıyan 2 bin kadar donanımlı askeri dinini korumak maksadıyla yardıma gönderdi. Frenk sultanları da silah kullanmada oldukça yetenekli olan ve her türlü askeri bilgi ve tecrübeye sahip zamanının yegânesi 6 bin kadar donanımlı Frenk askerini gönderdi. Her yandan gelen 40 bine yakın asker Derencil'in etrafında toplandılar. Engürüs Ban'larından 7 Ban ordusuyla beraber karanlık sancaklarını her taraftan zorbalık göklerine yükseltti. [O Ban'lardan birine Kral-ı âla, birine Gar'ar-ı âlâ ve Matruşa vilayetinin hakimi olan bir diğerine Kir Berbadin?, Borah? vilayeti hakimi olan bir diğerine de Kir Makule deniliyordu¹⁵²⁶.] O zamanlarda Bosna hâkimi Yakub Paşa, Engürüs ile Bosna arasında bulunan Hırvat memleketinde bulunuyordu. Bu memleketin Kir Karli adında bir hâkimi vardı. Sahip olduğu kaleleri ve takipçilerinin çokluğundan dolayı putperest hâkimler arasında oldukça seçkindi. Bu memleket Engürüs ile İslam memleketi arasında bulunduğu için bazen İslam

¹⁵²⁴ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 289a.

¹⁵²⁵ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 289a.

¹⁵²⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 289b.

sultanına itaat ediyor bazen de Engürüs kralına itaat ediyordu. Bu aralarda ise isyan etmiş, Yakub Paşa'nın haraçgüzarlığından çıkmış, itaatsizlik sergilemeye başlamıştı. Bundan dolayı padişah'tan gaza için icazet istedi. Bu izni aldıktan sonra etraftaki gazileri topladı ve Kir Karli'nin vilayetine gazaya yöneldi. Hırvat vilayetinde Kir Anca adında bir Ban daha vardı. O, yiğitliği ve cesaretiyle Engürüs Ban'larının memleketlerinden birçoğunu tasarrufu altına almıştı ve sultana tabiiyetini bildirmişti. Engürüs kralına tabi olan Kir Karli'nin vilayetlerindeki birkaç kaleyi ele geçirmiş ve Kir Karli de Ban Kir Anca'nın zulmünü krala şikâyet etmişti. Derencil, kalabalık ordusuyla Bosna tarafına hareket ettiği bir zamanda Kir Karli'ye, Kir Anca Ban'ın elinden kalelerini almasını emretmişti. Çünkü Kir Anca Ban, bu tarafa itaat etmekten vazgeçmiş, İslam sultanına bağlılığını bildirmişti. Bununla beraber krala bağlı vilayetlerdeki kaleleri de ele geçirmişti. Bundan dolayı Derencil yanındaki kalabalık ordusuyla ilk olarak kralın fermanı gereğince Kir Anca Ban'ın hisarını kuşattı. Daha sonra o vilayeti yağmaladı. Kir Anca Ban, İslam sultanına bağlılığını bildirdiğinden dolayı Yakub Paşa'dan yardım istedi. Sultanla ahit yapmış olan Kir Anca'nın yardımına koşmak bu mahalde elzem görünüyordu. Kir Anca'nın kaleleri üzerine hücum eden Derencil'in ordusunun [551a] mücahitlerin ordusundan iki kat fazla olduğunu mülahaza etmesine rağmen Allah'ın inayet ve lütfuna tevekkül etti. İşinin Allah'a kalmış olduğunu biliyordu. İslamın verdiği gayretle, iyi bir şöhrat dileme ve cesaretiyle şu nükteyi söylüyordu:

Beyit

Hançerin karında, kılıcın ise boyunda olması, bir kimsenin utanç duymasından daha iyidir. Yaban sığırı kükremiş aslan karşısında ne kadar cesaret teranesi söyler ki

Allah'ın yardımına ve saltanat devletine sığınmış olduğundan ilk olarak Engürüs hudutlarından sayılan Yayça ve etrafına doğru ilerlediler. Kutlu padişah Sultan Mehmed Gazi'nin gaza sancağını dalgalandırdıkları bir mahalde çadırların kurulmasını emretti. Gazileri bu memleketi yağmalamaya ve tahrip etmeye yönlendirdiler. O menzildeyken batını göremeyen sadece zahiri gören insanları bile yanıltacak, Allah yolunda cihat etmenin kerametlerinden olarak bileceğimiz, hak kelamının ve peygamber hadislerinin tanıklık edeceği çok tuhaf bir hadise meydana geldi. Bu olayı o sefere katılan güvenilir insanlardan [ve Yakub Paşa'nın

yakınlarından¹⁵²⁷] tevatür yoluyla duydum ve tahkik ettim. Yakub Paşa'nın Yayça hisarına hücum edeceği menzilde, nurani ışıklar göksel bir sofraya gibi üç defa gazilerin çadırlarının üzerine özellikle de Yakub Paşa'nın çadırının üzerine indi. Karanlık gecede gökten öyle feyiz dolu ışıklar zahir oldu ki bütün askerler onu bizzat gördü. Kuşkusuz bu durum İslam ordusunun ve milletin ilahi yardım nuru ve âlemi aydınlatan ışıyla üstün geleceğini, mücahitlerin aydınlanacağı ve galip geleceğini müjdeleyen bir alametti.

Li-müellifîhi

Dolunayda görünen bu en parlak yüz güzelliği nuru, arştan daha üstün olan Muhammedî nurdur

Yayça ahalisi, gaziler ordusunun memleketlerini harap edeceğini, Engürüs ayanlarından biri olan hâkimlerinin ise buna yönelik hiçbir tedariki olmadığını yakından müşahade etti. Çaresiz o sapkın kavmin lideri olan bir keşişi saygılarını ve samimiyetlerini arz etmek için memleket ahalisi ve hâkimi tarafından Yakub Paşa'ya elçi olarak gönderdiler. Bu elçi keşiş, memleketlerinin yakılması ve tahrip edilmesinden vazgeçilmesini talep ediyordu. Ve şöyle devam etti: "Eğer bu seferinizin maksadı ganimet elde etmekse Paşa ne kadar mal talep ediyorsa kendi elimle teslim edeyim. Kırmızı flori altınlar, çeşitli madenlerden eşya ve aletler ve Frenk kumaşlarını paşaya hediye olarak getireyim." Paşa ise elçi olan bu keşişe cevap olarak şöyle dedi: "Duyduğumuza göre bu mülkün hâkimi olan Mihal Temğay, bu serhadlerde İslam ehliyle savaşıyor, Bosna memleketini harap ederek [hüdavendigarın bendelerinden olan] Bosna hâkimiyle savaşıyor için kral tarafından görevlendirilmiştir. Şimdi biz kendimiz onun evinin kapısı önüne geldik. O da ahdine vefa ederek bir defalığına da olsa kalenin dışına çıkmalı ve kendi kuvvetini bu İslam mücahitlerinin kuvvetiyle denemelidir".

Beyit

Barış yolu görünmeyince kılıç ve kan yolunu ona gösterdi

Elçilik vazifesini yerine getiren bu keşiş, sulhun reddedildiği konusunda dinlediği bu sözleri döner dönmez hisarın hâkimine ilettiler. O kendini beğenmiş kâfir de cehalete düşerek yanındaki kâfir askerleriyle beraber hisarın dışına çıktı ve

¹⁵²⁷ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 290a.

savaşmak niyetiyle kendini gösterdi. Yakub Paşa da fırsattan istifade ederek bir süvari grubuyla o kâfiri karşıladı. Mihal Temğay¹⁵²⁸ ve ordusu, İslam ordusuyla savaşmadan önce seherin doğuşu karşısındaki karanlıklar güruhu gibi perişan oldu. Saba rüzgârının esmesiyle darmadağın olan zerrecikler gibi yenilgiye uğramış şekilde [551b] hisarın içine sığındılar. Daha savaşın başında gazilerin sancakları ilahi yardım ve üstünlükle kutsanmıştı. Onların baht gözü vaat edilen fetih nuruyla aydınlanmış, görmeye başlamıştı. Mücahit paşa, elde ettiği ganimetlerle Ban Derencil ve yardımcısı olan yedi Ban ile savaşmaya yöneldi. Yayça Kalesi'nden Engürüs memleketei dâhilindeki Esteresha Kalesi tarafına doğru hareket ederken Adene Avna olarak bilinen büyük bir nehirden geçti. Eslubiye diye bilinen bir memlekete ulaştı. Gaziler o memleketin tamamını atlarının ayakları altında çiğnediler. Etraftan yağmalanan şeyleri ordugâhlarına getirdiler. Putperestlerin kalbine öfke ve hışım atmak için *İşte onların Allah yolunda bir susuzluğa, bir yorgunluğa ve bir açlığa dūçar olmaları, kâfirleri öfkeliendirecek bir yere (ayak) basmaları ve düşmana karşı bir başarı kazanmaları, ancak bunların karşılığında kendilerine salih bir amel yazılması içindir. Çünkü Allah iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez*¹⁵²⁹ kelâmının peşinden gittiler. Oradan ordusunu Derencil ile beraber mücahitlere karşı göndermiş olan Cesar padişahının vilayetine geldiler ve Garva olarak bilinen bir kalenin önlerine geldiler. Orada Adene Kupe¹⁵³⁰ olarak bilinen büyük bir nehir vardı ve şimdiye kadar cihat maksadıyla hiçbir Müslüman o nehri geçmemişti. Nehri geçtikten sonra Kurtan vilayetine vardılar. Bu vilayetin bütün tecrübe sahibi yaşlıları ve pirleri ehl-i İslamın suretini yalnızca tasvirlerde görmüştü, bunun yanında sadece seyyahlar ve yolculardan müminler hakkında hikâyeler işitmişlerdi.

Li-müellifihi

İslam'ın suretini rüyasında dahi görmediler, içinde azabın olmadığı bir ayet işitmediler

¹⁵²⁸ Kemalpaşazâde tarihinde bu isim Mihal Patkay şeklinde geçmektedir.

¹⁵²⁹ [009.120] دَلِكْ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ مَخْصَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَطْلُؤُونَ مَوْطِنًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوِّ نِيْلًا إِلَّا كَيْبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ إِنَّ اللَّهَ لَا

ضَيِّعُ أَمْزَ الْمُحْسِنِينَ ظَمًا وَلَا نَقَبْتُ وَلَا

¹⁵³⁰ Esad Efendi 2198'de Adne Kune şeklindedir.

Yaklaşık 15 gün boyunca o memleketi yağmaladılar. Her yandan kıymetli ganimetler getirdiler. Oradan Ban Derencil'in payitahtı olan vilayete girip, onun evine ateş attılar. Gazilerin eline çok kıymetli ganimetler geçti, Derencil'in kalbine ateş yalazları savurdular. Orada öyle büyük bir manastır vardı ki sütunlarının büyüklüğü ve tarihinin eskiliğiyle Ayasofya'ya eşitti. Mücahitler o şehri yağmalayıp ahalisini katlettiler. Kâfirlerin mabedini de yakıp yıkıp harap ettiler. Bu esnada Derencil, Kir Anca'nın kalelerini muhasara etmekle meşguldü. Yakub Paşa'nın bu hareketinden tafsilatıyla haberdar oldu. Kir Anca'nın kalelerini neredeyse ele geçirmek üzereydi ki bu haberi duyunca kalelerin etrafına dağıttığı ordusunu tekrar topladı. Yakub Paşa, Adne Sardar adı verilen bir geçide vardı. Gazilerin girişini engellemek için bu geçidin önüne taşlar ve ağaçlardan bir set çekilmişti. Koca koca ağaçları enine ve boyuna indirmişlerdi. İslam ordusu bir defada kâfirlerin seddini ortadan kaldırdı ve onların bu hilelerini geçersiz kıldı. O bölgeden geçerek tamamıyla meskûn, mamur, tarla ve bahçelerle dolu, kasr ve köşkler gibi padişahlara layık meskenlerle çevrili bir vilayete doğru hareket ettiler. Yağma esnasında bir yerde binlerce mızrak ve harbe buldular. Bu savaş aletlerinin bulunduğu mahzeni parçaladılar. Melun Derencil, o mızrak ve harbelerin hepsini İslam ordusuna karşı savaşta kullanmak maksadıyla oraya gizlemişti. Bütün o mızraklar İslam ordusunun helak edilmesi için o kâfir tarafından hazırlanmıştı. Gerçekten bu durum bir hayra yorma olarak Müslümanların galip geleceğine işaret ediyordu ve mızrağın ucundaki pırıltı gibi düşmanların gözüne göründü.

Beyit

Bir kişinin ikbali parlarsa, her işi yolunda gider

Bir gece Derencil diğer müşrik ileri gelenleriyle işret meclisinde oturuyorlardı. Bu mecliste gazilere karşı yapacakları savaşın planlarını yapıyorlardı. Kibirli ve mağrur olan Derencil etrafındaki eşkıyalara [552a] şöyle dedi: “Eğer Yakub Paşa, bizimle savaşmaya cüret eder ve ordumuzla karşı karşıya gelirse kuşkusuz esir düşecektir ve yanındakilerin hiçbir fert canlı kalmayacaktır. Çünkü atlarını yağma ve talan peşinde koşuşturmuş, onları zayıf ve takatsiz bırakmışlardır. Üstelik top ve tüfek cinsinden hiç ateşli silahları da yoktur. Karşı karşıya geldiğimizde bizim silahlarımızın karşısında fazla dayanamayacaklardır. Şimdi bizden, her Müslümana karşı üstünlük sağlayan her kesin o Müslümanı öldürmesi,

malına tamah ederek onu mahpus etmemesi gerekir.” Daha sonra gazilerin ele geçirilip esir edilmesi için ipler ve zincirlerle dolu arabaları getirmelerini ve savaş meydanında hiç kimseyi canlı bırakmamalarını emretti. Kalpleri uyanık olmayan o cahiller, kader âleminin hâkiminin hadiselerin zuhur etmesinde birçok tuhaflığı ortaya çıkaracağından, beklediklerinin aksine onları alacakları neticeden akim bırakacağından haberdar değillerdi.

Beyit

Sen çaba gösterirsin ancak kader son sözü söyler. Senin yapabileceğin şeyin dışında başka bir iş daha vardır

Derencil ve yanındakilerin bu girişimlerinin sonuçsuz kalacağı ve iptal edileceğinin alametleri bu mecliste ortaya çıktı. Bu esnada bir haberci Yakub Paşa’nın geldiği, hazırladıkları harbe ve mızrakları ele geçirdiği ve aynı gece ocaklarına ateş attığı haberini ulaştırdı. Bu haberi duyan Derencil perişan oldu. Mücahitlerden duyduğu korku, mızrakların ele geçirilmesinin üzüntüsü gibi ona tesir etti.

Beyit

Kılıcın düşmana vurmak için en başta gelen şey, mızrağın düşmanın sinesine ne de layıktır

Ancak bu kötü haberin yanında o haberci Derencil’i sevindirecek bir haber de getirmişti. Bu haber, Yakub Paşa’nın ordusunun, Derencil’in ordusunun onda biri kadar olduğu yönündeydi. Sultanın ordusu birçok ganimet elde etmişse de Derencil’in mücehhez ordusuyla baş edemeyecek durumdaydı. Derencil, birçok ganimet elde etmiş olan bir ordunun hiçbir şekilde savaşamayacağını kendi adamlarına telkin etti. Bunların sonunun da aynı Ali Bey Mihal gibi kötü olacağını söyledi. Ancak bunlar her şeyden haberdar olan kudret sahibi yaratıcının, ele geçirilen her ganimet sermayesinin, diğer ganimetlerin sermayesi olacağı, *Allah size, elde edeceğiniz birçok ganimet vaat etmiştir*¹⁵³¹ doğru söz gereğince daha fazla nimet elde edecekleri sırrından haberdar değillerdi. Çünkü bu muhlis gaziler hiçbir şekilde kılıç ve mızraktan yüz çevirmeyeceklerdi. Ve Kâfiristan mülkünden kaçmakla ölümden kurtulamayacaklarını çok iyi biliyorlardı. Gerçek sabahın doğuşu esnasında

¹⁵³¹ وَعَدَكُمْ اللَّهُ مَغَافَةً كَثِيرَةً تَأْخُذُوهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ [048.020]

güneşin ışık diliyle, mağrip ve maşrik mülkünün cihangir güneşinin nuruyla gayb âleminden mücahitlerin ordugâhına *Bu, doğrulara, doğruluklarının fayda vereceği gündür*¹⁵³² tebriknamesi ulaştı. Düşmanın çok sayıdaki karanlıklar ordusu âlemi aydınlatan güneşin savurduğu ışık huzmesi kılıcıyla talihsizliğe düşüp hezimete yüz çevirdi.

Beyit

İlk önce ilahi yardım gecenin karanlığından dolayı yolunu kaybetmişti. Seher vakti olunca senin kılıç yıldızın ona rehberlik yaptı

Yani Yakub Paşa, seher vakti olunca İslam ordusunu teçhiz etmiş, saflarını tertip etmişti. Aklî ve naklî deliller göstererek, maddî ve manevî lütuflarda bulunarak bütün ordusunun moralini kâfirlerle olacak olan bu savaşta yükseltmiş, cesaretlerini toplamalarına yardımcı olarak onları saadet meydanına getirmişti. İtaatsiz ve kötü tabiatlı nefsin serkeş atının dizginlerini, fetih şerefine nail olma ve şahadet mertebesini idrak etme yönüne çevirdi. Karşılaşma zamanı geldiğinde düşmanın karanlıklar ordusu demirden dağ gibi göründü. Düşman ordusunun kalabalığı mücahit dilâverlerin dünyayı gören gözlerine ayan oldu. Başlangıçta hücum eden kâfir ordusu öyle kalabalık öyle zırhlı idi ki [552b] sanki demir madeni çıkarılan dağdılar. Cilalı kılıç ve mızraklarıyla görünüyordular. Ya da tufanın karanlık gecesinde dağ büyüklüğündeki dalgalarıyla civadan bir çalkantılı denizdi.

Beyit

Dünya bu katran deryasına gark oldu, cihan amber kokulu ipek elbise giydi

İslam ordusu sayıca yaz mevsiminin yıldızlı gecelerindeki Ülker yıldızı sayısı kadardı. Gazilerin mızraklarının parıltısı, müşriklerin silahlarının kımıldaması karşısında oldukça kuvvetliydi ve okyanus sahilindeki neyistanı yakan yakıcı bir ateşti.

Beyit

Havanın karnında mızrakların parıltısı kıvılcım gibi göründü ve keskin hançer de toprağı yarıp dışarı çıktı

Lakin Yakub Paşa, sırtını İslam dininin ve sultanın devletine yasladığından kılıcının kabzasını eline öyle bir aldı ki büyük sahabelerden bazılarının tevatür

¹⁵³² [005.119] هَذَا يَوْمٌ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ

yoluyla aktardıklarına göre adeta bir peygamberdi. O savaşta defalarca dinin fütuhât kılıcını düşmana göstermişti. Nebevî gazaların kılıcının parlak sayfasında gaybî olan ilahî yardımın yüzünü müşahade ediyordu. Düşmanların karşısında savaşa başlamadan önce koruyucu ve tesirli olan bu duayı okudu ve telkin kılıcının diliyle diğer mücahitlerden de bu duayı söylemelerini istiyordu *Allah'ım yardımcın sensin, senin yardımınla harekete geçer, hücum eder ve savaşırım*. Paşa ve mücahit sipahsalarlar cihat maksadıyla uyuyan baht gözü gibi olan kılıçlarını kınlarından çektiler. Mertlik kılıcının kabzasını tutan bütün askerler, kör talihli düşmanların gözünün önüne sıralandı. Ehl-i İslâm tarafından söylenen tekbirler Cebrail'in kanatlarının çıkardığı sesler gibi göğün en yüce tabakasına ulaştı. Sapkın müşriklerin kılıç ve silahlarının sesi ve atları ve eşeklerinin kişnemeleri göğün ve yerin kulak perdesinin yırtılmasına neden olmuştu.

Beyit

Savaş meydanından çıkan tozla göklerin gözü kör oldu. Atralın kişnemeleriyle cihanın kulağı sağır oldu

Hakk ve batıl fırkasının savaştığı, küfür ve iman saflarının karşılaştığı bu esnada her iki tarafın savaşçılarının da şahitlik edeceği bazı gaybi işaretler zuhur etti. Birinci gaybi işaret şuydu: Demir pençeli kartal görünümündeki üç büyük kuşun gökyüzünde İslâm ordusunun saflarının üzerinde uçmaya başladığı, yedi adet kuşun da aynı şekilde küffar ordusunun saflarının üzerinde uçtuğu görüldü. Her iki ordu birbirine girmeden önce bu iki kuş sürüsü birbirine hamle etmeye başladı. Uzun bir müddet havada birbirleriyle çarpışmaya devam ettiler. Allah'ın lütfuna bak ki mücahitlerin üzerindeki bu üç kartal kâfirlerin üzerindeki yedi kartala karşı galip geldi. Bu üç kartal kâfirlerin vebal dolu kartallarının kanatlarını gök yuvasında darmadağın etti. Üstün gelen taraf yenilen kartalları kovaladı ve onların grubunu dağıttı. Bu durum Müslümanların galip geleceğini müjdeliyordu. *Nice az sayıda bir birlik Allah'ın izniyle çok sayıdaki birliği yenmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir*¹⁵³³, beğenilmiş mazmunu bütün basiret sahipleri için bir müjde olarak ortaya çıktı. Din savaşçıları bu sahneyi seyrettikten sonra gayet kendilerinden emin

¹⁵³³ [002.249] كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ

bir şekilde kılıçlarına davrandılar. Mertlik yüzünü, siper göbeğindeki kubbe gibi düşmanlarına çevirdiler.

Beyit

Savaşçılar bela tozunu, zırh gibi yüz halka şekline sokmuşlardı. Cesurlar hançerin üzerine siper gibi yanaklarını koymuşlardı

Her iki tarafın saflarının da karşılaşmasından sonra öyle büyük bir savaş başladı ki ok ve mızrak darbeleriyle feleğin dokuz tabakalı perdesi yırtıldı. Kılıç ve mızrak dilinin konuşmasıyla cengâverlerin yaralı ağızlarından kan ırmakları aktı. Cilalı keskin kılıçlar, savaş tozları arasında her yerde, yılın en uzun gecesinin yıldızı gibi parlıyordu. Kıyametin korkunç seslerini andıran savaşın çığlıkları, yeryüzünde yaşayanların kulaklarını dolduruyor ve tırmalıyordu. Kâfir ve Müslümanların kanlarının seliyle [553a] cehennem ve cennet ırmakları, cehennem ağaçlarının dibinde akan su ile cennetin hoş suyu ortaya çıktı. Ateş yağdıran kılıç nehirlerinin savaş meydanına dökülmesi, saf su cevheriyle alevlenmiş ateş unsurunun birbirine karışmasına yol açtı.

Beyit

Bulut Arap atını koşturunca, yağmur da ateşi söndürdü

Doğrusu o korkunç muharebeden dolayı feleğin gözü dahi bir müddet göremez olmuştu. Göklerin siper gibi olan kulağı böyle bir gürültü ve çığlığı anasır-ı erbaa ve mevâlid-i selaseden bile işitmemişti. Ama aslan yürekliilerin savaşa devam ettiği o zamanda hiçbir Allah'ın kulu o siyah gecede ehl-i İslam'dan hiç kimsenin düşmanla karşılaşmaktan yüzünü çevirdiğini, düşmanın üzerine döne döne saldıran mücahitlerin kılıçlarının hedefinden saptığını görmemişti. Bu savaşta gaziler o kötü kalpli kâfirleri yedi defa geri püskürtmüştü. Ama melun Derencil ve sair dinsiz Ban'lar yedi defa püskürtölmelerine rağmen cehaletlerinden ve korkusuzluklarından dolayı her hezimetten sonra tekrar savaş meydanına geliyor, savaşmaktan geri kalmıyorlardı. Mağlubiyetlerine rağmen galibiyete tamahkâr gözle bakıyor, üstün geleceklerini zannediyorlardı. Her defasında o harbî kâfirlerden, o Hayber müşriklerinden bin kişiyi öldürüyorlardı. Ancak yine de kefare serdarları gazilerin atlarının altında çiğneniyordu.

Beyit

Ordusunun hareketlerinden dolayı yerin çevgân topu, feleğin eğik başlı çevgân sopasına bazen çukurda bazen yüksekte denk gelir

Zalim müşriklerle çekişme esnasında, melun Derencil'in mücahitlerinden birini mızrakla öldürdüler. Derencil'in esir edilmesinden sonra kimsede mukavemet edecek kuvvet kalmadı, savaşa da devam edemediler. Başını iki eli arasına alıp, çekilmiş kılıçlar arasından geçerek kaçmayı başarabilen kimse kazançlı kimseydi. *Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün*¹⁵³⁴ katliam alanından yarı canlı bir şekilde bin bir meşakkatle kendilerini sığınaklara atıyorlardı. Derencil'i elleri ve boynu bağlı şekilde paşanın huzuruna getirdiler. Orada bulunanlar onu teşhis etme noktasında tereddüt içinde kalıyorlardı. Her ne kadar kendisine Derencil olup olmadığı soruluyorsa da o bir türlü itiraf etmiyordu. Feraset sahibi paşa, onun durumunu anlamak için cellâdı huzuruna çağırdı. Derencil olmadığı için onun öldürmesini ve diğer ölülerden sayılmasını cellâda hükmetti. O esnada aslen Derencil'in memleketinden olan paşanın gulamlarından biri onu şahsen tanımıştı. Derencil de öldürülmek korkusuyla o şahidin sözünü doğruladı. Paşa da onu tutuklu bir halde fetih nişanesi ve hediyesi olarak sultana gönderdi. Ancak paşa, ölü ve esir askerlerinin onun gerçek durumundan haberdar olması için onu esir ve ölülerin üzerine bindirmeleri istedi. Talihsiz kâfirlerin başından 12 adet minare yapmışlardı ki her biri bin kelleden oluşuyordu. Bazı ölüler bulunamadı, bir kısmı esir alındı ve zincirlendi. Kaderin cilvesine bak ki Müslümanları bağlayıp esir etmek maksadıyla getirdikleri zincir ve iplerle esir edilmişlerdi. Helak kılıcından arta kalanları aynı güruhla beraber *Sonra da onu yetmiş arşın uzunluğunda bir zincir içinde oraya sokun*¹⁵³⁵ manasının yoluna kattılar. Derencil'i de onların ortasına oturtular.

Beyit

Zaman, iman gerdanlığını boynundan çıkararı, boynunda iple zindana götürür

Sapkın Derencil'in kana karışan gözyaşları Ceyhun Nehri gibi akıyordu. Bu ölüler ve tutsakların üzerine ağlayarak ve feryad ederek şöyle diyordu: "Mesihî memleketleri benim yüzünden böyle viran ve harap oldu, [553b] şimdi ölümden hiç

¹⁵³⁴ [009.005] فَأَقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ

¹⁵³⁵ [069.032] ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ دَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُ

korkmuyorum, korktuğum tek şey kıyamet gününde Hazret-i Mesih [Ruhullah] ile karşı karşıya gelmekten dolayı duyacağım hicaptır.”

Li-müellifihi

Kıyamet gününde kulluğumdaki kusurumdan dolayı hicap duyarım

Bir menzilde konaklayınca mücahitlerin komutanı bu büyük fethin fetihnemesinin sultanın eşiğine gönderilmesini hükmetti. Fetih nişanesi ve hediyesi olarak da birkaç muteber küffar serdarıyla birlikte Derencil'i sultanın eşiğine gönderdi. Ganimetten elde ettiklerinden beşte birini [hums-pencüyek] sultan için ayırarak, küffarın baş aşağı dönmüş sancakları eşliğinde haber götüren elçilerle birlikte sultanın dergâhına gönderdi. Savaş gününde mertlik gösteren herkesi sultanın hizmet eşiğine bildirdi. Kutlu sultan bu fetih müjdesiyle sevindi. Muzaffer ordunun zaferinin tafsilatından haberdar oldu. Bu haber üzerine sultan, hüsrevane teşrifat ve padişahane hediyelerden oluşan altın kemerleri, süslü eyerleriyle hassa atlarını, altın gürzleri, hepsi altın eyer ve gemlerle donanmış bir tavla dolusu seçilmiş atı ve sair silah ve savaş aletlerini hediye olarak gazi paşaya gönderdi. Frenk zerbaftından birkaç eşek yükü hilat ile bir takım başka şeyleri de paşanın huzuruna gönderdi. Bu hediye ve eşyaların mertlikleri, gösterdikleri gayret ve tertipleri nispetince dilâverler cemaati arasında paylaştırılmasını, onların ulufe ve yiyeceklerini arttırmalarını emretti. Kısacası bu din komutanının haberleri bu feth-i mübin vasıtasıyla bütün kara parçalarına yayıldı. Daha sonra sultan tarafından Rumeli beylerbeyliğine getirildi.

MEYSERENİN BEŞİNCİ DESTANI

**Leh Memleketi Padişahının, Küffar Milletin Taassubuyla Sultanın
Memleketlerine Taarruz Kastıyla Yönelmesini, Mücahitler Sultanının da Leh
Ordusuyla Savaşması İçin Malkoçoğlu Bali Bey'i Göndermesini ve Allah'ın
Yardımla Müslümanların Galip Gelmelerini Beyan Eder**

Allah'a şükürler olsun ki İslam ordusu her zaman azamet ve görkem sahibidir. Bu Âl-i Osman hanedanının dinin sığındığı ordusu şeriatı korumada öyle kuvvetlidir ki küffar memleketlerindeki bütün din düşmanları mülk ve mal açısından zengin ve sayıca üstün olmalarına rağmen bu hanedanın az sayıdaki mücahitlerine karşı mukavemet edemez, edemeyecektir de. Bu hanedanın kötülüğünü isteyen kıskançlar her ne kadar husumet çıkarmaya çalışıyor ve kalabalık ordularıyla

mukavemet gösteriyorlarsa da ansızın gayipten gelen ilahî bir lütuf mücahitleri destekleyerek onları muzaffer kılar ve kâfirlerin kalabalık ordusunu hezimete uğratar. Kâfirlerin toparlanmış olan ordusu anında dağılır ve yenilgiye uğrar. *Allah dilediğini yardımı ile destekler*¹⁵³⁶ *Allah büyük lütuf sahibidir*¹⁵³⁷.

Beyit

Fethin sancak gibi başını göklere kaldırmış, düşmanın ise başı gövdesinden ayrılmış

Cihanı gezen seyyahların ve bilgi sahibi ariflerin de malumudur ki mülk ve malının genişliği ve askerlerinin çokluğuyla Kuzey Slavlar'ı [Sakalibe] diyarından beniü'l-asfar kâfirlerinin memleketlerinin büyük çoğunluğunu Leh, Ceh, Engürüs, Frenk ve Cesar memleketleri oluşturmaktadır ve bu yüce temelli hanedan, İslam'la küfür arasında İskenderî bir settir ve daima varlığını korumuştur. Bu hanedanın, diğer taifelere olan üstünlüğü her daim devam edecektir. [Eğer bu din sultanlarının sağlam seddi ve keskin kılıçları ve kuvvetli ordusu, zamanın iskenderi olan bu mücahitler sultanının ehl-i iman memleketindeki bu fetret döneminde yüce gayreti olmasaydı, Arap'tan Acem'e kadar bütün İslam ümmeti, aynı mağrib ülkesi gibi –ki şimdi bir kefare Frenk fırkası tarafından yenilgiye uğratılmıştır, bütün mescitler puthaneye çevrilmiştir- peygamber milletin düşmanları küfr memleketlerindeki Sakalibe ve Ruslar, Frenk ve Engürüs krallarının istilasına uğrayabilirdi. Peygamber milletin düşmanlarının kökünü kazımak ancak bu devletin uğuruyla, bu padişahın kullarının bereketiyle gerçekleşir¹⁵³⁸.]

Beyit [554a]

Güzel bir yer ve mevki elde etmiş olan bu devlet, surun üflenmesiyle sarsılmasın!

Din havzasını himaye eden bu devletin tuhaf vakalarından, bu mücahit ordunun gaza ve fetihlerinden biri de şudur ki:

El-kıssa: 902 senesinde kuzeydeki Sakalibe (Slav) vilayetlerinden biri olan ve 100 bin askeri mükemmel bir şekilde teçhiz etmeye yetecek kadar mal ve mülke sahip olan Leh memleketinin sapkın ordulu padişahı o zamanlarda istiklalini mülhaza ederek, Allah'ın kudret ve yüceliğini idrak etmede kör olan kalbiyle, sahip olduğu mal ve mülk ile ordusunun çokluğuyla kendi batıl dinini kuvvetlendirmek

¹⁵³⁶ [003.013] وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ

¹⁵³⁷ [057.021] وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

¹⁵³⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 283b-284a.

için İslam diyarlarına taarruz etmeyi, Leh kralın hükümetinin bulunduğu yerden bir aylık mesafe olan sultanın memleketlerine kadar olan her yeri kalabalık ordusuyla tahrip etmeyi, oraları yağmalayarak ganimet ve esir elde etmeyi, katliamlar yaparak hile sancaklarını oralarda dalgalandırmayı aklından geçirmişti. Ancak gayptan gelen ilahi lütufların ve sonsuz kudret ve hilelerin birçok kendini beğenmiş zorbayı karanlık topraklara attığından, bir o kadar da kibirli Nemrud'u zillet mertebesine indirdiğinden ne de habersizdi. *Nihayet çoğaldılar ve: "Atalarımız da böyle sıkıntı ve sevinç yaşamışlardı" dediler. Biz de onları, kendileri farkına varmadan ansızın yakaladık*¹⁵³⁹ sözü bu asi serkeşlerin durumunu anlatır gibiydi.

Leh ordusunun geçeceği geçit, elbette Boğdan memleketi idi. Boğdan hâkimi ise mücahitler sultanının hanedanının eskiden beri haraçgüzarı idi. Leh kralı Boğdan sınırına vardığında dindaşlığı ve komşuluğu münasebetinden dolayı oranın hâkimiyle dostça geçinmiş, onu kendi ittifakına dâhil etme yönünde tahrik etmişti. Ancak Boğdan hâkim tecrübeli ve akıllı bir kâfirdi. Bu hilafet hanedanına muhalefet etmenin cezasını defalarca çekmişti. Cehaleti, gençliği ve kibirinden dolayı Leh kralının İslam diyarına huruç sevdası taşıdığını anlamıştı. Eğer açıkça onun, kendi memleketinden geçmesine izin verecek ve onunla söz birliği yapacak olursa bu durumun zimmet akdini bozacağını ve sonunda da İslam memleketine yakın olan kendi mülkünün tamamen harap ve viran edileceğini biliyordu. Leh padişahının iyiliğini istediğinden dolayı ona tehdit ve korku içeren birkaç nasihatte bulundu. Ona İslam ordusunun gücünden ve mücahitlerin savaşçılığından bahsetti. Bu hanedanla Frenk ve Engürüs padişahları arasında geçen savaşların tarihini tenbih maksadıyla ona anlattı. Kendisinin bu anlamda karşılaştığı muhalefetleri de nakletti. Daha sonra birkaç sarıh delil öne sürdü. Bunlardan birisi şuydu: Leh memleketi ile İslam mülkü arasındaki mesafe epey uzaktı, bu yol üzerindeki büyük [Tuna] nehir sağlam bir set gibiydi. Nasıl olacak da böyle kalabalık bir ordunun savaş teçhizatı ve silahlarını hücum maksadıyla böyle bir nehirden geçirebilecekti. Gaziler ordusu öyle savaşçıydı ve dilâverlikte öyle idi ki onların mülkü sadece kalabalık ordularla ele geçirilemezdi. Bu sözleri duyan Leh kralının kalbine korku ve vesvese düştü. Boğdan hâkimi hemen serhaddeki İslam ümerasını durumdan haberdar etti. İslam ordusundan sancak sahibi

¹⁵³⁹ حَتَّى عَقَوْا وَقَالُوا قَدْ مَسَّ آبَاءَنَا الضَّرَاءُ وَالسَّرَاءُ فَأَخَذْنَاهُمْ بَعْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ [007.095]

bir emirin öncü birlikleriyle Boğdan vilayeti hududuna gelmesini [554b] ve Leh padişahının geçişi noktasında tedbir almasını, o kalabalık ordu geçtikten sonra da arkadan onları yağmalamalarını ve onları yenilgiye uğratarak mertlik sancağını dalgalandırmalarını talep etti. Daha sonra Leh kralına şu haberleri gönderdi: “İslam askerinin öncü birlikleri bizim vilayetin hudutlarına kadar geldi, geri kalan kısmını ise Tuna Nehri’nden ilk birlikleri takiben geçirecekler. Eğer senin [Leh kralı] bu konuda bir şüpheden varsa ordudan 5–6 bin süvariye bu tarafa gönder ki ben İslam ordusunun öncü birliklerini onlara göstereyim ve gitmede onlara refakat edeyim ve onlarla tekrar geri geleyim.”

Leh kralı da aynı dinden olmalarından dolayı Boğdan hâkiminin sözlerine inandı. Daha sonra onun yanına 5 bin mücehhez asker gönderdi ve onlardan mücahitlerin durumunu araştırıp bildirmelerini istedi. O anda Boğdan hâkimi, Müslüman elbisesi içerisindeki 4–5 bin mücehhez adamını hazırlayıp, Tuna serhadi hâkimiyle nehirde geçmiş olan 600’e yakın donanımlı öncü mücahit birliklerinin tarafına gönderdi. Bu birlikler ormanlık ve dağlık alanlarda saklanacaklar, Leh ordusunu uzaktan görünce ormanlık alandan çıkacak ve Leh ordusunun üzerine saldıracaklardı. Boğdan hâkimi öncü birlik olarak gönderilen Leh askerlerinin önünde tayin edilmiş olan o mahalle doğru ilerledi. İslam ordusunun varlığını ve izlerini Lehlerin dar görüşlü gözleri önüne serdi. Verilen karar gereğince Boğdan ordusuyla ittifak etmiş olan İslam askeri ormanlık alandan çıktı ve öncü birliklerini Leh ordusu tarafına gönderdi. Boğdan hâkimi bir an dahi beklemeksizin İslam ordusu üzerimize geliyor, ben bu kadar askerimle onlarla başa çıkamam, buraya gelen 5 bin kişi içerisinde onlarla baş edecek olan kimdir? diyerek atına binip firar etti.

Beyit

Eğer sen onun savaşını çok az görmüşsen, dönen feleklerden de mi hiç işitmedin?

Boğdan hâkimi yanındaki has adamlarıyla birlikte kendi memleketi dâhilinde olmasına rağmen ıstıraplı bir halde firar etti. Aptal Lehlerin [Leh-i ebleh] kendi memleketlerinin dışında yabancı bir yerde ne kadar ıstırap çekecekleri herkesin malumudur. Her biri yokluk vadisinde perişan bir şekilde dolaşıyorlar, Boğdan hâkiminin arkasında yabancı bir memlekette derbeder bir halde kaçıyorlardı. İslam ordusunun öncü birlikleri Boğdan askerlerinin rehberliğinde Leh ordusunu takip etti.

Yol boyunca kılıç ve mızrak darbeleriyle Leh serdar ve serverlerini atlarının üzerinden indiriyorlardı. Öyle ki 5 bin kişilik kâfir guruhundan bin kadarı helak kılıcından kurtulamadı. Bulunduğu cendereden bin bir meşakkatle canını kurtaranlar Boğdanlılar tarafından yağmalanmış, yarı canlı ve güçsüz bir halde ordugâhlarına ve kralın yanına döndüler ve krala, İslam ordusunun geldiğini ve onların savaşçılıktaki hünelerini anlattılar. Bu heybet avazesi saldırıya hazır olan o kalabalık ordunun dağılmasına neden oldu. Talihsiz kral çaresiz bütün ağır yük ve eşyalarını yerinde bırakarak kendi memleketine doğru hareket etti. Anlatıldığına göre 20 bin savaş arabası ve onların mühimmatı geride bırakılmıştı. Bütün bu padişahlara layık eşya ve yükleri gaziler ve Boğdanlılar yağmalayarak ele geçirdiler. Boğdan hâkimi bu isabetli tedbirleri ile 100 bine yakın askere sahip olan Leh padişahını hezimete uğrattı. Kendi adamlarını da mücahitlerin öncü birlikleri arasına katarak Leh ordusunu, memleketlerine kadar takip etti. [555a] Menzil menzil onların peşinden giderek geri kalmış olanların eşyalarını ele geçirdi, esir ettikleri herkesi sultana hediye olarak sakladı. Bu tedbir sayesinde birçok ganimet elde ettikten sonra Leh ordusundan esir ettiklerini sultanın dergâhına gönderdi. Böylece sultana olan bağlılığını ve kulluğunun gereklerini yerine getirdi. Cömert sultan onu, kendisiyle ahd halinde bulunan melikler arasından en imtiyazlısı konumuna getirdi. Padişahlara layık teşrifatlarla ve altın taç ile onu iftiharlandırdı.

Beyit

Şahın yoluna vefa tohumu ekti ve onun yolundan cevher harmanı hâsıl etti. Kalbine sadakat ağacını dikti, gönlünce meyveler aldı

Böyle tuhaf bir hadisenin meydana gelmesinden sonra o edepsiz küstah küffarı cezalandırmak bu ilahi işaret gereğince *Allah ve Resûlüne karşı savaşanların ve yeryüzünde (hak) düzeni bozmaya çalışanların cezası ancak ya (acımadan) öldürülmeleri, ya asılmaları yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut da bulundukları yerden sürülmeleridir*¹⁵⁴⁰ mücahitlerin sultanına farz olmuştu. İslam'ın gayretini ortaya çıkarmak ve intikam almak maksadıyla mücahitler ordusunun hazırlanmasını emretti. Rumeli gazileri ve akıncıların tamamını, gaziler emiri, gaza meydanlarının saf kırıcsısı, yiğitlik ve cömertlikte Hz. Ali sıfatlı olan, emirlik

¹⁵⁴⁰ اِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَسَادٌ فِي الْأَرْضِ فَمَنَّا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِّنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ [005.033]

mertebesine rağmen manevi kemalat sıfatlarına sahip, savaş zamanında her zaman *kâfirlere karşı çetindirler*¹⁵⁴¹ zümresinden, eimme-i hudanın takipçisi, cömertlikte *kendi aralarında merhametlidirler, onları rükûya varırken, secde ederken görürsün*¹⁵⁴² cümlesinden Malkoçoğlu Bali Bey'in emri altına verdi. Ordu Leh memleketinde gaza yapmak, ganimet ve esir elde ederek oralara hasar vermek maksadıyla harekete geçti. Tuna Nehri'nden ve Silistre vilayetinden geçerek Boğdan vilayeti tarafına geldiler. Kâfir mülkü ve malını avlamada aslan gibi olan ve saflar yaran dilâver gazilerden 40 kadar seçkin askerle Boğdan ordusunun rehberliğinde Boğdan'dan çıkarak bu vilayetin bitimindeki bir büyük nehre kadar geldiler. Turli adındaki bu nehri gemisiz geçmek imkânsızdı. Nehrin kenarında buldukları gemileri yan yana getirmek suretiyle hemen sağlam bir köprü yaptılar. Orduyu bu şekilde bu nehrin üzerinden karşıya geçirdiler. Ondan sonra sekiz gün ve gece boyuca yol alarak Leh ülkesi sınırına geldiler. O mahalde ordunun saflarını tertip ettiler. Her bir ordu komutanını önemli bir görev ve hizmetin başına getirdiler. Büyük oğlu Ali Bey'i, ordunun arka kısmını korumakla görevlendirdi. Küçük oğlu Dur Ali Bey'i de çevik süvarilerle beraber ordunun ön kısmına yerleştirdi. Memleketin ortalarına dek geldiklerinde buralarda bazı küçük kaleler ve hisarlar gördülerse de onlara itibar etmeden yollarına devam ettiler. Daha büyük ve muteber kale ve beldeleri zapt etmeye yöneldiler. Bu seferde gaziler birçok fütihat gerçekleştirdilerse de bu fetihlerden sekiz tanesi en önemlisiydi. Bu sekiz fetih kapsamında ele geçirilen büyük şehirler, muteber mahaller burada kaydedilecektir. Bu fetihler din yolunda savaşan bu gazilerin hayırla yâd edilmesi için bu haber sayfalarına yazılacaktır.

Birinci Fetih: İlk önce o geniş ülkenin Krakov olarak bilinen meşhur beldesi ve mamur ve büyük hisarıyla karşılaştılar. Hisarın kenarından büyük bir nehir geçiyordu. [555b] Bu nehir üzerinde bir tarafının sağlam bir duvara uzandığı büyük ve sağlam bir köprü vardı. Hisara sadece köprüyle ulaşılabilirdi. Küffar cemaati toplarını suyun kenarına ve köprü'nün üzerine yerleştirmişlerdi. Öyle ki gökteki kuşlar bile oradan sağ salim geçemiyordu. Allah'ın yardımıyla o büyük nehir üzerinden yüzülerek karşıya geçebilecek bir mahal buldular. Askerlerden bir kısım

¹⁵⁴¹ أَشِدَّاءَ عَلَى الْكُفَّارِ [048.029]

¹⁵⁴² رَحَمَاءَ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا [048.029]

yüzücüler yüzerek karşıya geçip hisara hücum ettiler ve köprünün başındaki muhafızlarla savaştılar. İlahi yardım anahtarıyla gaziler fetih kapısını araladılar. O gün kaleyi ve şehri ele geçirdiler. Oranın güçlü sipahilerini ve köhne Hıristiyanlarını kılıçtan geçirdiler. Kadınları, çocukları ve zayıfları öldürmediler. Çünkü daha başlangıçta huri ve gılman esirlere bağlı kalmak uygun değildi, daha alınacak çok mesafe ve tehlikeli menzil vardı, onun için bunlar ayak bağı olabilirdi. Oranın kâfir ileri gelenlerinden iki hâkimi vardı. Onlardan biri savaş günü öldürüldü, diğeri ise esir edildi. Ondan sonra şehri ve hisarı yaktılar, oturulamayacak ve yaşanılmayacak hale getirip viran ettiler.

Li-müellifihi

Gazi askerler mızraklarının ucundaki kıvılcımlarla kâfir mülküne bir ateş attılar. Düşmanı o kıvılcımla yaktılar, cehennem dahi onların durumuna acıdı

İkinci Fetih: Krakov hisarının fethinden sonra birkaç günlük yol daha kat ettiler. Yol üzerindeki bütün şehir ve vilayetler gayet mamurdu. Ancak onlar arasında muteber bir şehir yoktu. Daha sonra bir ülkeye vardılar ki gayet genişti ve ülkenin tam ortasında büyük bir göl ve oranın etrafı da gayet mamurdu. Gölün her iki yanında o meşhur kavim arasında iki şehir vardı. Şehrin etrafı ekili tarla ve çiftliklerle doluydu. İslam askerinin geldiği haberini duyan şehrin padişahı o şehirlerden her birine muhafaza etmeleri için 500 savaşçı yerleştirmişti. O, mücahitleri ülke fethetmede kendi ikbalsiz askerlerine benzetmişti. Mücahitler ulaştıkları ilk şehirde derhal savaşa girdiler. Şehrin etrafını çevirip orayı ele geçirdiler. Oranın halkını kılıçtan geçirdiler. Ondan sonra ilkinden daha büyük olan bir başka şehre doğru yöneldiler. Bu şehrin mücahitlerin gireceği tarafı o gölle çevriliydi. Göl suyunu geçerek şehre girmek ise imkânsızdı. Sularla çevrili olan şehrin etrafını araştırmaya başladılar. Talihlerinin yardımıyla ormanlık alanda o suyun üzerinde bulunan bir köprü buldular. Derhal sudan geçip şehre yöneldiler. Savaşa başladılar. Şehir çok büyük olduğundan savaşımaya gelenlerin sayısı oldukça fazla idi. Ancak mücahitlerin galip geleceği önceden tayin edilmişti zaten. Bu din ordusuna hak inayeti bağışlanmıştı. Bir grup mücahit o müşrikleri nesim rüzgârının önündeki toz bulutu gibi perişan etti. Kâfirlerin kaçıışı esnasında bir grup gazi onların arasına karışarak şehrin surlarından içeri girmeyi başardılar. İçeride ve dışarıda savaş devam ediyordu. Şehri iki taraftan kuşatma altına aldılar. Şehrin ileri gelenlerini ve

sipahilerini kılıç suyunun helak eden seliyle hayatlarının beden surlarından dışarı attılar. Daha sonra böyle mamur bir şehri yağmalamaya, esir ve ganimet elde etmeye başladılar. Şehirdeki bütün evleri ateşe verdiler. Şehirdeki bütün binalar genellikle ahşap olduğundan tutuşan ateşle küle dönüp toprağa karıştı.

Li-müellifihi

Kâfirlerin şehri kendilerine bir cehennem oldu, canları ve tenleri orada iç içe yandı

Üçüncü Fetih: O muteber şehri yağmalamaktan el çekince, yola düşüp başka bir kale ve hisara rastladılar. Hisarın adı Galaguri idi ve oranın yakınında Adene Kelbani adında bir başka kale daha vardı. Bu iki hisarın halkı gazilerin savaşçılığını ve ağırbaşlılığını duymuşlardı. Mücahitlerin orayı da ele geçireceği korkusuyla o hisarları terk etmişler, başka yere göçmüşlerdi. Zamanın bir lütufu olsa gerek gaziler, aileleriyle ve eşya ve yükleriyle birlikte göç eden o cemaatle tesadüfen [556a] karşılaştılar. Onları yaralı ve geride kalmış bir av gibi bir geçitte bulmuşlardı. O anda onları Türklerin han-ı yağması gibi yağmaladılar. Kesif ve köhne Hristiyanları katlettiler. Kadınları ve çocukları esir aldılar. Kalelerini ve imaretlerini yakıp, yıktılar.

Li-müellifihi

Genç yaşlı herkes gazilerin ganimetleriyle ganimetlendi. O orduda esir edilmiş güzel yüzlüler de vardı. Bu güzellerin parlayan yüzleri ve yanakları o kötü kavmi yakan bir ateş oldu. Ah dumanlarının yükseldiği o ateş arasında düşmanların ocağı simsiyah oldu

Dördüncü Fetih: Bu yağmanın ardından harekete geçtiler ve birkaç menzil ötede başka bir şehre ulaştılar. Gayet büyük ve mamur olan bu şehir aynı zamanda o memleketin kralının da başkentiydi. Adeneile adlı bu şehrin etrafı bağ ve bostanlarla çevriliydi. O çemenzarın her tarafı gül ve reyhan ile doluydu. Şehir ahalisi o mülkün ayan ve ileri gelenlerinden oluşuyordu ve mal ve mülk sahibi idiler. İslam ordusunun geliş haberini duyan şehir ahalisi önceki beldelerin akıbetlerini bildiklerinden dağlık alanlara ve güvenli yerlere sığındılar. Ailelerini bütün yük ve eşyalarını acilen taşıdılar. Hatta bazıları eşyalarını topluyordu ve şehirden çıkmak üzereydiler. Şehrin dışındaki ova insan ve eşya ile doluydu. Kadın, erkek, büyük, küçük herkes o dağ eteğinde ve ovada gül ve reyhan yapraklarını andırıyorlardı ki ansızın gaziler bir bahar yağmuruyla çıkan sel gibi, sahrada hareket eden kum taneleri gibi onların

üzerine döküldüler. Gümüş bedenli o güzellerin gül ve zambak yapraklarına yağmur taneleri gibi döküldüler. Kâfirlerin habis bedenlerini ve galiz kalplerini kılıçlarının temiz suyuyla tertemiz ettiler. Güzellerin zülfünü andıran kementlerini esir ettikleri ay yüzlü cariyeye ve gılmanların boyunlarına attılar. O sınırsız ganimetin hepsini mücahitlere hediye olarak takdim etmek maksadıyla hazırlayıp, arabaların ve hayvanların sırtına yükleyip, ganimet elde etmişlerin önüne getiriyorlardı. Ganimet arama zorluğunu ortadan kaldırmak ve nukûd ve nefis malların paylaşımındaki meşakkati kolaylaştırmak için o kargaşa esnasında gazilerin oraya girmesinden önce her şeyi vekâletle hazırlıyorlardı. Mücahitler bu şehirden sınırsız ganimet elde etti. Ahşaptan olan şehrin bütün binalarını *cehennem yakıtısınız, oraya gireceksiniz*¹⁵⁴³ sözü gereğince bu dünyanın ateşiyle yaktılar. Şehirde gizlenmiş ve depolanmış malları da ele geçirdiler. Mücahitlerin, peri çehreli ve kâfir soylu o kadar çok cariyeye ve gılmanları, o kadar fazla para ve eşyaları oldu ki her bir gazinin birkaç tane esiri vardı. Diğer mallar ve eşyaların dağılımı da aynı bu şekildeydi. Bazı ordu komutanları şöyle dediler: “Bundan daha fazla ganimeti hiçbir yere sığdıramayız. Şimdi geri dönüş hesaplarımızı yapmalıyız.” Ordu komutanı Malkoç Bey, gaza faziletini idrak etmede daha hırslıydı. Başka birkaç muteber şehre daha yönelmeyi uygun gördü. Belki bu kötü dinli taifenin padişahı intikam almak amacıyla gelebilirdi. Eğer gelirse bu cehennemlik kavmin serveriyle savaşılabılırdi. Ağır yüklerini hafifleten mücahitler, oradan ayrılarak başka memleketlere yöneldiler.

Li-müellifihî

Allah yolunda canını veren muhlis gaziler, ganimetle zenginleşti ve düşmanları ortadan kaldırmada ihtimam gösterdi

Beşinci Fetih: İslam ordusu o menzilden ayrılarak büyük ve gayet yüksek bir dağlık alana geldi. [556b] Bu dağlık alanın etrafı köylerle ve tarlalarla çevriliydi. Bu dağlık alandaki ağaçların çoğu kendiliğinden yetişmiş olan meyve ağaçlarıydı. Bu dağlık alandan geçtiler ve gayet geniş bir ovaya ulaştılar. Ovanın ortasında bahar aylarındaki şehirlerden daha güzel bir şehir vardı ve bilindiği gibi şehrin ahali Adenelilerdi. Şehrin ortasından büyük bir nehir geçiyordu ve nehrin etrafı bostanlar ve çayırliklarla çevrili idi. Bu büyük nehir üzerinde bir köprü vardı ve gaziler ancak

¹⁵⁴³ [021.098] حَصَبُ جَهَنَّمَ أَشْمُ لَهَا وَارْدُونَ

bu köprüyle geçebilirlerdi. Köprünün etrafında silahlı birçok süvari ve piyade mevcuttu. Top ve tüfekten oluşan savaş teçhizatlarını suyun kenarına ve köprünün üzerine konuşturmışlardı. Bu şekilde o köprünün üzerinden geçmek imkânsızdı. Yine köprü muhafızlarıyla çarpışmak da faydasızdı. Gaziler yine burada da nehrin bir geçidini buldular. Bir şekilde büyük nehrin üzerinden karşıya geçtiler. Atlarıyla kâfirler cemaati üzerine saldırdılar. O kalabalığı dağıttılar. Kâfirlerin tamamını kılıçtan geçirdiler. Şehri yakarak yerle bir ettiler. Yeterli derecede ganimet aldıktan sonra oraya yakın bir başka şehre yöneldiler.

Li-müellifihi

İlahi yardım onlara rehber, Hakk sancağı galip, düşman ise zebûn oldu

Altıncı Fetih: Karanlıkların askeri akşam vakti olunca kâfirlerin kapı ve bacalarının her tarafını kapattığında, kâfir memleketinin gökleri kendi kara kalpleri gibi karanlığa saplandığında İslam ordusu Adene Radmini denilen ülke ve şehre doğru yöneldi. Geceyi dahi o menzilde rahatlıkla geçiremediler. Sabah olunca kalenin ele geçirilmesinin kolay olmayacağını gördüler. Orada daha fazla durmayıp yollarına devam ettiler. O ülkenin en mamur şehirlerinden birine vardılar. Dünyanın en huzurlu ülkelerindendi. Bir taraftan kendi oğlu Dur Ali Bey ile bir grup mücahidi gönderdi. Diğer yandan da şeci emirzade Bali Bey veled-i Yahya Paşa geri kalan mücahitlerle beraber başka taraftaki memleketlere doğru yöneldi. Dur Ali Bey ilk olarak Adene Bruska şehrine geldi. Keskin cihat kılıcının yardımıyla, bütün kâfir ve müşrikleri yenilgiye uğrattı ve bu mamur şehri istila etti. Şehri yağmaladı ve esirler aldı. Daha sonra yakarak yok etti. İki üç gün sonra o taraftan sınırsız ganimetle babasının ordugâhına geri döndü. O seferden beklenilenden daha fazla çeşit çeşit ganimetler getirmişti. Bali Bey veled-i Yahya Paşa da diğer taraftan bütünüyle mamur ve halkının tamamının Karun kadar zengin ve mal sahibi olduğu bir başka vilayete gelmiş ve saf dağıtan gazileriyle bu memleketi zapt etmişti. Şehri yağmalayıp, esirler almıştı. Kâfir ayanlarını geleneğe göre kin kılıcıyla cehennem ateşine atmışlardı. Dört gün sonra kendi ordugâhına muzaffer ve çeşit çeşit ganimet elde etmiş bir şekilde dönüp, birliklerine katılmıştı.

Li-müellifihi

Allah dostları iç içe, lanetli kâfirlerin hepsi ise darmadağındır

Yedinci Fetih: Etrafa yağma amacıyla gönderdikleri askerler ilk konakladıkları menzillerine döndü ve tekrar bir araya geldiler. İki günlük yol mesafesinde mamur ve meşhur bir vilayet vardı. Gaza maksadıyla o vilayete doğru hareket ettiler. O vilayette mücahitler etrafa dağılmış, ganimet nimeti peşine düşmüşlerdi. Ordu serdarı Malkoç Bey, [Voyvoda] Hasan Ağa adlı tecrübeli adamlarından birini, bir grup gazi eşliğinde bir tarafa gönderdi. Hasan Ağa yöneldiği tarafta bir sahraya ulaştı. Orada mücahitlerin zararlarından, İslam askerinin taarruzundan kurtulmak için eşya ve yükleriyle birlikte daha güvenilir bir bölgeye doğru göç eden yedi bin aile ile karşılaştılar. [557a] Aynı bu sözün ifade ettiği gibi *kader gelipte sakınma etkisiz olduğunda.*

Mısra

Eceli gelen av, avcıya doğru gidermiş

Gaziler bu hazır ganimeti fırsat bilerek, bütün eşya ve mallarıyla beraber bu yedi bin aileye sahiplendiler. Mal sahiplerini ecel kılıcıyla hayat bağlarından kopardılar. Amaçlarına ulaşmış bir şekilde daha sonra ordugâhlarına döndüler.

Li-müellifihi

Dost canlısı kimse her açıdan Hakk'ın ashabındandır ve mesutların bulunduğu meydana her daim öndedir

Sekizinci Fetih: Gazilerin ve mücahitlerin malları ağırlığından dolayı taşınamaz hale gelmişti. Ordu serdarları bundan daha fazla ganimet elde etmenin çok zor olduğunu mülahaza etti. Bundan böyle düşman memleketinde orduları için tehlikenin baş göstereceğini, gaddar kâfirlerin hile yoluna başvuracaklarını anladı. Bu esnada habercilerden aldığı haberlere göre geri dönüş yollarında iki mahal oldukça tehlikeliydi. Öncelikle ordunun geçmesi gereken büyük bir nehri vardı. O memleketteki nehri at ve katırlarla geçmek imkânsızdı. Nehir üzerinde bulunan köprüyü oranın kralı yakmıştı. Artık oradan geçmek mümkün değildi. Nehrin birkaç menzil ötesinde geçilmesi zor bir geçit ve sarp dağlık alan vardı. Oldukça dar bir geçit olduğundan askerin geçme imkânı çok azdı. Kralın emriyle o geçide büyük kütükler yığmışlardı. Geçiş iyice daraltmışlardı. Malkoç Bey, köprüyü tamir ettirmesi için Hasan Ağa'yı ileriye gönderdi. Hasan Ağa, yoğun bir uğraşın ardından o köprüyü tamir ettirdi ve kalabalık ordu kolaylıkla köprüden geçebildi. Oradan hareket ederek geçmeleri gereken geçide doğru yola koyuldular. O dar boğazın

girişine geldiklerinde giriş ve çıkışlarının ağaç ve kütüklerle kapatılmış olduğunu gördüler. Derhal geçidin orman gibi olan ağzını balta ve keserlerle dağıtıp dümdüz ettiler. Geçidin her yanını, yol kesici ve muhafız olan ağaç kütüklerinin varlığından temizlediler. Din düşmanlarının varlığına rağmen muzaffer ordu kolaylıkla o tehlikelerden geçti. Fetih ve zafer sancaklarını göklerde dalgalandırdılar. *Bunun üzerine, kendilerine hiçbir fenalık dokunmadan, Allah'ın nimet ve keremiyle geri geldiler. Böylece Allah'ın rızasına uymuş oldular. Allah büyük kerem sahibidir*¹⁵⁴⁴.

Li-müellifihi

Yaratıcının hak dininin ordusuna yaptığı yardımı ne güzel. Dünyanın ödülleriyle ganimetlenmişler, fetih ve yardım ise sürekli onların yolunda gidip gelmektedir

O tehlikeli geçitten, ölümle sonuçlanabilecek o boğazdan geçip, çayır ve çimenin tazelik ve yeşilliğin bol olduğu bir ovaya geldiler. Orada güzel yapılar ve ekili tarlalar gördüler. Kâfir Leh ordusundan bir grubunu bir yerde saklanır halde buldular ki bunlar zayıf ve takatsiz kalan ordunun yolu üzerinde onlara saldırmayı planlamışlardı. Derhal muzaffer ordu o küffarı yok etmeye yöneldi. İki taraf arasında büyük bir savaş çıktı. Ancak İslam ordusunun gaybi yardım desteği vardı. O mahalde bir gaza gerçekleştirdiler. Bu fethin ardından Malkoç Bey, Mustafa Bey veled-i Kasım Bey'i 500 tecrübeli mücahit beraberinde yağmalamaları için o civardaki vilayetlere gönderdi. O da mücahitlerin ordugâhından ayrıldı, bazı dağlık ve ovalık yerleri, taşkın nehirleri geçtikten sonra iki yerde küffar ordusuyla savaştı. İki savaşta da Allah'ın yardımıyla galip geldi. Daha sonra gayet mamur bir şehre vardı. Bu şehrin birçok köyü vardı ve şehrin içinde de eşsiz binalar ve köşkler yer alıyordu. Ovanın ortasından büyük bir nehir geçiyordu. Bu nehrin bir mahalden [557b] geçişi ve köprüsü vardı. 1500 kadar mücehhez kâfir askeri köprünün muhafazasının sağlıyordu. Bu muhafızların hepsi de demir zırhlara gark olmuşlardı. Mustafa Bey Allah'ın yardımına tevekkül ederek 500 mücahidiyle kâfirlere karşı savaşımaya başladı. Yiğitlik ve mertlik sergiledi. Uzun bir çarpışmanın, piyade ve süvari birliklerinin düşmesinin ardından, kâfire karşı zafer elde ettiler. Geçiş güzergâhını açıp oradan ülkeye girdiler. Orada Bermişla adında bir şehri vardı. Bu şehirde putların konulduğu büyük bir manastır da bulunuyordu. Bu putlar arasında büyük,

¹⁵⁴⁴ [003.174] فَأَنْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَّمْ يَمَسَّ لَهُمْ سُوءٌ وَأَتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ

altın ve gümüş türlü cevherlerle tezyin edilmiş bir put vardı. Bu mabet o diyar müşriklerinin kiblesi idi. Manastırın etrafını sağlam bir surla çevirmişler ve çeşitli silahlarla kapatmışlardı. Memleketin her çeşit ve her sınıf insanını kilisenin içine getirmişlerdi. Manastırın oldukça korunaklı olmasından ve kendi asker sayılarının azlığından dolayı orayı zapt etmek imkânsız hale gelince oradan vazgeçip daha ileri de başka bir kiliseyle karşılaştılar. Çok bilinen bir kilise olup mahzenleri o ülkenin ahalisinin altın ve gümüşüyle doluydu. Orada gümüş tenli ve peri yanaklı dilberler vardı ve onların hepsi de puthanenin putları gibiydi. Onları seyrederken kendilerinden öyle geçmişlerdi ki kendilerine gelmeleri mümkün değildi. Duvarlara nakşedilen güzeller, nurdan çiçek açmış ağaçlar gibi olan gerçek güzellerin yanında renksiz ve soluk resimlerdi adeta.

Li-müellifihi

Rengârenk süslü yanaklarıyla, içinde nesrin ve reyhan çiçeklerinin olduğu bir gül bahçesini andırıyorlardı

Gaziler ordusu o cennet topluluğuna üstün geldi. Bütün cehennemlik keşiş ve ruhbanları katlettiler. Cariyeler ve gılmanların bulunduğu cenneti ise tasarrufları altına aldılar. Nefis eşyaları ve sınırsız nakitleri yağmaladılar. Daha sonra ganimet elde etmiş bir şekilde sağ salım ve sevinçle ordugâhlarına döndüler. Ganimete kavuşmuş olan bu cemaatin ordugâha dönmesinden sonra ordu serdarı Malkoç Bey ordusuyla din ve dünya mükâfâtını ve çeşit çeşit sınırsız ganimetleri elde etmiş bir şekilde geri döndü. O yabancı memleket hududundan İslam memleketi serhadine dek vardılar. Tehlikeli alanlardan geçebildiler. Bu arada menzillerin birbirlerine çok uzak olması ve birinden diğerine ulaşmanın güç olmasından dolayı birçok ağır eşya ve yük, zayıf düşmüş esirler ve hayvanlar yollarda telef olduysa da eşeklerin yükleri hafifledi onların taşınması kolaylaştı. Hala dahi gazilerin elinde öyle çok miktarda ganimet kalmıştı ki çalışmaksızın senelerce onunla hayatlarını idame ettirebilirlerdi. Malkoç Bey Tuna Nehri kenarındaki Kili Kalesi'nde ganimetin beşte birini sultan adına zapt etti. Askerlerin oradan memleketlerine dönmelerine izin verdi.

MEYSERENİN ALTINCI DESTANI

İskender Paşa'nın O Hududu Koruması, Engürüs ve Frenk Melikleriyle Mücadele Etmesi İçin Bosna Vilayetine Tayini, Paşanın Frenk Kâfirlerinin Memleketinde Yaptığı Gazalar ve Yağmalar İle Fetih ve Savaşlarını Beyan Eder

Takdir-i ilahinin uyulması gereken hükmü gereğince, güçlü sultanın dinlenmesi icap eden fermanı uyarınca küfür ve İslam mülkünün sınırları her zaman keskin kılıç tarafından belirlenir. Din ve millet ülkesinin hudutlarının çatlak, yarık ve gediklere karşı sağlamlaştırılması *Biz demiri de indirdik ki onda büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar vardır*¹⁵⁴⁵ sözünün sağlam seddiyle mümkündür. Kuşkusuz bu âlemde Tanrı'nın naibi ve halifesi, aynı zamanda haşmet ve kudret mesnedinin sahibi olan mücahit padişahlar ve dindar hüsrevler, İslam mülkünün sınırlarının güvenliğinin ve intizamının devam etmesinin yegâne teminatı, yaşam koşullarının sağlayıcısı ve halkın işlerinin düzenleyicisidir. Elbette yiğitlik vasıflarına sahip olan hizmetçilerin, ülkeleri ve etrafını muhafaza etmede birbiri ardına gelmeleri gerekiyordu. Adalet ve insaf kanunlarını yaymada ve savaşçılığı ele almada nöbet değişimi yapmak gerekiyordu. Çünkü şahlık ve memleket tahtının temelleri ilahi takdir gereğince bedenler ve cüsselerin vaziyetine çok benzer. Düzenin korunması gerektiğinde bedeni kuvvetlere denktir ve insan vücudunun en önemli organları gibi hareket eder. Kuşkusuz kutsal mekânlı ruhun sultanı bazen insanın kalbine öyle yerleşir ki civardaki organlara sahip olma ve onları kontrol etme eli daha da sağlamlaşır. Fermanı çok tesirli olan hüsrevin ahkâm ve menşurları fitratlar memleketinde bazen öyle caridir ki kuvvetler ve hislerin birliklerine gazabî kuvvetin öncü birliği öncülük eder. Bundan dolayı ülkesini ve etrafını muhafaza etmede bütün yardımcıları ve naipleri, zamanın sultanlarının hareket ettirdiği birer uzvudur adeta ve bu iktidar askerlerinin sağdan ve soldan yerleştirilmesinde cihangir padişaha layık olarak hareket eder. Öyle ki bu zamanda bahsedilen sözlerden bir örnek bu destanın yazılmasına da neden olmuştur.

El-kıssa: Korkusuz serdar, yüce paşa [merhum] İskender Paşa, 904 senesi aylarında kendi isteğiyle divan vezirliği görevinden ayrıldı. O zamanlarda mücahitler

¹⁵⁴⁵ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ [057.025]

sultanı bazı Frenk memleketlerine özellikle de Aynebahtı [İnebahtı], Moton, Koron kalelerine ve civarına yönelik gaza yapmak niyetindeydi. Onun hiçbir zaman hedefini şaşırmayan iradesi bu niyetle ilgili işlerin halledilmesi için şöyle isteklerde bulundu: Bosna memleketi darü'l-islam ile küffar memleketlerini birbirinden ayırıyordu. Kuzey doğuda Engürüs, kuzey batıda ise Cesar memleketi hududuna kavuşuyordu. Batıda Frenk memleketiyle, korunmuş kaleler ve yerleşim yerleriyle komşuydu. Çoğu zaman din düşmanları bu huduttan İslam memleketine geçmeye teşebbüs ediyorlardı. Mücahitler sultanının inatçı kâfirlere yönelik yapılan gazalardan daha uzak bir noktaya özellikle Aynebahtı ve Frenk kalelerine yönelmesinin en önemli nedeni Frengistan meliklerinin yaptıkları sürekli taarruzlardı ve bu taarruzlar sultanın canını sıkıyordu.

Beyit

Tasarruf elini uzatan düşmanın ülkesine hücum edilir

Sultan, İskenderî seddin mazharı, kayserlik memleketinin işlerinin sağlamlaştırıcısı olan o meşhur emirin, keskin kılıcıyla İslam sınırını koruyacak zamanının yegâne serdarı olduğunu çok iyi biliyordu. Bununla beraber zamanın sultanının babası olan kutlu hüdavendigar zamanında uzunca bir müddet o vilayet ve hududun idaresi ve muhafazası görevini de yerine getirmişti. Bosna'ya komşu olan kâfir memleketlerine gazalar gerçekleştirmişti. Bundan dolayı sultan, Yahya Paşa'yı azlettikten sonra o memleketin idaresine tekrar İskender Paşa'ya verdi. İskender Paşa'nın dilâverlik kılıcını ve hükmetme hüccetini hak ve batılı birbirinden ayıran bir hitap gibi İskender'in demirden seddinin yerine tayin etti. Mücahitler sultanı, [904 senesi içerisinde iman bayrağını yükseltmek için] aşağıdaki destanda anlatılacağı gibi Aynebahtı gazasına yöneldi. Oranın kale ve hisarı henüz fethedilmemişti ki Aynebahtı vilayetinin valisi Venedik padişahı yani Frenk Bundukiyesi içine düştüğü çaresizlikten dolayı uzak yakın, tanıdık yabancı bütün Mesihî memleketlerinin dindaşı melik ve sultanlarına özellikle de oranın en büyük padişahlarından olan Engürüs kralına, Alaman ve Cesar ülkeleri padişahlarına haber gönderip onlardan yardım talebinde bulundu. Engürüs ve Cesar tarafları da [558b] Bosna memleketine taarruz etmeyi gözlüyordu. Belki bu sayede sultan perişan bir duruma düşecek ve Aynebahtı'yı muhasara etmekten vazgeçecekti ve bu bir kurtuluş olacaktı. Feraset nuruna ve kıvrak zekâyâ ve sezgiye sahip olan güçlü sultan, kâfirlerin bu hilesinden

ve fesat fikirlerinden haberdar oldu. Derhal *önce fikir sonra amel* sözünün gereğini yerine getirdi. İskender Paşa'yı o kıskanç kâfirlerin fesat fikir ve düşüncelerine yönelik tedariklerde bulunmaya yönlendirdi. Sultanın bu emri gereğince doğru fikrin kendisine rehber edinen ve *tuzak kurdular; Allah da onların tuzaklarını bozdu. Allah, tuzak kuranların hayırlısıdır*¹⁵⁴⁶ manasının takipçisi olan paşa, tüm mücahitleri ve o serhaddeki orduyu topladı. Aralarında iş birliği yapmış olan münafık kâfirlere karşı hızla harekete geçti. Frenk, Cesar ve diğer vilayetlerden olup sınıra birleşik olan her vilayeti yağmalayıp, katledip, tahrip etmek, bir araya gelmeden önce o müfsitlerin hepsinin hakkından gelmek istiyordu. Evvela her biri mertlik ve savaş meydanında ve küfür ve inat ehli ile yaptıkları savaşlarda olağanüstü çaba sergileyen ve parmak ısırtan dilâverlerden *Dünyada en iyi yaşam sahibi kimse Allah yolunda atının dizginlerini tutan ve korkutucu bir ses duyduğunda savaş niyetiyle atını koşturan kişidir* hadisine delil olan harp meydanı şehsuvarlarından oluşan 2 bin mücehhez süvariyle yaratıcının da desteğini alarak küffarın gazasına yöneldi.

Beyit

Yiğitlerin gülbengiyle güneş titredi. Ayın yüzü korkudan sarardı. Hepsi demiri eriten fil kuvvetine sahipti, ejderha görünümüldü ve aslan yürekliydi

Dağların zirvelerinden akan sel süratinde, dünyayı kateden saba ve kuzey rüzgârı hızında Bosna'dan hududundan, Frenk memleketlerinden Venedik'e tabi olup İslam serhadine çok yakın olan Radna vilayetine yüz çevirdiler. Öyle ki yolcuların 5 günde katettiği bu mesafeyi bir günde katettiler. Müşrikleri öyle gafil avladılar ki bu şeyden kaçınmak için bir tedbir yolu dahi bulamamışlardı. Ertesi gün öyle mamur bir memleketi, yıllarca afetlerden korunmuş olan böyle bir diyarı ansızın tarumar ettiler. Bir göz kırpması arasında yıldırım gibi onların mesken ve hanelerini yağmaladılar ve yaktılar. Ateş tabiatlı kâfirlerden birçoğunu, düşman eriten kılıçlarıyla yaktılar ve civa gibi erittiler. Hiçbir yerden yardım ulaşmayan az sayıda askerlere sahip olmalarına rağmen, sınırsız sayıda ganimet elde ettiler. Ganimetleri kendi meskenlerine ulaştırmak için durmaksızın bahtiyar bir şekilde geri döndüler.

¹⁵⁴⁶[003.054] وَمَكْرُؤًا وَّمَكْرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ

Beyit

Onun dost meclisleri ebedi cennettir. Düşmanlarının toplandığı gün ise hep zehir zemberek bir gündür

Sultan Aynebahtı'yı muhasaraya yöneldiği zamanda muzaffer ordu, oranın sur ve hisarını henüz kuşatamamıştı. Padişahın yönelmesinin daha başlarında İskender Paşa, cihadı tebrik için cariyeler ve gılmanları hediye olarak padişaha gönderdi. Sultan bu durumu ilahi yardımın müjdesi olarak telakki edip, hayra yordu. Övgüye layık haberleri ileten ve gerekli övgü merasimlerini yerine getiren gazi paşayı padişahlara layık teşrifatla onurlandıran padişah ona şöyle bir hüküm [559a] ulaştırdı: “Muzaffer ordunun Aynebahtı hisarını kuşattığı bu zamanda artık kutlu paşa Frenk memleketlerine yöneliş için askerlerini teçhiz etmelidir. Öyle yapmalıdır ki Venedik padişahı onun taarruzları karşısında çaresiz kalmalı, dara düşmelidir.” Gazi paşa, bu sefer bu hüküm gereğince her biri kendi maksadına ulaşmak için dünyayı dolaşan serkeş atlarının üzerinde müsabaka halinde olan 5 bin mücehhez süvari ve gazi dilâverle, rüzgâr gibi hızlı giden ve ganimet arayışı içinde olan, çeviklik ve kıvraklıkta ürkek bir ceylanı andıran o savaşçı atlılarla kâfirlerin bahtı henüz uykudayken Bosna hududundan yaklaşık 20 günlük mesafedeki Cesar vilayetine doğru süratle akın etti.

Beyit

Rüzgâr gibi giden atlarının kuyruklarına düğüm attılar. Ama rüzgâra kolaylıkla düğüm atamadılar. Rüzgâr gibi giden atlarına bindiler ve ceylanların altındaki yırtıcı kuşları yakaladılar

Memleketin içine, düşmanların gözüne daldılar. Birkaç kale ve derbentten geçerek öyle büyük bir şehre vardılar ki Frenklerin dilinden çevirecek olursak Aksuyu anlamına gelir. Kâfirlerin büyükleri, Hristiyan önde gelenleri o şehirde, nehrin hem bu tarafında hem de diğer tarafında sakin idiler. Mücahitlerin bu büyük nehirden geçmesi oldukça zordu. Kâfirlerle savaşmak için şehrin kenarında ve o nehrin kıyısında beklemeye başladılar. Ama Müslümanların haşmeti ve azameti karanlık gecelerde müşriklerin nursuz kalplerinde berk-i Yemânî gibi aşikâr olmuştu. İslam ordusunun gaybi desteği yaratıcının inayetinden geliyordu. Suyun diğer tarafında bir grup kâfir ayânı korkularından şehrin hisarı içinde gizlenmişlerdi. Muzaffer ordunun heybeti ve dehşetinden tevazuya ve itaate gelir olmuşlardı. Nüzul

ve ikametleri için mücahitlere çeşitli nimetler gönderdiler. Hiçbir engel çıkarmadan ordunun sudan geçerek daha da ileriye gitmelerine müsaade ettiler. Bu menzilin ardından 10 günlük yol kat ettiler. Bu mesafe içinde birkaç büyük şehirle karşılaştılar. Bu beldedeki şehirlerin hepsi de güzel evleriyle, bağ ve bahçeleriyle yerleşmeye uygun gayet güzel yerlerdi. Güzelliklerinin nihayetinde, cismanî surette olan bu mekânların hepsinin içindeki güzellerin uykulu gözleri yaratılıştan bu yana asla fitnenin uyanık gözünü rüyalarında dahi görmemişlerdi. Beşikten mezara dek uyuyanların göz bebekleri rahat uykuda huzur bulmuştu.

Beyit

Can sağ idi ve güvendeydi, bolluk ve afiyette idiler

Her şehirde oldukça yüksek, görkemli ve süslü binalar vardı. Eski ve yeni mabedleri oldukça genişti ve temelleri sapasağlamdı. Bu kâfir yapılarının her biri sağlamlıkta burçlarındaki şerefelerinin diliyle Şeddad, Ad ve İrem'in binalarına karşı üstünlük iddiasında bulunuyordu. İnatçı kâfir askerleri her şehirde savaşıyordu. Yiğit mücahitler de onlara karşı korkunç şekilde savaşıyorlardı. Allah'ın yardımı ve gökten gelen askerlerin desteğiyle her altı şehirde de muhalifleri öldürüyorlardı. O menzilden sağ ve ganimet elde etmiş olarak dönüyorlardı. Altın işçiliğiyle süslü o imaret ve mabetlerini, nakışlı ve tasvirli evlerini yakıyorlardı. O cehennem zebanilerini güruh güruh elem veren azap ve ateş yalazlarıyla yakıyorlardı.

Beyit

Milletin çehresi gazilerin kılıcıyla yandı, cehennemlik kâfirleri ateşle yaktılar

[559b] Bu muteber şehirlerden, cennet manzaralı bu meskenlerden geçtikten sonra yedi koldan oluşan ve hepsinin toplamına Dolmine denilen büyük bir nehre vardılar. Bu nehrin her bir kolu Fırat ve Dicle'ye denk büyüklükteydi. İslam ordusu aldıkları tedbirlerle bazılarının yüzerek ve bazılarının da çeşitli aletler kullanarak o nehrin bütün kollarından karşıya geçebildiler. Suyun o tarafında da perilerin konakladıkları güzel şehirlere rastladılar ve cennet meskenlere ulaştılar. Karşı taraftaki o menzillerde Bundukiyye'nin bir adası olan Venedik'e geldiler ki bu şehir Frenk Denizi'nin kuzeyine düşüyordu. Mücahitler sultanının Aynebahtı'yı tasarrufundan aldığı padişahın da payitahtıydı bu şehir. Her ne kadar Venedik şehri denizin içindeyse de bu ordunun rahatlıkla taarruz edeceği bir yer değildi. Ancak oranın padişahı, sultanı Aynebahtı'ya taarruz etmekten vazgeçirmek için bir ordu

teçhiz edip Bosna tarafına göndermek düşüncesindeydi ki İskender Paşa, ansızın onun tahtının bulunduğu yerin yakınlarına geldi. Onun ordusu ve reayasına zulüm kılıcını çaldı. Onun bütün vilayetini yağmaladı, nefis eşya ve mallarını, cariyeye ve gılmanlarını esir etti. Oranın reayası ve ordusunun güzel ev ve meskenlerini yaktı, yıktı ve tahrip etti. Frenk müşriklerinin o hüsrevi adamlarının çokluğu, mal ve teçhizatının fazlalığına rağmen mücahit gazilerle *Müminler içinde nice erler var*¹⁵⁴⁷ savaşıma fırsatı bulamadı. Korkunun daha baskın çıkmasından, heybet ve hiddetin hücum etmesinden dolayı şerli insanların hali *Ve kalplerine korku düşürdü; bir kısmını öldürüyor, bir kısmını da esir alıyordunuz*¹⁵⁴⁸ Allah, onların yerlerine, yurtlarına, mallarına ve ayak basmadığınız topraklara sizi mirasçı yaptı. Allah'ın her şeye gücü yeter¹⁵⁴⁹ sözüne delil olmuştu. Yiğit paşa ve ganimetlenmiş gaziler ordusu, ganimet hazzını aldıktan ve malları bir araya topladıktan sonra geri dönüş yoluna koyuldular. Mücahitlerin ganimet bağlılığı ve düşkünlüğü, onların ilerlemesine ve mesafe katetmesine mani oluyordu. Tekrar Dolmine Nehri kenarına döndüler. O zamanda aşırı yağıştan dolayı nehir önceki halinden on kat daha fazla yükselmiş ve taşkınlar çıkmıştı. Daha önce görünebilir halde olan ovalar şimdi seller altında kalmıştı. Su seviyesi gittikçe de artıyordu. Su taşkınlarından ve geçidin yok olmasından dolayı çaresiz kalan o büyük ordunun güzergâhı üzerine şimdi kâfir ordusu guruh guruh ilerliyor ve bir zafer elde etmeyi bekliyordu. Üstünlüğün kendi taraflarına geçeceğinden emindiler. Kendilerini savunma ve onlara engel olma niyetindeydiler. Hakkın inayetine tevekkül etmiş olan gaziler ve muzaffer mücahitler yollarının üzerinde kendilerine engel olmaya çalışan birkaç guruhu kılıç seliyle çerçöp sürüsü gibi bir göz açıp kapamada ortadan kaldırdılar. O cemaatten öldürülmedik ve yaralanmadık bir fert dahi bırakmadılar. Öldürülenlerin kanları da sellere eklenmişti. Yolları üzerine çıkanları kan girdabına attılar. Kanlarını sellere karıştırdılar.

Dilaverlik kılıcının getirdiği uğurla yeniden o nehir kıyısına nüzul etme fırsatı buldular. Bütün ordu bir geçiş mahalli ve aracı bulmak için etrafa dağılmış, koşuşturuyordu. Çünkü her bir mücahidin birden fazla esiri, kıymetli mal ve ganimeti

¹⁵⁴⁷ [033.023] مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ

¹⁵⁴⁸ [033.026] وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقًا تَفْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا

¹⁵⁴⁹ [033.027] اَوْزَرَكُمْ اَرْضَهُمْ وَدِيَارَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ وَأَرْضًا لَّمْ تَطْلُوهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

vardı. Nehirden karşıya geçilecek bir geçidin olmayışından ve yanlarında birçok ganimetleri olmasından dolayı, iktidar sahibi küffarla dolu o memleketten karşıya geçmek çok zor görünüyordu. [560a] Bununla beraber habercilerin getirdiği haberlere göre o memleketin büyük meliklerinin sınırsız askerleri de Aksu Nehri kenarında bir araya gelmişlerdi. Geçilmesi yüksek ihtimal dâhilinde olan bütün mahalleri ve geçitleri yıkmış ve kapatmış, savaş için bekliyorlardı. Tedbir sahibi paşa tüm ordusunu, büyük küçük bütün esirlerle beraber huzuruna getirdi ve yirmi yaşını geçmiş olan bütün kâfirleri oracıkta katletti. Bu öldürülenlerin sayısı üç bin civarındaydı. Bu ağırlıktan kurtulduktan sonra suyu geçme düşüncesine daldı. Doğru tedbirler ve yaratıcı düşüncelerle ordusunu yedi kısımdan oluşan bu Bolmine Nehri'nde helak olma tehlikesinden kurtardı. Bolmine Nehri'ni geçtikten sonra mahzenleri nakitle ve cins cins mallarla dopdolu olan gayet hoş ve mamur bir şehre vardılar. Her ne kadar şehrin sağlam surları varsa da yeryüzündeki kaleleri fetheden din savaşçıları var kuvvetleriyle aynı gün o hisarı zapt ettiler ve bol miktarda ganimet almaya başladılar. Sınırsız malları ve nakitleri önceki mallarının ve ganimetlerinin üzerine eklediler. Kâfirlerin evlerine ve yüreklerine mızrak ve kılıçlarından çıkan yakıcı ateşi attılar. Sağ salım, ganimet elde etmiş bir halde oradan ayrıldılar. Etrafi sağlam surlarla çevrili bir şehre vardılar. O surun etrafında ta cehennemin en alt tabakasına kadar inen derinliği sahip bir hendek bulunuyordu.

Beyit

Kötü dinli düşmanlar kendi günahlarından bir hendek hattı çekmişlerdi

Harbî kâfirlerden bir grubu, müdafaa ve engel olma maksadıyla orada duruyorlardı. Düşmanlarını ortadan kaldırmak için top ve tüfekte savaşmayı kafalarına koymuşlardı. Bunun üzerine din mücahitleri şöhretlerini arttırmak için içlerindeki İslamî gayretle o hisarı fethetmeye niyetlendi. Uzun süren savaşın ardından dünyayı alan kılıçlarının kilidiyle hisarın kapılarını açtılar. Öldürdükleri o talihsizlerin kanıyla şehir ve pazarın sokaklarını bahar mevsimindeki gül bahçelerine çevirmişlerdi. Ümit ve arzu güllerini, cariyeler ve gılmanların bostanından kendi muratlarınca derdikten sonra o mekânın kapı ve duvarlarına lale renkli ateşleri attılar.

Beyit

Fitne ateşi öyle alev aldı ki onun şuleleri göklere kadar çıktı

Muzaffer ordu bu galibiyet ve elde ettiği ganimetlerle Safidrud [Aksu] Nehri kenarına vardıklarında nehir kenarında onlarla savaşmayı bekleyen din düşmanları İslam ordusunun zaferini ve galibiyetini henüz duymuştu. Oradaki vahşi yırtıcı hayvanlar bile dilâverlerin kılıçlarının şaşaasından ürkmüşlerdi. O esnada bu asker selinin yolunun üzerinden çekilmek için kaçmaktan başka bir kurtuluş yolu olmadığını gördüler. İslam ordusu gayet rahat bir şekilde nehirden geçebildi. Bu büyük nehirden geçtikten sonra ordu serdarı ve mücahitler dağılma ve perişanlık tehlikesinden kurtuldu. Sekiz gün boyunca nehrin kenarındaki vilayetlerde yağma yapıp, ganimet ele geçirmekle meşgul oldular. Mamur olan şehirlerden tekrar ganimet ve mal ele geçirdiler. Vilayetlerin her tarafında mal ve ganimet elde ettikleri bu sekiz günden sonra gayet rahat bir şekilde oradan ayrıldılar.

Beyit

Altın aba giyen muzaffer sancaklılar oradan saba rüzgârı gibi geçti

Bu arada Frenk ülkesine tabi Eses/Esen adında bir şehir vardı ki o hududun en mamur şehirlerindendi. Gaziler bu şehirden de ganimet almayı umuyordu. Muzaffer serdarlar, süvarilerden takriben bin kadarını [560b] gece baskını düzenlemeleri için o vilayete gönderdi. Kendiler de arkadan o tarafa doğru hareket etti. O şehri yağmalayıp esirler aldılar. Sayısız gulam ve cariyeyi şehirden dışarı çıkardılar. Velhasıl üç ay boyunca seferin başından sonuna değin hem serdarlar hem de ordu dini ve dünyevi isteklere kavuşma, Allah'ın rızasını alma ve din-penah padişahın fermanına itaat etme şerefine nail oldular. Büyük nam ve şöhet kazanarak beklediklerinden daha fazla ganimet ve nimetlerle ödüllendirildiler. Tekrar şöhetli serdarın sancağının gölgesinde ganimetlenmiş bir şekilde *Oraya selâmetle girin*¹⁵⁵⁰ sözü gereğince İslam diyarına girdiler.

O esnada sultan henüz Aynebahtı hisarını zaptetmekle meşguldü ve mücahitler ordusundan da böyle bir zaferi bekliyordu. Galip serdar, hak ordusunun bu fetihlerini bildirmek için ganimetlerin beşte biri (hums) cümlesinden gulamların arasından bir bir seçtiği peri yüzlü huri soylu 200 gulamı, diğer bir takım gulam ve cariyeler, Frenk diyarına has mallar ve kumaşlar eşliğinde Dergâh-ı Âli'ye gönderdi.

¹⁵⁵⁰ [050.034] ادخلوها بسلام

Devlet erkânı ve sadık ashab cümlesinden isteyen ve istemeyen herkes bu ganimetlerden yeterince pay aldı.

Beyit

Diline “hayır” gelmesin diye sual ehilleri cevaplarında “evet”ten başka bir şey demediler

Destanın Zeyli

Doğruları gösteren beyanları kendisinde toplayan bu destanın zeyli, o cesur paşanın son salih amellerinden, devlet ve fazilet izlerinin geri kalanlarından olup, onun saadet soylu halefinin; faziletli emîrzâde, ilim ve âlem kaynağının kendisinde toplayan, hikmet ve hüküm faziletini kendinde barındıran, Nebî-i Mükerrerem’in (*salat ve selam onun üzerine olsun*) adaşı, Mustafa Bey’in (*Allah onu yüceltsin ve ömrünü uzatsın*) övülecek vasıflarının ve güzel zikirlerinin geride bırakılması içindir. Sahip olduğu ilmî ve hikemî olgunluk vasıflarıyla ve nazım ve nesir belîğ kelimeleri beyan eden tatlı diliyle, bu destan mücahit babasının gazalarına ek olarak onun yiğitlik ve mertlik alametlerine bir örnek, şecaat ve akıllılık kaynaklarını kendisinde toplamasına bir misal teşkil eder.

Hikâye: İskender mizaçlı paşa, Bosna memleketinin idaresinde olduğu zaman sürekli küffar beldelerini fethetmeyi, onların şer ve zararlarını def etmeyi düşünüyor, kutlu hüdavendigârın [II. Mehmed] oradaki yapıtlarını ve geride bıraktıklarını ihya etmeye çabalıyordu. Bosna ile Engürüs diyarı arasında Yayça olarak bilinen bir hisar ve kale vardı. Öyle sağlam ve yüksek bir hisardı ki zamanın meliklerinin deyimiyle Engürüs memleketini İslam ordusunun taarruzundan korumak için yeni ve sağlam bir setti ve mücahit askerlerin giriş yapacakları yerleri, kâfir memleketlerinden ayırıyordu. [Engürüs vilayetinin fethi bu kale ve surlarının fethedilmesine bağlıydı¹⁵⁵¹.] Kutlu sultanın [II. Mehmed] bizzat kendisi bin bir meşakkatle, orayı zaptetmişti. Ama gazi sultanın cennet bahçelerine göçtüğü zamanda Engürüs padişahı orayı tekrar ele geçirdi. Sultanın isteği üzerine İskender Paşa, kendi hükümeti zamanında o kale ve hisarı ele geçirme hazırlıklarını tamamlamak, şartların olgunlaşmasından ve engellerin kalkmasından sonra orayı ele geçirmek istiyordu. Önde gelen küffar serdarlarından birisi Engürüs kralının hükmüyle her yıl iki

¹⁵⁵¹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 295b.

mevsim memleketin mamur yerlerinin ortasından Yayça Kalesi için gerekli ihtiyaçların, tahıl ve zahirenin nakli için silahlı ordusuyla geliyor, oranın yıllık hâsılatını hazırlıyor ve hisara götürüyor ve geri dönüyordu. Çünkü [Tuna'nın kollarından biri olan] büyük Sava Nehri kenarındaki Engürüs vilayetinin mamur yerleriyle o hisar arasında yaklaşık sekiz günlük yol mesafesinde hiçbir [561a] mamur ve abadan yere rastlanmaz. Lefçe olarak bilinen bir başka hisar dışında bu arada hiç başka güvenli bir yer ve yaşam için uygun bir mesken bulunmaz. Çünkü eskiden beri İslam ordusunun sıklıkla gelip gitmesinden ve o araya sürekli gece baskınları düzenleyip yağmalamalarından dolayı o beldelerin tamamı harap ve viran duruma düşmüştü. Engürüs, ele geçirildiğinde kendilerinin sonunu da hazırlayacak olan o iki kaleyi binbir zorluğa rağmen mülki işleri için şimdiye dek kaybetmemişti. Lakin eğer ortada bulunan Lefçe Kalesi İslam havzasına dâhil olursa viran halde bulunan o mesken ve beldelerin hepsi abad ve mamur olacak ve önemli bir yer olan Yayça Kalesi'nin fethi de kolaylıkla gerçekleşecekti. Bundan dolayı cesur paşa 907 senesinde bin süvari ve iki bin piyadesini hazırladı. Sadık halefi Mustafa Bey'i bu ordunun başına serdar olarak tayin etti. Uygun fırsatta fethetmeleri niyetiyle onları Lefçe Kalesi'ne gönderdi. O hisarın fethedileceğini bu şekilde onlara gösterdi. Lefçe hisarı çamur ve balçık deryası arasında oldukça sağlam ve korunaklı bir yerdi. Bir evden yan taraftaki eve gidip gelmek için köprüler yapmışlardı. Ağaç kütükleri ve taşları ise su seddi oluşması için üst üste atmışlardı. Sur ve hisarı ise oldukça büyük ağaç kütükleriyle inşa etmişler ve hisarın dışına gayet geniş ve derin iki hendek çekmişlerdi. Yiğit emirzade o hisarı fethetmek için mertlik, korkusuzluk ve şecaat alnını, kendi felek görkemli siperi gibi sıktı ve kırıştırdı. Saadetin yardım ettiği bileğini ve yiğitlik kılıcını tutan beyaz elini, demirden bir kılıç gibi elbisesinin astar kınından çekip çıkardı. *Ve eğer sizden yüz kişi olursa, Allah'ın izniyle (onlardan) ikibin kişiye galip gelirler*¹⁵⁵² doğruluğuna şüphe olmayan bu söz ile Allah için savaşma yolunda ilahi yardım ve Allah dostlarının himmet kuvvetini arkasına aldı ve fırsat kollamaya başladı. Kâfirlerin gaflete düştükleri bir anda yanındaki ordusuyla hisarın zaptına yöneldi ve kaleyi kuşattı. Korkusuzluğu ve yiğitliğinden dolayı karşıdaki askerlerin kalabalığına aldırış etmeden derhal onlarla savaşmaya başladı.

¹⁵⁵² [008.066] وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَعْلَمُوا الْقَائِمِينَ بِأُذُنِ اللَّهِ

Beyit

Allah'ın yardımı onun dizginlerini, ikbal ise üzengisini tutumuştı. Kapıları açmak için gökten melekler inmişti

Emirzâde genç yaşta ve savaşta az tecrübeli olmasına rağmen evvela düşmanı altedebilmek için doğru tedbirler ve münasip fikirler öne sürdü. İkbal ve tazelik fidanının nazikliğiyle sapasağlam bir servi ve çok köklü bir çınar gibi kutluluğun yüce sancağını ayakta tutuyordu. Zaman zaman saba ve şimal rüzgârı gibi etrafta toz kopararak düşmanlarının baht gözüne savaşın karanlık toprağını dolduruyordu. Aydınlık sancağının ve sabahın kanatlarının ortaya çıktığı zamandan akşam karanlığının etrafa yayıldığı zamana dek Hayber gibi olan o hisarın muhafızlarıyla savaşmaya devam ettiler. Kutlu fetih çehresi mücahitlerin parlak kılıç aynalarında görünene kadar gruplar halinde kalabalık müşrik ordusuyla savaştilar. Hisar halkı surların sağlam ve duvarların yüksek olmasına rağmen hezimete doğru yüz çevirdi. Mücahit dilâverler kapılardan ve duvarların üstünden geçerek kalenin içine girebildiler. Dilaverlik yüzünü, iki ağızlı çelik kılıç gibi sıktilar ve asla bükmediler. Sağda ve solda afallamış haldeki bütün kâfirleri öldürüyorlardı. Her sokak ve mahallede öldürecek düşman, yağmalanacak mal ve esir edilecek güzel yüzlüleri arıyorlardı.

Beyit

Muzaffer ordu hisarın içine girdi ve buldukları hiç kimseye aman vermedi

Bahtiyar emirzâde asi kâfirlerden birçoğunu kendi zincir görünömlü kılıcıyla [561b] bağladı. O füccarların eşleri ve çocuklarının boyunlarını, güzellerin zülfüne bağlanan âşıklar gibi esaret ipine bağladı. Zafer alametli hür gaziler genç yaşlı bütün kâfirleri esir ettiler. Savaş aletlerinin yanında ele geçirdikleri helal ganimetlerle de birçok kıymetli malı tasarrufları altın almış oldular.

Beyit

Senin gibi kılıç ve hançerini kucaklayan ve koltuğunun altına alan bir kimse mülkün güzel maşukasını nikâh akdine alır

Daha sonra hisardan esir edilenler arasında bulunan serkeş kâfir serverlerinin, büyük ruhban ve keşişlerin başlarını ve kulaklarını tek tek kesip, kanlı toprağa attılar.

Yaratıcının kanunu gereğince *kulakları vardır, onlarla işitmezler*¹⁵⁵³ sağırlarının işitmediği sözleri duyurmak için o serdarların kulaklarını bir ipe bağladılar. Müşriklerin bu şekildeki cezalandırılmasını etrafa duyurmak için kulakların dizildiği o ipi mızrağın üstüne astılar. [Bu İslamî fethi duyurmak için kafirlerin ipe dizilmiş bu kulaklarını babasına gönderdi¹⁵⁵⁴.] Bu fethin ikinci günü aynı görkem ve ağırbaşlılıklarıyla, düşmanı eriten kılıçlarının hiddetiyle yakınlardaki Berdesence Kalesi'ni de bir gün içinde ele geçirdiler ve sınırsız ganimet elde ettiler. Birçok mal ve ganimet aldıktan, sayısız sevap kazandıktan ve güzel söz ve övgüleri hak ettikten sonra hayır neticeli o seferden geri döndüler.

Beyit

O gençlere medh ve afezin dizen zaferin dili onların kılıçları gibi ıslandı

Bu galibiyeti tamamlayacak olan, bu zafere ek olabilecek olan bir diğer şey de şuydu: 908 senesinde Engürüs padişahı her zamanki âdeti üzere büyük emirlerinden birisini putperest olan seçkin askerleri eşliğinde Yayça Kalesi için gerekli olan malzemenin ve zahirenin taşınması için göndermişti. Habercilerden birisi kâfirlerin bu yönelişini İskender Paşa'ya bildirdi. Bunun üzerine paşa kutlu oğlunu dört yüz süvari eşliğinde *müfrezenin en iyisi dört yüz tane olandır* zafer neticeli sözü manasınca o güruh üzerine gece baskını düzenlemesi için gönderdi. Bu dilâver halef yanındaki askerleriyle Bosna hududundan 5 günlük yol olan bu mesafeyi bir gündüz ve gece içinde katetti. Kâfir ordusuyla kaşılaştıklarında onların 5 binden fazla olduklarını gördüler. Buna rağmen mücahitler derhal cihadın keskin kılıçlarını o Hayber müşriklerinin boyunlarına doğru salladılar. Bir hamlede o müşrikler güruhunu hezimete uğrattılar. Piyade ve süvari birçoklarını katlettiler. Düşmanlardan akan kanla seller oluşmuştu. Onların taşınabilir olan bütün nefis mal ve eşyaları mücahitlere rızk oldu. Muzaffer emirzâde bu başarısının üzerine geri döndü. Onun mertlik adı ve şöhreti bütün savaşçılar arasında yayıldı. Umarız ki uzun yıllar boyunca dini ve dünyevi mertebelerde kıvançlı ve müftehir olur.

Li-müellifihi

Kalbi sevinçli ömrü uzun, makam ve mevkisinde müftehir olsun. Makamı azametinin doruk noktasında uzun yıllar kalsın, zatı da kötü ve kem gözlerden uzak olsun

¹⁵⁵³ وَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا [007.179]

¹⁵⁵⁴ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 296a.

MEYSERENİN YEDİNCİ DESTANI

Padişahın, Frenk Ülkesine Bağlı Aynebahtı Hisarı ve Memleketi İle Etrafını Fethetmek Maksudıyla Kara Tarafından Ordusunu ve Denizden de Gemilerini Teçhiz Etmesini ve İslam Ordusunun Denizde Yapılan Muharebelerde Galip Gelmesini ve Sultanın O Memleketi Ele Geçirmesini Beyan Eder

Üstünlük ve hükmetmenin fasih sayfalarında yer alan menşurdan olan, galebe gelme ve yücelik terbiyetnamesinde yer alan *Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık*¹⁵⁵⁵ [562a] mana gemisi, belîğ olan Kur'an kelamının ummanının ortasından, konuşma ve beyan sahiline yanaşır ki her şeye kudreti yeten sultanın, felek yazgılı bu dalgalı denizi, dibi ve sahili olmayan bu deryası öyle bir bahirdir ki dokuz katlı gök tabakasında devreden gök cisimleri bu denizin üzerinde sadece birkaç tane kabarcıktır. Ama o kadar da hakirdir ki âlemi saran o büyük tufanda olaylar dalgasının sürekli yenilenmesiyle ortaya çıkmıştır. Sahili olmayan o deryanın şebneminden göklerin yeşil çemenzarında çiğ görünümlü birçok yıldız dönerek ortaya çıkmıştır. Her an hilal gibi olan birkaç bin gemi onun azamet ve görkeminin çalkantılı dalgalarıyla engin denizlerde batar. Bu feleğin inciler dolu ummanından yediği her [dalga] darbesiyle parlak incilerle dolu büyük gemiler fazilet sahiline yanaşır.

Li-müellifihi

Ey başış denizinde sınırsız ihsan dalgaları olan! Ümit gemisini tufan tehlikesinden kurtar

Sahili olmayan o denizden kıyıya vuran en iyi cevher, mülk ve melekût âleminin taç sahiplerinin tacının incisi olan insanoğlunun yegâne cevheridir. Karanlıklar, kuru ve yaş, kara ve deniz onun fermanına itaat ettiğinden dolayı, devletinin geceyi aydınlatan kandil cevheri, karanlıklar mülkünün ortasında parlak lambadır. *O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini, kendi katından (bir lütfu olmak üzere) size boyun eğdirmiştir*¹⁵⁵⁶ ve de feleğin kabarcık gibi olan kan dökücü yedi

¹⁵⁵⁵ [017.070] وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَخَلَقْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِّنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

¹⁵⁵⁶ [045.013] وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِّنْهُ

denizi zamanın sayfaları üzerinde yüz bin dalga tasviriyle, insanoğlunun iyiliği ve kötülüğü için apaçık ortadadır. *İzni ile denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize verdi*¹⁵⁵⁷, *(Bütün bunlar) onun lütfunu aramanız içindir*¹⁵⁵⁸. Ruhanî feleklerin bu sahilsiz denizinin yüzeyinde ve cismanî bahirlerdeki rahmanî nefes esintinin ve bu nuranî yıldız gemilerinin hareket etmesinin hikmeti insan bedeninin imkân denizinin ortasından kurtulup hayat denizinin diyarına ve nefsanî kemalatın güzel meskenlerine doğru ulaşmasıdır. Bu büyük gök gemilerinin rabbanî irade denizinin derinliğinde hareket ettirilmesi, İslam dininin bütün nefislerinin zamanın ters yüz olma girdabından kurtulması demektir, bu kurtulan zümrenin *Onları, (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık* iyiliğini taşıyarak sahillere varıp maksadına ulaşarak eman bulması ve zafer elde etmesi neticede sonsuz olan *kendilerine güzel güzel rızıklar verdik* inayetine yakınlaştığı anlamına gelir ve nimetler ve kazanılmış şeyler açısından *(Bütün bunlar) onun lütfunu aramanız içindir* alametinin delili olur.

Beyit

Kaderin acımasız denizinde rızadan bir gemi yap ve o gemiye adım at. Çünkü o Allah'ın adıyla hareket eder

Bu iddianın gerçekliğe kavuşmasının ve bu davanın beyan edilmesinin en açık misali, bu mücahitler sultanının hükümranlılığı ve padişahlığıdır. Bu karalar ve denizler padişahının mülk arsası güzel beldelerle, karalar ve denizlerle çevrilidir. Onun kati hükmü, büyük gemilerini hareket ettirdiği kuzey ve güney denizlerinde caridir. O kara ve denizlerdeki serkeşlere karşı her zaman *ben kılıcın peygamberiyim* fermanıyla hükümeder. Ordusunun hareketlerinin altında, kâfir milletleri arasında şeriati ve adalet kanunlarını yaymak düşüncesi vardır. Onun kara ve denizlere her yönelişi ve şehirlerdeki meskenlerde ikamet etmek isteği elbette İslam'ın yararına ve çıkarımadır. O, Seyyidü'l-enâm (*salat ve selam onun üzerine olsun*) milletin yardımcısıdır. Mücahitlerinin sahip olduğu binek hayvanlarının her daim kâfir şehirlerinde çıkardığı toz ve duman içinde *ateş bulunan bir kasırga* manasının izlerini açığa çıkarır. Sahili olmayan himmet denizinde, fikir ve niyet ummanının ortasında yüzen büyük gemileri daima yaratıcının [562b] Resûl-i Muhtar'ın ve

¹⁵⁵⁷ [014.032] وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ

¹⁵⁵⁸ [016.014] وَلِيَتَّبِعُوا مِنْ فَضْلِهِ

Sahabetü'l-ahyâr'ın rızasını kazanmak istemektedir. İslam'ın garip fetihlerinden olup kara ve denizlerde gerçekleştirdiği bir cihat seferi, akıl sahipleri için hayret vericidir, saltanat mazharının en beğenilmiş fethi ve en şaşırtıcı harbidir, mücahitlerle kâfirler arasındaki en acayip savaştır. Maddi ve manevi âlemde İslam savaşçıları sayfalarında bu günlerde ortaya çıkan sevinç güneşinin nurları ve bu istek ve maksadın en açık ışıltıları daha önceleri enbiyalar sultanının (*Allah'ın selamı onun üzerine olsun*) parlak vicdanının dünyayı gösteren kadehinde daha fazla yansıdı ki doğru hadisin fasih ibaresiyle şöyle nakledilebilir; *Deniliyor ki Hz. Peygamber bir gün uyudu ve sonra gülerek uyandı, ona seni güldüren şey nedir dediler. O da dedi ki ümmetinden bir takım insanlar bana Allah yolunda develere binmiş melikler gibi denize binmiş savaşçılar olarak sunuldu. Doğrusu bu devlet ve saadet müjdesi hem bu dünyada hem de ahrette bütün iklimlerin padişahları nezdinde övünmesi için zamanın sultanına yeter. Tanrının şefaati edeceği kıyamet gününde bu gaziler ve mücahitler padişahının şefaati bulması için bir vesiledir. Zira Aynebahtı seferinde hem karadan hem de denizden sürdürülen bu büyük gaza ve cihat mülk ve dinin bütün çıkarlarını kapsamış, kötü dinli kâfirlere karşı İslam milletini kuvvetlendirmişti.*

Beyit

Serkeş atı her nereye adım atarsa orası onun muradıyla yemyeşil olur. Onun savaşta gösterdiği hüneri ne Rüstem ne de İsfendiyar gösterebilmişti

El-kıssa: Tevhid ehlinin delili mücahit sultan, saf ve halis itikadıyla Mora memleketi ve beldelerinin fethini tamamlamaya yöneldi. Ancak bu isteğin gerçekleşmesi Aynebahtı hisarı ve memleketinin fethedilmesine bağlıydı. Çünkü bu iki memleket yani Mora ve Aynebahtı Venedik ve Bundukiyye Frenklerinin diyarındandı. Ama Frenk Denizi'nin bu tarafına ve Rumeli canibi sahiline düşüyordu. Bu iki memleket, Rumeli İslam mülkünün mağrip tarafına denk geliyordu ve Frenk Denizi körfezi bu bütün vilayetlerin daha da batısında yer alır. Frenk sultanlarının memleketleri özellikle de Venedik bu körfezin kuzey batısında, deniz kıyısında yer alıyordu ve altı aylık yol mesafesindeydi. Venedik memleketinin kuzeyi Engürüs ile sınırdı, güney batısı Frengistan ve Kaykavus Denizi ile batıda ise mağrip diyarlarına kadar uzanıyordu. Mora memleketindeki Moton ve Koron beldelerinin fethinin Aynebahtı'nın fethine bağlı olmasının sebebi şöyle

açıklanabilir: Mora, Frenk Denizi tarafından çevrelenmiş olan bir ada gibiydi. Lakin Rumeli tarafından ve Müslüman memleketi canibinden Mora'yı çeviren denizin dil gibi uzanan iki kısmı arasında yaklaşık 1 fersah kara mevcuttur. Kâfirler Mora'ya hâkim olduğu eski zamanlarda bu 1 fersahlık kara parçası üzerine hisar çekmişlerdi. Denizin bir körfez ve dil gibi uzanan kara kısmından körfezin diğer dil gibi uzanan kara kısmına Mora hisarını çekmişler. Mora'nın kuzey doğu tarafına düşen bu körfezin dil gibi uzanan kısmındaki sahillerin tamamını, Âl-i Osman sultanları bu müddet boyunca cihangirlik kılıcıyla fethedip darü'l-islam'a dâhil etmişlerdi. Ama Aynebahtı hisarı ve vilayeti Rumeli'nin bu tarafındaydı ve zamanın bazı engellerinden dolayı orayı fethe yönelememişlerdi. [Aynebahtı'nın Frenk meliklerinin tasarrufunda kalması, Mora'nın büyük beldelerinin ve denizaşırı vilayetlerinin fethini zorlaştırıyordu. İslam ordusu ne zaman Mora ve Aynebahtı'nın denizaşırı topraklarını fethetmek istese Frenk tarafından yardım için gemiler gönderiliyordu. Ama Aynebahtı'nın Mora tarafından karşısında yer alan ve körfez geçidi olan, Mora ve Rumeli arasında yer alan Alubedre¹⁵⁵⁹ adlı şehri Sultan Murad fethetmişti. Aynebahtı, Moton ve Koron kalelerinin fethinin önündeki en büyük engel Frenk gemilerine karşı koyacak gemicilik gücüne sahip olmamaktı¹⁵⁶⁰.] Çünkü büyük gemilerini derya üzerinde yüzdürme gücüne sahip olmayan bir padişah [563a] nasıl olur da Frenklilerin sayısız gemileri ile başa çıkabilir ve o hisarı fethedebilirdi. Altı aylık yol mesafesindeki en uzak Frenk memleketlerinden bile bu kaleye yardım için gemiler geldiğinden sadece bu kaleleri kara tarafından kuşatmak çok fazla işe yaramamaktadır. Mücahit sultanın seleflerinin şimdiki kadar ne deniz kuvvetlerini techiz edecek kadar gücü vardı ne de gemicilik, kaptanlık ve yüzücülüğü bilen çok sayıda askeri vardı. Bu selef padişahların, Frenklerle denizde gemileriyle savaşacak ve müşriklerin kanını sel gibi akıtacak bir techizatı ve donanımı yoktu. Çünkü Frenkliler, gemi yapımında vücudunun her yanında el, ayak ve pençeleri olan deniz yengeci gibiydiler. Savaş zamanında ise gemilerinin üzerinde kaplanlarla dolu bir dağı, suda ise düşmanlarını boğmaya hazır bir timsahı andırıyorlardı.

Beyit

Suların derinliğinde çelikten bir dağ, üstünde ise kabarcıklardan çok timsah vardı

¹⁵⁵⁹ Balyabadra.

¹⁵⁶⁰ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 297b.

Lakin bu mücahitler sultanının hilafeti zamanında Allah'ın yardım uğuruyla kara ve deniz fetihleri için gerekli olan teçhizatlar öyle dereceye geldi ki onun karadaki memleketlerinde bulunan askerlerinin sayısı Süleyman'ın ve İskender'in mahşerî kalabalıktaki askerlerinin sayısına denkti. Onun denizdeki askerleri ve kulları gemi yapımında bütün küfür ve İslam sultanlarından daha yetenekli ve kudretli idi. Onun yeşil sulara yüzen felek görünümlü gemilerinin sayısı gökteki yıldızların sayısına denktir. Göklere çıkan yelkenlere sahip olan büyük gemileri ve kudretli yüzücüleri *Denizde yüce dağlar gibi yükselen gemiler de O'nundur*¹⁵⁶¹ onun kudretinin ve hükümranlığının bir alametidir. Cerrü'l-eskâl ilmindeki maharetleri, top ve tüfek yapımındaki hünerleri dolayısıyla maharet sahibi olan onun yüce makamlı kulları bu zamanda putperest ve kâfir hüner sahipleri ile bilginlerinden daha kudretli ve daha hünerlilerdir. Hem hamle hem de müdafaada kullandıkları yıldırım gibi ateş yakma ve mancınıklar ve *kavari*' kullanmada alev dolu ocaktaki kıvılcımlardan daha hiddetli ve şiddetlidirler.

Beyit

Onun kin ateşinin bir kıvılcımı dahi sudaki balığın zırhını kızgın tavaya çevirir

Bundan dolayı feraset sahibi sultan, o diyar ve hisarı fethetmek istediği ilk zamanlarda savaş için gerekli olacak bütün teçhizatını hazırlamak, gemiler yapıp yüzdürmek için Frenkli usta denizcilerin yanında, harp aletleri ve silah yapım sanatında hüner sahibi olan birçok sanatkâr ve usta Frenkli'yi alıkoymuştu. [Bu hünerli Frenk ustaları] saltanat gemilerini hazırlayıp, topları ve mancınıkları gemilerin etrafına yerleştirdiler. Sultanın yapımı için bizzat emir verdiği, darü'l-hilafe İstanbul'da gaza maksadıyla yaptırdığı eski ve yeni tarzdaki büyük gemiler arasında görünümü, sanatı ve işçiliği açısından en dikkat çekici olan gemiler iki adet büyük gemiydi. Rum ve Frenk denizcilerin "Göke" dediği bu iki büyük gemiden her biri büyüklükte denizin içindeki bir dağı andırıyordu ve sanki tufandan geri kalanlardandı. Her birinin büyüklüğünü şöyle tarif edebiliriz: Kereste, demir, çivi, lenger gibi şeyler İstanbul'a yakın madenler ve yerlerden bedava getirilmesine, gemi yapımında çalışanların hepsinin sultanın has gulamları olmasına rağmen sadece her bir geminin marangozluk işini ve demircilik işini yapanlara 24 bin eşrefî kırmızı altın

¹⁵⁶¹ وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنشَآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ [055.024]

ödenmişti. O geminin eni ve boyu bu fakirin ölçümüyle şöyle malum oldu: Geminin boyu 70 ayak, eni ise 35 ayak. Ortadaki en büyük yelkenin yüksekliği ise aşağı yukarı 70 zir'a idi. Dümdüz ve birbirine paralel şekilde birkaç büyük ağacın bir araya getirilmesiyle oluşturulan bu yelken direklerinin kalınlığı [563b] 4 gez idi. Bu direklerin hepsi de minare gibi yusuvarlak ve tek şekildi. Bu yelken direklerinin üzerine otuz kişinin etrafına oturabileceği şerefe gibi bir mahal inşa etmişlerdi. Savaş zamanında bu gurup oklarıyla ve atıkları taşlarıyla düşmana karşı mücadele ediyorlardı. Gazilerin ve mücahitlerin oturdukları mahal suyun içinde gizli olan kısmı hariç her köşeden de suyun yüzeyinden yaklaşık 20 zir'a yüksekliğindeydi. Askerlerin yiyecek ve içecekleri, toplar gibi savaş teçhizatının dışında bu gemiye bin silahlı asker binebiliyordu. Savaş zamanında askerlerin hepsi bu geminin etrafında savaşıyordu. Gerçekten bu büyük gemilerden her birini ilk defasında gören birisi onu yerkürenin, denizin içinde zuhur etmiş olan diğer yarısı ya da tufandan sonra zamanın geçmesiyle suyun arasından görünmeye başlamış Cudi gibi bir dağ zannedebilir. Bu gemilerden her biri genişlikte, kuzey tarafının sularının çekilmesiyle karanın ortaya çıktığı bir deniz arsası gibidir. Denizin ortasında susuzluktan ağzını açmış top ve torpil kazanları suretindeki birçok yırtıcı timsahıyla sanki birer dağdılar. Ama belîğ beyanlı sözün örneğinde olduğu gibi *Sen dağları görürsün de, onları yerinde durur sanırsın. Oysa onlar bulutların yürümesi gibi yürümektedirler*¹⁵⁶² her daim cansız ve seyyar bir askeri andıran bir hisardı. Bu gemilerden her biri bahar rüzgârının hareket ettirdiği ancak yağmur yağdırmayan birer buluttu ve o, (yağmur dolu) ağır bulutları meydana getirendir¹⁵⁶³ sözünün doğruluğunun timsaliydi. Ancak deniz suyundan feyz alarak hareket eden bir buluttu.

Beyit

Dağ büyüklüğündeki dalgalar gelse de o geminin sakinleri Nuh tufanından korkmazlar

Rum ve Frenk denizlerinde kullanılan gemiler çeşitleri itibariyle [Hindistan'da ve] başka diyarlarda kullanılan gemilerden sayıca daha çok, daha büyük ve hızlıdır. Rum ve Frenkliler gemicilikte ve gemi yapımında başka

¹⁵⁶² [027.088] وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسِبُهَا جَمَادَةً وَهِيَ غَمْرٌ مِّنَ السَّحَابِ

¹⁵⁶³ [013.012] وَيُثْبِتُ السَّحَابَ الثَّقَالَ

diyarlardaki gemi yapanlardan daha mahir ve hünerlidirler. [Mücahitler sultanı bu sefer için her sınıftan gemi yapılmasını emretmi ti. O denizlerde kullanılacak her çeşit gemini inşasına ba landı¹⁵⁶⁴.] Bu diyarda yapılan gemilerin en b y   ne Göke derler, daha sonra sırasıyla Mavna, Barça, Kadir a, Kalyan ve Ver e gelir. *Göke* olarak bilinenler ortasında ok olan bir yaya benzemektedir. Ok ve yayın aksine her daim onun yayı akıcı bir ok gibidir. Ama onun oku her daim sağlam ve sabittir; kıpırdamaz. Onlardan her biri dünyayı dolaşan elsiz ve ayaksız bir binittir ve bütün binitlerden daha hızlıdır. Ama bir zir'a uzunluğundaki parmakları [kürek] sayesinde sürekli seri haldedir. Gerçi her ne kadar ömrünün bir sonu varsa da yaşamı suyun üzerindedir. Gece gündüz duda ında ateş olmasına rağmen her zaman denize gark olmaya te nedir. Dalgalı denizin üzerinde sürekli sallanan bir da dır. Bulut gibidir; ama şiddetli fırtınaların savurmasına karşı daima sabittir.

Beyit

Bir zaman tahamm lden dolayı sessiz kaldı ve bir zaman da tabiatında var olan hiddetle kaydı

Mavna denilen gemi ise denizin üstüne inşa edilmiş geniş bir hisarı andırır. Ancak  m r binası da yok olucudur. Büyüklükte deniz yüzeyinde insan yiyen bir timsah görünümündedir. Yolcuların eşya ve yüklerini taşıyan bir binittir. İlk menzilinden itibaren katedece i merhaleler boyunca asla yolcuyu yerinden dahi kıpırdatmaz.

Beyit

Ayakları olmadan suyun yüzünde sıçrayarak giden bir binittir. Kendinden geçen, kükreyen ve köpük saçan hörgüçlü bir da  devesidir

Kadır a dedikleri ise mellahların kürek gibi olan kuvvetli kolları [564a] sayesinde denizin üzerinde yüzer. Çünkü bu geminin yelkeni yoktur ve küreklerle çekilir. Ancak buna rağmen hepsinden daha hızlı ve hareketlidir. Savaş esnasında gerileyip tekrar saldırmada öyle seridir ki denizde müsabaka davası g tt   n  sanırsınız. Merhaleleri kat ederken saba r zg rını arkasında bırakır. Her ülkeye y nelmedeki hızı dolayısıyla *Sabah gidişi bir aylık mesafe, ak am d n    yine bir*

¹⁵⁶⁴ İdris-i Bidl   , **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 298b.

aylık mesafe olan rüzgârı da Süleyman'a (onun emrine) verdik ¹⁵⁶⁵ sıfatıyla şöhret bulmuş olan bu [gemiyi] “*taht-ı Süleymânî*” sanırsınız. Zaman ve mekânda mesafe kat eden bu [gemiler] daima karalarda yaşayan insanlar arasında suyun üzerinde yürüyen evliyaların kerameti ve sıfatı şeklinde anılmıştır.

Beyit

Halkı tehlikelerden kurtarmış yola sülûk eden bir zahit dervîştir. Uykudan ve güneşten tamamen yüz çevirmiştir. Gece gündüz seccadesini suyun üzerine sermiştir. İnsanların işi için canla başla çabalamış, onların yükünü omuzlarında taşımıştır

Barça olarak bilinen gemi küçük bir *Göke*’dir. Hareketi, seyri ve görünümü *Göke*’ye benzer. *Kalyan* [kalyon] ise görünümü açısından *Mavna* gibidir, aynı onun şeklinde inşa edilmiştir. *Verçe* denilen gemi ise gemi çeşitleri arasından en küçüğüdür. Tur atılması icab eden zamanlarda seri bir şekilde hareket etmek için inşa edilmişlerdir.

Beyit

Felek gibi olan bu denizde akıl elleri cevherler toplayan gemilerdir

Mücahitlerin sultanı bu müşrik beldelerinin fethi için iki yıl boyunca dağ görünümlü büyük gemiler inşa ettirip, denize indirmişti. Binlerce top, ejderha bedenli savaşılar, dağ gibi olan mancınıklar ve *kavariler*, kara ve deniz savaşında kullanılacak türlü savaş aletlerini hazırlattı. Sefer hazırlıkları yaptığı ve deniz askerlerini teçhiz ettiği bu zamanda onun Allah yolunda inşa ettirdiği hayır imaretlerinden biri de [Geyve vilayetindeki] Sakarya Nehri üzerine yaptırdığı büyük köprüydü. O köprünün her bir kemeri su üzerinde yüzen bir gemiydi sanki. Ancak demir atmıştı. Silsileler halinde birbirini izleyen taşan gemilerin oluşturduğu bir köprüydü.

Li-müellifihi

Suyun üzerindeki birbirini izleyen kemerleri, sevgilinin yanaklarına düşmüş kıvrımlı zülûf gibiydi

Ve de o zamanların *küre-i sâni*siydi ki daha önce bundan bahsedildi. *Her kim Allah yolunda bir gaziye donatırsa, kendisi o savaşa katılmış gibi olur* doğruluğu gösteren bu söz gereğince gaza ve cihadın geleneksel yapısını korumak ve devam

¹⁵⁶⁵ [034.012] غُدُوها شَهْرٌ وَرَوَّاحُهَا شَهْرٌ

ettirmek için Malkoçoğlu Bali Bey'in askerlerini Leh ve Rus Slavlarının [Sakalibe] gazasına gönderdi. [O Boğdan vilayetinden geçerken] etraftaki beldelerden getirilmiş olan 50 bine yakın yeni yetişmiş genç mücahit de 1 ay süren bu yolculukla onunla birlikteydi. Birçok küffar vilayetini ve şehrini yağmaladılar. Cariye ve gılmanlardan, nefis mal, nukûd, kumaşlar ve hayvanlardan oluşan sınırsız ganimet ele geçirdiler. Ganimet elde etmekden gerekli hazzı aldıktan sonra geri döndüler. Tuna Nehri yakınlarında, hiçbir şekilde mamur ve abadan olmayan mahallere geldiklerinde şiddetli bir soğuk vardı ve artık kış mevsiminin başlangıcıydı. Askerin kuvveti gittikçe azalıyordu. Ayrıca esirler ve hayvanların sayısının çokluğu da bu şiddetli soğukların üzerine eklenmiş, ıstıraplı bir hal almıştı. Esirleri, hayvanları hatta askerleri ve atları soğuktan koruyacak kıyafet ve örtüleri olmadığı için bunların birçoğu şiddetli soğuk karşısında helak oldu. Kış askerlerinin yaptıkları bu yağmaya maruz kalan ganimet elde etmiş olan askerler, perişan hale düştüler, afete uğradılar. Hâsılı 904 senesi nevruzunda tabiat kuvvetleri tekrar harekete geçti ve gökler, lale ve şebnem elbiselerinin parlaklığından dolayı [564b] dünyayı gösteren bir kadehe, gül ve reyhanın gönül alan şekline döndü. Bu mevsimin günleri, İskender mizaçlı sultanın adaletinin itidaline kavuştu. Nevruz rüzgârı, cihanın sahibinin ihsan ve merhametinin seherde eserek cana can katan nesim rüzgârının rehberliğinde iman mülkünün gül bahçesindeki ağaçları uyandırıyor, taze dalları yapraklandırıyor. Tevhid ehlinin gönül goncası sultanın merhamet nefesiyle gülistanın tahtındaki kırmızı gül gibi açılıyordu. Sevinç ve neşe bu cismani âlemin tabiatlerinde ve rükünlerinde öyle bir hadde varmıştı ki zamanın saç tarayan beli bükük yaşlısı gül bahçesindeki kadınların yanaklarını kırmızı güllerle güzelce süslemişti. Saba ve şimal rüzgârının çemenzar ve gülistan meclisinde etrafa yaydığı misk ü amber çiçek kokuları, goncanın kandil dikilen sinesini gül ve lale چراغlarının nuruyla süslemişti. On dilli zambağın hal dili basiret sahiplerinin meclisinde ve negis bahçesinin gözcülerinin nazarında *Allah'ın rahmetinin eserlerine bir bak: Arzı, ölümünün ardından nasıl diriltiyor*¹⁵⁶⁶ fasih tabiriyle kalpleri ölmüş kâfirlerin arsalarının iman nuruyla ve tevhid nesimiyle nasıl da tekrar ihya edildiğine işaret ediyordu. Fasih beyanlı hatip bülbül, gül mevsimine ve gülistanın hüsrevinin ortaya çıkışına, tevhid

¹⁵⁶⁶ فَاَنْظُرْ إِلَى آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا [030.050]

ehlinin, şerli kâfirlerin meclisinde kapıları Kur'an'ın sırlarıyla dolu olan güllerle açmasına şükretmek için *Allah, iman eden ve iyi şeyler yapanlara söz vermiştir*¹⁵⁶⁷ cennetin altından ırmaklar akar sevinç dolu beşaretnamesini servi ve çınar ağaçlarının minberinde çemenzarın gül ve reyhanlarının kulağına okuyordu. Mücahitlerin sultanı nevruz güneşi gibi şeref ve kutluluk burcundan kuzeydeki burçların en yükseğine doğru yükselmeye başlıyordu. Bu senenin 20 şevvalinde darü'l-hilafe İstanbul'dan darü's-saltana Edirne'ye doğru hareket etti. Bütün gemilerini yeşil bir çemenzara benzeyen deryada bahar gülleri gibi hazırladı. Yıldızların sayısına denk olan askerlerini deniz yüzeyinde felek gibi olan gemilere yerleştirdi.

Li-müellifihî

Şahın emriyle onun bütün gulamları denizlerde ve nehirlerde gemileri yüzdürdü. Sayısız gemilerden dolayı deniz çok yıldızlı bir göğe dönmüştü. Denizin her yanı dalgaların sayısına dek gemilerle dolmuştu. Deniz incilerle sedefe dönmüştü, göklerdeki hilal, gemi büyüklüğündeki her bir dalgaya yansıyor. Gemi kayığa benzeyen bir usturlaptı, onun yüksek yelkeniyle fetih ve zafer daha kolaydır. Her bir yelkeni dilinde fetih ayeti olan bir fetih sancağıydı

O zamanlarda denizlerin hâkimi olan, askerinin teçhizinden ve gemilerden sorumlu İkinci Davud Paşa gemi kaptanları, mellahlar, hünerli denizciler ve usta yüzücüler cemaatiyle, özellikle gemi kaptanlığında ve denizleri gözlemlemede zamanının yegânesi olan, deniz kenarındaki kâfir diyarlarında Rüstem ve İsfendiyar gibi dilâverliğiyle ve tecrübesiyle şöhret bulmuş olan Kemal Reis'i ve zamanının en iyi yüzücüsü, gemi yapımı ve bakımında asrının yegânesi olan Barak Reis'i denizlerdeki timsahları andıran akıl ve kuvvet sahibi diğer bazı reislerle beraber büyük gemilere tayin etti, onları yerleştirdi. Her birine top ve tüfek gibi teçhizatın yanında bin asker ve onlara yetecek kadar malzeme [yiyecek, içecek] ve silahlar yerleştirdiler. Bu iki büyük gemiden her açıdan daha küçük olan 300 adet gemiye de muteber reisler tayin edip askerler yerleştirdiler. Bunların hepsini büyük bir sevinç ve azametle [565a] sancak ve âlemleriyle İstanbul'dan Gelibolu'ya gönderdiler. Gelibolu ile Mora adası arasında alınacak mesafeye için belli bir zaman tayin ettiler.

¹⁵⁶⁷ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ [005.009]

Bu mesafe arasında durulacak menzilleri, sultanın ve ordusunun da hareketini göz önüne alarak bir aylık bir zaman koydular önlerine. Gemilerin Aynebahtı halicinden hisarın dibine kadar gelmesini kararlaştırdılar. Bu şekilde Aynebahtı hisarını hem karadan hem de denizden muhasara altına almış olacaktı. Frenk melik ve sultanları özellikle de Aynebahtı'nın sahibi Venedik padişahı sultanın bu girişimi ve yönelişinden haberdar olunca dindeki taassuplarından dolayı ordularını, dağ gibi olan büyük gemilerini, top, tüfek gibi sayısız harp aletlerini ve sığmayacak denli fazla olan silahlarını hazırladı. Sahip olduğu kalabalık ordusu, mal, servet, makam ve mevki kudretinin yanında kendi adamlarının gemicilikteki ve derya ilmindeki maharetine de itimat ediyordu. Deniz üzerinde gazilere karşı savaşmak için, Aynebahtı körfezi boğazı yakınlarında hazırlıklarını yapmaya başladılar. Çünkü zamanın denizcileri ve yüzücülerinin de takdir ettiği gibi Frenk taifesi gemicilik ve deniz ilminde oldukça hünerli ve ustadırlar. Deniz üzerinde top, tüfek kullanma ve ateş savurmada gökteki yıldırımdan daha hızlı ve yegânedirler. Onların bütün denizcileri gezici yıldızlar gibi feleğin kenarı olmayan damındadırlar. Zamanın etrafa yayılan hadiselerinden daha da hızlıdırlar. Mizaçları gereği belki de kudretlerinden dolayı gök gibi olan denizlerin ortasında gökteki beş yıldız misali hem dümdüz yol alabilme hem de dönebilme kabiliyetine sahiptirler.

Beyit

Bazen siperlerini denizin yüzeyine atacak kadar dâhi, bazen de suyun üzerinde yürüyecek kadar abdaldırlar

İslam ordusunun gemilerini Mora memleketi yakınlarında gören o seyyah Frenkliler dağ gibi gemileriyle savaşmak maksadıyla denizin orta yerinde peyda oldular. Ansızın ilahi takdir ve kaza gereğince *Bundan dolayı biz de onlara dünya hayatında zillet azâbını tattırmak için o uğursuz günlerde soğuk bir rüzgâr gönderdik*¹⁵⁶⁸ manasının da gösterdiği gibi muhalif bir rüzgâr esmeye başladı. *Rüzgâr gemilerin istemediği yönde eser* kabilinden bir rüzgâr fesat ehlinin ve düşmanların işine gelecek şekilde ve Müslümanların muradının tersine İslam ordusunun gemilerinin önünde ortaya çıktı. Mücahitler çaresiz gemilerini Moton beldelerinin karşısındaki birkaç limana birden çekmek zorunda kaldılar. Rüzgârın şiddetinden

¹⁵⁶⁸ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَحْسَاتٍ [041.016]

dolayı yaklaşık 20 gün boyunca tehlikeli yerlerde, düşmanlar arasında, afetle dolu olan o dar boğazda kaldılar. Düşman gemileri uygun rüzgârın da esmesiyle savaşıma kadir olup, mücahitlere doğru yöneldi. Sahile yakın olan ve düşmanların tasarrufunda bulunan, ahalisinin tamamının düşmanlık mertebesindeki bulunduğu Moton hisarı taraflarında İslam gemilerinin zahiresi ve suyu tükenmişti. Gemiler arasında kalan askerler açlıktan ve susuzluktan takatsiz düşmüşlerdi. Kâfirlerin şerhlerinden ve darboğazından kurtulup kıyıya varmak çok zor görünüyordu. İyice çıkmaza düşmüşlerdi. Aynen gemiler gibi bela girdabına düştüler ve dışarıya çıkacak, canlarını kurtaracak bir yol bulamıyorlardı. Tufan dalgalarından kurtulup, sahile ulaşmak için çaba sarfediyorlarsa da hiçbir fayda etmiyordu. Şöyle diyorlardı:

Beyit

Ümit gemimiz öyle bir gam deryasına düştü ki dalgalardan sahil görünmez oldu

300¹⁵⁶⁹ gemi içindeki gazilerin hepsinin karınları açlık ve zayıflıktan, tıpkı kendi gemileri gibi boştu ve bunun yerine gam ve üzüntüyle doluydu. Uçsuz bucaksız denizin ortasında susuzluktan, tıpkı kendi gemileri gibi dudakları kurumuş, gözleri tufana gark olmuş, susuz dilleri bir yelken gibi geminin ağzından sarkmıştı. Dua ve yalvarma elini geminin sinesi gibi gökyüzüne doğru açmıştı. Evliyaların nefeslerinin bereketi, takva sahiplerinin kabul edilmesi elzem olan dualarının bereketiyle [565b] binbir niyaz ile Allah'tan murad rüzgârını talep ediyorlardı. Tevazu göstererek itaat etmekten başka bir kurtarıcının olmadığını biliyorlardı.

Beyit

Hakkın inayet gemisi olmaksızın tufan dalgalarından nasıl sağ salim çıkarım?

Gemileri o tehlikeli cenderede kalan gaziler mecburen Mora sahilinden dışarıya birbiri ardına gizlice haberciler gönderdiler. Aynebahtı Kalesi önlerinde bulunan sultanı bu durumdan haberdar ettiler.

Beyit

Sayırsız düşmanın arasına düştük, ya Rab sen kötü duruma düşen bizlere iyilik ver

Mücahitlerin sultanı bu esnada Aynebahtı yakınlarındaki Mectate Ovası¹⁵⁷⁰na nüzul etmişti. Derhal cömert vezir Herseklioğlu Ahmed Paşa'yı mücehhez bir orduyu karadan Mora yoluyla o zor durumda olanların yardımına

¹⁵⁶⁹ Esad Efendi 2198'de bu rakam 600 olarak geçmektedir.

¹⁵⁷⁰ Esad Efendi 2198'de Çatalca Ovası şeklinde geçmektedir.

gönderdi. Ahmed Paşa deniz kenarına, mücahitlerin gemilerinin bulunduğu yerin karşısına gelince Allah'ın inayeti üzere, muratları doğrultusunda iyilik vadisi sahilinden bir rüzgâr esmeye başladı. Dâhildeki ve hariçteki askerin yardımına yetişti ve İslam ordusunun uğradığı perişanlığı ıslah etti. Ahmed Paşa da yanındaki avan ve ensarıyla gemilerin arasına girdi ve sevinçle arzu ettiği şeye yöneldi. Takatsiz kalmışları, ağır yük ve eşyaları eşeklerle asker-i hümayûnun bulunduğu Mora tarafına gönderdiler. Mücahitlerin gemi çadırını maksutları olan Aynebahtı hisarı tarafında denizin yüzeyinde göklere yükselttiler. Rüzgâr hızında giden gemilerinin yelkenlerini arzularının sahiline doğru çevirdiler.

Beyit

*Süratiyle feleklerin önüne geçmiş, koşmasıyla ay ile yakınlığı olduğunu göstermiş.
Sırtı paramparça ancak yükü kalbinde menzilden menzile dolaşıyordu*

İslam ordusunun gemilerinin bu körfezdeki boğazda kaldığı müddet boyunca Frenk ordusu körfezin denizde açıldığı yerin ağzında aşağı yukarı 150 kadar kale görünümlü gemiyi hazırlamıştı. Her bir gemiye savaşmaları için bin ya da beş yüz silahlı Frenk askeri –ki Frenk ordusunun bir kısmını oluşturuyordu-koymuşlardı. Her bir gemide sayıları birbirinden fark edecek şekilde sınırsız top ve tüfek yerleştirmişlerdi. En küçük gemilerde ise yaklaşık olarak yirmi Kar'a kazanı [topu] hazırlamışlardı. Her bir kazanda [topta] 5 *man*'dan 50 *man*'a kadar taşlar hazırlamışlardı. Bunlar yarım ferseng mesafeyi hedefini şaşırıksızın vuruyordu. Gerçi İslam gemilerinde de çokça top ve tüfek bulunuyordu ama Frenk gemileri çok keskin ve kıvrak hareket kabiliyetine sahipti ve oldukça da hafifti ve Frenkliler genellikle denizcilikte oldukça iyiydi, deniz adamıydılar. Gemilerinin üzerinde oldukça kıvrak hareket ediyorlardı ve bununla beraber uzun bir müddet boyunca savaş için gerekli olan malzeme ve mühimmatı her yandan getirmiş ve mücahitlerin geçeceği o dar boğazda hazırlamışlardı. Bu geçidin her yanına topları ve mikra'aları kendilerinin geleneği üzere mahir bir şekilde yerleştirmişlerdi.

Li-müellifihi

İçindeki toplar ve kazganlarla gemiler ateş saçan sarhoş ejderhalara benziyordu. O öfkeli kazganlar gemide değil de sanki suda başını dışarı çıkarmış timsahlardı

Mücahit emirler ve askerler, ilahi yardımla destek bulmuştu ve tevekkül ve gınahtan sakınma sıfatlarına sahiptiler. O dar boğazdan, o yeşil körfezin geçidinden

geçmeye başladıkları esnada bütün gaziler birbirlerinden helallik istediler. Birbirlerine veda ederek akıllarına şehadeti getirmeye başladılar. Sinelerindeki gemi yelkenlerini dua diliyle rıza göklerine açtılar. Gemilerinden her birinin yelkenini gökte uçan akbabaların kanatlarından açmışlardı. Allah için cihadın dümdüz yoluna hiçbir şeye aldırış etmeden girmişlerdi. Yiğitçe çarpışıp ölmeyi kafalarına koymuşlardı. Her ne kadar [566a] o bela tehlikesinden kurtulmak biraz zor gibi görünüyorsa da ve bu afetler arasında şehadete erişmek ihtimali yüksekse de mücahitlerin Allah'ın gizli lütuf ve korumasını ümit etmesi akıl ve zan takdirinin ölçüsünün dışındaysa da o tevekkül sahiplerinin hal dili yine de *Allah'ın bizim için yazdığından başkası bize asla erişmez. O bizim mevlâmızdır. Onun için müminler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler*¹⁵⁷¹ ayetini zikrediyordu.

Beyit

Aşk yolunun sonunda her ne kadar ölüm varsa da bu beladan başımızı çevirmeyip sonunda ölmeye dek gidelim

Hâsılı İslam ordusu bu dar boğazdan çıkmaya başladı. Kemal Reis ve Barak Reis sorumluluğundaki büyük gemilerle dağ gibi yüreklerini Allah'ın inayetiyle sağlamlaştırmıştı. Diğer gemilerin önünde düşmana doğru hareket ediyordu. Bu Müslüman gemileri birbirlerini izler ve saf oluşturmuş halde ilerlemeye başladı. Hem kâfir hem de Müslüman gemilerinde top ve tüfek atışları yapılmaya başladı. Her iki taraf da galibiyet ümidiyle taştan toplar atmak yerine askerleriyle ilerlemeye niyet etmişti. Denizin yüzü atılan topların çıkardığı toz ve dumandan ve dağ gibi gemilerin yaptığı kalabalıktan dolayı tıpkı *Yahut (o kâfirlerin duygu, düşünce ve davranışları) engin bir denizdeki yoğun karanlıklar gibidir; (öyle bir deniz) ki, onu dalga üstüne dalga kaplıyor; üstünde de bulut... Birbiri üstüne karanlıklar.*¹⁵⁷² misalini andırıyordu. Her bir karanlık gemi sanki siyah bahar bulutuyla çevrili bir dağdı, ama o dağlara yağın yağmur değil ateşti. Yağmur yerine o bulutlardan *içinde ateş bulunan bir kasırga* esişiyle yağın ateşten dolayı, su ile ateşin karışmasından dolayı denizin yüzeyi *Kaynatılmış denize (bunlara andolsun ki)*¹⁵⁷³ manasının timsali olmuştu. Top ve tüfeklerin gemi gövdesine isabet almasıyla ve açılan deliklerden

¹⁵⁷¹ [009.051] لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

¹⁵⁷² [024.040] لَمْ يَعْشَاهُ مَوْجٌ مِّنْ قُوَّةِهِ مَوْجٌ مِّنْ قُوَّةِهِ سَخَابَ ظُلُمَاتٍ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ

¹⁵⁷³ [052.006] وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِ

içlerine su dolmasıyla meydana gelen bu tufan *Nihayet emrimiz gelip de sular coşup yükselmeye başlayınca*¹⁵⁷⁴ ayetinin nişanesiydi. Doğrusu hiçbir şeyin görünmediği o gün bu sahîh hadis ayan oldu ki *sadece hacca, umreye ve Allah yolunda gazaya giderken denizlere bin. Çünkü denizin altında ateş, ateşin altında deniz vardır.*

Çünkü ehl-i iman ile kâfirler arasındaki ateş yağdıran bu savaşta sınırsız asker denizinden dolayı harp ateşinin kıvılcımları yükselmiş, kâfirlerin bedenleri cehennem ateşiyle yanmış, ateş yağdıran kılıç dalgalarından dolayı tufan gibi olan denizin yüzünde su ve ateş birbirine karışmıştı.

Li-müellifihi

Feleklerin kulağını tırmalayan topların gürültüsüyle kaynayan suda bir ateş belirmişti. Havanların sesi felekleri geçmiş, feleğin göğü kana gark olmuş, kan selinden dolayı denizdeki savaşçılar o sel üzerinde akıyordu. Kabarcığı andıran kelleler sahile doğru yanaşıyordu. Yüzücü her dalga batma korkusuyla denizin ortasından geçidin bulunduğu yere ilerliyordu. Her an yüz güruhun kanını dökmek için bu deniz dalgalarla düğüm düğüm olmuştu

Harp ateşinin yükseldiği bu zamanda Kemal Reis'ten incinmiş ve ona karşı içlerinde yaraları olan Frenk cemaati Barak Reis'in gemisini Kemal Reis'in gemisi zannetmişlerdi. Kendi donanmalarından içlerinde iki bin savaşçının ve bunlara yetecek kadar mühimmatın bulunduğu iki büyük Göke, içinde bin savaşçının bulunduğu bir adet mavna, 500 savaşçının bulunduğu küçük Göke olan bir Barça ve her birinde 300–400 savaşçının bulunduğu küçük Mavna olan iki Kalyon ile bütün harbî kâfirler savaşmak için sinelerini bela okunu siper ettiler. Bunlar kendi can ve mallarından geçmişler, taş topların karşısına kendi kellelerinin külahlarını siper etmiş halde düşmana yüz çevirdiler. Kâfirler, tesadüfen Barak Reis'in Göke'sine hücum etmişti ki o gemideki askerlerin komutanı Yenişehir hâkimi Kemal Bey'di ve geminin zabiti, denizcilik ve yüzücülük ilminde zamanının yegânesi olan Kara Hasan adlı gençti. Kâfir cemaati hücum ederek Barak Reis'in gemisine yaklaşıncı derhal kancalar attılar. Her taraftan [566b] Müslümanların gemilerini zincirlerle kendilerine bağladılar. İş top ve tüfekte çarpışmaktan geçmiş, mızrak ve kılıç harbi başlamıştı. Herkes her yandan kendi düşmanını gemilerin ortasında öldürüyordu. Doğru tedbirli

¹⁵⁷⁴ [011.040] وَفَارَ التُّورُ

Barak bu tehlikeli yerden harekete geçti. Kendi gemisine kanca atmış olan iki kâfir gemi arasına beyaz petrol döktü ve kâfirlerin can ve tenlerine bu dünyada cehennem ateşi attı. Her iki düşman gemisi de tutuştu. Kâfirlerin bütün adamları ve eşyaları yandı. Lakin Müslümanlar ne kadar çaba sarfettilerse de kendi gemilerini o iki geminin attığı demir kancalardan kurtaramadılar. Bu ateşin hararetle yandığı ısırtaplı halde başka bir tedbir elden gelmiyordu. Gazilerin gemisi de o cehennemliklere olan yakınlığından dolayı *Bir de öyle bir fîtneden sakının ki o, içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz (umuma sirayet ve hepsini perişan eder)*¹⁵⁷⁵ manası gereğince diğerlerinin ateşiyle yanmaya başladı. Onların ısırtaplarını izleyenlerin kaygılı yürekleri de hasret ve pişmanlık ateşiyle yanmaya başladı. İki kâfir gemisi ve bir de İslam gemisine tamamen ateş düşmüştü. Müslümanları ve kâfirlerin yaşı ve kurusu beraberce yanmaya başladı. Bu çarpışma esnasında İslam ordusu Frenklerin bir mavnasını ve gökeye yardım için gelen bir barçasını top atışıyla batırdı. İçinde bin beşyüz Frenklinin bulunduğu o iki gemi öyle battı ki hiçbirinden hiç kimse kurtulamadı. Bu zaferin ardından Müslümanlar kâfir donanmasına ait bir kalyonu daha top atışıyla perişan edip içindekileri esir aldı. 350 frenk kâfirinin başını denizin ortasında vurdular. Bu büyük gökede Barak Reis, askerlerin komutanı Kemal Bey, Kara Hasan ve gemi halkından 500 kişi helak oldu; şehadet saadetine nail oldular. Müslümanlardan denize düşmüş olan 700 kadarı diğerlerinin yardımıyla küçük verçelerle ve diğer gemiler sayesinde denizden sağ olarak çıkarıldı. Yanmış gemilerden kendilerini denize atan bine yakın Frenk küffarını gaziler ele geçirip, intikam kılıcıyla helak etti. İki tarafın bu çarpışması esnasında Müslümanlar kâfirlere karşı hücum etme fırsatı buldu. [Müslümanların bir Göke'si kâfirlerin ateşiyle yanmışsa da mücahitlerin devlet çerağı, o karanlıkta adını aldı¹⁵⁷⁶.] Müslüman gemileri denizdeki o dar boğazdan, o kan içici denizden geçme fırsatı buldu. Hersekoğlu Ahmed Paşa, Davud Paşa ve gemilerdeki diğer ümera yaratıcının yardımıyla *Bunun üzerine biz onu ve beraberindekileri, o dolu geminin içinde (taşıyarak) kurtardık*¹⁵⁷⁷ *Sonra da geri kalanları suda boğduk*¹⁵⁷⁸ ayetleri uyarınca o

¹⁵⁷⁵ [008.025] وَأَتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً

¹⁵⁷⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 301b.

¹⁵⁷⁷ [026.119] فَأَنجَيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلِّ الْمَشْحُونِ

¹⁵⁷⁸ [026.120] ثُمَّ أَغْرَقْنَا بَعْدُ الْبَاقِينَ

füccar kavmin hilelerini ve zararlarını ortadan kaldırdıktan sonra o korkunç tehlikeden çıkabildiler. Frenkliler mücahitlerin yolları üzerinde hazırladıkları hilelerden ümitsiz olup, bu işten zararlı bir şekilde geri döndüler. İslam donanması Tanrı'nın rahmet deryasının en geniş yerine gelmişti şimdi. Gemilerin dümenini Aynebahtı halici tarafına çevirdiler.

Beyit

Onun hareket kararı gemileri denize revan etti. Akan bir su gibi olan deniz dudağının altından zafer diyordu. Senin gemin denizin topraktan sinesine demir atmış, balıkların zırhı savaşçıların kanıyla sırlıslam olmuş

Mücahitlerin sultanı kara tarafından Aynebahtı hisarı önlerine doğru hareket ettiği zaman adı geçen hisarın yakınlarında ...[yaylanın adı belirtilmemiş] yaylağında ihtişam çadırlarını ikbal göklerine yükselttiğinde İslam ordusunun gemileri denizin yüzünde menzil menzil hareket ediyor, durmaksızın kâfir gemilerine saldırıyordu. Oranın yazı oldukça sıcaktı. Sultan, yüce şanlı vezir Mustafa Paşa'yı –ki o zamanlarda Rumeli beylerbeyi idi- Rumeli ordusuyla karadan kuşatmaları için kale üzerine gönderdi. Bu taraftan da sultanın yardıma gelmesine oldukça fazla ihtimam gösteriyordu. Ama İslam donanması henüz gelmemişti. Bunun için hisar halkı buranın zapt edilmesini imkânsız görüyordu. [Deniz yoluyla onlara asker ve mühimmat yardımı yapıyorlardı. Ahmed Paşa ve Davud Paşa, gemileri kontrol etmeye çaba gösteriyordu¹⁵⁷⁹.] İslam gemileri daha önce anlatılan hadiseler ve bahsedilen savaştan dolayı 3 ay boyunca denizde mahsur kalmış, onlarla mücadele etmişti. Bunun fırsat bilen düşman ordusu tekrar büyük denizden Aynebahtı halicine açılan o boğaza [567a] Müslüman gemilerinin yolunun üzerine hareket etti. Frenklilerin önceki gemileri tekrar savaşa hazırlandılar. Bu sefer ölüme ve helak olmaya ya da korkusuz düşmanlarına karşı zafer elde etme yoluna baş koymuşlardı. [İslam gemilerinin geçeceği güzergâhı kapattılar. Kendi gemilerini ise top ve tüfektele mücehhez bir hale getirerek İslam gemilerinin yolu üzerine demir attılar¹⁵⁸⁰.] İslam ehli de kaza ve kader hükmü gereğince Allah'a tevekkül ediyorlardı ve cihat yolunda gözlerini *Eğer Allah yolunda öldürülür ya da ölürseniz, şunu bilin ki, Allah'ın*

¹⁵⁷⁹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 302a.

¹⁵⁸⁰ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 302a.

*mağfireti ve rahmeti onların topladıkları bütün şeylerden daha hayırlıdır*¹⁵⁸¹ manasına dikmişlerdi. [İslam ordusu Aynebahtı körfezine geldiğinde bütün geçidin düşman gemileriyle kapatıldığını gördü¹⁵⁸².] Her iki taraf da top ve tüfekleriyle savaşımaya başladılar. Kuşluk vakti kan dökücü kâfirlerin ortasına düştüler. Uzun bir müddet mancınıklarla taşlar atmak suretiyle korkunç bir şekilde çarpıştılar. Her iki taraftan da birçok gemi battı.

Beyit

Korkunç girdab dolayısıyla geminin her yanı, ıstırap dolu tufandaki kabarcıkların her yanı kaplaması gibi suya batıyordu

Hakk'ın gizli lütfunun gereklerindendir ki bir zaman zayıfı, hayatın hamisi yapar ve bencillerin azamet ve şanını ise onların Müslümanlar tarafından ortadan kaldırılması ve kökünün kazılmasının sebebi yapar. Öyle ki bu olayda her ne kadar gazilerin gemileri sayıca kâfirlerinkinden fazla ise de İslam gemileri görünüm ve harekette Frenk gemilerinden daha alt mertebede idi. Bundan dolayı savaş esnasında Frenk kâfirleri ekseriyetle Müslümanlara mancınıkla taşlar ve toplar atıyorlar, kendi savaş teçhizatlarıyla savaşımaya devam ediyorlardı. Frenk gemilerinin yan duvarlarının yüksek olması ve Müslümanların gemilerinin duvarlarının ise alçak olması dolayısıyla Frenk gemilerinden atılan toplar ve taşların ekserisi gemilerine isabet etmeden gazilerin üzerinden geçiyordu. Hakk'ın koruma inayetinin göz kırpması, velayet elinin gizli latifelerle himayesi sebebiyle mancınıklardan gelen taşlar ve topların çoğu Müslümanların başının üzerinden geçiyordu. Ama gazilerin topları kâfirlerinkinin aksine aşağıdan yukarıya gayet etkili bir şekilde gidiyor ve hedefe isabet ediyordu. Her bir darbe onların devlet ve hayatlarında bir delik açıyordu. İki taraf arasındaki savaş ateşi intikam almak için iyice alevlenmişti. İki ordu denizinin birbirine karışmasıyla *İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir* manası birer timsah olan yiğit savaşçıların arasında zahir ve ayan olmuştu. Bu büyük savaş esnasında iki taraf da tedbir parmakları ve hile kancalarıyla birbirlerinin gemilerini tuzağa düşürmek, bir hamleyle bütün gemileri yük ve eşyalarıyla ele geçirmek istiyordu. Her birinde bin adam olan üç İslam kadırgası Allah düşmanlarıyla savaşıyordu. Ansızın etraftan gelen Frenk gemileri bu üç İslam

¹⁵⁸¹ وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَحْمَةٌ [003.157]

¹⁵⁸² İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 302a.

kadırgasını aralarına aldı. Kuşluk vaktinden akşama değin bu üç gemi kılıç, mızrak ve okla savaşmaya devam etti. Yiğit mücahitler iki defa kendi gemilerinden çıkıp Frenk gemilerine atlayıp, birçok düşmanı bertaraf ettiler. Geminin yan tarafından yelken direğinin dibine kadar savaşarak kâfirleri öldürmeye devam ediyorlardı. Neticede kâfirlerin hücumu ve bunların da dayanacak gücü kalmamasından dolayı hepsi şehadet şerbeti içti ve cennet bahçelerinde hurilere komşu oldu. Bu üç gemi o akşamdan sabaha dek denizde seyr halindeydi. [Bin civarındaki mücahitlerden sadece dokuzu canlı olarak kâfirlerin eline düşmüştü¹⁵⁸³.] Ama kâfirler onu bir türlü ele geçirememişlerdi. O gemilerde bulunan yaklaşık bin civarındaki gaziler cemaati Allah yolunda savaşan mücahitlerdendi ve *Kim Allah ve Resûlü uğrunda hicret ederek evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse artık onun mükâfatı Allah'a düşer*¹⁵⁸⁴ zümresindendi. Sabah olunca rahmanî bir rahmet rüzgârı eserek bu gazilerin cesetlerini diğer mücahitlerin gemilerinin önüne getirdi. [567b] Rüzgâr bu gazilerin ölü bedenlerini korkusuz olan pis Frenklerin kirli ellerinden kurtarmış, bu pak gazilerin ellerine teslim etmişti. Defnedilmeleri için bu cesetleri beraberinde darü'l-islama götürdüler. O çok elemli gecenin ertesi günü altın güneş gemisini şafağın çok kanlı denizine attılar ve karanlık geceyi Sakıp yıldızının nuranî huzmelerinin oklarıyla delik deşik ettiler.

Beyit

Zafer sabahı ümit maşrıkından doğunca, arzu sahiplerinin karanlık geceleri sona erdi

Müslüman gemileri güneşin pençesini andıran el darbeleriyle kâfir gemilerini gece karanlığı gibi gizli ve örtülü olan denizin ortasına sürükledi. İslam serdarları, bu hengâmeden kurtulmuş olan geri kalan gemilerini, kutlu bahtlılıkla Aynebahtı hisarı tarafına çevirdi. 2–3 gün denizde mesafe aldıktan sonra gemilerinin sancaklarını [yelken] Muhammedî milletin sancığı gibi açtılar. Hisar ve kalenin her yanından fetih ve galibiyet şamatasını feleğin kubbesine attılar. Derhal ikbal müjdecilerini sultanın dergâhına gönderdiler. Gemilerle yaşadıkları maceranın tafsilatını sultanın kulağına ulaştırdılar.

Beyit

¹⁵⁸³ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 302b.

¹⁵⁸⁴ [004.100] وَمَنْ يُخْرِجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ

Bu tehlikeli yerde bin gemi battı ki hiç birinin bir tahtası dahi sahilde bulunamadı

Kâfir gemilerinin girmeleri dolayısıyla onlardan yardım alacakları noktasında ümitlenen kale muhafızları kendi ordularının üstünlük ve galebe gülbangını sevinç ve müjde yoluyla sürekli olarak o sağlam kalenin burçlarından etrafa duyuruyordu. Ancak deniz tarafındaki hisarın da İslam ordusunun gemileri tarafından kuşatılmış olduğunu görünce bir an mal ve mülklerinden, pek de lezzet alamadıkları hayatlarından ümitlerini kesmeye başladılar. Müslüman gemilerinin yelken direkleri düşmanın ümit gözüne batan dümdüz akçakavak okuydu şimdi. Mücahitlerin gemileri, kahır ve intikam bakışıyla müşriklerin ülkelerini seyreden devlet gözü şeklindeydi. Neticede kendi padişahlarının yardımından tamamen ümitlerini kestiler. Karadan ve denizden her yandan İslam ordusu tarafından kuşatılmış, hapsedilmişlerdi. Mecburen bağışlanmak dileğiyle yalvarmaya başladılar. Kendi işlerinin ipinin ucunu uygun şekilde yerine getirmesi için zafer alametli ordunun serdarı olan Mustafa Paşa'ya teslim ettiler. Zamanın mücahitlerinin sahibinin hizmetinde bulunan vezir paşa, şefaet elçiliği ve aracılık yapıyordu. Bunun neticesinde kaleyi anlaşıma çerçevesinde Mustafa Paşa'ya teslim ettiler. Bu sayede canlarını, mallarını ve yakınlarını helak olmaktan kurtardılar. Bu fetih 905 senesinin muharrem ayında diğer İslamî fetihlere eklendi. Bu zaferin şöhreti kâfir milletin kalbinin kırılmasına, Müslümanların ise isimlerinin yücelmesine neden oldu. Memleket işlerine düzen veren, sınırı kontrol altına alan, hisar ve şehri şeriat kanunlarıyla süsleyen sultan daha sonra askerlerin tamamına kendi meskenlerine dönme izni verdi. Kutlu sancak da darü's-saltana Edirne tarafına çevrildi. Cihangirlik yolundaki sultanın parlak aklına o diyarların, şerli Frenklerin şerrinden korunması, Aynebahtı hisarının, kâfirlerin deniz gibi olan ordulardan korunması için Mora diyarının kuzeydoğusu ve Aynebahtı'nın güneybatısına düşen körfezin dar boğazında, gemilerin Aynebahtı hisarına gireceği o dar girişte karşılıklı iki tarafa sağlam bir sur ve hisar inşa ettirmek ve deniz kenarındaki kalelerin üzerine toplar ve ra'adeler yerleştirme fikri gelmişti. Böylece yapılacak bu hisarın muhafızları sürekli Frenk denizindeki gemilerin gidiş ve gelişlerini gözleyecek, [568a] kalelerdeki bu gözcüler müşriklerle salihler arasında tefrika çıkaracaktı. Eğer Frenk kavmi denizde askerlerini teçhiz eder de o iki hisar arasındaki boğazdan geçecek olursa hiçbir şekilde o gemilere geçme fırsatı verilmeyecekti. Öyle ki darü'l-hilafe İstanbul ile

Gelibolu arasındaki boğazın iki tarafı da bu şekilde zaptedilmiştir ve kontrol altındadır. Bu büyük devletlerin bütün mülkî ve dinî işleri bu tedbirlere bağlıydı. Sultan, yaratıcının *Allah o (yüce) varlıktır ki, emri gereğince içinde gemilerin yüzmesi ve lütfedip verdiği rızkı aramanız için ve de şükredesiniz diye denizi size hazır hale getirmiştir*¹⁵⁸⁵ inayenamesi gereğince bu doğru fikir ve tedbirlerini bu düşüncenin ve işin tamamlanması yönünde safretti. Bu fethi gerçekleştiren Rumeli beylerbeyi Mustafa Paşa'yı, Anadolu beylerbeyi Sinan Paşa ile birlikte bu iki kalenin yapım işini gerçekleştirmeleri için görevlendirdi. Bu emir gereğince mücahit serdarlar ve ümera olağanüstü çaba ve gayretle çok kısa bir sürede bu iki kalenin yapımını tamamladı. Tecrübeli mücahitlerden ve seçkin muhafızlardan bir kısmını bu kalelerin muhafazasına tayin ettiler. Aynebahtı ve Mora ilinin de içinde bulunduğu bütün Rumeli sahillerindeki vilayet ve şehirleri bu doğru tedbir sayesinde iman ehlinin darü'l-emanı haline getirdi. O tarafın kara ve denizlerdeki bütün meskenleri her açıdan daha güvenli hale geldi; meskûn ve mamur oldu.

Beyit

Rahmetiyle halkın canının rahatlığını sağlamış, zahmetten çekinmeyerek bu zamanın eman ve güveni olmuştur

Aynı şekilde onun kutlu aklına başka bir şey daha gelmişti. Bu fikir uyarınca böyle yorucu ve afet dolu seferde zahmet çeken, dört ay boyunca güçlü düşman arasında türlü sıkıntılar gören, kaptanlarının ve çalışanlarının birçoğunun yaralandığı, dönüş için tüfek ve top gibi hiçbir savaş teçhizatı bulunmayan İslam gemilerinin tecrübe sahibi kimselerin oy çokluğuyla bu kışın, bahara kadar Aynebahtı limanında kalmasına karar verildi. Bazı ümera ve asker de bu gemilerin, çalışanlarının ve mülazımlarının korunması için orada bırakılacaktı. Sultanın kanunu gereğince denizlerin hâkimi ve zamanın gemilerinin emiri olan İkinci Davud Paşa bu muhafaza ve koruma işinin başına tayin edilmişti. Böyle önemli mühimmat ve gemileri muhafaza etme kabiliyetine sahip kimseler de onun emri altına verildi. Sultanın has kullarından olup, yiğitliği ve cömertliğiyle kendisine itimat edilen Preveze hâkimi Mustafa Bey'in –ki vilayeti Aynebahtı serhadine yakındır- bu kış mevsiminde 40 adet mavnayı yeniden yapması, bunların bütün işlerini bitirmesi yönünde ferman-ı

¹⁵⁸⁵ اللَّهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمْ الْبَحْرَ لَتَجْرِيَ الْفُلُكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ [045.012]

hümâyûn sadır oldu. Bu tip gemiler top atma yönünden çok iyi olduğundan ve kâfirlerle olan savaş esnasında İslam gemilerinin çoğu kullanılamaz hale geldiğinden bunların değiştirilmesi ve yenilerinin yapılması gerekli görünüyordu. Evvel baharda bütün bu gemilerin Mora memleketine yönelmesi, mücehhez bir şekilde Moton ve Koron kaleleri yakınlarına gelmeleri kararlaştırıldı. Zira muzaffer sancaklar baharın başlangıcında Frenklilerin Moton, Koron ve diğer kalelerine gaza niyetiyle yönelecekti. Din düşmanlarına rağmen o zaman geldiğinde Allah'ın yardımıyla bu hisarlar karadan ve denizden kuşatılarak fethedilecekti. [Mücahitlerin sultanı o sefer dönüşünde kışı Edirne'de geçirdi. Gemi yapım işlerinin tamamlanması için mahir usta ve sanatkârlar tayin etti. Mustafa Bey'i gemileri yapması için bırakmışlardı¹⁵⁸⁶.] Mustafa Bey, itaat edilmesi gereken ferman gereğince o kışın ortasında bu gemilerden yirmisinin yapımını tamamladı. Kalan yirmi adedi de ustaların ve işçilerin elinde bitirilmek üzereydi. [Yelken direği gibi daha birçok gemi malzemesini imal ediyorlardı¹⁵⁸⁷.] Ansızın kâfirlerin kalbi gibi karanlık olan, müşriklerin kara bahtının talihsizlik karanlığıyla sarılı olduğu bir gece Frenk mellahlarından birkaç kişi deniz yoluyla gizlice gelmiş ve tamamlanmış olan yirmi adet gemiye hile ateşi atmış, [568b] çalışanların ve emek verenlerin bütün emek ve çabalarını sınırsız harcama yapılmasına rağmen heba etmişlerdi.

Beyit

Edepsiz kimse sadece kendisi için kötü değildir, belki bütün ufukları ateşe verir

Bu yirmi adet gemi müşriklerin hile ve düzenleriyle zayi ve telef oldu. Kalan yirmi gemiyi tamamlamak için de yeterli fırsat ve zaman da kalmamış gibiydi. Buna rağmen daha dikkatli bir şekilde ve ihtiyatla davranarak kalan yirmi geminin yapımını tamamladılar. [Deniz savaşı için barut vesair şeylerin hazırlıklarını gördüler¹⁵⁸⁸.] Top kazanlarını ve diğer savaş alet ve teçhizatını iki katına çıkardılar. Padişahın kutlu işareti üzerine bu mücahitler hazırladıkları gemilerle Moton ve Koron hisarları tarafına hareket ettiler.

Beyit

¹⁵⁸⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 303b.

¹⁵⁸⁷ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 303b.

¹⁵⁸⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 303b.

Ordu gemilerle denizi dalgalanıyordu. Bu dalgalar kılıç ve hançer gibi saf saf olmuştu. Taştan olan top gemiden fırlayınca denizde binlerce dağ hareket etmeye başladı

Zamanın hadiseleri gereğince ve kâfirlerin buğz ve hasetleri yüzünden bu kış mevsiminde şöyle bir hadise meydana geldi: Frenk ordusu sultanın Aynebahtı hisarını ele geçirmesini bir türlü hazmedemiyor, kin ve garezlerinden rahat edemiyordu. Şiddetli kış mevsimine rağmen gemilerini sürekli olarak intikam amacıyla o taraflara gönderiyorlardı. Ansızın içinde silahların, kale fethetme teçhizatının ve savaşçı kâfirlerin bulunduğu birkaç gemi darü'l-islam Rumeli diyarından olan ve Mustafa Bey'in idare ettiği toprakların sınırında bulunan, denizden biraz dışarı çıkmış bir haldeki Rakiye kasabası ve kalesini muhasara etti. Buranın muhafızları silahsızdı ve gafil avlanmışlardı. Top ve tüfek atışıyla o hisarın etrafındaki ablukayı iyice daralttılar. O memleket ve kale halkı, yardım etmeleri için İslam hududundaki emir ve hâkimlere haber gönderdiler. Hallerinin perişanlığını ve düştükleri durumu tafsilatıyla bildirdiler. O hudutta bulunan serdarlar ve sipahsalarlar çeşitli bahaneler üreterek bu isteği görmezlikten gelmişti. Ama Mustafa Bey içindeki İslam gayretiyle ve yiğitliğiyle komşuluk hakkını yerine getirdi; askerlerini topladı. Lakin Mustafa Bey oraya gidene kadar Rakiye hisarını top atışlarıyla delip içeri girerek orayı zapt ettiler. Oranın zımmîlerden ve Müslümanlardan oluşan halkını ele geçirdiler. Mustafa Bey, cesareti ve mertliğiyle o kâfirlerin üzerine hücum etti. Kaleyi ele geçirip içine sığınmayı başaran Frenk kâfirlerini hisarın içine soktu ve onlarla savaşmaya başladı. Frenklilerin top ve tüfekleri karşısında gönül kapan oklarıyla mukavemet ediyordu. Çünkü Mustafa Bey, ok atıcılığında mücahitler sultanının gözde şagirtlerindendi. Ok atmada zamanının yegânesi idi. Bu muhasarada [ondan nakledildiğine göre] öyle yiğitlikler sergiledi ki bunu tafsilatıyla anlatmaya çalışsak buna sayfalar yetmez ve aklın kavrayacağı şeylerin dışında kalır.

Beyit

Mertlerin ortaya koyduğu şartlar çerçevesinde yiğitliğin hakkını verdi. Savaş saflarında dizgininden başka bir şeyi elinden bırakmadı

Uzun bir müddet kalenin önünde o kâfirlerle savaşmaya devam ettiler. Yanındaki az sayıda adamıyla düşmana karşı savaşı elden bırakmıyordu. Neticede

onun kardeşini şehit ettiler. Bir top darbesiyle de onun kız kardeşinin oğlunun eli koptu. O savaşta Mustafa Bey'in iyi cins atının ayaklarına o üzerinde olduğu halde öyle bir top attılar ki anında at helak oldu. Mustafa Bey'in ayağı da o top darbesiyle yara aldı. Ama bir ilahi lütuf göz kırpmasıyla Mustafa Bey yaratıcının inayet koruması altında kaldı. Bu büyük top darbesine rağmen onun hayati organlarına bir zarar getirmedi. İyi silahlı ve mücehhez olan Frenklilerle hisarın içinde savaşmak sadece Mustafa Bey'in nökerleriyle yapılacak bir şey değildi. [Mustafa Bey ve yanındaki az sayıdaki adamından başka hiç kimse düşmanların def edilmesinde onlara yardımcı olmadı. Avan ve ensardan hiç kimse o inatçılar zümresinin yok edilmesine yüz çevirmedi. Frenk ordusu kaleyi aldıktan sonra onu tamir ve techiz etti. Müslümanlarla savaş için birçok tedbir aldılar. Mustafa Bey sayıca az adama sahip olmasına, Frenkler hisarın içine sığınmasına rağmen Müslümanlar, düşmanları öyle sıkıştırmışlardı ki Mustafa Bey'e yardım edecek bir başka yiğit kimse daha olsaydı düşmanlar kaleyi daha fazla ellerinde bulunduramayacaktı. Hisarı ele geçirmek kolay görünmüyordu¹⁵⁸⁹.] Ve de Mustafa Paşa'nın tamamladığı saltanat gemilerinin [569a] gönderilme zamanı gelmişti. Bey, bu durumun keyfiyetini sultanın dergâhına arz etti. Daha sonra gemilerdeki işinin başına geri döndü. 20 adet mavnayı sancaklarıyla ve çeşitli diğer mühimmatlarıyla hazır hale getirdi. Her birine büyük toplar yerleştirdi. Bu cümleden her birinde 100 şer'i *man* ağırlığında taşlar atan bir *kazğan* [mancınık] vardı. Diğer 30 *kazğan*'ın her biri de yine 10 ve 5 *man* ağırlığında taşlar atabiliyordu. Bu fitne dolu kış mevsiminde Frenklilerin gerçekleştirdikleri hadiseler şunlardı: Muzaffer sancaklar Aynebahtı hududundan geri dönünce işte bu din düşmanları içlerindeki kinle deniz üzerinden top ve tüfekte mücehhez bir ordu sevk ettiler. Darü'l-islamdan olan Mora'nın karşısında bulunan Kefelanya¹⁵⁹⁰ adasını zapt etmeye yöneldiler. Bu ada Aynebahtı halicinin dışında Frenk memleketlerine yakın olduğu için oraya gemilerle yardım göndermek o kış mevsiminde oldukça zor hatta imkânsızdı. Kâfirler 3 ay boyunca bu İslam kalesinin etrafını muhasara altına almış, sayısız toplarını bahar yağmuru gibi yağdırmışlardı. Her tarafı dağ olan bu hisarın temellerini ve yapısını dümdüz ettiler. Lakin buranın muhafızları özellikle de bu hisarın hâkimi oldukça gayretli ve dindar bir adamdı.

¹⁵⁸⁹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 304a.

¹⁵⁹⁰ Kefalonya.

Kalenin yapıldığı yer aslında oldukça yüksek ve çetindi. Her nekad kalenin bütün beden ve burçlarını yıktılar ve mücahit savaşçıların birçoğunu top ve tüfekte etkisiz hale getirdilerse de kaledeki kadınlar ve çocuklar savaşmaya devam ediyordu. Kesinlikle kâfirlere itaat etmiyorlardı. Kale hâkiminin kızının 12 savaşçı Frengi helak etmiş olduğu ortaya çıktı. Diğer kadınların ve zayıfların da katılımıyla savaş her gün devam ediyordu. Bu İslam zayıfları ve çocukları kâfirlerin önünde siper tertip etmemişlerdi. Hisarın etrafını ve temellerini kökten ortadan kaldırmalarına rağmen Müslümanlar mücadele sancağını her gün yükseltiyordu. Müslümanlar, kuvvet ve iktidar sahibi kâfirlerin top ve tüfek mühimmatının bitimine kadar onlarla mücadeleye devam etti. Hisarın zaptı gerçekleşmedi. Frenkler çaresizlik ve ümitsizlik içinde geri döndüler. O hisarı ele geçirme ümidinden ve zafer tamahından vazgeçtiler.

Beyit

Önce her cismin canını viran eder, daha sonra bu viranlığı mamur ve abadan eder

Kış günlerinin sona ermesinden ve bahar sultanının öncü birliklerinin bostanın fezasında görünmesinden sonra mücahitlerin sultanı İslam sancaklarını yüceltmek için bütün haşmeti, Süleyman'ın kine benzeyen azameti ile Moton ve Koron hisarlarını fethetmek maksadıyla darü's-saltana Edirne'den hareket etti. [O kalelerin fethi, Aynebahtı körfezinden gelecek gemilere bağlıydı¹⁵⁹¹.] Ama padişahın kulağına gelen haberlere göre Frenk sultanları özellikle de Venedik hâkimi birbirlerine elçilikler gönderip, Engürüs, Leh ve Ceh krallarıyla şöyle bir anlaşma yapmıştı: Müslümanların padişahı her nekad Aynebahtı Kalesi'ni birkaç tedbir ile zapt etmişse de biz şu an onların bütün gemilerini Aynebahtı boğazında abluka altına almışız, İslam gemilerinin çıkış yolunu kendi önemli tedbirlerimizle daraltmışız. Bu gemilerin o dar alandan çıkmaları bundan böyle imkânsızdır. Karadan ve denizden Rumeli memleketi üzerine hücum etmek için önemli bir fırsat ele geçmiştir. Elbette Engürüs, Leh ve Ceh padişahlarının, komşularının din namusunu gözetmeleri ve bu şekilde komşuluk hakkının gereklerini yerine getirmeleri lazımdır. Bundan dolayı İslam beldelerini tahrip ederek ele geçirmek için karadan hareket etmeli, hamiyet ve cömertlik yolunu sürerek yüce isimleriyle cihangirlik etmelidirler. Deniz tarafından

¹⁵⁹¹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 304b.

da Frenk sultanlarının hepsinin sayısız gemileriyle hareket etmesi gerekir. Rumeli sahilindeki memleketlerin tamamını ele geçirmeliyiz. Aralarında kararlaştırdıklarına göre [569b] Engürüs hududu civarında olan vilayetleri kendi sınırları dâhiline alacaklardı: “Bizim ordumuz sahildeki şehirleri ele geçirmeli ve bu tarafa dâhil etmelidir. Biz de önceki kanun üzre Rum memleketlerinde çan seslerini ve Mesihî milletin avazesini gök kubbeye atalım. Kendi memleketlerimizi Türklerden ve mücahitlerden arındıralım.”

Beyit

Kılıçla olan işimizi bitirdikten sonra kadehlerle yeni bir meclis kuralım

Elçilerine bu sözleri söylemelerini tenbih etti ve beraberinde birçok nefis hediye gönderdi. Frenk kırmızı altınından hazineler, *erjengî* kumaşlar ve cins cins mallar vaadinde bulundu. Bu haberlerin birbiri ardına ulaşmasından sonra bütün Mesihî padişahlar bu konuda kendilerinin önderi konumunda olan Büyük Papa’ya müracaat etti. Papa ile ağız birliği yaptılar. Papa da dindarlık ve nasihat yoluyla onları ortak bir noktada buluşturdu; hepsinin kendi aralarında söz birliğine varmalarını sağladı. Taassup dolu kışkırtmalar ve tahriklerle onları taassup cehaletine attı. Küfür ve nifakın uzlaşısı ve irtibat silsilesini, bütün o sapkınları *Kâfir olanlar da birbirlerinin yardımcısıdır*¹⁵⁹² uzlaşma yoluyla birbirine kavuşturdu. Müslümanlara karşı düşmanlık etmede hepsinin biat elini birbirine bağladı. Büyük Papa’nın nasihat ve emirlerine canıgönülden bağlılık gösterdiler. Onun bir sözüyle hepsi bir ağız oldu.

Beyit

Şehinşaha gösterdikleri itaatin dışında bütün düşünceleri kesinlikle batıldı

Ama mücahitlerin sultanı, kindar kâfirlerin hile ve düzenlerinden haberdar olmasına rağmen temkinli bir halde 907 senesinin başlarında melun Frenklerin gaza ve fethine, o sağlam kalenin zaptına yöneldi. Aynebahtı’daki gemilerde bulunan ümera ve sipehsalarlara özellikle de Davud Paşa ve Mustafa Bey’e gemileri bulunduğu yerden çıkarıp Moton ve Koron taraflarına doğru hareket ettirmeleri yönünde fermanlar gönderildi. Yakub Paşa, Keyvan Bey, Matrakçı İshak Bey, Bıyıklı Mahmud Bey’in de aralarında bulunduğu Arap askerleri ve piyadelerden oluşan yaklaşık 30 bin kıvrak genci bunlara destek ve yardımcı olsun diye tayin etti.

¹⁵⁹² [008.073] وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِغَضُّهُمْ أَوْلِيَاءَ بَغْضٍ

Bu sefer gemilerin top ve tüfek türünden savaş aletleri ve teçhizatı öyle hazırlanmıştı ki kendi aralarında ittifak etmiş ve yeni güç kazanmış olan Frenk ordusunun mukavemet edeceği türden değildi. İlahi yardım, murad ve inayet rüzgârının desteğiyle bütün gemileri deniz gibi coşkun olan o orduyla Aynebahtı körfezinden Moton ve Koron tarafına gönderdiler. Ancak o dar geçitte Frenk ordusu ve gemileri savaş maksadıyla bekleme halindeydiler. Frenkliler denizin üzerinde böyle görkemli İslam mücahitleri, ümerası ve sipehsalarlarına karşı taarruz kasdıyla uzaktan uzağa kendilerini gösteriyordu. Lakin savaşacak durumda olmadıklarını yakinen müşahade ediyorlardı. Ordu ve gemiler sağ salım Moton hisarına vardı. Yüce cihat sancağını, gemilerin yelken sancağıyla göklere çektiler.

Beyit

Eğer kalbi bütün sultanın, tek vücut olmuş ordusu varsa Tanrı'nın yardımını alacağına şüphe yoktur

MEYSERENİN SEKİZİNCİ DESTANI

Mücahitler Sultanının Mora'daki Frenk Kalelerini Özellikle de Moton ve Koron Hisarlarını Fethetmeye Yönelmesini, Bu İki Hisar İle Anavarine, Anife ve Asbos Şehrbendlerinin Kutlu Devletin Uğuru ve Yaraticısının Yardımıyla Zapt Edilmesini Beyan Eder

Li-müellifihi: Mora memleketinin vasıflarını anlatan, her beyitte Arapça ve Farsça mülemmalar ile oranın sınırsız nimetlerinin zikredildiği iki kaside:

[570a] *Eman bağının güllerinin bittiği sevinçle dolu ne kutlu bir mekân. İçi güllerle dolu öyle bir ülkedir ki onu anlatmak için medh dili az kalır. Öyle kutlu bir diyardır ki oranın vasıflarını sayacak olursak asırlar dolusu zamanı alır. Her bahar mevsiminde orası kan ağacı damarlarıyla doludur ki erguvan çiçekleri bu damarlardan kan almıştır. Beyazlar ve sarılar arasındaki nergis ikinci sabahtaki güneşin bir işaretidir. Gülbahçesindeki turunç meyvesi her zaman Süheyl-i yemani¹⁵⁹³'nin doğuşunu hatırlatır. Bu turunç ağacından ağaç kavunu sallanır eğer yapabilirsen ok gibi olan gözünle bak ve onu düşür. Bostanın papağanları limon ağaçlarının başına altın yumurtalar yaptı. Ağaç kavunu, gül bahçesinin şehinşahi*

¹⁵⁹³ Süheyl yıldızı doğduktan sonra Yemen'de çıkarılan akik taşının renginin ondan aldığına inanılır.

için kendi asmasıyla padişahane bir kümbet tertip etmiş. Bağının salkımlarla dolu her bir asma çubuğundan yıldızlar keranî burcu¹⁵⁹⁴na ulaşmış. Üzerinde nar ağacının gülün Gülnar kandillerinin yandığı bir hurma ağacıdır. Eğer bilersen o taze bağın her bir inciri balda terbiye edilmiş bir haşhaş gibidir. Yüce temelli bu karanlık eyvanda feleğin kandilleri onun zeytinyağıyla yanar. Mora ülkesi karada ve denizde cennet bahçelerinin kışkandığı ne güzel bir memlekettir. Ne mutlu ki gazi sultanın sancakları fetih için bu memlekete girmiştir. Zamanın şahı, cihanın sığınağı Bayezid, bu mülkte din kasrının banisidir. Şarkısının nağmeleri şeriatın kösünden gelir, savaş borusu ise şarkılar yerindedir. Mülk ve millet senin etrafında ikiz olmuştur, fetih ve nusret seninle aynı dizginleri tutmaktadır. Yokluk mülkünde hayat arayan müşriklere dünyayı öyle dar etmiştir ki senin mızrağın memleketi çoban olarak koruyan Musa'nın asası gibidir. Senin kılıcın kâfirlerin boğazına tevhide telkin ederek dilini ıslatmıştır. Senin doru atının nallarını gören güneş, yolunun tozu ile gözüne sürme çeker. Adaları fethetmek için yüce dağ görünümündeki büyük gemileri denizlerde sürer. Senin ordu dalgan eğer feleğe yaklaşacak olsa, orada büyük bir tufan koparır. Bu sağlam mülkte sana sığınmak yeterli, bu fani dünyada senin gölgen kalıcıdır. İdris kanaat köşesine oturmuş, sana dua hazinenden cevher saçmaktadır. [570b] Şeriatın temelleri senin korumanla ayaktadır, bu bekçiliğinde Allah seni korusun. Onun varlığının taze dalı her daim yeşil kalsın, ömür yaprağı hazan rüzgârından uzak olsun

Din Mücahitleri Sultanın Gazalarının ve Kutlu Fetihlerinin Başlangıcı

Kutluluk ve hilafet bağışlarına şükretmek, cihangirlik ve sultanın nimetlerine teşekkür etmek her ne kadar insanın yeteneğini aşan bir durum *Ey Allah'ım hiçbir zaman seni medhedecek kudrete sahip değilim, sana olan şükür ve senamı sayamam, sen kendine sena edensin* ve sena yoluyla bunu yerine getirmek imkân ölçüsü dışındaysa da Rabbimiz sen mübarek ve yücesin.

Beyit

Hakk'ın bağış ve cömertliklerine nekadarsa şükresdilse o kadar azdır. Şükür dili bu konuda nasıl bir hizmet yerine getirir ki

¹⁵⁹⁴ İki yıldızın birbirinin aynı burca yaklaşması.

Ama peygamberlerin sünnetlerini takip eden hüsrevler, din-perver halifelerin izlerinin öncüsü olan padişahlar, Hakk’a olan şükranlarını takdim etmek ve şükür hakkını tazim etmek için yüce kudrete ve işlerin nizamına öyle layıkdırlar ki ilahi yardımı dilemede evvela adalet ve hükmetmenin doğru yolunu himmet gözlerini diktikleri sevinç mansıbı haline getirirler; ikinci olarak dini koruma ve şeriatı yayma niyetiyle şecaat ve dilâverliğin doğru yolunu, güneşin cesurluğu üslubunda sürerler. Denilebilir ki bu iki cömert meleke vesilesiyle Hazreti İzzet’in *saltanatı aziz olsun* kıyassız nimetlerine şükretmenin bütün çeşitlerinin devamını istemişlerdir. Bu iki büyük mizaç sayesinde her türlü sıfatlardan arı olan o cömert bağışlayıcının nimetleri karşılığında övgü çeşitlerini aramışlardır.

Beyit

Sultanların ilk işi adalet ve savaştır; bunların dışında bağış ve dahası tertip ettikleri meclislerdir

Bu takdir gereğince ilahi gölgenin ışıyla hilafet ve şahlık mesnedinde “şekûr” sıfatıyla anılan ve elinden geleni bütün çabasıyla yerine getirdiği için takdir toplayan her padişah elbette *Biz şükredenî işte böyle mükâfatlandırırız*¹⁵⁹⁵ doğru vaadi gereğince bol miktardaki diğer nimetleri de elde edip, mutlu olacaktır. Kuşkusuz bu övülmüş sığata sahip bütün melikler ve sultanlar hilafet rütbesinin şartlarını, merhamet ve şefkat gereklerini kudret ve takat nimetlerine şükrettikten sonra şecaat kolunun tüm kuvvetiyle ayakta tutabilecektir. Gece ve gündüz fezasında ve şehirlerin arsasında savaş tertip ederek ve cihangirlik kaidelerini yerine getirerek şahlık ve azametın sağlam rükünlerinin devamını sağlayacak, haşmet ve makam sütunlarının ikametini baki ve payidar kılacaktır. Bunun için cüret ve dilâverlik melekesiyle tanınan, şükretme sıfatlarıyla vasıflanmış olan azamet sahibinin himaye gölgesi, kuşkusuz zamanın insanlarına zarar veren ve engelleyen her şeyi ortadan kaldıracak, iman ehli ve kâfirlerin işlerinin idaresine yeten bir güç olacaktır. Adalet hükümlerini icra ederek, hükümdarlık nimetine şükrederek ve askerın ve reayanın refahı için memleketi korumada şecaat ve hamaset gereklerini yerine getirerek şüphesiz hilafet ve cihangirliğe şükretmenin bütün çeşitlerine haiz olmuş olur ve her zaman kendisine bağışlanmış olan saadet devletine ve uzun ömre nail olur. Adil

¹⁵⁹⁵ كَذَلِكَ نُجْزِي مَنْ شَكَرَ [054.035]

melikin mülkü her daim nimetlerle dolu ve mamur olmasından ve askerleri ise daima muzaffer ve mansur olmasından dolayı böyle bir padişahın serveti ve mevkiî sürekli olarak artar; saltanat müddeti şükreden saadetli askerlerinin sayısına göre kat kat artar.

Nazım

Sultan nimetlere şükrettiği için din ve mülkü birbirine ekledi. Sancağını Frenk ülkesine dikecek olsa artık orada kötü dinliden eser bulamazsın. Onun devletiyle adalet ayakta, haşmetiyle ise fitne uykudadır. [571a] Adaletinden dolayı mülkü dine sırt verir, Hakk yolundan giden herkes böyle olur

İslam yolunda sarfettiği şecaat ve dilâverlik, merhamet ve adalet lütuflarıyla Hakk nimetine şükreden iyi ahlakı kendisinde toplamış yüce makamlı bu halifeler hanedanının, bu sultanlar ocağının fazilet ve mertebesi İslam ve küfür beldelerinde [Rum ülkesinde ve Cezayir-i Yunan-zemin’de] gerçekleştirdikleri dini fetihlerin alametiyle tüm selef hüsrevlere malumdur. Araştırmacılar ve okuyucuların nezdinde akıl sahipleri için meleklerin sığınağı olan sultanın ahvalini tafsilatıyla anlatan hükümlü bir sicil olan bu kitabın doğruluk ve münasiplik davasına yakın olduğunda hiç şüphe yoktur. Marifet intizamlı bu haberler dikkatli bakışlarını harflerin karanlık odasına diken basiret sahiplerini emin olma ve tasdik edilme hayatının serçeşmesine ulaştırır. Çünkü bu hakir ve fakirin söz söylemede gösteriş, abartı ve övünmeden uzak olan kırık ve zayıf kalemi, bu cihangir hüsrev ve cesur sultanların oklarının çılgınlığının elçisi ve kılıçlarının konuşan dilinin tercümanıdır. Bu destanın şerhi zamanın sultanı ve mücahitlerin delilinin, itibar ehlinin nazar aynasında onun fetihlerini takip ederek kendisi gösteren İslami fetihlerine bir örnektir.

Li-müellifihi

Senin vasıfların beyana, mücadelen ise bu cihana sığmaz. Nükte senin kılıcınla sona erince benim zayıf kalemimin elinden ne gelir ki. Gerçi kalem dilini çekmişse de senin kılıcınla dili kesilmiştir. Her ne kadar konuşmak için dilini uzatsa da içine düştüğü taksir acziyetini söyler

El-kıssa: Beyan menşurlarını kaleme alanlar ve belîğ mektupları yazanlar mücahitler sultanı olan bu sultanın fetih beşaretnamesini 906 senesine tarihlemişlerdi. O sene içinde gerçekleşen fetihlerin şerhleri önceki destanın beyan sayfalarında belirtildi.

Beyit

Sihirbaz münşi “akıl sahibi, çok bilen ve bilgili” diye yazmıştı

Sultan, Rumeli diyarında sağlamlığı ve ele geçirilmesindeki zorluğundan dolayı bir darbülmesel haline gelmiş olan Aynebahtı hisarını zapt ettikten sonra, daha önce belirtilen nedenlerden dolayı kış mevsimini geçirmek için darü’s-saltana Edirne’ye hareket etti ve kışı orada geçirdi. O kış mevsiminde cihat teçhizatı kabilinden türlü hazırlıklarla meşgul olundu.

Beyit

Bazen sırrını mecliste ortaya koyuyor bazen de yıldızların sırrıyla dağları açıyordu. Açıktan gençlerin fikrine kulak veriyor, halvette ise tecrübe sahiplerini takip ediyordu

Her ne kadar Aynebahtı’nın fethi, küfür beldelerinde yapılan en önemli fetihlerden biriye de sultan, bu güzel çabayı asıl amacının başlangıcı ve hazırlığı olarak görmektedir. Sultan, asıl amacını Mora beldelerinde şeriatı yayma ve gaza geleneğini tamamlama yönüne hasretmişti. Asıl maksadı, sağlam Moton, göklere uzanan Koron kaleleri ile bu beldedeki sair kale ve şehirleri ele geçirmektir. Çünkü Mora memleketi Yunan ülkesinin en büyük adası idi. Buranın fethine başlanması ile ilgili ayrıntılı bilgi altıncı kayserin olaylarının anlatıldığı bu kitabın ilgili kısmının sayfalarında beyan edildi. Gerçi bu sultanın aba ve ecdadının beğenilen çabasıyla bu adanın önemli şehir ve kaleleri zapt edilmişti. Ama buranın en önemli sağlam kale ve beldeleri, hisarlar ve şehirler deniz kenarında idi ki Moton ve Koron sur ve şehrbentlerinin sağlama alınması için şimdiye dek yani hükmüne itaat edilen sultanın zamanına kadar Bundukiyye Venedik padişahının ve Frenklilerin tasarrufunda idi. Çünkü evvela Moton şehri yeşil deniz tarafından çevrilmişti ve birçok mahali de herhangi bir giriş ve saldırı ihtimaline karşı İskender seddi gibi birkaç surla korunaklı hale getirilmişti. Hisar halkı Muhammedî milletin kösünün sesini asla işitmemişti. Bu sapkın kavmin uykulu baht gözü daima gaflet uykusunda idi. [571b] İslam’ın hidayet nurunun bir ışıltısını dahi görmemişlerdi. Hiçbir İslam padişahının sancağı karadan ve denizden, kontrol altına almak için demirden duvarlı bu surun etrafına ulaşamamıştı. Bu hisarı ihata ve zapt etmek yönünde tedbir almak da sonuç getirmemişti. Bir araya gelerek ittifak edenlerin el kuvvetiyle o hisarı fethetmek de imkânsızdı.

Nazım

Duvarlarının etrafında ne ne bir gevşeklik ve alçaklık vardı, ne de surlarının yanaklarına kara yağız atların çıkardığı tozlar yapışmıştı. Zaman zaman felek onun duvarlarının sütunlarıyla dost, Zühal yıldızı ise oranın gece bekçileriyle muhabbet yoldaşıdır. Binasının temelleri Karun'un girilmesi mahrem olan yeri gibi, burçlarının altı İsa-yı Meryem'in odası gibidir

Bundan dolayı İslam askerleri ne zaman o mekân ve meskenleri feth ve zapt etmek istese [Venedik, Polya, Efrence ve sair] Frenk memleketlerinin tamamından bu kalelere yardım ve destek maksadıyla savaş teçhizatıyla dolu gemiler gönderiliyordu. *Kâfir olanlar da birbirlerinin yardımcılarıdır* kaidesi gereğince İslam askerinin üstün gelmesine fırsat vermiyorlardı. Bilindiği gibi denizlerde ve sahillerde hiçbir kuvvet Frenk gemilerinin saldırısına karşı koyamaz ve mukavemet edemez. Denizde bu taifenin top ve tüfeğine karşı savaşmak çok güç bir iştir. Çünkü bu güruhun ekserisi ateş yağdıran mancınıklar kullanırlar ve kullandıkları büyük *makrae* ve müdafileriyle denizlerde kan içen timsahtırlar. Savaş zamanında mancınık, taş top ve tüfek gibi bütün savaş teçhizatını kullanırlar. *Raade*¹⁵⁹⁶ ve ağırlıkları çeken veya kaldıran büyük mekanik cihazların yapımında oldukça usta ve hünirlidirler. Karalarda mesafe kat etmede ve denizlerde yüzmede gayet çevik ve hızlıdırlar. Öyle idrak ve sezgi sahibidirler ki bir bakışta göklerin çevresini yıldızların ışın ipleriyle ölçümlerler. Okyanusları doğru sezgileriyle karış karış dolaşırlar. Bununla beraber gemileri, büyüklük ve süratte felek seyirli, hareket kabiliyeti ve sayıları itibarıyla de gezici yıldızlar gibidir. Gemilerin ortasında bulunan her bir top kazanının dairesini, yer küreyi raade taşı yerine ağzına almış olan büyük bir ufuk dairesi ya da güneşin mancınık taşınımı feleğin dönme dolabıyla mağripten çıkarıp bu geçide getirmiş olan sabahın geniş deliği sanırsın. Bu kavmin felek gibi olan her bir gemisinde büyük küçük raadeler, çokça top ve tüfekler hazırdir ki savaş zamanı taş fırlatan mancınıklarla hücum esnasında seyyar yıldızlar gibi olan bütün toplarını taş fırlatmak için oldukça az görürler. Eğer gemiye bir ok atımı mesafede suyun yüzündeki bir kabarcığı hedef alacak olsalar ya da göz çukuru çevresinin yayından çıkan tıraşlanmış okla simak yıldızlarının kalesinin zirvesini

¹⁵⁹⁶ Raade: patlayıcı bir madde; torpil. Makrae: Bu torpili atan sistem.

gözlerine kestirecek olsalar hiç birisi onların mancınıklarından sağlam olarak kurtulamaz. Düşmanları feleğin saraybostanında ihtişam çadırlarını kuracak da olsalar ya da dağların zirvelerine sığınsalar da raade ve mancınıklarıyla siyah bulutlar çıkarır, top taşları ve tüfeklerini düşmanlarının üzerine nisan yağmuru ve bahar dolusu gibi yağdırırlar. [Her ne kadar bu yüce sultanın ecdadı, kara tarafından Mora'nın bazı beldelerini istila etmeyi başarmışsa da¹⁵⁹⁷] Mora'da Moton ve Koron gibi muteber şehir ve kalelerin deniz suyuyla çevrili olmasından dolayı gazi sultanlardan ve onların cedlerinden hiç birisi oraların zaptına yönelememişti. [Sabık sultanlardan hiçbirisinin bu kadar muteber ve mücehhez gemilere sahip olabilecek bir ordusu yoktu¹⁵⁹⁸.] Bu hudut ve vilayetlere yakın olan İslam memleketlerinde saltanat değişimi, fetretler ve meydana gelen bazı hadiseler zamanında bu yerler fitne ve fesada maruz kalıyor, birçoğu harbî Frenkler ve müşrikler tarafından ele geçirilip yağmalanıyordu. Ama saltanat haşmeti ve cihangirlik görkemi olan zamanın sultanının [572a] hüküm ve fermanları Rum'un doğu-batı, uzak-yakın bütün kara ve deniz memleketlerinde saba ve şimal rüzgârı gibi geçerliydi. İki büyük denizde yani Kuzey Denizi ve Frenk Denizi'nde [Rum ve Şam denizinde¹⁵⁹⁹] şeriat sancaklarını gemilerde yelken yerine takmıştı. Bu kutlu eşiğin kulları zamanla top ve tüfek yapımındaki tecrübelerin izinden giderek, taş ve makrae kullanarak kalelerde savaşma yöntemlerini geliştirerek savunma ve saldırı sanayisinde Frenklilerin bilgisi üzerine ilavelerde bulunmuşlardır. *Gözlerimizin önünde ve vahyimiz (emrimiz) uyarınca gemiyi yap*¹⁶⁰⁰ manasının takipçileri olan İslam gemilerinin usta ve sanatkârları bu yüce himmetli sultanın bereketiyle, milletin sancağını yükseltmek ve özellikle o deniz memleketlerde gerçekleşecek cihat ve bu birkaç hisara deniz tarafından yapılacak sefer düşüncesi için birkaç büyük gemi inşa etti. *Emri gereğince içinde gemilerin yüzmesi*¹⁶⁰¹ manasının uzman mühendisleri öyle büyük gemiler inşa ettiler ki tufandaki Nuh'un gemisinden bu yana feleğin hadise dalgalarıyla dolu bu denizlerinde şimdiye dek asla böyle büyük gemi yüzdürülmemişti. Eski, yeni hiçbir İslam sultanı böyle büyük gemilerin tamamlanmasına kadir değildi. Bu gemilerin

¹⁵⁹⁷ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 308a.

¹⁵⁹⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 308a.

¹⁵⁹⁹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 308a.

¹⁶⁰⁰ [011.037] *وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحِّينَا*

¹⁶⁰¹ [045.012] *لِنَخْرِجَ الْفُلْكَ فِيهِ بِأَمْرِهِ*

yükseklik ve genişlikleri öyle hayret verecek derecedeydi ki her kim bu felek görünümlü gemileri görecektse her birini denizin ortasında etrafı sur ve burçlarla çevrilmiş mamur bir ada zanneder. Bu gemilerin azamet ve görkemini, üzerindeki güruh güruh insanları görenler onların her birini denizin ortasında Cudi Dağı gibi bir dağ zanneder. Bu saltanat gemilerinden her biri bu deniz seferinde öyle bir binitti ki ona binenler o eyerin üstünden ve eyer de o binitin üstünden asla kalkmıyordu. İslam ordusu o tahtirevan üzerinde *Rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O'dur*¹⁶⁰² murad rüzgârının yardımıyla saba ve şimal rüzgârlarının önüne geçmek istiyordu. O saltanat gemilerinden her biri denizin çemenzarında acele ile hareket eden hortumunu yelken olsun diye havaya kaldırmış, deniz memleketlerine hakeret eden bir deniz filiydi adeta. Bu acayip gemilerin yelkenleri akıl sahiplerinin gözleri garipsesin diye belagat minvalli hal diliyle *Allah'ın lütfuyla gemilerin denizde yüzdüğünü görmedin mi?*¹⁶⁰³ manasını söylüyordu. Sahil tarafına doğru merhaleleri kat ederken askeri elçilerin önüne geçiyordu.

Beyit

Gazi şahın dini korumak ve zararı def etmek amacıyla denizde hareket eden kılıcına benziyordu. Her birinin yeri bir denizdi şimdi ise iki deniz oldu. Şiir denizi ile karalar ve denizlerin padişahının cömertlik denizi

Mücahitler sultanı Edirne'de kışladığı zaman Aynebahtı hisarı seferindeyken yanında bulunan 300 saltanat gemisi orada Aynebahtı havalisinde kalmıştı. Gülistan ülkesindeki gül hüsrevinin ortaya çıktığı, gök ülkesinin şahının güneydeki kışlağından çıkıp itidal noktasına ulaştığı bahar mevsiminde güneş yürüyüşlü felek ihtişamlı sultan, kuzeydeki dağların zirvelerini zapt etmek istedi. Zamanın gelin süsleyicileri yeryüzünü, gönül kapan çemenzardaki güzellerin yanakları gibi süsledi. Çemenzarın yeni göğeren ordusu ve gülbahçesinin kuşlar gibi cıvıldaayan askerleri gül dalındaki kaleleri almak için bulunduğu yerden hafifçe kalktı. Kuzeyin mellah misalli rüzgârları, denizler ülkesini fethetmek için dalgalı denizlerin yüzeyine süratle hareket eden bulutların gölgelerini atmış, dalgaların dönüşüyle de birçok gemi harekete geçirmişti. Seher vakti esen nesim rüzgârları Musevî mucizleri uyarınca

¹⁶⁰² [007.057] وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ

¹⁶⁰³ [031.031] أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلُوكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ يَنْعَمَتِ اللَّهُ

[572b] Tur Denizi'nden geçmek için taze sebzeardan yapılmış rengârenk çiçeklerle süslü yelkenini göklere açtı.

Beyit

Saba gül goncasını, kapısı kapalı bir kale olarak buldu. Kalenin hendeğinin suyu yeşil denizdendi ve bülbülü Hinduyî adlı idi. Gemiyle bu hendeğin suyunu geçerek bir anda firuze renkli o kaleyi fethetti

Gül mevsiminin gelmesi dolayısıyla tabiatın gidişatına uyan mücahitler sultanının mutedil mizacı yeryüzünde ihtişam çadırlarını göklere doğru yükseltmeyi arzulamıştı. Güneş tabiatlı yüzünü tevhid ve iman bahçelerinin tazeliğine, huzur ve refah gül bahçesinin yeşilliğine çevirdi. Aynı yılın 8. ramazanı Cumartesi günü darü's-saltana Edirne'den bu kutlu sefer maksadıyla hareket etti. Çemen misalli gençlerin ve gül bahçesindeki dallarda bulunan sancaktarların toplanması yolunda ferman çıkardı. Muzaffer sancaktaki şemsenin ışıık huzmelerini bir nevruz güneşi gibi fetih ve zafer arsasına yaydı. Oradan yıldızlar gibi olan alayıyla bir ay müddetinde Mora memleketi serhadine vardı. O memleketin karalarında din savaşçıların kılıç nehirlerinin bir araya gelmesiyle dalgalı bir deniz ortaya çıkardı. Allah'ın emriyle baharda akan seller gibi kum tanesi çokluğundaki askerleri birbirine katıştırdı. Yağmur damlaları gibi olan askerlerinden bir kısmını, kara tarafından Mora vilayetine döktü. Savaş dalgalarının çalkantısında yüzebilen bir başka birliğini de kendisinin deniz memleketlerinde geçerli hükmü gibi olan felek görkemli süratli gemileriyle Gelibolu körfezinden harekete geçirdi. Sağlam yardım yelkenini destek göğünün gemisinde açtı. Bu dağ gibi gemiler denizin ortasında hareket eden siyah bulutlardı adeta. Tıpkı bu belîğ kelamın belirttiği gibi *Sen dağları görürsün de, onları yerinde durur sanırsın. Oysa onlar bulutların yürümesi gibi yürümektedirler*¹⁶⁰⁴ bu ayaksız gemiler, kara ve deniz askerlerinin oluşturduğu mahşerde bu durumu izleyenlerin gözü önünde denizin yüzeyinde göründü. [Sultanın fermanı gereğince bu yiğitlerin başına serdar olarak evvela yiğit vezir Yakub Paşa, ikinci olarak da sultanın donanma serdarı Davud Paşa-yı sâni tayin edildi¹⁶⁰⁵.] Ordunun ihtişam çadırları önceden tayin edilmiş bir yer olan Mora Ovası'na kurulunca askerler de gemileriyle denizin kenarındaki hisara doğru ilerledi.

¹⁶⁰⁴ [027.088] وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسِبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ مَرُّ السَّحَابِ

¹⁶⁰⁵ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 309a.

Li-müellifihi

İki karanın ve iki denizin şahı! Dünyanın bütün kara ve denizlerini zapt eden o cihangir! Onun kahır bir kımıldamayla denize döner, yıldızlar titreyerek o denizin ortasına düşer. Eli ve kılıcıyla dalgalı denizden tacın incisini haraç olarak alır, kılıcının çıkardığı şimşeklerle deniz bir seraba döner. Düşmanın başı ise bu denizde bir kabarcıktır. Gönlü deniz, eli ise dalgalı denizdir. Avcundaki çizgilerin her biri dalgaların harfleridir. Deniz onun eliyle tanışır, avcunda dilenci çanağını tutmuştur. Karaların halkına denizden hâsıl ettiğini bağışlar denizlerin yüreğine dağ gibi bir görkem bırakır. Ordusunun haşmetiyle denizler titrer ve onun alaylarının ayakları dibine cevher saçar. Oranın moton¹⁶⁰⁶unu fethetmeye niyetlenince feleğin öküzünün koron¹⁶⁰⁷u çaresizliğe düştü. O adayı fethetmek için büyük gemilerinden içi yiğitlerle dolu kaleleri sulara yürüttü. Her bir gemi denizde hareket eden bir dağdı, her bir güruhu kum taneleriydi sanki. Hepsi dalga gibi denize oturmuş, din yolunda fetih yapmak için sancağı rüzgâra bağlamıştı. Bazen de savaşta döktüğü düşmanların kanıyla sahrada bir deniz meydana getiriyordu. Kahrının denizinden bir zaman dumanlar koparır, kılıcının suyuyla döktüğü kanlar ırmak olur. Süleyman gibi fermanı kendisine kul olsun Davud onun gemisinde bekçi olmuştur

İki büyük denizin birbiriyle karşılaşmasıyla yani kara ordusuyla deniz ordusunun bir araya gelmesiyle Moton şehri ve kalesini muhasara ettiler. Kalenin etrafı İslam askerlerinin meydana getirdiği sağlam bir surla çevrilmişti. Bu esnada Frenk padişahları Venedik padişahına yardım olsun diye [573a] her biri felek dairesi, sabit ve seyyar yıldızlar gibi olan içi top ve tüfek mühimmatıyla dolu 300 gemiyi mücahitlerin gemilerine karşı savaşa gönderdi. Bu Frenk gemileri deniz tarafından, savaşçılar ise hisar ve kara tarafından savaşa yöneldi. Her iki taraftan da gemilerin üzerine bahar bulutlarının getirdiği yağmur damlaları yerine top taşları ve tüfekler yağıyordu. Denizin kabarcık gibi olan gözleri iki tarafın gemilerinin çarpışması ve fitne dalgalarının çalkantısı karşısında hayrete düştü.

Beyit

Mancınıktan çıkan sesler bu süslü kubbenin dışına çıkmıştı, Türklerin savaş borularından onların ayaklarını coşturacak heyecanlı sesler çıkıyordu

¹⁶⁰⁶ Metn'in çoğulu moton: Bir mekânın iç kısımları.

¹⁶⁰⁷ Karn'in çoğulu koron: Boynuzlar.

Kılıçların parıltısı, savaş tufanının heyecanında, çıkan buhar arasında çalkantılar içindeki balık şeklindeydi. Kabarcık gibi olan kalkanların kubbeleri dalgalı denizde kâse misali ortaya çıkıyordu. Denizin yüzeyinde kan kabarcığı çıkaran kılıç dalgası koyu mavi lale bahçesi ortaya çıkarmıştı. Raadelerin çıkardığı ateş ve yıldırım gibi topların çıkardığı ses *Denizler kaynatıldığında*¹⁶⁰⁸ şeklinde vaat edilen durumu açığa çıkardı. Çıkardığı buharları göklere yükselen raadeler, ateşgedeler ile ocaklar üzerindeki çeşit çeşit mancınık ve yıldırımla *denizin altında ateş, ateşin altında deniz vardır* hikmet mazmunlu hadisi gereğince göklerde ve yer kürenin karnında lacivert renkli bir başka deniz görünmüştü. Mücahitlerle şerli kâfirler arasındaki savaşta bulut gibi gemilerin birbirine sürtüşmesiyle, top ve tüfek suretinde cihanı yakan bir yıldırım ayan oldu. O savaş kargaşasında deniz suyu, balık gibi halka görünümlü dalgalardan oluşan iki katlı cevşen ve zırh giyinmişti. Kabarcık kalkanlarını, bela oku yağışına karşı başında tutmuştu. Savaşa her iki tarafın da ısrarla devam ettiği bu esnada iki tarafın gemileri yelkenin öldürücü direk okunu yaylarına koymuşlar ve korkunç timsahlar gibi ağızlarını açıp, nefeslerinin buharlarını fiskiye gibi göklere yükseltmişlerdi.

Li-müellifihi

İşin sonuna aldırış dahi etmeden bir şiddetle denize düştüler. Kabarcığa benzeyen binlerce kanlı göz Ceyhun Denizi'ne düştü

Bu tufanın devam etmesi, bu savaş kıyametinin şiddetlenmesiyle Frenk kâfirlerinden binlercesinin sine sandukası top ve tüfek darbesi sonucu kırık gemiler gibi denize düştü. Müşriklerin kanlı yüreklerinin gemileri, kabarcık çadırları ve kubbeleri gibi denizin yüzünde sallanıyordu. Şiddetli kasırgalar bu talihsiz gürhün isteklerinin tersine *Denizlerde rüzgâr estiği halde geminin içinde kalmak nasıl istenir* sözü uyarınca esmeye başladı. Mancınık ve raadelerinin buhar ve dumanlarının birikmesiyle, o derin denizin sürekli devam eden dalgalarının çıkardığı izdihamla, batan kâfirlere karşı ateş ve suyun karışması *Deniz onları gömüp boğuverdi*¹⁶⁰⁹ manasının doğruluğunu ortaya çıkardı. Küffar cemaati zafer alametli mücahitlerin kılıçlarının önünde çektiği ıstıraplar karşısında çaresiz denizin üstüne kabarcık gibi

¹⁶⁰⁸ [081.006] وَإِذَا الْبَحَارُ سُجِّرَتْ

¹⁶⁰⁹ [020.078] فَغَشِيَهُمْ مِّنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ

kalkan attı. Zıt rüzgârların esmesi arzusuyla gemilerinin yelkenlerini talihsizlik ve firar tarafına açtılar. Kâfirler karşısındaki bu galibiyetlerinden dolayı zamanın hal dili bu savaşçılar zümresine aferinler ve övgüler diziyor, talihsiz müşriklere ise lanetler yağıdırıyordu:

Beyit

Korkak rakibin canı helak gemisindedir, ya Rab onlara uygun rüzgâr verme!

Ama padişahın gemisindekiler [573b] murat rüzgârının esmesiyle birlikte bütün fetih sancaklarını *o gemiler de içindekileri tatlı bir rüzgârla alıp götürdükleri*¹⁶¹⁰ nesiminin estiği yöne doğru kaldırdılar. Bu çatışmada tedbir kancalarıyla, gürz ve kılıç darbeleriyle din düşmanlarından küçük gemiler dışında mavna cinsinden 4 büyük gemi ele geçirilmişti. Her bir gemide beşyüzü¹⁶¹¹ aşkın dilâver bulunuyordu. Bu gemiler içinde top ve tüfek cinsinden birçok savaş teçhizatı vardı. Gazilerin zaferinden sonra o kâfir gemilerinin içi bir anda kırmızı lale kadehi gibi Allah düşmanlarının kanıyla doldu taşıtı. Bu gemilerin hepsi kana bulandı, *kendilerinden intikam aldık ve onları denizde boğduk*¹⁶¹² manası elem ve mihnet dolu kâfirlerin durumuna şahitlik eder. Bu dalgalı denizin zamanı bu İslamî fethi aramak için akıyordu. Bu yoldaki talebi için su kabarcıkları ortaya çıkarıyordu. Saba rüzgârı akşam sabah yeryüzünü gözetliyor, din düşmanları aleyhine casusluk yapıyordu. Dalgalı denizin en derin yerini savaş mahalinde şer'-i mübine muhalif olanların gemilerini helak suyuna gark etmek ve mücahit ve gazilerin gemilerini *Bir zamanlar biz sizin için denizi yarıdık, sizi kurtardık, Firavun'un taraftarlarını da, siz bakıp dururken denizde boğduk*¹⁶¹³ yardım ve kurtuluş sahiline ulaştırmak için yarmıştır.

Li-müellifihi

Her kim cömertlerin gönlünde kendine yer edinirse, Kulzüm Denizi'ne dahi gitse helakten güvende olur

Din ve devlet düşmanlarının yenilmesinin, birçok pis nefisli müşriğin yok olma denizinin en derin yerine gark olmasının, kale ahalisinin dışarıdan gelecek yardımdan ümidini kesmesinin ardından burası karadan ve denizden İslam ordusu

¹⁶¹⁰ [010.022] وَجَرَيْنَ بِهِم بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ

¹⁶¹¹ Esad Efendi 2198'de bine yakın ifadesi yer alır. Bkz. vr. 310a.

¹⁶¹² [007.136] فَأَنْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ

¹⁶¹³ [002.050] وَإِذْ قَرَّبْنَا بِلْحِمِهِمُ الْبَحْرَ فَأَنْجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ

tarafından öyle kuşatıldı ki kâfirlerin destekçileri ve yardımcılarından ümitlerini kestiler. Öyle ki kale halkının can ve ten hisarı nefes dahi alamayacakları şekilde daraltıldı. Bela ve afetler yerden ve gökten onların üzerine yağıyordu. Lakin Moton şehrinin surları kara tarafından öyle yüksek ve sağlamdı ki bu haliyle göklerin dokuz tabakalı hisarını andırıyordu. Deniz tarafından ise içi su dolu hendekle çevriliydi. Bu üç su hendeğinden her biri kara tarafından yerin merkezine ulaşacak derecede derindi. Öyle ki güneşin altın kovanı, gündüzlerin uzun olduğu bu günlerde uzun ışın ipleri olmasına rağmen bu derin hendeklerden bir damla su dahi çekip alamamıştı. Fikir denizinin dalgıçları uzun ışın ipli basiret gözlerinin su dolabıyla hiçbir zaman bu derin hendeğin dibine inememişti. Her hendeğin kenarı üç hisarla sarılıydı ve duvarları ulu dağ gibi olan büyük taşlardan bina edilmişti. Bu duvarlar kırık kanatlı bir kuşun uçuş mesafesinden daha yüksekte idi. Başlı göklere çıkan bu kalenin her yanına yüksek burçlar inşa edilmişti ki bu burçlar *Burçlara sahip gökyüzüne*¹⁶¹⁴ manasıyla aynı dizgini tutuyordu. Bu örtü dairesinin çevresi göklerin yörüngesi gibi delinme, içeriye girilecek şekilde yarılma ve yırtılma tehlikesinden güvende idi. Zırhlı kâfirler o kadim burçlar üzerinde bir akrep gibi mızrak ve balta iğnelerini çıkarmış ve hisarın etrafını ve duvarların üstünü ejderha şeklindeki büyük küçük top kazanlarıyla çevirmişlerdi. Bu melun kâfirler ve dinsiz müşrikler top ve tüfek atmada, zenberek ve raade kullanmada öyle yetenekli idiler ki bölünmez bir parçayı bile bir ok gibi fırlattıkları bakış ışınlarını devam ettirerek hedefe alıyor ve bu noktayı basarî hatların oklarıyla [574a] bir mil mesafeden isabet ettiriyorlardı. Kale halkı hala Frenk sultanlarından yardım geleceğini ummaktaydılar. Frenk ordusunun denizde İslam ordusuna karşı mukavemet göstereceğine kesin gözle bakıyorlardı. Bundan dolayı bu darü'l-harb kâfirleri gece gündüz savaşmaktan geri durmuyorlardı. Canla başla sürekli muharebeye devam ediyorlardı. Her iki tarafın bu savaşında kâfirler hisar duvarlarının gerisinden mücahitler ise bu duvarların dibinde helak etme yoluyla *bizim ölülerimiz cennette sizinkiler ise cehennemdedir* manasına katılıyorlardı.

¹⁶¹⁴ وَالسَّمَاءُ ذَاتُ الْبُرُوجِ [085.001]

Beyit

*Huzursuz düşman taş darbesinden boynu kırılmış ve gözleri çıkmış bir lale gibiydi.
Kılıç tarafından hayat yakası yırtılmıştı, yardımsız olanların hayatı sona erdi*

Mücahitler sultanının itaat edilmesi lazım gelen “hisar halkı ile savaş için gerekli olan teçhizat ve edevatı karadan ve denizden hazırlayın, bu dergâhın hizmetçileri her taraftan zamanlı zamansız kale ve hisara hücum etsin” şeklindeki fermanı cümle orduya ulaştı. Bu hüküm gereğince kara tarafından top kazanları ve mancınıkları hisar duvarlarının karşısına kurdular. Her bir mancınık ve topu hisarın bir köşesine yerleştirdiler. Öyle ki ay ve güneşin kulakları raade ve mancınıkların atışlarıyla *Kâria (kıyamet)!¹⁶¹⁵ Nedir o Kâria?¹⁶¹⁶ O Kârianın ne olduğunu bilir misin?¹⁶¹⁷* sesini duyuyordu. Vahşi hayvanların ve kuşların kulakları taş atan topların horozunun feryadından *Kıyamet koptuğu zaman¹⁶¹⁸* avazesini söze dahi yer olmayan bir hiddet ile işitiyordu. Muharebenin şiddetinden *Yerküre kendine has sarsıntısıyla sallandığı¹⁶¹⁹* korkunç durumunu beyan eden hisar burçlarına isabet eden dağ büyüklüğündeki taşlar gecenin ve gündüzün etrafında görünüyordu. *Böylece ülkelerinin üstünü altına getirdik. Üzerlerine de balçıktan pişirilmiş taşlar yağdırdık¹⁶²⁰* vahiy manası gereğince kâfirlerin meskenlerinin kapı ve duvarlarından helak edici korkunç sesler giriyordu. Okçu gençler sürekli kâfir müşriklerin dünyayı gören göz kapaklarını kirpik iğnesi yerine can alıcı oklarıyla birbirine dikiyordu. Mızrak ve okların çıkardığı kıvılcımlarla kâfirlerin karanlık gönüllerinin deliklerinde ateşler yakıyorlardı.

Beyit

*Uçan kartalın kanadının yardımıyla kuş gibi olan akçakavak okunu dilâverlere attı.
Yok olma [fena] kendi ayağıyla beka kapısından içeri girdi, ecel bu deliklerden başını içeri uzattı*

Hâsılı İslam ordusu 40 gün boyunca devam ettiği bu savaşta, muharebe adetlerini yerine getirmede hiçbir kusur göstermedi. Belki hergün İslamî gayretler

¹⁶¹⁵ [101.001] الْقَارِعَةُ

¹⁶¹⁶ [101.002] مَا الْقَارِعَةُ

¹⁶¹⁷ [101.003] وَمَا أَذْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ

¹⁶¹⁸ [056.001] إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ

¹⁶¹⁹ [099.001] إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالًا

¹⁶²⁰ [015.074] فَجَعَلْنَا غَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارًا مِّنْ سِجِّيلٍ

gereğince mücahitler güruhu cihat yolundaki çabalarına yenilerini ekliyordu. Lakin hem hisar duvarlarının sağlam olması ve hem de hendeklerin çok derin olmasından dolayı bu yüksek burçların üzerine çıkmak ve hücum etmek imkânsızdı. Bununla beraber havanın sıcaklığı ve savaş ateşinin kızgınlığından olsa gerek askerler hiçbir şekilde hücumla geçemiyor, bu takati kendilerinde görmüyorlardı. Denizin kenarında ve dördüncü bekli de üçüncü sıcak iklimde bulunan bu ülkenin havası öyle sıcaktı ki kış mevsiminin ortasında orası turunc ve erguvanın çiçek açtığı bahar mevsimiydi. Nevruz yaklaştığında bahar mevsiminde orada mahsulleri hasat etme ve meyveleri toplama zamanıdır. Bütün bu sıcaklığından dolayı oranın ele geçirilmesi güneşin yengeç ve aslan burcuna girdiği bir zamanda gerçekleşmişti. İslamın sultanı, dini sağlamlaştırmak için böyle bir meşakkati ve zorluğu [574b] kendi üzerine almıştı. O zamanın sıcağı o derece idi ki yengeç burcu göğün dalgalı denizine dalmasına rağmen güneşin sıcaklığından feleğin tavaasında kebab olmuştu. Onun yakıcı kıvılcımları şır'a-yı Şamî¹⁶²¹ ve şır'a-yı Yemânî¹⁶²² şeklinde görünüyordu. Okyanusun suyu güneşin sıcağından öyle kaynıyordu ki ateşte kaynayan çömlek gibi kabarcıklar çıkarıyor ve köpük saçıyordu. Serap, deniz kenarında *sular coşup yükselmeye başlayınca*¹⁶²³ nefesiyle alevlenmiş gibi görünüyordu. Denizdeki balıklar *Kaynatılmış denize (bunlara andolsun ki)*¹⁶²⁴ denizinin ortasında semender gibi görünüyordu.

Beyit

Güneşin hararetinden dolayı baca, kızgın bir fırın gibi yakıcıydı

İnsanın parmakları güneşin yakıcı kandili karşısında bal mumu gibi eriyordu. Seher vakti insanının akşam kömürü, güneşin yakıcı gözenekleriyle alevlenmiş bir demir gibi tutuşuyordu. Dünyayı aydınlatan güneşin bedeni, içinde altın eritilen pota gibi sıcağın şiddetinden öyle eriyordu ki eriyen altın parçaları nuranî ışınların kanallarıyla her yana akıyordu. Çeliğin cevheri sıcağın şiddetinden kalay gibi öyle eriyordu ki eğer kılıcını kınının içinde koruyamazsan o yaz mevsiminin ve savaşın hararetinden kılıç şeklinden çıkıp su halini alırdı. Bahar mevsiminin yakıcı güneşi ve

¹⁶²¹ Kelbü'l-asğar (küçük köpek) burcunun en parlak yıldızı.

¹⁶²² Kelbü'l-ekber (büyük köpek) burcunun en parlak yıldızı.

¹⁶²³ وَفَارَ النَّوْرُ [011.040]

¹⁶²⁴ وَالْبَحْرُ الْمَسْجُورُ [052.006]

ateş yağdıran mancınık ve yıldırımların ateşiyle kâfirlerin yaşadığı meskenler öyle alev almıştı ki eğer müşriklerin gözyaşını ve sıcakın yaktığı ateşle ölmüş olanların akan kanı durdurulmazsa o kutsî nefesli iman ehli, cehennemlikler ile içli dışlı olacak, bu da kalp ve ruhlarının huzura ermesine engel olacaktı. Sıcakın şiddetini gören bir kişi gökteki havanın cismine pamuk atan hallaç gibi yazın yakıcı güneşin aynasından ateş düşmüş olabileceğini ya da bu olma ve bozulma âleminde meydana gelen göksel hareketler gereğince zemherir¹⁶²⁵ havasının mekânının atmosfer mekânında bu şekle dönüşmeye başladığını sanabilirdi. Her insanın gölgesi temmuzun yakıcı güneşinde hummalı insan gibi gölgesi olan cisimlerin arkasına gizlenmiş, insanların bedeninden kendisine gölgelik yapmıştı. Serabın ateş yalazı gibi olan parıltıları, takatsiz susuzların dilleri gibi ısırap ve susuzluktan dolayı güneşin çeşmesinden suya doyurulmasını istemiştir. Güneşin aksi sıcakın getirdiği takatsizlikten dolayı kendisini denizin suyuna atıyordu. Gemilerin su kuşları böyle bir sıcaklıkta kalbin rahatlaması, bahçelerin ferahlaması için kendi kanatlarıyla yaptıkları yelkenden bir yelpaze çıkarmışlardı.

Beyit

Güneşin çeşmesinin dışında hiç kimse su kaynağı görmedi. Okun gölgesi dışında kimse gölge bulamadı. Megerse Tanrı bu kâfirleri azaplandırmak için bu dünyada cehennemi ortaya çıkarmıştı. Güneşin yakıcı sıcakından hava öyle ısındı ki zemherir küresi sıcaklıktan atmosfer tabiatı halini almıştı. Bu havayı daha fazla vafedersem dilim mumun ucu gibi ateşlenir

Havanın sıcaklığından ve savaş sıcaklığının hücumundan, sıcakın insanın mizacını istila etmesinden, nefsanî arızaların bir araya gelmesinden, beşerî nefislerin ilahi fetih şerbetini arzu etmesinden dolayı orduda bir gevşeklik ve amacından sapma meydana geldi. Bu çok yorucu ve helak edici sefer başından sonuna kadar oldukça uzun bir mesafeydi. Dostların helak edici olan bu yolculuk müddetleri ve kondukları afetlerle dolu menziller aşk menzili gibi hadsiz ve nihayetsizdi.

Beyit

Aşk menzili gam ve serapla dolu bir vadidir. Âşıktan başka kim bu iklime katlanabilir?

¹⁶²⁵ Zerdüşt inancında soğuktan azap duymaları için “kâfirlerin” konulacağına inanılan yer.

Ordugâhtakilerin birçoğu bu seferin meşakkat ve yorgunluğundan dolayı [575a] savaş isteklerinden saptılar ve bedenleri zayıfladı. Hararetin şiddetlenmesi, nemin tamamen yok olması sebebiyle takatsiz kalmışlardı. Adil ve sevecen sultanın kendi tebasıyla olan bağı, ten ile nefis-i natıka arasındaki bağa benzer, bu bağın, vücut organları ve kuvvetlerini ikame etmek suretiyle tabii ruhun sağlamlaştırıcısı mesabesinde olduğu muhakkaktır. İnsan vücudunda meydana gelen her zahirî fetret, canın cevherine tecavüz eder. Beden nizamında ortaya çıkmış olan her uzvî bunalım ve rahatsızlık o beden sahibine de bulaşır. Kuşkusuz *kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler*¹⁶²⁶ zümresinin önderi olan, mülk ve din erbabı arasında da *kendisini seven müminlere karşı alçak gönüllü (şefkatli), kâfirlere karşı onurlu ve zorlu*¹⁶²⁷ mütevizilerinin lideri olan bu şefkatli ve merhametli sultan, mücahitlerin bu ıstırapı ve yüreklerindeki burukluktan dolayı hayli üzgündü. Muhasara günlerinin uzamasından ve savaşın şiddetlenmesinden dolayı onun kutlu kalbinde bir tedirginlik ve sıkıntı baş göstermişti.

Beyit

Şahın cihat yolunda gösterdiği riyazet, kendi güneşi gibi yedi ülkede meşhur oldu

Muzaffer sultanın, yıldızlar kadar askeri olan hüsrevin takdir ve çabasına rağmen o ülkenin fethi ve zaptında meydana gelen gecikme şeriatın namusu için hiç de münasip değildi. Hisarın ele geçirilmesinin uzaması, mücahitlerin bu işten soğuması ve kırılmasına, kâfirlerin ise bu duruma sevinmesine neden olmuştu. Kuşkusuz velayet himmetli o sultanın duaları din mertlerinin hatırlarının aynasında defalarca ortaya çıktı. O hazretin ibadet köşesindeki yalvarışları hakikati gösteren gözlerin aynasında defalarca görünmüştü. Mücahitlerin bağlanmış olan işlerini açıp çözmek, yaratıcının inayet kapılarını açmak isteyen bu saf itikatli sultan ihlâsıyla yüce başlangıca o yaratıcıya yöneldi. Manevi bağ ile kutsî ülke ve yüce âlemin feyizlerine bağlandı. Hazret-i Kibriyâ'ya ibadet etmek için inzivaya çekildiği gecelerden bir gece *Korkuyla ve umutla Rablerine yalvarmak üzere (ibadet ettikleri için), vücutları yataklardan uzak kalır ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah*

¹⁶²⁶ [048.029] أَشِدَّاءَ عَلَى الْكُفَّارِ رَحِمَاءَ بَيْنَهُمْ

¹⁶²⁷ [005.054] أَدْلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعْرَضَ عَلَى الْكَافِرِينَ

*yolunda harcarlar*¹⁶²⁸ uyanık kalplileriyle yan yana geldi. Durulanma ve nefsinin kabulü esnasında *ey Rabbimiz! Duamı kabul et*¹⁶²⁹ duasını edenlerle dost olmuştu. Hiçbir şeye muhtaç olmayan padişahın dergâhına yalvarış ve yakarışını ulaştırdıktan, nafile namazını eda ettikten sonra düştüğü acziyet ve muhtaçlığından dolayı dua elini lütuf ve ihsan göklerine açmıştı. Yalvarma yanağını yaratıcının kulluk secdesine koydu. İslam ordusunun yardım bulup fethi gerçekleştirmesi için dualar etti. Bu şekilde enbiya ve evliyanın pak ruhlarına tevessül edebilmek için türlü yeminler etti.

Sultanın Kasemiyesinin Tercümesi

Li-müellifihi

Allahım senin muhtaçsızlığına, türlü lütuflarınla şefkatine, sınırsız cömertliğin ve kadim faziletine, ümit ve vehim dolu lütuf ve kahrına, senin gaybi saadetlerinin anahtarına, hiç eksilmeyen ihsan ve bağışlarına, kabul görmüştüğüne bağışladığın yardıma ve korkaklara verdiğin ümitlere, hacetler için açtığın kapılara, münacatla açılan dergâhına, levlak tacıyla müftehir olan gök sedefinin içindeki o inciye, onun bir fetih ihsan ettik sancağına, başı arşa çıkan o sancağın bereketine, kara ve denizleri fethettiği âlemlerine, kahr gününde kılıcın peygamberidir denilene, arşın onun gölgesi ve dokuz felek revakının da onun süsü olduğu mesnedine, ordugâhda melekleri kendisine yedek at edinen o Habib'e, şanını ululamak için Cebrail'in kanadının kendisine sayeban olduğu o sultana, gölgesinin nurunun âlemi kapladığı onun Ehl-i Beyt'inin diktiği sancağa, din yolunda canını feda edene, ön saflarda yer alan gazilerin ruhuna, o Sadık-ı Ekber'in sıdkına, hem Faruk hem de rehber olana, [575b] o Osman'ın yumuşaklığı ve nuruna, Mustafa'nın damadı olan Şîr-i Yezdân'a, Murtaza'nın sancağı ve Zülfikâr'ına, onun şahlık makamı ve alçakgönüllüğüne, hepsi Hakk yolunda yüce makamlı olan o imamlar ve şehitlerin faziletine, özellikle seyyidliğin göz nuru ve zehirin kendisine şehadet balı olduğu Hasan'a, Kerbelâ'da susuzların boğazına kılıcının suyunu süren Hüseyin'e, Hakk yolunda türlü sıkıntılar çekip şehit olan Hamza'ya, soyunda hilafet olan yakınlığının beraketiyle şeref sahibi olan Abbas'a, peygamberin Bedr ve Huneyn'de şehitliği tadan ashabına, şehadet

¹⁶²⁸ [032.016] تَتَحَايَ جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا

¹⁶²⁹ [014.040] رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءَ

ashabının kanına, zühd erbabının renginin sarılığına, dünyayı aydınlatan kalbin nuruna, kara bahtlıların sinelerinin ıstırabına, Hakk'ın, "size göremeyeceğiniz ordular gönderdik" şeklinde geleceğinden haber verdiği orduya, kılıcın yüzü suyu hürmetine, aslan gibi olan civanmertlerin kuvvetine, yiğitlerin elinde imanı arzetmede hal dili olan kılıca, din için dünyayı aydınlatan bir mum olan o kutlu atlıların mızrağına, gaziler güruhundan olan o askerlere ve onların atlarına, din yolunda çaba sarfeden atlara, o atların kin ateşi yakan nalına, gaziler ordusunun çıkardığı çinko oksidi gibi tozlara, Allah yolunda sabitkadem olan dünyayı süsleyen o sancağa, şeriat için ab-ı hayatta hareket eden o gemilere, mazlumun çıkardığı aha benzeyen ve nefesiyle küfrün binasını yıkan raadeye, hışım ve öfkesiyle gemide göz bebeği gibi zahir olan o askerlere, buluşma meclisinde şahit edecek olan mücahit şahların ruhuna, benim mücahit ecdadıma, babamın yani o parlak mumun ruhuna yeminler olsun ki ordu teçhiz etmedeki maksadım peygamberin sancağını yüceltmektir. Bütün ordumu haşmet ve mevkimi bu yolda hak dininin hizmetçisi etmek istiyorum. Bu sağlam kalede ve Moton şehrinde talih ve baht bereketiyle zafer bağışlamaktır. Din için yapacağım bu fetihde bana zafer bağışla, yardımlarınla beni mutlu et. Din için fetihleri yedi iklimde ararsam bu mütevazı mülkte bana kapı aç. Bu köhne duvarlı hisarı koru, şeriatın namusu için onda delik açılmasına müsaade etme. Allah'ım sen bu fetihde rehberlik edersen bu duvarda fetih kapısını açarım. Feleğin dokuz tabakalı hisarını deldin ve Ahmed ile bir gece aynı hanede kaldın. Peygamber dininin ümmetine öyle davran ki küfür ehlinde aciz olmasınlar, uzak kalsınlar. Ordumun sayısı yüz bin de olsa yine senin lütfunu gözlerim, bu teçhizatımla fethi beklemiyorum. Senin lütufların bana kâfidir. Şah o gece münacatı bitirince kutlu fetih onun yüzüne doğdu. Maksadını arzetmek isteyen şahın kalbi Allah kadirdir manasının aynası oldu

Sultanın, dua-yı müstecab kapılarının açılmasını ısrar etmesinden, zafer kapılarının açılmasında mübalağa göstermesinden sonra, gayb dilinin tercümanı ve içinde şüphe taşımayan ilhamları telkin eden o melekler padişahının şerif lafzında ve kerametleri toplayan dudaklarında, rabbanî yardımdan ümit edildiği ve gizli lütuflardan umulduğu şekilde ilahi gazap ateşinin bu kaledeki kâfirlerin bu Hayber müşriklerinin ailesi, ocağı ve malı mülküne düşmesi, bu Hıristiyan hisarının fethinin mücahitlerin eliyle gerçekleşmesi yolunda kelimeler cari olmuştur. Sanki sultanın her

daim kabul olunması temenni edilen bu dua nefesi, o diyarın gül harmanına ateş şuleleri atan saba ve şimal rüzgârlarını kendisine ardıl yapan bir seher yeli idi. Ya da kaza sayfalarının yazıcısı, sadık akideli, temiz kalpli bu padişahın beyan dilinin suyunu yazmaktan aciz olan ve kuruyan kalem yerine kullanmıştı.

Beyit

Gaybın, onun vicdan divanına nazır olduğu gün, yokluk vilayetlerinden yarının haberleri geldi

Ama takdir karhanesindeki tecrübe sahibi kimseler ilkin korkutma ile ikinci olarak da müjdeleme ile meydana gelecek olan vakaların suretini böyle beyan ettiler. *Andolsun ki, mallarınız ve canlarınız konusunda imtihana çekileceksiniz; sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve müşriklerden birçok üzücü sözler işiteceksiniz. Eğer sabreder ve takvâ gösterirseniz, muhakkak ki bu, (yapılacak) işlerin en değerlisidir*¹⁶³⁰ ayet-i kerimesini sultanın vicdanında [576a] tasvir ettiler. *Allah bu sözü söyleyenin mükâfatını versin.* Sözün özü budur ki İslam sultanının dualarından sonra evvela kâfirler tarafında galebe ve taşkınlık zahir oldu. Müşrikleri sevindiren ve müjdeleyen bu sebepler, müminlerin kalplerinin kırılmasına, onların perişan olmasına neden oldu. Bir göz açıp kapama arasında yaratıcının gizli lütuflarıyla ve üstünlük bereketiyle küffarın sevinci sonunda kale ve hisarın zapt edilmesine neden oldu ve muzaffer ordunun orayı fethetmesine ve ganimet elde etmelerine yol açtı.

Beyit

Senin gayret orduna değişmez bir sancak geldi. Ümitsizlik makamının yerini fetih aldı

Yardım ve nusretin yakınında olduğu bu tuhaf durum şöyle gerçekleşti: Sultanın emriyle mücahitlerin, Moton hisarı duvarlarının her yanını ardı ardına attıkları top taşlarıyla ve mancınıklarla zavallı fecere ve şaşkın keferenin gamlı yüreği gibi delik deşik ettikleri, din savaşçılarının, cüretlerinin bereketiyle kale halkına afetler yağdırıp ateşler yakarak hisar duvarı ve surunu harap ettikleri günlerde kale ve şehir halkı Venedik padişahından acilen yardım istemişti. Savaşta öne çıkmış güçlü bir Frenk ordusu ile top, tüfek gibi savaş teçhizatını da ondan talep

¹⁶³⁰ [003.186] الْأُمُورُ فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ [003.186] وَأَنْفُسُكُمْ وَلَنْتَسْمَعَنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ [003.186] وَأَمْوَالِكُمْ

etmişlerdi. Hisar halkının çektiği ıstıraptan dolayı Venedik hâkimi içi, gemileri yürütmede gayet mahir ve hünerli olan genç savaşçılarla dolu dört gemiyi bu iş için tayin etmişti. Kalenin muhafazası için gerekli olan teçhizatı ve adamları o gemilere doldurdular. Fedai cemaatine her ne şekilde olursa olsun gece ya da gündüz mücahitlerin gemilerinin arasından geçerek hisarın içine girmeleri, amaçları yolunda ok, kılıç, top ve tüfekleriyle hiçbir şekilde düşmandan yüz çevirmemeleri tenbih ettiler. Bu dört gemi denizin üzerinde hareket ederken akçakavak okuyla yarışacak derecede hızlı olan bir gemi türüydü. Gemilerin içinde de kefare büyükleri ile fedaileri bulunuyordu. Bu fedai kâfirler ölüme baş koymuşlar, bu yolda coşmuşlar ve kendi ölümlerini göze almışlardı. Lakin mücahitler ordusunun akıl ve kulağı deniz işinden ve gemilerden tamamen uzakta olup kale ve hisarın işleriyle meşgul oluyorlardı. Savaşın başlangıcında Frenklilerin 300 gemisine verdikleri tahribat ve perişanlığa güvenerek bir daha böyle bir işe girişemeyecekleri düşünüyorlardı. Ancak zamanın hadiselerinin gerçekleşmesi Tanrı'nın iradesi bağlıdır ve aklın alacağı tedbirler bunun gerçekleşmesini engelleyemez. Kudret eliyle takdir âleminde olacıklara engel olmak imkânsızdır. Tıpkı *kader tecelli ederse ondan sakınmak olmaz* manasının beyan ettiği gibi.

Beyit

Kazanın kanatları gökten düşerse bütün kıvrak zekâlıları kör ve sağır eder

Bir gün gafleten Frenklilerin dört gemisi 600¹⁶³¹ İslam askerinin arasından bir yıldırım gibi geçti. İnsanların etine ve kanına giren şeytanlar gibi mücahitler ordusunun ortasından geçerek kaleye yüz çevirdiler. İslam ordusu ve serdarları kendi gemileri arasında onlara karşı koyana kadar çevik kâfirler hisara varmayı başardılar. Hisar ve şehrin muhafızlarını getirdikleri takviye kuvvetler, harp aletleri ve geçim malzemeleriyle sevindirdiler. [576b] Az sayıdaki o gemilerin arasına ansızın bir ateş attılar. Mücahitlerin üstün geleceği korkusuyla o dört gemiyi kendi elleriyle yaktılar. Ansızın gerçekleşen bu hadiseden dolayı sultan ve askerleri kaleyi zapt etme noktasında iyice ümitsizliğe düşmüşlerdi. Sultan, gemilerdeki muhafızların ihmal ve gafletini sorgulamaya başladı. Yumuşaklığı ve vakarına rağmen öfkesi ve nefretiyle ordunun öncüsü olan bu cemaate siyaset hükmü verdi; onları cezalandırdı. Ama bu

¹⁶³¹ Esad Efendi 2198'de 300 gemi şeklindedir. Bkz., vr. 313b.

duruma karşı tedarik görmede tedbir elinin takdir pençesinin kudretine sahip olma imkânı yoktu. Lakin zahiren mekruh görünse de istem dışı bir şekilde gayb âleminden ortaya çıkan bu olay gam ve keder ordusunun hücumuna neden olmuştu. Ancak gizli ilahi lütuflar gereğince akıl sahibi kimselerin kınanması kabilinden *Sizin için daha hayırlı olduğu halde bir şeyi sevmemeniz mümkündür*¹⁶³² sayıldı. Zahiri sebepler âleminden ortaya çıkan o ümitsizlik maksudun hâsıl edilmesine, mabudun sınırsız inayetinın ortaya çıkmasına neden oldu.

Beyit

Senin rehberin Hakk'ın lütfudur. Bu yüzden felek senin gulamındır. Onun fazileti adalet ve bilgi gözü önünde his kapısını kapattı; can yolunu açtı

İlahi hikmetin gizli lütuf yoluyla ortaya çıkması şöyle olmuştu: O dört Frenk gemisi taarruza dahi uğramadan, savaşız bir şekilde hisara ulaşınca şehir ve kale halkı gelenleri karşılamak için sevinç içinde şehrin deniz tarafına açılan kapısına doğru koşuşturdular. Gelişlerinden dolayı o dilâverleri tebrik edip aferinler dilediler. Sevinç içindeki herkes gurur şarabıyla sarhoş oldu. Güruh güruh deniz tarafında sevinç ve eğlence meclisleri tertip etmişlerdi. Kalabalık bir grup da gemilere yüklenmiş olan eşya ve aletleri taşımaya girişti. İslam ordusunun üstün geleceği korkusuyla top ve tüfekleri hisarın kenarına süratle taşıdılar. Çünkü kara tarafında hendeklerin sağlamlığına ve hisarın yüksekliğine güveniyorlardı. Bundan dolayı kara tarafındaki muhafızları bulundukları yerden ayırdılar. Bu halde gaybın ilham vericileri Frenk kâfirlerinin kendi gemilerine ateş attığı müjdesini ulaştırdılar. Bu İslam'ın fetih ve zaferinin alameti idi. Mücahitlere yönelttikleri düşmanlıkların kendilerinde yarattığı bu sevinç, *sınırını aşan her şeyin aksi görünür* manası gereğince sona erdi. Kâfirlerin deniz tarafında oynaşma ve eğlenceyle meşgul olduğu bu zaman gaziler ordusunun zafer elde etme fırsatı idi. İlahi yardımla hisara kara tarafından müdahale etmenin zamanı idi.

Beyit

Düşmanın seninle olan durumu, mercanın denizle olan ilişkisine benzer. Denizin gölgesinde oldukça onun işi itidalini devam ettirir, denizden geçince yok edici rüzgârını savurur; bundan böyle namus ülkesinde nam salınmaz

¹⁶³² [002.216] وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ

Bu rahmanî hatır dolayısıyla Müslümanlık gayretini hareket ettirmek için yiğitlikte emsali olmayan, hizmetkârlık yolunda halis niyet sahibi Anadolu beylerbeyi Sinan Paşa gibi bazı ümera ve dilâverler top ve mancınıklarıyla delik deşik ettikleri hisarın duvarından fetih niyetiyle girmeyi akıllarına getirdiler. Zafer dileme yolunda *Allah'ın insanlara açacağı herhangi bir rahmeti tutup hapseden olamaz*¹⁶³³ rahmet kapılarını kendi yüzlerine açtılar. Hayra yorup fal açtıktan ve sultandan icazet aldıktan sonra kara tarafından bir grup mücahit hisara hücum etti. Derin hendeklerin üzerinden kemetler ve merdivenler vasıtasıyla hiçbir düşmanın engeline takılmadan kolaylıkla geçtiler. [577a] Yerin derinliklerinden felek mertebeli kalenin zirvesine kadar yükselen büyük deniz cisimleri gibi hisarın duvarına tırmandılar. Muhammedî milletin sancaklarından haber veren zafer sancağını, akşamın ufuk dairesinde parlayan sadık sabah gibi kâfir kalesinin burçlarına diktiler. Dilaver mücahitler etraftan bu zafer durumunu yakinen gördüler. Bir göz açıp kapama arasında hisar duvarının her yanından birçok asker yardıma yetişti. Birbirlerine yardım maksadıyla kementler atarak o sağlam hisara tırmandılar. Sanki gökteki melekler gibi uçuyorlar, yüksek uçan kuşlar gibi murad yuvalarına hareket ediyorlar, kartal yuvası gibi olan bu hisarın burçlarına konuyorlardı. Kuşkusuz din yolunda itikadın sağlam ipiyle cihad ehlinin yüce zirvesine çıkan her muhlis kimsenin ümit ipi sınırsız fazileti içeren *O halde kim tâğutu reddedip Allah'a inanırsa, kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır*¹⁶³⁴ sözünün feyziyle asla gaybî yardım bağından kopmaz. Dinî fetih ganimetinin bolluğuyla ve dünyevî maksatları elde etmeye nail olma ile hiçbir muradından alıkonulamaz.

Beyit

Bu edna payenin varlığının üzerine adım at. Bu mekânın ardı senin mekânın olan yüce bir yerdir. Yüce âlemin temelleri senin için vardır ve sen müsterihsin. Eğer kendi kıymet ve kadrini bilersen yüce mertebeye ulaşırsın

İşin daha acayip tarafı şuydu ki sultanın, nurlu yıldızları andıran, gök küresindeki dairelerin basamaklarından meridyen dairesi basamaklarına yükselen gökteki seyyar cisimler gibi olan yiğit savaşçıları felek gibi olan o hisarın ve

¹⁶³³ مَا يَفْتَحُ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا [035.002]

¹⁶³⁴ فَمَنْ يَكْتُم بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنُ بِاللَّهِ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا [002.256]

burçlarının etrafına hücum ettiler. Talihsiz kâfirler sevinç ve eğlence halindeyken ansızın kapı ve duvarlardan kesilmeksizin bela yağdıran İslam ordusunun hücumunu işittiler. Kuvvet ve iktidar ile mutlu bir haldeyken gurur sarhoşluğu uykusundan uyandılar. Mutluluk ve ferahlık kadehiyle sarhoş olunca talihsiz olan sarhoş başlarının derdine düştüler. Her ne kadar var gücüyle İslam ordusunu engellemeye çalıştılsa da şaşkın kâfirler *Kötülük tuzakları kuranlar, Allah'ın, kendilerini yere geçirmeyeceğinden veya kendilerine bilemeyecekleri bir yerden azabın gelmeyeceğinden emin mi oldular?*¹⁶³⁵ fasih mazmununun feryadıyla gaflet uykusundan uyanıp, türlü ıstıraplar içinde hisar duvarında açılmış olan delikleri kapatmaya yöneldiler. Kaleyi fetheden savaşçılarla Allah düşmanı müşrikler arasında giriş ve çıkış esnasında burçların etrafında birkaç saat savaş devam etti ki göklerin parlak gözleri bu manzara karşısında ağzı açık ve hayran kaldı. Bu kâfir şehrinin mahalle, sokak ve pazarı içinde her iki taraf öylesine savaşıyordu ki kâfirlerin kan dalgaları *tufan kendilerini yakalayiverdi*¹⁶³⁶ durumunu onlara aşikâr etmişti. Başsız miğferler ve miğfersiz başlar sert rüzgârlarla sallanan ağaçların meyveleri gibi sur duvarlarından ve burçlardan yere dökülüyordu. Ölenlerin ve öldürenlerin cübbe ve cevşen gibi beden zırhları ile silahları sonbahar mevsiminde dökülen yapraklar gibi her yandan düşüyordu.

Beyit

Düşman dağ gibi olsa da parça parça olur. Şahın görkemi kendi tecellisini nerede gösterir?

Bu şekilde ikindiden günün sonuna kadar *Asra yemin ederim ki*¹⁶³⁷ *İnsan gerçekten ziyan içindedir*¹⁶³⁸ Bundan ancak iman edip iyi ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır¹⁶³⁹ vahiy kelamı gereğince bu iki grup arasında savaş devam etti. Her ne kadar müşrik ordusunun ve şehir ahalisinin hücumları şiddetlendiyse de mücahitler sultanı sürekli ordusu ve ümerasını ordugâhından [577b] çıkararak dilâverlere yardım için hisarın

¹⁶³⁵ [016.045] أَفَأَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ يَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ

¹⁶³⁶ [029.014] فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ

¹⁶³⁷ [103.001] وَالْعَصْرِ

¹⁶³⁸ [103.002] إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ

¹⁶³⁹ [103.003] إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ

içine gönderiyordu. Gözünü kalenin fethine dikmişti ve genç dilâverleri savaşa yönlendiriyordu. *Müminleri savaşa teşvik et*¹⁶⁴⁰ işaretiyle askerlerine bu gazanın saadetini idrak ettiriyordu. *Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın; onları rezil etsin; sizi onlara galip kılsın ve mümin toplumun kalplerini ferahlatsın*¹⁶⁴¹ tıpkı yardım neticeli bu işaretin belirttiği gibi destekleme ile yürekli dilâverleri hırslandırıyordu.

Beyit

Devletin sahibi ordunun deniz gibi kımıldamasını uygun gördü. Taç ve tahtın sahibinin fermanıyla ordu kımıldadı, baht keskinleşti

Akşam vakti mağrip Frenklerinin devlet güneşi kara toprağın altında gizlenince, mücahitlerin kılıç ve mızraklarının parıltıları kâfirlerin karanlık bedenlerinde saklanınca sabahın yanakları gibi aşikâr olan kılıç maşrıkının sayfaları kâfirlerin kan şafağına bulandı. Mücahitlerin cilalı ayna gibi olan kılıçları ümitsiz kâfirlerin son nefesleriyle paslandı. İslam ordusu ilahi destekle akşama kadar o kadar çok hücumla kalktı ki kâfirlerin şehirde ve mahallelerde savaşacak güçleri kalmadı. Gazilerin intikam kılıcı darbesiyle hezimete uğrayan her kâfir canını bir sığınağa attı. Bazıları gecenin karanlığına, bazıları da mağaralara sığınıyor, yarı canlı halde canlarını dışarı atıyorlardı. Bazıları şehrin kalesine ve sağlam sığınaklara kaçmayı tercih ediyordu.

Beyit

Yeryüzü senin düşmanına öyle daraltıldı ki onlar yerin altından başka gidecek bir yer bulamadılar

Şehrin evleri yüksek ve taşlandı, kasrlar ise yüksek ve sağlamdı. O gece evlerinde kimseleri bırakmadılar. Kendi meskenlerinde patlayıcı savaş teçhizatı bulunduran, her biri ihtiyaç halinde kullanmaları için top, tüfek, yanıcı madde ve boraks saklayan harbî kâfirlerin baht günü o gece sabaha kadar şafakların sahibinin bereketiyle talihsizliğin akşam karanlığına döndü. Gaziler için ise o gece ikbal ve talih sabahının başlangıcı idi. Belki de kutlu ve aydın bir gün, devletin kazanılmış olduğu bir bahardı.

¹⁶⁴⁰ [008.065] وَقَرَضَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ

¹⁶⁴¹ [009.014] قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْرِجُهُمْ وَيَضْرِبُكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِينَ

Beyit

Sadık âşıkların gecesi çok uzundur. Sen gir zira gecenin başından sabahın kapısı açıktır

Çünkü (Bu,) *nûr üstüne nûrdur*¹⁶⁴² manasının nurlu kandillerinden ve sevincinden Müslümanların baht gözü önünde iki çeşit aydınlık ortaya çıktı: İlki gazilerin kılıç ve mızrak parıltıları idi ki gökteki yıldızlar ondan aldıkları kıvılcımlarla aydınlanmıştı. İkincisi küffarın bütün kılıç artıkları çaresizlik içinde benzin ve boraksla buladıkları ağaçlar ve hasırlarla ateşler hazırlamışlar, kendilerini muhafaza maksadıyla mücahitlere doğru atıyorlardı. Kâfilerin elinde bu türden ağaçlardan çokça vardı. Cehennemlik olan o kavmin ekserisi bela ateşini kendi ellerinde alevlendiriyorlardı. Tıpkı kabulü lazım gelen o sultanın duasında olduğu gibi azap ateşleri hisarın ve şehrin etrafına yayılmıştı. *Evlerini hem kendi elleriyle, hem de müminlerin elleriyle harap ediyorlardı*¹⁶⁴³ mazmunu uyarınca cehennemin ebedi ateşi kâfirlerin evlerinde ve ocaklarında yanmaya başladı. Şehrin güzelim mahalle ve çarşılarını Allah'ın kahr ateşiyle yaktılar. Kâfirleri, evleri ve yurtlarıyla güruh güruh *Allah düşmanlarının cezası, ateştir*¹⁶⁴⁴ ateşinin kıvılcımıyla yakıyorlardı.

[578a] Ateşler yakan güneşin, ufukların ocağından sabah yalazlarıyla feleğin arsasına ışık saçtığı vakte dek, güneş yüzlü sultan şahlığın serkeş atını altın hilal eyeriyle süsledi ve gece dahi devam eden bu fethi tamamlamak için şeref burcunda yani ikbal atının eyerinin üzerinde güneş gibi parladı. Sancağının ışığı, geride kalan kâfirlerin günah ve küfür karanlığını yok etti. Çünkü saltanatın parlak hilali saadet sabahının habercisiydi. Kâfirin karanlık akşamı onun nuru ve ağırbaşlılığının zuhuruyla nasıl olur da devam eder? Onun âlemi aydınlatan kılıcının nurları, imanın Yemânî yıldızlarından bir numuneydi. Küfür karanlığı nasıl olur da bu parlak nurlar karşısında kendisini göstermeye ve yükselmeye devam edebilirdi?

Hala birkaç yüksek burç bazı kâfirlerin kaçtığı yer olmuştu. Mücahitler sultanı, o kâfirlerin kaçtığı ve bulunduğu yerin fethedilmesi için yeniden emri verdi. *Onun gayreti padişah gayretidir, köle bir askerin gayretinden daha üstündür* Tıpkı

¹⁶⁴² [024.035] نُورٌ عَلَى نُورٍ

¹⁶⁴³ [059.002] يُخْرِجُونَ بَيْتَهُمْ بِأَيْدِيهِمُ وَالْمُؤْمِنِينَ

¹⁶⁴⁴ [041.028] ذَلِكَ جَزَاءُ أَعْدَاءِ اللَّهِ النَّارِ

bu hekimane kelamın da vurguladığı gibi bu fethi tamamlama yoluna baş koydu. Kuşluk vaktine değin kâfirlerin sığındıkları yerleri zapt etme yolunda çaba sarfetti. Padişahlara layık bir hücumla o meskenlerin tümünü zapt etti. Birkaç bin harbî kâfirî kılıcının lokması yaptı. Sınırsız ganimetler, beyaz ve kırmızı nukûd, gümüş tenli güzellerin rengârenk yanakları askerlerin yüzüne gülüyordu. Terazi gibi elleriyle ganimetlerini bazen eşek yükleriyle bazen de kantarlarla tartıyorlardı. Bunların ellerine nefis eşyalar, Frenk kumaşları, sınırsız kıymetli cevherler, ay yüzlü cariyeler ve güneş yüzlü gulamlar geçmişti. Sermayesiz her fakir ve müflis kıymetli birçok cevher ve incinin sahibi olmuştu.

Beyit

Lâl, altın ve incileri kantarlara doldurdular. Hazine arayanlara hazine kapısı açıldı, ordu cevher ve altınla güçlendi

Çin resimhanelerinde dahi eşi görülmeeyen, Erjeng'in ibretlik resimleri gibi olan her ecnebinin evinin duvarına nakşedilmiş resim gibi olan gümüş saçlı, akıllı Frenk dilberleri esaret zinciriyle bağlandı. Her biri güzelliikleri kendisinde toplayan bir puthaneyi andıran, kendi benleri gibi zamanının yegânesi olan kâfir soylu ay yüzlüler ve periler, güzellerin ipleriyle bağlanmış âşıkların perişan kalbi gibi gece ve gündüz havadisinin el çabukluğuyla kulluk bağına bağlanmıştı. Gazilerin eline birçok ay parçası geçmişti. *Kolaylık müjdesi* tevhid ve iman sözünün bereketiyle onların eline birçok peri yüzlü geçmişti. Çünkü o yanakların tazeliğini izleyen her susuzun dudakları suya doyar. Onların tatlı dudaklarını izleyen herkesin ağzı şekerlenir. Onların gönül alan boylarının gölgesinde insanın ruhu tazelik ve huzur bulur. Onların misk kokulu saçlarının her düğüm bağı, kavuşma esnasında kalbi tutsak olanların düğümlerini çözer.

Beyit

Her biri güzelliğiyle cana ve cihana ferahlık verir, her biri boyuyla bir servi, salınan bir sülündür. Daracık ağızları şeker gibi, anberden daha hoş kokuludur

Gazi mücahitler, elde ettikleri ganimetler ve mallarla doyum noktasına ulaştılar. Peri yüzlü esirleri, sınırsız cins cins mallar, eşya ve nakitleri evlerine getirdiler. Şehrin her yanında yakılan ve bir mahalleden başka bir mahalleye sirayet eden kahr ateşi, o ilahi gazap kıvılcımları [578b] altı gün ve gece boyunca kâfirlerin evlerinin her yanında yanmaya devam etti. Cehennemden bir işaret olan o ateşin

kıvılcımları kâfirlerin puthanelerini ve murdar cesetlerini *Siz ve Allah'ın dışında taptığınız şeyler cehennem yakıtısınız*¹⁶⁴⁵ bir arada yaktı. Muzaffer askerler esirleri ve yenilmiş olanları şehrin dışına çıkardı ve hepsini zincire vurdu. Bu esnada sultandan içeriği şöyle kutlu bir ferman geldi: “Hizmet etme, kulluğu yerine getirme liyakati dışında olan, İslam’ı kabul etme kabiliyetine sahip olmayan, zahiren ve batinen küfür ve inadında ısrarcı olan her kâfir zincirlenmiş bir halde İslam dergâhına getirilsin. İnsanların gazapla öldürüldüğü siyasetgâhta kan dökücü kılıçlarla yaşlılar öldürülsün, gençler bırakılsın.” Bu mekruhlar güruhunun günahkârların öldürüldüğü katliam alanına getirilmesinden sonra sultan feleğin zirvesine baş çeken bir büyük çadır kurdu orada. Güneş mekânlı o gölgelikte kılıç saçan bir güneş gibi felek rükünlü tahtın üzerine oturdu. Zamanı ve yeri dehşete salan, refah ve itminanın derli toplu kâkülünü karıştıran keskin bir bakışla o susuz kâfirlerin hepsinin deniz kenarına getirilmesini emretti. Eli ve boynu bağlı şekilde hepsinin gırtlığını kılıçlarının suyuyla helak kadehine doyurdular. Bu cihatta şehit olmuş olan Müslümanların intikamını almak için o müşriklerin hepsini kısas yoluyla katlettiler. Sultanın kahr kılıcının cevheri putlara tapanları helak etti ve kılıcının akan suyu *her canlı şeyi sudan yarattık*¹⁶⁴⁶ manası gereğince İslam şeriatini ihya etti ve feyizlendirdi.

Li-müellifihî

Senin kılıcınla din ihya olur ve düşmanlar yaptıklarının karşılığını bulur. Hayat suyuna bak ki onun kılıcıyla örtülüdür

Bu katliam alanında imansızların kanıyla ortaya çıkan bir Ceyhun Nehri Frenk deryasına aktı. Aman vermeyen şiddetli bir kılıç seli kâfirlerin hayat temellerinde aşikâr oldu. Bu şekilde kâfirlerin fitne ateşi keskin kılıç suyuyla tamamen söndürülmüş oldu. Daha sonra şehir ve kalede devam eden ateşin söndürülmesi yönünde padişah emir verdi.

Beyit

Mızrağıyla gâh düşmanın canında ateş yakar, gâh suyunu almış kılıcıyla fitne ateşini söndürür. Lütuf ve kahrı su ve ateş oldu, iyilik ve kötülüğü ortaya çıkardı. En sonunda kıvılcımlar üzerine rahmet suyu saçardı

¹⁶⁴⁵ [021.098] إِنْكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ

¹⁶⁴⁶ [021.030] وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ

Memleketin durumunu ıslah, haraplığı abadanlığa çevirmek, bina ve mesken inşa etmek isteyen mücahitler sultanı, beylerbeyi Sinan Paşa'yı azap askerleri ile birlikte şehirdeki yangını söndürmesi için görevlendirdi. Bir grup Anadolu piyade ve müsellemini de kale ve surların inşası ve imareti için bir süreliğine orada bıraktı. İntikam ve kahır sıfatını ve gazap kuvvetini ortaya çıkardıktan sonra bu ülkenin yeniden imarı için lütuf ve merhametini gösterdi. Öncelikle merhametinin berraklığıyla şehirdeki yangını söndürdü. Şehri Müslümanlarla meskûn ve mamur kıldı. Zımmîleri ve eman bulmuşları tekrar yerlerine getirtip oturttu.

Beyit

Onun adalet mimarının tasarrufunda olan bir mülk, onun ülkesinin zirvesinde daima şahin avlar

Kahredici devletin desteklerinden, o parlak saltanat mazharının yardımı cümlesinden biri şudur ki: İslam askerinin zaferi sırasında, puta tapan keferelerin isyan temellerinin yerinden sökülmesi esnasında Frenk halkına yardım davası güden küffar padişahlarının başı ve Venedik padişahıyla iyi ilişkileri olan melun Engürüs padişahı, Müslümanların genel durumlarını öğrenmek [579a] ve hisar halkının ahvalinden haberdar olmak için İslam memleketleri tarafına iki casus göndermişti. Semendire/Engürüs sehadî hâkimi Evrenosoğlu Ahmed Bey bu casusları yakalamış ve cihanın sığındığı dergâha yollamıştı. Casusların getirilişi ve huzura çıkarılışı o talihi dönmüşlerin katliam meydanına toplandığı zamana denk gelmişti. Kâfir cemaatini ayırarak bu iki casusu iman ehlinin ve ordunun bulunduğu yere getirdiler. Orada yapılan yağma ve katliamı onlara izlettiler. Daha sonra bu gördükleri ve yaşadıkları şeyleri harfiyen sapkın Engürüs kralına anlatmaları, olan biten ve gördükleri her şeyi *gözle görülenden daha sağlam haber olmaz* Engürüs serdarlarına söylemeleri için bu iki casusu Ahmed Bey'in yanına gönderdiler.

Beyit

Dağ, deniz, orman ve çöl o zaman kan dalgalarına gark olmuştu. Denizin suyu kandan öyle bir hale gelmişti ki sanki bakam¹⁶⁴⁷ ağacının suyuydu. Ovanın yüzü kan gözyaşlarıyla nemlenmişti

¹⁶⁴⁷ Kırmızı dallarından kırmızı renk elde edilen bir tür ağaç.

Bu İslamî fethin beşinci günü yani müminlerin bayramı olan Cuma günü, Moton şehrinde cumanın ve cemaatin eda edilmesi yönünde ferman çıktı. Sultan ve Müslümanlar, din şeriatını ilan etmek için camide toplandılar. Buradaki kilise ve manastırların bir kaçı İslam mabedine dönüştürülmüştü. Sütunlarının yüksekliği ve temellerinin sağlamlığıyla bütün mimari güzellikleri kendisinde toplayan büyük bir kâfir mabedini de Mescid-i Cami olarak tayin etmişlerdi. Cumanın ilk kez eda edildiği bugün İslam sultanı bu Mescid-i Cami'yi kendi yüzünün aydınlığıyla nurlandırdı. Bu kadim kâfir ülkesinde İslam şeriatını, mücahidane içtihatların uğuruyla yaydı. İslam mihrabının kubbesini, güzel melodi ve sesle gülistanda Kur'an okuyan bülbüller ve Furkan lafızlarını okuyan hafızlar ile tezyin ederek mavi gök kubbenin ve bostandaki goncanın kubbesinin kıskandığı bir mahal haline getirdi. Fasih beyanlı hatipler yüksek sütunlu minberlerin üzerinde durarak hoş sesiyle Allah'a hamd ü sena ettikten ve onun resûlüne (*salâvat ve selam onun üzerine olsun*) esenlik ve selam bağışladıktan sonra Allah yolunda cihat eden bu padişahın elkabını yüksek sesle etrafta yankılandırdı. Haçın henüz yontulmamış tahtalarıyla minberler yaptırdı. Rabbanî tevhid bülbüllerinin miraç için kullandıkları gül ağacı gibi olan ve hamd dilli bülbüllerin yuvası gibi olan bu minberi, felek kürsüsünün tahtına çıkarttılar. Arkası gelecek olan bu mülkî fethi, kabulü lazım gelen duaların kapılarını açarak iki kat arttırdılar. Mücahitler sultanının maddi saltanat sancağını manevi yardımın geldiği göklere yükselttiler. [Bu kutlu fethin gerçekleştiği tarihte âlimler ve fazıllar cümlesinden herkes nazım ve nesirle tarih düşürmeye çalışmıştı. Bu cümleden hikmet ve şeriatın esaslarını kendisinde toplayan büyük âlim, Haleb'in büyük ulemasından, Sahn-ı Semâniye'de tedris makamında bulunan Mevlana Seydî, bu tarihi manzum olarak düşürdü¹⁶⁴⁸.]

DESTANIN ZEYLİ

**Moton Hisarındaki Bu Kutlu Fetihe Ek Olarak Günden Güne Artan Devletin
Uğuruyla Anavarine, Anife ve Asbose Hisarları İle Koron Hisarının Fethine
Yönelinmesini Beyan Eder**

¹⁶⁴⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 316b.

Allah'ın resûlü şöyle buyurmuştur ki *Allah padişahın iyiliğini ister, onun için takva sahibi bir vezir tayin eder. Allah'ın peygamberi vahiy misalli bu sözü doğruladı.* Günden güne artan saadet yardımıyla, mücahit hüsrevin devletinin imdadıyla, muzaffer naib, yüce şanlı vezir, [*fazl Allah'ın elindedir istediği kimseye verir* manasının mazharı, cihanın halifesinin halifesi¹⁶⁴⁹] Alaü'd-devle ve'd-din Ali Paşa'nın (*Her istediği şeyde Allah ona tevafuk etsin*) kılıcı ve tedbirinin desteğiyle bu zamanlarda sağlam bir fetih cihan halkının gözüne göründü. Böyle güzel tedbirli muhlis bir kulun cihangir sultanla olan vicdanî tevafuku o günlerde bütün cihan halkına malum olmuştu.

Beyit

Kendisi, Allah ve sahibinin yolunda sahip olduğu ihlâsla cümle kullardan daha öndeydi. [579b] Var kuvvetiyle hizmet edecek kadar gençti. Tedbir almada bilgin bir pirdi adeta

Ebedi inayet lütufları ve sonsuz saadet kifayeti iktizasınca izzet ve şeref ehlinin saf saf dizildiği ordugâhda bu İslam-penah padişahın hilafetinin sağlam rükünleri *halkın canı ordulardır, guruh guruh bir araya gelirler, aşına olduklarıyla kaynaşırlar* manası gereğince, övülmüş ahlak ve beğenilmiş özellikleri açısından saltanatın kendisine uygun düşmektedir. *Hâlbuki asıl üstünlük, ancak Allah'ın, Peygamberinin ve müminlerindir*¹⁶⁵⁰ yüce makamlı bu eşiğin naip ve kulları arasında bulunan Ali Paşa'nın makamını *Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır*¹⁶⁵¹ mesnedinde oturanların meclisine dâhil etmek niyetiyle pak vicdanlı saadet erbabının kalbinin derinliklerine taşımışlardır. Bundan dolayı hilafeti zamanında yüce siretli vezirin ikbal alını, din ve devlet işlerinin aynası olmuştu. Onun haslet ve amelleri İslam'ın ve Müslümanların işlerinin ıslahı yolundadır. O, mübarek adımlı zat, tüm girişimlerini melek ordulu bu padişahın hizmetlerine adanmıştır. O hayır isteyen vezirin uygun hareketleri ve doğru tedbirleri, Allah'ın rızası, şahın ve ordusunun hatırının isteği doğrultusundadır.

¹⁶⁴⁹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 316b.

¹⁶⁵⁰ [063.008] وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ

¹⁶⁵¹ [010.026] لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ

Li-müellifihi

Veziri, mülkünün bekçisi olan mülk ve taht sahibi o sultana ne mutlu! Sultan, Allah'ın gölgesidir, sultanın veziri de Allah'ın bendesidir. Sultanın zatı maddenin aslı, yüce şanlı veziri ise onun suretidir. Şah aklına her ne getirirse, veziri onu uygun ve müyesser bilir. Şahın kalbinden geçen bir mana, muhakkak vezirin kalbinden de geçer. Allah'a şükürler olsun ki takdir yoluyla şah ve veziri birbirleri ile uyumludur. Bayezid'tir yüce kudretli şah, kendisi güneş veziri ise ay. Ali gibi Muhammed mizaçlı şahtır ve de ezeli devletle de mutludur. Şah hak yolunda vilayetler alır veziri ise mülk ve dine nizam verir. Eğer şah vezirine itibar ederse veziri Hayber'in fatihi Ali gibi olur. Allah sultanın devletini daim kılsın, böyle bir veziri de mübarek etsin

Bu din-penah sultan ile uyanık veziri arasındaki muvafakat ve münasebet emarelerinden biri de Koron Kalesi'nin zaptının yardım bulan bu vezirin eliyle gerçekleşmiş olmasıdır.

El-kıssa: Sağlam Moton ülkesi İslam hükümlerine boyun eğip zaptedildikten sonra sultan, İslam dairesini genişleterek cennet makamlı Mora'nın diğer kale ve şehirlerini de bu dairenin içine almaya niyetlendi. Bu işin gerçekleşmesi bu sorumluluğun alınması için doğru tedbir ve kılıç sahibi veziri görevlendirdi. İzlenilmesi vacip olan emir gereğince vezir, bütün çabasını bu kale ve şehirlerin zaptedilmesi yönünde sarf etti. Ancak uygun olan şey şuydu: Evvela Anavarine Hisarı'nın fethi Koron Hisarı'nın fethine giden yolda daha öne alınmalıydı ki saltanatın kutlu sancağı Mora ceziresinde olmaya devam ettikçe tedbir ve kılıç anahtarıyla bu fütuhat kapıları herkesin yüzüne açılsın. Evvela zafer neticeli bir miktar asker ile o kaleyi fethetmek niyetiyle o küffar hisarının önlerine yürüdüler. Başlangıçta *ehl-i kitapla ancak en güzel yoldan mücadele edin*¹⁶⁵² yolunda kelamı kılıcın diline atmadan önce kale halkına tehdit ve korku dolu sözlerle hitap ettiler. Bu inatçılar güruhunu ümit ve korku arasında tereddütte bıraktılar. Nebevî sünnet ve Mustafevî yumuşaklık âdetince başlangıçta onları, İslam padişahının hükümlerine boyun eğmeye ve itaate teşvik ve rağbet ettirdiler. Menfaatleri kendine çekme, zararları ise def etme işini müsalemet yoluyla ortaya koydular.

¹⁶⁵² وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ [029.046]

Beyit

*İşin tedbir ile ortaya çıkana kadar düşmana yardımcı olmak savaşmaktan iyidir.
Öyle bir düşmanı gözet ve kolla ki dost onun derisini ilk fırsatta yüzün*

[580a] İlahi intikam heybeti, şahlığın siyaset etme korkusu Moton hisarı fethedilirken kale halkının bizzat müşahade ettiği şeydi. Bu tür korkuların istilası altında kalan kale halkının hücum ve mukavemet kuvveti tamamen etkisiz hale gelmişti. Derhal kale ve memleketin eman yoluyla teslim edilmesini uygun gördüler. Şefaata dilemek yoluyla övülmüş ahlaka sahip paşaya yüz çevirdiler ve ondan kale teslim edildikten sonra aileleri ile birlikte gemilere binip Frengistan'a gitmelerine mani olunmamasını rica ettiler. Bu tür bir sulh dini maslahat için en uygun ve ülke açma ve memleket zaptetme yoluna en yakın olundu. Paşa da şefaata görmeleri ve isteklerinin kabul edilmesi yolunda bu asiler ile sultan arasında bir vasıta görevi gördü. Ahdedilmiş vaad gereğince o müşrikleri asli vatanları olan Frengistan'a gönderdiler. *Berrak olan şeyi al, karanlık olan şeyi bırak* sözü gereğince kale ve memleketi kendi iktidar kabzalarına geçirdiler.

Beyit

Onlar için tutsaklık zincirinde kilidi kötü olan yeni bir fırsat ortaya çıktı

Bahsedilen fethin keyfiyetinin kutlu padişaha arz edilmesinden sonra Koron hisarının fethi yönünde adı geçen paşaya emir geldi. Deniz askerleri ve gemilerin hareket etmesi ve Koron hisarının önünde bir araya gelmeleri, gemilerin hâkimi Davud Paşa'nın ordusuyla deniz tarafından Ali Paşa'nın yardımına yetişmesi yönünde ferman çıktı. Hayır sahibi bir vezir olan Yakub Paşa'yı da Ali Paşa'nın yardımına gönderdiler. İslam ordusunun serdarları her iki taraftan da Koron Kalesi'nin zaptına yüz çevirdi. Hisarın etrafının kuşatılmasından sonra Ali Paşa, *(Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et*¹⁶⁵³ rabbanî hitabıyla Koron halkını itaate davet etti. İlk olarak onlara nasihatler verdi ve itaat etme yolunda onlara rehberlik etti. Önceki zamanların tarihleri ve haber sayfalarını, meydana gelen hadiselerini kendi basiret ve itibar gözü önüne getirmelerini, başka şehirlerdeki asilerin üzerine yağın belaları, özellikle de Moton Kalesi ve halkının yaşadıklarını göz önüne alıp, ona göre düşünmelerini

¹⁶⁵³ ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ [016.125]

tavsiye etti. Daha sonra elçileri vasıtasıyla şu haberi gönderdi: Bu mücahitler sultanı talihin onu desteklemesi için uygun ve *Sen mülkü dilediğine verirsın ve mülkü dilediğinden geri alırsın*¹⁶⁵⁴ manasının sonsuz yardımıyla muvaffaktır. Onun Behram gibi intikamını alan kullarının kılıç ve mızrak dili Hakk kelamını yüceltmek ve doğru sözleri ilan etmek yolunda *Andolsun ki sizden önce, peygamberleri kendilerine mûcizeler getirdiği halde (yalanlayıp) zulmettiklerinden dolayı nice milletleri helâk ettik; zaten onlar iman edecek değillerdi. İşte biz suçlu kavimleri böyle cezalandırırız*¹⁶⁵⁵ nasihat dolu bu mazmunu bildirdi. Üzerinden asırlar dahi geçse bile önceki asırların ahvali şurada dursun Moton ahalisinin yaşadıkları uyanık olan herkes için bir uyarı ve nasihat niteliğindeydi. Açıkçası tehlikelerden kaçınmak doğru aklın bir alametidir.

Beyit

Her kim bir başkasına öğüt ve nasihat vermeye heves ederse, komşusunun ölümünden sonra kendi kendisine nasihat etmekten ölür

Şimdi kaleyi ellerinde tutanların, Anavarine Kalesi'nin sahipleri gibi, hisarı barış yoluyla teslim, İslam padişahının zimmet akdini de kabul etmeleri onlar için en uygun işti. Çatışma ve kavga şiddetlenmeden önce tabi olmalı ve boyun eğmeliydiler. Çünkü bütün İslam ve kâfiler, cömert paşanın söz ve ahdinin doğruluğuna itimad ediyorlardı. Bazıları da adı geçen veziri, sözü ve ahvali yolunda *Bana iyilikle anılmak nasip eyle*¹⁶⁵⁶ daileri zümresinden addediyorlardı. [580b] Paşanın bu sözlerini açık yüreklilikle kabul ettiler. Paşanın bu nefesinin bereketiyle barış yapmak istediler.

Beyit

Bir nefesi dahi olsa her kim onu doğrulukla alsın, dünyasının aydınlık sabahı onun arkasında olur

Bununla beraber muzaffer ordu o kâfirlerin yüreğine öyle dehşet salmış, onları öyle etkilemişti ki kendi kin dolu sinelerinin hisarındaki kalplerini sürekli hafakanlar basıyor, ıstırap içinde kalıyorlardı. Bu vatan ve meskende kalmaları, kabarcığın geçici de olsa su yüzeyinde kalmasına çok benziyordu. Mecburen cömert

¹⁶⁵⁴ [003.026] تُوِي الْمُلْكُ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكُ مَنْ تَشَاءُ

¹⁶⁵⁵ [010.013] وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ

¹⁶⁵⁶ [026.084] وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ

paşanın sözlerine rızalık gösterdiler. [Uyanık vezir, sultanın yumuşak bir mizaca sahip olduğunu, küffar memleketinin sulh ve akd ile teslim alınmasının bilginlerin görüşüne de uygun olduğunu iyi biliyordu. Bundan dolayı zimmet sözünün ardından kalenin teslim edilmesini, kale hâkiminin ailesi ve yakınlarıyla istediği yere gitmesini kabul etti¹⁶⁵⁷.] Yapılan ahd gereğince kalenin teslimi için bir süre belirlediler. Bu süre içinde kendi yakınları ile beraber deniz yolundan asli vatanları olan Frengistan'a dönmelerine izin verilecek, birazdan çıkıp gurbete düşecekleri memleketlerinin kapılarının kancalarını padişahın yüzüne açacaklardı. Ali Paşa'nın asıl amacı o mülkün ele geçirilmesi idi. Kâfirlerin bu hisardan çıkması da onun bu maksadına eklendi.

Beyit

Sermayesi hile olan düşmana acıma. Şeriat ve İslam'ın paklığı bundan daha fazla tahammül edemez. Şirkinin şerrini uzaklaştır, çünkü Ebu Leheb'in küfrüne Taha ve Yasin'in ülkesi daha fazla dayanamaz

Koron hisarının zaptı da devletin günden güne artan bereketiyle ve [kutlu paşanın] güzel tedbirleri neticesinde gerçekleşti. Hisarlar içinde en sağlamı olan bu hisar İslam askerinin önünde dize geldi.

Beyit

Gaza yolunda herkes çaba sarfettiyse de neticede kâfir kalesinin kapısını Ali söktü

Mübarek adımlı paşa kale ile ilgili gerekli işleri hallettikten, memlekete sahip olma şeraitine riayet ettikten sonra sair ümera ve askerleriyle felek ihtişamlı sultanın hizmetine geri döndü. Yumuşak huylu sultan, vezirini ve sair ümerayı hüsrevane teşrif ve lütuflarla, müşfikane ihsanlarla iftiharlandırdı. Mora kaleleri ile bu mamur beldeler İslam sultanının tasarrufu altına alınınca uzun süren meşakkatli böyle bir seferin neticesinde mücahitler kendi yurt ve meskenlerine dönmeyi arzulamışlardı. Merhamet sahibi herkesten açıkça ve kinayeli bir şekilde şevk dolu sözler işitiliyordu. Ayrılığın etkisiyle teraneler söylüyorlardı. Merhametli sultan bu gamlı gürhün sözlerine kulak vererek dizginlerini geri dönüş yoluna bükte. Ali Paşa ve bir kısım ümera ile askeri, geride kalan birkaç kale ve memleketi ele geçirmeleri için orada bıraktı. Mülk ve dinin önemli işlerinin halledilmesi için paşayı, naibi ve

¹⁶⁵⁷ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 318b.

halifesi olarak atadı. Ekseriyetle güzel çabaları neticesinde ele geçirilmiş olan *eve, onu inşa edeni indirir, yayı da yapana verir* misali kabilinden bu bölgenin yani Mora memleketinin tamamının idaresini bu vezire bağışladı. Din ve devlet sınırının sağlama alınması, mülk ve millet ahkâmının temellerinin muhkem hale getirilmesi için paşayı, bir İskenderî set olarak hak ve batıl arasında, deniz serhadi ve Frengistan memleketlerinde, o küffar serhadinde bıraktı.

Li-müellifihi

Güneş, şahın saltanatı idi, ay ise onun âli-cenap naibi. Güneşin gölgesi eğer yoksa naibi olan ay onun ışığını yansıtır. Şah, hükmetme hukukunu bilen veziriyle saadet bulur, memleket adalet ve kılıçla muhafaza edilir. Mülk ve din onunla itimad bulur. Sahibinin tedbiri ve adaleti çok olan memlekete ne mutlu! Şahın adaletinin zuhur ettiği o yer dünyadaki cennettir, adil vezirler, şahın adaletle şöhrat bulmasını sağlarlar. Bayezid Han, adaletin nişanesidir, [581a] onun adaleti naibiyle ortaya çıkar. Övgüsü bu cihana sığmayan ikinci sultan, vezir Ali'dir. Havass ve avama rahmet alameti oldu, güzel zikri dillerde tamam oldu. Memleket ve din ikiz olarak bir arada kaldıkça böyle şah ve naibi de emanda kalır

[Zamanın sultanlarının sultanı darü'l-hilafeye döndükten sonra paşa, Enife ve Asbos gibi bazı kalelerin alınması için Mora'da kaldı¹⁶⁵⁸.] Vezirin o memleketi, kara ve deniz beldeleri ile kalelerini ve o hududu zapt için geride bırakılmasından sonra kış mevsiminde diğer bazı kalelerin de fethedilmesi düşünülüyordu. Lakin müşrik sultanlar ve hâkimlerin her biri kendi mahallerinde özellikle de Venedik padişahı her türlü hileyi düşünüyordu. Anavarine Kalesi'nde bazı kâfirler zimmet akdini kabul etmişti ve kale havalisinde yerleşmişlerdi. Ancak köklerindeki küfür ve sapkınlıklarından dolayı sürekli din düşmanlarıyla haberleşiyor, onlarla görüşüyorlardı. Kale muhafızları hakkında hileler düşünüyor, Frenk hâkimleriyle gizlice haberleşiyorlardı. Kaleyi geri alabilmek için sürekli düşünüyorlardı. Kendi aralarında kararlaştıklarına göre: Asker, teçhizat ve mühimmatla dolu gemiler Frenk canibinden kale yakınlarına gelecek, münafık küffar cemaati bir yolunu bulup kalenin içine girecek, ahd ve zimmeti noktasında kendilerine itimat edilen kale halkı da evvela kapıcılar ve muhafızları bertaraf edecek, gemilerdeki askerler de derhal

¹⁶⁵⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 319a.

yardıma gelecek, kale halkı da kapıları onların yüzüne açacaktı. Alınan bu karar üzerine gemiler kale yakına geldi, münafık kâfirlerden bir grubu kale hâkimine hediye götürme bahanesiyle silahlarını gizleyerek kalenin içine girmeyi başardı. Yalnız başına olanlardan habersiz olan kale hâkiminin yanına yaklaşma fırsatı bulup onun işini bitirdiler. Kale hâkiminin şehadetinden sonra gaflet içinde olan diğer muhafızları –ki yeniçeriler ve azablardan oluşuyordu- da bertaraf ettiler. Kararlaştırıldığı gibi Frenk gemilerindeki askerler yardım için geldi. Bunları kalenin içine aldılar.

Beyit

Bir iki gün senin düşmanını mutlu ederse de bu feleğin âdeti üzere yaptığı aldatmadan başka bir şey değildir

Bu hadiseyi işiten, küffarın bu hilesinden haberdar olan paşa derhal bu kale ile ilgili tedbirleri diğer kalelerin önüne aldı. Darü'l-islam olan o kaleyi tekrar almaya yöneldi. Durumu padişaha bildirdi. Kaleyi deniz tarafından kuşatmak için 30 gemi istedi. Sultan da mücahitlerle dolu 30 gemiyi denizcilerin öncüsü ve donanma serdarı Kemal Reis kaptanlığında paşanın yardımına gönderdi. Cesur paşa, Mora askerleriyle kara tarafından hisara yöneldi. İslam ordusu hem kara hem de deniz tarafından kaleyi muhasara altına aldı. Kalenin üç tarafında birden savaş başlattılar. Başlangıçta Müslümanlar liman tarafında küffar gemilerine karşı üstünlük sağladı. Burada savaşarak Frenklilerin sekiz büyük gemisini ele geçirdiler. Birçok harbî küffarı da kılıçlarının suyuyla denizde helak ettiler. Kaleye giden yardım yolunu deniz tarafından kapattılar. Muzaffer ordu ahali ile beraber kara tarafından kaleye yöneldi. Bir günde hisarın muhafızlarını iyice bunaltıp, sıkıştırdılar. Göksel melekler gibi her yandan hisarın duvarlarına tırmanıyorlar ve din düşmanlarına galip geliyorlardı. Kalenin kapılarını uyanık paşa eliyle açtılar. Yaklaşık üç bin harbî kâfir ele geçirildi. Behram intikamlı paşa, bunların hepsini İslam şehitlerine kısas olarak katletti. Muzaffer ordu kalenin içini yağmaladı.

Beyit

Feleğin kalesini ele geçirmek için eğer kılıç kuşansa, [581b] bir iki günde rahatlıkla ele geçirir

Ama şerli müşrik ileri gelenlerinden dört yüz kadarı çaresiz hisardan çıkararak paşadan eman istedi ve teslim olmaya razı oldu. Bu eman vesilesiyle katledilmekten

kurtuldular. Yapılan anlaşmaya göre geldikleri yoldan gidebilmeleri için kendilerine bir gemi verilecek, memleket ve hisarı sorunsuz bir şekilde mücahitlere teslim edeceklerdi. Paşa bu ahdine vefa edip bu cemaatin buradan çıkıp gitmesine müsaade etti. Daha sonra kale ve hisarda açılmış olan gedikleri kapattı ve sağlamlaştırdı. Güzel çabalarıyla öne çıkan her asker bol nimetlerle ve ihsanlarla hoşnut edildi.

Li-müellifihi

Her fetih ve yönelme niyeti sancakla uyum içindedir, ikbal sana hizmet etmeye niyetlenmiştir. Senin elin halkın her hacetinin kilidi olunca öncelikli olarak memleketlerin fethi lazım geldi

Gül bahçesinin yanaklarının ısıdığı bahar mevsiminin başında 907 senesi aylarında muzaffer paşa Enife ve Asbos kalelerini –ki henüz Venedik hâkiminin müntesiplerinin elinde idi- zaptetmeye yöneldi. İlk olarak Enife Kalesi önlerine nüzul etti. Yine daha önceki kanunu üzere davet ve nasihat bağlamında onlara işbilir bir elçi gönderdi. Geleneği olduğu üzere merhamet ve lütuf vaatleriyle kale ahalisine istimalet verdi. Ama bu inatçı kâfirler hisarlarının sağlamlığına itimad ederek bu daveti reddettiler. Dinî ve dünyevî esenlik yolundan uzak durdular. Kuşkusuz hak kelamını kılıç ve mızrak diline atma zamanı gelmişti. Gözdağı verme babında ulaştırılan haberler, savaş ve çatışmanın ortaya çıkmasına yol açtı. İslam serdarları mücahitleri hisarı zapt etmeleri için teşvik ve tahrik etti. Ok haberi ve elçilerinin, top ve tüfek peyiklerinin hisara gidiş geliş yolunu açtılar. Bu inatçılara gözdağı vermek babında zafer neticeli kelamı, kılıcın fasih diliyle ve mancınının haberiyle müşriklerin kulaklarına ulaştırdı.

Beyit

Savaş narası ve feryadından zamanın ve yerin başı döndü. Yaratıcının ilahi kanunu ve feleğin dönüşü gereğince düşmanın ruhu esir bedeni de paramparça oldu

İlahi yardım sayesinde ilk gün sultanın fethinin yanakları gazilerin kılıç aynasında göründü. Yaratıcının destek eli zafer kapılarını din savaşçılarının yüzüne açtı. Birçok mücahit de helak şerbetinden tadarak şehadet derecesine kavuşmuştu. Bir kısmı da bu savaş kargaşasında yara almıştı. Ama intikam kılıcı Müslümanların kınından çıkarak ölümün acı şerbetini düşmanlara tattırmıştı. O gün mücahitlerden hiçbiri hayfını düşmanın yanına koymadı. Hisarı ele geçirdikten sonra o sitemkâr küffara yönelik katliama başladılar. O talihsiz kılıç artıklarından bazıları çaresiz

hisarın en üst noktasına kaçmışlardı. Yalvarma ve şefaât dilenmenin sağlam ipine asılmışlardı. Yumuşak huylu ve övülmüş ahlaklı paşa, *(Onlar mı hayırlı) yoksa darda kalana kendine yalvardığı zaman karşılık veren ve (başındaki) sıkıntıyı gideren mi?*¹⁶⁵⁹ sözü gereğince kalenin zirvesini engelsiz ve sorunsuzca teslim etmeleri karşılığında onların canını bağışladı. Kâfirler de *kendi başına kurtulan kazanır* sözü gereğince kale ve zirvesinin kapılarını ahd ü peyman gereği açtılar. Neticede kurtulup Frengistan yolunu tuttular. Mücahitler öyle çok ganimet elde etmişti ki dörtyüz âlâ esir sadece *hums* olarak sultanın payına düşmüştü. Bu yeni fetih ve zaferin alameti olarak İslam-penah dergâha birçok gulam gönderildi. Paşa daha sonra o belde ve şehrin imarını, tekrar abadan ve mamur kılmayı ele aldı.

Beyit

O ülkede sancağını yükselttiği her menzil mamur halde göze göründü. O ülkede adaleti ve fermanıyla Rum'un geleneğine göre birçok imaretler yaptı

O ülkenin işlerini hallettikten sonra [582a] Asbos hisarına doğru yüz çevirdi. Savaş hazırlıklarını tamamlayıp fetih sancağını o yöne doğrulttu. Ulaştıktan, kale ve hisarı kuşattıktan sonra cesur gaziler bir gün ve gece boyunca durmaksızın savaşa devam ettiler. Kaleyi elinde tutan kâfirlere her yandan zafer gedikleri ve birbirini takip eden bela yolları açtılar. Müşriklerin muzaffer ordu karşısında dayanacak takati kalmamıştı. Kalenin sağlamlığının mücahitlerin gözünde bir itibarı olmadığını, İslam ordusunun zafer alametlerinin görüldüğünü anladılar. Kale halkı da gittikçe zayıflıyor, perişanlıkları artıyordu. Mecburen boyun eğmeye ve yalvarmaya başladılar. Müslümanların hüküm ve şartlarını kabul etmeyi telakki ettiler. Eman ahdi yaptıktan ve kendi aslî vatanlarına dönüş izni aldıktan sonra hisarı paşaya teslim ettiler. Pis bedenlerini şehrin dışına çıkardılar.

Beyit

Onun azmi her nereye nüzul etse sağlam kaleleri ele geçirir

Mora memleketinin bütün sağlam ve muteber kaleleri muzaffer ordu tarafından ele geçirilince, İslam ehli kara ve denizdeki bütün meskenlerde üstünlüğü sağlayınca adil paşa adalet kanunlarını yaydı ve reayanın gönlünü teskin etti. O diyarın perakende olan reayasını bir araya getirdi, adalet ve merhamet izlerini o bol

¹⁶⁵⁹ [027.062] أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ

nimetli ülkelerin büyük küçük tüm reayasına yansıttı. Buraları imaret ve ziraat süsleriyle süsledi. Bu vilayet, mağrip-zemin ve Frengistan memleketlerine yakın olmasından dolayı her zaman deniz yoluyla ticaret yapan tüccarların geçiti ve karadan kabilelerle giden tüccarların uğrak yeri idi. Bu zamanda mağrip memleketlerinin ekserisi mülkî ve dinî nedenlerden dolayı Frenk küffarına mağlup olmuş ve bu memleketlerin ahalisi perişan bir hale düşmüş, özellikle de mağrip Endülis memleketinin ahalisi mücahitler sultanının adalet gölgesine sığınmıştı. İnatçı kâfirlerden kurtulduktan sonra bu halkın yerleştiği ve sığındığı ilk yer Mora memleketi olmuştu. Övülmüş ahlaka sahip paşa, o diyardan gelenleri ihsan ve bağışlarıyla mahzuz etti.

Destanın Hatimesi

Mücahitler sultanı, Moton ve Koron hisarlarını feth edince bütün Frengistan, Mısır ve İskenderiye memleketlerinin gemilerinin geçit noktası olan bir memleket de sultanın himayesi ve koruması altına güvenle girmiş oldu. Bu tarihte büyük melik Kanısav Gurî, Mısır ve Şam mülkünün tahtına oturmuştu. Kendi devletinin meşruiyetini pekiştirmek için zamanın sultanıyla iyi ilişkiler kurma yoluna gitti. Kanısav Gurî, sultanın bu fethini tebrik etmek için muteber bir elçi göndermişti. Gönderdiği mektubu muhabbet ve ihlâs temellerine dayandırıyordu. Cömert sultan, Hameynü's-şerife'nin valisine ihtiram için ona dostça yaklaştı. Onun elçisini büyük bir ihtiramla ağırladı. O fetihlerden elde edilmiş olan ganimetlerle onu mahzuz etti. Defalarca kutlu huzurunda onu yüce mertebelere çıkardı. Elçi geri dönmek için izin istediğinde ona cevabî olarak bir mektup yazmak icap ediyordu. Sultan, belagat sahibi ve Arapça'ya vakıf âlimlerden ve fazıllardan Mısır sultanının inşasına cevaben bir mektup kaleme almalarını emretmişti. Her bir âlim ve fazıl, inci gibi olan kelimelerden bir araya dizeceklerdi. Fasihlik tacının incisi olabilecek olan, sultanın en beğendiği, sultanın imtihan nazarında birinci olan bunlar arasında seçilecekti. Sultanın fermanı gereğince *divân-ı âlânın* yetkin isimleri tarafından cevabî fetihname kaleme alınmaya başlanacak ve fasihlik ve belagatte *Bu, yüzünüze karşı gerçeği söyleyen kitabımızdır*¹⁶⁶⁰ başlığını taşıyacaktı. Marifet sahibi sultan

¹⁶⁶⁰ [045.029] هَذَا كِتَابُنَا يَنْطَلِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ

bütün yazılanlara baktıktan sonra onlar arasından âlimlerin âlimi, mana ülkesinin valisi, sultanın kazaskeri ilim ve hikmetleri kendisinde toplayan Kadı Müeyyedü'l-mille ve'd-din Abdurrahman'ın –ki sultanın büyük devlet erkânındandır ve bu fakirin dili onu zikretmeye yetmez, yazıları marifet gecesini aydınlatan bir mumdur, beyan parmakları güneşin ışıık huzmeleridir- hikmet dolu inşası ön plana çıktı. İnşasını kendi göz terazisinde tartan fazilet-perver sultan, onun inşasının diğer bütün yazılanlardan üstün olduğunu anladı ve kabul etti. Bu inşa metni, sultanın bilginliğine ve bilgiyi himaye ettiğine iyi bir örnek olması açısından hatime olarak burada kaydedilmesi elzem gözükmektedir.

Sultanın, Mısır Sultanına Yazdığı Fetihnamesidir

...¹⁶⁶¹

MEYMENENİN YEDİNCİ DESTANI

Sultanın Moton Gazasına Gittiği Zamanlarda Karaman Havalisinde Meydana Gelen Bazı Hadiseleri, [Acem'den Âl-i Karaman Evladı Olduğunu İddia Eden Birisinin Daşili Vilayetinde Ortaya Çıkmasını], Sultanın Geri Dönmesinden Sonra Veziriazam Mesih Paşa'nın Düşmanları Def Etmeye Yönelmesini, O Hudud ve Civarda Yeni Kaleler Yapılmasını Beyan Eder

Her zaman devreden feleğin kanunu, sezgi gözünün gece ve gündüzün değişimi neticesinde zamanın sayfasında gördüğü şey şudur: Cihanı fetheden ağırbaşlı güneş galebe ve üstün gelmeyle âlemi aydınlatma mesnedinde birlik ve istiklal davasını güder. Nur pençesinin kuvveti, dünyayı ortaya çıkaran ışıık koluyla kara parçalarını tasarrufu altına alır. Göklerin karanlık odalarının kandilleri ile kutlu çehreli bu yıldızın meclisinde meşale tutanlar, hiçbir şekilde nurları gözetleyenlerin gözleri önünde kendisini gösteremez. Büyük ve nurlu sancağın şemsesinin her şaşaası bütün memleketlerde küçük ışıık zerrecilerinin görünmez varlığını darmadağın eder. Lakin yerdeki yıldızın karanlık tozu, cihanın hüsrevini, yani âlemi aydınlatan güneşi gizlemek için perdeci olmaya başlayınca ve büyük cüsseli gök cisimlerinin karanlık gölgeleri bütün seyyar yıldızların dar gözüne perdedar olunca yıldızlardan her biri tahammülsüzlüklerinden dolayı bencillik etmeye başlar, kendilerini

¹⁶⁶¹ Bu fetihname sureti Esad Efendi 2198 numaralı nüshada 321a-323b varakları arasında yer almakta olup Arapça'dır.

belirleyici olarak öne çıkarırlar. Bu inci gibi parlak zerrelere her biri aydınlatmak isteğiyle meclisi, Süha yıldızı mertebesinde süslemeye niyetlenir.

Li-müellifihi

Sabahın kandili gece kaybolursa, yıldızların ateş böcekleri ortaya çıkar

Lakin malum olduğu üzere zerrenin kendisini göstermesi şuna benzer: Güneşin saltanatı ve görkemi karşısında karanlık cisimlerin gölgesinde ve dar ve küçük pencerelerde gizlenir. [582b] Süha yıldızı kendisini ancak tüm ışık kaynaklarının hüsrevinin öncüsü olan maşrik sabahının hilalinin, ufuk dağlarının arkasında görünmeye başladığı zamana kadar gösterir.

Beyit

Güneşin ışıkları doğudan ortaya çıkınca Süha yıldızı ne kadar aydınlık saçabilir

Buna benzer bir mana da maddi âlemin aynasında kendisini gösterdi. Mücahitler sultanının mülk arsasında zamanın hadiselerinden bir hadise beyan edildiği şekilde ayan oldu.

El-kıssa: 906 tarihinde zamanın sultanı iki yıl boyunca sürekli olarak Frenk memleketini özellikle de Rumeli bölgesindeki Aynebahtı, Moton, Koron ve sair kaleleri fethetme düşüncesiyle meşgul olmuştu. O taraflardaki kara ve deniz memleketlerini İslam sancaklarını yükselterek ve cihangirlik hazırlıklarını görerek fethetme yolunda sefer meşakkatlerine ve tehlikelere göğüs gerip tahammül etti. Bazı kötü nefisli ve zayıf akıllılar sancağın uzak menzillerde olmasını göz önüne alarak bu fırsattan istifade Karaman vilayeti hududunda kargaşa çıkardı. Fesadı uynadırmak ve kargaşayı tahrik etmek için yalanlar uydurup etrafa aslısız sözler yaydılar. Bazı reziller ve alçaklar, Acem meliklerinin yanında bulunan Karamanoğulları soyundan geldiği iddiasını taşıyan ve Bayındırî hanedanının çöküşünden sonra buradan Arab ve Şam memleketlerine yönelen İbrahim adındaki nesebi meçhul olan birisini, edep ve asalet sermayesinden yoksun bir çocuğu kendileri için bir itibar vesilesi yapmıştı. Bu hudutta halk arasında Karamanoğullarından bir çocuğun varlığı tevatür yoluyla yayıldı. Karaman'ın kadim müfsitleri bakiyesinden olan Daşili halkından bazıları durumu meçhul olan bu şahsın gelişine sevinip, onu karşıladılar. Onu Daşili'nde aralarına katıp, bazı müfsitlerle beraber kargaşa çıkarmaya niyetlendiler. Bu müfsitlerden bir kısmı el ve ağız birliği yapıp bu şahsı kendi aralarında yönetim ve

idarenin başına getirdiler. Larende havalisinde önlerindeki hiçbir engeli tanımaksızın memleketin içine girip reayanın malına ve eşyalarına zulüm elini uzattılar.

Beyit

Ormanda erkek aslan kalmayınca, çakallar cesurca meydana çıkarlar

Bu haberlerin etrafta yayılması ve kutlu şehzadeler özellikle de cihangir halef, devlet ve iktidar ağacının meyvesi, âlemin hüdavendigârının torunu Sultan Mehmed Şehinşâhî tarafından duyulmasından sonra derhal kendi hassa kullarını ve mülazımlarını bazı Karaman ordusuyla beraber bir araya getirdiler ve süratle o cemaatin üzerine gönderdiler. Mülk arsasını o rezil müfsitlerin zorbalığından kurtarmaya yöneldiler. Şehzadenin gelişiyle kendini kollama ve sabretme dizginlerini ellerinden bıraktılar. Rüzgârın savurduğu tozlar gibi kaçışmaya başladılar. Canlarını Daşili'ndeki dağlık mıntıkaya attılar. Lakin o huduttaki fitne ve fesat henüz yatışmamıştı.

Beyit

Düşman can vermeyip hayat desteğinin peşinden gitti ve senin kılıcını kendi başına getirdi

Bu müfsitlerin küstahlık ve cüretleri âli-cenap hüsreve, saltanat mekânlı sultana, Allah'ın halifesinin halifesine, şehriyarlık tahtında oturan şöhretli sultana yani Sultan Ahmed Han'ın (*Allah onun yardımcısı olsun*) kulağına ulaşınca derhal kendi hassa birlikleriyle ve kendi sancağı altındaki Rumiye-i Suğra ordusuyla düşmanları bertaraf etmek için Karaman hududuna sefer düzenledi. Bu hilafet hanedanının yetiştirmesi olan şöhretli noyan Alaüddevle Bey Dulkadir de oğlu Şahruh Bey'i birkaç bin askerle sultanın yardımına gönderdi. Şehzadenin hizmetinde devleti sevenlerden bir meclis oluşturuldu. Baht ve saadet kuvvetiyle [583a] ve amcasının [Şehzade Ahmed] devletiyle destek bulmuş olan sultanın yeğeni [Şehzade Şehinşah'ın oğlu Mehmed] sevincinden Karaman'daki memleketinden hareket edip babası mertebesindeki amcasını [Şehzade Ahmed] karşılamaya yöneldi. Faziletleri kendisinde toplamış olan amcasının ellerini öpmek için koşuşturdu. Saltanat intisaplı babanın vekili olarak her anlamdaki istiklaliyle amcasının bu kutlu gelişine fasih lisaniyla özürlerini takdim etti. İyiliksever amcanın nazarında yeğenin güzel adabı, misafir perverliği ve yiğitliği kabul gördü. Kardeşinin oğlunu, babacan lütuflarla ve müşfikane teşrifatla göz önünde bulundurdu. Ondan sonra civanbaht sultan, o

müfsitlerin fitne ve fesatlarını def etmek ve emniyetini sağlayarak Karaman ahalisinin hatırını teskin için Larend'e den harekete geçti. Şehzade Sultan Mehmed'i ordunun öncü birliğine tayin etti. Oradan Hocendibil yoluyla o mülk haricilerinin bulunduğu yere, hayır ve şerrin görüldüğü o mahale doğru ikbal sancaklarını dalgalandırdı. O müfsit kavim, Sultan Ahmedî'nin sancağı ile ebedi inayete desteklenmiş ordusunun gelişinden haberdar olunca saklandıkları yerden çıkıp kaçarak, taşlaşmış kalpte bulunan yakıcı ateş gibi Daşili'deki dağlık alanlara sığındılar. Bu talihsiz guruh muzaffer ordunun korkusundan vahşi hayvanlar gibi dağların zirvelerindeki muhkem yerlere sığındılar. Sonbaharın sonları olduğu için o dağlara kar yağmaya başlamış, bu yaylakların girişleri ve geçitleri demir kapıyı andıran çiğ kepenkleriyle kapanmaya başlamıştı. Ordunun oldukça soğuk olan Hocendibil'den geçmesi imkânsızdı. Memleketin bu hududunda doğru tedbirlerle tedariklerde bulundu. Vilayetin şehirlerini zarar veren kılıcıyla sınırladı. O zamanda Ahmed'in geri dönüşü en uygun ve münasip olan şeydi. Ahmed Han sancağını buradan Amasya tarafına doğru çevirdi. Müfsitlerin kökünü kazımayı, onların şerlerini def etmeyi bahar mevsimine bıraktı. Şehzade Sultan Mehmed'i saltanat intisaplı babasının hizmetine geri gönderdi. Durumun ayrıntısını Dergâh-ı Hilâfet-penâha bildirdi. Mücahitlerin sultanı Moton gazasından muzaffer bir şekilde darü's-saltana Edirne'ye dönünce Karaman hududundaki bu hadiselerle yönelik padişahane tedbirler almaya başladı. Bu fitneyi def etmek için acele etti, bir an dahi gecikmedi. Veziriazam Mesih Paşa'yı bu ordunun serdarlığına getirdi. Anadolu askerleri ve ümerası ile Karaman ordusunun tamamını bu vezirin emri altına verdi. Ulufeciyan ve silahdaran cemaatinden belirli bir grubu, dergâh mülazımları ve yeniçerilerden üç bin kadar mücehhez askeri ve Anadolu Urban'ı Araplarından/Arap ordusundan da dört bin kadar askeri adı geçen vezirle bu orduya dâhil etti. 907¹⁶⁶² senesi ramazan ayında adı geçen vezir bu yardım bulmuş orduyla İstanbul boğazından geçti. Karaman vilayetine varınca evvela saltanat-şiar şehzade Sultan Şehinşâh'ın hizmetine kavuşup, oranın ordusuyla Larend'e tarafına hareket ettiler. Sultan Şehinşâh ile onun havassı Larend'e konakladı. Bu güzergâhın muhafazası için düşmanların sığındıkları yerlerin yakınında Daşili taraflarında Mesih Paşa büyük bir hisar inşa

¹⁶⁶² Esad Efendi 2198'de 906 tarihi geçmektedir. Bkz., vr. 324b.

ettirdi. Bu sınırın giriş yerlerini bu kaleyi inşa etmek suretiyle düşmanların taarruzundan korumuş oldu. Yanındaki ordusunu o mahalede üç fırkaya ayırdı. Daşili taraflarından [583b] muzaffer ordunun sancaklarını dalgalandırdı. Kendisi de bu üç güruhtan biriyle o haricî şahıs, Karaman'ın o sahte oğlu ile avanesini bertaraf etmeye yöneldi. Diğer iki güruhu o haricînin kaçış güzergâhı olan Daşili hududunda bıraktı. Saltanat ordusuyla o tarafın kuşatılmasından sonra Varsak aşireti ileri gelenlerinden olup bu şeytanî fitneye el atanlardan bazıları yaptıklarından pişmanlık duydular. Kendi meskenleri, malları, aile ve yakınlarının akibetinden dolayı endişelenip korktular. Çünkü içlerinde emir ve vezirlerin de bulunduğu böyle kalabalık ve görkemli ordu karşısında dağlık bölgenin giriş ve geçitlerinin zorlu olması bir anlam ifade etmiyordu ve onlara karşı mukavemet etmek imkânsızdı. Uygunsuz istekleri ve istenilmeyen işlerinden dolayı onların başları, mülkleri ve malları tehlikeye girmişti.

Beyit

Her kim istek mahallesine heves adımını atarsa daha ilk günde başını terk eder

Varsak ümerası ve ileri gelenleri şefaath ve yalvarma yoluyla hizmet eşiğine yüz sürdü. Saltanat iddiası taşıyan o şahsı memleketlerinden çıkardılar. Kulluk ve ihlâslarını tazeleyerek padişaha sığındılar. Bu istenilmeyen olayın gerçekleşmesini kendi cahil kavimlerine hamlediyorlardı. *Bâtıl işleyenlerin yüzünden bizi helâk edecek misin?*¹⁶⁶³ mazmunu gereğince bağışlanmak dilediler. O iyi huylu vezirin lütuf gölgesine sığınıyorlar ondan af diliyorlardı. Mesih Paşa da onların bu makul özrünü kabul edip Varsak kavminin eşrafı ve ileri gelenlerini envai inam ve teşrifatla iftiharlandırdı. İhlâs ve itikat elbisesini giyinmiş olan bu kişilerin günahına af ve göz yumma eteğini giyindirdi. Fitne ve fesadın başı olan, inat ateşini alevlendiren o şahıs kendisini meçhul biri olarak tanıtarak o tehlikeden kaçabildi. Harabelerde saklanarak ormanların ve dağların arasından geçip Arab diyarına/Şam hududuna vardı. Orada yine kendisini Karamanoğlu adıyla takdim etti. Bundan dolayı Haleb beylerbeyi, Mısır sultanının fermanıyla ve mücahitler sultanının tarafdarlığı vesilesiyle o fesat kaynağını ebedi hapiste mahpus etti. Onun adını öyle kötüledi, şöhretini öyle ayaklar altına aldı ki onu adı artık hiçbir yerde anılmadı ve hiçbir şekilde fitneye bulaşmadı. Memleket hududunun zaptı ve nizamı ve buradaki önemli işler en iyi şekilde

¹⁶⁶³ أَفْتُهِلُّكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ [007.173]

gerçekleştirildi. Düşmanın bertarafı istenildiği şekilde tamamlandı. Daha sonra doğru tedbirli vezir ordusuna kendi meskenlerine geri dönme icazeti verdi. Kendisi de dergâhın hizmetine, şahın ve ordusunun isteği üzere kendi mesnedine geri döndü ve şunu söylüyordu:

Beyit

Allah'a şükürler olsun ki yine arşın tavus kuşu o bargâhın zirvesinde büyük kanatlarımın sesini işitiyor

Destanın Zeyli

[Karaman memleketlerinde güvenliği ve nizamı sağlamak, o hududttaki müfsitlerin müdahalelerinin önüne geçmek, o civarın hâkim ve melikleriyle iyi geçinmeye ve onların itaatlerini arzetmesini sağlamaya çalışmakla mümkündü. Doğru tedbirli vezir Mesih Paşa, düşmanların şerrini def ettikten sonra bu yönde adımlar attı. O sınırdaki ümera ve hâkimlerin her birine mektuplar ve elçiler gönderdi. Ancak o bölgenin bütün işlerinin düzene girmesi, evvela Ramazanoğlu adıyla şöhet bulmuş olan Halil Bey b. Davud b. İbrahim Bey'in itaat etmesine, ikinci olarak da Daşili bölgesinin ileri gelenlerinin kendi aralarında ittifak ederek sultanın kulluğuna boyun eğmesine bağlıydı. Zira çoğu zaman müfsitler Şam serhadinden, Varsak aşiretinden, Durğutoğullarından ve Karamanlılardan zuhur ediyordu. Karamanoğulları, Durğutoğullarının desteğiyle sürekli olarak muhalefet bayrağını fitne ve fesat göklerine çekiyordu. 902 senesinde Karamanoğullarından olduğu iddiasıyla çıkan birisinin çıkardığı fitne zamanında büyük vezir Alaüddin Ali Paşa'nın doğru tedbiri ve Ramazanoğlu Halil Bey ile olan iyi ilişkisi sayesinde mektuplaşmalar ile Halil Bey'i Durğutoğullarının def edilmesine yönlendirdi. Halil Bey'in dilâverlik kılıcının seddini o müfsitlerin yollarının önüne çekti. Bu durum şöyle idi: Durğutoğulları atalarından bu yana Karamanoğulları meliklerinin vezirleri ve cümletü'l-mülkü idiler. Akrabalık olarak da Karamanoğullarının kızkardeşleri tarafından yeğenleri idiler. Karamanoğullarının bütün asıl ve fer'i fertleri tamamen yok olmuştu. Ama Durğutoğulları bakayasından Ahmed Bey'in evladını ve bütün müfsitleri 887 senesinde sultanın emriyle Ali Paşa, Daşili hududundan ve Cebel-i Bulgas bölgesinden ihraç etmişti. Mısır sultanı ile ilişkilerin bozuk olduğu bir zamanda Şam halkı oraya kaçan Durğutoğullarını himaye etmişti. Mısır sultanı, Şam ülkesi ile

Karaman  lkesi arasındaki sınıra yakın olan Tarsus'u onlara vermişti. Bu muhalif zümrenin Karaman vilayetine yakın olmaları o bölgede çeşitli fesatların çıkmasına neden oluyordu. Dur uto ullarının fitnesi ilk olarak Ali Paŗa tarafından o bölgeden def edilebilmiŗti. Onların ortadan kaldırılması devletin bekası için elzemdi. Dur uto ullarının def i maksadı için Ramazano lu Halil Bey ile iliŗki kurdu. Zira Halil Bey atalarından bu yana  l-i Osman hanedanının muhlislerinden idi. Dedesi İbrahim Bey uzun bir müddet kutlu sultan Sultan Mehmed b.Yıldırım Han'ın sohbet ve hizmetinde bulunmuŗtu. Sultan uzun bir müddet Kırŗehri'ni ona vermişti. Sultanın gazalarına katılıyor, üstün bir başarı gösteriyordu. Bu hizmetleriyle bu hanedanın inayetlerine mazhar oluyordu. Halil Bey bu dostluk ba larını bu zamanlarda hala korumuŗ ve sa lamlaŗtırmıŗtı. Mısır sultanı Halil Bey'i Şam serhadinden kovmak,  l-i Osman'ın hizmet ve sohbetinde bulunmuŗ olan bu hanedanı o huduttan söküp atmak için Dur uto ullarına, uygun bir zamanda bütün güçleriyle birlikte Halil Bey'in üzerine baskın düzenlemeyi emretti. Ama gayb  leminin habercileri bu durumu Halil Bey'e ulaŗtırdılar. Halil Bey, ihtiyatlı davrandı ve savaŗ sancaklarını yiğitlik meydanında dalgalandırdı. Hergün böyle bir mücadelenin fırsatını beklemeye baŗladı. Lakin bu esnada Mısır sultanı Kayıtbay ecel mülkünün sahibinin hükmü gereğince saltanat tahtından azl olundu. Halil Bey ile Dur uto ulları arasındaki bu gizli d ŗmanlık devam etti. Ali Paŗa ile Halil Bey arasında bir kardeşlik iliŗkisi vardı. Bu esnada mektuplaŗma yoluyla Halil Bey'e Şöyle dedi: Şimdi Dur uto ullarının Şerrini def etme zamanıdır. Bu hanedanın kadim d ŗmanlarını ortadan kaldırmak, sultanın inayetini kazanmana sebep olacaktır. Bu fırsatı kaçırmak büyük kayıp olur." Bu sebeplerden dolayı Halil Bey Rum'dan, Dur uto ulları ise Şam tarafından karŗılıklı d ŗmanlı a baŗladılar. Her iki taraf savaŗmak gayesiyle ordu toplamaya baŗladı. Dur uto ulları altı bin civarında sipahi topladı. Ancak bazı engellerden dolayı iki taraf arasında bir  atıŗma yaŗanmadı. Zira Dur uto ulları Bol ar Dağları'nda müstahkem bir mevkiye bulunuyorlardı ve Halil Bey'in onların üzerine hücum etmesi imk nsız gibiydi. Halil Bey o civar h kimleri arasında yi itli i ve doğru tedbirli oluŗuyla Şöhret bulmuŗtu. D ŗmanları def etmek için önce doğru tedbirli oluŗuna müracaat etti. Dur uto ulları ile aralarındaki dostluğu pekiŗtirmek için onlara bir elçi gönderdi. Bu haberleŗme ve elçi gönderme esnasında ordug hında bulunan ordusuna g r n ŗte kendi meskenlerine dönme izni vermişti. Ama ihtiyatlı

olmak kabilinden bin civarındaki mücehhez adamını yanında bulundurdu. Durğutoğulları, Halil Bey'in ordusunun durumunu ve birçoğunun dağıldığını öğrenince onların elçilerini hapsedtiler. Altı bin silahlı askeriyle Halil Bey üzerine yürüdüler. 903 şabanının başlarında bir Salı günü Halil Bey'in merkezi olan Adana şehrinin kapılarına dayandılar. Düşmanlarını bu ani saldırı ile mustarip ettiler. Halil Bey yanındaki bin adamıyla Allah'ın yardımına tevekkül etti. Az sayıdaki adamıyla Adana'da düşmanları ile savaştı. Savaşın şiddetinden nehirler kan aktı, denizler kızıla boyandı. Halil Bey öyle cesurdu ki savaş meydanında çarpışmaya devam ediyordu. Düşmanın bir kılıç darbesiyle iki parmağını kaybetmişti. Neticede talihlerinin yardımıyla düşmanı mağlup ettiler. Durğutoğlu Mehmed Bey'i savaş meydanından kaçarken öldürdüler. Kardeşleri Mustafa ve Mahmud beyleri yakaladılar. Muhaliflerin birçoğunu kılıçtan geçirdiler. Sınırsız ganimet, Rum ve Arab atları, orduya ait silah ve eşyaları ele geçirdiler. Bu fethin ayrıntılarını Ali Paşa'ya şöyle bildirdiler: "Allah'a şükürler olsun ki o hilafet hanedanının kadim düşmanı bu muhlisin elinde mağlup oldu. Kıskançlara ve kötülük isteyenlere karşı muzaffer olundu." Savaşın ayrıntısı ve galibiyet hüdavendigâra da bildirildi. Sultanın esir edilen Durğutoğulları'na ne gibi muamele edileceği yönündeki görüşleri soruldu. Sultan gönderdiği fermanda o müfsitler güruhunun reislerinin payitahta gönderilmelerini istemişti. Hüsrevane teşrifatlar ve padişahane inamatlar eşliğinde güvenilir bir elçi payitahttan Halil Bey'e gönderildi. Esir edilen iki Durğutoğlunu çabucak öldürüp, başlarını ecel ipine dizdiler¹⁶⁶⁴.]

MEYSERENİN DOKUZUNCU DESTANI

Büyük Frenk Beldelerinden Dıraç Şehri ve Hisarının Fethini, Padişahın Savaşa Niyetlenmesini ve O Ülkeyi İstila Etmesini Beyan Eder

Allah'ın resûlü buyuruyor ki *Allah yolunda gaza etmek dünyadan ve onu içindeki tüm şeylerden daha hayırlıdır.* İslam devletinin sabahı kılıç şafağının beyazlığından ve mücahitlerinin kılıçlarının nurlarından ortaya çıkana, savaşçıların mızraklarının kutlu alınlarının parlaklığı her gece karanlık renkli kılıfta gizlenene dek din mücahitleri ve gazilerinin şan ve rütbeleri daima [584a] doğru yolu gösteren

¹⁶⁶⁴ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 325a-326a.

bu hadis gereğince fasih beyan ile ünvanlandırılacak, sahih ve sağlam ibarelerle aşikâr hale getirilecektir. Çünkü savaşçılar gece gündüz sabah akşam bütün niyet ve düşüncelerini İslam sancaklarını ve Hz. Peygamber'in adil sancağını yükseltme yoluna sarfetmişlerdir. Eğer Allah yolunda doğru dini sağlamlaştırmak kasdıyla, düşmanı zelil ve hakir etme niyetiyle gece dahi ayakta dururlar ve doğru tedbirleri öne çıkararak kılıç dahi kullanmadan istek ülkesinde zafer elde etme arzusu içinde olurlarsa kuşkusuz onların cihanı kaplayan kılıçlarının aynası cihanı fetheden güneş gibi fetih ve ikbal gününde kendisini gösterecektir. Eğer akşam karanlığının kalabalık ordusu arasında ve mihnet ve sabrın karanlık gecelerinde ibadet için gece dahi ayakta kalan kullar gibi küffara karşı cihadı sürdürürlerse şüphesiz o yüce değerli gecede yaratıcının yardım kandili ile ve seyyar yıldızların yol göstermesiyle meram menziline ulaşacak, inayet ve imdada nail olacaktır.

Beyit

Sen mutlu yaşa ve Allah yolunda sağlam ol ki muradına eresin

Tıpkı bu sözün, hilafet makamı sultan zamanında İslam sınırını korumakla görevli bazı hâkim ve emirlerin hareketleri mecrasında doğrulanması gibi ki: **El-kıssa**: 908 senesi aylarında İlbasan serhadinin yönetimi Mehmed Bey veled-i İsa Bey Gazi'nin haleflerine bırakılmıştı. Hükümlerin icra edildiği ve sancakların yükseltildiği bu vilayetler, büyük küffar beldelerinden ve kadim kâfir binalarından biri olan sağlam ve geniş Dıraç hisarı ve kalesine yakın bulunuyordu. Rumeli memleketinde temellerinin sağlamlığı, burçlarının yüksekliği ve sütunlarının genişliği açısından ikinci Kostantiniyye'dir. Kurşun ve demir ile yapılmış bir imaretti ve temelli duvarları ile Frenk Denizi kenarında yüce bir dağ gibiydi. Sahile ve limana dek uzanan bu mamur yerin temelleri öyle sağlamdı ki Frenklerin gemilerinin ekserisi buradan geçirdi. Çoğunlukla ticari mal ve eşya gemiler yüklerini orada açıyorlardı. [Rumeli'nin kuzey taraflarında Arnavut vesair Rumeli memleketlerine açılan Frengistan memleketleri için muteber bir geçitti. Mısır ve Şam'dan gelen ve kuzeydeki büyük Kâfiristan beldelerine giden büyük gemiler denizdeki büyük tufan zamanlarında bu limanda bekleme yapıyorlardı. O civardaki büyük deniz taşıtlarının geçit noktası idi¹⁶⁶⁵.] Arnavut memleketine yönelmiş olan Osmanlı hanedanının

¹⁶⁶⁵ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 325b.

önceki cennet-mekân sultanlarının Frenk Denizi kenarında bulunan bu şehir ve hisarı gemiler hareket ettirmeden ele geçirmesi pek mümkün görünmüyordu. Ayrıca denizde Frenklere karşı koymak imkânsızdı. [Ayrıca ordunun techizatı bir aylık mesafedeki Frenk melikleriyle savaşmaya uygun değildi¹⁶⁶⁶.] Bundan dolayı Arnavut vilayeti ve hisarı ile birbirine bağlı olan bu memleketi fethetmek kolay görünmüyordu. Mücahitler sultanının saltanatı zamanında Moton, Koron, Aynebahtı vesair kaleler gibi birçok deniz memleketi ele geçirilmişti. Lakin sultanın bizzat kendisi yönelmeden bu büyük şehrin zaptedilmesi beklenmiyordu. İlbasan vilayeti ve serhadinin idaresinin Mehmed Bey veled-i İsa Bey'e verildiği bir zamanda adı geçen şahıs sürekli olarak atalarının geleneği üzere cihat yolunda onların bu geleneklerini ihya ediyordu. Dıraç hisarı her yandan darü'l-islam toprakları ile çevrilmişti. Tıpkı yedinci İslam kayserinin konu edildiği yedinci ketibede anlatıldığı gibi bu Arnavut memleketlerinin birçoğu adı geçen zatın babası İsa Bey ve dedesi İshak Bey tarafından fethedilmişti. *Çocuklar da aynı şekilde babalarının sürdüğü yolu tüm gayretleriyle sürdürürler* fasih manası gereğince mücahitlerin kılıç kını karnından doğan ve savaşçıların elinde yetişmiş adı geçen emir [584b] kendisine komşu olan Dıraç'ı, o yüce burçlu sağlam hisarı ele geçirmeyi düşünüyor, doğru tedbirler alarak ve hazırlıklar yaparak bu yöneliş fikriyle meşgul oluyordu. O hasis kâfirin dindaşlarının yol göstericiliği, casus ve muhbirleri sayesinde her zaman emniyet ve rahatlık hâkim olduğu için kale ve hisarda o kadar çok muhafızın bırakılmadığı, oranın muhafazası için tayin edilen grubun ise ise asla savaşmayı bilmediği, savaş dahi görmediği, meşakkatini çekmediği öğrenildi.

Beyit

İşinin ve gücünün zayı olmasını istiyorsan, iş bilmeyene iş buyur. Av köpeği kaplandan yüz çevirmez, savaş görmeyen aslan ise tilkiden bile korkar

Adı geçen zat fırsatı ganimet bilip, sefer hazırlıklarını yaptı. O ülke ve civarındaki bazı mücahitler, hâkim ve emirler ile görüşmeler yaptı. Daha sonra ansızın o hisarın üzerine yürüdü. Savaşın başlaması sırasında Hevline vilayeti hâkimi ile bazı yiğitler ile ağız birliği yaparak onları gizli bir mahalle yerleştirdi. Kendisi de kâfirlerden sayıca az olan yanındaki adamlarıyla savaş niyetiyle kaleye doğru hareket

¹⁶⁶⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 326a.

etti. Cahil kâfirler bu mücahitleri sayıca az, yardımsız ve desteksiz zannediyorlardı. Müslümanlarla savaşmak için çekinmeksizin hisarın dışına çıktılar. Mücahitler kasten yenilmiş gibi yaparak savaştan geri çekilmeye başladı. Bu durum gazilerle savaşmak isteyen sevinçli ancak basiretsiz olan müşrikleri hırslandırmıştı. Kâfirler hisarın etrafından dışarıya doğru hücum ettiler. İslam ordusundan bir grubunu takip ediyor, kılıç ve mızrak darbeleriyle onları yere indiriyorlardı. Daha önce saklanmış olan güruh gayb ricali, göksel melekler gibi çıkarak kılıçlarını çekerek gizlendikleri yerden çıkıp hisarın önüne kadar geldi. Küffarın hisardan kaçacağı yolu helak kılıcıyla kapattılar. Bu durumdan haberdar olan müşrikler hezimete yüz çevirdiler. Mücahitler çarpışa çarpışa onlarla iç içe geçerek hisarın içine girdi ve hisarın kapıları kapatmalarına müsaade etmedi.

Mısra

Sultanın ordusu içeri ve dışarıyı ele geçirmişti

Hisarın içi İslam ordusuyla doldu, kâfirlerin beden hisarları kılıç darbeleriyle ruh muhafızlarından boşaldı. Hisar ve şehrin içinde bulunan ordu tasavvur dahi edilemeyecek kadar kalabalıktı. Daha önce hiç kimse orayı Müslümanların tasarrufunda görmemişti. Mücahitler bu hisar ve şehri ilahi yardım ve doğru tedbir sayesinde zapt edip sınırsız ganimetler elde etti. *Allah da onlara dünya nimetini ve (daha da önemlisi,) ahiret sevabının güzelliğini verdi*¹⁶⁶⁷ manasının cömertliğine haiz oldular. Olayların akışını yazarak hisarın fetih kilidiyle beraber zamanın mücahitlerinin sahibinin dergâhına gönderdiler. Bu şekilde saltanatın inayet kapılarını kendi devlet yüzlerine açtılar.

Beyit

Şehinşâh rütbesinin şanını arttırdı, şan için daha önde olan şeyi arttırdı

Padişah, kale ve hisarın ihtimamla zapt edilmesi, giriş kapılarının müdahale yoluna kapatılması yönünde ferman verdi. Oranın eski surları gayet genişti ve bu hisarın arası genellikle yerleşimden uzaktı ve az sayıda ahali bulunuyordu. Asıl surdan üçte ikisi kadarını parçaladılar ki daha az sayıdaki bir orduyla orası zapt ve koruma altında kalabilsin. Taksim edip ayırdıkları yeri sağlam bir hisarla müstahkem hale getirdiler. Hisarın geri kalan kısımlarını dışarıda bıraktılar [585a] ki reaya

¹⁶⁶⁷ قَاتَاهُمْ اللَّهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ [003.148]

istediği şekilde oralara meskenler inşa edebilsin. Bu şehir surlarının genişliği ve büyüklüğü bu taksimat ve tahkimatla şu şekilde ortaya çıktı ki ayrılmış kısmın üçte biri hissesini oluşturan metrisli bir duvarın yapımı için yontulmuş taş ve diğer imar malzemeleri mevcut olmasına, Rumeli memleketlerinin tamamından yardım için adamlar getirilmesine rağmen sadece işçilere saltanat hazinesinden 10 yük 100 bin Rumî akçe harcandı. Öyle sağlam bir hisar yapıldı ki Frenk meliklerinin orayı ele geçirme ümidi yok oldu. Şimdi etrafa dağılmış olan reaya gayet sağlam bir hisar ve şehir içinde tekrar bir araya gelmişti. Bu şehir ve hisar kâfirleri kışkırtıracak türdendi.

Beyit

Senin alayın her nereye adımını atsa devlet her dört yandan o tarafa yüzünü çevirir

MEYSERENİN ONUNCU DESTANI

**Küffarın İslam Memleketlerinden Midillü Adasını Zaptetmek İçin Dağ
Görünümlü Gemileri İle Huruç Etmesini, Kâfirlerin Hisarda Yaptıkları
Savaşların Keyfiyetini, Sultanın Askerlerinin Üstün Gelmesini, Efrenc
Padişahının Kardeşi Oğlu İle Venedik Ümerasının Öldürülmesini ve Hezimete
Uğrayarak Geri Dönmelerini Beyan Eder**

Allah'a şükürler olsun ki *Allah'a karşı savaşanlar*¹⁶⁶⁸ yolundaki Allah düşmanları ve sapkınlar, kötülük istemede, düşmanlık beslemede, yasaklanmış uygunsuz şeyleri icra etmede her ne kadar iktidar kolunun kuvvetine itina göstermişler, devlet karhanesinin sadece kendi saf güçleriyle bina edildiğini zannetmişlerse de sebepsiz bir şekilde ortaya çıkan ilahi yardım, doğruluk yolunda Allah dostlarının her daim yanındadır ve elbette düşmanlara karşı üstün gelme nedenidir. Rabbanî inayetleri gözleyenlerin ve rahmanî merhametleri umanların şeytani mazharlara karşı düşmanlık beslemesi ve karanlıklar meclisinde oturan kör kalplileri hakir görmesi kuşkusuz bütün diğer muhaliflere karşı üstün olmalarına neden olur.

¹⁶⁶⁸ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ

Beyit

Hakk yolunda batıl olan düşman ordusuyla savaş ki o zaman batılın haktan nasıl kaçtığını göresin. Dini korumak ve beslemekle geçirdiğin bu zamanlarda namın feleğin yedinci tabakasında ortaya çıkmıştır

Batıl zümre ile olan savaşan ehl-i hakkın üstün himmetine layık olan, cahil ve zelillere karşı üstün olan bahtiyarların doğru niyetlerine yaraşır olan şey hem güçlülük hem de zayıflık halinde Müslümanlık geleneğini yüceltme yolunda yorulmadan ve düşünmeden çaba göstermesi, din düşmanları ile olan savaşında sabır, tevekkül ve yakîn zırhlarını müfsitlerin yalanlarla dolu sözlerinin görüldüğü bir zamanda toplara ve mancınıklara karşı giyinmesidir. Zararlı ve inatçı düşmanlar her ne kadar kendi avanelerinin yardımıyla gururlansalar ve fesat çıkarmak için türlü hilelere müracaat etseler de yüce himmetli sadık muhlislere tevekkül hisarına sığınmaktan, gûnahtan uzak durma, tevekkül ve tahammül ipine sarılmaktan başkası yaraşmaz. Her şeyden haberdar olan Hazreti Hekim'in istimaletnâmesinde cesur mücahitlerin kırık kalplerinin tesellisi için şunlar yazılıdır: *İman edenler Allah yolunda savaşır, inanmayanlar ise tâğut (bâtıl davalar ve şeytan) yolunda savaşır. O halde şeytanın dostlarına karşı savaşın; şüphe yok ki şeytanın kurduğu düzen zayıftır*¹⁶⁶⁹. Doğrusu bu beyan Yunan'ın büyük adalarından birisi olan Midillü adasının itmianan bulmuş olan muhafızları ve savaşçıların haliyle uygunluk gösteriyordu.

El-kıssa: 907 senesinin Rebiülevvel ayında Venedik'in Frenk padişahı ve küffar meliklerinin en büyüğü olan ve diğer meliklere karşı imtiyazlı olan Efrence padişahı –bu iki müşrik serveri de sahip olduğu mal ve askerle ve savaş kudretiyle kara ve denizlerdeki bütün sapkın hüsrevlerden daha seçkindi- Aynebahtı, Moton ve Koron memleketlerinin kaybedilmesinden duydukları öfke ve hışmı içlerinde saklıyorlardı. Dinî taassuplarından dolayı birbirleriyle ittifak ettiler. İntikam almak istiyorlardı. İslam askeri tarafından fethedilen bu memleketlerin [585b] hepsi de Venedik hâkiminin toprakları olduğu için Efrence padişahının hazinesinden kendisi için yüklü miktarda filori ve kırmızı altın göndermesini ve kendi ordusunun yardımına göndereceği bütün adamlarının sefer masraflarını da hazırlamasını talep

¹⁶⁶⁹ [004.076] الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا

etti. Bu niyetle birbirleriyle anlaştılar. Batıl dinleri, zeval bulacak olan memleketleri yolunda mal ve hazine kapılarını açtılar. Her biri yürüyen bir kale olan 200 frenk gemisini denizin fezasında saba rüzgârı gibi harekete geçirdiler. Her bir geminin içinde deniz savaşlarında tufan dalgaları gibi kükreyen şöhret bulmuş müşrik güruhu vardı. Toplar gemilerin etrafına, gökteki sağlam burçlar şeklinde yerleştirilmişti. Sayısız tüfekler feleklerin içinden çıkan Sakıp yıldızı gibiydi. Bu ordunun serdarı Efrence padişahının kardeşinin oğluydu-ki haşmeti ve makamıyla ikinci Efrence padişahıydı, yiğitlik ve cesaretle ordunun yegânesiydi-

Li-müellifihi

Dilaverlikte eşsiz ve cümle yiğitlerin önderi idi. Onun mevkii hepsiden çok artmakta, haşmeti de zenginlik ve malıyla orta çıkmıştır

Diğer büyük kefare sultanlarıyla ittifak sağladılar. Şimdi darü'l-islam olan Yunan'ın muteber adalarından Midillü adasını zapt etmek kasdıyla harekete geçtiler. Ansızın oranın zaptına giriştiler. Civardaki Müslüman diyarlarından gelecek olan askeri bir yardım ve desteğe fırsat vermek istemiyorlardı. Çünkü bu ada Anadolu vilayetlerinin karşı tarafına düşüyordu ve darü'l-hilafe Kostantiniyye'den oldukça uzaktaydı. Saltanat ordusu oraya gelene kadar bu hisarın işini bitirmek ve bu düşünceden kurtulmak, İslam ordusuna karşı koymak istiyorlardı. Bunun ardından Frengistan'dan yardım için ordu gelecekti. İslam ordusunun deniz savaşlarında kendilerine karşı koyacak güçte olmadıklarını düşünerek hisarı zaptedip sultanın adamlarını oradan çıkarmayı hedefliyorlardı.

Li-müellifihi

Frenkler gemileriyle düşmanlara karşı savaşırken timsah gibidirler

Bu melun küffar taifesi *Yeryüzünde bozgunculuk yapıp dirlik düzenlik vermeyenler(in sözüyle hareket etmeyin)*¹⁶⁷⁰ sözünde olduğu gibi bir defasında yaklaşık 60 bin Frenk savaşçısını Midillü adasının kenarına yığdı. Hisarın etrafında toplar ve mancınıklar kurarak kaleye yağmur ve dolu gibi taşlar yağdırdılar. Kale muhafızlarının bedenlerini tüfek ve top darbeleriyle feleğin kalburu gibi delik deşik ettiler. Hisara ve burçlarına sürekli olarak mancınıklarla taşlar fırlatıyorlardı. Yirmi gün içinde kalenin duvarlarını, hasret çekenlerin ezik yürekleri gibi delik deşik

¹⁶⁷⁰ الَّذِينَ يُقْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ [026.152]

ettiler. Karanlık ve yoğun dumanla her gün sabahdan akşama dek kale halkının gününü, huzursuz âşıkların akşamından daha karanlık hale getiriyorlardı. Bütün vilayeti, köyleri ve tarlaları yağmaladılar. Müslüman memleketinde fesat çıkararak buraları viran etmek niyetindeydiler. Bu kötü haberin yayıldığı zamanda iman ehlinin şehzadesi, insanlığın bilgin sultanı Sultan Korhud Mağnasiya'da bulunuyordu. Adı geçen adaya yardım etmek ve orayı korumak idare ettiği mahalle olan yakınlığından dolayı ona düşüyordu. Kale halkına yardım için kendi has adamlarından ve mücahitlerden sekiz yüz kadarını gönderdi. Midilli adasının karşı tarafında yer alan Karesiili'nin hâkimi de yalnız başına bu işe girişme cesareti gösterdi. Kale ve hisar halkının imdadına yetişmek için harekete geçti. Lakin Midilli kalesi Frenk kâfirleri tarafından kuşatılmıştı. Adanın birçok yerinde savaşa devam ediyorlardı. Bundan dolayı İslam ordusunun denizden ve geçitlerden geçmesi çok zor görünüyordu. [586a] Ama Ayazmend diyarında deniz kenarında gemiler hazır halde bekliyordu. Gaziler ve şehzadenin mülazımları aldıkları çeşitli tedbirlerle gemilerin üzerinde adı geçen adaya doğru hareket ettiler. Gizli mahallerden ve mesken ve imaretlerin köşelerinden geçerek hisarın içine girebilmek yolunda ilerliyorlardı. Şerli kâfirler ansızın bir kısım İslam askerinin hisarın kenarına vardıklarından haberdar oldular. Silahlı ve büyük bir orduyla onları engellemeye yöneldiler. Az sayıdaki mücahitler Allah'a tevekkül ederek, yiğitlik kılıcını kınından çekip bir yıldırım gibi kendilerini kâfirlerin arasına attı. Cesurca savaşarak niyet sancaklarını hisara doğru kaldırdılar. Din yolunda savaşan dilâverlerden birçoğu şehit olmuşsa da top ve tüfek, kılıç ve mızrak darbesi alan yaralı haldeki diğerleri hisarın önlerine kadar gelmeyi başardı. Bir yolunu bularak kendilerini hisarın eski muhafızları arasına dâhil ettiler. Allah'ın yardımıyla her gün küffara karşı savaşa devam ediyorlardı. Bu kötü haberler ve yardım istekleri padişaha arzedilmişti. Kale halkı, sultanın ordusu gelecek diye gözlerini denize dikmişti. Bu haberi duyan sultan perişan oldu. Midilli memleketi ve kalesindeki halkın feryadına yetişmeyi ve onlara yardım etmeyi düşünüyordu.

Beyit

Çaresizleri sevindir, çaresizlik günlerini yâd et

[Eğer birkaç gün daha kara ve deniz ordusuna destek gitmezse hisar düşmanlar tarafından alınacaktı. Büyük vezirler durumu mecburen padişaha ilettiler. Padişah bir müdahale için çok geç kalındığını söylüyordu. Veziriazam Mesih Paşa bu

yüzden padişah tarafından azarlandı. Mademki vezaret mesnedi uyanıklık ve haberdar olmayı gerektiriyordu, öyleyse mülkî, askerî işlerden, reayayı ve padişahlığı ilgilendiren hadiselerden, gerçekleşen böyle büyük bir olaydan haberdar olmalıydılar. Durumdan haberdar olduktan sonra hiçbir şekilde beklememeliydiler. Nasıl olurda böyle bir ihmal ortaya çıkardı ve Müslümanların o kötü dinli kâfirlerin elinden kurtarılmasında gevşeklik ortaya çıkardı. Bu esnada Midilli ahalisinin yardım ve feryat çağrısı bir kez daha sultanın kulağına ulaştı. Sultan büyük vezirlere olan gazabından dolayı onları kınadı. Midilli’de kuşatılmış olan ahalinin perişanlığına merhamet etti. Sultan bu işte sorumsuzluğu ve gevşekliği olan veziriazam Mesih Paşa’ya beddua ederek, ona şöyle hitap etti: Mülk ve din işinde yaptığın bu gecikme ve kusurun karşılığında göksel belalara mübtela olasın! Sultanın bu bedduası yerine geldi. Hemen bir iki gün içerisinde Galata kasabasında top için kullanılan barut mahzenine yıldırım düştü. Ardından o taş binadan ateşler yükseldi. Kısa zamanda alevler şehire ve pazara da yayıldı. Mesih Paşa ve Galata kadısı yeniçeri cemaati ile beraber yangını söndürmek için hareket etmişlerdi. Ansızın göksel belalardan sayılan yangın içinden fırlayan büyük bir taş Mesih Paşa’nın iki ayağına birden isabet etti. Aldığı bu darbeden birkaç gün sonra helak oldu. Daha sonra mezarına bile bir kaç defa yıldırım düştü ve mezarı ekmek pişirilen fırına çevirdi. Sultanın onun hakkındaki bedduaları yerine geldi. Hâsılı Midilli ahalisinin ıstırabını duyan sultan merhamete gelerek harekete geçti¹⁶⁷¹.] Derhal asker ve silahla donattığı gemileri hazırladı. O zamandan ikinci vezir olan Vezir Herseklioğlu Ahmed Paşa’yı ordunun serdarı yaptı. Gemiler ve denizlerin hâkimi olan Anadolu beylerbeyi Sinan Paşa’ya, Anadolu askerleri ve ümerasını karadan, Midilli adasına bir kuşluk vakti mesafede olan Ayazmed memleketine götürmesi yolunda hükümler gönderdi. Muzaffer İslam ordusu karadan ve denizden Midilli adasına doğru hareket etti. Frenk kâfirleri, İslam ordusunun bu hareketinden önceden haberdar olmuştu. Kâfirlerin ileri gelenleri ve söz sahipleri, hisarın duvarını ardıardına top atışlarıyla yerle bir etmeyi, surları birkaç noktada yerle bir etmeyi uygun görmüştü. Şimdi cesur piyade ve süvariler kalede açılan gediklerden içeri girebilirdi. Yenilgi alan ve yaralanan kale halkı ve muhafızları artık mukavemet edemeyebilirdi. İslam ordusu gelmeden önce hisara

¹⁶⁷¹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 328a-328b.

doğru yürüyüp savaşmayı, askerlerini topla açtıkları gediklerden içeri göndererek kaleyi ele geçirmeyi uygun buldular. Kaleyi bir defa ele geçirirlerse, asker ve mühimmatlarının çokluğundan dolayı artık bir daha kendi ellerinden almak mümkün olmayacaktı. Denizde İslam ordusuna karşı rahatlıkla savaşacaklarına inanıyorlardı.

Hisardaki savaşın sabahının sıfatı: Sebeplerin sebebi olan Allah'ın iradesine ters olan bu uygunsuz fikirlerine dayanarak, cihanı fetheden güneşin ateş saçan yıldızları taş atan mancınıkla fırlatıp gök kubbenin dokuz tabakasını da fethetmeye başladığı, maşrıkın büyük ve geniş ufuk deliğinden çıkıp feleğin gündüz dairesinin hisarının içine girdiği bir sabah vakti Frenk ordusu Midilli hisar ve kalesinin önünde savaşa girdi. Duvar delikleri tarafında yiğit savaşçılardan bir hisar oluşturdular. Genç bir savaşçı ve Efrence padişahının kardeşinin oğlu olan Frenk ordusunun serdarı, mağrur bir şekilde kendi gücüne itimat ederek yanındaki avanesiyle kale halkının çaresiz ve zayıf kaldığını ümit ederek [586b] ve sur duvarlarının harap ve viran olduğunu göz önüne alarak askerlerin ilerlemesini elzem gördü. Çünkü cesaret ve girişimde sair ümeradan daha önde idi. Öncelikle bütün askerlerden bir adım öne çıkarak hisarın duvarında açılmış olan büyük deliğe doğru ilerledi. Allah'ın yardımıyla hisarın içindeki mücahitlerden biri kâfirlere engel olmaya çalışırken tesadüfen bu padişahzâdeye rastladı. Cesareti ve yiğitliğiyle elini o kâfir serdarının beline atıp kudret eliyle onu yere çaldı. Oracıkta kin kılıcıyla onun başını gövdesinden ayırdı.

Beyit

Eğer kıskançların başına keskin kılıcın hayali gelirse başı gövdesinden ayırır

Talihsiz kâfir ordusu serdarlarının başını mızrağın ucunda görünce elleriyle başlarını tutarak hisarın önünden geri döndüler. Kendi şehzadelerinin matemini tutuyorlardı. Efranceliler çaresiz kendi ülkelerine dönmeye başladılar. Venedikliler her ne kadar onlara engel olmak istediler, gitmemeleri için onlara yalvardılsa da bu istekleri kabul görmedi. Onların devletinin ürkmüş atının dizginlerini geri çekemediler. O melun müşriklerin arasına kargaşa ve tefrika taşı düştü. Ardından İslam ordusunun geliş haberi onların can kulağında perişanlık sesini yankılandırdı. Bu gaybî nedenlerden dolayı onların hepsi kendilerini bu tehlikeden kurtarmanın yolunu düşündü. Efrence ordusu Venediklilerden ayrıldı. Her iki sapkın padişahın ordusu da çaresiz deniz yoluna yöneldi. [Öyleki toplarının vesair mühimmatlarının

birçoğunu yerinde bırakıp, sadece kendi kurtuluşlarını düşündüler¹⁶⁷².] Gemilerine binmek suretiyle memleketlerine doğru yola koyuldular. İçinde bulundukları perişanlıktan dolayı adada durmadılar. Bu istenilen müjde *Sonunda Allah'ın izniyle onları yendiler*¹⁶⁷³ manası uyarınca kara ve denizdeki İslam ordusu arasında yayıldı. *Davud da Câlût'u öldürdü*¹⁶⁷⁴ garip hali tekrar Rum ordusu arasında şöhret buldu. *Câlût ve askerleriyle savaşa tutuştuklarında: Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır. Bize cesaret ver ki tutunalım. Kâfir kavme karşı bize yardım et, dediler*¹⁶⁷⁵ bu belîğ mazmun o zamanda kalenin ve hisarın içinde bulunan savaşçıların durumunu açıkça niteliyordu. *Kibirlenenlerin dönüp gidecekleri yer ne çirkindir*¹⁶⁷⁶ sözü melun küffarın bu maddi âlemde çekeceği azapların alameti idi.

Beyit

Zalim öldürüldü, cihan yeniden hayat buldu. Herkes yeniden Allah'a kul oldu

Bu müjdeli haberi duyan sultan, Anadolu azap askerlerinin tamamını Midilli adasında bırakması, hisar ve sur duvarlarını müstahkem hale getirmesi yönünde beylerbeyi Sinan Paşa'ya ferman gönderdi. Ferman gereğince hisarın temellerini sağlamlaştırdı. Hisarın burçlarını müstahkem hale getirerek ümitsizlik taşıyla Frenkililerin tamah dişini kırmış oldu. Kâfirlerin geride bıraktıkları top, tüfek gibi harp aletlerini kalenin mühimmatına eklediler. Şehit olan bazı mücahitlerin intikamını geride kalan müşriklerden aldılar.

Beyit

Düşmanın canı tenlerinin hisarına dar geldi. İşe bak ki mızrağın çabasıyla o darlıktan çıkabildi

MEYMENENİN SEKİZİNCİ DESTANI

Sultanın Şehzadelerinin Sünnet Düğününü, Bu Sünnet Düğününde Sultan Ahmed Han ve Sultan Mahmud Gibi Büyük Sultanların Çocuklar İçin Tertip Ettiği Eğlence Meclislerini Beyan Eder

¹⁶⁷² İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 328b.

¹⁶⁷³ [002.251] فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ

¹⁶⁷⁴ [002.251] وَقَتَلَ دَاوُودُ جَالُوتَ

¹⁶⁷⁵ [002.250] وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

¹⁶⁷⁶ [040.076] قَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ

Sevinci ortaya çıkaran *Senden önce gönderdiğimiz peygamberler hakkındaki kanun (da budur). Bizim kanunumuzda hiçbir değişiklik bulamazsın*¹⁶⁷⁷ mazmunu gereğince padişahlık kanunlarının [587a] ve şahlık geleneğinin ilahi hikmet geleneğine ve enbiyanın sultanının [*Oyalanan ve unutanlar ondan gaflete düşseler bile salât ve selam onun üzerine olsun*] sünnetine göre uygulanması her zaman şahenşahlık sancaklarının kametinin doğruluğuna ve sınırsız maslahat ve hükümün devam etmesine neden olur. Kuşkusuz Hz. Mustafa'nın *İbrahim'in, Allah'ı bir tanıyan dinine tâbi olan*¹⁶⁷⁸ hükmündeki uyulması lazım gelen emrini izlemek, doğruluk ve safa erbabına ve vefa yolunun tamamını isteyen çaba ehline en layık olan şeydir.

Li-müellifihi

Ahmed'in tuğrasının çekildiği devlet menşuru her daim öncü hüküm olarak Hakk tarafından kabul görmüştür

Herkesin malumudur ki şeriat uygulayıcıları ve kanun koyucular nikâh ve evliliğe revaç vermede, düğün ziyafeti ve eğlence meclisi tertip etme geleneğini hoş görmede *nikâh benim sünnetimdir, benim sünnetimden yüz çeviren benden değildir* teşviki yolunda amel etmiş, yüce hanedanların çocuklarının yetiştirilmesi kanununda böyle bir düğünü, İbrahim'in (Allah'ın selamı onun üzerine olsun) sünnetine riayet etmek olarak addetmişlerdir. [Bu düğünler] hak yolu öncüsünün sevincine yol açan eğlence meclislerinin tertip edilmesi, cemaatin toplanması, hem zelil hem de şerif kimselerin bir araya gelmesine neden olan *Sen yeryüzünde bulunan her şeyi verseydin, yine onların gönüllerini birleştiremezdin, fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı*¹⁶⁷⁹ muhabbet kaynaklarındandır.

Beyit

Şahlığın gölgesi nasıl bütün beldeleri kapsıyorsa o meclisteki mum da meclisteki herkesi bir araya getirir. Şahın meclisine benim gibi bağış olarak bir şey gönderen herkesin gönül cevherini birbirine karıştırırlar

Gönül alan bu kelama uygun olarak, zamanın sultanlarının sultanı, Nebî-i Muhtâr'ın (*Allah'ın selamı nebinin, ehl-ibeytinin ve sahabesinin üzerine olsun,*

¹⁶⁷⁷ [017.077] سُنَّةٌ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا

¹⁶⁷⁸ [004.125] وَأَتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا

¹⁶⁷⁹ [008.063] لَوْ أَنْفَعَتْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَكْفَتْ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ أَلْفَ بَيْنَهُمْ

sultanın güzel zikirlerini kıyamet gününe dek zamanının sayfalarının üzerine yaysın) sünnetinin takipçisi hüdavendigar, küçük ve bahtiyar ahfadı ve evladı için iktidar ve hilafet ağacının dallarını yetiştirme, eğlence ve düğün ziyafeti meclislerini tertip etme yolunda enbiyanın sünnetini ve dindar meliklerin yolunu izledi.

El-kıssa: 911 senesi aylarında –ki bu ehl-i iman sultanının tahta cülusunun yirmi altıncı yılıydı- ilahi destek bereketi ve sultanın artan devletinin güzellikleriyle bu cihangir hanedanın bahar bahçesindeki hilafet ve kutluluk ocağının birkaç güzel fidanı, sabitkadem olan *eşlerinizden de sizin için oğullar ve torunlar yarattı ve sizi temiz gıdalarla rızıklandırdı*¹⁶⁸⁰ devlet ve baht ağacının birkaç dalı cennet tazeliğindeki o hazretin sağlam ve görkemli gövdesinden yeşererek suya doymuştu. Yani soy ve evladın birbiri ardına gelmesi, âli-cenap evlatların doğmasıyla hilafet bağının birkaç güldestesi, letafet gülistanındaki müftehir birkaç taze dalı afetlerden korunmuş olarak yetişmişti ki itidal ve paklıkta her biri hoş görünümlü bir daldı. Her biri azamet ve makam gülistanında yeni yetişen servi idi. Her biri aslan yavrusu idi ve serverlik tahtını layıkı idi.

Beyit

Bu cihani süsleyen bağın her yanında dallar yeşermiş, kökleri daima amber kokuları yaymış

Hilafet hanedanlı Osmanlının hilafet soylu evlatların yetiştirilmesinde kanunu şuydu: Kayserlik mesnedinin bulunduğu yerde şehzadeler için daima düğün törenleri tertip ederlerdi. Ülkenin bir tarafının idaresini yürütüyor oranın hükmetini idare ediyorsa kadim olan geleneğe riayet için babasının bulunduğu taht merkezine getirilirlerdi. Ama yüce şanlı sultan bütün zamanını yaratıcının emirlerine itaat etmeye hasretmiş, adalet ve ihsan yaygılarını yaymaya adanmıştı [587b] ve kendi hüsvilik ağacının dallarından her biri maddi ve manevi âlemin padişahı idi. Babanın terbiye ve talim gölgesinde yetişen şahlık bahçesinin taze fidanları olan bu çocuklar güzel serviler gibi boy atmışlardı. Kabiliyet ve tazelik çemenzarında itidal mertebesine ulaşmışlardı. Şimdi en münasip olan şey bütün halef ve sultanların, naipliğini sürdürdüğü bu hilafet sünnetine riayet etme yolunda Osmanlı kanununu kutluluk meclisinde tertip etmesiydi. Çünkü işret ve eğlence usulü civanbaht şahların

¹⁶⁸⁰ [016.072] وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْوَابِكُمْ بَنِينَ وَخَفَدَةً وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ

şanına yaraşır şeydi. İkbalin taze dalının azamet ve makamın yeni yetişmiş gül bahçesindeki salınışı onu seyredenlerin gözlerinin sevincine yol açar.

Beyit

Saba rüzgârı gülistanına doğru esince genç ağaçların salınmasına vesile olur

Evvela sultan, cihangirlik mesnedine oturacak olan o veliahda, devletinin boyu elif gibi yüce İslam sancağı da yegâne olan, pak mizacı güzellikte tuba ağacı gibi eşsiz olan yüce makamlı padişaha, yaratıcının halifesinin halefine, zamanın hilafetinin destekçisine yani Sultan Ahmed Han'a (*Allah onun saltanat ağacını ömrünü uzatsın ve tazelik bağışlasın, kendi yardım bahçelerinde gözünü ondan ayırmassın*) müjde dolu bir haber gönderdi. Bu sevinç meclisinin zamanını tayin etmek için Eyüb makamlı padişahın tarafından şehzadeye kutlu haberli bir elçi gönderildi. Müjdeleri içeren bu beyanı on dilli zambak lisanının tercümanıya eda ederek dilini ıslattı. Sultanın veliahtı uyulması lazım gelen emri hüsnü kabul ile karşıladı. Sevinç yaygılarını yaymaya başladı. Sevinçli bahar mevsiminde, ferahlığın, zamanın mizacını sardığı bir zamanda, tabi kuvvetler doğurmayla coşkulandığı ve otlakların yeşerdiği bahar mevsiminin serpildiği gençlik ve tazelik çağında zamanın ters dönmüş olan tabiati, gece ve gündüzün birbirini izlemesi neticesinde kış mevsimi ordusunun saldırılarından kurtulmuş, dünyayı aydınlatan güneş kara bulutlar karşısında kendisini göstereceği saadet burcuna yükselmiş, cenneti vadeden Dey¹⁶⁸¹ ayından sonra Ferverdîn¹⁶⁸² ayının kutluluğuyla gül bahçesinin cennetine girerek görünmeye başlamıştı. Dağ lalerinin gönül alan yüzlerinin sevinciyle vaat edilmiş olan cennet bu zaman ortaya çıkmıştı. Nergisin baht gözü sarhoşluk ve uyuşukluk uykusundan uyanmaya başlamıştı. Yeni yetişen sebzelerin sürme çekmeye meyillenmesinden dolayı gonca hastalıklı gözünün önündeki perdeyi açmıştı. Derin uykudaki gül ve yasemin ashab-ı kehf gibi dağ, ova ve çemenzarın perdesinden kurtulmuş, gül bahçesindeki uyku ve uyuşukluk köşesinden kalkmıştı. Bağ ve bostanın hurma budayıcısı, gülistanın gençlerinin meclisini bin bir türlü rengârenk halılarla ve eşyalarla süslemişti. Saba ve şimal rüzgârının hizmetçileri, bulutların başını göğe çeken çadırlarını, kırmızı gülün bargâhına kurmuştu. Güzel sesli

¹⁶⁸¹ İran takvimine göre 21 Aralık 21 Ocak.

¹⁶⁸² İran takvimine göre 21 Mart 20 Nisan.

bülbüllerin çağırışıyla gülistanın yıldızlı meclisini, şahın ve dilencinin buluştuğu, zayıf ve güçlünün bir araya geldiği bir yer haline getirmişti.

Beyit

Bulut gölgesinin çadır, dudağın içki meclisi olduğu bu günde dilenci neden saltanat lafı etmez

[588a] Beyan bostanında bin destan söyleyen bülbül bulunduğu makam gereğince gönüllere ferahlık veren şu nağmeyi söylemeye başladı. Bahar mevsiminin vasfını bu güzel nazımla beyan etmekle de sultanın ve kudsiler meclisinin evlatlarının duacısı oldu.

Rebi'yye-i Hitâniye: *Bağın arsası cennetin kutsal bahçesi gibi olmuş, can âleminin çemenzârından taze güller yeşermişti. Bülbül gülün gelişini rüzgârdan duymuş, binlerce destanla kavuşma müjdesi şarkısını söylemişti. Bulutun saçtığı feyizle lalenin sedefi çiğle dolmuş, nisan bulutundan dolayı hava inci damlatmaya başlamıştı. Şebnemle feleğin atlası yıldızla doldu, yıldızlar seher vakti bostana yağmıştı. Saba, çemenzârın gençleri önünde dans etmişti, nazlı servi tazeliği esnasında ellerini saçmıştı. Elbise kolunun içindeki gonca güzellerin parmak ucunun yaprağıdır ki parmak uçları bülbülün kalbinin kanına bulanmıştır. Lalenin kâkülü kuzey rüzgârına nişan almış, bundan dolayı göbek hasedinden üzüntüye boğulmuş. Gülün saçlarını taramakla yanakları altın saçan gül bahçesi güzel dilberin yanağı gibi açılmış. Çemenzardaki dallar öyle açılmış ve kendisini öyle göstermişti ki sanırsın yaşlı dünya gençleşmişti. Nehrın kenarındaki ne nilüfer ne de yapraktır, belki yengeç burcundan görünen Şıra-yı Yemânî¹⁶⁸³’dir. Sarhoş bülbülün şakıması bağa sevinç ve neşe katmış, sarhoşlukla coşa gelmiş, ah ü figanla değil. Çemenzarın ruhu onunla ıtlansın diye saba her daim goncanın göbeğini açar. Goncanın yavrusu gülün döşeğinin üzerinde sünnet olmuş, nefesler zaman zaman eteğinin kenarıyla kanlanmış. Kanını eteğe bulayan lalenin goncası kendi kanlı gömleğini çıkarmış, dağ kekliği şafağın kılıcıyla kana gark olmuş. Ondan dolayı akşam için kendi ateşli kılıcını çeker. Saba gülün perdesini kaldırınca lale ansızın dağın eteğinde ortaya çıktı. Üzümlü asmasının dallarından damlayan erguvan renkli su, parmağın ucuyla şarabı göstermektedir. Genç şahın bu mevsimde sünnet düğünü*

¹⁶⁸³ Sirius yıldızı.

yapması yönünde gayb âleminden işaret gelmiştir. Gonca sevincinden dolayı bu sünnet merasiminde açılır, kırmızı gül genç şahı tebrik eder. Felek mertebeli zamanın kayseri Ahmed Han'ın alnında hilafet nuru parlıyordu. Öyle bir padişahı ki tahta oturmasından dolayı hilafet tahtı gülün yanakları gibi gülmeye başladı. Onun zatı ikbalin gül ağacıdır ki bahtın goncası ondan filizlenmiş ve binlerce renkle açmıştır. Bahtın goncası onun mesut halefidir. Letafet mülkünün hüsrevi, güneş yüzlülerin şahı, gonca gibi küçüklükte taç sahiplerinin şerefi olan kimse! Şahlığın ağacında cennet bağlarının meyvesi olmuş. Güneş alınlı şahın hilafet göz bebeği, ebedi devletin ilk günü Âl-i Osman'ın gururu, kutlu yüzü ayanlar için İskender aynası olan şah ve Şehzade Murad! Senin baban sidre sıfatlıdır sen ise onun ikbal meyvesisin. Senin zamanın sultanı olan ceddin bu dünyanın yüce dağıdır. Zafer livası iman mülkünün gülistanında dalgalanan o yüce şah Bayezid'tir. Hilafet mülkünde Yusuf gibi vakit geçirmişsen de ihvanü's-safa sana yârân olmuştur. Feleğin burcunun yıldızı Şah Alâeddin! İkbal nuru onun alnının nuruyla parlamaktadır. Millet ve mülkün şerefi, hilafet tacının incisi, Süleyman ismi gökten ona unvan olmuştur. Bir diğeri de kutlu ceddinin zikrini kendisiyle yaşatan Osman'dır. Kırmızı gül her sabah gülistanda açtıkça, güzel servi çemenzarda rüzgâr için inci oldukça, şah ve dilenci sevinç alametleri gösterdikçe, çemenzarın meclisinde düğün ve sevinç alametleri zahir oldukça, hilafetin gülistanında bahar oldukça, Ahmed Han'ın taze dalları yemyeşil olsun, parlaklığı bakışının ışıltısıyla korunsun, yüce gölgesi emniyette ve güvende olsun

Daha önce sayılan nedenlerden hareketle iktidar memleketinin sultanı, hilafet-medar babasının emri mucibince [588b] haber ve tarih kitaplarında Hısnü'l-Mir'at olarak şöhret bulan darü's-saltana Amasya'nın civarındaki cennet gibi bir işretgâhta bu kutlu düğün için bir meclis tertip etti. Sevinç ve şenlik erbabından bir meclis oluşturdu. Güçsüzleri koruyan ve besleyenlerin kalbi gibi geniş olan otlak ve çayırırla çevrili gayet ferah ve güzel manzaralı yerin içinde ebedi cennet bahçelerine benzeyen sevinç ve eğlence ortamı hazırladı. Gül ve nesrinin güzel kokularının yayıldığı misk-i anber kokulu bir yerdi. Bu gezinti alanındaki süslü cennet ağacının dalları, cevher misalli yasemin yapraklarıyla ve çemenzarın taze gelinlerinin ışıltılı taçlarıyla ve rengârenk açan çiçeklerle süslenmiş olan servi gibi görünüyordu. Bu kurulan meclisin her köşesi güzel havasıyla vaat edilmiş cenneti andırıyordu,

çemenzarı ve gül bahçesi hurilerin dahi kıskanacağı türdendi. Süleyman mekânlı bu sultanın emriyle tertip edilmiş olan bu cennette, saba rüzgârının her nefesi mutluluk müjdesini tebliğ ediyordu ve haber götüren hühüd gibiydi. Onun uyulması lazım gelen fermanı uyarınca kuzey nesimi ve ferahlık veren rüzgârlar, her daim bostan meclisinin saç tarayıcılarının yardımıyla ruhanî nefisleri heyecanlandırmak ve mutluluk sebeplerini hareket ettirmek için sevinç kapılarını ebedî nimet kapıları gibi genç yaşlı herkesin yüzüne açar. İşret ve nefsanî lezzet sofrasını göksel sofralar gibi orada hazır bulunanların önüne yayar.

Beyit

Oranın rüzgârı saba gibi hem gönüllere ferahlık verir, hem de ruh bağışlar. Oranın suyu Kevser suyu gibi üzüntüyü yok eder ve lezzetlidir. Oranın şiddetli kışı dahi yaz mevsimindeki serabı andırır. Aban¹⁶⁸⁴ ve Azer¹⁶⁸⁵ ayları bahar gibi gayet ılık olur. Oldukça güzel bir kırlık alan olmuştu, içindeki dilberlerin zülüfleri tel tel dağılmıştı. Dostun zülfünden gayri orada başka kargaşa ve perişanlık yoktu. Yârin gözünden gayri orada hiçbir hastanın gözü uykuya dalmamıştı

Devlet erkânının tamamı bu sevinç meclisinde ihtişam çadırlarını sultanın büyük çadırının hariminde nisan bulutunun gölgesi gibi göklere açmıştı. Sultanın büyük otağının etrafındaki yıldız nizamlı hizmetçileri göğün sekizinci tabakasında olduğu gibi yeryüzünde de yıldız daireleri oluşturmuşlardı.

Beyit

Şah azamet zirvesine görkemli otağını kurmuştu. Güneşi ve ayı gulamlar gibi nalbantlar safındaydı

Böyle bir cennet meclisinin hazırlanmasında, *O gün bütün insanların bir araya toplandığı bir gündür*¹⁶⁸⁶ meclisinin düzenlenmesinde yerin ve zamanın işverenleri, imkân ülkesinin işlerini düzenleyenler, dostluk ve muhabbet erbapları, aşk ve sevda ehli, mal ve eşya saçan ve işlere nizam veren nezaretçiler kısacası havass ve avamdan, bilginlerden herkes hizmet kemerini can beline bağlamıştı. Melek gibi periler hizmet etmek için saflar bağlamıştı. Ulvî dayanak noktasına sahip atalardan her türlü yardım ve destek geliyordu. Analardan ve daha aşağıdaki

¹⁶⁸⁴ İran takviminin 8. ayı (22 Ekim–21 Kasım)

¹⁶⁸⁵ İran takviminin 9. Ayı (21 Kasım–22 Aralık)

¹⁶⁸⁶ [011.103] ذَٰلِكَ يَوْمٌ يَّجْمَعُ لَهُ النَّاسُ

çocuklardan yardımlar zahir oluyordu ki evvela yüce âlemdeki nur dolu mutlu yıldızlar ve kutlu yıldızlar işret meclisindekileri izlemek suretiyle onları koruma ve kollama altına almıştı. Kutsal meskenli bu cennet meclisinin harimini gece gündüz hiç ihmal etmeksizin tavaf ediyordu. Ay ve güneş yüzlü, kutlu bedenli sakileri o meclisin şarap kadehlerini taşımaları için görevlendirmişlerdi. Hanendeler, kundağı güneşin çemberini andıran udlarının tellerine vuruyorlardı. Bu udlarını o sevinçli sohbetin çalgıcısı yapmışlardı. [589a]

Beyit

Hanende sazıyla şarkı söyledi, firavunun sihir perdesinden bir saz çaldı

Süflî unsurlar ülkesinden, üç ana unsurun âleminin ayanlarından olan mevâlid-i selâsenin tamamı o sevinç meclisinin eşya ve malzemelerini tertip edilmesine memur edilmişti. Her birinin fitratını o hayır ve sevinç meclisinin geçiminin yardımıyla yoğurmuştu. Bundan dolayı güruh güruh servi ve güzel boylu çam ve şimşir ağaçları bu mecliste hizmet ayağının üstünde duruyorlardı. Bülbüllerin gönül okşayan ısıkları ve saba rüzgârının ağaçların yapraklarına dokunuşuyla çıkardığı seslerle, sema dönmeye ve ellerini açmaya başladılar. Saki olan nergis gece gündüz şarapla sarhoş olmasına rağmen sultanın baht gözü gibi olan uyanık gözüyle o işret sohbetine katılanları gözetliyor ve kolluyor, daima ferahlık kadehlerini taşımaya amade oluyordu. Mülazemet kadehlerini arzu ederek edep ayağı üzerinde durup teraneler söylüyordu. Üzeri çiğ taneleriyle dolu lale, şarabın verdiği sarhoşluğa rağmen o sevinç meclisinin sabah şarabı içenleri ve şaraba tapan sarhoşları için şarap renkli büyük şarap şişelerini başına koymuş, saf şarabı nergis kadehlerine dökmek için bekliyor ve her kuşluk vakti bu kutluluk meclisindeki görevine devam ediyor, mey-perest rintler ve şarap içicilerin huzurunda çabukluk eteğini beline çekmiş, şarap testilerini onlara sunmuştu. Çemenzarın geniş fezasındaki ağaç dalları bu mecliste bulunanlar için çiçekleriyle ihtişam çadırları açmıştı. Taberistan söğüdü ve erguvanın nakışlı otağları gölgelerini bu saraybostandaki Kevser misalli havuz ve nehirlerle dek uzatmıştı.

Beyit

Gel gör ki baharın eli, şahın bu meclisinde ne güzel çeşit çeşit otağlar kurmuş. Lale gibi ovaya çadır kur ve eğlenceyi seç. Gül gibi gülerek bulunduğun köşeden dışarı çık

*Orada canlarının istediği, gözlerinin hoşlandığı her şey vardır*¹⁶⁸⁷ gönül çelen manası o ülfet sohbetinin türlü lezzetlerinden haber verir. *Gözü görmeyen ve kulağın duymadığı kadar bol nimet ve bağış sahibi* tabiri, peri tenli güzellerin bulunduğu ve ud çalgıcılarının şarkılarının çalındığı bu kutsal meclisin güzel manzarasını vassfeder. Zamanın eşsizlerinin ve serverlerinin hepsi özellikle de fazıllar, edipler ve şairler sultanın memleketinin her yanında bu kutlu meclise tebriklerini iletmek için hediye risaleler ve tebrik şiirleri, ahenkli nağme ve melodiler hazırlamışlardı. Böyle makbul bir hizmet vesilesiyle sultanın eşiğinin hünerlileri arasında güzel şekilde anılmayı hak etmişlerdi. Ancak bu üretilen ve yaratılan şeyler arasından en acayip olanı güzel sesli Çin çalgılarına benzeyen bir çalgıydı ki nağme ve şarkıların şöhret bulduğu bu zamanda iftihar tahtının sultanının, merhametli ve yumuşak huylu hüsrevinin, mecazi mülkün hakiki padişahının (*Allah onun hilafetini kötülüklerden korusun*) tertibinin bereketine ve böyle bir ziyafet ve şölene yaklaşımla ortaya çıkmıştı. O musikişinas hekimin torunu ve halefi, ikinci Fisagorus [Pisagor], zamanın Eflatun'u, ud ve rûd¹⁶⁸⁸un yumuşak nağmeleriyle Davudî tavrın eserlerine hayat veren, kutsal nefesiyle Mesih'in eserlerini ihya eden, çalgılarla sevinç ve eğlenceyi sağlamada, rûd ile çalınan nağmeleri bir araya getirmede kendi udu gibi uzun ellere sahip olan, babasından miras olan fazilet fenlerinde ve beşerî fenlerde yüce hazretin eşiğinin kulları zümresi arasında yegâne zat olan Hacı Abdülkadir Merâğî, (*Allah onu en uzak seviyede idrak etsin*) yani latif eserlere sahip fazılların seçkini, zamanının yegânesi [589b] zikredilen Hacı Mahmud b. Hacı Abdülaziz b. Hacı Abdülkadir bu zamanda hali ve makamı münasebetiyle önderlik makamındaki sultanın takva ve arınmışlığını mülâhaza ederek şeriat yolundaki takva sahiplerinin kulağına layık neşelendirici bir çalgı icat etmişti. Her ne kadar bu icat yani Çin sazlarının melodisini çıkaran bu çalgı kutlu ceddinin hekimâne icatlarından ise de babasının ölümünden sonra bu ilim ve çalgı ile ilgili teknikler kimseden duyulmamıştı. Bu doğru halef o miras olan hüneri ihya etti. Bir kimsenin talimiyle öğrenince sanırsın babasının mizacını aldı. Doğrusu diğer aletleri çalmada ve müzik aletleri icra etmede öyle mahir idi ki her sohbet meclisinde vecd erbabının

¹⁶⁸⁷ [043.071] وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ

¹⁶⁸⁸ Bir tür saz.

aklını başından alıyordu. Udunun tellerinden çıkardığı cana can katan nağmeleri kutsallık âlemine ve ruhların ferahlık bulduğu meclise bir yol açıyordu.

Beyit

Eğer o mecliste çalgısıyla bir mırıldanırsa can hemen o an başka bir âlemin yolunu tutar

Hâsılı böyle bir eğlence meclisi tertip edildikten sonra sevinç ve mutluluğun devam ettiği bu günlerde avam ve havasstan oluşacak olan bu mecliste sevinç ve neşenin devam etmesi gerekliliğinden hareket ederek enbiyanın ziyafet ve davet geleneğine riayet ederek bütün Müslümanlar buraya davet edildi. Nimet sofralarının yayılacağı, türlü yiyeceklerin ikram edileceği duyuruldu. Bu düğünü kutlamak, böyle bir eğlenceyi tebrik etmek isteyen hudutlardaki bütün melik ve serdarlar, mücahitler, askeri ileri gelenler ve ordu komutanları mana erbabının kalplerinin bir araya gelmesi gibi bir araya geldiler. Günlerce bu mecliste sultanın nimet ve ihsan dolu sofrasının başında oturdular.

Beyit

Öyle kutlu bir meclisti ki felek döndüğü müddetçe onun benzerini cihanda görmemişti

Lezzet ve hazları doyuncaya kadar almada hakir ve şerif olan herkes *herkesi kendi bulunduğu meclise indirdi* beğenilen kanunu gereğince kendilerine layık bir mertebede muamele gördü. Bulundukları farklı mertebelerde ağırılanma ve ikramlarda bulunma yolunda her bir mansıp sahibi üzerine *Herkesin yaptıkları işlere göre dereceleri vardır*¹⁶⁸⁹ ululama sancağını açtılar.

Beyit

Her köşede bir mekân hazırlanmış, oraya Tanrı'nın ülkesi diz çökmüş. Padişahlık tahtının önünde iki taraflı olarak sarayının gulamları bir saf oluşturmuş

Felek ikballi gözetleyiciler ve müneccimler misk kokulu bu sünnet töreni için öyle kutlu bir zaman ve saat tayin ettiler ki sabah saadetinin doğduğu bu ufuk talihli kimselerin bahtından daha kutlu idi. Âşıkların gözünde sevdiklerinin yüzü gibi olan bir sabahı; *Nice yüzlerin ağardığı*¹⁶⁹⁰ kutlu günü sırasından olan bir seher vaktiydi.

¹⁶⁸⁹ وَلِكُلِّ دَرَجَاتٍ مَّا عَمِلُوا [006.132]

¹⁶⁹⁰ يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ [003.106]

Gam ve üzüntü karanlığından uzakta öyle bir vakitti ki Rum'un güneş yüzlü sultanı feleğin yüksek damından doğarak âlemin arsasını aydınlatmıştı. Dördüncü felek mülkünün kayseri gece gündüz ayş u işret türünden duyulan istek ve ihtiyaçların fezasında cihanı aydınlatan sancağı yükseltmişti. Usturlaplarıyla kutlu bir zamanı tayin etmek isteyen müneccimlerin, zamanın kutlu güneşinin yükseldiğini gördüğü [590a] kan dökücü Behram'ın cihanı aydınlatan keskin kılıcının karanlıkların kınından çekildiği en uğurlu ve kutlu bir saatte, *Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi?*¹⁶⁹¹ *Yükünü senden alıp atmadık mı?*¹⁶⁹² hükmü gereğince acı dolu ancak merhemle tedavi edilebilir olan ameliyat başladı. Padişah cennete layık düş gibi bir sünnet düğününü ilan ederek dostluk ve kaynaşma meclisinin kurulmaya başladığını, şahlığın yüksek sesli kösüyle ayın ve güneşin kulağına duyurdu. Ayş u işreti tebrik etmek için padişahlık tabl ve neveti bu müjdeyi birbiri ardına süren ahenkle muhtelif taifelerin kulağına duyurdu. Önceki sultanların âdeti gereğince saltanat sandığındaki incilerin mertlik ve erkeklik cevherlerinin sedefinden ve kılıfından çıkarılmasını, o hilafet burcunun nurlu bilgelik yıldızının şafağın kanlı ufkunda gizli kalmamasını istiyorlardı. Çünkü civanmertlerin mızraklarının temreni sadece erkekliğin başlangıcında kılıfın onu gizlemesiyle güzel görünür. Şehzadelerin saadet oklarının temreninin mertler arasında gizli ve örtülü kalması yaraşmaz. Gençlerin kendi serverlik başındaki parlak miğferlerinin gizlilik peçesi altında kalması layık değildir. Kırmızı gagalı dağ kekliğinin avlandığı sahada, avcı şahinin gözünü deriyle kapatmak aslan avcısı şehsuvarlar için bir ayıp ve kusurdur.

Beyit

Senin devlet şahinin uçmaya başlayınca onu bağlama, zira şimdi gözünü açar

Bu bahsedilen nedenlerden, izzet hariminin hizmetçilerinin ve devletin üvey oğullarının kinaye ve işaretlerinden dolayı her dört bahtiyar şehzadeyi de ikbal haremsarayının içinden, haşmet ve görkem tahtından alarak muradın doru atına bindirdiler. Devlet gülistanının taze güllerini, saadet ağacının taze fidanlarını şehzadelerin üzengisine attılar. Bahar guncası gibi taze ve güleryüzlü, kutlu yıldız gibi parlak yüzlü olan her biri yıkanmak ve temizlenmek için bu sünnet meclisinin

¹⁶⁹¹ [094.001] أَلَمْ نُشْرِكْ لَكَ صَدْرَكَ

¹⁶⁹² [094.002] وَوَضَعْنَا عَنكَ وِزْرَكَ

arasından bir su gibi akıp hamama doğru ilerledi. Hamamın içindeki bedenleri ıslak olan o gençlerin parlak yüzleri cennet bahçelerinin havuzlarını dahi kıskandırdı. Bu parlak yıldızların bir araya gelmesinden dolayı hamamın içi feleklerin mavi burcu gibi kutlu yıldızların birbirine yaklaştığı bir mahal oldu. Nazik bedenli gençlerin yıkanmasından sonra, sürülen güzel ve ferahlatıcı kokuların buruna gelmesinden sonra devlet erkânı ve halvet mahremlerinin huzurunda bulunan Merkür heybetli cerrah o mecliste hazır bulunanlar arasından ayrılarak güzellik bahçesinin gül ağaçlarını budamaya, o taze fidanları olgunlaştırmaya yöneldi. Cerrahın neşterini gören çocuklar tabiatıyla korkmuştu. Lakin bu iş, aslan yürekli şehzadeye, o akıllı aslan yavrusuna mizacındaki yiğitliğinden dolayı oldukça kolay gelmişti. Belki de şecaatinden dolayı cerrahın neşteri onun gözünde reyhan ve zambak yaprağı mesabesindeydi. O acı verici yaraya tahammül etmede onlardan her biri birdiğeriyle yarış içine girmişti. Kameti düz servilere benzeyen o yiğit şehzadeler, bahçivanın keser ve testeresi karşısında sebatla ayakta duruyordu. Ustanın kendi yolundaki el çabukluğuna izin veriyorlardı. [590b] Eli çabuk ve kıvrak olan cerrah saba rüzgârı gibi gül ağacının eteğini kaldırarak kırmızı gülden bir yaprak kopardı. Lale renkli o yaprağı erguvan çiçeği gibi bir çubuğun başına taktı ve örnek olsun diye çemenzarın gençlerinin arasına getirdi. Etekler dolusu dirhem ve dinarlar, bulutun eteğinden gelen yağmur taneleri gibi erkân ve saltanatın ayanları tarafından döküldü. Beyaz ve kırmızı nukud bu sünnet meclisinde saçılması için bahar mevsimindeki elvan çiçekleri gibi cömert serverlerin ellerinden yağdı. Lisan-ı natıka o büyük cemaat arasında serçe dili yaprağı gibi tebrik etmeye başladı. Sohbet meclisi ve saz ehli her yanda dostça muhabbete başladı. Sır ehli semaya başladı. Hal dili, kinaye ve mecaz şeklinde özlü sözlerle böyle bir tebriknameyi harikulade surette seslendirdi.

Li-müellifihi, Hitâniyye: Kırmızı güllerin yüzünün güldüğü o sünnet düğünü meclisi kutlu olsun. Sünnet düğünü meclisi tertip edilince lalenin kandili gülistanda ortaya çıktı. Gazi şahların gül bahçesinde şimdi ödünç verilen servi kıvanç içindeydi. İkbâl bostanının taze fidanı dalları ve budaklarıyla lale gibi açmıştı. Verimli saltanat ağacının dallarından şimdi bir aşı şeklinde ortaya çıkmıştı. Gülistandaki sağlam kök sultanın nesil bağından bir dal yeşertti, [saltanat]bağının sahanlığındaki kandilini yakacak olan ne güzel bir mumdu. O nurlu mumlardan gözyaşı yerine hayat suyu yani kan sızmıştı. O meclisi daha iyi aydınlatın diye mumun başını makasla kestiler.

Zamanın cerrahı onu mühendis gibi yuvarlaklaştırdı, bahçıvan gibi makasını çıkarıp, yaş daldaki fazlalığı kesti. Mercanın dalından kan damladı, erguvan dalından çıkıp görüldü. Gülün o fazlalığını kesti, tenasül bağının gülü açtı. İşe yaramaz yapraklar gülistandaki meyve veren dallardan temizlendi. Bostan meclisinde gezdirilsin diye gülün yaprağını saba rüzgârı gibi elleriyle götürdü. Güzel meclislerin güldestesi olan gülün yaprağını çubuğun başına bağladı. Artık kızların bekâretinin kalmayacağı yolunda tıfil goncadan müjde geldi. Servinin dalı dikilince bağın bakirelerinin bekâreti mi kalır? Felek dahi bu sünnet düğününe bağışlar saçıyor, ay ve güneş bundan dolayı altın dağıtıyor. Onun sünnet yarası için kâinat göklerini eteğiyle leğen ve kül yapmıştır. Venüs, bu sünnet düğününü süslediği için cihanın cerrahıdır. Zühre yıldızı kendi yüzünü gül rengine çevirmek için bu kutlu düğündeki kanı kaptı. Güneş, Zühre yıldızının eliyle onların yaraları için zerrelerini saçtı, ay onların yaralarını tedavi için torbasını kâfuri merhemlerle doldurdu. Sultan Bayezid'in tertip ettirdiği böyle bir sünnet düğününü felek o zamana dek görmemişti. Gönül aydınlatan bu düğün sultan ve onun bütün haleflerine kutlu olsun. Sultan Murad'ın işret meclisi, düğün ve derneği her dem neşeyle olsun. Kısa cümlelere büyük manalar sığdırarak sözün anlamını gizledi. Hülâsa sözlere geniş manalar vermek duacılık idi. Ey çalgıcı! Güzel nağmelerin okunduğu bu mecliste şarkılarını İdris'in söylediği sözlerle söyle. Lütuf ve ihsan mülkünün şahının meclisinde bu bendenin övgü ve esenlik dolu şarkısını oku. Saba rüzgârı ayş ü işret meclisinde bu hediyeği Sultan Ahmed'e ulaştırasın, gariplik mülkünde kimsesiz olduğum için şah için dua okurum. Eğer unutursa "bize dua eder" i de bu bendeden dinlesin. Her gün gaibane duaların edildiği bu düğün kutlu olsun. Dualarım kabul olsun, davet oklarım hedefini bulsun

**Kutlu Yanaklı Şehzadeler Yani Cömet Hüsrevin Halefleri, İ'tizadü'd-Devle
Sultan Mahmud'un (Devleti Allah'ın Yardımıyla Ebedilik Bulsun) Şarkıların
Söylendiği Neşeli Meclisini, Kutlu Düğün Toplantısını Beyan Eder**

Beyit

[591a]Gök, ufuklarda öyle bir düğün tertip etmişti ki memleketin her yanı o düğünle neşelenmişti. Bakacak olursan ne güzel ve neşe dolu bir düğündür. Zühre yıldızının toplandığı yer, böyle büyük bir düğünle ortaya çıkan bir meclistir

Haşmet ve ikbal ağırbaşlılığının gösterisi, cemal ve celal sıfatlarının izlerinin ortaya çıkmasına yol açar. Kutlu sultanlar, cemal sıfatının en olgun sonuçlarını ve neticelerine dayanarak eğlence ve neşe meclisinin kanunlarını ortaya koymaya, neşe dolu sohbetler geleneğini devam ettirmeye, huri ve kasrların bulunduğu meclisleri süslemeye ihtimam ederler. Bu mana da Hazreti İzzet'in aynı orandaki sıfatlarıyla karşılaşma ve yüzyüze gelme hükmünde görünür ki yüce padişahların en ulu sıfatı kıskançlar ve düşmanlara karşı savaş tertip etme sıfatıdır. Allah'ın gölgesi ve kemâlâtın zuhur yeri olan sultan, elbette şahlık rütbesinde ilahi mazharları kendisinde toplayacak, ayanın nezdinde denklik sıfatlarını taşıdığını gösterecektir. Doğrusu padişahlık mesnedinde temkin bulma ancak şahlık arzu ve dürtülerinden faydalanmaya devam etmekle ve hadise ve musibetlerden korunmakla mümkündür. Bu iki rahmanî sıfat bütün insanî doğuş ve varoluşlarda bir araya getirilmeden genişleme ve istikrar mümkün olmaz.

Beyit

Şahta Rab mizacı olmalı, rahmeti korkutma ve gazapla iç içe olmalıdır

Bu cömert Âl-i Osman hanedanının hilafet soylu bütün fertleri kadimden şimdiye kadar tüm övülen insanî sıfatları kendilerinde toplamakla ön plana çıkmışlardır ve bütün ihtişamlarıyla saltanat geleneklerinde şöhret bulmuşlardır. Hilafet soylu bu halefler arasında şefkat, sevecenlik ve merhamette ve meclis tertip etmede, azamet ve görkemde zamanının en seçkin padişahı olan, devletinin taze fidanı kutluluk bağında kıvançlı olan, hilafet mekânlı babanın güneş bakışını onun haşmet basamaklarına diktiği, şefkat gözünü onun devlet ağacının dallarına çevirdiği selâtin-meab sultan, cennetlik mücahitlerin hüsrevi, civan-baht padişah, yaratıcının bütün azamet ve güzelliğini kendisinde toplayan ayna, murad ve haşmet meclisinin tahtının süsü, azamet ve cihangirlik memleketinin fatihi, Hazret-i Ma'bud'un gözbebeği, saltanat ve ikbalin kolu Sultan Mahmud'a (*Saltanatının müddeti ebede dek uzasın, azametinin sütunları sağlamlaşsın*) 911 senesi aylarında enbiyanın geleneğine dayalı cennet gibi bir meclis tertip etmesi için, şer'î merasimlere uygun

sultanların kanunlarıyla tesis edilmiş bir meclisi oluşturması için bir ferman sadır oldu. Âlemin şah ve şehzadesi hilâfet mekânlı babasının işareti üzerine tahtının bulunduğu Mağnasiya’da gönüllere ferahlık veren bir mesken, İrem bağlarının dahi kıskandığı bir meclis tertip ettirdi. Bahar nesimlerinin ve kuzey rüzgârlarının ılık ılık estiğı havaların mutedil olduğu en güzel bir mevsimde lütuf ve safa dolu havası kutsal ruhlara karışan, misk-i amberle dolu cana can katan latif havası işret hislerini tahrik eden güzel bir meclis, meleklerin sığınağı bir ihtişam bargâhı, bir azamet ve görkem otağını göklere yükseltti.

Beyit

Cennet senin meclisinin bağına karşı ne söz eder ki bağının toprağı ve dikenini cennetin gül ve reyhanına denktir

Düğün meclisi için padişahlara layık hazırlıklar yapıldı, çeşitli eşyalar hazırlandı. şehzadelerini Hz. İbrahim’in (*Selam ve salâvat onun üzerine olsun.*) yüce geleneğine uymaya yönlendirdi. Gönüllere ferahlık veren o mahalde her türlü nimetle dolu büyük bir şölen tertip ettirdi. Civan-baht sultan büyük küçük bütün havass ve erkânıyla [591b] himmet nazarını eğlence ve neşe yaygılarının yayılmasına, uzak ve yakından gelen bütün misafirlere türlü yiyeceklerin dağıtılmasına çevirmişti. Saltanat ve bahtiyarlık nimetlerine ve bahtiyar şehzadelerinin ömür ve devletlerinin devam etmesine şükretmek adına ihsan, inam ve bağış kapılarını bütün herkesin yüzüne açtılar. Birkaç gün ve gece boyunca *gizlice ve açıkça* tertip edilen meclislerde eğlendiler. Bütün hâkim ve melikleri, mülazımlar ve devletin büyük ileri gelenlerini, havass ve avamdan herkesi bu mecliste bir araya getirdiler. Her sınıftan bütün herkesi haddinden fazla hediye, inam ve lütuflarla sevindiriyorlardı. Cömertlik sofrasında beğenilmiş yiyecek ve içeceklerin türlüünü hazırladılar. O düğün ve şölende bulunan bütün büyük sultan ve melikler tebriknameler ve padişahlara layık hediyeler getirmişlerdi. şehzadenin memleketi havalisinde olan diğerk hâkimler de hizmetkârlıklarını yerine getirmek için bu toplantı mahaline doğru hareket ettiler. Bütün beldelerin salih ve abidlerinin dualarının bereketi bu şölen ve ziyafeti tebrik için ardiardına geliyordu. Bu kalemi kırık bendenin duacılar zümresindeki dilsiz beyan dili, bu şerif telifi, latif mevsim ve meclisin halini vafsetmek adına neşe dolu destana zeyl olarak bir Bahariye Kasidesi yazdı.

Şehzadelerin Sünnet Düşünlerini Tebrik Kasidesi

Li-müellifihi: Bahar geldi, bu neşe ve coşkuyla goncanın ağzı gülücük saçı. Bülbülün gelişi bereketiyle âlem artık gülistana döndü. Sümbülün düğümlü zülfünü çözen ey saba rüzgârı! Bülbülün hatırı o zülüfle perişan ve darmadağın oldu. Goncanın gülyüzlülerinin arasında güzel bir guy¹⁶⁹³ kapmış, yasemin saçlıların elinde mor renkli guy ve çevgan olmuş. Nergisin gözünün etrafında çiğ tanelerine benzer gözyaşları toplanmıştır, bülbül goncanın yavrusunu ağlatacak hoş nağmeler okumaktadır. Saba gülün yüzündeki hicap perdesini açmış, gonca gayretinden dolayı sabayla yaka paça olmuş. Feleğin atlas bağı çiğ incisiyle yıldızlanmış, gökten seher yağmış, parlak inciler yuvarlanmış. Ağaç dalları o çemenzarda öyle görünüyordu ki sanırsın yaşlı dünya tenasüh ile gençleşmişti. Saba rüzgârının, kâkülünü taradığı lale sevgilinin kâkülünün kokusuyla amber saçıyordu. Yanağının güneşiyle doğuştan kör olan goncanın gözü aydınlanınca, kıskançlığından dolayı nergisle çıkardığı kavgadan pişman olmuştu. Takva ve namus yakamı parça parça olan gül goncası gibi parçalıyayım zira gül bedenliler meclisinde nasibim diken olmuştur. Çemenzar adil hücrevin meclisi gibi güzellerin buluşma yeri oldu. Oradaki bulutlar Allah'ın gölgesinin alameti oldu. Gölgesi rabbanî feyiz bulutu olan bir şahenşahın lütuf gölgesinde her zerre parlak bir güneş olur. Adalet göğü feyiz bulutu şah Sultan Bayezid ki beyanımın yaprakları ona senayla gülistan olmuştur. Yağmur her daim yüzünün suyunu onun cömertlik denizinden alır. Senin merhamet ve cömertliğin öyle çoktur ki bütün güzelliğine rağmen gül bunun karşısında utancından goncasında gizlenir. Gonca o güzel yüzlünün yolunda külahını göğe fırlatır. Gezmek için gül bahçesine yöneldiğinde onun bağış gününde bulut dahi utancından kendi terinde boğuldu. Öyle ki bu hakir kul ihsan denizine gark oldu, bahtının ağacıyla âlemi süsleyen bahar ayan oldu. Bu ağacın bütün halefleri o devletin dalları oldu. Saltanat bağının her dalı da verimlidir, ancak Şah Mahmud Sultan yüce makamlı bir daldı. Öyle bir civan-bahtı ki şahlığının düzgün servisi her yana gölgesini yayarak ruh ve reyhan olmuştu. Gülbahçesindeki kaleminin dili bülbül gibi zamanın bağına sena etmede destan olmuştu. Öyle bir şahtı ki yanaklarının nuru neşe ve iştret dünyasını, [592a] mutluluk sabahından doğan binlerce güneşle aydınlattı. Avcunda dünyayı

¹⁶⁹³ Polo oyun topu.

gösteren kadehiyle Cemşîd'in meclisini zuhura getirendir, savaş zamanında ise kılıcı parlak ışınlardan olan güneştir. Onun cömertlik bulutuyla fakir ve dilencilerin elleri sedef gibi inci dolar, avcu bahr-i ummandan daha fazla cevher saçar. Makamının meyve veren taze dalları tuba gibi meyveler yetiştirmiş. Onun nesil ağacının meyveleri han bin han olarak lakap almış. Şahlık bağının meyvelerini yetiştirmeye niyetlenince devletin gül ağacı dikenlerden temizlendi. Şahın sünnet düğünü için meclis tertip edildi. Onun sofrasında üns ve cin Süleyman gibi ağırlandı. Bu sünnet düğünüdekilerin aklına sevinç ve neşe geldi. Hepsinin gönlündeki gam ve üzüntü unutuldu. Servinin üstündeki bülbüller ve dağ servisinin üzerindeki kumrular bu düğünde sevinçle şarkılar söylüyordu. Allah'ım gülbahçesi bahar yağmuruyla taze ve kutlu oldukça, kutlu gül, dalın tahtında sultan olsun. Gam ve sevinç insanoğluna yakın oldukça şah ve evlatları mutluluk meclisinde olsun. Allah'ım onları seven taraftarlarını daima sevindir. Öyle ki onların düşmanları daima ümitsizlik içinde kalsın

SEKİZİNCİ KETİEBENİN İKİNCİ BA'SI

İslam-Medar Sultanın Evlat Ve Haleflerinin Haberlerini, Cülusundan Bugüne Dek Gelen Devlet Erkânının Büyüklerinin, Memleketin Havass ve Ayanının Zikrini Beyan Eder

Bu ba's sağ ve sol cenah diye iki kısma ayrılır.

Sağ Cenah sultanın hem cihangirlik tahtında oturan hem de Allah'ın rahmetine kavuşan halef ve evlatlarını beyan eder: Hakk sübhanehu ve Teâlâ insanoğlunun devamını *Bunlar birbirinden gelme bir nesillerdir*¹⁶⁹⁴ birbiri ardına gelen nesil ve soy silsilelerine, serverlik tahtının devamını beşerî dal ve köklerin çoğalmasına bağlamıştır. Bütün insanoğlunda var olan hayvanî tabiatlerin imdadı gereğince yüce soylu ced ve ataları, evlat ve soyun çoğalmasının menşei olarak tayin etmiştir. Ancak cihangirlik ve saltanat tahtına layık olan zatlara ise ruhanî babalıkla nesep ve soyların bütün beldelerde devamı ve yayılmasının başlangıcı yapmıştır. Kuşkusuz adil sultan Allah'ın gölgelik görevini ifa etmede, Allah'ın kullarının hal ve hatırını sormada *huy ve mizaç Allah'ın ailesindendir, Allah nezdinde en sevileniniz*

¹⁶⁹⁴ [003.034] دُرَّةٌ بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ

Allah'ın ailesi için en faydalı olanınızdır manasına riayet eder. Her zaman hem babalık ve mürüvvet gereklerini yerine getirmede, hem de nübüvvet yoluna intisap etmişleri koruma ve gözetmede herkes için hami ve sığınak olmuştur.

Beyit

Allah adil padişaha karşı daima şefkatlidir, Hakk'ın bağışlarına bir bak!

Açıkçası merhamet ve şefkati yaymak isteyen her padişah evvela evlilik neticesinde ortaya çıkacak olan taç ve tahtının varisleri ve haleflerini çoğaltmaya ihtiyaç duyar. İkinci olarak da ruhanî baba olarak rahmanî rahmet hilafetiyle, merhamet ve şefkat sahibi olmasıyla ve cihangirlik için avan ve ensarın yardımlaşmasını sağlamasıyla menzîlî ve medenî nizamın revaç bulmasını arzu eder. Adil sultanların din ve mülklerindeki en büyük ve en iyi yardımcıları kutlu soylu halefleridir. Çünkü evlatlar da tıpkı babaları gibi birbirlerine yardım ve destek makamındadırlar. Evlatlar, hüsrevlerin kutlu devletlerinin şahini için zafer kanadıdır. Serverlik ve makam kökünün dalları, reaya ve orduyla sabahın parlak nuru mesabesinde ki güneşin doğuşuyla ortaya çıkmıştır ve kurtuluş ufkunun perdesidir. Bundan dolayı şahlık ağacının uzaması ve padişahlığın verimli dallarının devamı şecere-i tayyibenin dallanıp budaklanmasıyla umulur ki *kökleri de dalları da sabittir* hikmetli sözünün delili olur ve münbit saadet bahçesinde *servet ve oğullarla gücünüzü arttırdık*¹⁶⁹⁵ ihsanına layık olur. [592b] Serverliğin verimli ağacının gonca gibi dallarının her yanından taç sahipleri ortaya çıkar. O hüsrevlik gül ağacının göklere uzanan dallarından her sabah yeni bir gül açar.

El-kıssa: Diğer insanlara göre ruhanî babalık özelliklerini kendisinde daha fazla toplayan, cismanî babalık kuvvetiyle rabbanî destekler gereğince de şahlık ve cihangirliğin birçok mazharının başlangıcı olan İslam mülkünün hüsrevinin yüce değerli zatı burçların göğü idi ki onun birçok ulvi yıldızı, *Gökte burçları var eden, onların içinde bir çerağ (güneş) ve nurlu bir ay barındıran Allah, yüceler yücesidir*¹⁶⁹⁶ manasını nurlandırır, onun pak mizacı tuba misalli birçok taze fidanın yeşerdiği cennet bahçeleri mesabesinde. *Rabbinin izniyle güzel memleketin bitkisi*

¹⁶⁹⁵ [017.006] وَأَمْدُذْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَيْنٍ

¹⁶⁹⁶ [025.061] تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا

(güzel) çıkar¹⁶⁹⁷. Evladı ve soyunu çoğaltmada, kabul edilmesi gereken *Ey Rabbimiz! Bizi sana boyun eğenlerden kıl, neslimizden de sana itaat eden bir ümmet çıkar*¹⁶⁹⁸ duası ehl-i imanın bu hamisi ve destekçisinin hakkında kabul edilmiştir ki hilafet tahtına, şefkat ve görkem makamına oturduğu zamanda ondan 80 civarında kız ve erkek çocuğu vücuda gelmişti. Bunlar birinci karındandı ve devlet sahibi bu evlatlar, o yüce kökün gölgesinden addedilmişti. Bu cümleden bu zamanlarda hilafet soyundan 5 padişah adalet ve azamet tahtında mütemekkin olmuştu. Hepsi de saadet ve ikballeriyle herkesten daha seçkindi. Her biri azametli parlak gökten bir büyük kıvılcımdı. İnsanlığın üzerine dallarını yaymış merhametin gül ağacıydı. Doğrusu kökleri sağlam bu kutlu dallardan her biri o asil kökün [babanın] adil faziletinin gölgesini yaymaktadır. Rızık ve rahatlık avcunu bütün insanoğlu için meyveli tuba ağacı gibi açar.

Li-müellifihi

Sultanın gölgesi birkaç ay ve güneşin doğduğu bir göktür. Şah, buradaki yıldızların kendi zirvesine yükseldiği burçlardan bir alamettir. Evlatları kendi göğündeki yıldızlardan kutlu olan yıldızdır. Gökler adaletiyle okyanus olmuş, orada yayılan yıldızları parlamış. Hakk'ın lütuf gölgesine benzeyen böyle çok yıldızlı bir gölgeyi kimse görmemiş. Şahın gölgesi bütün evlatlarıyla beraber tüm beldelerin üzerinde kalıcı olsun

Tarihlerin nizamı ve din ve mülk sultanlarının haberleri neseplerin zapt ve kayıt altına alınmasına bağlıdır ve halef ve evlatların zikredilmesiyle korunur. Kuşkusuz o hilafet-şiar şehzadeleri hayırla yâd edip onların bekası için dua etmeyi o âlem-medar sultana dua etmeye ve onun güzel zikirlerini anımsamaya bitıştirmek lazım geldi. Yüce şanlı civan-baht şehzadeler için sena etme üslubu ve hayır isteme tertibi, onların varlık nurunun ve bu hanedan göğünün kutlu yıldızlarının ayanın cilvegâhında önce ve sonra doğma sırasıyla yani yaş sırasına göre gerçekleşmiştir. Sultanın ömrü ve saltanatının devamı ve onun saltanat soylu evlatları için duaları, bundan önce Hakk'ın rahmetine kavuşan sair cennet-mekân haleflerine cennetlik övgüleri takdim ettikten sonra bu kısım sona erecektir.

¹⁶⁹⁷ [007.058] وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرِجُ نَبَاتَهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ

¹⁶⁹⁸ [002.128] رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ

SULTANIN, HER BİRİ ŞAH BELKİ ŞAH ALAMETLİ OLAN EVLATLARININ
DESTANI

Birinci Söz: Hilafet mekânlı halefler silsilesinin öncüsü ve en yaşlı ve en büyük olan evladın sıfatlarını beyan eder:

Li-müellifihi

Civanmert ve civan-baht Şehinşah, [593a] taht ve taç da onun zatıyla övünür. Adı ve şanı, tacı ve tahtı övünç kaynağıdır. Sultan Şehinşah adıyla şöhret bulmuştur, padişahlık tahtına ilerleyendir. İlahi lütuftan nasibini almıştır, kutlu sabah gibi güzel yüzlüdür. Yanakları güneş gibi ışık saçar, himmetinin önünde cihan mülkü har ve zelildir. Dönen felek onun meclisinde topraktan bir kâsedir, güneş onun işret meclisinde şarap kadehi üzerinde beliren bir kabarcıktır. Bir bulut gibi cömertçe damla saçar, avuçları denizleri cevher gibi dağıtır. Onun bağışları sadece insana has değildir, onun sofrasından yememiş hiçbir canlı yoktur. Avcu cömertlik saçan bir denizdir, ondaki kabarcıklar ise dirhemler ve dinarlardır. Onun lütfu tamaha “nerdesin, Hatem bile benim cömertliğimin yanında fakir kalır” diyor. Dünyayı aydınlatan bir eman yıldızıdır, her zaman sevinç ve neşe içindedir. Şahlığının gölgesi her daim baki kalsın. Ancak cömertlik, adalet ve insafa yakın olsun. Âlemin sultanının yüce gölgesi olarak mutluluk meclisinde nimet veren olsun

Kutlu doğuşu 865¹⁶⁹⁹ senesiydi. Sanki yüzünün yıldızı, saadet ve ikbal sabahında parlamıştı ki yüzünün aklı, hilafet soylu evlatların yıldızının birbirini takip edeceğini müjdeliyordu. Kutlu gelişi, halife makamı babasının yerine kayserlik tahtına oturacağına işaret ediyordu. Varlığının getirdiği bereketten dolayı babanın padişahlık rütbe ve mertebesi her geçen gün daha da artıyordu. Devletin taze fidanı âlem-penah babasının tuba misalli baht ağacını izleyerek *kökü (yerde) sabit, dalları gökte*¹⁷⁰⁰ gelişmiş ve serpilmişti. Şimdi kayserlik mesnedinden nasip almaya nail olmuştu. Ve de Karaman olarak bilinen Yunan memleketleri saltanatına sahipti ve valiydi. Saltanat tahtı İran Selçuklu padişahlarının taht merkezi olan âlemi aydınlatan Konya şehrindeydi. Onun hükümleri cennet gibi bir belde olan Karaman’da ve Karaman ordusu üzerinde cari idi. Allah’ın verdiği bahta, mülk ve mal fazlalığına itimat ederek her zaman neşe dolu zamanını sevinç ve eğlence yaygılarına yaymaya

¹⁶⁹⁹ Esad Efendi 2198’de 871 şeklinde geçer. Bkz., vr. 337a.

¹⁷⁰⁰ [014.024] أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ

hasrediyordu. Kendisine bağışlanmış olan ömrü, sert akan nehrin kenarına nakşedilmiş bir tasvir olarak görüyordu. Onun ikbal, makam ve azamet meclisinde, saba ve kuzey rüzgârlarının dağıttığı cevval güzellerin kâküllerinden başka gönlün perişan ve dağınık olduğunu hiçbir göz görmemişti. Hüküm ve fermanı altında onun kötülüğünü isteyenler ve düşmanlarından başka hiçbir seyyah ve yolcu onun gam ve keder meclisine ulaşmamıştı.

Li-müellifihi

Dostları sevinçli, düşmanları pişmandır. Sevinç ve neşeyi toplayan, gam ve kederi dağıtandır

İlahi bağışın yüceliğine ve şahlık nimetinin bahşişine bak ki böyle soylu bir evlatla böyle asil bir dal ile ümit çehresini aydınlatmış, o kutlu evladın ikbal yanağının tazeliğiyle cennet bahçelerinde sevinçler kazanmıştır.

Li-müellifihi

Aynı dedesi Sultan Mehmed gibi ebedi lütuf ve bağışla teyit bulmuştu

Doğrusu Âl-i Osman'ın saltanat saraybostanında dallarda açılan taze bir fidandı. Kendi civanbaht ağacından cennet ağaçları gibi meyve veren mübarek bir ağaçtı. Kutlu eli şecaat nehrinden suyunu almış bir fidandı ki cihanı aydınlatan güneş gibi pençesiyle kırmızı gülün keffu'l-hizabı¹⁷⁰¹ misali eşitlik davası güdüyordu. Onun bağış saçan uzun eli ve cömert parmakları ihsan meyvelerini saçmada kendisini cennetteki tuba ve sidre ağaçlarından daha üstün ve faydalı görmektedir. Fitrî zekâsı ve akıllılığıyla ilim nurlarını saçmaya, anlayış ve idrak hallerine nizam vermeye âşık olmuştur. Fikir berraklığından ve tecrübe aydınlığından dolayı eksiksiz bir şekilde bilgi ve marifetle mevsuftur. [593b] Kutluluk geleneğinde Cemşid alametli güneş gibi bu gurur ve kibir sarayında [dünya] saadet kadehini babasının izniyle elinden bırakmıyordu. Kendi ikbal ve gençlik sabahı gibi ferahlık ve rahatlıkla bir zaman sürüyordu. Onun *berk-i yemâna* benzeyen işret kösü dudaklarındaki tebessümle daima muaşeret meclislerinde geziniyordu. Onun haşmet yanakları saadet meclisinde parlak güneş gibi tebessüm halindeydi. Ümit edilir ki bu kutlu talihli dal hilafet ve ikbal köklerinin üzerindeki mutedil servinin gölgesinde

¹⁷⁰¹ Bir yıldız.

adalet ihsan ırmaklarından içtiği sularla taptaze kalır ve cömertlik ve merhamet gölgesini İslam memleketlerinde halkı rahatlatma yolunda yayar.

Li-müellifihi

Ömrü ve gençliğinden faydalansın, her şeyden çok ömür ver ona

İkinci Söz: Zamanın Halifesi, Cihanın Sultanının Veliahdının; Sultan Ahmed Han'ın (Allah onun saltanat gölgelerini yüce şanlı babasının gölgesi altında uzatsın) Güzel Zikrini Beyan Eder

Peygamberlerin sünnetinin ve eimme-i hudanın siretinin takipçisi, mücahitlerin sultanının sultanı bu hanedanın hilafet silsilesini korumak ve gözetmek, bu şerefli ocağın soyunun birbiri ardına devam etmesine riayet etmek için *Rabbimiz! Bize gözümüzü aydınlatacak eşler ve zürriyetler bağışla ve bizi takvâ sahiplerine önder kıl*¹⁷⁰² dua ve münacatını söyleyeme devam etti. Övülmüş hasletlere sahip ve şeref sahibi seleflerin ahlakıyla yoğurulmuş olan veliahdını halef tayin etmekle, adalet ve azamet sancaklarını her yanda göklere yükseltti. Sezgici ve sorgucu bakışlarıyla ve imtihan edici gözleriyle azametli ve saadetli bu evlatlarından her birinin ahval ve ameline dikkatle bakıyordu. Zahiri berhudarlık alametini ve önceki seleflere benzerlik nişanesini *kim babasına benzerse zulüm etmez* sözü gereğince ihsan ve cömertlik mesnedindeki ayanlardan olan felek görkemli bu güruh arasında iyice gözden geçirdi. Çünkü fitri melekelerin uyumu, oğulluk ve babalık hallerinin kardeşliği çoğu zaman köklerin, beşerî dallara bakışına bağlıdır. Nesillerin birbiri ardına devam etmesinin asıl maddesi ruhanî münasebet ve uygunluktur. *Evlatlarımız ciğerimizdir* sözü o gizli bağlılığı açıklar.

Li-müellifihi

Baba sedef olunca oğluda içindeki cevheri olur. Bundan dolayı ciğerpare babaya evlat olur

El-kıssa: Rabbanî inayet desteğinin başlangıcından itibaren, saltanatın büyük şafağının atmasının, tan vaktinin cihangirlik mesnedindeki güneş ilimli sultanının kutlu gününden yarılmasının başlangıcında âlemi aydınlatan bir saadet yıldızı kayserlik hanedanının göğünde doğdu. Güneşi aydınlatan o ay hilafetin ilk ayından ışık saçtı.

¹⁷⁰² [025.074] رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا ذُرِّيَّتَنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا

Beyit

Doğum gününde Müşteri yıldızı ona bir bakarak hakkını teslim etti ve “ o sa’ d-ı ekberdir”¹⁷⁰³” dedi

870 senesi aylarında güneş bakışlı evlat, göz nurunu arttıran halef, hilafet hanedanında ortaya çıktı. Onun kutlu doğumunun alnından kutluluk ve bahtiyarlık çehresi göründü. Saltanat için bu büyük bağış, nimete şükretme ve sonsuz teşekkürler sunmaya vesile oldu. Evvela Muhammedî sünnet gereğince *çocuklarınıza güzel isimler verin* onu enbiyanın sultanına (selam onun üzerine olsun) *Ahmed göktedir* adash yaptılar. Daha küçük yaştayken Ahmedî nurun ışıkları onun alnında parlıyordu. Semavî göklerdeki çeşitli ışıklı cisimler ışıklarını onun kutlu alnındaki yansımalarından alıyordu. Devlet ve haşmetin üveyoğullarının yetişme ve büyüme günlerinde onun taze ikbal ağacını iktidarın gonca gibi olan dalının beşiğinde bostandaki kızların memeleriyle beslediler. [594a] Gençlik baharının başlangıcında ve taze gençliğin en güzel zamanlarında onun kabiliyetinin verimli kökünü *İnsanı yarattı*¹⁷⁰⁴ *Ona açıklamayı öğretti*¹⁷⁰⁵ medresesinde fen ve fazliletle olgunluk mertebesine eriştirdiler.

Beyit

Aldığı talimle aydınlık kalbi yaktı, ilim ve hikmet fenlerini öğrendi. Dünyanın iyilik ve kötülüklerini hesap etti, gizli şeyleri araştırmaya göz dikti

Bütün övülmüş huyları ve fitrî melekeleri açısından bir dolunay mertebesindeyken babası olan doğunun güneşiyle eşitlik davası güdüyordu. Beşerî kemâlâtı kesbetmede büyük babasının liderliğinde bilginlik saflarında idi. Kuşluk vaktinin güneşi gibi bilgisi ve aydınlığı günden güne artıyordu.

Beyit

Manada öyle hazır sözlü idi ki cevher saçan bir denizdi

Kuşkusuz sultan [II. Mehmed], kutlu ceddinin hilafet tahtına oturunca onun adalet ve merhamet güneşi miras bırakılmış memleketin sakinlerinin gönüllerini aydınlattı. Aba ve ecdadının padişahlık kanunu geleneğince Rumiye-i Suğra’nın saltanatını Amasya’nın tahtını ona verdi. [Zamanın sultanı da] bu kaideye uyarak

¹⁷⁰³ Müşteri yıldızının etrafındaki yıldızlar.

¹⁷⁰⁴ [055.003] خَلَقَ الْإِنْسَانَ

¹⁷⁰⁵ [055.004] عَلَّمَهُ الْبَيَانَ

hilafet ve kayserlik mesnedine oturduğu 886 yılından itibaren onu yani oğlunu kendi yerine Amasya'ya tayin etti. [İçinde bulunduğumuz 912 yılına kadar hala o görevde bulunmaktadır¹⁷⁰⁶.] O cennet bahçesi ülkede sağlam kökler üzerinde İskender alametli o civanbaht sultanın gündengüne artan devleti şahlık bahçesinde birçok meyveyle verimli oldu. Pak soylu evlatların çokluğuyla cihat askerleri arasında aba ve ecdadının fetih sancağı gibi yükseldi. Şüphesiz o serverlik ve şahlık ağacının ömrünün devamı ve o ilahi inayet bahçesindeki yeşermiş dalların nizamı için dua ve sena dilini bu manzumeyle başlattı. İkbali kendisinde toplayan o kıymetli cevherin vasıflarını güzel zikir kalıbına döktü.

Li-müellifihi

Ey tan vaktinin rüzgârı! Kutlu talihinle söz gülistanını güzel kokularla doldur, meclisin harimini ıtırlandır, söz bağının goncasını güldür. Kalem ucu goncadan olunca beyan bostanının bülbülü de onun rüzgârı olur. Gonca mana gülistanının kaynağı olursa mana nehirleri onun lütfuyla akar. Bağımın o güleryüzlü goncası açtı, lale gibi şebistanda kandilim oldu. Geceyi aydınlatan o mum kutlu şahın sena güneşiyle yandı. Cihanın şahı civanbaht müftehirdir, onun ikbaliyle taht ve tacı övünür. Onun devletinin hüma kuşu hilafet tahtında yuva tuttu. Memleket ve hilafetin destekleyicisidir, onun eşiği ve dergâhı şeref ehlinin Kâbe'sidir. Dinin koruyucusu adı da Ahmed, desteğini Ahmed milletinin yardımından almıştır. Onun beyaz eli kılıcının kabzasında, cihanı kaplayan sabah gibi aydınlık. Onun eli cömertlikte etrafa altınlar saçan güneşin kaynağı gibidir, yıldızlar onun vicdaniyle aydınlanır. Vicdanı bu dünyadaki Sakıp yıldızıdır, iyi huyluluğuyla babası gibi şöhret bulmuştur. Işığını güneşten alan ay gibidir, vicdanı ayna gibidir. Onun yağı yüz çeşit kandili yakar. Talihinin uğurundan dolayı herkes arasından zamanın sultanının veliahdı oldu. Hilafet nuru onun yüzünde ayan olmuş, güneş gibi letafetini parlak felekten almıştır. Kutlu bir gül ağacı, tuba misallisiz, saltanat bağında taze bir dalsın. Kanatları taze çıkmış şahbaz gibi güzelliğin her zaman artmaktadır, yeni yetişmiş verimli taze fidandır. Henüz baharında bahar çiçeği gibi birkaç evlada sahiptir, devletinin sebat bulacağı haleflerinden bellidir. Onun gülbahçesinin çiçekleri övülmüş vasıflıdır, onun halefleriyle yüz gül bahçesi açmıştır. İhsan gülbahçesi onun ahlakıyla ortaya

¹⁷⁰⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 339a.

çıkıştır. Vücudu ebedi cennet bahçesidir, onun gül bedeninden güller açılmıştır [594b] Onun halefleri şahlık bağında her biri tac sahibi olan gonca gibidir. Sultan Murad'ın kutlu yüzünden sevinç gülleri açılmış, din ve devlet bağıny aydınlatmıştır. Sultan Alâeddin'in nurlu şehresi, Âl-i Osman'ın din ve mülk yüzü Sultan Süleyman'ın şehresinden ayan olmuştur. Devlet Şehzade Osman'ın nuruyla şebistanın kandilini yakmıştır. Saltanat kandili onun nuruyla güneş gibi her daim yansın. Onun taze fidanı ilahi lütufla şahlık bağında salınsın. İkbâl bostanında ulu ve azametli evlatlarından mürüvvet göresin

Üçüncü Söz: Bilgin Halef, Âlim Sultan, Kati Bilginlikle Âlemin Hüsrevi padişah-ı dâna-dil-i âlî-şân Sultan Korkud Han'ın Allah Saltanatın Nurlarını Onun İrfanının Doğusundan Çıkarsın, Bütün İşlerinde Onu Yüce Şanıyla Korusun Ahvalini Beyan Eder

Babalık ve evlatlık arasındaki ilişki her zaman ya cismanî kök ve dal ilgisine bağlıdır ya da ruhanî ilişki silsilesine bağlıdır. Bu ilk ilişkideki ilahi hikmet insanın bekasının yalınlığından ileri gelir. Bu tabii bağ ve ilişki avam ve havass arasında bilinir. Ama kök ve dal arasındaki ruhanî münasebette bulunan esas sır ezeli uyumdur. Ezeli uyum cismanî ilişki ve karışıklığın toplandığı yerde ilmiye sıfatına uygunluğuyla seçkindir ve amelî melekelerle benzerliğiyle devamlılık gösterir. *Fihî mafih, el-veled sırrı ebihi* sırrındaki en önemli yan baba ve evlat arasındaki bu manevi bağ açıklar. Bu ezeli latife insanlığın nefsinde gizlidir.

Li-müellifihi

Ey bu kutsal âlemdede ecdadı olan zat! Mizaç anasından dolayı sende gelişip büyüme vardır; senin asıl bağın ceddinledir. Senin kıvanç ve şerefin mevâlid-i selâseye yaraşır

El-kıssa: Nesebî ve mizacî uyumu mülâhaza ederek bu konuyu araştırmaktan kastımız, zamanın sultanının sabit kökünden olan o dalın, cihanın halifesinin hakiki halefi, Sultan Korkud Han'dır. Babalık ve oğulluk bağından dolayı bilginlik ahlakını kendisinde toplamada ve fazileti kendisinde barındırmada hilafet makamındaki babasıyla her açıdan ortak özelliklere sahipti. Cedityle olan övülmüş nefsanî vasıflara ortak olmada her açıdan ruhanî bağlantıları zuhur etmişti. Çünkü bu pak

ağacın dalları terbiye suyunu o asil kökten almıştı. Bu ikbal fidanın meyveleri o adalet ve ilim yolunun çeşmesinin berrak suyuyla tazelik bulmuştu.

Beyit

Sadece cennet ağacı senin gibi çocuğu şöhret arayan ve babası namdar olan bir meyve olgunlaştırabilir

Haşmetli babanın o bilgin şehzade hakkındaki duası *Rabbim, beni de, soyumdan gelenleri de namaza müdavim et; Rabbimiz duamızı da kabul et*¹⁷⁰⁷ kabul edilmişti. Hakk Teâlâ bütün olgunluk vasıflarının özellikle de fazilet ve bilginliğin gereğinden fazlasını ona bağışlamıştı. Sahip olduğu kudsi alametler, insan ve meleklerle ait melekeler ile şüphesiz ruhanîler zümresindendi. İlim ve fendeki derin bilgisi, adaleti ve insafla bu hanedanın yegâne üyesiydi. Kudsî lezzetleri hissî şehvetlere tercih etmesi, saltanat sevincini ve saadetini nefsin davetsiz misafiri olarak görmesi zamanın çoğunu marifet ve bilgi kesbetmesinden bellidir.

Beyit

Eğer dokuz felek onun fazilet ve bilginliği içinden geçse yine de yerleşecek yer bulamaz, akıl buna hayran kalmıştır

İlmi ve hikmeti son raddesine değin idrak ve tasavvur ettikten sonra salah için en iyi bilginin, [595a] fazilet ve kemâlatı mülk ve mal sermayesiyle elde etmenin en iyi yolunun din ilimleri olduğunu, ilme’l-yakin yoluyla öğrenilen hakikate itaat etmek olduğunu idrak etti. Bundan dolayı şeriat fenni ve mezhep kitaplarını mütalaa etmede ve derinleşmede eimme-i sikatın (güvenilir imamlar) yolunu izledi. [Şafî ve Hanefî mezheplerinin imamlarının kitaplarını okudu¹⁷⁰⁸.] Derinlemesine araştırma ve talimiyle, parlak zihni ve mizacıyla içtihad ve fetva derecesini ayna gibi bakışların dikkatine sundu. Her iki mezhepteki müfti ve fetva meselelerine değinen bir kitap, her iki fırka arasındaki ihtilafları işleyen bir mecmua kaleme aldı. Bu bilginlik ve derinliğini şerefli âlimler ve fazılların itibar gözünün önüne çıkarmıştı.

Beyit

Mevcudatın en âlim ve adili, cömertler arasında en cömert ve bağışlayıcı. Bilginliğiyle zamanının en şöhretlisi, iyi talihıyla tüm şahların serveri

¹⁷⁰⁷ رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ [014.040]

¹⁷⁰⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 340a.

Mana mülkünün bu hüsrevinin fitrat fidanının ve fikrî nazarının doğru yolunda ilerlemesinin en açık emaresi şudur: Bütün çabasını din ilimlerinin tekmili yoluna sarfetmekle beraber ilme'l-yakin bilgisini de ikmal etmeye çaba gösteriyordu. Kutsal zatının ruhanî âleme olan yakınlığından, mizacının huzurî ve vicdanî ilimlerle olan münasebetinin ortaya çıkmasından dolayı aldığı ilahi yardımla musıkî ilminde öyle maharet sahibi olmuştu ki bu ilmin nuru onun şarkı meclisinin udunun tellerinden Fisağorus ve Eflatun'un kalbine yansımıştı. O ilim ve kudret mazharının telif ve tasnifleri bu fende ki şöhreti öyle yayılmıştı ki musıkîşinasların ve muğannîlerin meclisinde bu hazretin yeni vucuda getirdiği teraneleri ve nağmeleri bu mahir üstatların gözünün önündeydi. Güya kudsiler meclisinin nağme söyleyen bülbülleri onun dostluk meclisinin şarkıcılarının nağme nimetlerinden ders almışlardır. Onun davudî sesinden dökülen nağmeleri taklid ederek Gülbâng-ı Muhammedî'yi okuyan kumrular camilerin minareleri gibi zamanının parmakla gösterilen tasnifbentlerindendi. *Kur'an'ı tane tane oku*¹⁷⁰⁹ vahiy nidalı sesiyle birbiri ardına gelen sıralı nağmeler sanki o yegâne bilginin zikir meclislerindeki Kur'anî nağmelerin münasebetinden ortaya çıkmıştır. *Kur'an'ı teğanni ile okumayan bizden değildir* peygamber sözü o yegâne padişahın Kur'an'ı okumasına işaret eden bir ibaredir.

Beyit

Eğer o Hakk nağmesini mırıldanmaya başlasa gönlümüzdeki gamı siler atar. Eğer sema onun teninde tesir bırakırsa o can ten âleminden başka bir âleme gider

Soydan gelen bu övülmüş ahlakına, babasıyla olan ruhanî yakınlığına ek olarak kutlu ceddinin ahrete intikalinin daha başlangıcında İslam dini sultanının tahtının önünde o hilafet soylu şehzadeler arasında hazır bulunmuştu. [Kutlu sultan Mehmed'in ölümü ve darü'l-halifede bir padişahın olmayışı bir takım huzursuzlukların çıkmasına sebep olmuştu. Ancak Sultan Korkud daima kutlu dedesinin hizmetinde idi. Payitahtta kutlu sultanın ahfadı arasında Sultan Korkud ve Cem Sultan'ın oğlu Oğuz Bey bulunuyordu¹⁷¹⁰.] Mesafenin uzak olması ve zamanın sultanının da olmayışı bir halef tayin etme noktasında bazı muhalif erbab arasında

¹⁷⁰⁹ [073.004] وَرَزَّالُ الْفَرَّانِ نَزَّيَالُ

¹⁷¹⁰ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 340b.

muhalefet baş gösterdi. Önde gelen devlet adamları şehzadeyi babasının yerine gizlice oturtular. Şehzadenin gelişiyile ve tahta çıkışıyla mülk ve dinde baş gösterecek olan olası fitne ve fesadı da söndürmüş oldular. Bundan dolayı o günden beri bu mübarek şehzade hilafetin ve babasının makamının koruyucusu idi. Talihinin yardımıyla serverlik mesnedinin hamisi oldu. Bu kitabın telifinin daha başlangıcında o sultana olan medh vazifesini yerine getirmek [595b] ve dua risalesini tebliğ etmek için kendi susuz dudaklı kalem dilimi o bilgi ve marfiet kaynağına teşekkürün ve medhin lezzetli şerbetiyle ıslattım. Bunu yad etmek için bu kasideyi tekrar bu sayfalara yazdım. Dua silsilesinin bekası için bu manzumeyi adalet ve irfanı kendisine yol edinen zatın güzel zikirlerin yer aldığı bu sayfaya aktardım.

Kaside li-müellifihi: Ey ismi ağızlarda tatlılık bırakan zat! Seher, senin zikir dilinde, yapraktaki çiğ tanesi gibi taptazedir. Canın gül bahçesi senin nesim rüzgârının getirdiği anberle yoğuruldu. Kavuşma gününün hevesiyle çıkan ahım bir kasırğa gibi, yüzünün güneşini görmeyene kadar gönlümün gülü açmadı. Gözüm nilüfer goncası gibi yaşlara gark oldu. Senin şevkinin şulesi benim sarı yüzümü gül gibi dilim dilim yapmış. Bülbülün gönlü o ateşle küle dönmüş. İnleyen kalemi seni araması için koşturayım ki senin yokluğunda zayıflıktan bir adım dahi atamadım. Benim ayım kendi yüzünü güzelliğin zirvesinden gösterince, güneş derbeder ve perişan oldu. Senin yoluna toz olacağım, atının nalından güneşi göreceğim ve bu zerreyi şefkatle saracağın gün ne güzel gündür. Ben biçare senin yoluna bir bakış atmak için beklerken senin ansızın salınarak geçeceğin saat ne kutlu saattir. Yâr ve diyardan uzak ayrılık derdinden gamlıyım, bu kara bahtımdan dolayı daha iyi olacağımı sanmıyorum. Adalet gününde mazlumların aradığı bir hak olan zamanın cevrenden ve yârin hicrinden şikâyetçiyim. Ey saba rüzgârı eğer şahın eşiğinden geçecek olursan zamanımın sitemlerini ona hatırlat. Yaraticının gölgesi Şah Korhud felek bile senin önünde itaat boynunu eğmiştir. Onun devlet ferî şahralara yardımcı olmuştur. Sen sultanının kayserlik tahtının veliahdisin. Din ve devlet senin taht beşiğinde ikiz kardeştir. Faruk kadar adil Haydar kadar fazılsın. Senin alayının çıkardığı tozla felek gözlerine sürme çekmiş, senin ayağının tozunu sultanların başına tac yapmış. Alayının çıkardığı tozla güneşin gözü dolana kadar onun aklında serverlik hayali muhkem olmuş. Gönüllerin toplandığı mekânın kapısı çok fazla bağış ve ihsandan dolayı aşınmış. Cömertliğinden dolayı gönlü rahat ve huzurlu. Zamanın

dirhemleriyle dolu olan feleğin mahzeni cömertlik gününde dilencinin avcu gibi boş kaldı. Epey müddettir vatanımdan uzaktayım olurki maksud Kâbe'sinde kendime bir rehber bulurum. Gönül Kâbe'si senin eşiğin idi ancak talihim ters döndü bahtım bana yardım etmedi. Zahiren her ne kadar senin eşiğinden uzak olsam da Allah'a şükürler olsun kullukta gaibane dualarla huzuruna kavuşuyorum. Senin şahlık hanedanının zikrini ihya etmişim, benim kalemim şahlardan aldığı feyizle Kevser ırmağı olmuş. Senin mücahid ecdadının tarihinin nüshasını iyi bir şahitlikle bu cihana kaydettim. Süleyman benim kaleminin tahtında şöhret bulmuştur, ülkeler açmada her ikisi de İskender olmuştur. Senin ceddin kâfirin mülkünü kılıcıyla fethetmişse de ben kalemimle bu din mülkünü onların şöhretiyle taptaze yapayım. Hakk'ın feyiyle onların adlarının bereket ve uğurundan ümitliyim. Kalemimin yazdığı nüsha dünyanın yüzünde bir süs olur. Senin övülmüş ahlakını vasf edenin yüz destekçisi ve yaveri olması gerekir. Lakin senin övülecek yanlarıyla onun süsünü daha da artırmak istiyorum. Senin ismin sultanların başında bir tacın incisidir. Sözün kıymetli olduğu cevahir sandığında değerli cevhersin. İsmi altın kelamlı küpeye cevher olur. Onun tertibi belagattir benim sanatım ise kuyumculuk. Altının kıymetini kuyumcu, cevherin kıymetini cevahir-furuş bildiğinden bu murassa küpem şaha layık olur. Bu malımı müşterilerin önüne çıkarmam için Allah'tan yardım diliyorum. Allah'ın gölgesi sultanın memleketi üzerinde oldukça, şahların elinde mühür ve yüzük oldukça Hakk'ın gölgesi ve saltanat sancağı senin üzerinde olsun. Kutsal ruhlar senin sancağının altına ordu olarak toplansınlar

Dördüncü Söz: Kutlu Şehzade Sultan Mahmud'un (Yüce Allah saltanatta ona güze bir makam versin, kulların kalplerinde onu sevilen birisi yapsın) Ahvalinin

Özetini Beyan Eder

Sultanlık ve hüsrevliğin hakiki mefhumu, maddi ve manevi padişahlığın manası, isteyerek ya da zorla da olsa kalp memleketlerini zapt etmek suretiyle diğer insanlara olan üstünlüktür. [596a] Beşerî mizacın ihtilafına rağmen bu ele geçirme ve serverlik insanların gönlünü alma ve iyi ahlaka sahip olmada ve gönüller ülkesine şefkat ve muhabbet atmada gizlidir. Ya da cahilliğin ortaya çıktığı iklimler ve memleketlerde keski kılıcı ve şiddeti kullanmada gizlidir. Muhtelif taifeleri bir araya getirmeye muvaffak olması, övgü ve teşekkürle anılması için saadetli sultanların,

mülk ve din serverlerinin, halefleri arasından sadece yüce himmetini bu saydığımız iki şeyi de tekmil etmeye hasretmiş olan evlat tahta ve halefliğe layık olur. Her iki halde de ihtilafı ortadan kaldırıp birleşmenin gereklerini hazır hale getirerek evvela cennet dostlukları için ruhanî kuvvetleri bir araya getirmeye ihtimam gösterir. Ondan sonra ağırbaşlılık ve siyaset kanunlarını ikame ederek ve âleme nizam veren hükümleri hamaset kılıcıyla uygulayarak intizamı sonlandırır. Çünkü gönül ülkesinin sultanlığı su ve gül mülkünün komutanlığından bile daha şerefli bir rütbedir.

Li-müellifihi

Gönül ülkesinin kapılarının açıldığı o şahın mülkü geniştir ve kayser ve kisradan daha üst mertebededir

Bu sözlerin gerçek muhatabı, güzelliklerin ve azametın mazharı kutlu göğün kutlu yıldızı, 880 senesi aylarında yıldızı parlayan Sultan Mahmud'tur. Çocukluk zamanından gençlik çağına ve şimdiye dek –ki 912 yıldır- her yaşında her daim baharda açan taze fidan gibi saadet ağacının dalları arasında seçkinlik kazanmış ve öne çıkmıştı. Bir gonca gibi taç sahibi olmayı hak ederek kıvanç bulmuştu. İlim ve adab öğrenme çağına geldiği zaman yüce soylu şehzadeler arasında yegâne oldu. Adı geçen zat düzgün zihni ve sağlam mizacıyla fazilet ve edep erbabından biri oldu.

Beyit

Övülmüş siretiyle bu cihanda zikredilene ve tazim gözüyle göklerden görülene aferin

Çeşitli silahlar kullanarak şecaat ve yiğitlik melekelerini tamamlamada, cihangirlik kuvvetlerini sağlamlaştırmada kılıç ehlinin dili tarafından övüldü; mertlik erbabının nezdinde korkusuz ve yiğit oldu. Şefkatli babası bütün çabasını bu ikbal gül ağacının yetişmesi ve azametli olması yolunda sarfetmişti.

Beyit

İyi ahlakınla övülmüş oldun. Sağlık ve esenliğin kulağına bağır. Şöhret ve namusunun nakşını sikkeye kazı ki büyüklüğüne yüce feleğe ulaşasın

İlk saltanat sırasında Anadolu'nun en kutlu memleketlerinden biri olup bakır madenlerine ve birçok gelire sahip olan Kastamonıyye o kutlu evlada verilmişti. Onun padişahlık sancağını cihangirler ve dilâverler meclisinde göklere yükselttiler. 910 senesinde kutlu babasının tahta cülusundan önce hükümet merkezi olan Manisa vilayetinin idaresi de ona verildi. Doğrusu memleketi idare etmede, serverlikte ve ordu komuta etmede zamanının sultanları arasında eşsiz bir yere sahipti, fazilet ve

ilimde de bütün memleketlerin fazıllarının rücû ettiği makam idi. Her zaman fazilet ve kemâlât ehliyle halvette sohbet ediyordu. Gerek askerlerle olan toplantılarında gerekse açık toplantılarda kendi haşmet otağını kuruyordu. [596b] Zamanının birçok yegâne fazılını kendi dergâhına ikamet ettiriyordu. Bu cümleden Rum'un en fasih ve en belîği, âşıkların serveri Hüsrev ve Hasan-ı Dehlevî'nin tarzını Rum memleketinde yeniden yaratan, Acem ve Arab ediplerinin tarzını Türkî kalıba döken, Türkçe nazım hususunda zamanının en şöhretlisi olan, âşıkların erbabı merhum Mevlana Necâtî kendisini şehzadeyi övme ve medhetmeye adanmıştı. [Buradaki birkaç Farsî beyit ona aittir:

Beyit

Hararetiyle kızılşmamış olan sümbülü lalenin yanından ayırma. Yüzünü göster ve güneşin pençelerine nur bağışla

Beyit

Güneşin doğuşunun sabah namazı için erkenden kalkan bir kimsenin namazını bozduğu gibi, şarap kadehi de zühdün temelini viran eder¹⁷¹¹]

[Şehzadenin yiğitliği ve kıvraklığına delil olsun diye burada bir hikâye naklolunacaktır. **Hikâye:** Birgün at biniciliği, avcılık ve av hayvanlarının ardından koşma esnasında şehzade gayet dik başlı bir ata binmişti. Bu at felekler gibi hızlı seyir halindeyse de onu dizginlerle zapt etmek oldukça zordu. Şehzade onun üzerindeyken ansızın dizginlerin kontrolünü kaybetti. Avına bu arada birkaç tane ok atmıştı. Dizginleri bırakmış olan şehzadenin elinde oku ve yayı vardı. Atını sürdüğü tarafta ansızın karşısına korkunç bir dağ ve dağın altında derin bir vadi ile karşılaştı. Hem at hem de binicisi ölümle burun buruna geldi. Bu dik başlı atın dizginlerini çekmek imkânsız gibiydi. Önsezileri kuvvetli olan şehzade aniden gürzünü çekerek atın başına öyle bir darbe indirdi ki at oracıkta öldü. Daha sonra atın üzerine yuvarlandı. O korku uçurumun kenarına varmaya kıl payı kalmıştı ki kurtuldu. Böyle korku dolu bir anda cesaret göstererek kurtulmayı başaran şehzadenin bu hikâyesini zamanın sayfalarına kaydetmek gerekliydi. Bu, şehzadenin birkaç sıfatından biriydi ki münasebeti gereğince nakledildi¹⁷¹².]

¹⁷¹¹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 342a.

¹⁷¹² İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 342a-342b.

[Yukarıda bahsedilen Hüsrev-i Dehlevî, Hasan-ı Dehlevî ve Necâtî gibi] söz erbablarının izinden gitmek için dua ve sena vazifesini yerine getirmek adına bir hatime kaleme alındı.

Li-müellifihi: *Ey kalem her ne kadar şarkıcıysan da inci gibi medhe layıksın. Sen söz bağıının taze fidanısın ki fasihlik yaprağı tazeliğini senden almıştır. Senin dilin fasihlik yaprağı olunca gülistan seni kendisine bülbül yapar. Senin nağmen öyle şöret bulmuş ki can kulağı senin sesinle dolmuş. Fasihliğinle sancağını dalgalandırdın, söz mülkünü yüzüğünün hâkimiyeti altına aldın. Söz söylemede geceyi aydınlatan mum sensin. Kalk ve bu meclisin mumunu yak, bizim mana meclisimizi aydınlat, dilin gönül aydınlatan mumunu yak. Lakin dua kandiliyle her sabah mızrağın ucu gibi günü aydınlat, yanan bir mumu şahın kapısına götür ki senin safandan haberdar olsun. Onun yolunda adım at ve dergâhına dudağından bir öpücük bırak. Eğer söz söylemede kendini gösterecek olursan, o nazm ile oluşturulmuş şaha bir mehdiye olur. Burada kusurundan dolayı açık lafzlarla özür talep ettiğini fasih bir dille ortaya koy. Cihan şahının ikbal sahibi halefi, Osmanlı hanedanının şerefi, azamet göklerinin kutlu yıldızı, hasletlerin övülmüştür adın Mahmud'tur. Senin baban dünyanın cihangiridir, ancak bu dünya sana muhtaçtır. Şahın tahtı seninle iftihar etmiştir, memleket ve din sana sığınmış senden destek bulmuştur. Ey Mahmud gibi tac ve taht sahibi olan kişi! Muhammed dini seninle revac bulmuştur. Senin baht yıldızın gözünü açınca övülmüş siretin yeniden ondan bir şeyler umdu. Taht gökyüzüdür sen içinde bir güneşsin. Kılıcın mâlik-i rikâb lakabı almıştır. Şecaat geleneği seninle sona erdi, kimse sana itaatten geri durmadı. Bileğinin kuvveti dine yardım için vardır, feth-i mübin senin kılıcından belli oluyor. İlim de hüner de seninle revaç buldu ve beslendi. Ey İskender fikirli bilgin şah! Bilgi gözü keremin ve faziletinden müjdeler verecek diye senden ümitlidir. Ataların gibi mücahit ol, din yolunda her ordunun önünde git. Cihad geleneğini tazele, senin cihad süsün adalet ve insaf olsun. Adalet senin ecdadının izlediği yoldur. Allah'a şükür ki bu yol sana Allah vergisidir. Bahtın aynı baban gibi her daim yardımcın olsun. Devletinin ömrü uzun olsun. Bütün evlatların senin Allah vergisi faziletinden nasiplensin. Yaptığın işler övülsün ikbal güneşin daima zirvede olsun*

Beşinci Söz: Mücahitler Sultanının Sadık Halefi, Âl-i Osman Kayserlik Hanedanının Neticesi, Yani Şah ve Şahzâde-i Müeyyed Min İndullah ‘Azudü’l-Hilâfe Sultan Selim Şah (Allah onu salim ve baki kılsın, ordusunu Allah ehlinin daveti ile desteklesin)’ın Haber ve Hallerinin Özetini Beyan Eder

Her zaman yumuşak [Selim] mizacın gereği ve Hekim’in fikri beğenisi odur ki aciliyeti olan bazı maksatları elde etmede, elde edilmemiş istekleri tamamına erdirmede maksuda erme hazırlıklarını, gerçekleşmesi beklenen isteklerin şartlarını öncelikli olarak tamamlar. İsteklerini elde etmenin önünde bulunan engelleri ve mahcubesinin yüzündeki hicap perdesini mülk ve şehadet âleminde saadet yardımıyla kaldırdıktan sonra gözünü maksadının gül cemalini görmek için açar.

Mısra

Cananın yüzünü görmek istiyorsan aynayı karşına al

Şahlık ve saltanatın yüce rütbesinin, Allah’ın halifeliği ve gölgeliğinin mazhariyetinin, varlık ve yokluk âleminde [597a] dinî ve dünyevî emellerin elde edildiği en yüce mertebe olduğu, maddi ve manevi hayırlarla neticelenen en büyük istek olduğu kimseye gizli değildir. Çünkü imkân âlemindeki her cihan sultanının şanı insanoğlu arasında *rabblik* mertebesinde. Kuşkusuz bu mertebeyi bu *zilliyet* vazifesini elde etmek olgunluk sıfatlarını ve azamet alametlerini kendinde toplamakla mümkündür. Kevn âlemlerinin sultanlığını ve *rabbliğini* yapan zatın ilim, kudret ve diğer kemâlât sıfatlarına yakın olması gerekir. Bu iki şey arasındaki yakınlıktan dolayı padişahlık mesnedini elde etmede ilahi hilafet mertebesine layık olur, reaya ve ordunun rızasını kazanarak cihangirlik makamını tutar. Bilginliğin bu iki alametiyle nitelenmek, marifet ve şecaat geleneğine sahip olmak kuşkusuz zaruri olan şeylerdendir.

Beyit

Saltanatın şerefi suyunu iyi almış kılıçtan gelir. [Bu kılıç] mülkün bilgi ve adaletini her zaman yerinde tutar

Kemâlât melekelerin bu iki kısmının da istikrarının, güzellik ve azamet menşeinin aslî mizaç ve yaradılıştaki ezeli kabiliyetin yardımıyla devamı için bu kısımlardan her biri bu beğenilen sıfatların devam etmesiyle iki kat daha artar. Şecaat ve dilâverlik bileğinin cesaret amellerinin koruması ve girişimiyle kuvvetlenmesi, beşerî tehlikelere karşı cüret edilerek durulması gerçekleşir. Bundan dolayı

sultanların sadece kabiliyet, ehliyet, fazilet ve övülmüş hasletlerle sahip olan halefleri ordunun ve askerlerin dilinde dolaşır ve anılır. Bununla beraber akıl, adalet, fazilet ve heybeti kendisinde toplayarak zamanın işbilirlerinin üzerinde birleştiği kişi olur. Bilgin hekimlerin *en gıpta edilen kimse tedbirli, öncü ve muzaffer olan meliktir* sözü mücadele meydanında ordu komutanlarının savaşa girişmesine nezaret eder. Kulların Rabb'inin yardımıyla gerekli hazırlıklar ve sebepler tertip edildikten sonra asıl istek en uygun şekilde onun arzusunun kenarına konulacaktır.

Beyit

Hüneriyle muradına erer. Hünersiz kimse ne zaman senin tacın ve tahtına erişir? Hiç taç ve tahtla övünen kıvançlı kimse hakir olur mu?

Şimdi vasıflarını daha fazla abartma zahmetine katlanmadan denilebilir ki bu nefsanî kemâlâtın ve bütün bu insanî melekelerin hepsi *şah ve şahzâde-i İslamîyan ve mazhar-ı ekme-i “inne allah yemuru bi'l-adl ve'l-ihsani”¹⁷¹³ hüsrev-i civan-baht-ı İskender-hısal, Nuşirevân-masalet, Feridun-iclâl, kâmi'-i ferîk-i dâll “men ettehaze ilahehu hevahu”¹⁷¹⁴ el-gâzi fi sebilullah ‘azudü'l-hilâfe* Sultan Selim Şah'ın (*Allah onu salim ve baki kılsın, en yüksek mertebelere yerleştirsın*), kutsal zatında bir araya gelmiştir. Bundan dolayı ilim ve kemal ehlinin bütün kutsal nefisleri, azamet sahibi erbabın tüm mizacı onun devletini ve ikbalini istemektedir. Bütün kulların dili onun güzel ahlakını övmekte, onun nimetlerine ve faziletine şükretmektedir. Seçkin hasletlerin sığındığı bargâhı, fazilet ashabının emel Kâbe'si olmuştur. Güneş gibi aydınlık saçan vicdanının parlak aynası yüce yaratıcının feyziyle cilalanmıştır. Onun gizli olan fikri ve nazarı akl-ı müstefadın marifetinin delilidir. Zihninin ısıltıları kabiliyet meclisinin kandilidir. Berrak fikirlerinin kaynağı [597b] hayat suyu gibidir. İrfan göğünün yağmurları fasih beyanlı sedef gibi olan ağzında okyanus cevherlerinden daha nizamlıdır.

Beyit

Sözünün nüshasını sevgili gördü. Canına ve tenine doldurdu. Söz söylemede onun lafzı sihir gibi helaldir. Cömertliği bu dünyada leziz bir şeydir. Her nerede şahımız zikredilirse Hitay miskini yâd etmek hata olur

¹⁷¹³ [016.090] إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ; Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, emreder.

¹⁷¹⁴ [025.043] مَنْ أَخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ; Kötü duygularını kendisine Tanrı edinen.

Şecaat ve siyasetinin emareleri, dilâverlik ve hamasetinin izleri şöyleydi: Dilaverlik kılıcı daima kınının içinde ikbal sahiplerinin baht gözü gibi açıktı. Şahap yıldızı gibi parlak olan can alan mızrağı, din düşmanlarının karanlık sinesinde gece dahi uyanık kalan zahidler gibi ayakta dikiliydi. Onun cihanı aydınlatan güneşin parıltıları gibi olan gönül kandili kara bahtlı kâfirlere karşı cihat düşüncesiyle daima ızdırıp içindeydi. Mızrağının ucundaki şuleler, sitemkâr mülhidlerin gönül ve gözlerinde bir aleve dönüşüyordu. Babasının hilafeti zamanında müşriklerle mücadele ederek cihad farızasını yerine getirmiş, ona aşına olmuştu. Müşriklerin ve mülhidlerin ülkelerini fethetmede kendi kutlu dedesine çok benzeyen bir evlattı. Babası, kutlu yıldızının doğum tarihi 8..¹⁷¹⁵ olan şehzadeye, olgunlaşma çağına geldikten sonra kıvraklığı, zekâ ve bilginliği, ülkeler almadaki ağırbaşlılığı ve kutluluğunu göz önüne alarak mertlik meydanının bu şehsuvarına, bu cesur halefe, bu yiğit evlada Trabzon memleketi ile önceleri müşriklerin taht merkezi olan şimdi ise Gürcü ülkesi ile cesur kâfirlerin sınırı olan Büyük Ermenistan [Ermeniyye-i Kübra] memleketlerinin idaresini verdi. O daima bu sınırda cihadla meşgul olarak dinin gereklerini yerine getiriyor, memleketler fethediyor, müşrik ve mülhitlerin fesatlarını cihat kılıcıyla bertaraf ediyordu. İran ülkesindeki bütün ayanların kalplerini şefkat ve inayet ilişkileri yoluyla kazanmaya çalışıyordu. Özetle kendi kutlu zamanlarını daha çok marifet ve fazilet saçmakla, fazilet ve marifet ehliyle sohbet etmekle geçiriyordu. Gençliğine ve gönlünce yaşamaya heves etmesine rağmen zamanını şer‘en ve aklen yapılması yasak ve haram olan şeylerle geçirmiyordu. Övülmüş hasletleri, güzel hareket ve sözleriyle sürekli azamet ve kemalat sahibi erbabın dilinde iyi bir şekilde övülerek anılıyordu. Öyleki bu özellikleriyle bitkileri, cisimleri, ağaçları dahası bu fakirin kırık kalemini bile dile getirmişti.

Li-müellifihi

Gel ey övgüyü kendine hüner edinen kalem! Mana âleminde sancağını yükselt, kâğıdın yüzünü manayı aydınlatan incilerle gün gibi süsle. Kıvançlı bir servi gibi mutlu olarak ortaya çık, mana bostanına salınarak gir. Berk-i Yemânî gibi dudağını gülümset, feyzini göklerden yere dök. Baharın siyah bulutu gibi sedefin içine suyunu

¹⁷¹⁵ Tarih kısmı daha sonra yazılmak üzere müellif tarafından bilerek boş bırakılmıştır.

iyi almış cevheri yağdır, bülbül gibi bir şarkı söyle. Gonca gibi olan dudağının bağı aç, başını söz tacıyla süsle ve şahın vasıflarıyla taç incisi yap kendine. Yer edep dudağıyla yüce nesepli sultanın dergâhını öper. Atadan babaya adil ve dindar bir şah, şahlığıyla yakîn mülküne layıktır. Hikmetli şah Sultan Selim, onun ilim hazinesiyle dilenci hekim olur, cihanı aydınlatan güneş gibi parlaktır vicdanı. Kılıcı keskinliğiyle memleketler alır, İskender mizaçlıdır Hızır sıfatlı. Gönlü bir ülkedir ilmi ab-ı hayat, doğuştan adaletle yoğurulmuş. Her zaman âlemin nizamını düşünüyor. Yüreği manaya aydınlık saçan sabah gibi; öyle bir sabah ki gecesi olmaz. Bağışlarıyla dostlarının hatırını okşar, keskin kılıcıyla da düşmanlarını eritir. Hüneriyle şöhet bulmuştur, serverlik tacıyla kıvançlıdır. Araz¹⁷¹⁶ın cevhere [asıl, öz] bağlılığı gibi ikbal de senin zatına bağlıdır. Fazileti ve bağışlarıyla fazıllar ve kâmillerin velinimetiydi. Cömertliğiyle avcu deniz gibi dalgalıdır ki onun cömertlik denizinin yanında bulunan dilenci cevher sahibi olur. [598a] Cömertlik denizi sedeflerle doludur, dilencinin elindeki sedefin içi incilerle doludur. Bağışlarıyla altınlar saçar, goncayı bilgisini doldurduğu heybesi yapar. Onun rüzgârı hacet sahiplerine her kapıdan eserek cevap verir. Yüce ilimli o şah cömertlik mülkünde saadet sancağını yükseltince gönül mülkü onun elinden fetholunur ve mana haremi onunla aydınlanır. Şaha olan bu övgümüz uzayınca bu kadar söz söyleyen kalem çaresiz kaldı. Yazmakta çaresiz kaldığı için kalemin dizginlerini geri çektim. Ey iyisi onu elinden bırak ve bu ıssız yerde daha fazla adım atma. Kalemim “şahı övmek bizim haddimiz değildir” diye benden özür diledi. Ancak acziyetimden dolayı bu zayıfın duasının kabul edilmesi uygun olur. Başım her ne kadar onun ayağına layık değilse de bunda benim kârım ona olan sevgimi göstermektir. Gel artık kıvrak kalemin sahibi İdris, dua elini sancak gibi kaldır. Dua sancağını çabucak kalemine sar, zira gönül muskası bu nüshanın içindedir. Duamı ettim ve sessizce oturdum, kabul olduğu cevabı kulağıma geldi

Bilgiyi kendisine şiar edinmiş olan bu şehzadenin insanî melekeleri ve nefsanî kemalatı sayılamayacak kadar çoktur. Ancak gülistandan bir gül, bağ ve bostandan bir gül dalı, berrak su kaynağından bir damla, sel gibi akan nehirden bir yudum göstererek fazilet ve edep rüzgârını nefes gibi içine çekenlerin burunlarını

¹⁷¹⁶ Asıl olan cevhere sonradan katılam madde.

tırlandırmak, mutluluk vadisi mestlerini doyurmak gerekiyordu. Kuşkusuz *bazı şiirler vardır ki doğrusu hikmettir, bazı beyanlar da sihir gibidir* sözüyle özdeşleşen, meclisler tertip eden ateş mizaçlı ve hikmetlerle dolu akıl sahibi o bilgin padişahı uğurlandırmak ve bereketlendirmek için bu haber sayfalarına latifeler yazan kalemle belagatli bir gazel yazıldı.

Gazel

Ne mutlu ki ayrılık acısından gönüller rahattır. Aşkın gamı muhabbet ikliminde müşkülleri çözer. Beladan çekinmeyen yiğitlerin gözleri suda timsah gibidir ve sahillerden senin aşk denizine yüz çevirmişlerdir. Fakihin elde ettikleri hac sevabındandır ama bilmezler ki senin âşıkların imkânsızlıklarda bile her şeyi elde ederler. Cananın mahallini tavaf eden ruh saadet vadisinde adım dahi atmadan menziller kateder. Selimî yâr dudağından ve kâkülünden düğümleri çözdü. Şüpheler ortadan kalktı ve batıllar yok oldu

Allah’a şükürler olsun ki saltanat ocağının bu seçkin sarrafı kendisini ülkeler açmaya adanmış, mana mülkünün bu sahibi faziletiyle şöhret bulmuş ordusuyla memleketler fethetmeyi arzulamıştır. İlahi desteğin bereketiyle, hüsrevlik ve şahlık kolunun kuvvetiyle soylu evlatlara sahip olmaya muvaffak olmuştur. Onun mübarek devlet ağacı sağlamlaşmış, saadet dallarıyla öyle destek bulmuştur ki azamet ve hilafet bahçesi bu verimli servilerle tazelenmiş, fazilet ve haşmet bostanı, dallarını yeni açan o güllerin yüzünün suyuyla [şeref] taptaze, yemyeşil olmuştur. Güneş misalli o evlatların kutlu yüzleri mekânı gökler olan bu hanedanın yıldızları arasında şî’ra-yı Yemânî yıldızı gibi parlaktır. Onun güneş gelenekli alnının ufuklarında saadet sabahı görünmektedir.

Li-müellifihi

Kutlu yıldızlıdır, Allah’ın bir bağışıdır. Şahlık burcunda mübarek fallıdır. Güneşin nurları alnında zahir olmuş, bütün ufukları aydınlatan bir sabah gibidir. Onun çehresinde hilafet nurunun delilleri görülmüştür. Babasının yanında göz nurudur, onun müjdesi cedine dek ulaşmıştır. Cihangirlikte babasının veliahdı, ceddi onun berhudarlığı için çabalar. Devletin taze dalları yeşil ve verimlidir, kimse onun gibi kutlu bir evlat görmemiştir. Bileğinin kuvvetiyle güneşin pençesini bükerek, pençesiyle ayın yüzünü parçalar. Zihninin ışıltıları güneşin çehresi gibidir, aslan yavrusu gibi ciğerpareleri vardır. Adı gayipten Süleyman Şah olmuştur, şüphesiz Süleyman Şah

gibi de olur. Hayatı boyunca bir servi gibi şimşir ağacı gibi babasının gölgesinde daima büyüyüp yetişsin

[598b]SULTANIN CENNET BAHÇELERİNDE OLAN EVLATLARININ DESTANI

*Ey İnsanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Ne babanın evlâdı, ne evlâdın babası nâmına bir şey ödeyemeyeceği günden çekinin. Bilin ki, Allah'ın verdiği söz gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve şeytan, Allah'ın affına güvendirerek sizi kandırmasın*¹⁷¹⁷ hakikatlerin zuhur ettiği bu sözden dolayı kalpleri uyanık basiret sahibi kimselerin gözlerinin önünde şu mana apaçık ortadadır ki nesepler silsilesi bu harab dünyada elbette bir gün yok olur. Büyük atalar arasındaki kıyamet gününe dek birbirini takip edecek olan her bağ, bozulmayla sonuçlanacaktır. Kuşkusuz akıl sahiplerine yakışacak şey şudur: Kutsal nefis bağıni her türlü maddi bağlardan kurtarmaları gerekir. Sebati olmayan bu menzilde hayat elbisesini çıkarıp ölüm elbisesini giyinmeden önce can ve kalp bağlarını ayrılık âleminde ve mücerredlik ülkesinde yerleştirmeleri gerekir. Kutsal âlemle olan bağ ve münasebet sadece takva makamında hevayı terk ederek gerçekleşir. Hilafet ve iktidar tahtındaki bu ağır başlı rütbe takvanın bereketiyle, fitratın ve nefsin kutsiyetiyle mücahitlerin sultanlarının sultanına ve zamanın gûnahtan sakınan temiz ve saf kimselerin hüsrevine nasip oldu. O daima ileriye gören gözlerle bu dönen feleğin itibar edilmez olan halini doğru kavıyor, rıza makamında aydınlık saçan bir küre gibi kendisini itminan makamında görüyordu. Tecrübelerle sabit olmuştu ki mutluluğun bahar bahçesinde, saltanat ve haşmet saraybostanında her sabah taze bir gül açılrsa da kutlu bahtın yardımıyla evlatlar birbiri ardına devam etse de zamanın kasırgalarının darbesi, hazan mevsiminin rüzgârlarının şiddeti bu her bir ikbal gülünü elbette perişan ve harap ediyordu. Bostanın tahtında oturanların, lalelerin serdarlarının gençlik çağının bahar mevsiminde gaddar zamanın yağmasıyla sona ermesi elbette beklenen bir şeydir.

Beyit

¹⁷¹⁷ [031.033] يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ وَآخِشُوا عَنْ وَلَدِهِ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَائِزٌ عَنْ وَالِدِهِ شَيْئًا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمُ بِاللَّهِ الْغُرُورُ
يَوْمًا لَا يَجْزِي وَالِدٌ

Şefkat ve vefa tohumu bu tarlaya ekilmemiştir. Hasat mevsiminde bu daha da aşikâr olur. Her aybaşında hilalin şekli Siyamek¹⁷¹⁸'in tacından ve Zu¹⁷¹⁹'nun külahından haber verir

Bu hanedana duaları sunduktan, sultanın cennet bahçelerindeki tahtlarda oturan haleflerine *ölülerinizi hayırla yâd ediniz* manası gereğince selam ve esenlik gönderdikten sonra bu haber sayfalarına o merhum ve mağfur şehzadelerden söz etmek gerekli oldu. Bu elem ve hasretle dolu zindandan uzakta olan bu şehzadelerin güzel zikirlerini varlık ve yokluk tertibine göre kaydetti.

El-kıssa: Mücahitler sultanı zamanında onun birkaç evladı bu âlemden göç etmişlerdi. Bu hanedanın cennetlik bazı padişahları (*Allah onları rahmet ve mağfiretiyle bürüyüp sarsın*) Allah'ın yanına göç etmişti. **Birinci:** En büyük, en yaşlı ve en birinci olup Allah'a kavuşan ilk şehzade Sultan Abdullah (*Allah rahmet eylesin*) idi. O, sultanın hilafetinin ilk zamanlarında Karaman memleketinin idarecisi idi. Yaşı itibariyle hilafetin ilk halefi, [599a] haşmeti ve azametiyle bütün diğer şehzadelerden daha üstündü. 888 senesi Ramazan ayında *hastalık ölümün habercisidir* hikmetli kanunu gereğince korkunç hastalıklara yakalandı ve bu hastalıklardan kurtulamayıp ebedilik ülkesine *Bugün hükümranlık kimindir? Kahrâr olan tek Allah'ındır*¹⁷²⁰ göç etti. Şefkatli sultan *evlatlar ciğer yangısıdır* üzüntüye boğuldu. *Ama sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır*¹⁷²¹ hak ve yakîn kelamı gereğince ayrılık ve acıya tahammül etti. Bu gam ve yürek acısı halinde âlemlerin Rabb'inin lütuf ve merhametine tevekkül etti. Bu yas ve üzüntü halinde matem merasimini yerine getirdikten sonra cennetteki sultanlar için sadakalar dağıttı ve hatimler indirdi. Şehzadenin tabutunu Bursa'ya getirdiler. Atalarının kabrinin bulunduğu yerde defin ettiler. *Sizi ondan (topraktan) yarattık; yine sizi oraya döndüreceğiz*¹⁷²².

Beyit

Bir başı hem feleklere kadar yükseltir, hem de onu toprağa bağlar. Böyle oyunları hep tertip eder, sonunda oyunu boş ve anlamsızdır

¹⁷¹⁸ Pişdâdi şahlarından Keyûmers'in oğlu.

¹⁷¹⁹ Ya da Zâb, Pişdâdi şahlarından Tahmasb'in oğlu.

¹⁷²⁰ [040.016] الْمَلِكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ

¹⁷²¹ [016.126] وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِّلصَّابِرِينَ

¹⁷²² [020.055] مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ

İkincisi: Sultanın hilafeti zamanında ahirete intikal eden evlatlardan biri de savaş meydanlarının şehsuvarı, bağışlayıcı olan Allah'ın yanında rahata kavuşan yani *ferzend-i saltanat-şiar, hüdavendigâr-ı selatin-i rüzegâr, şehsuvar-ı mizmar-ı besâşet ve karzâr, el-müsterih fî civarullah* Sultan Alemşah (*Allah onun kabrini nurlandırсын ve mekanını kutsasın*)'dır. 908 senesi içinde çabucak geçen ömrün baharındayken, kalıcı olmayan hayatın daha başlangıcındayken her bir damlası çöküşü getiren siyah matem bulutunun döktüğü gözyaşları, bu dünyada her yükselişin bir de inişi olduğunu, bu âlemde varlığın yoklukla sonuçlandığını hatırlattı. Nübüvvet lisanı bu manaya *Yeryüzünde, yükselttiği her şeyi arkadan alçaltmak Allah üzerine bir haktır* işaret ediyordu. Ansızın dönen feleklerin kanunu gereğince güneş gelenekli bir yıldız hilafet göğünde kaydı.

Beyit

*Felek hadise dumanıyla âlemi kararttı, ayın ve güneşin üstüne siyah bir çadır çekti.
Ecel rüzgârı emel kandilini söndürdü, bu kandilin dumanıyla dünyayı mahv etti*

Öyle bir şehzadeydi ki sultanın halefleri arasında yiğitliği, hamaseti, bileğinin kuvveti ve siyasetiyle savaş meydanı mertlerinin hüsrevliğine layıktı. Şeriatı korumada ve fazilet saçmada zamanının en fazılıydı. Her zaman açıkta ve halvette Allah ehli cemaatiyle ve hak ve yakın erbabıyla meşveret ediyordu. Bütün çabasını din ve devlet işleri yolunda sarfediyordu. Manisa ve Saruhanlı'nda şehzade iken Kâbe gibi yüce kubbeli dergâhı gönül erbabının sığınağı olmuştu. Bergama şehri yakınlarındayken kronik hastalıklardan bir hastalık, hararet getiren bir humma onun beden mülkünü istila etti. Daha hekimler tedaviye başlamadan ecel sakisinin elinden helal şerbeti içti. Gaddar zamanın uzun eli iftihar elbisesini onun bedeninden çıkardı. Kutlu fal derecelerine doğru giden sağlam yıldızın ömür ipinin ucu kesildi. Bu ödünç verilen mülkün kalıcı olmayan tahtını, kalıcı olan mülkle *Ama ahiret, gerçekten kalınacak yurttur*¹⁷²³ değiştirdi.

Beyit

Heyhat ki gençlik zamanının güneşi gerçek sabah gibiydi ancak az ömürlü. Yazık oldu murad atının üstünde gönül avlayan süvariye

¹⁷²³ وَإِنَّ الْآخِرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ [040.039]

Zamanın sultanlarının sultanının yüreği [599b] böyle bahtiyar bir evladın ölümünden dolayı sınırsız üzüntüye gark oldu. Böyle dehşet dolu bir haberi getiren kasırganın önünde onun kalbi hazan mevsimindeki gül yaprağı gibi perişan ve mahv oldu. Ama gönlü uyanık padişah Allah'ın takdirine boyun eğip zamanın hadise ve elem okları karşısına sabır siperini gerdi. Ağırbaşlılığıyla yaratıcının rızasını almak için uyulması lazım gelen *Şüphesiz Allah dilediğini yapar ve seçer*¹⁷²⁴ emrine itaat etti. Peygamberlik sünneti gereğince birkaç gün yas ve matem tuttular. Oğlunun ruhuna ferahlık vermek için sadakalar dağıttı, muhtaçlara nafaka saçtı.

Li-müellifihi

Ruhunu hayır ve ihsanla şad etti. Şah da evlatları da baki kalsın

Bu musibetin İslam ehli arasında ortaya çıktığı, fakirin, yüce şanlı şehzadenin eşğine dua etmek için herkesin matemi ve yasına ortak olduğu bu zamanda bu feci olayın verdiği acıyı ve duyduğu üzüntüyü ortaya koymak adına bu bahar mevsiminde gözyaşı akıtan karalar giymiş kalemiyle acılarla dolu sözleri bu sayfalara kayd etti:

Li-müellifihi

Bahar geldi ancak baht benim siyah bulutum oldu. Feryadımın bulutundan kandamlaları yağdı. Bu bahar gönül ve göz gonca gibi kanlandı; güller açmadı. Bağıma hazan değdi, gülümüzün dalında inleyen bülbül yok oldu. Sabah vaktindeki ağutlarımı rüzgârlardan işit, gam akşamında bu ayrılıktan dolayı perişanım. Seher kuşu inlemeleriyle benim adıma özür diliyor. Matemden dolayı sabah yakasını yırtmışsa da mahv olan ömrümden dolayı günüm kapkaradır. Şehzadem toprakta gizlendi ve ben Yusuf gibiyim girdiğim çukur onun kuyusunun içindedir dedi. Kudsiyet âleminde bana şöyle hitap etti ki: Ey cihanın sığınağı babamın medhedicisi İdris! Gamdan dolayı mürekkep yerine kan damlayan kalemle gülün yaprağına benim ordumun hikâyesini yaz. Bu bağın taze açılmış dalı toprağa düşmüşse de padişahımın, cihanın şahı faziletli ve merhametli Bayezid'in, askerleri melekler olan din-penah sultanımın servisi yemyeşil kalsın

Böyle talihli bir yıldızın varlık göğünde kaymasından sonra Allah'a şükürler olsun ki gözler, kutlu yüzlü bir yıldızın daha doğuşuna şahitlik etti. O azamet göklerinden bir başka yıldız daha, yani yaratıcının gözlerinin üzerinde olduğu

¹⁷²⁴ [022.018] يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ

saadetli şehzade, hanedanın parlak kandili, cihan sultanının göz nuru, Sultan Osman (*Allah onu yüce ceddinin gölgesinde baki kılsın, kutlu babasının saadetini ona miras bıraksın*) zuhur etti. Seleflerinin yadigârı olarak yıllarca kalsın, babasının inayet ve şefkat gölgesinde bir bahar gülü gibi büyüüyüp yetişsin.

Beyit

Zamanının hanedanlığına sen halef olasın. Zira dokuz göbek atanın göz bebeği ve annenin cevherisin

Üçüncüsü: Kayserlik ülkesi sultanının evlatlarından olup daha taze bir fidan iken gençlik çağında bu fani ülkeden göçüp ebediyet tahtına oturmayı talep eden şehzadelerden biri de övülmüş huylara sahip şehzade, hilafetin mübarek ağacının dalı, azamet ve güzelliği kendisinde toplayan, fazilet mazharı, şahlık bedeninin canının cevheri olan, hilafetin göz nuru yani *şahzâde-i Muhammed-hısal ve nevbâve-i şecere-i tayyibe-i saltanat ve iclâl ve hülâsa-i karhâne-i devlet ve mazhar-ı kâmil der mülâtefet ve savlet ve mahzar-ı câmi'-i cemâl ve celâl, masdar-ı âsâr-ı fazl ve efzal* Sultan Mehmed Han (*Allah ruh ve rahmetle sarıp onu cennet odalarına yerleştirsın, huri ve gılmanlarla haşır etsin*) idi. Kasırgaların taptaze yaprakları zulüm ve bidad pençesiyle mahv ve perişan ettiği [600a] ve gülün yanaklarını kara toprağa attığı 910 senesi kışında gaddar zaman bağ ve bostanın taze gençlerini helak etmeye mecbur olmuştu. Sitemkâr olan zaman çemen ve gülzarın nazik bedenlilerini kar beyazı kefenle kefenlemek ve bostanın nazik bedenlilerini zaman ve yerin karavicdanlı toprağına defnetmek için yaratılmıştı.

Beyit

Tüm canlılar canlarından ümit kestiler. Koca dağlar karlar altında kayboldu gitti

Güllerin solmaya başladığı bir mevsimde ansızın hilafet bostanının o taze fidanı korkunç feleğin afetine rastladı. Devletin genç servisi, şeref ve haşmet ağacı zerafetlerle dolu bu bahar arsasından köklerini söktü. Ecelin hortumu andıran şiddetli rüzgârı, kaderin bela saçan şiddetli yıldırımları şahlığın bu gül ağacına ulaşmıştı. Daha 18 yaşında taze bir dal olmasına rağmen ilmi ve fazileti, şiir ve hattaki hüneri irfan meclisindeki gençleri bile kıskandırmıştı. Şehsuvarlar meydanında hilafet gülistanındaki neşeyi arttıran taze bir hurma ağacıydı. Ancak kötü mizaçlı muhalif rüzgârların esmesiyle taze bir gül yaprağı gibi olan nazik bedeni sarsıldı. Şahlık gülistanının bu düzgün servisi bu şiddetli kasırgadan zarar gördü. Yakıcı bir humma

onun beden mülküne ıstırap veriyordu. Yedi günden sonra yüksek ateş onun hayatının hurma ağacını kökünden söktü.

Li-müellifihi

Zamanın fırtınaları ansızın şahın gül ağacından bir gülü kopardı. Bağdaki lalenin kandili söndü, lale gitti yüreklerde acı ve ateş bıraktı. Yani haşmet ve azamet ocağından taze bir gül kara toprağın altında gizlendi. Osmanlı hanedanının halefi, cihangirlik ocağının şerefi, bilgin şah ve şehzade, aslan yürekli hüsrev Mehmed Han! Onun şahin gibi olan yüreği kanatlandı, daha geri gelmeyecek bir fezaya gitti. Ruhu göğün en üstünde, ölümüyle herkesin yüreği kanlı. Gül ağacı bu bostandan yok oldu, sultanın yüreği de perişandır. Onun gidişiyle candaki rahatlık da gitti, teni kendisini onun toprağıyla teskin etmişti. Bağdan yeni bir fidan çıkarsa ikbal gül bahçesi kalıcı olsun. İslam'ın gözü onunla nurlu idi, gönlü mülk arsasının gülistanıdır. Şahların şahı sultanların babası, dini memleketlerin sığınağıdır. Melek soylu Şah Bayezid, cümle şahların ömrünün varisi olsun. Din onunla ayaktadır, devleti daim olsun âmin

Bu vahşet dolu haber şehzadenin bulunduğu Kefe memleketinden padişahın kulağına ulaşınca babalık ve evlatlık bağı gereğince Hz. Yakub'un peygamberlik ülkesinde yas tutanların geleneğince Eyüb (a.s.)'ün sabrıyla durdu. Lakin *Ben sadece gam ve kederimi Allah'a arz ediyorum*¹⁷²⁵ ayetini hatırlıyordu. Ağlayan kirpiklerin fasih beyanlı diliyle, yaş döken göz kapaklarının konuşan dudaklarıyla göz yaş döküyor, kalp hüznleniyor sahih hadisi gam ve yas halini anlatıyordu. Kalbi ağıtlardan dolayı tutulmuş olan bu sultanın ağzı ve dili gonca gibi kapanmıştı. Gözlerinden saçtığı yaşlar seher vaktinde lalelerin üzerindeki çiğ tanelerinden bir alametti. Devamlı akan yaşlardan dolayı cevher saçan gözleri nergis gibi yorulmuş, hastalanmıştı.

Beyit

Bu kederden dolayı gözden yaştan başka bir şey gelmiyor. Bu hüznü hikâyeden dolayı gönüle tozdan başka bir şey konmuyordu

Ama musibet görmüşlerin kırık kalplerini iyileştirmek özellikle de sultanı teselli etmek için evvela gayb âleminden gelen *O sabredenler, kendilerine bir belâ*

¹⁷²⁵ [012.086] إِنَّمَا أَشْكُو بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ

geldiği zaman: Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz, derler¹⁷²⁶ beşaretname sesi [600b] hüzünlü olan sabır sahiplerinin kulağına ulaşıyordu. İkinci olarak takdir kalemi, ölüm belasından gücenmiş olanlar için *İşte Rablerinden bağışlamalar ve rahmet hep onlarıdır. Ve doğru yolu bulanlar da onlardır*¹⁷²⁷ müjdesini menşur sayfalarına yazıyordu.

SOL CENAH

Saltanat Erkânının Keyfiyetini, Niceliğini, Tertibini ve Yetişmesini, Tahta Cülusunun Başından Beri Sultanın Bu Devlet Erkânından Azl ve Tayin Edilenler İle Ölenlerin Ahvalini Beyan Eder

Yeryüzü sultanlarının sultanı, önemli mevkilere azil ve tayinlerde bulunan emredici ve yasak koyucu padişah *saltanatı yücelsin ve gücü her yere yayılsın* lütuf gelenekli *O, seni yardımıyla ve müminlerle destekleyendir*¹⁷²⁸ sözüyle mevkileri ve onlara yerleşecekleri tayin ettikten, hak ve yakın ehline bolca ihsanlar saçtıktan sonra *Sana uyan müminlere (merhamet) kanadını indir*¹⁷²⁹ sağlam ve açık kanunla enbiyalar sultanına doğru yolu göstermiş kılavuzluk etmiştir. Dini koruma ve memleket sahibi olma usulünü, sahiplik ve serverlik nizamının yolunu devlet ve dirayet sahiplerine açmıştır. Kuşkusuz baht gözlerine teyakkuz ve uyanıklık sürmesi çekilen şehriyarlık ve saltanat mahzarı taşıyan herkesin açılmamış bahtiyarlık goncasını, rahmanî lütuf rüzgârlarının ve *Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik* nesiminin esmesiyle açar. Rabbanî rahmet ve feyiz göğünden günden güne artan devletin sabit kökünü, onun kutlu saltanat ağacını *Sana olan nimetini tamamlar ve seni doğru bir yola iletir*¹⁷³⁰ Nisan bulutunun desteğiyle yetiştirerek bostanın kıvançlıları arasında yükseltir.

Beyit

Allah'ın güzel bir şekilde yeşerttiği ağaç; kökü şeref meyvesi ihsan ve bağış olan bir ağaç. Doğu da batı da verimli ve yemyeşil bu ağacın dallarının gölgesi altındadır

¹⁷²⁶ [002.156] الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ

¹⁷²⁷ [002.157] أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ

¹⁷²⁸ [008.062] هُوَ الَّذِي أَمَّاكَ بِبَصَرِهِ وَالْمُؤْمِنِينَ

¹⁷²⁹ [026.215] وَاخْفِضْ خَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

¹⁷³⁰ [048.002] وَنِعْمَتُهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا

Kuşkusuz bu mülk saraybostanında yaratıcının geniş gölgeli saadet sancağını muzaffer ordusunun (*Bütün bu lütuflar*) mümin erkeklerle mümin kadınları, içinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetlere koyması içindir¹⁷³¹ önünde süsleyen kişi iktidar ve haşmete layık olandır. Kendi azamet ve iktidar sancağını yükseltmek için cihangirliğin incili yapraklarını mülk ve millet nehrinin kenarındaki ensar ve muhacirinin üzerine doğru uzatır. Kadim hizmetçiler ve dost bendeler istek ve hacetlere ermek için ihsan ve kerem tarlasında *çalışanın emeğini boşa vermeyiz* doğru vaadiyle ve *yedi başak bitiren bir dane gibidir*¹⁷³² müjdesiyle cömertlik ve iyiliğin verimli tohumunu yetiştirip büyüterek *kökü sabit dalları göklerde* mertebesine ulaştırır. Çünkü böyle verimli bir saltanat bağı ve bostanın korunması için muhlis avan ve ensarın varlığına ihtiyaç vardır. İktidar ve ihtişam ağacının meyvelerini toplamada ve dallarını korumada hepsi de canını bu uğurda feda eden tedbir ve kılıç ehli bir bende gürühuydu. Şahlık saraybostanının genişliği ve büyüklüğüne, padişahlık çemenzarının letafet ve zerafetine göre hizmetçilerin yardımına ihtiyaç duyulacaktır. O cennet ağacının dallarındaki meyveleri kılıç yardımıyla toplamak için sabitkadem mübarek hizmetçilere gerek vardır.

[601a] El-kıssa: Bu sözlerin doğruluğunun delili şudur: Yüce yaratıcının yardımıyla 886 senesi Rebiülevvel ayında hayatının baharının başlangıcında tahta cülus eden sultan, zamanın cihangirlerinin sahibi bu hüdevendigâr, bahar iklimlerinin şehinşahı misali hilafet ve ikbal ağacının dallarından her birini padişahane inayetlerle dolu yapraklardan oluşan hilat-ı fahire ile müftehir kılmış, iktidar meyvesi veren bu dallardan her birini yetiştirip büyüterek *üstün dereceler işte sırf bunlar içindir*¹⁷³³ mertebesine erdirmişti. Her biri şahlığın meyve veren dalı, ihlâs ve devlet isteme bağının gülü olan kadim kul ve hizmetçilerini, sadık sözlü yoldaşlar ve yakınlarını ihsan ve bağış gözlerinin berraklığıyla doyurmuş ve taptaze kılmıştı. Devlet bostanının bu taze yetişmiş fidanlarından her birini kabiliyet ve istidad mertebesine erdirmişti. Kadim bendelerden olup iyilik ve kötülükte hastalık ve sağlıkta yoldaşlıkları olan, bu eşiğe kadimden beri hizmet eden bir güruhu, kul okşama

¹⁷³¹ [048.005] لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ

¹⁷³² حَبَّةٌ أُنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ [002.261]

¹⁷³³ فَأُولَئِكَ هُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى [020.075]

geleneğiyle ve *hicret olmasaydı ensardan bir kişi olurdu* peygamberliğin şefkatli kanunuyla din ve dünya işlerindeki ilk muhacirler zümresinden addetmiş, onların makam ve menzil sancağını göklere yükseltmişti.

Beyit

Onun ince fikrinin gayretiyle küçük bir zerre güneş gibi büyür. Merkür kendisinin sahib-i divan-ı istifası olsun diye ikizler burcu onun kapısında hizmet kemerini bağlamış

Babasının zamanında çeşitli mansıplarda bulunan ricalden geriye kalanlarına, devletin her daim devamını isteyen himmet nazarını daima onun taraftarlığı yönüne çeviren, kutlu sultanın ölümünün ardından fitne ve fesat çıkarmaya çalışanlara karşı canla başla mücadele eden mesnet sahiplerine, Mehmed'in büyük devlet ensarı zümresine ihtiram gösterdi. *Ensarı sevmek imandandır* manası gereğince onlardan her birini din ve devlet işlerinden birine tayin etti. Merhum babasının emri gereğince yüce makam ve mevkilere getirdi. Her birinin mevkiini hak ettiği kadarıyla yükseltti.

Beyit

Adaleti tesis etmek ve zulmü kaldırmak için o gün divan-ı mezalimi kurdu. Büyüklerin hepsini şereflendirdi, ekâbir bir bir önemli yerleri aldı

Özetle Devlet-i Aliyye'nin cümle erkânı mülk ve şehadet âleminin altı yönü gibi altı sınıfa ayrılıyordu. Mülk ve mal işleri, hükümdarlığın önemli işleri bu altı zaruri şeye bağlılık göstermeye bağlıydı. *Varılacak güzel yurt da onlar içindir*¹⁷³⁴ mansıplarda bulunan rical güzel övgü ve hayırla nitelik ve şanlarına göre bu beyan sayfalarında zikredilecektir. O altı sınıf sırasıyla anlatılacaktır.

Birinci sınıf: Mülk ve mal işlerinden sorumlu olan asaf-mekânlı vezirlerdir. **İkinci:** Mücahit askerlerin işlerinin düzenleyicisi olup bu işleri kontrol eden emirü'l-ümera ve beylerbeyilerdir. **Üçüncü:** Şeriatın hâkimi, imamların, âlimlerin, şeyhlerin, fazılların ve velilerin öncüsü yüce mertebeli kadılar. **Dördüncüsü:** Sultanın mallarının sahib-i divanı, içerideki ve dışarıdaki işlerin düzenleyicisi. **Beşincisi:** İnşa divanı erbâbı, menşur yazıcılar. **Altıncısı:** Sultanın elinde yetişen hizmetçi ve bendelerdir ki bunlar ikbal gibi daima bu eşiğin mülazımıdır, beldelerin emirleri ya da liva ve sancak erbabıdır.

¹⁷³⁴ طَوَى لَهُمْ وَحُشِنُ مَأْبٍ [013.029]

Birinci sınıf: [601b] Bu iki kısma ayrılır. **Birinci söz:** Azl veya ölüm sebebiyle vezaretten düşen sabık vezirleri zikreder. **İkinci söz:** Şimdi çeşitli görevlerde bulunan vezirleri zikreder.

Birinci Söz: Felek Mekânlı Bu Saltanatın Önceki Vezirlerini Beyan Eder

Birinci vezir: Sağlam bir sütun olarak din ve devlet ensarı cümlesinden olup sultanın payitahtında kendine layık vazifeleri yerine getiren vezirlerin önderi İshak Paşa'dır. O, merhum Sultan Murad'ın (*Allah onun ruhunu feraha kavuştursun*) has gulamlarından olup bu hazret zamanında hem de Sultan Mehmed zamanında çeşitli vazifelerde bulunmuştu. Sultanın tahta cülusu esnasında bütün devlet erkânı arasında en eskisi olup ömrü ve bulunduğu makamı tazelemede hepsinden daha öndeydi. O iki padişahın hilafeti döneminde sahip olduğu akıl ve tedbiriyle bütün genç ve yaşlılardan daha önde olduğu için görevleri aynen iade edildi. Ta sultanın dedesinden beri iyi bir kul olduğu için üç padişah tarafından o mertebeye tekrar getirilmişti. [Öyleki Sultan Mehmed'in ölümünden sonra yaşanan kargaşa ve fetret döneminde veliahdı Amasya'dan gelip tahta cülus edene kadar tahtın ve tacın koruyuculuğunu yapmıştı. Sultan bu hizmetinden dolayı vezaet mansıbını ona layık görmüştü¹⁷³⁵.] Buradaki vazifeleri hayırla din ve devletin afiyetiyle sonuçlanmıştı. Öyle ki *Ömrü uzayıp ameli güzel olan kişiye ne mutlu* sahih hadisiyle nitelenmişti. Darü'l-hilafe Kostantiniyye'nin bekçiliğinde daha önce padişahın [II. Mehmed] tahta cülusunda anlatıldığı gibi devletin devamını isteme ve bilginlik vazifesini elden bırakmadı. Göreve yeni başlayacaklarla hizmette kadim olanların durumunu göz önüne alan padişah evvela vezaret mansıbını ona uygun gördü. Onun vezirliği 888 senesine kadar sürdü. Çok yaşlı olmasından dolayı sultan onu vezirlikten aldıktan sonra tekaüd için arpalık olarak Selanik şehrini ona verdi. Ecel gelinceye kadar orda mütekaid idi ve şehrin valisi idi.

Beyit

Hakk yolunda doğrulukla “Üzerindeki herkes fanidir” ayetini okumuş

Diğer vezir: Emirlerin seçkini, vezirlerin en ileri geleni *nakâvetü'l-ümerâ* ve *'umdetü'l-vüzerâ fi zamanihi* Hamza Bey'in oğlu Mustafa Paşa idi ki kutlu sultan

¹⁷³⁵ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 348b.

zamanında [II. Mehmed] büyük emirlik görevlerine getirilmişti. Öyleki sultana olan kullukta bütün Anadolu ümerasının en önde geleniydi¹⁷³⁶.] Sultanın ölümünden sonra zamanın sultanının yolunda sadık kulluğunu layıkıyla yerine getirmişti. Cülustan önce bütün büyük emirlere nazaran mülazemet hususunda kendisini göstererek ön plana çıktı. Sultan da iyi yetişmiş biri olarak akranları arasından onu seçip aldı. Tahta çıktığı ilk zamanlarda vezaret mansıbını ona verdi. Onun vezirliği ecel gelene kadar 1 yıl bile sürmemişti.

Diğer vezir: Sultanın hizmetçi ve kullarından Ayas Paşa idi. Tahta cülustan önce vezaret mansıbında yegâne kişi olarak bulunuyordu. Tahta cülustan sonra hizmetteki önceliğine binaen sultan onu tekrar yerinde bıraktı. Cem Sultan büyük kardeşine karşı huruç ettiği zaman Bursa'da ki ordunun içinde görev almış, savaş esnasında bir ecel okunun hayat hedefine isabet etmesiyle ölmüştü. Vezirlik görevi altı ay bile sürmemişti. Mertebesini artırma yolunda arzu ettiği şeye ulaşamamıştı.

Beyit

Dünya nice gönül aydınlatan mumu ecel rüzgârıyla söndürmüş ve yanağını isle kaplamış

Diğer vezir: *Sipehdâr-ı şecaat-şiar ve 'umde-i mübârizân-ı rûzegâr* Gedük Ahmed Paşa idi ki kutlu sultanın bendelerinden olup yüce mertebelere çıkmayı başarmıştı. Küfür ve İslam ülkesindeki birçok büyük fetih onun sayesinde gerçekleşmişti. Her zaman Rum serdarları arasında daha öncelikli idi. Yedinci kayserin anlatıldığı yedinci ketibede bahsedildiği gibi sultan öldüğü zaman Frenk memleketine Polya memleketini feth için gönderilmişti ve orada bulunuyordu. Bu beldedeki birçok kaleyi ele geçirmişti. Sultan Mehmed'in ölüm haberini ve tahta oğlunun cülus ettiğini duyar duymaz Frenk hududundan geri döndü. Kardeşi Cem Sultan ile giriştiği savaşta Sultan'ın hizmetine yetişti. 886 senesinde [602a] vezaret mesnedine oturdu. 887 senesinde ecelin can alan kılıcıyla ve sultanın kahriyle ahrete göçtü.

Diğer vezir: *Vezir-i sâib-tedbir be fûnûn-ı fezâil-i nefşânî müselleme-i sağîr ve kebîr el-mahsûs bi kerimihi "inne el-fazle bi yedullahi yutihi men yeşa"*¹⁷³⁷ Kasım Paşa idi. O, kutlu sultanın yetiştirdiği tedbir ve fazilet sahibi bir zat idi. Ama o

¹⁷³⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 348b.

¹⁷³⁷ Fazilet Allah'ın elindedir, kime isterse ona verir.

zamanda divan hizmetinde bulunuyordu. Sahip olduğu feraset ve anlayışından dolayı daha yüksek mertebeleri bekliyordu. Bu bilgin sultan zamanında vezirlik mesnedine getirildi. İyi ahlakı ve cömertliğiyle zamanının bütün vezirlerinden daha şöhretli oldu. Zamanının çoğunu Allah dostları hak ve yakın ehliyle sohbet ile ve fakirlere inam ve ihsan vermekle geçiriyordu. 887 yılından itibaren 3 yıl boyunca bu görevini yerine getirdi. Ecel habercisi gelince ahrete göç etti.

Diğer vezir: Yüce vezirlerin en önde geleni ve seçkini, kâfir gazalarının serdarı *iftihâr-ı vüzerâ-yı âlî-mikdâr ve sipehsalâr-ı megâzî-i küffâr* Davud Paşa'dır ki Sultan Mehmed'in has hizmetçi ve kullarındandır. Mizacındaki yiğitliği ve mertliği sayesinde bu zamanda yüksek mertebelere kadar ilerledi. Sultanın cülusu zamanında 876 senesinde Anadolu beylerbeyliği görevini ifa ediyordu. [Ardından Rumeli beylerbeyliğine ve divân-ı âlâ mansıbına getirildi¹⁷³⁸.] Sultanın hilafeti zamanında mücahit yiğitleriyle birlikte çok çeşitli hizmetleri yerine getirdi. Sultanın hilafetinin ilk başlarında onun eşiğini öpmek için diğer ayanlarla adeta yarış içine girmişti. Kendisini esirgenmez olan inayetlere layık kıldı. Hizmetteki sadakati, muhlisliği ve mertliğinden dolayı sultan onun rütbesini artırmıştı. Ağırbaşlılığı, adalet ve akıllılığını dikkate alan sultan onu vezirlik mertebesine getirdi. 887 senesinde vezaret mesnedine oturdu. Kısa bir müddet sonra veziriazamlık mertebesine geldi. Bu makamda devletin önemli ve büyük işleriyle meşgul oldu. Onun fetih destanları daha önce anlatıldı. Doğrusu bu makamdaki hali, duruşu ve sözleriyle hem padişahın hem de ordunun rızasını kazandı. İyi ahlakı açısından bütün mevki sahiplerinden daha üstündü. 15 yıl boyunca devamlı devlet erkânı arasında kendi öncülüğünün sancağını dalgalandırdı. 24 Receb 902'de vezaretten hal' edildi ve mütekaid edildiği halde Dimetoka şehrine gönderildi. 4 Rebiülevvel 904'te de kendisine ödünç olarak verilen bu menzilden ahretteki menziline göçtü. Ama hayatta iken yaratıcının yardımıyla *servet ve oğullarla gücünüzü arttırdık* hikmet ayinli ayetin içeriğinde olduğu gibi yerine birçok halef bırakmış, halefleri de sahip oldukları iyi sıfatlardan dolayı ayan ve eşraf zümresine girmişti. Oğlu Mustafa Bey, sultanın damatlığı şerefine nail olmuştu. İyi ahlakı ve sıfatıyla devlet erkânı arasında seçkin bir yere sahipti. Daima İslam memleketlerinin sınırında kâfirlerin fitne ve

¹⁷³⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 349a.

fesatlarının önünde bir kapı gibi duruyordu. Babasının evladı olduğundan ve onun şöhretinden dolayı mülk ve din işlerinin nizamı için çaba gösterdi. [Şimdi Frenk memleketleri hududundaki bazı yerlerin idaresinden sorumludur¹⁷³⁹.]

Adı geçen vezirin mal ve mülkü, haşmet ve azameti öyle bir dereceye varmıştı ki Âl-i Osman vezirleri arasında hiçbir vezir bunun kadar kudretli değildi. Hiçbir vezir ve emir bu kadar zengin ve servet sahibi olarak anılmamış, şöhret bulmamıştı. Ölümünden sonra onun mal ve mülkü [602b] sultanın kazaskerine ait olan tereke resmi ve paylaşım hakkı alındıktan sonra varislerine bırakıldı. Bütün varisler 500 bin Rumî akçeye razı oldular ki her bin akçeden 20 akçe paylaşırma resmi [resm-i kısmet] alınır. Bunlar onun gerçek mülk ve malları dışında olup terekeden bile sayılmaz. Onun bütün bu biriktirdiği malların dışında güzel zikirlerle anılmasına, bol sevap almasına neden olan amelleri de vardır. Darü'l-hilafe İstanbul'da yaptırıp bıraktığı hayır kurumları bunlar arasında sayılabilir. İhtiyaç sahiplerinin ve hak edenlerin yararlanması için inşa ettirdiği bu hayır kurumlarında hizmet etmeleri için hayrat yoluyla cariyeler tayin etmiştir. İnşa ettirdiği hayır kurumları arasında gayet büyük bir cami, oldukça hoş mekânlı bir medrese, ulema ve fukaranın yedirilip içirildiği bir ribat ve hankâh, yetim ve fakir çocukların eğitim gördüğü bir mektebhane vardı. Her gün bu camide 12 akçe hatibe, 10 akçe imama, 20 akçe hafızlara, 5 akçe muarrefe, 12 akçe iki müezzine aynı şekilde diğer hizmetçilere de yevmiye veriliyordu. Medresede her gün müderrise 40 akçe, mudirlere 5 akçe, 16 talebeye de iki öğün yemekle beraber 32 akçe veriliyordu. Özetle zaviyenin yemek ve diğer işleri için hergün aşağı yukarı 200 akçe sarfediliyordu. Rum memleketinde nefis mülkleri ve akaratı bu hayır kurumları için vakfettirmişti. Bu fani ülkede din ve dünya saadeti ve ikbalini toplayarak, biriktirdiği mülk ve mal zahirelerini evlatlarına bırakarak, *Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; ölümsüz olan iyi işler ise Rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı, hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır*¹⁷⁴⁰ mefhumunun bereketini kıyamet günü zahiresi ve hediyesi olarak kazanmıştır. *Allah onun iyiliğinin mükâfatını versin ve kıyamet günü mağrîfet ve bağışlanmaya yakınlaştırsın.*

¹⁷³⁹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 349b.

¹⁷⁴⁰ [018.046] الْعَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا

Diğer vezir: Önceki büyük devlet erkânından, şimdiki büyük vezirlerden, *iftihârü'l vüzerâ fi zamanihi, 'umdetü'l-hükkâmi'l-kirâm fi asrihi ve evânihi el-muazzez beynü'l vera bi tahsisihî "tuizzu men yeşa¹⁷⁴¹"* Mesih Paşa'dır. O, Sultan Mehmed'in elinde yetişen kullardan biriydi ve saltanatın hizmetinde bulundu. Can siperane ve muhlisane kulluğunu takdim için daha yüksek rütbelere ilerlemeye çaba gösteriyordu. Kısa sürede mertebeler atlayan paşayı, sultan büyük vezirlik görevine getirdi. Sultanın hilafeti zamanında devamlı bazen vezirlik bazen de sınırlarda emirlik görevini yerine getiriyordu. 889 senesinde Kasım Paşa'nın hal'inden sonra vezaret rütbesinde müstakil hale geldi. Birkaç zaman sonra küffar hududuna hareket etti. Zamanının çoğunu dini ilimleri okuyarak, ibadet ederek, salih ameller yaparak geçiriyordu. Takva ve zühdünden dolayı vezirler ve emirler arasında yegâne idi. İtaat ve ibadetini tamamlamak ve yerine getirmek için sultanın izniyle Haremeynü's-şerifeyn'i ziyarete gitmişti. 905 senesinde Hicaz seferinden döndükten sonra felek mertebeli dergâhın mülazemetinde bulunarak veziriazamlık mesnedine ulaşmıştı. Elinden geldiği kadar tebaanın önemli işleriyle meşgul oldu ve bu işleri düzenledi. Üç yıl bu mansıpta kaldı. En sonunda 907 senesinde ilahi takdir gereğince ani bir bela vukubulmuş, Galatada'ki tophane mahzenine yıldırım vurmuştu. Bu afeti ve yangını söndürmek isteyen paşa, Galata'ya hareket etmiş, ateşi söndürmeye çalışmıştı. Tophanenin taşları [gülleler] yakıcı ateşten dolayı alev topuna dönmüştü. Bu güllelerden bazıları ateşin hararetiyle kızışmıştı. Ansızın bunlardan biri [603a] sıçramış, vezirin ayağına düşmüştü. Bu darbenin acısıyla başını ayağına doğru eğdi. Can eriten bu acıyla iki gün sonra canını ecele teslim etti. Aynı gülle ile vezirin hemen yanında duran Galata kadısı da ölmüştü. Umarız bu dünyada tattıkları bu azap ateşi ahiret ateşinin alevlerini teskin eder. Kırık ayaklarla sırat köprüsünü geçmeye çalışması umulur ki Allah'ın rahmet ve acımasına vesile olur, bu kırıklık vesilesiyle gözdağı veren bir ayet olan bu ateşle karşılaşmadan *İçinizden, oraya uğramayacak hiçbir kimse yoktur. Bu, Rabbin için kesinleşmiş bir hükümdür¹⁷⁴²* umulur ki iş sadece dünyadaki bu ateşten geçmeyle sonlanır.

¹⁷⁴¹ [003.026] وَتُعَرُّ مِنْ تَشَاءٍ; Dilediğini yüceltir.

¹⁷⁴² [019.071] وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا

Diğer vezir: Saltanatın kadim hizmetkârlarından, İslam milletinin mücahitlerinden, *'umdetü'l-vüzerâ fî zamanihi, el-âtik 'ala efrâdi fî evânihi* Hızır Bey'in oğlu Mehmed Paşa'dır. O, tahta cülusun ilk zamanlarında Semendire ve Engürüs hududunun valisi ve koruyucusu idi. Bir müddet Rumeli ve Anadolu'daki bazı vilayetlerin emirlik görevinde de bulunmuştu. Padişahın inayetiyle 888 senesinde bu görevinden vezirlik mansıbına terfi etti. İki yıl bu görevde kaldı. 890 senesinde vezirlikten hal' olunduktan sonra Şehzade Sultan Ahmed'in lalalığına ve atabegliğine tayin edildi. Ecel 904 yılında ona ulaşana dek geri kalan ömrünü vezaret hizmetinde ve şehzadenin lalalığında geçirdi. Amasya'da inşa ettirdiği bir medrese ve hankâh onun asar-ı hasenat ve hayratındandır. Ardında bu hanedana kulluk edecek saygın halefler bırakmıştı.

Beyit

Kullarını okşayan padişahın merhamet gölgesi, kendi etrafındaki herkesi aziz kılarak kaplamış

Diğer vezir: İlim ve hikmet hanedanının seçkini, haşmet erbabının yardımcısı, ilahi lütufların tahsis edildiği zamanın allamesi, hakikat ilimlerinin öncüsü olan *nakâve-i dudmân-ı 'ulûm ve hikmet ve zahîr-i sahib-i iktidâr ve haşmet* Mevlana Şemseddin Mehmed Fenari (*Allah onun ruhunu ferahlandırınsın*)'nin ahfadından Fenari Ahmed Paşa'dır. O, bu hilafet hanedanı için yıllarca hizmet etmiş, layıkıyla kulluğunu yerine getirmişti. Sahip olduğu faziletiyle Rum ekâbiri arasında biricikti. Sultan Mehmed zamanında küslüğe yol açan bazı tartışmalardan ötürü bu hazret vatanını terk etmişti. Padişah sülalesinin korkusundan uzun bir müddet gözden kaybolmuş, Hind taraflarında gizlenmişti. Ama zamanın sultanının eşiğine hizmet etme akidesi taşıyordu. Tahta cülusun ardından yeni sultanın işaret ve emriyle gurbetteki yaşamını ardında bıraktı. Uzunca mesafeler katederek Hindistan'dan hareket ederek Fars, [Şirâz] Irak ve Azerbaycan yoluyla sultanın dergâhına ulaştı. Himmet atı üzerinde kara ve denizlerden rahatlıkla geçti. Kadimden şimdiye dek Fenariler sülalesinin büyükleri hilafetin yuvası olan bu hanedanın hizmetinde idi. İlk olarak, adı geçen zat 888 senesinde mücahitler sultanının nişancılığı görevine getirildi. Mesih Paşa'nın 890 senesinde vezirlikten azl edilmesinden sonra, yüce vezirlik makamına getirildi. Rebiülahir 892'de bazı nedenlerden dolayı sultan onu

vezirlikten azl etti. Ömrünün sonunda dek mütekaid olarak Bursa'da inzivaya çekildi.

Rûbai

Bir müddet senin dergâhında mülazemet hizmetinde bulundu. Sende çok fazla iyi yetişmiş kimse göremeyince, senin elini öpüp yoluna gitmişti

Diğer vezir: Yüce soylu mevlana, [603b] ilim rütbesi sahibi, ceddi cömert *vezir-i âlî-neseb, sahib-i erfa'-ruteb der ilm ü haseb, varis-i mesânid-i sadâret ve kazasker ve câlis-i merâtib-i emâret ve vezâret peder-ber-peder cenâb-ı refî'ün-neseb, kerîmü'c-cedd* Halil Paşa oğlu İbrahim Paşa'dır. O, hilafet güneşinin Al-i Osman burcundan doğduğu günden bu yana yüksek mertebelerde hizmette olan Candarlu taifesindendir. [Büyük dedesi Mevlana Kara Halil Candarlu zamanından beri şer'î, dinî ve mülkî işlerin başındaydı. Bunun dışında Hayreddin Paşa yıllarca vezaret, kardeşi Orhan Gazi ve Murad Gazi zamanında kazaskerlik ve sadaret-i 'uzma mansıbında idi. Ondan sonra Hayreddin Paşa oğlu Ali Paşa, Yıldırım Bayezid ve oğulları zamanında *cümletü'l-mülklük* mansıbında bulundu. Hâsılı bütün emaret, sadaret ve vezaret mansıpları onların hanedanının elinde idi. Ali Paşa'dan sonra onun oğlu Halil Paşa, Sultan Murad zamanında ve Sultan Mehmed'in ilk yıllarında en büyük vezir ve emir zümresindendi¹⁷⁴³.] Her devlet tabakasında bulunan bu taifenin halefleri iyi huyları ve ilmi faziletleriyle zamanın ekâbirinden daha öndeydi. Sadaret, kazaskerlik ve kadılık, veziriazamlık gibi büyük mansıplarda bulunuyorlardı. Bunlarla ilgili bahislere bu kitabın her bölümünde defalarca yer verilmişti. Zikredilen İbrahim Paşa, merhum sultan zamanında Amasya'da hizmet eşiğinde idi. Zamanın sultanı tahta çıktıktan sonra onu vezirliğe ve şehzade Sultan Ahmed'in lalalığına tayin etti. Yetkileri tek eline aldıktan ve memleket işlerine istikrar kazandırdıktan sonra eski ahitlere vefa gereğince 891 senesinde onu Amasya'dan getirtmiş ve öncelikle kazaskerlik makamına oturtmuştu. İkinci olarak akıl ve tedbir sahibi olmasından, dirayetli ve güvenilir bir kişi olmasından kalem ve kılıç erbabının işlerini düzenlemede *Andolsun biz İbrahim'e rüşdünü vermiştik*¹⁷⁴⁴ manasının mazharı olmasından dolayı 891 senesi safer ayında onu vezaret rütbesine getirdi.

¹⁷⁴³ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 351a.

¹⁷⁴⁴ [021.051] وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ

Veziriazamlık mertebesine çıkana dek mülki ve mali işleri, siyasi ve mali tedbirleri onun sorumluluğuna bıraktı. İnebahtı gazasında 905 senesinde ödünç verilen hayat mesnedinden indi. Bu dünyada geriye iyi ahlakı dolayısıyla güzel zikirler bırakmıştı. Salih amelleri neticesinde birçok hayrat bırakmıştı. Darü'l-hilafe İstanbul'da inşa ettirdiği bir imaret, bir cami, fazılların toplandığı bir medrese onun hayratları arasındandır. [Cami ve medrese görevlilerinin günlük harcamaları şu şekildedir. Müderris 30 akçe, talebeler 12 adet ve her birine 2 akçe, hatib 20 akçe, imam... [belirtilmemiş] akçe, huffaz ...[belirtilmemiş] akçe¹⁷⁴⁵.]

Diğer vezir: *Ekrem-i vüzerâ-yı zaman, Âsaf-ı Süleyman-ı ahirü'z-zaman mazhar-ı “ve Allahu yehtussu bi-rahmetihi men yeşa¹⁷⁴⁶” [Âsaf-ı Süleyman-ı zaman, nâzım-ı mesalih-i ehl-i iman, e‘azimü’l-vüzerâ fî ahdihi ve evanihi, ekrem-i erkânü’-d-devle bi-uluvvi şanihi, semma kadatu’n-nebi¹⁷⁴⁷]* Alâeddin Ali Paşa’dır. O, 892 rebi’yînin sonunda sultanın inayet vaadiyle Rumeli’deki Beylerbeyilik mansıbından daha üst mansıplara ilerledi. Fenari Ahmed Paşa’nın vezaretten azledilmesinden sonra vezirlik mansıbı ona verildi. 903 senesine kadar bu görevde bulundu. Bu sene içinde zamanın bazı hadiselerinden dolayı vezaretten azledildi ve payitahttan uzaklaştı. Mora vilayetinde Frenk hududundaki bazı beldelerde emirlik görevini yerine getirdi. Onun ahvalinin devamı daha sonra sultanın şimdiki devlet erkânı sırasında anlatılacaktır.

Diğer vezir: Sultan Mehmed’in seçkin kullarından *vezir-i şücâ’ dilâver, mazhar-ı celâdet ve satvet der kerr u fer, sipehsalâr-ı meyâdîn-i cihâd ve gaza* İskender Paşa’dır. Yiğitliği dolayısıyla o hünerli sultanın hizmetinde rütbe rütbe ilerledi. Sultan öldüğü zaman Bosna vilayetinin beylerbeyi idi. Cansiperane bir şekilde kulluğunu takdim ettiğinden ve dilaverane hizmetlerde bulunduğundan mücahitler sultanı zamanında 894 senesinde vezaret makamına yükseldi. Kendi emsalleri gibi bu mansıpta oldukça seçkindi. Onun bazı gazalarına adı geçen sultanların fütihat destanlarının içinde yer verilmiştir. 901 senesi zilhiccesine kadar vezaret mesnedinde kaldı. Ama sultan mülk ve din işlerini idare etmesi, müşrik sınırına set olması için onu vezaretten azlettikten sonra 904 senesinde [604a] Bosna

¹⁷⁴⁵ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 351b.

¹⁷⁴⁶ [002.105] وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ; Hâlbuki Allah rahmetini dilediğine verir.

¹⁷⁴⁷ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 351b.

vilayetinin idaresine tayin etti. Ömrünün sonuna kadar o sınırdaki din ve devlet düşmanlarına karşı cihad yürüttü. Bu zamanda Frenk memleketlerinde fetihlerde bulunuyor, sınırsız ganimetler elde ediyordu. İdaresi zamanında cihadını kılıç ve tedbir yoluyla her gün yeniliyordu. 912 yılında Bosna’da iken eceliyle öldü. Ardından *Ona çağırılan davet eden çocuklar* hadisi gereğince bıraktığı halefleri onun ismini yaşatmıştı. Kutlu evlatlarından Mustafa Bey babasının varisi olarak dilâver mücahitler arasında mertliğiyle şöhret bulmuştu. Fazileti ve marifetiyle zamanının yegânesiydi. Yaşının gençliğine rağmen büyük kâfirlerle olan savaşlarda şaşılacak kahramanlıklar zuhura getirmişti. İlim ve fen kesbetmeye, Farsça ve Türkçe nazım ve nesir telif etmeye oldukça çaba göstermişti.

Beyit li-müellifihi

Aradığı her manayla fen sahibidir. Yaşının küçüklüğüne rağmen bir ummandır. Gönlünü bilgiyle aydınlatmış, devletin çeşitli rütbelerinde ilerlemiş

Diğer vezir: *Emîr-i âlî-rüteb ve vezir-i refî’ü’ş-şân ve akdem-i hükkâm ve ecneb-i hüddâm-ı mevrûsî-i sultan, zübde-i erbâb-ı iyâlet ve emâret, hâiz-i merâtib-i seniyye-i hükûmet ve vezâret movrid-i inâyet-i “velâkin Allahu yehdi men yeşa¹⁷⁴⁸” i’tizâdü’l-devleti’l-kahire* Herseklioğlu Ahmed Paşa’dır. O, aslen Hersek memleketi hâkimlerinin evlatlarındandır. Gençlik döneminin başında yaratıcının yol göstermesiyle ata ve ecdadının inancı yoluna girmekten imtina etti. Fıtratındaki meyliyle *bütün doğanlar kendi fıtratına göre doğarlar* İslam sultanına mülazemet etmek arzusuyla İslamiyet’i kabul etti. Babasından ve kendisine miras bırakılan mülkten firar etmişti. Kendisini bu yüce devletin ensar ve muhacirin zümresine dâhil etmişti. Sultan Mehmed onu iyi karşılamış, onun kıymetini ve kadrini sair memleket meliklerinin dergâhında bulunan evlatları nezdinde daha da artırmıştı. Çeşitli ihsan ve inamlarla onun gönlünü okşamış, türlü lütuflarla onu hoş tutmuştu. En has adamlarının ve yakınlarının olduğu zümrenin içine kattı. Kabiliyeti ve iyi kulluğuyla, kabiliyet çehresinde zuhur eden ikbal nuruyla günden güne payesini ilerletti ve bulunduğu mevkie ilerledi. Kutlu sultan öldüğünde o, Anadolu beylerbeyi idi ve zamanın sultanının damatlığı mertebesine ulaşmıştı. Bu kulluk ve hizmetkârlık bağından dolayı o da sultanın tahta cülusu esnasında cansiperane çabalar sarfetmişti.

¹⁷⁴⁸ Allah kim isterse ona hidayetçi olur.

Beyit

Bu yüce eşiğe muhabbet duyan kişi mutluluğun zirvesine ulaşır

Kuşkusuz sultan tahta cûlus ettikten sonra onu beylerbeyilik mansıbına getirdi. Daha önceki fütuhât destanlarında anlatıldığı gibi ordunun önemli işleri için onu ordunun başına getirdi. Bu doğru yolda devam ettikten sonra 902 senesinde onu veziriazamlık mertebesine getirdi. Ona karşı gayet şefkatliydi. Yedi sene boyunca mülk ve mal işlerinin kilidini ona vermiş onu vekil bırakmıştı. Frengistan ile ortaya çıkan husumet, onların gemilerinin yol açtığı fitne ve fesadı bertaraf ve deniz memleketlerini korumak, Rum denizini müfsitlerin şerrinden arındırmak için adı geçen veziri Gelibolu Boğazı'na gönderilinceye kadar üç yıl boyunca vezirlik görevini yerine getirdi ve vezaret divanı başkanlığını yürüttü. Sultan gemilerin idaresini ve memleketin geçit ve boğazlarının yönetimini ona vermişti. Çünkü bu işlerin yürütülmesi devlet erkânından birinin sorumluluğunda idi ve buraların idaresini ele alan kimse bütün Frenk [604b] sultanları ve melikleriyle mücadele etmesi gerekiyordu.

Beyit

*Senin iktidar elinden düşmanlarının boğazına her an ciğer yakan su damlıyor.
Düşman onun eliyle kahrolur, dost onun eliyle muzaffer olur. Fitneyi def etmede
senin kuvvetli elin yakınlarda olsun*

Diğer vezir: En kadim kul, yiğit ve en muhlis bende sultanın has adamlarından, savaş gününde mücahitlerin önderi olan *eşca'-i hüddâm-ı sâbıku'l-hademe, ahles-i bendegân-ı sâbit-kadem, sâhib-kıdmet, el-mahsûs bi-inâyet-i nâme-i "tuizzu men yeşa"* Yakub Paşa'dır. O, çeşitli mansıplarda ilerledikten sonra 899 senesinde Rum beylerbeyiliğine tayin edildi. Bu mevkide padişaha layık hizmetler yerine getirdi. Onun küffâr hududundaki idareciliği ve ordu serdarı olarak gösterdiği mertlikler herkesçe biliniyordu. Kâfirlerle olan gazalarda Müslümanların öncüsü olmuştu. Onun bazı fütuhatları daha önce anlatıldı. Sultanın inayeti gereğince 903 senesinde vezirlikle onurlandırıldı. 4 küsur yıl boyunca bu makamda vazifesini yerine getirmeye ihtimam gösterdi. Ancak eklemlerindeki rahatsızlık ve titreme dolayısıyla mütekaid olarak inzivaya çekildi. Ayağını divan işlerinden çekti. Selanik şehrinin idaresine kanaat edererek ferağat köşesine çekildi.

Beyit

Ne onunla ne bununla ihtilaflı vardır, iyi bir dünyası olduğu için mutludur

[Diğer vezir: *Âsaf-ı Süleyman-imtinân, muktedâ-yı vüzerâ ve ümerâ-yı zaman, hâiz-i Beytullahü'l-haram, metbu'ü's-senâdîd ve'l-hükkâm, nâzım-ı menâzımü'l-eyyâm ve kefilü'l-mesâlihü'l-islâm el-müeyyed bi-teyidi “yuti mülkehu men yeşa”* Mustafa Paşa'dır. O şimdi divân-ı âlâ vezirliği mesnedindedir. 907 senesinde Rumeli beylerbeyliğinden vezaret mansıbına getirildi. Onun menkıbelerinin tafsili kendisinden bahsedildiği yerde aktarılacaktır¹⁷⁴⁹.]

Diğer vezir: Sultan Mehmed'in has bendelerinden olup onun elinde yetişen *emîr-i a'zam ve vezir-i eşca'-ı ekrem, el-müsterih fî civârü's-şühedâ, el-mahsûs bi-kirâmihi “tuizzu men yeşa”* Davud Paşa'dır. Hizmete yakınlığı dolayısıyla zamanın sultanının dergâhına vardı. Halis niyeti ve kulluğuyla kendisini devletin sabık ekâbiri zümresine dâhil etti. Çünkü fazilet ve marifetten yeretince nasibini almıştı. 899 senesinde sultanın tuğracılık ve nişancılık görevine atandı. 893 senesinde sancak ve tuğla onu müftehir kıldı. Onu sancak ve tabl sahibi büyük emirler zümresine dâhil etti. Bu şekilde ilerlemeye devam etti. [903 senesinde onu terakki ettirerek Gelibolu emirliğine ve oradaki gemilerin riyasetine getirdi¹⁷⁵⁰.] 908 senesi muharreminde sultan onu Eflak hududundaki Negebolu [Niğbolu] idaresinden alarak vezaret mansıbına getirdi. Adı geçen zatın tayin tarihi için bu kıt'a yazıldı.

Beyit

Davud Paşa Allah'ın fazlıyla muradına erdi. Vezaretle din sultanının kapısının önünde makam tuttu. Kulluk gerdanlığını Hatem gibi boynuna sardı. Zamanın Süleyman'ının mühür ve yüzüğünün koruyucusu oldu. Şahın tahtta oturduğu gün onun tarihini şöyle düşürdüm: Asaf-e dovran bud Davud Paşa ba'd-az-in. [Zamanın Asaf'ı idi Davud Paşa bundan böyle.]

Üç yıl boyunca bu mansıpta kaldı. Hala dahi sultandan daha üst mertebelere yükselmeyi diliyor ve umuyordu. Ama kaderin cilvesine bakın ki ömür ve devleti ecelle kesintiye uğradı. Ölümcül bir hastalık neticesinde 10 Safer 911'de ikametini bu itibarsız menzilden kaldırıp daha güvenli olan ahrete taşıdı. Ardında iyi ahlak ve

¹⁷⁴⁹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 353b.

¹⁷⁵⁰ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 353b.

faziletiyle şöhret bulmuş, savaş meydanında zamanın yiğitlerine göre daha cesur, civanmertlikte seçkin sadık halefler bıraktı.

Beyit

Her kim onu medheden bir söz söylese, ağzını sedef gibi incilerle doldurur

İKİNCİ SÖZ

Şimdi Ekânîm-i Selâse¹⁷⁵¹ Gibi Mesnedlerinde Oturan, Mülk ve Mal İşlerinin Düzeniyle ve Genelde Avamın Menfaati Özelde Seçkin Ricalin İşleriyle Meşgul Olan, Devlet Erkânı ve Yüce Vezirleri Zikreder.

DEVLET ERKÂNINDAN VE BÜYÜK MELİKLERDEN OLAN PAŞALARIN SIFATININ DESTANI

Birinci uknum: Ulu vezir, zamanın sultanının sadık ve kadim bendelerinden yani *halef-i halife-i rahman, vezir-i âlî-şân-ı âlî-mekân, Âsaf-ı Süleyman-ı zaman, vasıta-i nizâm-ı emn ü emân, râbıta-i te'lif-i mesâlih-i kâfir ve Müslüman, mazhar-ı inâyetnâme-i “ve Allahu yueyyedu bi-nasrihi men yeşa¹⁷⁵²”* [605a] Alâû'l-mille ve'l-vezare ve'd-din Ali Paşa'dır. Onun baht ve ikbal fidanı küçüklükten hilafet ağacı olana kadar, merhamet bostanında gelişip serpilmişti. Sürekli ilhamların geldiği ferasetli bir zattı.

Beyit

Cihanın sultanının devleti var oldukça felek onun önünde hizmet kemeri bağlar. Ne şerefli bir idareci ne yüce bir zattır, ne kutlu izli ve mübarek adımlı bir vezirdir

Başından beri bir kul ve hizmetçi olarak saltanat mekânlı eşiğe ihlâs bağı ile bağlıydı. Sultanın merhamet ve lütufunun sağlam kulpuna yapışmıştı.

Li-müellifihi

Şah kendi lütfunun aynasıdır, merhamet lütuf da her zaman şahla beraberdir

Sultanın tahta cülusundan önce dergâhın hizmetinde has hizmetçiler zümresinde *Andolsun ki, peygamber kullarımıza söz vermişizdir¹⁷⁵³* rütbe olarak öne geçmişti. İtikadı ve iyi kulluğuyla *O'na varırsa, üstün dereceler işte sırf bunlar*

¹⁷⁵¹ Hristiyanlıkta teslis: Baba, oğul, kutsal ruh.

¹⁷⁵² [003.013] وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصَرِهِ مَنْ يَشَاءُ; Allah dilediğini yardımı ile destekler.

¹⁷⁵³ [037.171] وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ

*içindir*¹⁷⁵⁴ fırkasının zümresine yükseldi. Tahta cülusun başlangıcında bu hazret Karaman beylerbeyliği görevinde idi. Bu mesnette ordu serdarı olarak cansiperane mertliklerde bulundu. [Onun bu görevdeki hizmetleri sultanın fetih destanları kısmında anlatılacaktır¹⁷⁵⁵.] Onun dilâverliğini ortaya çıkarmak isteyen sultan, onu bu görevden alarak darü'l-guzzat Semendire'nin idaresine ve Engürüs kâfirlerinin sınırına muhafız olarak tayin etti. Bu sınırın muhafazasında bulunduğu zamanlarda onun cömertlik ve yiğitlik avazesini duymayan kulak kalmamıştı. Cömert sultan onu Rumeli beylerbeyliği mansıbına getirene kadar buradaki görevini sürdürdü. Bu serdarlık mesnedinde vazifesini sürdürdü. Silah erbabı, makam ve mevki sahipleriyle iyi geçiniyordu. Bu mansıpta büyük küçük herkesin işini kendi üzerine almış, kendisini mesul tutmuştu. Öyleki büyük küçük dost düşman herkes ondan razı idi. O sürekli ordusunun refahını ve sağlığını düşünüyordu.

Beyit

Eğer bir kişi düşmanlarına karşı iyi davranacak olsa çok kısa zamanda o düşmanları kendisiyle dost olurlar

Sezgici ve ferasetli sultan, bu akıllı emirin zatında ihsan ve cömertliğin, ağırbaşlılık ve heybetin görüldüğünü, onun daha üst mevkilere layık olduğunu görmüştü. Yüce divan vezirliği mansıbına layık olduğu yaptığı her işten belli oluyordu. Memleket ve tebaanın nizamını üstüne almaya layık olduğu onun bilginliğinden belliydi. İnsaf sahibi sultan onun bu üstünlüğünü göz önüne alarak 892 senesinde onu vezirlik makamına getirdi. Tebaanın işlerini yoluna koyarak, onlara karşı adaletli ve insafli davranarak bu verilen nimete şükretme yolunda çaba sarfetmesi için mülk ve mal işlerini onun sorumluluğuna bıraktı, hilafet meclisinde onu hacet erbabının şikâyetlerini dinlemekle görevlendirdi. [605b][Bu makamda 12 yıl görevini sürdürdü¹⁷⁵⁶.]

Beyit

Bu cihan mülkünde kudret sendedir, elinden geldikçe iyilik yap. İyi amellerinle senin makamın yükselir, iyiliğin seni asla alçaltmaz

¹⁷⁵⁴ [020.075] فَأُولَئِكَ هُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى

¹⁷⁵⁵ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 354a.

¹⁷⁵⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 355a.

Doğrusu o günlerde bu iyi huylu vezirin şöhreti Arap ve Acem memleketlerine dek yayılmıştı. Hacet ve istek sahibi herkes yardım görme ümidiyle ona koşuyordu. Şükür dili onun güzellikler ve övgüyle dolu zikriyle duru bir su kaynağı gibi ıslaktı. Onun cömertliğini ve ahlakını duyan herkes hayır ve esenlik duasıyla onu övüyordu.

Beyit

Cennet bahçesi onun ahlak gülistanını görünce öyle utandı ki İrem bağları gibi bu varlık âleminde gizlendi

Göreve başladığı Rebiülahir 892'den bazı dâhili ve harici nedenlerden dolayı 903 zilkadesine bu makamdan azledilene kadar bu vezaret mansıbında kaldı. 904 senesinde mücahitler sultanı İnebahtı gazası için Koron ve Moton'a ilerleyene kadar o, bazı beldeleri yönetmeye ve idare etmeye devam etti. Daha önceki destanlarda anlatıldığı gibi Allah'ın yardımıyla o memleketleri feth etti. O, bu esnada etrafı Frenk Denizi ile çevrili olan Mora adası ahalisini koruma ve zabtiyle görevlendirilmişti. Böyle bir memleketin ellerinden çıkmasına üzülen ve öfkelenen Frenkliler hem karadan hem de denizden sürekli olarak hücum ediyorlardı. Ancak bu kale adı geçen vezir tarafından fethedildi. *Evde onu inşa eden oturur, yayı da yapan kişi verir* manasının belirttiği gibi başta Moton ve Koron olmak üzere Mora ülkesinin diğer kale ve memleketlerinin idaresi yüce mevkili bu paşaya bırakılmıştı. O da yedi yıl boyunca kâh sevecenlik ve lütufla kâh şiddet ve siyasetle buraları idare etti. Kara ve deniz beldeleri etrafında yeni imaretler ve binalar inşa ettirdi, buraları mamur hale getirdi. Büyük Frenk sultanlarını, karşılırlarına çıkıp savaşmaktan alıkoydu ve uzaklaştırdı. Onları istila ve tasallut fikirlerinden vazgeçirerek barışa meyillendirdi, kendisi de sultanın hizmetinde aracılık yaptı. Ahd ve aman akdi yapılarına dek elçiler ve hediyeler gönderdiler. Güzel ve yerinde tedbirlerin bereketiyle Frenklilerin Mora memleketine sahip olma ve ele geçirme ipi, keskin kılıç darbesiyle koptu. O vilayetin meydanları, köyleri, çiftlik ve tarlaları fitne ve fesattan güvende oldu. İslam beldeleri haline geldi.

Beyit

Kara ve denizi öyle güvenli bir yer haline getirmişti ki denizdeki balıklar bile zırhlarını çıkarıp atmışlardı

İsabetli tedbirleri ve iyi idaresiyle bu memleketi öyle teskin etmişti ki artık burayı korumak için zahmet çekmeye gerek yoktu; kolayca korunabilirdi. Bu müddet zarfında canla başla padişahın kendisine bir bakışını bekliyordu. Şefkatli sultan, kılıç ve tedbir sahibi ileri görüşlü böyle bir vezirle yakınlaşmaya onunla sohbetle bulunmaya rağbet etmişti. Padişaha olan kulluğunu yenilemesine rağmen bu hizmetteki eskiliği ve gayreti sultanın ayna gibi olan kalbinde belirmişti. Divan işlerini düzenleme ve saltanat işlerini bir tertibe sokmak için 912 yılında sultanın hüküm ve menşuru paşanın huzuruna gönderildi. [606a] O da dergâha elçiler gönderdi. Vardıktan ve ikbal dergâhına kabul edildikten, o azamet kâbesinin cemalini idrak ettikten sonra şevk veren sesiyle konuşmaya, şunu terennüm etmeye başladı:

Beyit

Eğer bahtım bu yüce Kâbe'ye yüz çevirirse, bu yüce hazretin dergâhında şahinim ikbal sahibi olur. Güneşin sohbet etmek istemesi, bir çiğ tanesi olan bizi aşağıdan yukarıya kaldırdı. Benim sığınağım şahdır ve bahtımın beni o sığınağa ulaştırması tek maksudumdur. Bulutlarımın elinden yere bıraktığı ve sonra yerden tekrar kaldırıp deryayla birleştirdiği o damla benim

[Paşanın İstanbul'a geldiği haberleri etrafa yayılınca reaya ve ordudan herkes onun huzuruna koştu. Kâfir ve Müslüman bütün tebaa öyle sevinçli idi ki böyle bir sevinç bayrak gelişinde ve Nevruz'da bile yoktu. Büyük küçük herkes sevincinden kabına sığmıyordu. Darü'l-hilafenin on günlük uzağında olan yoldan kalkıp onu karşılamaya geliyorlardı. Arzu sahrasında sevgilisini arayan âşıklar gibiydiler. Bu satırların yazarı hakir fakir, bu iştiyak vadisinde sevgili görmek isteyenler arasında en ön saflarda ise de zayıflık ve takatsizlikten, bu kitabın yazılmasından kaynaklanan bazı engellerden dolayı bu karşılama hizmetini yerine getirmede diğerlerinden geride kaldı. Lakin kusurlarının bağışlanması için onun gelişini tebrik maksadıyla dua ve sena içeren bir kaside kaleme aldı.

*Li-müellifihi Kaside-i Kudûmiyye*¹⁷⁵⁷

Serv-i revanımızın geliş müjdesi bize ulaşana kadar ikbal müjdesi tekrar gökten bize ulaştı. Saba rüzgârı canım senin bakışlarına feda olsun, yârin ağzından gönüllere

¹⁷⁵⁷ Bu kaside yalnızca Esad Efendi 2198 nüshasında yer alır. Bkz., vr. 356a/b.

gönül katan bir haber ulaştı. Ey devlet sabahı benim karanlık hanemi aydınlat! Zira mağrib diyarından cihanı aydınlatan güneşim geldi. Ey vaiz! Ne zamana kadar haşr gününden sonra beka vaadi verirsin, göz artık onun kavuşma gününü ve yarının vaadini gördü. Başımda ona kavuşma sevdası var ve bundan dolayı adımlarımı kalemim gibi aşındırdım, zira bu istek sahrasından ve bu sevdadan bana fayda ulaştı. Senin kavuşma haberinle sanki bedenime taze bir ruh üflendi, bütün vücut organlarıma bir rahatlık ulaştı. Kutlu talihine bir nazar et ki dünya âlem onun kulluğundadır ve onun ulaştığı her yerde canlar şad olur. Gam ortağım gelince ayrılığın getirdiği cevr ü cefadan kurtuldum. Ken'an'ın gamlanmasına ne hacet var, zira Yusuf'un kokusu kıskançların gözlerini kör edecek şekilde esiyor. Herkes talihinin yardımıyla maksadına ulaştı, bahtım benim yaverim oldu ve beni yüce maksadıma ulaştırdı. Yani şahın ayanından ve saltanat direklerinden, dinin ve dünyanın yadımcısı sultanın hemdemi geldi. Allah'ın lütfunun mazharı Sultan Gazi Bayezid'in desteği göklerden geldi. Şah mescid-i aksadır dergâhı ise Beytü'l-haram, onun makbul kulu mescid-i aksanın kapısına vardı. Ali Paşa zamane Âsaf'ı şahın kapısına gelince Süleyman mülkünün hatemi Ehrimen'den güvende oldu. Onun kutsal ülkeden gelen zatı şahın kapısına varınca sanki ilahi bir ilham bilgin gönüle ulaştı. Şahın sohbeti cennetti ve melek siretli veziri de tekrar o cennet sahanlığına geldi. O gam girdabında halkın ümit gemisidir, Hakk'a şükürler olsun ki murad rüzgârı deniz kenarından geldi. Şahın adaletinden dolayı her dem bir gül açarsa da, hilâfet gülistanında sadece güzel bir gül yetişir. Her ne kadar bu gam mülkünde yalnız olarak garipliğe düşmüşsem de feryadıma yetişen tek şey onun lütfu ordusudur. Ona dua edenler sayısız, benim doğruluk davam ise haddinden aşındırır, sonunda bu iddia sahibinin sözlerinin doğruluğu hakikate erecektir. Yüce gök âleminde bu dua hatırıma geldi ki, memleketin nizamı şah ve veziri sayesinde sağlandıkça, hükümleri yaratıcı tarafından sürekli imzalandıkça, din ve devletin işleri seninle nizam bulsun.

Yüce vezir hilafet mekânı dergâhın eşliğini öpme şerefine nail olunca kulluk ve ihlâs cevherlerini, dostluk ve iyi geçinme sermayesini, hediye olarak yüce eşliğe sundu. Doğru adımlarla yürümüş, güneşi taleb eden bir zerre gibi başını kaldırmıştı. Sultan onu iyi karşıladı, hürmet etti. Taktığı taçla onun başını göklere kaldırdı.

Veziriazamlık mesnedini, divan erkânındaki önceliği ve mülki işlerdeki kontrolü ona bıraktı. Mülk, din, adalet ve kanun işlerinin anahtarlarını onun ihtiyat eline verdi.

Beyit

Allah'a şükürler olsun ki dünya işleri onun gayretinin bereketinden ve uğurundan yoluna girdi

Öncelikle din ve millete revaç vermek için darü'l-hilafede süslü bir cami inşasına başladı. Bu süre boyunca tüm çabasıyla bunu tamamlamak için sınırsız mal ve nakid harcadı. Ancak henüz Cuma ve cemaat yeri tamamlanmamıştı. Bu camiye eklediği zaviye, hankâh ve medrese de henüz tam anlamıyla ortaya çıkmamıştı. Bu durum açıkça belli oluyordu. Cihan seyyahları bunun gibi latif, temiz bir mabedi dünyanın başka hiçbir yerinde görmemişlerdi. Hatta cennet bahçelerinde bile buna benzer bir şey yoktu. Sütunlarının güzelliği, görkemi ve safası, banisinin saflığı ve temizliğini gösteriyordu. Bu binanın cana can katan gönül ferahlığı onu yaptıranın çaba ve kuvvetini gözler önüne seriyordu. Onu imar edenin gönlünün mamurluğuna bu ayet *Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a iman edenler imar eder*¹⁷⁵⁸ şahit idi. O nurlu mescidi inşa ettirenin büyük çabası ve gayreti onun minaresinin yüksekliğinden bellidir. İç kısımların cennet manzaralı ve bölümlerinin aşırı süslü olmasından dolayı *Her secde ettiğinizde güzel elbiselerinizi giyin*¹⁷⁵⁹ ilahi emri orada herekesçe görülür. Bu yüce binanın nakışlı ve cilalı levhaları, ferşedilmiş süslü taşları her birinde gül bahçesi görülen cilalı bir aynaydı. Meleklerin oturduğu bu mescidin pencereleri ve camları, yer ve gök arasında asılı duran güneşin aynası gibiydi. Ama cihanı gösteren bir kadeh şeklindeydi ve gece ve gündüz nurların nazil olduğu bu yer bilge yüreğin fezası gibi ışıltılıydı. İbadet edenlerin aydınlık saçan yüreklerinin kandiliyle bu mekânın içi ve dışı, yıldız kandillerinin aydınlatığı feleğin damı gibi sürekli ışık saçıyordu. O mescidte kandil ve چراغların konulduğu her yer bu ışıltıyı seyreden basiret sahiplerinin birer göz çukuruydu. **[606b]** Dünyayı aydınlatan bu camlardan ve bu kandillerden her biri aydın yürekliğin, rahmani meleklerin nuranî bağlarla göğün kubbesine çektiği ve arınmışlık ve kudsiyet nurunun ışıyla *O'na ancak güzel sözler*

¹⁷⁵⁸ [009.018] إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ

¹⁷⁵⁹ [007.031] خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ

*yükselir (ulaşır). Onları da Allah'a amel-i sâlih ulaştırır*¹⁷⁶⁰ gördüğü hayır dualarının birer sureti idi.

Li-müellifihi

Gönül mescidinin kandilleri daima yansın. Nurunu sıdk ve doğruluk ışıklarından alsın. Gönül kandilinin ışık huzmeleri güneş ışınları gibi oldu. Gece gündüz onun kandili yansın

Bu nur dolu cennetlik imaretin müstemilatından biri de içindeki kevseri andıran çeşmesidir. Suyu susuzların ve dilencilerin yoluna doğru akıyordu. Lezzetli suyu halkın boğazında bir eriyen şekerdi adeta.

Beyit

İçinde hayat suyunun gizlendiği cennetteki Kevser gibi bir çeşmedir

Maddi güzelliğine ve letafetine rağmen manevi faydaları daha çoktu. Medresesinde günlük eğitim öğretim masrafları 40 Rumî akçeyi bulmaktaydı. Yirmi talebenin her birine iki akçe veriliyordu. [Medresesi ilim talep edenlerin toplanma merkeziydi. Tedris makamında ise kemalatı ve fazileti kendisinde toplayan, ilim ve fen üstadı zamanının yegânesi bir zat bulunuyordu¹⁷⁶¹.] Caminin imamı ve hatibine 20 akçe tahsis edilmişti. Hafızlar ve muarreflerin her biri 5 akçeden biraz fazla alıyorlardı. Diğer hizmet masrafları ve mutfakta pişen yemek giderleri de bu şekilde idi. Muhtaçların doyurulduğu ve onlara inamların saçıldığı bir yer olması açısından şükretmeye müstehak bir yerdir. Bununla beraber darü'l-hilafede iki cami daha yaptırmıştı ki her birinde hafız, imam ve hatipler bulunuyordu. [Paşa caminin işlerinin bitirilmesi için çaba sarfetti. Cuma ve cemaatin akdedildiği en güzel zamanda 912 senesinin bir Cuma gününde orada Cuma namazı eda edildi. Bu kırık kalpli tarafından caminin tamamlanmasına bir tarih düşüldü. [Bunun ardından padişahın emri gereğince divan vezirliği makamına oturdu. Şimdi dahi saltanatın mülkî ve dinî önemli işleri onun elindedir. Sultanın sahip olduğu bütün topraklarda adalet, yönetim, tebaa ve ordu ile ilgili işler onun iktidar eline verilmiştir. Bu haliyle Müslümanların sığınağı olmuştur¹⁷⁶².] Onun diğer hayır imaretleri de sair beldelelerde yer alır. Umulur ki bu hayır binaları günahlarının affolmasına, derecesinin

¹⁷⁶⁰ [035.010] *إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ*

¹⁷⁶¹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 357a/b.

¹⁷⁶² İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 357b.

yükselmesine, hacetlerinin kabul olmasına vesile olur. Çünkü vezareti döneminde bazı zamanlar işlerinin çokluğundan ve makamının verdiği sarhoşluktan dolayı Müslümanların zaruri işlerini ihmal etmişti. Kendi faziletini ve sultanın inamlarını saçmada bu fayda kapılarının önüne set oluyordu. Mizacındaki sertliğinden dolayı ihtiyaç sahiplerine sert davranıyor, onları incitiyordu. Bazen de gönül ehilleri ve azizlerin kalbini gazaba gelerek kırıyordu. Ama *Diğerleri ise günahlarını itiraf ettiler, iyi bir ameli diğer kötü bir amelle karıştırdılar. (Tevbe ederlerse) umulur ki Allah onların tevbesini kabul eder*¹⁷⁶³ kabilindendi. Umulur ki yaptığı iyilikler ve cömertlikler onun eksiklik ve kusuruna baskın gelir.

Beyit

Onun halis niyetiyle memleketin işleri yoluna girdi. Sancağıyla saltanat işlerine revaç verdi. Mansıbının nurları en sonunda öyle bir yere varacak ki bu gök kubbe onun kasrının revakları olacak

İkinci uknum: *Mazhar-ı ahlâk-ı a'zîme-i Mustafavî ve masdar-ı hayrât-ı sûverî ve manevî, rûkn-i e'azım der eyvân-ı itminân-ı "tuizzu men teşa" muhtârü'l-hilâfetü'l-'aliyyetü's-sultâniyye Mustafa Paşa Allah onu iyi seçilmişlerden kılsın ve her iki cihanda onu iyilerden yapsın.* O, sultanın muhterem havassından, bu dergâhın sağlam gulam ve bendelerindendi. İkbâl güneşinin doğuşundan beri güneş ışığı gibi sultanın felek görkemli tahtının mülazımı idi. Hizmetkârlık, meydanının en kadimi idi. Hizmeti süresince her önemli işine yönelerek destek buldu. Sürekli *Kuşkusuz yanımızda onun yüksek bir makamı ve güzel bir geleceği vardır*¹⁷⁶⁴ uygun elkab ve hitabına intisap etmişti. Önemli devlet işleri, mülk ve millet meseleleriyle uğraşmasına rağmen ibadetlerini yerine getirmeye riayet ediyordu. Sürekli [607a] âlimlerle, fazıllarla, Hakk ehliyle dost ve yoldaş idi. Havasstan kullar ve mana erbabıyla yakınlık halindeydi. Doğru yolu gösteren *kim Allah ile oturmayı talep ederse tasavvuf ehliyle otursun* hadisi gereğince ünsiyet meclisini kuruyordu. Nefsini manevî olgunluklarla süslemede, dinî ve dünyevî saadeti tamamlamada makam ve azamet sahipleri arasında kendisini *Onlar (o müminler) ki, eğer kendilerine yeryüzünde iktidar verirsek namazı kılar, zekâtı verirler, iyiliği emreder ve*

¹⁷⁶³ [009.102] وَأَخْزَوْنَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ

¹⁷⁶⁴ [038.025] وَإِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفَىٰ وَحُسْنَ مَآبٍ

*kötülükten nehyederler. İşlerin sonu Allah'a varır*¹⁷⁶⁵ mazmununun timsali yapmıştı. Devlet ve ikbal mesnedine oturduktan beri asıl maksadı hep bütün mallarını Allah ehlinin giderleri yolunda harcamak ve hayır imaretleri inşa etmek olmuştu. Bütün çabasını Allah'ın rızasını kazanmak yolunda harcamış ve baki devleti *önceden kendiniz için yaptığınız her iyiliği Allah'ın katında bulacaksınız*¹⁷⁶⁶ elde etmeye sarfetmiştir.

Li-müellifihi

Adı Mustafa idi peygamber huyluydu, mülkün kutbu islamın sığınağı idi. Tedbiriyle mülk ve dine nizam vermişti. Dünyayı süsleyen büyük bir akıldır, mevki ve azametiyle ihtişamlıdır. Mizacı fukaraya timsal olmuştur, dinin devleti ve saadetidir. İtikadı mizacı gibi paktır. Kudret elini adalete uzatmış, sırlarıyla gönül kapısını açmış. Akl-ı küll onun tedbirinin tercümanıdır, ruh-ı kuds her yerde onun yoldaşısıdır. Adalet nuruyla cihanı aydınlattı, gece gündüz mazlumların dert ortağı oldu. Akıyla mülk ve din işlerine nizam veriyordu, tedbiriyle şahın düşüncelerine yardımcı oluyordu. Fıtratı safa üzre yaratılmıştır, makbul olduğunun yüzünün nurundan bellidir. Güleryüzlü güzel kokulu bir gül gibidir, yumuşak ve iyi huyludur. Yüzündeki nur kalbinin şahitliğini yapar, yüreği, içinde akan suyu ve balçığı kadar tertemizdir. Sultanın adaleti kandil; o da kandilin konulduğu yerd. Yüzü şahın merhametinin aynasıdır, o şahına dualar eden vezir Mustafa'dır. Şahını zikreden odur, şahın yüzü güneş o ise mehtaptır. Rum ikliminde vezir olunca zamanın kayseri iş yapamaz oldu; mazlum zulmü unuttu, zalimlerin kökünü kazıdı. Büyük küçük herkes dua için ona "her daim şahın veziri kalasın, şahın haşmetli kasrı vezirinin ay gibi olan yüzünün nuruyla mamur olsun" dediler

İyi niyeti, itikadının paklığı ve saflığı her çeşit hizmete girişmesi onun sürekli mertebe atlamasına yardımcı oluyordu. Bu kabiliyetinden dolayı ufukların sultanı her geçen gün onun rütbe ve payesini arttırıyordu. Dergâhın içinde hizmet mansıbına vardıktan sonra padişahın emriyle [898 senesinde Frengistan memleketlerindeki bazı devlet meselelerini halletmekle¹⁷⁶⁷] elçi olarak kardeşi Cem Sultan'ın yanına gitmekle ve büyük kâfir sultanlarına haber ulaştırmakla görevlendirildi. Etrafı

¹⁷⁶⁵ [022.041] الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ

¹⁷⁶⁶ [002.110] وَمَا تَقْدُمُوا لَأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ يَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ

¹⁷⁶⁷ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behîşt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 358a.

düşmanlarla dolu olan bu tehlikeli deniz yolculuğunun ardından Frenk sultanlarıyla bir anlaşma yapmayı başarıp böyle tehlikeli bir işten selametle döndükten sonra sultanın isteği üzerine her konuda kendisini devletin en güvenilir ve sağlam mercii yapmıştı. Bundan dolayı 903 senesi zilkadesinde sultan onu Rumeli beylerbeyliğine getirdi. Bu mansıbı elde etmek için iyi ahlakı ve kabiliyetiyle sultanın gözüne girmeyi başarmıştı. [Aynebahtı gazasında gösterdiği üstün başarı ve mertlikten dolayı bulunduğu mertebeden daha yüksek bir mertebeye layık olduğunu hissettirdi¹⁷⁶⁸.] 907 cemaziyelahirinde divan-i âli vezirliği mesnedine getirildi. Bu mesnede de iyi ahlakı ve güzel huyundan dolayı reaya ve ordunun kalbinde yer tutmuştu. Bu güzel melekelerinin uğuruyla, avam ve havass herkese gösterdiği merhamet ve insafla *Allahım kim Müslümanların bir görevini üstlenirse hem onlara hem de kendisine yumuşak davran* duasının kendisi için kabul olmasına vesile olmuştu. Bu yüce mesnette *en hayırlı olanınız insanlara en faydalı olanınızdır* sözü gereğince veziriazamlık mertebesine doğru ilerledi.

Beyit

Şefkatinin hüma kuşu kanat açacak olsa bin adamı rahatlıkla sığdırır gölgesine

İlahî desteklerden olacak ki bu zamanda [607b] öyle yüksek bir rütbeye ulaştı ki *Mallarını Allah yolunda harcaıyp da arkasından başa kaktmayan, fakirlerin gönlünü kırmayan kimseler var ya, onların Allah katında has mükâfatları vardır. Onlar için korku yoktur, üzüntü de çekmeyeceklerdir*¹⁷⁶⁹ doğru mazmunu onun vafedıcisi olmuştu. İbadetin sürdürölmesi Cuma ve cemaat geleneğinin devamı için çok sayıda bina inşa ettirmişti. Darü'l-hilafe Kostantiniyye'de mescid, medrese, hankâh, zaviye ve yolcular için ribat inşa ettirdiği hayır imaretleri arasındaydı. Camiler ve medrese odaları bu yola süluk etmiş zahidlerle doluydu. Doğruluğu gösteren hadisi gereğince *Cennetin kapısında durdum, girenlerin çoğunluğu miskinlerdi* eyvanını ders meclisleriyle süsledikleri medreseyi iyilik kapısı haline getirmişti. Hankâh ve zaviyeyi, tarikat mürşitlerinden ve hakikat rehberlerinden birine tahsis etmişti. Dervişleri, rehberleri ve *bütün yollar Allah'a doğrudur* yoluna salık olanları gözetiyor, onlara iltifatlar ediyordu.

Beyit

¹⁷⁶⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 358b.

¹⁷⁶⁹ [002.262] لَذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَتًّا وَلَا أَدَىٰ هُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

Şahların duayla istedikleri maksudun yüzü yeri dervişlerin parlak aynasıdır

Bu hayır kurumlarının ve imaretlerin yararları sultanın devlet erkânının bina ettirdiği bütün diğer hayır kurumlarından daha fazladır. Burada çalışanlar büyük ve yararlı görevler yerine getirmektedir. Tedris vazifesi için günlük 50 Rumî akçe harcanmaktaydı. Medresedeki 20 hücrede bulunan her talebe için günlük 2 akçe ve buna ilaveten yemek de verilmekteydi. Hankâhın şeyhine iki öğün yemekle beraber günlük 20 akçe veriliyordu. Fakirler, miskinler ve yolcular için her gün sofralar kurulurdu. Cuma hatibine 12 akçe, beş vakit ezan okuyan imam için 10 akçe, müezzinler ve hafızlara da diğer hayır kurumlarında olduğu gibi yeterince yiyecek veriliyordu. [Medresenin tamamlanmasından sonra yüce emir gereğince bu imarete tarih düşürülmem istendi¹⁷⁷⁰.] Bu faydalı hayır kurumu tamamlanınca her mabed gibi gelir ve giderleri daha düzenli hale geldi. Kullarını seven padişah hayır sahibi veziri şefkatle iftiharlandırdı. Kutlu gelişiyse bu hayır kurumunu sevinçlerin toplanma yeri, hayır ve hasenatın devam edeceği bir mekân haline getirdi. O muhlis hizmetkârın baht gözüne güzel yürüyen alayının çıkardığı tozla sürme çekerek aydınlattı.

Beyit

Gözünün üzerine adım atasın diye felek senin yoluna yüz bin göz koymuş. Bakman arzusuyla göğün her yedi tabakası da senin yolunda hazırlanmıştır

Bahtiyar vezir öncelikle yakarış yüzünü bu kutlu alayın ayakları önüne serdi. Can ve gönül sermayesini, hüdavendigârın hizmetçilerinin geçişi mahalline attı. Ara sıra bu belagatlı kelimelerle padişahın bu geliş lütfuna karşı özürlerini dile getiriyordu. Kusurlarına karşı özür için hilafet dergâhı mülazımlarına layık olan bir ziyafet tertip etti. Buraya felek yürüyüşlü atıyla giren sultan için kırmızı altın ve gümüşten aşağı yukarı 100 bin Rumî akçe saçtı. Saçtığı para kadar nefis altın işçilikli Frenk kumaşlar, altın kaplamalı Yezdî ve İskenderânî mallar da verdi. Ay yüzlü, altın kemerli, altın ve cevherle süslü taçları olan on gulam ve bu gulamların ellerinde altın ve gümüşten birçok kap kacak, evâni cennetin *O insanların etrafında öyle ölümsüz genç nedîmler dolaşır ki*¹⁷⁷¹ Maîn çeşmesinden doldurulmuş testiler, ibrikler ve

¹⁷⁷⁰ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 359a.

¹⁷⁷¹ [076.019] وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وَلَدَانِ مُخَلَّدُونَ

*kadehlerle*¹⁷⁷² güzelliklerini andırıyordu. [608a] Yüz kadar altından yapılmış aleti sultanın önüne indirdi. Bu hediyeler arasında basiret sahiplerinin gözlerindeki perde gibi, bilginlerin iç organlarının üzerindeki ince zar gibi parıldayan rengârenk Frenk dibaları, nefis Acem ve İran kumaşları ve malları, rengârenk skarlat ve soflar, Frenk dokumaları, göreni hayrete düşüren, papatya ve nergisin gözlerini kamaştıran Mânî ve Erjenk nakışlarıyla işlenmiş kumaşlar ve rüzgâr gibi giden atlar bulunuyordu.

Beyit

Murad gibi ürkek, gün gibi gelip çatandır. Nesim rüzgârı gibi sıçrayan, ateş gibi her şeyi yutandır

Padişaha ve hazineye layık envai çeşit eşyayı cömert padişahın huzuruna getirdi.

Beyit

Sana sunmak için bin can da getirseler tevazudan dolayı bunu dile getirmek olmaz

Çeşit çeşit bereketli hediyeler ve pişkeşler sunulduktan sonra ziyafet için türlü nimetlerin olduğu sofralar kurdular. Halkın bu sofrada toplanması, bu lezzetlerden tatması için bu Kur'an kelamıyla *Temiz olan şeylerden yeyin; güzel işler yapın*¹⁷⁷³ onları davet ettiler. *Havuzlar kadar (geniş) leğenlerden, sabit kazanlardan*¹⁷⁷⁴ tabaklar içindeki çeşit çeşit yiyecekler için ariflerin kalpleri gibi açık ve ferah olan geniş bir mekânda sofralar kurduktan sonra kayserlik geleneğince hazırlanmış olan çini ve fağfûrî evânilerle, altın tabaklarla, gümüş sinilerle dolu nimetleri indirdiler. Yiyeceklerle dolu sahanların, lezzetli şerbetlerle dolu kâse ve tasların sayısı yıldızlar kadardı ve şekerleme ve tatlıları eşek yüküyle getirdiler.

Beyit

Bal, helva ve şekerlemelerle şahın sözleri şeker gibi tatlanmıştı

Orada bulunanlar o lezzetleden doya doya tattıktan sonra, devlet erkânı ve hizmetçilerin hepsi şükredip aferin dediler. Cömert sultan, bu ziyafeti tertip eden vezirin özürlerini kabul etti. Sultan onun bu hayır ve hasenatının kabulü için hayır duası etti. Bu belîğ mazmun gereğince *eğer iyilik ederseniz kendinize etmiş*

¹⁷⁷² بِأَنْحَوَابٍ وَأَنْبَارٍ وَكَأْسٍ مِّنْ مَّعِينٍ [056.018]

¹⁷⁷³ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا [023.051]

¹⁷⁷⁴ وَجَفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَّاسِيَاتٍ [034.013]

olursunuz¹⁷⁷⁵ iyilikle mükâfatlandırıldı ve bol sevaplar kazandı. Bu hizmeti yerine getirdikten sonra bu iyiliğinin karşılığı olarak *İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey midir?*¹⁷⁷⁶ bu imaretin verdiği ziyafetler sürdürmesi için çok çeşitli katkılarda ve inayetlerde bulundu.

Beyit

O ihsan ve bağışı kendisine adet edinmişti. Kadim bir adetti şimdi ise onun huyu oldu

Bu hayır imaretinin tamamlanma tarihi, onu bina ettiren isim ve şöhreti iyi huylu vezirin işaretiyle manzum halde beyan edildi¹⁷⁷⁷.

Üçüncü uknum: Sultanlar sultanının yüce veziri, Sultan Mehmed'in makbul gulamlarından yani *sipehsalâr-ı mücahidân-ı İslam ve muktedâ-yı hükkâm-ı Behrâm-makam ve tavd-ı samih der bostan-ı ma'arek-i cihâd ve nihâl-i rasih-i gülşen-i sıdk ve itimâd, câmi'-i rüteb-i vezâret ve emâret bi'l-istiklâl, metbû'-i senâdîd ve ebtâl, matbû'-i şemâil der zümre-i "mine'l-mu'minîne ricâlun" el-mahsus bi-nususi "ve Allahu yueyyedu bi-nasrihi men yeşa" rüknü'l-hilâfetü'l-'aliyye* Yahya Paşa'dır. Yetiştirilme zamanında yavaş yavaş üst mertebelere yükseldi. Kullarını okşayan bu padişah öldüğünde [608b] lütuf ve merhamet sahibi o zat Rumeli beylerbeyliği mansıbında bulunuyordu.

Beyit

Şahın güneş kadehi onun elinde, muzaffer askerler onun safında. Dini aydınlatan şahın lütuf şerbetini gece gündüz demeden yudumlar

Zahiren heybetli, görkemli, ihtişam sahibi şekil ve şemali beğenilen bir zattı. Cihat esnasında diğer mücahitlere nazaran İslam'ın fetih sancağı gibi dimdik ve kıvançlı idi. Batınen güzel ahlak ve iyi melekelerin mazharı idi. Kökünden dallarına bir bağ içinde olan bu devlet-i âli zamanında hizmetkârlığını yerine getirerek, fedakârlık göstererek, serdarlık ayrıcalığını elde ederek mertlik meydanında emsallerinden bir adım öne çıktı. Bütün çabasını günden güne mertebesini arttırmak yönünde sarf ediyordu.

Beyit

Her işinde talihliydi ve doğru yolda gidenlerdendi

¹⁷⁷⁵ [017.007] إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ

¹⁷⁷⁶ [055.060] هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ

¹⁷⁷⁷ Arapça kasidesinde 908 tarihi düşülmüştür.

Bundan dolayı zamanın sultanı cömertliğini ortaya çıkarıp verdiği sözü yerine getirmek adına 893 senesinde babasının zamanında olduğu gibi Rumeli beylerbeyliğini ona verdi. Askerî işlerin anahtarlarını onun iktidar eline bıraktı. Mülk ve din işlerini halletmesi, küffar sınırını muhafaza etmesi, şerli inatçılara karşı mukavemet etmesi için 899 senesinde onu en büyük İslam sınırı olan Bosna'nın idaresine gönderdi. Bu sınırda büyük kâfir padişahlarına karşı mertçe savaştı. Daha sonra padişah onun geri dönmesi yolunda ferman gönderdi. 908¹⁷⁷⁸ senesinde Rum ve Acem diyarı hududunda meydana gelen fitne ve fesadı bertaraf için onu Anadolu beylerbeyliği mansıbına atadı. Bu mesnette Acem hududundaki büyük fesadları def etti. Reaya ve sipahın ondan duydukları korkuyu içlerinden kaldırdı. [Bu hikâyenin tafsilatına yeri geldiğinde değinilecektir¹⁷⁷⁹.] Rumeli beylerbeyliği mesnedi padişahın damadı Sinan Paşa'nın 909 senesinde vefatı üzerine boş kalınca Yahya Paşa ilk önce padişahın damadı yapıldı ardından Rumeli beylerbeyliği mesnedi ona verildi. Onun iftihar sancağını hükümet bostanındaki bahar fidanı gibi yükseltti. Ordu, onun bu kutlu gelişiyile doğrusu bahardaki gül bahçeleri gibi sevinç saçtı. Mücahitlerin sancağı ise bostandaki gül ağacını rengine döndü ve başını *sidretü'l-müntehaya* çekti.

Beyit

Saba rüzgârı serviye yüce bir mansıp bağısladı. Hava lütfederek laleye süslü ve kıymetli bir elbise getirdi

*Li-müellifihî*¹⁷⁸⁰

Ey cefa çekmiş can! Sana müjdeler olsun. Zira bu gaddar feleğin zulmünden kurtuldun. Sohbet rüzgârından sevinç dolu bir esinti gelince zaman, 'ayışî teşvik eden bir rüzgâr oldu. Sabadan esaret zamanını sonlandıran müjde dolu bir haberci geldi. Sabah esen bu rüzgâr müjdemî verdi, onun doğruluğuna bu kalbim de tanıklık etti. Feleği zulümden alıkoydu, merhametle benim gönlümün muradını verdi. Zaman ettiği cefalardan dolayı pişman oldu, cömertlerin iyi huyunun kokusunu aldı. Cihan mihnet dolu günlerini unuttu, işrete daldı. Güneşim sabahtan doğarak gönlümü aydınlattı, bugün benim ikbalimin gözünü açtı. Onun baht ve ikbal yıldızı doğdu, en

¹⁷⁷⁸ Esad Efendi 2198'de 907 olarak verilmiştir. Bkz., vr. 360a.

¹⁷⁷⁹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 360a.

¹⁷⁸⁰ Bu kaside yalnızca Esad Efendi 2198'de yer alır. Bkz., vr. 361a/b.

uğurlu şekilde parlak şimşegi gösterdi. İkbâl burcunun göğünde azamet zirvesinde kutlu bir yıldız parladı. Gazi sultanın alayının arasında müftehir bir şehsuvarı gösterdi. Mülkü ve dini öyle ihya etmişti ki “Biz sana bir oğul müjdeleriz ki, onun adı Yahya'dır¹⁷⁸¹” diyordu. Adalet göğü büyük paşa, şah için Yahya sancağıdır ve de onun hemdemidir. İsteği vezirliğin kendisine verilmesi idi, şahtan hilafet içinde hilafet buldu. Sultanların sultanı onun payesini arttırdı, vezareti ona verdi. Vezaret makamı onunla yücelik bulunca onun da itibarı arttı. Gerçi her zaman mirmiran ve cesurlar meydanının sipahsaları mertebesinde idi. Bütün hâkimlerin ve ordunun sığınağı idi, âlemin şahı güneş o ise aydı. Şimdi mülkün ve dinin nizamını ona bıraktı, o vezir-i şâh-ı âlem oldu. Cihad günlerinin serdarı odur, mülk ve milletin işlerini kontrol etmede itimad edilecek kimse odur. Sultanın devletinin direğidir, zannedersin ki yeryüzüne atılmış bir gemi demiridir. Ordu serverlerinin sığındığı kimsedir, kayserlik mülkünde ordunun başıdır. Yiğit ve kıvraktır, melek huylu ve görünümlüdür. Kılıcının korkusundan aslanın kalbi erir, düşmanı o suyla susuzluğunu giderir. Onun bu konuda görkemi ortadadır, o Şah Bayezid'in devletinin direğidir. Haşmetinle İslam'da Rum'un kayserisin, her bir gulamın Behram mertebesinde olan kudrete sahipsindir. Yahya, hak dinini ihya edince, şehsuvarlardan bir adım öne çıktı. Müşrikleri katlederek dini ihya etti, kılıç anahtarını feth-i mübin yaptı. Vezaretle kutlu bir makam elde edince hilafet erkânına müjde oldu. Şah onu mülkün ve milletin veziri yaptı, her bulunduğu yerde dualardan bir ordusu vardı. Ben de din sultanının bendesi olduğum için o ordu da duaguayluk edeyim. Duaguaylukta iddialı kimseyim, mana âleminde cihangirlik yapayım. Kalem mızrağı ve dil kılıcıyla manalar mülkünü fethedeyim. Şahın ve hilafet erkânının methiyle kalemim letafet meydanının sancağı olmuştur. Kalemim onun ordusuna alemdarlık yaptı, feth mülkü ve nusret için onun yolunun habercisi oldu. Mana mülkünde lütfu bize sığınak olan şahın savaşçısıyım. Meth meydanında herkesten ileriyim, lütfumla onun ordusundanım. Benim gibi bir duaguy bu cihanda yok, benim söz mumumun hiçbir mecliste benzeri yok. Bu şahın ve ordusunun sitayışguy'uyum, sabah vakti edilen duada mülazımım. Benim tesbihim her sabah sana dua etmektir, sabahım da senin

¹⁷⁸¹ [019.007] يَا زَكْرِيَّا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَى

üflediğin her nefes ile ortaya çıkar. Ey İdris! Gel de keyd¹⁷⁸² dua etsin, duası her sabahın ve miskinlerin virdidir. İlâhî! Doğru olan ikinci sabah her daim oldukça, ufuktaki alemler güneşin nurundan oldukça, karanlıklar ordusu onun nurlarından kaçsın, fetih sancağı iman mülkünde görünsün. Din ve devlet sancağını her gün bir güneş gibi yükseltirsin. Mücahit sultanın elinin Yahya gibi bir yardımcısı vardır. Onun elini İslamî fetihlerde kuvvetlendir, alem gibi daima onun başını dik tut. Fetih ordusu onun sancağının altındadır, mertlerin kılıçlarının dili ona dua etmektedir.

Onun dinî ve dünyevî destekleri, açık ve gizli saadetleri şuydu ki: Sıdk ve safasından, itikad ve aydın yürekliliğinden dolayı bütün malını ve sermayesini hayır kurumları inşa etme ve bağışlarda bulunma yolunda sarf etmeye meyilli idi. Bu salih amelleriyle ahret sevaplarını *Ne hayır işlerseniz Allah onu bilir*¹⁷⁸³ ümidiyle kazanmayı arzuluyordu. *Allahım kim malını cömertçe saçıyorsa onun mükâfatını arttırarak ver* hadisi gereğince adından hayırla bahsettirmek, devletin temelini sağlamlaştırmak isteyen bu zatın halis niyeti ve cömertliğinin en açık delili şudur: [609a] Evvela onun yaptırdığı hayır imaretleri her yerde mevcuttur. Üsküb şehrinde güzel bir cami, zaviye ve ribat bu cümleden onun inşa ettirdikleri arasındadır. İkinci olarak geride hepsi de yiğitlik meydanında birer şehsuvar olan güzel ve övülmüş ahlaklı halefler bırakmıştır. Yiğit ve cömert olan bu haleflerinden her biri emirlik ve idarecilik mertebesindeydi. Bu cümleden saadet soylu en büyük oğlu dilaverlerin safında saf kıran olarak şöhret bulan, seyyid-i şühedâ ve server-i süedâ emirü'l-müminîn Hamza'nın şerefli adını taşıyan bir civanbahttı. O, saf itikadıyla cihatta zamanının en şöhretlisi idi ve İmâmü'l-müminîn ve Emîrü'l-müminîn Zülfikâr'ın sahibi Haydar-i Kerrâr'(*Allah yüzünü sabah vakti gibi şerefli kılsın*)ın hizmet kemerini beline bağlamış, onun hizmetçilerindendi. Zihni ve düşüncesiyle ve fitratındaki paklığıyla basiret sahiplerinin dilinde övülüyordu. Gençlik zamanlarında babasının idare gölgesinde Bosna memleketi hududunda dilâverlerin örnek alacağı bir gaza gerçekleştirmişti. Rum civanmertlerinin gaza destanlarını tamamlamak için o destanı yazmak yolunda kalemin dili ıslandı.

¹⁷⁸² Kuyruklu bir yıldız adı.

¹⁷⁸³ [002.197] وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ

Li-müellifihi

Ey sözleriyle papağan gibi olan kalem dile gel! Gagandan şeker gibi olan sözleri dök, herkesin damağını tatlandır. Canın damağını süt ve şekerle doldur, sözlerini fıstıklı şeker gibi beyan et. Hoten miskini herkese dağıt, hikâyelerine bir coşku ve heyecan kat ki civanmertlere sirayet etsin. Şahın gazilerinin selam ve esenliğini makam ve haşmet ehlinin huzurunda ayan et. Yiğitleri ve bu zamanın mücahitlerini yâd et, mücahit gençleri öv, onların civanmertlik ve kudretini vasf et. Kalemimin hal dili bana şöyle dedi: Yüz çeşit beyana sahibim, mahzenimdeki vasıfların hangisi ona layıktır. Zira şahın bizim gibi birçok gulamı vardır. Sen Sultan Bayezid'in kullarındansın, mertlikte gördüğün herkesten öndesin. Dedim ki bu zamanda hükemanın bir evladı vardır ki zamanının en seçkini bir gençtir. 14 yaşındayken safları kırdı, savaşları her mecliste anlatılır oldu. İyi ahlaklı ve güzel mizaçlı bir mertti o; Hamza gibi ufuklarda şöhret bulmuştu. Hamza'nın sancağıydı Bali Bey olarak şöhret bulmuştu. Onun huyu ve lütfundan herkesin göğsü kabarıktı. Savaş meydanında seri bir süvarisin, yeni ava çıkmış bir aslan yavrususun. Müşriklere çektiğin kılıcının dili onların kanını emmiştir. Yiğitler arasında onun yeri büyüktür, onun bir gazasını burada anlatayım. Küffar serhadinde olduğu günlerde, babası sürekli savaşıyordu. Bosna mülkünden sefere çıktı, gazalar gerçekleştirdi bir an bile rahat etmedi. Engürüs kralını titretti; sadece Engürüs'ü değil Urus'u bile titretti. Frengistan onun korkusundan karıştı, kâfir melikleri mağlub edildi. Kendi devlethanesinde Behram gibi birkaç gün oturmuştu. Küffar mülkü hududundan gelen haberlere göre şerli kavimler bir arada toplanmışlardı. Orduları sayılamayacak kadar çoktu, kendilerin asker sayısı ise sadece 10 bindi. Aslan yatağının dibinde oturmuş, Hakk ehline karşı anlaşılmışlardı. Bu kalabalık kâfirleri def etmek gaziler serdarını düşündürüyordu. Bu esnada Hamza Bey adet olduğu üzere babasının huzuruna çıktı ve dua ederek dedi ki: Babamdan beni de kendi gulamları zümresine katmasını ümit ediyorum. Böyle bir günde bana yardım edecek 400 mücahidim var. Babamdan bana bu gazaya gitmem için izin vermesini umuyorum. O civanmert henüz 14 yaşında idi, ancak mızrağıyla felekleri deliyordu. Babası ona şöyle dedi: Ey iki gözüm! Din ve devlet senin kandilinle aydınlanır. Sen hiç savaş görmedin ki, daha yeni 14 yaşına girdin. Benim savaşlarımı daha önce görmedin, düşman ordusu da bu sefer eskisinden daha kalabalık. [609b] Babasına şöyle dedi: Düşman ordusu çok

olmaya çok ancak Hakk'ın lütfu beni korur. Bu dünyada müftehir olmak, Hakk yolunda gazi olarak anılmak bana yeter. Mürteza da [Hz. Ali] bu yaşta mücahit olmuştu. Ben onun kulu ve mukallidi oldum. Bu iş için küçük yaşta olduğuma bakma yardım eden pirlerin himmetine sahibim. Dünyayı yakan bir yıldırımı genç yaşıyaydı, ancak attığında dünyayı aydınlatıyordu. Çemenzarın gülü de tazedir ancak onun kokusu dünyayı ele geçirir. Yaşım küçükse ne olmuş, aslan yavrusu da alsan yürekli. Dinin serdari akıl sahibi emîr evladının bu cüret ve cesaretini görünce, ömrünün uzunluğu için, Hakk Teâlâ onu sığınması altına alması için dualar etti. İyi kalpli olduğundan düşmana karşı başarısını görmek için ona icazet verdi. İkbâl sahibi o genç izin alınca ordusuyla tek yürek oldu, güneşin yaptığı gibi geceyi kılıcıyla parçaladı. Gece baskını düzenlemeye niyetlendi, düşmanın ahvalini öğrenmek için çabucak bir öncü kuvvet gönderdi. O kötü dinli kâfirlerin kendi hallerinden gafil oldukları haberi geldi. Kalenin dışında ayş ü işret meclisi kurmuşlardı, mutluluktan mest olmuşlardı. Lale gibi sarhoş olmuşlardı, öyle mest idiler ki adım atacak durumda değillerdi. Bu mağrur kavimle kale arasında uzunca bir mesafe vardı. Genç serdar 400 adamıyla düşmanlara karşı yöneldi, kalenin yolunu onlara kapattı. Düşman kale tarafına geçmek istedi, gazilerin kılıçlarından dolayı bunu imkânsız gördüler. O kalabalık ordu gazileri elleriyle helak etmeyi kararlaştırmışlardı. Aslanyürekli genç kükremeye başladı, hunharlığıyla kaynayan bir deryaya dönmüştü. Önce mızrağıyla birçoğunu öldürdü, kılıcıyla birçok başı yere düşürdü. Kılıçlardan akan kan hisarın duvarına doğru bir sel gibi akarak onu kökünden söktü. Ateş saçan kılıcın çıkardığı bu sıcaklıkla kaleye bir ateş düştü. Kılıcın suyu ve kâfirlerin kanlı gözyaşıyla kâfirlerin şerrinin kıvılcımı söndürüldü. Hızlı akan sel hemen gelince o binanın damını söktü attı. Bir taraftan kaleden ateşler yükseliyordu, diğer taraftan gaziler o hisarın temelini yıkıyordu. Peygamberin din saadetinin uğuruyla Hayber'e benzeyen bir fetih gerçekleşti. Aslan yürekli genç kem gözlerden uzak olarak mesud ve muzaffer bir şekilde gazadan döndü. Çeşit çeşit ganimetler almıştı, felekten "mübarek olsun" sözünü işitmişti. Kâfir ordusunu hezimete uğratmıştı, gazileri sayesinde orayı fethetmiş ganimet almıştı. Mücahitler ele geçirdikleri cennet huri ve gılmanlarıyla çok sevinçli idiler. O zalim kavim Hamza'nın eliyle Haydar'ın kılıcıyla yenilgiye uğramıştı. Ömrü ve gençliğinden nasibini alarak herkesten daha fazla muvaffak olsun

DEVLET ERKÂNININ İKİNCİ SINIFI

Tahta Cûlusundan Şimdiye Kadar Sultanın Memleketinde Bulunan Beylerbeylerini Beyan Eder

Bu bölüm iki kısma ayrılır.

Birinci Söz: Daha Önce Beylerbeyilik Görevinde Bulunmuş Olup Ölüm Veyahut Azl Sebebiyle Bu Mansıptan Ayrılıp Yerini Şimdiki Haleflerine Bırakan Sabık Beylerbeylerini Beyan Eder

886 senesinde Rumeli beylerbeyliğinde ümdetü'l-ümera ve vüzera Yahya Paşa –ki daha önce ondan bahsedildi-bulunuyordu. Sultan Mehmed onu bu mansıba tayin etmişti. Zamanın sultanı onu aynı mansıbında bırakmıştı. 887 sensinde Yahya Paşa'yı görevinden alıp yerine önce Davud Paşa'yı getirdi. Veziriazam Gedük Ahmed Paşa'nın katledilmesinden sonra vezirlik mansıbını Davud Paşa'ya verdi. Semendire hâkimi Hızır Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa'yı Rumeli beylerbeyliğine getirdi. 888 senesinde Mehmed Paşa'yı vezaret mansıbına terfi ettirdi. Rumeli beylerbeyliğini İskender Paşa'ya verdi. İki yıl boyunca bu mevkide kaldı. 890 senesinde bu mesnetten azl edildi. Beylerbeyliğini şimdi veziriazam olan Ali Paşa'ya [610a] verdi. 892 senesinde Ali Paşa vezaret mansıbına terfi edince bu mansıb sultanın has bendelerinden olup Kengiri vilayetinin hâkimi olan Halil Paşa'ya verildi. Rum'un Şam ile olan savaşında Halil Paşa'nın gevşeklik ve kusurları ortaya çıkınca sultan onu azletti ve Beylerbeyilik mansıbını tekrar Yahya Paşa'ya verdi. 893 senesinde devraldığı bu görevini 6 yıl boyunca devam ettirdi. Daha sonra bazı dış meselelerden dolayı Yahya Paşa, sultanla ters düşünce azledildi ve yerine daha önce zikredilen Yakub Paşa getirildi. 903 senesinde Yakub Paşa yüce divan vezirliğine terfi edince beylerbeyilik görevi şimdi vezir olan Mustafa Paşa'ya verildi. Mustafa Paşa 907 senesinde yüce divan vezirliğine getirilene kadar 4 yıl bu görevde kaldı. Daha sonra beylerbeyilik görevini Anadolu beylerbeyi olan Sinan Paşa'ya verdi. O, iki sene bu görevde kaldı. Ölümcül bir hastalıktan dolayı hayat elbisesini çıkarmak zorunda kaldı. Ondan sonra 909 senesinde o esnada Anadolu beylerbeyi olan Yahya Paşa beşinci kez olarak vezaret beylerbeyliğine getirildi. İki yıl sonra 911 senesinde divan vezirliğine yükseldi. Bu vezirlik görevini şimdiye dek sürdürmektedir.

Beyit

Hakk'ın lütfuyla her an senin makam ve mevkiin artmaktadır. Her geçen gün mülküne yeni mülkler eklenmektedir

ZEYL

Şimdi Rumeli Beylerbeyliği Mansıbında Oturanları Zikreder

Sultanın has bendelerinden, her iki dünya saadetine menşei yani *emîr-i e'azım-ı a'lam-ı ma'delet-şîâr rüknü'd-devle ve's-saltana* Hasan Paşa'dır. Sultan daima onun diyanet ve dirayet yolundaki adalet ve doğruluğunu anlıyordu. Kabul gören hizmetleri ve kulluk derecesinde kaydettiği ilerlemeyle sultanın dikkatini çekiyordu. Sultan onu sürekli ihsan vaatleri ve yüksek mansıplarla ümitlendiriyor ve münasip mansıplara tayin ediyordu.

Li-müellifihi

Bütün erkânı tecrübe sahibi görmüş geçirmiş kişilerden olan iyi siretli şah şunu bil ki tebaan senden hoşnut olunca ülken de müreffeh olur. Şahtan duyulan hoşnutluk cihanın süsü olan onun yardımcısına bağlıdır. Onun mülk ve malını kontrol altına alır. Ordusu ve tebaasını gıpta edilecek hale getirir. Böyle talihli bir şah ile mülk mamur olur devlet bekâ bulur

Bütün bunları göz önüne alan cömert sultan adaleti gereğince bu kulluğun mükâfatı olarak Hasan Paşa'yı ilk olarak emirlik makamına getirdi. Bulunduğu her mertebede onu çabucak terfi ettirdi. Takdis âleminin *Şu halde, kendisine güzel bir vaadde bulunduğumuz*¹⁷⁸⁴ ve *fihi ma-fih* sırrının işareti gereğince vefa göstererek adı geçen zata vaad ettiği mertebeleri müjdeledi. Nimete şükreden bendeler ve hizmetteki eskiliğiyle övünen kullar arasından seçip *Eğer benim, Rabbim tarafından (verilmiş) apaçık bir delilim varsa ve O bana tarafından güzel bir rızık vermişse buna ne dersiniz?*¹⁷⁸⁵ sevinç arttıran kelimelerle sürekli olan nimete şükretmesi, velinimete teşekkür etmesi için [610b] ona telkinde bulundu. Reaya ve ordunun kalbinin kazanılması için gerekli olan güzel ahlakı ve temiz mizacının izleri onun ahval ve amel alnında saltanatın inayet gözüyle görülüyordu. Onun güzel adı hilafet meclisinin ayanlarının dilinde günden güne şöyle dolaşıyordu:

¹⁷⁸⁴ [028.061] أَفَمَنْ وَعَدْنَاهُ وَعْدًا حَسَنًا فَهُوَ لَاقِيهِ

¹⁷⁸⁵ [011.088] أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَى بَيْتَةٍ مِّن رَّبِّي وَرَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا

Li-müellifihi

Senin yüzün ikbal çehresinin görüldüğü ilahi bir aynadır. Bütün güzellikler senin güzel görüntünde gizli; göz senin güzelliğine şahitlik eder

Bu nedenlerden ve zikredilen destekleyicilerden dolayı merhametli sultan, adı geçen emiri Karaman beylerbeyliğinden alarak Anadolu beylerbeyliğine getirdi. Kısa zamanda bu mevkiden de terfi ettirdi. 911 senesi safer ayında onun payesini hilafet kapısı beylerbeyliğine ve Rumeli beylerbeyliğine kadar yükseltti. Onun tedbir ve itibar sancağını mücahitlerin tepesinde dalgalandırdı. Ümera ve askerin işlerinin anahtarını onun eline verdi. O da yönetim ve ordunun işlerini kontrol altına almak için öylesine çaba sarfetti ki bu mesnette daha önce bulunmuş olanlardan daha seçkin hale geldi. Haşmetini arttırarak, cömertliğini sürdürerek zamanın basiret sahiplerinin dilinde dolaştı.

İKİNCİ SÖZ

Tahta Çıkışından Şimdiye Kadar Anadolu Beylerbeyliği Mansıbında

Bulunanları Zikreder

Sultan 886 yılında hilafet tahtına çıktıktan sonra mertebe ve makam isteyen veyahut bulunduğu makamlarda görevlerinin devamını ümit eden herkes onun dergâhına koştu. Bu esnada 886 senesinde merhum emir Sinan Paşa, Sultan Mehmed tarafından Anadolu beylerbeyliğine tayin edilmişti. Zamanın sultanının damadı olarak da fedakârlıklar gösteriyordu. Başlangıçta onu bulunduğu makamda bırakmıştı. Ama 889 senesinde sultanın emriyle Gelibolu'da boğazın, geçitlerin ve donanmanın hâkimi olarak görevlendirildi. Anadolu beylerbeyliği ise vezirlerin yüz akı Hersekoğlu Ahmed Paşa'ya verildi. Ahmed Paşa Rum ile Şam'ın savaşında serdar iken esir düşünce yerine bu mansıba 891 senesinde Sinan Paşa getirildi. Ahmed Paşa, bahtının da yardımıyla “*dönüş en iyisidir*” Mısır sultanıyla yapılan sulhün ardından esaretten kurtulunca sultanın eşiğine koştu. 894 senesinde Anadolu beylerbeyliği önce olduğu gibi tekrar Ahmed Paşa'ya verildi. Sinan Paşa tekrar Geliboluda'ki boğaz ve donanmanın idaresine gönderildi. O, 907 senesinde buradan Rumeli beylerbeyliği mansıbına geçti. Bu esnada Yahya Paşa Anadolu beylerbeyliğine getirildi ve sultanın damadı olma şerefine nail oldu. 909 Recebinde Sinan Paşa hakkın rahmetine kavuşunca Yahya Paşa Anadolu beylerbeyliğinden

Rumeli beylerbeyliğine terfî etti. Anadolu beylerbeyliğine ise şimdi Rumeli beylerbeyi olan Hasan Paşa getirilmişti.

Beyit

Senin bir bağışın feleğin bin senede bağışlayacağından daha fazladır

[611a]

ZEYL

**Anadolu Beylerbeyliği Payesinin Cömert ve İyi Huylu Karagöz Paşa'ya
Verilmesini Beyan Eder**

Melek huylu sultanın, batınında güneşe kaynaklık eden aydınlık ve safası kendi kabiliyet ve olgunluğunu gösterir. O, kötülük ve sapkınlığın karanlığını yok edendir, vicdanının parlak yıldızı doğruluğu ve hakkı ortaya çıkarmada bir yıldırım gibidir. Dalgalı denizdeki yalancı serabı kaldırıp güzel sonlu kıyıya yanaşandır. Acziyet ve güçsüzlüğün başlamasına rağmen daima sahip olduğu sezgi ve feraset kuvvetiyle hizmet ehlinin ve himmet erbabının kabul alnında onun cihangirlik haşmetinin nuru görülür. Bu dergâhın kullarını tertip eliyle yetiştirirken kişilerdeki kabiliyet aynasına cihanı aydınlatan güneşin pençesi gibi ışık tutar. Yolunda bir toz zerreciği gibi olan her kimin elinden tutsa zamanın ayanlarının gözüne talih yıldızı olarak yerleştirir. Lütuf ve kerem ufkunda batan yıldızları andıran her kuluna nur bağışlar.

Beyit

Ayağını attığın topraktan kalkan her zerre göğe çıkar ve güneşin yaptığı işi yapar

Sultan, büyük emir, cömert serdar *yardımlı dilediğine eder* sözüyle destek bulmuş olan Karagöz Paşa'nın kulluk, hizmetkârlık ve fedakârlık zamanında onun kabul alnında saadet nurunu görmüştü. O, kabiliyeti dolayısıyla has gulamlar arasında sultana daha da yakınlaşmıştı. Sultan onun yetenek cevherini defalarca bütün adet ve melekelerinde birbirini izleyen tecrübelerle denemiş, görmüş ve onun rütbesini emsallerine göre daha da arttırmıştı.

Beyit

Önce adaleti ve aklıyla onu denedi, daha sonra hüneri kadar onun payesini arttırdı

906 senesinde onu yeniçeri cemaatinin serdarlığına ve sipahsalarlığına getirdi. Bu mevkiye memleketi iyi idare ettiğini ve reayayı koruduğunu kendi ahval

sayfasına yazdı. 908 senesinde Kastamonu vilayetinin idaresine gönderilinceye kadar bu görevine devam etti. Mülki ve mali işlerin dizginlerini onun eline verdiler.

Li-müellifihi

Cihangir sultanın lütfuyla zamanının serverleri arasında serdar oldu

911 senesinde *emîrû 'l-ümerâi 'l-'izâm rüknü 'd-devle ve 'd-din* Hasan Paşa Anadolu beylerbeyliğinden divan vezirliğine terfi edince ondan kalan makam Karagöz Paşa'ya verildi. Hak ettiği Anadolu beylerbeyliği ve sipahsalarlığı mesnedine oturdu. Doğrusu iyi ahlakı ve insancılığıyla seçkin hale geldi, dindarlık ve sipahsalarlıkta hak ehlinin gönlünü kazanarak müftehir olmuştu.

ALTINCI KISIM

Sultanın divan erkânından olan kazaskerlerinin beyanıdır.

ŞAHİN EHL-İ İLM VE DERGÂH MÜLAZIMLARINDAN KAZASKERLERİNİN DESTANIDIR

Allah'a şükürler olsun ki Âl-i Osman hanedanının ortaya çıkışından bugüne kadar *mülk ve din ikiz gibidir* kanunu onların amel ve ahval divanlarının aslını oluşturmuştur. Saltanat ve cihangirlik işlerini şariat ve dindarlık hükümlerine yaslamışlardır. İki cihanda da devlet ve saadet sahibi olmanın bütün her şeyde Kur'an'ın emir ve yasaklarına uymaktan geçtiğini biliyorlardı. Emir ve yasakları icra etmede daima *Andolsun ki, Resulullah, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar için güzel bir örnektir*¹⁷⁸⁶ doğru yola kavuşturan önderdiler. Mülkî ve malî kanunlar koymada [611b] ve *Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerdir*¹⁷⁸⁷ gizli sırrıyla sitemkârlık ve zulmü kaldırmada şariatı ve tebaayı izlemeyi zorunlu bilmişlerdir.

Beyit

İlmini şariat dışından alan her şey varlık da olsa üzerine bir kalem çek

Bundan dolayı sefer ve sefer dışı hallerde tıpkı kabulü vacip olan bu işaret gereğince *Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a ve Resûl'e götürün*

¹⁷⁸⁶ [033.021] لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ

¹⁷⁸⁷ [005.045] وَمَن لَّمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُم الظَّالِمُونَ

(onların talimatına göre halledin)¹⁷⁸⁸ tebaanın işlerinin halledilmesinde şeriatı yayan ulemadan kanun koyucu kadıların görüşünü almak elzemdir. *Beraberlerinde kitabı ve mizanı indirdik*¹⁷⁸⁹ manası gereğince onların koyduğu kanun ve kaideler fetva makamı kadılar ve ulemadan olan ehl-i kitabın ayarladığı adalet ve ihsan terazisiyle, büyük ariflerin terazi kefesi gibi olan avuçları tarafından tartılmıştır. Müslüman, Hristiyan bütün tebaanın mülk ve mal işlerinin kontrolü divan-ı âlide kazaskerlerin elindedir. Onların memalik-i mahrusadaki işleri kadıların ve müftülerin bilgisi dâhilinde gerçekleşir. Kazaskerler diğer bütün mansıplarda bulunanlara göre daha seçkin ve üstündür. Onların hüküm lisanının anahtarları her ülkede kapıları açar.

BİRİNCİ SÖZ

Divanda Ve Sultanın Musahebetinde Bulunan Ancak Ölüm veya Azl Gibi Nedenlerden Dolayı Makamlarını Terk Eden Kadılar ve Ulemadan Bazılarının Ahvalini Beyan Eder

[Kutlu sultan, ilahî destek sahibi hüdavendigâr bu fani saraydan ayrıldığında zamanın âlimlerinin iftihar kaynağı, çağının yegâne fazılı Kestellü olarak bilinen *iftihâr-ı ‘ulemâ-yı zaman ve kıdvetü efâzıl-ı devrân* Mevlana Muslihüddin Rumeli kazaskerliği mesnede oturuyordu. Bu mesnette iken ilmî eserler kaleme aldı. Onun ilmi, şer‘î ve hükmî yazılarının birçoğu Rum uleması arasında iyi bilinir. Zamanın sultanı tahta çıkınca babasının zamanında olduğu gibi adı geçen zatı eski makamında bıraktı. Bir müddet bu görevinde kaldı. 890 senesinde o mansıptan hal’ edildikten sonra divan hüküm ve fermanlarını yazmakla, ilim öğretmek ve fetva verme işiyle meşgul olmaya başladı. 901 senesinde ecel gelinceye kadar inziva köşesinde mütekaid idi. Ondan sonra ilim, hikmet ve fenleri kendisinde toplayan maharetli âlimlerden olup yıllarca aklî ve naklî ilim kitaplarının mütalaasıyla meşgul olan *mevlânâ-i a’zam-ı a’lam, câmi’-i efânîni’l-‘ulûm ve’l-hikem* Mevlana Hasan Samsunlu Rumeli kazaskerliğine getirildi. Bir müddet bu hak ettiği mesnette kaldı. Dünyevî hayatın sona ermesinden dolayı bu dinî mansıptan azl oldu. Sonra ilim ve irfan sahibi *iftihâr-ı efâzıl-ı zaman, muktedâ-yı maarif ve meşâhir-i devrân* Mevlânâ Vüldan bu göreve getirildi. Hem soyu hem de hakiki istihkakı nedeniyle sadaret ve

¹⁷⁸⁸ [004.059] فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ

¹⁷⁸⁹ [057.025] وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ

kazaskerlik makamını en fazla hak eden merhum İbrahim Paşa b. Halil Paşa 870 senesinde Amasya’da hazret-i saltanat-penâhînin eşiğinde defterdarlık mansıbına getirildi. Aşağı yukarı iki yıl içinde atabeglik mansıbına terakki etti. Beş yıl boyunca bu mansıpta layık hizmetler yerine getirdi. Bu görevi bıraktıktan sonra zamanın birçok hadisesine ve değişimlerine şahitlik etti. Sultana yakın olmasından dolayı Amasya kadılığına kanaat etti. Sultanın dergâhının tozunu gözüne sürme çekerek yaşamaya devam etti. İskender mertebeli sultan sabık sultanın vefatının ardından payitahta hareket etti. Amasya ve etrafının muhafazasını, dergâhın işlerini saltanat bahçesinin gözbebeği Şehzade Ahmed’e bırakınca o da bu işleri onun [İbrahim Paşa b. Halil Paşa] altından tedbirlerine bıraktı. Paşa oranın işlerini hallettikten sonra ...[tarih belirtilmemiş] Ramazan ayında hazret-i sultanın emriyle Amasya kadılığından Dergâh-ı Saltanat-penâha nakl olundu. Mevlana Muslihüddin Kestellü Rumeli kazaskerliği mesnedinden hal’ edilip aldığı terbiye ile kazaskerlik makamına layık olan, zamanın sultanının tahta çıkmasından önce uzun bir müddet ona hizmet etmiş olan, âlimlerin ve vezirlerin iftihar kaynağı İbrahim Paşa b. Halil Paşa Rumeli kazaskerliğine getirildi. O da 901 senesi cemaziyelahir ayında Hacı Hasanzâde’nin mürafakatiyle o mansıbın işleriyle meşgul oldu. Rebiülevvel 870’te Anadolu kazaskerliği Hacı Hasanzâde’den alınıp, İstanbul kadısı *mevlânâ-yı a’zam ve ‘alam, câm‘i-i efânînü’l-‘ulûm ve ‘l-hikem* Mevlana Hasan Samsunlu’ya –ki o zamanlarda darü’s-saltana Kostantiniyye’nin şer‘i kadılığını icra ediyordu- verildi. O da Zilhicce 888’de mansıbı terakki edilene kadar yaklaşık iki yıl boyunca ilim ve fazileti zühd ve takvasıyla o görevi icra etti. Sonra Anadolu kazaskerliğini kadıülkudat-ı a’zam Mevlana Alaüddin Ali Çelebi Fenâri’ye –ki sultanın zamanında en yüksek rütbeli kazaskerdi- verdiler. O zamanda Bursa’daki Muradiye Medresesi’ndeki tedris vazifesinden kazaskerliğe nakl olundu. 891 senesinde sultan atalarının kanunu gereğince sadakati, iyi kulluğu, hizmetteki eskiliği ve doğru tedbir sahibi olmasından dolayı İbrahim Paşa’yı kazaskerlik görevinden alarak yüce vezirlik makamına getirdi. İbrahim Paşa’dan boşalan Rumeli kazaskerliğine de Ali Çelebi Fenâri getirildi. Anadolu kazaskerliği mansıbına zamanın âlim, fazıl ve ariflerinin öncüsü, çağının bilginleri arasında yegâne olan *iftihâr-ı efâzıl-ı zaman ve muktedâ-yı maarif ve meşâhir-i devrân, mevlânâ-yı a’zam, ‘umdetü’l-‘ulemâ beyne’l-ümem* Mevlana Vüldan’ı getirdi –ki o zamanlarda İstanbul’da kadı idi. [612a] Mevlana Vüldan

kazaskerlik görevinin başındayken iki yıl sonra vefat edince onun mansıbı Semaniye müderrislerinden Fenar Alisi olarak bilinen Mevlânâ-i a'zam Mevlânâ Ali Fenari'ye Rebiülevvel 873'te verildi. Kırk gün sonra Ali Çelebi, Rumeli kazaskerliğinden azledilip yerine Mevlânâ Ali Fenari getirildi. Anadolu kazaskerliğine de Hacı Hasanoğlu tayin edildi. Mevlana Ali Çelebi 907 Rebiülevvel'inde vefat edince Rumeli kazaskerliğini Hacı Hasanoğlu'na verdiler. Anadolu kazaskerliğini de Bursa kadısı Acam Ali'ye verdiler. Merhum İbrahim Paşa b. Halil Paşa ırsî ve istihkakî olarak hak ettiği sadaret ve kazaskerlik mansıbında layık hizmetler yerine getirdi. Sultanın hilafetinin ilk zamanlarından 892 senesi saferine kadar sultanın kazaskerliğini yaptı. Her yönüyle saray erkânı arasında muhterem sayılıyordu. Sultanın atalarının bu zatın ecdadı noktasındaki kanun ve geleneği şu şeklide idi: Şer'î kadılık mansıbından sonra onları veziriazamlık mansıbına getiriyorlardı. Onları saray erkânının hepsinin en tepesine oturtuyorlardı. Cömert sultan da bu geleneğe uyarak aklî tedbirleri ve faziletiyle saray erkânının hepsinden üstün olan İbrahim Paşa'yı 891 senesinde kazaskerlikten alarak divân-ı âlâ vezirliği ve paşalığına getirdi. Rumeli kazaskerliğine de zamanın fazıllarından *mevlânâ-yı a'zam*, *'umdetü'l-'ulemâ beyne'l-ümem* Mevlana Vüldan getirildi. 893 senesi Rebiülevvel'inde adı geçen zat göç yükünü ahret için bağladı. *O insanların etrafında öyle ölümsüz genç nedîmler dolaşır* meclisine yerleşti. Ondan sonra *iftihârü'l-ekâbir ve'l-e'âlî fi zamanihi, câlis-i mesnedü'l-sadare bi-'uluvvi şânihi kuzzâtü'l-a'zam* Alâeddin Ali Çelebi Fenari –ki kutlu sultan zamanında uzun müddet sultanın musahebeti makamında ve sadaret mesnedinde ve yıllarca Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri görevinde bulunmuştu– her iki tarafın yani Anadolu ve Rumeli beldelerinin kazaskerliğine getirildi. Ulema arasında oldukça seçkin bir mevkîe sahipti. Rum'un meşhur fazıllarından, zamanının bütün ilim ve fenlerine hâkim olan büyük dedesi Mevlânâ Şemseddin Fenari zamanından şimdiye kadar her zaman yüce mansıplar ve ilmî mesnedler onların hanedanına bırakılır. Sultanın hilafeti zamanında 888 senesi zilhiccesinde Anadolu kazaskerliği mesnedine tayin edildi. İbrahim Paşa vezaret makamına terfî edince Rumeli kazaskerliği Ali Çelebi'ye verildi. Mevlânâ Vüldan'ı da Ali Çelebi yerine Anadolu Kazaskerliğine getirdiler. 893 rebiülevvelinde Ali Çelebi Rumeli kazaskerliğinden ve sultanın musahebet görevinden azledildi ve mütekaid olarak Bursa şehrinde tedrisat görevine getirildi. Ömrünün sonuna dek bu inziva köşesinde

mütekaid olarak kaldı ve bu görevi içinde kendisine maaş tahsisinde bulunmuşlardı. Her zaman sultan ve erkânının nezdinde büyük bir itibara sahip oldu. Mevlânâ Vüldan da onun bulunduğu makama terfi etti. Ama kendisine verilen ömür hediyesi bu mansıpta fazla kalmasına yetmedi. Neticede bu dünyadan göçtü. Rumeli kazaskerliği daha önce Anadolu kazaskerliği görevinde bulunan ve Fenar Alisi olarak bilinen Mevlana Ali Fenari'ye verildi. Fenar Alisi, Rumeli kazaskerliğine terfi edince ondan boşalan Anadolu kazaskerliği maharetli âlimlerin en büyüğü, Hacı Hasanoğlu olarak bilinen Mevlânâ Muhyiddin'e verildi. 887 senesinde Fenar Alisi bu fani ülkeden göçedince ondan boşalan Rumeli kazaskerliği mesnedine Hacı Hasanoğlu getirildi. Onun liderlik sancağını zamanın ulemasının başında dalgalandırdı. Göreve getirildiği 893 senesinden 911 yılına kadar 18 yıl boyunca bu mesnette kaldı. Zira sultanın, onun aklî ve naklî ilimlerdeki maharetine olan inancı tamdı. O da seksen yıl boyunca sürekli olarak tedris, tahsil ve kadılık makamında ehl-i ilm zümresi arasında kalmıştı. Âl-i Osman saltanatı zamanında şer'î mesnetlerde bulunan bütün ilim ve fazilet erbabı arasında ilmi ve makamının büyüklüğüyle, ömrü, malları ve evlatlarının çokluğuyla daha seçkin hale geldi. *Kendisine verdiğimiz güzel rızıktan gizli ve açık olarak harcayan*¹⁷⁹⁰ manası onun bu halini iyi niteliyordu. Mal ve evlat sahibi olarak, sınırsız altın ve gümüş hazinelerden nasibini alan biri olarak hal diliyle *Ben, servetçe senden daha zenginim; insan sayısı bakımından da senden daha güçlüyüm*¹⁷⁹¹ diyerek bütün varlıklılara karşı kendisinin daha üstün olduğunu dile getiriyordu. Rızkının çokluğundan dolayı ufuklardaki ehl-i fazıllara üstünlüğünü gösteriyordu. *Allah kiminize kiminizden daha bol rızık verdi*¹⁷⁹² imtiyazını gururla dile getiriyordu.

Gerçekten hiçbir zaman Âl-i Osman hüsrevlerinin kazaskerleri bunun gibi güçlü ve meşhur olmamışlardı. Tıpkı bu sahih hadisin gösterdiği gibi *yaşlı kalp daima şu iki şeyde gençtir: dünyadaki dostluk ve uzun uzadıya istekler* ulemadan hiç kimse onun kadar servet biriktirememiş, emellerinin peşinde olmamıştır. Ümit ederiz ki hesap gününde bilginlik ve ilminin bereketiyle, sınırsız mal ve servetiyle kurtuluş bulur. Allah'ın bağışlamasıyla *Resulullah'a sordular en mutlu insan kimdir diye,*

¹⁷⁹⁰ [016.075] وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ

¹⁷⁹¹ [018.034] أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا

¹⁷⁹² [016.071] وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ

*ömrü uzun ve ameli iyi olandır diye cevap verdi mesutlarının zümresine rahatlıkla girer. Çünkü Sizi huzurumuza yaklaştıracak olan ne mallarınızdır ne de evlâtlarınız. İman edip iyi amelde bulunanlar müstesna*¹⁷⁹³ kaidesine asla sırt çevirmemişti. Hiç kimse bu açıdan onun kadar başarılı olmamıştı. Zira yaşının büyük olmasına rağmen bütün organları sağlamdı. Doksanlı yaşlarına varmışsa da *ümmetimin ekserisinin yaşları 60–70 arasındadır* Rum diyarının yaşlıları gibi görünüyordu. Her nekadar işten güçten düşme yaşı 60 ile 70 arası olarak biliniyorsa da bu kazasker doksanlı yaşlarında beden yönünden öyle sağlıklı idi ki divân-ı âlâda şer‘î ve divânî konularda yapılan sohbetleri dinliyor, buradaki tahkiklerden haberdar oluyordu. Sultanın meclislerinde sözlerini öyle tartarak söylüyordu ki her konudaki görüşünü istediği şekilde sultana arz ediyordu. Aklî ve şer‘î ilimlerdeki derinliği, usûl ve fîrû‘ ilimlerindeki mütalaası öyle idi ki 30 yıl boyunca muteber kadılıklarda ve yüksek dereceli medreselerde müderrislikte bulunmuştu. Bursa gibi önemli şehirlerin ahlâm ve kaza mesnedinde bulunmuş, ondan sonra önce Anadolu ardından Rumeli kazaskerliğine terakki etmişti. 18 yıl boyunca sultanın musabehetiyle imtiyaz bulmuştu. Bütün ulemanın ve kadıların başı konumundaydı. Ama mal ve nakit biriktirmekte öyle bir mertebeye ulaşmıştı ki o zamanın birçok sultanının onunki kadar hazinesi ve malı yoktu. Zamanın ehl-i ilm ve fazılları arasında bunun kadar güçlü olanı hiçbir zaman görülmedi¹⁷⁹⁴.]

Beyit

Zamanın yok ettiği şu Karun’un hazinelerinin hikâyesini goncanın kulağına okuyun ki altın saklamasın

897 senesinde Rumeli sadareti mansıbı, Fenar Alisi olarak şöhret bulan Mevlânâ Ali’nin ölümüyle boşalınca Anadolu kazaskerliği mesnedinde bulunan Hacı Hasanoğlu buraya getirildi. Zamanın sultanı Anadolu sadareti mansıbını kendi imamı en takvalı *mevlâna ve muktedâ-yı ‘azam, kıdvetü ekâbirü’l-ümem* İmam Ali’ye verdi. O, bu mansıpta [612b] 907 senesi Rebiülevvel’ine kadar kaldı. Daha sonra bu görevden azledildi. Artık Dergâhın mülazemetinde bulunmaktan kaçındı.

¹⁷⁹³ [034.037] وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ بِالَّتِي تُفَرِّقُكُمْ عَيْنَنَا زُلْفَى إِلَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا

¹⁷⁹⁴ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 366a/b.

Beyit

Dünya bir sevgili gibidir, ondan uzak dur. Aslında sevgililerden maksat kucaktan başka bir şey değildir

Birinci: *Mevlânâ ve muktedâ-yı a'zam ve a'lam, iftihârü'l-'ulemâ ve'l-muhaddisîn, şeyhü'l-kurra ve'l-mücevvîdîn, mesnedü'l-müfessirîn* Mevlana Ahmed Gürânî (*Allah ruhunu feraha erdirsin*). Cennet-mekân sultanü'l-guzât ve'l-mücâhidîn Sultan Murad zamandında onun yıldızı parlamıştı. Zamanın sultanının babası Sultan Mehmed Gazi'nin eğitim ve yetiştirilmesi için üstadlığa yükselmişti. Hayatının uzun ipini sağlık ve afiyete, hayırlı akibete uzatmıştı. Kutlu sultanın ölümünden sonra bu mücahitler sultanına hizmet için adını bu devletin azizleri zümresine yazdırdı. Kürd Goran diyarından gelip bu adil sultanların inayet gölgesinde kaldığı 70 yıl boyunca saygı görmüştü. Sürekli ilmi kitaplar kaleme alıyor, Kur'an ve hadis hizmetinde çaba sarfediyor, tecvid, kıraat ve tahdis öğretiyordu. 895 senesinde mukaddeslerin yanına yerleşmiş, sağlam ipini peygamberin şefaati kulpuna bağlamıştı.

Beyit

Rahmet ve fazilet katreleri onun cennet bahçelerine yağmur olarak düşsün

Diğeri: İlim ve kemalat ehli cümlesinden, başı bol sultanın azizlerinden zamanının ulemasının önderi *mevlânâ-yı a'zam-ı ekrem, 'umdetü'l-efâzıl fi'n-nesem* Mevlana Bedreddin Hâce idi. O, sultanın üstadlık ve hacelik rütbesine getirilmişti. Bulunduğu yeri itibarıyla ilim ehli arasında oldukça seçkindi. 903 senesinde tıpkı önceki ulema gibi bu kalıcı olmayan saraydan göç etti.

Diğeri: Meşhur hekimlerden, Calinos meşrepli tabiplerden bilgin hekim, Ebu Ali Sina'nın ilminin varisi, yumuşak huylu *kıdvetü etıbbâ-i zaman ve nakâve-i hükemâ-yı maarif-nişân, mazhar-ı hulk-ı hamîd ve tab'-ı enîs mevlânâ-yı hikmet-meâb* Mevlana Kudbeddin Ahmed bin Hekim Reis Mevlana Nefis Kirmânî'dir. O, Horasan ve Maveünnehr hâkimi, kutlu padişah Sultan Ebu Said Timurî'nin müsaahiplerindendi. Bu Acem padişahının devletinin yıkılması ve kendisinin katledilmesinin ardından Sultan Mehmed'in kerem ve lütfunun şöhretini duyunca Rum diyarına hareket etti. Diğer hilafet miraslarıyla beraber zamanın sultanının hizmetinde yükseldi. 903 senesinde İstanbul'da hakkın rahmetine kavuştu. Bu maddi âlemin darlığından kutsal ve ferah bir fezaya yerleşti.

Beyit

Ömür binası temelleri gevşek bir binadır. Bu toprak saray haraptır ve herkesin gelip geçtiği bir yerdir

Diğeri: Hikmet sahibi fazıllardan, dirayetli arfilerden, ilahi marifetlerin kendisinde ortaya çıktığı kişi Mevlana Ataullah Kirmânî'dir. O, riyaziye, astroloji ve astronomi ilimlerinde eşsizdi. Ahlakı şöhretli bilginlerin dillerine destan olmuştu. Hüdavendigârın saltanatının başından 905 senesine kadar onun musahebetinde bulunmuştu. Bu tarihte İstanbul'da iken beka ülkesine göç etti.

Beyit

Böyle bir yıldızın ay ve yılın dönüşünden doğması için felekleri canı gönülden defalarca kat etmek gerekir

İKİNCİ SÖZ

Sultanın Şimdi Görevde Bulunan Kazaskerlerini Beyan Eder

Bu mücahitler hüsrevinin saltanatı günden güne artan saadet desteğiyle desteklenmiştir. Din işlerinde gösterdiği ihtimam ve çabayla âlemlerin sığınağı olan dergâhının mansıplarının temeli hak ve yakın erbabıyla sağlamlık bulmuştur. Ancak yine de her zaman din âlimlerinden biri İslam'ın ve Müslümanların hüküm mesnedinde olmuştur. Din ve dünya işlerinin düzeninde olgun aklı ve sezgisiyle her mecliste dillerde zikredilen, ilmi ve hikemi fazilet süsüne ek olarak takva ve zahitlik siretiyle de süslenen bilgin fazılların tertip ve düzenini istemiştir. [613a]

Beyit

Devlet ve millet onunla süslenmiş, onun şeriatını duayla istemişler

Rum memleketinde marifet ve ilme intisap edenler zümresi arasında tamamıyla bir araştırma yaptıktan sonra sultanın ayna gibi olan içinde şu şey belirdi: Bugün aklî ve naklî kemalatı kendisinde toplayan akıllı bir bilgin, zamanın fazılları arasında ve bu hanedanın nimetiyle yetişen bilginleri arasında yeterli ilim ve bilgiye sahip birisi, eskiden beri sultanın hizmetinde bulunan ve *Belki bir kişi bin kişi karşılığındadır* manasıyla müstesna olan ariflerden bir şahıs vardı. *Kadıü'l-kudatü'l-memâlik ve muaskerü's-sultan, ma'alî-i ma'alim-ü'l-islâm bi-'uluvvi şanihi ve eykan-i erkânü'l-hilâfe, lakaplarda ve künyelerindeki yüce şanı dolayısıyla övgüye gerek duyulmayan, peygamberin buyurduğu gibi "Allahın en sevdiği isim*

Abdurrahman'dır" Allah onun irfanının bereketiyle islamı yüceltsin ve yüce şanının desteğiyle hilafetin erkânını güçlendirsin.

Li-müellifihi

Din ve bilgi güneşi, Müşteri yıldızı doğuşlu Zühal yıldızının tahtında oturan, şeriatın kadısı ufukların en fazılı, şefkat ve rahmet sahibi Abdurrahman. Fen ve ilim mesnedinde ders verir, ilim onun tahtı âlimler ise hükmü altındakilerdir. Hikmet ve bilgi mülkünün hüsrevidir, ordusunu ilim ehli oluşturur. Tedris mesnedine oturunca İdris gökten kulak kabartır. Akl-ı külldür iyi melekeleri kendisinde toplayandır. Ders verdiğinde melekler dahi onu dinler, akl-i küll onun talebesidir. Hikmeti onun zihnini aydınlatır. Talim onun ilimlerinden faydalanmıştır, harekete geçiren akıl da [akl-ı bi'l-fiil] onun hikmet fenlerinden faydalanmıştır. Din ilmini ve iman hakikatlerini Yunan hikmetleriyle karıştırıp örtüştürmüş, fetva makamındaki ikinci Numan'dır. Takva sahibir Şafi fikhına tabidir, şeriatın temelini o atmıştır. İlmin hanesinin mühendisidir o, riyaziyatta Batlamyus gibi eşsiz, tabi'i¹⁷⁹⁵ ilminde Calinos gibi meşhurdur. Onun ilim payesi ordusunun başındaki serverlerin makamı gibidir. Akıyla din mülküne nizam vermiştir, ilmi akıl ve nâkile dayanır. Kalemi marifet saçan bir nehir, ondan damlayan her harf hayat suyudur. Onun payesi has kulların duasıyla destek bulsun. Merhamet gölgesi baki olsun, herkes onun medh ve menkıbesini söylesin

Adı geçen kadü'l-kuzzat darü's-saltana Edirne'de kaza ve ahkâm mesnedinde oturuyorken sultan o zamanının yegânesini çağırmak için ferman gönderdi. Yüce divandaki şeriat mesnedine bu makamı hak eden bir âlim ve fazılın oturmasını istiyordu. Başlangıçta Anadolu kazaskerliği işini onun menşuruna yazmışlardı. Yaşça büyük olmasına duyulan saygıdan dolayı Hacı Hasanoglu'nu Rumeli sadaretine getirdiler ki bu *Saçı ağarmış Müslümanlara ikramda bulunmak Allah'ın şanındandır* hadisine göre amel etmek zaruri idi. Buna rağmen sultan onun fazilet ve bilgisine daha fazla rağbet ediyordu. Bundan dolayı sultan, âlimler ve fazılların yetiştirilmesi, hünermendler ve ariflerden hak edenlerin seçilmesi işini onun ayna gibi olan tedbir terazisinde deniyordu. Basiret gözlerini fikir göklerindeki ay ve güneş mertebesinde görüyordu. Zamanın fazıllarının ehliyet ve kudretinin

¹⁷⁹⁵ Varlıkların ortaya çıkışını araştıran ilim.

tasdiki işini ona yönlendiriyordu. Faziletin doğru olan pazarında ilim ve fen sahiplerinin rütbelerini *hiç bilenle bilmeyen bir olur mu?* mazmununun tecrübesiyle ölçmek için adalet terazisini onun iktidar eline vermişti. [613b] Ağır taşların niteliğini ortaya koymak için *O gün kimin tartılan ameli ağır gelirse*¹⁷⁹⁶ *işte o, hoşnut edici bir yaşayış içinde olur*¹⁷⁹⁷ ilim ve bilginliğin kıymetli ve kıymetsiz olan cevherlerini birbirinden ayırt etme işini o bilgi sarrafı arifin kifayet ve dirayet eline bırakmıştı. [Merhum Hacı Hasanoğlu 911 senesinde vefat edince ondan boşalan Rumeli kazaskerliği makamına getirilmişti. Bu kazaskerin içtihatları dönen feleklerin üzerine çıkmış durumdadır. Bu zat ata ve dedelerinden bu yana tasavvufla iç içeydi. Onun seceresi ehl-i hak yoluna girmiş salıklere uzanır. Onun birçok ata ve dedesi, ilm ve zühd ile şöhrat bulmuştur. Onun tarikat silsilesi ariflerin kutbu, Fars ve Irak memleketlerinin şeyhlerinin sultanı Şeyh Ebu İshak Kâzerûnî'ye kadar götürülebilir. Bu kazaskerin üçüncü göbekten dedesinin Rum ülkesine gelişi, Rum'u manevî feyizlerle doldurmuştu. Cennet-mekân Osmanlı sultanlarından özellikle Yıldırım Bayezid ve Sultan Mehmed, onun itikatına ve tasavvufî görüşüne ilgi duyuyorlardı. Zamanının yegânesi o bilgin mevlana, Allah yolu salıklarının mürşidi Şeyh Mevlana Yâr Ali, (*Allah onun kabrini nurlandırsın*) tevhid erbabının önde gelenlerindendi. Tasavvuf ilminde birçok eseri vardı. Örneğin *Lemehât der şerh-i Leme'at* adlı eseri ilim meclislerinin vazgeçilmez eseri idi. Ariflerin dillerinin zikrettiği bir eserdi. Adı geçen kazaskerin ilm ehline olan yakınlığı ve muhabbetinin, fazilet erbabına olan desteğinin en güzel örneği bu *Heşt Behişt* kitabıdır, Osmanlı hanedanının zikrini ihya etmek için kaleme alınan bu mana gülistanının telifidir. Zira sürekli belagatle dolu olan kendi cevher kelimalarıyla anlatılmak istenen meramı ve yazılmak istenen manayı bu fakire telkin ediyordu. Kendi sohbet ve ünsiyet bahçesinde bin destan okuyan bülbül misali mana ve nükteleri terennüm ediyordu. Bu hakir kul ona dua ve şükür takdiminde acizdir. Kırık kalemi ise onu övmeye çaresizlik ve utangaçlık içindedir. Kaderde yazılmış olan ezelî tanışıklık şöyleydi: Bu fakir bundan önce Acem diyarında, gam ve mihnet ülkesinde birgün ilim ve hikmetlerin araştırmacısı, üstad *hâdî-i talebeü'l-hakk ve'l-yakîn ila akvemü's-subul, muhakkık-i 'ulûm'l-*

¹⁷⁹⁶ [101.006] فَأَمَّا مَنْ تَغَلَّتْ مَوَازِينُهُ

¹⁷⁹⁷ [101.007] فَهُوَ فِي عَيْشَةٍ رَاضِيَةٍ

evvelîn, mulekkik-i dekâyiki'l-hikemü'l-hakâyikü'd-dini rihletü't-tâlibîn, kıdvetü'l-muhakkıkîn, el-evhad ellezi lem yekûn lehu küfüven ehad mine'l-'asî ve'd-dânî Mevlânâ Celâlü'l-hakk ve'd-din Muhammed ed-Devvânî'nin kutsal mertebedeki sohbetinde bulunuyordum Aslında Mevlana Devvânî bu fakirin üstadı ve babası mertebesindeydi. Devvânî'nin kutsal sohbet meclisinde bulunduğum esnada, mücahitler sultanının elçisinin [II. Bayezid] büyük padişah sultan Rüstem Bayındır Han'ın tahta cülusunu tebrik için gelmesi vesilesiyle bütün âlimlerin öncüsü, İslam kadılarının kadısı olan o zatı hayırla yâd ettik. Hazret-i Celâlî, Kadı Abdurrahman ile Şiraz'da olan musahebetini ve üstat-şagird ilişkisini anlattı. Bu fakire şöyle hitap etti: "Aşağı yukarı kırk yıldır Rum memleketinden gelen âlimler ve fazılların birçoğuyla görüşme fırsatım oldu. Hem feyz hem de sözlü sohbet yoluyla onlardan çok ilmi bahisler işittim. Müeyyedzâde Abdurrahman Çelebi'nin ilmi derecesi geçmişteki ve şimdiki fazıllardan daha üstündür. Aklî ve naklî ilimlerde kimse onun kadar derinleşememiştir. O hazretten işitilen bu sözler fakirin İslam'ın kadıların kadısını gıyabında tanınmasına neden olmuştu. Sahip olduğumuz bu ruhanî geçmiş gereğince adı geçen kadıyla olacak olan sohbet ateşini ihlâs ve irade kandilinin mumuyla yakmıştı¹⁷⁹⁸."

Her ne kadar adı geçen kadı şer'î fazilet ve ilmî kemalat vasıflarına sahipse de Rum fazılları arasında ilmi anlamda mahareti ve şöhreti varsa da *Ama Allah, hakkı söylemekten çekinmez*¹⁷⁹⁹ sözü gereğince *Allah doğruyu söyler* manası hasebince doğru söylenmesi gereken söz şudur: Makam ve mevkii hak edenler, kulların işlerine nizam verme tahtında oturanlar Allah ehline mensup olan böyle bir mansıpta Allah'ın rızasını elde etmeye ve *Allah'ın emirlerini ta'zim ve onun kullarına şefkat* güzel huylarını kemala erdirmeye çalışanlardır. Peygamberlik rütbesinde oturan bu şahıs, mürüvvet havzasının bu bekçisi vucudî melekelerin birine, yok olucu hasletlerin birine mübtela olmuştu ki eğer söylediğimiz bu meleke ve hasleti kendi değişim seyri içinde değiştirseydi ya da günden güne arttırdığı iktidar ve mevkii gibi bu iki şeyde de aşırıya kaçmasaydı havass ve avamın refahı ve afiyetine, kendisinin de hayırlı akibete uğramasına vesile olurdu. Lakin tuhaf olan şey şudur ki, vucudî huy ve hasletlerde –ki keşke hiçbir halkta olmasaydı-o büyüklenme ve zorbalık

¹⁷⁹⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 369a-370a.

¹⁷⁹⁹ وَاللَّهُ لَا يَسْتَعِجِي مِنَ الْحَقِّ [033.053]

melekesine kendi iddasıyla vakar ve huzur veren haslet demişti. Buna dayanarak saygın erbabı hakir görmekte, saygı ve hürmete layık olanı zelil görmekte ısrarlı olmuştu ve makam ve mevki lezzeti onun nezdinde beğenilen şey olmuştur. Sitemkâr ve zorba padişahlara bu şekildeki benzerlik onun gönlünde sevilen şey olmuştu *O, büyüklük taslayanları sevmez*¹⁸⁰⁰. Hikmetli esrarı yok eden yok olucu melekede hiçbir kimseye merhamet ve şefkat gösterilmez. Kalbin şefkat ve inceliğini, nefsin ve fitratın eksikliği ve zaafı olarak görür. Onun sözlerinden şu şekilde nakledilir ki, tebaaya merhamet etmek kalbî hastalıklardan ve ruhanî kuvvetlerin zaafından ileri gelir. İdarecilerin ve savaşçıların arzu ve isteklerinin ölmesine neden olur. Haberler yoluyla, hadisler vasıtasıyla ya da tarikat ve fütüvvet ehlinin eserleriyle yüce Allah'ın öncelikle kendisini rahman ve rahim olarak tanımladığı duyulmuştur ve sabittir. Allah *rahmetim ise her şeyi kuşatır*¹⁸⁰¹ manasının geniş fezasını kendi ayetiyle tekrar göstermiş. Güya Abdurrahman olarak bilinen bu şahsın nezdinde rahman adının kökü rahm ve rahmetten gelmemiştir. Hiçbir şekilde yaşarken ya da öldükten sonra kendisi için bile merhameti mülâhaza etmemiştir. Kulak verilmesi gereken *birbirlerine acımayı öğütleyenlerden*¹⁸⁰² sözünü can kulağıyla dinlememiş. Bunları destekleyen bazı deliller kitabın hatime kısmında inşallah anlatılacaktır. Aklî ve naklî deliller ayan beyan açıklanacaktır.

Beyit

Yüz rahmetinden birini bile henüz şerh etmemişken şükreden dil kusurlu ve eksik olduğu için hem tercüman acziyetiyle suspus olmuş hem de bundan böyle dilimiz ve seherin duası susmuş

Diğeri: Kadı Muhyiddin Hacı Hasanzade'nin ölümünden sonra 911 senesi Rebiülevvel ayında Rumeli kazaskerliği ve darü'l-hilafenin sadaret mesnedi bu mevkiyi hak eden Kadı Nuru'l-hakk ve'd-din Abdurrahman'a verildi. Adı geçen zatın önceki mansıbı Anadolu Kazaskerliği idi ve onun ardından bu mansıp boş kaldı. [Osmanlı kanunlarına göre Anadolu kazaskerliği makamına her daim yüksek rütbe sahibi ekâbirden biri getirilirdi. Zamanın fazıl ve âlimlerinin sığınağı, kadılar kadısı Bedrü'l-mille ve'd-din Mahmud uzun yıllar ehl-i iman sultanlarının sultanının

¹⁸⁰⁰ [016.023] إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ

¹⁸⁰¹ [007.156] وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ

¹⁸⁰² [090.017] وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ

imameti makamında bulunmuştu. Daha sonra bu makamdan Bursa kadılığına terfi etti. On beş yıl bu makamda kaldı¹⁸⁰³.] Osmanlı sultanlarının kanunu gereğince Bursa'nın kadısına, yüce Mevlana, zamanın fazıllarının sığınağı, [614a] Allah'ın rızasının talibi, yıllarca *Güzel sonuç, takvâ iledir*¹⁸⁰⁴ itaattan uzaklaşmayan ve ehl-i iman sultanının imamlığı görevini ifa eden *Allah indinde en cömert olanınız en takvalı olanınızdır* Kadı Bedreddin Mahmud bu yüce mesnede getirildi. Hakkaniyeti ve diyanetiyle bu rütbeyi kabul etti. Şimdi dahi bu mesnette bulunmaktadır ve ulema ve kadıların merciidir. Umulur ki yaratıcının rızasını kazanmak için tüm çabasını sarfeder. [Hilafetin mülazemetinde bulunan marifet sahibi âlimler, adil sultanın gölgesinde bulunan hak ve yakîn erbabı ve din imamları sayıca onlara, yüzlere ve binlere denktir. Ama onlar arasından fazilet ülkesinin biricik şahsiyeti, Acem ve Arab âlimlerinin öncüsü, cennet-mekân atalarının ve seleflerinin ilminin varisi yani *mevlânâ-yı a'zam va a'lam, mecmû'a-i 'ulûm ve hikem, râsıd-ı merâsıd-ı eflâk, serâb-ı fazl ve dânişverî, kâsıd-ı mekâsıd-ı ifâdet ve füssilet-gosteri, muhakkık-ı dekâyik-i mehâmetü'l-idrâk-ı hükemâ ve 'ulemâ-yı sâbık, müdekkik-i hakâyik-i 'ulûm-ı tuhfe-i şâhî, tab'-ı fâik ve zihn-i râik* Mevlana Nizamü'l-mille ve'd-din –ki Mirim Çelebi olarak şöhrat bulmuştur- ilim ve hikmetleri anne ve baba tarafındaki ecdadından tevarüs etmiştir. Bilgisini tevarüs etmesine rağmen çok güzel bir ahlaka da sahipti. Baba tarafından âlimlerin üstadı, kadim hekimlerin izlerini ihya eden, ilahî, tabîî ve riyazî ilimleri ve hikmetlerin müceddidi, kadim hekimlerin göklerinde batan yıldızları rasad eden, usûl ve fûrû' fenlerini kendisinde toplayan, naklî ve aklî bilimlerin sancağını yükselten Kadızâde Rumî olarak tanınan *muhyî-i âsârı hükemâ-yı mâ-takaddüm, müceddid-i rüsûm-ı 'ulûm ve hikem az aksâm-ı ilahî ve tabîî ve riyâzî, müceddid-i irsâd-ı kevâkib-i gârib az afâk-ı zemâir-i hükemâ-yı mâzî, câmi'-i fûnûn-u usûl ve fûrû', râfî'-i râyât der âyât az ma'kûl ve mesmû'* Mevlana Salahü'l-mille ve'd-din Musa'nın torunu idi. Kadızâde Rumî asıl vatani olan Bursa'dan Maverâünnehr'e gelmiş, burada birçok âlim olmasına rağmen onlar arasında seçkin bir konum elde etmişti. Şahrüh'un oğlu Mirzâ Uluğ Bey, onu kendi hocalığına tayin etmişti. Uluğ Bey, bu Rumî soylu bilginin yardımı ve yol göstermesiyle Semerkand'ta bir rasadhane inşa ettirdi. Bu mukaddes nefsin uğurundan olsa gerek

¹⁸⁰³ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 370a.

¹⁸⁰⁴ [020.132] وَالْعَاقِبَةُ لِلشَّعْوَى

adı geçen Mevlana, binlerce âlim tarafından tanında ve onun yazdığı telifatlar zamanın bilginlerinin elinde dolaşarak övünç kaynağı oldu. Mirim Çelebi anne tarafından zamanın yegâne üstadı olan, meşhur fazılların önderi Mevlânâ Ali Kuşçu'nun torunu idi. Bu zatın telifleri herkes tarafından iyi bilinir. Onun ile ilgili bilgiler bir önceki ciltte verilmiştir. Şimdi sultanın inayet gözü bu Mirim Çelebi üzerindedir. O, sultanın sohbetinde iken sair ulemadan daha ayrıcalıklıdır¹⁸⁰⁵.]

DÖRDÜNCÜ SINIF

Bu sınıfı emval-i divân ve memleket işlerini idare edenler ve düzenleyenler ile sultanın muamele ve hesap kanunlarını müşavere edenler oluşturur.

DİVAN EKÂBİRİ VE SULTANIN MÜLK VE DEFTERLERİNİN ZABİTLERİNİN DESTANI

Bu hakikatleri gösteren mefhumdan *Bizim her birimiz için, bilinen bir makam vardır*¹⁸⁰⁶ öyle anlaşılıyor ki sebeplerin sebebi olan yaratıcının takdir ettiği şeyler arasında -ki sebep sonuç bağlantısı dal-kök ilişkisi kabilindendir-ilahi inayetin zuhuru ve sınırsız olan sübhanî nimetlerin bekası elbette yaratıcı tarafından sebeplere bağlanmıştır. En iyi rabbanî bağış, insanda olan en açık cevher kuşkusuz kıymetli bir cevher olan akıldır. Nefis fazilet sermayesi -ki vücut ülkesinin nizamı onunla sağlanır- olan işte bu cevher ta ezelin başlangıcında sebebin ilk sonucu ve sebeplerin sebebi olagelmıştır.

Nazım

Bütün işler aklın denetimindedir, tenin sahibidir akıl. Ezel bârgâhından çıkınca din ve devletlerin işleri onunla düzeldi

Ama bu akılın nüfuzu altında cüz'î ve küllî işleri birbirine bağlamada yardımcı olmaları için başka akıllarda var edilmiştir. Dünya işlerinin düzenlenmesinde insanoğlunun nefisleri arasında irtibat sağlamada bu yardımlaşma yolu oldukça meşhurdur. Kuşkusuz ordu ve reayayı zabt altına almak, özellikle mülk ve malı korumak, sipah arasında bir kaynaşma sağlamak için her padişahın, fazileti

¹⁸⁰⁵ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 370a/b.

¹⁸⁰⁶ وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ [037.164]

kendisine şiar edinen akıl sahiplerinden, taht ve tacın süslerinden akl-ı selim sahibi şahıslara ihtiyacı vardır. Bunlardan bir kısmı kılıç ve tedbirle cihangirlik mazharı olmuşlardır. Diğer kısım ise utarid hatlı kâtip ve münşilerin yardımıyla bilginliğin ortaya çıktığı yerdir. Menzili hikmetlerin düzeninde ve açık ve gizli işlerin halledilmesinde bu ikinci kısmın, beşerî akıl kuvveti gibi hükümdarlık işleriyle iki cihetten bağı vardır. Birisi hüküm ve hükümet sahibi yüksek payelilerle ve diğeri memleketteki zayıf ve edna reaya ile. Güçlü ve zayıf, hasis ve şerif arasında denge sağlamak dirayetli ve ferasetli bu naipler ve tecrübe sahiplerinden beklenen şeydir.

Beyit

Yoksulluk pasını dünyadan siler, rüzgârı mumu barıştırır

Âl-i Osman saltanatının kanununda yer aldığına göre: Sultanın niyabetini gerçekleştiren bu kısma defterdarlık denilir. Mülkî ve malî işlerde kendisi alış veriş ve hesabı iyi bilen bilginler görevlendirir. Sultanın cülusunun başlarında 886 senesinde sultanın bu naiplik hizmetini Rumeli memleketinin zabıtlığı görevinde bulunan ve zamanının müderrisleri arasında yer alan Leys Çelebi olarak şöhret bulan *mevlânâ-yı a'zam-ı ekrem* Mevlana Muhyiddin Mehmed yerine getiriyordu. 887'de bu görevinden azledildi ve bu mansıp kifayet sahibi Feylosofoğlu Ahmed Çelebi'ye verildi. 891 senesinde bu mansıptan azledildi. [614b] Hesap işlerindeki dirayeti, mahareti ve bu işlerde akıllı ve zeki kişilere yer vermesinden dolayı Cenderecioğlu olarak bilinen Mustafa Çelebi defterdarlık mansıbına ve Rumeli niyabetine getirildi. Bir müddet bu görevde kaldı. Malî gelirlerin ve girdilerin düzenlenmesinde oldukça titiz çalıştı. Reayayı bir yandan kollarken diğer yandan da sultanın hazinesini doldurmaya çalıştı. 900 senesinde tabi bir ölümle bu dünyadan ayrıldı. Bunun ardından bu görev tekrar Leys Çelebi'ye verildi. O bir müddet bu önemli işi yerine getirdi. Sultan 905 senesinde onu bu görevden alarak bu niyabet, defterdarlık ve sahib-i divân görevine takva sahiplerinin ve vezirlerin önderi, en iyi huyları kendisinde toplayan, ekâbir arasında zahitliği ve saltanat işlerindeki doğruluğuyla bilinen *nakâve-i vüzerâ-yı âlî-şân ve 'umde-i e'alî ve efâzıl-ı devrân, sâlik-i mesâlik-i ehl-i hakk ve yakîn, câmi'-i besâtin-i dünya ve din* Zağnos Paşa oğlu Alâeddin Ali Çelebi getirildi. Divan erkânıyla yaşadığı bazı muhalefet ve münakaşadan dolayı 907 senesinde bu mansıptan azledildi. Daha sonra insanlarla olan bağını koparıp inziva köşesine çekildi.

Beyit

Akıllı adam için bu dünya bir çerçöptür. Zira her zaman bir başkasına mekân olmuştur

Ondan sonra büyük âlimlerin halefi mevlana-i said, Mevlânâ Yegen'in evlatlarından *mevlânâ-i a'zam halefî'l-'ulemâi'l-kirâm beyne'l-ümem* Hüseyin Çelebi'yi bu mansıba getirdiler. Kısa bir süre sonra bu görevden aldılar ve 908 senesinde tekrar Leys Çelebi'yi Rumeli defterdarlığına getirdiler. Aşağı yukarı 2 yıl sonra tekrar azledildi ve sultanın kahriyle zelil oldu. *Leys'in isminin haberi menfidir* [yani adı Leys Çelebi ancak Çelebi'si Leys'den çok uzaktır] manası gereğince divan ehlinin sözlerini dinlemesi istendi. Bursa'daki medreselerden birinde tedris görevine getirildi. Bu azilden dolayı üzüldüğünden bir müddet ilim yolundan uzak kalmanın verdiği gamdan dolayı bu mevkiinden de sürüldü. Anadolu sahib-i divânlığı mansıbında da daha önce sırasıyla anlatılan Rumeli defterdarları bulunuyordu. Kanun gereğince Anadolu'dan Rumeli'ye terfi ediyorlardı.

Beyit

Ey genç adam! Bu dünya kalıcı bir mülk değil. Dolayısıyla ondan vefa bekleme

Ama Leys Çelebi'nin Rumeli sahib-i divânlığından azledilmesi sonrasında sultan sahib-i divânlık mesnedine oturacak, sultanın mülki ve mali işlerini idare edecek evsafa iki güvenilir bilgin, iki tecrübeli fazıl istiyordu ki birisini Rumeli diğerini de Anadolu sahib-i divânlığı mansıbına getirsin. Onlar bu hilafet saraybostanında kabiliyet dallarını kuvvetlendirsün ki lütuf ve ihsan bulutunun yağmurlarıyla sulansın ve yetişmiş olsunlar. Güzel ahlak ve doğrulukta düzgün servi ile ve çam fidanlarıyla başını daha yükseklerle çekme davasını sürdürsün. O zamanlarda Dergâh-ı Âli'nin hizmetçileri arasından kullukta sabitkadem olan, felek mertebeli dergâhın mülazımları zümresinden önemli vazifeler gerçekleştiren ve hizmet etmede emniyet ve niyet gözlerini güneşin düzgün ışıkları gibi diken, doğrulukta hedefini bulmuş bir ok gibi asla sapmayan iki kâmil ve fazıl şahıs vardı. Yani din ve devlet işlerine nizam veren [615a] mülk ve millet işlerinin kefilleri, yüce divan sahipleri, yüce himmetiyle iftihar eteğini yerlerde süründüren, soyundaki güzel faziletleri kendisinde toplayan, edebi ve fazli divanların kanunlarını kuvvetlendiren, *nâzımân-ı menâzım-ı din ve devlet ve kâfilân-ı mesâlih-i kâffe-i ehl-i millet, sâhibân-ı divân-ı mekârim ve ma'alî ve sâcimân-ı ezyâl-ı mefâhir be himmet-i âlî, câmi'ân-ı*

fezâil-i hasebî ve nesebî, vâzi'ân-ı kavânîn-i devâvîn-i fazlî ve edebî Sirâcü'd-devle ve'd-din Kasım Çelebi ve Muhyîü'd-devle ve'd-din Pir Mehmed Çelebi idi ki her biri zamanın ekâbiri arasında insanî faziletleriyle ikincisi olmayan eşsiz zatlardı, divan işlerinde her biri Nûşîrevân'ın ikinci Bozorcmehr'i idi ve Süleyman'ın üçüncü Asaf'ı ve üçüncü Harun-ı Umrânî idi.

Ama Kasım Çelebi öyle bir ahlak ve vakara sahipti ki hiçbir zaman doğru tedbiri ve duruşu kötü nefeslerin esmesi karşısında sarsılmamıştır. Divan bostanında bir serv-i revan gibi olan kaleminin yorumu asla değişmez. Her zaman salih ameller gerçekleştirmiş. Allah'a karşı olan ibadet, padişaha karşı da kulluk sorumluluğunu yerine getirir.

Beyit

Kendisini din yoluna atmış, yüce makamlara bu yolla ulaşmış

Pir Mehmed Çelebi'nin iyi huyu ve güzel ahlakı şu şekildedir: Can burnunu güzel kokulu güllerle doldurur. Sünbülün kokusuna hacet bırakmaz. Evvela marifet neticeli nesebinin şeceresi ilim ve hikmet hanedanına dayanır. Yüce kökleri dirayetin mukaddes bahçesine intisap eder. Rum ahalisinin dilinde Cemaleddinoğlu olarak anılır. Ekâbir nezdinde güzel övgüsüyle zikredilir. Onun yüce cediti zamanının hükemasının sancağı, bilginlikte *Mûcezi Tıbb*'ın şarihi, Mevlana Cemalüddin Aksarayî'dir. Kuşkusuz adil ve kabiliyetli hüsrev bu fazilet ve hüner sahipleri arasından sadece ikisini sahib-i divân ve defterdarlık mansıbına atamıştı. Anadolu sahib-i divânlığı daha önce Kasım Çelebi'nin elindeydi. Onu Osmanlı kanunu gereğince Rumeli memleketine terfî ettirdi. Anadolu sahib-i divânlık mesnedine Pir Mehmed Çelebi'yi layık gördü. Çünkü o daha kadılık [kaza] makamında, şer'î hüküm verme mertebesinde iken onun dirayeti ve diyaneti ile ilgili haberler padişahın kulağına dek geliyordu. Ancak adı geçen zat henüz o zaman gençlik çağında idi. Gerekli sebeplerin ona yardım ettiği ve sultanın inayetinin gerçekleştiği bir zamanda her mertebede ve her konuda ilerleme kaydedecekti. Kuşkusuz o, merhametli sultanın şefkat gölgesinin yayıldığı zamanında makamını yükseltmeyi bekleyecekti.

Beyit

Gülşen meclisinde kutlu bir kandil, bağda taze olan bu genç ağacı yetiştir.
Bostandaki bu taze fidanı yetiştirirsen zamanı gelince meyvesini alırsın

Bütün kalem, kitap ve hesap erbabını, sultanın malî işleriyle uğraşan zabıtları her konuda onların kontrolü altına vermişlerdi. Onlar da bütün çaba ve tedbirlerini malları arttırmak, mülkî ve malî meseleleri halletmek yolunda sarfetmişlerdi. Hazine-i amire, buyûtat-ı ümena, kâtiplik, bütün kara ve deniz memleketlerinde bulunan madenler ve hazineler gibi önemli işlerin başına sağlam ve dürüst kişileri tayin ediyorlardı.

Beyit

Utarid düşünceli fazıl kâtipler bu yazarın kalemi gibi yetişmektedirler

BEŞİNCİ SINIF

Divân-ı inşâ-i ahkâm sahiplerini ve menşur tuğracılarını beyan eder.

[615b] KUTLU ŞAHİN HÜKÜM VE MENŞUR İNŞACILARININ DESTANI

İman sahibi hüsrevlerin sahip olduğu bütün devletlerde sultanın sahib-i divân-ı inşası has ayanlarından ve yakınlarından birisi olmuştur. Ahkâm kalemlerinin dizginlerini ellerinde tutanlar her zaman şahların uyulması icab eden fermanlarının dili mertebesinde görülmüşlerdir. Bu hanedan zamanında daha çok nişancılık olarak bilinen inşâ-i tuğra mansıbı sürekli ya fazıl ekâbirden ya da istidadlarına göre havasstan birine verilirdi. Bu mesned divandaki yüce mertebelere ermenin bir başlangıcını, emirlik ve vezirliğe giden yolun başını oluşturuyordu. Padişahın ilk tahta cülusu zamanında yüce divan üyelerinden olan ve nefsanî faziletlerle ayanın dilinde zikredilen Kasım Paşa, nişancılık mesnedinde bulunuyordu. 876 senesinde vezâret-i divân mansıbına yükseldi. Ondan sonra ümeranın halefi Sinan Çelebi bu mansıba tayin edildi. 888 senesinde *iftihârü'l-ekâbirü'l-e'âlî, kâdvetü erbâbü'l-mecd ve'l-ma'alî* Fenari Ahmed Paşa Hindistan seferinden dönünce sultan onu nişancılık mesnedine atadı. 890'da Ahmed Paşa vezaret mansıbına terfi edince ondan boşalan yere Ahmed Çelebi getirildi. Ahmed Çelebi'nin de ölümünün ardından sultanın bendeleri arasında olup en iyi kulluğu takdim ettiğinden yüce makamları hak eden, bilginliği ve fazileti kendisinde toplayan, yiğitlik ve dilâverlik kaynağı olarak her mertebeye layık olan ikinci Davud Paşa 904 senesinde bu mansıba tayin edildi. Davud Paşa, Gelibolu emirliğine, denizdeki geçitler, boğazlar ve donanmanın başına getirilince mana ve beyan meclisinden ilim ve irfan sahibi bir zatın ondan boşalan yere gelmesi icap etti. Sultanın sınırsız nimet gölgesinde sürekli ihtiram gören, eşsiz

bilginlerin vicdanlarının hariminde o fazıl padişaha kendisini hatırlatan, âlimler ve arifler cümlesinden zamanının fazılları arasında biricik, fazıllar fazılı, ulemanın ve ariflerin iftihar, fazilet ve bilgi hazinesini kendisinde toplayan, ediplik ve kelim mülkünün sahibi, saltanat ve devletin seçkini yegâne bir zat vardı ki adı *iftihâr-ı 'ulemâ-i hakâyik-müste'ar, ictisâr-ı 'urefâ-yı mekremet-âsâr, câmi'-i efânîn-i fezâyil ve dânişverî, mâlik-i kelâm der mizmâr-ı sohenverî, muhtârü'd-devletü'l-'aliyye* Cafer Çelebi (*Allah onun yüce şanını devam ettirsin, gecesini ve gündüzünü büyüklük, şan ve şerefe yakınlaştırsın*) idi. Doğrusu o, sahip olduğu ilmi kemalat ve hikmetli melekeleri ve cömert ahlakıyla şöhrat bulmuştu. Onun bilgi damlası sızdıran kaleminin fasihlik ve belagat üslubunu hüküm ve hikmet sahipleri parmaklarıyla gösteriyordu. İlim ve sancak sahipleri arasında biliniyordu. Parlak zihni ve tenkitçi mizacının ürettiği şeyler bazen zamanın sayfalarına manzum bazen de mensur olarak kaydediliyordu ve *Satır satır yazılmış Kitab'a*¹⁸⁰⁷ *Yayılmış ince deri üzerine*¹⁸⁰⁸ manasının delili idi. İmla ve inşa sanatında *Bu, Allah'ın, dilediğine verdiği lütfudur*¹⁸⁰⁹ herkesin dilinde destan olmuştu. Öyle ki inciler damlatan kalemi kiramü'l-kâtibînin kitabının ufkunda şebab yıldızı gibi parlamaktadır. Latife dolu sözcüklerin oluşturduğu her nazmı sanırsın *Rabbimin sözleri için derya mürekkep olsa*¹⁸¹⁰ divit sedefinden beyan kaleminin ucuna gelen nisan bulutu damlalarıdır.[616a] Hüküm ve menşurları parlak güneşin tuğrasıyla ve cihanı aydınlatan hüsrevin ismiyle yazarken hüner yaratan elleri sanki dünyayı nurlandıran bir güneş pençesiydi. Cihana nizam veren fermanları yazan kalemi âlemin nizamı için hikmet ve hükümet kazanmada adeta ruhanî bir bedendi. Ya da saadet ve kutlulukla iki dünya emellerini de elde etme aracı idi.

Beyit

Kalemin parmaklarının arasında oynamaya başlayınca arzu eden kalbin ıstırapı sakinleşir

Fazilet sahibi bilgin padişah, divân-i âlinin, bârgâhı muallânın süs ve ziynetini arttırmak için onun olağan üstülükler yaratan kaleminden dökülen hatları

¹⁸⁰⁷ [052.002] وَكِتَابٍ مُّسْتَوِيرٍ

¹⁸⁰⁸ [052.003] فِي رَقٍّ مَنْشُورٍ

¹⁸⁰⁹ [005.054] ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤَيِّدُ مَنِ يَّشَاءُ

¹⁸¹⁰ [018.109] لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لَّكَلِمَاتِ رَبِّي

adalet ve insaf hükümlerinin çıktığı yer olarak görüyordu. Şahlığın parlak tuğrası gibi ona nişancılık ve tuğracılık mesnedinde değer verdi. İnşallah bilginliği, ilmi, fazilet ve kemalatıyla en yüce mertebelere ulaşır. Umulur ki istediği en yüksek mertebeye, en uç menzile erişir.

Beyit

Senin makam fıdanın, zamanın fazıllarının sığınağı olan padişahın gölgesinde daima büyüsün. Faziletinin izleri saadete yakındır, faziletin artsın, makamın yükselsin

ALTINCI SINIF

Sultanın elinde yetişen has gulamları, hususi ve mahrem bendeleri beyan eder. Bu kısım iki safa ayrılır. **Birinci saf:** Dergâhın mülazemetinde olup zaman zaman hizmet eden has bendelerdir. Bunlar da iki kısma ayrılır. **Birinci kısım:** Gök sütunlu eşiğin hizmetçilerinden olup sipahsalarlık görevini ifa ederler. **İkinci kısım:** Sultanın özel hizmetçileridir. **İkinci saf:** Sırasıyla dergâhın hizmetinde bulunan bazı kadim bendelerdir. Bunlar sahip oldukları mertlik ve akıllılıklarından dolayı memleketin çeşitli yerlerinde emirlik gibi idari işlerin başına getirilmişler, cihat sancağını her yerde dalgalandırmışlardır.

ŞAHIN DERGÂHINDAKİ HAVASSIN, DERGÂHDAKİ MANSIP SAHİPLERİNİN DESTANIDIR

Mülklerin sahibi hazret, bu yüce Âl-i Osman hanedanını, Allah yolunda sürdürdükleri cihadın uğuruyla, reaya ve ordu herkes arasında yaydıkları adaletin berekeyitle en yüce hüsrevlik mertebesine getirmiş, onların kayserlik kasrının temelini göğün en yüksek zirvesine ay ve güneşin temelini olduğu yere atmıştır. Zira bugün sahip oldukları geniş ve mamur memleketlerle, kalabalık ordusuna, avan ve ensarına yetecek derecede geniş mülkleriyle cihangirlikte ve ülkeler açmada yeryüzünün en büyük sultanlarıdır. Müslüman-Hristiyan sahip oldukları kalabalık tebaasıyla, adalet dergâhında Hulefâ-yı Râşidîn mesnedindedirler, şeriat ve dinin yardımcısıdır.

Beyit

Onu vasfetmede dil sivri ancak kalem kısadır. Seni medhetmek imkân ölçüsü dışındadır

Şimdi o bargâhın durumu *O gün bütün insanların bir araya toplandığı bir gündür*¹⁸¹¹ meclisinin şerhi beyan edilecektir ki akıl ve sezgi sahibi bilginler bu kalabalık cemiyetin görkem ve ihtişamını kıyaslamış, Süleyman mekânlı bu hanedanın [616b] asrının diğer hüsrevleri karşısındaki üstünlüğü noktasında şüphe olmadığını bilmişlerdir. Zamanın sultanının bayram günleri ya da divan toplantıları has bendeler ve en yakın olanlarla sınırlandırılmasına rağmen basiret sahiplerinin gözünü kamaştıracak şekilde öyle kalabalık oluyordu ki sanırsın ilkbâl sahiplerinin bu meclisi, haşmet sahibi erbabın divan fezası, dalgaları asker ve sipahsalarlar safından oluşan, damlaları savaş meydanlarının şehsuvarlarından meydana gelen bir denizdi. Bütün bu kalabalığa, müluk, hükkam çeşitli taifelerin iç içe girip karışmalarına rağmen muntazam adalet kanunları sayesinde gayet nizam içindedirler. İyi bir şekilde yetişmiş olup hikmet ve maslahatta oldukça olgun ve tecrübelidirler. Bir önceki ketibede yani zamanın sultanının babası Sultan Mehmed'in haberlerinin anlatıldığı kısımda hilafet mekânlı bu hanedanın ordusunun sınıfları anlatılmıştı. Şimdi ise sırasıyla bu tarihte idare yetkisine sahip olan bazı meşhur şahıslardan onların her taifesinden bahsedilecektir. Şu an mansıplarında bulunan hizmetçiler anlatılacaktır.

El-kıssa: Tebrik ve kutlama günlerinde saltanat dergâhındaki bu cemiyetin, toplanan divan mülazımlarının vaziyeti ve tertibi şu şekildeydi: **Birinci saf:** Degâhın hizmetinde bulunan has bendelerdir. Bu taife iki sınıfa ayrılır. **Birinci sınıf:** Bu sınıfı daima hizmet eden bendeler oluşturur. Her fırka kendi sipahsalarlarının kenarında hizmet zamanında hazır bulunurlar. Bu serdar ve has öncülerden her biri mahsus bir mahalde sağdan ve soldan tahtın yanında ayakta duruyorlardı.

Sağdaki ashab: Bunlar üç taifedir. Birinci yeniçeri, ikinci sipahioğlanı askeri, üçüncü ulufeciyan. Her birinin bir sipahsaları, kanun gereğince de her cemaatin belli sayısı vardır.

Yeniçeri Sipahsalarları ve Ordunun Gençlerinden Olup Onlara Tabi Olan Cemaati Zikreder

912 senesinde sultanın has hizmetkârları zümresinden, cihanın sahibinin yakınları cümlesinden büyük sipahsalar, övülmüş ahlakın aynası, has gulamlar

¹⁸¹¹ [011.103] ذَلِكَ يَوْمٌ يَجْمَعُ لَهُ النَّاسُ

arasında çocukluğundan beri hilafetin mumu etrafında bir pervane gibi dönen, makbul hizmetler görerek kendisini sultanın kutlu meclisine ulaştıran, *sipahsalâr-ı a'zam, mazhar-ı mehâmid-i ahlak ve ş-şiyem, mu'avvelü'l-hazretü's-saltana, mukarribü'd-devletü'l-hakaniyye* Yunus Ağa sırasıyla evvela dergâhsalarlık ve *hacibü'l-hüccablık* olmak üzere sürekli istediği mertebelere yükseldi.

Beyit

Sedef buluttan cömertlik görürse bulutta sedeften vefa görür. Bulut her nereye cömertliğini saçsa sedefini dürr-i şehvar yapar

Bu mesnette iken iyi hizmeti, yüce himmeti ve mevkiini arttırma isteği iyice gözlenmişti. Bundan dolayı bahsedilen tarihte [912] sultanın lütfuyla yeniçeri ordusunun sipahsalarlığı mesnedine getirildi. Doğrusu sayıları 12 bin civarında olan bu yeniçeri cemaatini kontrol altına almaya, düzeni sağlama, emir ve yasakların gereğini yerine getirmeye öyle ihtimam gösteriyordu ki kayserlik erkânının en beğenileni olmuş, büyük küçük bütün yeniçeri cemaatinin kalbini kazanmıştı. Şefkatli sultandan sınırsız ihsan ve övgü gördü.

Beyit

Has şerbeti içti has hil'atı giydi. Şahın yanında ihlâs yolunu buldu. Şah gölgesini onun başına yaydı, gökleri kendi ayaklarının altında gördü

[617a] Küçük yaşına rağmen olgunluğu, devletmendliği ve zekiliğiyle sultanın nazarında kabul görmüş olmasının nedenleri şöyleydi: Adı geçen zat sultanın daimi bendeleri zümresinde hizmet ettiği zamanlarda cömert paşa Mustafa Paşa camisini, medresesini ve hayır imaretini tamamladığı zaman sultana ziyafet verdirmişti. Büyük devlet erkânının tamamı, has bendelerin hepsi rikâb-ı hümayunda bulunuyorlardı ve kırmızı ve beyaz altınlarla dolu tabakları, değerli kumaşları sultanın ayağının altına sermişlerdi. Büyük küçük herkes etrafa saçılan altın ve gümüşleri güçleri yettiği ölçüde toplamışlardı. Ama bu Yunus Ağa rikab-ı hümayûnun yanında düzgün bir servi gibi ayaklarının üstünde durdu ve o altın ve gümüşleri toplama niyetiyle boynunu hiçbir şekilde aşağıya eğmedi. Gözlerini mülazemet ve hizmet yolundan birkez olsun çevirmedi.

Beyit

Bu mavi gökkubbe altında renkten renge girmeyen azad bir gulamım

Onun bu zengilik ve cömertliğini, fitratındaki metaneti ve zekâsını, nukud, ipek ve diba kumaşları toplayan diğerlerine, ümera ve vüzeradan mülazımlara göre bu dünyanın kandırıcı sermayesine aldırış etmediğini gören nüktedan sultan, denemek maksadıyla ona hitap etti ve ondan bu durumun nedenini sordu. Adı geçen emir önce özürlerini dile getirdi ve sonra şu şekilde bilgince sözler sarf etti: Bu bende için en büyük hazine kutlu sultanın rızasını ve hoşnutluğu kazanmaktır. Kendi hüdavendigarımın yanındayken onun dışında başka bir şeye tamah gözünü dikmek azadların üslup ve adabına uymaz.

Beyit

Şahıma bakayım, altın ve dirhem bugün var yarın yok. Zira şah kalır altın ise kalıcı değildir. Şahın rızasını kazanmak benim için Raca'nın malına değerdir ki gençlerin biriktirdiği senadan daha iyi değildir

Bu doğru sözleri söyledikten, sultanın rızasını kazandıktan sonra lütufkâr sultandan kendisine 100 bin dirhem ham gümüş ve sair hediyeler verildi. Bu nedenlerden dolayı birbiri ardına yüksek mansıplara getirilmesi gözüyle bakıldı. [Onun mertliğine ve övülmüş ahlakına bir diğer örnek de şudur: Sultan yakınları ile katıldığı bazı av zamanlarında atının üzerinde avını takip ediyordu. Ansızın atını yüksekte aşağıya doğru gelen bir sel gibi hızlıca sürdü. Süratinden dolayı sultanın atının ayağı yolunun üzerindeki bir taşta takıldı. Hem at hem de binicisi kaydı. At, üzerindeki sultanı bahar bulutundan boşalan yağmur gibi indirmeye çalıştı. Yunus Bey de o esnada oradaydı. Oracıktan çabucak atının üzerinden indi ve henüz sultan atın üzerinden düşmeden havada onu kaptı. Neticede sultan atından düşmeden kurtuldu. Yunus Ağa'nın bu korkusuzluğu ve iyi at biniciliği sultanın gönlüne hoş geldi. İneyet nazarına alan sultan onu günden güne terfî ettirdi ve onu yeniçerilerin sipahsalarlığına getirdi¹⁸¹².]

Beyit

Senin işin beklediğinden daha fazla üstün oldu. Cümle âlemden daha aziz olmak istersen çaba sarfetmeli sonra Allah'ın yardımını beklemelisin

Sol ashab: Bu taife kendi içinde üç fırkaya ayrılır. Birinci zümre sipahi oğlanı zümresidir. Bu muteber fırka da sultanın mülazımlarındandır ve kadim

¹⁸¹² İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 375a/b.

sipahizadelerdendirler. Sipahsalarlıklarıyla has gulamların en makbullahıdır. Çünkü bu mesnet büyük emirlik mansıbının ve memleket idareciliğinin başlangıcı olarak kabul edilir. Her kim bu rütbeye erişirse yakın zamanda kudret ve şevket sahibi olur. Bu mertebeye layık olan her bende çabucak diğer üst rütbelere geçer, ikbalini arttırır ve şöhrat kazanır. [Bunların önderleri sultana yakın onun yanında yetişmiş isimler arasında seçilir. *İftihârü'l-havass ve'l-mukarribîn, zübdetü'l-guzât ve'l-mücâhidîn, mu'avvelü'l-hazretü'l-'aliyye, muhtârü'l-devletü's-seniyye* Sinan Ağa bunlardan biridir ki cömetliği, yiğitliği ve iyi ahlakı sayesinde sultanın gözüne girmiş ve sayıları ...[rakam belirtilmemiş] civarında olan sipahi oğlanlarının başına getirilmiştir¹⁸¹³.] Bu haberlerin yazıldığı sırada bu saadetli bendelerin ekserisinin isimlerinin yazılmasına hacet görülmedi. Böyle bir sınırlandırma yapıldığı için bu zümrenin sayılarının verilmesine de fırsat olmadı.

İkinci: Bunlar sağ ashabdan olup ulufeciyan cemaatindendir. Bunlar da savaşçılar guruhundan olup ulufe mevaciıyla rızklanırlar. Çoğu zaman emirlik ve komutanlıkları sultanın inayet nazarına sahip has bendelerden iki kişi tarafından icra edilir. [Bu zamanda Rum'un yegâne süvarileriden olan yiğit savaşçı *iftihârü'l-emâcid ve'l-e'âlî, hâvî-yi envâ'i'l-mekârim ve'l-ma'âlî, hâiz-i fazilet-i ilm ve dânişverî, câmi'-i fûnûn-ı mübârezet ve dilâverî* Kemal Bey bunlardan birisiydi. At biniciliğince, kılıç ve kalkan kullanmada biricikti. *Fahrü'l-'ayân ve'l-e'âlî, zahrü'l-mefâhir ve'l-ma'âlî itimadü'd-devletü's-saltana* Süleyman Bey ise ikincisidir. Sultan tarafından kabul görmüş ve ulufeciyan cemaatinin başına getirilmiştir¹⁸¹⁴.] Bunların ümera ve sipahsalarlarının bahsinden vazgeçilmesinin nedeni sipahi oğlanlarının anlatıldığı kısımda takdim ve zikr edilmiş olmasıdır.

Sol Ashabın Sipahsalarlarının Zikridir

Divan ve toplantı zamanlarında zafer neticeli bu kutlu taife üç fırka şeklinde tertip olunurlar. [617b] Birincisi silahdârân, ikincisi garib-akdıyan, üçüncüsü çavuşân. Bunların hepsinin sipahsalarları ve zabitleri vardır. Bir önceki ketibede de bahsedildiği gibi her cemaatin belirli sayıda serdarları vardır ki bu mesnetlerden her biri terfi ve ilerlemenin başlangıcını oluşturur, talih ufkundan doğan parlak yıldızın öncüsü olup makam ve mevki tutmaya adaydırlar.

¹⁸¹³ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 375b.

¹⁸¹⁴ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 376a.

Beyit

Saadet onu yetiştirmeye, felek de bunu kuvvetlendirmeye devam ediyor

[**Sipahsalar-ı Silahdârân:** Silahdarların başına kabiliyet ve liyakatinden ve sultanın inayetine mahzar olmasından dolayı savaş meydanlarının saf kıranı Kasım Ağa getirilmişti. Sultan, Kasım Ağa'yı sayıları ...[rakam belirtilmemiş] civarında olan silahdarlar cemaatinin başına getirmişti. **Sipahsalar-ı Garib-akdıyan:** Sultanın kadim bendelerinden *'umdeti'l-e'azım ve'l-emâsil, sahib-i mekârimü's-şemâil, i'timâdü'd-devle ve i'tizâdü'l-mille* Faik Bey ve Mahmud Bey bu cemaatin başına getirilmişti. **Sipahsalar-ı çavuşân:** Ordunun saflarını tertip eden, sultanın gizli hükümlerini etraf beldelere götüren bu çavuşlar zümresinin balına genelde ...[rakam belirtilmemiştir] kişi getirilir. Bu muhterem kişilerden biri *i'tizâdü'l-emâsil ve'l-e'azım hâiz-i esnâfü'l-mehâmid ve'l-mekârim, i'timâdü'd-devletü's-saltana...* [isim belirtilmemiştir] idi¹⁸¹⁵.]

BİRİNCİ SAFIN İKİNCİ SINIFI

Ordugâhın içindeki havassı, bu cennet hariminin komutanlarını beyan eder. Bu taife de iki büyük fırkaya ayrılır. Onların serdarlarının hepsi kutsal mekânlı bargâhın mülazımlarıdır.

Birinci fırka: Has dergâhın devlethanesinin mücavirleridir. Mansıp sırasına göre her fırkanın serdarı ihtisas ve yakınlık makamında sabitkademdirler. Altıya ayrılan bu taifenin her biri büyük hizmetçilerden birine bağlıdır. Birincisi âlemi aydınlatan sancak emiri, ikincisi cennet mekânlı meclis kapılarında bulunan *hacibü'l-hüccab*, üçüncüsü at, deve ve katır gibi hayvanların bakımından sorumlu emirahur, dördüncüsü sultanın yemeklerinden sorumlu çaşnigirler, beşincisi otlayan ve uçan hayvanların avının tertibinden sorumlu emir-i şikârân, altıncısı hacipler ve cevşendarların komutanı.

Birincisi sultanın tuğ ve sancak emirliğinin zikri: Din ve devlet düşmanı olan şerli kâfirlerle savaş zamanlarında ordunun güçlendirilmesi ve sağlamlaştırılması kanununun korunması ve padişahlık sancağının yükseltilmesi peygamberin gaza geleneğine ve kanunlarına her zaman uygun olmuştur. Kuşkusuz

¹⁸¹⁵ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 376a/b.

bu mücahit hanedanın bir alemdâr tayin etmede göz önüne aldığı ve geçerli saydığı şey şu idi ki: Tıpkı Hayber'in fethinde peygamberin söylediği gibi *Yarın sancağı Allahın ve peygamberinin sevdiği birisine vereceğim* sağlamlılığıyla bilinen böyle bir kalenin fetih sancağını taşıyan ashabın en sevileni, Allah'ın galip aslanı, evliyanın serveri, Ali bin Ebi Talib/Ali Mürteza (*Allah onun yüzünü şerefli kılsın*) idi. Bu mücahit sultanların muhabbet ve şefkatini görmüş yüce makamlı hizmetçilerinden birisi İslamî fetihlerde sancağı göklere yükseltmesi için görevlendiriliyordu. Bu bahtiyar hizmetkârı dergâhın bu altı fırkası içindeki ayanlardan daha seçkin ve üstün tutuyorlardı. Tablhâne-i hümayûnun muhafız ve çalışanları da onun [alemdârın] sancağının gölgesi altındaydı. Bu işlerin sorumlusu emir-i alemdi.

Beyit

Senin sancağın nereye yüzünü çevirse fetih ve zafer onun yedeğinde olur

Bu mesnede birbiri ardına havasstan şahıslar tayin ediliyordu ve daha sonra emirlik ve idare mevkiine ulaşıyorlardı. [Bu zamanda ahlakı açısından Ali'nin Zülfikârı'nın göstereceği doğru yolda ilerleyecek ve Mürtezavî alametler göstererek önder olabilecek yegâne kimse sultanın inayet nazarına mazhar olmuş olan *i'tizâdü'l-guzât ve'l-mücâhidîn, mukarribü'd-devletü's-saltana, muhtârü'l-hazretü'l-hakaniye, nâsib-ı a'lâmü'l-ikbâl sâhibü'l-ezyâlü'l-celâl* Mesih Bey idi. Bundan dolayı alemdârlık mansıbına atandı. Tablhâne-i hümayûn çalışanları onun emri altında idi¹⁸¹⁶.] Bunlardan bahsetmek konuyu uzatacaktır. Diğer mansıplarda bulunan komutanların hikâyesi de aynı bu şekildeydi.

İkincisi: Saltanat Kubbeli Halvethane Kapısındaki Hacibü'l-Hüccabların

Zikridir

Daima sultanı himaye etmek, onun gizli sırların paylaşıldığı meclisini korumak için ferasetli bir hacibin tayin edilmesi mecburidir. Bu zorunlu geleneğin enbiya, hulefâ ve büyük sultanların kapısında devam ettiği, haberlerin tevatürü ve eserlerin bildirmesi yoluyla bilinmektedir. Sitemkâr idarecilerin adetlerinin iptal, kayser ve kisraların ihtişam ve kudretinin yok edilmesine ve sürülmelerine rağmen Rabb'in bargâhından meleklerin sığınağı olan kapıların korunması için hicab ayetinin nüzul etmesinden sonra din ve dünya padişahı enbiyanın sultanına *salâvat onun*

¹⁸¹⁶ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 376b-377a.

üzerine olsun Siz zamanını gözetlemeksizin, Peygamber'in evlerine girmeyin¹⁸¹⁷ ayeti nüzul etmişti. Hulefâ-yı Râşidîn de bu üslup ve adapla kendi kapılarını korumak için kapıcılar tayin etmişti.

Li-müellifihi

Sultan cihanın kalbi yerindedir, dil ise daima kalbin hacibidir. Şahın hacibi onun hal dilidir, onun haşmet ve azametinin hamisidir

Bu hanedanın sultanları bu peygamber geleneğine uyarak divan ve dergâhın korunması için 400 hüccab ve nüvvab tayin ediyorlardı. Bu güruhun serdarlığına ise sultana en yakın isim ve en akıllı mülazımlardan birisi getiriliyordu. Bu görev genellikle iki kişiye veriliyordu. Biri sağ tarafta biri sol tarafta emir ve yasakları uygulamaları için bu kapıcıların başına tayin ediliyorlardı. [Saltanat kapılarının anahtarları onlara teslim edilirdi. Emir ve yasakların uygulanması, ferman ve hükümlerin imzalanması için bu iki kişi görevlendirilmişti. Bunlardan birincisi sultanın kız kardeşinin oğlu *i'tizâdü'l-hazretü's-seniyye*, *i'timâdü'd-devletü'l-behiyye* Hüsrev Bey idi, ikincisi ise Mustafa Bey'di. Bu iki isim büyük kapıların hacipliğine getirilmişti. Her birini meymene ve meysere cenahlarından birine tayin etti. Kanun gereğince sağ ve soldaki hacipleri bu iki ismin itaati altına verdi. Devlet-i hümayûn kapısının anahtarlarını onlara teslim etmişti¹⁸¹⁸.]

Beyit

Şah her kime gölgesini atsa onu feleklerin zirvesine çıkarır

Üçüncü: Atlar, Katırlar ve Develer ve Bunların Yük ve Binim Eşyalarından

Sorumlu Emirahorun Zikridir

Süleyman makamlı sultanların yapması gereken en önemli iş cihat hazırlıkları noktasında *uçayağının üzerine durup bir ayağını turnağının üzerine diken çalımı ve safkan koşu atları*¹⁸¹⁹ süsüyle güzel atlar yetiştirmektir. Boyun eğilmesi gereken bu emir gereğince *Onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın*¹⁸²⁰ rüzgâr gibi atlar ve binitler besleyip yetiştirmek bir gelenektir. Kuşkusuz bu mücahit sultanların ahırlarında daima Arap ve

¹⁸¹⁷ [033.053] لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ

¹⁸¹⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 377a.

¹⁸¹⁹ [038.031] الصَّافِقَاتُ الْجَيَادُ

¹⁸²⁰ [008.060] وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْحَيْلِ

Tatar atlarından oluşan at sürüleri vardı. Bütün çabalarını böyle atları kullanacak şehsuvarlar ve binicileri çoğaltma yolunda harcıyorlardı.

Nazım

Düşünce gibi geniş arzulu, tamah gibi uzak görüşlü. İyilik gibi göz alıcı, kudret ve servet gibi kutlu adımlı. Nevruz'daki yağmur damlası gibi yokuş aşağı yuvarlanan, Azer ayının bulutu gibi yüceliğe koşan, suyun üstünde bir kabarcık gibi hoş hareket eden, çabuklukta ve hızlulukta ateşten çıkan kıvılcımlar gibi

Bütün zamanlarda ve devletlerde, memleketler ve milletlerin ekserisinde ordunun üstünlüğü rüzgâr gibi giden atların üzerinde olmalarına bağlıdır. İlahi gelenek ve peygamberin işareti gereğince *kıyamet gününe dek hayır atların alınına bağlıdır* her devlette fetihlerin ilk parlak gecesi atların alınlarından doğan beyazlıkla ortaya çıkar.

Li-müellifihi

Şahın atı mübarek ayaklıdır, arzusu peşinde menziller kat eder. Şahın atı bahtın delili idi. Şahın aslan gibi atları nasıldı? Onun makamının seninle yükselmesi için kudret ve servetini doru atın turnaklarına ver

Bu haşmetli mansıp şüphesiz has bendelerin ve sultanın yakınındaki büyük hizmetçilerin ilerlemesi için bir basamak niteliğindeydi. Aşağı yukarı 10 bin ulufeli bu işle meşguldür ve bu sipahsaların emri altındadır. Yeniçeri cemaatinden sonra ne sayıları bunlar kadar olan hiçbir güruh vardır ne de hâsılat ve geliri bunlar kadar olan bir başkaları. Çünkü yılık ve ahırlarda çalışanlar, atlara ve develere has gulamların binitlerine bakanlar, büyütat-ı hazinenin, mutfak ve cebehane gibi yerlerin hizmetçileri, katar develeri ve bunların dişileri ve yavrularıyla ilgilenenlerin hepsi emirahurun kontrolü altındadır. Bundan dolayı Arpaemini olarak bilinen bu işin sorumlusu ve emini divandaki yazıcılar ve müşriflerin hepsinden mertebece daha önde ve büyüktür. [Bu zamanda *kıdvetü e'âzım ve e'âlî, sâhib-i envâ'-i mekârim ve ma'âlî, fâris-i meydân-ı celâdet ve ferzânegî, hâris-i esbâb-ı ikdâm ve merdânegî mutemedü's-saltana, mu'temenü'l-hazretü's-seniyye* Mahmud Bey, sultanın has bendeleri arasından seçilerek mirahorluk mansıbına getirilmişti. Ahırlarda çalışan

...[rakam belirtilmemiş] civarındaki görevlilerin hepsi bunun emri altına bırakılmıştır¹⁸²¹.]

Sultanın Çaşnigirleri ve Sofra Zabitlerinin Zikridir

Peygamber ahlaklı bu sultanlar, nimet verme işinde bu hitabın *Temiz olan şeylerden yeyin; güzel işler yapın* muhatabı olmuşlardır. Onların sınırsız nimetlerle dolu sofraları Süleyman'ın lokmasının ve göksel sofraların bir örneğidir. Sultanın inayet sofrasında her gün oturan sancak ve dirayet sahibi erbab *havuzlar kadar (geniş) leğenlerden, sabit kazanlardan* renkli yiyecekleri tadan *cerayehor*¹⁸²²lardır. Kendisi birçok nimete sahip olmasına rağmen sadece [618b] az ve helal yiyeceğe kanaat ediyordu. Genellikle o yiyeceği Süleyman gibi kendi eliyle kazanıyor, bir derviş gibi elde ediyordu.

Beyit

*Süleyman'ın sofrasından hem insanlar hem de vahşi kuşlar yiyordu. Az yiyordu ve yiyeceği de yedirdiği halde yedirilmeyen*¹⁸²³ *hakkın buyurduğu gibiydi*

Süleyman mekânlı sultan mutfak işleri için makbul ve güzel huylu bendeleri arasından birkaçını çaşnigir olarak tayin ediyordu. Her zamanki kanun gereğince kabiliyetli ve itimad edilebilir birisini çaşnigirlerin başına sipahsalar olarak tayin ediyordu ki padişahın ancak eşine cennette rastlanan *beğendikleri de kendilerinin oluyor*¹⁸²⁴ sofrası serildiği zaman bu çaşnigirlerin lideri sultanın hizmetinde oluyordu. Sultan her zaman ve her yerde onun elinden güvenle yemek yiyebiliyordu. [9..[tam tarih belirtilmemiş] tarihinde sultanın çaşnigirbaşılığına *iftihârü'l-emâcid ve'l-e'âlî, el-mevsûf bi-sufûfü'l-mekârim ve'l-ma'âlî, i'timâdü'd-devletü's-saltana, mukarribü'l-hazretü'l-hüsrevâne* Üveys Bey getirilmişti. Onun soyu annesi tarafından büyük İran meliklerine, özellikle de Turan sultanlarına dayanıyordu. Güvenilirliği ve yeteneğinden dolayı sultanın ve hak ve yakîn erbabının gözünde itibarı arttı ve bulunduğu mansıpta sürekli olarak terakki etti¹⁸²⁵.]

Beyit

Allah'a itimadın olduğu için senin sofran onun rızklarıyla doludur

¹⁸²¹ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 377b.

¹⁸²² Vakıflar tarafından verilen yemeklerden faydalananlar.

¹⁸²³ [006.014] *يُطْعَمُ وَلَا يُطْعَمُ*

¹⁸²⁴ [016.057] *وَهُمْ مَا يَسْتَهْوُونَ*

¹⁸²⁵ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 378a.

Sultanın Emir-i Şikarçılarının Zikridir

Dünyanın büyük hüsrevlerinin en büyük geleneği, Arap ve Acem şahlarının severek yaptığı ve en beğendiği şey şüphesiz av tertip etmektir. Av hayvanlarından bir rızk olarak faydalanmak enbiya ve evliya tarafından haber sayfalarında zikredilmiştir. Allah'ın bu ilahi emrine *İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz* uymak tefsir ve te'vil bilginleri tarafından çok iyi bilinir. Kara ve denizlerdeki av hayvanlarının insan yaşamı için sağladığı faydalar dünyanın her yerinde bilinir. Kara ve deniz ülkelerinin bir bağıışı olsa gerek bu mücahit sultanların memleketlerinin her tarafında çok sayıda av mahalleri vardır. Deniz ve karalarda, ırmak, ormanlar ve ovalarda yaşayan otoburlar ve kuşları avlamada ve onlara ok atmada zamanın sultanı şimdiki ve önceki müluklara göre daha maharetli ve üstündü. Bu av geleneğinin hazırlıklarının yapılması için av işinden anlayan birisini *mir-i şikâr* yapmışlardı. Kıymetlerine göre bu av hayvanlarının mertebelerini belirlemişlerdi. Önemli bir kısmını da evcilleştirmişlerdi. Av hayvanları arasında cihan hüsrevleri nezdinde en seçkin ve kıymetli olanı kuşkusuz kanatlı av hayvanlarıdır ki bunlar arasında da en güzeli şahbazdır. Çünkü dış görünüşünün güzelliği, hafif kanatlarıyla avının peşinden uçmada onun gibi güzel olan bir başka şey yoktur. Onun için hüsrevlerin el ve pençelerinde kendilerine yuva yaparlar ve avını savaş meydanı şehsuvarı gibi pençesiyle helak toprağına atarlar.

Beyit

Şahın lütuf şahini kanatlanınca inayet gözünü herkese açar

Bundan dolayı sultanın iltifatını gören ve memleketin bir yerinde emirlik mertebesine uçmak isteyen has bendelerden birisini şahin vesair gibi avcı kuşların bakımından sorumlu kişilerin başına getirilir. Yaklaşık 3–4 bin kişi çeşitli vilayetlerde ve av sahalarında bu iş için onun emri altına girmişlerdir. Ona doğancıbaşı da derler. Her mahalde onun mertebesi diğer mir-i şikârâna göre daha üstündür. Doğancıbaşidan sonra şahincibaşı olarak bilinen mir-i şikâr-ı şahin gelir. Şahincibaşidan sonra *mir-i şikârbaşı* ve *torumtay*¹⁸²⁶ gelir. Bu tür av hayvanlarına ve avlaklarına Rum'un her tarafında rastlanır. Dişisinin tuzaklanması, yaşlı genç herkesin mizacının güzelliği için bu avdan ziyadesiyle vardır. Bu hayvan avcılarının

¹⁸²⁶ Veya tarmuy: Bir çeşit şahin

başında bulunana Atmacabaşı derler. Onun emri altında bu işi yapan çok sayıda kişi vardır.

Beyit

Hizmet tuzağında insan av olunca, kuş şahın mahremi ve nedimi oldu

Bu saltanat hanedanının, otobur ve vahşi av hayvanlarını avlayan [619a] pars gibi, tazi ve bunların yavruları gibi eğitilmiş hayvanları bütün dünyadaki hüsrevlerden daha fazladır. Bunlar için çok fazla masraf yapılmaktadır. Çünkü yapılan araştırmalar sonucu ortaya çıkmıştır [bazı muteber tarih kitaplarında yazılmıştır¹⁸²⁷] ki kutlu sultan Yıldırım Bayezid'in gümüş zincirlerle bağlanmış segbanlarının elinde 12 bin köpeği vardı. Sultan Bayezid her ne kadar onların sayısını azaltmaya çalışmışsa da hala 3 bin eğitilmiş köpeğe sahipti. Her bir köpeğin bir günlük masrafı segbanın ulufesi ve yemeği için yaklaşık 3 Rumî akçe tayin edilmişti. Bu köpekler Sasan denilen köpek cinsindendirler ve bedeni yapıları ve şekilleri diğer memleketlerdeki köpeklerle karşılaştırıldığında müstesna oldukları görülür. Ovalardaki vahşi hayvanları avlamalarıyla, renkleri ve simalarıyla güçlü aslan ve kaplanları andırırlar. Yabani koyun ve sığırın üzerine salındığında bir iki günlük yol mesafesince avını takip ettiği ve gözüne kestirdiği avı yakalamadan sahibinin yanına dönmediği avcılarının tecrübesiyle sabit olmuştur. Akıllara hayret veren şey odur ki avı hangi ormana hangi dağa saklanırsa saklansın ve gözden kaybolsun Allah'ın verdiği bir inayet olan güçlü koku alma duyusuyla onu bulur. Avını öyle koşturur ki onu takattan düşürür ve kendisini ona yetiştirir. Ardınca gelen avcılar dağlarda ve ormanlarda kaybolmasın, kendisini takip ederek ava ulaşsın diye sürekli ular. Bu Sasan cinsi köpeklerden her birinin kıymeti 1000 gümüş dirhemden daha az değildir. Ancak bu cins köpeklere bakmak ve onları çoğaltmak sultanlardan başkasının geleneği değildir. Bu cemaatin başında sultanın gulamlarından birisi bulunduğu için segbanlık mertebesi oldukça büyüktür. Divan toplantıları günlerinde onun sırası yeniçeri sipahsalarından sonradır. Yaklaşık olarak 3–4 bin kişi onun emri altında bulunur ve bunların çoğu da altın kemerli gulamlardır. [912 yılında bu göreve 'umdetü'l-eşbâh ve'l-akrân... [isim belirtilmemiş] getirilmişti¹⁸²⁸.]

¹⁸²⁷ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 378b.

¹⁸²⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 378b.

Beyit

Kavuşma kapısına ancak hizmet ederek varılır, kul şahın nazarında ancak onunla kabul edilir. Bu eşiğe hizmet etmek ashab-ı kehf'in köpeğini bile aziz yapar

Sultanın Cebahane ve Cebecileri İle Orada Çalışanlar ve Sipahsalarları

Zikreder

Kur'an kelimasında zikredilen ilahi bağışlar ve nimetler cümlesinden birisi de savaş için demir gömlek ve zırh giyinmek, atlar ve süvariler için cebe ve cevşen üretmektir. Hem sultan hem hekim hem de nebi olan Hz. Davud rabbanî vahiy gereğince *Ona, savaş sıkıntılarınızdan sizi koruması için zırh yapmayı öğrettik*¹⁸²⁹ üslubunu öğrenmekle *ve ona demiri yumuşattık*¹⁸³⁰ desteğiyle amel ediyordu. Megazi kitaplarında fetih esnasında peygamberin ve ashabının zırh giyindikleri hikâye edilir. Hatta bütün sultanlar ve nebilerden rivayet edilir. Din yolunda savaşan bu sultanlar bu gelenek ve sanata revaç vermek için çokça çaba sarfetmişlerdir. Cebahane tertip etmede zamanın hüsrevleri kanununca oldukça uğraş vermişlerdir. Onların bu üstünlüğünün delili şudur: Her gaza seferinde yaklaşık 800 deve katarı sadece sultanın cebahanesini taşır. Bu cebahane sadece sultana ait olup, büyük vezir ve emirlerin, sipahsalarların, timarlı sipahilerin ve bazı kâfir meliklerinin cebe, cevşen ve zırhları bunun dışındadır. Cebahanenin işlerinde çalışması için işçiler ve gulamlardan yaklaşık 3 bin kişi tayin edilmiştir. Söz sahibi bendelerden birisi de onlara sipahsalar olarak tayin edimiştir. [9.. [tam tarih belirtilmemiş] senesinde bu cebeciler cemaati, ameleleri ve zabitlerinin başına *iftihârü'l-emâcid ve'l-emâsil, mahzar-ı mehâsin-fi'âl ve mehâmid-hısâl, emînü'd-devletü'l-âliyye* Ali Ağa getirilmişti. ...[rakam belirtilmemiş] kadar kişi onun emri altında çalışıyordu.]

Beyit

Her kim bir hüner dizginini çekse hizmet ardınca kemer bağlar. Hizmetle her ten kemer olunca felek de baş tacı oldu

¹⁸²⁹ وَعَلَّمَنَا صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَّكُمْ لْتُحَصِّنْكُمْ مِنْ بِأْسِكُمْ [021.080]

¹⁸³⁰ وَأَلَّأْنَا لَهُ الْحَدِيدَ [034.010]

[619b] İKİNCİ FIRKA

Has Devlethanenin Hizmetkârları ve Büyük Hususi Hizmetçileri Beyan Eder

Saltanat haremsarayının girilmesi yasak olan yerlerinde ve sultanın meclisinde yakın hizmetinde her zaman üç çeşit hizmetkâr bulunmaktadır. Bu devlethane kulluğunun her biri için bir guruh tayin edilmiş, bu her guruhun başına da bir yetkili getirilmişti. **Birincisi:** Has devlethanenin hacibi ve gizli haremsarayın kapıcısı. **İkincisi:** Sultanın bütün hazinelerinden sorumlu hazinedar. **Üçüncüsü:** Hevichane zabıt ve sorumlusu. Her birinin emri altında Yusuf görünümlü ve kabiliyetli birçok gulam vardır.

Sultanın Has Hazinedarı

*Oysa göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır*¹⁸³¹ fasih beyanı Allah'ın azameti ve büyüklüğünün en büyük delilidir. Hüsrevlerin dünyada [Allah'ın] gölgelik görevlerini yerine getirmelerinden dolayı hazine işlerini düzenlemeleri ve muhafaza altına almaları farz mesabesinde bir iştir. Mücahitler sultanı Allah'ın yardımıyla hazineyi mamur edip altınla doldurmasından dolayı Cemşid mekânlı diğer sultanlardan daha seçkin ve müstesnadır. Onun izzet ve ikbal tahtına çok fazla gelir akıyordu. Her yıl mamur olan hazineleri sınırsız bağış ve inamlarına ve birçok işine harcanmasına rağmen cömertliği, adalet ve insaf bereketinden dolayı hala birçok hazinesi yerinde duruyordu. Onu azametli ve görkemli yapan servetinin sınırı yoktur.

Beyit

Hazinenin demir kapısının anahtarının altın olması şahların geleneği idi

Hazine muhafızlığı görevi bu iş için uygun kişinin araştırılması esnasında kabiliyet sahibi olan, *Beni ülkenin hazinelerine tayin et*¹⁸³² güvenini kazanarak bu mansıbı hak eden, feraset hazinesinin kapısını açan akıl kilidiyle *Çünkü ben (onları) çok iyi korurum ve bu işi bilirim*¹⁸³³ davasını güden en güvenilir gulama verilirdi.

Beyit

Ne mutlu ki sen aziz seçildin. O ve onlar senin maden cevherini beğendiler. İşin çabucak yükselir göklere, seni satın alan cihanın sahibi olur

¹⁸³¹ وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ [063.007]

¹⁸³² اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ [012.055]

¹⁸³³ إِنِّي خَفِيفٌ عَلَيْهِمْ [012.055]

Bu hanedanın kanununa göre has kullardan birisini yüce hazinedarlık mertebesine tayin edilir. [Bu zamanda bu cemaatin başında *iftihârü'l-mekârim ve'l-mukarribîn, i'timâd-ı e'âzümü's-selatîn, emînü'd-devletü's-saltana, vasikü'l-hazretü'l-hakaniyye* Ayas Ağa bulunuyordu¹⁸³⁴.] Altın kemerli, güçlü, genç ve hoş görünümlü yaklaşık 200 gulam bu hazinedarın emri altında çalışır. Hazineden sorumlu kişiye hazinedarbaşı denilir. Kutlu devlethanenin mülazımları arasındaki bütün sanat ve hırfet erbabı, nefis emanet ve malların zabiti ona bağlıdır. Bu taifeye diğer bütün devlet erkânının iş vermesi yasaktır.

Sultanın Has Hacibinin Zikridir

Sultanın insaf bargâhında arzu ve isteklerin gerçekleştirilmesi kapısı daima hacet erbabının yüzüne açılmıştır. Onun halkların sığınağı olan dergâhı iyi, kötü, münafık mümin herkesin uğrak yeri ve sığınağı olmuştur. Dost düşman herkesin işini halletmek cihangirlik yolunun en güzel geleneği ve gücüdür, ilahi geleneğe *Siz zamanını gözetlemeksizin, Peygamber'in evlerine girmeyin* riayet etmek şahlık mesnedine layık olan şeydir. Bundan dolayı devlethane içinde girilmesi yasak olan haremsarayın kapı ve girişleri için yaklaşık 50 güvenilir gulam tayin edilmişti. Bunların başına da itimad edilebilir birisi getiriliyordu. [911 tarihinde bu hacipler cemaatinin başına kapu ağası *iftihârül-havass ve'l-mukarribîn, mu'temen-i e'âzümü's-selatîn sâhibü'l-ahlâkü'r-raziyye, masdarü'l-melekâtü'l-marziyye* İskender Ağa getirilmişti. İskender Ağa uzun yıllar bu görevini sürdürdü. Hala dahi bu görevinin başındadır¹⁸³⁵.] Çoğu zaman bu cemaatin ekserisi harem hizmetkârları ve kadim mahrem bendelerden oluşmaktadır. Büyük emirler ve vezirlerden oluşan devlet erkânının eğer sultanla ilgili gizli bir işi ona gizlice söyleyecek bir sırrı varsa önce bu hacibe sırrını açması, söylemesi gerekiyordu.

Beyit

Kapısı iftihar edilecek bir yer olmuştu. [620a] Musa-yı Kelîm elinde asasıyla onun kapıcısıydı

¹⁸³⁴ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 379b.

¹⁸³⁵ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 379b-380a.

Sultanın *Hevichane*¹⁸³⁶sinin Zabıt ve Hâkiminin Zikridir

Zamanın hüsrevlerinin en zaruri mahzenlerinden biri de hiç kuşkusuz daima ihtiyaç duyulacak olan yiyecek, içecek gibi malzemelerini depoladıkları *hevichaneleridir*. Gelir ve giderlerin düzenlenip kontrol altına alınması, cismanî kuvvetlerin ve nefsin kuvvetlenmesi için bu malların korunması yöneten yönetilen bütün zamane insanların en önemli işleridendir. Böyle bir mahzene sahip olma ve onu koruma işini *ona yüklerle mal emanet bıraksan, onu sana noksansız iade eder*¹⁸³⁷ zümresinden sayılan tecrübeli bir emine vermek gerekti.

Beyit

Mahsulât ve hububatını toplayıp onun evine getiren, şahın meclisinde şeker döken olması için yol ağızına şükreden kişi ikbal sahibidir. Bunların hepsi onun kutlu sofrası içindir, cümlesi onun rızkıdır ona afiyet olsun

Bu hanedanın kanun ve geleneğine göre *kilardârî* olarak bilinen bu *hevicdârî* rütbesi padişahın en emin bendelerinden kuvvetiyle meşhur olan birine verilir. [Bu zamanda liyakatinden dolayı ‘*umdetü’l-havass* ve ‘*l-ayân, üsretü’l-emâsil* ve ‘*l-akrân, i’timadü’l-d-devle* ve ‘*mu’temenü’s-saltana* Ali Ağa bu mansiapta idi. Şimdi dahi o mansiptadır¹⁸³⁸.] İster şeker ister baldan olsun bütün tatlıların, sirkeyle yapılan yiyeceklerin ve ekşi gıdaların hazırlanması işi bu emine bırakılmıştır. Onun tasarrufu altında matbakhâne-i âmire ve şerbethane gibi zaruri yerlerde bunlar kullanılır. İhtiyaç kadarıyla da evânî ve kap-kacaklara konulur. 200’e yakın genç ve çevik gulam vesar kuvvetli hademelerle birlikte bu *kilardârın* emri altında çalışır. Bu cemaatin sorumluluğu dışında, ferraşhane çalışanlarının, padişahın bostanlarında çalışan işçilerin de sorumlusudur. Her ne kadar bostanda çalışan işçilerin, ferraşların ve mehteran çalışanlarının her birinin kendi ağa ve efendileri varsa da ve hizmetleri kadarıyla ulufe ve inam alıyorsa da. Ehl-i hiref, zanaat ve hüner erbabı gibi her iş kolunun başına o sınıftan birisini getiriyorlardı. Diğerleri de onları felanbaşı, mesela hayyatbaşı, aşçıbaşı gibi isimler veriyorlardı. Bunların tekrar görevlendirilmesinde emri altındakilerinden onun iyi mi kötü mü olduğu yönündeki görüşlerini alıyorlardı.

¹⁸³⁶ Mutfak eşyalarının konulduğu yer.

¹⁸³⁷ [003.075] مَنْ إِنْ تَأَمَّنْهُ بِقَيْطَارٍ يُؤَدِّي إِلَيْكَ

¹⁸³⁸ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 380a.

ALTINCI SINIFIN İKİNCİ SAFI

Sultanın Hizmet Etme, İdarecilik ve Mücahitlerin Sipahsalarlığını Yapma Ehliyet ve Hakkına Sahip Olup Şimdilerde Memleketin İdaresinde Bulunarak Haşmet Göklerine Devlet Sancağını Yükselten Büyük Kullarının Zikridir

Bu taifenin hepsi de sultanın makamına olan uzaklık ve yakınlık mertebelerine göre İslam memleketlerinde ya da Hristiyan sınırında emirlik ve sipahdarlık mesnedinde olup sancak sahibidirler. Emir ve yasak hükümlerini icra ederler. Bu görkemli güruh oldukça kalabalıktır. Her biri bir açıdan övgüye ve bahsetmeye değer. Lakin ipin ucunun uzanması, zamanın yetmemesi korkusundan onlardan bazılarına yer verilecektir.

Bosna Memleketi Hâkimi Kıdvetü'l-Hükkamü'l-İ'zam Firuz Bey'i İslam Hududunu Korumada Allah Onu Daimi Etsin Zikreder

Cihan sultanı nezdinde rütbe yakınlığı ve yakınlık rütbesi ve şahlara olan yakınlık Allah'ın verdiği baht ve ikbalin bir nişanesi, yüce yaratıcının fazilet ve merhamet gölgesinin kapsamasının bir delilidir. Çünkü yüce makamlı padişahların hatır sayfaları, basiretli hüsrevlerin vicdan aynaları, bu maddi âlemde yaratıcının lütuf ve kahr çehresini gösteren bir aynadır. Hakikatte İskender'in aynası yaratıcının cihan-medarlığını dile getirir. Mana ehlinin diliyle Câm-ı Cem de ay gibi parlak olan böyle bir vicdandan ortaya çıkmıştır. Bu kutsal hadis *meliklerin alın yazısı benim elimdedir* ay gibi olan böyle bir yüzün cilalı aynasının işaretidir. [620b] Doğruluğa götüren *devletlerin erbabı ilham almışlardır* kelâmı böyle kutlu bir görünümde kaza ve kader timsallerinden bir müjdedir. Tabi ve metbu arasında her daim var olan uygun ve makbul mizaç, kökler ve dallar arasında her çeşit sevgi ve muhabbet yolu elbette ahlak ve melekelerin ortaklık ve benzerliğinin nişanesi, fitratın sıfat ve lakaplardan kaynaklanan muhalefetten selamette olduğunun alametidir. Karşılıklı her dostluk ve muhabbetin tahkik edilmesiyle ister beğenilmiş huylarda ister kusur ve eksikliklerde olsun kalplerin fitrî dostluğuyla elbette bu bilinmiş olur.

Beyit

Daha iki âlem hiç ortada yok iken aşk vardı. Felek aşkı yeni ortaya çıkarmadı ki

Bu ezeli münasebet ve bu mizacî bağ, sultanların bahtiyar hizmetçilerinden, makam sahibi erbabın mülazımlarından herkesin sahip ve efendisine tabi olmayı ve itaat etmeyi şer' en ve aklen kendisine vacip bilmesine, bütün hasletlerde korkarak ve

isteyerek kendi efendisiyle müsabaka içinde olmayı lazım görmesine neden olur. Bundan dolayı İsevî nefesli bazı hekimler âlemin padişahının mülazımları, raiyyeti ve hizmetçilerinin tamamını bu sağlam yola girmeye rağbet ettirmişlerdir ve *Kul mevlaya ancak imamlara hizmet ve rağbet ve yakararak canı gönülden itaat etmek suretiyle yaklaşabilir* hekimane sözüyle durumu açıklamışlardır. Doğru sezgili ve düşünceli erbab tarafından da iyice bilinir ki adalet, ihsan ve fazilet nurunu ortaya çıkarmada sultanın yüzünün sayfası parlak bir güneş mesabesindedir. Lakin bu övgü beyanı ve destanıyla medhedilen, ay doğuşlu ayna, dolunay mertebeli kandil yani *emîr-i firûz-baht ve ferhunde tâli' ve sipehdâr-ı melâhim-i cihâd ve arsa-i mecâmi', masdar-ı rahmet-i kirdgâr ve mazhar-ı nazar-ı kabûl-i hüdvâvendigâr-ı hilâfet-şîâr, i'timadü'd-devletü's-saltana, i'tizâdü'l-hilâfeti'l-Osmâniye, Sa'dü'd-devle ve'd-din Firuz Bey (Allah onu mülk ve din desteğiyle desteklesin, onun güzel zikrini hak ve yakın erbabının dillerinde söyletsin* uzun bir zaman sultanın kandili ışığında bu yakınlığıyla ikbal nurlarını elde etmişti. Her gün ve her yıl alışmak suretiyle saadet ve azamet nurlarını arttırdı. Çünkü daima rikâb-ı hümâyûndaki hizmetkârlık ve mülazemeti zamanlarında onun devletinin ilk parlak gecesi ve iyi alinyazısı sultanın gökler gibi hızlı atları ve katırlarının nal sayfalarıyla hem sefer hem de diğer zamanlarda (*hadar*) benzerlik ve denkliniği göstermek için *ayağı ayağa eşitleyen* davasını güdüyordu. Doğru niyet ve vicdanından dolayı kendi ihlâs yüzünü sürekli yüce hatırların aynasında gösteriyordu. Meleklerin sığınağı olan bu padişahın saadet dergâhını her zaman kendisine secde ettiği mihrab ve vücudunun kalbgâhı yapmıştı. Himmet ve emniyet nazarını lütuf ve cömertlik nurlarının doğduğu o gök tabalarına doğru yükseltmeye, terfi ettirmeye dikmişti ve şöyle diyordu:

Beyit

Bu eşiğe yüzümü çevirdikten beri güneşin oturduğu taht benim yaslandığım yer olmuştur

Hizmetteki eskiliğinin ve şimdi dahi kulluğunun gereklerini yerine getiriyor olmasının yanında vefadarlık, itaat ve fedakârlık yolunda *Sana tabi olarak yapılmış bir kalp, senin itaatine açılmış bir el ve sana karşı düşmanlık edene çekilmiş bir kılıç hazırladım [621a]* manası gereğince hiçbir zaman onun kulluk dairesinin dışına bir adım dahi atmamıştı. Her zaman sağlam bir sütun gibi tahtın payesinde doğruluk ve düzgünlüğü elden bırakmıyordu. Sağlam ve güzel tedbirleri ve halis vicdanıyla kendi

pak cevherli halis zatını defalarca nüktedan sultanın imtihan edici gözlerinden geçirip cevherin kıymetini gösteren mihenk taşına ulaştırmıştı. Zamanın sarraflarının terazisinde tartılan itibarının tam ayarlı altınını o kutlu sultanın hatır sikkesine layık olduğunu göstermişti.

Beyit

Eğer cevherimden şüpheleniyorsan gel incele. Saf altındır ve mihenk taşından korkusu yoktur

Bu zatın her bir ışıltısı bir iftihar cevheri olan hal dili dürri-i yetimin nurlu şulesi gibi bu kadim kelamı söylüyordu: *Beni ülkenin hazinelerine tayin et çünkü ben (onları) çok iyi korurum ve bu işi bilirim.* Bu zamanlarda yüce şanlı sultan, yaratıcının fazilet bereketinden hazineleri bir araya getirebilmişti. Cömert hüdavendigâr ihsan ve fazilet sofrasının nimetlerini yaymak için *Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara) iyilik et*¹⁸³⁹ sözüyle amel ederek büyük çaba sarfediyordu. Her zaman dergâhına yakın olan havasstan güvenilir birisini bu hazineleri koruması için talep ediyordu. Kabiliyet ve ikbal yıldızının doğuşunu bekliyordu ki emanetdarlık yolunda saltanat ve şehriyarlığın bütün hazinelerinin koruyucusu olsun tıpkı Cebrail'in vahy-i mübinin koruyucusu olduğu gibi. Ve toplanmış hazine ve malları çeşitli inam ve bağışlar yoluyla ulaştırmada kifayet avucu ve himayet eli *Güvenilir Müslüman hazinedar emredileni emredildiği kişiye güzel bol bir su gibi veren kişidir* hadisi gereğince din ve dünya işleri arasında bir hayır vesilesi olsun. Fazilet ve ihsan terazisinin ayarlanması zamanında iyi davranış yolunu dünya halkıyla olan her muamelede bu sağlam kaide gereğince *teraziye konulacak ilk şey güzel ahlaktır* seçer. Velinimetinin mal ve hazineleri korumaya riayet eder ve daha sonra bunu hak eden hacet sahibi kimseler için kullanır.

Beyit

Saba rüzgârı onun ahlak kokusunu en uzak noktalara taşır; şahın cömertlik şöhretini ülkeden ülkeye götürür

İskender makamlı padişahın halkların sığınağı olan dergâhı, arzusu peşinde yollara düşen herkesin kiblesi olmuştur. Hem gelen ricalin hayvanlar ve yüklerle dolu hediyeleri getirdikleri ferah mekân hem de kulların erzakının verildiği bir ihsan

¹⁸³⁹ وَأَحْسِنَ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ [028.077]

sofrasıdır. Onun bağış saçı avcu hediye ve yardımın berrak çeşmesidir. Saadet hazinelerinin bu hazinedarcısı, iyi huylar güzellikler hazinesinin bu hazine emini kendi zamanında o sultanın nimet ve bağışları iki katına çıkarıyor, hacet sahiplerini kendi cömertliği ve lütfuyla okşuyordu.

Beyit

Rüzgâr fesleğenden, çemenzar sulardan yararlandığı kadar halk da senin lütuf ve huyundan yararlanmıştı

Onun kaynağını sultandan aldığı insancılığı, yumuşaklığı, bahtiyarlık ve güzel huyunun yankıları ulema ve arfilerden olan Allah dostlarının kalp ve hatır memleketlerinin tamamında yayıldı, güzel zikirleri gelen giden bütün yolcuların, ehl-i hak ve yakînin dillendirmesiyle her yanda övgüyle söylendi.

Li-müellifihi

Beğenilmiş sireti ve fikirleriyle ne güzel ikbal sahibi ve iyi mizaçlıdır. Her gönül onun muhabbetine meyl eder, diller de onu vasfını söyler. [621b] Hem şah hem derviş cümle âlem ondan razıdır. Her anı öncesinden daha iyidir, sultan din ve devletin göğüdüdür, bendeleri ise o gökteki yıldızlar. Yıldızlar arasında daha parlaktır, Müşteri yıldızı siretlidir ve kutlu geleneklidir. Mir Firuz ikbalin doğduğu yerdir, melek tabiatlidir. Sultanın hazinedarı oldu, şahın bağış saçı elinin parmakları oldu. Cömert şahın avcunda her maksud hazinesinin anahtarı vardı, şahın avcu güneşin pençesiydi. Bağış saçmada o Cemşid'in kadehiydi. Hazineyi korumaya devam etsin diye şah onu kendi yanında tıslımlamıştı. İyi huyuyla halk arasında şöret bulmuş, güzel huyu herkesin ağzında bir baldır. Şahın dergâhındaki havassı arasında bütün diller onu övmektedir. Hakkıyla onu övsün diye bu vâsfedicinin [İdris] kalemi iki dilli olmuştur. Lütuf ve ihsanıyla meşhur olmuştur, güneşi gibi bir nur kaynağıdır. Makamı hergün artsın, şahın sığınması altında gönlü kutlu olsun

Adı geçen emîrin idarecilik mesnedindeki terfi ve ilerlemesi şu şekilde olmuştu: Kadimden beri kâfir Arnavut memleketinden sayılan İskenderiye ülkesi ve kalesi Muhammedî milletinin padişahı Sultan Mehmed *Allah onun delilini nurlandır* tarafından fethedilmiş, bu fethin tafsilatı yedinci kayserin haberlerinin anlatıldığı ketibede zikredilmiştir. Zamanın sultanlarının sultanı bu huduttaki memleketin ve kalelerin idaresini mülk ve din sınırlarını korumak İslam dairesini genişletmek ve ahalinin refahını arttırmak için bileğinin kuvvetiyle güneş gibi ülkeler

fethedecek, düşmalara karşı uygulanan siyaset kanunlarını ikame etmek, cihadı devam ettirmek ve dini desteklemek için çaba sarfedecek bir kulunu vali olarak oraya tayin etmeyi düşünüyordu. Bu iş için aklına Behram intikamlı bazı bendeleri gelmişti. O sezgileri kuvvetli bilgin padişah iyi huyları, amel ve melekelerini göz önüne aldığı o kutlu bahtlı emîrin, tahtın sağlam sütununun, bu memleketin eminliğini yapacak ehliyetinin ve bu mülkü ve milleti koruyabilecek kabiliyetinin herkesten daha çok olduğunu sezmişti. Önceki hizmetleri de kıyaslandığında adı geçen zatın bu işe olan uygunluğunun diğer kullardan daha fazla olduğunu görmüştü. Çok iyi biliyordu ki sultanın hazinesini koruma yolunda gösterdiği çabayı şimdi de yiğitliği ve akıl gücüyle layık olduğu memleket idare etme ve emirlik görevinde gösterecekti. Kayser alametli sultan, 900 senesinde Firuz Bey'i İskenderiye ve etrafındaki memleket ve kalelerin idaresine getirdi. Din sınırını sağlamlaştırması, kılıcıyla mülkteki gedikleri kapatması için Firuz Bey'i bu serhadin sahibi yaptı. Başını göklere çeken bu kale kâfir memleketlerindeki en büyük kalelerden biriydi, kalenin etrafı oldukça sağlam olup civarı kâfir meliklerin memleketleriyle çevriliydi. Bundan dolayı her taraftan özellikle de Frengistan Denizi tarafından büyük asi melikler sürekli olarak düşmanca faaliyetlerde bulunuyordu. Civardaki kâfirlerin ekserisi kılıç ve mızraklarının dilleriyle konuşuyorlardı. Birkaç yıl böyle fitne ve fesat dolu bir memlekete sahibi olarak kullar arasında adaleti yaymaya çabaladı. [622a] Siyaset ve himayet kanunuyla şeriat ve mülkün namusunu korumada feraset sahipleri ve savaşçıların geleneği gereğince hareket etti.

Beyit

Rahmet kapısını açana kadar hadise yolunu kapattı. Din kemerini takınca gönül gözünü açtı

912¹⁸⁴⁰ senesinde Bosna memleketinin hâkimi büyük sipahsalar İskender Paşa, *Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler*¹⁸⁴¹ mazmunu gereğince ansızın varlık memleketinin serhadinden kalkarak gayb ülkesine adım attı. Tabii bir ölümle hayat mülkünün mesnedinden azl edildi. *Size vadedilen mutlaka gelecektir*¹⁸⁴² hızlı atının, tabut katırının üzerinde

¹⁸⁴⁰ Esad Efendi 2198'de 910 tarihi yazılmıştır. Bkz., vr. 382a.

¹⁸⁴¹ [007.034] وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْذِنُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ

¹⁸⁴² [006.134] إِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَآتٍ

Allah'ın dergâhına doğru gitti. Zamanın sultanı bu memleketlerin muhafaza edilmesine büyük önem veriyordu. Liyakati olduğundan dolayı kâfir serhadini koruması, mülk ve din sınırının setle sağlamlaştırılması, yüksek mertebelere ilerleyerek şariat hükümlerini icra ve İslam milletine hizmet ederek her iki dünyada da rütbesini arttırması için bu önemli görevi, bu memleketin idaresini kutlu talihli emîre verdi. Rumeli memleketi hududuna gitmiş olan seyyahların da malumudur ki Bosna memleketi İslam memleketlerini batı ve güney hududundaki Frenk memleketleri gibi, kuzeyden 4 aylık bir yol mesafesindeki Engürüs ve Sakalibe memleketleri gibi büyük meliklerin memleketinden ayıran bir geçit niteliğindedir. Bu kâfir memleketiyle komşu olunmasından dolayı buranın valisi sürekli savaş halindeydi. Daima gaza fırsatı kolluyordu. 912 senesinde zamanın sultanının heybet gölgesinde oranın idarecileri ve ahalisi kâfirlerin şerlerinden uzak olarak emniyet ve refah beşiğinde huzura kavuşmuşlardı. Sultanın yüce himmetinin uğuruyla ve İslam dinine yaptığı güzel hizmetlerle Firuz Bey'in maddi emirlik rütbesi manevi saadete yakınladı. Peygamberin *Hakkını veren kişi için hükümdarlık güzel şeydir* hadisinde övülenler zümresine girerek dinî ve dünyevî saadetler ve faziletlerle nail oldu. O memleketin ahalisi onun adaletini övüyor, dilinden düşürmüyordu. Küçük büyük herkes onun iyi ahlakı konusunda hemfikirdiler.

Nazım

Kutlu mizaçlı akıllı emir, ümit dalların verimli olsun. Baht ve talihleri kapanan serverler başlarını onun önünde eğdiler. Onun zamanında kendisi gibi bir cesur gelmemişti. Dikensin demiyeyim çünkü gülün yaprağısın. Mülkü ayağının altına aldı, kimse ondan bir zarar ve elem görmedi. Hakk'ın desteğiyle daima şad olsun, kalp ve din onun iklimiyle abad olsun

[Eflak Hududu Hâkimi Mustafa Bey'in Zikridir

Her ne kadar sultanın bütün kullarına olan inayeti güneşin parıldaması mesabesinde ise de bu ışık, ışığın muhatabı olan maddeye göre değişir, bazıları daha fazla alır bazıları daha az. Sultanın kulları da kendi kabiliyet aynalarına göre onun lütuf nurlarından faydalanırlar. Güneş gibi olan sultanın ışık huzmeleri karşısında kendi liyakatleri kadar nur alırlar. Sultanın dergâhındaki kadim hizmetkârlığı ve kulluğu peygamber ahlakına sahip, herkesçe sevilen *emîr-i a'zam-ı mekremet-şîâr, iftihâr-ı ümerâ-yı şecaat-âsâr, Mustafa-hulk, Murtaza-semâhet, makbûl-i kulûb-i*

erbâb-ı vilâyet ve iyâlet Mustafa Bey'i o güneşten yeterince nur alanlardandı. Zira bu emîr, sultanın has bendeleri zümresindendi. Başlangıçta bu dergâhın eşiğinin mülazemetinde bulundu. Hizmette devamlılığı ve sultanın imayetini kazanmasıyla beraber sultana en yakın bendeler zümresine terakki etti. Ama hala dahi kendisini ikbal mumu etrafında dönen pervane gibi hakir bir hizmetçi olarak görüyordu. Olur, da sultanın iksirli nazarı onun nakdine revac verir umuduyla kulluğu ve itaatkârlığı ile hüdavendigarın görüne girmeyi başarmıştı. Can ve gönül cevherini onun hizmet eşiğinin toprağına seriyordu. Onun yiğitliği ve dilverliği defalarca sultanın vicdan aynasında belli olmuştu. Birgün sultan kendi has gulamlarıyla avlanmak için bir ovaya gitmişti. Bütün kulları avlanma ve yay kullanma noktasında sultanın taliminden geçmiş kimselerdi. O gün av esnasında sultan sık bir ormanlık alanda bir iki hizmetkârı ile beraber avlanarak ve ok atarak vahşi hayvanların av sahasına girdi. Hayvanların geçiş güzergâhlarında onları beklemeye başladı. O esnada iki hizmetkârı da yaya olarak onun yanında dikilmiş vaziyette duruyordu. O iki hizmetkârdan birisi Mustafa Bey idi. Ormanın pusu kurulan yerinde ansızın yabani bir domuz ok yemiş olduğu için o korkunç iki dişi ile saldırıya geçmişti. Yaklaştıkça taze bir salatalığı andıran dişleri daha da belirginleşiyordu. Eğer karşısında yaşlı bir ağaç olsaydı dişleriyle onu kökünden sökebilirdi. Sultan, domuzun geçeceği dar bir boğazda bulunuyordu. Boğazın darlığı, o tehlikeden kaçmayı zorlaştırıyordu. Korkusuz domuz yüzünü sultana çevirdi. O iki hizmetkârdan biri kendisini ağaca atarak dalından sallanmaya başladı. Domuz bu şahsı geçerek yönünü Mustafa Bey'e ve sultana çevirdi. Sultan yiğitliği ve korkusuzluğu ile kılıcını çekti ve domuza hücum etti. Mustafa Bey'in ise elinde yay ve oku vardı. Sultan henüz kılıç darbesini domuza indirmemişti ki Mustafa Bey domuzun boşluğuna öyle bir ok attı ki domuz anında yere yuvarlandı. Sultan onu tebrik etti. Mustafa Bey'in bu korkusuzca girişimi sultanın gözüne girmesine ve onun itimadını kazanmasına neden oldu. Hemen onu sipahdarlık ve emirlik mansıbına getirdi. Hükümeti ve emirliği zamanında kâfirlerle olan gazalarında büyük yiğitlikler sergiledi. Özellikle daha önce bahsettiğimiz Broza'da üstün başarılar gösterdi. Bundan dolayı sultanın Mustafa Bey'e olan şefkatli bakışı arttı. Onu tabl, alem ve sancak emirliğine getirerek büyük emirler zümresine kattı. Çoğu zamanlar kâfir serhadinin idaresi ve zabtı ona veriliyordu. Şimdi ise eflak serhadinde Negebolu şehrinin idaresinden sorumludur. O hududu

kâfir serverlerinden ve düşmanlardan koruma işi ona verilmiştir. Sultanın inayeti onun sürekli mansıplarda ilerlemesine hasredilmiştir. Sultanın inayetini hak etme noktasında iyi ahlakı ve civanmertliği ile bütün ümeradan daha imtiyazlıdır.

Tırhala Vilayeti Hâkimi Muhtârü'd-devletü's-daltana Hüseyin Ağa'nın Zikridir

İnsanoğlunun gönlünü kazanmanın en iyi yolu, sultanın en yakınında olma payesini elde etmenin en doğru yolu iyi ahlak ve melekelere sahip olmak, her yönden ihlâs ve sadakat yolunda adım atmaktır. Huyları açısından vasıf aynasında en kâmil görünen sultanın kullarından her biri hüdavendigâr ile manevi yakınlık kurmasından dolayı en kapsayıcı olur. Bu durumu tasdik edecek en açık örnek yüce *emîr-i a'zam-ı akdem*, *'umdeti erbâbü'l-ceyş ve'l-'âlem*, *i'timâdü'l-hilâfetü'l-bâhire*, *i'tizâdü'l-devletü'l-kâhire*, *el-mahsus bi-'inâyetü'l-melikü'l-a'la Kemalü'd-devle ve'd-din* Hüseyin Ağa'dır. O, bu hanedanın kadim kulları arasında hizmeti açısından eşsizdi. Sultanın ikbal güneşinin doğuşundan bu yana ilahi destek gibi yüce eşiğin hizmetindeydi. Yaklaşık otuz yıl boyunca sultanın hacipliğini yapmıştı. Dindarlığı ve takvasından dolayı bütün bendelerden daha önde, havas arasında sultanla en mahrem ilişkilere sahip kimseydi. Bütün işlerinde padişahın sırdaşı olmuştu. Bazı devlet erkânının üstesinden gelemediği büyük meseleleri hakkaniyet ve devletin devamını isteyicilikle hallederdi. Şimdi ise onun kıyassız hizmetini göz önüne alan sultan nizam vermesi ve zabt altına alması için onu bazı İslamî beldelerin hududuna gönderdi. ...[tarih belirtilmemiş] tarihinde onu Rumeli'nin deniz aşırı topraklarından Tırhala'nın idaresine atadı. Küfür ve İslam arasında adaleti tesis etmesi, İslam sınırını muhafaza etmesi için o tarafa gönderdi. Hüseyin Ağa, hayır kapılarını açmak ve imaretlerini yapmak, ilim ve ulemaya destek olmak, takva ashabını kuvvetlendirmek için bu görevinin başında bulundu.

Darü'l-guzat Semendire'nin Valisi Muhtârüd-devletü'l-bâhire Sinan Bey'in Zikridir

Sultanın has bendeleri zümresindendir. Kabiliyetinden dolayı en başından beri İslam memleketlerinin bu hüsrevinin kutlu meclisinde onun mülazemetinde bulundu. İyi bir kul olmasından dolayı sultanın inayetine mazhar oldu. *Emîr-i a'zam-ı ekrem*, *zübde-i hükkâm-ı makbûlü's-şemâil ve's-şiyem*, *makbûlü'd-devle ve's-saltana*, *muhtârü'l-hilâfetü'l-'aliyyetü's-seniyye Cemâlüd-devle ve'l-emâre ve'l-ikbâl*

Yusuf Bey adıyla bilinen Sinan Bey bilginliği ve aklıyla tüm bendeler zümresi arasında yegâne idi. Hizmetkârlığı ve iyi huyluluğuyla kendi akranlarından daha öne çıktı. Bundan dolayı 9..[tam tarih belirtilmemiş] tarihinde uzmanlığı ve işbilirliğinden dolayı hüsrevlik hazinelerini öyle zabt ve koruma altında aldı ki bütün akranlarının onu kıskanmalarına yol açtı. Sultanın gözüne giren Sinan Bey 907 senesinde ilk olarak Gelibolu'nun idaresine ve Rum diyarının en büyük idari merkezi olan deniz aşırı topraklardaki gemilerin sorumluluğuna getirildi. İki yıl boyunca bu görevini sürdürdü. Böylece bir kez daha en iyi mansıpları hak ettiğini sultana göstermiş oldu. İslam ve Hristiyan memleketleri sınırında, Tuna sahilinde Engürüs memleketi karşısında yer alan, Engürüs memleketi ve civarına gaza ve cihada giden mücahitler için bir kapı vazifesi gören darü'l-guzat ve'l-mücahidin Semendire'nin idaresine getirildi. İslam beldelerini koruması, kâfirlerin fesatlarını def etmesinde gösterdiği yiğitliği ile ilgili birçok hikâye işitildi. Onlardan bir tanesi şudur ki: Zamanın sultanlarının sultanı 910 senesinde ehl-i iman memleketleri arasında bazı meseleleri halletmek için bir süreliğine Engürüs padişahıyla barış yapmıştı. İslam memleketleri sınırındaki bütün ümeraya şöyle emir gönderdi: "Müslüman diyarından hiç kimse küfür ve İslam'ı birbirinden ayıran Tuna suyundan yağma vesair maksatlarla geçmesin, Engürüs inatçılarına sıkıntı yaşatmasınlar." Gazi askerler ve mücahitler bundan dolayı o tarafa hücum etmiyorlardı. Engürüs padişahı tarafından ise onun adamları çekinmeksizin İslam sınırından geçiyorlardı. Sinan Bey'in hâkimliği zamanında o civarda sakin olan bu müfsit guruhundan bir takımı kendi krallarının izni olmaksızın Tuna Nehri'ni Semendire tarafından geçerek bazı Müslüman ahalinin yolunu keserek onlara hücum ettiler. Bu küstahça hareket sulhün bozulduğu anlamına geliyordu. Bu durumdan haberdar olan Sinan Bey derhal orduyu hazırladı. Yanındaki sayılı adamıyla o küffâr cemaati geri dönmeden harekete geçti. Allah'ın yardımıyla o düşman taifenin tamamını hezimete uğrattı. Küffâr ileri gelenlerinin de aralarında bulunduğu iki yüz kadar düşmanı zincirleyerek o zaferin nişanesi olması için sultanın dergâhına gönderdi. Bu yiğit tavırları sultanın ona olan inayetinin artmasına neden oldu. Bu makbul hizmeti karşılığında hak ettiği teşrifata ve inamata nail oldu¹⁸⁴³.] Gazi sultanın emirleri, hâkimleri ve sipahsalarlarının sayısı

¹⁸⁴³ İdris-i Bidlîsî, **Heşt Behişt**, Esad Efendi, nr. 2198, vr. 382b-385a.

oldukça çok fazlaydı. Ayrıca bunların iyi huy ve vasıfları kelimelere sığmayacak derecededir. Bu yüzden devlet ileri gelenlerinden sadece sultanla muhabbet bağı olan ve onun nimetinden pay almış olan, *Sana nimet veren kişiye şükret, sana teşekkür eden kimseye ise ihsanda bulun* manası gereğince güzel övgüyü hak eden bir kısmından güzel zikri bu haber sayfalarında kalsın diye bahsedildi. Bu kısa dua da devlet ayanlarının tamamı, din ve millet avanlarının hepsi için takdim edilmiştir.

Nazım

Mülk ve din işleriyle hakları muayyen olsun, daima işleri feth-i mübin olsun Âmin

HAKİKATLERİ YAZAN BU KALEMİN KADER SAYFASINDAN SON

SÖZLERİ: HEŞT BEHİŞT'İN HATİMESİ

Kutlu Padişah Sultan Bayezid'in [Allah Lütü İle Onun Kabrini Nurlandırın]

Saltanatının Akibetini, Mülkün ve Dinin Hüseyi, Hilafetin Halefi Sultan

Selimşâh'ın [Allah Onu Desteklesin ve Devletini Desteklesin] Tahta Culusunu

Beyan Eder

Ey hiç birşeye ihtiyacı olmayan Allah'ım! Sen sultanlığa en layık olansın. Mülkün sınırsızdır, mülkünün devamı senin beka mülkündedir. Dönen feleklerden yüz dairenin olduğu “kün” “nun”unun kavsini gösterdin. “Kün” emriyle yaratılmışların gözünü açtın, “Kün”ün ilk harfi “k” her iki cihanın kapısını açtı. Feleğin çemberi senin elinin gücü sayesinde eğildi, senin kazavet parmağının ucu feleğin döndüğü yörüngedir. Felek senin mahallenin tozundan perişan olmuştur, yıldızlar da seni bulmak için koşturmaktadırlar. Felek, burçların dairesine cevher dizmiş, ona kulluk için hizmet kemerini beline bağlamış. Sen hiç kimseye muhtaç olmasan da kulların gönlünü okşamaktan geri durmazsın. Kötü senin uzağında, iyi ise yakınındadır, lütfunla her uzak olana yakınsın. Lütuf elini yardımına uzattığın herkes, güneşin pençesini bükür. Senin kahredici orduların devamlı zafer kazanır, dostlarının yardımıyla küfür daima yenilir. Her kimi kabul eder ona ikbal verirken, reddedilmekten emin olur ve kapılar onun yüzüne açılır. Güneşin, ay gibi olan feleklere sancağını asmayacak hangi zerreyi hareket ettirdi? Elin, güçsüzleri tekrar ayağa kaldırır, düşmanın onu yenmesine müsaade etmezsin. Faziletini ulaştırdığın insanların kovduğu her bir talihliyi kendi yanına çağırırsın. O kadar yücesin ki kudretin ve yaptıkların karşısında akıl hayran kalır. Bargâhının yolunda senin

heybetinden dolayı kim sana bakmaya cesaret edebilir? İneyetinle birini yanına alırsın, bir diğerini ise doğru yolundan ayırırsın. Maksut yolunu gösterirsin, cömertlikle dolu hazineleri açarsın. Herkes sana kavuşma yolunda perişan olmuştur, biri yolunu kaybetmiş biri de resulun olmuştur.

Enbiyaya Esenlik ve Hateme Naat (*Salât ve Selam Onların Üzerine Olsun*)

Allah'ım, hepimiz şaşkın ve ıstırap içindeyiz, yokluk karanlığında yolsuz ve rehbersiziz. Varlık mülkünün yolunu gösterdiğin gibi doğruluk yolunu da göster. Lütfunla bizi teselli et, yaranların vasıtasıyla bize yardım et. Peygamberlere kendi yolunu gösterdin, âleme rehberlerini gönderdin. Enbiyanın ordusuna gönül verdin, Mustafa'yı sultanlık tahtına oturtun. Başına "*li-omruk*" tacını giydirdin, Mir'ac gecesinde *dena* ya mazhar oldu. Kâbe kavseyn yayını çekip, hedefini şaşırmayan okuyla senin yanına vardı. Bir yıldırım hızıyla dünyadan ayrılıp, Burak'ını dokuz felekten geçirdi. Bütün mülkü ve melikleri ona tabi kıldın, Cebrail'i onun atının bakıcısı yaptın. Sancağı bütün felekleri feth etmiştir, onun en küçük ülkesi bu dünyanın kara parçalarıdır. Sevgisiyle Âdem'in toprağı değer buldu, şeriatın mührüyle Hatem-i Enbiyâ oldu. Süleyman'nın halefi olarak hilafetle şeref buldu, mührü afetlerden korundu. Sesi peygamberliğe canlılık verdi, müjdesi İsa'nın hayat kurtaran nefesi gibi koktu. Musa, tecelli nurunu Tur Dağı'nda iken bir süreliğine onun yüzünün güneşinden gördü. Mir'ac gecesi, feleğin denizinden geçti, her taç sahibi onun yanında bir su kabarcığı kadardır. Ay ve güneş onun ayakkabısının izidir, Burak'ı parlak yıldırımını bile geride bıraktı. Her bir sırrının ucunu ayağına bağlayıp, eline iki sağlam delil verdin. İki parlak mumu kendi meclisinde yaktı. Birisi dünyayı aydınlatan kılıçtır, hem bu konuda o *nebiyü's-seyf*'tir. Diğer mum ise göz ve gönülü sevindiren Kur'an'dır. Din چراغıyla dünyayı aydınlattı, küfür dumanıyla ateşin ciğerini yaktı. Aslanın gönlünde ateşi yaksınlar diye mücahitlere kılıç verdi. Kur'an gören gözün nurudur, meclisinde yanan kandil odur. [624a] Hz. Peygamberin bıraktığı bu iki miras cihanı aydınlatan iki mum oldu. Hidayet güneşi batınca [Hz. Peygamberin ölümü] onun *Ehl-i Beyt*'i ve sahabeleri sayesinde velayet mumu aydınlandı. Her bir mumdan bir Kur'an ayan oldu, diğer kandil ise kılıç ve mızraktandı. Ancak kitap mumu basiret sahipleri sayesinde daha da belirgin oldu. Mücahitlerin parlak bir nuru vardır, din چراغı ise kılıç ve mızrak ile yanmaktadır.

İslam Dini ve Mülkünün Şahına Şükür, Ona Dua Etmek Herkesin Vazifesidir

Allah’a şükürler olsun ki bu kutlu günde, şahın dünyayı aydınlatan iki mumu vardı. Bir elinde şariat mumu yanmakta diğerinde ise küfrü yakan kılıç mumu var. Şimdi İslam şariatını ve mülkünü korumada, bu sultan iyi isimlerle anılmıştır. İlmi ve fazileti koruyan bu şah dünyayı aydınlatmada Cem, hikmette ise İskender makamlıdır. Ey adil yürekli şah! Sen yüce soylusun, adalet ve cihattan başka bir işe sahip değilsin. Kayserlik tahtında Hakan makamlısın, Kisra gibi adaletinde şöhret bulmuşsun. Dost meclisinde rahmet bulutu, düşmanınla savaşta ise ateş saçan bir dağsın. Savaş zamanında kükreyen bir aslan, dostların meclisinde süt ve şeker gibi tatlısın. Mizacı itibariyle yegânedir, kapısı gönül kuşunun yuvasıdır. Vicdanı gayb âleminin güneşidir, şüphe karanlığında hiçbir zerre parlamaz. Cömertlikte deniz gibidir, cömertliği onun saçtığı incilerinden bellidir, beyanları ise nazm denizinin bir parçasıdır. Okyanus onun bilgisi yanında birkaç damladan ibarettir, cömertlik avcu ummanla karşılaştırılmaz. Ab-ı hayat onun cömertlik denizinde boğulmuştur, ancak hayat suyu gizlenmiş değildir. Eğer İskender onun cömertlik kadehinden içseydi, bir defada hayat suyunu bulurdu. Gönü ve eli okyanus, avcu ise her türlü iyiliğin bulunduğu kara parçalarıdır. Azametinin neye benzediğini bilemezsin, ne Cudî Dağı’na ne denize benzer. Üzeri denizlerle ve içleri incilerle olan Cudî’yi kim görmüş? Cömertliği aşikâr olan deniz nerededir? Onu güneşe benzetmek hata olur, güneşinin içinde binlerce zerreciği var. Lütfu sayesinde küçük bir zerre gece gündüz bir güneş gibi parlar. İnsanı imtiyazlı kılan her fazileti zaten onda mevcuttur. Şahları süsleyen her iyi huyla süslüdür. Onun adaleti yanında Kisra’nın zulüm kalır, cömertliği Hatem’in adını unutturur. Kılıç bulutundan düşmanlarının başına bahar yağmuru gibi yağar. Mızrağı bir noktayı yarıncı gözün siyah noktası kendi düşmanını bulur. Makamına düşman olanları tehdit etmiş, gürzünü onların tepesine indirmiş. Hint kılıcıyla Rum’a şahne dikmiş, Rum denizinden Hind’e gemiler göndermiş. İyi talihi sayesinde her nereye yönelse atının nalı fethin anahtarı olur. Şah’ın sancağı şimdiye kadar nereye gitmiş de oraları feth etmemiş? Şahların adlarının yazıldığı her yerde onun adı onları üzerinde bir tuğra gibidir. Rum’un en büyüğüdür, büyük sultandır, Sultan Selim herkesçe bilinir. Şahlık makamı onun zatıyla övünür ki her ikbali ilahi bir feyzden gelir. İyi talihinden ve yüce atalarından dolayı tahta varis oldu. Allah’a sonsuz şükürler olsun ki bu şah şimdi cihani

süslemektedir. Kayserlik tahtına padişah oturunca, benim misk kokulu sözlerim ona dua oldu. Bu kutlu telif onun kutlu adından dolayı misk bitişli oldu. Şahların bahsi sonlandıysa da din ve devlet işlerine başlangıç oldu. Sultanın cülusu bu hatimenin yazışılına denk geldiği için, bu fethi yapana Fatiha okudum. Kitabım başından sonuna kadar gazilerin medhiyle iyi bir ada sahip oldu. Allah bana yardım etti zira bu tarihte Beytü'l-haram'da bulunmaktayım. Gayipten gelen bir haber kitap bittiğinde hatimesini şahın adıyla misklendirmemi telkin etti. Bu teliften dolayı yaşlanmış takatsiz düşmüştüm, şahın adıyla telifin tekrar gençleşti. Hayırlı sonumu başlattı, şahın zikriyle kalemim yüceldi. Bu zamanın tarihine konu olan sultanın tacı ve tahtı mübarek olsun.

Devlet ve Baht Tacını Hak Eden Talihli Sultanın Ahvalini Beyan Eder

Hicretin 917'sinde, bütün dünya fitne ve fetret içindeydi. Fitne denizi öyle coştı ki sahil halkının aklı başından gitti. [624b] Fitne tozları öyle yükseldi ki saba rüzgârı nefes alamaz hale geldi. Gerçi Rum ülkesi adil Dârâ'larından dolayı daha güvendedi. Lakin İslam'ın sekizinci kayseri, hüküm ve nizam veren yörünge idi. Zamane şahının babası idi, iyi huyundan dolayı yegâne idi. Adil ve bilgin bir sultandı, yumuşak huyuyla cihanı aydınlatıyordu. Görünüşte şahtı ancak Bestam'ın Piri idi. Zühd ve takvasından dolayı Bestam'ın piri ile adaştı. Sultan Bayezid'in [Bestamî] mükâfâtını almak için hak yolunca çokça çaba sarfetti. Dünyevî şeylerden vazgeçti, mülkü ve şahlığını naiplerine bıraktı. Naiplerinin güvenilir kişiler olduğunu, daima mülkü ve dini koruduklarını sanıyordu. Şahlıktan daha iyi bir boyun eğmenin olmadığını beyan eden ilahi hükümden bihaberdi. Dini koruyan insafli bir padişahı, şahlıktan daha iyi bir kulluk etme olabilir mi? Sağlığını kaybetmeye başlayınca, yaşlılığından dolayı gevşemeye başladı. Tahta cülusundan 31 yıl geçince devlet erkânından hatalar zuhur etmeye başladı. Ömrünün en kötü çağına varmış, en güzel günlerini geride bırakmıştı. Organları zayıflamaya başlamış, teni her geçen gün zayıflamaya yüz tutmuştu. Şah, cihanın kalbi mesabesindedir, organlarda görülen her hanel candan kaynaklanır. Şahın bütün uzvlarını devlet erkânı olarak bil ve uzuvlarını devlet erkânı gibi kuvvetli farz et. İşte o zaman ten mülkü huzur içinde olur, bu kuvvet erkâna sıhhat verir. Orduyu onun eli ve ayağı kabul et, reaya ise saç ve kemik mesabesindedir. Mülk ve erkânın canı güçsüz olunca reaya nasıl yaşayabilir ki? Bu zamanda sultanın üç halefi vardı. Hepsi de taht ve taca layık idi, her biri kendi

ölçüsünde değerli idi. Şehzade Ahmed hepsinin büyüğü idi, babası ve devlet erkânından destek bulmuştu. Hareketleri babasınıninkine benzediği için cümle devlet erkânı ondan razı idiler. Bütün devlet erkânı için veliaht oldu, şah olması için her biri çaba sarfediyordu. Babası da oğlunu veliaht yapma konusunda erkânıyla aynı fikirdeydi. Ancak padişahlık Allah vergisi bir iştir, o makamı talep edenlerin isteğine bağlı değildir. Şahlık hakikatte Allah'ın gölgesi olmak demektir, o gölge ancak Allah'ın yardımıyla seçilir. Zamanın sultanının bir diğer oğlu ilim ve faziletiyle şöhret bulmuş ve her ilimde hüner sahibi olan Şehzade Korhud idi. Ancak şahlık için ardında halefi yoktu, onun için padişahlıktan çekiniyordu. Köklerinden kopmuş bir daldı, onun kısır padişahlığından ne fayda gelir. O şah, hilafetin üçüncü varisi idi ki dünya onun şahlığının peşinde idi. Saltanatın kökünden gelen verimli bir daldı, devlet ağacının hurma meyvesi Allah'ın yardımını almıştı. Saltanatın yardımcısı Sultan Selimşah tahta cülus etmeye layık idi. Allah'ın yardımı her daim onun yanında olsun, tek işi cömertlik ve adalet olsun. Devlet incisi sedefinin içinde idi ve daima şeref tacını talep ediyordu. İlahi vergi olsa gerek padişahlığın bütün vasıflarını taşıyordu. İyi ahlakı, şecaati, ilmi ve adaleti onun vasıfları arasındaydı. Allah'a şükür ki o zamane şahı, bu dört huyu açısından yegâne idi. Şecaati onun zatında ortaya çıkınca, bilekleri Haydar'ın [Hz. Ali] kılıcıyla kuvvet buldu. Yiğitlik davasında kılıcının dili ona şahitlik eder. Fetih esnasında onun kılıç aynası, kâfirlere ertesi gün olacakları bugünden göstermiştir. Elindeki mızrağı, sancaktır, düşmanın kanlı başı ise fetih alametidir. Babası zamanında ecdadının yaptığı gibi cihadı tekrar alışlageldik bir iş haline getirdi. Gazi şahın mülkü Ermen idi, Gürcülerle yaptığı gazayla iftiharlandı. Kılıcı Gürcistan'a geçerse, küfür mülkünün kara ve denizlerini feth eder. Karadan orduları denizden gemileriyle İran mülkünden birkaç ülkeyi aldı. Kılıç darbesiyle birkaç kapıyı açtı. İran ahalisi arasında şecaatiyle şöhret buldu. Allah'ın yardımı ve mertlik kuvveti sayesinde güçlü düşmanlarından yenilgi almadı. Gençliğinden bu yana iffetinden dolayı genci yaşlısı onu övdü. [625a] Pak gönüllülerin şahlık bağında bir güldü, günahlardan âri, salınan bir serviydi. Bilgisi ve hikmetiyle zamanının şahlarından daha üstündü. Bütün aklî ilimler onun tarafından çözülmüştür, tedbir ve amelde hepsinden akıllıdır. Sonradan öğrenilen ilimler ona açıktır, Allah tarafından kendisine verilen seziler ile desteklenmiştir. Yaptıkları şeraite uygundur, ilmi *Muhakkık*'ınki kadar kesindir. Hekim zihni ayna gibidir,

yumuşak mizacı bir terazidir. Yaratılışında adalet ve insaf vasıflarına sahiptir. İki eli adalet terazisi olmuştur, kuvvetini yönetim bileğinin adaletinden almıştır. Adalet şöhreti cihana yayılmış, dünya tedbiri ve kılıcından dolayı ona tabi olmuştur. Kıskançlar onun her huyunu kıskandıkları için solmuş, üzüntülerinden dolayı ağızlarının suyu boğazlarında tıkanmış. Bütün devlet erkânı onu kıskanmış, kıskançların gözünden yaşlar yuvarlanmış. Adalet kadehiyle meclisi aydınlatır, insafıyla karanlık gece gündüz olur. Saltanat işleriyle kendi başına meşgul oldu. Bencilliklerinden dolayı naipleri azledildi. Yönetimde adalet onun işi oldu, gece gündüz mülk ve din işleriyle uğraştı. Müfsitler, yırtıcıların insanlardan nefret etmesi gibi ondan korkuyorlardı. İyiyi ve kötüyü birbirinden ayırmış, hak ve batılın başında ayırteci olmuştur. İyilikte ve kötülükte eşsizdir, bundan dolayı mülkün ve dinin kahramanı olmuştur.

Devlet Erkânının Sultanın Büyük Oğlunu Tahta Geçirme Noktasında Hemfikir Olmaları

Dünyanın kaidesi budur ki müfsit kimse düzeni sağlayana kin ve nefret duyar. İyilik isteyen iyi bir soydan gelir, kötülük ve fitneye ise kötü kimse neden olur. Kıskanç kimse fitneden uzak değildir, kötü kimse daima fesat ister. Müfsitler birbirlerine dostturlar, zira birbirleri için uygundurlar. Şah'ın devletini kıskananlar, sultanın dergâhında kötülük isteyenlerden olmuşlardır. Şaha düşmanlıklarından gerçeği gizlemiş, fesat dolu şeyler için doğru şeyler demişlerdir. Vezir, naip ve divan erkânı sultanın huzurunda bir araya gelmişlerdir. Büyük sultanın en büyük oğlunun saltanatı hak ettiğini ileri sürmüşlerdir. Ölmeden önce Şehzade Ahmed'i yanına getirmesini istemişler. Teninde yok edici bir hastalığın var diyerek halefini tahta oturtmasını istediler. Hayatta iken bunu yaparsa bu mükte bir başka Dârâ'nın ortaya çıkmayacağını ileri sürdüler. Bu şekilde zamane kayseri ortaya çıkar, babasından biat ve yardım alabilirdi. Herkesle uyum içinde olur, şehriyarlığı daha iyi kabul görürdü. Sultan bütün işlerde muti idi, esas işler naiplerinin elinde idi. Naiplerin sözlerini dinleyince saltanat geleneklerini unuttu. Naiplerinin sözlerini kabul etti, tahttan feragat etmeyi uygun gördü. Keyhüsrev gibi bir dağ doruğunda kendisine bir mekân yaptı. Dimetoka'da sancağı bulunuyordu, orası Rum mülkü içinde İrem bağı gibiydi. İnzivaya çekilme maksadıyla kanaat mülkünden feragat etti. Sultanın evladından büyük olanı daha şöhretli idi. Onu gönlündeki tahta oturtmuştu, zira onun kendisine

küçük kardeşlerden daha iyi bakacağını düşünüyordu. O, hilafet için aday olunca, kayserlik tahtına gelmesi için bir aylık yoldan onu çağırdı. Zira onu şahlık tahtına tayin etmişti. Gelip ikbal tahtına oturmalı, dedikodusuzca tahtı teslim almalıydı. Müjdeci vasıtasıyla her vezirden beşaretnameler gönderildi. Bütün devlet erkânı gıyabında canı gönülden ona biat etmişlerdi. Halefın bu şöhreti etrafa yayılınca mizaçlarda bir muhalefet baş gösterdi. Basiret sahibi kimseler devlet erkânının bu fikrini kabul edilir görmediler. İşin sonunu gören akıllı kimseler gelecekte olacakları şimdiden gördüler. Akıldan nasibini almış kimselere her iklimden ve şehirden haberler geldi ki: Sultanın erkânının bu düşüncesi memlekette fitne yaratacaktır. Her taraftaki sipahdarlar mülk ve din için uygun olan şeyleri terk etmişlerdir. Adil ve gazi hüsrevler daima Rum ülkesinde müftehir olmuşlardır. Her daim gaziler iftihar kaynağı olmuş, gaza kılıcıyla dine destek olmuşlardır. **[625b]** Şimdi devlet erkânı bu fikirleriyle mülk ve dini değil kendi menfaatlerini düşünür olmuşlardı. Bu kargaşadan dolayı fitnenin gözü açıldı, kin kılıcı yılanın deliğinden çıktı. Mülkte çıkan zamane şerrinden ahali büyük tehlikelere düşmüştü.

Zalimlerin Fitnesini ve Fikir Yuvalarından Çıkmalarını Beyan Eder

Bu esnada Kızılbaş bir mürit, rind ve ayaktakımı güruh ile bir araya gelmişti. Bu Şii güruh huruç davasıyla kötü işler gerçekleştirmişlerdi. Bir defada büyük bir ordu toplamış, serverlik sevdasıyla kendisinden geçmişti. Anadolu beylerbeyinin tahtına baskın düzenleyerek onu katletmişlerdi. Ele geçirilenlerle birkaç saat içinde bütün ordu güçlendi. Daha sonra halk arasına yıldırım gibi ateş yağdıran kılıçlarını salladılar. Bu dehşet dolu haberler sultana ulaşınca bütün devlet erkânı kargaşaya düştü. Sultanın payitahtında büyük vezirin öncülüğünde bir ordu hazırlandı. Ordunun serdari cümle devlet erkânından daha önde bulunan Ali Paşa idi. Şehzade Ahmed düşmanları def etmek için sultan tarafından bir orduyla desteklendi. Veziriazam, şehzadenin tahta cülusuna taraftar idi. Olurda düşman ordusu dağıtılsa bu başarısından dolayı herkes şehzadeye biat edecekti. Ali Paşa ve rikabındakiler çabucak onu kayserlik tahtına oturtacaklardı. Orada bulunan bulunmayan bütün devlet erkânı bu doğrultuda olumlu görüş bildirdi. Lakin tedbir sancakları kader mülkünün ordusuyla nasıl karşı karşıya gelebilir ki? Akıl sahiplerinin birçok tedbir ipi kader makası tarafından birbirinden ayrıldı. Mir Ali, kaderi gereğince düşman kılıcıyla öldürüldü. Onun işi kaderle uyuşmadı, ne önceki ne de sonraki fikirleri

kadere uygun düşmedi. Vezirin öldürülmesi ve ordunun hezimete uğratılmasından dolayı şehzade mustarip oldu. Yenilgisinin telafisi için bir yol bulamayınca, düşmanlarla savaşmaktan vazgeçti. Makamının en büyük direği yıkılınca fitne tozu her yanı kapladı. Kâfir mülkünden her türlü fitne memleketlerin her yanında görülmeye başlandı. İslam sultanın pervasızlığından dolayı sonunda böyle bir kargaşa ortaya çıkmıştı. Fitne her tarafa yayıldı, şehzadenin içine perişanlık attı. Küfür ve imandan herkes mülk ve din için tamah dişini çıkarmaya başladı.

Zamanın Şahının Devletini Zapt Etme Düşüncesi

İyi baht sahibi kimse işlerin yolunda gitmesini isteyince, felek anında bin türlü oyunlar çıkarır. Talihli kimsenin yıldızlarının nuru, ona maksudunun yolunu gösterir. Baht sahibi kimse isabetli düşüncesinin nuruyla yüce menzile doğru geçer. Şah, isabetli fikirlerinden dolayı bulunduğu mertebelerde ilerledi. Sultanın evladı arasında saltanata liyakatın sadece birisine ait olduğu anlaşıldı. Akıl “o kişi Sultan Selim’dir, hilafetin halefleri arasında hikmet sahibi kimse odur” dedi. Bu kargaşa esnasında şah her tarafa haberler gönderdi. Zira ön görüşü ve düşüncesinin nuruyla mülk ve dinin fesada düştüğünü anlamıştı. Güneşin aynası onun düşüncesi için İskender’in kadehi olmuştu. Babasına defalarca bu durumu arzetmiş, bu maksatla elçilerini göndermişti. Onun bütün mesajlarını tahrif ederek sultana aktarıyorlardı. Şehzade Ahmed’in arada olmasından dolayı, şahın elçisi bir türlü amacına ulaşamıyordu. Haşmet dergâhına yönelmesi ve hizmete gelmesine izin veriliyor ise de ikbale ermesine izin verilmiyordu, zira herkes şahtan çekiniyordu. Devlet erkânının hilelerini anlayınca, kendisi işi ele almaya çalıştı. Serverliğe layık olduğu için, kayserlik mülkünün zabtı düşüncesindeydi. Ermeniyeye mülkünden babasının payitahtı olan Kostantiniyye’ye hareket etti. Kuzey denizinden gemi ile hareket etti, kuzey rüzgârı gibi denizden geçti. Kefe mülkünde, denizden karaya çıktı, ordusu hazırды. Asker dalgaları deniz geçidini nehirlerin üzerindeki setler gibi kapatmıştı. Kara yolunda ise casuslar oturmuş, geçitleri kılıç seddiyle kapatmışlardı. Tatar Ovası’ndan geçip birkaç nehir ve deniz aşarak Rumeli’ye yöneldiler. [626a] Boğdan tarafındayken Tuna Nehri’ni geçip Akkirman yoluyla toplanıp bir araya geldiler. Kendi has ordusuyla süratle ilerlediler. Kimse onu bu seferden vazgeçiremiyor, fikrinin aksine fikir beyan edemiyordu. Rumeli mülküne gelince, onun sancağı göklere yükseldi. Azamet sancağını orada dalgalandırınca memleketler arasında bir

kargaşa attı. Onun kutlu gelişinden dolayı herkes sevinçli idi, Rum'un bütün ayanının gözleri yollardaydı. Kendisini yanan mumun önüne atan pervane gibi herkes onu karşılamaya koştu. Ancak sultan ve hilafet erkânı, mesafe olarak hayli uzakta idiler. Edirne tahtı sultanın o esnada bulunduğu mekândı. Müfsitler şimdi yaptıkları şeylerden korkmaya başladılar, şah ve sultan arasında fitne düşürmeye çalıştılar. Bu durumdan korkan devlet erkânı babasını görmesi konusunda ona mani oldular. Ardıardına gönderdikleri mektuplar ve elçilerle şah ile maksadı arasına engel olmaya çalıştılar. Sultan izinsiz girmenin kolay olmayacağı yönünde mesajlar gönderdi. Amacı kendi işlerini arzetmek, sahip olduğu mülkü arttırmak ise bu isteği haber göndererek ya da mektup yazarak çabucak halledebilirdi. Babasına karşı bu edebi terk etmek yakışmazdı, yaşlının gençten muhalefet görmesi doğru değildi. Şahın haberi ve mesajı şu yönde idi: Maksadım cihanı ıslah, seleflerimin izlerini ihya etmektir. Bu ziyaretimle de sılama dönmüş olacağım. Devlet ve dinin salahı için babama sultanların geleneğini arzedeceğim. Sultanın zayıf mizacı ve yaşlılığından dolayı mülk ve din işleri bozulmuştur. Gaza geleneğini canlandırayım, düşmanla nasıl iyi geçineyim ki? Makam sahiplerinin ihmalleri sonucunda ortaya çıkan zulmü ortadan kaldırayım. Bu devleti en çok benim hak ettiğimi babama açıklayayım. Şefkatle ona doğrusunu benden dinle, yoksa sen bilirsin diyeyim. Hanedanlığı utandırmayacak olan evlada veliahtlığı ver. Mülkünde yüz çeşit fitne peyda olmuş bundan daha utanç verici bir durum olur mu? Kardeşlerim makam açısından benden ileridirler, sultanın bütün erkânı onların yardımcısıdır. Düşmanın şerrini memleketten atamadılar, ordular birbiri ardına hezimete uğradı. Sadece kendilerini düşündükleri için devlet ve makamın namusu için gereğini yerine getirmediler. Babalarının lütuf gölgesi altındayken bile bunu yapamadılarsa artık bundan sonrasını sen kıyas et. Kardeşlerden her kim Yusuf'u seçerse pişman olur ve üzüntü ahı çeker. Şah'ın bu haberi sultana ulaşınca, cümle erkânı sarsıldı. Envai tevazu ve yalvarma ile şaha şöyle cevap gönderdiler: Şah her ne kadar ordu sahibi ise de oğul şefkatinin hiçbir itibarı yoktur. Her yanda sayısız ordusu var olmaya ki her tarafı toz duman kaplaya. Eğer maksat, dini ıslah etmekse ve müşrikler üzerine gaza yapmaksak kendisi ordunun serdarlığını yürütsün ve kâfir beldeleri karıştırsın. Eğer amacı malını ve mülkünü arttırmak ise bu konuda ona inayetimiz olur. Sultan bu şekilde haber gönderdi, elçinin yanında inamlar da vardı. Nakdi yardımdan, askeri techizattan ve çeşitli

hediyelerden istediği kadar gönderdi. Her iki taraf şahın ordu serdası olması, Engürüs gazasına yönelmesi, Boğdan ve Urus memleketini fethetmesi noktasında fikir birliğine vardı. Ancak mülk ve padişahlık ancak ilahi irade doğrultusunda değiştirilirdi. Sultan hilafet işlerini yürütecek, padişahlık makamını birbaşkasına devretmesi söz konusu olmayacak. İki taraf arasında yapılan bu anlaşmaya göre fitne çıkaran fitneden umudunu kesecekti. Cihanı süsleyen şah bu şekilde babasıyla iyi geçinmeye başladı. Gazi şah babasından rıza alınca Allah yolunda savaşmak için hazırlandı. Bu fetihlerdeki temel amacı padişahlıkta dini desteklemektir. Kimseden korkmasızın bütün samimiyetiyle babasının emrini kabul etti. Sancağını din göklerine yükseltip Kâfir mülkünde kargaşa çıkardı. Ancak anlaşmanın sağlanmasından sonra sultanın erkânı buna uymadı. Önceki fesat fikirlerine kapılıp Sultan Ahmed'e şöyle haber gönderdiler: **[626b]** Sultan taht merkezine gelince hilafeti tekrar sana verecek. Sultan acele ile taht merkezi olan İstanbul'a döndü. Daha sonra Şehzade Ahmed'e taht merkezine gelmesi yönünde haberler gönderildi. Mülkün tahtına oturunca düşmandan kinini çıkarır. Tahtı ve hazineleri alırsa önceden beri ne isterse onu gerçekleştirir. Devlet erkânının görüşleri doğrultusunda sultan Edirne'den hareket etti. Ordu arasında kendi menfaatlerini düşünen birkaç kişinin dışında bütün mücahitler Selim'in taraftarı olmuşlardı. Adalet ve ihsanına inanmış, canı gönülden ona biat etmişlerdi.

Miras Bırakılan Mülk İle Varisler Arasındaki Kargaşanın Beyanı

Şah birgün bir mekânda, sevinç içindeki ordusuyla oturuyordu. Askerlerinden biri şahın nimeti ve cömertliğinden dolayı mutlu diğeri ise dergâha hizmet etme peşinde koşuyordu. Her fikre sahip at, şahın murad meydanında koşturuyordu. Şahın bütün amacı ülkeler fethetmek, ordusu ise savaşmak fikrindeydi. Şah gazi askerlerini tertip ediyordu, haşır meydanını andıran o meydanda ordu kendisini gösteriyordu. Mücahitler savaşmak fikriyle küffârı katledecek kılıçlarını cilalıyorlardı. Ansızın bir haberci ulaştı ve Nil Nehri'nde sel çıkardı. Şah'ın taraftarları, sultanın devlet erkânının yaptığı hilelerden haberdar olmuştu ve bunu şaha iletme istemişlerdi. Şah, oracıkta sultanın naiplerinin bu fikirlerinden haberdar oldu. Gayb âleminden bir ilham geldi, onun gerçekleşmesinde şüphe kalmadı. Şahı kıskananlar hile yapmaya alışmışlardı, bütün zamanlarını boşa geçirmişlerdi. Tecrübeli yaşlılar hileler yapsa da genç talih, maksadına ulaşır. Genç aslan yaşlı kurdun avdaki hilelerini anlar. Onların

hilelerinden haberdar olan şah, onların ardından hareket etti. Şah, gaddarlardan intikam almak maksadıyla sultanı takip etti. O cihangir bir yıldırım hızında yerinden sıçradı, cihanı yaktı ve kılıç gibi keskindi. Düşmanın hilelerinden korkmaksızın kükremiş bir aslan gibi onlara kavuştu. Babasına karşı zalim olmamak için onunla savaşıma niyeti yoktu. İstedığı tek şey kendisine karşı hileler yapan o güruhtan intikam almaktı. Babasının ordugâhına yaklaştı, iyi ve kötü olan herkesin ahvalini sordu. Sultanın bütün devlet erkânı onu oğluyla savaşmaya zorladı. Kıskançlar artık fırsat bulmuştu, fesat dolu fikirlerini hayata geçirmeye başladılar. Cesur şahın acelesi yüzünden, o vakitte ordusu ona yetişememişti. Oğul babası ile savaşmak niyetinde olmadığı için kılıçlar kınlarından çekilmedi. Savaş ve babasına zarar vermek niyetinde olmadığı için bu ısrarlardan geri durdu. Düşman onun vazgeçtiğini görünce onun kullarını yakalayarak galip oldu. Bu az fırsata biraz da yardım eklenince düşman çatışmayı her yere yaydı. Kinli düşman elinde kılıç hareket etti, günahsızların kanıyla ova kıvrıla boyandı. Feleğin gözü zamanın hilesini görünce, güneşin şefkatinden dolayı titredi. Gayipten bir ses şöyle dedi: Şaha şükretmek bir belayı def etti. Esenlik Sultan Selim'in yoldaşdır, onun düşmanın hilesinden korkmasına gerek yok. İlahi destek ona rehber olduğu için yolunun üzerinde hiçbir afetle karşılaşmaz. Şah uygunsuz bir yoldan gittiği için ordusunun cümlesi ondan uzaklaştı. Şahın ardından bir guruh harekete geçti, olur da o hüma kuşu tuzağa düşer de onu yakalamaktan dolayı işleri yoluna girer diye dağ ve ovalarda onu aradılar. Birkaç güruhtan oluşan adamlarını onun ardından gönderdiler, ancak görkeminden dolayı kim ona saldırmaya cüret edebilir ki? Aslan yürekli şaha ulaşınca yabani eşekler gibi aslandan korkmaya başladılar. Aslan avından öfkeli bir şekilde dönünce çakalların gürültüsünden hiç korkar mı? Kimsede bu kükremiş aslanın gücü yoktu, dolayısıyla onu takip etmeye çalışmak boş işten başka bir şey değildi. Ordu, yersiz ve kusurlu olur diye şahın ardından dönme kararı aldı. Fırtına gibi tozun önünden gidince rüzgâr o toza geri dön dedi. Şahın bu durumdan dolayı her nekad kalbi kırıldıysa da baht ve ikbalden şu müjde geldi: **[627a]** Bu zamanın cevrenden dolayı üzülmeye, düşündüklerin eninde sonunda gerçekleşecektir.

İsteğine Kavuşamamış Bir Halde Bulunan Şahın Bu Üzüntülerinin Sevince Dönüşmesi

Dünyanın başlangıcından beri kudretli Hekim, zorluğu ve kolaylığı ardı ardına vermiştir. İçinde muradsızlığın olduğu nice hikmetler vardır, her üzüntünün sonunda da sevinç vardır. Şah, Kefe tarafına dönünce, ordusu dağdan ve ovoidan bir araya geldi. Payitahttan ona içinde ikbal ve baht müjdelerinin olduğu haberler geliyordu: Gerçi bazı hilafet erkânı kıskançlık ve muhalefet tarafını tutmuştu. Lakin büyük küçük kılıç ehli, şahın sen olacağı konusunda ittifak etmişlerdir. Eğer sultan başka bir plan yapar da düşmanını taçlandırmak için getirirse, büyük oğul Şehzade Ahmed'i hilafet tahtına getirirse, Çeri'lerden her nerede yiğit varsa, büyük küçük bütün Yeniçeriler sultanın bu fikrinin aksine birlikte yemin içmişlerdir ki sadakat yolunda kayserlik tahtı şaha ait olacaktır. Şah adalet ve ihsana sahip oldukça kılıcıyla ve tedbirleriyle akranlarından üstün olur. Ordu ve reaya onu istiyordu, sabah vakti okunan duaları ona sunmuşlar. Felek yeniden bir hile ortaya attı, her şeyi birbirine kattı. Devlet erkânının dar görüşlülüğünden dolayı, eski illet tekrar harekete geçti. Cihangir şaha duydukları kinden dolayı yüzlerce hile yaptılar. Sultan artık o cemaatin sözlerine uyarak itaat köşesine çekilmeye razı oldu. Oğlunu yerine tayin etmeyi düşündü, hilafeti onunla yenileme vaadi verdi: Ülkeyi senin düşmanlarından temizledim, şimdi korkusuzca veliahtlık yapabilirsin. Babanın devlet erkânı, vaat edilen tayinin gerçekleşeceği yönünde müjdeler gönderiyordu. Düşmanının yenildiği müjdesini verdiler, taht ve tacı şimdi hak ettiğini dile getirdiler. Sultan Ahmed her yandan yardım aldı, durmaksızın taht ve taç tarafına koştu. İstanbul yakınlarında nüzul etti, önünde bir millik deniz engeli vardı. Bütün ordu ve Yeniçeriler, bu engeli ortadan kaldırmak düşüncesindeydi. Bu düğümü çözecekleri konusunda hepsi aralarda söz birliği ettiler. Bu akıllı düşünceler içince cesurca işe koyuldular.

Yeniçerilerin Devlet Erkânının Evlerini Basmasını Beyan Eder

Fitne güzel bir akşam vakti uykuda idi, bütün erkân saf şarapla sarhoş olmuştu. Devlet erbabının gönlünde rahatlık yer edinmişti. Hepsi devlet ve makam planlarından razı idiler, muradımız hâsıl oldu elhamdülillah diyorlardı. Azametimiz şimdi herkesin malumudur, zira kudret elimiz sultan olmuştur. Bir araya gelmiş ve söz birliği etmiş ordu ansızın gece karanlığı gibi toplastılar. Ordu aynı gece erkândan olanların evlerine bir umman gibi döküldü. Cümle naipieri öldürmek ve mallarını

yağmalamak için ellerinde kılıç ve baltalarla kapıları kırdılar. Fitne beş kişinin başının altından çıktığı için o beşinin pençesini kırmak yeterli idi. Her biri sersemlemiş bir şekilde uykudan uyandı, kendilerini evlerinin duvarlarından attılar. Biri kuş gibi çerçöpün altına saklandı, diğeri deliğinde sıkışan yılan gibiydi. Biri ölümle pençeleşti, binbir sıkıntı ile ölümün pençesinden kurtulabilirdi. Biri komşusuna sığındı, kendi gölgesinden bile korkar olmuştu. Onların bütün malları ve eşyaları yağmalandı, azl ve ihraç edilecekleri konusunda hemfikir oldiler. Bu beş kişinin eşyaları öyle yağmalandı ki yeniçeriler onlarla zenginleştiler. Yağma gecesi oldukça uzun sürdü, kılıcın partıltısı onun sabahı oldu. Yeniçerilerin tamamı tekrardan birbirleriyle söz birliği ettiler. O beş kişiyi azl etmek gayesiyle ordudaki makamlarından ayrıldılar. Binlerce asker, sözbirliği etme açısından halefler gibiydiler. Yıldızlar kadar çok olan ordu seherde hep birlikte divanda sultan üzerine hücum ettiler. Sultanın evinin içinde bir haber göndererek kendi fikir ve işlerini beyan ettiler: Biz senin gulamlarınız, küstahlık yaptık bizi bağışla. Ama tüm yetki şimdi sultandadır, şu iki fikirden başkası doğru olamaz: Bizim yağmaladığımız bu insanları bulundukları mertebelerden azl et. **[627b]** Eğer bunlar makamlarında kalmaya devam ederlerse, hepimiz bu dergâhtan yüz çeviririz. Sultanın evladından birini getirir kendi başımıza tayin ederiz. Sultan çaresiz ordunun gönlünü almak için onların söylediklerini kabul etti. Uygun bir güruhu askeri mansıplara tayin etti. Yağmayı görmezden geldi, sultan işinde gevşeklik göstermişti. En sonunda ordunun dediği olunca sultanın oğulları bundan haberdar oldu. Ordunun, işlerine ayak bağı olduğu yönünde Şehzade Ahmed'e haberciler gitti. Şehzade boşuna uğraşmıştı, bu eski fikirlerinden vazgeçse iyiydi. Ancak bütün ordu şahın işlerini yoluna koymak noktasında söz birliği etmişlerdi. Kadim yardımcılarının da görüşüyle Sultan Selim'in devleti kararlaştırıldı. Şehzade artık amacından ümidini kesince, kahr ve sitem ona yoldaş oldu. Veliahtlık elden gidince, mutsuz bir şekilde o dergâhtan döndü. Bursa ve etrafındaki yerlere ait mallara ve ahalinin mülküne göz dikti. Zulmüyle Anadolu'ya zamanlı zamansız el uzattı ve harap etti. Karaman'ı zorla ele geçirdi, kardeşi oğlunun kökünü kazıdı. Rum mülkü adalet mülkü idi, Allah hiçbir zalimi oraya vermemişti. Sultanın payitahtında ittifak halindeki ordu, bu zulüm ve düşmanlığı işittiler. Bu sözleri sultana arz ettiler, saltanat işleri için bir araya geldiler.

Perişanlık dolu haberler o mecliste sultana arzedildi. Bütün ordu sadakatiyle Selim'e yardım etmek için söz birliği etmişlerdi.

Münafıkların Fesatlarını Def Etmek İçin Bu Konuda Görüş Birliğine Varmış Kimselerin İttifakları

En başta akıl ve fikir sahipleri, sultana kendi maksatlarını şöyle arzettiler: Ey adil ve yüce şanlı sultan! Neden padişahlığından gafilsin. Mülk ve dine nizam vermek gerekir, bu işleri yapmamak hüsrevlik midir? Kendi ten zayıflığını bahane etmişsin, bir de memleketin zayıflığını gör. Eğer sende devlet pervası olmazsa mülk ve milletin binası yıkılır gider. Eski düşman olan kâfirler her yönden, fitne çıkarmada haddini aşılar. Bir müddetten beri iman mülkü arasında küfür ve düşmanlıktan dolayı kargaşa düşmektedir. Kötü düşman, padişahlığa tamah etti, onun fesadı zamanlı zamansız ortaya çıkıyor. Bu Âl-i Osman hanedanı, İran şahları gibi fetret ve kargaşaya düştü. Tehlikelerle dolu fesattan önce bu memleketlerin bir haline bak sen. Kendi yerine tahta kılıcının kabzasını sıkıca tutan, şahlık ve mülkten fesadı kovma ve ordusu ve askerlerini düşünme gayretinde olan birini oturt. Üç oğlundan hangisinin tahta daha layık olduğuna bak. Sultan onların bu sözlerini işitince, perişan oldu. Elinin zayıflığı ve ayağının gevşekliğinden dolayı bu düşüncüyü değiştirecek kudreti de yoktu. O topluluğun arasına birisini göndererek şöyle dedi: Oğullarımdan hangisi onlara lazımdır. Adet edildiği ve gelenek olduğu üzere veliahtı belirledim. Benim görüşümün aksine hareketler sergilendi, bu yüzden size küsmedim. Şimdi bu işi hak edecek hangisini cihangir yapayım. Bununla ilgili delillerin ortaya konulmasından sonra Selim'i tayin etmeyi kabul etti. Söz birliği eden ordu bu duruma sevindi, karadan ve denizden haberler gönderdiler. İsteyen ve bu isteğe cevap veren bu tayinden sonra her yandan doğruluğa meyl ettiler. Müjde tomarlarını kuşun kanadına bağlayarak Kefe tarafına gönderdiler: Bismillah şimdi vakit ortaya çıkma vakti, meydan boş, düşmanların uzaktadır. Her ne kadar birkaç zaman felek seni maksadından uzaklaştırıp mutsuz ettiyse de kutlu talihin sana yardımcı oldu, yandaşların her yanda senin için çaba sarfediyor. Cefa akşamından sonra vefa sabahını ara, karanlığın ardından safa ve aydınlığı ara. Sıkıntılardan sonra rahatlık olur, yaralanmadan sonra merhemi gelir.

Cihangir Şahın Saltanat Tahtını Almak İçin Tedbir Yoluyla Harelete Geçmesi

Ne mutlu güneşine, doğuş yerlerinin inayet olunduğu genç talih ve iyi baht! İlahi destek sayesinde baht yardım bulunca, güneşin yüzü destek sabahından aydınlanır. [628a] Fetih ve nusret ordusu harekete geçirmiş ve şöyle demiş: Ey uygun talih artık kalk! Bahtiyarların şahına müjde ver ki atlıların cevelan etme vakti gelmiştir. Şah bu sadık kimselerden müjdeyi aldı. Muhlis dostların sözü ve fikirleriyle sultanın payitahtına hareket etti. Saadet menşurunu babasından görünce, evlat şefkatinin müjdesini işitti. Maksut mülküne hareket etti, devlet fırsatının olduğu yere koşturdu. Her ne kadar mevsim Dey ayı ve soğuk ise de Akkirman yoluyla harekete geçti. Tatar sahrasının rüzgârları esiyorsa da ayakkabısından ateş kıvılcımı çıkıyordu. Çakmak taşı soğuktan dolayı elden düşüyorsa da atın nalından ateş yükseliyordu. Kar, atlar ile eyerleri üzerine binmiş, atlar kardan bir aslana dönüşmüştü. Denizlerdeki dalgalar soğuktan zırh gibi olmuş, demir miğferlerden kabarcıklar oluşmuş. Buz yüzünden atların boyu birkaç fersenk olmuş, taştan yontulan Şebdiz'e dönmüş. Atlar kar deryasında yüzer olmuştu, Dey ayının orduları ile savaşa tutuşmuşlardı. Kova burcuna giren güneş, buz tutmuş bir kovayı andırıyordu. Kuzey rüzgârı dalgalardan bir zincir dokumuş, Tuna Nehri üzerine buzdan bir köprü inşa etmişti. Şah, Tatar Ovası'nı geçince, Dey ayının orduları hezimete uğradı. Güneş balık bucundan doğdu, aydan balığa kadar her yeri aydınlattı. Atların süratinden karlar eridi, şahın azim yıldırımından dolayı ordusu parıldadı. Denizin kenarında sancağını dalgalandırdı, Tuna deryasına kayıklar indirdi. Şah, Tuna Nehri'inde geçince, Rumeli'de çadırlarını kurdu. Lakin burada taht tarafından ne gibi kolaylık ve zorlukların zahir olacağını bekledi. Tahtgâhın ordusu, Rum askeri, şahın gelişini haber alınca sevinçlerinden neredeyse canlarını haberciye vereceklerdi ve şükür için yüzlerini yere sürüyorlardı. O ay yüzlü şahın atının yoluna ateşteki nala benzeyen kırmızı güller atmışlardı. Şaha bir haberci göndererek yolunun üzerinde hiçbir engel olmadığını söylediler. Fetih anahtarıyla kapılar açıldı, saltanat makamına yetiş. Münafıklar artık ümidini kaybettiler, kendi ham fikirlerinden vazgeçtiler. Bütün devlet erkânı ister istemez, şaha biat etmek için ağız birliği etti. Bütün ordu parlak güneşe yönelen küçük zerreler gibi şaha doğru yöneldiler. Zulüm görmüş reaya âşıklar gibi sinelerini parçalayarak ona koştular.

Ahali padişahlık ve mülkteki fetretlerden dolayı adalet talebinde bulundu. Fazıllar onun gelişini görünce yolunun tozunu gözlerine sürme olarak çektiler. Hepsı hilafet erkânının zulmünden dolayı feryat etti, onların yüzünden mülk ve din afete uğramıştı. Bir sipahi şöyle dedi: Atım da eyerim de elimden gitti, devşlik köşesinde inzivaya çekileyim. Atımı ordu serdarı [mîr-i leşker] aldı, eyerim ise ehl-i defterin elinde rehindir. Zalim kadı kendi kanyla hükmü yazmış, ikta'larımı kesip hâkime vermiş. Kadı sarığıma bile tamah etti, onu razı etmek için tacımı bile veririm.

Şahın, Bahtının ve Ordusunun Yardımıyla Kayserlik Tahtına Dönüşü

Güneş balık burcundan çıkınca, şahlık sancağı şehre girdi. Devletin baharı kokmaya, taze gül kendisini göstermeye başladı. Şefkatinin sıcaklığından dolayı güneş yüzünü gösterdi, düşman ise bir kar gibi eridi. Tahta ulaşma ve padişahlıkla istikrar bulmada baht ve devlet ona rehber olmuştu. Şah, Kostantiniyye'ye girince, yüce sancağı göklere çıktı. O kutlu günde talih güneşinden dolayı nevrız mevsimi oldu. Güneş *Beyt-i ş-şeref*'i aydınlatınca selef olan ataların şerefi arttı. Şahlık yıldızı doğunca, o ufuktan parlak bir güneş yükseldi. Parlak güneşi dünyayı aydınlatınca ülkeler alan eli sancağı yükseltti. Dünya yeniden dönen feleklerden yeni bir temel attı. Bu kadim feleğin eski bir geleneğidir ki her asır örnek zatları yeniler. Akşam gündüzü sona erdirince, ardından ikbal sabahını da gösterir. Zaman, yaşlı köylünün ağacını gençleştirir. Devlet bağının fidanları tatlı bir sudur, gençlik suyundan dolayı her zaman taptazedir. [628b] Dey ayı akşamı ansızın gelince, bütün dünya donakaldı. Felek mizacındaki ihtiyarlıktan dolayı dünya işlerinden el etek çeker oldu. Kargaşadan dolayı zaman, elini işten çeken felçliler gibi olmuştu. Devlet baharı mecburen gülü hüsrevlik tahtına tekrar oturtur. Dünyanın bütün işlerinin gençleştirir, yeri ve göğü gül bahçesine çevirir. Şahın gelişinden dolayı *Beyt-i ma'mûr*'a dönüşen o mülk ve vilayet kötülerin gözünden uzak olsun. Şahlığın teslim edilme zamanı gelince, bütün ordu ve komutanlar toplanıp dediler ki: Sultanın veliaht tayini konusunda yegâne oğlunun olması zaruridir. Şimdi bu taca ve tahta layık olan, bu civanbaht şehzadedir. Eğer biz bu hanedanın kuluysak, şahtan başka veliahtımız yok. Sultan ona inayet edeceği yönünde vaat verdiği için, şahlığa en yaraşanı odur. Her ne kadar sultanın asıl isteği kardeşlerden en büyüğünü başa geçirmek ise de, Şehzade Ahmed'i veliaht yapıp esas maksuduna ulaşmak ise de gaza ehlinin komutanlığını iyi geçinmek adına şaha vermiştir. Lakin cümle ordu ayanı, şahın kim olacağını kendi

aralarında belirlemişlerdi. Herkesin görüşü sultana şöyle arz edildi: Daha ne kadar bu durum gizlenebilir ki, sultanlık yaşla ilgiyse büyük olanın onu hak ettiği düşünülüyorsa o zaman Allah'ın iyilikleri yaratması boşunadır. Saltanat için genç bir talihe sahip olmak daha iyidir, savaş zamanı seri ve güçlü olmak daha iyidir. Taze fidan daha fazla meyve verir, yaşlı ağaç ise çabucak verimden düşer. Cevher su ve rengi ile değer kazanır, yaşının ve cüssesinin büyüklüğü ile değil. Her sedefin içinde sadece bir inci olduğu cevheri bilenlerin malumudur. Şimdi o şahlık cevheri bu şahıdır, sultan olmaya ki bu yoldan döne! Sultan, hekimane fikriyle Sultan Selim'den başkasının halef seçilemeyeceğini görünce, onu tahta çıkarmak için kutlu bir gün tayin etti. Hakk'ın murat ettiği şey asla değişmez, kader elinin pençesi bilek gücüyle bükülmez.

Sultanın, Tahta Culus Meclisi ve Şahı Osman'ının Tahtına Oturtmasını Beyan Eder

Ey seher kuşu! Kutlu talih ile uyan ve bu topluluk için öt. Devlet sabahının rüzgârı güzel bir makam söylemekte, seher vakti açan gülün kulağına sen şu nağmeyi terennüm et: Ey nevruz sana müjdelersun! Dünya bu şahın döneminde huzura kavuşmuştur. Hoş bir bahar mevsimi gelmiş, her yanda güller açmış. Gül bahçesinde nergizin gözü açılmış, saba rüzgârı güle “*inna fetehna*” ayetini üflemiş. Çiçekler fetih sancağı açmış, bülbüller fetih ayetini ezbere okumuş. Gök gürültüsünden uyuyanlar uyanmış, sadece uyuyanlar değil, gül bahçesinin ölüleri dahi uyanmış. Bahar bulutu gölgelikler oluşturmuş, çiçekler, direklerin üzerine kurulu çadırları andırıyor. Gül ağaçlarından dolayı her yer büyük otağlara bezenmiş, otağların servi gibi olan direkleri kökünden sağlam. Dağ servisi göz kamaştıran yeşilliğiyle ve çıkardığı yaprak hışırtısıyla kargayı ürkütüp bağdan kovmuş. Dağ kekliği öyle kahkahalar atmakta ki, gül bahçesi ve dağlar bile onun kahkalarından ötürü gülmekte. O gül bahçesi meclisinde lalenin çerağı feleğin fanusuyla aydınlanmış. Gül meclisini koruyan nergiz, koltuğunun altındaki asaya dayanmak suretiyle ayakta, uyanık ve yorgun. Bahar, gül bahçesini süslemek için şenlikler düzenlemiş. Bülbüllerin ötüşü müjdenin, güllerin açılması ise mutluluğun işaretidir. Bulutların gürlemesi ve yıldırımın parıldaması, çemenzarın can kulağına bir müjdedir. Zambak dile gelerek, bülbüllerin müjdesiyle aynı müjdeyi verdi: Bu hazırlanan bahar meclisi, şahın kutlu culusuyla güzelleşmiş. Büyük sultan, tahtı oğlu Selim'e devrediyor. Din sultanı,

hilafetin veliahtı olarak bu halefi seçti. Liyakati dolayısıyla kayserlik tahtına kendi yerine tayin etmiş. Akl-i küll bir gün tayin etmiş, usturlap o cülusun kutlu zamanını göstermiş. Cülusunun talihi yükselmeye başladı, kulpunu aydan, askısını ise onun ışınlarından aldı. Felek onu vakit ve saatini düşündüğü için akan kumu şişeye doldurmuş. Şah'ın cülusu 7 Safer'de gerçekleşti, fetih ve zaferin bir delili oldu. **[629a]** Hicretin üzerinden 918 yıl geçmişti ki baba tarafından veliaht ilan edildi. Şefkatiyle onu bağrına bastı, ülkeler alması konusunda ona dualar etti. Saltanat tacını başına koyunca dedi ki: Tacın hayrını gör. İkizler burcunun kılıcını beline bağladı, kendi güneşinden bir güzü eline verdi. Dedi ki: Allah vergisi bu tahtın hayrını gör, zira bu devlet yardımını Allah sana verdi. Her ne kadar padişahlık sana miras olarak geldiyse de senin mertliğin her şeyin önünde ilerdi. Ben senin cülusunu geciktirmek istediysem de ilahi destek seni öne çıkardı. Allah'a şükürler olsun ki hanedanımın mumu bu civanbaht ağaçtan dolayı aydınlandı. Şahlık tacı, seninle iftiharlanmışsa, talihin genç ömrün uzun olsun. Güneş, onu Cemşid'in tacıyla görünce sevincinden külâhını göklere fırlattı. Bütün devlet erkânı ister istemez, şaha biat etme noktasında zambakların yaptığı gibi söz birliğine vardılar. O kutlu günde salınarak yürüyen servi, onu selamlaması için saba rüzgârını zorlamış. Bülbül ona medh ve senalar dizdiği için goncayla tek yürek olmuş. Çınar cümle emsallerinden önce biat elini şaha uzatmış. Altı düzgün servi hizmet için peri soylu gulamlar gibi ayakta durmuş. Nar ağacı, dağ servisinin gölgesi altında yeşilden bir otağ kurmuş. Söğüdün her bir dalı ona yelpaze olmuş, kavak ağacı ise saba rüzgârının yelpazesi olmuş. Kırmızı gülün elinde şahın yoluna saçması için bir tabak altın bulunuyor. Menekşede bu kutlu günde şaha çavuşluk etmek için elinde balta bulunduruyor. Nergiz onu şehla gözüyle görünce tahtın üstünden ona hoş geldin dedi. Tebrik için zambaklar dillerini çıkarmış, bülbüllerde ona tercümanlık etmiş. Yaseminden onun tahtına süpürge yapılmış, bundan dolayı yeryüzü ıtrlanmış. Ayyüzlü güzellerin mendillerinden onun bargâhının ortası yasemin bahçesine döndü. Onun cülus gününde etrafta toplanan kalabalık, haşr gününde toplanan güruhu andırıyordu. Şahın ayağını öpen kimseler için biat avcu açıldı. Allah'a şükürler olsun ki dünya gül bahçesine döndü, tahtının ağacı yeşerdi, gençleşti. Şah, biatleri kabul edince, iki meclisin birden temelini attı. İlk meclis şeraite dayanan hükümleri düzenleme meclisiydi. Ecdadı, sağlam kanunlarla adalet geleneğini hâkim kılmıştı. Şeriate uygun olan her geleneği

tekrardan tayin etti. Ancak şeriatin yasakladığı gelenekleri, çabucak sildi. Kanunları koyma meclisinden hemen sonra kendi haşmet meclisini kurdu. Bağış meclisi için cömertliği kanun koyucu oldu. Her duanın kabul edildiği dergâh gibi ihtiyaç sahipleri de onun dergâhına koştu. Lütfuyla halka yardım etti, cömert eli ile onları teselli etti. Adaletiyle cihan yeniden mamur oldu, dua anahtarıyla kapılar ona açılmış. Adaletiyle Süleyman'ın divanını kurmuş, fitneler onun korkusundan şeytanlar gibi saklanmış. Onun varlığı arş-ı 'azimdir, lütuf ve iyi huyun cihanıdır. Allahım, mülk ve din varlığını sürdürdükçe, bu dünya döndükçe, devlet binası adaletten dolayı dimdik durdukça bu gazi sultana yardım et, onun makamını arttır. Dini ve İslam'ı sağlamlaştı, şahın adaletini dünyaya göster. Düşmanlarını hezimete uğrat, ona yardım edene kuvvet ver, düşmanlarını ise perişan et. Onun kılıcının demirini İslam için öyle bir set yap ki, o iyi anıldıkça İskender de iyi anılsın. Din ile onu destekle, kâfir iklimini onun esiri yap. Bu zamanın sahibini destekle, bu hanedanın devletini ebedi kıl.

Dindar Sultanın Tahttan Feragat Etmesi, İyi İşler Yapan Oğluna ve Padişahlığına Veda Etmesi

Çok görmüş geçirmiş yüz yaşındaki bir hekim şöyle bir darbülmesel beyan etmiş: Bu ipin ucu belli değil, kaşlarını çatma ve şu öğüdü dinle: Ey akıl sahibi kimse bu dünyadan murat almayı bekleme zira işin sonu muratsızlıktır. Akıbette bile sağlık ve afiyet yoktur, dünyanın sonu için gam yeme. Sır perdesinin içine çağırıldığında geldiğin gibi gitmen gerekir. [629b] Bu dünya sarayının temelleri gevşektir, toprağı ve suyu çabucak yok olur gider. İrem bağlarını yaptıranı duydun mu? Onun içine bile giremeden öldü. Hangi eyvan ve taht ecel darbesiyle çökmeyip, yokluğun elinden kurtuldu? Cemşid ve Feridun'ın tahtlarına bak! Felek onları alaşağı etmiştir. Ölüm orada yuva yapmasaydı hüsrevlerin sarayı ne de güzel olurdu. Ara sıra Allah, kudret darü'l-mülkünden mülkün tenine can bekçisi gönderir. Hak bazen verdiği şeyler öyle alır ki batıl düşünen akıl dehşete düşer. Biri kenara çekilip zamanın cevrenden kurtuldum der. Kalabalık bir şekilde bir araya gelmek, gönül için sıkıntılı olunca, تنها olmak daha güvenli ve rahattır. Bir diğeri insanlarla arkadaşlık kur, yoksa bu dünyada yalnızlıktan dolayı kaybolur gidersin diyor. Hakk'ı ancak halk arasında bulabilirsin, neden vahşiler gibi ondan yüz çevirilsin ki? Her şekilde akıl sahibi kimse kendi ölümünden gafil olmamalıdır. Eğer ölüm ansızın yağmalarsa,

beklenmedik belalar gökten nazil olur. Devlet tahtında isen de, inziva köşesinde isen de hayat mülkünden azlederler seni. Her halükârda bu korkunun tek ilacı teslim olmaktır. Bir kez de olsun ibret gözünü aç, gönül kulağınla dünyanın durumunu dinle. Yaşlı ve bilge sultan, genç şahın talihinden hoşnut olunca kendi tacı ve tahtına layık gördü, en sonunda hakkın verdiği rıza gösterdi. Dedi ki: Gerçi inzivaya çekilerek yerimde başka bir چراغ yakma niyetindeydim ki hak hanedanımın چراğını kendisi aydınlattı, şimdi Allah’a ibadet ederek nur kazanmak gerekir. Mülkü hakkın bir armağanı olarak bildiğim için onu şimdi bir başkasına devrettim. Emanet, hıyanet görmekten kurtuldu, layık olan birisinin elinde koruma altına girdi. Yerime halef tayin ettiğim için şimdi devlet ve din işlerinden kurtuldum. Bundan önce belirlemiş olduğum inziva köşesine istirahat için çekilme kararı aldım. Orayı bundan böyle kendime vatan yapayım, hakkın rızasını kazanmaya çalışayım. Güvenli mülkten olan o yerin kendisine verilmesini uygun görmüştü. Kalıcı olan ahret devletini elde etmek için Dimetoka şehrinde ibadetle meşul olmak istiyordu. İbn Edhem gibi saltanatı terk ederek din devletini bulmayı ümit ediyordu. Hilafet tahtında bulunan halefenden izin istedi ve şöyle dedi: Bundan böyle hakka ulaştığımda bana zararları dokunmasın diye halkın yüzüne kapılarımı kapattım. Genç sultan tahta oturunca, artık bana yükümü toplayıp gitmek düşer. Şah, şer’î tevazu ile onun bu hakkını uygun gördü. Dedi ki: Benim ağacım senin tarafından yetiştirilmiştir, padişahlığa geçmem de senin sayende oldu. Devlet ve din açısından sana en uygun olanı düşününce şahlığı sana hizmet etmek için tercih ettim. Hakkın rızasını senin rızanda aradığım için, benim fikirlerim seninkilere ters düşmez. Uzun yıllar hakkın verdiği emaneti korudun, şimdi ise ben senin emanetini koruyorum. Makam ve ona atanan senin oğlundur, hilafet de halifelik de sana bağlıdır. Şükürler olsun ki afetlerden kurtuldun ve Allah’a ibadet etmek için inzivaya çekiliyorsun. Dua vakitlerinde beni hatırla zira senden başka bu dünyada gam ortağım yoktur. Sultan, vakit ve saatini tayin ettikten sonra darü’l-mülkten inzivaya çekilmek için hareket etti. Yüce makamları elde etmek için Kostantiniyye’den ayrıldı. Cihanın şahı, payitahtında onu tahtirevanına oturttu. Cem makamı şahın rikabında dergâhın ayanlarından sayısız mülazım vardı. Sultanın tahtı felekler gibi hareket etti, şehirdeki sarayın dışına çıktı. Memleketin melikleri o kürsü ve tahtın etrafında saf tuttular. Etrafındaki yıldızlardan dolayı o kürsü sekizinci gök tabakasına döndü, bütün insanlar ise yıldızlar gibi hücum ettiler. Sekizinci gök

tabakası yerinden kıpırdadı, burçlarındaki yıldızlar ise dünyayı süslüyordu. Ama güneş şeref burcuna yükselmişti ki sultan ve seleflerinin halefi o oldu. Bu ayrılık günü herkes ağladı, Allah'ın bu işine hayran kaldılar. Sultanın zayıf halini gören herkes keşke menziline ulaşsa diyorlardı. Tenindeki zayıflık kuvvetlenmişti, yaşlılığın getirdiği halsizlik günden güne artıyordu. Bu zayıf hal içinde kim ayrılığa tahammül edebilir? Beden zayıflığı ruhî zayıflığı arttıracaktı. **[630a]** İnsan nasıl olur da malına, mülküne ve evladına veda edebilirdi? Sultan her menzilde reaya ve ordusuna veda etti. Halefine şöyle dedi: Öğütlerimi iyi dinle ve o zaman düşün. Taca da tahta da sen layıksın, şimdi mülk ve din işleri için sorumluluk al. Kıyametteki kavuşma gerçekleşene kadar namusumuzu ve adımızı ayakta tut. Halkına merhamet gözüyle bak, mülkün ve makamınla mağrurlanma. Reyayı ailen gibi düşün, onları gözet zira onlar senin hazinenin bekçisidirler. Ordunu inayetlerinle ganimetlendir, zira ordu savaş için önemli bir uzuvdur. Ekâbiri gözet, küçükleri ise kendi evladın gibi okşa. Affedilmesi övülecek bir şey olan günahkârları, öldürme. Suçluların affında hata işlemek anlaşılabilir, ancak ceza vermede yanlış yapmak makul değildir. Hakkın gazabından önce rahmeti gelir, sen rahmetin gölgesisin, önce merhamet eyle. Güzel tedbirlerinle, şeriat ve kılıç mumu ile cihanı aydınlat. İlim ve bilgi mumunu daima aydınlık tut, zira yaratılışın aslı da bu nurdandır. Daima iman meclisini cihanı aydınlatan cihat kılıcınla aydınlat. Pir ve üstatlardan hatırladığıma göre, bu mirasımız bize ata ve dedelerimizden kalmıştır. Sultan nasihatlerine oğluna yaptığı şu dualarla son verdi: Allah'ım, inşallah adalet tahtında ondan destek bulmuş bir şekilde kalırsın. Adalet ve bağışlarınla ömrün uzanır, sana dua etmek insanoğlunun vazifesi olsun. Sultan neticede ayrılık menzilinde şu durumu açıkladı: Eninde sonunda daimi ayrılığın ve görüşme hasretinin çaresi olamaz. Gel gözünü ve yüzünü öpeyim, seni daha göreceğimi zannetmiyorum. Şimdi sana veda edeceğim için sanki de kıyamet saatini gözlerimle görür gibiyim. Sana veda etmek nasıl kolay olur evlat? Canın tenle vedalaşması da böyledir. Üzüntüden kendimi kaybedeceğim için birazcık ciğerparemi kucaklayayım. Babanın eli şah için *hemayil*¹⁸⁴⁴ olunca, şah onun elini öpmeye meyillendi. Şah, babasının şefkati görünce, gölge gibi güneşin ayağına yuvarlandı. Ayrılıktan dolayı döktüğü gözyaşları, iki denizi birbirine karıştırdı.

¹⁸⁴⁴ Resmi teşrifatta sol omuzdan aşağıya sarkıtılan şerit biçiminde bir tür ipekli kumaş.

Gözlerden ayrılan yaşlar, aşğın maşuktan ayrılışı gibiydi. Ayrılmak üzere olan sultan inciler saçan gözleriyle bir an uzaktan gözünün nurunu görünce orada bulunanlara şöyle dedi: Ayrılık acısı bu canıma hastalık oldu. Kimse ayrılık derdinden ölmüş değil, arifler eceli, ayrılık saymışlardır. Sultan, Dimetoka tarafına yollanınca, has adamlarına şöyle dedi: Ben şimdi dünya ile olan bağlarımı kestim, bu konuda kim benimle aynı düşünüyor? İstediğim şey dünya lezzetleri değil, nefsanî hazlarım alınmıştır. Saltanatı terk edince diğer hiçbir lezzete tamahım kalmamıştır. Dünyayı oğluma bıraktım, ahret tarafına gitmeyi arzuluyorum. Kutsal âleme yöneldim, topluluktan kaçır oldum. Kim bu ahret yolunda bana yoldaş ise bu yolun şartının arzularından geçmek olduğunu bilsin. Şimdi kim bu yolda mert ise, istekleri peşinden koştuktan vaz geçsin. Gönlünde arzuları olan kimseler kendisini bu yoldan çıkarmış olur. Ey dostlar! Bu menzilden itibaren önümüzde iki yol var, biri sahil yoludur diğeri ise boğulanların. Her kim bu dünyada ilgi görmek isterse zamanın sultanından refah içinde yaşamayı talep eder. Zira onun dergâhı makam sahiplerinin sığınağıdır, onun adaleti dünyanın desteğidir. Zamane insanların çoğunun niyeti bu cihandan murat almaktır. Bu yüzden sultanın sayısız kul ve gılmanlardan sadece biri onunla yola düştü. Sanki sultan gaybten ilham almıştı, zira dünyayı terk etmek niyetindeydi. Yolculuk esnasında menzilleri kat ederken, neticede ayağı çamura gömüldü. İnzivaya çekilmek istediği ülkede ecel onu rahat bırakmadı. Ölüm İrem bağlarına oturmuş, bir bekçi kılığında şöyle diyordu: Ölüm dedikleri benim. Sultanın can kulağına şöyle seslendi: Dünya bağı artık senin yüzüne açık değil. Sen bu iki kapılı bağdan geç, geldiğin yere geri dön. **[630b]** Makamından geçtiğine göre, varlık mülkünden bir adım öne at. Bu toprak kalıbı, toprak ehline teslim et, pak ruhunla feleklere çık. Cennet bağı senin için daha uygundur, Firdevs-i âlâya doğru yürü. Mana mülkündeki bu davete, “işittik ve itaat ettik” cevabını verdi. İtikat sahibi sultan Sahib’e şöyle seslendi: Ey bedenler mülkünün sahibi! Yaşlılık çadırının tepemde ortaya çıktığı, hastalık habercisinin bana ulaştığı günden beri, haberin kulağıma geldi. O zamandan beri senin harimine varmak için hazırlık yapıyorum. O nedenden bütün dünyayla bağlarımı kestim, geri dön sözünün aşığı oldum. Bir zaman hakkın verdiği emanetin bekçisi idim, o emanetlerden biri hilafet diğeri ise bu canımdı. Hilafeti kendi ellerimle teslim ettim, bu yarım canımı da al. Dostu hatırlayarak

canımı teslim ediyorum, onu anmak dışında başka virdim yok. Bu aşınmış kalıbındaki tenim ölünce, sana mağlup oldum, Allah galiptir.

Sultanın Ölümünü, Şahın ve Cümle Devlet Erkânının Matem Tutmasını

Beyan Eder

Sultan ten mülkünden ayrılınca ve yüce tahtı eski sahibinden boşaltınca, ağır cisminden başka her bu seferde yanına aldığı her şeyi beraberinde götürdü. Bütün seçkin hizmetçileri, yol hazırlıklarını techiz etmeye başladı. Ölümünü varisine geleneğe uygun olarak bildirdiler. Şah, babasının ölümünden haberdar olunca, içinden derin bir ah çekti. O gül çehreli şahın gözünden o kadar yaş aktı ki, sanki güneşin yüzünden yıldızlar dökülüyordu. Matem için gece renkli bir elbise giyindi. Babasının ayrılığından dolayı aklını yitirdi, baştan aşağı Kâbe gibi siyahlara büründü. Sultanın mamur menzilleri vardı, ondan kalan hayır imaretleri meşhurdu. Peygamberin vaatleri üzerine parlak cennetleri andıran mabetler bina ediyordu. Kim bu dünyada bir menzil inşa ederse hak onun karşılığını öbür dünyada verir. Sultanın naşının payitahta mamur ettiği menzillere götürülmesini emretti. Naaşı İstanbul'a yaklaşınca, dünya halkın gözünde karardı. Matem tutan şahın alayının tozundan, gök simsiyah oldu. Sultan tahtırevana binince, bahtının teni yollandı. O tabutu karşılanmasında ay tutulması meydana geldi. Cenazenin uğurlanması esnasında ay ve güneşin yakınlığı *benatü'n-na's*¹⁸⁴⁵ ve *terbi*¹⁸⁴⁶ye döndü. Halk cenazeyi baş üzerinde götürdü, çıkan toz başlarının üzerine indi. Her asker naaştan dolayı üzerine siyah elbise giyindi. Musallada cenaze namazında arş-ı âlâdan melekler inip saf tuttu. Şah namazda tekbirler getirince sanki teni tekrardan hayat buldu. Namazını halkın imamı kıldırды, ahali dualar etti. Tabutuna bir ferahlık indi, mizacından dolayı menzillerin güzelliği arttı. Şah bir cennet içinde kendi eliyle onun defnedileceği yeri belirledi. Cenneti andıran o hayır kapılarına tenini bıraktı. Caminin kıble tarafına indirdi, Firdevs-i âlâdan ona bir kanat açtı. Böyle dindar bir sultanın matemini geleneğe uygun olarak tutuldu. Tüm taziye günleri, Kur'an hatmi ve fakirleri sevindirmekle geçti. Taziye sona erince, halkın doyurulması hükmü verildi. Şah öyle bir sofraya kurdurdu ki dilenci dahi açgözlülüğü terk etti. Sunduğu nimetlerden dilencinin bir yıllık rızkı sağlanmış oldu. Lütuf, hediye ve teşrifattan caiz olan ne

¹⁸⁴⁵ Büyükayı yıldız kümesinin en sönük yıldızı.

¹⁸⁴⁶ Her ayın yedinci ve yirmi birinci günlerinde ayın yarım ay şekline dönüşmesi.

varsa yerine getirmeyi vacip bildi. İlim ehline, mertebelerine göre hilatlar verdi. Vaiz, hafızlar ve muarrife altınlar saçtı. Büyük küçük bütün ordu mensuplarını, güzel hilatlarla donatarak taziye yerinden uğurladı. Mersiye söyleyen ehl-i nazm için şahın cömertlik bayramını vasfetmek eziyete dönüştü. Taziyenin bitmesinin ardından dualar şahın bekasıyla sonlandı: Allah'ım bu dünyada mirasçı varisine mülkünü teslim ettiği sürece [631a] cihangir olan her şahtan sonra bir başka şah bu halkın gam ortağı olsun. Bütün gazi şahları ihya etme yolunda onu iftiharlandır. Hüsrevlik makamı ve uzun bir ömür ile Selim'i zamanın afetlerinden koru.

Desteklenmiş Şahın Harekete Geçmesinden Sonra Şehzade Ahmed'in Talihinin Ters Dönmesini Beyan Eder

Güneş, cihangir olmak istediğinde, doğru olan ikinci sabahın öncü kuvvetlerini gönderir. Akşamın nifakının ortaya çıktığını görünce fecrin kınından kılıcını çeker. Kendisine kılıç çekeceklerin boğazına kılıç çalar. Feleğinn sayfası onun kılıcını cilalar, dost olan ondan tiryak, düşman ise zehir tadar. Güneşin kılıcı ümitlere ayna olmak için düşmanı haklamalı. Kılıcının sayfası aydınlanınca, sancağı düşmanın yakar. Karanlık olanı ezer geçer, yıldız dahi olsa onu nursuz bırakır. Cihangirlik kılıcının sabahını gösteren bu şaha yakışır. Dünyayı kaplayan sabahın yıllarca yapmaya çalıştığını o bir anda yaptı. Kutlu tahta cülus ettikten sonra, ikbal sancağı göklere yükseldi. Şahın kayserliği kesinleşti diye dünyanın dört bir tarafında şöhret buldu. Şehzade Ahmed bu haberi duyunca, geçmiş üzüntüleri ikiye katlandı. Ateşi yükselen hummalı bir hasta gibi serseme döndü, baştan sonra hezeyana gark oldu. Hem hareketleri hem de sözleriyle saçmalamaya başladı, Allah'ın verdiği tahta muhalefet etti. Şah sikke ve hutbesiyle ayrıcalıklıdır diye şaha rağmen şahlığını ilan etti. Her tarafa mektuplar gönderdi ve şöyle dedi: Bu hanedanın en doğru veliahtı benim. Babam bu hilafeti ilk olarak bana bıraktı, zira ona en layık olan bendim. Bu hanedan için içi ateş dolu bir leğen olan kardeş tahtının etrafında kimse toplanmaz. Ona hilafetin verilmesinin hiçbir geçerliliği yok, zira babamdan zorla almıştır. Babam benim hakkımı nasıl görmezden gelir de hak etmeyen birine benim hakkımı verir. Bu şahlık menşurunun ilahi bir emanet olduğunu bilmiyor mu? Şeriatte emanet ancak sahibinin rızası dâhilinde teslim edilir. Eski sultandan ona ferman gittiği için taht oğlu Selim'e teslim edildi. Emanetin başkasına teslim edilmesi noktasında sultanın bir çabası görülmemiştir. Eğer sultan bu düşüncelerinde samimi olsaydı,

istediği şeyi gerçekleştirirdi. Sultan hakkın emrine uymak mecburiyetinde kalınca, onun özrünü kabul etti, zira kendisine emir verileni mazur görmek gerekir. Emanet şahın avcuna geçmiştir, şimdi kötünün kılıcından korkmaya ne gerek var. Eğer kötü kimse soğuk demiri dövmek isterse takatsiz kalır ve eli ağrır. Bu esnada kader kalemin ucu, sultanın ömür yazısını yazdı. Güzel bir hatime ile adını yazdı, ancak ömür tomarını katladı. Matemin gamlı sesi, ah ü zar ile bütün âlemi kapladı. Şehzade Ahmed ansızın çok kötü olan bir ses işitti: Baban varlık mülkünden göçtü, inzivaya çekilip ibadetle meşgul olmayı dahi gerçekleştiremedi. Her nerede dehşet verici haber varsa saba onun kulağına getiriyordu. Bu üzüntülerden dolayı perişan oldu, iki gözü yüreğinin kanından dolayı çeşmeye döndü. İçinden ateş yükseldi, Dili o ateşin alameti oldu. Dilindeki ateşi dünyaya attı, fitne kıvılcımlarını muhkem hale getiriyordu. Miras mülkü tekrar talep etmeye başladı, zulm ordusunu tertip etti. Anadolu mülkünde zafer aradı, zulüm etme noktasında bir adım geri durmadı. Her bir mülke nişancılar göndererek halkın malıma el koydu. Mazlumların hakkıyla ve hesapsız ganimetlerde uğursuz bir ordu tertip edildi. Memleketlerinde bu zulme maruz kalan mazlumların feryatları şahın kulağına varınca şöyle dedi: Mazlumların hakkını alırım, elimden geldiğince bu zulmü ortadan kaldıracam. Hazinesinden çıkardığı altınları ordusuna dağıttı. Kostantiniyye'den ordusunu hareket ettirince o denizle bir okyanusu karşıtırdı. Şah timsah gibi denizden geçti, ordusu zırhın içinde demirden bir dağdı. Dağın üzerini dolduran bu kalabalık ordunun ağırlığından dolayı yer eğilip büküldü. Rus, Tatar ve Yunan ordusunu Umman denizi gibi birbirine karıştırdı. **[631b]** Askerler yeşillikler gibi yerden fışkırdı, şahları Süleyman'dı ordu ise mahşerin karıncaları. Şahın zırhlı ordusu bir denize dönmüştü ve şahın kahr dalgalarıyla çalkalanıyordu. Ordugâhın iplerinin uzunluğundan göz gözü görmüyordu. Ova çadır ve otağla doldu taşı, çadırların çivileri kuzey kutbu oldu. Asker ovası değil denizi idi, çadırları kabarcıkları andırıyordu. Asker deryası dalalanınca, şah bir öncü birlik tayin etti. Atları ve eyerleri üzerindeki gençler bu işe yönlendirildi. Yiğitler canlarını feda etmeye hazırlar, vefakârlıktan ayrılmayı akıllarından geçirmemişler. Hepsi de bir zırhın parçaları gibi birbirinin destekçisi, düzgün kılıç dalgası gibi hepsi ayakta. Şah onlara şöyle emretti: Bir defasında düşmanlara baskın düzenleyin. Gece karanlığında uzak yakın bütün düşman ordusundan haberler getirin. Gazap dolu aslan gelince çoban kurtların zulmünden

korkar mı? Memleketin ayanları şahın ordusunun melekler gibi yetiştğini duyunca, mahalle ve pazarlardan düşmanlardan öç almak isteyen bir kalabalık çıktı. Bu cesur askerler reaya ikbal ordusunun yetiştğini müjdeledi. Adalet sancağını her yerde yükseltirler, zalimleri yeryüzünden temizlerler. Koyun sürüsü arasında bulun bütün kurt ve çakalları ürkütüp kaçırlar. Düşman ordusunun bulunduğu yerde ordu şehir halkı tarafından esir edilmiş. Ansızın Bursa'dan mahşeri andıran bir kavga yükseldi. Kızgın düşman ordusu sultanın büyük oğlunun önderliğinde Bursa'ya gitti. Ordusu perişan oldu, mülk onların elinden kan ağladı. Şehzade zalim olmuştu, reayadan malını ve namusunu alıyordu. Zulüm ve adaletsizlik haddinden aşmıştı ki müjdecî şahın fetih müjdesini verdi. Reaya şahın zuhur etmesine memnun oldu, Allah'tan düşmanlarının sonunu istedi. Şahın adına tekbirler getirilip düşmanla savaşılmaya başlandı. Her biri kendi misafirini yakalayıp, kendi ailesinin hakkını aldı. Halkın ve pazardaki rintlerin coşagelmesiyle ağaçların başı düşman ordusu komutanlarının cansız bedenleriyle süslendi. Düşmanın kanını dökmek için her biri bulundukları dükkân köşelerinden çıktı. Kasap, baş kesmek için satırını Hint kılıcı gibi kanla suladı. Kilise ve hankahların mukimleri cami hatiplerinin kılıçlarıyla savaştı. Sufilerin asaları mızraklık yaptı, o topluluğu yılan gibi yuttu. Sayısız gürz düşmanların başına demir çekiç gibi indi. Terzinin metresi ve hallacın yayından dolayı kimsenin ok ve yaya ihtiyacı kalmadı. Şehzade'ye şu haberler ulaştı: Halk sana isyan etti, binden fazla adamı esir ve perişan durumdadır. En iyisi şehrin dışına çıkmaktır, zira halkın hücumu bir oyun değildir. Reaya sana muhalefet ettiği için namusuna bir halel gelmesi mümkündür. Felek öyle bir oyunla onu yendi ki çabucak şehirden dışarı kaçtı. Şehzadenin tehlikeden kaçmak dışında yapacağı pek bir şey yoktu. Şehzade babasına yaklaşınca ona dedi ki: Talihimiz ters döndü. Şahlık sancağı bir ordu beraberinde aniden Bursa'ya geldi. Reayayı üzerime kıskırttılar, askerlerimizin kanını kendilerine rızk tayin ettiler. Şah ve ordusu dışarı çıkınca bütün mülk ona hayır duası etti. Bu uğurda reaya ona askerlik etti, zulmümüzden dolayı ondan adalet talep etti. Etraftan ardiardına şöyle haberler geldi: Her şehirde ordu esir olmuştur ve şahın ortaya çıkması an meselesidir. Öncüler içindeki birkaç sancak ulaştı. Ordunun gerçek niyeti reaya ve mülkün bu küstahlığıyla malum olur. Orduyu hak muzaffer kılsın, onun korkusunu etrafa yaysın. Düşmanı perişan eder, düşman kaçar galip gelen ise onu kovalar. Bu ateşli kavganın ardından her yandaki düşman

askeri çırılçıplak soyuldu. Şehzade Ahmed her yandan şahın ordusu ile harekete geçtiğini duyunca şöyle dedi: Bu ahalinin planları yüzünden etrafımdaki topluluk hezimete uğrar. [632a] Beni kendi elleriyle düşmana teslim ederler, zira ordum da talihim gibi ters döndü. Allah düşmanı tarafından esir edileceği şeklinde onun kalbine bir korku attı. Savaştan önce hezimete uğradı, şahın devlet sabahı karşısında firar etti. Akibetini karanlık gördüğü için oracıkta Şam ülkesine yöneldi. Şahın sancağı uzaktan parlayınca, gölgenin nurdan kaçması gibi ondan kaçtı. Ordusu sabahın keskin kılıcı karşısında dağılan karanlık gibi dağıldı. Şahın ordusu onu takip etti, her menzilde birisi onun peşine düştü. Rum mülkünden çıkınca, akı ve fikri birbirine karıştı. Düşman mülkünde her ne kadar hatırı sayıldıysa da yokluk mülkünde avare oldu. Her bir oğlu bir yanda perişanlık içinde kaldı, şahların nezdinde şeref ve itibarı kalmadı. Güneşi, bu dünyayı aydınlatmayan o talihsizin hali nicedir? Zamane kılıcından darbe yiyince, ne eli kalır ne ayağı. Yaraları her gün artar, bu yaradan nasıl kurtulabilir ki? Sonunda bedeninde ölümcül yara taşıdığı için kendisi av olarak tuzağa düşer. Başlangıçta hakkın vergisi olan bu destek ve ikbale maşallah! Günden güne artan bu ikbali Allah korusun, eksiklik ve kusuru onun etrafına yaklaştırmasın.

ŞİKÂYETNAME

Bu, lütuf ve fazilet sahibi olan Şah'ın bendelerine ahvalimi arzeden bir şikâyetnamedir. Bu tarih kitabının zeyl gibi olan bu kısmı ahvalimi anlatır, sıırımını söylememde kınanacak bir yer yoktur. Kalemimin dili her ne kadar kısa ise de yine de yazayım, zira sessiz kalmak adalet isteyen kimselere ziyan getirir. Kalemimin hal dili burada açıldı ve benim ahvalimi yazmaya başladı. Yazdığı esnada çıkardığı sesle ney gibi inlemeye başladı ve gönülleri okşayan fasih beyanlarıyla şöyle dedi ki: “Bu çaresizliğime daha ne kadar üzüleyim, zayıflığımdan dolayı ney kamışı gibi ipince olmuşum. Eğer felek de şaşkın ve çaresiz ise artık onun bu halinin dışına çıkılmaz. Bu feleğin düzensizliğinden dolayı herkes kendi haline ağlayıp inler. Cefakâr feleğin dönüşünden dolayı, gönlü yaralıları mahzun olur. Felek, sinisini dağladığı nicelerinin sinelerinden çıkan dumanla, yıldızlar ise ondan çıkan چراغla oluşmuştur. Hangi yaralı gönül bu dertle sinisini yarmadı? Buna şafağın cebinden daha iyi örnek mi olur. Kim feleğin kadehinden doydum? Devrilmiş tasta su içilir mi? Benim bu

hikâyemde kalemin bana dert ortağı olmuştu ve gurbetteki halimin şikâyetini yazıyordu. Benim gurbet-nâmemi kaleme aldığı için benim dilime ve düşüncelerime tercüman oldu. Ben ve kalemim ömrünü gurbette geçiren, ağlayıp inleyen iki çaresiziz. Biri kâğıt üzerinde misafir, diğeri gam çöllerinde geziniyor. Bu çöllerde gece gündüz gezecek kadar neyimi kaybettim bilemiyorum. Allah'ım bu susuz çöllerde neden avareyim? Burada susuz bir şekilde muradıma erer miyim? Birçok akli sahibi memleketlerinden ayrı kalıp ucu bucağı belli olmayan gurbetlerde yaşamak zorunda kalmıştır. Senelerdir ailem ve çocuklarımdan uzakta gurbette avareyim. İlim ehlinin kıymetinin bilindiği Rum benim ilk gurbet konağım oldu. Şeref ve iftiharım için gazi sultanın [II. Bayezid] dergâhının toprağına gittim. Fazilet ve inam vermede zamanının yegânesi olan o sekizinci kaysere selam olsun. İlim, adalet, takva ve zühtte bu cihanda eşi yoktu. Sultan Bayezid ismi ve şöhreti ona gökten nazil oldu. Kendi adaşı olan o Bastam'ın Piri ile [Bayezid-i Bastamî] cennetin geniş mekânlarında rahata ersin. Ebediyet mülkünde padişahlığı sürsün, onu ruhu ilahi ruhlarla haşr olsun. He nekadardaki kendi memleketimden çıkıp hacca gitmeye niyet etmişsem de arkadaşımın yol göstermesiyle kendime dedim ki “Rum gideceğin güzergâh üzerindedir, ihtiyaç sahiplerinin kıblesi olan o zatın dergâhına uğrayarak iki haccı bir arada gerçekleştir”. Yolunun toprağına adım atarak bütün insanların sığındığı yer olan kapısını tavaf edeyim. Sultanla aşinalığım olduğu için, canı gönülden dualarımı arz edeyim. İlim ve faziletin onun yanında kıymeti olmasından dolayı ilmi bir hediye bu görüşme için vesile kılayım. Kendisini görmeme icazet çıkınca küstahlıkla ileriye doğru bir adım attım. Onun bağışlar saçan elini öptüm ve huzuruna birkaç kitap bıraktım. Erbab-ı kemâle has olan bir fen ile *Mir'atü'l-Cemâl*'i hazırlamıştım. **[632b]** Kitabın içine tefsir, meani ve beyan ilimlerinden çokça örnekler koymuştum. En fasih olan nazım ve nesirle [kitabı] onun yüce adıyla süsledim. Yanında her ülkenin fazıl ve bilgini bulunduğu için benim sikkemi onların pazarına arzetti, onun fikir terazisinden geçip geçemeyeceğini araştırdı. Her ne kadar benim şöhretimi duymuşsa da yine de benim ilmi seviyemi araştırdı. Bu imtihanı geçince maden ocağım bakır ve altından bir ayar tuttu. Allah'a şükürler olsun ki sikkem halis çıktı ve muhlis olan güzellik yüzünü açtı. Ben onun eskiden beri duacılarından olduğum için cömert huyları ile beni okşadı. Beni naiblerine tanıttı ama hacca gitmekten vazgeçirdi. Bu bendeye her çeşit inam verilsin diye

hizmetçilerine emretti. Şer‘en benim emrim Resûl’ün emri gibidir, marifet ehline de buna uymak lazım gelir dedi. Gönlümde ancak senin yapabileceğin gizli bir arzum vardı. Uzak ve yakın olan hiçbir ilim erbabının bu işte sana denk olabileceğini zannetmiyorum. Bu dünyada yerine getiremediğim hiçbir arzum kalmadı. Ömrüm her türlü lezzeti tadarak sevinç içinde geçti. Gönlümde mevkiimden dolayı elde edemediğim hangi muradım kalmıştır. Canım âlemin sığınağıdır, isteyen herkes sınırsız cömertliğime ulaşır. Her istediğimi elde ettiğim, her arzuma ulaştığım için Hakk’ın faziletiyle o arzuma da ulaşırım. Benim muradım güzel anılmaktır, bunun için sana bol mükâfât var. Hanedanımın mülk ve din işlerinde şunun dışında bir başka eksiklik göremiyorum: Âl-i Osman arasında onların haberlerini anlatacak kapsamlı bir kitap göremiyorum. Cihandaki bütün hanedanlar kendileri için bir tarih kitabı yazdırmışlardır. Fazilet erbapları nazım ve nesirleriyle onların hayırlı zikirleri için kitaplar yazmışlardır. Herkesin malumudur ki insanoğlu içinde padişahlık makamıyla şerefliendirilen kişinin makamı ve memleketi başkasına kalır, bu dünyada ona güzel zikirden başka bir şey kalmaz. Fazilet ve inam noktasında söylenen hayırlı zikirler yıllarca varlığını korur. Hayır binası sağlam bile olsa etrafındakilere faydası olmaz. Toprak ve suyla yapılan sağlam temel ortaya çıkan sellerle harap olur. Şahların haberleri kaleme alınan nazım ve nesir kitaplarıyla baki kalır. Ancak her kitap şöhret bulamaz, hiç ayran içim yönünden süte benzer mi? Kitapların içinde beğenilmiş olan haberler yağmur gibi her yere yayılır. Halk arasında dolaşan o haberler sürekli yenilenir. Örneğin önceki asırların haberleri ehil kişiler tarafından toplanmadığı için artık geçerliliğini yitirmiştir. Bir anlatım hiçbir zaman eskimez, faydası da sadece bir bölge için değildir.

Sultanın bu emir ve sözlerini kabul etmek artık zaruret haline gelmişti. Bu hünerde hiçbir kabiliyeti olmayan ben sultanın emrine itaat etmek zorunda kaldım. Hanedanının mehdini yapmak için bir ömür harcadım. Bu eseri otuz ayda tamamladım ancak sonunda otuz yıllık bir iş ortaya çıktı. Onun fazilet sahibi yedi ceddi adına risaleler kaleme aldım. Örneğin Âl-i Osman’ın ve sultanın atalarının saltanat göklerini saydım. Sonra sıra bu eseri telifine sebep olan sekizinci büyük feleğe, büyük sultana geldi. İyi ahlakı açısından her hüsrev parıldayan bir yıldız gibidir. Kutsal mizaçlı her şah adına dualardan oluşan bir behişt düzenledim. Kalemimin ucundan ona yeniden kutsal ruh üfledim. O yüce sultanların toprağına

dua feyzi için su serptim. O büyüklerin kemikleri ölüyse de kaleminin mürekkebi onlar için hayat suyudur. Çöl onların kılıçlarının kâfirlerden akıttığı kan selleriyle kıpkırmızı oldu. Kalem anahtarıyla her birinin kapısını sekiz cennet kapısından açtım. Bu medih kitabı sekiz olunca adını sekiz behiştinden aldı. Ebedi cennet sekiz olunca bu *Heşt Behişt*'te mana yönünden onun benzeri oldu. Bu maddi âlemde gönül alan lafzı ve manalarından dolayı o cennetin benzeri oldu. Onun vasfını nasıl anlatayım? Adından da anlaşılacağı gibi her şeyi âşikârdır. [633a] Sultan lafz ve mana yönünden kitabın her bir babına şöyle bir baktı. Çiçeklerin açtığı sekiz cennet onun gözünün önünde canlandı. Kitabımın her bir babı için sınırsız insan ve övgülerde bulundu. Vaat ettiği şahane bağışları vermemesine tamamlanmamış sekizinci bölüm bahane oldu. Her sekiz cenneti de en güzel ve en uygun şekilde tamamladım. Ancak sultanın elkabının da yer alacağı dibace kısmını onun ihsan ve cömertlik vasıflarının anlatılmasına ayırmıştım. Vaatlerini yerine getirmesi gerekiyordu zira kendi vaatlerine aykırı hareket etmek şahlara yakışmaz. Kadı ve vezir aracılığıyla onun parlak fikirlerine şunu arz ettim: Hizmetim dergâh tarafından kabul edildiğinde şahın vaatlerinde duracağını işitmiştim. Bilgin sultan seleflerinin tarihini ve geleneklerini iyi bilir. Fazilet-perver olan her hüsrev bu dünyaya yeni bir adet bırakmıştır. Bu ilk adet ve gelenek saygı göstermektir zira ilim ehli şöhreti büyüktür. Bilgin kişiye göre dünya bir asalaktır, özgür kişiye göre ise altın eteğin kiridir. Lütuf binası herkesin telif ettiği şeye göre tesis edilmelidir. Adil sultanın kalbi bir terazidir, iki avcu terazinin kefeleri, kolları ise terazinin milidir. Eğer kendisi benim sikkemi elleriyle tartarsa vaatlerini tutmada daha vefalı olur. Bu kitabımı diğer kitap sahiplerinin eserleriyle birlikte tartarsa benimki daha ağır gelirse, şerefim de ilim ve kültürüm kadar artar. O zaman beni de o ölçüde aziz kılar ve bağışlarda bulunur ki şerhi gönüllere yazılır. Adı ebediyen baki kalır, onun iyi duacını onu yüceltir. Onun güzel zikri bütün dünyaya yayılır, zira bu dünyada şahlar böyle övülür. Sultan ahdine vefa gösterme konusunda kararlı idi. Ancak kıskançların fesat gözü kitaptaki kusuru da faydayı da görmemişti. Kusurlu naipler benim metanın bu pazarda revaç bulmasını kıskanmışlardı. Bin türlü tahrik, fesat ve büyü ile kitabın fazlalığını eksiklik olarak göstermişlerdi. Eksikliğinin birini düşmanların methini yapmış şeklinde dile getirdiler. Yüzlerce desise ve hile ile İran mülkünün hüsrevlerini övmüş dediler. Çoğu bu hanedanın düşmanıdır, zikredilmeye layık

değiller ki. Kitabın eksikliklerinden biri olarak da dibacesinin yazılmamış olmasını gösterdiler. Dibace şahlara karşı rehine olarak tutulur, bu edepsizlere neden saygı gösterilsin ki. Bir kusuru da sözü çok fazla uzatmış olduğu şeklindeydi. Öyle ki kitabın uzunluğundan dolayı kâtiplerin kalemleri kısalmıştı. Her bir haberin bir parçasını anlatırken sözü çok fazla uzatmış ve çokça betimleme yapmış. Bu pak gönlümle her üçüne de cevap verdim, ancak vezir ve kadının insafı mı var? İlkinin cevabı şuydu: Himmet ehli hiçbir zaman nimete nankörlük etmez. O muasır sultanları anmanın açıkçası çok fazla faydası var. Bunlardan biri cömertlik, adalet ve yüce mertebe bakımından Âl-i Osman'ın şanının üstün tutulması içindir. Bir diğeri ise övülmesi amaçlanan sultana dostunun ve düşmanının değerini göstermektir. Bir diğer cevap da akıl sahiplerinin sorulmasını hatalı buldukları “sözün uzatılması” ile ilgilidir. Büyük sultanların tarihleri Âdem'den buyana aynı tarz üzere yazılmıştı. Sadece haberleri yazmakla kalmazlar, bunun yanında her türlü eserden de bahsederler. Belagat nedir? Sözün gereğine göre her makamda icrası değil midir? Belig kişi bazen güzel sözleri sayesinde az lafızla çok mana anlatır. Ama bazen de bir kişiyi överken meddahlığından dolayı onun medhini iki kat arttırır. Sultanların tarihi de bu şekildedir, sözü uzatmaktan kasıt güzel bir zikr ortaya çıkarmaktır. İtnap ve tatvil [sözü uzatma] bir saç tarayıcısı gibi söz gelinlerinin kıvrımlı saçlarını tarar. Kalemimin kızları kıvrıcık saçlı iseler de kalemi tarak yapıp kıvrımı çözerler. Güzellerin zülüflerinin uzunluğu ve siyahlığından dolayı devam etmesini istediğin kavuşma gecesi oldu. Bu kitap da güzel tabirleri ve uzun lafzlarıyla şöhret bulur. İnsanlar ancak her şeyde revaç bulmuş şeye ihtiyaç duyarlar. Birinin asıl tarihe ihtiyacı vardır, belagat ise her yerde revaç bulur. Her nerede revaç bulmuş fasih bir söz varsa o mutlaka gerçek haberlerle süslenmiştir. Bilgin mizaç ancak gönlü aydınlatan tabirlere meyl eder. [633b] Nazım ve nesirle anlatılan ince manalar her meclis ve her devirde hatırlanır. Meşhur bir eserin telifinde kâğıdın parası ve ücretli kimsenin ücretinden kim tasarruf etmiştir? Buna benzer beğenilmeyen bir hikâyenin örneğini Firdevsî'nin Şah Mahmud arasında geçen hikâyeden işit. Firdevsî yok yere yakınmamış, yaralı gönülden inilti gelir. Dibacenin yazılmasının menedilmesini zalim naiblere şöyle söyledim: Bundan önce sultanın yüce hükmü bu mazlum dervişe şu şekilde ulaşmıştı: Hanedanımın hayırlı zikri için anlatımı beğenilecek olan bir eser telif et. Allah'a şükürler olsun ki ben hazret tarafından öncesinden daha fazla kabul

gören üzerime düşen vazifeyi yerine getirdim. Şimdi dibace içeriği lütuflarla dolu olan yeni bir tarihtir. Bu tarih hiç çekiştireni olmaması kaydıyla hem övülen hem de övendir. Şahlık mertebesinde bulunan benim övdüğüm hazret hizmetimin hakkını bilirse benim ilim ve bilgime saygı duyar, benim çabamın kıymetini iyi bilirse ahbine vefa ederse bu bende de dibaceyi yazıp teslim eder. Ancak sultan naiplerine mağlup olunca devletin kapıları da kapanır. Saltanattan ferağat eden bir şahın elinden چراغ yanmaz. Kitabımın tamamlanmasının üzerinden zaman geçmesine rağmen cefâkâr naiplerin ve zalim kadı ve vezirin hilelerinden başka muhataplarımdan bir cevap alamadım. Tamah ipinin ucunu kestim, “kim kanaat ederse aziz olur” yolunu seçtim. Hizmet gerdanlığını boynumdan söküp attım, insanlarla iç içe olmaktan kendimi kurtardım. Adaletli sultandan önceki sözünü yerine getirmesini ve bana izin vermesini talep ettim. Hacca gitmek için izin istedim, ancak bu izin isteme yolumu da kapattılar. Her nekadar sultan bana verdiği sözleri yerine getirmek istiyorsa da bu divan erbaplarının fesadından dolayı kendi sözünün aksine hareket etti. İnsancılığından dolayı oyun çocuklarına verilen kuru üzüm ve ceviz verir gibi küçük şeyler veriyordu. Sultanımdan şikâyetçi değilim ancak gönül gözü kör kıskançlardan el-aman. Kıskancın her davranışı ve kötü sözlerinden kıyamet gününde davacı olacağım. Bir mahpus gibi kalbi kırık, din ve dünya muradımdan ümitsiz olarak oturdum. Sanırsın ki affedilemez hatalar ve günâhlar işlemiştim. Akıllı kimse mihnetten hâli değildir o halde kanaat getirmeliydim. Yüzlerce ağlayıp inledim, her daim Hakk’tan kurtuluş diledim. Duam bu beğenilmeyen bağlardan çabucak kurtulmak yönündeydi. O kötü kimse için [vezir] bedduam kabul oldu, ansızın düşmanın eline geçti. Gariplerin duası kabul olduğu için “bana dua edin kabul edeyim” fermanı onun duasının cevabıydı. Ansızın vezirin başına bir bela geldi, dua oklarına hedef oldu. Kendi düşmanlarının eliyle yok oldu, makam ve hayatından ümitsiz oldu. Sultan Selim’in hareketinden dolayı kadıyı da bir korku aldı. Zira fakirleri nasılda incitmişti, bütün düşüncesi emirler ve vezirler idi. Kendisine ebedi bir ikbal tayin etmişti, Şehzade Ahmed de ondan destek almıştı. Ali Paşa ansızın gelen bir bela ile bu fani dünyadan gitmişti. Sultanın görüşü kadıyla uyuşmuştu, Sultan, Şahın [Selim] ve çıkardığı isyanın defî için çaba göstermişti. Memleket ve din işlerine haiz olmuş, Şahın [Selim] ordusunu mağlup etmeyi başarmıştı. Onun bu

isyanı esnasında tekrar hac için izin istedim. Yüzlerce hileye başvurarak ve deliller getirerek nihayet sultandan hac için izin alabildim.

Allahın Yardımı İle Hacca Gitme ve Haccın Gereklerini Yerine Getirme

Hakk'ın lütfunun kendisine rehber olduğu, merhaleleri kolaylıkla aşan, dostun mahallesinde sevgilisinin yüzünü gören, maksat Kâbe'sinin güzelliğini görüp onun kapısına toz gibi konan, bazen nemli gözlerini onun toprağına süren, bazen de gözlerinden zemm akıtan, sevgisiyle ortaya çıkan her zerreye çehresine kıblegâh yapan, her adımda niyaz yüzünü he yere süren sâlike ne mutlu. Kapısına varmaya niyet ettiysen himmetinle kara ve denizleri geç. Cananın mahallesine giden yolda gözlerinden ayak, kirpiklerinden diken yap. [634a] Ben bu yolda şevkli ve şaşkınım zira yıllarca yolumdan sapmış kaybolmuştum. Arzumun yolunda adım atınca, sevgilinin mahallesinden “yol açın” sesini duydum. Kâbe'nin güzelliği gözümün önüne geldi, bundan dolayı gece gündüz sefer heyecanı içindeydim. Kara yolunda yüzlerce tehlike vardı, ancak deniz yolundaki tehlike daha fazlaydı. Maksadıma hızlı bir şekilde ulaşmam için deniz yolu kara yolundan daha iyiydi. Hak yolunda şevkle hareket ettim, karşılaşacağım her bela için kendimi hazırladım. Gemiye bindim, Efrenc Denizi kıyısı boyunca hareket ettim. Deniz ne kadar tehlikeli olursa olsun âşık gönül tehlikeden korkmaz. İsteği yolunda her tarafa koşan, çölü yolunda kendisine başından ayak yapan, inci saçan gözyaşlarıyla denizden geçen kimse kavuşma Kâbe'sine ulaşır. Varlık gemisini kıyıda kırarak o denize bir dalga gibi oturdum. Sedef gibi tacın incisini bulmak ümidiyle dalgalı denize oturdum. Her dalga gemi şeklini alıyordu, gönlüm onların arasında huzursuz bir şekilde titriyordu. Dalgalar arasındaki gemi bazen feleğin üstündeki gök cisimlerine benziyordu. Gemi bazen suyun üzerinden toprağın altındaki çukurlara düşüyordu. Yelkenlerinin kanatları sayesinde kuş gibi uçuyor, şiddetli rüzgârı adeta geçiyordu. Gemi sanki denizin yüzüne düşmüş bir ölüydü ve rüzgâr ona kendi ruhundan üfürmüştü. Gark olma korkusundan dolayı ruhum bir dalga gibi ıstırap içindeydi, dudağım Nuh suresini okuyarak titriyordu. Frenkler balıkçılar gibi gölgeliklerinin altında sahilde pusuda idi. Gemilerimizi topa tuttular bizi öldürecek derecede taş yürekli idiler. O tefekkür denizinin kenarında inciler bulmak için bir dalga olmuştum. Gemim ansızın uygun bir rüzgârla gerçek sabah gibi yol almaya başladı. Muradım rüzgârı bir nefes üfördü, korkulu denizden kıyıya çıktım. Rum mülkünden binmişim gemiye, ikinci

adımımı muradımın üzerine attım. Bu zayıflık zamanımda gemimden dolayı Süleyman olmuşum, gemi ise beni muradıma götüren taht olmuştu. Gemim sabah vakti hareket etmişti, akşama kadar bir aylık yolu kat etmişim. Kulların Sahibi'nin yardımıyla İskenderiye sahiline ulaştım. Cennet gibi bir ırmak ve selsebil olan Nil Nehri'ne varmak için bir yol buldum. Gemiler gibi o nehirde yüzerek şehir şehir Mısır'a doğru gittim. Orada Yusuf gibi bir sultan vardı, Musa gibi adeletliydi. Memleketin sığınağı hilafet mertebesindeki Kanısav Gurî idi. Bir dervişin denizden karaya çıktığı kulağına ulaşınca lütfundan dolayı bu kırık kanatlı kulu karşılamaları için bazı kişiler göndermişti. İlim ehlinde olduğum zannıyla selametim için bana kol kanat gerdi. Rum [padişahlarının] hakir duacısı olduğum için gelişimden dolayı bana ihsan ve inamlar saçtı. Beni halvethanesine götürerek şefkatle davrandı. Sırlı meclisine beni de aldı, aziz kılmasıyla benim imtiyazımı arttırdı. O bilgin şahın önüne ilmi cevherlerden birkaç hediye indirdim. Bilginlerden bir meclis teşkil etmişti ve herkesin kıymetini iyi biliyordu. Onun lütufları, inam ve her çeşit ihtiramıyla has bendelerinden oldum. Gösterdiği saygıyla beni Mısır'ın azizi yaptı ve Beytü'l-Haram'a doğru yolculadı beni. Her bulunduğum yerde bana saygı gösterecekler diye elime kutlu fermanını tutuşturdu. Bana ikramlarda bulunsunlar diye kendisine bağlı bütün hâkimlere talimatlar verdi. Bana bu yolda gösterdiği sonsuz lütuflarından dolayı o mîr-i hacca olan teşekkürümü nasıl dile getireyim. Zira o din sultanının kardeşinin oğlu idi, rütbe olarak da büyük bir devât-dâr [münşi] idi. Güzel ahlakı açısından Yusuf gibi eşsizdi, cömertliği dolayısıyla Hatem gibi her yerde şöhret bulmuştu. Bana yüzlerce ihsanda bulundu, yolun zorluğu benim için kolaylaştı. Kafiyelelerle katettiğim uzunca menzilin ardından o kutlu menzile ulaştım. Bir müddet sonra Şam ve Mısır hacılarının ihram bağladığı yerde olan Cuhfe'ye gittim. Yolun mürşidi, Kâbe'ye doğru gitmek için ihramı giyin, mertler gibi can ipini beline bağla, varlık bağının birkaç ipini kopar, renkli elbiseleri üstünden çıkar ki canana yoldaş olasın, [634b] vuslatta iken elbiseni bir kenara bırak zira dostun yüzündeki peçeyi kaldırmıştır, başın açık olarak onun mahallesinin ihramına gir, senden isteği başını ve sarığını ona teslim ederek başını onun yoluna koy, onun karşısında üzerindeki tozu silkin, mahallesinin tozunu çıplak bedenine elbise yap, sevgili bir kimseyi evine çağırduğunda dudaklar ona lebbeyk demekten kendisini alıkoyabilir mi? gönül Kâbe'sini gez, tavaf et, bilgin kişinin gönlü Kâbe'ye eştir diye bana telkinde

bulundu. İnsan nasıl temiz Kabeyi tavaf ediyorsa gökler de yerin merkezini tavaf eder. Sevgilinin tarafına doğru ihram bağlamak için canımın bütün bağlarını kopardım. Yolcularının çıkardığı tozla iki gözüme de sürme çektim. Mahallesinin tozlarının süpürmek için kirpik ve saçlarımdan bir süpürge bağladım. Yolun tozu o çıplak tene konmuş, gizlenmesi gereken yerler için bir örtü olmuştu. Dağınık saçlarıyla bir mecnun gibi Leyla'nın mahallesinin şevkiyle ağladım. Kirpiklerimin miliyle onun yolunun tozunu can gözüme sürme olarak çektim. Eşiğini gözkapaklarımla öptüm, gözyaşlarımla suladım kirpiklerimle süpürdüm. Babüsselam bana açılınca gönül kapısı onun rüknü ve makamına doğru açıldı. Kâbe âlemin kalbi olunca süveydası¹⁸⁴⁷ olan hacrû'l-esved de bundan dolayı kıymetli olur. Makberesinin kapısına vardım, gönül süveydası onun solunda kaldı. O bir nokta gibi tavafın başlangıcıdır, felek için de bir tavaf noktasıdır. Peygamber şöyle buyurmuş ki: “Rengi süt gibiydi, Kabahatlıların cürmü yüzünden katran gibi oldu.” Kabenin yüzü için siyahlığı kötü olmayan bir ben oldu. Eğer mizaçlarda siyahlık olmasaydı aynanın bedeni ortaya çıkmazdı. Bu yüzden Kâbe âlemin kalbi oldu, aynanın bir yüzünün siyah olması iyidir. Mehtap aynası siyah olmazsa güneşin aksiyle dünya ne zaman aydınlanır? Hakk'ın kitabı silah kalemle yazılmasaydı göz nuru onu görebilir miydi? Her ışığın karşısında bir karanlık vardır, sen gönül aynasının sıışına bak! Canın nuru sayesinde onun yüzü aydınlıktır, âlem onun karanlık yüzünden dolayı ayandır. Karanlığı da aydınlığı da birbirine karışınca, bir yüzü şeytan diğer yüzü melek olur. Fakirlik elbisesi siyahlık gibidir, yüzünün beyazlığı da ilahi nurdan gelir. Şeriat ve tarikatın mürşidi bu hakikatten bana yol gösterip, haccın bütün rükünlerini yerine getirirken o yola sâlik olanlardan her birinin sırrına işaret etti. Yedi yıldızın yerin Kabesini tavaf etmesi gibi bu pak Kabeyi tavaf et. Babüssada'da bir an beklersen Merve'ye yetişemeyebilirsin. O â'raf-ı Arafat'ına çıkarken o Kaf'ın durma yerlerinde vakfe yaparsın. Onun dağında vakfe yapmak, onun yakınındaki zirvede durmaktan dolayı bir semboldür. Gönül adımlarınla Mina'ya gelirsən her istediğine kavuşarak gönlünü aydınlatırsın. Onun mahallesine zülfünle adım atarsan bir gece Müzdelif'te kalırsın. Attığın taş nefesine de isabet eder ki şeytan kör olur düşman ve mağlup. Şeytan eza dolu bir düşman olduğu için kınama taşını ona at. Dosta

¹⁸⁴⁷ Aşkın merkezi olduğu farzedilen kalpteki küçük nokta.

kavuşmak eğer bayram olursa onun mahallesini tavaf için tekrar tekrar gel. Eğer cemaline kurban olursan, kanını fide olarak ona bağışla. Kurban olmayı İsmail'den öğren, zira rıza ve teslimi kemâlâ erdiren odur. Bundan dolayı yabani koç ona kurban oldu, ona fidye ve kurban oldu. Canın ona feda olması fidyeden iyidir, bil ki peşin kavuşma veresiyeden daha iyidir. Senin kanın ve fidyen onun huzurunda eşittir, fidyeyi mi kabul etmek kolaydır kanını mı? Gönül Kabesini tavaf etmek böyle bir şeydir, hacın kabul olması da işte böyle bir şeydir.

Şahın Gönülümü Okşayan Hükmü Üzerine Hicaz'dan Dönüşümün Sebepleri

Büyük hac farızasını yerine getirdikten sonra orada ikamet etmeyi kararlaştırdım. Her zaman yüzümü sürmek, nemli gözlerime kapısının tozunu sürmek, orada bir şebnem gibi oturmak için dergâhının toprağında bir yıl ikamet ettim. Boşuna vakit ve ömrümü geçirdiğim için münzeviler gibi bir köşeye çekilmeye, eşiğin tozu gibi bir yerde oturmaya karar verdim. Kemâlât sahiplerinin sohbetiyle bu inleyen canım bir an rahatlık bulsun. Yaşlılık ve zayıflığımla kendi halime elimden geldiğince ağlayayım. [635a] Kâbe hal erbabının meclisi olduğu için Allah'ın verdiği nimetlerden faydalanların meclisinden nasipsiz kalmak akıl dışıdır. İkamet etmek için hazırlık yapayım, kıyamete dek o mahalleden ayrılmayayım. Tevekkülü şiar edineyim, hırs ve tamahtan kurtulayım. Rızkımı artık yaratılmışlardan aramayayım, dilenciden başka rızıklandırılmışlar da vardır. Nefsanî hazları terk ederek riyazeti kendime lüzumlu göreyim. Mekke'nin sıcaklıklarına tahammül etmekle ebedi cehennemden ateşinden kurtulmayı ümit edeyim. Tenimi onun sıcaklığıyla eriteyim, meskenimde altını halis yapayım. Kirpiklerimle bu nemli gözlerimden su çekeyim, bu tuzlu suyu zemzem ile karıştırayım. O kapıdan susuz olarak kalkmayayım, yüz suyumu [şeref] halkın kapısı önünde dökmeyeyim. Aciz olan yaratılmışlara itaat etmemi telafi etmek için yaratıcıya itaat şerefine nail olayım. Türlü boş laflardan dilimi alıkoyarak tevhid lafzı dışında ağzımı açmayayım. Yaratıcıyı zikretmek ve ilmi bahisler dışında konuşma yolunu kapatayım. Ruhlar âleminde bir ilham verici gelir ümidiyle kulaklarımın yolu açık idi. Zira itaat ehlinin her mecliste kulaklarının yolunu açık bırakması lüzumluydu. Namaz gülbangı, Kur'an'ın sesi ve ezan ancak kulaklar sayesinde iştilir. Mekke halkının Rum ülkesinin Şah'ına dua ettiği bilinen bir şeydir. Sanki Sultan Selim'in galibiyeti için herkese ilham gelmişti. Şahın devletinin sırrı ne acayıptı ki gerçekleşmeden önce

ağızdan ağıza dolaşmıştı. Herkes canı gönülden Şahın din ve mülk fetihlerinin gerçekleşmesini istiyordu. Tellalın Mekke ahalisi arasında meydanlarda dolaşmasının ardından sevinçten dolayı ansızın bir bağrışma çıktı. Zira Sultan Selim hak tarafından halifeliliğine getirilmişti, herkes buna seviniyordu. Ben Şahın zaferini bir köşede işittim, Allah’a şükürler olsun şeklinde dualarımı arttırdım. Allah’ın verdiği bu murad karşısında tatmin oldum, zira bu kez Allah muradımızı vermişti. Müjdeci bu haberi yaydıktan sonra Rum halkının da ihram giyindiğini söyledi. Yanında yeni şahtan Mekke haklı için istedikleri kadar bağış vardı. Kendi kendime artık o dergâhta mutlaka unutulmuşundur, zira zaman unutturucudur dedim. Buna rağmen ümitsiz de değildim, zira bazen zerre güneşin aklına düşebilir.

Merhametli Şah Tarafından Bu Duacıyla Gönderilen Faziletlerle Dolu Menşurunu Beyan Eder

Gayb âleminden bir kimse çıkageldi, onun bütün haberleri şüpheden uzak ve makbul idi. Gökteki melekler gibi rahatlık vericiydi, haber hediyesi gönül aydınlatıcı idi. Elinde huri bileğini andıran ve yed-i beyza gibi yüz nurla parlayan bir şey vardı. Mektuba benziyordu ancak muska gibi katlanmıştı, içinde ümit veren şeyler yazılmıştı. Ceylan derisine yazılmış bir mektuptu adeta, içindeki yazıları ise hurinin zülfü ve yüzündeki beninden idi. Ne diyeyim ki sanki göbeği miskle dolu olan bir tatar ceylanının derisine yazılmıştı. Sade yüzlü güzeller gibi gümüş yanaklıydı, tüylerinden misk kokularını üfürüyordu. Yeni tüylenen lale yanaklı gençlerin yüzü gibiydi, sünbülü yasemin bahçesinden yeşermişti. Nakkaşın [yaratıcı] sanatı olan kâkülünün siyahlığı bazen nurani yüzlerden sevinç saçıyordu. Cebrailin kanatlarından düşmüş bir tüydü, nakışları Kur’an vahiylerinin hatlarından meydana gelmişti. Mana denizinden olan yazıları tuba ağacının gölgesinin yansıması gibi görünüyordu. Her harfî mana denizinin dalgasından dolayı sedef gibiydi mana ise onun derinlerinde inci idi. Tüy ve benlerinin yazıları mana güneşinden dolayı gölgeler gibi olmuştu. *Kiramenkatibin* inşa kalemiyle onun yüce kelimelerini ifşa etmişlerdi. Şahın emsalsiz örneği, her sözünden bir mana denizi ayan olmuştu. Felek gibi görkemli olam mührünün parıltısından bu fakirin adı zerre gibi görünüyordu. Şahın emriyle kâtibinin kaleminden fakir İdris’in adı çıkmıştı. Mektubunda bu kulun dergâha hizmet için geri dönmesini buyurmuştu. Dudak yerine göz kapaklarımla onu öptüm, onu iftiharla başımın üzerine koydum. O parlak tuğranın cevherinden fakir

külahım için taç incisi yaptım. Bu kul emredilene uyar, zira o Süleyman biz ise karıncayız. Başımdan ayak yaparak hemen Sultanın emrine itaat ettim. Habercinin her gelişine mazaret olarak kanlı gözlerimden yaşlar saçtım. Elinde sultanın bağışlarını gösteren bir hediye vardı. [635b] Yeninden yed-i beyzayı gösterdi, avcunda sır hokkasını andıran bir altın kesesi vardı. Kesenin içi gonca gibi kırmızı altınlarla doluydu. Altın iksirini Şahın kapısının toprağından alıyordu, her birinin yüzü ayın yüzü gibi aydınlıktı. Yüzlerinin güzelliğinden dolayı Ben-i Asfar gençleri gibi sevinç içindeydiler. Ona olan muhabbetinden dolayı hür kimse köle olmuş, onu hatırlayan fakirin gönlü dağlanmış. Yüzleri dolunay gibi çizgilidir, o hat ve noktalardan dolayı gönül alıcı olmuş. Onun hattıyla altın üzerine iyi bir sikke basıldı, şahın adı kara ve denizlere yayıldı. Elçi hediyeleri bana teslim etti, dilim Şaha şükretmeye başladı. Ona dua için ellerimi açtım, avucum onu bağışıyla denizler gibi doldu. Avucumda mükâfatım olan on pençe elli altın gördüm. Her biri elli altından oluşan o onar pençe altından dolayı avucum güneşin pencesi gibi oldu, altın ocağı gibi parlamaya başladı. Boş avucum o an altınla, sıfırı andıran yuvarlak altınlarla doldu. Benim pençem güneşin pençesine karşı “ben altın madeni ocağıyım” diyerek övündü. Elçi getirdiği eşyaların ulaştığına dair benden imzalı bir makbuz istedi. Avucum bu altınları hesap parmaklarımla sayayım dedi. Elif gibi olan beş parmağından her birini yüz hesapla, avuçtaki altınları onların önündeki sıfırlar olarak düşün. İnam olarak gelen cümle eşyaların hesabı görüldü.

Gerçekliğin Beyan Edilmesi ve Şikâyetin Arzedilmesi, Adil Şahtan “Emret

Yerine Getirelim”ın Talep Edilmesi

Zamane İnsanlarının Şikâyetnamesinin Arzedilmesi ve Zamanın Sultanından

Bu Konuda Hüküm Vermesinin Talep Edilmesi

Ahdine vefa göstermeyen zamanın adaletsizlik ve zulüm elinden feryat! Bir an gelir sabah gibi senin yüzüne güler, akşam ise yüz kederle seni karanlıkta oturtur. Eğer sevgi bağında bir gül açacak olsa gam dikeniyile onun yüzünü yaralar. Kapısında halka gibi kıvrılmış yılanı olmayan içi ümit altınıyla dolu bir hazine bulamazsın. Feleğin bu karmaşık hareketlerinden dolayı şeref sahibi kimse alçak olur, alçak kişi ise şerefli. Kimi kendi sevgisiyle okşadı ve şefkatsizliğiyle kendi toprağına vurmadı ki. Eğer bir zaman seni güzellerle oturtursa neticede seni ayı ile aynı çuvala koyar. Bu şikâyetin sonu yoktur, onu için bu hikâyenin defterini

kapattım. Akıl, her ıstırabımı teselli ederek merhametle bana şöyle hitap etti: ey kalbi kırık kimse neden üzgünsün? Kırıkların için derman arama. Felek zulümden başka bir şey bilmediği için bu zalimden asla adalet bekleme. Bu alçak feleğin önünde kendili zelil etme, himmet ve kıymetini felekten üstün tut. Neden her gece bir başka kocanın sevgilisi olan bu genç görünümlü yaşlıdan ahdine vefa etmesini bekliyorsun? Bu zamanın insanlarından fazla bir vefa bekleme, zira evin çocuğu da annesine benzer. Onu murad bağı hilelerle dolu olduğu için muratsızlık köşesinde oturman daha iyidir. Zira istenilen şey muratsızlıkların sona ermesidir, sabır anahtarı çok kapılar açmıştır. Bu alçak zamandan neden adalet bekliyorsun? Sadece Allah'ın lütuflarına tevekkül et yeter. Senin sığınacağı kapı Nuşirevân'ın bile adalet aradığı o şahın dergâhıdır. En hakir kulu “zaman benim” diyen bu zamanın cefasına neden ortak olursun? Onun adaleti ve iyi ahlakından dolayı cihan gül bahçesi ve cennete döndü. Onun gulamı adalette dümdüz bir servidir, gülbahçesinde bülbül gülde feryat eder. Zamanın insanlarının vefasızlığından ve sözünde durmazlığından dolayı gül bahçesinde bülbül gibi feryat ediyorum. Belki Şah, hüsrevane lütuflarıyla benim hakkımı zamandan alır. Ben mazlumun ve şikâyetimi arz ediyorum zira Şah adil bir mizaca sahiptir. Gurbette nasıl mazlum olarak dolaştığımı içeren arzuhalimi ve maceramı arz ettim. Merhum sultanın devleti zamanında kendi haklarımdan mahrum olmuşum. O zamanın erkânından olan bir zalim güruh, bana zulmü reva görmüşlerdi. Adaletli Şah bile [Selim] bu perişan güruhun zulümünden tatmıştı. Ey Şah! Gel gör ki bu zalim güruh hilafet içinde hilafet yaratmışlardı. O zalim vezirlerin elinde bizim gibi fakirlerin hali nice olur. Hakk bana “ahdinize vefa edin” diye buyurduğu için sultanın bana verdiği sözleri yerine getirmesini bekledim. Allah'a şükürler olsun ben bana düşen hizmet ve sorumluluğu yerine getirdim, bu yoldaki gayret ve himmetimi sultana gösterdim. Yaptıklarımı dil ile övmesi ve ihsan vaadi bulunması açısından sultanın [II. Bayezid] lütufları haddinden aşırıydı. Bu asırdaki bütün gazi şahları dua ve zafer çağrıyla destekledim. [636a] Övgü ile bahsetmekten daha iyi bir yardım olabilir mi? İsmi bekasının sağlanması yeniden hayat vermek gibidir. Her birisi için bir behişt düzenlemiştim, güzel toprağına duamla bir koku üflemiştim. Gelecekte benim, önceki şahların her birinin üzerinde hizmet hakkım olacak. Onları bu güzel zikirle tekrar yaşatarak hepsinin hayırlarına layık oldum. Benim ölü ve diri üzerinde hakkım vardır, adil Şahın [Selim] onu ödemesi gerekir.

Kıyamet gününde kendilerinden davacı olmam o şahlara yakışır mı? Hizmetlerimin hakkını almayı talep edeyim, Hakkın karşısında şahların başlarının eğik olması utanç kaynağıdır. Ben gazileri methederek ve onların güzel zikirlerini yaşatarak mükâfatlar aldım. Bu gazi şahların vasıflarını anlatarak onların gazalarda aldıkları mükâfatlara da ortak oldum. Makamım Hassan'ın makamıyla eşdeğer olduğu için sözlerimle gurur duyuyorum. Mustafa'nın “ savaşı anlatan da savaşçı gibidir” sözünden dolayı başım dik alnım açıktır. Bu şahların adlarının uğuruyla bu dervişin yazdığı tarih dünyaya nam salmıştır. Ne olurdu bu hikâye ve zikirlerden başka baştan aşağı burada şikâyet olmasaydı. Kendi isim ve şöhretimin derdinde değilim, onların isim ve şöhretlerine gölge düşmesinin derdindeyim. O sultanları güzel zikirlerinin hepsi, benim altın mürekkepli kalemimle süslendi. Benim kalemime cevher saçacak olsalardı beni izzet sofrasına oturturlardı. Ahdine vefa etmek peygamberlik ahlakı olarak bilinir.

Mustafa'nın Hikâyesi ve Eserleri

Hakikat erbabının sözlerinden duymuştum, Sıddık, Mustafa'dan sonra hilafet sahibi olunca mihrabın önünde minberin üstünde ashaba şöyle dedi: Benden önce Mustafa'nın zamanı idi, onun en güzel huyu sözünde durmasıydı. Şimdi onun milletin ortaya çıkması zamanıdır, ben de onun hasletlerine tabiiyim. Biri ona “hazret bana ahdine vefa edeceğine dair söz verdi” dedi. [Sıddık] da ona Bahreyn'in malı gelirse o kaynaktan sana bağışlarda bulunacağım dedi. Derya gibi olan avcuyla üç defa cömertlikte bulunacağını dile getirdi. Bahreyn'den mal gelince Sıddık da verdiği sözü yerine getirdi. Peygamber ahlakından olan o pir ahde vefa göstermek mürüvvettir dedi. Eteğini aç, peygamberin vaadince cebini gül gibi altınla doldurayım. Avucuyla o altından üç sefer verdi, her bir avucunda aşağı yukarı beş yüz altın vardı. Bu hadislerin sahihini duyduysan peygamberlerin ahlakını kendine miras al. Şimdi Şahın adaletine yakışan şey babasını günahından kurtarmaktır. Babasından oğluna düşen şey, hak sahiplerini hoşnut etmesidir. Şahların sözünü yerine getirmesi, mirastan ödenmesi gereken bir borç gibidir. Ben onun [II. Bayezid] himmetini burada kendime borçlu kıldım, bana olan borcundan onu kurtar. Sözünde durmamak ve çalışanın emeğinin karşılığını vermemek şahlara yakışmayan şeydir. Halifelik peygamberliğin vekilligidir, babalık da oğulluk da birdir. Şimdi şaha düşen şey ailesinin verdiği sözü yerine getirmektir. Sultanlar bana borçlu olduktan sonra

dilenciği kendime gelenek yapmama üzülmemin ne faydası var. Bir dilencinin elinde bulsan bile dua paha biçilmez bir incidir. Duasıyla kendisine taç incisi yapsın diye her şah dilenciye muhtaç olmuştur. Gel bu fani dünyayı bir düşün, bu zikirden başka hiçbir şey kalmaz. Eğer bir zikir iyilikle ebedi kalırsa ebedi cenneti ümit et. Ebedi cennet güzel huydur, güzel ahlak sahibine her yer cennettir. Tuba ağacının dalı güzel ahlakla yetişir, onun bir meyvesi hayır ve iyilik zikridir. Huri ve gılman da insan gibidir, güzel zikir onun da sermayesidir. İyi huy, cihanın sultanlarını her yerde sevilen ve şöhretli yapar. Bu Şah da-kem gözler ondan uzak olsun- iyi ahlakla meşhur olmuştu, her gönül onun adaletini canı gönülden istemiş, onu övmüştür. Her kırığı olan onun adaletiyle iyileşip muzaffer olmuş, fetih, dizginini onun terkisi bağlamıştır. Şahın olduğu yerde zamanın cevri ü cefasını olmaz, şikâyetinde nedir, onun adaleti özür diler. Kalp kırıklığına üzülme zira Allah'a şükürler olsun ki canın tabibi Selim'dir. Onun zatı cihan halkının sığınacağı yer, tahtı da gönül ehlinin Kabesi olsun. Fazilet sahipleri hüsrevlerin senasını kendi kitaplarına süs yaptıkça herkesten şaha başlangıcı Fatiha bitişi ise ihlâsla olan dualar gelsin.

Allah'ım nebî-yi muhtâr Muhammed'in, Ehl-i Beyt'inin, sahabesinin ve eimme-i din-i hüdanın hakkıyla bize hayırlı ve güzel bir bitiş nasip eyle, sonumuzu hayret. Bu bitiş kalemi parmak olan fakirler fakiri, hakirler hakiri bu kitabın yazarı, bu nazımları dizen İdris bin Hüsameddin Ali el-Bidlîsî tarafından *Allah onun amelini salih yapsın ve hayırlı emellere ulaşmasını sağlasın* hicretin 919 senesinin aylarında gerçekleşti.

SONUÇ

15. yüzyılın sonunda sufilik ile Şîîliğin karışımı olan Nurbahşîye hareketine intisap etmiş bir aileden gelen Bidlîsî profesyonel bir Acem bürokratu olarak Akkoyunlu sarayına intisap ettiğinde İslam dünyası Osmanlı, Memlük, Akkoyunlu ve onların uzak komşuları Herat merkezli Timurlu imparatorlukları arasında bölünmüş durumdaydı. Yaşadığı çağın Herat'tan sonra bir bilim, sanat ve kültür merkezi olan Tebriz'de Sultan Yakub ve sonraki birkaç Akkoyunlu sultanının münşisi ve *mukarribi* olarak kırklı yaşlarına kadar burada geçirdi. Bu süre içinde hamileri ile çeşitli seferlere katıldı ve onların adına eserler kaleme aldı. Bu askeri seferler dışında uzak mesafeli ilmi seferlerde de bulunarak bürokratluk ile dervişlik arasında bir yaşam sürdürdü. Nispeten sakin geçen hayatının bu ilk evresi Akkoyunlu hanedanının çöküşü ile son buldu. Kısa süreli Safevi himayesinin ardından 16. yüzyıl başında Osmanlı patronajına girdiğinde İslam dünyasında yaşanan dinsel kırılmalar “sınır”ların yeniden şekillenmesine neden olmuştu. Akkoyunluların yerini Safeviler, Timurluların yerini ise Özbek hanlığı almıştı. Bunlardan Osmanlılar, Memlükler ve Özbekler Sünnî, Safeviler ise Şîî dünyayı temsil ediyordu. Bu mezhep haritası Şîî-Sünnî çatışmasının henüz başlamadığı, bu iki dünyanın keskin hatlarla birbirinden ayrılmadığı yüzyılın başına aitti.

Bu hanedanlar arasında yaşanan en keskin mücadele biçimi de kuşkusuz ideolojik çatışmalar üzerinden yürütülenlerdi. Moğol ve Timurlu imparatorluklarının çöküşünün ardından *Rum*'dan Hint coğrafyasına kadar olan sahayı kontrolleri altında bulunduran Türk-Moğol kökenli hanedanlar aynı kültürel kökenlere sahip olmalarına rağmen kendi yönetimlerini meşru kılmak için farklı politik ideolojileri desteklediler. Her bir hanedanın ileri sürdüğü dinsel ve siyasal meşruiyet temelli ideoloji ve evrensel egemenlik iddiaları rakip hanedanların benzer girişimlerinde de aynı tonda karşılık ve neşvünema buldu. Bu evrensel iddiaları ve bunun karşıtlarını formüle edenler kuşkusuz hanedan tarihlerini kaleme alan tarihçilerdi¹⁸⁴⁸. Bidlîsî'nin saraya intisabı Osmanlı ideolojisinin propaganda edileceği böyle bir tarihin yazdırılma

¹⁸⁴⁸ Quinn, “The Timurid Historiographical Legacy: A Comparative Study of Persianate Historical Writing”, s. 19.

zaruretinin orta çıktığı bir zamanda gerçekleşmişti. Diğer bir deyişle Bayezid'in Timurî nosyona sahip bir tarih kaleme aldırma isteği o dönemin sosyo-politik ve kültürel atmosferinin bir gereği idi. Bayezid'in, 1504 gibi saltanatının son yıllarına doğru Bidlîsî'den Timurlu tarihlerine benzeyen Farsça bir hanedan tarihi kaleme almasını istemesi, Osmanlıların artık emperyal bir ideoloji ile İslam dünyasında görünmek istediğinin ipuçları olmasının yanında yeni bir tarih anlayışının da çiçeklenmesine vesile oldu. Üstelik padişah bu emperyal imajı Farsça bir tarih ile rakip hanedanlara tanıtmak isterken kısa bir süre sonra aynı tarzda Türkçe bir tarih yazdırmak istemesi içeride de böyle bir algıyı yaratmak istediği şeklinde yorumlanabilir. Böyle bir ideolojiyi Timurî tarihyazım mirası üzerinden şekillendirmek isteyen padişahın, eserin üslup ve içeriğine müdahalesi tarih yazımını, hanedan ideolojisini ve emperyal imajı doğrudan kontrol altına alma teşebbüsü olarak görülmelidir. Üstelik sadece bu değil Bidlîsî'den önce Melik Ümmî'ye ve daha sonra Kemalpaşazâde'ye verdiği tarih yazma siparişleri bu amaca matuftu. Bidlîsî, padişahın uzun zamandan beri hevesle kaleme aldirmayı beklediği Osmanlı ideolojisinin propagandasını yapan bir metni kısa sürede tamamladı.

16. yüzyıl Osmanlı tarih yazımı Bidlîsî ile birçok yeniliğe açıldı. İnalcık, İstanbul'un fethinden sonra Fatih'in İslam dünyasının en güçlü temsilcisi olduğu iddiasıyla, muasırı olan İran ve Mısır hükümdarlarına meydan okuyup Pers kralları ile Türk hanedanların geleneksel çizgisinde mutlak bir Osmanlı padişahı prototipi yarattığını söyler¹⁸⁴⁹. Osmanlı padişahlarını artık emperyal bir politika izleme zorunluluğuna iten İstanbul'un fethi, siyasi ve ekonomik tesirlerinin dışında yeni bir kültür politikasının ve tarih yazımının oluşmasına yardımcı oldu. Bu emperyal ve kültürel politikalar çerçevesinde Fatih'in ve haleflerinin tarihlerini şahname tarzında yazmak isteyen İranlı şair, *madih* ve *duaguylar* 15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın başından itibaren Osmanlı patronajı altında eser üretmek için intisap edip, kıyasıya rekabet ettiler. Osmanlı sarayında edebiyat ve tarih üzerinde monopoli kuran bu İranlı elit İran edebi tarihçilik geleneğini zirveye taşıyıp yüzyılın ortalarında başlayacak olan şahname yazıcılığı geleneğinin de bir prototipini yaratmış oldular.

¹⁸⁴⁹ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, c.1–1300–1600**, İstanbul 2000, s. 53.

İranî emperyal nosyonun Fatih ile birlikte İranlı seçkinler sayesinde Osmanlı tarih yazımına girmesiyle beraber varlığını Fatih'in emperyal politikalarına borçlu olan yeni ve zarif bir tarih yazımı ortaya çıktı. Bidlîsî sanıldığı gibi İran tarih yazım pratiklerini Osmanlı tarih yazımında deneyen ilk tarihçi değildi. Ondan önce Kâşîfî, Mualî ve Melik Ümmî gibi İranlı müellifler Fatih ve Bayezid dönemlerinde İran şahname yazıcılığını Osmanlı tarih yazımında denemişlerdi. Nesirde de bir taraftan Şükrullah kendi döneminin Farsça eserlerinin tarzından uzak daha sade ve anlaşılır bir üslubu temsil ederken diğer taraftan Tursun Bey Timurlu geleneğine uymuş, Yezdî'nin eserini model alarak Türkçe yazmıştı. Bidlîsî ise bu gelenekten gelen yani Farsça yazımı İranî emperyal nosyonu ile bütünleştiren birisi olarak Tursun Bey ile ortak bir damardan beslendi. Erken bir dönemde özellikle Tûsî'ye dayanarak kanun-şariat tartışmalarını ele almaları, Timurî tarih yazım nosyonunu model almaları onların aynı İranî entelektüel dünyadan beslendiğinin önemli bir kanıtıdır. Bu anlamda hem Tursun Bey hem de Bidlîsî Osmanlı tarih yazımında kendisine has bir yere ve öneme sahiptirler. Başlangıçta Kaşîfî, Mualî, Melik Ümmî gibi İranlı *şahname* yazarlarca kaleme alınan şahname tarzı hanedan tarihçiliği ile Tursun Bey'in Timurlu tarihlerini model alan eserinin tarzı 16. yüzyılın başında Bidlîsî ile yeni bir safhaya evrildi. Yüzyılın başında şekillenen bu yeni tarz, şahname tarzı tarihlerden ve Perso-İslamik konsepte sahip Türkçe kaleme alınmış tarihlerden beslenmekle beraber kendisine has yüksek bir edebî inşa tarzını tarihi kavrama bilinciyle bütünleştirmişti.

Bidlîsî 1504 yılı ortasına doğru Osmanlı patronajı altında Farsça bir hanedan tarihi kaleme almaya başlayarak seleflerinin tarzını zirveye taşıdı. "Acem melikleri"nin onlar adına kaleme alınan tarihlerle (Utbî'nin Tarih-i Yeminî'si, kalemini Sâ mânîlere hasreden Rûdekî, Deylem şahları ve Timur adına yazılan tarihler, vs.) doğudan batıya şöhret bulduklarını belirterek bu anlamda özel bir misyon yüklediği eserinin Osmanlı hanedanının şöhretine katkıda bulunacağını ima ediyordu. Neticede esas gayesi olan hanedanla anılacak bir tarih kitabı vücuda getirmeyi başardı. Osmanlı entelektüel tarih yazıcılığında bir dönüm noktası olan eser şimdiye kadar yazılmış en detaylı hanedan tarihi olduğu gibi kendi döneminde Timurî nosyona sahip Türkçe bir tarih kaleme alınmasına da katkıda bulundu. Bidlîsî'nin Osmanlı tarih yazıcılığına katkısı sanıldığı gibi sadece İranî-Timurî

emperyal nosyonu Osmanlı konseptine oturtması değil, *divân-ı inşâ* bürokrasisiden gelen bir münşi olarak inşa geleneğinin pratiklerini hanedan tarihine uygulaması olmuştu. Münşi olmanın bilinciyle eserini kaleme alırken saraya ait arşiv kayıtlarını ve münşeâtları kullanması halefleri Celâlzâde ve Âli'nin de ondan esinlenerek deneyeceği yeni bir tarzdı. Bunların yanında eserinin mukaddimesinde tarih bilgisi ve tarih yazım metodu ile ilgili girdiği tartışmalar Osmanlı tarih yazımında daha önce görülmemiş, alışık olmayan bir tartışma türüydü. Bidlîsî bu tartışmalarla tarih yazımında başlayacak olan dönüşümün ateşleyicisi oldu. 16. yüzyılın ortalarında ve sonunda ondan saygıyla bahseden Celalzâde ve Âli gibi tarihçiler tarih yazımı, metodu ve bilinci konusunda Bidlîsî'yi model aldılar. Biri yüzyılın ortalarında diğeri ise sonlarında tarih bilinciyle eserini kaleme alan bu iki Osmanlı bürokrati ve aydınının, Bidlîsî'yi eserini yüksek edebî üslup ve tarih bilinciyle kaleme alan müellifler arasında ilk sırada zikretmesi *Heşt Behişt*'in üslubunun onları ne kadar büyülediğini ortaya koyar niteliktedir¹⁸⁵⁰. Ayrıca münşiliğine borçlu olduğu edebî inşa tarzı bir müddet sonra Osmanlı bürokrasisi ve ilmiye sınıfından gelen seçkinler tarafından model alındı. Bidlîsî'nin yüksek Farsça edebî-tarihçilik geleneği bir müddet sonra önce Kemalpaşazâde ardından Celâlzâde, Hoca Sadeddin ve Âli gibi tarihçiler tarafından Osmanlı tarih yazımıyla bütünleştirilerek zarif bir tarzın doğmasına vesile oldu. Kuşkusuz bu saray tarzı tarihçiliğin yanında sade ve basit bir tarza sahip yerli tarih yazımı da devam etti. Bidlîsî, Celâlzâde, Hoca Sadeddin ve Âli, bir tarafta belli bir kesime hitap eden yüksek edebî inşa tarzını temsil ederken Âşıkpaşazâde ve Neşrî tarzında belagatten uzak Osmanlı tarihleri kaleme alınmaya devam etti. Osmanlı tarih yazımındaki bu iki ana ekolden ilkinin lokomotifi Bidlîsî oldu. Bidlîsî'den önce İranlı *şahname*nevisler bu İranî üslubu şahname tarzında denemişlerdi, dolayısıyla bu tarzı düz yazıda deneyen ve daha sonraki tarihçileri de bu anlamda etkileyen çığır açıcı isim Bidlîsî olacaktı.

Bidlîsî bu iki tarih yazım geleneğinin devam ettiği bir dönemde ilginç bir yere sahipti. 15. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı tarih yazımı başta İranlı seçkinler olmak üzere saraya bağlı meddah/şairler tarafından kaleme alınırken ve 16. yüzyılın ikinci yarısına doğru bu görev tarih bilincine sahip meslekten yetişme bürokratlara

¹⁸⁵⁰ Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, s. 256–257.

tevdî edilirken Bidlîsî bu dönüşümün tam ortasında hem meddah hem de bürokrat kimliği ile kendisine özgü bir yeri temsil ediyordu. Celâlzâde, Âli ve Koca Hüseyin gibi bürokrasiden gelen tarihçilerin ondan saygıyla bahsetmesine, Bayezid dönemini kaleme alan bir diğer kronik yazarı Kemalpaşazâde gibi ehl-i kalem sınıfından gelmesine bakılırsa saray tarihçilerinin meslekten gelme bürokratlardan seçilmesinde model olmuş olabilir.

Bidlîsî eserini edebiyat ile tarih yazımının iç içe, edebî tarihçiliğin popüler, hami-kul arasındaki pragmatik ilişkinin belirleyici olduğu bir dönemde kaleme almıştı. Bundan dolayı yaşadığı çağın hami-kul patronaj ilişkilerinin bir yansıması olarak kendisini *meddah* ya da *duaguy* olarak takdim etti. Bunun doğal bir sonucu olarak eserine kaydettiği bütün tarihsel anlatıyı bir tarihçilik bilinciyle değil övülen kimselere övgü aracı olarak kullandı. Her ne kadar Osmanlı sarayında dili ve üslubundan dolayı eleştirilerin odağı olsa da dönemin tarih yazım mantığı ve zevklerine uyan birisinden beklentilerin dışında daha farklı tarzda bir eser vermesi beklenilemezdi. Ayrıca Farsça olmasının dışında bürokrasi geleneğinden gelen diğer tarihçilerin eserleri ondan daha sade ve basit değildi. Dolayısıyla *Heşt Behişt*'in dili ve üslubu ne kadar ağır, olaylar anlam açısından kapalı, akıcı kontekstten uzak, edebî kısım ön planda ise de kimi araştırmacıların iddia ettikleri gibi kuru bir tarih olmayıp 16. yüzyıl başı için güvenilir bir kaynaktı. Hanedanı ilgilendirmeyen olaylardan bahsetmemesi, diğer bir deyişle olay örgüsünün hanedan etrafında şekillenmesi aslında “hanedanı övmek ve nasihatçi bir tavır sergilemek” isteyen ilk Osmanlı kroniklerinin ortak özelliği idi¹⁸⁵¹.

Bidlîsî, bir hanedan tarihi kaleme almanın ötesinde hamisi II. Bayezid döneminin Osmanlı ideolojisini rakip hanedanların rekabete giriştikleri meşruiyet sahasında inşa etmeye çalıştı. Bu haliyle aynı saikle hareket eden rakip hanedanın tarihini kaleme alan bir tarihçiden daha farklı bir misyona sahip değildi. Yezdî'nin, Ruzbihan'ın, Bidlîsî'nin ve Hondmir'in yazdığı tarihler aslında hamilerinin emperyal iddialarını yansıtan, üstünlük kurmaya dayanan metinlerdi. Bu iki taraflı işleyen bir ilişkiydi. Bu iddialara sahip hükümdarlar iddialarını İslam dünyasına yansıtacak ve formüle edecek kronik yazarlarına ihtiyaç duyarlardı. Bu yazarlar olmaksızın

¹⁸⁵¹ Emecen, **Fetih ve Kıyamet 1453**, s. 75.

hükümdarın bu tür iddialara sahip olmasının bir karşılığı yoktu. Bayezid'in, Timur'unkine benzer tarihler yazdırmak isterken esas amacı buydu; emperyal iddialarını rakip hanedanlara duyurmak ve onlardan üstün olduğunu belirtmek. Bu ikili ilişkide hükümdar, kronik yazarını bu maksatla himaye ederken, kronik yazarı da hamisinin ideolojisini inşa ederken aynı zamanda kendisini de bu işi yapan olarak takdim ederek unutulmaz olmasını sağlamak istiyordu. 16. yüzyılın başında kadar Fatih ve Bayezid tarafından bu tür metinlerin kaleme aldırılması, onların emperyal iddialara sahip olduğunu ileri sürmeleri ile paralel işleyen bir süreçtir. Bunun ardından bu iddialarını İslam dünyasına duyuracak kişileri özellikle İran'dan gelen bilginleri himayelerine aldılar ve onlardan bu yönde metinler kaleme almalarını istediler. Akkoyunluların ideolojisini ve siyasetini kurumsallaştıran Devvânî'nin hem Fatih hem de Bayezid tarafından davet edilmesinin altında İslam dünyasında tanınan böyle bir filozof ve ilahiyatçının kaleminden meşruiyet devşirme hesapları yatıyor olmalıydı. Gerçektende hükümdar için emperyal ve ölümsüz imgeyi yaratan kişi himayesi altındaki tarihçiydi. Örneğin Uzun Hasan ile Sultan Yakub için Devvânî ve Ruzbihan gibi güçlü ideologlar evrensel İslami bir imaj yaratırken, onların haleflerinin böyle bir imajdan yoksun olması, onlara bu meşruiyeti bahşedecek tarihçileri himaye edememiş olmalarından kaynaklanıyordu.

Bidlîsî hem Akkoyunlu hem de Osmanlı patronajı altında iken bu tür ideoloji savaşlarına tanıklık etti ve metinlerini bu yönde inşa etti. O, önce Akkoyunlular ile Osmanlılar, ardından Safeviler ile Osmanlılar arasındaki İslamî meşruiyet rekabetine tanıklık etmişti. Rakipler, *sahib-kıranlık* gibi dünyevî iktidar sembolleri yanında gaza, hilafet, müceddidlik ve nesep gibi dinsel ve siyasal meşruiyet araçları üzerinde rekabete girdiler. Her hanedanın kullandığı meşruiyet aracı aynı anda aynı tonda rakip hanedanlarda karşılık buldu. Hükümdarlık sembolleri ve İslamî meşruiyet simgeleri her üçü tarafından da kullanıldı. Önce Akkoyunlular ardından Safeviler, Osmanlılara karşı gazi, halife ve müceddid oldukları gösteren metinler ürettiler ve bu rekabet diplomatik yazışmalarına yansdı. Böyle bir iddia Osmanlı tarafında çok geçmeden karşılık buldu. Onlar da gaza geleneğini sürdüren gerçek halifenin ve yüzyılın başında gelen müceddidin kendileri olduklarını, himayeleri altında yazdırdıkları metinler vasıtasıyla duyurmaya çalıştılar. Bu uğurda öyle bir rekabet yaşandı ki her bir kronik yazarı dünyevî iktidarın temsilcisi gerçek *sahib-kıran*ın

kendi hamisi olduğunu iddia etti. Ebubekr-i Tihranî ve Ruzbihan Uzun Hasan'ın, Safevi kronik yazarları ise Şah İsmail'in *sahib-kıran* olduğunu ileri sürerken aynı sembol Osmanlı padişahları için de formüle edilmişti. Böylece her üç hanedan da kendileri ile Timur arasında bir bağ kurmak, Timurî bir meşruiyet devşirmek için kıyasıya rekabete girdiler. Bidlîsî bu üç hanedanın varlığına tanıklık eden her üçüne de farklı zamanlarda İslamî bir meşruiyet bahşeden benzersiz bir isimdi. Aslında hanedan tarihlerinin bir amacı da kendi evrensel egemenlik iddialarını meşrulaştırmak ve komşularının anlayacağı bir tonda dile getirmektir. Hanedanların himayesindeki tarihçiler bunun yegâne aracısı oldu. Bidlîsî, Akkoyunlu himayesinde bir Akkoyunlu, Osmanlı himayesinde iken bir Osmanlı ideolojisi inşa ederken Safevi ideolojisini inşa etmeye hazır olduğunu belirtmişti.

Bidlîsî, tarih yazım geleneği noktasında bir Osmanlı tarihçisi olmaktan çok Timurlu tarihçileri ile aynı kökten beslenen ancak bu tarih yazım pratiğini farklı bir hanedan için deneyen Osmanlı patronajı altında bir Osmanlı hanedan tarihi kaleme alan bir geç-Timurlu tarihçisiydi ve kaleme aldığı tarihle bunu kanıtlamıştı. Geç-Timurlu tarihçilerin en belirgin özellikleri aynı tarih yazımı geleneğinden beslenmeleri idi. Örneğin Ruzbihan ve Hondmir de her ne kadar farklı hanedanların himayesi altında tarih kaleme aldılarsa da tıpkı Bidlîsî gibi geç-Timurlu tarihçisi idiler. Başka bir hanedanın himayesi altında bulunmaları bu geleneği devam ettirmelerine engel değildi. Aksine geç dönem Timurlu tarihçileri eserlerini aynı dil ve aynı tarz ve üslupta ancak farklı hanedanların patronajı altında kaleme aldılar. Geç-Timurlu, Farsça yazan tarihçiler Akkoyunlu, Safevi, Osmanlı ve Hint-Moğol patronajı altında tarih yazımını birbirinden bağımsız olarak geliştirmemişlerdi. Bu tarihçiler aynı tarzdaki tarihleri farklı hanedanlar için kaleme aldılar ve birbirlerinden habedardılar. Hepsi aynı modelle yazılmışlarsa da farklı hanedanların patronajı altında kaleme alınmış olsa da sonuçta Timurî nosyonu yerine hanedanın nosyonunu ikame etmeleri ve meşruiyetini temellendirmeleri dışında aynı şeyleri ortaya çıkardılar¹⁸⁵².

¹⁸⁵² Quinn, "The Timurid Historiographical Legacy: A Comparative Study of Persianate Historical Writing", s. 19–21.

Osmanlı patronajı altında iken çeşitli kültürel ve siyasi projeler içinde yer aldı. Kaleme aldığı edebî, tasavvufî, tıp, tarih, kozmoloji, müzik¹⁸⁵³, siyasetnâme konulu eserlerin birçoğu sipariş değil kendi isteği doğrultusunda hazırlayıp hamiye sunduğu eserlerdi. Bu siyasi ve kültürel projeleri için hayatı boyunca çok geniş bir coğrafyada seyahat etti. Rey, Tebriz, Bakü, Şirvan, Şiraz, Sofya, İstanbul, Kahire, Mekke, Konya, Diyarbekir ve Bidlîs onun bu seyahatleri boyunca başlıca ikamet ettiği 16. yüzyıl bilim ve kültür merkezlerinden sadece birkaçıydı. Çocukluğundan itibaren kendisini bir seyahat dünyasının içinde bulmuş, bütün ömrü boyunca bir seyyah gibi uzun mesafeler kat etmişti. Bidlîsî patronaj ilişkisinin bir doğası olarak Osmanlılar ve Safeviler örneğinde olduğu gibi birbirine düşman olan hanedanlara intisap ettiğinde ya da etmeye çalıştığında bile hiç zorlanmadan onların siyasetlerine entegre olabildi. Bu süre boyunca bütün ilişkilerinde belirleyici olan mezhebi aidiyet değil patronaj oldu. Sünni hanedanların himayesine girdiği gibi Şîî hanedanların himayesine girmek için de çaba sarfetti. İzlediği pragmatik siyaset onun bu ilişkilerinde mezhep faktörünün önem taşımadığını gösterir.

Bidlîsî'nin 16. yüzyıl İslam dünyasının önemli siyasi, dini aktörleri ve entelektüelleri ile geliştirdiği ilişki ona çok şey kazandırdı. Yaşadığı zamanda Sultan Yakub ve sonrası Akkoyunlu sultanları, Safevi şahı, iki Osmanlı sultanı ve bir Memlûklü sultanı ile tanışma fırsatı bulması ve onlarla patronaj ilişkisi içerisinde bulunması 16. yüzyıl gibi dinsel ve siyasal kırılmaların yaşandığı bir döneme tanıklık etmesine vesile oldu. Yaşadığı dönemde birden fazla hami ile içinde bulunduğu patronaj ilişkisi onu ilginç bir şahsiyet yapan önemli faktördü. Bir taraftan babası üzerinden Şîî-Nurbahşî, İbrahim Gülşenî üzerinden Halvetî dünyasına ve Akkoyunlu sarayı etrafında örgütlenmiş sufî dünyaya açılırken, diğer taraftan içlerinde Abdurrahman Câmî ve Celaleddin Devvânî'nin de bulunduğu Tebriz'deki çok geniş bir entelektüel ağdan beslendi. Onun Gülşenîlik, Nakşîlik ve Nurbahşîlik gibi birden fazla tarikata olan yakınlığı, kuşkusuz Uzun Hasan döneminin saraydaki sufî atmosferinin ve onun patronajı altındaki farklı tasavvufî gelenekten gelen

¹⁸⁵³ *Kanun-ı Şehinşâh* adlı eserinde müzik ile ilgili yazdığı bir metinden şöyle bahseder: “Bu fakir ud, ney vs. gibi bazı çalgı aletlerinin mübah olduğuna dair bir risale yazmışım. İdris-i Bidlîsî, **Kanun-ı Şehinşâh**, vr. 129b. Bidlîsî'nin bahsettiği bu risale hükümdarların işret meclislerinde bulundurması gerekli olan ud, ney, kemançe, arbani, çeng ve kanun gibi çalgılardan bahsettiği *Mir'atü'l-Cemâl* olmalıdır. Bu bilgi için bkz., İdris-i Bidlîsî, **Mir'atü'l-Cemâl**, Esad Efendi, nr. 1888, vr. 48a-49b.

mutasavvıfların oluşturduğu zengin tasavvufi hayatın bir sonucu idi. İki dönem altına incelediğimiz zihin dünyası, siyasi ve dini görüşleri Selim'in iktidarı ve Bidlîsî'nin onun siyasetine entegre olmasıyla kırılma yaşamıştı. Daha başka bir deyişle Selim'in iktidarına kadar babasının tesiri altında kazandığı dünya görüşü Şîî etkisinin görüldüğü çağrışımlara sahipti. Nitekim Şah İsmail'in himayesine girme teşebbüsünün bu ilk evrenin sonunda gerçekleşmesi bu iddiayı desteklemektedir.

16. yüzyılda sufi/derviş ve ulemanın Osmanlı ve İran dünyası arasındaki hareketliliği kültürler arası bir kaynaşma ve etkilenme yaratırken Bidlîsî de Acem dünyasından gelen tüm diğer öncülleri gibi İran kültür ve politik geleneğini daha geniş bir ifadeyle İran dünyasına ait bilgiyi *Rumî* dünyaya taşıyan bir aktör olarak iki dünya arasında bir köprü vazifesi gördü. Geç-Timurlu tarihçisi olarak yazdığı hanedan tarihi ile Timurlu tarih yazımını Osmanlı tarih yazımında meşrulaştırdı ve bir kültür dünyasının transferine ön ayak oldu. Bidlîsî'nin de bir parçası olduğu bu siyasal, kültürel ve bürokratik hareketlilik iki dünyanın kaynaşmasına ve bu şekilde bilginin transferine öncülük etti¹⁸⁵⁴. Hem İran hem de Osmanlı dünyasında *ehl-i kalem* sınıfını, bütün yaşamı boyunca da İran-İslam yüksek kültürünü temsil etti ve bürokrasinin (kalemiye) askeriye (seyfiye) olan üstünlüğüne inandı. Hatta bu hassas dengenin (daire-i adl) bozulduğunu düşündüğü II. Bayezid dönemini sert bir dille eleştirerek reformcu bir kafayla ve kanun bilinciyle ideal yönetim için rehber niteliğinde olması maksadıyla metinler kaleme aldı. Selim'in yönetimine dair yazdığı sert eleştiriler de bunun bir benzeriydi. Bunlar aslında üzerinde etki bırakacağı halefleri Celâlzâde ve Ali'den çok önce yapılmış sistem eleştirileri idi. Burada önemle üzerinde durulması gereken bir diğer konu da şudur ki bir hanedan üyesi olan muasırı Şehzade Korkud'un Bidlîsî'ninkine benzer tondaki sistem eleştirileri dikkatle okunduğunda 16. yüzyıl başında bir sistem probleminin varlığına ve dönemin entelektüel dünyasında bu yönlü tartışmaların olduğuna işaret eder. Fleischer'in, Şehzade Korkud örneğiyle altını çizdiği gibi Bidlîsî'nin 16. yüzyılın başına ait ciddi sistem eleştirilerinin 15. ve 16. yüzyılın "altın çağ" nosyonu ile çeliştiğini, daha 1507-08'lerde siyasi ve sosyal anlamda bir "gerileme" düşüncesinin var olduğunu

¹⁸⁵⁴ Bu durum Bidlîsî'nin muasırlarının da ortak özelliği idi. Örneğin Safevi kronik yazarı Hondmir, önce Herat'ta Hüseyin Baykara'nın, ardından Şah İsmail'in ve daha sonra Humayûnşah'ın hizmetine girmiş kültür dünyasının taşınmasını sağlamıştır.

gösterir¹⁸⁵⁵. Üstelik bu “gerileme” düşüncesinin 16. yüzyılın sonlarına doğru sistem eleştirileri yapan Osmanlı entelektüellerin “altın çağ” olarak tarif ettikleri döneme denk gelmesi ve bu eleştirilerin onlardan daha önce yapılmış olması da oldukça dikkat çekicidir. Bidlîsî ideal yönetim modelini kanun ve şeriatın hassas bir denge içinde uygulanabilirliğine dayanarak tartıştığı *Mir’âtü’l-Cemâl* ve *Kanun-ı Şehinşâh* (bir yönüyle *Heşt Behişt* de bunlara eklenebilir) gibi siyasetname metinleri ile bir taraftan kökenlerini Sasanilerden alan İranî devlet yönetim felsefesi, devlet ve hükümdar fikrini Osmanlı sistemine entegre etmeye çalışırken, diğer taraftan da Osmanlı siyasetine yön vermek isteyen kurumsallaştırıcı bir role soyundu. En azından böyle bir kültür dünyasının transferine aracılık etti.

Bidlîsî kendisinden sonra Osmanlı entelektüel dünyasında ilmî, tasavvufî ve siyasi olmak üzere üç farklı imajla anıldı. Celalzade ve Âli gibi divan kökenli bürokrat tarihçiler tarafından bürokrasiden gelen, tarzı ve üslubuyla Osmanlı tarih yazımında “bürokratik tarihçilik” geleneğini temsil eden bir tarihçi, oğlu Ebulfazl tarafından Vassâf’ı geride bırakan bir *duaguy*¹⁸⁵⁶, İslam dünyasında Farabî ile özdeşleşen muallim-i sâni, kendi zamanında ve sonrasında kimsenin tozuna yetişemeyeceği¹⁸⁵⁷, şura tezkirelerinde ulema ve şura ile ilgili görüşleri sağlam bir referans olarak kabul gören¹⁸⁵⁸ bir zat olarak takdim edilirken diğer taraftan Osmanlı entelektüel dünyasının hafızasında babasının Nurbahşî imajı¹⁸⁵⁹ ve “Kürdistan fütûhatının şan ve şerefine nail âlim ve fazıl” kimliği ile uzun süre anılmaya devam etti¹⁸⁶⁰.

¹⁸⁵⁵ Fleischer, “From Sehzade Korkud to Mustafa Ali: Cultural Origins of the Ottoman Nasihatname”, s. 71, 74.

¹⁸⁵⁶ “Babam İdris, kalem çevganıyla söz meydanında Vassâf’tan topu çalmıştır.” İdris-i Bidlîsî, **Selim Şah-nâme**, s. 73.

¹⁸⁵⁷ Mecdî, Bidlîsî için akl-ı evvel, muallim-i sani ünvanlarını kullanıyor. Bkz. Mecdî Mehmed Efendi, **Şakaik-ı Nu’maniye ve Zeyilleri: Hadaiku’s-Şakaik**, s. 328.

¹⁸⁵⁸ Bidlîsî’nin herhangi bir kimseyi övmesi o dönem uleması tarafından sağlam bir referans olarak kabul ediliyordu. Mesela onun Necâtî’yi övmesiyle ilgili olarak Latîfî şunları yazıyor: Bidlîsî o kadar bilgili ve ders görmüş birisi olmasına rağmen Necâtî’yi Osmanlı ülkesinin hüsrevi şeklinde övmüştür. **Latîfî Tezkiresi**, s. 322

¹⁸⁵⁹ Eserlerini istihzah eden bazı müstensihlerin Bidlîsî’den “Hz. Seyyid Muhammed Nurbahşî’nin dervişlerinden Hüsameddin Bidlîsî’nin oğlu İdris” şeklinde söz etmeleri bu algıyı gösteren önemli bir örnektir. İdris-i Bidlîsî, **Hakku’l-Mubîn fi şerhi risaleti’l-hakki’l-yakîn**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1402, vr. 174b.

¹⁸⁶⁰ **Y.E.E**, 36/69.

BİBLİYOGRAFYA

1- ARŞİV KAYNAKLARI

- BOA, Bâb-ı Âsafî Ruus Kalemi (A.RSK)*, 1/1, h.939, 1/9, h. 950.
BOA, Bidlîs Tahrir Defteri (TD), nr. 413.
BOA, Sofya Tahrir Defteri (TD), nr. 409.
BOA, Yıldız Esas Evrakı (Y.E.E), 36/69.
Defter-i Müsveddat-ı İn'amat ve Tasaddukat ve Teşrifat ve İrsaliyyat ve Gayrihi 909–929, Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 0.71.
İstanbul Kadı Sicilleri Tophane Mahkemesi 2 (H. 966–967).
İstanbul Kadı Sicilleri Tophane Mahkemesi 6 (H. 966–991).
T SMA, d. 9555.
T SMA, e. 1019.
T SMA, e. 3156.
T SMA, e. 6610.
T SMA, e. 8333/2.
T SMA, e. 8333/3.
T SMA, e.5675.
T SMA, e.8333–1.

2- KAYNAK ESERLER

- ABDURRAHMAN CÂMÎ, *Nefehâtü'l-üns* (Evliya Menkıbeleri), Haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, Pinhan Yay., İstanbul 2011.
ABDÜLBAKÎ SADÎ EFENDÎ, *Terceme-i Heşt Behişt*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr.928.
AMIR SADR al-DIN IBRAHİMİ AMİNİ HARAVİ, *Futuhât-e Shahi: Tarikh-e Safavi az Aghaz ta Sal-e 920*, Ed. Muhammad Reza Nasiri, Anjuman-e Asar va Mafakhir-e Farhangi, Tehran 1383.
Âşıkpaşazâde: *Osmanoğulları Tarihi*, Haz. Kemal Yavuz-Yekta Saraç, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2003.
BURSALI MEHMED TAHİR, *Osmanlı Müellifleri*, c. 3, Ankara 2000, (tıpkıbasım).
Celâl-zâde Mustafa Selim-nâme, Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990.
EBUBAKR-İ TİHRANÎ, *Kitab-ı Diyarbakriyya*, haz. Necati Lugal-Faruk Sümer, TTK Yay., Ankara 1993.
EBULFAZL MEHMED EFENDÎ ed-DEFTERÎ, *Terceme-i Hulâsa-yı Tarih-i Vassâf*, Ali Emiri, AETH 619.

- ERTAYLAN, İ.H., **Külliyyât-ı Divân-ı Kabulî** (tıpkıbasım), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1948.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Haz. Zekeriya Kurşun, Seyyid Ali Kahraman, Yücel Dağlı, c. 2, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1998.
- FADLULLAH b. RUZBIHAN KHUNJI-ISFAHANI, **Tarikh-i Âlam Ârây-i Âmini**, Ed. John Woods, The Royal Asiatic Society, London 1992.
- Fatih Sultan Mehmed Kanunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)**, Haz. Abdülkadir Özcan, Kitabevi Yay., İstanbul 2003.
- FAZL ALLAH IBN RUZBIHAN KHUNJI ISFAHANI, **Tarikh-i Alam Aray-i Amini**, Haz. Muhammed Akbar Ashiq, Anjuman-e Asar va Mafakhire Farhangi, Tehran 2003.
- FERİDUN AHMED BEY, **Münşeâtü's-Selâtîn**, c.1, Dârü't-tıbbâti'l-âmire, İstanbul 1274.
- FİRDEVSÎ-İ RUMÎ, **Kutb-nâme**, Haz. İbrahim Olgun-İsmet Parmaksızoğlu, TTK Yay., Ankara 1980.
- GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ, **Kühü'l-Ahbâr, (dördüncü rükn-Osmanlı tarihi) tıpkıbasım**, TTK Yay., Ankara 2009.
- GHIYAS al-DIN B. HUMAM al-DIN KHVANDAMIR, **Habib al-siyar**, c. 4, Intisharat-e Khayyam, Tehran 1380.
- HAFİZ HUSAYN KARBALÂÎ TABRİZÎ, **Rawdat al-jinan va jannat al-janân**, Ed. Jafar Sultan al-Qurra'i, zir-e nazar-e Ehsan Yarshater, c.2, Bongah-e Tarjume va Nashr-e Ketab, Tehran 1965/1344.
- HAMD-ALLAH MUSTAWFİ QAZVINI, **Nuzhat al-Qulub**, Ed. Muhammad Debir Siyaqi, Tehran 1336.
- HASAN-I RUMLU, **Ahsanu't-Tawarikh**, Ed. C. N. Seddon, Vol. I, Oriental Institute, Baroda 1931.
- HASAN-I RUMLU, **Ahsenü't-Tevârih**, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yay., Ankara 2006.
- HOCA SADEDDİN EFENDİ, **Tâcü't-Tevârih**, Tabhâne-i Âmire, İstanbul 1279.
- HURSHAH b. QUBAD al-HUSAYNİ, **Tarikh-e Ilchi-e Nizamshah**, Ed. Muhammad Reza Nasiri-K. Haneda, Anjuman-e Asar va Mafakhir-e Farhangi, Tehran 1379.
- HÜSAMEDDİN ALİ el-BİDLÎSÎ, **Şerh-i Hutbetü'l-Beyân-ı Emîrû'l-Müminîn Ali**, Süleymaniye Ktp. Ayasofya, nr. 1777.
- HÜSAMEDDİN ALİ en-NURBAHŞÎ, **Câmi'ü't-tenzîl ve't-tevîl**, Süleymaniye Ktp., Murad Molla, nr. 108.
- HÜSAMEDDİN ALİ en-NURBAHŞÎ, **Câmiü't-tenzîl ve't-tevîl**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 109.
- ISKANDAR BEG TURKAMAN, **Tarikh-e Alam Aray-e Abbasi**, Haz. Iraj Afshar, c. 1, Intisharat-e Amir Kabir, Tehran 1382.

- İbn-i Kemal Tevârih-i Âl-i Osman I. Defter**, Haz. Şerafettin Turan, TTK Yay., Ankara 1991.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Divân-ı Kadı Safiüddin İsa ve Şeyh Necmüddin Mes'ud**, Muallim Cevdet Yazmalar, nr. K.000121.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **el-Hakku'l-Mubîn fi şerhi risâleti'l-hakki'l-yakîn**, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2338.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **el-İbâ 'an el-mevâki'i'l-vebâ**, Süleymaniye Ktp. Aşir Efendi, nr. 275/3.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **el-İbâ 'an el-mevâki'i'l-vebâ**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2032.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Hâşiye 'ala Envârü't-tenzîl ve Esrârü't-te'vîl**, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 303.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Heşt Behişt**, Kitabkhane-ye Majles-e Shura-ye Islami, nr. 6967.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Heşt Behişt**, Nuruosmaniye, nr. 3209.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Heşt Behişt**, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3541.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Heşt Behişt**, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3543.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Heşt Behişt**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2198.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Heşt Behişt**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2199.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Heşt Behişt**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, nr. 379.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Kanun-ı Şehinşâh**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1888/2.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Kasâid Münşeât ve Mürâselât**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1888/3.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Mecmû'a**, Ragıp Paşa Ktp., nr. 919.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Mecmû'a-i Münşeât**, İÜ. Nadir Eserler Ktp., F 906.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Mir'âtü'l-Cemâl**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2149.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Mir'âtü'l-'Uşşâk**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1888/4.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Risâle der İlm-i Kıyâfet**, İÜ., FY, nr. 267.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Risâle fi Esrari's-Sıyâm**, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1994.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Risâle fi'n-Nefs**, Catalogue of the Arabic Manuscripts in the John Rylands Library Manchester, nr. 385.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Risâle-i Hazâniye**, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 1888/7.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Risâle-i Münâzara-i Rûze ve 'İyd**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1888/5.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Risâle-i Rebi'ü'l-ebrâr**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1888/6.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Selim Şah-nâme**, Haz. Hicabi Kırlangıç, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Şelimşâhnâme**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2447.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Şelimşâhnâme**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, nr. 348.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Şerh-i Kaside-i Hamriye**, Ali Emiri, Frs. 134.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Şerh-i Kaside-i Hamriye**, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4092.

- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Tercüme-i Çehel Hadis**, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 469.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Tercüme-i Çehel Hadis**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, nr. 30.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Tercüme-i Çehel Hadis**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, nr. 130.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Tercüme-i Hayatü'l-Hayavan**, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2912.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ, **Zeyl-i Heşt Behişt (Selim Şahnâme)**, Ali Emiri, Frs. 811.
- İDRİS-İ BİDLÎSÎ-LÂMÎ'Î ÇELEBÎ, **Mecmuatü'l-Münşeat: el-Münşeat min kurbi zuhurü'd-devleti'l-Osmaniye ila aheri ahdi Selimü'l-evvel min tahrirati İdris el-Bidlîsî va Lâmi'î va gayruha**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3879.
- İSEN, Mustafa, **Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 1994.
- İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919–927/M. 1513–1521)**, Haz. Bilgin Aydın-Ekrem Tak, İsam Yay., İstanbul 2008.
- Jahan-gushay-e Khaqan: Tarikh-e Shah Ismail**, Haz. Dr. Allah Ditta Muztar, Istisharat-e Markaz-e Tahqiqat-e Farsi-e Iran va Pakistan, Islamabad 1986.
- JALAL al-DIN DAVVANI, “Arz-e Sipâh-e Uzun Hasan”, Haz. Iraj Afshar, **Majalla-e Danishgede-e Edebiyat**, sy. 28/3 (Favardin 1335), s. 26–66.
- JALAL al-DIN DAVVANI, **Akhlâq-e Jalâfî**, Haz. Abd-Allah Masudî Aranî, Tehran (tarihsiz).
- Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i 'Örf-i 'Osmânî: II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasaknâme ve Kânûnnâmeler**, Haz., Robert Anhegger-Halil İnalcık, TTK Yay., Ankara 1956.
- KARAMAN, Hüseyin, **Lamî Çelebi'nin Münşeâtı**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon 2001.
- KOCA HÜSEYİN, **Bedâiyü'l Vekâyi**, Nşr. A. S. Teveritinovoy, Institut Narodov Azii, Moskova 1961.
- KREUTEL, Richard F., **Haniwaldanus Anonimi'ne Göre Sultan Bayezid-i Velî (1481–1512)**, Çev. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1997.
- KRİTOVULOS, **İstanbul'un Fethi (Tarih-i Sultan Mehmed han-ı Sâni)**, Çev. Karolidi, yay. haz. Muzaffer Gökman, Kapı Yay., İstanbul 2013.
- KUT, Günay, **Heşt Bihişt: The Tezkire by Sehî Beg**, (Sources of Oriental Languages and Literatures 5) ed. Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin, Harvard Üniversitesi Basımevi, 1978.
- Latîfî Tezkiresi**, Haz. Mustafa İsen, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999.
- LEVEND, Ağâh Sırrı, **Gazavât-Nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-Nâmesi**, TTK Yay., Ankara 1956.
- LÜTFÎ PAŞA, **Tevârih-i Âl-i Osman**, İstanbul 1341.
- MECDÎ MEHMED EFENDÎ, **Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri: Hadaiku's-**

- Şakaik**, Haz. Abdülkadir Özcan, c. 1, Çağrı Yay., İstanbul 1989.
- MEHMED b. ALÎ el-EDRİNÎ, **Levâmihi'l-Fusûleyn**, Ali Emiri, Feyzullah Efendi, nr. 1071.
- MELİK ÜMMÎ, **Şâhnâme az goftar-i Melik Ümmî**, TSMK, Hazine, nr. H. 1123.
- Meşa'irü's-Şu'ara or Tezkere of Âşık Çelebi**, Haz. G. M. Meredith-Owens, London 1971.
- MUALÎ, **Hünkârname**, TSMK, nr. H. 1417.
- MUHAMMAD AREF ISPANAQCHIPASHAZADEH, **Inqilab al-Islam Beyn al-Khavass va al-Avam**, Haz. Rasool Jafarian, Intisharat-i Dalil, Tehran 1379.
- MUHAMMAD YUSUF VALEH, **Khuld-e Barin: Iran dar Ruzegar-e Safevîyan**, Ed. Mir Hashem Muhaddes, Bonyad-e Mowqufat-e Doctor Mahmoud Afshar, Tehran 1372.
- MUHAMMED MEHDÎ b. MUHAMMED NASIR HAN ASTARÂBÂDÎ, **Risâle fi hall-i müşkilât-i Vassâf**, TSMK. H. 1569.
- MUHYÎ-I GÜLŞENÎ, **Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî**, Haz. T. Yazıcı, TTK Yay., Ankara 1982.
- MÜNECCİMBAŞI AHMED DEDE, **Sahâifü'l-Ahbâr Fi Vekayii'l-A'sar**, İstanbul (Tarihsiz).
- NASIR al-DIN TÛSÎ, **Akhlâq-e Nâsirî**, Haz. Ali Reza Heidari-Mojtaba Minovî, Sherkat-e Sehami, Tehran 1373.
- NAZMİZÂDE HÜSEYİN MÜRTEZA, **Şerh-i Tarih-i Vassâf**, TSMK, R. 690.
- NIZÂMÎ-I 'ARÛZÎ-I SAMARQANDI, **The Chahar Maqala (Four Discourses) of Nizâmî-i 'Arûzî-i Samarqandi**, Ed. Muhammad Muin, Tehran 1955–57.
- Oruç Beğ Tarihi**, Haz. Nejdî Öztürk, Çamlıca Basım Yay., İstanbul 2007.
- QADI AHMAD b. SHARAF al-DIN al-HUSAYN al-HUSAYNI al-QUMI, **Khulasat al-Tawarikh**, Ed. Ehsan Eshraqi, c.1, Muassasa-e Intisharat va Chap-e Danishgah-e Tehran, Tehran 1383.
- QADI MIR AHMAD MUNSHI QUMI, **Gulestan-e Hunar**, Haz. Ahmad Suheili Khwansari, Bonyad-e Farhang-e Iran, Tehran 1352.
- Rijâl-e Kitab-e Habib al-siyar**, Haz. Abd al-Husayn Navai, Anjuman-e Asar va Mafakhir-e Farhangi, Tehran 1379.
- Risâletü'l-Hilâfe ve Adâbü's-Selâtin ve Vüzerâ**, İÜ. Nadir Eserler, nr. F.1228.
- Safarnameha-e Vaniziyan dar Iran**, Çev. Manuchihr Amiri, Sherkat-e Sehami, Tehran 1349.
- SAM MÎRZÂ SAFAVÎ, **Tadhkire-e Tuhfe-e Sami**, Haz. Rukn al-Din Humayunfarrukh, Tehran (tarihsiz).
- SEYYID NUR-ALLAH SHÛSHTERÎ, **Ketâb-e Mustetâb-e Mejâlis al-Muminîn**, c.1, Ketabfurushi-ye Islamiye, Tehran, 1335.
- SEYYID MUHAMMED NURBAHŞ, **İnsannâme**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, nr. 115.

- SEYYİD MUHAMMED NURBAHŞ, **Risâletü'l-Huda**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3702.
- ŞEREF HAN BİDLÎSÎ, **Şerefnâme: Tarikh-e Mufasssal-e Kurdistan**, Haz. V. Veliaminof Zernof, c.1–2, Intisharat-e Esatir, Tehran 1377.
- Tadhkirat al-Muluk: A Manual of Safavid Administration**, Haz. V. Minorsky, Cambridge University Press 1980.
- UĞUR, Ahmet, **İbn Kemal Tevârih-i Âl-i Osman VIII. Defter (Transkripsiyon)**, TTK Yay., Ankara 1997.
- XV. Yüzyıl Tarihçilerinden Kemâl: Selâtinnâme (1299–1490)**, Haz. Necdet Öztürk, TTK Yay., Ankara 2001.
- YAHYA b. ABD al-LATİF QAZVİNÎ, **Lubb al-Tawarikh**, Anjuman-e Asar va Mafakhir-e Farhangi, Tehran 1363.

3- ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

- AFSHAR, Iraj, “555 Nuskhe-e Farsi-e Tarikh dar Ketabkhaneha-e Istanbul”, **Name-e Baharestan**, sy. 1(Tehran 1379), s. 85–98.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri; Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnameleri**, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1991.
- AKSOY, Hasan, “Müeyyedzade Abdurrahman Efendi”, **DİA**, c. 31 (İstanbul 2006), s. 485–486.
- ALGAR, Hamid, “Molla” **DİA**, c. 30 (İstanbul 2005), s. 238–239.
- , “A brief history of the Naqshbandi order” **Naqshbandis: Historical Developments and Situation of a Muslim Mystical Order**, Ed. Marc Gaborie-Alexandre Popovic-Thierry Zarcone, The Isis Press, Istanbul-Paris 1990, s. 9–27.
- ALLOUCHE, Adel, **Osmanlı-Safevî İlişkileri: Kökenleri ve Gelişimi**, Çev. Ahmet Emin Dağ, Anka Yay., İstanbul 2001.
- ALTAY, Ahmet, “Klâsik Dönem Osmanlı Siyasetnâme Geleneğine Genel Bir Bakış”, **Turkish Studies**, sy., 6/3 (Yaz 2011), s. 1795-1809.
- AMIR ARDUSH, Muhammad Husayn, **Uzun Hasan-e Aqquyunlu va Siyasetha-e Sharqi va Gharbi**, Intisharat-e Barsat, Tehran 1381.
- ARJOMAND, Said Amir, **The Shadow of God and the Hidden Imam: Religion, Political Order and Societal Change in Shi'ite Iran from the Beginning to 1890**, The University of Chicago Press, Chicago-London 1984.
- ASSMANN, Jan, **Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik**, Çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yay., İstanbul 2001.

- ATCIL, Abdurrahman, **The Formation of the Ottoman Learned Class and Legal Scholarship (1300–1600)**, The University of Chicago, yayınlanmamış doktora tezi, Chicago 2010.
- AUBIN, Jean-Pierre, “Chroniques persanes et relations italiennes, Notes sur les sources narratives du règne de Shah Esmail Ier, **Studia Iranica**, sy. 24 (1995), s. 247–259.
- BABAYAN, Kathryn, “The Safavid Synthesis: From Qizilbash Islam to Imamite Shi’ism”, **Iranian Studies**, vol. 27, no. 1/4 (1994), s. 135–161.
- _____, **The Waning of Qizilbash: The spiritual and the temporal seventeenth century Iran**, Ph. D. dissertation, Princeton University, 1993.
- BAJALAN, Djene Rhys, “Şeref Xan’s Sharafnama: Kurdish Ethno-Politics in the Early Modern World It’s Meaning and It’s Legacy”, **Iranian Studies**, Vol. 45/VI (Nov. 2012), s. 795–818.
- BALTACI, Cahid, **XV-XVI Asırlarda Osmanlı Medreseleri: Teşkilat Tarih**, İstanbul 1976.
- BASHIR, Shahzad, **Messianic Hopes and Mystical Visions, The Nurbakhshiye Between the Medieval and Modern Islam**, University of South Carolina Press, Columbia 2003.
- BAŞARAN, Orhan, **İdris-i Bitlîsî’nin Heşt Bihişt’inin Hâtime’si (Metin-İnceleme-Çeviri)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, Erzurum 2000.
- BAYRAKDAR, Mehmet, **Bitlisli İdris**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991.
- BİNBAŞ, İlker Evrim, **Sharaf al-Din Ali Yazdi: Prophecy, Politics and Historiography in Late Medieval Islamic History**, The University of Chicago, yayınlanmamış doktora tezi, Chicago 2009.
- BRUINSEN, Martin van, **Kürtlük, Türklük, Alevilik**, Çev. Hasan Yurdakul, İletişim Yay., İstanbul 2011.
- _____, **Mullas Sufis and Heretics: The Role of Religion in Kurdish Society**, The Isis Press, İstanbul 2000.
- CURRY, John J., **The Transformation of Muslim Mystical Thought in the Ottoman Empire: The Rise of the Halveti Order (1350–1650)** Edinburgh University Press, Edinburgh 2010.
- DEHKHODA, Ali Akbar, **Lughatname**, c.19, Intisharat-e Danishgah-e Tehran, Tehran 1345.
- DIMITRIADOU, Aikaterini, **The Heşt Bihişt of Idris Bidlisi: the reign of Bayezid II (1481–1512)**, Edinburgh University, yayınlanmamış doktora tezi, 2000.
- EMECEN, Feridun M., “Osmanlı Kronikleri ve Biyografisi”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, sy. 3 (1999), s. 83–90.
- _____, **Fetih ve Kıyamet: 1453: İstanbul’un Fethi ve Kıyamet Senaryoları**, Timaş Yay., İstanbul 2013.
- _____, **İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-I: Bayezid (II)** Yavuz

- Kanunî**, İsam Yay., İstanbul 2011.
- _____, **Yavuz Sultan Selim**, Yitik Hazine Yay., İstanbul 2010.
- _____, “II. Bâyezîd’in Tarih Merakı Üzerine Bir Not: Fenarîzâde Alâeddîn Alî’nin Anonim Osmanlı Tarihi Derlemesi”, **Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail E. Erünsal’a Armağan**, Ülke Yay., İstanbul 2014, s. 331–344.
- _____, “Şark Meselesinin Doğuşu: Osmanlı Devleti’nin Şark Meselesinin Ortaya Çıkışı”, **Osmanlı Klasik Çağında Siyaset**, Timaş Yay., İstanbul 2009, s. 321–344.
- _____, “İlk Osmanlı Kroniklerinde Timur İmajı”, **Prof Dr. İsmail Aka Armağanı**, Beta Basım Yay., İzmir 1999, s. 27–36.
- _____, “Fatih Sultan Mehmed ve Etrafındaki Dünya: Osmanlı Devleti’nin Doğu Komşuları”, **Osmanlı Araştırmaları**, XXXIII (2009), s.65- 85.
- _____, “Kanunî ve Kanunnâmeleri: Bir Mit’in Doğuşu [Cihan Devleti’nde Hukuk]”, **Tarih ve Medeniyet**, XIV (Nisan 1995), s. 42–45.
- EMRE, Side, **İbrahim-i Gülşenî: Itinerant Saint and Cairene Ruler**, The University of Chicago, yayınlanmamış doktora tezi, Chicago 2009.
- ERÜNSAL, İsmail, **Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu**, TTK Yay., Ankara 2008.
- _____, Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları I: II. Bayezid Devrine Ait Bir İn’âmât Defteri”, **TED**, sy., x–xi (İstanbul 1981), s. 303-342.
- Esnad va Mukatebat-e Tarikhi-e Iran az Timur ta Shah Ismail Hamrah ba Yaddashtha-e Tafsili**, Haz. Abd al-Husayn Navai, Muassasa-e Mutalaat-e Islami, Tehran 1370.
- FETVACI, Emine, **Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayının Gözüyle Resimli Tarih**, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2013.
- FISHER, Sydney Nettleton, **Sultan Bayezid Han 1481–1512**, Çev. Hazan Yalın, Kitap Yay., İstanbul 2014.
- FLEISCHER, Cornell H., “The Lawgiver as Messiah: The Making of the Imperial Image in the Reign of Süleyman”, **Süleymân the Magnificent and his time: acts of the Parisian Conference (7–10 March 1990)**, Ed. Gilles Veinstein, Paris: La Documentation française 1992, s.159-177.
- _____, **Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati**, Çev. Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.
- _____, “Mawlana Hâkim-al-Din Edris bin Hüsam-al-Din Ali el Bedlisi”, **Eİr.**, IV (1990), s. 75.
- _____, “From Sehzade Korkud to Mustafa Ali: Cultural Origins of the Ottoman Nasihatname,” **IIIrd Congress on the Social and Economic History of Turkey**, ed. H. Lowry, S. Hatto, Isis Press, Istanbul 1990, s. 67-77.
- FLOOR, Willem, **Safavid Government Institutions**, Mazda Publishers, California 2001.

- GENÇ, Vural, “Heşt Behişt Sarayı’ndan Topkapı Sarayı’na: Şah İsmail’in, Çaldıran Savaşı’ndan Sonra Alıkonulan Hazine ve Eşyaları”, **Toplumsal Tarih**, sy. 208 (2011), s.24–36.
- _____, **İdris-i Bitlisî, Heşt Behişt Osman Gazi Dönemi (Tahlil-Tercüme)**, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 2007.
- GÖLPINARLI, Abdülbakî, **100 Soruda Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar**, Gerçek Yay., İstanbul 1969.
- GÖYÜNÇ, Nejad, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, TTK Yay., Ankara 1991.
- HAQIQAT, Abd al-Rafî, **Tarikh-e Erfan va Arefan-e Irani**, Intisharat-e Kumesh, Tehran 1370.
- HEIDARI, Asghar, “Selsele-e Safavîye va Mazhab-e Tashayyu”, **Maktab-e Islam**, sy. 22/12, s. 40–47.
- HEIDARIZADEH, Tofigh, “Muhajerat-e Ulema-e Iran be Impraturi-e Osmanî”, **Majalle-e Farhang**, sy. 20–21 (Tehran/Zemestan 75-Behar 76), s. 49–94.
- HINZ, Walter, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyılda İran’ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi**, Çev. Tefvîk Bıyıklıoğlu, TTK Yay., Ankara 1992.
- IMAZAWA, Koji, “İdris-i Bitlisî’nin Heşt Bihişt’inin İki Tıp Nüshası Üzerine Bir İnceleme”, TTK Belleten LXIX, sy. 256 (Aralık 2005), s. 859–896.
- IMBER, Colin, “İlk Dönem Osmanlı Tarihinin Kaynakları”, **Söğüt’ten İstanbul’a**, Ed. Oktay Özel-Mehmet Öz, İmge Yay., Ankara 2000, s.39-71.
- İNALCIK, Halil, “Tarihçi Şükrüllah Çelebi (1380?-1460)”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, sy. 61/I-II (2008), s. 113–118.
- _____, “The Rise of Ottoman Historography”, **Historians of the Middle East**, ed. B. Lewis-P.M.Holt, Oxford University Press, London 1962, s. 153-167.
- _____, “Tursun Bey, Historian of the Mehmed the Conqueror’s Time”, **The Middle east and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on economy and Society**, Indiana University, Bloomington 1993, s. 417–431.
- _____, **Devlet-i ‘Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2009.
- _____, **Devlet-i ‘Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2014.
- _____, **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)**, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2008.
- _____, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, c.1– 1300–1600**, Eren Yay., İstanbul 2000.
- _____, **Şair ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme**, Doğu Batı Yay., Ankara 2003.
- İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514)**, Haz. Vural Genç, Bengi Yay., İstanbul 2011.

- İSEN-DURMUŞ, Tuba Işınsu, **II. Selim Dönemi Sonuna Kadar Osmanlı Edebi Hamilik Geleneği**, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, Ankara 2006.
- JAFARIAN, Rasool, **Tarikh-e Tashayyu' dar Iran: az aghaz ta tulu'-e dawlat-e Safavi**, Intisharat-e Nashr-e 'Ilm, Tehran 1390.
- KAFADAR, Cemal, **İki Cihan Âresinde: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Çev. Ceren Çakır, Birleşik Yay., Ankara 2010.
- KARIMAN, Husayn, **Rey-e Bâstân**, c. 2, Intisharat-e Danishgah-e Shahid Beheshti, Tehran 1371.
- KAZAN, Hilal, **XV ve XVI Asırlarda Osmanlıların Sanatı Himayesi**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul 2007.
- KIEL, Machiel, "Dupniçe" **DİA**, c.10 (İstanbul 1994), s. 2–4.
- _____, **Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period**, Netherlands 1985.
- KOŁODZIEJCZYK, Dariusz, "Khan, caliph, tsar and imperor: the multiple identities of the Ottoman sultan", **Universal Empire: A Comprative Approach to Imperial Culture and Representation in Eurasian History**, Ed. Peter Fibiger Bang-Dariusz Kołodziejczyk, Cambridge University Press 2012.
- KONUR, Himmet, **İbrahim Gülşenî: Hayatı, Eserleri, Tarikatı**, İnsan Yay., İstanbul 2000.
- LANGROUDI, Reza Rezazade, "Siyaset-e İqtisadi-e Ahmad Aqquyunlu", **Tahqiqat-e İslami: Nashrie-e Bonyad-e Daerat al-Maaref-e İslami**, sy., 10/1-2 (Tehran 1996) s. 101–120.
- LOSENSKY, Paul E., "Shahidi Qumi: Poet Laureate of the Aqquyunlu Court", **History and the Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East**, Studies in Honour of John E. Woods, Ed. Judith Pfeiffer and Sholeh A. Quin, Harrassowitz Verlag, Weisbaden 2006.
- MARÓTH, Miklós, "The Library of Sultan Bayezid II," **Irano-Turkic cultural contacts in the 11th-17th centuries**, Ed. E. M. Jeremias, The Avicenna Institute of Middle Eastern Studies, Piliscsaba 2002–2003, s. 111–132.
- MASOUDI ARANI, Abdullah, "Muarefi-e Ketab-e Qanun-e Shahenshahi", **Aine-e Pazhuhish**, sy. 76 (Mehr-Aban 1381), s. 76–81.
- MEISAMI, Julie Scott, **Persian Historiography to the end of the twelfth century**, Edinburg University Press, Edinburgh 1999.
- MELVILLE, Charles, "Historiography V. Mongol Period, **Iranica XII** (New York 2004), s. 348–356.
- MENAGE, V.L., "Osmanlı Tarihçiliğinin Başlangıcı, Çev. Salih Özbaran, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, sy. IX (1978), s. 227–240.
- _____, **Neshri's History of the Ottomans: The Sources and Development of the Text**, Oxford University, New York-Toronto 1964.

- _____, “Bidlîsi Idris”, **EI**, I (1960), s. 1207–08.
- MENGÜÇ, Murat Cem, "Histories of Bayezid I, historians of Bayezid II: Rethinking late fifteenth-century Ottoman historiography", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, sy. 76 (2013), s. 373–389.
- MINORSKY, V., “The Aq-qoyunlu Land Reforms”, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, Vol. 17/3 (1955), s. 449–462.
- MITCHELL, Colin P., **The Practice of Politics in Safavid Iran: Power, Religion and Rhetoric**, I.B.Tauris Publishers, London-New York 2009.
- _____, “To Preserve and Protect: Husayn Va‘iz-i Kashifi and Perso-Islamic Chancellery Culture”, **Iranian Studies**, sy. 36/4 (December 2003), s. 485–507.
- _____, **The Sword and the Pen: Diplomacy in Early Safavid Iran 1501–1555**, Ph. D dissertation, University of Toronto 2002.
- MİROĞLU, İsmet, **XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı**, Anadolu Yakası Bayburt Kültür ve Dayanışma Derneği, İstanbul 1975.
- MONFARED, Mahdi Farhani, **Payvand-e siyaset va farhang dar asr-e zaval-e Teymuriyan va zuhur-e Safevîyan**, Anjuman-e Asar va Mafakhir-e Farhangi, Tehran 1382.
- MUHAMMADI, Nemat-Allah Ali, “Barrasi-e muhteva-e Hasht Behisht-e Bidlîsî dar moqayese ba se manba-e asli Jahan-gushay-e Juveyni, Tarikh-e Vassaf va Zafarname-e Ali Yazdî”, **Name-e Tarikh-Pazhuan**, sy. 22, Tehran/Tabestan 1389), s. 136–171.
- NASSIRI, Giv, **Turco-Persian Civilization and the Role of Scholars’ Travels and Migration in its Elaboration and Continuity**, University of California, yayınlanmamış doktora tezi, 2002.
- NEWMAN, Andrew J., **Safavid Iran: Rebirth of a Persian Empire**, I.B. Tauris Publishers, London-New York 2009.
- OCAK, Ahmet Yaşar, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15–17. Yüzyıllar**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2013.
- ÖKTEN, Ertuğrul, “Imperial Aqqyunlu Construction of Religious Establishments in the Late Fifteenth Century Tabriz”, **Politics, Patronage and the Transmission of Knowledge in 13th–15th Century Tabriz**, Ed. Judith Pfeiffer, Brill, Leiden-Boston 2014, s. 371–385.
- _____, **Jâmî (817–898/1414–1492): His Biography and Intellectual Influence in Herat**, University of Chicago, yayınlanmamış doktora tezi, Chicago 2007.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Heşt Bihişt”, **DİA**, c. 17 (İstanbul 1998), s. 271–273.
- _____, “İdris-i Bitlisî”, **DİA**, c. 21 (İstanbul 2000), s. 485–488.
- _____, “Eyüp Sırtlarında Tarihi Bir Mekân: İdris Köşkü Tepesi ve Sessiz Sâkinleri”, **Prof. Dr. Erdoğan Merçil’e Armağan**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2013, s. 378–381.

- PARSADUST, Manuchihr, **Shah Ismal-e Avval; padishahî ba asarha-e dirpay dar Iran va Irani**, Sherkat-e Sehami, Tehran 1375.
- PAYDAŞ, Kazım-İlhan Erdem, **Akkoyunlu Devleti: Siyaset, Teşkilat, Kültür**, Birleşik Yay., Ankara 2007.
- POSCH, Walter, “What is a Frontier? Mapping Kurdistan between Ottomans and Safavids”, **Irano-Turkic cultural contacts in the 11th-17th centuries**, Ed. E. M. Jeremias, The Avicenna Institute of Middle Eastern Studies Piliscsaba 2002–2003, s. 203–215.
- QUINN, Sholeh A., “Coronation Narratives in Safavid Chronicles”, **History and the Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East: Studies in Honour of John E. Woods**, Ed. Judith Pfeiffer and Sholeh A. Quin, Harrassowitz Verlag, Weisbaden 2006.
- _____, “The Timurid Historiographical Legacy: A Comparative Study of Persianate Historical Writing”, **Society and Culture in the early modern Middle East Studies on Iran in the Safavid Period**, Ed. Andrew J. Newman, Leiden-Boston 2003, S. 19–31.
- _____, **Historical Writing During The Reign of Shah ‘Abbas: Ideology, Imitation and Legitimacy in Safavid Chronicles**, University of Utah Press 2000.
- _____, “Historiography V. Safavid Period”, **Iranica XII** (New York 2004), s. 363–367.
- ROEMER, H.R., “The Safavid Period”, **The Cambridge History of Iran: The Timurid and Safavid Periods**, Ed. Peter Jackson-Laurence Lockhart, Vol. 6, Cambridge University Press 1986, s. 189–350.
- SARWAR, Ghulam, **History of Shah Islam Safawi**, Aligarh 1939.
- SAVAQEB, Jahanbakhsh, **Tarikh-nigari-e Asr-e Safaviye va Shenakht-e Manabe va Maakhez**, Intisharat-e Navid, Shiraz 2001.
- SAVORY, Roger, **Iran Under The Safavids**, Cambridge University Press 1980.
- _____, “The Safavid State and Polity”, **Iranian Studies**, sy. 7- 1/2 (Winter-Spring 1974), s. 179–212.
- SHARAF al-DIN ALI YAZDÎ, **Zafernâme**, Haz. Seyyid Said Mir Muhammad Sadeq- Abd al-Husayn Navai, Ketabkhaneh, Muzeh va Markaz-e Asnad-e Majles-e Shura-e Islami, Tehran 1387.
- SÖNMEZ, Ebru, **An Acem Statesman in the Ottoman Court: İdris-i-Bidlîsî and the making of the Ottoman policy on Iran**, Boğaziçi University, Institute for Graduate Studies in Social Sciences, yayınlanmış yüksek lisans tezi, İstanbul 2006.
- _____, **İdris-i Bidlisi Ottoman Kurdistan and Islamic Legitimacy**, Libra Kitap ve Yay., İstanbul 2012.

- SUBTELNY, Maria Eva, "Socioeconomic Bases of Cultural Patronage Under the Later Timurids", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 20 (Cambridge 1988), s. 479–505.
- _____, **Timurids in Transition: Turco-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran**, Brill, Leiden-Boston 2007.
- SULTANZADEH, Husayn, **Tarikh-e Madaris-e Iran az Ahd-e Bastan ta Tasis-e Dar al-Funun**, Intisharat-e Agâh, Tehran 1364.
- SZUPPE, Maria, "Historiography V. Timurid Period", **Iranica XII** (New York 2004), s. 356–363.
- ŞAHİN, İlhan-Feridun Emecen, **Osmanlılarda Divan-Bürokrasi-Ahkâm: II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994.
- TAJBAHKSH, Hasan, **Tarikh-e Bimarestanha-e Iran az Aghaz ta Asr-e Hazer**, Pazhuheshgah-e Ulum-e İnsani va Mutalaat-e Farhangi, Tehran 2000.
- TAUER, Felix, "Timurlular Devrinde Tarihçilik", Çev. A. Ateş, **Türk Tarih Kurumu Belleten**, sy. 29/4 (Ankara 1965), s. 49–69.
- TAVAKKOLÎ, Hasan, **İdris-i Bitlisî'nin Kanun-ı Şehinşahi'sinin Tenkidli Neşri ve Türkçeye Tercümesi**, yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul 1974.
- TEKİNDAG, Şehabettin, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", **Türk Tarih Kurumu Belleten**, sy. 35 (Ankara/Ekim 1971), s. 655–663.
- TURAN, Şerafettin, "Kemalpaşazade", **DİA**, c. 25 (İstanbul 2002), s. 238–240.
- TURSUN BEY, **Fetih Babası Fatih'in Tarihi (Târîh-i Ebü'l-feth)** haz. Mertol Tulum, Kapı Yay., İstanbul 2013.
- UĞUR, Ahmet, "Selimnameler", **A. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi**, sy. 17 (Ankara 1987), s. 367–369.
- ULUÇAY, Çağatay, "Bayazıd II.'in Ailesi", **Tarih Dergisi**, sy. 14 (1959), s. 105–124.
- _____, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?", **Tarih Dergisi**, sy. 6 (1954), s. 53–90.
- UYGUR, Abdüsselam, "İdris-i Bitlisi ve Eserleri Üzerine Yapılan Bazı Bilimsel Araştırmalara Tenkidi Bir Yaklaşım", **Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına**, Ed. Abdülkerim Özaydın ve diğer., Dünya Yay., İstanbul 2008, s. 53–69.
- _____, "Kanun-i Şehinşâhî Tercümelerinde Rastlanan Bazı Çeviri Hataları ve Bunların Tashihi", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sy. 22 (Güz 2007), s. 103–120.
- WALSH, J.R., "The Historiography of Ottoman-Safavid Relations in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", **Historians of the Middle East**, ed. Bernard Lewis-P.M. Holt, Oxford University Press, London 1962, s. 197–211.
- WOODS, John E., "The Rise of Timurid Historiography", **Journal of Near Eastern Studies**, sy. 46/II (Apr. 1987), s. 81–108.

- _____, “Turco-Iranica I: An Ottoman Intelligence Report on Late Fifteenth/Nineth Century Iranian Foreign Relations”, **Journal of Near Eastern Studies**, Vol. 38 (1979), s. 1–9.
- _____, **Akkoyunlular: aşiret, konfederasyon, imparatorluk:15. yüzyıl Türk-İran siyaseti üzerine bir inceleme**, Çev. Sibel Özbudun, İstanbul 1993.
- YILDIRIM, Muhammed İbrahim, **İdris-i Bitlîsî Heşt Behîşt VII Ketibe: Fatih Sultan Mehmed Devri 1451–1481**, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmış doktora tezi, İstanbul 2010.
- _____, **İdris-i Bitlîsî Heşt Behîşt VII Ketibe: Fatih Sultan Mehmed Devri 1451–1481**, TTK Yay., Ankara 2013.
- YILDIZ, Sara Nur, “Ottoman historical writing in Persian, 1400–1600”, **Persian Historiography**, Ed. Charles Melville, London-New York 2012.
- YILMAZ, Hüseyin, **The Sultan and the Sultanate: Envisioning Rulership in the Age of Suleyman the Lawgiver (1520–1566)**, Harvard University, yayınlanmış doktora tezi, 2005.
- _____, **The Sultan and the Sultanate: Envisioning Rulership in the Age of Suleyman the Lawgiver (1520–1566)**, Harvard University Press, 2005.
- ZARINEBAF-SHAHR, Fariba, **Tabriz Under Ottoman Rule**, The University of Chicago, yayınlanmamış doktora tezi, Chicago 1991.

EKLER

EK I: KRONOLOJİ

- 1450'ler: Hüsameddin Ali, Bidlîs'ten tarikatının piri olan Seyyid Muhammed Nurbahş'ın Rey'deki merkezine gitti ve birkaç yılını burada Nurbahş'ın hizmetinde geçirdi.
- 1457: İdris-i Bidlîsî, 15. yüzyılın önemli bir Şîî merkezi olan Rey/Sulakan'da dünyaya geldi ve aile en az 3-4 yıl burada ikamet etti.
- 1465 öncesi: Hüsameddin Bidlîsî, Seyyid Muhammed Nurbahş'ın ölümünden bir müddet önce Rey'den ayrıldı ve tarikat öğretilerini yaymak için Bidlîs'e geldi.
- 1465-66: Aile, Bidlîs'te, Rojiki Kürt beyi Mîr Şeref ile ortaklaşa vakıf kurdu ve Karakoyunlu Cihanşah'ın nüfuz sahası altındaki Bidlîs'te yaşamını sürdürmeye devam etti.
- 1467: Bu yılın sonbaharında Akkoyunlu Uzun Hasan ile Karakoyunlu Cihanşah arasındaki savaşın hemen öncesinde Hüsameddin Bidlîsî ve henüz o tarihte on yaşındaki oğlu İdris, Cihanşah'ın ordusunun Muş Ovası üzerinden Diyarbekir'e gitmesine şahitlik ettiler.
- 1470 civarı: Uzun Hasan'ın 1467'de Cihanşah'ı yenmesinin ardından Bidlîs ve civarını istila etmesi üzerine Hüsameddin Bidlîsî ve ailesi şehrin ileri gelen bazı aileleri ile birlikte Tebriz'e göç etmek zorunda kaldı.
- 1471: Aile kesin olarak Akkoyunlu payitahtı olan Tebriz'e yerleşti. İdris, babasının ruhanî koruması altında daha 14 yaşındayken 876 (1471-72) 'da Tebriz'de ilmî bahislere, felsefî ve tasavvufî tartışmalara katılmaya başladı ve Tebriz medreselerinde eğitimine devam etti.
- 1473: Bu yılın ilkbaharında henüz medrese çağında bir talebe olan İdris-i Bidlîsî Tebriz'de ve Meraga'da Hacı Safiyüddin

Abdelmümin'in *Risaletü'l-edvârü'l-mûsıkî*, Şemsüddin Hasan Muhammed'in *Nizâmü'l-'arecü'n-Nişâbü'rî* ve Hâce Nasîruddin Tûsî'nin *Tezkireti Nasîriyye fi'l-heye* adlı eserlerini kendisi için istinsah etti.

- 1473: Bu yılın sonbaharında Timurlu yöneticisi Sultan Hüseyin Baykara'nın himayesindeki Nakşibendî şeyhi Molla Câmi'nin hac dönüşü Halep üzerinden 17 Ekim 1473 tarihinde Tebriz'e geldiğinde Hüsameddin Bidlîsî ve oğlu İdris de onu karşılamaya gitti.
- 1478 civarı: Hüsameddin Bidlîsî ve İbrahim Gülşenî'nin birlikte Şirâz'a Devvânî'nin yanına gitti.
- 1480: İdris-i Bidlîsî medrese eğitiminin ardından Tebriz'de Heşt Behişt Sarayı'nda münşilik görevine başlayarak Akkoyunlu bürokrasisine intisap etti.
- 1480: Bu yılın ilkbaharında henüz bürokratik kariyerinin başındaki Bidlîsî, hamisi Sultan Yakub'a *Risâle-i Rebi'ü'l-ebâr'ı* takdim etti.
- 1480: Bu yılın sonbaharında hamisi ile birlikte Bakü ve Şirvan tarafına seyahat etti ve bu seyahatin anlatıldığı ikinci eseri olan *Risâle-i Hazâniye*'yi ona takdim etti.
- 1481: Bu yılın kış aylarında Bayındır Bey'in isyanının bastırılması sonrasında II. Bayezid'e gönderilen Akkoyunlu fetihnamesini Bidlîsî kaleme aldı.
- 1483: Bu yılın ilkbaharında babası Hüsameddin Bidlîsî Muhyîddin Arabî'nin *Fususü'l-hikem*'ine Arapça bir şerh kaleme aldı.
- 1485 civarı: Bidlîsî Akkoyunlu sarayındaki güçlü hamilerinden Kadı İsa adına *Risale fi'n-Nefs* adlı Arapça bir eser kaleme aldı.
- 1485–90: Tam tarihi belli olmasa da tahmin edilen tarihleri arasında hamisi adına kaleme aldığı üçüncü eseri *Risâle der İlm-i Kıyâfet*'i ona takdim etti.
- 1485: Sultan Yakub'un münşisi iken II. Bayezid'in 1485'te gelen Karaboğdan fetihnamesine cevap yazdı.

- 1487–88: Hüsameddin Ali, Tebriz’de Hz. Ali’nin *Hutbetü’l-beyân adlı eserine Şerh-i Hutbetü’l-beyân-ı Emirü’l-Müminîn Ali* adında bir şerh yazdı.
- 1490: Hamisi Sultan Yakub ile Karabağ’da kışı geçirdi. Bu kışın içinde Yakub vebadan vefat etti.
- 1490–93: Sultan Yakub’un ölümü sonrasında çıkan kaos ortamında bir müddet himayesiz kaldı. Bu süreyi Tebriz’de geçirdi.
- 1493: Rüstem Mirza’nın Baysungur’u öldürerek tahtı ele geçirmesinden sonra Tebriz’deki kaos ortamında önce babası Hüsameddin Bidlîsî, Mekke’ye gitti.
- 1493: Bu yılın ilkbaharında Bidlîsî, babası gibi kaos ortamından etkilendiği için Tebriz’den Şiraz’a, Devvânî’nin yanına giderek birkaç yıl onun hizmetinde kaldı.
- 1497: Rüstem Mirza’nın öldürülmesi ve Göde Ahmed’in Tebriz’de tahta oturmasından sonra Bidlîsî Şiraz’dan Tebriz’e döndü. Ahmed Han’ın himayesinde münşiliğine devam ederken onun, II. Bayezid’e gönderdiği ilk fetihnameyi kaleme aldı.
- 1497: Bu yılın kışında Göde Ahmed öldürülünce Bidlîsî de saraydan uzaklaştı. İki yıl önce Tebriz’de başlayan veba salgınından etkilendi. Uzunca bir tedavinin ardından güçlükle kurtulabildi.
- 1498–1501: Bu üç yıllık süre içerisinde taht mücadelelerinin yaşandığı Tebriz’de yaşamını sürdürdü.
- 1501: Şah İsmail Tebriz’de tahta oturunca eski Akkoyunlu ve Timurlu bürokratlarını sarayına entegre ederken bu dalgaya Bidlîsî de katıldı. O Şah İsmail’e intisap etmek için teşebbüslerde bulundu.
- 1502: Bu teşebbüsleri sonuç verdi ve kısa süreli olarak Şah İsmail’in himayesinde kalmayı başardı.
- 1502: Bu senenin yazında Bidlîsî Tebriz’den ayrıldı.
- 1502–03: Bu yılları seyahat halinde geçirdi. Tebriz, Amasya ve İstanbul üzerinden daha batıya gitti.
- 1503: Bu yılın kış aylarında önce Dupniçe’ye geldi.

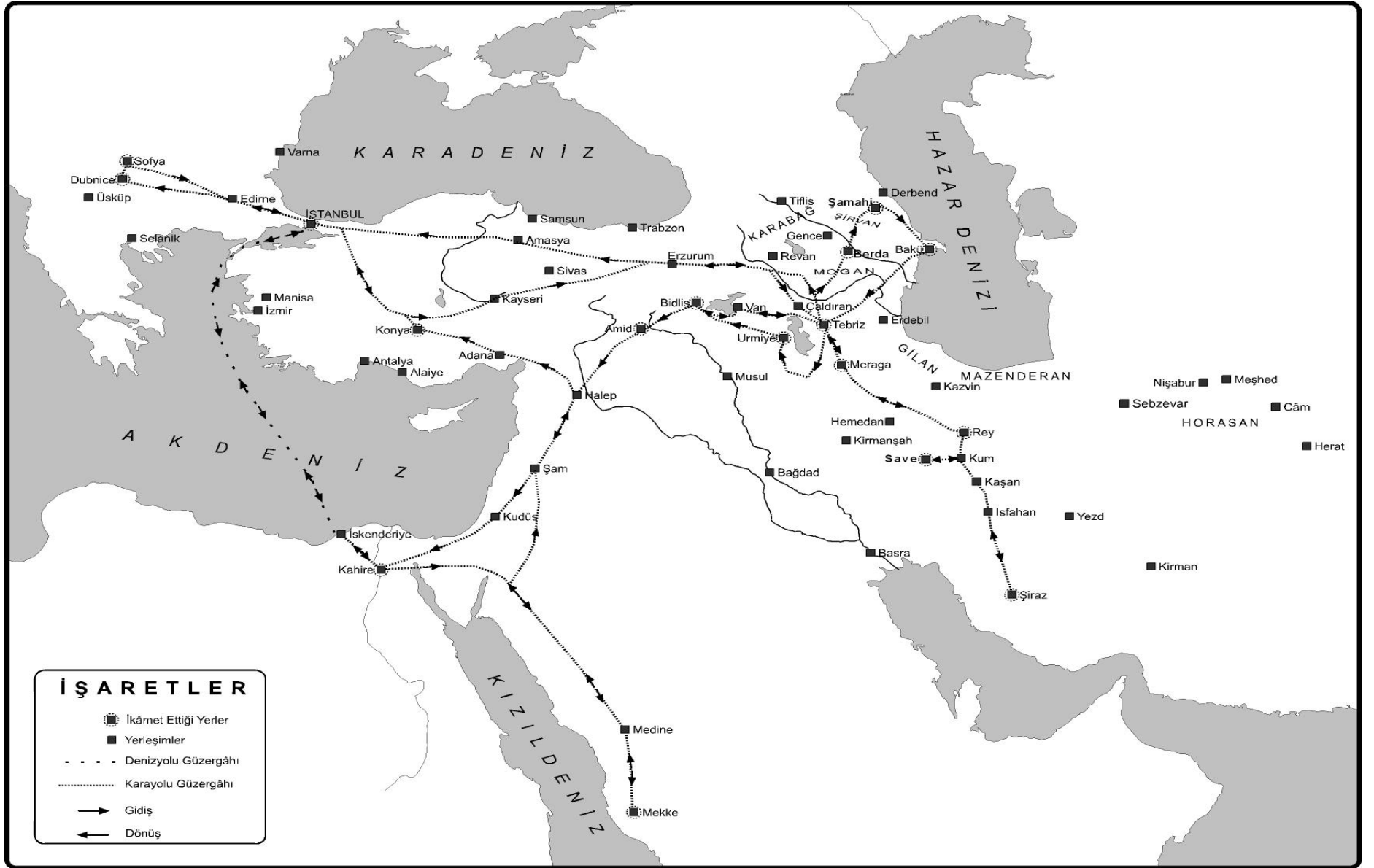
- 1503: Bu yılın baharında Dupniçe'den ayrılarak Sofya'ya geldi. Burada iken II. Bayezid adına *Risâle-i Münazara-i Rûze ve 'İyd* ve Şehzade Ahmed adına *Şerh-i Kaside-i Hamriye*'yi kaleme aldı. Yine bu yılın Ramazan bayramında sultan adına bir 'ıydiye kasidesi kaleme aldı.
- 1503: Bu yılın sonbaharında Sofya'dan ayrıldı. Önce İstanbul yakınlarındaki Azadlu'ya gelerek bir mddet burada ikamet etti. Bayezid'e takdim edeceği *Mir'atü'l-Cemâl*'i burada iken tamamladı.
- 1504: Bu senenin kışında Bayezid'in sarayına intisap etti. Aynı aylarda babası Hüsameddin Bidlîsî'nin Tebriz'de vefat etti. Yine bu yılın ortasında *Heşt Behişt*'i yazma görevini resmen deruhte etti.
- 1504–1506: Bu yılları *Heşt Behişt*'i yazmakla geçirdi. Bu süre içinde İstanbul dışında bir müddette kendi zeameti olan Dupniçe'de geçirdi. Bu süre boyunca saray içinde çok güçlü bir muhalefetle karşılaştı ve sultanın gözünden düşürüldü.
- 1506 sonrası: Eserini tamamlamadan yarıda bıraktı. Bu süre içinde İran'a dönme hazırlıklarına başladı ve oradaki kadim dostları ile bu yönlü ilişkiler geliştirdi.
- 1507: Saray içinde yaşadıklarını özetleyen şikâyetname türünde bir kaside kaleme alıp Trabzon'daki Selim'e göndermişti. Aynı içerikli bir kasideyi de Şehzade Mahmud'un ölümü vesilesiyle Bayezid'e göndermişti.
- 1508: Bu senenin sonbaharında sultan adına bir eser kaleme alıp takdim etti ve karşılığında inam aldı. Bu eser muhtemelen *Hâşiye 'ala Envârü't-tenzil ve Esrârü't-te'vîl* idi.
- 1509: İnamat kayıtlarına göre sultandan takdim ettiği bir kitap karşılığında bu yılın kış aylarında inam almıştı. Takdim edilen eser Şehzade Şehinşah adına kaleme aldığı *Kanun-ı Şehinşah* olmalıydı.

- 1509: Bu yılın Temmuz ayında oğullarından biri İstanbul'da vefat etti. Kendisine hala İstanbul mevalisinden addedilerek inamlar verildi.
- 1510–11: Eşi İstanbul'da hayatını kaybetti. Yine bu süre içinde II. Bayezid'e yazdığı bir mektubunda Diyarbekir'e gitmesi için kendisine izin vermesini talep etti.
- 1511: Çemberlitaş'taki Atik Ali Paşa Medresesi müderrisliğine getirildi. Bu yıl içinde uzun zamandır İran'a dönmek için bağlantı halinde olduğu Şah İsmail'in yakın çevresinden Emir Abdülvehhab ile yazıştı.
- 1511: Bu yılın ocak ayında Edirne'deki sultanın huzuruna çıkarak hac için izin istedi. Ancak bu isteğine olumlu bir cevap alamamıştı. Aynı senenin yazında düşmanı Hadım Ali Paşa, Şahkulu tarafından öldürüldükten sonra bir fırsatını bulup sultandan hac için izin alıp bir gemi ile İstanbul'dan ayrıldı. Yazı yolda geçirdi. Önce İskenderiye'ye vardı ardından sonbaharda Kahire'ye ulaştı.
- 1512: Bir müddet Kanısav Gavrî'nin yanında kaldı, onun adına *Risâle fî Esrari's-Sıyâm* adlı bir eser kaleme aldı ve ardından kış aylarında Mekke'ye gitmek için Kahire'den ayrıldı.
- 1512: Mekke'ye gelerek hac farızasını eda ettikten sonra *Heşt Behişt*'i yeniden yazmakla meşgul oldu. Kazasker Mevlana İsa Savecî ile Şeyh Necmüddin Mesud'un divanlarını bir araya getirdi. Bu süre içinde bir taraftan da Şah İsmail ile irtibata geçti karşılıklı mektuplaşmanın ardından Tebriz'e dönmek için hazırlıklara başladı.
- 1512–13: Bu yılın kışında Selim'den İstanbul'a dönmesini isteyen bir mektup aldı. Bu mektup üzerine Şah İsmail ile olan bağlantısını yarıda keserek İstanbul'a dönmek üzere Mekke'den ayrıldı.
- 1513: Bu senenin yazını ve güzünü yolculukla geçirdi. Şam kafillesi ile sürdürdüğü bu yolculukta vebadan dolayı bir müddet

- Konya’da kalmaya karar verdi. Aynı yılın sonbaharında Konya civarında iken Baba Nimetullah Nahçivânî ile görüştü ve *el-İbâ ‘an el-mevâki’i’l-vebâ* adlı eserini tamamladı.
- 1513–14: Bu yılın kış mevsimi içinde iki buçuk yıl uzak kaldığı İstanbul’a geri döndü. Selim’in huzuruna çıkarak Mekke’de iken üzerinde çalışmalarını sürdürdüğü *Heşt Behişt*’i son hali ile sultana takdim etti.
- 1514: Padişah, Edirne’de Çaldıran öncesi sefer hazırlığında iken ona haklarının geri iade edilmesi ile ilgili bir mektup yazıp gönderdi. Aynı yılın baharında ordu ile birlikte İran’a hareket etti. Çaldıran Savaşı sonrasında ordu ile birlikte Tebriz’e gitti ve bir müddet burada ikamet ederek babasından kalma kitapları bir araya getirmeye çalıştı. Aynı senenin sonbaharında padişah tarafından gönüllü propagandist olarak Kürt beylerinin arasına gönderildi.
- 1514–1516: Padişahın siyaseti çerçevesinde iki yıl boyunca İran’ın kuzeyi ve batısında geniş bir coğrafyada faaliyet yürüttü. Siyasi faaliyetlerinin yanında ilmi faaliyetlere de zaman ayırdı; Hakku’l-yakîn şerhinin müsvedde halini 1516’da temize çekti.
- 1516: Bu sene içerisinde Diyarbekir’de bulunan Bidlîsî, Bıyıklı Mehmed Paşa ile aralarındaki muhalefetten dolayı Selim tarafından geri çağırıldı. Diyarbekir’de bulunan Bidlîsî bu emir üzerine şehirden ayrılarak Şam’daki sultanın yanına geldi. Aynı senenin kışında padişah ile birlikte Kudüs’ü ziyaret etti.
- 1517: Kahire’nin alınmasından sonra bir müddet burada kaldı. İbrahim Gülşenî ile vakit geçirdi ve sultan tarafından Ebü’l Bahâ Kemâleddin Muhammed bin Musa el-Demirî’nin (ö.808/1405) *Hayatü’l-Hayavân* adlı eserini Farsça’ya tercüme etmekle görevlendirildi.
- 1517: Kahire’de iken yönetim ile ilgili sert eleştirileri ve bunu yazılı olarak (*Kaside-i Mısriyye*) padişaha iletmesinden dolayı Selim’in gazabına uğradı. Selim onun derhal Kahire’den

- İstanbul'a dönmesini emretti. Bidlîsî bunun üzerine İstanbul'dönen bir gemiyle hayal kırıklığı içinde şehirden ayrıldı.
- 1517–1520: İstanbul'da döndükten sonra sultanın himayesinden uzak üç yılını ilmi faaliyetlerle geçirdi. Molla Câmî'nin Çehel Hadis'inin Farsça şerhine başladı. Selimşahnâme'sini tamamlamaktan vazgeçerek müsvedde halinde geride bıraktı.
- 1520: 17 Kasım 1520'de 63 yaşındaki Bidlîsî vefat etti.

EK II: HARİTA



İdris-i Bidlisi'nin Akkoyunlu, Osmanlı, Memlûk ve Safevî coğrafyasında yaptığı seyahatlerin güzergâhı, uğradığı ve ikâmet ettiği şehirleri gösterir haritadır. Bu harita, Bidlisi'nin kendi külliyyatından elde edilen bilgiler doğrultusunda tarafımızdan hazırlanmıştır. Haritada ölçek kullanılmamıştır. NOT: Bidlisi'nin birden fazla kez takip ettiği seyahat güzergâhlarının ayrıntısı için EK I'deki kronolojiye bakılabilir.

ÖZGEÇMİŞ

1982 yılında Arapkir’de doğdu. İlk ve orta eğitimini Arapkir’de tamamladı. Ardından 2000 yılında başladığı İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünden 2004 yılında mezun oldu. Aynı yıl başladığı Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalında *İdris-i Bitlisî: Heşt Bihişt Osman Gazi Dönemi (Tahlil ve Tercüme)* adlı yüksek lisans tezi ile 2007 yılında mezun oldu. Bir yıl sonra 2008 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih doktora programına kabul edildi. 16. Yüzyıl Osmanlı-Safevi ilişkileri üzerine odaklandığı çalışmaları kapsamında yayınladığı birkaç makalenin dışında yayına hazırladığı *İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514)* adlı kitabı 2011 yılında Bengi Yayınları’ndan çıkmıştır.